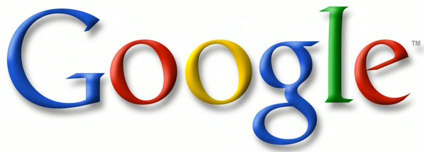
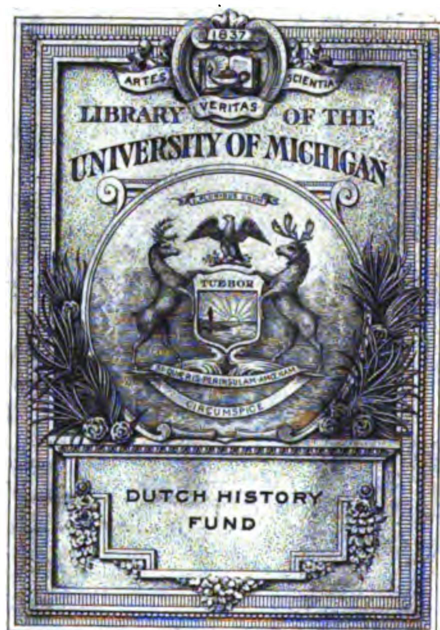

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

BOEKBESCHOUWING.

VOOR

1829.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN, OF TIJDSCHRIFT VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1829.

BOEKBESCHOUWING.

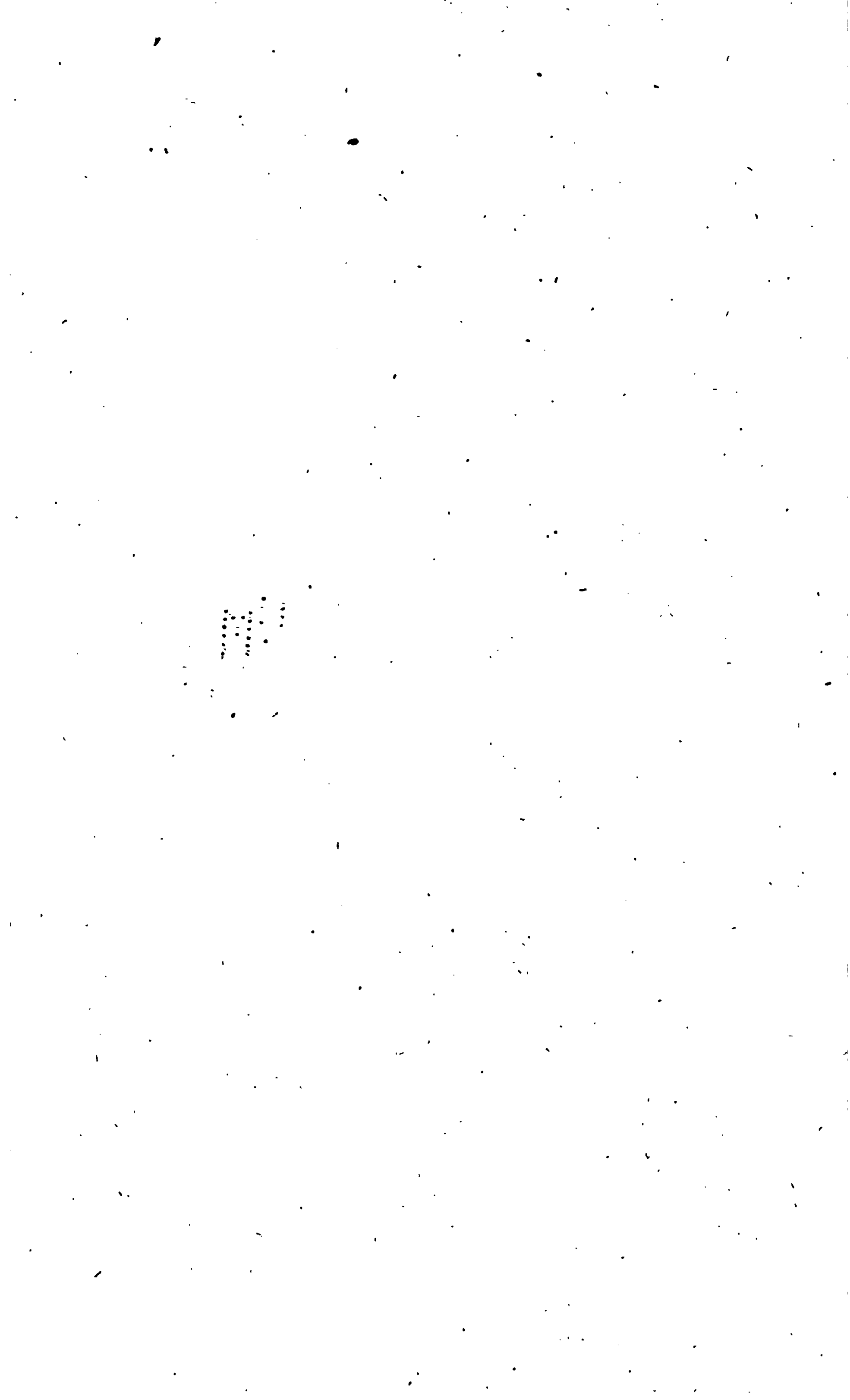
Te AMSTERDAM, bij

G. S. LEENEMAN VAN DER KROE

en

J. W. IJNTEMA.

1829.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen ter verklaring van het Evangelie van Johannes; door N. MESSCHAERT, *Predikant der Doopsgezinde Gemeente te Rotterdam. IIde Deel. Te Delft, bij* de Wed. J. Allart. 1827.] *In gr. 8vo. 484 Bl. f 4-50.*

In No. IV van het jaar 1826 hebben wij ons gevoelen over de veertien leerredenen, de zeven eerste Hoofddeelen van Joannes' Evangelie behandelende, tamelijk uitvoerig, met enkele aanmerkingen, maar veel meer lof, uitgebragt. De geleerde prediker gaat hier, in zeventien leerredenen, over de zeven volgende Hoofdstukken, op gelijke wijze voort. Ten aanzien van het leerstellige, en van geest en trant in het algemeen, is het dus minder noodig, nieuwe bedenkingen of aanprijzingen op te geven. Wilden wij uitvoerig en naauwkeurig zijn, onze beoordeeling zou zich meest bij de uitlegging en opvatting van verscheidene plaatsen moeten bepalen, die, bij een zoo verheven en voor ons niet zelden duister boek, natuurlijk voor verschil en twijfel vatbaar zijn. Misschien komen wij ook nog wel op de eene of andere terug. Maar zulks overal te doen, waar hiertoe gelegenheid was, achten wij voor dit tijdschrift min nuttig; daar wij in het algemeen betuigen moeten, te dezen aanzien zoo vele wijsheid, bezadigdheid, onafhankelijkheid en kunde te hebben aangetroffen, als wij redelijkerwijze konden verlangen. Het werk, door ons, om deze reden, zoo wel als om de gewigtige stof, met voortdurend genoegen gelezen, zal zich, verbeelden wij ons, daardoor, bij iederen nadenkenden Christen, even zeer aanbevelen. Om het, derhalve, te beter te doen kennen, zullen wij ons de moeite getroosten, de inhoudsopgave hier letterlijk te laten volgen: I. JOH. VIII: 1—11. *De vrouw*,

in overspel gegrepen. II. JOH. VIII: 12—29. *Jezus getuigenis van zich zelven waarachtig.* III. JOH. VIII: 30—59. *De Joden Abrahams echte kinderen niet; Jezus eer dan Abraham.* IV. JOH. IX: 1—23. *De blindgeborene. Niet alle rampen Goddelijke straffen. Jezus verhevene werkzaamheid.* V. JOH. IX: 24—41. *De vrijmoedige en gezond redenerende blindgeborene: de blinde ziet, en de zienden zijn blind.* VI. JOH. X: 1—21. *Jezus Christus de goede Herder.* VII. JOH. X: 22—42. *Jezus Christus Gods Zoon, één met den Vader.* VIII. JOH. XI: 1—16. *De Leerlingen verstonden den Heer niet.* IX. JOH. XI: 17—44. *De opwekking van Lazarus.* X. JOH. XI: 45—57. *Ongeloof met valschheid en boosheid gepaard; geloof eenvoudig en opregt.* XI. JOH. XII: 1—19. *Zeer verschillende eerbewijzen, Jezus aangedaan.* XII. JOH. XII: 20—36. *Jezus, door zijnen kruisdood verhoogd, trekt allen tot zich.* XIII. JOH. XII: 37—50. *De voorname inhoud van Jezus prediking.* XIV. JOH. XIII: 1—20. *De voetwassching. Jezus het voorbeeld van nederige dienstvaardigheid.* XV. JOH. XIII: 21—38. *De verrader ontdekt en verwijderd. De broederlijke liefde.* XVI. JOH. XIV: 1—14. *Troostende toespraak; opwekking om te gelooven.* XVII. JOH. XIV: 15—31. *Beloften van den Trooster en van naauwe gemeenschap.*

Het boek ter hand nemende, willen wij thans hier en daar nog even stilstaan.

Op bl. 3, reg. 7, moet *dwaasheid* waarschijnlijk *waarheid* zijn. Dit is dan eene der zeer weinige misstellingen.

De plaats, Joan. VIII: 1—11, is hier schoon gehandhaafd en, onzes oordeels, juist verklaard; schoon het ons wel eens voorkwam, dat het *met den vinger in de aarde schrijven* iets vreemds is in de altijd waardige houding van Jezus.

Opmerkelijk kwam ons, op bl. 202 enz., de opzettelijke behandeling van, en ernstige waarschuwing tegen het oude leerstuk voor, *dat de ware geloovigen niet kunnen uitvallen.*

Bl. 290. Zeer *liberaal* en overeenkomstig onze overtuiging hebben wij de verklaring der woorden van Joannes omtrent des Hoogepriesters profetie (vs. 51 enz.) gevonden. Maar, blijven MESSCHAERT en andere uitleggers zich wel altijd gelijk, ten aanzien van het beginsel, dat hier ten grond ligt? Joannes sprak daar als *Israëliet*, die doel en uitkomst dikwijls als één beschouwt.

Bl. 325. Hier hadden wij de huishoudelijke aanmerking van sommigen, dat die balsem welligt overgebleven was van Lazarus' begrafenis, liever niet vermeld gezien.

Bl. 342. Hoezeer met MESSCHAERT van hetzelfde gevoelen, wenschten wij toch nog wel beter opgehelderd te zien, hoe de een voor een' donderslag kon houden, wat de ander zoo klaar verstond.

Bl. 351. Hier, waar van Jezus' nog slechts kortstondig verblijf onder de zijnen gesproken wordt, komen ons de woorden: *de duisternis des doods konde u overvallen*, enz. min gelukkig voor.

Bl. 361. *Er is een groot onderscheid tusschen uitlegkundige en tusschen leerstellige of ook wijsgeerige waarheid.* Deze aanmerking moge velen vreemd luiden, zij is, in des schrijvers zin, waar en gewigtig. En de rondheid, met welke hij, daardoor, de letterlijke beteekenis eener moeijelijke plaats laat gelden, verdient lof.

Bl. 368. Zou het boven aangevoerde: *Joannes sprak hier als Israëliet*, ook niet de beste sleutel zijn ter verklaring van vs. 41? Althans *wij* mogen hier aan het *Woord des Vaders* niet denken.

Bl. 375. Wij kunnen al de hier aangehaalde plaatsen in eene leerrede naauwelijks als dragelijk, veel min als nuttig beschouwen. Dezelve bij de uitgave in eene noot te plaatsen, dat ware iets anders.

Bl. 423. Wat hier omtrent de opvatting van het woord *nieuw*, van het gebod der liefde, gezegd wordt, en dat ons, althans voor het oogenblik, nieuw was, verdient rijpe overweging. Het zou, namelijk, de Christelijke liefde tot de broederen, de liefde om Christus' wille zijn, veel grooter en uitgestrekter dan die, voor welke de zelf-

liefde tot maatſtaf verſtrekt. Men oordeele, of dit beter zij, dan, met VAN DER PALM, de zaak meer algemeen op te vatten, als *op nieuw*.

Bl. 439. *Door zijne* (Jezus) *wederkomst denk ik, dat niet moet verſtaan worden des Heeren opſtanding uit den dood, omdat daarmede de opneming zijner vrienden in den ſtaat der heerlijkheid niet onmiddellijk verbonden was*, — zoo ver goed — *noch ook zijne nog aanſtaande toekomst aan het einde der dagen, maar de opneming der discipelen na hunnen dood*, enz. Wij wenschten deze onderſcheiding, zoo lang hare wezenlijkheid niet beter, dan tot hiertoe, gehandhaafd is, liefst weinig vermeld te zien.

Bl. 449. De woorden: *meerdere* (eigenlijk *grootere*) *doen*, van de oprigting der kerke te verſtaan, is ons ook wel ingevallen. Misſchien, echter, moet men dezelve niet drukken.

Wij zouden deze aanhalingen ligt nog met eenige kunnen vermeerderen. Maar het zij genoeg. Ware het mogelijk geweest, ſommige toepasſingen wat langer te maken, de ſtukken zouden er, als leerredenen, veel bij gewonnen hebben. Maar, als een' uitvoerigen, populairen en ſtichtelijken Commentarius op Joannes' zoo zeer geestelijk Evangelie, mogen wij het werk volmondig aanprijzen. Vooral dit deel, waarin de heerlijke geſchiedenis van Lazarus, die van den genezen blinde, de voetwasſching enz. voorkomen, is hoogbelangrijk. En hetgeen ons nog wacht, — de dadelijke lijdensgeſchiedenis, het Hoogepriesterlijk gebed, enz. enz. — belooft niets minder. Moge het den bekwamen man aan gezondheid en aanmoediging niet ontbreken!

De Godsdienst der Rede. Aanleiding tot de kennis eener echte Godsdienstwijsbegeerte. Door FREDERIK BOUTERWEK. *Uit het Hoogduitsch. Te Delft, bij* de Wed. J. Allart. 1827. *In gr. 8vo. XVI*, 419 *Bl. f* 3-90.

Bij een boek, uit eenige vreemde taal overgebragt, schijnen ons, in de beoordeeling, drie vragen in aanmerking te komen: ten eerste, naar den aard en de waarde des werks; ten andere, of men wèl deed met het te vertalen, en, ten derde, of men het goed vertaalde.

Wij beginnen billijk met het eerste. Doch, indien wij dit zoo zouden doen, als men hier en daar beweert, dat in eene goede recensie vereischt wordt, dan zouden wij zeker onvergelijkelijk bekwamer dan de schrijver moeten zijn: want deze heeft zijn onderwerp in een tamelijk dik boekdeel zoo niet weten te behandelen, dat het elken maar eenigzins geoefenden lezer overal duidelijk en belangwekkend zal voorkomen; en wij zouden, volgens dien bedoelden eisch, in een vrij beknopt overzigt dat zelfde oogmerk moeten bereiken. Het dan daarvoor aanziende, dat dit ideaal, of deze herschenschim, noch door ons te verwezenlijken, noch veilig in een tijdschrift van zoo algemeenen inhoud en zoo onderscheidene lezers te beproeven is, zullen wij ons, en onze lezers, met ons, zich met minder dienen te vergenoegen.

Het is bekend, dat KANT de geheele wijsgeerte in Duitschland omkeerde. Men was echter met zijn werk geenszins algemeen tevreden. De liefde voor het oude en ouderwetsche gebouw mogt langzamerhand al uitsterven, de ingenomenheid met het nieuwe, daarvoor in de plaats opgetrokkene, was niet zoo algemeen. Deze meende er wat bij te moeten timmeren, gene een' geheelen vleugel te moeten afbreken; een derde schommelde veel vroegere modellen op, om zich daarnaar te rigten; in één woord, er ontstonden welhaast eene menigte van wijsgeerige stelsels, het eene vaak al dolzinniger en gevaarlijker dan het andere. BOUTERWEK, denkelijk de geleerde schrijver der geschiedenis van de poëzij en welsprekendheid, zich bijzonder tot het belang van den Godsdienst, bij dit onderzoek, bepalende, geeft ons hier een overzigt van de voornaamste dier stelsels, om ons, bij de aanwijzing van de zwakke zijde aan elk hunner, zijne eigene denkbeelden te doen kennen, en het geloof in een' waar-

achtigen God tegen de voorstanders van *Atheïsmus*, *Pantheïsmus* en *Hylozoïsmus*, dat is tegen hen te verdedigen, die geheel geen' levenden God erkennen, of het heelal zelve voor den eenigen God houden, of aan eene soort van wereldziel, een leven met de stof ten naauwste verbonden, denken.

Hij wijkt daarin inzonderheid van de Kantiaansche school af, dat hij, op den voorgang van JACOBI, de rede niet houdt voor een bloot logisch vermogen, enkel geschikt, om de denkbeelden, die zij van elders ontvangt, volgens zekere haar eigene regels, tot een gebouw der waarheid zaam te stellen, maar tevens voor eene vatbaarheid voor eigene indrukken. Hierop bouwt hij de mogelijkheid van een geloof, dat vóór en boven alle wetenschap gaat. Hieruit leidt hij de overtuiging af, dat er iets algemeens, oneindigs en eeuwigs bestaat, waarin al het eindige is gegrond, en dat hij, met de hedendaagsche Duitsche wijsgeeren, het *absolute* noemt. Hiermede, echter, waant hij nog geenszins tot de erkentenis van den waren God te zijn gekomen. De wijze, op welke dit bij hem toegaat, heeft inderdaad, zoo wel als die van KANT en anderen, hare moeijelijke zijde. Te regt merkt hij aan, dat het eerste bij ons denken, de hoogste schakel van de keten der dingen, daarom dat het het eerste en hoogste, als grond en oorsprong is, nog niet voor het eerste en hoogste, dat is volmaaktste, wat zich denken laat, is te houden, maar dat er eene afzonderlijke werkzaamheid onzer rede noodig is, om deze twee als vereenigd te doen kennen. Iets, dat de Pantheïsten en andere dwaalleeraars, die gedurig met de uitdrukking van het *hoogste*, alsof dat daarom het volmaaktste, het waarachtig Goddelijke was, zichzelv' en anderen misleidende, spelen, niet in het oog houden.

„ Maar, terwijl de denkende geest zijns zelf bewust „ wordt, stelt hij zich zelf boven alles, wat niet denkt. — „ Waar het eigenlijk zedelijke ontbreekt, ontbreekt alles, „ wat aan het bestaan waarde geeft. — Derhalve is alle „ *absolute* volkomenheid *of* een droombeeld, *of* het „ oorspronkelijke beginsel van alle bestaan en denken is. . . „ God."

„ *De onbetoogbare kracht van het ware idée van het* „ *Goddelijke* is de laatste grondslag van het godsdienstig „ redegeloof. Zonder bedenken mag dat geloof eene „ daad der rede genoemd worden, in zoo verre zich de „ rede tegen de meening verzet, dat het Goddelijke, „ hetwelk voor haar het hoogste is, misschien slechts „ een subjectief en bedriegelijk idée zijn zou."

„ Slechts *opwekken* en *verlevendigen*, niet voortbren- „ gen, kan de wijsgeerte het godsdienstig redegevoel."

In deze woorden van den schrijver is de hoofdzaak bevat, die echter veelzins toegelicht en nader ontwikkeld wordt.

Het boek is inderdaad rijk; de schrijver is met al het oude en nieuwe in het vak bekend, en zijne wijze van voorstellen is doorgaans helder. Wij gelooven hem een waar wijsgeerig hoofd, zoo wel als een vlijtig beoefenaar harer geschiedenis, te mogen noemen.

Ondertusschen kwam ons des mans redenering niet altijd klemmend voor, en scheen hij ons hun, die hij bestreed, niet altijd regt te doen, noch het hun te verbeteren. Wanneer hij, bij voorbeeld, KANT's praktische rede, als grond der zedekunde, met het zedelijk gevoel der *Britten* in dezelfde beschuldiging van een grondeloos, *subjectief* gezag betrekt, dan komt hij ons voor hem niet begrepen te hebben. Het redelijke in de handelingen moge zich den zinnelijken mensch veelal slechts als een gevoel aankondigen, het is echter gansch iets anders. Wanneer hij daarentegen in het bewijs voor Gods bestaan, uit de natuur afgeleid, met de kweekelingen uit die school, het gebrek meent op te merken, dat geene zedelijkheid, als eene eigenschap van den Wereldschepper, daarbij zou uitkomen, dan schijnt hij ons den mensch en de zedelijke wet in hem, als het volmaaktste en schoonste der geheele schepping, uit het oog te verliezen (*). Wanneer hij, in 't voorbijgaan, van het openbaringsgeloof sprekende, niet onduidelijk te kennen geeft, dat hetzelve op

(*) Immers, ook hier zeggen wij: *terwijl de denkende* (menschelijke) *geest zijns zelf bewust wordt*, enz.

eene (voor zoo verre het redelijk, vooral historieel onderzoek aangaat) niet zeer veilige waarſchijnlijkheidsberekening zou berusten, dan ſchijnt ons dat oordeel oppervlakkig, en bewijs dragende, dat de geleerde man hier niet zoo geheel te huis is.

Men houde hem daarom geenszins voor een' vijand der openbaring. Hij ſpreekt zelfs de Supranaturalisten tegen hunne beſtrijders voor, ja neemt ook *hen* in beſcherming, die, dit begrip het verſte drijvende, naar zijn oordeel Supranaturalisten moesten heeten. Wij konden niet nalaten hierbij te denken: ware deze onderſcheiding meer algemeen ingevoerd, dan was de penneſtrijd, onlangs in het Mengelwerk van dit tijdſchrift gevoerd, wel niet te pas gekomen. Want hooger onderwijs, dan de natuur oplevert, werd door alle regtſchapene Hollandſche Godgeleerden te allen tijde geëerbiedigd; maar hooger kenvermogen, hoogere invloeden ter verlichting, dan die tot haar gebied behooren, vonden zeker menigen beſtrijder onder onze vrijere beoefenaars der Godgeleerdheid.

Tot de vraag overgaande, of dit boek behoorde vertaald te worden, moeten wij in de eerſte plaats betuigen, al geene ſtudie te kennen, welker nut ons twijfelachtiger voorkomt, dan hetgeen men ſpeculatieve, transſcendentale wijsgeerte en bovennatuurkunde noemt. Gelijk wij boven zagen, de een bouwt, en de ander haalt het gebouwde weêr omver. Naauwelijks hebt gij het eene ſtelſel zoo tamelijk leeren begrijpen, en uw best gedaan om er in te berusten, of er rijst een ander op, dat mede zijne gunſtige zijde heeft, ook wel waar kon zijn, en u op nieuw aan het dobberen helpt. Zij is trouwens welligt als een noodzakelijk kwaad te beſchouwen: de mensch *wil* alles weten, waant welhaast alles te weten, en heeft dus noodig door anderen te worden teregtgewezen. Zij heeft, buiten dit onvermijdelijke, dus ook ligt nog wel het nut van het onkruid, dat, uit den weligen akker ontſproten en ondergedolven, denzelven te vruchtbaarder maakt. Niemand twijfelde aan God en Goddelijke dingen, eer de wijsgeeren dit leerden. En heeft het Christendom eenige

verpligting aan dezelve, het heeft daarvoor met menige verbastering en twist geboet.

Doch, de wereld nemende zoo als zij is, dus met wijsgeerte, meenen wij echter, dat zich in ons land weinige beoefenaars van dezelve bevinden, die geen Hoogduitsch verstaan. Dezulken hebben waarlijk ook aan dit boek niet veel. Met KANT maar half, met alle zijne opvolgers geheel niet bekend zijnde, zullen zij het eene niet verstaan, en over het andere zich nutteloos ergeren.

En wat nu de uitvoering betreft, de vertaler heeft, onzes achtens, tamelijk wel zijn' pligt gedaan. Hier en daar een Germanismus, daar willen wij niet van spreken; maar het komt ons voor, dat hij niet zelf de proeven heeft nagezien, en daardoor zijn verscheidene zeer ongelukkige drukfouten ontstaan, die menigen zin volstrekt onverstaanbaar, ook wel tot geheel het tegendeel maken van hetgeen hij moest zijn. Dat men hiertegen, in wijsgeerige werken vooral, toch beter waakte, en niet dacht, dat SIEGENBEEK op zijn duimpje te hebben daartoe genoeg zou zijn. Hoe zal men goed corrigeren hetgeen men niet verstaat, inzonderheid zoo het handschrift eenigzins onduidelijk is? De boekhandel van ALLART is inzonderheid te aanzienlijk en beroemd, wegens zoo vele klassieke werken, dan dat eenige slordigheid van dezen aard op denzelven zou mogen kleven.

Trouwens, het werk ziet er overigens uitwendig zoo goed uit, als het inwendig, in gewigt van zaken en grondigheid van behandeling, vele uitkomende boeken te boven gaat.

Brief over den grooten Visch van den Propheet Jona, aan een liefhebber van Gods woord, tot bevestiging zijns geloofs, door ABRAHAM CAPADOSE, *M. D. Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1828. *In gr. 8vo.* 19 *Bl. f* :-25.

De walvisch, die ter bezigtiging werd ten toon ge-

ſteld, gaf den Heere CAPADOSE aanleiding, om dezen brief te ſchrijven. De groote visch, op den titel van dezen brief vermeld, kan geen walvisch, maar wel elke andere groote visch zijn, die eenen mensch kan doorſlikken. Zeer juist, maar vóór hèm meermalen en beter opgemerkt. Men zie SCHEUCHZER, *Bijbel der Natuur*, Xde D. bl. 587—600. Alle zijne aanteekeningen uit PLINIUS en JOSEPHUS over *Joppe* en ANDROMEDA (bl. 6) zijn ellendige vertooningen van hier niet te pas komende *quasi*-geleerdheid. Hij moest liever de geheele geſchiedenis van ARION in het Grieksch hebben aangehaald, waarin meer gelijkheid met JONA valt op te merken; zoo zou zijne *kliek* over al dat vreemde ſchrift met opgeſpalkten mond de grootſte verbaasdheid hebben te kennen gegeven. Daar nu toch ieder verſtandig mensch bij het weinigje Hebreeuwsch en Grieksch, dat hier voorkomt, de ſchouders ophaalt, moest hij ten minſte, zonder voor dit ſchouderoptrekken verder gevreesd te hebben, aan zijne kalanten nog meer Grieksch tot hunne ſtichting geleverd hebben. Deze ſoort van menſchen zou met den *Doctor* meer ingenomen zijn, bij het aanvallen van VAN DER PALM, hoe minder zij kon begrijpen. *Sic fata tulere.* Zoo ligt het geval bij dat volkje, bij hetwelk de bekende *compagnieſchap*, als bij lieden van hare nering, geene *geestbezwaren* kent of wil aanwijzen. Als een ſtaaltje der fraaije betoogwijze kan dienen hetgeen bl. 10 voorkomt: „ Merk dan, dat ik u „ bidde, het volgende op: — — Daar nu het ſchip, „ waarop JONA was, van *Japho*, een kust van *Judaea*, „ naar *Tharſis* in *Ciliciën*" (*Tarſus* lag in *Ciliciën*, maar *Tharſis* was *Tarteſſus* in *Spanje;* verg. HAMELSVELD, *Aardrijkskunde*, Vde D. bl. 178 volg. JOSEPHUS heeft *Tarſus* in *Ciliciën*, maar wordt te regt gewezen door HAMELSVELD, bl. 180 volg.) „ ſtevenende, de „ *Middellandſche zee* over moest." Daar *Japho*, later *Joppe*, en nu *Jaffa*, alleen aan de *Middellandſche zee* lag, kon geen ſchipper, naar elders varende, die zee ontwijken, al lag *Tharſis* in zijn reisplan niet. Daarenboven

vindt men de *cachelot* in de *Noordelijke zeeën*; zie de aanteekening bij SCHEUCHZER, a. pl. bl. 589. Zonder het minste bewijs zegt CAPADOSE: „De woon„ plaats van dit dier (de *cachelot*) is gewoonlijk de *Mid„ dellandsche zee*, hoewel het ook elders, in de *Noord„ zee*, veel gevonden wordt." — Indien Dr. CAPADOSE *verpligt* ware geweest, dezen brief te schrijven, dan zou gegolden hebben het *ultra posse nemo obligatur*. En dit *kunnen* is bij CAPADOSE niet veel. Ten minste uit dit geschrijf blijkt dit wederom allerduidelijkst. Doch de man is tot het uitlegkundige werk des Bijbels ongeroepen en ongeschikt; en bij zijne aanvallen tegen VAN DER PALM gelijkt dit, ook uitlegkundig dwergje, de *mug* in de fabel, die meende zelfs een paard door zwaarte lastig te zijn. Van alle kwalen is wel de *eigenwaan* de verderfelijkste en de ongeneeslijkste. Daarom wordt hier de moeite gespaard, den man te wederleggen, die niet eens weet, dat VAN DER PALM's werk in zes, niet in vijf stukken bestaat. VAN DER PALM zal zichzelven het best verdedigen door te *zwijgen*. *Aquila non captat muscas*. Waartoe ook *muggen* gevangen, die niet *steken*? Wij ten minste houden dit briefje zeer geschikt.... *ad pios usus*. Zoo denkt men algemeen over al de werken van CAPADOSE. Het tegendeel heeft plaats met VAN DER PALM's *Bijbel*, die, na uitverkocht te zijn, zelfs op verkoopingen ver boven den inteekenprijs gaarne gekocht wordt. Hiervandaan misschien al dat geschreeuw, omdat welligt spoedig de uitventers en zamenflansers van dergelijk geschrijf, als deze brief van CAPADOSE is, alles voor eigene rekening zullen moeten laten drukken. *Hinc illae lacrymae*. Hoe meer uil, hoe meer waan.

Voor hen, die eenigzins dieper dit laatdunkend geschrijf van den waanwijzen *Doctor* onderzoeken willen, dan wij het voor ons waardig keuren, maken wij melding van 's mans bijzondere manier van Bijbelverklaring, bl. 5: „ Daar (bij Gods Woord) moeten wij de geloof„ waardigheid en de onfeilbaarheid van het Woord *van*

„ *voren*, gelijk men zegt, vastſtellen en dan verder gaan: „ nu, hiervan kan gene redeneering hoegenaamd, maar „ eenig en alleen de Geest Gods, die in *alle* waarheid „ leert en leidt, den menſche brengen, en Hij brengt „ er ook allen toe, die van eeuwigheid in Christus ge- „ kend en bemind zijn; en laat ons danken en aanbidden, „ dat Zijne genade ons dit bij bevinding heeft leeren ken- „ nen en eene nimmer te voren geſmaakte vreugde en vre- „ de daardoor in 't harte doet genieten." ABRAHAM bad voor booze menſchen. De vleeſchelijke afſtammeling en naamgenoot diens vromen mans valt aan en beſchimpt allen, die, zonder dit dan te kunnen helpen, niet geroepen zijn. Doch indien wij de geesten mogen beproeven, of zij uit God zijn, (en dit regt zal ons geen CAPADOSE ontnemen) dan moeten wij ten opzigte van hem en zijne leiding in alle waarheid twijfelen; want de waarheid, in welke de H. Geest (niet de waan van eenen CAPADOSE) leidt, moet in liefde worden betracht. Zoo lang eene verwijzing op H. V: 22—26 uit den Brief aan de *Galaters* hoognoodig blijft voor CAPADOSE, zoo lang houden wij ons overtuigd, dat er een groot onderſcheid is tusſchen eenen *gedoopten Jood* en eenen *beſneden' Christen*. Waar het *oude* nog blijft, is niet alles *nieuw* geworden. Niet het water, maar het nieuwe ſchepſel, in liefde werkzaam, maakt het wezen uit. Zoo lang dit bij u ontbreekt, kunt gij u met *bevinding* behelpen; maar, Heer *Doctor!* gij blijft bij iederen opregten Christen een blind leidsman der blinden, daar gij ſlechts van inwendig licht droomt en het uitwendige veroordeelt. Met geſlotene oogen vaart men nooit veilig op eene zee vol klippen. Met u verkiezen wij ten minſte niet denzelfden koers zonder kompas te houden. *Vaar wel!*

Geſchiedkundige Verhandeling over de Operatie tot vorming van een' kunſtigen Oogappel (Pupilla artificialis); benevens de beſchrijving eener nieuwe en zekerder manier, om dezelve door eene tweevoudige of dubbele Schaar te bewerkſtelligen. Door W. MEN-

SERT, *Ridder, Chir. Doct., Oculist van Z. M., Stads Operateur van de Cataract te Amsterdam, enz. Met twee Platen. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1828. *In gr. 8vo. VIII en 56 Bl. f*: -75.

De zoo door zijne buitengewone dexteriteit, *qua Operateur*, als door zijne grondige kennis in de litteratuur van het ophthalmologische vak der Geneeskunst te regt beroemde Amsterdamsche Oogarts MENSERT gaat steeds met onvermoeiden ijver voort, om dat gedeelte der Geneeskunst, waarop hij zich in het bijzonder heeft toegelegd, en hetwelk met zoo veel roem door hem wordt uitgeoefend, door gewigtige theoretische en praktische bijdragen, waartoe hem zijne zoo zeer uitgestrekte praktijk, welke schier alle de Noordelijke Provinciën van het Nederlandsche Rijk omvat, eene bij uitstek gunstige gelegenheid verschaft, meer en meer te volmaken, en in zijn Vaderland tot denzelfden trap van volkomenheid op te voeren, welke dit gedeelte der Geneeskunst thans beide in *Duitschland* en in *Groot-Brittanje* bereikt heeft. Heeft hij in het voorleden jaar, 1827, door zijn *Geschiedkundig Overzigt omtrent de heerschende en voorkomende Oogziekten in Nederland*, de leemte, welke omtrent dit vak der Geneeskunst in onze litteratuur bestond, behoorlijk aangevuld, niet slechts door aan het Publiek mede te deelen eigene slotsommen uit eene rijke en zeer uitgebreide ondervinding, maar daarenboven door het uit echte bronnen putten en bijeenverzamelen der geneeskundige bescheiden aangaande de vorderingen der ophthalmologische wetenschap in de Nederlandsche Provinciën, en hierdoor, met bondige bewijzen, den Nederlandschen, zoo vaak bij de buitenlanders miskenden, kunstroem, beide ten opzigte van de theorie en de praktijk van dit met het maatschappelijk welzijn zoo innig verbonden gedeelte der Geneeskunst, voortreffelijk gehandhaafd, en aldus voor denzelven te dien opzigte een duurzaam gedenkteeken gesticht: in de thans voor ons liggende Verhandeling houdt Dr. MENSERT zich onledig

met het geſchiedkundige van de operatie tot vorming van eenen kunſtigen oogappel, en met de mededeeling aan het Publiek van eene nieuwe, meer zekere manier, om dezelve te bewerkſtelligen, door middel namelijk van eene tweevoudige of dubbele ſchaar. Na in de inleiding aangemerkt te hebben, dat, offchoon ook in de Heelkunst ſoms de nuttigſte uitvindingen aan het toeval derzelver oorſprong te danken hebben, echter de Heelkunst in het algemeen en het ophthalmologiſche vak in het bijzonder de aanmerkelijke vorderingen, welke zij in de tegenwoordige eeuw gemaakt hebben, aan een meer grondig beoefenen der wetenſchap, waardoor betere, meer rationele manieren van behandeling ontſtaan zijn, verſchuldigd zijn, komt de Schrijver meer bepaaldelijk tot zijn doel, en beroept zich, ten betooge van deze zijne ſtelling, inzonderheid op de vele uitmuntende geſchriften en menigvuldige methoden, welke tot vorming van eenen kunſtigen oogappel zijn uitgedacht; ons vervolgens in de eerſte plaats leverende het geſchiedkundige van hetgeen in Nederland omtrent dit onderwerp is voorgevallen; hetgeen zekerlijk, wanneer men hetzelve vergelijkt met de vele verhandelingen en waarnemingen, welke in *Duitschland*, *Groot-Brittanje*, *Frankrijk* en *Italië* omtrent dit onderwerp in het licht gekomen zijn, in den eerſten opſlag juist niet zeer ten voordeele van onze landgenooten ſchijnt uit te vallen; maar, wanneer men deze echter meer van nabij leert kennen, zal men met genoegen ontwaren, dat de enkele oorſpronkelijke ſchriften der *Nederlanders*, welke van tijd tot tijd over deze materie in het licht verſchenen zijn, zich doorgaans, als lettervruchten van ware ſtudiën en grondige kundigheden, op 't voordeeligst onderſcheiden, en zoo wel van eene wetenſchappelijke vorming der Schrijvers, als van hunne praktiſche ervaring in dat vak, de duidelijkſte blijken aan den dag leggen; zoodat hetgeen de Nederlandſche Heelkundigen, ten opzigte hunner naburen, in extenſiteit verliezen, eenigermate door de intenſive waarde hunner ſchriften vergoed wordt, waarvan deze Ver-

handeling onder anderen een doorflaand bewijs oplevert. Vervolgens worden door Dr. MENSERT alle de uitgevondene manieren, om eenen kunstigen oogappel te vormen, onder de vier volgende hoofdklassen gerangschikt:

1mo. De insnijding, hetzij horizontale of verticale, van het regenboogsvlies, *Iridotomia* genaamd.

2do. De uitsnijding van een gedeelte of stukje uit deszelfs zelfstandigheid, *Iridectomia.*

3tio. De losmaking of losscheuring van het regenboogsvlies van den haarwijzen band, *Iridodialysis.*

4to. De naar buitenhaling, inklemming, ook afsnijding van het afgescheurde gedeelte van het regenboogsvlies (kunstmatige verplaatsing der pupil), *Iridectodialysis;* welke laatste methode, door den in zijn vak verdienstelijken Dr. VAN ONSENOORT, in twee gevallen, met eene allergelukkigste uitkomst is in 't werk gesteld.

Van alle deze verschillende methoden nu heeft de Oogarts MENSERT zijne nieuwe manier, om namelijk door eene tweevoudige of dubbele schaar een stukje uit den *iris* te snijden, de beste en meest gepaste in de uitvoering bevonden; en waarlijk, offchoon alle de uitgevondene methoden, om eenen kunstigen oogappel te vormen, beproefd en beoefend zijn, en alle, de eene meer, de andere min, gunstige resultaten hebben opgeleverd, zoo zal men echter met Dr. MENSERT moeten instemmen, dat aan de *Iridectomia* boven de drie andere methoden de voorrang toekomt, en dat in het algemeen de uitsnijding van een gedeelte van den *iris*, naar zijne manier door eene tweevoudige of dubbele schaar bewerkstelligd, voor de zekerste en beste methode moet gehouden worden, daar men door dezelve eene zuivere ronde opening in den gesloten *iris*, en wel in het midden van het regenboogsvlies, waar de oogappel geheel gesloten is, of ook in een gedeelte van den *iris*, naar mate de verschillende omstandigheden zulks vereischen, kan vormen, en zij ongelijk veel minder aan gevaar voor *Iritis* en andere bedenkelijke toevallen is blootgesteld, en dus *ceteris paribus* den lijder de meeste hoop ter her-

ſtelling van het gezigt verſchaft, indien men namelijk overweegt, dat, blijkens de ervaring, eene wond met verlies van zelfſtandigheid minder blootgeſteld is aan vernaauwing of ſluiting, dan eene eenvoudige verdeeling; dat deze operatie den lijder geen pijn van belang veroorzaakt, immers dat dezelve niet te vergelijken is met de meerdere pijn en ſmart, welke, ook onder de ervarenſte behandeling, de losſcheuring en ſoms herhaalde pogingen, om den *iris* van het *ligamentum ciliare* af te trekken, moet veroorzaken; dat, eindelijk, de inklemming en afſnijding van het regenboogsvlies, als het tusſchen de *cornea* ingeklemd is, ook geenszins zonder pijnlijke aandoening kan geſchieden, en dat, ten gevolge derzelve, ſoms zeer belangrijke, ja zelfs gevaarlijke toevallen kunnen ontſtaan.

Doch, ofſchoon de methode van uitſnijding, volgens de manier van Dr. MENSERT met eene tweevoudige of dubbele ſchaar bewerkſtelligd, in verre de meeste gevallen met eene gewenschte uitkomst kan in het werk geſteld worden, zoo erkent de geachte Schrijver echter openlijk, dat dezelve geenszins onbepaald in alle gevallen behoort in het werk geſteld te worden; want dat zij niet te pas komt in die omſtandigheden, waar, uit hoofde van het kleine gezonde gedeelte van het regenboogsvlies of van het horenvlies, gebrek aan ruimte beſtaat, in welke echter de *Iridodialyſis* nog altoos mogelijk is en dus beproefd kan worden, hoezeer zij maar eene zeer ſlaauwe hoop van mogelijke, doch altoos gebrekkige, herſtelling overlaat, daar in dit geval de *pupil* immer aan den rand van het regenboogsvlies valt. Insgelijks verdient, volgens MENSERT, de afſcheiding of afſcheuring van den *iris* van het *ligamentum ciliare* de voorkeur in die gevallen, in welke, zoo als bij kinderen, te groote bewegelijkheid van het oog plaats heeft, of waar hetzelve niet dan zeer moeijelijk door middel van een' oogſpiegel kan bepaald worden.

Dr. MENSERT geeft dus in die gevallen, waarin, uit hoofde van bijzondere omſtandigheden, de *Iridectomia*

niet wel in het werk gesteld kan worden, aan de *Iridodialysis* boven de overige methoden de voorkeur, en wil dezelve alsdan beproefd hebben. In dit laatste gevoelen nemen wij echter de vrijheid van hem te verschillen, daar wij, zoo wij vermeenen op goede gronden, van meening zijn, dat in alle deze gevallen niet de *Iridodialysis*, maar de kunstmatige verplaatsing der *pupil*, en wel volgens de manier van Dr. VAN ONSENOORT, met inklemming in het harde oogvlies van een gedeelte des oogappelrands van den regenboog, behoort beproefd te worden. Het is zoo, de beroemde DUPUYTREN oordeelt de kunstbewerking, om tusschen de lippen der wonde van het horenvlies een gedeelte van den *iris* te bepalen, de slechtste, omdat zij zonder noodzakelijkheid de uitzakking van dit vlies medebrengt; eene, zegt die Schrijver, altoos hinderlijke, soms moeijelijk te genezen ziekte, en die tot de ernstigste ontstekingachtige toevallen aanleiding geven kan. Doch, met allen eerbied, aan de uitstekende talenten van dien beroemden Heelkundige verschuldigd, schijnt het ons toe, dat hij de kunstmatige verplaatsing der *pupil*, door inklemming van het afgescheurde gedeelte van den *iris* in het horenvlies, niet zoo zeer uit ervaring, als wel uit theoretische gronden, afkeurt; daar het ons niet gebleken is, dat hij dezelve ooit beproefd heeft. Daarenboven moeten wij aanmerken, dat het niet de kunstmatige verplaatsing van den oogappel, maar inzonderheid de losmaking of afscheuring van het regenboogsvlies van den haarwijzen band is, welke de gevreesde ernstige ontstekingachtige toevallen veroorzaakt, en welke intusschen in beide deze methoden eveneens plaats heeft; en eindelijk, dat deze zoo zeer gevreesde toevallen veel minder schijnen te duchten te zijn, wanneer men, volgens de manier van VAN ONSENOORT, het losgemaakte of afgescheurde gedeelte van den *iris*, in plaats van in het horenvlies, in het harde oogvlies inklemt. Daar nu de verplaatsing der *pupil* met inklemming in den harden oogrok eerst later door onzen landgenoot

VAN ONSENOORT is uitgevonden en bewerkſtelligd; zoo konde ook DUPUYTREN derzelver waarde of onwaarde niet beoordeelen; en VAN ONSENOORT heeft door twee welgelukte operatiën proefondervindelijk bewezen, dat deze methode, op zijne manier met de vereischte omzigtigheid en behendigheid in 't werk geſteld, althans geen meer vrees voor ernſtige ontſtekingachtige toevallen oplevert, dan de eenvoudige *Iridodialyſis*.

Wat nu de door Dr. MENSERT uitgevondene manier, om de operatie te doen, betreft, dezelve beſtaat in het maken van eene genoegzaam ruime inſnijding in het doorſchijnend horenvlies met het ſtaarmesje van DE WENZEL, waarna hij een, door hem uitgedacht, hol geſlepen lancet onder den gemaakten lap of wonde van het horenvlies langs den *iris* door de voorſte oogkamer invoert, tot de plaats, alwaar men de baſis van de nieuwe *pupil* denkt te vormen, hetzelve aldaar omtrent twee lijnen diepte door het regenboogsvlies indrukkende, de holle zijde van het lancet naar het midden en de bolle zijde naar den buitenrand van den *iris* gerigt, waardoor zich dadelijk eene halfronde opening in het regenboogsvlies vormt, geſchikt ter inbrenging van de dubbele of tweevoudige ſchaar; welk inſtrument als eene gewone ſchaar, met het geheel toegeſloten gedeelte naar beneden gerigt, tusſchen het horen- en regenboogsvlies ingebragt wordt; waarna men, de ſchaar zoo verre, als vereischt wordt, openende, hierdoor het horenvlies van het regenboogsvlies verwijdert, en het ſtomp of toegeſloten gedeelte door de gemaakte opening zoodanig verder invoert, dat het eene gedeelte voor en het andere achter het regenboogsvlies geplaatst is; hebbende men alsdan ſlechts de ſchaar toe te ſluiten, om een volkomen zuiver en rond ſtukje uit den *iris* uit te ſnijden; zoodat, naar mate men de ſchaar hooger invoert, de *pupil* grooter valt, hetwelk ook door eene grootere of kleinere ſchaar kan bepaald worden, daar bij de ſluiting van de ſchaar het ſtukje, dat uitgeſneden wordt, tusſchen de

twee bovenste schaarpunten ingeklemd blijft zitten, en daarmede van zelve naar buiten gebragt wordt.

Twee platen, met eene korte, duidelijke beschrijving der door hem tot het vormen der kunst-*pupil* gebezigde werktuigen, versieren deze allezins belangrijke Verhandeling, welke in de handen van iederen Heelkundige behoort te zijn, en die door eene bibliographie van de boeken en bijzondere verhandelingen, welke omtrent de operatiën van den kunstigen oogappel zijn uitgegeven, besloten wordt.

Wij betuigen den geachten Schrijver onzen welmeenenden dank voor deze zijne korte, maar gewigtige bijdrage tot het door hem zoo gelukkig beoefend ophthalmologisch vak der Geneeskunst. Inderdaad, deze door Dr. MENSERT uitgevondene dubbele of tweevoudige schaar, welke, vergroot, zoo driekant als rond, niet slechts ter vorming der kunst-*pupil*, maar ook in een aantal andere heelkundige gebreken, een nieuw, zeer doelmatig instrument, ter verrigting van onderscheidene andere heelkundige operatiën, ter wegneming van *scarcomatische*, *scirrheuse*, *verruceuse*, *fungeuse* en *polypeuse* ongemakken verschaft, is eene schitterende loover in den eerkrans, op welken hij, zoo door het onvermoeid streven ter meerdere volmaking van de ophthalmologische studiën in zijn Vaderland, als door zijne uitstekende talenten in het verrigten van oogöperatiën, zulk eene billijke aanspraak heeft, en welken Nederlandsch dankbaar Publiek voor deszelfs verdienstelijken landgenoot gaarne vlechten zal.

Beleuchtung des Kampfes über Handelsfreiheit und Verbotsystem in den Niederlanden, gegründet auf eine Darstellung des Getreidehandels und der allgemeinen Handelsverhältnisse. Amsterdam, bei *Gebr. Diederichs*; Leipzig, bei *F. C. W. Vogel*. 1828. Gr. 8vo. 265 S. *f* 3-:

In eenen tijd, op welken genoegzaam allerwegen, zelfs

tot in de verstafgelegene ſtaten van het nieuwere Vasteland, de klagten over de ontwikkeling en uitbreiding van het Verbodsſtelſel, en over de daaruit voortvloeijende beperkingen des Handels, al luider en luider zich verheffen, moet eene grondige uiteenzetting en oplosſing van het vraagſtuk welkom zijn, of door de van regeringswege in werking gebragte verbodsmaatregelen de algemeene volkswelvaart, en derhalve ook de welvaart van den geheelen ſtaat, als onwankelbaar en onafſcheidelijk daarop gegrond, werkelijk bevorderd worden, — dan wel, of niet veeleer van die in het werk geſtelde middelen, uit den aard der zake, eene regtſtreeks tegen het voorgeſtelde doel zich kantende werking te verwachten zij, en daarentegen niet de, door alle ledematen van het groote, algemeene ſtaatsligchaam, vrijgelatene omloop der voedende handelſappen leven, welvaart en uitbreiding in alle de deelen van hetzelve overplanten en onderhouden zoude.

De ongenoemde Schrijver van het hier aangekondigde werk (hetwelk in geenen deele voor ons vaderland alleen geſchreven is, maar ook de oplettendheid der beſchaafde volksklasſe in *elk* land overwaardig is) gaat, met de welverſnedene pen en den ſcherp beoordeelenden blik eens in het praktiſche leven gevormden handelskundigen, eerst de Europeſche ſtaten door, in zoo verre zij op de graanteelt of op het graanverbruik betrekking hebben; wendt vervolgens de daaruit afgeleide gevolgtrekkingen en bewijzen tot de beantwoording aan der vraag, welke van beide, de vrije of de belaste invoer van granen in de Nederlanden, voor den ſtaat zoo wel, als voor de gezamenlijke individueele welvaart des volks, meest bevorderlijk zij; en gaat eindelijk over tot algemeene beſchouwingen van den oorſprong, uitwerkſelen en verdere gevolgen van het Verbodsſtelſel. De Schrijver betoogt daarin het bedriegelijke der grondſtelling, als hadden de fabrijken zelfs door eene ſtremming van den invoer van vreemde kunstprodukten gewonnen, en verheft zijn werk, door deze en dergelijke navorſchingen, tot eene aangename, nuttige en veelomvattende lektuur, niet ſlechts voor den hande-

laar in 't bijzonder, maar ook voor ieder, die, het zij dan uit hoofde van den door hem in de burgerlijke maatschappij bekleeden rang, het zij ten gevolge zijner vaderlandlievende gevoelens, het algemeene welzijn wezenlijk ter harte neemt.

Liefde en Hoop. Tijdschrift over Gevangenen en Gevangenisſen. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij G. J. A. Beijerinck. *In gr. 8vo. f* 3-60.

De laatstverloopene jaren waren inzonderheid rijk in eene groote menigte van Tijdſchriften, Maandwerken en Weekbladen. Niet altijd evenwel ſchonk de veelbelovende bloeitijd rijpe en welſmakende vrucht, en menig voortbrengſel van genoemden aard bragt reeds bij deszelfs geboorte de zaden van kwijning met zich. Het voor ons liggende Tijdſchrift maakt hierop eene vereerende uitzondering; en Recenſent is van oordeel, dat hetzelve eene nadere kennisneming des publieks allezins waardig is. Reeds ſedert twee jaren werd hetzelve van drie tot drie maanden met een nummer vervolgd, welke te zamen een bekwaam boekdeeltje uitmaken, hetwelk gewis door een ieder niet zonder belangſtelling zal gelezen worden.

Zeker ſchijnt, in den eerſten opſlag, eene lektuur *over Gevangenen en Gevangenisſen* niet bijzonder uitlokkend; en menigeen verbeeldt zich welligt, hier niets anders dan vertoogen en verhalen vol jammers, ellende en menſchelijke boosheid te zullen aantreffen. Dit is echter het geval in geenen deele. Wij willen dit wat nader doen zien.

Ieder nummer is in drie hoofdafdeelingen geſplitst: I. wordt gehandeld over gevangenen en gevangenisſen in ons vaderland; II. bevat berigten omtrent hetgeen te dezen aanzien in andere landen plaats vindt, en de IIIde afdeeling behelst een onderhoudend Mengelwerk, meestal uit merkwaardige voorvallen en gebeurtenisſen beſtaande, hier en daar doormengd met de levensgeſchiedenis van dezen of genen beruchten misdadiger.

Op meer dan éénе plaats is de medewerking van Bestuurders van het *Nederlandsch Genootschap tot zedelijke verbetering der Gevangenen* met de Redactie van dit Tijdschrift blijkbaar te bespeuren, en menig berigt en verhaal, met eene geachte naamteekening voorzien, laat hierdoor bij den lezer geen den minsten twijfel aan de echtheid der gedane mededeeling over.

Het bestaan van dit Tijdschrift is, al verder, met de werkzaamheden van het reeds genoemde Genootschap blijkbaar verbonden. Meer dan eens kwam de vraag bij dezen en genen op: wat er toch van dat Gevangengenootschap mogt zijn, waarvan men, sedert de oprigting in 1823, zoo weinig had vernomen? Recensent gaf dan wel aan den vrager de verslagen der Handelingen van dat Genootschap in handen; dan, daar die verslagen alleen *voor de leden* gedrukt worden, kent het grooter gedeelte des publieks te weinig van deszelfs bestaan, bedoeling en werkzaamheden, om in eene instelling, die ons Vaderland zoo zeer tot eer verstrekt, eene genoegzame belangstelling op te wekken en levendig te houden. De wijze, waarop het aangekondigde Tijdschrift is ingerigt, is eigenaardig geschikt, om, hetgeen het genoemde Genootschap *is* en *werkt*, meer onder de aandacht des publieks te brengen; en wel verre, dat het hart van den lezer zich, bij het beschouwen van tafereelen van jammer en ellende, pijnlijk zou vinden aangedaan, zoo wordt hetzelve veeleer in eene aangename stemming gebragt, bij de ervaring van het vele en velerlei goede, hetwelk er reeds in onze vaderlandsche kerkers, onder de leiding en invloed des Genootschaps, is verrigt geworden

De kennisneming aan dit alles is inderdaad belangrijk. Dikwerf, en zeer te regt, bewondert en vereert men, hetgeen door vreemden, op vreemden bodem, voor de zaak der menschheid verrigt wordt; maar men verlieze daarbij ons Nederland en de Nederlanders, en wat in ons gezegend Vaderland ten algemeenen beste ondernomen wordt, niet uit het oog! Men heeft, en te regt, een' afschrik voor elken aanslag tegen onze bezittingen, tegen

onze veiligheid, tegen ons leven zelfs; maar — schavotten en kerkers hebben het kwaad niet kunnen uitroeijen, en de alleen veilige en goede weg, om hetzelve te verminderen en te verzachten, schijnt, door verstandiglijk aangewende pogingen ter zedelijke verbetering van den misdadiger, gelukkiger bereikt te kunnen worden; en wordt dit doel, zij het ook slechts ten deele, bereikt, dan mogen wij, Nederlanders, voor zoo veel wij de lofselijke pogingen, hiertoe aangewend, naar vermogen onderssteunen, ons verheffen op den roem, die ons Vaderland, in dit, gelijk in zoo vele andere opzigten, mag te beurt vallen. Wij zullen de maat van het kwade verminderd, en de vrucht van het goede vermeerderd hebben.

De weg hiertoe wordt, in het voor ons liggend Tijdschrift, duidelijk en op eene onderhoudende wijze, aangewezen. Recensent beveelt hetzelve daarom ruimschoots aan, en wenscht deze lektuur in veler handen. De matige prijs, van 90 centen per nummer, maakt de aanschaffing min kostbaar, en de inhoud het geheel voor allerlei soorten van lezers bijzonder geschikt. Ook de Uitgever verdient lof, wegens de goede uitvoering.

Al de Werken over het Onderwijs en de Opvoeding van H. PESTALOZZI, *naar het Hoogduitsch bewerkt onder opzigt van* P. J. PRINSEN, *Directeur en Onderwijzer van het Koninklijk Instituut tot aankweeking van Schoolonderwijzers, te Haarlem. IIde, IIIde en IVde Deel. Te Zutphen, bij* W. C. Wansleven. *In gr. 8vo. f* 14-66.

De onderneming, om al de werken van PESTALOZZI in onze taal uit te geven, is, bij het in 't licht verschijnen van het Iste Deel, in dit tijdschrift aangekondigd. Het IIde Deel bevat het vervolg van *Lienhard en Geertruid*. Het IIIde: *Hoe Geertruid hare kinderen onderwijst. Eene proef om de moeders eene handleiding te geven, ten einde zelven hare kinderen te onderwijzen*, en de verhandeling: *Aan de onschuld, den ernst en de edelmoedigheid van mijn vaderland.* Het IVde: *Mijne nasporingen over den gang der natuur in de ontwikke-*

ling van het menschelijk geslacht. Over wetgeving en kindermoord. Over de aanvankelijke vorming. Evenmin, als bij de aankondiging van het eerste Deel, achten wij het ook nu noodig, over de werken van PESTALOZZI uit te weiden. Ook die gedeelten, welke minder, dan *Lienhard en Geertruid*, in eenen verhalenden, maar meer in eenen betoogenden trant geschreven zijn, houden de belangstelling levendig, en zijn, voor zoo veel het onderwerp dit toelaat, onderhoudend. De aanhef der verhandeling, *over wetgeving en kindermoord*, is zelfs een meesterstuk van welsprekendheid. De aanmerking, op deze overzetting, wat de taal betreft, reeds door den Recensent van het eerste Deel gemaakt, geldt ook nog de nu aangekondigde Deelen. Zonder opzettelijk naar fouten te zoeken, vallen ons bij het doorbladeren terstond in het oog *badan* voor *baden*, *het vis inertiae* voor *de vis*, *rari nautes* voor *rari nantes*, en Germanismen, als: *hij, die een kind of een zwak mensch eenen hond aanhitst.* In hoe verre het, om, ten aanzien van de nieuwe benamingen der letters, zichzelf gelijk te blijven, noodig is, om te schrijven *abe*, in plaats van het oude *abé* (alphabet), willen wij niet beslissen. De vertaling van GÖTHE's lied, hier voorkomende, IVde Deel, bl. 40 en verv., is zelfs als proza beneden alle kritiek; men oordeele uit de volgende twee coupletten:

Heil den onbekenden,
Hoog'ren wezens,
Die wij stellen,
Hun voorbeeld leere ons
Die gelooven.

Ook 't geluk
Grijpt onder de hoopen,
Vat nu des knaapjes
Schuldlooze lokken,
Dan ook des kalen
Grijsaards schuldigen schedel.

Het doet ons leed, dat, bij zulk eene belangrijke onderneming, niet al die vlijt en zorg is aangewend, om dezelve goed ten uitvoer te brengen, welke men met regt mogt verwachten in een werk, hetwelk vooral bestemd is voor een geoefend en keurig publiek. Wij moesten immers, in den naam van R. J. PRINSEN, eenen waarborg hebben voor de

zuiverheid van taal en ftijl. Hoe menige nietswaardige roman vindt eenen bekwamen vertaler, en de werken van den grooten PESTALOZZI..... Nog eens, het fmart ons.

Tegen-gift op het Liberalisme van den Heer Baron VAN ZUILEN VAN NYEVELD, *Ridder en Thefaurier van de Orde van de(n) Nederlandfche(n) Leeuw. Door* V. N. *Te Utrecht, bij* J. Altheer. 1828. *In gr. 8vo.* 23 *Bl. f* :-25.

Zeker ftemmen wij met dit gefchriftje beter in, dan met dat, waartegen het gerigt is. Het komt ons zelfs voor, dat de fchrijver noch onbedreven is in gefchiedenis, ftaatkunde en Godsdienst, noch daarover kwalijk oordeelt. Doch de reden, dat wij zoo twijfelachtig fpreken, is deze, dat hij zoo min, als de Baron, dien hij beftrijdt, eigenlijk tot fchrijver opgeleid is. Het hapert aan orde en geleidelijkheid, aan goeden ftijl en gezuiverde taal. Zulk een werkje kan door den man van geoefenden fmaak niet dan met zekeren weêrzin gelezen worden. Wij hebben het dan ook flechts ambtshalve doorgegaan, en geven het reeds vermelde getuigenis; maar raden den welmeenenden auteur, zoo hij weêr met zijne denkbeelden in het openbaar wenscht te voorfchijn te treden, het handfchrift vooraf aan een kundig man, een bekwaam fchoolhouder b. v., te geven. Het is ook niet goed, zoo veel Fransch tusfchen het Hollandsch in te vlechten, en zulke lange aanhalingen, bij zulk een klein boekje, onvertaald te laten. Men moet weten, wat men koopt.

Om 's mans denkwijze enz. wat nader te leeren kennen, volge hier een letterlijk overgefchreven ftaal:

„ De definitie van het woord *Liberalisme Vrijheidszucht*, zoo men wil op zich zelve genomen; komt mijns oordeels, hoofdzakelijk daar op ter neder: dat het is de geest van liberale, of vrije denkbeelden, die ontftaan uit zekere rijpheid van gevoel van *menfchenwaarde*, — die, naar mate de waereld, en de maatfchappijen in befchaving en ondervinding toeneemen, zich ontwikkeld, en door het licht van het Evangelie den volken verfchijnt, in eene meer of mindere graad naar mate zulks in de gemoedsgefteldheid en vatbaarheid ingang vind; en uit een goed beginfel uitgaande, zich meer en meer werkzaam zal uitftrekken, om met langzame tred en kragt van redelijke overtuiging op de gemoederen te werken,

gelijk alles, het geen de natuur, naar Gods wijze oogmerken langzaam, maar zeker voorbereid, om eindelijk het *volkomen goede* te bereiken: bij aldien het *Liberalisme* (in eene *goede* geest beschouwd) zedert de reformatie, of Munstersche Vrede, in het strijdperk getreden is, en nog voortvaard in dien strijd, dan zal het zijn tegen die Vorsten van Europa, die zich vereenigen, met belofte van onderlinge ondersteuningen met alle hunne kragten, om het *Liberalisme* te bestrijden."

Nederlandsche Muzen-Almanak. 1829. *Elfde Jaar. Te 's Gravenhage, bij* J. Immerzeel, Jun. *In 16mo.* 265 *Bl. Met Portretten, Platen en Muzijk. f* 3-50

Almanak voor het Schoone en Goede, voor 1829. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *In 16mo.* 180 *Bl. Met Platen en Portret. f* 1-80.

Deze beide zakboekjes zijn dit jaar vooral in een allernetst zondagspak gestoken; de plaatjes winnen het, wat teekening en gravure aangaat, van die in vorige jaargangen, en over het geheel heeft men reden, om met dezelve tevreden te zijn. De mededinging van den *Belgischen* Muzen-Almanak, en de geoorloofde en ongeoorloofde middelen, welke deze in het werk stelt, om den boventoon te verkrijgen, schijnen in dit opzigt ten goede gewerkt te hebben; IMMERZEEL ten minste heeft alles aangewend, om zijnen verkregenen voorrang te behouden; en, schoon wij nog niet in staat zijn gesteld, om door vergelijking dezen rangtwist te beslechten, zegt ons echter een gunstig voorgevoel, dat hij ook ditmaal de overwinning zal wegdragen. Wij zullen, gelijk in vroegere jaren, de bijdragen der verschillende medearbeiders in deze nette zakboekjes beoordeelend doorloopen, en ons ook door de hatelijke en belangzuchtige aanvallen, welke vooral tegen de onderneming van IMMERZEEL gedaan zijn, niet laten verleiden, om de regten der kritiek te verkorten: strenge onpartijdigheid, die zoo wel het voortreffelijke erkent, als het gebrekkige berispt, zal, gelijk altijd, ook thans weder onze leidsvrouw zijn.

De Muzen-Almanak prijkt, behalve met een vijftal plaatjes naar teekeningen onzer eerste meesters, met een allerliefst titelvignet en de keurig uitgevoerde portretten van de Heeren

H. MEIJER, Jr. en VAN 'S GRAVENWEERT. De tij der dichtstukjes wordt geopend met een versje van P. L. DEN BEER, *In alles God*, dat juist de verdienste der nieuwheid niet bezit, en ons minder beviel dan zijne andere bijdrage, *het Meisje en het Graf*, offchoon ook dáár fommige *distichen* krachtiger en puntiger hadden kunnen zijn. De Fabel naar het Latijn van PETRARCHA, door G. H. NAGEL, rangschikken wij onder de middelmatige stukjes, even zeer als het lange, rijmelooze Albumvers van WISELIUS aan BOWRING, in hetwelk wij vergeefs naar echt dichterlijke gedachten zochten; doch gelukkig wordt dit later gevolgd door een dergelijk aan JERON. DE VRIES, hetwelk meerdere verdienste bezit. *Jaromir te Loghem*, van STARING, is een luimig verhaaltje, waarin het vernuft niet gespaard is, en dat belangrijker is dan zijn pendant in den Almanak van BEIJERINCK. Ondertusschen hebben wij van dezen halven Dichter nog wel aardiger stukjes ontvangen. *De Klinkletter* van DEN BEER POORTUGAEL beviel ons niet bijzonder; de doorgaande duisterheid der uitdrukking is misschien wel aan de gewrongenheid der toespeling te wijten, die het ligchaam als den medeklinker en de ziel als de klinkletter beschouwt. Beter smaakte ons het vers van H. MEIJER, Jr. *op den onderaardschen Gang onder den Teems;* want wij vonden hier meer verheffing, dan wij anders van den Klopbot- en Doperwtenzanger gewoon zijn. Wij stieten echter op vier regels, geheel onverstaanbaar door gebrekkigen zinbouw:

Wat stelt ge uw magt te prijk, o Rhodus! over 't water
'tColosfusbeeld van d' een' op d' andren oeverkant,
Weêrklinkend heinde en verr' van 't breede stroomgeklater,
De nagalm op de zee, wen ze op zijn voeten brandt?

Vergeefs was onze herhaalde proeve, om deze brommende periode behoorlijk te ontleden. Minder hoogdravend, neen, eenvoudig en vloeijend, maar toch hartelijk en dichterlijk, is het stukje van ROBIDÉ VAN DER AA, *Maria van Reigersbergen.* Een paar kleine vlekjes in hetzelve waren ligt te verhelpen, b. v. het *praedicaat*, aan ANTONIDES gegeven, van: *Dichter vol van schats*, dat niet alleen ongerijmd is, wat het denkbeeld betreft, maar tevens taalkundig slecht; want men zegt *vol schats* en *vol van schat.* Thans volgt *de Tijd* van IMMERZEEL, overvloeijende van echte luim en fijne ironie, daarbij luchtig en puntig geversificeerd, en een

sieraad van dit bundeltje. Van denzelfden ontvingen wij ook nog *de Winter*, wel lief en aardig, maar toch zonder iets nieuws of bijzonders, en *de Vliering van Frans Hals*, welke ons echter toeschijnt door vinding noch behandeling zich ver boven het middelmatige te verheffen. Waarlijk, coupletten als deze:

Zijn werken werden meesterstukken,
 Door 't oog der kenners hooggeschat.
Dit moest bij Frans den toeleg wekken,
Om van een kunst partij te trekken,
 Die zooveel waarde en bijval had.

verdienden de eer niet van gedrukt te worden. *Poëzij*, een klein stukje van BILDERDIJK, is hier, als een *facsimile*, in des Dichters eigen handschrift afgedrukt, met doorschrappingen en verbeteringen, welke het nog niet tot een vloeijend gedichtje gemaakt hebben; en het iets grootere van denzelven: *Geven*, is krachtig en schoon, maar met eenen regel, den *Hertspieghel* van SPIEGHEL waardig:

Geef 't, door wien Hij 't begeert, Hem weder, eischt Hij 't af.

Het uitgebreide dichtstuk van SIFFLÉ: *'s Menschen leven en dood vergeleken bij een' dag en nacht in den zomer*, is soms wel eens wat gezocht, maar toch meestal gelukkig in de overbrenging van het gekozen zinnebeeld; zonder hooge vlugt, maar toch dikwijls verlevendigd door eene dichterlijke gedachte; alleen wat Catsiaansch eentoonig, in den altijd zonder kunstige afwisseling voortrollenden verstrant. *Het offer van het moederhart* van IJNTEMA: eene gelukkige navolging van eenen Duitschen voorganger; alleen hinderde ons de rijmelooze regel, welke ieder couplet sluit, en die, geenen rijmsteun of rijmverbinding met eenigen voorgaanden bezittende, even als in het oorspronkelijke, hier min of meer lam achterna sleept. De drukfout op bl. 71, *'s avonds*, voor *des avonds*, hindert in de gekozene maat. *Bij het vijftigjarig bestaan van Felix Meritis*, door LOOTS: dikwijls vrij gewrongen in den versbouw, b. v.:

Hoe de afgunst moog' zich zelv' verbittren.
Zoo ver zich teekenden uw sporen.
Geen wijn voor ons meer geurig is.

en in hetwelk wij van onzen Koning, die deze feestviering bijwoonde, eene zeer natuurlijke, en van den grond eene zeer wonderbare verrigting lezen:

1°. O Maatschappij! Hij neigde 't oor,
Met u te zaam tot een gehoor.

2°. De grond, door zulk een' vorst betreên,
Maakte allen even groot en kleen.

Gezelligheid van VAN LOGHEM is op diens bekenden trant, vol verkleinwoordjes, en missende de vereischte helderheid; de taal is meestal te *elliptisch* en de zinspeling te veelvuldig, om niet te spreken van

.. 't verdoovend ijs der polen,
Onder rimpels soms verscholen.

In den *Hendrik van Brederode* van C. DE KONING heerscht meer gezwollenheid dan verheffing, en is de zoogenaamde Lyrische wanorde tot eene hoogte gevoerd, van welke velen zullen duizelen. Ons ten minste bleef het verband, ook na herhaalde lezing, dikwijls duister. Slechts een staaltje:

Gelijk aan d' onafmeetbren trans,
Met *starrengoud* en *zonneglans* (hoe voegt dit zamen?)
Gekroond, Aurora op komt dagen, enz.

zoo trad BREDERODE als eene Godheid voort, en gaf zoo veel licht rondom zich,

Dat Nederland een tempel scheen,
Waarin de waarheid neêr kwam dalen.

Nu volgt eensklaps eene vrij ongepaste schildering der Waarheid:

Daar zat zij op haar' elpen stoel,
De borst zoo hoog, het hart zóo koel, (NB).
. . . .
Met vorstlijke eerzucht op 't gelaat, (*sic!*)
. . . .
Waar *vleijers*, haren roem en lof
Uitgalmend, voor haar nederbogen.

En wat komt er, na deze beide overladene tafereelen?:

ô Nederland! herdenk dien tijd,
Dat leed, die zorg, dien angst, dien ſtrijd,
Die tranen en die jammerklagten, enz.

Die ons hier den verborgenen verbindingsdraad aanwijst, zal ons meer dan eene *Ariadne*, hij zal ons een *magnus Apollo* zijn. Overigens krijgt BREDERODE hier lof genoeg; wel honderdmalen meer, dan de Geſchiedenis hem toekent.

Het eerſte Wederkusje van eenen Zuid-Nederlander, J. VAN DAM, bewijst eene veelbelovende heerſchappij over onze, ook voor de Erotiſche poëzij zoo bijzonder geſchikte, moedertaal: op 't *eindloos* KLEVEND *vragen* en dergelijke al te grootte zoetſappigheden komt echter eene berisping niet te onpas. *De Rust*, van J. VAN WALRÉ, is in vele opzigten ſchoon en voortreffelijk, maar misſchien juist geen Lierzang. *De Boetvaardige*, van WARNSINCK, is een der liefſte en beste gedichtjes, welke wij immer van hem ontvingen, en toont ons tevens, hoe volkomen hij het rijm, ook in de kortſte en moeijelijkſte maat, in zijne magt heeft. WITHUYS leverde een kort, maar bevallig zangſtukje; jammer ſlechts, dat hij ons niet zoo rijkelijk beſchenkt als in vorige jaren, en dat hij eindigt met vier regels:

Moed zal dat genieten geven,
Door vertrouwen *aangevoed:*
Bloeijend is de baan van 't leven
Dien vertrouwen heeft en moed!

in welke wij een ongeijkt woord, en, zoo al geene voorbeeldelooze taalfout, ten minſte eene gebrekkige zinvorming moeten berispen. Jufvr. MOENS bezingt *de Zee*, en waarlijk op vele plaatſen moeten wij het beſchrijvende talent dezer blinde Zangſter bewonderen; er zijn ſchoone en ſtoute denkbeelden in haar gedicht, dat echter ontſierd wordt door een couplet, hetwelk, als ware het er om gedaan, een aantal gebreken zamenvoegt. Wij vinden in hetzelve eene *ſtralenkroon met purpergloed* BESPIKKELD; het ſchoon der volle maan met ſloers omwikkeld; een aantal menſchen *door 't wêer verſchrokken*, en 't zeemeeuwenheir, dat, als witte vlokken, het vreesſelijk voorſpook medebrengt

Van ſtorm en ſchipbreuk, ginds in zee.

Hoe noodzakelijk het laatſte toevoegſel zij, gevoelt ieder.

De Weddingschap, door den ons voor het eerst ontmoetenden VAN EEDEN, is regt los en luimig verhaald: een kleskaauwer, die niet bedenkt, dat hier matrozen spreken, moge bij de eene of andere krachtuitdrukking den neus ophalen, *wij* juichen den fikschen verhaler toe; want hij geeft bij de eerste proeve in dit vak meer, dan anderen na jaren oefening. Maar kan men zeggen:

En drinkt den valreep met een glas?

Wij betwijfelen zulks, en houden het *met een glaasje op de valreep*; zie ALKEMADE's *Displechtigheden*. Uitgebreider is *het Gedenkteeken van Lucern*, door 's GRAVENWEERT; dit stuk bezit groote verdiensten, en bezingt, in gespierde verzen, den heldhaftigen dood dier Zwitsers, welke te vergeefs het paleis van den ongelukkigen LODEWIJK tegen een razend gepeupel trachtten te verdedigen. De aanleg van het geheel is wel niet nieuw, maar toch bevallig; en wij hebben geene andere aanmerking, dan dat de aanvang, welke de liefdegeschiedenis van Gustaaf en Maria behelst, minder deftigheid, maar meerdere zachtheid en bevalligheid in trant en versbouw vereischte. *Lotbeschikking* van den Antwerpschen POTGIETER toont eenen goeden aanleg, die slechts ontwikkeling en oefening noodig heeft, en beviel ons beter dan *het Leven* van W. VAN WALRÉ, waarin wij al weinig bijzonders vonden, behalve de stelling:

En toch het diertje leeft en eet
Werktuiglijk slechts.

waar vooral dat *eten* eene treffende uitwerking doet! Oneindig beter is de bijdrage van J. SCHOUTEN, *de Kerk*; wijsgeerig, godsdienstig en echt dichterlijk tevens; — maar het *Bruiloftslied* van WILLEMS, dat niets anders dan een zeer gewoon gelegenheidsversje is, voert ons weder in het gebied der middelmatigheid. TOLLENS, echter, heft ons terstond in eene fijne luchtstreek met zijn *Winterlied*, zoo eenvoudig, zoo kinderlijk aan CLAUDIUS nagezongen, en VAN OOSTERWIJK BRUYN doet ons daar nog wat langer vertoeven; want zijn *Theseus en Ariadne*, een luimig stukje in drie zangen, is los, ongedwongen, en behaagt, zoo al niet door nieuwe kwinkslagen, toch door eene geoefende behandeling van het burleske. Ook het *Groningsch Studentenkoor* van SPANDAW beviel ons; waren wij wat jeugdiger,

wij zongen het gaarne mede, want het is zangerig en echt *studentikoos*. Op hoogeren trant, maar niet minder schoon, bezingt H. H. KLIJN *het lot van den Dichter*; waarheid en kracht maken dit versje tot een der beste uit de verzameling; jammer slechts, dat een paar regels:

Als alles stormt tot rustverslinden,
En 't worstlend hart zich zelv' nooit voelt,

benevens een enkel woord: *handtastig*, misschien de vuurproef niet kunnen doorstaan. VAN HALMAEL sluit zich waardig aan dezen treffelijken voorganger door eene schoone en krachtige vaderlandsche Romance: *George van Lalaing*. Maar, al verdedigt hij het met het gezag van VONDEL, het woord *uiteren*, voor uitgalmen, vinden wij alles behalve fraai; en dat aan LALAING de wijn, dien hij op ORANJE's gezondheid dronk, zoo rood als bloed toescheen, achten wij niet meer dan natuurlijk, indien hij namelijk daartoe rooden wijn bezigde. Ondertusschen stelt men dit hier als iets buitengewoons voor:

Maar zwaar valt George 't glas, — als lood,
Hem dunkt de wijn als bloed zoo rood.

BOXMAN leverde een satiriek gedichtje *aan de Griekenzangers*, en geeft zoo wel zichzelven als anderen geducht van de taart; blijkens zijn motto toch: *et quorum pars magna fui*, erkent hij zelf uit den treuren mede gezongen te hebben. Nu, die Heeren hebben zoo veel en zoo onophoudelijk opgedreund, dat de geesel der Satire er wel eens onder mogt, en die is hier dan ook volstrekt niet gespaard. VAN HARDERWIJK volgt met een fiksch tafereeltje, *de onvoorziene Redding*, waarschijnlijk vervaardigd ten geleide van de heerlijke teekening van den Zeeschilder SCHOTEL. SCHENK geeft een *Feestlied*, dat gloeit van liefde voor het Stamhuis van ORANJE, maar in welks krachtige coupletten, bij alle schoonheden, toch ook wel eenige overdrijvingen gevonden worden, al ware het de slotwensch alleen maar:

Dat Willems stamhuis, troon en rijk
Den jongsten dag verduur'!

Dit is toch wat sterk, zelfs voor een' Dichter, en grenst aan het ongerijmde. Eindelijk besluit een *Kusje*, van TEN HA-

OEN, (want DE KROES staat wel op den bladwijzer, maar niet in het boekje, en is waarschijnlijk onder het drukken omgekomen) deze lange rij van voortreffelijke, goede en minder goede stukjes; en, opdat het einde het werk moge kroonen, willen wij niet zeggen, onder welke rubriek dit *Kusje* behoort.

Ten slotte ontvangen wij een nieuw en belangrijk toevoegsel; namelijk, korte en zaakrijke levensberigten van drie, sedert 1819 gestorvene Dichters, FEITH, BORGER, en DE KRUYFF. Deze kleine galerij, welke wij niet ruimer mogen wenschen, zal met elken jaargang, des noodig, worden voortgezet, en wij wenschten alsdan wel eenige meerdere bijzonderheden omtrent ieders eigenaardig dichttalent te zien opnemen.

Na deze vlugtige en toch nog altijd lange optelling van het hoevele en hoedanige, dat er in den Muzen-Almanak te vinden is, laten wij de slotsom gerust aan onze lezers ter opmaking over, niet twijfelende, of zij zullen, om het vele voortreffelijke en schoone, het middelmatige en gebrekkige gaarne op den koop toe nemen. Want, het kan niet anders, waar zulk een aantal medeärbeiders is, (en dit groote aantal is toch altijd eene goede hoedanigheid van den Nederlandschen Muzen-Almanak) daar moet wel kaf onder het koorn zijn. Wij spoeden ons dus tot

No. 2, aan het *Schoone en Goede* gewijd. Deze doormengt, als van ouds, de poëtische stukjes met kleine, namelooze opstellen in proza, aan welke wij echter thans even min, als in vroegere jaren, hooge waarde kunnen toekennen. Derzelver strekking is in alle opzigten loffelijk; maar de keus viel steeds op onderwerpen, welke overbekend zijn, en ook de wijze der behandeling mengt geene nieuwe prikkelende saus over den gemeenzamen kost. Wij wenden ons dus liever tot het dichterlijke gedeelte, en doorloopen, gelijk bij No. 1, vlugtig beoordeelend den inhoud.

Hymen van G. SCHOLL VAN EGMOND, een' nieuwen naam, opent de rij; men ziet op verscheidene plaatsen wel, dat de greep van dezen ons geheel onbekenden nog niet vast is, b. v. in de onbeholpene regels:

Zijn stem was Mavors stem gelijk,
  Weêrgalmt langs golf en stranden,
Zijn vuisten als van Hercules,
  Die Lerna's slang vermanden.

maar het geheel laat zich toch met belangstelling lezen, en

voor eenen goeden smaak voor de zachtere soort der verhalende poëzij. TOLLENS volgt, met een allerliefst *Avondlied*, naar CLAUDIUS. Dan komen ROBIDÉ VAN DER AA, met een aandoenlijk en gevoelig versje, *Ouderlijke Smart* getiteld; TEN BRUGGENCATE, met een *Lente-* en een *Herfstlied*, beide zangerig en bevallig, en VAN GOETHEM met een vloeijend lijkdichtje; doch, hoe lief en aardig deze vier versjes ook zijn mogen, wij hebben dergelijke al honderdmalen gelezen. De twee navolgingen van J. VAN WALRÉ en BUTTEMA zijn hare plaats waardig; maar bij den laatsten vinden wij eenen onduidelijken regel:

En wie van deze houdt het veld,
Om 't wee, dat hare borst bekneld.

Wat dit *om* hier beduiden moet, begrijpen wij niet. (*) *Mina*, van J. J. F. WAP, is beneden het middelmatige. Van twee regels, als:

Zonder u ken ik geen vreugde,
Die 'k bij u slechts wacht,

(*) *Aanteekening van den Redacteur.*

Om. — Zeer natuurlijk is hier de aanmerking van den Recensent; maar het is eene drukfout in het jaarboekje, hebbende de vervaardiger geschreven: *in.*

Te dezer gelegenheid kan de Redacteur niet voorbij, onder vele, slechts een enkel staaltje te geven van de letterkundige diefterij van zekeren *Mercurius.* Zoo onschuldig toch, als opgemelde drukfout is, zoo misdadig is het, wanneer men iemand, met voorbedachten rade, iets laat zeggen, wat niet alzoo gedrukt staat. Bij de behandeling — beter mishandeling — van zijne *Müllersche* dichtstukjes, *Griekenland* getiteld, haalt Recensent, uit het XIIde dier stukjes, deze regels aan:

Een Heil van vlammend sulfer smakt Grieken's dwingeland
Van zijne donzen peluw ter neder aan het strand.

Zoo, namelijk, staan die regels letterlijk in het boekje; maar de eerlijke Criticus verandert, bij het overschrijven, *dwingeland* in *dwingelandij*, en tracht nu die plaats als belagchelijken onzin te doen voorkomen; hetgeen hem zeer gemakkelijk viel, nadat hij dezelve vers opzettelijk had ver-

kan men gerust den laatſten misſen, daar hij den voorgaanden ſlechts zeer lam herhaalt; — bij:

Dan, dan voel '*k* '*t* geluk volkomen.

weet men niet, hoe zijne keel te wringen; — bij het rijm van *plukt* op *drukt* zendt men den maker naar de laagſte rijmbank; en bij een couplet als het volgende:

Dan is mijne rieten woning
Voor m' een paradijs,
Dat ik niet zon ruilen willen,
Voor hoe hoog een prijs.

roept men onwillekeurig uit:

Gij, die anderen wilt drillen,
O, wat doet gij zelf op 't ijs.

Doch het is hier de plaats niet voor puntdichten; anders hadden wij er ook reeds een in de pen op de *Doperwtjes* van H. MEIJER, J[R]. Thans zeggen wij alleen, dat er in dat ſtukje ſommige goede regels zijn, maar ook een aantal ſlechte, en onder deze bekleeden den eerſten rang:

Bacchus! kniele uw wijnſtok voor
Moestuins rijksprinſes!

---

minkt. — *Opzettelijk?* — Ja, Lezer! want, in den tweeden regel, heeft hij achter *zijne* wel expresſelijk, tusſchen twee haakjes, geſteld: (lees *hare*) ten bewijze, nog daarenboven, van eene grove taalfout, dewijl *dwingelandij* vrouwelijk is. — o, Die eerlijke Critici!

Offchoon een wezen, in ſtaat om aldus ter kwader trouwe te werk te gaan, eigenlijk der kennisneminge onwaardig is, zij hier dan toch nog gezegd, hoe de man, als een' beganen misſlag, opmerkt, dat de vertaler had behooren vermeld te hebben, dat MÜLLER zelf zijne ſtukjes van elders had ontleend of vertolkt. Misgeſchoten, Heer Criticus! Dezelve zijn oorſpronkelijk in het *Hoogduitsch* door MÜLLER gedicht. Wil hij zulks niet gelooven, hij moge het onderzoeken, en bewijze daarna eene bewering, welke geenen anderen grond heeft, dan zijne onkunde.

Och, had de Redacteur der *Vaderlandſche Letteroefeningen* toch maar ingeteekend op die blaadjes, toen ze hem, gedurende eenigen tijd, zeer gedienſtig, ſchoon ongevraagd, werden toegezonden! *Probatum est.*

Waarlijk, de Heer MEIJER moest zijn' pot liefst in huis en niet in eenen publieken Almanak koken: dat paterstuk en die boereboontjes doen ons te veel watertanden! Waarom dicht hij niet liever altijd zoo fiksch en krachtig als in het later medegedeelde *Graffchrift* op NIERSTRASZ? Met genoegen, neen! affchuw is hier het regte woord, verpoosden wij bij den *Wellusteling* van VAN LOGHEM; dit ftukje, dat kieschheid en kracht vereenigt, is een der beste uit den bundel, die ook in geenen deele ontfierd wordt door het vloeijende, lieve, eenvoudige ftukje, *aan Elize*, van eene, zeker nog jonge, Dichteres, H. B. SWALVE. Veel fchoons bevat het vers van VAN DEN BROEK, *bij het einde des Jaars*; treffend uitgedrukt is b. v. het hoofddenkbeeld in deze regels over den Tijd:

Geduchte vriend des doods! die fints uw wording vloog (t),
Op vleugelen, ontleend aan 't rijk der idéalen,
Hoe breekt gij de eeuwigheid in ftukken voor ons oog,
En werpt getallen neêr, waarin wij mijm'rend dwalen?

Doch de eerfte regel bevat eene grove taalfout, en de tweede riekt fterk naar SWANENBURG, wiens geur ons ook uit vele andere plaatfen, vooral uit den aanhef, tegenwaait. O, de jonge Dichter kampe toch tegen dit verleidelijk gebrek, want zijn aanleg is te voortreffelijk! De navolging uit het Fransch, die thans volgt, is niet te fchoon voor SPANDAW, en de korte regels van *de Fantazie* zijn niet te moeijelijk voor SIFFLÉ; anders gezegd: van den eerften kregen wij meestal iets beters, en van den laatften iets, dat meer moeite en kunst vorderde. VAN DAM VAN ISSELT geeft weinig, maar P. H. GALLÉ meer, namelijk eene vloeijende rijmelooze vertolking van een voortreffelijk ftukje van HEBEL, *Vergankelijkheid* getiteld. Hier kan men eens zien, hoe weinig de diepfte eenvoudigheid de hoogfte dichterlijkheid uitfluit. Van STARING ontvangen wij een aardig bruiloftsversje, en een luimig verhaal, *Jaromir te Zutphen*, dat, hoe kunftig en los ook verhaald, te weinig om het lijf fchijnt te hebben, om er zoo veel kunst en vernuft aan te koste te leggen. Met twee andere dergelijke ftukjes in de beide Muzen-Almanakken moet het eene foort van *trilogie* uitmaken, waarfchijnlijk om AESCHYLUS de loef af te fteken. BOXMAN gaf een gelegenheidsversje, dat echter, om den vorm en de zachte behandeling, gerust zijne plaats mag beflaan.

Het Huwelijk van Prins MAURITS, door VAN LANGELAAR, bevalt om de aardige vernuftspeling; maar wij wenschten voor den regel:

Gansch niet verschrokken heeft,

wel een' anderen. *De Overlevering* van den Heer H. A. MEIJER, niet met den Doperwtenzanger te verwisselen, is een heerlijk dichtstuk, rijk aan nieuwe en verrassende denkbeelden, in éénen hoogen Lyrischen trant. De eenige aanmerking, welke wij maken zouden, is, dat de Dichter zich wat al te lang met OSSIAAN bezig houdt, en omtrent denzelven in eenige herhalingen vervalt. Waardig volgt hierop *de Godsdienst* van den Antwerpschen POTGIETER; een stukje, dat nog verre datgene overtreft, wat in den Muzen-Almanak, boven aangekondigd, ons reeds eene blijde hoop van zijn talent deed opvatten. Hier is echte poëzij, en naauwelijks een enkel onmerkbaar vlekje. *De Minnaar aan zijne Geliefde*, van VAN OOSTERWIJK BRUYN, naar BLUMAUER, is éene burleske, soms wel wat ver gedrevene uitbreiding van een oud denkbeeld, doch zal daarom evenwel de meesten doen glimlagchen; en zoo geraken wij eindelijk met den *Dag* van MARONIER, eene bespiegeling, die de verdienste der nieuwheid mist, en, hoe vloeijend gedicht, echter weinig geleidelijke orde in de denkbeelden heeft, aan het einde van ons lang overzigt.

Ook dit tweede jaarboekje bevat dus, schoon minder medearbeiders tot hetzelve hebben bijgedragen, veel goeds, en zelfs eenige voortreffelijke stukken. Dit, gevoegd bij de keurige plaatjes en het schoone portret van GUYOT, maakt het, niettegenstaande deszelfs in evenredigheid geringen prijs, tot een alleraardigst geschenkje, dat degelijkheid en dichterlijke verdienste met schoonheid en bevalligheid vereenigt.

Tafereelen voor jeugdige Echtgenooten, ter bevordering van huisselijk geluk. Door Mejufvr. C. M. D. E. *Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1828. *In gr. 8vo.* 294 *Bl. f* 3 - :

Vier verhalen — zedelijke verhalen, mogen wij ze gerust noemen — bevat dit boekdeeltje. — *Louize Grootheim*, een slagtoffer van kwade luimen, strekt elk meisje ten waarschu-

wenden, *Lindenhof* elken jongeling ten aanprijzenden voorbeelde; beiden tot eene baak, om de klip te mijden, waarop het geluk van zoo menigen echt schipbreuk lijdt. — *Willem* en *Agnes* (in brieven) wekken belangstelling, en de lieve *Ernestine* verzoent ons weder met de sekse, in de snoode *Juliane* en hare moeder bijster ten toon gesteld. — *Goedhart* handhaaft zijnen naam door het gansche verhaal, en wij gunnen den braven man het meisje, dat, op het einde, ook door hem gelukkig wordt. (Bl. 225. past de vraag: „ wat is koele pligt bij den gloed der liefde?" niet in den mond van het meisje, wel in dien haars verleiders.) — Het opschrift van het laatste verhaal werd ons eerst regt helder na volbragte lezing. Dit stukje is het kortste, en wat meerdere beknoptheid, vooral in het tweede verhaal, zou de werking geenszins benadeeld hebben: dit is dan ook onze hoofdaanmerking op deze verhalen; de verhaaltrant is onderhoudend, de strekking leerzaam, en (want wij mogen niet breeder zijn) wij kunnen dit werkje aan onze jongelingen en meisjes zoo wel, als aan jeugdige echtelingen uit den beschaafden stand, ter bevordering van huisselijk en huwelijksgeluk, gerust aanprijzen.

---

1. *Leerschooltje voor Kleinen, die een weinig beginnen te lezen; met een aantal Plaatjes; door* R. G. RIJKENS, *Onderwijzer te Groningen. Te Grouingen, bij* R. J. Schierbeek. 1828. *In kl. 8vo. 72 Bl. f* :-30.
2. *Deugd en Dwaling, geschetst in Voorbeelden voor de Jeugd. Met Plaatjes. Te Amsterdam, bij* M. Westerman. 1828. *In 12mo. 72 Bl. f* :-70.
3. *Nuttig en leerzaam Onderhoud, in fraaije Verhalen, voor de lieve Jeugd; door* J. H. CAMPE. *Tweede Druk. Met Platen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1827. *In kl. 8vo. 96 Bl. f* 1-70.
4. *Ernstige en luimige Verhalen, in Tafereelen voor het opkomende Geslacht. Door* C. M. D. E. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1828. *In kl. 8vo. 169 Bl. f* 1-90.
5. *God beproeft en beschermt de Onschuld. Een Geschenk voor godvruchtige Kinderen. Door den Schrijver van Genoveva. Uit het Hoogduitsch. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. *In kl. 8vo. 83 Bl. f* :-35.
6. *De Kersavond. Een Verhaal voor Kinderen. Door* H. C. SCHMID. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1826. *In kl. 8vo. 105 Bl. f* :-90.

7. *De waarde der Kleinigheden, in zedelijke Verhalen, voor de Jeugd en derzelver Vrienden.* Door H. C. SCHMID. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1827. *In kl.* 8vo. 186 *Bl. f* 1-50.

8. *Roza van Tannenburg. Een Verhaal voor jonge lieden.* Door H. C. SCHMID. *Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1827. *In kl.* 8vo. 190 *Bl. f* 1-80.

9. *Het Bloemkorfje. Een Verhaal voor de ontluikende Jeugd.* Door H. C. SCHMID. *Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1828. *In kl.* 8vo. 165 *Bl. f* 1-70.

10. *Niladir, of de jonge Herder van Bassora. Een Oostersch Verhaal voor de Jeugd. Naar het Fransch door* J. V. G. Jr. *Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1828. *In kl.* 8vo. 148 *Bl. f* 1-:

11. *Letterloaveren, gestrooid voor mijne jonge Landgenooten, door* P. MOENS. *Met gekleurde Platen. Tweede Uitgave. Te Zwolle, bij* D. van Stégeren. 1827. *In kl.* 8vo. 184 *Bl. f* 1-50.

12. *Gedichtjes en nuttige Gesprekken voor Kinderen. Door* P. MOENS. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1826. *In kl.* 8vo. 110 *Bl. f* 1-25.

13. *Tafereelen uit de Nederlandsche Geschiedenis, dichterlijk geschetst voor de Jeugd; door* P. MOENS. *Met Platen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In kl.* 8vo. 156 *Bl. f* 1-30.

14. *Merkwaardige Bijbelsche Tafereelen, om de meer gevorderde Jeugd Gods wijsheid en liefde in het bestuur der menschelijke lotgevallen te doen opmerken. Door* P. MOENS. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1828. *In* 8vo. 210 *Bl. f* 2-40.

15. *Lotgevallen van eenen Reiziger in Afrika. Naar het Fransch van* P. BLANCHARD. *Met Platen. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. *In kl.* 8vo. 263 *Bl. f* 1-40.

16. G. A. OLIVIER's *Reis door het Turksche Rijk, Egypte en Perzië, voor de meergevorderde Jeugd bewerkt. Uit het Hoogduitsch. Met Platen. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. *In kl.* 8vo. 228 *Bl. f* 1-40.

17. *Beschouwingen van het Dierenrijk, voor jonge lieden, ter veredeling van verstand en hart. Door* Wm. VAN HAARST, *Onderwijzer in de Stads Burgerschool te Sneek. Met gekleurde Platen. Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1828. *In* 8vo. 304 *Bl. f* 3-75.

18. *Legaat aan Helene, van haren Vader* G. F. NIEMEIJER. *Tweede Druk. Op nieuws nagezien en verbeterd naar de laatste Hoogduitsche Uitgave. Met Platen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1826. *In* 8*vo*. 204 *Bl. f* 1-80.

Er bestond wel nooit eene eeuw of tijd, waarin zoo goed, en vooral zoo veel, voor de jeugd, op elken trap des kinderlijken leeftijds, gearbeid en geschreven werd. Een stapel van niet minder dan achttien grootere en kleinere werkjes ligt daar voor ons; en nagenoeg alle deze verdienen eenigen, vele ruimen, sommige uitstekenden lof. Vernomen hebbende, dat eene bloote lijst van *aanprijzenswaardige werkjes voor de jeugd*, hoedanige wij een- en andermaal gaven, noch schrijvers, noch uitgevers, noch ook onzen lezeren voldeed, zijn wij wel verpligt, van elk derzelven *iets*—dat is, iets meer dan niets—te zeggen. Immers is het, bij ons eng beperkt bestek, hetwelk, overeenkomstig den aanleg van dit tijdschrift, zoo heel veel moet omvatten, niet mogelijk, op dit vak meer dan een zeer vlugtig oog te slaan. Wij kiezen daartoe dit tijdstip, van wege het invallend *nieuwjaar;* opdat elk lezer, die het voorregt geniet van echtgenoot en vader te zijn, bijaldien hij in onze korte aanduiding eenig vertrouwen stelt, voor zijne lievelingen, tot een aangenaam en tevens nuttig geschenkje, eene keuze doe.

1. Het zal genoeg zijn, omtrent dezen schrijver en dit lieve boeksken, te verwijzen tot het slotnommer onzer *Letteroefeningen* voor het afgeloopen jaar, om elk te nopen, zich dit *Leerschooltje* van den bekwamen RIJKENS aan te schaffen. Hij toont ook, voor kleine kinderen, in dichtmaat gepast te kunnen schrijven; maar verzuime daarbij de ineensmelting der vokalen niet, zoo als op bl. 55, coupl. 3, reg. 3, waar, voor *lieve*, *dierbare* kan gelezen worden.

2. Allerliefste prentjes, leerzame inhoud, verdienstelijke versjes; één en ander evenwel misschien ruim hoog en ernstig genoeg, bij de prentjes vergeleken: maar dit belette niemand, het nuttige boekje zijnen kinderen te schenken; juist dit verschaft aan regtgeaarde ouders welkome gelegenheid, om derzelver bevatting te beproeven en te hulp te komen.

3. Een nieuwe, *vermeerderde en verbeterde* druk van een werkje van CAMPE, den even bekenden als begaafden kindervriend: is er meer ter aanbeveling noodig? Ons dunkt, neen. Wel dan, alleen met den wenk, dat het niet voor zeer

jonge kinderen; maar voor eenigzins geoefenden schijnt geschreven; wenschen wij hetzelve andermaal een ruim vertier!

4. Mejufvrouw G. M. D. E., die haren tijd aan het schrijven voor het opkomende geslacht, inzonderheid van hare sekse, heeft gewijd, schijnt alreeds die aanmoediging te vinden, welke wij haar zoo gaarne gunnen. Immers van tijd tot tijd komt ons eene vrucht van hare vlijt ter hand, welke tevens bewijst, dat oefening de talenten ontwikkelt en beschaaft. Hare geschriften zijn meerendeels berekend voor jonge lieden uit den beschaafden stand; en ook dit werkje prijzen wij, inzonderheid aan deze, ter lezing aan. Naar het *luimige*, intusschen, hebben wij in deze verhalen vruchteloos gezocht; waartoe staat dit dan op den titel? De zindelijke uitvoering en bevallige plaatjes strekken den uitgever tot eer.

5. Die *Genoveva* kennen wij niet; maar dit boekje van denzelfden schrijver verschafte ons een aandoenlijk genoegen. Het is den kleinen prijs dubbel waardig.

6, 7. Uit het *Hoogduitsch* vertaald; hoewel de titel zulks niet meldt. Schoon het vieren van den *Kersavond*, als kinderfeest, in *Duitschland* te huis behoort, beviel ons de inhoud van *dit* boekje zoo wel, als inzonderheid de *zedelijke Verhalen*, die de waarde van kleinigheden, onder Gods leiding, even onderhoudend als godsdienstig doen uitkomen, zoo zeer, dat wij beide van heeler harte kunnen aanbevelen.

8, 9. Ook op deze werkjes heeft SCHMID *zijnen* stempel gedrukt, — dien van een godvruchtig gemoed. De Riddergeschiedenis beviel ons, om *dezen* vorm, niet zoo wèl als het keurige *Bloemkorfje*, een verhaal uit het burgerlijke leven. Beide werkjes, echter, hebben eene gelijke strekking. Wij hopen, dat dezelve vele lezers — ook onder volwassenen — vinden, en een aantal, op zijn zachtst gesproken, nuttelooze Romans mogen verdringen!

10. Dit boekje steekt geweldig af bij de vier vorigen. Het is een *Fransch* produkt. Ons beviel het niet; en de grijsaard, die den schrijver deze, zoo het heet, in de *Arabische* taal opgestelde of overgezette geschiedenis voorleest, had dezelve even goed in derzelver ebbenhouten kist kunnen laten berusten, als de vertaler de moeite had kunnen sparen, om er onze jeugd op te vergasten.

11, 12, 13, 14. Er zullen wel niet vele *Nederlandsche* kinderen zijn, die de goede, godvruchtige, blinde — ja! en toch helderziende PETRONELLA MOENS nog niet kennen,

als eene vriendin der jeugd, en wie haar kent, ſchaan niet na te laten, haar hoog te achten en lief te hebben. Met een viertal werkjes beſchonkt zij haar thans weder. Op het voorbericht der *Letterkoorenen* hebben wij eene kleine aanmerking. Het komt ons, namelijk, voor, dat zij, in hetgeen zij daar wegens het treffen van den kindertoon zegt, vergeleken met hare lofſpraak op den eenigen VAN ALPHEN, een weinig met zichzelve in wederſpraak is; als mede, dat „kinderen van „10 tot 14 jaren, die kinderboekjes, welke *door volwasſenen* „met genoegen, ja zelfs veeltijds met nut gelezen worden, „met veel aangematigde wijsheid afkeuren," en door haar zelve „tienjarige wotschaards" genoemd, haren en ieders kennisneminge te eenemaal onwaardig zijn. Er mag dan toch ook wel iets aan zijn, dat zij in het treffen van den waren kinderlijken (niet kindsachtigen) toon doorgaans niet zoo gelukkig ſlaagt, als in het ſchrijven voor meergewordenden in jaren en volwasſenen. Dit neemt echter niet weg, dat wij hare *Letterkoorens* (meest proza) zoo wel als hare *Gedichtjes en Geſprekken* (meest verzen) gaarne en gerust mogen aanbevelen, als van eene allezins heilzame ſtrekking, en het laatſte vooral met allerbevalligſte prentjes verſierd. De dichtmatige *Tafereelen uit de Nederlandſche Geſchiedenis*, met een zestal niet onverdienſtelijke plaatjes, zijn inzonderheid voor de rijpere, mannelijke jeugd berekend; en (het ſpijt ons, dat wij er hier niet dieper in kunnen treden) wij wenſchen, met haar, „dat dezelve mogen ſtrekken, om den moed en „de getrouwheid onzer voorvaderen diep in hare ziel te prenten, en tot vaderlandsliefde en edele handelingen aan te „ſporen." ('t Is niet onwaarſchijnlijk, dat wij op dit en het volgende werkje nog eens terugkomen.) Hare *Bijbelſche Tafereelen*, eindelijk, aan welke door een viertal platen en den zindelijkſten letterdruk gepaste luister wordt bijgezet, en die door een waar woord, bij wijze van voorrede, worden voorafgegaan, kunnen evenzeer door volwasſenen, als door het aankomende geſlacht van beide ſekſe, met wezenlijk en blijvend nut gelezen en herlezen worden. Dit zij voor tegenwoordig genoeg!

15, 16. Andermaal onthaalt ons de Heer BLANCHARD op een reisverhaal; eens liet hij FORBIN, thans laat hij VILMARD ſpreken. Deze Mijnheer VILMARD is ons niet zoo wèl bekend als eerstgenoemde; maar hij verzekert ons, dat alles, wat hij hier van zijne reizen vermeldt, *op de ſtrikt-*

ste waarheid is gegrond; zijne lotgevallen zijn opmerkelijk genoeg, en BLANCHARD laat hem onderhoudend vertellen; zoodat wij den uitgever van dit zindelijke en met aardige plaatjes versierde werkje toewenschen, wat den reiziger van den Koning van *Fatteconda* bejegende, die hem „voor eenig „schrijfpapier," dat hij aan Zijne zwarte Majesteit gaf, „vijf „drachmen goud vereerde." — Vooral geen minder vertier evenwel wenschen wij den verkorten OLIVIER, de echtheid van wiens verhalen beter gestaafd is, en die hier in geen onbevallig gewaad gestoken zijn; zoodat zij de jeugd, op eene aangename wijze, met velerlei merkwaardige bijzonderheden bekend maken.

17. Dit werkje beantwoordt, over het geheel, aan deszelfs titel. Het wordt ook in drie stukjes, ieder afzonderlijk, voor schoolgebruik, uitgegeven. 's Mans vroegere *Natuurbeschouwingen* werden, in het *Magazijn voor Onderwijs en Opvoeding*, „volmondig" aangeprezen; en wij hebben geene reden, om te twijfelen, dat dit mede het geval zal zijn met dit werkje. Wij gunnen den schrijver alle aanmoediging. Veelzijdig en veelsoortig onderrigt biedt hetzelve der leergierige jeugd aan. Somwijlen, echter, konde hij zich beter en naauwkeuriger hebben uitgedrukt, als b. v. bl. 73, waar men leest: „Wij gaan over tot het *geslacht* van den OS, waartoe het „*Rundvee* behoort." Wij zouden, dit omkeerende, zeggen: Wij gaan over tot het Rundvee, waartoe de Stier behoort.

18. Wie onzer eenigzins ernstig gestemde Lezeressen kent het *Legaat aan Helene* niet? Zoo ge het nog niet mogt kennen, lieve meisjes! durven wij het u gerustelijk aanbevelen. Tot vijf malen toe in *Duitschland* herdrukt, ziet het thans hier ten tweeden male het licht; en deze vaderlijke nalatenschap, wèl bestuurd en gebruikt, kan niet nalaten, in onderscheidene betrekkingen des levens, u een' schat van huisselijken zegen aan te brengen.

Almanak der Akademie van Groningen, *voor* 1829. *XVIIde Jaar. Te Groningen*, *bij* J. Oomkens. *In kl.* 8*vo.* 168 *Bl.* *f* 1-:

Dit jaarboekje, hetwelk zich nu al zestien jaren heeft staande gehouden, neemt thans zelfs hooger vlugt. Het uitwendige, omslag, papier, druk, alles is fraaijer; en het oogmerk is,

hetzelve voortaan ook met mengelwerk te versieren, waartoe een enkel versje, achteraan geplaatst, de dichters, bijzonder de heeren studenten, uitnoodigt. Dit jaar bleef zulks nog achter, wegens de veelvuldige, veelal treurige stof. Immers, men weet, dat *Groningen* binnen kort niet minder dan vijf Professoren, door den dood, verloor. Dien ten gevolge vinden wij hier levensberigten van H. D. GUYOT, P. DRIESSEN, G. BAKKER, E. TINGA, T. A. CLARISSE, als ook van den Medeverzorger der Hoogeschool, GERHARD ALBERDA, *Heer van Menkema*. Dat van den jeugdigen CLARISSE, zoo het schijnt, door geen ander vooraf gegaan, maar nog van den steller, Ds. VAN SENDEN, te wachten, wekt gewis *niet* de minste belangstelling.

Overigens is het het gewone. Alleen herinneren wij ons niet bepaaldelijk, dat de aanwijzing van alle veerschepen, postwagens en brievenposten, derzelver tijd en plaats van vertrek en aankomst, reeds vroeger is gegeven. Waarschijnlijk behoort dit tot de berigten, die met andere, b. v. kamerhuur, wandelingen, vermakelijkheden enz., van tijd tot tijd worden afgewisseld, en alle strekken, om de gelegenheid en voordeelen der Akademie, voor de jonge lieden, te beter te doen kennen.

Het schaduwbeeld van Prof. VAN EERDE versiert dit jaar het boekje.

Landhuishoudkundige Almanak, ten vervolge op de(n) Almanak van wijlen Prof. J. A. UILKENS. *Voor* 1829. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. *f* : - 30.

Almanak ter bevordering van kennis en goeden smaak, voor 1829. *Tweede Jaargang. Uitgegeven door het Departement Leens, der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen. Te Groningen, bij* M. Smit. *f* : - 35.

Tijdkorter in ledige oogenblikken, voor 1829. *Door* A. HAZELHOFF. *XVIIde Jaargang. Te Groningen, bij* A. Hazelhoff. *f* : - 25.

Komt het bij elke lectuur te pas, dezelve te beoordeelen naar het doel, dat zich de zamensteller voorstelde, zoo is dit wel inzonderheid het geval met Almanakken.

No. I. blijft zichzelven steeds gelijk. De Tuinoefeningen bij elke maand, enz. zijn al vrij volledig; de Mengelingen verscheiden en onderhoudend, doorgaans leerzaam; van de versjes (*Met wind en stroom*, vereischte eene andere, min dubbelzinnige toepassing) vonden wij het volgende zoo aardig, dat wij 't hier afschrijven:

QUALITATE QUA.

'k Vroeg onlangs aan een' Latinist,
Met wien 'k in kennis sta,
Of hij den juisten zin wel wist
Van 't *qualitate qua*.

Ach! zei mijn vriend, gij schertst altijd;
Maar hoor, hoe ik 't versta:
Wat gij op eens anders last verrigt,
Is *qualitate qua*.

De vorst geeft van zijn' gouden (?) troon
Zijn wetten voor en na,
En handelt, als men 't wèl begrijpt,
Slechts *qualitate qua*.

Hoe zeer het woord eens predikants
Ons ook ter harte ga,
Hij zelf dankt zijnen invloed meest
Aan 't *qualitate qua*.

Een advocaat pleit heden, *neen*,
Voor 't zelfde morgen, *ja*;
't Benadeelt zijn conscientie niet:
't Is *qualitate qua*.

Hebt gij een maak'laar aangesteld,
Hij vindt zijn koopers dra;
Smeert hij uw goed te duur hun aan,
't Is *qualitate qua*.

De wet bedreigt met galg en rad,
Wie ooit een' moord bega;
En die als veldheer wordt begroet,
Moordt *qualitate qua*.

Intusschen raad ik ieder aan,
Op welken post hij sta,
Dat hij zich niet te veel vertrouw'
Op 't *qualitate qua*.

Men make, dat de reek'ning sluit',
Eer hier ons uurtje sla:
Want dan helpt geen ontschuldiging,
Of *qualitate qua*.

En dat alles heeft men voor 30 cents!

No. II. overtreft den vorigen jaargang (die ook de eerste was). De Voorlezing van den Heer VENHUIS is wèl, en ook het slotversje mogen wij prijzen; alleen lette de Dichter op de ineensmelting der vokalen (ook elders verzuimd) en zij herinnerd, dat *onz' hooge waarde* alleen in *Vriesche* ooren welluidt. Bl. 22. reg. 4. (van drukfouten zwijgen wij) moest *waande* zijn: *gaf voor*; en wenschten wij, bl. 28, het woord *Heiligen* niet te lezen. De versjes zijn lief; alleen de *Verjaringsgroet* beviel ons, in meer dan één opzigt, niet. De Anecdoten zijn gelukkig gekozen.

No. III. Bravo, vriend HAZELHOFF! Gij, die Godsdienst, deugd en *Nederlandsche* zeden voorstaat, en dezelve onder den dus genoemden gemeenen man zoekt op te wekken en te verspreiden, verdient lof en aanmoediging. Moge dezelve aan uw boekje te beurt vallen! Alleen verzoeken wij u, om moei Susanna niet weêr zoo ongenadig te vegen en van woekerwinst te laten betigten, daar de sloof, naar uw eigen berigt, *f* 1100-: tegen 16 stuivers per maand uitdeed, (uitzette, zeker?) en dus van baas Harm Bakker nog geen percent intrest nam; misschien, echter, staat daar eene nul te veel.

Berigt aan V. L., *naar aanleiding van eene dusgenoemde Antikritiek, in den Recensent, ook der Recensenten, XXIste D. bl. 457.*

Aangaande den Recensent van uw *Handwoordenboek* zijt gij zekerlijk verkeerd onderrigt. Ten minste is het stukje over den *Nachtuil* (*Letteroeff.* 1828. *Mengelw.* bl. 406.) niet van zijne hand. Hij houdt zich ook weinig met *uilen* op, of zij moeten hem, zoo als bij voorbeeld uw Woordenboek, komen

[illegible], en dus zegt hij, zonder het te verbloemen: uilen blijven — uilen, hoe veel moeite zij zich ook geven, om valken te heeten.

Gij zegt, dat Recensent uw werk slechts heeft *ingezien*, en hij had verklaard het *geheel gelezen* te hebben. Waarom? Dit kunt gij, en ieder, die daarin belang stelt, lezen, *Letteroef.* voor 1828. bl. 346. Gij schijnt eerst bl. 347 (niet, zoo als uwe *Antikritiek* opgeeft, bl. 397.) met lezen begonnen te zijn.

De teekenen van verkorting heb ik wel gezien, maar ik vond niet daarin het middel, om door het — doek te moeten komen tot het lezen van zijdoek. Dit woord (*zijg*) moest gij niet hebben vergeten, daar het een z. n. is. Dan liep alles goed af. Om het gebrekkige van uw werk te leeren kennen, had ik het aangeteekende over uw geschrijf op het woord KAAI moeten aanvoeren. Dezen misslag willen wij dan nu verbeteren. „KAAI, dijk (?) kagen (?). Zam. — winter, — zomer." Hillieve wat is toch *kaaiwinter* en *kaaizomer*? Uwe teekens deugen hier niet. Zij moeten zekerlijk dus zijn: Zomer- winter-. *Zomerkaden* zijn wel bekend, als kaden, zwaar en hoog genoeg, om het buitenwater *in den zomer* te keeren; maar *winterkaden* (even goed hadt gij er nog bij kunnen voegen: lente- en herfst-) zijn er niet, dan bij u, die *kade* en *dijk* voor hetzelfde houdt.

Bij hoos hebben wij twee beteekenissen overgeslagen. Wij wilden maar doen zien, dat onze man de eigenlijke beteekenis weglaat en met zijn *luchtverschijnsel* als uit de lucht valt. Ook dit zullen wij verbeteren, en de Lezer kan dan zien, of wij, door deze te verzwijgen, *oneerlijk* gehandeld hebben. Er volgt dan nog: „*kous* of *blok om te scheppen.*" De man, die dit schreef, is zeker te wijs, om *in een mandje te gaan melken*, want hij verstaat vele talen en tongvallen; de man zegt het zelf (*Antikr.* bl. 458): maar wie schept er met eene *kous* water? Uwe duistere kortheid doet dit lezen. En is dan *koozen* bij u nog hetzelfde als *scheppen*? En wat is dan nog *blok* om te scheppen?

Omdat gij nog niet tevreden schijnt te wezen met het reeds aangemerkte over uw *Handwoordenboek*, geven wij u, als zoo vele proeven, nog het volgende tot nadenken: „AA, naam van dorp of stroom." Het dorp heet *Ter-Aa*. „AARTS (gr. *archi*) vooreerst, voornaam." Dit is kort, maar ook duidelijk? „BAAL *voor* een *hoop* van zaâmgepakte waren."

Indien een kelderknecht van den handblaat dit leest, moet hij, hiernaar oordeelende over uw geheele werk, hetzelve aanzien voor eene verzameling of hoop van zaamgepakte...? „ BAKER, oppaster." Uit kortheid houdt onze man het eigenlijke achter. „ DUKDALF, scheepspaal." Kort, maar duister, om het nu maar op het zachtste uit te drukken. „ KAMEEL, dier in de woestijn." Dit is immers duidelijk en volledig! „ Ook werktuig tot het ligten van schepen." Ongelukkige beschrijving van hetgeen Amsterdammers beter weten. Niet het *ligten* alleen, maar vooral ook het *dragen* van de grootste schepen *over Pampus* geeft hier den eigenaardigen naam: *kameel*. „ KRAAG *voor* geplooide lob." Dit is alles, wat hij omtrent de beteekenis des woords zegt. Dus, kragen zijn geplooide lobben of lubben. Altijd? *Sic videtur*, ten minste bij den Heer V. L. „ KRAAN — — ook *voor* hijschblok — —." Niet ieder *hijschblok* is eene *kraan*, maar aan iedere *kraan* is een hijschblok. Ongelukkig wordt aangebragt het Grieksche *γυαλον* bij *Knecht*, en het Latijnsche *quantus* bij *Kwant*, *lentus* bij *Lente*. Dit slechts, om den Lezer in staat te stellen ter beoordeeling, of de Schrijver behoort tot de *Schoolpedanten*. Door Recensent is dit niet beslist, bl. 347. Doch de Heer V. L. trekt zich die benaming aan, en dus..... „ LUITENANT: voor *krijgsonderofficier*." (??) Heeren *Luitenants*, dit kunt gij wel beslissen, ook zonder taalkennis te bezitten. „ MUZELMAN, geloovig Turk, z. n. m." Alleen sta hier de tweeledige vraag: zijn er geene Muzelmans, dan Turken? en zijn er Turken, die geen Muzelmans zijn? — Wie zoekt *rijtuig* op *reet*? *Rijtuig*, voor *rijdtuig*, komt van *rijden*. — Het overige, dat wij nog hebben aangeteekend, houden wij terug. De Lezer zal wel zien, dat de Heer V. L. weinig reden heeft, om de Recensie van zijn geschrijf zoo hevig aan te vallen. Dit toevoegsel kan dan ook verder dienen ten bewijze, dat de man, in dit vak ten minste, geen toovenaar is. Doch in schelden — en in het prijzen van zichzelven? Een eerst meester. Maar dit is gewoonte in *zijn* ATHENE, *alias* op de *vischmarkt*. Daar hoort men dit beide dagelijks. Recensent woont op de *vischmarkt* niet, heeft geen belang bij uw boekje, noch wetenschappelijk, noch geldelijk; maar is slechts een in velerlei opzigten bij u onbekend Recensent. Dit wenscht hij ook te blijven.

Bl. 5. reg. 16. staat *herschenschim*, voor *hersenschim*.

BOEKBESCHOUWING.

Woordenboek der Kerkelijke Geschiedenis. Door L. G. BREDIE. *IIIde Deel.* *Te Amsterdam*, *bij* C. G. Sulpke. 1828. *In gr.* 8vo. *VIII en* 339 *bl.* *f* 2-80.

Over de strekking en gehalte van dit Woordenboek hebben wij ons, bij het beoordeelen der twee eerste Deelen, uitvoerig genoeg, en meestal gunstig, uitgelaten, *Letteroeff.* 1828. No. VII. bl. 269—280. In dit Deel vinden wij geene reden, iets van dit gunstige gevoelen terug te nemen. De Schrijver gaat op den goed ingeslagen weg rustig voort. Onze klagten, indien wij ze aanheften, zouden meer de correctie gelden, welke voor dit werk beter moest zijn, dan zij, helaas, werkelijk is. De fouten, welke wij van dezen aard hebben aangeteekend, zullen, bij nader inzien, wel in het oog vallen, en daarom houden wij dezelve hier achterwege.

Over het Voorberigt wisselen wij hier geen woord. De Heer BREDIE volge zijn plan, en sla de nog levende personen over; maar dan volge hij dit plan ook geheel, en late AMMON en de nog levende Buitenlanders ook onvermeld.

De volgende aanmerkingen, welke ons, bij het nagaan van dit werk, in het oog gevallen zijn, deelen wij den Schrijver mede, wien, naar eigene verklaring, het ontvangen van dezelve aangenaam is. Het is alleen met het doel, om de nuttigheid van dit werk, naar ons vermogen, te vergrooten, dat wij, zonder nu den verdienden lof breed uit te meten, op deze en gene leemte den anders naauwkeurigen Schrijver opmerkzaam maken.

De volgorde, in een Woordenboek zoo noodzakelijk, is overal geleidelijk. Alleen op bl. 151—155 vindt men dezelve niet naauwkeurig. De opgaaf der Artikelen doet dit in het oog vallen. HERBERTS. HERDER. HERREMA. HERIBERT. (ST!) HERICUS. HERMA-

GORAS. HERBELOT. HERBERT. HERMAN. Iets dergelijks heeft plaats met HALLELUJAH op bl. 115, na het Artikel HANDOPLEGGING; en op bl. 118, 119, HARDENBERG. HARDUINUS. HARMENOPOLUS. HARDEVELD. HARMER. HARDT (VAN DER). Het is waar, deze verstoorde orde heeft zelden plaats. Doch in een Woordenboek, dat men niet geheel doorleest, moet alles op de behoorlijke plaats staan; of het hoofdoogmerk van dergelijk werk vervalt geheel. Gelukkig nog, indien die fouten, zoo als hier, over geene te groote ruimte zijn op te zoeken.

Het Artikel GALENUS. (ABRAHAMSZ. DE HAAN) is uit eenigzins oudere bronnen zamengesteld; zoodat hier van de vereeniging, welke later (1800) plaats had, zelfs met geen woord gerept wordt. Het Artikel zou ook juister genoemd zijn GALENUS ABRAHAMSZ. DE HAAN, of DE HAAN. (GALENUS ABRAHAMSZ.)

Men vindt hier wederom Artikels, die tweemalen voorkomen. Dit is eenigzins twijfelachtig met GALES (JOHAN DE) bl. 5. en GAULA (JOHAN) bl. 12. Het *arbor vitae* doet *één* persoon vermoeden. De uitspraak verschilt. Maar beslist dit genoeg? Het verzwijgen der bronnen, op beide plaatsen, door den Schrijver, laat ons in twijfel. Duidelijker is het geval met GERHARD (JOHAN) bl. 36, en GERHARD (JOHAN) bl. 38; met HEIDANUS (CASPAR) bl. 128, en HEYDEN (CASPAR VAN DER) bl. 131. Hiertoe kan men ook brengen GEÏNSPIREERDEN bl. 22 en INSPIREERDEN bl. 285.

Het Artikel HAAS (GERARDUS DE) zegt te veel of te weinig. Ter overwerking van hetzelve, maken wij den Schrijver opmerkzaam op het *Christelijk Maandschrift voor den beschaafden stand*, 1822. No. X. bl. 594 volg. Eene verwijzing hierop is althans niet overbodig.

Het Artikel HAUGE (HANS NIELSEN) heeft BREDIE van MOLLER overgenomen. Maar zijn alleen wel dweepers en geestdrijvers, die bij *Rationalisten* als zoo-

danig in naam zijn? Van dezen man wordt gunstiger getuigenis afgelegd door eenen Reiziger, die dezen landman HAUGE zelf ontmoet heeft, en zich dus over hem uitlaat: „HAUGE is een vrolijk man vol geest, een „eenvoudige boer, aan wien ik niets dweepends ontdekken konde. — Hij verzette zich tegen het, vóór „eenigen tijd, ook in *Noorwegen*, toenemende rationalistisch en naturalistisch drijven, en kampte er moedig „tegen aan." Woorden van F. W. VON SCHUBERT, *Reis door Zweden*, *Noorwegen*, enz. IIIde D. bl. 137, 138. Dit tot een staaltje, dat men ook de bronnen nog wel eens nader mag beoordeelen, eer men alles gaaf overneemt. Dat er onder 's mans aanhangers dweepers geweest zijn, bewijst tegen HAUGE zelven niets. De *Momiërs* in *Geneve* worden misschien ook door *Rationalisten* te partijdig beoordeeld en behandeld.

Wij zullen nog het een en ander opmerken omtrent sommige Artikelen. GRIESBACH is naar FUHRMANN zeer schraal uitgevallen. Dit valt ieder kennelijk in het oog. Wat beteekent toch het gezegde: „Omtrent „1770 begon hij de uitgave van deze beroemde critiek"? En nu wordt nog alleen van het critische werk dezes mans genoemd de *Opuscula Academica*, door GABLER in 1824 te *Jena* uitgegeven. Deze *Opuscula* en nog veel meer was reeds lang te voren in *Nederland* met roem bekend. BREDIE gaf, wat hij vond; maar hij had hier den waren *Fuhrmann* niet. DAVID FLUD VAN GIFTEN, lees GIFFEN. De vader van *Prof.* HAMELSVELD had geene *kaarsen-* maar *kaarten*-fabrijk op. JOH. JAC. HAUG wordt bij YPEIJ, *Geschiedenis der Christ. Kerk in de XVIIIde Eeuw*, genoemd: JOHAN FREDERIK HAUG, Xde D. bl. 556. Op het Artikel HORUS had ook de Schrijver kunnen genoemd worden, CHRISTIAAN ERNST WÜNSCH, Professor te *Frankfort*. — Hetgeen wij in sommige Artikelen anders zouden hebben gesteld, houden wij voor onszelven, omdat de voordragt van der Recensenten bijzondere gevoelens,

bij het beoordeelen van een werk, als het onderhavige vooral, niet te pas komt.

Nu nog eenige Artikelen, welke overgeslagen zijn, en waaruit BREDIE, des verkiezende, het een en ander kan aanvullen. GABRY (BARTHOLOMEUS) als hekfluiter der eigenlijk gezegde *Coccejanen*. GERARDI, (JOAN) die *de Harmonie der Evangelisten*, door CHEMNITZ opgezet en door LIJSER vervolgd, heeft ten einde gebragt. GREVE. (E. J.) GROE. (TH. VAN DER) GUYOT. (H. D.) HAAFNER, (J.) bestrijder der Zendelinggenootschappen, en het *Zendelinggenootschap* zelve. HAEHNLEIN. (H. C. A.) HANSTEIN. (G. A. L.) HARENBERG. (JOH. CHRISTOPH.) HASE. (THEOD.) HASSENKAMP. (JOAN. MATTH.) HEINSIUS. (DANIEL en NIKOLAAS) HENRY. (M.) HENSLER. (CHRIST. GOTTH.) HERINGA. (JOHANNES) Men zie, over dezen, *Prof.* HERINGA, in zijne reeds bij eene vorige gelegenheid aangehaalde *Oratio* cet. pag. 237—242. HESS. (FELIX) HEUPELIUS. (G. F.) *Homoousios*, dat evenwel onder HOSIUS even aangestipt wordt. HOVING. (W. H.) HUFNAGEL. (W. T.) HULSHOFF. (A.) HULST. (PIETER TEYLER VAN DER) Doch hiertoe is nog gelegenheid onder TEYLER, waar dan ook zijn Godgeleerd Genootschap eene verdiende plaats moet vinden. HYPERIUS. (ANDREAS) IÄNISCH, (RUDOLPH) ook gemengd in de Luthersche scheuring, maar tevens bekend door eene Hoogduitsche vertaling der *Bijbelsche Aardrijkskunde* van HAMELSVELD; zie dezes Voorberigt voor het VIde Deel. IKEN. (CONRAD.) IPEREN. (JOZUA VAN) JUNG, (J. H.) *genoemd* STILLING.

Eindelijk is ons nog voorgekomen, dat BREDIE geenen ondienst doen zou aan eerstbeginnende en verdere beoefenaren der Kerkelijke Geschiedenis, indien hij in zijn Woordenboek ook opnam de namen, onder welke de Remonstranten zich in die eerste hitte moesten schuil houden. De geleerde STOLKER heeft hiervan een lijstje

medegedeeld, *Letteroeff.* 1828. No. VII. *Mengelw.* bl. 336, 337. De aanleiding, welke STOLKER hiertoe had, moet den Heere BREDIE dit aanraden. En welligt is zelfs *Prof.* MUNTINGHE vroeger door die opzettelijke geheimhouding misleid, toen hij, zonder nadere opheldering te geven, bij het aanhalen der *Acta Synodalia Remonstrantium* en derzelver *Confessio* alleen voegt (*Harderwici* 1620 en 1622.) Hier wordt zekerlijk bedoeld *Antwerpen*, *wijk der herders*, *vicus pastorum*. Wij voeren dit slechts aan, tot meerderen aandrang voor BREDIE, om vooral bij eerstbeginnenden dwaling voor te komen, en hun het begeerde licht, ook op dit punt, te ontsteken.

En hiermede nemen wij voor het tegenwoordige van den Schrijver afscheid, hem alles toewenschende, wat hij ter geheele uitvoering zijner opgenomene taak noodig heeft.

De Godsdienst naar den Bijbel. Voor Lezers van verstand en gevoel. Uit het Hoogduitsch. Te Leeuwarden, *bij* H. C. Schetsberg. 1827. *In gr.* 8vo. *XVI en* 196 *Bl.* *f* 1-80.

Het anders vreemde bijvoegsel op den titel: *voor Lezers van verstand en gevoel*, schijnt het bijzondere doel van den Duitschen Schrijver aan te wijzen, met welk hij dit geschrift in de wereld gezonden heeft. Evenwel is dit bijvoegsel zoo tamelijk overbodig. Want wie schrijft *voor Lezers zonder verstand en gevoel?* — Dit moet men natuurlijk vragen, indien deze woorden op den titel niets meer beteekenden.

Het komt ons voor, dat onze man niet naauwkeurig heeft uitgedrukt, wat hem bij deze woorden voor den geest zweefde. Hij heeft bedoeld zulke Lezers, die, in zaken van Godsdienst, verstand en gevoel gelijkelijk raadplegen, en zich niet, bij uitsluiting van het eene, alleen tot het andere bepalen. De Schrijver drukt zijn gevoelen eenigzins duister uit, en dit is zijn geval niet alleen op den titel.

Ter vereeniging of bevrediging van twee uiterften in den Godsdienst, waar óf alleen het verftand, óf het gevoel op den troon zit, fchreef de Schrijver dit werkje, met het oog bijzonder op zijn Vaderland, hetwelk zekerlijk zijne taal beter zal verftaan en aanhooren, dan zulks in Nederland zal plaats hebben. Zulk *fentimenteel* gefnap bevalt den Nederlander weinig, als reeds op bl. 4 en 5 voorkomt: „ Dan zijn wij immers bij dien Vader, die u „ en mij en alle menfchen, en *alle wormpjes* en *alle* „ *dauwdruppels lief heeft*," enz. — Misfchien zal er één ftap van toenadering plaats hebben, indien beide de partijen dit boekje lezen en ook beamen; maar, om beide te bevredigen, heeft men iets meer en nog iets anders noodig.

De Vertaler, die, in het voorbijgaan gezegd, geenszins tot het *fervile pecus* van dat gild behoort, zegt, bl. IX Voorb.: „ De ons onbekende Schrijver van het „ onderhavige werk fchijnt *op zijne wijze* dat middel ter „ vereeniging in werking te *willen* brengen." Nu, *in magnis voluisfe*, iets groots te *willen*, is *iets*, maar, ten minfte hier, *niet genoeg*. Het *fat est* laten wij daarom weg. De Uitgever zou het eerst voor zichzelven hebben gezorgd, indien hij den Vertaler had toegeftaan, dit gefchrift geheel om te werken, ten minfte hier en daar in hetzelve eenige veranderingen te maken. De Vertaler meent, dat zich beide de partijen ook in ons Vaderland maar al te zeer openbaren; en dan is de vertaling van dit ftukje, hoe het dan ook uitgevallen is, niet te vergeefs. Doch wij twijfelen, of zich de voorftanders van het bloote verftand en gevoel in den Godsdienst wel onder ons als partij hebben gevormd. Want het gefchreeuw der bekende factie tegen Bijbelfche godsvrucht en Evangelisch geloof bewijst niets. Met het oog op het hoofddoel van dit gefchrift, verklaren wij hetzelve, zoo niet voor overbodig, ten minfte voor misbaar. Evenwel treft men hier en daar nog wel iets aan, dat nuttig kan zijn; en wij vinden dan ook geen bezwaar in het overnemen van den wensch des Vertalers: „ De genegen Lezer ne„ me het nuttige uit dit boekje te zijnen voordeele."

Adnotatio ad locum Gaji inſtitutionum cæt. auctore J. V. WESTRIK. Lugd. Bat. apud *J. C. Cijfveer.*

Disputatio Literaria de Æſchyli Choephoris, deque Electra cum Sophoclis tum Euripidis, auctore J. V. WESTRIK. Lugd. Bat. apud *J. C. Cijfveer.*

A. HIRSCHIG, L. Annæi Senecæ libellus de tranquillitate animi explicatus. Lugd. Bat. apud *Viduam M. Cijfveer.*

Wij voegen deze drie Akademiſche verhandelingen te zamen. Derzelver ſchrijvers hebben, door ze te verdedigen, aan de Leidſche Hoogeſchool de doctorale waardigheid verkregen.

No. 1. heeft ten onderwerp de plaats van GAJUS over de *ſponſores*, *fidepromisſores* en *fidejusſores*, en den titel *de excuſatione*, zoo als die gelezen wordt in de Vatikaanſche fragmenten. De ſchrijver geeft, in de behandeling dezer beide ſtukken, vele bewijzen van zijne ſchranderheid, geleerdheid, ſmaak en juist oordeel, en toont, dat hij zelf denkt, misſchien ook hier en daar gaarne zelf denken wil. Dat ſtraalt wel eens wat veel door. Echter ſchijnt de bron daarvan geheel niet in verwaandheid gezocht te moeten worden, maar in zekeren natuurlijken aanleg, welke, als dezelve goed gewijzigd wordt, ons van den ſchrijver eene zeer groote hoop voor het vervolg doet opvatten. Bijzonder bevielen ons de aanteekeningen op den titel *de excuſatione.* Wij rekenen den Heer WESTRIK volkomen in ſtaat, en verzoeken hem daartoe, om te verrigten, wat hij pag. 7 van anderen verwacht. Denzelfden lof, met dezelfde aanmerking, pasſen wij toe op

No. 2. Het zegt nog al iets voor eenen jongeling, om, na BRUMOY, SCHLEGEL, HERMAN en anderen, te willen oordeelen over drie treurſpelen van de oude Griekſche meesters in de kunst, treurſpelen van hetzelfde

onderwerp, en dus aan wederzijdsche vergelijking onderhevig. De schrijver gaat ook hier zijnen weg, en houdt dien met roem ten einde toe. Van deze verhandeling is eervolle melding gemaakt in de *Bibliotheca Critica nova.* De Heer WESTRIK verdiende die onderscheiding met het hoogste regt.

No. 3. Is eene goede Dissertatie, zoo als er zeer vele zijn; van geene hooge vlugt, maar evenwel met vlijt bearbeid.

Lexicon Latino-Græco-Belgicum. *Latijnsch-Grieksch-Nederduitsch Woordenboek. Door den Abt* OLINGER, *Baccalaureus, enz. Te Brussel, bij* H. Remy. 1828. *In 8vo. VIII, 1113 bl.*

De Abt OLINGER, Principaal aan het Koninklijk Athenæum te Brussel, bezield door de zucht, om aan de studerende jeugd nuttig te zijn, heeft de moeijelijke en voorzeker niet zeer aangename taak op zich genomen, om dit drieledig Woordenboek zamen te stellen. Geene der thans bestaande Woordenboeken voldeden hem in allen opzigte. Dit is natuurlijk, en het zal het geval van dit Woordenboek in de oogen van anderen ook wel zijn. *Ne Jupiter quidem omnibus.*

De manier van den Heer OLINGER in dit werk is de volgende: Hij heeft zijn best gedaan, om de eerste beteekenissen der woorden te geven, dezelve veelal door een voorbeeld te staven, daarop de afgeleide beteekenissen, en dan de oneigenlijke en spreekwoordelijke uitdrukkingen te laten volgen. Hij heeft de voorbeelden gerangschikt volgens de beteekenis, waarmede zij meer bijzonder in verband staan, hetwelk het opzoeken voor den leerling gemakkelijk maakt, en hem vroegtijdig gewent aan eene korte en juiste woordenkeus. Daar hij zijn werk bestemde, niet alleen voor jonge lieden, die het Latijn beginnen te leeren, maar ook voor meergevorderden, heeft hij er ook vele van die uitdrukkingen in gebragt, welke in de Godgeleerdheid, de Regten, de Zeevaart,

Heel- en Geneeskunst enz. gebruikt worden. Zoo wel deze woorden, als alle andere, heeft hij gestaafd door bijvoeging van het gezag des schrijvers, die ze gebruikt heeft, en zijne aanhalingen gegrond op de *Lexica* van GESSNER en SCHELLER. Voorts is behoorlijk acht gegeven op het geslacht der woorden, op de langheid en kortheid in de uitspraak, en de voornaamste tijden der werkwoorden. Voegt men nu hierbij nog de Grieksche beteekenissen van de Latijnsche woorden, en eene alphabetische lijst der namen van landen, steden, volken, rivieren, enz. dan kan men wel begrijpen, dat er zeer veel in een zoo kort bestek is zaamgevat.

De Heer OLINGER vermoedt wel, dat hij zich hier en daar vergist zal hebben; en dat vermoeden is gegrond. Maar het is ook waar, dat men zijn werk in deszelfs geheel moet beoordeelen, om een regtvaardig besluit aangaande de meerdere of mindere waarde op te maken. Wij laten dat over aan de ondervinding der onderwijzers, die het zullen gebruiken, en melden ten slotte nog alleen, dat papier en druk alle aanbeveling verdienen.

Het Leven van JULIUS AGRICOLA, *geschetst door* C. C. TACITUS. *Uit het Latijn vertaald en met Aanmerkingen voorzien, door Mr.* P. S. SCHULL, *Advocaat te Dordrecht. Te Dordrecht, bij* J. de Vos en Comp. 1828. *In gr. 8vo. IV, 93 bl. f* :-90.

Het is eene niet gemakkelijke taak, de werken van TACITUS zóó te vertalen, dat de kortheid en kracht van het oorspronkelijke bewaard blijven, en iemand, met het Latijn onbekend, TACITUS versta en met genoegen leze. Deze taak wordt nog zwaarder ten aanzien van de *Agricola*, indien wij bedenken, dat misschien geen geschrift van TACITUS zoo bedorven door de handen der afschrijvers tot ons gekomen is. Wij mogen derhalve niet te gestreng zijn in het beoordeelen van de aangekondigde vertaling, en verklaren, over het algemeen, dezelve

met veel genoegen te hebben gelezen. Voorts meenen wij den Heere SCHULL onzen dank voor dat genoegen niet beter te kunnen bewijzen, dan door hem eenige aanmerkingen mede te deelen.

Bl. 3. *het morgenrood dezer gelukkige Eeuw.* Zoo dichterlijk is TACITUS niet.

Bl. 3. *Zijn onbedorven hart en zijne onschuld bewaarden hem voor de strikken der verleiding, even zeer, als zijne jeugdige letteroefeningen te Marseille.* Dat is niet naauwkeurig. TACITUS meent: *evenzeer als de plaats zelve, waar hij zich op de letteroefeningen toelegde.*

Bl. 10. *Cerialis deelde aanvankelijk met hem moeite en gevaren, later den roem.* CERIALIS liet hem in den beginne slechts deel nemen aan moeite en gevaren, naderhand ook aan roem.

Bl. 12. *Wij treden tegen hen niet op in wedstrijd over naauwkeurigheid en goed verstand.* TACIT.: *non in comparationem curæ ingeniique referam*; d. i. niet om met hen in de kunst van fraai schrijven te wedijveren.

Bl. 13. *van waar de stormen zouden komen.* Lees: *van waar de stormen komen.* Want TACITUS geeft dit op, als zijn eigen gevoelen.

Bl. 13. *De zee stoort zich aan ebbe noch aan vloed aan de stranden.* Ebbe en vloed, wat is dat anders dan de zee zelve? Beter ware het, het Latijn eenvoudig uit te drukken, gelijk er staat: *De zee wast niet tot aan het strand toe, of gaat weêr terug*, (eigenlijk: *wordt weêr opgeslorpt, resorbetur.*)

Bl. 15. *Het voetvolk is hunne eigenlijke kracht, bij sommigen ook de strijdwagen.* De Vertaler heeft hier een paar woorden uitgelaten. Vandaar die duisterheid.

Bl. 22. *Vespasianus, de heroveraar der wereld.* Toen VESPASIANUS met het oppergebied over de wereld ook dat over *Britanniën* kreeg.

Bl. 22. *aanval op Brigantum.* Wij kennen geen gezag voor dien naam, als land of stad. TACITUS zegt: *Brigantum civitatem.*

Bl. 24 *welke bedaardelijk op eene vloot of schepen,*

en op een gunstig tij; bedacht was. TACITUS *qui classem, qui naves, qui mare exspectabant.* Deze kortheid is niet wel na te volgen, dan ten minste door eene kleine bijvoeging; b. v. *die eene vloot, die schepen verwachtten, en hun vertrouwen stelden op de zee.* De vijand was minder bevreesd voor eenen aanval. Hij wist, dat de zee tusschenbeiden lag.

Wij zijn dus gevorderd tot het negentiende Hoofdstuk, en zullen er geene verdere aanmerkingen bijvoegen, maar laten dit gerust over aan den Heer SCHULL, die, zijne vertaling overziende, en de beste verklaarders van de *Agricola* raadplegende, hier en daar eenen beteren zin zal geven, en den stijl een weinig vloeijender maken.

Gezondheidsleer, Hygiene, voor het Volk; bevattende eene beknopte en duidelijke aanwijzing van hetgeen men hier te lande, ten opzigte van het voedsel, de kleeding en de geheele leefwijze, moet doen en laten, om, zoo veel mogelijk, eene duurzame gezondheid te behouden. Door IZAÄK DE KONING, *Stads Med. Doctor, Heel- en Vroedmeester te Zaltbommel, enz. Te Amersfoord en te Amsterdam, bij* B. Blankenberg en Zoon *en* J. C. van Kesteren. 1828. *In gr. 8vo. VIII en* 150 *bl. f* 1-25.

'T Is sinds eenigen tijd onder onze Geleerden *mode* geworden, mislukte prijsverhandelingen te laten drukken. Recensent acht dit gebruik, over 't algemeen, minder aanbevelingwaardig. Want, alhoewel hij gaarne erkent, dat het met dat beoordeelen soms al vrij wonderlijk toegaat, dat er veel menschelijks onderloopt, dat men, om te slagen, vaak met de personen zou moeten bekend zijn, die de vraag hadden voorgesteld, of de verhandeling zouden moeten beoordeelen, (waarom hij met dat vragen uitschrijven en prijzen behalen weinig opheeft) zoo heeft

echter een iegelijk, die eene mislukte prijsverhandeling door den druk gemeen maakt, met vele zwarigheden te worstelen, en vele ongunstige indrukken te overwinnen. Want vooreerst heeft zoo iets (men moge het verbloemen willen of niet) den schijn van een onbillijk vonnis, waarvan men appelleert; en dit scherpt natuurlijk de censuur. Ten tweede ligt een veroordeelde altijd onder verdenking van niet geheel zonder reden zijn vonnis gekregen te hebben. Ten derde brengt zulk een stap den autheur in het vermoeden van te groote vooringenomenheid met zijn werk, van gebrek aan zedigheid; welk vermoeden niemand meer te vermijden heeft, dan hij, die als schrijver optreedt. Immers, er behoort al eene zekere mate van zelfvertrouwen toe, om met een boek voor den dag te komen; en hoeveel sterker moet dat niet zijn bij hem, die dit doet tegen het gevoelen van meer of min bevoegde regters! Er kunnen, wel is waar, gewigtige redenen bestaan, welke den schrijver tot de uitgave noopten; doch in dat geval keurt Recensent het beter, dat het met verzwijging van deszelfs naam geschiede. De Heer IZAÄK DE KONING, wiens *Hygiene* voor ons ligt, behoort tot de schrijvers in kwestie. Zijn antwoord op de opgegevene prijsstoffe der werkzame Maatschappij: *tot Nut van 't Algemeen*, werd door twee der beoordeelaars den gouden, door twee anderen den zilveren eereprijs, door een' vijfden het *accesit* waardig gekeurd. Zij kon dus, volgens de wetten der Maatschappij, niet bekroond worden. Een vriend, aan wien de Doctor zijn lot mededeelde, spoorde hem aan tot de afzonderlijke uitgave, en deze merkte die aansporingen zijns vriends als bevelen aan en gehoorzaamde. Recensent wil niet gissen, wat de Heer DE KONING zou gedaan hebben, zoo zijn vriend het hem had afgeraden. Hij vraagt slechts, of vrienden de beste raadslieden voor autheurs, of zij de onpartijdigste beoordeelaars van derzelver werken zijn. Dan, de kogel is door de kerk, en als een offer van gehoorzaamheid, aan de vriendschap gebragt, verdient dit boekje geene gestrenge beoordeeling. En, waarlijk, het

bevat goede gezondheidsregelen en voorſchriften voor het nut van 't algemeen; voor dien ſtand inzonderheid, voor welken het beſtemd is.

Recenſent zou ſtijl en vorm wat losſer, naïver, eenvoudiger verlangd hebben. Zoo is b. v. de toon van den Dominé en van Doctor Leendertſen niet vrij van pedanterie; de laatſte verwart zich dikwijls in zijne kunsttermen, en vrouw van der Ploeg maakt met hare aanteekeningen of ſchetſen, die zij voorleest, geen bevallig vrouwelijk ſtandje. Er is over het geheel zoo wat eene ſchoolmeesterlijke tint verſpreid. Recenſent ſtuitte op eenige, naar zijne meening, verkeerde ſtellingen: dat de luchtsgeſteldheid in den herfst en in de lente het voordeeligſte voor onze gezondheid is (bl. 19), waartegen zelfs vlak ſchijnt te ſtrijden, hetgeen men leest onder aan dezelfde bladzijde, omtrent den nadeeligen invloed van de avondlucht in die jaargetijden; dat door het ſnuiven de nadeelige vochten uit het hoofd ontlast worden; dat de azijn een het levensbeginſel neêrdrukkend vermogen bezit, (bl. 149) enz. Bij den aanval op zekeren Geleerde, bl. 93, herinnerde Recenſent zich de fabel van den ouden leeuw. Bladz. 117 wordt, onder de ſchriften over de waarde der koepokken, *bijzonder* ter lectuur aanbevolen het boekje van Dr. DE KONING. Is het zedig, zijne eigen waar zoo te prijzen?

Het verdient allen bijval, dat de ſchrijver gedurig tegen het verkeerde van algemeene dietetiſche ſtellingen waarſchuwt, en het ongerijmde van de vraag: is dit of dat gezond? aantoont. Uit dien hoofde vooral prijst Recenſent deze Gezondheidsleer aan dat gedeelte van het lezend publiek aan, voor hetwelk dezelve uitſluitend geſchreven is.

Dagboek, gehouden op eene Reize langs de kusten van Chili, Perù en Mexico, gedurende de jaren 1820, 1821, 1822, *door* BASIL HALL, *Kapitein der Koninklijke Zeemagt. Uit het Engelsch. Met eene*

Kaart van die gewesten. II Deelen. Te Delft, *bij* de Wed. J. Allart. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 524 *Bl.* *f* 5-55.

Mexiko in 1823, *of Beschrijving eener Reis in Nieuw-Spanje*, *door* M. BEULLOCH, *Eigenaar van het Mexikaansch Museum te Londen*, *voorafgegaan door eene Inleiding van Sir* J. BYERLEY, *en verrijkt met historische Bescheiden en Aanteekeningen*, *zoo van den Vertaler als van den Schrijver. II Deelen. Te Delft*, *bij* de Wed. J. Allart. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 620 *bl.* *f* 6-60.

Wij nemen deze twee werken te zamen, omdat zij elkander aanvullen, en over een allerbelangrijkst, thans vooral veelbesproken en gewigtig, deel des Aardbodems handelen; over het voormalige *Spaansch-Amerika*. BASIL HALL heeft *Chili*, *Peru*, de Westkust van *Columbia* en van *Mexico* bereisd. Waar zijn verslag eindigt, begint dat van BEULLOCH, die de Oostkust, en de middelgedeelten, vooral de Hoofdstad, van *Mexico* schildert. Wij hebben dus hier een overzigt der voornaamste Staten; alleen *Guatimala*, de Noordkust en binnenlanden van *Columbia* en de *Plata*-gewesten ontbreken ons nog; doch uit het hier medegedeelde, en hetgeen wij van elders weten, is ons genoeg bekend, om den tegenwoordigen toestand dier gewesten in 't algemeen te kunnen beoordeelen.

Gelijk ten tijde onzer Vaderen de vrijverklaring en vrijvechting der *Engelsche* Volkplantingen, (thans de Vereenigde Staten van *Noord-Amerika*) dus is in onze dagen de afschudding van het *Spaansche* juk door *Spanjes* Volkplantingen in *Amerika* eene der belangrijkste gebeurtenissen. In 1810 begonnen, werd zij in 1826 door de overgave van *Callao*, bij *Lima*, en van *St. Juan d'Ulloa*, in *Mexico*, voltooid. Thans kan men met regt zeggen, dat geen *Spaansch* soldaat meer op het ge-

heele vasteland van *Amerika* te vinden is, en dat deze landen, hoewel *Spanje* in derzelver vrijlating niet wil bewilligen, toch *metderdaad vrij en onafhankelijk zijn*; gelijk zij dan ook door *Engeland*, de *Nederlanden* en *Frankrijk* erkend zijn geworden, die reeds handelsverdragen, althans met *Mexico*, hebben gesloten, hetwelk wij meenen, dat ook met *Pruissen* het geval is. — Zoo heeft dan een vijftienjarige worstelstrijd op leven en dood althans deze vruchten gedragen, dat de nieuwe Gemeenebesten van de geestverstikkende monnikendwingelandij, die tegenwoordig *Spanje* verplet, zijn ontheven.

Maar, zijn die Gemeenebesten dan nu gelukkig? Hebben zij ten minste het gegronde vooruitzigt om zulks te worden? Ziedaar eene andere vraag. Wanneer wij onze beide Schrijvers raadplegen, kunnen wij daaraan niet twijfelen. Beiden voorspellen aan de nieuwe Gemeenebesten de heerlijkste toekomst. Maar men herinnere zich, dat beider werken zich van de jaren 1821 tot 1823 dagteekenen, toen *Peru*, *Columbia* en *Mexico* met snelle stappen vooruitgingen, en hunne onafhankelijkheid bevochten. Men had toen moed, dat de verwachte erkenning van de onafhankelijkheid dier Staten door *Engeland*, als door eene tooverroede, door eene wonderspreuk, al het verkeerde en onvolkomene herstellen, en de Staten met reuzenschreden in beschaving, in welvaart en krediet zou doen rijzen. Hebben de gevolgen aan deze verwachting beantwoord?

Wanneer wij de rampen, welke de Omwenteling over *Spaansch-Amerika* heeft verspreid, moeten opgeven, zoo denke men daarom niet, dat wij den opstand der Volkplantingen onwettig keuren. Hadden de *Engelsche* Koloniën in 1776 regt, zich tegen het Moederland te verzetten, wegens eene geringe belasting op de *thee*, die zij minder wegens de zaak als zaak, dan uit hoofde van het beginsel — *de belastbaarheid buiten eigene toestemming*, — aantastten, wat moest dan het geval zijn met de *Spaansche* bezittingen, waar een *volstrekte* Alleenhandel heerschte; waar de Regering handel dreef in ta-

bak, zout, buskruid en kwik (zoo onontbeerlijk voor de mijnen); waar de landbouw, de teelt zelfs der nuttigste voortbrengselen, ten voordeele van het Moederland, onderdrukt werd; waar de aankomst aller vreemdelingen, buiten *bijzondere* toelating, met den dood werd gestraft; waar zelfs geen *Spanjaard*, buiten bijzonder verlof, de volkplanting mogt betreden, en vreemde schepen, die, zelfs in nood zijnde, in eene der havens de toevlugt namen, als vijanden moesten worden behandeld; waar de cultuur van den geest niet minder dan die van den grond werd tegengehouden; waar men de *Kreolen*, of *Amerikanen* van *Spaansche* afkomst, uit bijna alle winstgevende beroepen, en genoegzaam uit alle ambten en bedieningen weerde; waar het Regt stellig en, om zoo te spreken, openlijk te koop was voor den meestbiedenden; waar de gevangenissen bestonden in onderaardsche hokken, door het volk *helletjes* (*infiernellos*) genoemd, waaruit de ongelukkigen (zoo zij er immer uit verlost werden) tienmaal slechter te voorschijn kwamen? (Wij spreken niet van de kwellingen, den ongelukkigen inboorlingen of *Indianen* aangedaan, omdat deze, met uitzondering alleen van den *eersten* opstand in *Mexico* onder *Pater* HIDALGO, genoegzaam geen aandeel in den Vrijheidsoorlog, ten minste als *hoofdpersonen*, hebben genomen.) Alle deze verongelijkingen, die Kapitein BASIL HALL ons in zijn eerste Deel verhaalt, gaven gewis aan de nakomelingen der veroveraars en naderhand aangekomenen, die even zoo goed *Spanjaarden* waren als de thuisgeblevenen, en boven hen nog de verdienste vooruit hadden, van aan den Koning zulke groote landstreken te hebben onderworpen, het volkomenste regt, om eene behandeling op gelijken voet met hunne *Europesche* stamgenooten te eischen, en, toen zich de gelegenheid aanbood, dat *Spanje*, door *Frankrijk* bijkans ingenomen zijnde, die landen niet meer kon beschermen, eene *eigene* Regering aan te stellen. En toch heeft die Omwenteling de landen in eenen ergeren toestand dan voorheen verplaatst, de weinige nijverheid, die aldaar nog gevonden werd, geheel vernietigd, den mijnarbeid

doen ſtaken, de rampen des oorlogs op deze weinig bevolkte ſtreken in de volſte mate uitgeſtort, geheele ſteden en landſtreken vernield, andere ter helfte ontvolkt. Men zie daarvan bij BASIL HALL de voorbeelden, in *Pacu*, van *Arica*, (Iſte D. bl. 136) van *Ilo*, (bl. 144) alwaar ſlechts één ſoldaat, één *Indiaan* en een ezel waren overgebleven; in *Chili*, van *Conception*, weleer eene zoo bloeijende plaats (bl. 249), in *Columbia*, van *Panama*, (IIde D. bl. 119.) De hoofdſtad *Mexico* zelve is deerlijk verarmd, zoo niet tevens ontvolkt. De mijnſtad *Themas-cattepec* is bijna verwoest, met alle de mijnwerken. Te *Vera Cruz* is de bevolking van 16,000 tot 7000 verminderd. (BEULLOCH, Iſte D. bl. 88, 164, IIde D. bl. 53, en op meer plaatſen.) De landerijen zijn in ſommige ſtreken evenzeer verwoest, gelijk omſtreeks *Conception*. (BASIL HALL, Iſte D. bl. 248, 249, 256.) — Wanneer, niettegenſtaande dit alles, onze Schrijvers beide nog een ſchitterend lot voor de nieuwe Republieken, en wel in korten tijd, te gemoet zien; wanneer zelfs Lord LANSDOWN in het Parlement deze landen voor eene opklimming in bevolking tot zestig millioenen in 50 of 60 jaren vatbaar keurt, (zie BEULLOCH, IIde D. bl. 209) zoo moeten wij niet hunne vooruitzigten, maar de ondervinding raadplegen, die ons in vijf jaren (1824—1828) veel heeft geleerd. De beroemde *Mexicaanſche* zilvermijnen zijn ondergeloopen, doordien de oorlog de bewerking heeft doen ſtaken. BEULLOCH hield de nieuwe ontginning nog voor zoo veilig, dat hij zelf eene zilvermijn kocht (IIde D. bl. 100, 101); maar men weet uit onloochenbare beſcheiden, die onder anderen in een uitgewerkt Artikel van het *Quarterly Review* zijn medegedeeld, en uit berigten van *Engelſche* Reizigers naar *Chili*, dat de Mijnäsſociatiën, zoo wel voor *Mexico* als *Chili*, niets dan ſchade opgeleverd hebben, en genoegzaam in ſtaat van *faillisſement* zijn. De *Mexicaanſche*, *Columbiaanſche*, *Chiliſche* Regering, die van *Peru* en *Buenos-Ayres* hebben geldleeningen van belang in *Engeland* geſloten, en dezelve genoten zoo veel vertrouwen,

(door het denkbeeld der onuitputtelijke hulpbronnen en middelen van het land, en der, zoo men meende, *liberale* Staatsregeling, waarvan Lord LANSDOWN openlijk in het Parlement den lof verkondigde) dat de *Columbiaansche* fondsen te *Londen* tot 82 percent rezen; iets, 't welk gemelde Lord als een onfeilbaar bewijs der stevigheid van deszelfs Regeringsvorm aanzag. (BEULLOCH, IIde D. bl. 192.) De *Mexicaansche* fondsen waren niet veel lager, en hielden zich eene goede poos op 70 staande. Maar die zelfde fondsen zijn thans, *even als die van alle de andere Republieken*, na twee of drie jaren rentebetaling, door de schandelijkste bankbreuk *genoegzaam te niet*. Dat zelfde *Columbia*, hetwelk geheel geene renten meer betaalt, houdt zich nog op 23, *Mexico* op 30 staande, door het vertrouwen, 't geen men op de *middelen* dezer Staten stelt. Doch omtrent *Mexico*, hetwelk mede sedert jaren geene renten meer betaalt, heeft daarbij een geval plaats gehad, hetwelk, naar 't ons voorkomt, in de Geschiedenis der nieuwere Staten alléén staat. Een Gezant van *Mexico* maakt van wege zijne Regering bekend, dat, wanneer de *Engelsche* Regering een Oorlogsfregat naar *Vera Cruz* wilde zenden, alsdan het geld voor de reeds vervallen interessen ter verzending gereed lag. Men zendt het Fregat; het komt te *Vera Cruz* aan, moet zonder een' penning vertrekken, komt terug, en alle de schuldeischers moeten het voor lief nemen, dat men met hen, gelijk met het *Engelsche* Bestuur, den draak heeft gestoken! Zoo desniettemin de *Mexicaansche* fondsen nog een' hoogeren koers, dan die van *Columbia*, hebben, is dit zekerlijk te danken aan de grootere vruchtbaarheid, den meerderen aanbouw, de sterkere bevolking en betrekkelijk grootere beschaving, die in *Mexico*, althans in de omstreken der Hoofdstad en van *Puebla de los Angelos* (de bergvlakte van *Anahuac*) plaats grijpt, en die ons BEULLOCH met zeer bekoorlijke kleuren afmaalt. Wenden wij van hier den blik zuidwaarts naar het tusschen *Mexico* en *Columbia* gelegene *Guatimala*, of *Centraal Amerika*, zoo

vinden wij zulks, volgens het onwraakbare getuigenis van onzen landgenoot HARFKENS, die alles behalve ongunstig aan de zaak der vrijheid is, door partijschap en burgeroorlog verscheurd, ter prooije aan hartstogten, niet minder gevaarlijk of woedend dan de volkaan harer Hoofdstad, en het bijgeloof in de hoogere standen verdrongen door het treurigste ongeloof. In *Columbia* zijn eindelijk de zaken tot die hoogte gekomen, dat, naar ons denkbeeld, het onwettige en op zichzelve onverdedigbare besluit van BOLIVAR, om, met afschaffing der Constitutie, zich tot onbepaalden Bewindhebber te verheffen, het eenige redmiddel is voor het geteisterde, tusschen kleine eigenbelangzoekers her- en derwaarts geslingerde land! — In *Peru* zoo wel als in *Mexico* heeft een onberedeneerd, en slechts door vrees of haat ingeboezemd besluit, om de oude *Spanjaarden*, de meest welgestelde bewoners, uit den Staat te verbannen, aan allen handel, nijverheid en krediet den bodem bijkans geheel ingeslagen. Deze *Spanjaarden* schijnen zelfs te *Lima* den grootsten aanhang te hebben gehad, blijkens de algemeene ontsteltenis en vrees voor den Generaal der *Chilische* Patriotten, SAN MARTIN, en de gedwongene onderwerping der stad. Ook te *Panama* kondigde men de onafhankelijkheid slechts af, omdat men niet anders konde.

Dit tafereel is zeer somber. Doch, waaraan moeten wij de onloochenbare daadzaken toeschrijven, die hetzelve stofféren? Vooreerst aan *Spanjes* hardnekkigheid, om aan de redelijke eischen der kolonisten en aan de behoeften des tijds niet in het minste toe te geven. Deze beschuldiging geldt even zeer de Constitutionéle Regering der *Cortes*, als het Despotismus van FERDINAND. Men begreep niet, dat de *Mexicanen* en *Zuid-Amerikanen* het voorbeeld der *Britsche* kolonisten van *Noord-Amerika* voor zich hadden, die *Spanje* zelv in 1778 had helpen in vrijheid stellen, en dat zij, hoe onbeschaafd dan ook nog, althans mondig waren, om hun regt te doen gelden. Vandaar de afkeuring, reeds van den beginne,

(in 1810) door de *Junta*, de *Cortes* en den willekeurigen Koning, van *alle* hunne handelingen, ook de wettigste, de noodzakelijkste, die door de omstandigheden gebiedend werden voorgeschreven. Men trachtte hunne billijke klagten door eene dubbele mate van gestrengheid te smoren; men zond hun beulen als ELIO, CALLEJA, MORILLO, en het ging ook hier even als vóór drieduizend jaren in *Palestina*. Toen het volk hoorde, dat de zoon de geeselslagen zijns vaders in schorpioensteken wilde veranderen, riep het eenparig om afscheiding; het volbragt die, en aan JEROBOAMS ontbrak het geenszins. Had men slechts, in 1810, de havens der Koloniën, onder redelijke bepalingen, voor vreemde schepen geopend, de *Kreolen* even zoo goed als in *Spanje* geborenen tot ambten en waardigheden toegelaten, en de *provinciale Junta's* erkend, wij houden ons verzekerd, dat er geen opstand zou zijn uitgebroken, of, zoo ja, dat die spoedig zou gedempt zijn geworden. Thans heeft de verbittering schrikbarende tooneelen veroorzaakt, en wreedheid is meermalen door wreedheid, verwoesting door verwoesting vergolden.

De tweede oorzaak is ook aan *Spanje* te wijten, doch niet eerst in den tegenwoordigen tijd. Het is die opzettelijke ruwheid, onkunde en onbeschaafdheid, waarin het zijne Volkplantingen liet verkwijnen, opdat kunde en verlichting hun den drukkenden staat niet zouden doen kennen, waarin zij ten aanzien van het Moederland verkeerden. Vandaar die flordige eigenbaat, welke, onder den schijn van vaderlandsliefde, slechts zichzelve beoogt; die volslagene onkunde aan de voordeelen der goede trouw, die slechts geld opneemt, zonder noch oogmerk te hebben, noch middelen te bezitten, om zelfs de renten te betalen; die afgrijselijke wreedheid van sommige aanvoerders der opstandelingen, gelijk die *Pater* TORRES, van wien ROBINSON in zijne *Geschiedenis der Omwenteling van Mexico* spreekt; en die volslagene onkunde, niet alleen in de eerste beginselen van algemeene kennis, (men denkt te *Jalapa*, in *Mexico*, dat de *Europesche* Rij-

ken alle Landvoogdijen van *Spanje* zijn) maar ook in alle vakken van Bestuur, welke, na zoo vele jaren, waarin het land *metderdaad* vrij is van *Spanje*, en ruimen onderhandschen zoo wel als openlijken onderstand van *Engeland* heeft genoten, het nog in zulk een' deerniswaardigen staat heeft gelaten, die bij den toestand der Vereenigde Staten van *Amerika*, op denzelfden afstand van tijd na hunne vrijverklaring, allezins ongunstig afsteekt. Maar de *Anglo-Amerikanen* waren ook Protestanten, nakomelingen van martelaars voor de gezuiverde Kerk, of dier edele *Kwakers* van PENN, welke het eerste voorbeeld gaven van regtwaardige en minzame onderhandelingen met 's lands inboorlingen. De *Spaansche* kolonisten zijn, door eenen Godsdienst, die de diepste bijgeloovigheden tevens met werkeloosheid wettigt, en door het *celibaat* der Priesters de zedeloosheid in de hand werkt, alsmede door de traagheid en den trots, die den *Spanjaarden* als in het bloed zit, zeer verre beneden het standpunt der *Anglo-Amerikanen* gebleven. Een WASHINGTON mogt zich misschien onder hen vormen; een FRANKLIN kon zulks onmogelijk. De voorname mannen, die de omwentelingen bewerkt en bestuurd hebben, een MIRANDA, een BOLIVAR, een SAN MARTIN, hebben zich in *Europa* (en wel buiten *Spanje*) ontwikkeld, of toch, wat den laatsten betreft, als uitzondering op den regel, eene *Europesche* beschaving genoten. Voor de vrijheid zijn zij dus nog op verre na zoo rijp niet als de *Anglo-Amerikanen*. Maar die opvoeding, welke *Spanje*, even als eene ontaarde Moeder, hun geweigerd heeft, zullen zij door de gemeenschap met de overige Volken van *Europa* erlangen. Mogt slechts niet, waarvoor wij vreezen, hun bijgeloof, of liever hun Heidendom, voor ongeloof plaats maken!

Tot nu toe spraken wij alleen van de inboorlingen van *Spaansche* afkomst. Wij gaan thans tot een ander, veel ongelukkiger ras over; tot de eigenlijk gezegde inboorlingen, in *Europa*, door eene vergissing van COLUMBUS, *Indianen* genoemd. Deze zijn nog zeer talrijk, en maken in allen gevalle de groote meerderheid uit der zeventien millioenen, waarop *Spaansch-Amerika* gewoonlijk geschat wordt. Hun lot is niet overal hetzelfde, gelijk hun aantal zeer verschillend over de onmetelijke oppervlakte der oude *Spaansch-Amerikaansche* Rijken verspreid is. In *Chili* is het getal der Blanken, in evenredigheid tot de Rooden of *Indianen*, het grootst (omtrent half zoo veel); doch ten zuiden van hun grondge-

bied leeft de moedige Natie der *Araucanen*, een krijgshaftig ras, van omtrent een half millioen zielen, te voren meest altijd in oorlog met *Spanje*, doch federt den opstand der Koloniën de bondgenoot der overgeblevene *Spanjaarden*, die, volgens BASIL HALL, met hunne hulp, onder zekeren BENAVIDES, de grootste wreedheden tegen de nieuwe Republikeinen hebben gepleegd. Hunne zonderlinge Regeringsvorm, Godsdienst en niet onbeschaafde gebruiken zijn uit oude reisbeschrijvingen genoegzaam bekend. — Van de onderworpene *Indianen* in *Chili* vernemen wij bij BASIL HALL, die anders omtrent dit landschap vrij uitvoerig is, weinig. Die van *Peru* moeten niet van de beste soort zijn; althans onze Kapitein zag er eene bende van, die, wel is waar onder *Kreolen*, zoo 't schijnt, enkel uit struikroovers bestond. (BASIL HALL, Iste D. bl. 163, 171, 172.) Het getal der *Indianen* in dat land moet wel *zevenmaal* grooter zijn dan dat der Blanken; maar die berekening is moeijelijk, uit hoofde der *Mestizen*, of *lieden van de kleur*, gemengde rassen, die een groot gedeelte der bevolking uitmaken. — In *Columbia* vindt men de minste *Indianen*, naar evenredigheid der Blanken; maar in *Guatimala* en *Mexico* is hun getal weder zeer veel aanzienlijker; men berekent het in die beide Gemeenebesten wel op vier en een half millioen. De berigten van BASIL HALL en BEULLOCH, die dezelve aan twee verschillende zijden des lands, de West- en Oostkust, zoo wel als in het midden, gezien hebben, komen vrij wel overeen. De eerste, die ze te *Tepic*, eene aanzienlijke binnenstad van het landschap *Guadalaxara*, niet ver van de haven *San Blas*, ter markt zag komen, werd het meest getroffen door hunne kleinheid en zwakheid: hunne bogen en pijlen geleken naar kinderspeelgoed. (BASIL HALL, IIde D. bl. 166.) De tweede beschouwde hen op verschillende plaatsen, en was zeer getroffen door hunne goedhartigheid, vriendelijkheid, volstrekte onschadelijkheid en kinderlijke godsdienstigheid. Nogtans zijn zij hunne afkomst niet geheel vergeten. In het dorp *San Miguel de los Ranchos*, niet verre van *Mexico*, zag BEULLOCH krijgsspelen vertoonen, waarin MONTEZUMA en zijne tijdgenooten voorkwamen, en de *Mexicanen* de overwinning behaalden: *een oud man vond, dat de vreemdeling te veel gezien had.* Toen BEULLOCH eene groote monsterachtige *Mexicaansche* Godheid (die des Oorlogs, voor welke weleer zoo vele menschenoffers geslagt werden) uit den grond deed op-

delven, zeide eene oude *Indiaansche* vrouw, op eene scherts van een' der *Spanjaarden* over dit beeld: „Het is waar, wij „hebben *drie* zeer goede *Spaansche Goden* (!!); doch men „had ons evenwel ook wel mogen veroorloven, eenige van „die, welke onze voorouders hadden, er bij te behouden." (BEULLOCH, IIde D. bl. 40.) Eenige inboorlingen hadden zelfs het beeld bekranst; een bewijs, dat er nog sporen van het oude Heidensche bijgeloof overig zijn. Doch die sporen, zelfs die herinneringen, uit den ouden tijd zijn slechts flaauw; en het is den *Spanjaarden* in drie Eeuwen gelukt, het karakter der Natie geheel om te keeren. Van het verstandigste en kunstrijkste Volk der nieuwe wereld, hetwelk door zijne meesterstukken van bouwkunde, die BEULLOCH in hunne puinhoopen nog met bewondering aanstaarde, zelfs vele beroemde Volken der oude wereld evenaarde; van de dappere bestrijders van CORTES en landgenooten van GUATIMOZIN; van de onmenschelijke dweepers, die jaarlijks wel twintigduizend hunner natuurgenooten aan hunne monsters van Goden offerden, — is een zeer zacht, gedwee, zwak, beschroomd, ijverig *Roomsch* geslacht van aanbidders *Onzer lieve Vrouw van Guadeloupe* geworden, hetwelk echter geen dragelijk beeld dier nieuwe Godheid, zoo min als een' harer waardigen tempel kan stichten. Over 't algemeen houden wij die verandering, in weerwil van het verlies der nationale veerkracht, voor heilzaam; en de zachte, goedhartige, hulpvaardige, hoezeer dan ook onnoozele *Indianen* van dezen tijd staan, in de schaal van echte menschenwaarde, hooger, dan de wreede dienaars van VITZLIPUTZLI, dat Afgodsbeeld, uit zaad en menschenbloed gekneed!

Voor alle deze *Indianen* is de omwenteling nog niet zeer voordeelig geweest. Zij laat hen nog vooreerst in hunnen ouden toestand; en hoedanig die staat geweest zij, weten wij uit onlangs uitgegevene geheime berigten van JUAN en ULLOA, waaruit blijkt, dat de verdrukking, waarover zich de *Kreolen* beklaagden, eigenlijk niets was, in vergelijking bij den jammerlijken toestand der ongelukkige, door kleinere en grootere ambtenaars, door priesters en hunne bijzitten om het zeerst gekwelde *Indianen*, die meestal tot den mijnarbeid werden gedoemd, of, buiten de mijnen, niet minder ten doel stonden aan de hebzucht der *Spanjaarden*. Het is hoog tijd, dat de onderscheidene Staten (gelijk zij, naar wij meenen, reeds begonnen zijn) aan deze menschen volkomene vrijheid

hoewel trapswijze, schenken, opdat zij niet, tot gevoel hunner krachten gekomen, en het ontzag voor den buitenlandschen Heer nu verloren hebbende, met geweld *nemen*, wat hun toekomt, en men hun niet goedwillig *verleenen* wil.

Zeggen wij, na dus over de *inwoners* gesproken te hebben, nog iets van het *land*. *Chili's* zuidelijke en verst van den Evenaar gelegene gedeelte, dat van *Conception*, is verreweg het schoonste en vruchtbaarste, maar thans juist het meeste verwoest door den oorlog; het middelste gedeelte, dat der Hoofdstad *St. Jago*, is zeer bergachtig, maar heeft tusschenbeiden vruchtbare dalen. Eindelijk, het ten Noorden gelegene *Coquimbo* is ruw, onvruchtbaar en rotsig, maar rijk vooral aan kopermijnen. Het woord *goudmijn*, dat bij ons voor een' zeer winstgevenden tak van bestaan wordt gerekend, beteekent dáár, in den letterlijken zin, juist het tegendeel. De ondervinding heeft het daar tot een spreekwoord gemaakt, dat „ eene kopermijn een verzekerd bestaan geeft; dat men „ met eene zilvermijn onzeker is van winst of verlies; maar „ dat eene goudmijn iemand zeker van zijn vermogen be„ rooft." (BASIL HALL, IIde D. bl. 27.) Deze streek van *Chili* is ook het meest aan zware aardbevingen blootgesteld. Ten Noorden hiervan strekt zich, langs de kust van *Peru*, aan de Zuidzee, eene woestijn van 1600 *Engelsche* mijlen of ruim 500 uren uit. (BASIL HALL, Iste D. bl. 141, waar verkeerdelijk staat: *van Coquimbo* TOT *in Chili, nabij den mond van de rivier Guayaquil*; lees: *van Coquimbo, in Chili, tot nabij den mond*, enz.) Deze woestijn, waar nimmer regen valt, wordt slechts op enkele plaatsen afgebroken door die plekken, welke de van 't gebergte stroomende rivieren bevochtigen, b. v. de vallei van *Lima*, of van de rivier *Rimac*. Ten Noorden van *Guayaquil*, waar de periodieke regens beginnen, tot tegenover *Californiën*, is de kust uitstekend vruchtbaar, maar ook verbazend ongezond, en wordt in den regentijd door bijkans alle welgestelde huisgezinnen verlaten. Dit is ten minste het geval met de *Mexicaansche* haven *San Blas*, waar BASIL HALL zich in 1822 bevond. Hier is het land in den regentijd veelal overstroomd, en wordt dan door een heir moskieten onbewoonbaar. De zee staat er veelal bloot aan gevaarlijke stormen. De tegenoverliggende kust des *Atlantischen* Oceaans is niet minder, ja misschien nog meer vernielend, en de gemelde stad *Vera Cruz* is een graf voor de *Europeanen*, zoo wel als voor in-

boerlingen. Daarbij komt, dat deze stad genoegzaam in eene zandwoestijn ligt, en bijna geene levensmiddelen bezit dan visch, zelfs geen drinkbaar water. Alles moet er van verre aangevoerd worden; een verbazend ongerief voor de eenige goede of toch dragelijk goede haven van *Mexico* aan de *Atlantische* Zee. Maar tusschen deze beide zoo moordende kusten ligt het schoone, middelbare en hooge land van *Mexico*, niet minder rijk dan *Europa* aan voortbrengselen der gematigde, en daarenboven welvoorzien van produkten der heete luchtstreek; het rijkste land der wereld in goud, maar vooral in zilver. *Deze* schatten zijn nu wel, door de nalatigheid der menschen, misschien voor langen tijd, verloren gegaan; maar de Natuur blijft er nog altijd even mild, even rijk, en belooft eenmaal, onder een verstandig Bestuur, grootere schatten, dan zilver- en goudmijnen. — Het is op deze middelbergvlakte, waar het dal van *Mexico*, tusschen de hemelhooge kruinen der *Andes*, vooral in schoonheid prijkt, dat zich BEULLOCH (een bloot particulier) eenigen tijd ophield, om merkwaardigheden van natuur en kunst te verzamelen, die hij naderhand te *Londen* voor het Publiek ten toon stelde. BASIL HALL, daarentegen, Kapitein der Koninklijke Marine, kruiste langs de kust der Stille Zee, om de *Engelschen* en hunne eigendommen, gedurende de onlusten in die gewesten, te beschermen.

Wij hebben slechts een doorloopend verslag van den hoofdinhoud der beide werken gegeven. Omtrent de merkwaardige bijzonderheden, die zeer talrijk zijn, verwijzen wij onze Lezers tot die werken zelve, welke wij hun, zoo wat de zaken als de aangename voordragt (ja zelfs de vertaling, thans eene zeldzame verdienste!) betreft, gerustelijk kunnen aanbevelen.

Stukken bij gelegenheid der viering van het vijftigjarig bestaan der Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij, op den 4den Junij 1828. *Te Haarlem, bij* V. Loosjes. *In gr. 8vo. 37 Bl.*

Haarlem heeft in de laatste jaren zich een' grooten roem verworven door de luisterrijke wijze, waarop het feest van de uitvinding der Boekdrukkunst en dat van de algemeene Tentoonstelling der Nationale nijverheid en vlijt aldaar is ge-

vierd geworden. Of ook de viering van het vijftigjarig bestaan der Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij even gelukkig is uitgevallen, hieraan zouden wij twijfelen, voor zoo verre wij uit de Redevoering, door den Eerw. Heer J. WELDIJK bij die gelegenheid gehouden, kunnen opmaken. Wij hebben veel over dezelve hooren spreken, en meenden eerst die berigten te moeten mistrouwen, doch erkennen nu, nadat wij die Redevoering gelezen hebben, dat men ons daaromtrent niet te veel gezegd heeft, en moeten onze verwondering betuigen, hoe 't mogelijk is, dat de Maatschappij zulk een stuk in 't licht heeft gegeven. — Wij willen deze Verhandeling doorloopen, en hier en daar eene proeve leveren, opdat onze Lezers zoo wel over den inhoud als stijl zouden kunnen oordeelen.

Zonder dat de Redenaar bepaaldelijk zijn onderwerp opgeeft, spreekt hij in het eerste gedeelte van dit stuk (want Redevoering kan men 't niet noemen) over het nut, door de Maatschappij in de laatste vijfentwintig jaren gesticht, en waarschuwt zijne Toehoorders vooraf, dat zij geene dorre en zeer koude opgave moeten verwachten. *De Maatschappij* (dus vangt hij aan) *heeft aanleiding gegeven dat het roggedeeg niet meer door de voeten der menschen behoeft gekneed te worden, dat er Egyptische garst gebouwd wordt, dat bedorven water drinkbaar gemaakt werd; zij heeft, dank worde U daarvoor openlijk toegebragt, verdienstelijke* BERTS, *menschen gebragt tot de kennis van de vervalsching der Meekrapsoorten. — Zij is de aanleidende oorzaak geweest, dat menschen de gevaren des levens ontwijken konden, — dat heeft de Heer* KÖLLY *bewezen met zijn op nieuw uitgevonden of liever verbeterd IJshaakje. — Zij heeft bevorderd de aangenaamheden van dit leven, die nog aangenamer, althans gemakkelijker om zich te bezorgen, aan de menschen gemaakt; — moet ik hier gewag maken van de Kunstbloemen, van het Teekenpapier, van papier voor koperen platen, dat bereid wordt in de Fabrijk van* KOOL *te* Zaandijk? *Wilt gij dat ik spreken zal van Friseerkammen?* enz. enz. Welk een belangrijk verslag! Jammer slechts, dat in ons gansche Vaderland het roggedeeg nog door menschenvoeten gekneed wordt, waarvan de Redenaar welligt zich bij den Broodbakker te *Limmen* had kunnen overtuigen; en wat die ongelukkige friseerkammen betreft, zeker is 't den Redenaar ontslipt, dat de meisjes tegenwoordig aan 't voorhoofd zeer groote (*gefriseerde*, noemen zij dezelve) haarkrullen

dragen, waartoe zij die friseerkammen dagelijks noodig hebben, welke anders, nadat de Heeren niet meer met *boucles* gekapt gaan, geheel in onbruik geraakt waren. — Op eene andere plaats lezen wij, *dat het teekenen en graveren weder zijn opgehaald en tot dien ſtand gebragt, dat daaraan thans niets meer door de Maatſchappij behoeft gedaan te worden.* Ook hier verſchillen wij met den Heer WELDIJK, daar wij meenen, dat de Graveerkunst tegenwoordig bij ons in verval, althans op verre na niet is, 't geen zij eenmaal ten tijde van de beroemde VISSCHERS en van HOUBRAKEN geweest is, en nog onlangs werden wij door de Prijsuitſchrijving van wege de vierde Klasſe van het Nederlandſche Inſtituut in deze onze meening bevestigd. Een weinig verder gewaagt de Spreker van de Tentoonſtelling der Planten en Gewasſen, en zegt hij hieromtrent: *Wij gevoelen dan, als wij den algemeene(n) ſtoet der reizenden beſchouwen en hunne denkwijs daarover hooren mogen, onze groote en hooge eer van menſchen te zijn, begaafd met zulke vermogens en verrijkt met zulke talenten, en het doet ons bij zulke werkzaamheden en zoodanige tooneelen hartelijk leed, dat de zonde deze aarde gemaakt heeft tot eene woonplaats van beroering en ontheiliging en wij danken onzen barmhartigen Hemelſchen Vader, dat Hij ons deed geboren worden en opgroeijen onder het Christendom, bij welks licht wij zulke ſchoonheden mogen daarſtellen.* Dikwijls hebben wij deze Tentoonſtelling bezocht; maar (wij ſchamen ons niet, dit te zeggen) nimmer hebben de ſchitterende kleuren van de *Pelargonia* en de aangename geuren van de *Helianthropen* zulke treurige herinneringen bij ons opgewekt; integendeel, in Flora's tempel ſmaakten wij een zuiver genoegen, waardoor wij minder dan ooit aan onze verloren onſchuld dachten. Vervolgens ſpreekt de Redenaar van een nieuw Wetboek der Maatſchappij; *men zag er zeer tegen op, doch het is er toch toegekomen;* — van het fonds der Maatſchappij, *dat voor uitbreiding vatbaar is en nog gedurig kan verhoogd worden;* — van de goedheid van onzen Koning, (want *hij wist hier*, gelijk hij verklaart, *geen bijvoegelijk naamwoord te gebruiken, dat zijn geheel gevoel kon uitdrukken*) die, bij gelegenheid van het vijftigjarig beſtaan der Maatſchappij, haar jaarlijks eene ſom van *f* 3000 heeft toegelegd; — van de eensgezindheid der Hoofdbeſtuurders, die nooit met elkander kijven, en over wier lippen, bij de beraadſlagingen over zulke gewigtige zaken, nimmer eenig bits woord rolt. Eindelijk

besluit de Redenaar dit eerste gedeelte met den onbezweken ijver en standvastigheid der Leden te roemen, en spreekt daarbij de Heeren C. E. VAILLANT en C. VAN VOLLENHOVEN aan, die beide bij de oprigting der Maatschappij tegenwoordig waren, en nu ook de viering van het vijftigjarig bestaan bijwoonden; voorzeker eene opmerkingwaardige bijzonderheid, waarvan een bekwaam Redenaar veel partij had kunnen trekken.

De gevoelens en gezindheden, welke deze plegtigheid bij de feestgenooten moest opwekken, maken het onderwerp uit van het tweede deel dezer Redevoering. Op de laatste vijfentwintig jaren terugziende, moet natuurlijk dankbaarheid zich aan eene gepaste vreugde paren; en wij stemmen hier volkomen met den Spreker in, hoewel wij bij het lezen der beweeggronden, hiertoe door hem aangevoerd, onze ernstige stemming niet konden behouden. Het volgende moge hiervan ten bewijze verstrekken: *Denkt eens, geachte Toehoorders! na op de tijden, die wij doorleefd, neen, die wij doorgeworsteld hebben, en gij zult bekennen moeten: hoe is het mogelijk, dat gij nog tot op dezen dag bestaat en werkt! maar wij wijzen u de kracht des Almagtigen, door wien onze kas bewaard bleef, wij moeds genoeg verkregen om te werken, en die onzen geweldigen Overheerscher in zijne plannen en ontwerpen verijdelde, hem tot de eenzaamheid verdrijven liet, ten einde hem tijd te geven tot nadenken en berouw over alle de gruwelen door hem verrigt.* De instandhouding van de kas der Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij in ééne zinsnede vereenigd en in verband gebragt met NAPOLEON's val en verbanning naar *St. Helena*, is zulk eene stoute vlugt van gedachten, dat wij daarbij duizelig werden. — Bij die dankbare vreugde wil de Redenaar, dat men het vertrouwen zal voegen; en er bestaat voorzeker geen twijfel, of deze Maatschappij zal blijven bestaan, bijaldien de wensch des Sprekers worde vervuld, niet alleen, *dat er nog meer Leden zullen aankomen, of dat verscheidene menschen zullen worden Donateurs of Donatrices*, enz. maar *dat niemand zich zal gelieven te onthouden om deel te nemen in het lot van eene Maatschappij, die voor vijf Guldens vijfentwintig Cents 's jaars het verstand, de nijverheid en de bekwaamheid van ieder een oproept.*

Uit deze medegedeelde proeven zullen onze Lezers eenigzins over den inhoud en vorm dezer Redevoering kunnen oordeelen, achter welke de Verzen, door de Heeren V. LOOS-

JES, C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA en J. A. VAN EEDEN aan den feestmaaltijd voorgelezen, zijn geplaatst. Wij zouden haast beginnen te gelooven, dat, volgens oude Hollandsche gewoonte, die maaltijd het belangrijkste gedeelte der feestviering heeft uitgemaakt; althans de uitgesprokene dichtregels ademen alle een' goeden geest; alleen kwam ons het vers van den Heer VAN DER AA, getiteld: *de Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij*, voor een *Extempore*, wat lang voor.

De eerste proeve, welke die Maatschappij na haar vijftigjarig bestaan heeft geleverd, is alzoo niet zeer gelukkig uitgevallen; en wij hopen en verwachten, dat zij, die aan het hoofd derzelve zijn geplaatst, niet zullen berusten in de eer, hun hier bewezen, maar dat zij aan het vertrouwen hunner Medeleden zullen beantwoorden, en de Maatschappij zelve in alle opzigten doen worden, 't geen zij wezen kan en wezen moest, vooral nu hare geldmiddelen, door de goedheid van onzen Koning, zoo zeer zijn vermeerderd.

De Fakkel, of Bijdragen tot de kennis van het ware, schoone en goede, verzameld door J. P. SPRENGER VAN EYK, *Predikant te Rotterdam. Derde Jaargang. Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1827. *In gr. 8vo. VIII en 369 bl. f* 3-60.

Beschouwden wij, reeds bij den aanvang, dit werk, als bedaarde pogingen van brave en verlichte mannen, om het licht te bewaren en uit te breiden, van welke wij ons veel durfden beloven; wij verblijden ons, dat deze verwachting niet werd te leur gesteld, en dat de Eerw. verzamelaar door eene gunstige ontvangst zich weder aangespoord vond, om voor den derden jaargang de redactie op zich te nemen. Daar nu deze verzameling, wat derzelver geest en strekking betreft, in dit tijdschrift reeds gunstig aangemeld is, meenen wij, dat het genoeg zal zijn, tot aanprijzing ook van dit deel, te melden, dat de *Fakkel* in het eenmaal ingeslagen voetspoor op eene loffelijke wijze blijft voortgaan, en, door verscheidenheid en belangrijkheid der onderwerpen, verdient aangemoedigd te worden door een, bij voortduring, gunstig onthaal van ons lezend publiek; hoezeer het, voor het overige, waarlijk niet aan dusdanige mengelwerksverzamelingen ontbreekt!

De Goddelijke Voorzienigheid blijkbaar in de ontmoetingen en omstandigheden van sommige menschen en geheurde daadzaken, door J. L. EWALD. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1828. *In gr. 8vo. VIII en 263 bladz. f* 2 - 90.

Men kan dit werk beschouwen als eenen tegenhanger van het beroemde werk van SANDER, *over de Voorzienigheid*, hetwelk reeds vóór jaren insgelijks uit het Hoogduitsch in onze taal overgebragt is. De ook onder ons hooggeachte EWALD had eene menigte daadzaken, waarin de Goddelijke Voorzienigheid duidelijk bleek werkzaam te zijn, verzameld, en in 1824 uitgegeven. In *Duitschland* en elders werd dit werk met zoo veel genoegen ontvangen, dat hij in het jaar 1827 nog eene dergelijke verzameling in het licht gaf. Het voor ons liggende Nederduitsche werk bestaat uit eenige verhalen van beide de verzamelingen, die den vertaler het belangrijkste voorkwamen. Op zijne keuze hebben wij aan te merken, dat wij in deze verzameling nog al eens oude bekenden ontmoeten; verhalen, die reeds voorlang in onze taal overgebragt waren. Dit is het geval, onder anderen, met *De Kindermoorderes door haren Zoon vermoord*, en met het verhaal: *De Hondenpatroon en de Linnenwever.* Ook is de vertaling niet zoo vrij van *Germanismen* en andere onnaauwkeurigheden, als wij dezelve verwachten mogten. Wat moet, bij voorbeeld, zoo als dat daar staat, beteekenen, hetgeen wij al aanstonds vinden op bladz. 7: *Wij weten, dat de wederwaardigheden van dezen tijd de heerlijkheid niet waardig is?* Bladz. 8: *Wat wil ons scheiden van de liefde Gods?* in plaats van: *Wat zal, wat kan ons scheiden van Gods liefde?* Bladz. 180: *De Graaf begenadigde haar*, voor: *schonk haar genade.*

Het werk zelf, gelijk het nu in onze taal verschijnt, bestaat uit eene *Inleiding over de Voorzienigheid* en zesenveertig verhalen, onder de volgende rubrieken: *Goddelijke leidingen tot onze bestemming. Wegen der Goddelijke Voorzienigheid tot bekeering en verbetering van levensgedrag. God de genadige vergelder van het goede. God redder in nood. Gebedverhooringen. Wonderbare levensreddingen. Ontdekking van schuld en onschuld. Ontdekking van in het geheim begane misdaden. Goddelijke strafgeregtigheid. Zonderlinge behoudenis in groote*

gevaren. Geluk door schijnbaar ongeluk. Wisselvalligheid der menschelijke lotgevallen, en: *Groote gevolgen uit kleine oorzaken*. Behalve eenige reeds bekende verhalen, welke EWALD misschien in deze verzameling heeft geplaatst, om door zijn gezag derzelver geloofwaardigheid te verzekeren, vinden wij hier ook vele minder bekende daadzaken, die regt geschikt zijn ter bereiking van het doel, dat de schrijver zich voorstelde, de versterking van het geloof aan en van het vertrouwen op eene alles regerende Goddelijke Voorzienigheid. Eene enkele maal slechts ontmoeten wij eene onwaarschijnlijkheid, wel niet in de gebeurde zaken zelve, maar in de wijze, waarop de verhaler, misschien te zeer ingenomen met zijn doel, meent, dat dezelve gebeurd zijn; bij voorbeeld in het verhaal: *Levensbehoud van een verdwaald kind*, bladz. 134 enz., waar de schrijver de mogelijkheid, dat een tweejarig kind van vrijdag namiddag tot zondag morgen, in een bosch, zonder eenig voedsel kon blijven, en evenwel het leven behouden, niet anders weet te verklaren, dan door vast te stellen, dat het intusschen door eenig wild dier gezoogd is. Even te voren, echter, had hij verhaald, dat het kind, toen het wedergevonden werd, bleek en verstijfd was, zonder in het eerst eenig teeken van leven te geven, hetgeen voor deze, buiten dit reeds onwaarschijnlijke, verpleging, door eene hinde b. v., niet zeer pleit. Deze aanmerking op eene enkele bijzonderheid onneemt aan het werk in het algemeen deszelfs verdienste niet. Wij prijzen het aan, als een aangenaam onderhoudend, en om deszelfs zedelijke en godsdienstige strekking regt nuttig volksboek, waartoe het door EWALD ook eigenlijk schijnt bestemd te zijn. Indien een tweede druk mogt noodig zijn, hetgeen wij hetzelve van harte gunnen, hopen wij, dat eene meer naauwkeurige vertaling en zuiverder stijl aan dit werk zullen ten deel vallen.

Levensgeschiedenissen van merkwaardige Zelfmoordenaars. Met eene inleidende Verhandeling, over de oorzaken van den weêrzin in het leven en de middelen tegen denzelven, door H. G. TZSCHIRNER, *Superintendent en Hoogleeraar te Leipzig. Door* STEENBERGEN VAN GOOR. *Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1828. *In gr. 8vo.* 32 *en* 219 *bladz.* *f* 2-40.

Hiermede ontvangt ons lezend publiek een' herdruk van een bij den Vertaler in 1808 uitgekomen werkje, dat toen zeer spoedig geheel was uitverkocht. Op veler aanvraag verschijnt deze uitgaaf. De oorspronkelijke Schrijver der verhalen is C. H. SPIESS, wiens Voorrede de Vertaler weglaat, uit dezelve alleen overnemende, dat al die verhalen wezenlijk gebeurde zaken behelzen. Over de zedelijke waarde derzelven oordeelen wij niet gezet, alzoo dit bij de eerste uitgaaf vooral diende in aanmerking genomen te worden. Dit alleen zeggen wij hiervan, dat het zedelijke, ten opzigte van den zelfmoord, door SPIESS minder is in het oog gehouden, dan wel noodig was. Het komt ons voor, dat er eene blijkbare bedoeling heerscht, wel niet om den *zelfmoord*, maar deze *zelfmoordenaars* in bescherming te nemen. Eene enkele keer wordt wel met een enkel woord gezegd, dat het den zelfmoordenaar aan vertrouwen op God mangelde, door niet eenigen tijd nog zijn lot te dragen, zoo als in het verhaal, LUITENANT VAN R—., bl. 45, 46. Doch overal wordt de aanleiding tot deze zelfmoorden in het gedrag van anderen aangewezen. Zoo verre dit deze wezenlijke gebeurtenissen betreft, willen wij niets aanmerken, offchoon ook hier andere zedekundige wenken konden gegeven zijn, dan men bij SPIESS vindt. De verhalen bezitten wel het een en ander van zedelijke strekking, b. v. in het verhaal, MAJOOR L—., waar eene verkeerde en de eerzucht te zeer prikkelende opvoeding die hoofdkwaal veroorzaakte, welke door een' kogel een einde nam; maar SPIESS schijnt voornamelijk zich ten doel gesteld te hebben, een meer zacht oordeel over, en eene meer menschelijke behandeling van de lijken der zelfmoordenaars bij de levenden te doen plaats grijpen. Dit doel blijkt duidelijk op het einde van het verhaal, WILHELMINE H—N, bl. 150, 151, en PATER AEMILIAAN, bl. 218, 219.

Er is, ja, in deze verhalen wel eene en andere teekening van de afschuwelijkheid der zonde; doch meestal van dezulken, die door hun gedrag tot den zelfmoord hunner slagtoffers de eerste en eenige oorzaak waren. Maar zorgde men niet beter voor de levenden, indien onder deze verhalen ook eenige andere geplaatst waren, aangaande zulken, die, door ontevredenheid, door wroeging van het geweten, en door gebrek aan godsdienst, laf genoeg waren, om, wegens moeite, het leven even misdadig te eindigen, als het tot dusverre

misdadig geleid was. De lezing dezer verhalen, ten opzigte van den hoofdinhoud, den *zelfmoord*, geeft aan de betergezinden eene te treurige stemming van het gemoed, en aan de ligtzinnigen al ligt een' spoorslag, om spoediger tot zelfmoord over te gaan.

Hoe goed SPIESS in zulke schetsen zou geslaagd zijn, moge de volgende fiksche teekening van den wellusteling bewijzen: „De toomelooze wellusteling is het gevaarlijkste lid „van den staat, die hem nooit beschermen, nooit dulden, „maar altijd met het wraakzwaard der geregtigheid vervolgen „moest. Om zijn doel te bereiken, spot hij met de mensch„heid, en lacht om de tranen, die de eerlijke armoede aan „zijne voeten weent. Godsdienst is dikwerf de dekmantel, „waaronder hij heimelijk de onschuld vermoordt. De Tempel „des Eeuwigen wordt door hem ontheiligd, en daar, waar „menschen hunnen Schepper aanroepen, waar Christenen „hunnen Verlosser danken, aast hij op voedsel voor zijne „dierlijke driften, en vormt ontwerpen, om de ontsluijerde „onschuld in zijne netten te verstrikken. Hij rooft, om de „slaven zijner ontucht te bezoldigen; hij moordt, om de „weerlooze onnoozelheid aan zijne geile lusten te kunnen „offeren. Van den gierigaard hebt gij onbarmhartigheid, van „den nijdigaard vervolging, van den trotschaard verachting, „van den moordenaar dood, maar van den wellusteling dat „alles te duchten." Bl. 126, 7.

De Verhandeling van den te vroeg gestorven TZSCHIRNER, op den titel vermeld, vult eenigzins aan, hetgeen, naar ons oordeel, aan de Verhalen ontbreekt. Evenwel staat het geneesmiddel te veel op zichzelf, en de gewone lezers van wegslepende verhalen (als zoodanig zijn ook deze van SPIESS te achten) slaan veelal de *voorredenen* en dergelijk geschrijf over, vooral indien zij hierdoor worden genoodzaakt tot denken en nadenken. Voor ouders en opzieners van jonge lieden sta deze inleidende Verhandeling hier niet vruchteloos; zij behelst vele en hoogst gewigtige wenken ter opvoeding van het aankomend geslacht. Onder dit goed geleide van TZSCHIRNER zal SPIESS niemand doen dolen. De oorzaken van den weêrzin in het leven, die somtijds, schoon niet altijd, tot zelfmoord leidt, liggen of in het *ligchaam*, *melancholie*, *ziekte*; of in *uitwendige omstandigheden*, vrees voor *armoede*, *schande*, *wantrouwen* jegens de menschen; of in het *gemoed*, dwaalbegrippen, *ongeloof* en *bijgeloof*, *dwee-*

perst, hevige hartstogten, als *berouw*; *vrees*, teugellooze driften, als *liefde*, *eergierigheid*, *geldzucht*, bewustheid van groote schuld en misdaden, enz. Hiertegen stelt TZSCHIRNER deze middelen: I. het bedwingen der aandoenlijkheid; II. het matigen van wenschen; III. een werkzaam leven; IV. beoefening van kunsten en wetenschappen; V. toeleg, om de wereld en het menschelijk leven uit een helder, door godsdienst en rede toegelicht, gezigtpunt te leeren beschouwen. Meer mogen wij nu hiervan niet zeggen. Wie dan dit boek van SPIESS in handen neemt, vergete de lezing van TZSCHIRNER's Verhandeling niet. Wij eindigen met de waarachtige verzekering des Vertalers: dat, alwie het vertrouwen op de altijd goede Voorzienigheid in al de rampen dezes levens bezit en in hetzelve volhardt, geen zelfmoordenaar *kan* worden.

Almanak voor Militairen. 1829. *Tweede Jaar. Koevorden*, *bij* D. H. van der Scheer. 190 *Bl.* *f* 1 - 20.

De tweede jaargang van dezen Almanak vervult eenigermate den wensch, welken wij in het vorige jaar uitten, dat dezelve allengs in belangrijkheid mogt toenemen; daar wij alsdan niet twijfelden aan het nut, dat hij stichten, en het goede vertier, dat hem te beurt vallen zou. Want, wij erkennen het gaarne, het proza-gedeelte is oneindig beter; — doch, helaas! dat sedere munt ook hare keerzijde moet hebben; de gerijmde bijdragen zijn nog minder dan te voren, en toen waren zij grootdeels reeds beneden de kritiek. Wij weten wel, dat een goed krijgsmanslied, of een fiksch dichterlijk oorlogstafereel, hier geenszins te onpas komen, en eene aangename verscheidenheid aanbrengen zoude; doch stukjes, als hier geleverd worden, houde men liever te huis; zij verleelijken, in plaats van te verfraaijen. Wij geven dus slechts eene korte opgave van den proza-inhoud. Vooreerst vindt men hier eene proeve eener Militaire Statistieke Tabel van Europa, door den kundigen J. VAN WIJK, RZ., welke wij gelooven, dat overal vrij naauwkeurig is, behalve ten opzigte van *Zwitserland*; onder welke rubriek wij vinden opgeteekend, dat het eene zeemagt bezit van 246 vaartuigen, waaronder echter slechts 3 linieschepen, 5 fregatten en 4 corvetten. Dat eskadertje moet juist niet diep gaan; anders

komt het langs den Rijn nooit in zee! Wij begrijpen wel, dat VAN WIJK deze gekheid niet kan geschreven hebben; doch aan welke verplaatsing of omzetting hebben wij deze curiositeit te danken? Ten tweede leest men het vervolg van de Algemeene Geschiedenis der kunst van Oorlogen, door CARRION NISAS, met aanmerkingen van H. F. RUMPF, en wel bepaaldelijk dat gedeelte, hetwelk tot de *Romeinen* betrekking heeft; ingestrooide vergelijkingen met en toepassingen op latere inrigtingen en manoeuvres maken dit stuk belangrijk voor krijgskundige lezers. Dan ontvangen wij Levensschetsen van MARLBOROUGH en van FREDERIK DEN GROOTEN, door den ijverigen N. G. VAN KAMPEN, welke in hare soort verdienstelijk zijn, maar welke wij, tot het bijzonder doel van dit jaarboekje, nog wel wat meer taktiesch en strategiesch bewerkt wenschten. Eindelijk volgen eenige Anecdoten, welke, schoon weinig in getal, nog gerust met een derde hadden kunnen verminderd worden, indien namelijk eene Anecdote iets puntigs of merkwaardigs dient te behelzen. En dan, ja dan komt de poëzij, met *Arnold van Winkelried* aan het hoofd; doch, daar wij dezelve niemands aandacht waardig oordeelen, eindigen wij eenvoudig met den wensch, dat de uitgever de spreuk gedenke: *Inter arma silent Musae.*

Belgische Muzen-Almanak. 1829. *Vierde Jaar. Gent, bij* A. B. Stéven. *XXII en* 243 *bl. f* 3 - :

Deze Almanak begint den titel van *Belgischen*, welken hij op het voorhoofd draagt, hoe langer hoe minder te verdienen; het zij dan, dat het met de beoefening der vaderlandsche poëzij, welke in *België* reeds zulke veelbelovende bloesems schoot, dáár thans niet meer vooruit wil; het zij, dat de Redaktie zich geene moeite genoeg gegeven hebbe, om geschikte bijdragen uit het Zuiden te vergaderen. Wij begrijpen wel, dat het veel gemakkelijker zij, om uit een aantal vloeijende, maar weinig beduidende stukjes, welke met geheele pakketten van onze ontelbare Noordelijke kwartpoëten franko worden toegezonden, het dragelijkste te kiezen, en dat te bezigen, ten einde de weinige verdienstelijke bijdragen onzer puikdichters des te beter te doen uitkomen; maar met

uw verlof, Heer Redakteur! gij beloofdet ons geen jaarboekje,

dat, needrig en bedeesd,
Na weggeraapten oogst verſmeten halmen leest,

om met BILDERDIJK te ſpreken, maar eene belangrijke verzameling, uit welke wij telken jare den verblijdenden voortgang en bloei onzer poëzij op den maagdelijken bodem van het Zuidelijk Nederland zouden kunnen opmaken, en welke tevens, ten voorbeeld voor onze jongere broeders, ſlechts puikſtukken van Noordelijke zangers zoude bevatten. Deze belofte, hoe grootſpraakig zij ook was, hoopten wij allengskens te zien vervullen. De vorige jaargangen gaven nog al eenigen grond aan die verwachting; maar dit jaar 1829 maakt zulk eene achterwaartſche beweging, dat wij vreezen, dat de geheele *Belg* in 1830 ſlechts met ſtuiptrekkingen blijk van zijn aanzijn geven zal, om in 1831 voor altijd te ontſlapen, zoo niet eene krachtiger hand zich zijn lot aantrekke, en zijnen gang eene geheel andere rigting geve.

Tot ſtaving van het gezegde, zullen wij den inhoud vlugtig doorloopen, en eerst eens zien, wat onze Zuidelijke broeders tot dit bundeltje hebben bijgedragen. Indien men de *Maria van Braband* door WILLEMS, een allerliefst ſtukje, ſlechts door enkele prozaïſche regels, b. v.

Hij verraadt de ſtaatsgeheimen,
In 't vertrouwen hem gezeid,

ontſierd, wegneémt, dan vindt men bijna niets, dat zich boven het middelmatige verheft, en in hetwelk men iets anders dan den goeden wil kan prijzen. Zoo is het met de *Vriendſchap* van F. RENS; met den *Feesttoon*, door F. DE VOS uitgegalmd: want, al vindt men in denzelven ſlechts éénen regel, die het oor zóó kwetst, als dezen:

Daar ernst met jok hier wiſſlen af,

zoo vindt men er echter niets bijzonders, even min als in zijne *Fabel* naar het Hoogduitsch; of het moest wezen, dat de zon den rand der wolken met glanſen *borduurt*. Zoo is het ook al met de *Navolging* van P. KOSTER en het *Liedje* van W. VAN VASTRIK. De *Reisvogeltjes*, ook al eene navolging, van J. M. DOOLAEGHE, bevielen ons beter; doch

ook daar vindt men vlekjes, ſchoon niet in zulken getale als in de *Bloem* van J. J. DOORNAERT, welke, zoo het denkbeeld niet is overgenomen, dichterlijken aanleg bewijst, maar weinig oefening in de taal; b. v.:

Schoone bloem, uw lot is *duur*.

Hier dacht de Dichter zeker, dat ons *duur* hetzelfde beteekent als het Franſche *dur*. Verder de *ſtam* van eene bloem, en:

Vang niet, herder, 't ſchreijen aan.

De kleine ſtukjes van D'HUYGHELAERE, KORTHALS en M. V. zijn bladvulling en niets meer. Alleen de dichtregels van VAN GENABETH bezitten meerdere verdienſte; zij waren echter zeker niet geſchikt voor de arme kinderen te Brugge, die dezelve moesten opzingen; de *Feestdronk*, door P. J. M. VAN DUYSE, in eenen kring van Vlaamſche Dichters (?) ingeſteld, is los en luimig; ſlechts die ganzepen op het hoofd der vrouwen beviel ons niet:

En aan wier rozenhand de veder
Als op het hoofd bevallig ſtaat;

een *marabout* kan er nog door, maar eene ſchrijfpen in het kapſel ſtaat zoo ſtijf, zoo haanachtig; en dan, eindelijk, het ſtukje van POTOIETER, de *Wellust*, is allerliefst, en belooft even veel, als hetgeen wij reeds in andere verzamelingen van zijne hand zagen. Maar dit is dan ook alles, wat Braband en Vlaanderen leverden; en wij twijfelen, of zulk eene magere hoeveelheid en zulk eene dunne hoedanigheid wel de noodzakelijkheid bewijzen, om eene Belgiſche Muze als zuster van de oude echte Nederlandſche te doen optreden. Deze houdt dan ook eigenlijk alleen de eer van het boekje op, en zij zoude dat nog beter gedaan hebben, had hare Belgiſche mededingſter, die haar korfje met geweld *vol* wilde hebben, de gâve des onderſcheids bezeten, en zoo wijs geweest van haar alleen het goede te ontkapen en het middelmatige te laten behouden. Maar.... nu, wij zullen zien.

De *Regulus* van CALISCH opent de rij; dit gedicht is eenvoudig en deftig, zonder hooge vlugt, maar toch krachtig en geſpierd, en toont, met vroegere van dezelfde hand vergeleken, aanmerkelijke vorderingen in de kunst. Een enkel

couplet, het eerste op bl. 5, is door eene slecht berekende inversie in den 5den regel bijna onverstaanbaar geworden. *De Grijsaard in den Herfst* van G. VAN REYN is dichterlijk gedacht en goed uitgevoerd; een enkele regel had wel wat krachtiger mogen zijn. Van veel minder gehalte is *de Dichter* van DEN BEER POORTUGAEL; waarlijk, hij moest het niet gewaagd hebben, om met onze eerste Zangers, die dit zelfde denkbeeld zoo heerlijk uitgewerkt hebben, eenen wedstrijd aan te gaan. Tot een proefje strekke dit couplet:

Ach! hij-zelf aan de aard geboeid,
  Schoon het lied zijn hart ontvloeit,
Wordt bepaald door stof en vormen,
Die zijn geest met kracht *bestormen*,
  Die hem leven, vuur en gloed
  In zijn' zang verliezen *doet*.

Nu, dat is wat nieuws: stormende vormen! en dan dat enkelvoudig *doet* is keurig. *Portugal* van ROBIDÉ VAN DER AA is daarentegen schoon en treffend; misschien had de hooge stemming van dit stukje, zoo wel in vinding als behandeling, eer de Alexandrijnsche versmaat dan den Elegischen vorm vereischt. Ja, wel is het slotvers waar!

Een duistre nacht bedekt het siddrend Portugal.

Uit het rampzalig Lusitanië komen wij, met eenen wonderlijken, maar toch niet ongewonen Almanaksprong, in het midden van de *Rozen* van Prof. DE GREUVE te land, die waarlijk te Leuven een goed deel der poëtische bekwaamheden schijnt verloren te hebben, welke hij te Utrecht bezat. Wij verwarren ons geheel in den doolhof van zijn rozenplantsoen; met andere woorden: zelden hebben wij iets duisterders en gewrongeners gelezen, dan dit kleine stukje; iedere regel bijna heeft eene wijdloopige uitlegging noodig; en dan nog twijfelen wij, of de Lezer het wel verstaan zal, waarschijnlijk om de eenvoudige reden, dat DE GREUVE op vele plaatsen zichzelven niet begrepen heeft. Zacht en helder, daarentegen, zingt TEN HOET van de *Hoop*; en TEN HAGEN geeft een regt vloeijend zangstukje, *Nederland*, in hetwelk wij alleen wat te veel naklanken van vroegere liedjes wedervonden. De aanhef, b. v.:

Van 't paradijs der aarde,
  Van Neêrland zingen wij.

herinnert ons reeds VAN LOGHEM's liedje:

> Van 't zedigst van Europe,
> Van 't Neêrlandsch zingen wij.

Brechta Proosten, eene vaderlandfche Romance van BEELOO, is in den echten, eenvoudigen trant; alleen is ons *hiet* voor *heet* wat ftraattaalachtig. *Neêrlands Koning* van L. VAN DEN BROEK getuigt van eenen voortreffelijken aanleg, die hier minder tot het gebrek van SWANENBURG overhelt, dan wel anders bij hem het geval is; zijne *Moeder te St. Cahier* is desgelijks eene fiksch en levendig verhaalde gefchiedkundige Anekdote. WARNSINCK heeft hier, in een Bruiloftsvers, de proef genomen, om ook eens luimig te zijn, en dit is hem wèl gelukt, behalve in deze regels:

> Komt, nadert met uw ftuk vijf, zes,
> Gewapend met een blinkend mes,
> *Vilt*, kerft en fnijdt me in duizend ftukken!
> Geen vers zult ge uit mijn binnenst' rukken!

Want van dergelijke luim wenschten wij wel, dat het waar was, hetgeen hij terftond daarop zegt:

> Zoekt vrij! — het is vergeefs gezocht!
> Die rijmfabriek is uitverkocht!

De *Avondbefpiegeling* van C. GEBEL is lief, en *de twee Dichters* van BOXMAN, eene fatire op fommige Romantifche dweepers, is los, luimig, en komt misfchien tegenwoordig niet te onpas. Van TOLLENS ontvangen wij een *Landmans Avondlied* naar CLAUDIUS, dat ons minder beviel, dan meerdere dergelijke pendantjes, van tijd tot tijd door hem elders gegeven. Die *open tafel voor de Sterren*, dat *prefideren van de Maan*, die tevens *des Heeren zegen uitfpreekt over de broodpapfchaal*, kunnen wij, al heeft CLAUDIUS het denkbeeld en TOLLENS de uitdrukking geleverd, geenszins ter navolging aanbevelen; maar des te meer den heerlijken *Toast*, door denzelfden Dichter op onzen Koning ingefteld, die waarlijk ook aan meesters tot model kan ftrekken. *Jakoba van Beijeren en Frank van Borfelen*, van Mejufvr. MOENS, is in haren gewonen, met vergelijkingen en fieraden overladenen trant, en draagt, gelijk hare meeste ftukjes,

de duidelijke fporen eener overhaasting, die herziening en tweede bearbeiding fchuwt; zoo zijn er, op bl. 98, zelfs twee regels ingeflopen, aan welke het rijm vergeten is: met dit alles heeft dit ftuk toch ware verdienften. Het *Affcheid aan den Rijn* van GRAVÉ is zangerig en dichterlijk; jammer flechts, dat hij geen natuurkenner blijkt te zijn, in de regels:

Wel fchommelt, rijk aan *aren*,
Het blaauwgebloemde vlas
Om uwe groene baren,
En 't golvend weitgewas;

wij, ten minfte, hebben tot nog toe geene vlasfoort gezien, die aren had. Zijn ander ftukje, *Nonnenwert*, is in eenen gemanierden, eenigzins Duitfchen trant: het op zich zelf dichterlijke denkbeeld, om dit eilandklooster als eene bruid van den Rijn te befchouwen, is hier te lang uitgefponnen, en geeft daardoor aanleiding tot zonderlinge tegenftrijdigheden in het gekozene beeld; b. v.:

Nu *brast* het Noord en Zuid
In de *armen* van een bruid,
Die vroeger niets dan *heilig*
En u te kusfen had.

waarop in het naaste couplet terftond volgt:

Doch even *kuisch* en fchoon
Draagt Nonnenwert haar kroon.

Dit is het hoofdgebrek; op andere kleine vlekjes, b. v. *dorstt'* voor *dorstte*, willen wij geene aanmerking maken. — *Jaromir te Praag*, van STARING, beviel ons beter, dan zijne pendanten in de beide andere Almanakken; de luim en de kunst zijn hier beter te koste gelegd, want de ftof was hier meer gefchikt voor eene dergelijke behandeling. *De Griekfche Moeders*, door VAN SOMEREN, vrij naar LAMARTINE; een ijsfelijk tafereel, in krachtige verzen, uit den Griekfchen verfchrikkingsoorlog; maar op deszelfs eerfte bladzijde (111) vinden wij eenen gebrekkigen *nominativus absolutus*; op bl. 113. lezen wij:

en maaft uit digten *ftrengel*
De Turkfche koppen af, als halmen van den ftengel.

alwaar *ſtrengel*, een in onze Woordenboeken onbekend woord, in eene vrij zonderlinge beteekenis voor *menigte* of iets dergelijks, gebezigd wordt; ook ontmoeten wij later nog *kraterranden*, op eene plaats, waar deze benaming geenszins te pas kan komen. Zulke kleine moesjes voegden niet op zulk een fraai gelaat. — *Orestes* is een der beste dichtſtukken, welke wij tot toe van MARONIER zagen; er is in hetzelve kracht en verheffing, en wij bemerkten bijna geene leemten in taal of versbouw, deze zinſnede uitgezonderd:

En vreest, gebrandmerkt op zijn wezen,
Staat *moedermoorder* elk te lezen,
En doet hem eens de wraak vergaan.

en dan nog *'s Tartars afgrond*, waar ons de Rotterdammer naar de Tartaren en niet naar de benedenwereld ſchijnt te geleiden. Het fragment uit een onuitgegeven Leerdicht, *de Gedachten*, van J. VAN WALRÉ, mist het eerſte vereischte van deze dichtſoort, helderheid en klaarheid. Misſchien zijn de denkbeelden nieuw en krachtig; maar de gewrongenheid der uitdrukking verdulstert dezelve zoodanig, dat het grootſte gedeelte van het vers uit raadſels ſchijnt te beſtaan. *De Verovering van Makasſer*, door SIFFLÉ, daalt, bij veel goeds, wel eens tot het kronijkmatige. Bl. 142:

Van Dam, de Vlootvoogd, ſchikt de macht
Van Nederland in twee ſmaldeelen;
En elf der kloekſte zeekasteelen
Verlammen al des vijands kracht.
Zij geven 't ſterke Panakoke
De volle laag, en zeilen voort,
Opdat men ſtraks, met ſchrik en moord,
Het Vorſtelijk kasteel beſtoke.

en mist daarenboven die eenheid, welke een vereischte is van elke dichterlijke zamenſtelling. *Aan eene ſtugge Schoone*, van W. DE KROES, is niet zonder geest, en laat zich vloeijend lezen; bij eene naauwkeurige zifting zouden er echter nog al eenige aanmerkingen te maken zijn. *Belisarius*, door C. LOOTS, is een heerlijk, krachtig ſtukje, den meester ten volle waardig. J. VAN OOSTERWIJK BRUYN bevalt ons in zijne bijdrage door de goede behandeling van het contrast, ofſchoon de lijst, in welke zij vervat is, door veelvuldig ge-

bruik bijna is afgesleten. *De Vuurpijl en de Noordstar*, van eenen ongenoemden in 's Hage, verdient meer lof om de vinding, dan wel om de kunst der behandeling; terwijl daarentegen *de Weduwe te Naïn*, van H. ASZ. DOIJER, in beide opzigten aanbevelenswaardig is. Jammer, dat dit lieve stukje door enkele, ligt te verhelpene, vlekjes ontsierd wordt. B. v. wat beteekenen deze regels?

> o Moeders! die met heete tranen
> Door zulk een rouw uw weg ziet banen.

De weg kan zeker niet gebaand, maar wel hobbelig gemaakt worden door den rouw. Er blijft nog ééne andere opvatting over, dat zij haren weg zag banen door den rouw heen; doch ook dit is vrij onbegrijpelijk. Insgelijks vergeet DOIJER het onderscheid tusschen *suigen* en *zogen*:

> Het dierbaar kind, door u gezogen,

is glad mis, lees *gezoogd*; want anders zoude de moeder gezogen hebben aan het kind. Van de drie vrij magere bijdraagjes van J. J. F. WAP bevielen ons *de drie Starren* nog het beste; hij zal ons echter verpligten met de beteekenis op te geven van de regels:

> Jongling, in den nacht van ramp,
> Straal' 't Geloof ter kimmen.

Want wij begrijpen wel, hoe iets *aan de* kimmen stralen kan; maar niet, hoe het zulks *ter* kimmen doet. — Het gelegenheidsgedichtje van DE BOSSON is lief en bevallig; en in *de Zegepraal van het menschelijk Vernuft*, door VAN GOETHEM, erkennen wij, bij vergelijking met vroegere stukjes, eenen aanmerkelijken voortgang; de gespierde verzen rollen vloeijend, slechts door eenen ongelukkigen regel afgebroken:

> Waar toch is Croesus goud, eenmaal als zonder perken?

Het Roeischuitje van LOOSJES is niet onaardig; *de Blik op God*, van A. DE JONG, GZ., dichterlijk, vol echt gevoel, eenvoudig en schoon; maar *Hoop verloren*, van zijnen Stadgenoot VAN ALPHEN, beviel ons minder; hij vraagt te veel naar zijne geliefde aan personaadjen, die hem nimmer antwoord zullen geven, b. v. aan de zon, aan de kudde

zonder herder, en aan beminnelijke reijen, die onder palmen zamenscholen. En zoo komen wij eindelijk, door *de Poort van Halle te Brussel*, van eenen ongenoemden, die er echter gerust zijnen naam onder had mogen plaatsen, aan de lakonieke bijdrage van BILDERDIJK, een *Bijschrift op den Vader der Dietsche Poëten*, VAN MAERLANT, dat het laatste stukje is van deze verzameling.

De aandachtige Lezer zal in deze optelling vergeefs een aantal namen gezocht hebben, welke wij in iedere dergelijke onderneming zoo gaarne wedervinden, als 'SGRAVENWEERT, de KLIJNEN, VAN LOGHEM, LULOFS, SCHENK, SIMONS, SPANDAW, WISELIUS, WITHUYS en anderen; doch deze Heeren schijnen te gelooven, dat wij aan éénen Muzen-Almanak genoeg hebben, en zij hebben misschien gelijk. Voorheen vleiden wij ons, dat de mededinging ook hier ten algemeenen nutte werken zou, en dat beide deze Zanggodinnen zusterlijk naast elkander zouden kunnen voortwandelen; maar wij beginnen aan de vervulling van dezen vromen wensch te twijfelen. Het Zuiden levert te weinig goeds en het Noorden te veel middelmatigs, dan dat de *Belge*, die wat ver van het vuur zit, even veel poëtische warmte zou kunnen opvangen en weder uitstralen als de *Nederlanderin*. Ook het plaatwerk, waarmede zij zich opgetooid heeft, moet dit jaar onderdoen voor dat harer mededingster; en dus is de slotsom, dat wij allezins best doen van in Noord-Nederland ter markt te gaan.

Waarheid en Verdichting. Door PETRONELLA MOENS en W. H. WARNSINCK, BZ. *Te Amsterdam*, *bij* G. J. A. Beijerinck. 1828. *In gr.* 8*vo*. *X en* 192 *Bl*. *f* 1-80.

De achtingwaardige Schrijver en Schrijfster van dit werk noemen het een *Allerlei*, een *Mengelwerk*. Deze titels vonden zij echter wat alledaagsch, en gaven daarom aan hun papieren kind, bij deszelfs geboorte, liever de namen van *Waarheid en Verdichting*. Wij vinden in hetzelve de volgende stukken: *Brief aan Ernest, Grave von Sonnestrahl*. (*Iets in stede van Voorrede*.) *Vrije gedachten over het klokgeklep en brandgeschrei dezer dagen*. *De Melkweg, aan Johan*. *Henriëtte en Hermina, in drie Brieven*. *Een Droom van Adam*. *Willem aan zijnen vriend*. *Een Gesprek over het zalig worden van de*

rijken der aarde. De arme Ferdinand. Brief van Mejufvrouw A. aan haren vriend L. Beschaving, Verlichting en Zedelijkheid. Vreemd verschijnsel. Een Brief aan mijnen neef Adolf. Strabo van Troas. De Wraak. Salome, of de denkwijze van twijfelmoedigen onder Israël, kort na Jezus verheerlijking. Vermag men bijbelsche historiën, tot onderwerpen voor tooneelstukken bewerkt, ten tooneele te voeren? Brief van een' vader aan zijne dochter, over het bezoeken van den Schouwburg door personen van den geestelijken stand. Mijne vrije gedachten te middernacht. Noodlottige gevolgen van jeugdigen moedwil. Spookgeschiedenis. Onderscheid tusschen zeggen en meenen, en de gevolgen daarvan. Nog een woord over zeker gezegde van Petrus, hetwelk hij insgelijks hartelijk gemeend heeft. Wat is dat voor een boek?

Wat den geest betreft, die in dit werk heerscht, is ons oordeel zonder uitzondering gunstig. De opdragt aan *von Sonnestrahl*, en het voornemen, om zich niet te bekreunen aan *von Dämmerung Dunkelstein*, stelt, al terstond bij den aanvang, den lezer daaromtrent gerust, bijaldien hem de namen, welke het werkje aan het hoofd draagt, te dezen niet reeds voldoenden waarborg opleverden. Het stukje, *over het klokgeklep en brandgeschrei dezer dagen*, is cordaat en, voor hem, wien het om waarheid te doen is, overtuigend. *De Melkweg* bezit veel van dien naïven, aandoenlijk luimigen geest, dien wij onder anderen in den Duitschen CLAUDIUS bewonderen. Bij het menigvuldige der stukken kunnen wij ze allen niet stukswijze beoordeelen. Slechts enkele stukjes wenschten wij, dat wegens mindere belangrijkheid niet waren geplaatst. De Schrijvers betuigen lust te hebben, om, indien het oordeel van het publiek niet geheel *declinatoir* is, op den weg, dien zij hebben ingeslagen, nog eene en andere schrede te wagen. Wij wenschen dit van harte; maar wenschen tevens, dat de portefeuille met behoedzaamheid zal geopend worden, opdat geene kinderen der vergetelheid aan dezelve ontsnappen en in het licht verschijnen onder het geleide van zulke goede stukken, als waarop wij in het tegenwoordige boekdeeltje dan toch meestal onthaald worden.

Groote wegen en Binnen-wegen; of Ontmoetingen van een' Voetreiziger in de zuidelijke Provinciën van Frankrijk. „Ik „haat den man, die van Dan tot Berseba kan reizen, en

„ zeggen: 't is alles woest!" STERNE. *Uit het Engelsch volgens de vierde Uitgaaf. Te Haarlem*, *bij* de Erven F. Bohn. 1807. *In gr. 8vo. II en 404 Bl. f* 3-60.

Drie verhalen worden ons hier aangeboden. Het eerste, *de Vadervloek*, stelt, op eene treffende wijze, de verderfelijke gevolgen voor van het, in Frankrijk zoo algemeen heerschende, gebrek aan godsdienstige beginselen, zelfs voor huisgezinnen, die in andere opzigten achting verwierven. LE VASSEUR is een man van onafhankelijk vermogen. Hij is een voortreffelijk echtgenoot, een verstandig en liefhebbend vader. Maar hij was ongelukkiglijk besmet met het ongeloof van zijnen leeftijd. Te midden van de ongerijmdheden, waarmede de menschelijke dwaasheid het Evangelie bezoedeld heeft, onderscheidde hij de oorspronkelijke zuiverheid niet van het beginsel, hetwelk er in heerscht. Evenwel hij stond toe, dat zijne kinderen het omhelsden, toen het Christendom nu eenmaal, na de omwenteling, de wettige vorm van eerdienst was, dien men raadzaam geoordeeld had weder in te voeren. Maar de jonge lieden ontdekten, in zijne ontkennende goedkeuring van deszelfs leerstellingen, al ras de koelheid van eene gedwongene toestemming. Zoo beroofde zijn voorbeeld hen van het beste bolwerk tegen de onstuimigheid hunner driften De gevolgen laten zich gissen. Over twee van zijne kinderen hooren wij in dit verhaal den rampzaligen vader den vloek uitspreken. — Het tweede verhaal verplaatst ons in de *Vendée*, ten tijde der gruwelen van den omwentelingsoorlog; maar maakt ons, in *la vilaine Tête*, welke ons hart liever bij haren anderen naam, *de goede* JEANNETTE, noemt, bekend met eene Fransche vrouw van geringen stand, maar een voorbeeld van beminnelijke goedhartigheid en zich opofferende menschenliefde. De door haar geredde LA COSTE huwde haar uit dankbaarheid, toen dit het eenige middel was, om ook haar leven te redden van de verschrikkelijke *noyades*; en vond in haar, niettegenstaande haar geheel gemis van vrouwelijke schoonheid, tot aan zijnen dood, eene getrouwe en teeder beminnende vrouw. — Het laatste verhaal stelt naar het leven voor, de natuurlijke gesteldheid der Fransche *Landes*, en het karakter van derzelver bewoners. Deze schildering is ingeweven in het zeer belangrijke verhaal der ontmoeting en lotgevallen van *den Balling*, over wien wij niets

willen zeggen, om den lezer niet, bij de lezing zelve, van het verrassende der ontknooping te berooven.

Bij sommige werken heeft men reden om te twijfelen, of hetgeen op den titel staat, *eene ware geschiedenis*, zelf wel waarheid is. Hier, echter, heeft juist het omgekeerde plaats. Niettegenstaande de Schrijver zulks nergens in dit werk uitdrukkelijk vermeldt, bij al het onderhoudende van deze verhalen is het ons nogtans bijna niet mogelijk, te gelooven, dat dezelve verdicht zijn; zulke naauwkeurig gelijkende afbeeldingen vinden wij hier van hetgeen menschelijke karakters, zeden en neigingen kenmerkt. Wij prijzen dus gerust dit werk aan, als eene leerzame en tevens aangename lektuur. Van den bijval, welken deze vertaling bij het Nederlandsche publiek vindt, hangt het af, of het vervolg der verzameling van verhalen, waarvan het aangekondigde boekdeel slechts een gedeelte uitmaakt, ook in onze moedertaal zal geleverd worden. Intusschen kan het werk, zoo als wij het thans ontvingen, ook als een op zich zelf staand geheel beschouwd worden. Wij wenschen hetzelve den noodigen bijval toe; en mogen den Vertaler ook den lof niet weigeren, dat hij het oorspronkelijke in eenen zuiveren en schoonen stijl heeft overgebragt.

Charles, Nouvelle Helvetienne, suivie de Poésies diverses, par L. F. VERENET. à Amsterdam et Bruxelles, chez *S. Delachaux* et *Brest van Kempen*. 1828. 8vo. IV, 121 pag. *f.* 1-25.

De Schrijver is een Hollander van geboorte, en Student aan de Hoogeschool te Utrecht. Hij heeft vele betrekkingen in Zwitserland, welke hem die oorden als zijn tweede vaderland doen beschouwen. Wij hebben, vóór geruimen tijd, geen ongunstig verslag gegeven van zijn werkje, getiteld: *Un jour en Suisse*, en zien met blijdschap, dat hij zich onze aanmerking ten nutte gemaakt heeft. Wij waren, namelijk, bevreesd, dat de Schrijver, door te veel toe te geven aan zekere jeugdige weelderigheid van vernuft, den weg van goeden smaak en gezonde rede zoude verlaten. Deze *Nouvelle Helvetienne* en de meeste Dichtstukken laten zich met genoegen lezen.

De Ontkoming van Hugo de Groot, en de Erfenis, of het onverwacht Geluk. Twee Tooneelstukjes, geschikt ter uitspanning van (voor) jonge lieden van 14 à 15 jaren. Te Leeuwarden, bij J. W. Brouwer. 1828. *In 12mo. f* :-50.

Twee allerliefst geschrevene stukjes, die onder de vele leesboekjes voor de jeugd, maar onze gedachten, wel met de besten van die soort mogen wedijveren. Beide deze vaderlandsche voortbrengsels zijn regt geschikt voor het oogmerk, dat de zedige Schrijfster zich voorstelde, om, namelijk, in een uur van uitspanning nut en vermaak te schenken aan jonge lieden van de gemelde jaren. Zelfs die van nog meer gevorderden leeftijd zullen het boeksken met genoegen lezen, zoo als bij eigene ondervinding ons reeds gebleken is. Hetzelve prijst zich aan, niet alleen door den belangrijken hoofdinhoud, maar ook door den onderhoudenden vorm, door eene bevallige schrijfwijze, en door welaangebragte zedekundige en godsdienstige lessen, met afwisseling van meer losse en vrolijke tooneeltjes, naïve en luimige gezegden, hoewel telkens op een' kieschen en beschaafden toon, gelijk men trouwens van eene Dame ook niet anders verwachten kon.

Overbekend is zekerlijk de ontkoming van H. de Groot uit de Loevesteinsche gevangenis; maar niet ligt te veel kan de vaderlandsche jeugd met de lotgevallen van dien, in daad zoo wel als in naam, grooten Man, wat ook BILDERDIJK wegens hem moge lasteren, bekend gemaakt worden, benevens het zoo edel als stout bestaan van zijne Echtgenoote en hare Dienstmaagd, wier karakters mede hier naar waarde, hoewel met losse trekken, geschetst worden.

Het andere Tooneelstukje bevat eene verdichte geschiedenis van eigene vinding, schoon tevens met eene even gedenkwaardige gebeurtenis uit de Vaderlandsche Geschiedenis (de belegering en het ontzet van Leiden) in verband gebragt. Dit is ruim de helft langer, dan het vorige. Ook hadden wij het eerste hier en daar liever eenigzins verder uitgewerkt gezien; als b. v. de beantwoording der vraag van Agnes: *Wat is een Arminiaan, waarvoor ik den Pensionaris zoo dikwijls hoor uitkrijten?* In den mond van den Slotvoogd Prounink, een vijand der Remonstranten, is het antwoord karakteristiek; maar wij twijfelen, of het geschikt zij, om jonge en onkundige lezers een juist en waardig denkbeeld

te geven van Arminianen, destijds (en helaas! ook nog wel hedendaags) eene soort van scheldnaam, welken men gaf aan het achtingwaardigste gedeelte der natie, dat de schreeuwendste mishandelingen van een' hoop vervolg- en muitzieke geestelijken, door politieke heerschzucht geruggesteund, heeft moeten ondergaan. De uitdrukking toch van *zekeren* Arminius, en dat de Staten de Hoofden dier Arminianen gevangen namen, boezemen geene zeer gunstige denkbeelden in, ten aanzien van die verdrukte, maar edele voorstanders van godsdienstige en burgerlijke vrijheid. Onejgen ook wordt Arminius *de stichter van* enz. genoemd, daar reeds lang *vóór* en *buiten* Arminius een zeer groot aantal van zijne denkwijze in de Nederlandsche kerk gevonden werd. Alleen bragt de openbare twist met zijnen Ambtgenoot te Leiden de uitbarsting van het geschil voort, en ontstonden toen de sektennamen van Arminianen en Gomaristen. Beter zou dan de Schrijfster gedaan hebben, met de vraag: *wat is een Arminiaan?* of geheel achterwege te laten, of eenigzins uitvoeriger en juister, met toelichting uit de Geschiedenis, te beantwoorden.

In het tweede Tooneelstukje hadden wij niet verwacht, dat de grommige en bekrompen denkende Tante het laatste woord zoude gekregen, en met eene zoo stichtelijke leering besloten hebben. Zoude ook dit niet gepaster geweest zijn in den mond van den braven Frits, pas uit het grootste gevaar gered en behouden t' huis gekomen?

Eenige drukfouten ontsieren het werkje, doch die meerendeels zichzelve verbeteren.

Niettegenstaande deze aanmerkingen, nemen wij, voor het overige, niets van den gegeven lof terug. Integendeel kunnen wij, gerust en met volle ruimte, deze oorspronkelijke lettervrucht van eigen bodem jongen lieden ter lezing, ja tot eene huiselijke tooneelvertooning aanbevelen. Wij hopen alzoo, en zouden wel haast durven voorspellen, dat de smaakvolle Schrijfster genoegzame aanmoediging zal vinden tot het vervaardigen van meer soortgelijke geschriften, waartoe de geschiedenis van H. de Groot, (die nu toch wat al te kort, zelfs vóór zijne geheele bevrijding, is afgebroken) of andere gedeelten der Vaderlandsche Historie, of haar eigen vindingrijk vernuft, nuttigen voorraad kan opleveren.

No. I. *Boekbesch.* bl. 8, reg. 7, staat *Supranaturalisten*, lees *Suprarationalisten.*

Bl. 13, reg. 4, staat *f* : - 75, moet zijn *f* 2 - 20.

BOEKBESCHOUWING.

Nagelatene Leerredenen, van wijlen den Wel-eerw. Heer M. STUART, *in leven Christen-Leeraar bij de Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Amsterdam. IIIde Deel. Te 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1828. *In gr.* 8*vo.* 463 *Bl.* *f* 5-:

Dit deel verschafte ons geen minder genoegen, dan de twee voorgaanden. Zelfs verbeelden wij ons, minder aanleiding gevonden te hebben, om over zekeren zwier en aanhalingen te klagen, die, althans naar den tegenwoordigen smaak, min gepast voor de Christelijke prediking mogen geacht worden. Alle menschenwerk heeft wel gebreken, en ieder man van bijzondere bekwaamheid doorgaans de zijne; maar deze zijn veelal met het voortreffelijke in hem zoo naauw verbonden, dat men ze naauwelijks mag berispen. Rijker in zaken, belangrijker wegens menschkunde, zuiverder ten aanzien der Schrift-verklaring, krachtiger in de bestrijding der ondeugd zijn ligt geene leerredenen, dan die van STUART. Maar hiermede die mate van gemakkelijkheid, eenvoudigheid, altijd onberispelijken stijl te vereenigen, welke een' ander' misschien kenmerkt, ware ligt te veel van een beperkt wezen gevorderd.

De eerste leerrede, over *de Vooraanzitting*, volgens Luk. XIV: 7—11, begint met eene inleiding, van welke het ons eenigzins verwondert, dat zij, bij nader inzigt, niet weggelaten is; doch vervolgt met eene gepaste tekstverklaring; bij welke men met genoegen een en ander wel ter snede aangebragt blijk van Rabbijnsche geleerdheid opmerkt, en besluit met eene schoone ontwikkeling van de ongelukkige geaardheid des hoogmoeds, die zijne eigene straf aanbrengt, benevens het tegengestelde der ware nederigheid.

Ook bij de tweede leerrede, *de onwillige Genoodigden*, vs. 16—24, vinden wij eene inleiding, die wel op zichzelve fraai, en met het geheel in naauw verband gebragt is, maar toch misschien te diepzinnig zoo wel, als te ver gezocht moet geacht worden. Ziehier den gang der redenering. Deugd en geluk zijn naauw verbonden; men moet echter het geluk niet tot het beginsel der deugd maken. Zij, die zich, volgens den tekst, ontschuldigden, zorgden op eene averegtsche wijze voor hun belang. Zoo deden ook de Joden, toen zij, den raad van Cajafas en anderen volgende, kwanswijs hunne verwoesting door de Romeinen enz. keerden, door den Heer der Heerlijkheid te dooden. En desgelijks wij, wanneer wij eenig ander belang aan de Godsdienst voortrekken. Dit alles is overigens klaar en stichtelijk in eene hooge mate. Ook vonden wij den tekst uit de zeden der Arabieren fraai toegelicht.

III. *De welberekende Torenbouw en Krijg*, vs. 28—33, wil het midden gehouden hebben tusschen ligtzinnig- en zwaarmoedigheid; en geeft, bijzonder ter bestrijding der eerste, de gevaren op voor de deugd, zoo wel als voor het geloof, welke laatste voor het algemeen wel wat donker worden geschetst. De tekst ontvangt zijn natuurlijk, helder licht, uit de aanwijzing van het verband.

IV. *De wedervinding van verloren goed*, Luk. XV: 3—10. Na eene inleiding over Jezus' zachtmoedigheid omtrent de onverbeterlijke Pharizeeuwen, verdeelt STUART deszelfs toehoorders in dezen, in de tollenaars en de discipelen, en meent de gepastheid van 's Meesters taal daaruit te beter op te helderen. De verklaring bezit wederom belangrijke trekken. De geheele behandeling is bijzonder warm. Maar de eigenlijke toepassing wordt voor de volgende leerrede bespaard, en het slot van deze aan dankbare uitboezeming over 's mans, uit eene doodelijke ziekte pas herstelde, echtgenoote besteed, die ons doet zien, hoe STUART bemind was en hoe hij de zijnen beminde.

V. *Hemelvreugde over eenen bekeerden Zondaar*, vs. 7.

„ Gaarne gelooft men, hetgeen men wenscht: doch be-„ zwaarlijk durft men gelooven, hetgeen men allerwenſche-„ lijkst acht." Dus vangt de inleiding aan, om het belang der verzekering van genade in het Evangelie vervolgens te toonen. — *Ziet dan, hoe gij hoort*, is het begin eener eerſte afdeeling, in welke STUART tegen *zes* verkeerde opvattingen waarſchuwt; waarna hij, afd. II, in *vier* de ware meening, en eindelijk, III, *drie* toepaſſelijke bedenkingen ontwikkelt, — alles te zamen een voortreffelijk geheel, zoo vol gloed als licht, uitmakende.

VI. De eerſte van vier over *den verloren Zoon*, vs. 11—13. In eene vrij lange algemeene inleiding wordt het doel des verhaals opgegeven. Voorts wil STUART *den loop zijner aanmerkingen over het gekozen onderwerp in dier voege regelen, dat dezelve eerst het letterlijk verhaal, en daarna den waren en hoogeren geest aangaan*. Hij handelt in deze eerſte preek dus over *de ligtzinnigheid*. De uitbreiding van den tekst is ten naastenbij zoodanig, als de Prediker, dergelijk verhaal willende ontwerpen, hetzelve zou gemaakt hebben; en alzoo bereikt dit tafereel, naar tijd en plaats geſchikt, geheel het oogmerk, ter voorbereiding van eene heerlijke zedeleer.

VII. *De berouwhebbende Zoon*, vs. 14—19. Hoe geraakt de mensch tot de grootſte verkeerdheden? Hoe komt hij weêr op het regte pad? Op de eerſte vraag *is* geantwoord: „ dat de ligtzinnigheid de eenige bron enz. „ is." In de tegenwoordige leerrede wordt betoogd, *dat de zondaar, hoe na ook aan den afgrond des verderfs, niet meer behoeft, om op te ſtaan en tot zijnen hemelſchen Vader weder te keeren, dan eigen onverhinderd nadenken — en dat de tegenheden des levens, als ware gevolgen der zonde beſchouwd, de zaligende middelen tot dit boetvaardig nadenken zijn*. Alles zeer gepast uit den tekst afgeleid, ligt wel een weinig ſteil en ſtellig, maar leerzaam en roerend.

VIII. *Wat is God voor den Zondaar?* vs. 20—24. Hier vooral geeft STUART zijner verbeelding toe, en

is het verhaal levendig en ſtout. Wat de verhandeling betreft, die kon niet anders dan gewigtig, ſchoon en helder uitvallen.

IX. *Verdediging van de Leer der Vergeving*, vs. 25—32. „Wij moeten bedenken, dat Jezus dit tafereel „voor Pharizeeuwen en Schriftgeleerden ſchetſte, die „over zijnen omgang met zondaren murmureerden." — „Kan de eigenliefde zichzelve onbeſchaamder prijzen (dan „de oudere broeder)?" — Doch, „in plaatſe van beſtraf„fing, neemt de vader op de liefderijkſte wijze den „ganſchen grond des verwijts weg." Dit woord des vaders wordt dan ook de grond der verdediging. *De zondaar verliest evenwel genoeg.* Wijsgeerig en klaar. Het ſtuk getuigt echter van den tijd, waarin het geſteld is, toen vele twisten nog te weinig vergeten, ja zelfs ligt van wederzijden der onpartijdigheid hinderlijk waren.

X. *De ſlimme Rentmeester*, Luk. XVI: 1—12. De Eerw. STUART volgt de gewone opvatting. Zijne ſchranderheid kon hem geene andere doen kiezen. Maar, zijn vernuft ſpeelt hem daarbij, naar ons inzien, toch een' kleinen trek. Hij vooronderſtelt, namelijk, het dubbele oogmerk des listigen knaaps, om zich, door de vermindering der inkomſten, volgens de handſchriften, teffens de verantwoording gemakkelijker te maken. o Evangeliſche eenvoudigheid, wanneer zal men u geheel bevatten! Het ſtuk is overigens voortreffelijk.

XI. *De rijke Man en Lazarus*, vs. 19—21. (De drie volgenden behandelen de overige deelen dezer gelijkenis.)

„*Hoort dit, alle gij volkeren, neemt ter ooren,* „*alle inwoners der wereld, zoowel ſlechte als aanzien*„*lijke, te zamen rijk en arm! mijn mond zal enkel* „*wijsheid ſpreken, en de overdenking mijnes harten* „*zal vol verſtands zijn.* Aldus heft de 49ſte Pſalm „aan, in welken de dwaasheid wordt ten toon geſteld „dergenen, *die op hunne goederen vertrouwen en op* „*de veelheid van hunnen rijkdom roemen*, maar ook „de volzalige hoop wordt bezongen, die den deugd-

„ zamen onder wederwaardigheden opbeurt met het uit„ zigt: *dat God zijne ziel zal verlossen van het ge„ weld des grafs en zelf hem opnemen uit het stof.* —
„ Gelijk de inhoud van dat Harpgezang volkomen
„ staat op dien der gelijkenisse van *den rijken Man en*
„ *Lazarus* in 's Heilands prediking, alzoo voegt de
„ grootsche aanhef van dat lied volmaakt aan de bijzon„ dere voortreffelijkheid van dit zedelijke tafereel boven
„ alle de schoone en belangrijke gelijkenissen van onzen
„ Goddelijken Leeraar. In uitvoerigheid kan er dat
„ van *den verloren' Zoon* alleen bij worden vergeleken,
„ maar boven hetzelve schittert het met eenen rijkdom
„ van bijwerk, die eeniglijk strekt om het hoofddoel
„ zoo veel heerlijker te treffen; terwijl het boven alle
„ de overige tafereelen van dien aard uitmunt door eene
„ zoo gelukkige ineensmelting van waarheid en verdich„ ting, dat men bezwaarlijk te wederhouden is in het
„ denkbeeld, of ook Hij, die de geestenwereld, waartoe
„ zijn Rijk behoorde, volmaakt kende, eene gansch
„ waarachtige geschiedenis uit dezelve hebbe medege„ deeld; en dat het gezonde oordeel de uiterste omzig„ tigheid behoeft, om niet vervoerd te worden tot ge„ volgtrekkingen en besluiten in het bovenzinnelijke,
„ waarin het menschelijke verstand nooit anders dan
„ mijmeren kan."

Deze aanhef scheen ons karakteristiek en belangrijk genoeg, om, als een staal, te worden aangehaald. Wij voegen er nog het volgende bij: „ Het doel was, een
„ tegenhanger te leveren voor het tafereel van den *rent-*
„ *meester*. Die had geleerd, dat men zich vrien„ den moest maken van den onregtvaardigen mammon;
„ ...... een ander moest nu toonen, dat liefde„ loosheid alleen den mensch verdoemelijk maakt voor
„ God." Dit denkbeeld, in het voorafgaande meer ontwikkeld, verdient beproeving. — Na eene uitvoerige en grondige verklaring, is bestrijding der genoemde liefdeloosheid de toepassing dezer eerste leerrede.

XII. *De dood van Lazarus*, vs. 22. De verklaring

waarschuwt tegen verwisseling van het beeld met de afgebeelde zaak. De toepassing leert den vromen Christen den dood op de regte wijze beschouwen.

XIII. *Het uiteinde van den rijken Man*, vs. 23—26. „ De begrippen der *Joden* van dien tijd omtrent den „ staat der afgestorvenen waren, voor zoo verre zij in „ eenen staat van vergelding na dit leven geloofden, „ vrij overeenkomstig met die der *Grieken*, meenende „ almede, dat onderaardsche verblijven, van elkander „ door eenen breeden ondoorwaadbaren vloed, of door „ eenen steilen onbeklimbaren afgrond gescheiden, de zie- „ len der overledenen ter vergelding harer werken op- „ wachtten met zinnelijke genoegens en smarten, waar- „ voor de ziel in hunne oogen vatbaar bleef, omkleed „ zijnde met een ander ligchaam, hetgeen, hoe veel „ dunner ook dan het vorige, echter allezins verschilde „ van de denkbeelden, die men zich toen reeds bij de „ wijsgeeren in Griekenland algemeen van onsterfelijke „ geesten begon te vormen." — Indien dit algemeen waar zij, hoe komen dan elders de denkbeelden van opstanding, blijkens de geschiedenis des N. V., bij dezelfde Joden in zwang? Of is het hier geschetste, naar hunne denkwijze, slechts een middelstaat? Of, eindelijk, denkt het gemeen zoo verre niet na, noch struikelt ligt over eene *inconsequentie?* Het komt ons voor, dat nopens dit stuk, als Joodsche en als Christelijke leer, nog vele opheldering te wenschen overig blijft.

„ Om eene dubbele reden," zegt STUART wat verder, „ hield men bij de Ouden de strafplaats der over- „ ledene zondaren voor eenen brandenden afgrond: zoo- „ wel omdat men gewoon was het vuur als een zui- „ veringsmiddel te gebruiken in godsdienstige plegtig- „ heden, waardoor men bezoedelde personen en zaken „ ter reiniging deed doorgaan, terwijl men het verblijf „ der zondaren in de plaats der straffen niet ten volle „ eeuwig, maar slechts gedurende langen tijd, en wel „ ter zuivering en verbetering hunner ziel beschouwde,

„ enz. als ook omdat het branden de hevigste pijn is;" enz. Uitmuntend bedient zich de Prediker, bij slot, van deze beelden, om de blijkbare ellende van den veroordeelden zondaar te schetsen.

XIV. *Besluit van het Verhaal des rijken Mans en Lazarus*, vs. 27—31. „ Twee ontzettende voorstellen „ leveren ons onze tegenwoordige beschouwingen op: „ dat Gods straffen, namelijk, op den mensch meer „ vermogen hebben, dan alle zijne zegeningen, zijne „ voorschriften, zijne beloften en bedreigingen; en: „ dat 's menschen hart eene onbekeerlijkheid kan aannemen, welke voor de Eeuwige Liefde geenen anderen „ weg, dan dien der vreesselijkste straffen overlaat." Op „ deze spil draait de krachtige slotrede.

Over het verdeelen eener gelijkenis tot verschillende onderwerpen van leerredenen is op onderscheidene wijze te oordeelen. De meerdere uitvoerigheid, op deze wijze aan de tekstverklaring te geven, leidt tot meerdere grondigheid; en het *bijwerk*, gelijk STUART zegt, geeft menigmaal aanleiding tot allerbelangrijkste, vooral mensch- en zedekundige overwegingen; gelijk onze Prediker van beide het onweêrsprekelijk bewijs levert. Maar, behalve dat het verhaal, als geheel beschouwd, bij alle snippering lijdt, loopt men ook ligt gevaar, in een en ander der genoemde opzigten te ver te gaan, en als bepaald doel en algemeene waarheid te behandelen, wat inderdaad niet anders dan bijwerk of naar de gelegenheid geschikt is.

XV. *Geloof als een Mosterdzaad*, Luk. XVII: 5, 6. „ Wat of wel verderfelijker zij voor de zaak „ der deugd: de leer der zedelijke onmagt? of die van „ het alvermogen der rede op 's menschen wil?" Deze vraag, aan het hoofd geplaatst, brengt STUART, na de behandeling van den tekst, die, letterlijk opgevat, blijkt bijna geheel de Apostelen te betreffen, tot de overweging der *zedelijke wonderkracht van het vertrouwen op Gods bijstand*, als het veilige midden tusschen twee uitersten. Of de ontvlamde Redenaar zich echter hier en elders niet eenigzins laat wegslepen, en daardoor

bij den bedachtzamen minder werking doet, wagen wij niet te beslissen.

XVI. *De onnutte Dienstknechten*, vs. 7—10. De aanwijzing van den zamenhang dezer met de pas behandelde gelijkenis bevredigt ons niet geheel. Ook de eerste opvatting van den tekst voldeed ons even zoo min als bij het gehoor, dat ons hier, vóór jaren, mogt te beurt vallen. Jezus bedoelt, onzes oordeels, wel degelijk *dienstknechten*, die, wat ook dit woord elders beteekene, hier in zoo verre alleen *onnut* worden genoemd, als zij, betaald zijnde of wordende, niet meer te vorderen hebben, daar de heer, naar lust, anderen in hunne plaats kan verkrijgen. Dit is het punt der vergelijking, dat overigens niet misbruikt mag worden, en dat Jezus mogelijk niet gekozen zou hebben, indien hij tot de Apostelen gesproken had. Dit laatste geven wij STUART toe, benevens al de gevolgen, door hem uit den tekst afgeleid, in welke hij de zoogenaamde *hebzuchtige deugd*, op het voetspoor des Heilands, meesterlijk bestrijdt, en den nederigen, dankbaren geest daarentegen aanprijst.

Men merkt, onder anderen, in deze en de volgende leerrede, dat de wijsgeerte van KANT destijds een voorwerp van vrij algemeene belangneming, althans in de Hoofdstad en onder een deel der toehoorders van STUART was, die meermalen op hare overdrijvingen zoo wel, als waarheden en ontdekkingen (naar 's mans inzigt) terugkomt; waarbij zeker vele eenvoudige Christenen zoo juist niet zullen geweten hebben, wat te denken.

XVII. *De Regter en de Weduwe*, Luk. XVIII: 1—8. Weleer noemden de wijsgeeren, met minachting, *het Christendom zoo oud als de Schepping*. Thans acht men het veel te zinnelijk voor de hooge vlugt der rede. Doch de naaktheid der tegenwoordige zedeleer is even min voldoende voor den mensch, als het grove en onzekere der oudheid. Dit blijkt vooral uit het vertrouwen op gebedsverhooring, zoo volkomen door Jezus verzekerd als wijs bepaald. — Na deze gedachten, ter inleidinge ontvouwd, gaat STUART voort: „Het had

„ den Heiland behaagd, aan zijne leerlingen eene schets
„ te geven van den dag, op welken de Zoon des menschen op de geduchtste wijze stond geopenbaard te worden aan het geslacht, hetwelk hem alvorens veel doen lijden en verwerpen zou. De schets van dien dag zag de Christelijke Kerk volkomen beantwoord in den ondergang van Jeruzalem; maar dezelve vertoefde nog wel veertig jaren na des Heeren dood, hetwelk velen der eerste Christenen onder de zware beproevingen hunnes geloofs en vervolgingen hunner belijdenissen mismoedig en twijfelmoedig maakte, gelijk zulks uit de brieven van Apostel Petrus zeer blijkbaar is. Daar de Heiland dit even duidelijk voorzag, als hem het strafgerigt over het ongeloovig en bedorven Israël voor den geest was, vond zijne wijsheid goed, het ongeduld daarover bij zijne bijzondere leerlingen te verhoeden, enz. enz. Dit was de aanleiding tot het verhaal, *daartoe strekkende, dat men altijd bidden moet en niet vertragen.*"

Hier eindigen wij ons verslag van dit deel, welks belangrijken inhoud wij niet verder behoeven aan te prijzen. Waarlijk, velen dezer leerredenen zijn meesterstukken in hare soort. Geleerdheid, schranderheid, welsprekendheid vereenigen zich, om ze daartoe te maken. En, schoon wij dezelve geenszins onbepaald als voorbeelden aanprijzen, menige Christenleeraar moge er toch uit leeren, hoe men zaakrijk en bondig predike. Ja, wanneer men eens van de eeuw van VAN DER PALM, zoo ten aanzien onzer letterkunde in het algemeen, als der voortreffelijke predikwijze in het bijzonder, zal spreken, (schoon de Hemel geve, dat nog glansrijker licht ook het tegenwoordige overschijne!) dan noeme men STUART onder de naaste, gelijk HULSHOFF, Prof. CHEVALIER en anderen onder de vroegere voorgangers. Een duchtige grondslag geeft een vast gebouw, dat zich luchtig en ongedwongen verheft. En de Nederlandsche bedachtzaamheid zal, hopen wij, zorg dragen, dat het niet, door al te groote luchtigheid, tot losheid ontaarde.

Bijbelsche Geschiedenissen en Karakters, tot een Godsdienstig Leesboek behandeld door W. G. REDDINGIUS, *Superintendent en Predikant te Midlum, in Reiderland. Iste Stuk. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1828. *In gr. 8vo. VIII, 227 bl. f* 1-80.

De volgende onderwerpen worden in dit Leesboek behandeld: *Jozef, beschouwd in zijne godsvrucht*, Genesis XLII: 18b. *Het geven en aannemen van goeden raad*, Exod. XVIII: 13—26. *Josua, een voortreffelijk voorbeeld ter navolging*, Josua XXIV: 15b. *David bij het vloeken van Simeï*, 2 Sam. XVI: 5—13. *Manasse en zijne onderdanen, een voorbeeld ter waarschuwing tegen onopmerkzaamheid bij hetgene God spreekt*, 2 Chron. XXXIII: 10. *De gezondheid een groot voorregt, en onze verpligting, daaruit voortvloeijende*, Mark. I: 29—31. *Onze verpligting bij tegenspoed en bij voorspoed in ons werk*, Luk. V: 1—11. *De Hoofdman te Kapernaum*, Luk. VII: 1—10. *Het verfoeijelijke der baatzucht*, Hand. XIX: 23—34. *Agrippa's afkeerigheid van het Christendom*, Hand. XXVI: 28. Volgens de Voorrede, was des Schrijvers naaste doel, Bijbelsche Geschiedenissen en Karakters op te helderen en tot leerzaam gebruik toe te passen. Hoe is hij geslaagd in deze zijne poging? Wat het eerste betreft, over duistere plaatsen wordt hier weinig of geen licht verspreid. De meeste der behandelde onderwerpen zijn echter van dien aard, dat er niet veel tot verklaring behoeft gezegd te worden. Bij het lezen der aanmerkingen over DAVID's gedrag ten opzigte van SIMEÏ meende Rec. de noodige opheldering te missen, die men billijkerwijze had mogen verwachten. Na den vlugtenden Koning geprezen te hebben, omdat hij geene wraakzucht toonde, vraagt de Schrijver, bl. 80: „Maar zou DAVID het daarmede wel opregt gemeend hebben? Zou hij niet enkel uit staatkundige oogmerken, om velen

van zijne onderdanen niet door eene strenge straf van SIMEÏ tegen zich te verbitteren, om liever door zachtmoedigheid hunne harten te winnen, zich slechts hebben vertoond, alsof hij van wraak over deszelfs snood gedrag afkeerig was; anders inderdaad wel genegen, om SIMEÏ die te doen ondervinden?" Hierop volgt eene aanmerking, dat men dit werkelijk beweerd heeft, dewijl DAVID (1 Kon. II: 8, 9.) zijnen zoon en opvolger de wraak scheen aan te bevelen. En hoe poogt nu de Schrijver hem vrij te pleiten van de verdenking, dat hij enkel uit staatkunde zijne ware gezindheid verborg? Om 2 Sam. XVI: 5—13 met 1 Kon. II: 8, 9 te doen overeenstemmen, schrijft de Heer REDDINGIUS, bl. 81: „ Maar het is de groote vraag, of DAVID wel door dat zeggen tot SALOMO zulk eene wraakzucht aan den dag legde! Hij sprak op zulk eenen toon, alsof hij erkende, kwalijk gehandeld te hebben, in SIMEÏ niet te straffen, terwijl hij als Koning en Regter daartoe verpligt ware geweest; alsof hij het zich beklaagde, daarin aan nalatigheid zich te hebben schuldig gemaakt; alsof hij daarom verlangde, dat SALOMO tegen hem regt en geregtigheid mogt uitoefenen. Hij zeide toch: *houd hem niet onschuldig, dewijl gij een wijs man zijt.* Ook heeft DAVID misschien van SALOMO het ter dood brengen van SIMEÏ begeerd, uit vrees, dat deszelfs woelzieke geest iets tegen zijnen zoon en deszelfs regering ondernemen mogt; of dat het ongestraft blijven van SIMEÏ's euveldaad anderen tot dergelijke slechte dingen vervoeren zou, in de hoop, dat ook zij geen kwaad daarvan hadden te duchten. Maar al ware het ook waar, dat DAVID op zijn sterfbed wraak tegen SIMEÏ gevoelde, zoo volgt daaruit nog geenszins, dat zijne afkeerigheid daarvan, thans bewezen, alleen in schijn bestond, en hij nu geveinsd gehandeld zou hebben. Men heeft meer voorbeelden, dat menschen, die zich in vroegere dagen vergevingsgezind toonden jegens hunne beleedigers, in hunnen ouderdom, bij het afnemen van hunne krachten en bij de aannadering des doods, bitterheid tegen dezelve

lieten blijken. Dus kan DAVID ook in zijne jongste oogenblikken SIMEÏ's gedrag tegen hem als zoo snood en slecht beschouwd hebben, dat hetzelve volstrekt niet ongestraft moest blijven, en nogtans op dat oogenblik, waarin hij die verfoeijelijke behandeling van SIMEÏ onderging, door de stemming, in welke zijn gemoed toen was, eene zachtmoedigheid jegens hem bewezen hebben, die geheel uit het hart voortkwam." Naar het oordeel van Rec. is de Schrijver niet gelukkig geslaagd in het verklaren der schijnbaar strijdige handelwijze van DAVID. Moge het al waar zijn, dat er soms menschen gevonden worden, die op hun sterfbed wraak ademen, daar zij vroeger meer vergevingsgezindheid toonden, het strekt den zoodanigen geenszins tot eere. Eigenaardiger is het, dat vorige wraakzucht bij het naderen des doods vermindert of ophoudt, en plaats maakt voor zachtere aandoeningen. Had het tegendeel bij DAVID plaats gevonden, het zou inderdaad eene vlek in des mans karakter zijn. Men heeft op verschillende wijze de geopperde zwarigheid pogen weg te ruimen. Rec. meent zich de zaak aldus te moeten voorstellen. DAVID, edelmoedig van inborst, was afkeerig van wraakzucht, zoo wel toen SIMEÏ hem bij zijne zegepralende terugkomst te voet viel (2 Sam. XIX: 18—23), als toen die hem vloekte te *Bahurim*. Redelijkerwijze kan men niet verwachten, dat de Koning in het aangezigt des doods zijnen zoon bevolen zou hebben, eene misdaad te straffen, die reeds lang was vergeven. Ook betrof de beleediging hem persoonlijk, en behoefde hij er zich dus geene gewetenszaak van te maken, dat hij niet naar den eisch der geregtigheid met den schuldigen had gehandeld. Maar DAVID kende het verachtelijk en diep bedorven karakter van SIMEÏ. Hij begreep, dat deze ligtelijk op nieuw zich schuldig kon maken, na zijnen dood; en in dit geval behoefde SALOMO den snoodaard niet te sparen, *omdat* zijn vader hem genade bewezen en eene plegtige belofte gedaan had. Neen, dan moest SALOMO naar bevind van zaken te werk gaan, zoo als hem in

zijne wijsheid goed dacht. — Deze opvatting prijst zich aan door eenvoudigheid, en wordt vooral bevestigd door de woorden: *dewijl gij een wijs man zijt*. Dat DAVID op zijn sterfbed geene wraak wegens vroegere beleediging kan bedoeld hebben, blijkt verder duidelijk, als men 1 Kon. II: 9 vergelijkt met vs. 36—46. SALOMO, gedachtig aan de woorden zijns vaders, was op zijne hoede tegen een zoo woelziek en gevaarlijk man. SIMEÏ bleef onder bijzonder toezigt der regering. Had hij als een vreedzaam inwoner zijne dagen in stilte willen doorbrengen, hij zou zijn leven behouden hebben, dat hij eindelijk verloor, niet om zijne vroegere misdaad tegen DAVID, maar dewijl hij het uitdrukkelijk gebod van SALOMO had overtreden.

Wat voorts het leerzaam gebruik, door REDDINGIUS bedoeld, aangaat, zeer vele nuttige vermaningen, lessen en waarschuwingen worden hier gegeven. De Schrijver toont, voorstander te zijn van redelijke begrippen, en belang te stellen in het opvolgen der geboden, die ten leven zijn. Uit dit oogpunt beschouwd, is zijn werk allezins te prijzen, offchoon hier en daar op de wijze van voordragt wel eenige aanmerking gemaakt zou kunnen worden. De stijl kenmerkt zich door woordenrijkheid, wier gebrek aan zaken zich door gemakkelijkheid van uitdrukking niet laat vergoeden. De behandeling is soms te oppervlakkig, en de uitweidingen zijn weleens te weinig beduidend, b. v. bl. 122: „*De gezondheid is een groot voorregt*. Dit vertoont ons de beschouwde geschiedenis. Toen de vrouw, welke van JEZUS hare genezing ontving, dezelve miste, lag zij daar neder, aangetast door de koorts, bevende van koude, of met eene ondragelijke hitte gekweld; misschien ook met zware pijnen beladen, en welligt somtijds van het vrije gebruik van hare verstandsvermogens beroofd. Zij was dus geheel buiten staat, om eenig werk te verrigten. Meer dan anders, was zij van andere menschen afhankelijk, en had derzelver hulp en oppassing zeer noodig," enz. En bl. 124: „Vaak immers gevoelt een kranke smart door

al zijne leden, of hevige pijn in een bijzonder gedeelte zijns ligchaams. Vaak ligt hij bewusteloos omtrent zichzelven en alwat hem omringt. Vaak wordt hij gekweld door bange vrees voor den dood, terwijl deze hem schijnt te naderen. Bitter is het voor hem, rondom zich te zien, en zich daarbij te moeten voorstellen: *denkelijk moet ik nu weldra van hen scheiden!* Welke akeligheden omringen hem vooral, als het zoo verre met hem komt, dat hij met den dood worstelt!" Rec. geeft in bedenking, of het niet beter ware, ziekte en dood uit hooger standpunt te leeren beschouwen. De Schrijver schijnt weleens te weinig kennis bij zijne lezers te onderstellen. Vandaar omschrijvingen, als deze: „*Er ontstond daar geene kleine beroerte*; dat is: geen gering oproer." — „*Onze welvaart*; een rijkelijk bestaan." — „*De geheele stad werd nu vol verwarring*; kwam bij dat geschreeuw in rep en roer." — „*Liepen met een gedruisch*; een groot alarm en getier," enz. Ware misschien zoodanige wijze van behandeling noodig voor de gewone hoorders te *Midlum*; nu REDDINGIUS zijnen arbeid als Leesboek aanbiedt, had hij hier en daar wel wat meer op zakelijkheid zich mogen toeleggen. Rec. wil echter met deze aanmerkingen het vele goede, dat hier wordt gevonden, niet miskend of verkleind hebben. Welligt is het boek daarom te beter voor de behoeften van sommige lezers berekend. Hetzelve stichte dan, onder Gods zegen, het bedoelde nut! — Op dit eerste Stuk zal eerlang nog een tweede volgen.

Verhandeling over de Cataracta congenita, of aangeboren Staar; met aanmerkingen en waarnemingen over de vordering van het gezigt bij blindgeborenen, welke met goed gevolg geopereerd zijn, en met drie Platen voorzien. Door C. M. LUSARDI, *Oogarts, Doctor in de Heelkunde van de Universiteit van Duisburg, de Geneeskundige Faculteit van Montpellier, het Koninklijke Collegie van Genees- en Heelkunde te*

Barcelona, Lid van de Koninklijke Akademiën van Madrid en Barcelona, Correspondent van de Genees- en Heelkundige Genootschappen te Douai, Evreux, Tours, en verscheidene andere Medico-Chirurgicale Genootschappen, Honorair Oogarts van H. M. de Keizerlijke Aartshertogin MARIA LOUISA, *Hertogin van Parma, enz. enz. Uit het Fransch vertaald, naar de derde uitgave, door* P. J. VAN WAGENINGE, *Operateur, Heel- en Vroedmeester te Rotterdam. Te Rotterdam, bij* T. J. Wijnhoven Hendriksen. 1828. *In gr. 8vo. XVI en 102 bl. f* 1-50.

Recensent was bij het ontvangen van dit werkje ter beoordeeling maar in het geheel niet in zijn' schik, juist niet zoo zeer uit hoofde van de moeijelijkheid, om een werkje van dien aard te beoordeelen, hetgeen doorgaans nog al vrij gemakkelijk valt, als omdat hij zich verpligt vond, om in het beoordeelen dezer Verhandeling van de algemeene grondregels eener goede recensie af te wijken; want, volgens zijne meening, is een *Recensent* geen kunstregter, maar slechts een voorproever van het geneeskundig publiek, hetwelk, door het zegel zijner goed- of afkeuring op eene recensie te drukken, aan deze eene al of niet blijvende waarde geeft. Wil dus een *Recensent* een' duurzamen roem aan eenig tijdschrift helpen verschaffen, wil hij bij voortduring op de algemeene hoogachting en bijval rekenen, en hierdoor als 't ware tot eene zekere hoogte het geneeskundig publiek tot vraagbaak en ten getrouwen gids verstrekken, dan moet hij ook steeds in zijne beoordeelingen de striktste onpartijdigheid en de ongekreuktste waarheidsliefde in acht nemen, nimmer zich van magtspreuken bedienen, maar integendeel altoos de wetenschappelijke gronden, waardoor hij in het doen zijner uitspraak is geleid geworden, aan het publiek ter verdere overweging opgeven, en eindelijk het voor een' vasten regel houden, om altoos, immers zoo veel mogelijk, alleen de geschriften en niet den schrijver te beoordeelen, daar niet de schrijver, maar de inhoud van

zijn werk hem ten maatſtaf, om over deszelfs waarde of onwaarde te oordeelen, moet verſtrekken, het laatſte altoos min kiesch is, vaak tot hatelijke, niets ter zaak in geſchil doende perſonaliteiten aanleiding geeft, en de waarde zijner beoordeeling noodwendig meer of min verzwakken moet, door het onzijdig publiek te doen vermoeden, dat *Recenſent* in zijne beoordeeling niet enkel door zuivere waarheidsliefde en prijſelijke zucht voor het algemeene welzijn, maar ook door andere, verre minder edele roerſels van perſoonlijke gunst of ongunst is geleid geworden.

Intusſchen beſtaan er uitzonderingen op dezen algemeenen regel. Er zijn, namelijk, gevallen, waarin de perſoon des ſchrijvers en zijn geſchrijf zoo naauw met elkander verbonden zijn, dat het voor *Recenſent* uiterst moeijelijk valt, het eene van den anderen te ſcheiden, ja in welke het volſtrekt onmogelijk is, eene behoorlijke voorproef aan het publiek te leveren, zonder den ſchrijver en zijn geſchrijf in verband met elkander te beſchouwen; daar er werken van zoodanigen ſtempel gevonden worden, omtrent welke het karakter en het gedrag des ſchrijvers ons een' vrij zekeren maatſtaf verſchaffen in het beoordeelen van de al of niet-, alsmede van den graad van geloofwaardigheid van den ſchrijver. Ongelukkig behoort de voor ons liggende Verhandeling onder deze *rubriek*. Immers zal het wel geen betoog behoeven, dat men luttel geloof hechten kan aan de echtheid van buitenlandsch gedane waarnemingen door eenen ſchrijver, welke door zijnen vertaler, op bl. VII der voorrede, openlijk gelogenſtraft wordt, en hem aangetoond, onware, misleidende berigten en valſche opgaven der door hem daar ter ſtede verrigte oogöperatiën in de *Rotterdamſche* Courant van 24 Jan. 1828 geplaatst te hebben; en dat vooral in eene wetenſchap als de Geneeskunst, in welke altoos het leven en de gezondheid van onzen evennaasten op het ſpel ſtaan, alle waarnemingen, alle de hieruit afgeleide ſlotſommen van nul en geener waarde zijn, zoodra men met grond de geloofwaardig-

heid van derzelver schrijver kan in twijfel trekken. *Recensent* moest derhalve bij de beoordeeling dezer Verhandeling, ter bekoming van den vereischten maatstaf, eenen anderen weg inslaan. Onwillekeurig kwam hem in de gedachten: „uit de vruchten zult gij den boom kennen;" en dadelijk besloot hij, deze gulden spreuk ten gids zijner recensie te stellen. De vraag is derhalve: wie is toch die Mijnheer LUSARDI, die in al zijn doen en laten, zelfs tot op het titelblad van deze zijne *brochure*, iets *mysterieus* ten toon spreidt, en wiens medicinale educatie met eenen digten sluijer schijnt omwikkeld te zijn? welke is de waarde van deze zijne Verhandeling, en in hoeverre verdienen de in dezelve bevatte waarnemingen en opgegevene slotsommen al of niet historisch geloof? *Recensent* zal dus trachten, beide deze vragen, zoo veel mogelijk, op te losfen, en het publiek mede te deelen al hetgeen zijne hieromtrent in 't werk gestelde nasporingen hem nopens den schrijver en deszelfs geschrijf geleerd hebben.

Volgens onderscheidene ingewonnen berigten, op welker echtheid hij vermeent eenigermate staat te kunnen maken, zou de Heer LUSARDI geene wetenschappelijke opvoeding genoten hebben, maar zijne loopbaan begonnen zijn als huisbediende of huisklerk van den als Oogarts zoo beroemden Hoogleeraar SCARPA, bij wien de Heer LUSARDI toenmaals dezelfde functie zou hebben waargenomen, welke thans zijn koetsier bij hem verrigt, namelijk die van helper, om de menschen, aan welke door gemelden Hoogleeraar oogoperatiën verrigt werden, het hoofd vast te houden. De daadzaken, welke voor de geloofwaardigheid van deze berigten schijnen te pleiten, zijn eensdeels, dat de Heer LUSARDI, niettegenstaande 's mans weidsche titels, het echter niet gewaagd heeft, om, op grond van art. 10 der wet op de uitoefening der Geneeskunst, dato 12 Maart 1818, *Staatsblad* 1818, No. 16, aan Z. M. den Koning te verzoeken, hem de vrijheid te verleenen van, zonder nader *examen*, in dit Rijk de Genees- en Heelkunst te mogen

uitoefenen, maar liever verkozen heeft, ter erlanging dezer toelating, in den jare 1827 zijn *examen* als Oog- en Heelmeester bij de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt van de Provincie *Limburg*, residerende te *Maastricht*, af te leggen. Aan 's mans nederigheid zal toch wel niemand, die slechts eenigzins met den laatdunkenden toon, welke den Heer LUSARDI en zijne schriften zoo zeer kenschetst, bekend is, dit kunnen of willen toeschrijven; weshalve er niets anders overblijft, dan het daarvoor te houden, dat de Heer LUSARDI welligt buiten staat geweest is, om de in die gevallen bij de wet vereischte bescheiden van de op eene geäccrediteerde buitenlandsche Universiteit verkregene Doctorale waardigheid over te leggen; — anderdeels, omdat, in het door de voornoemde Provinciale Geneeskundige Commissie aan hem, LUSARDI, afgegeven *diploma*, als Oog- en Heelmeester, (eene promotie, welke aan LUSARDI, volgens de wet, het regt verleent, om door het geheele Rijk als Oculist de praktijk te mogen uitoefenen, mits alleen zijn *diploma* door de onderscheidene Provinciale Geneeskundige Commissiën, onder welker *ressort* hij de genees- en heelkundige praktijk zou wenschen uit te oefenen, latende *viseren*, en welk *diploma* wij in handen gehad hebben) niet slechts geen de minste melding gemaakt wordt van eene op eene buitenlandsche Akademie verkregene Doctorale waardigheid, maar integendeel de Heer LUSARDI in hetzelve met den naam van *Garçon Chirurgien* van *Lille* (*Rijssel*) bestempeld wordt; hetgeen niet alleen in het geheel niet strookt met 's mans voorgewende Doctorale waardigheid, maar daarenboven, onzes inziens, een doorslaand blijk oplevert van de echtheid onzer berigten. Te meer achten wij ons tot deze gevolgtrekking geregtigd, wijl het anders zich niet wel laat verklaren, dat de Heer LUSARDI, een man tusschen de 40 en 50 jaren, bij eene geregelde medicinale vorming, in het jaar 1827, bij het afleggen van zijn *examen* voor de *Limburgsche* Provinciale Geneeskundige Commissie, nog geen anderen

titel zou gehad hebben, dan dien van *Garçon Chirurgien* van *Rijssel*. Wijders heeft men het voor ons liggende werkje van den Heer LUSARDI flechts in te zien, om zich ten volle te overtuigen, dat aan dien Oogarts flechts eene zeer gebrekkige wetenfchappelijke vorming is ten deel gevallen: want niet alleen bepaalt zich het in deze Verhandeling bevatte nieuwe of nuttige, behalve de naald ter vorming van den kunftigen oogappel en den oogbepaler, tot eenige befchouwingen, denkbeelden en hypothefen, welke in eene niet zeer juiste orde ondereen ftaan, en, in zoo verre zij eenig doel treffen, of nuttige waarnemingen bevatten, door den Heer LUSARDI uit andere fchrijvers ontleend zijn; zijnde b. v. door zijnen vertaler, den kundigen *Rotterdamfchen* Heel- en Vroedmeester VAN WAGENINGE, zeer juist aangemerkt, dat het gedeelte dezer Verhandeling, hetgeen *phyfifche en metaphyfifche waarheden* ten opfchrift voert, door LUSARDI bijna woordelijk uit JANIN is nagefchreven, (voorrede, bl. VII) — maar daarenboven blijkt het uit dezelve, op vele plaatfen, middagklaar, dat de fchrijver zelfs in het *ophthalmologifche* vak niet zeer *au courant* van de wetenfchap is. Zoo fpreekt hij b. v. op bl. 2 van de *operatie* der met *cataract* geborene kinderen reeds op hun tweede jaar als van iets buitengewoons, en zegt uitdrukkelijk, dat op dien leeftijd de meeste Heelmeesters deze *operatie* nog niet durven ondernemen. Intusfchen is het een ieder, die geen vreemdeling is in de vorderingen der Geneeskunst, bekend, dat onderfcheidene buiten- en binnenlandfche Geneeskundigen dezelve reeds vóór eenige jaren, zelfs in een' veel vroegeren leeftijd, verrigt hebben. Voorts heeft men in de Verhandeling de verkieslijkfte manier voor de *operatie* van de *Cataracta congenita* van bl. 24 tot 30 flechts na te lezen, om zich ten volle te overtuigen, dat de denkbeelden van den Heer LUSARDI nopens de *Keratonyxis* niet zeer opgeklaard zijn, en dat hij noch deze *operatie*, noch derzelver juiste waarde grondig kent; gelijk hij ook hieromtrent door

den kundigen vertaler in onderscheidene noten wordt te regt gewezen. Wijders zegt LUSARDI op bl. 64 uitdrukkelijk, dat men nog in het onzekere is, of men het eene oog zal opereren, wanneer het andere nog gezond is, en schijnt zich in die gevallen voor de *operatie* te verklaren. Intusschen bestaat hieromtrent bij ware Oogartsen thans geen verschil van *opinie* meer; wij houden dit punt voor beslist, en doen het niet, omdat, zoo als zulks door 's mans vertaler, bl. 64, in eene noot, zeer juist is aangemerkt, de ondervinding leert, dat, wanneer men het doet, zulks altijd een verward gezigt veroorzaakt, de lijders scheel zien, en er dus niet bij winnen, maar verliezen. Inderdaad, dit vraagpunt kan, in den tegenwoordigen hoogen stand van het *ophthalmologische* vak, alleen twijfelachtig voorkomen aan zoogenaamde reizende Oogartsen, of liever aan vreemde avonturiers, die onder deze benaming ons Vaderland bezoeken, welke, daar niet de eer der kunst of het belang van den lijder, maar het bijeenverzamelen van geld hunne hoofdbedoeling uitmaakt, altoos gronden vinden, om voor de *operatie* te adviseren, indien namelijk de patiënt slechts genoegzaam vermogen bezit om hunne schraapzucht te voldoen. Eindelijk legt de Heer LUSARDI, bij zijne beschrijving van de *operatie* van den kunstigen oogappel, geene zeer diepzinnige kennis in de dierlijke huishouding aan den dag; terwijl 's mans vertaler heeft aangetoond, dat de schrijver zich vergist heeft, en juist het omgekeerde van hetgeen hij op bl. 90 beweert plaats heeft, en dat op bl. 92 het oorspronkelijke werkje eene, door hem, vertaler, insgelijks verbeterde, volstrekte onmogelijkheid bevat. — Kan men nu, na dit alles, wel redelijkerwijze den minsten twijfel koesteren, dat de Heer LUSARDI geene wetenschappelijke opvoeding genoten heeft; maar dat hij tot de klasse der rondreizende *operateurs* behoort, welke, zoo als C. BELL zegt, in hunne vroege jeugd zekere wijze van opereren aangenomen hebbende, gemeenlijk alle andere methoden veroordeelen, omdat *zij* die niet volgen, of zelfs niet kennen; ja, wat nog sterker is, (en hiervan verschaft

ons deze Verhandeling een nieuw en treffend bewijs) zelfs niet eens de wetenschappelijke gronden, waarop hunne eigene handelwijze rust, behoorlijk weten uiteen te zetten?

Het is zoo, de Heer LUSARDI heeft, op bl. 63, een inderdaad zeer schitterend tafereel opgehangen van het groot aantal der door hem verrigte oogoperatiën, daar hij ons verzekert, volgens eene optelling op zijn register van Julij 1802 tot op het laatst van 1826, niet minder dan 5934 personen geopereerd te hebben; een enorm getal, voorwaar, in een tijdvak van 24 jaren, inzonderheid indien men daarbij in aanmerking neemt, dat de beroemde *Nederlandsche* Oculist MENSERT, wiens praktijk zich over alle de Noordelijke provinciën, en dus schier over de helft van het Koningrijk der *Nederlanden*, uitstrekt, gedurende een tijdvak van 20 jaren, van 1806 tot 1825, slechts 810 *Cataract*-operatiën aan 548 personen verrigt heeft. (Zie 's mans achtste tafel, gevoegd achter het *Geschiedkundig Overzigt der in Nederland heerschende Oogziekten.*) Ongelukkig maar, dat men, uit hoofde van de door hem, LUSARDI, in de *Rotterdamsche* Courant van den 24 Januarij 1828 geplaatste onware en misleidende berigten omtrent de door hem aldaar gedane oogoperatiën en derzelver uitkomst, aan deze zijne opgave zoo weinig geloof hechten kan. Immers, (het zijn de woorden van 's mans vertaler, welken wij hier sprekende invoeren) „ wanneer men nu deze opgaaf, „ welke, wegens de nabijheid van plaats, dadelijk en dagelijks kon worden onderzocht, vergelijkt met die, „ welke door den schrijver omtrent vele *vreemde* en *ver-* „ *afgelegene* plaatsen gedaan wordt, wat zal men dan „ daarvan moeten denken? — *A beau mentir, qui vient* „ *de loin.*" Zekerlijk, indien wij gemelde *Rotterdamsche* berigten als een' geschikten maatstaf van 's mans geloofwaardigheid laten gelden, dan zou er voorwaar, bij de onmogelijke *verificatie* van zijn register, op de 5034, naar zijne opgave, door hem geopereerde personen, een zeer aanzienlijk *rabat* plaats grijpen; maar daarenboven, gesteld dat wij deze opgave als inderdaad waarachtig aan-

nemen, dan nog zou dezelve alleen bewijzen, dat de Heer LUSARDI zeer vele oogen geopereerd had, doch luttel ſtrekken om het publiek met de ware uitkomst der door hem verrigte operatiën bekend te maken. Want deze worden door LUSARDI gerangſchikt onder twee rubrieken, namelijk 1°. met goed en onvolkomen gevolg en 2°. mislukt, en ſtaan, de beide ſekſen te zamen opgeteld zijnde, tegen elkander als 170 tot 30; doch, daar *onvolkomen gevolg*, naar de ſpraakleer van LUSARDI, als niet geſlaagd kan worden aangemerkt, zoo vraagt 's mans vertaler met regt, bij *hoevelen* het hebbe plaats gevonden, gelijk ook bij *hoevelen* een goed gevolg, en blijft men altoos in het onzekere nopens den uitſlag zijner *operatiën*. Inderdaad, men heeft ſlechts deze onnaauwkeurige opgave te vergelijken met de zoo naauwkeurige, door Dr. MENSERT achter het eerſte gedeelte van het genoemde werkje geplaatſte tabellen, om uit beider geſchriften den wetenſchappelijken man en den reizenden avonturier ten duidelijkſte te herkennen. Het eenigſte dus, wat men uit deze niet naauwkeurig genoeg *geſpecificeerde* opgave met zekerheid kan opmaken, is, dat, als men, beide bij MENSERT en bij LUSARDI, twee rubrieken aanneemt van goed en onvolkomen gevolg en mislukt, alsdan de ſlotſom der goede uitkomst bij den eerſten veel voordeeliger is dan bij den laatſten: want dezelve ſtaat bij MENSERT van 484 tot 64, of van $7\frac{1}{2}$ tot een, en bij LUSARDI van 170 tot 30, of van $5\frac{2}{3}$ tot een; zoodat de *balans* van een goed gevolg aanmerkelijk aan de zijde van onzen landgenoot overſlaat.

Wat eindelijk de in dit werkje beſchrevene naald, ter vorming van den kunſtigen oogappel, en den oogbepaler betreft; ten opzigte van den laatſten behooren wij onder die Geneeskundigen, welke doorgaans de vingers voor den besten oogbepaler houden; doch de eerſte, door welke de Heer LUSARDI met ſlechts één inſtrument aan alle *indicaties* voldoet, beveelt zich zekerlijk door eenvoudigheid en doelmatigheid bijzonder aan. Ongelukkig, echter, is er zoodanige in het oog loopende

overeenkomst tusschen deze naald van LUSARDI en die, welke de *Italiaansche* Oogarts DONEGANA, in zijne Verhandeling over de vorming van de Kunstpupil, reeds in het jaar 1809 beschreven heeft, dat de Heer LUSARDI zelf verpligt is dit te erkennen, en men, niettegenstaande zijne verzekering, dat hij er zich reeds van bediend hebbe, voordat hij kennis aan die Verhandeling kreeg, schier in verzoeking geraken zou van te gelooven, dat hij dezelve uit gezegde Verhandeling heeft ontleend; even gelijk hij, zoo als wij zagen, ten opzigte van het werkje van JANIN, zich een' letterkundigen diefstal veroorloofde. Doch, offschoon dus hoogst waarschijnlijk de uitvinding van dit instrument niet aan LUSARDI, maar aan den *Italiaanschen* Oogarts DONEGANA toebehoort, zoo verschaft echter hetzelve aan deze Verhandeling eene zekere blijvende waarde, daar dit instrument verdient beproefd te worden in alle die gevallen, waarin men, ter vorming van den kunstigen oogappel, in plaats van met de door Dr. MENSERT uitgevondene dubbele schaar de *Iridectomia* te verrigten, het raadzaam oordeelt, het zij de *Iridodialysis*, het zij de *Iridectodialysis* in het werk te stellen; en te dezen opzigte verdient dus de Heer VAN WAGENINGE onzen dank van deze Verhandeling in de *Nederlandsche* taal overgebragt te hebben.

De aangevoerde bewijzen zullen, vertrouwen wij, meer dan genoegzaam zijn, om het publiek van de niet wetenschappelijke vorming van den Heer LUSARDI te overtuigen. Indien echter, na al het door ons in het midden gebragte, nog iemand hieromtrent den minsten twijfel mogte koesteren, zoo beroepen wij ons, ter verdere staving van ons gevoelen, op 's mans gedrag en wandel in ons midden. Men herinnere zich dan het zoo pogchend berigt, door hem, bij zijne aankomst in deze gewesten, in de nieuwspapieren geplaatst (*); — dat niemand den Oogarts spreken konde, zonder alvorens een driegulden aan 's mans koetsier betaald te hebben; — dat de door

(*) Zie ons *Mengelwerk* voor 1827, bl. 293.

hem geopereerde patiënten hem altoos de helft van het geld vooruit betalen moesten; — dat zulks insgelijks plaats had ten aanzien van de aan oogkwalen en blindheid lijdende personen, welke ook allen de helft te voren betalen moesten, en dat deze helft eene vrij aanmerkelijke som bedroeg. Wij voegen hierbij, dat, de Heer LUSARDI van Heeren Burgemeesteren der steden *Rotterdam* en *'s Gravenhage* de vrijheid bekomen hebbende, om voor de door hem gratis geopereerde arme ooglijders uit de Stads-apotheken de benoodigde uit- en inwendige geneesmiddelen op te schrijven, wij in de gelegenheid geweest zijn, om onderscheidene geneeskundige voorschriften van hem onder 't oog te krijgen; omtrent het al of niet doelmatige van welke voorschriften wij het liefst zwijgen zullen, en ons bepalen met het publiek te verzekeren, dat, om den zachtsten term hieromtrent te bezigen, de kennis der geneesmiddelen van den Heer LUSARDI insgelijks nog veel te wenschen overlaat, en over het geheel op een' zeer lagen trap staat. — Overigens is het algemeen bekend, dat de Heer LUSARDI de *operatie* ter vorming van de kunstpupil niet, zoo als hij die beschrijft, *per corneam*, maar *per scleroticam* en *per iridodialysin* verrigt; dat onder het verrigten dier *operatiën* de patiënten doorgaans zeer hevige pijn leden, somtijds flaauw vielen en het op de zenuwen kregen; dat, ter voorkoming der te vreezen *Iritis*, de *antiphlogistische* kuur in derzelver volsten omvang, gepaard met de hongerkuur, door hem zonder onderscheid bij alle zijne patiënten werden in het werk gesteld; zoodat, offschoon de slotsom van de door den Heer LUSARDI in *Nederland* verrigte *operatiën* juist niet zeer gelukkig is uitgevallen, zijne patiënten echter allen eene zeer aanmerkelijke verligting van goed en bloed ondervonden hebben. En deze man, *incredibile fere est*, ondervindt in het Vaderland van een' MENSERT, ANSIAUX, ONSENOORT, LOGOER, HAAN, en van een aantal andere bekwame Genees- en Heelkundigen, die het *ophthalmologische* vak, het zij geheel of gedeeltelijk, wetenschappelijk en niet zonder roem uitoefenen, niet slechts

van *particulieren*, maar ook van onderscheidene *autoriteiten*, ja — laten wij de waarheid niet ontveinzen — van sommige Genees- en Heelkundigen, eene bijzondere bescherming en ondersteuning!!! — Och, mogten mijne landgenooten, door dit door mij met levendige kleuren, doch naar waarheid, geschetst tafereel, leeren, om voortaan niet meer zoo ligtelijk, niet slechts hun geld, maar ook hun bloed veil te geven aan rondreizende avonturiers, onder welke benaming deze zich ook mogen voordoen! dan zoude *Recensent* zijne moeite dubbel beloond achten; besluitende hij deze recensie met de volgende woorden: *Non tali auxilio, nec operatoribus istis nostra in Patria ars salutifera eget.*

Specimen medicum de Dentitione sana et morbosa, quod — pro gradu doctoratus in Acad. Rheno-Trajectina publicè et solemni examini submittit J. VAN LIER, EL. F., *Rheno-Trajectinus*, die XVI Decembris 1828. 8vo. pp. VIII, 120.

Deze Dissertatie schijnt hoofdzakelijk te zijn opgesteld met het doel, om WICHMANN's gevoelen te bestrijden, dat de *dentitie*, omdat zij eene natuurlijke ontwikkeling is, nooit eene ziekte daarstelt. Het is zeker, dat de *tandjes* der kleinen al eene zeer ruime vrijplaats waren, waarin de onkunde van *Medicasters* zich verbergen kon. Maar, als men begint te theoretiseren, gaat men ligt te ver. WICHMANN, echter, zal steeds de eer behouden van het eerst tegen het heerschend vooroordeel moedig te zijn opgetreden. Ons komt het voor, dat men op de geheele ontwikkeling letten moet, zonder daarom de tanden geheel over het hoofd te zien.

Wat nu deze Verhandeling betreft, dezelve verdient onder de goede Dissertatiën geteld te worden. Het eerste Hoofdstuk handelt over het regelmatig tandenkrijgen (*de dentitione sana*). Het anatomische vindt men hier goed bijéén; maar hoe in dit gedeelte eene § gevonden kan worden over de onregelmatige afwijkingen in de vorming en ontwikkeling der tanden, (p. 47—53) begrijpen wij niet, daar dit punt blijkbaar bij het tweede Hoofdstuk behoorde behandeld te worden, hetwelk de ziekelijke *dentitie* ten onderwerp heeft. — Wij hadden in de aanhaling der Schrijvers gaarne wat meerder keuze gezien. Journaallectuur en een *Dictionnaire de Médicine* zien wij niet gaarne naast MORGAGNI en STOLL.

Verslag van de Commissie tot ondersteuning van personen of huisgezinnen, ten gevolge der heerschende Ziekte onvermogend zijnde, en welke door geene Diaconie bedeeld worden, te Groningen. Aldaar, bij J. Oomkens. 1828. *In gr. 8vo.* 115 *Bl. f* 1 - :

Waarschijnlijk zou Recensent dit boekje niet gelezen hebben, wanneer het niet aan de Redactie van dit Tijdschrift ware toegezonden. Hij verklaart intusschen volmondig, zelden eene aangenamer lectuur gehad te hebben. De orde, welke de Commissie in hare weldadige handelingen volgens dit Verslag heeft in acht genomen, schijnt ook de pen bestuurd te hebben van hem, waaraan zij de opstelling van hetzelve heeft toebetrouwd. Als bijdrage tot de geschiedenis der Volksziekte, als Volksramp beschouwd, hebben deze bladen eene gewigtige waarde; terwijl zij tevens een aandoenlijk voorbeeld geven van de heerlijke werking der weldadigheid, welke men, het zij onze Natie ter eere gezegd, teregt Volksdeugd heeten mag. Verblijdend zijn de bewijzen van die deugd voor den mensch en voor den Christen, en hij denkt er bij: zulke deugden kweekt het gezegend Christendom alleen! Met dankbaar gevoel, inwoner van dit goede land te zijn, legde Recensent dit voortreffelijk Verslag uit de handen.

Vrijmoedige Gedachten op het Rapport aan Z. M. den Koning, uitgebragt door de Commissie tot onderzoek der beste Rivierafleidingen; door C. DE BEER, *Ingenieur van den Waterstaat. Met eene Kaart. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1828. *In gr. 8vo.* 141 *Bl. f* 1 - 80.

Er zijn in de laatste jaren, door den drang der omstandigheden en ten gevolge der meer gevorderde wetenschappen, zoo vele theoretische en proefondervindelijke werken over den waterstaat onzer vier noordelijke hoofdrivieren geschreven en bewerkstelligd, dat het tijdstip eerlang geboren schijnt, waarin, met meer volledige kennis van zaken, een alomvattend ontwerp kan gevormd worden. En, vermits reeds eene tweede Commissie van Z. M. werkzaam is, om een dergelijk ontwerp

finaal voor te slaan, is het meer dan ooit de pligt van elk vaderlandlievend ingezeten, naar vermogen het zijne bij te dragen, ten einde bij eene zoo moeijelijke taak de behulpzame hand te bieden. Wij moeten den Heere DE BEER dus dank weten, dat ook hij eene zoo belangrijke bijdrage heeft geleverd. Daarin ligt opzigtelijk onze benedenrivieren, de *Maas*, *Merwede* en *Biesbosch*, eene kennis van zaken opgesloten, welke zeldzaam zoo oorspronkelijk wordt aangetroffen; offchoon de Schrijver, minder, naar het schijnt, met de bovenrivieren bekend, alle bezwaren in de hem bekende vakken, weet op te sommen, zonder die der overigen genoegzaam te waardigen. Indien de Waterstaat nooit zonder nadeel van eenigen kan werken, moeten de bezwaren der verschillende gewesten toch onpartijdig overwogen worden, alvorens te besluiten, hoedanig de meesten ten laste van de minstmogelijken duurzaam te helpen zijn. Daarbij leveren de *vrijmoedige Gedachten* veelvuldige zaken, welke zelfs in geen middelbaar verband met het ontwerp der Commissie staan, offchoon zoo zelfdenkend, en zoodanig uit den aard der waterbouwkunde geput, dat zij soms nieuwe bronnen voor de kennis onzer rivieren openen.

Dan, volgen wij het werk zelve, zoo vinden wij, (I) in eenen zakelijken, maar zeer stroeven stijl, eene gedeeltelijke beredeneerde geschiedenis van de *Rhijn*-wateren in onze gewesten, waarbij met veel klem, en op eene treffende wijze, wordt aangetoond, welk eenen verbazenden invloed het doorbreken van de landengte tusschen *Calais* en *Douvres*, de *Cimbrische vloed* genaamd, op deze landen uitoefende. De Schrijver betoogt, hoe het water, dat vroeger uit den *Atlantischen* Oceaan tusschen *Schotland* en *IJsland* wel 200 uren ver door de Noordzee naar de monden van den *Rhijn* moest stroomen, veroorzaakte, dat de springtijen toen zeer gering waren; terwijl zij daarna, slechts 40 uren ver regtstreeks door het Kanaal komende, wel 5 ellen hooger werden, en alleen daardoor gewesten overstroomden, die eerst in latere eeuwen, door de afgevoerde rivierslibben, gedeeltelijk weder bewoonbaar werden.

Vóór dien vloed liepen eb en vloed geregeld op en af; thans ontmoeten zich de wateren der beide zeeën, stuwen zich op, en veroorzaken eenen hoogeren stand. Diezelfde doorbraak is tevens oorzaak, dat de noordelijke monden gestadig in vermogen verminderden, en de *Waal* steeds grooter werd;

omdat de ebbe, die vroeger naar *Schotland* afliep, thans omgekeerd naar het Kanaal ftroomt. Want, de monden van de *Maas* het ontmoetingspunt voor de noordfche en *Atlantifche* wateren zijnde, moesten de noordelijk gelegene monden (ten gevolge der opftuwing) trager lozen, dan de zuidelijke, welke een' onmiddellijken trek door het Kanaal naar de lager afloopende *Atlantifche* zee verkregen.

Vele opmerkelijke bijzonderheden zijn hierbij aangeteekend; gelijk de vruchtbare kleibodem van het *Haarlemmermeer* en andere overftroomde landen, boomftammen, twee ellen diep langs de boorden van den *Amftel* gevonden, enz. te lang om alle op te fommen.

Op dit alles moet intusfchen aangemerkt worden, dat de zee, ten gevolge van de aantrekkingskracht der Maan, een beweegbaar bolvormig vlak vormt, waardoor de hoogere vloeden in het Kanaal door even lage ebben opgevolgd worden, zoodat de gemiddelde ftand dezelfde blijft. De botfing der twee elkander ontmoetende ftroomen kan de vloeden dus hooger doen oploopen; maar bij de ebbe loopt het water dan ook weder langs twee ftroomen af. Ook ftaat zulks in ftrijd met het vermeerderde vermogen der zuidelijke monden, vermits de ftuwing en verzandingen der hoogere vloeden, welke door het Kanaal komen, het fterkst op de naastbijzijnde uitwateringen moeten werken, terwijl de monden, ten noorden van het ontmoetingspunt, hieraan door den grooteren afftand en de lagere Noordzee - vloeden juist minder onderhevig moesten zijn. De ondervinding laat dit echter vooralsnog in 't onzekere, en men kan niet wel beweren, dat de fterker werkende getijen alleen door fchuring en diephouden in ftaat zijn, naar evenredigheid meer vermogen aan de zuidelijke monden, dan aan de noordelijke, te geven.

Het is bovendien bekend, dat de westelijke ftrekking mede aan kunstmatige werken, als het *Bijlandfche* Kanaal, het Kanaal van *Pannerden* en eenige hoofden, die de verhouding tusfchen de verfchillende takken daarftellen, toe te fchrijven is, en dat doorbraken bij *Xanten* die ftrekking buiten alle verhouding bevorderen.

Wanneer men de bewijsgronden van den Heer DE BEER, (bl. 16 en volg.) aangaande de oorzaken der opflibbingen, bij die van den Heer SWARTS (in deszelfs Verhandeling over het *IJ*) voegt, dan zal men voortaan wel als bewezen mogen aannemen, dat de opflibbingen der uitwateringen, hier te lande, nooit door grondftoffen uit zee veroorzaakt worden.

(Bl. 23.) Dat de ingedijkte landen vóór de uitvinding der watermolens konden lozen, bewijst, dat de gemiddelde stand van den waterspiegel zelfs toen nog niet zeer hoog was. Eerst door de gestadig voortwerkende opslibbingen, die in niet het minste verband staan met den *Cimbrischen* vloed, werd de waterspiegel allengskens zoodanig verhoogd, dat kunstmatige lozingsmiddelen noodzakelijk werden.

II. Min gelukkig schijnt DE BEER mij soms te zijn in eenige toepassingen van gezegde grondstellingen. Dat b. v. de oude *Merwede* (bl. 49, 50) in 1822 dubbel zoo veel water voor *Dordrecht* bragt als in 1804, bewijst evenzeer de noodzakelijkheid, om door een afgesloten rivierbed eindelijk de noodige schuring te bewerken, de verzinkingen eener te groote uitgestrektheid te beletten, en dusdoende de scheepvaart te verbeteren, als het eene toenemende helling naar het noorderdiep bewijst. Dat eene nieuwe *Merwede* de rampen niet afkeert, indien de rivier zich hooger zet, gelijk in 1827 bij *Ochten*, is ten deele waar; offchoon meerdere diepte, in allen gevalle, de benedendistrikten beveiligt, dewijl de Commissie hoogerop andere voorkeeringen neemt. Bovendien stelt DE BEER opzigtelijk de *Gelderfche* vallei een plan voor, dat gedeeltelijk hetzelfde bezwaar heeft. Een projekt van verbetering moet zich over het geheel uitstrekken, en niet alleen over de uitwateringen. Deze kunnen open en het water aldaar laag zijn, terwijl de bovendijken, door ijsdammen, doorbreken of overloopen.

Bij het opsommen van eenige bezwaren (bl. 80) tegen het ontwerpen van lagere dijken of overlaten, had de Schrijver mogen voegen, dat dezelve door ringdijken, terpen en den hoogeren grondslag der voortaan te bouwene huizen voor een groot gedeelte uit den weg geruimd worden; terwijl de blootgestelde landen alsdan, door de afschaffing der zware polder- en dijkslasten, gedeeltelijk met de ledige hand, en dus zonder bezwaar voor iemand, eene natuurlijke schavergoeding zouden verkrijgen.

(Bl. 75) Een overlaat door de lage *vijf Heerenlanden* komt echter ook mij zoo ondoelmatig en verderfelijk voor, dat ik liever al die landen onteigende, er de dijken om wegnam, en dezelve aan de golven prijs gaf, ten einde eene sterke afleiding aan de andere distrikten te geven; tot dat deze landen, na verloop van tijden, door opslibbingen, met meer voordeels weder vruchtbaar konden gemaakt worden.

Het inkelderen van lage landen, (bl. 77) die het nut der

opslibbingen derven, en waar de overstroomingen derhiettegenstaande nu en dan alles vernielen, komt mij, in weerwil der kunstmatige middelen van aftapping, (als door stoom of anderzins) hoogst verkeerd voor; doch wil ik zulks geenszins ten opzigte van die binnenlandsche polders gezegd hebben, welke, gelijk het *Haarlemmermeer*, niet gestadig van de rivieren afhangen; want het is proefondervindelijk waar, dat zulke aanzienlijke meren door golfslag enz. gedurig in grootte en vermogen toenemen, dat geene kunstmiddelen daartegen hielpen, en zij dus eindelijk alles zouden bedwingen, indien zij niet volkomen bedwongen werden. In allen gevalle (bl. 89) moest het Gouvernement hier tusschenbeiden komen.

III. Eindelijk stelt DE BEER zelf een plan voor, hetwelk eene wijziging van het vroeger door REDELIJKHEID ontworpene is; namelijk, om alle overtollige *Waal-* en *Rhijn*-wateren door de *Geldersche* vallei naar de *Zuiderzee* te brengen. Het hooge *Waal*-water zou, door middel van een' overlaat boven *Hien*, tusschen leidijken tegenover *Wageningen* in den *Neder-Rhijn* worden gebragt, en van hier met het eigen *Rhijn*-water op dezelfde wijze tusschen leidijken naar *Bunschoten* in zee. Er is geen twijfel, of dit plan verdient eene rijpe overweging, omdat het sterke verval de afleiding veelvermogend maakt, en de *Lekken*-dijken beneden, even als de hooge standen bovenwaarts, daardoor verligt worden. Dan, terwijl eenige door de Commissie in het Rapport tegen deze vallei geopperde bezwaren niet weêrlegd zijn, meen ik nog andere te hebben, welke even zeer in aanmerking komen.

Het moet vooreerst eenige verwondering baren, dat DE BEER zich zoo vele vruchtdragende moeite geeft, om te betoogen, dat de *Cimbrische* vloed gene meer westelijke strekking aan onze rivieren gaf; terwijl de geprojecteerde overlaat daarentegen strekt, om het water weder meer noordwaarts te leiden.

(Bl. 91.) Om het plan eenwen later nog voldoende te maken, zonder veelvuldige veranderingen te behoeven, zoude men de blijvende rivierbedden, even als de ingeslotene overlaten, tegen de gestadige opslibbingen moeten kunnen beveiligen, hetwelk onmogelijk is; zoodat vermogen en verhooging van den waterspiegel in eene omgekeerde rede zullen voortwerken. Wel zal de grondslag nooit volkomen zoo hoog, als de kruinen der overlaten kunnen verhoogen, omdat alsdan het water achter den overlaat zelven gestuit wordt en de schuring nooit geheel ophoudt; maar het doel gaat alsdan zonder nieuwe uitdiepingen grootendeels verloren.

(Bl. 95.) Indien de *Bunschoter* zeedijk 2 ellen verlaagd wordt, en dus slechts 1 el boven de gewone vloeden blijft, dan zal het zeewater zoo dikwijls over denzelven heenloopen, dat de benedenlanden, tusschen de leidijken gelegen, veel in waarde zullen moeten verliezen; waarbij nog komt, dat de binnen- en buiten-dozeringen van den verlaagden *Bunschoter* dijk, alsdan eene gelijk zachte glooijing zullen vereischen.

Dat het verval van de vallei circa 6¼ ellen op 7 uren gaans bedraagt, is zeker aanzienlijk; maar de overlaat door de *Beruwe* heeft geenszins dit voordeel, en de vallei zelve heeft, even als alle onze rivierbedden, eene convexe gedaante, zoodat het verval, boven veel grooter dan beneden zijnde, (ten gevolge van den zandigen grond) boven eenigermate de uitwerking van een' bergstroom zal hebben; terwijl het, eerst beneden door den zeedijk opgestuwd wordende, juist daar de meeste der stoffen zal laten bezakken, en dus dubbel nadeelige opslibbingen zal berokkenen. Veroorzaken deze en andere redenen een minder vermogen, dan wil DE HEER den overlaat nog meer verlagen, waardoor die landen bijna alle waarde moesten verliezen, en de overlaat welligt dra een aanhoudend rivierbed zou worden. Overigens is het verval, in vergelijking met dat van den *IJssel*, nog veel grooter, omdat ook hier de gewone verkeerdheid bestaat, bij die rivier slechts den afstand van den *Kijfwaard* naar de *Paardehoer* te berekenen, alschoon de eenige juiste meting eener rivier die gene is, welke over het stroombed geschiedt. Immers kan men zich hier niet gronden op ontwerpen van denkbeeldige rigtingen, wier uitvoering en gewaande uitwerking hoogst onzeker zijn. Eerst nadat kronkels zijn weggenomen, kan men den korteren afstand in aanmerking nemen. Het schijnt intusschen reeds uitgemaakt, dat de hoogte of geaardheid der gronden zulks, gelijk bij *Corsfek*, niet overal mogelijk maakt. — Dat het stremmen der communicatiën bij hoog water kan verholpen worden, is te wenschen; maar het is jammer, dat de middelen daartoe niet werden opgegeven; als b. v. ponten, die zonder ijsgang bijna voldoende zijn. Overigens is hier de vraag niet, of dijkbreuken niet vreeselijker zijn dan het stremmen der communicatiën; maar de vraag is, gene tegen te gaan en deze te behouden. Er is meer aan gelegen, dan de Schrijver schijnt te vermoeden, om zulke belangrijke wegen vaak langdurig en in alle jaargetijden afgesloten te zien.

Het grootste bezwaar intusschen, hetwelk, mijns inziens, in dit plan ligt opgesloten, is de te lage uitwerking van hetzelve. Immers zagen wij, dat de zwaarste doorbraken van de boven-*Rhijn*-dijken zelve niet in staat waren, een' der riviertakken genoegzaam te ontlasten; wat zal dan een overlaat, zeven uren beneden het scheidingspunt, op 4 à 5 ellen lager boven Amsterdamsch peil, gelegen, voor de *Waal*, *Rhijn* en *IJssel*, boven *Wageningen* en *Hien*, kunnen baten? En het zijn juist de ijsverstoppingen, welke onze rivieren zoo bijzonder gevaarlijk maken. De eenige heilzame uitwerking ware voor de *Lek* en beneden-distrikten; zoodat de Heer DE BEER wel had dienen te betoogen, dat, hetgeen de Commissie ten behoeve dezer gewesten aanraadt, onvoldoende of schadelijk is. DE BEER maakt daarvan wel eenig gewag, maar niet zamenhangend en niet alomvattend.

Om bovengezegde zwarigheid opzigtelijk den *Rhijn* eenigzins tegen te gaan, werd wel de overlaat door de *Betuwe* ontworpen; maar bij ijsverstoppingen, die zoo wel kort boven de *Greb* als in het *Pannerdensche* Kanaal kunnen plaats vinden, zal het water eerst het geheele verschil van peil van het scheidingspunt tot aan de ijsverstopping, dat is in eenige gevallen tot 4 ellen, moeten opgestuwd worden, alvorens meer uitsluitend op de *Waal* te kunnen overstorten; zoodat de *Rhijn*-dijken kunnen overloopen, vóór dat de gewenschte uitwerking te weeg gebragt wordt. Doorbraken in de *Betuwe* boven *Hien* en de *Greb* zullen alsdan bovendien het water, zonder middel tot lozing, tegen de leidijken opstuwen, en dus allernoodlottigst voor deze streken zijn; ja de overlaat zelf zal nog medewerken, om het zetten van ijsdammen spoediger te bewerken. Dit staaft mogelijk het vroeger gezegde, dat de Schrijver de meeste kunde van de benedenrivieren heeft.

IJsverstoppingen hangen niet alleen van het verval af, (bl. 99) maar evenzeer van bijoorzaken; als zandplaten, kronkels, kribben, kaden, enz. Is de stroom aanhoudend snel, dan vernietigt hij deze zwarigheden door eigen vermogen; maar, vermits de vermeerderde snelheid slechts tijdens het kortstondige werken van den overlaat zal plaats hebben, blijven die bezwaren veelal bestaan. Daarbij zal het water door den gedeeltelijken aanvoer slechts tot eene zekere laagte achter de ijsdammen kunnen vallen; dewijl de ondervinding ongelukkigerwijze leerde, dat deze tegen den hoogsten aandrang van

boven bestand bleven. Het is ook te verwonderen, dat DE BEER van de waarschijnlijkheid niet gewaagt, dat ijsdammen op, of liever kort boven den overlaat zelven, dezen somwijlen gedeeltelijk zullen sluiten, en dat hij althans tegen het eerste, hoewel meer zeldzame geval geene behoedmiddelen, als wilgen, heiwerk, enz. opgeeft. Moet de overlaat, bij ijsverstoppingen in den *Rhijn*, het onverdeelde water door de *Betuwe* lozen, dan dient hij hetzelfde vermogen als die bij de *Greb* te hebben, en niet de berekende, welke slechts het gewone hooge water in aanslag neemt. De *Waal*, die reeds op zichzelve de meestvermogende tak is, en dit nog meer door doorbraken bij *Xanten* wordt, heeft in het geval der bovengezegde ijsverstoppingen meer water te lozen, dan zulks, door de lagere werking van de *Lek*, welligt ooit met de *Geldersche* vallei zal plaats vinden.

(Bl. 107.) De aanmerking, dat kommen spoedig gevuld zijn en dan niets meer baten, is veelal waar, even als dat zijdelingsche aftappingen weinig afdoen, indien zij het water niet langs een' anderen weg naar zee afvoeren; maar dat zij somwijlen nuttig zijn, bewijzen toch de doorbraken van 1751 bij het *Beusichemsche* veer, van 1755 in de *Marsch* bij *Rheenen*, in 1795 aan het spoel; des te meer zullen zij dus helpen, wanneer zij zich niet over kleine polders uitstrekken, maar, even als het *Lac Maris* in *Egypte*, hier de geheele *Betuwe* beslaan. Immers werkt de *Rhijn* zeldzaam onafgebroken met zijne grootste kracht gedurende 9 etmalen; doch, indien zulks gebeurt, wordt het water geenszins alleen in de kom ingesloten, maar vermeerdert de lozing door de monden, naarmate de stand hooger is. Bovendien ware deze zwarigheid mogelijk te overwinnen, indien men het zuidelijke gedeelte der *Linge-*, *Arkel-*, *Baaze-* enz. dijken in eene westelijke strekking naar *Hardinxveld* toe verlegde, wijl de *Betuwe* alsdan niet meer, zoo als tegenwoordig, een zak zoude zijn, die beneden zoo noodlottig gesloten is, maar naar verhouding van den toevoer zoude kunnen lozen.

De berekening der kosten (bl. 110—115) schijnt mij tamelijk willekeurig opgemaakt te zijn, zoodat de aankoop der goederen op de rekening wordt gebragt en weder geschrapt, alsof de zekerheid van 's winters en de groote mogelijkheid van 's zomers te verdrinken hen niet, in weerwil der opslibbingen ten gevolge der zandachtige gedeelten van de *Geldersche* vallei, in waarde zoude doen verminderen. Voor de opper-

vlakte der leidijken en het uitgraven der verdere gronden tot het vinden van specie wordt niets gerekend. Voor het onteigenen van gronden worden billijkerwijze zelfs dàn hooge prijzen gesteld, wanneer dezelve niet voor smalle strooken, maar voor uitgestrekte stukken plaats vindt; terwijl men hier slechts *f* 350 per bunder rekent, offchoon soms wel *f* 150 voor lage heidegronden wordt betaald, en de goede gronden tusschen *Amersfoord* en *Nijkerk* mede onder die gemiddelde waarde begrepen zijn. Voor het bezoden wordt niets gerekend. Voor het lozen der *Linge*-wateren, tijdens het werken van den overlaat in de *Betuwe*, schijnt niet gezorgd te zijn, offchoon de in- en uitlaat-sluizen alsdan niet kunnen werken. Ook wordt niet gezegd, hoedanig de *Linge* bij laag water door den overlaat zou loopen. Eene grondpomp van 1000 ellen lengte, buiten bogt en inlaat, is zeker uitvoerbaar, maar kostbaar en niet berekend. Voor de buitengewone uitgaven, waarvoor gewoonlijk 10 pCt., en dus *f* 1,300,000 had dienen gesteld te worden, rekent men hier circa ⅜ pCt, of *f* 50,000. Voor het openhouden der gemeenschappen wordt niets gesteld. Eindelijk wordt niet in rekening gebragt het bezwaar van overstrooming van de *Betuwe* bovenwaarts; offchoon het water aldaar, zonder middelen van lozing, tegen de leidijken zal opstuwen. In één woord, het komt mij voor, dat, indien het plan ten uitvoer werd gebragt, de kosten geheel anders dan de berekende zouden uitvallen.

Een zoo bekwaam Ingenieur, als de Heer DE BEER ontegenzeggelijk is, moest de noodzakelijkheid (bl. 119) inzien, eindelijk van alomvattende plans uit te gaan. Ook beschouwt hij, mijns inziens, het geven eener regelmatigere rigting door het wegnemen van kronkels enz. uit het ware oogpunt. Het is herhaald gezegd, dat de stroombanen niet alleen voor eene geregelde afstrooming, maar tevens ter bevordering van scheepvaart en koophandel moesten ingerigt of behouden worden; en men heeft dit doel door negatieve werkzaamheid zoeken te bereiken, door de kronkelingen te laten bestaan, om niet de uitwerking van bergstroomen te verkrijgen, die nu eens, met onweêrstaanbare kracht, alle beletselen vernietigen, en dan weder tot het laagste peil afloppen. Hoe nadeelig dit wezenlijk in berglanden moge wezen, zoo weinig acht ik het mogelijk, dat eene dergelijke uitwerking ooit bij ons, door eenig kunstmatig aangebragt middel, kan ontstaan, omdat eene rivier naar mate van hare kracht buiten

ons bereik geraakt; terwijl de natuur alom aantoont, dat de meest belemmerende bogten juist dáár blijven bestaan of verergeren, waar de verminderde stroomsnelheid geen vermogen heeft, om eene kortere baan te vormen. Het verlies van water wordt bovendien ruim vergoed door de sterkere schuring, welke daarbij plaats vindt, daar eene meer regelmatige en minder willekeurige rigting minder zandplaten zal veroorzaken, en de stoffen zoo veel lager zal afvoeren, dat zij zich van zelve, of door hulp van de getijen, in zee verliezen. Niets heilzamers zou er voor onze rivieren kunnen ondernomen worden, omdat hare convexe gedaante thans het meeste verval op de bovenrivieren te weeg brengt, waar, algemeen gesproken, mindere nadeelige bogten zijn, en deze veelal vermeerderen, naar mate het mindere verval meerdere kracht van tegenstand aan den grond geeft, en het water dwingt, de toevallige oneffenheden van den bodem te volgen. — Minder eenstemmig ben ik met DE BEER, (bl 120) wanneer hij *onbepaalde* opruimingen op alle buitenwaarden wil hebben. Die langs de *Lek*, in de vorige eeuw, en langs den *IJsfel*, in 1809, bewijzen er het nutteloze van. Het is immers bekend, dat de dijken op zeer verschillende afstanden vaneenliggen; dat de buitenwaarden zeer ongelijk hoog zijn, en het verval zeer onregelmatig is. De opruimingen moeten dus alleen naar die grondslagen geschieden, en naar verhouding van de plaatselijke behoeften werken; in dier voege b. v., dat bij schaardijken, hoogen grond en weinig verval, alle zwarigheden hoegenaamd weggeruimd en de hooge gronden afgegraven worden; terwijl bij uitgestrekte, lage uiterwaarden en sterk verval de aanwassen, platen, kaden enz. onder toezigt moesten behouden blijven. Zelfs zou ik de bekadingen, veerdammen enz. niet onvoorwaardelijk laten wegnemen, omdat er omstandigheden zijn, waarin zelfs ijsdammen op ruime plaatsen, in gevaarlijke oogenblikken, de geregelde lozing meer bevorderen dan benadeelen. Hoe gelijkmatiger eene rivier vliet, des te minder gevaren zijn er te duchten, en des te voordeeliger voor de scheepvaart.

(Bl. 117.) Het voorstel, om de rivieren eene meer gelijkmatige breedte te geven, is, wegens de daardoor bevorderde uitschuring, even voordeelig voor de waterlozing als scheepvaart. Het vermogen moet daarbij natuurlijk overal evenredig aan de verschillende standen zijn. Men zou de stroombanen door kaden en kribben voordeelig binnen een enger bed kun-

nen sluiten, zonder daardoor den afvoer bij hooge standen te belemmeren. Het afsluiten van de Noord (bl. 126) en het beteugelen van het *Sluissche* diep, tot meerdere uitschuring, schijnt mij voldingend en met de noodige voorzigtigheid voorgesteld, gelijk al hetgeen de Schrijver ter verbetering van de scheepvaart op de benedenrivieren zegt.

Bij resumtie schijnt de Heer DE BEER, opzigtelijk vele gronddenkbeelden, met de eerste Commissie overeen te stemmen, maar in de middelen van uitvoering en in de gevolgtrekkingen meestal van dezelve te verschillen.

Het werk verdient niet alleen gelezen, maar rijpelijk overwogen te worden, dewijl er, buiten het aangehaalde en het bekende, tot dusverre minbekende zaken in voorkomen, welke nieuw licht verspreiden en uit de natuur zelve geput zijn.

De Kaart is niets dan eene ruwe schets, om het ontwerp der *Geldersche* vallei eenigzins tastbaar te maken.

Nog meen ik te moeten opmerken, dat men, tot regt verstand der zaak, daarbij moet lezen de twee bondige werken van Dr. SWARTS, te weten de boven aangehaalde Verhandeling over het *IJ*, en de geschied- en natuurkundige overwegingen betrekkelijk onze rivieren. Daarin ligt eene kracht van redenering, eene zakelijkheid, en een zoodanig verband in de oordeelkundige beschouwing van onzen Waterstaat opgesloten, dat die twee werkjes ontegenzeggelijk tot de voortreffelijkste bijdragen over de kennis onzer rivieren behooren.

S. O.

Brieven over Engeland. Uit het Fransch van den Baron VAN STAEL. *Met Aanmerkingen van Prof.* H. W. TIJDEMAN. *Te Dordrecht, bij* J. de Vos en Comp. 1827. *In gr.* 8vo. 340 *Bl.* *f* 2-90.

Er is over *Engeland*, sedert WENDEBORN en ARCHENHOLZ tot op onze dagen, veel, zeer veel geschreven. De lezer zou dus kunnen denken, dat hij hier slechts het getal dier duizend en ééne gewone reisbeschrijvingen over dat énige land zou zien vermeerderen, indien niet de naam van den waardigen Zoon der Schrijfster van *Corinna* en *Duitschland* hem ten waarborg strekte, van hier toch niets geheel dagelijks te zullen vinden. En inderdaad, de reiziger, in plaats van ontmoetingen, reisanecdoten, honderdmaal gezegde bij-

zonderheden wegens *Londen*, de fabrijksteden enz. te herhalen, heeft slechts één oogpunt gekozen, en daaruit dan ook zijn onderwerp bestendig beschouwd; — het is, *Engeland* als *constitutioneel land*; dat is, *de invloed der* Engelsche *wetten en staatsregeling op de algemeene denkwijze en de behandeling van zaken.* Het is waar, in vele bijzonderheden is dit niet aangetoond. De Schrijver kiest eenige punten uit; zoo als de wetten over de verdeeling der eigendommen, de verbouding van het *Aristocratische* tot het *Democratische* grondbestanddeel der Constitutie, de inrigting der dagbladen, de openbare bijeenkomsten van het Parlement en deszelfs inwendige gesteldheid, vooral die van de Kamer der Gemeenten, waaromtrent de Schrijver, wat de *reglementaire* vormen betreft, tot in kleine bijzonderheden treedt. Men ziet, er is nog veel, veel meer, ook zelfs van de zijde, van welke onze Schrijver *Brittanje* beschouwt, daarover te zeggen. Maar hij heeft zich bepaald om te doen zien, dat *Engeland* het land der *contrasten* is, en dat zelfs eene volkomen *logische* gevolgtrekking uit gegevene daadzaken hier stuiten zou op de inwendige levenskracht des Volks, die zich boven de mechanische wetten van bestaan, welke elders de Staten regeren, verheft, en den berekenaar, die naar *deze*, zuiver *statistisch*, te werk gaat, teleurstelt. — Deze *levenskracht* voor te stellen; hoe zij het geheele *Engelsche* staatsligchaam, en zelfs verouderde vormen, bezielt; hoe zij den eerbied voor de oude *Aristocratie* met alle de regten des Volks in de *Democratie* vereenigt; hoe zij *Engeland*, in spijt der staatkunde van het Ministerie, tot de schuilplaats der verdrukten, die elders geene toevlugt hebben, verheft; (eens was dit *Nederland!*) hoe zij de raadplegingen van 's lands Hooge Vergaderingen zoo wel, als die der vele vereenigingen van burgers ter handhaving hunner staatkundige regten, doordringt; hoe zij, hetgeen de vrijheid belemmert, door onderlinge mededeeling, openbare bekendmaking, en de kracht van het algemeene gevoelen, weet uit den weg te ruimen: — dit is eigenlijk het doel van dit werk. De Baron is gelukkig geslaagd, in hetgeen hij veelal zelf heeft gezien en bijgewoond op eene onderhoudende wijze voor te stellen en met belangrijke aanmerkingen te doorvlechten; maar men moet, bij eene oplettende doorlezing, erkennen, dat hij *alles* in het gunstigste licht beschouwt, en het werk meer eene *Apologie*, dan eene onzijdige voorstelling van *Engeland* bevat. Het is waar, de te vroeg overledene, als mensch, land- en staats-

huishoudkundige even achtingwaardige Schrijver bewoonde *Zwitserland*, en wel de nabijheid van *Genève*, alwaar altijd zekere bijzondere genegenheid en vooringenomenheid met *Engeland* heeft geheerscht, (men denke aan DELOLME, de Schrijvers der *Bibliothèque Britannique*, enz.) en doorgaans ging die genegenheid dan ook met eene zeer goede en grondige kennis van het land en deszelfs zeden gepaard. Maar hier wordt slechts de eene zijde van het tafereel voorgehangen, en alles zoo veel mogelijk in het gunstigste licht vertoond. Geen woord — of naauwelijks een woord — van den aan *Engeland* knagenden kanker der Armentax, die de nijverheid *dwingt* (zonder verdienste) tot ondersteuning der luiheid. Geen woord van de beklagelijke inrigting der Gevangenhuizen, van de slechte Policie, de roovers in de nabijheid der Hoofdstad, die door de vele doodstraffen toch niet kunnen worden beteugeld. Geen woord van den dwang, door de hooge *Aristocratie* aan den burger opgelegd, van duur brood te eten, ten einde zij hunne landerijen te beter zouden kunnen verhuren, en nog millioenen bij hunne millioenen opleggen. Geen woord van de boven alle verbeelding slechte *Kerkelijke Organisatie*, die toch met het staatkundige, in *Engeland* vooral, ten naauwste zamenhangt; van de noodzakelijkheid, om tienden te geven aan veelal luije of verachtelijke wezens, die hunne ongehoorde inkomsten te *Londen* of elders in weelde en wellust verbrassen, en een' Hulpprediker (*Curate*), voor een Godsloontje van op zijn best 100, somtijds 40 of 50 P. st., al het werk laten doen; welk werk in het slaperig lezen van een preekje, en voorts in een' *machinalen*, eenzelvigen eerdienst bestaat. Geen woord van de noodzakelijkheid, om zich door Geestelijken van die *Hooge Kerk* te laten trouwen; (het huwelijk is in *Engeland* geen *civiel contract*.) Geen woord van de inrigting der twee Universiteiten, die nog geheel met een' middeleeuwschen geest doortrokken zijn, en waar de met *stipendiën* begunstigde Geleerden (*Fellows*) die voordeelen verliezen, zoodra zij trouwen, en wat dies meer zij. Het is echter waar, dat die zelfde levenskracht, dat *praktische* gezonde verstand, hetwelk over 't algemeen de *Engelsche* Natie bezielt, zich, in den jongsten tijd, ook tegen deze misbruiken heeft begonnen te verheffen. Wij meenen, dat er zekere bepalingen gemaakt zijn, waardoor de dienstdoende predikanten, door anderen tot waarneming van derzelver post aangesteld, ten minste tegen broodsgebrek zijn beveiligd. Een andere, veel afdoende maat-

regel is de oprigting der Hoogeschole te *Londen* door staatkundige en kerkelijke *Dissenters* van de Regering, en de behoefte, welke men ook van Regeringswege gevoeld heeft, om eene andere Hoogeschool in *haren* geest in dezelfde Hoofdstad daartegen over te stellen; zoodat nu het onderwijs, door mededinging van twee ligchamen, die elkander steeds in het oog houden, die zelfde voordeelen kan genieten, welke de Letterkunde aan den wedijver van het *Edinburgh* en *Quarterly Review* te danken heeft, die daardoor ongetwijfeld de eerste recenserende Tijdschriften van *Europa* geworden zijn. De Schrijver zegt wel een woord van de meermalen geblekene verfoeijelijke staatkunde van het *Engelsche* Ministerie; doch hier tegenover stelt hij *Engeland*, als schuilplaats voor alle vlugtelingen om staatkundige vervolging, en het *Engelsche* Parlement, als tolk aller grieven van verdrukte Natiën of martelaars voor de vrijheid. Doch wat helpt het, dat zich welsprekende stemmen verheffen voor de slagtoffers der tirannij van eenen FERDINAND of MIGUEL, wanneer het Ministerie, 't welk de vrijheid in *Spanje* en *Portugal* door *bedreigingen* tegen de aanvallers had kunnen in stand houden, eerst ongestraft de *Franschen* in *Spanje* laat trekken, en daarna zelfs de *Engelsche* troepen uit *Portugal* wegneemt, en den grimmigsten zoo wel als domsten Dwingeland onzer tijden even zoo zeer als *ouden en getrouwen Bondgenoot* schijnt te beschouwen, als den grooten *Turk*? Komt de *public spirit* der Natie er wel tegen op, wanneer men, onder schijn van de *Grieken* te helpen, integendeel hunne onafhankelijkheid beknibbelt, met alle geweld *Athene*, of wat daarvan nog overig is, voor den *Grooten Heer* wil bewaren, en den moordenaar van *Scio* en verwoester van *Morea* de teederste belangstelling en deelneming schenkt, hem in den oorlog tegen *Rusland* partijdig met zijne beste wenschen achtervolgt? En dit doen *Opposanten* en *Ministeriëlen* — de *Times* met den *Courier* — om strijd. Wat helpt het dan nu, zoo men in het Parlement fraaije redevoeringen uitspreekt, en de *Portugesche* vlugtelingen opneemt, wanneer die redevoeringen in den wind verstuiven, en deze vlugtelingen eindelijk, niet naar hun Vaderland, niet naar een welwillend Eiland gezonden worden, dat de handen naar hen uitstrekt, maar, door heimelijk geposteerde wachtschepen, met kanonskogels, en met gevaar van, uit gebrek aan levensmiddelen, om te komen, tot tweemaal toe genoodzaakt worden, om den steven te wenden, en elders eene schuilplaats te zoeken, opdat de

geliefde Dwingeland, de vriend van *Lord* WELLINGTON en *Conforten*, beter zou kunnen flapen? *Spreken* daartegen, ja, dit mogen de *Engelschen*, zoo veel zij willen; maar het Ministerie lacht hen uit; behoudt zijne *finecures*, en doet zijnen zin. Het heeft immers in den jongften tijd, ten fpijt van den verklaarden Volkswil, de vrienden van CANNING wel weten uit den zadel te ligten, en de teugels van het bewind in handen te vatten!

Dat voor 't overige de Baron VAN STAEL de *Engelsche* inrigtingen bijna overal tot haar voordeel met de *Fransche* kan en mag vergelijken, willen wij gaarne gelooven. Niet alleen is de proefneming van ftaatkundige vrijheid, geënt op eene erfelijke Monarchij, (na de geheel mislukte proeve van 1791) nog nieuw, en moet door de ondervinding nog worden bevestigd; maar wij twijfelen, of het minder met *praktisch* gezond verftand dan met levendige verbeelding uitgeruste *Fransche* Volk wel immer de hoogte bereiken zal, tot welke de *Engelsche* Natie, in weerwil der opgenoemde gebreken, toch waarlijk is opgeklommen. Nogtans heeft, federt het afdrukken van het onderhavige werkje, (in 1827) een treffend voorbeeld getoond, dat de *Franschen* in de ftaatkundige opvoeding verder gekomen zijn, dan men te voren vermoedde. Het is de val van het *Jesuitsche* Driemanfchap, dat *Frankrijk* verdrukte, alleen door de kracht van den Volkswil, die zich, ten fpijt aller *ministeriële* belemmeringen, en eener voor de *Aristocratie* gunftige wet der verkiezingen, op de wettigfte wijze in de verkiezingen der Kamer van Afgevaardigden heeft geopenbaard. Wanneer de *liberale* partij hiervan geen misbruik maakt; wanneer zij niet, door vermenigvuldigde afzettingen, zelve tot de tirannij vervalt, welke zij afkeurt, dan kan men zeggen, dat *Frankrijk* reeds een goed eind wegs op het *conftitutionële* pad begint te vorderen.

De vertaling van het werk is gefchied onder het oog van den Hoogleeraar TIJDEMAN, die daarbij ook eenige aanteekeningen — als wenken voor onze landgenooten bij het gebruik van dit boek — heeft gevoegd. Wij kunnen niet zeggen, ons *overal* daarmede te vereenigen. De Profesfor wil ons *Engeland* ten voorbeelde ftellen. In vele opzigten gaat dit wel, maar in andere weder volftrekt niet. Indien b. v. de keus der Afgevaardigden tot de Staten Generaal, in plaats van langs zoo vele trappen, gelijk tegenwoordig, onmiddellijk door Kiezers moest gefchieden, zouden wij, *Hollanders*, in plaats der mannen, die ons thans zoo waardiglijk vertegen-

woordigen, al zeer ligt kans hebben, om mannen van den 22 Januarij (jammerlijker gedachtenis!) te bekomen. Of het gezegde van den Schrijver, door den Professor als *motto* gesteld, ook wel zoo waar is: „ De taal van het *Despotismus* is: „ *bemoei u met hetgeen u raakt!* — die der Vrijheid is: *be*„ *moei u met hetgeen u niet raakt!*" dit zouden wij ook niet durven beweren. Immers de vrijman zal zich toch wel niet met de huiselijke zaken zijner buren of andere lieden moeten inlaten; dit zou de bemoeiachtigheid der vrijheid toch wat ver gedreven zijn. Dus met de *algemeene* zaken, of ten minste wat daarmede in verband staat, met zaken van Bestuur, of weldadige Inrigtingen. Maar raken ons dan het Vaderland en de Menschheid misschien niet? Deze spreuk is dus weder eene dier schitterende *Fransche antithesen*, die, op de keper beschouwd, valsch worden bevonden. De spreuk, in hare volle uitgestrektheid genomen, zou de lastigste bemoeials, nieuwsgierigen en misschien kwaadstokers vormen. De Professor maakt een nootje onder zijne voorrede, waarin hij zegt: „ Ik ondervind dagelijks meer, dat vele geachte „ en achtingwaardige lieden, en die gehouden worden, en „ zelve wanen, liberale constitutionéle denkwijze te koesteren, het onderscheid tusschen *burgerlijke* en *staatkundige* „ vrijheid niet eens verstaan, of althans miskennen en minachten, en in eene *voormalige Amsterdamsche*, *Bernsche*, „ *Venetiaansche* vrijheid volkomen zouden berusten. Welk denkbeeld kunnen dezulken zich maken van burgerzin?" — Hoe is het mogelijk, dat een *Hollander* onze voormalige *Amsterdamsche* Regering met den *Raad van Tienen* en de *Staats-Inquisitie* van *Venetië* kan gelijk stellen! Wij weten wel, dat iemand van vreemden oorsprong, wiens voorvaderen *nergens* zulk een goed onthaal genoten en zoo vele burgerlijke en godsdienstige vrijheden smaakten, als juist te *Amsterdam*, zich, tot dankbaarheid daarvoor, er een feest van gemaakt heeft, om, in de algemeen gelezene taal, ons voormalig Bestuur, onder het Gemeenebest, vooral te *Amsterdam*, als de ergste tirannij, als de uitoefening van niets dan willekeur uit te krijten, en ons aan de verguizing van *Europa* bloot te stellen. Wij weten wel, dat ons oude Gemeenebest en deszelfs Regering thans ten doel staat aan de beschimping van bewonderaars van het vreemde, die buiten *Engeland* of *Frankrijk* geen heil vinden. Maar wij weten ook, dat deze zucht voor het vreemde ons juist onze Nationaliteit heeft doen verlie-

zen, waaraan gewis de oude *Aristocratie*, als zoodanig, geene schuld heeft. Het was onder deze *Aristocratie*, dat zich, ook uit de laagste standen, talenten en Geniën ontwikkelden, waarop *Europa* nog met eerbied nederziet, en dat de RUITERS, TROMPEN en EVERTSENS, zoo goed als de RODNEYS en NELSONS van het vergode *Engeland*, den schepter des Oceaans zwaaiden; dat een DE WITT en HEINSIUS, zoo goed als CHATHAM en PITT, over het lot van *Europa* beschikten. Wij weten, dat, onder die gehate *Aristocratie*, *Amsterdam* de eerste koopstad der wereld, het middelpunt harer schatten, de schuilplaats der verdrukten uit alle gezindheden, het model eener voorbeeldige regtspleging en tevens der godsdienstige verdraagzaamheid werd, hetwelk DESCARTES roemde om de volmaakte vrijheid en veiligheid, die er heerschten voor iederen burger. Was dit tirannij? of was de *Amsterdammer* onder de Republiek misschien ongelukkig, omdat hij geene onstuimige Kiesvergaderingen kon bijwonen, of door zijne uitgebreide handelsbetrekkingen geen' tijd had, om zich, naar de leer der Vrijheid, *met eens anders zaken te bemoeijen?* of was het zulk een groot ongeluk, dat nu en dan een roervink, die rust, orde en welvaart zou hebben in de waagschaal gesteld, een *consilium abeundi* verkreeg? Elk deed toen het zijne, was eerlijk en vlijtig, en liet aan burgervaders, gelijk de HOOFDEN, de BICKERS, de WITSENS, de TEMMINCKS en andere mannen, uitstekende door opvoeding, bekwaamheid en kunde, gerust het beleid van stedelijke zaken over, die dan ook met voorbeeldige wijsheid bestuurd werden. Men vergelijke *Amsterdam* in dien tijd met het *Amsterdam* ten tijde der *Grondvergaderingen*, toen eenige *burgers*, *die zich bemoeiden met hetgeen hun niet raakte*, de Regenten tot in hunne Vergaderzaal kwamen bestoken, en naar hunnen wil dwingen; toen handel, scheepvaart, en krediet der wisselbank, met rasse schreden, ten ondergang snelden! Waarlijk, zoo het *Amsterdam* van 1829 niet nog een overschot bewaard had van het *aristocratische Amsterdam* der Republiek, hetwelk de Professor zoo ruimschoots met *Venetië's Staats-Inquisitie* vergelijkt, het zou bijna zoo arm zijn als het *democratische Frankrijk*, met alle zijne Grond- en Kiesvergaderingen en *Clubs*, en ongevraagde bemoeijing met hetgeen de *Franschen* niet raakte, vóór de komst van NAPOLEON! In *Engeland* is dit het geval niet; maar het is even zoo verkeerd, om

overal *Engeland*, waar toch zeden, gewoonten, denk- en leefwijze veel van de onze verschillen, tot een *obligaat model* te ftellen, als het in 1798 was, om nergens heil te vinden, dan in *twee Kamers* en *vijf Directeurs* door de geheele wereld heen.

Nog een enkel ftaaltje ten befluite, om te doen zien, hoe de Heer Baron VAN STAEL, die natuurlijk door de *Engelsche* Grooten der Oppofitiepartij zeer gefêteerd is, en niets dan lief en goed van *Engelschen* genoten heeft, met éénen pennetrek alle de *Engelschen* tot ARISTIDESSEN verheft (bl. 152): „ De gedragingen tusfchen menfchen en men„ fchen zijn in *Engeland* vaak ruw, maar toch doorgaans „ regtmatig, en het gevoel voor regt en billijkheid is aan alle „ volksklasfen en denkwijzen gemeen. Het is de aangeborene „ hoedanigheid; het is, om dus te fpreken, het inftinct van „ elk' *Engelschman*." Daar weten wij van te fpreken! *Videatur* (om nu niet eens van oude gevallen en van 1780 te gewagen) het jaar 1795, 1802, en zoo vele rooverijen, op onze koopvaardijfchepen, zonder oorlogsverklaring, gepleegd! — De Hemel behoede ons, om weder tot den dwazen haat van alwat *Engelsch* was, die onze Natie na 1780 bezielde, te vervallen; maar even dwaas zou het zijn, dat *Nederlanders* alwat *Engelsch* is onbepaald navolgden, en daardoor, met wegwerping onzer oude herinneringen, den weinigen *Hollandschen burgerzin*, die ons nog overig is, tegen eene dwaze *Anglomanie* gingen verruilen.

Verhandeling over de Verantwoordelijkheid der Ministers, volgens het Nederlandfche Staatsregt. Te 's Gravenhage, bij A. van Hoogftraten, Jun. 1828. *In gr. 8vo.* 36 *Bl. f* 1 - 50.

Er is niet ligt een onderwerp te vinden, hetwelk, in deze dagen, tot meer uiteenloopende befchouwingen heeft aanleiding gegeven, dan het vraagftuk, betrekkelijk *de Verantwoordelijkheid der Ministers*. De een heeft deze Ambtenaren aan eene tweeledige verantwoordelijkheid willen onderwerpen, en hun rekenfchap en verflag hunner ambtsverrigtingen afgevorderd, niet flechts aan den Koning, hunnen Heer, Meester en Lastgever (*mandans*), maar ook bovendien aan de geheele Natie, van welke zij echter noch de dienaren, noch de gemagtigden (*mandatarii*) zijn. Een ander heeft hen niet al-

leen van de verantwoordelijkheid aan de Natie, maar ook volstrekt van *alle* rekenschap hoegenaamd willen ontslagen achten. De eersten, door meer te eischen, dan rede, staatswet en billijkheid medebrengen, hebben een stelsel in het midden gebragt, dat alleen uit overdrevenheid geboren, door hoog opgewondene partijzucht verdedigd, en door verblinden ijver aangeprezen kan worden; de laatsten, door te veel te willen bewijzen, hebben niets bewezen, maar door hunne averegtsche verdediging de verkeerdheid hunner geheime bedoelingen; en door het weinig zamenhangende hunner redeneringen hunne onkunde en onbedrevenheid allerduidelijkst aan den dag gelegd. Zij, die de Ministers ook aan de Natie verantwoordelijk willen maken, prediken eene leer, welke noch door de letter, noch door den geest der Grondwet gestaafd wordt. Bij alle verantwoordelijkheid zal toch wel altijd de eerste vraag zijn en blijven: *wat staat er geschreven in den lastbrief?* en zulks om de eenvoudige reden, dat elke verantwoordelijkheid tot *pœnale clausulen* leidt, en deze, volgens de eenstemmige leer van alle oudere en nieuwere Regtsgeleerden, uitdrukkelijk in de wet moeten vermeld staan, en nimmer, door eene, het zij *declarative*, het zij *extensive interpretatie*, bij gevolgtrekking daaruit mogen afgeleid, of, zoo als onlangs iemand niet ongepast zeide, uit onze Grondwet kunnen *gedestilleerd* worden. Inderdaad, het is zoo; en het valt dikmaals moeijelijk te begrijpen, hoe mannen, van wier bedrevenheid in het staats- en burgerlijk regt vele bewijzen voorhanden zijn, eene zoo hoogst ongerijmde stelling kunnen voorstaan. De vraag toch is hier niet, of het nuttig en wenschelijk zoude zijn, wanneer er eene verantwoordelijkheid der Ministers, ook aan de Natie, in de Grondwet voorgeschreven stond; die vraag zou te pas komen, wanneer de Grondwet nog eerst *moest* gemaakt worden. Maar men zou welligt van de Zuidelijke en Noordelijke Heeren, die in 1814 en 1815 aan de vervaardiging en wijziging onzer Grondwet mede werkzaam geweest zijn, en inzonderheid van dezulken onder hen, die nu deze soort van verantwoordelijkheid zoo dikwerf inroepen, mogen wenschen te vernemen, waarom zij destijds niet geijverd en gezorgd hebben, dat dezelve in de Grondwet even uitdrukkelijk en duidelijk vermeld werd, als bij voorbeeld het zoo heilzame, en, in weerwil der tegenkanting van sommigen, wien de duisternis liever is dan het licht, nogtans aangenomen voorschrift, dat alle civile vonnissen *moeten* gemotiveerd

zijn. Wij kennen hen bij name, die tegen dat *motivéren* gewrsteld, en gestreden hebben voor den eeuwigen nacht in de tempels der Regtsgodin, *tamquam pro aris et focis*, maar, opzigtelijk de thans zoo veel besprokene verantwoordelijkheid der Ministers aan de Natie, is, zoo wij te dezen wèl onderrigt zijn, niet eens een voorstel gedaan. Neen, de Ministers zijn, bij de Grondwet, alleen verantwoordelijk gesteld aan den Koning, hunnen Heer, Meester en Lastgever, en alle verdere of meerdere verantwoordelijkheid is inconstitutioneel, en, indien de Grondwet, zoo als 't behoort, de eenige toetssteen is en blijft, geheel hersenschimmig. Dit lijdt geenen redelijken twijfel. Maar, gelijk wij van deze waarheid innig overtuigd zijn, even zeer verwijderd en afkeerig zijn wij van het denkbeeld, dat de Ministers geheel en al zouden vrij zijn van *elke* verantwoordelijkheid. Dit, evenwel, is de slotsom der redenering van die genen, in wier geschriften de Ministeriéle verantwoordelijkheid *in het algemeen*, en zonder onderscheid of beperking, verworpen wordt; en tot dit *resultaat* leiden noodwendig alle die apologetische Verhandelingen, in welke de staat des geschils, de *status quæstionis*, onvolledig en onduidelijk omschreven is, of die de niet-verantwoordelijkheid der Ministers aan de Natie met verkeerde wapenen trachten te verdedigen. Beide deze gebreken nu worden, naar het inzien van Recensent, gevonden in het voor hem liggend werkje. De Auteur zegt, „dat zijne Verhandeling het gewigtig vraagstuk ten onderwerp heeft, *of en in hoe verre de Ministers, of hoofden der Departementen van algemeen bestuur, voor de daden der Regering verantwoordelijk zijn.*" Maar wie ziet niet, dat deze omschrijving van het vraagstuk allezins onvolledig is? Immers zal, aan den eenen kant, wel niet ligt een wijs mensch beweren, dat de Ministers aan niemand en in geen geval verantwoordelijk zijn; en, aan den anderen kant, hebben ook zelfs de voorstanders der Ministeriéle verantwoordelijkheid nooit beweerd, dat de Ministers *collective* voor de daden der Regering, als eener *persona moralis*, verantwoording schuldig zijn. Alleenlijk zeggen zij, dat de Ministers, ieder voor de wetten, die tot zijn Departement behooren, en met welker voordragt of uitvoering hij belast is, niet slechts aan den Koning, maar *ook* aan de Natie, rekenschap en verantwoording schuldig zijn. Zij zeggen, bij voorbeeld, dat, wanneer de Minister der Marine en Koloniën, als er in de vergadering der Staten-generaal onderwer-

pen, tot zijn Departement behoorende, verhandeld worden, voorbedachtelijk afwezig blijft, hij, uit hoofde van dit onverschoonbaar pligtverzuim, niet slechts aan Z. M. den Koning, maar *ook* aan de Natie verantwoordelijk zoude zijn. Doch dit laatste is geheel denkbeeldig, en rust op geenerlei grondwettige bepaling hoegenaamd. Maar, de Koning heeft het vermogen, om elken tragen en ongereeden Minister weg te zenden. Dit is onbetwisbaar. Het is en blijft intusschen waarheid, dat het moeijelijkheid geeft in de beoordeeling van wetten, wanneer men dezelve niet als de voordragten van verantwoordelijke Ministers mag aanmerken, maar integendeel, zoo als de Schrijver der voor ons liggende Verhandeling op bladz. 14 schijnt te begeeren, dezelve als *het onmiddellijk werk des Konings* zal moeten beschouwen. Wemu, de geheele Natie kent en vereert den Koning als een zeer verstandig- en helder-denkenden Vorst, en niemand in *Nederland* voedt den allerminsten twijfel omtrent 's Konings vaderlijke gezindheden jegens de Natie. Maar, wanneer er nu echter wetten voorgedragen worden, die, zoo als het *Ontwerp van Strafwetboek*, bij geen mensch van gezond verstand of regtkennis aannemelijk bevonden zijn? Wanneer men een Wetboek op de *Strafvordering* ziet voordragen, waarin, om slechts iets bij te brengen, een beschuldigde, die, naar alle vormen der wet, reeds eenmaal te regt gestaan heeft, *op nieuw*, wegens eene en dezelfde zaak, na zijne vrijspraak, aan een strafproces zal kunnen onderworpen worden? In het thans nog vigeerend Wetboek op de Criminele Instructie is uitdrukkelijk *verboden*, dat een beschuldigde, die eenmaal vrijgesproken is, *andermaal* wegens *hetzelfde feit* zal kunnen te regt staan. Zoodat in dit Ontwerp de overbekende regel: *non bis in idem*, openbaar geschonden wordt. Wanneer Hunne Edel-Mogenden over zulke voorstellen moeten beraadslagen, dan valt het bijster moeijelijk, om dezelve, tegen eigen beter weten aan, voor *het onmiddellijk werk* te houden *eens Konings*, wiens wijsheid en goedheid *a priori* de overtuiging geven, dat Hoogstdezelve zulken onzin niet *kan* opgesteld hebben. De Heer DE BROUCKERE heeft, in de zitting der tweede Kamer van 21 Januarij, geklaagd, dat de Officieren bij de Regtbanken zich allerlei scheldwoorden tegen de aangeklaagden wegens deze soort van zaken hebben veroorloofd; zoo iets leest men althans in de *Staatscourant* van 24 Jan. 1829, N°. 21. Doch, hoe het daarmede ook zij, de Schrijver van het onderhavige werkje, welks

inhoud en ſtrekking elders uitvoerig genoeg aangewezen zijn, om alhier geene herhaling te behoeven, kan zeer goede bedoelingen hebben gehad, welke door ons geenszins in twijfel worden getrokken, maar heeft, naar ons inzien, den ſtaat des geſchils niet juist bepaald of omſchreven, en zijn ſtelſel met wapenen verdedigd, die, op het zachtst geſproken, ons zeer zwak zijn voorgekomen.

Hulde aan de nagedachtenis van GERBRAND BAKKER, *Hoogleeraar in de Geneeskunde te Groningen. Door* J. BAART DE LA FAILLE, *A. L. M. Phil. Med. et Art. Obſt. Doctor, Lid enz. enz. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1828. *In gr. 8vo. 65 Bl. f* :-75.

Proeve van Navolging. Te Leyden, bij H. W. Hazenberg. 1829. *In gr. 8vo. 15 Bl. f* :-25.

Wij hadden reeds de pen in de hand, om, in weerwil van eenige onder het lezen bij ons opgerezene herinneringen, aan deze Lijkrede op eenen zeer kundigen en verdienſtelijken Geleerde eenen welverdienden lof te geven; toen ons het vlugſchriftje, *Proeve van Navolging* getiteld, onder het oog kwam, dat, behalve eene menigte van toepasſelijke, ſcherpe motto's, niets meer en niets minder bevat, dan een afdruk van verſchillende langere en kortere brokſtukken, te zamen omtrent vijf bladzijden uitmakende, welke, blijkens de tegenoverſtelde plaatſen der *Hulde* van den Heer LA FAILLE, bijna woordelijk zijn overgenomen uit de *Lofrede op* H. A. SCHULTENS van den overledenen JAC. KANTELAAR. Deze ongehoorde letterdieverij is des te onbeſchaamder, daar ſlechts twee jaren geleden, in 1826, een nieuwe druk dezer Lofrede van KANTELAAR bij de Erven F. BOHN te *Haarlem* is uitgekomen, in de *Redevoeringen en Dichtſtukken* van dien verdienſtelijken man, door zijnen vriend, den Hoogleeraar SIEGENBEEK, uitgegeven. Het ſpijt ons waarlijk, niet ſlechts om des onderwerps, maar ook om des Heeren BAART DE LA FAILLE wil, dat dit Lid van verſcheidene geleerde Genootſchappen op zulk eenen ongelukkigen ſtrooptogt is uitgegaan, waar hij zoo ſpoedig op heeter daad is betrapt geworden; want uit andere plaatſen zijner Rede ſchijnt het te blijken, dat hij zich met KANTELAAR's veren niet behoefde op te ſieren. Doch de ongelijk-

heid van ftijl, die bijna overal merkbaar is, wekt onwillekeurig het vermoeden op, dat hij hier ook wel bij een' ander kan zijn ter leen gegaan; ten minfte wij verbeeldden ons nu, bij herlezing, hier en daar oude bekenden te ontmoeten, offchoon wij hen, zoo als dit dikwijls na langdurige fcheiding plaats heeft, niet wisten te huis te brengen. Het vaderlandfche fpreekwoord: *die eens fteelt, blijft altijd een dief*, vindt dan ook hier zijne toepasfing.

Intusfchen grieft ons deze ongelukkige ontdekking niet minder om den Hoogleeraar BAKKER. Deze hoogverdienftelijke Geleerde, die zoo onvermoeid werkzaam was, om de nieuwere ontdekkingen in zijn vak vruchten te doen dragen voor de wetenfchap, en tevens zoo achtingwaardig was als mensch, had eenen oorfpronkelijker Lofredenaar verdiend. Maar ook uit deze fchets, fchoon met aan anderen ontleende trekken vervaardigd, kan men genoeg opmaken, hoeveel in hem verloren werd; en, bij alle berisping voor zijnen Leerling, die hem op zulk eene ongelukkige wijze vereerde, zal er roem en lof genoeg voor den Meester overblijven.

Griekenland. Dichtftukjes van WILHELM MÜLLER, *door* J. W. IJNTEMA. *Tweede of laatfte Twaalftal. Te Amfterdam, bij* G. S. Leeneman van der Kroe *en* J. W. IJntema. 1829. *In gr. 8vo. 16 Bl. f* : - 30.

Reeds bij de aankondiging van het vorige twaalftal hebben wij gezegd, dat in deze kleine ftukjes van den te vroeg geftorvenen MÜLLER meer ware poëzij gevonden werd, dan in een aantal ellenlange gedichten, met welke wij over Nieuw-Griekenland en deszelfs Helden zijn overftroomd geworden; en deze tweede levering ftaaft onze vroegere bewering ten volle. Zelfs zij, die blijkbaar door den kwaadaardigften vitlust gedreven werden, hebben, onwillens en onwetend, den grootften lof over dezelve uitgefproken, door te zeggen, dat MÜLLER flechts Nieuw-Griekfche Volksliederen had vertaald of nagevolgd; eene onwaarheid, van welke zich ieder overtuigen kan, die flechts de verzamelingen van FAURIEL en anderen in handen neemt; maar tevens een bewijs, hoe diep MÜLLER in den geest van dit halfruwe, maar hoogdichterlijke Heldenvolk is ingedrongen. Nogmaals dank hebbe dus de Heer IJNTEMA, dat hij onze Letterkunde met deze kleine, maar kostbare dichtpaarlen heeft verrijkt. Zijne navolging moge,

door de buitengewone getrouwheid, met welke hij niet slechts den geest, maar ook de wendingen en de dichtmaat van het oorspronkelijke overgebragt heeft, soms minder los daar henen vloeijen; op weinige uitzonderingen na, heeft hij de getrouwheid der vertolking met keurigheid en netheid van uitdrukking weten te vereenigen.

Tafereelen uit de Nederlandsche Geschiedenis, dichterlijk geschetst voor de Jeugd; door PETRONELLA MOENS. *Met Platen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn, 1827. *In kl. 8vo.* 156 *Bl. f* 1-30.

Met volle ruimte mogen wij dit boekje aanprijzen, als een allerliefst- en allernuttigst geschenk aan jongelingen en meisjes van meer ontwikkelde vermogens. Ook volwassenen uit den middelstand, en allen, die smaak vinden in eenvoudige en zachtvloeijende dichttafereelen, zullen hetzelve met genoegen en niet zonder nut doorlezen. De jeugdige lezers, voor welke de achtingwaardige Dichteres meer bepaaldelijk schreef, hebben haar spaarzamer doen zijn, dan gewoonlijk, in die bloemrijke, overdragtelijke uitdrukkingen en telkens wederkeerende vergelijkingen, welke anders het kenmerkende van haren dichttrant uitmaken; en waarlijk, dit bundeltje bevalt ons juist daarom slechts te beter. De keuze der onderwerpen is zoo gepast mogelijk; en, schoon men verkeerd zoude doen, derzelver behandeling te willen vergelijken met de bearbeiding van die zelfde stoffen door onze eerste meesters in de poëzij, kunnen wij echter gerust betuigen, dat dezelve zich door eenvoudigheid, hartelijkheid en welaangebragte zedelijke toepassing onderscheidt. Moge dit lieve, nuttige boekje algemeen verspreid worden, en het zijne toebrengen, om de deugden en voortreffelijke hoedanigheden onzer voorvaderen te doen ontkiemen en opbloeijen in de harten der hedendaagsche jeugd!

Hebreeuwsche Vertellingen, verzameld en vertaald uit de Schriften der aloude Hebreeuwsche Wijzen; benevens eene Verhandeling, over de ongewijde Letterkunde der Hebreërs. Door HIJMAN HURWITZ.

Ontbreekt u kennis, wat verkreegt gij dan?
Verkreegt gij kennis, wat ontbreekt u dan?

MEDRASH.

Uit het Engelsch, met Aanteekeningen. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1828. *In gr. 8vo. XVI en* 359 *Bl. f* 2-90.

De Schrijver van dit werk is een geleerd *Israëliet*, en in zijn Vaderland gunstig bekend; terwijl zijn beschaafde en verdraagzame toon, geheel dit werk door, ons achting voor hem moet inboezemen. In het Voorberigt (bl. III) geeft HURWITZ te kennen, dat hij zijne *verhalen*, *anekdoten*, enz. verzameld heeft uit de geschriften der oude Hebreërs, die in de vijf eerste eeuwen na de verwoesting van Jeruzalem bloeiden, en bij de Geleerden bekend zijn onder de namen van den *Talmud*, de *Medrashim*, enz. Het is waar, reeds door sommige Joodsche Schrijvers zijn uit die werken uittreksels geleverd, maar in eene lage en bedorvene taal. Ook hebben eenige niet-Joodsche Schrijvers vertalingen gemaakt, maar met geen zuiver doel. De onderhavige verzameling is dus niet overbodig, van welke het hoofddoel en eindoogmerk zedelijk onderrigt is. „Om hetzelve echter zoo onderhoudend te maken als het (gelijk men hoopt, dat het bevonden zal worden) leerzaam is, zijn er sommige geestige gezegden en verhalen van eenigzins min deftigen aard bijgevoegd." De Heer HURWITZ heeft zich, bij het vertalen, gehouden aan het bekende gezegde: *Non verbum pro verbo necesse habui reddere*, en dit was bij dit zijn werk hoognoodig. Dit geschrift behelst *vertellingen*, *geestige gezegden*, *spreuken en spreekwoorden*, allen der overdenking waardig, ook van zulken, die geene Joden zijn. Voor den opmerkzamen ligt hier meer wezenlijks te ontdekken, dan in de duizend-en-één flukken van den dag, die men doorvliegt, om ze te vergeten, dat bij sommige nog het beste is. Doch, behalve dat, stemmen wij den Vertaler toe, dat een geschrift als dit belangrijk is, als bijdrage tot regte waardering van de letterkunde en denkwijze des merkwaardigsten volks. En dit geschrift verdient te meerdere belangstelling, hoe meer blijkt, dat toenemend licht zich over dat volk verspreidt, en van lieverlede zegepraalt over verjaarde vooroordeelen. Och waren zij allen Profeten! mogt HURWITZ wel wenschen; doch dit is nog niet geheel en al dus gesteld. Doch wij hopen en wenschen, dat dit, ook om der Israëlieten wil, spoedig gebeure.

In de Nederduitsche vertaling volgt, zoo als in het Engelsch voorafging, *Verhandeling, over de nog bestaande voortbrengsels der Hebreeuwsche Wijzen, na het tijdperk der Makkabeën; en over het karakter en de verdiensten der aloude ongewijde Hebreeuwsche Letterkunde, in het algemeen*, bl. 183—261, gevolgd door *Aanmerkingen van den Vertaler*, bl. 262—359. De Heer HURWITZ verklaart in die Verhandeling veel van de Rabbijnsche geleerdheid vernuftig, en verdedigt die wijsheid nu en dan, even als BOSSUET andere menschelijke overleveringen. Doch de Vertaler wijst dit dan ook voldoende aan. Wij verheugen ons over de verschijning van dit werk in onze taal, en zullen dit nog meer doen, indien het in die handen komt, voor welke het door HURWITZ in de eerste plaats bestemd is. Maar, zullen Israeliëten dit werk aannemen, met die Christelijke aanteekeningen? *Non credo.*

Merkwaardigheden uit het Leven van beroemde Fransche Letterkundigen. Naar het Fransch van J. N. BOUILLY. *Volgens den vijfden Druk. II Deelen. Met Platen. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. *In kl. 8vo. Te zamen VIII en 409 Bl. f* 3-60.

Onder dezen titel ontvangt de Nederlandsche lezer de vertaling van *Les Encouragements de la Jeunesse* van den ook in ons vaderland gunstig bekenden BOUILLY. „De menschkundige schrijver had met derzelver bearbeiding en uitgave „het oogmerk, om jonge lieden in de loopbaan der kunsten „en wetenschappen aan te moedigen, en hun de streelende „genoegens, aan derzelver beoefening verbonden, en rijkelijk opwegende tegen de moeijelijkheden, daarmede gepaard „gaande, te doen gevoelen. Tot dat einde schreef hij deze „belangrijke bijzonderheden uit het leven dier vermaarde „letterkundigen in Frankrijk, wier verdiensten ook onder ons „beroemd zijn." Tot dusverre het voorberigt, in hetwelk de vertaler verder goede redenen geeft voor het veranderen van den oorspronkelijken titel. Niettegenstaande het dus alleen Fransche letterkundigen zijn, uit wier leven ons deze merkwaardigheden worden medegedeeld, maakt het bevallige van den stijl, het belangrijke der hier voorkomende bijzonderheden, derzelver gepastheid tot bereiking van het voorgestelde oogmerk, dit werkje tot een nuttig geschenk, ook voor onze

jeugd. Naar ons oordeel, is het den vertaler zeer wel gelukt, den geest van zijnen autheur zoo wel, als deszelfs stijl, te bewaren in de overzetting. Wij bevelen dus dit werkje niet alleen aan jonge lieden, maar durven met den Nederlandschen uitgever verzekeren, dat deszelfs lezing aan allen, die gaarne iets lezen, hetwelk voedsel verschaft aan verstand en hart, nuttige en aangename uren zal bezorgen.

Quintijn Messijs, of de Smid in een' Schilder herschapen. Een oud-Nederlandsch Tafereel. Door CAROLINA PICHLER. *Uit het Hoogduitsch. Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. 1828. *In gr. 8vo. VIII en* 127 *Bl. f* 1 - 50.

Dit Verhaal vindt men ook in de *Galerij van menschelijke lotgevallen*, in twee deelen te Amsterdam uitgekomen, bij H. FRIJLINK. De Schrijfster is ook bij onzen landaard met roem bekend. Een Nederlandsch Tafereel, hoezeer dan ook met Duitsch penseel geschilderd, lokt zeer zeker uit, daar ook geschiedkundige waarheid gedeeltelijk ten grondslag ligt. Waar de Schrijfster van de geschiedkundige waarheid afwijkt, wijst de bekwame TEN HOET, in het Voorberigt, aan. „QUINTIJN MESSIJS, wiens regte naam was QUINTEN „MATSIJS of MATSIIS, gelijk hij zich zelf ook teekende, „heeft werkelijk in het laatst der 15de en in het begin der „16de eeuw geleefd. — Hij schijnt ook eerst smid te zijn ge„weest. — Wat voorts de bijzonderheid betreft, dat hij met „de dochter van zekeren vermaarden schilder DE VRIND „zoude gehuwd geweest zijn: hieromtrent is het mij voorge„komen, dat de Schrijfster te veel dichterlijke vrijheid ge„bruikt heeft." De tijdrekening is hier in den weg. FRANS DE VRIEND, gemeenlijk FRANS FLORIS, de eenige schilder, die door de Schrijfster kan bedoeld zijn, is ten jare 1570, in den ouderdom van 50 jaren, overleden, 41 jaren na den dood van onzen man, die in 1529 gestorven is. Doch onze lezers, die hier geene les in de Geschiedkunde zoeken, kunnen deze fout wel over het hoofd zien. Zulke halfslachtige werken mogen dus al eenige gegronde tegenspraak vinden, dit verhaal zal desniettegenstaande wel bevallen. Een smid wordt om een meisje een uitmuntend schilder. Dit verhaalt C. PICHLER. De lezers, vooral de lezeressen, zullen nu wel de toepassing van zelve maken. Op het graf van den man is geplaatst een *Hexameter*. Wij zullen er hier een *Pentameter* bijvoegen. Het eerste handelt de Schrijfster af. Of het laatste waarheid behelst, moeten alle belanghebbenden afwachten. Ziet hier beide:

Connubialis amor de Mulcibre *fecit* Apellem:
Omnia jam vincit connubialis amor.

Deze regels zal men ligtelijk, ook zonder vertaling, verstaan.

Boekbesch. bl. 110, reg. 8 v. o., staat *Caturacta*, lees *Cataracta*.

BOEKBESCHOUWING.

De Mensch beschouwd in zijnen aanleg als een denkend, zedelijk, en daarbij gevoelig wezen: ter ontwikkeling der grondbeginselen van alle voor hem mogelijke kennis, in verband met zijne ware bestemming. Door J. J. LE ROY, *Predikant te Oude Tonge. Te Delft, bij* de Wed. J. Allart. 1827. *In gr.* 8vo. *XIV*, 322 *Bl. f* 3-:

Bescheidene Bedenkingen, briefswijze voorgedragen aan den Hoogleeraar Mr. J. KINKER, *wegens eene, in zijne* Brieven over het Natuurregt, *voorgeslagene nadere wijziging der Critische Wijsbegeerte. Door* J. J. LE ROY, *Predikant te Oude Tonge. Te Delft, bij* de Wed. J. Allart. 1827. *In gr.* 8vo. *VIII*, 91 *Bl, f* 1-:

De Heer LE ROY komt ons voor als een overblijfsel uit vroegeren tijd. In onze jeugd was gansch *Duitschland* in *Kantianen* en ouderwetscher wijsgeeren verdeeld. Op onzen grond, daarentegen, bestond, als 't ware, blootelijk eene volkplanting van aanhangers des grooten mans, die echter met allen bedenkelijken ijver werkzaam was, om zich uit te breiden. Later ging het KANT omtrent als ALEXANDER DEN GROOTEN: een goed deel der (*Duitsch* lezende) wereld verwonnen hebbende, zag hij hetzelve, zelfs nog bij zijn leven, in verscheidene heerschappijen verdeeld. Hier te lande bleven de meeste beoefenaars *eclectici*; zij maakten gebruik van hetgeen hun bij KANT waar en goed scheen, en, van tijd tot tijd bekend geworden met hetgeen anderen op zijnen grond hadden gebouwd, zullen, vertrouwen wij, althans de Hoogleeraars aan onze Akademiën niet hebben nagelaten, ook van dezen het best mogelijk gebruik te

maken. De groote voorstander onder ons, PAULUS VAN HEMERT, is de ruste ingegaan, na reeds een langen tijd, gelijk wij vermeenen, slechts der praktische wijsgeerte, onder anderen als Secretaris van de Maatschappij van Weldadigheid, bijzonder geoffend te hebben. KINKER, naar het voorstel van zeker geleerd man, de *magister equitum*, of Generaal-Luitenant dezes Dictators, ontrolt wel nog somtijds de vaan der Kritiek; maar zoo, dat men twijfelen mag, of hij mede wel geheel getrouw aan den grooten veroveraar en zijne beginselen bleef. Hetzelfde mag men misschien van een ander voortreffelijk Hoogleeraar zeggen. Maar onze Schrijver, de Leeraar van *Oude Tonge*, is een even ijverige als regtzinnige *Kantiaan*, althans voor zoo verre hij hem wel verstaat; waaromtrent wij, in de beoordeeling van een vroeger werkje, op het daar opzettelijk behandelde punt toonden te twijfelen (*). En zoo getrouw hij is aan 's mans beginselen, zoo werkzaam betoont hij zich, in de uitgave van verschillende geschriften, om dezelve uit te breiden.

Verre zij het van ons, dit te veroordeelen, of er ketterij in te vinden. Gelijk wij de eigenlijke wijsgeerte van KANT belangrijk voor het rijk der waarheid, met name ook voor het Christendom, houden, zoo kennen wij den Heer LE ROY niet alleen voor een ijverig aanhanger van het Evangelie, maar zelfs, uit deze en gene stukjes, voor een ouderwetscher Godgeleerde, dan men in onzen tijd bij zoo diepen denker ligtelijk zou zoeken. Wij betwisten hem ook geene bekendheid, ja gemeenzaamheid, met de bedoelde Filozofie, noch bekwaamheid, om zich daarover op eene gepaste wijze uit te drukken. Ons voor het oogenblik bij het eerst aangekondigde werk bepalende, waarin de Schrijver een zeker geheel levert, dat, in zijnen eigen vorm en trant, den voornamen inhoud der leere van den *Koningsberger* moet bevatten, zoo betuigen wij, hetzelve, over het geheel, met genoegen te hebben gelezen. Een paar aanmerkingen moeten wij echter hierbij maken.

(*) Zie *Letteroef.* 1825. bl. 627.

De eerste is, dat, naar ons oordeel en ondervinding, hij, die de Kritische wijsgeerte wil leeren kennen en verstaan, best doet, de werken van KANT zelven ter hand te slaan. Steller dezes begon met de bekende *Beginselen*, door VAN HEMERT overgebragt, en was op het punt, om aan behoorlijken voortgang in dit vak van kennis te vertwijfelen, toen hij, de *Kritiek der reinen Vernunft* zelf raadplegende, veel meerder licht zag verspreid. Dit ligt, dunkt ons, in den aard der zaak. Met den uitvinder der nieuwe verklaring van zijn eigen standpunt uitgaande, om hem voet voor voet te volgen, elke rijzende zwarigheid met hem te vernemen en op zijne wijze te zien wegruimen, zal men natuurlijk veel minder eenigen sprong ontwaren, dan onder het geleide van hem, die, zelf reeds geheel onderwezen, en met andere onderwezenen gemeenzaam geworden, ligt te veel vooronderstelt; om niet te spreken van zijn minder helder inzigt op alle punten en zijne waarschijnlijk mindere scherpzinnigheid. Wij gelooven daarom ook, dat de Heer LE ROY, indien zoo iets dan waarlijk noodig was, beter had gedaan, zijn eerste ontwerp te volgen, de *Kritiek* zelve te vertalen, en, zoo het zijn kon, in aanteekeningen, of op soortgelijke wijze, op te helderen; waartoe hem, buiten eigene inzigten, het een en ander van vroegere toelichters, met name van KINKER, kon te stade komen.

Onze tweede aanmerking is, dat het duistere, hier zoo wel als bij KANT door ons aangetroffen, van tweederlei aard is. Het eene bestaat in de moeijelijkheid der bevatting, wat de wijsgeer eigenlijk zeggen wil; het andere, in het gevoelen der juistheid en klem van de gegevene betoogen. Het eerste kwam Recensent, zoo hij meende, door oplettendheid en vergelijking doorgaans te boven; maar ten aanzien van het laatste was hij niet altijd zoo gelukkig. Dan, het verschaft hem eenigen troost voor zijne eigene vatbaarheid, dat hij juist die stellingen, in het vervolg, door bevoegde mannen hoorde betwisten. Zoo leerde GARVE hem reeds, dat de verdeeling

der Rede in eene theoretische en praktische in den aard der zaak niet volstrekt gegrond is. Zoo erkent KINKER, volgens het tweede hier behandelde werkje, dat wij aan de vrijheid, die wij alleen als *noumenon*, maar als verschijnsel in de rij der dingen *niet* bezitten, inderdaad niets hebben. Zoo wezen andere weêr andere zwakke plaatsen in het gebouw aan, die hen menigmaal noopten, het gansche gesticht omverre te halen; gelijk wij, hadden we BORGER's geschiedenis van het *Mysticismus* op het oogenblik bij de hand, ligt met vele zoude kunnen aantoonen. Zoodat wij erkennen moeten, ook nog na de lezing van LE ROY, in menig opzigt onzeker en onovertuigd omtrent de juistheid van al het gestelde te zijn gebleven.

Over No. 2, de brieven aan den Hoogleeraar, reeds zoo dikwijls genoemd, kunnen wij inzonderheid kort zijn. Zij blijken een gevolg te zijn van 's mans *Brieven over het Natuurregt*, waartoe wederom een geschrift van BILDERDIJK, over ditzelfde onderwerp, aanleiding had gegeven. Wij weten niet, dat een van beide in dit Tijdschrift is beoordeeld, hetzij dat er geen exemplaar was ingezonden, of dat men zich met deze hooge en moeijelijke stukken, tusschen twee zoo groote geesten betwist, liever niet wilde inlaten. Recensent bezit echter het laatste werk, en was dus in de gelegenheid, hetzelve met de *Bedenkingen* van LE ROY te vergelijken. Wat zal hij er van zeggen? Een tijdlang komt hem de redenering van den *Luikschen* Hoogleeraar (wiens scherpzinnigheid hij uitermate hoog waardeert) zoo helder, zoo klemmend, ja wegslepend voor, dat hij het een waarachtig genot acht, door hem als in eene hoogere wereld van denkbeelden te worden ingevoerd. Maar dan doen er zich toch ook weêr stukken voor, op welke eene dikke schemering rust; zoodat hij bijna niet weet, wat hij ziet, veel min zijne oogen regt durft vertrouwen. Het onderwerp des verschils behoort tot dit min zekere. Gelijk wij vroeger aanduidden, KINKER houdt zich niet bepaald aan de leer van KANT; hij beweert hier de noodzake-

lijkheid, om 's mans stelsel, in het praktische, door ontwikkeling verder uit te breiden. Doch niet alleen dit denkbeeld, ook de gansche voordragt der zedelijke wijsgeerte, zoo als die hier voorkomt, schijnt LE ROY *anti-Kantiaansch*. En, strikt genomen, schijnt hij ons hierin regt te hebben. Ook zouden wij, met hem, vreezen, dat KINKER's filozofie ligt tot schadelijke uitkomsten voor het zaligmakend geloof zou kunnen voeren.

Op andere punten, echter, schijnt ons het verschil van minder belang. Of wij, b. v., de wet der praktische Rede, die ons onvoorwaardelijk gebiedt op zekere wijze te handelen, en dus ons vermogen daartoe vooronderstelt, een onmiddellijk gegeven der zelfbewustheid, als 't ware een inwendig gevoel noemen, dan of wij dezen naam aan dat vermogen der vrijheid zelf geven, komt ons voor weinig verschil te maken. Wat intusschen de boven aangevoerde bevatting dier vrijheid betreft, als voor ons, in deze wereld der verschijnselen, al of niet van waarde; wij erkennen, dat LE ROY's voorstel dezen zaak ons vrij wel voldoet, maar dat KANT's eigene taal inderdaad dat begrip bij ons achterliet, waarvan KINKER hier bekentenis doet.

Ook zijn wij wel eens met KINKER van hetzelfde gevoelen. Wanneer hij, b. v., de zedelijkheid onzer daden in eene zekere algemeene doelmatigheid zoekt, dan gelooven wij, dat hij juister, en zelfs meer in den geest van KANT, denkt, dan wanneer men den *kategorischen imperatief*, het bevel onzer Rede, voor een bloot ondoorgrondelijk iets, eene soort van redematig instinct, houdt.

Wij besluiten, met de bezitters en lezers des boeks van KINKER, ook dit werkje aan te prijzen. Even als wij daarvan zeiden, betuigen wij ook hier somtijds vele helderheid en goede redenering gevonden te hebben.

Hoe gelukkig is het intusschen, dat men ten aanzien van deze geestelijke wetenschap, even als van aardsche goederen, kan zeggen: *De mensch heeft maar luttel noodig t.*

Toespraak aan Christenen van alle Geloofsbelijdenissen, na mijnen overgang uit de Roomsche tot de Euangelische Kerk, van JOZEF FELL, *voorheen Pastoor te Bamberg, vervolgens Coöperator aan de Leonardskerk, Inspector der Selecten-Jongensschool, en Leeraar in de Godsdienst bij de vier bovenste klassen aan het Gymnasium der vrije stad Frankfort aan den Mein. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. C. A. SANDER. *Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. 1828. *In gr. 8vo.* *VIII*, 212 *Bl. f* 2-:

Een niet onbelangrijk boek, dat wel geene onbekende dingen aan het licht brengt, maar toch strekken kan, om denkende lezers te bevestigen in de overtuiging, dat de geest, die van *Rome* uitgaat, zichzelven steeds gelijk blijft. Liefdelooze beoordeeling schijnt aanleiding tot het schrijven van den Heer FELL gegeven te hebben. In de I leiding vermeldt hij kortelijk de uitwerkselen van zijnen overgang uit de Roomsche kerkgemeenschap. Voorts berigt hij, I. *hoe hij tot het Protestantismus is gekomen*. De Schrijver doet hier de volgende verklaring: „Juist door mijn beroep en mijnen stand was ik in de noodzakelijkheid, het Protestantismus te onderzoeken; en zoo heb ik ingezien, dat hetzelve, met regt of met onregt, al naar men het neemt, dien naam dragende, eigenlijk het Katholicismus is en zoo behoorde te heeten, of men moest het regt, waarom het niet zoo genoemd wordt, daarin gegrond vinden, dat hetzelve gaarne van deze benaming afziet, uit hoofde dat zij door het gewone bijvoegsel *Roomsch* verontreinigd en om deze reden geheel niet wenschelijk is." — Bij den aanvang zijner *theologische studiën* ontstond eerst twijfeling aangaande het kerkelijk stelsel, en dien ten gevolge aan het geheele Christendom, bl. 16. Twijfel wekte den lust tot onderzoek, en onderzoek leidde tot *Protestantismus*. Merkwaardig is hetgene de Heer FELL van zijnen soms moeijelijken strijd

vermeldt. Zoo was hij, zonder te willen, reeds gedeeltelijk, zoo als hij zelf bl. 27 het uitdrukt, *protestantsch geworden*, dewijl hij *tegen zijne vroegere vooroordeelen sprak.* Hij wil het *Katholicismus* liever *Romanismus* genoemd hebben, en wijst in Afd. II aan, *hoe hij hetzelve verlaten heeft.* Ook hier komt menige lezenswaardige aanmerking voor, onder anderen over *oorsprong* en *doel* der Roomsche kerkplegtigheden. In III worden tegenbedenkingen beantwoord, en vooral over den ongehuwden staat gegronde aanmerkingen gemaakt. Afd. IV behelst opgave der *gezindheden, waarmede hij het Romanismus verlaten heeft.* Onder V vindt men *wederlegging dier menschen, welke andere gezindheden bij den Schrijver vooronderstellen.* VI behelst het berigt van eenige *bijzonderheden, die bij den overgang uit het eene in het andere Kerkgenootschap plaats hadden.* (Naar het oordeel van Recensent, minder belangrijk!) Het opschrift van VII is: *Hoe staat het tegenwoordig met verstand en hart?* „Even zoo als men — lezen wij hier onder anderen — in de ruime natuur zich ligchamelijk beter leert bewegen, dan in de kamer, en daarom in de eerstgenoemde de krachten eer zullen toenemen, dan in de laatste; zoo beweegt men zich meer en beter in dien grooten vorm des Christendoms (*Protestantismus*), dan beide in eenigen meer bepaalden vorm van CHRISTUS godsdienst zou mogelijk zijn; derhalve moet de geest van zulk eenen man, als wij voor ons hebben, na zijnen uitgang uit het Romanismus, sterker zijn, dan hij te voren was." In VIII deelt de Schrijver nog eenige aanmerkingen mede over *den overgang van Priesters uit het eene Kerkgenootschap in het andere.*

Op taal en stijl zou zeer veel aan te merken zijn. Vertaler verontschuldigt zich deswege in de Voorrede. Misschien had hier en daar de overzetting wel iets vloeijender kunnen zijn, en welligt ook duidelijker. Wat is b. v. bl. 189, *de tegenwoordigheid in de voorledenheid?* Zou bl. 91, reg. 12, 13, *dulders* wel het regte woord zijn? Voorts wordt het woord *lieve* te veel gebruikt; b. v. *lieve Christenen, lieve menschen, lieve tegenpartijders*,

lieve vijanden, enz. Dit klinkt, in onze taal althans, niet goed. Over het geheel is de schrijfwijze van den Heer FELL niet zeer duidelijk. De langgerekte volzinnen maken het lezen moeijelijk. Hier en daar stoot men op uitdrukkingen, die geen Schrijver, bij de behandeling van zoo belangrijke zaak, zich moest veroorloven, b. v. bl. 88: *Zij zullen namelijk heel gaauw komen opzetten met den stelregel*; bl. 116: *Wij zullen hooren, wat deze paddengeest*, enz.; bl. 143: *Al hetgeen, wat onbehouwene koppen aan het verstand en hart van hen, die zich aan hunne leiding hebben overgegeven, hebben wijsgemaakt*; voorts *gewawel* en dergelijke meer. Ook straalt er weleens zekere luimigheid door, welke hier niet past. Bovendien zou Recensent gaarne op eenige plaatsen minder scherpheid in den toon des Schrijvers gevonden hebben. Trouwens, de man gevoelde zelf, dat hij soms te sterk zich uitdrukte. Althans hij legt, bl. 117, den tegenspreker eene tegenwerping in den mond, dat in zijn geschrijf *eene bijtigheid en zucht, om naar alle kanten uitvallen te doen, al te duidelijk doorstralen*; en tot zijne verontschuldiging antwoordt hij ter zelfde plaatse, *dat het systhema, hetwelk men verlaten heeft, tot verbittering brengt en zoodanig prikkelt, dat men heVigheid laat blijken, zelfs wanneer men het niet wil*. Omstandigheden kunnen buiten twijfel veel invloeds hebben op iemands wijze van spreken en schrijven. Misschien zou de gewezen Pastoor beter gedaan hebben, met zijne *toespraak* nog een weinig te wachten, tot dat hij de *heftigheid*, die hem van het Pauselijk stelsel nog eigen was, wat meer had gematigd.

Godsdienstige Redevoeringen, *door Sir* WALTER SCOTT. *Uit het Engelsch. Te Rotterdam, bij* L. Vermeer. 1828. *In gr.* 8*vo*. *VIII en* 56 *Bl.* *f* :-80.

Deze Redevoeringen, of Leerredenen, zijn merkwaardige voortbrengsels van den beroemden Romanschrijver. De

aanleiding; welke de Schrijver had tot het opſtellen van deze ſtukken, is even buitengemeen. Hij wilde, namelijk, een' jeugdigen vriend, die zijne godgeleerde ſtudiën nog niet volbragt had, toonen, dat eene beredeneerde en praktikale redevoering over eenen bijzonderen tekst eene taak was, die gemakkelijker kon vervuld worden, dan zijn vriend, in zijne natuurlijke angstvalligheid, op dien tijd ſcheen te kunnen gelooven. De uitgaaf dezer Leerredenen werd verlangd door dien jongen vriend, en dezen hiertoe de vrijheid gegeven. „Daar gij echter van gevoe„len ſchijnt te zijn, (bl. VII) dat de uitgave u veel „voordeel zou kunnen aanbrengen, heb ik er verder „ook niets tegen, en het zal mij verblijden te hooren, „dat gij met dezelve uw oogmerk bereikt hebt."

De eerſte Leerrede behelst eene *vergelijking tusſchen de Christelijke en de Joodſche bedeeling*, en heeft tot tekst MATTH. V: 17. De tweede, en in ons oog verreweg de beste, handelt over *de gelukzaligheid der Regtvaardigen*, naar *Pſalm* I.

Over het algemeen mag men van beide de ſtukken, inzonderheid van de tweede Redevoering, zeggen, dat er ook in ons vaderland wel preken van minder gehalte uitgeſproken en gedrukt zijn. Dit is voorzeker eene gunſtige getuigenis aangaande dit den Schrijver anders zoo vreemde werk. Wij deelen intusſchen ook in zijne vrees, „dat zij, die deze bladen in hooge verwachting zullen „openen, zich deerlijk te leur geſteld zullen vinden."

Meer willen wij van deze Redevoeringen niet zeggen; maar wij wenſchen, dat zij, die uit nieuwsgierigheid of uit *Scottomanie* (want ook iedere Romanſchrijver heeft, even als de ſuikerperen, zijn' vasten tijd) deze Redevoeringen in handen nemen, wezenlijke ſtichting bij het lezen zullen hebben. „Niet zoo zeer," met deze woorden des Vertalers (bl. VIII) eindigen wij, „de eigen„dommelijke waarde van deze ſtukjes, als wel de lust, „om onzen landgenooten den thans zoo zeer gezochten „Schrijver ook van eene andere, meer ongewone zijde „te doen kennen, was oorzaak, dat aan het aanzoek ter „vertaling voldaan werd."

Onderzoek nopens de Gele Koorts. Eene, door de Hertoglijke Regering van Oldenburg in 1822 uitgeschrevene, en door de Geneeskundige Faculteit te Berlijn der bekrooning waardig gekeurde, Verhandeling. Naar het Hoogduitsch van C. C. MATTHAEI, *gevolgd en medegedeeld door* H. S. HUMANS, *Doctor in de Wijsbegeerte, Genees- en Heelkunde, enz. en praktiserend Geneesheer te Rotterdam. Te Rotterdam, bij* J. Hendriksen. 1828. *In gr. 8vo.* 466 *Bl. f* 5-:

Onder alle de voorwerpen, die gedurende eene lange reeks van jaren de gezette aandacht der Geneeskundigen hebben bezig gehouden, verdient voorzeker de eerste plaats die verschrikkelijke ziekte, welke wij onder de benaming van Gele Koorts hebben leeren kennen; eene ziekte, die, om haren snellen en onverwachten aanval, allerhevigsten voortgang, en meestal doodelijken afloop, voor geene andere tot hiertoe bekende, zoo in kwaadaardigheid als gevaarlijkheid, behoeft te wijken.

Veel werd hier en daar over deze ziekte te boek gesteld, en niet zelden door verdienstelijke Geneeskundigen, die in de gelegenheid waren, den aard, het beloop en de toevallen derzelve van nabij gade te slaan; waardoor dan ook veel licht, zoo over de ziekte zelve, als omtrent hare meest doelmatige geneeswijze, is verspreid geworden: doch het bleef altoos ten uiterste moeijelijk, uit hoofde van het zoo zeer uiteenloopen der verschillende gevoelens, zelfs van de beste Schrijvers, tot een vast resultaat, zoo wel ten aanzien der juiste bepaling van een geneesplan, als ook in 't bijzonder ten opzigte van het groote punt, de al- of niet-besmettelijkheid namelijk, te komen.

Wij mogen het alzoo als een geluk beschouwen, niet alleen voor de aan deze ziekte lijdenden, maar ook voor dezulken, wier betrekking het medebrengt, die ongelukkigen in het een of ander opzigt te moeten bijstaan,

dat het der Hertoglijke Regering te *Oldenburg* heeft mogen gebeuren, op hare uitgeschrevene prijsstoffe een werk te ontvangen, als hetgeen thans voor ons ligt, en hetwelk door de Geneeskundige Faculteit te *Berlijn* waardig gekeurd is, boven zeventien andere Verhandelingen, met goud bekroond te worden.

Het oorspronkelijke werk is van meerdere uitgebreidheid, dan hetgeen aan het *Nederlandsch* publiek wordt aangeboden; hiervoor echter heeft de Vertaler wijze redenen gehad, waaromtrent wij, kortheidshalve, hemzelven zullen laten spreken: „ Het werk bestaat oorspronkelijk uit twee deelen: het tweede deel bevat eene korte geschiedenis van al de tot hiertoe waargenomene Epidemiën en enkele uitbarstingen der Gele Koorts van het jaar 1494 — geenszins eene chronologische opsomming; maar eene opgave van het ontstaan, de verbreiding, den afloop en de bijzonderheden tot 1822. Ik heb gemeend, dat de bijvoeging van deze geschiedenis, benevens het aanhangsel, hetwelk de oorspronkelijke plaatsen, welke de Schrijver ter staving van zijne gevolgtrekkingen opgeeft, gemakkelijk konden weggelaten worden. Het eerste is vóór den natuuronderzoeker en geleerden geneeskundigen navorscher zekerlijk van veel belang; echter minder voor den Geneesheer, welke slechts de op de ondervinding gevestigde stellingen, hoedanig den loop der besmettelijke Gele Koorts te stuiten, tracht te leeren kennen; het laatste bepaalt zich alleenlijk tot den prijsbeoordeelaar, om hem zijne wijze van onderzoek en beoordeeling gemakkelijker te maken. De litteratuur heb ik met het eerste deel vereenigd, en op iedere bladzijde de aldaar behoorende werken naauwkeurig opgegeven." — De litteratuur, waarvan de Vertaler hier gewaagt, is van die uitgestrektheid, dat men bezwaarlijk een tweede voorbeeld van zulk eene uitgebreide lectuur over hetzelfde onderwerp in denzelfden Schrijver zoude kunnen aanwijzen. De Auteur zegt hieromtrent in zijne inleiding, gedurende eenige jaren, in alle de landen, waarin de Gele Koorts tot nu toe geheerscht had, last gegeven te hebben, om op eene vol-

ledige wijze de letterkunde daarvan te verzamelen, en alzoo zonder schroom te kunnen beweren, dat er nog nooit van zulk eene rijke, volledige en naauwkeurige boekverzameling over de Gele Koorts is gebruik gemaakt geworden, als die, welke voor het onderhavige werk heeft gediend.

Moeten wij ons nu grootelijks verwonderen over de stalen vlijt van den hoogstverdienstelijken MATTHAEI in het lezen van alle die geschriften, niet minder lof komt hem toe over de wijze, waarop hij van dit alles gebruik heeft gemaakt, om, met de meeste naauwkeurigheid en onpartijdigheid, de zoo zeer uiteenloopende gevoelens van zeer velen dier Schrijvers uiteen te zetten, te wikken en te wegen.

Wij zullen alsnu den lezer eenigzins nader met den inhoud van dit werk bekend maken.

In de eerste plaats handelt de Schrijver over het ontstaan der Gele Koorts, en de begunstigende omstandigheden, welke derzelver ontwikkeling bespoedigen. In 't algemeen behoort zij te huis in heete luchtstreken, en in plaatsen, die meer zee- dan landwaarts gelegen zijn; en men is zelfs zeer lang in het denkbeeld geweest, dat er eene warmte van 72 graden *Fahrenheit* vereischt werd, om de Gele Koorts te doen geboren worden. Latere ontdekkingen hebben echter overtuigend doen zien, dat bij eenen veel minderen graad van warmte die ziekte zich ontwikkelen, en in meer noordelijk gelegene landen dezelfde verwoestingen aanregten kan.

Omtrent het tweede punt van behandeling in dit werk, de geneeswijze, namelijk, zal men dezelfde moeijelijkheid en schroomvalligheid ontwaren, die men genoegzaam bij alle onpartijdige en onbevooroordeelde Schrijvers over de Gele Koorts ontmoet. Wij vinden hier de twee, vooral in de laatste jaren door velen beproefde, geneeswijzen opgegeven en aan de ondervinding getoetst, die echter beide even min, als de tegenovergestelde, in staat geweest zijn, genoegzamen tegenstand tegen dien alvernielenden vijand te bieden.

De eerste dier aangewende geneeswijzen bestaat in het toedienen van kwikmiddelen, zelfs tot salivatie; doch,

hoe hoog ook dit geneesplan door sommigen is opgehemeld, heeft echter de ondervinding het nut daarvan niet gestaafd, daar zelfs verscheidene voorbeelden voorhanden zijn, dat menschen, om andere redenen tot salivatie gebragt, door de Gele Koorts aangetast en weggesleept zijn geworden.

De andere geneeswijze rust op bloedontlastingen. Men meende de aanleiding daartoe te vinden in de opmerking, dat jonge en volbloedige menschen het meest door de ziekte worden aangevallen; doch de voorstanders dezer indicatie hebben zich ook in hunne verwachting te leur gesteld gezien. In de behandeling der Gele Koorts zal natuurlijk snelle hulp de beste zijn, en het geneesplan naar het bijzonder gestel des lijders moeten gevormd worden; terwijl intusschen versche lucht en reinheid twee onmisbare zaken zijn, om, zoo mogelijk, den voortgang der ziekte te stuiten.

De Schrijver gaat vervolgens over tot het beantwoorden der hoogstgewigtige vraag: Is de Gele Koorts al dan niet besmettelijk? en in het behandelen van dit punt met de meestmogelijke naauwkeurigheid en onpartijdigheid te werk. Na in de eerste plaats de argumenten derzulken te hebben opgegeven, die de niet-besmettelijkheid dezer verschrikkelijke ziekte voorstaan, laat hij de bewijzen volgen, die voor het tegendeel pleiten. De Heer MATTHAEI heeft, zoo ver wij hebben kunnen nagaan, geene opgave verzuimd van eenig bewijs, hetwelk vóór of tegen de onderhavige zaak in de schriften over de Gele Koorts is bijgebragt geworden. Wij zagen daarom ook met des te meer genoegen de beslissende uitspraak van dezen onpartijdigen regter, dat de Gele Koorts besmettelijk is; en wij twijfelen geen oogenblik, of ieder, die dit boek zonder vooroordeel in handen neemt en met gezette aandacht leest, zal door de menigvuldige en veelal onwederspreekelijke bewijzen, die hier vóór de besmettelijkheid pleiten, met het gevoelen des Schrijvers ten volle instemmen.

Na dit gewigtig punt te hebben afgehandeld, wordt

wijders door den Auteur gevraagd: Is de Gele Koorts in de vrije Staten van *Noord-Amerika* en in het Zuiden van *Europa* geheel overeenkomstig met de Gele Koorts van de Keerkringslanden, en ontspringt zij uit dezelfde oorzaak? Ook dit punt wordt wederom met de meeste duidelijkheid en uitvoerigheid behandeld, en, na het aanvoeren van menigvuldige onwederspreekelijke bewijzen, de vraag toestemmend beantwoord.

Eindelijk ontmoeten wij nog de vraag: Zoude de Gele Koorts ook niet in de heete zomermaanden aan de zeekusten van het Noordelijk *Europa*, en in het bijzonder van het Noordwestelijk *Duitschland* ontstaan, en zich aldaar epidemisch verbreiden kunnen? Na het een en ander hierover gezegd en bijgebragt te hebben, erkent de Schrijver de mogelijkheid van hetgeen in de vraag wordt bedoeld, en spreekt in dit gedeelte zijns werks, gelijk op vele andere plaatsen van hetzelve, een zeer ernstig woord ter waarschuwing tegen de stellingen van de voorstanders der niet-besmettelijkheid, als die alle maatregelen van voorzorg als overbodig, en alzoo schadelijk voor de vrije communicatie achten, zonder dat daardoor, huns bedunkens, eenig nut gesticht wordt. Wij kunnen ons niet onthouden van het overnemen dier belangrijke woorden, waarmede de Schrijver zijne redenering over dit onderwerp besluit: „ Wie zal er borg voor blijven, (zegt hij) dat de vereischte graad van warmte en de overige onbekende voorwaarden in de verhouding van klimaat niet eens met de aankomst van een schip zich zullen vereenigen, op hetwelk nog een zieke aan de Gele Koorts ligt, of waarop de smetstof nog niet vernietigd was? Wie zal het wagen, om eene waarschijnlijke vooronderstelling, elke voorziening, welke men tegen eene mogelijke invoering der Gele Koorts in streken, waar zij tot hiertoe niet uitbrak, aanbeveelt en aanwendt, te misprijzen, en als nutteloos te verwerpen? Welk Geneesheer huivert niet bij de gedachte, dat de Regeringen zich door zijnen raad hadden laten verleiden, alle en elke toebereidselen en inrigtingen tot voorzigtigheid achter te laten, en de Gele

Koorts brak echter uit, en rigtte verwoestingen aan, zoo als in *Philadelphia*, in *Kadix* enz.? Liet zich nog wel immer een vaste grond aanvoeren, die de onmogelijkheid bewees, dat de Gele Koorts in het Noorden van *Duitschland* kan uitbreken? Eene naauwkeurige bekendheid van het voorwerp zal altijd slechts deze vraag met neen te beantwoorden hebben."

Wij hebben onder het lezen van dit werk, en vooral van dat gedeelte, hetwelk over de al- of niet-besmettelijkheid der Gele Koorts handelt, meermalen gedacht aan onzen beroemden landgenoot THOMASSEN À THUESSINK, die, in zijn Verslag over dit punt in 1822, en in zijn nader Onderzoek deswege in 1825 uitgegeven, insgelijks vóór de besmettelijkheid gepleit, en dezelve, na een uitgebreid en scherpzinnig onderzoek, op de zekerste gronden bewezen heeft. Zijn Hooggeleerde geeft in zijn Verslag eene ontleding der Verhandeling van den Heer CROISSANT over de Gele Koorts, die in de gelegenheid is geweest, haar in de *Westindiën*, gedurende langen tijd, van nabij gade te slaan, en zich ook van de besmettelijkheid dezer ziekte ten volle overtuigd heeft. Wij lezen daarin, onder anderen, deze hoogstbedenkelijke en huiveringwekkende woorden: „ Is de Gele Koorts niet besmettelijk, hoe komt het dan, dat zij juist alleen op plaatsen waargenomen wordt, welke met *Noord*- en een gedeelte van *Zuid-Amerika* in handelsbetrekkingen staan: en hoe komt het, dat, naar mate de communicatie van dit wereld deel meer algemeen met andere landen wordt, deze frequentie in een klaarblijkelijk verband staat met de veelvuldige Epidemiën der Gele Koorts, welke men niet van eeuw tot eeuw, maar thans van jaar tot jaar ziet toenemen, en met schrik alleen in *Europa* van 1808 tot en met 1820 achtentwintig malen waargenomen is; daar men dezelve over het geheel na de ontdekking van *Amerika* van 1492 tot 1500 driemaal, in de 16de eeuw slechts vijfmaal, in de 17de eeuw twintigmaal, in de 18de eeuw reeds honderd vierendertig malen, en in het kort bestek van de twintig jaren dezer eeuw honderd acht malen, en

hiervan alleen in 1804 negen malen in *Europa* de grootste verwoestingen zag aanregten?"

Ons verslag hier besluitende, vermeenen wij genoeg gezegd en bijgebragt te hebben, om elken Geneeskundige te overtuigen, dat dit met de meeste orde en duidelijkheid geschreven werk de hoogste aanprijzing verdient, en te allen tijde eene zeer gewigtige bijdrage tot de kennis van dien vreesselijken geesel des menschdoms blijven zal.

Eene, achter het werk gevoegde, Kaart geeft, met een opslag van het oog, een overzigt van die landen, waar de Gele Koorts haren zetel van verwoesting gevestigd heeft. Men zal zich daardoor overtuigen, hoe ver noordelijk van de linie zij steeds waargenomen werd, en zich meestal slechts langs de zeekusten hield.

Wij bedanken den naauwkeurigen en verdienstelijken Vertaler voor den aan dit werk besteden moeijelijken, doch tevens zeer nuttigen, arbeid.

ARTEMIDORUS *in het Romeinsche Rijk, door* C. KUFFNER. *Uit het Hoogduitsch, met Aanmerkingen, door* STEENBERGEN VAN GOOR. *IIde en IIIde Deel. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1827. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 835 *Bl.* *f* 8-95.

In onzen jaargang van 1827, No. VI, hebben wij een verslag gegeven van het eerste Deel dezes werks, hetwelk, met eene vrij groote, wel eens vermoeijende uitvoerigheid, het *Romeinsche* Rijk, of althans den *Romeinschen* Staat, eerst in deszelfs diepe vernedering onder NERO, en dan weder tijdens deszelfs hoogsten bloei onder TRAJANUS, zal voor oogen stellen. Wij waren toen nog naauwelijks het voorportaal van dien nieuwen tempel, aan de vernielende Godin *Roma* toegewijd, ingetreden; thans komen wij reeds nader aan het heiligdom. Het tweede Deel, nogtans, houdt zich met voorwerpen op, die niet *regtstreeks* tot het onderwerp behooren, die wij althans niet gedurende het verblijf der

reizigers in *Sicilië* zouden gewacht hebben. Wij vinden hier, namelijk, een overzigt der Geschiedschrijvers van Oud-*Rome*, zoo in de *Grieksche* als *Latijnsche* taal, tot op JULIUS CESAR, wiens leven en daden nu in verscheidene anekdoten en in twee historische tafereelen worden voorgesteld, d. i. in vertalingen uit VELLEJUS PATERCULUS en FLORUS; welke laatste, als onder HADRIANUS geleefd hebbende, naauwelijks aan ARTEMIDORUS, die in hoogen ouderdom gerekend wordt onder TRAJANUS te leven, kan bekend geweest zijn. Vervolgens wordt nog de lof van CESAR medegedeeld in de lange redevoering van ANTONIUS volgens DIO CASSIUS; eene *declamatie*, die hier als *een voorbeeld van echte welsprekendheid* wordt aangehaald. In hoe verre zulks waarheid is, beoordeele men, na eene vergelijking derzelve met de bezielde, gepaste en echt natuurlijke taal in de omstandigheden, die SHAKESPEARE in den *Julius Cesar* aan zijnen ANTONIUS in den mond legt. Alsdan bekomen wij eene kenschetsing van CESAR als Geschiedschrijver, en dan, ten slotte, nog tafereelen uit zijne oorlogsgeschiedenissen, zoodat wij somtijds twee, drie, ja vier malen hetzelfde met andere woorden te lezen bekomen. Doch hiermede wordt nu plotselijk van de *Romeinsche* Geschiedschrijvers afscheid genomen, en wij lezen niets van SALLUSTIUS, van LIVIUS, van VELLEJUS PATERCULUS en zoo vele anderen, die allen nog vóór NERO's tijd (om niet te zeggen, vóór den tijd van TRAJANUS) hebben geleefd. Zal de Schrijver dezen *niet* vermelden? Waarom niet? Zoo ja, waarom dan hier afgebroken, en die beroemde mannen elders gekenschetst?

Het vierde Boek begint met de komst van eenen nieuwen *Romeinschen* Stedehouder, LUCILIUS, in *Sicilië*, den leerling en vriend van SENECA. Dit geeft aanleiding tot eene kleine bloemlezing uit de geschriften diens Wijsgeers; waarop men dadelijk tot de *Fortuin* der *Romeinen*, haren eerdienst en lievelingen overgaat. Alsdan volgt, tot inleiding voor *Romes* Geschiedenis en

Oudheden, een overzigt van Oud-*Italië*, deszelfs volken en talen, en in 't bijzonder van *Etrurië*, voornamelijk over de wigchelarij en voorspellingen, uit dat land herkomstig, met eene waarlijk vervelende langwijligheid. Misschien in navolging van den *Anacharsis*, wordt nu de draad plotseling afgebroken, en springt men op het *Romeinsche* treurspel, bepaaldelijk van SENECA, (den eenigen hunner *Tragici*, die *ons* nog overig is) die naar verdienste in zijne gezwollenheid, onnatuurlijkheid, de ijsselijkheid en woestheid zijner tooneelen gekenschetst wordt, waarmede men in de zeventiende Eeuw nog zoo hoog liep, dat LIPSIUS de langdradige en wreedaardige *Troas goddelijk* noemde, dat CORNEILLE, VONDEL en verscheidene andere *Nederlandsche* Dichters deze stukken vol *declamatie* en zonder gevoel nabootsten, en dat hierdoor dus aan den echten smaak een groot nadeel geschied is (*).

In het derde Deel begint het *Historisch-Archaologische* tafereel van Oud-*Rome*. Wat betreft het geschiedkundige gedeelte, dat is over en over bekend, en nu onlangs door NIEBUHR weder op eene *paradoxe* wijze behandeld; zoodat wij hiervan niets zullen zeggen, dan dat de Schrijver geenszins in die gevoelens deelt, en ook, althans in den persoon van zijnen ARTEMIDORUS, daarin niet *kon* deelen, vermits toen nog schaars iemand twijfelde aan de waarheid dezer oudste Geschiedenis. De *vermelding* zelfs dier twijfelingen heeft, zoo als de Vertaler te regt aanmerkt, eene te *moderne* tint. Maar het oudheidkundige gedeelte is van belang, vooral de uiteenzetting van alles, wat den *Romeinschen* Senaat betreft. Ook omtrent de *Ridderschap*, zoo wel volgens de *oorspronkelijke* inrigting als ruiters, als volgens de *latere* als pachters, — omtrent de belastingen en het krijgswezen komen hier gewigtige ophelderingen voor. Jammer, dat het

(*) Regtvaardigheid en onzijdigheid gebieden echter te zeggen, dat de heerlijke Rei in den *Palamedes*: *Het dun gezaaid gestarnt' verschiet*, enz. eene vrije vertaling uit SENECA is.

laatste weder zoo gerekt is, (meer dan 114 bladzijden) en tot nietige bijzonderheden afdaalt, die slechts den oudheid- of krijgskundige van beroep kunnen interesseren; maar ook zelfs dezen niet of naauwelijks, daar de manier van wapenoefening zoo geheel veranderd is, terwijl de eerstgenoemde die van elders beter weet. En het boek is immers voor het groote Publiek geschreven? Hoe voortreffelijk heeft BARTHELEMY dit altijd in 't oog gehouden, zonder daarom grondigheid of naauwkeurigheid te verzaken!

Wij hebben meermalen met genoegen de berigten des Schrijvers en de aanmerkingen des Vertalers gelezen, die meest alle van belezenheid en oordeel getuigen; nogtans hebben wij een aantal misslagen of gebreken meenen te ontdekken, of stof gevonden tot aanmerkingen, welke wij zoo vrij zijn, hier onder het oog van den Vertaler te brengen, die zoo wèl in staat is, dezelve of dergelijke in 't vervolg in zijn origineel te verbeteren. IIde D. bl. 7, reg. 4 van ond. *Vroomheid, zuiverheid van gemoed, eerbied voor de deugd en zucht voor orde en rust omgeven het ganſche werk* (van DIONYSIUS van *Halikarnassus*) *als eene, hetzelve omwolkende, hemelsblaauwe æther, waaruit zede- en staatkundige beschouwingen, als de vermanende stem eener Godheid, ons* TOEKLINKEN. Dus is de *Romeinsche Archæologie* van DIONYSIUS een donderslag uit eene heldere lucht! Winderige, zwellende, en bovendien geheel valsche taal. — Op bl. 29 lezen wij een valsch denkbeeld van de *algemeene Geschiedenis*, als die *alleen* aan het Ideaal der historische kunst zou beantwoorden. Latere gewrochten van onsterfelijke Meesters in de kunst, zoo wel als de vroegere van THUCYDIDES, XENOPHON, SALLUSTIUS en zoo vele andere *monographiën*, hebben de valschheid dezer stelling bewezen. Maar, POLYBIUS heeft het gezegd! Hij heeft *niet* gezegd, dat de algemeene Geschiedenis het eigenlijke *Ideaal der historische kunst* verwezenlijkte. — Op bl. 34 heeft er strijdigheid plaats. Slechte Historieschrijvers worden berispt, omdat zij meenen

niets meer noodig te hebben, dan hetgeen *geschied is* op het papier te brengen; en dadelijk daarna toont men hun in de bijzonderheden aan, dat zij *meer* willen doen, dan hetgeen gebeurd is eenvoudig te vermelden. — Bl. 35 reg. 5 van ond. *Een kamergeleerde, die al, wat men hem verhaalt, op het woord af gelooven moet, deugt volstrekt niet tot een' Geschiedschrijver.* Dus waren dan HUME, ROBERTSON, GIBBON, en zoo vele anderen nieuweren, zoo was dan zelfs LIVIUS geen Geschiedschrijver? o KUFFNER! waar zult *gij* dan blijven? — Bl. 36. *Offert hij echter de waarheid op, dan zal hij het zich ook gereedelijk ten regel maken, op zijne tijdgenooten geen acht te slaan, maar voor zulken te schrijven, die hem in volgende tijden zullen lezen;* en men haalt daarop de bekende plaats van THUCYDIDES aan, waar deze zijn werk een *κτῆμα ἐς ἀεί*, *een duurzaam goed*, noemt. De Schrijver zal toch niet beweren, dat THUCYDIDES de waarheid *opgeofferd*, maar juist, dat hij die *gezocht* heeft. Het zal dus wel zijn: *Offert hij aan de waarheid*, hetwelk een' vlak tegenovergestelden zin geeft. — Op bl. 49 wordt de geboorte van HERODOTUS, 8 jaren na den slag bij *Marathon*, waarschijnlijk door eene drukfout, op 242 na *Romes* stichting gesteld, lees 272. — Bl. 54. Waar staat het, dat CESAR *op eigen gezag* tegen MITHRIDATES is opgetrokken? — Op bl. 57 wordt de zeer ware en juiste aanmerking gemaakt, dat CESAR niet door zijne vijanden, maar door zijne onvoldane en onverzadelijke *vrienden* vermoord is, bij welke men echter, behalve M. BRUTUS, bijna niet dan lage beweegredenen kan onderstellen. — Op bl. 81 zegt de Schrijver, dat, zoo POMPEJUS vóór den burgeroorlog gestorven ware, hij zijn aanzien *onverminderd en ongeschonden in de andere wereld zou hebben overgebragt*. Daar zijn toch geene *Consuls* noch *Imperators*! — Bl. 89. CAJUS POMPEJUS, lees CNÆUS, of liever, de beide zonen van POMPEJUS, CNÆUS en SEXTUS. — Bl. 94. In het verhaal der *Gallische* oorlogen van CESAR is een volstrekt onverstaanbare zin,

waar van een' *Koning* gefproken wordt, die nog niet genoemd was, en het ook naderhand niet wordt, of het moest ARIOVISTUS zijn; maar dan is het zeer onduidelijk. — Op bl. 96 laat men CESAR tot in *Kaledonië* of *Schotland* trekken. Hij is nooit verder geweest dan de ftreken van den *Teems.* — Bl. 97, (noot.) De *Loire* heette niet *Liris*, maar *Liger.* — Op bl. 112, bl. 246, gelijk op bl. 308 van het IIIde Deel, leest men gedurig *verguisd*, in plaats van *vergruisd.* Zoo dit eene drukfout zij, dan is de herhaling derzelve toch zonderling. — Bij gelegenheid der vermelding van CESAR's dood (bl. 122) lezen wij eene zonderlinge *Epifode* over de wijze, hoe de *Romeinen* en *Grieken* in hunne taal den *dood verzacht* hebben. Het verwondert ons, dat de Vertaler daarbij de fchoone leerrede van BORGER over dit onderwerp niet aangehaald heeft. — Op bl. 129 wordt de geheele redevoering van ANTONIUS bij CESAR's uitvaart, op het gezag van SUETONIUS en APPIANUS, door den Vertaler in twijfel getrokken. Naar ons denkbeeld mag men den tijdgenoot CICERO meer gelooven, die daarvan ftellig gewaagt. — Wij vreezen, dat de Schrijver zich geweldig vergist heeft, door POMPEJUS in éénen veldtogt *Armenië*, *Pontus*, *Arabië*, *Syrië*, de *Albaniërs*, *Iberiërs*, de landen tot aan den *Caucafus* en *Hyrkanië*, de *Numidiërs* in *Libyë* tot aan den *zuidelijken oever*, (waar is die?) ja het oproerige *Spanje* tot aan de *Atlantifche* Zee te doen onderwerpen. Deze landen zijn naauwelijks in éénen zomer te bereizen. Ook is de zaak deze: Als jongeling onderwierp POMPEJUS *Afrika*, dat onder DOMITIUS ftond, aan SYLLA; als jongman, *Spanje*, dat onder SERTORIUS en PERPENNA ftond, aan den *Raad*; als man, *Azië* aan *Rome.* — Bl. 231. ANTONIUS heeft zich nooit *als jongeling gemeenfchappelijk* met OCTAVIANUS vermaakt. Hij was wel twintig jaren ouder dan OCTAVIANUS. — Op bl. 250—256 leest men eene lange aanfpraak van CESAR aan zijne Overften vóór den aanval op de *Helvetiërs*, die blijkbaar 250 jaren later uit het brein van DIO CAS-

SIUS is voortgekomen: want de groote Veldheer zelf zegt er niets van, dan alleen de twee woorden: *cohortatus suos* (*hij vermaande de zijnen tot moed*). Kon DIO CASSIUS betere berigten hebben? — Op bl. 259 (noot) staat *Midden-Italië*, lees *Neder-Italië*. — Op bl. 277 worden verkeerdelijk de landverhuizingen der *Galliërs* naar *Italië* vóór die der *Grieken* geplaatst, welke toch ouder waren, zelfs al omhelst men het gevoelen van LIVIUS, dat de *Galliërs* ten tijde van TARQUINIUS PRISCUS *Opper-Italië* hebben veroverd. De *derde* hier opgenoemde volksverhuizing, die der *Veneters*, was juist de oudste. — De *vazen*, op welke men *Grieksche* Goden en helden afgebeeld ziet, en die men lang, en ook hier nog, voor *Etrurische* gehouden heeft, zijn thans als waarschijnlijk *Grieksche* erkend. — Bl. 319. Zou ZOROASTER *vijfduizend* jaren vóór den *Trojaanschen* oorlog geleefd hebben? Waar staat dit vermeld? — Bl. 465 staat tweemaal GERMANICUS, lees BRITANNICUS. — Op bl. 5 van het derde Deel leest men den volgenden volzin: „Gloeijend vertoonde zich de stad der „*Romeinen* in haar ontstaan; gloeijend herrees zij voor „de tweedemaal uit den *Gallischen* brand, en overwel„digde, vuur en vlammen schietende, den ganschen aard„bodem, nadat zij reeds in hare wording met de, in magt „en beschaving haar verre overtreffende, naburige volken, „even als HERKULES in zijne bakermat met de slan„gen, gekampt had." Verongelukt *poëtisch proza*. — Zou *Rome* waarlijk van de verovering van *Italië* af tot op de Regering van AUGUSTUS den met bloed gemesten aardbodem door eenen algemeenen vrede verzoend hebben? Het zal moeten zijn, *onder* de Regering van AUGUSTUS; maar dan is er eene gaping van weder 230 jaren. — Op bl. 19 wordt PROCAS, de vader van NUMITOR en AMULIUS, op *negenhonderd* jaren vóór C. G. gesteld. Volgens welke tijdrekening? Althans niet volgens de gewone; want *Rome* werd nog bij NUMITOR's leven, 753 jaren vóór C. G., gesticht. — Van bl. 47—50 vinden wij eene belangrijke noot van den Ver-

taler omtrent de magt der oude Koningen van *Rome*. Hetgeen op bl. 120 gezegd wordt, moet eene drukfout zijn, dat er te *Rome* in het jaar 245 130,000, en in 256 *reeds omtrent* 700,000 *burgers* waren, daar men in 279 slechts weder 130,000 burgers telde, en dit getal in *Romes* hoogsten bloei en magt ten tijde van CICERO en POMPEJUS (683) niet meer dan 900,000 bedroeg. Men leze dan ook, op de bedoelde plaats, *honderdvijftigduizend zevenhonderd* (namelijk werkzame burgers boven de 16 jaren.) — Dat de huwelijken tusschen *Patriciërs* en *Plebejers* na een oproer der laatsten, in 308, zoude toegestaan zijn, is niet juist. Dit was eigenlijk in 310, eerst vier of vijf jaren nadat die gemeenschap door de wet der XII Tafelen stellig verboden was. Doch juist die *uitdrukkelijke* staving van een *stilzwijgend* gewoonteregt schijnt het Volk wakker te hebben gemaakt. — Op bl. 219 moest, bij de geschiedenis der *Romeinsche* belastingen, ook vermeld zijn de afschaffing dier belastingen voor alle burgers door de verovering van het rijke *Macedonië*. — Op bl. 242 staat van de *Samniten*, dat zij na eenen *vijfjarigen* oorlog en *vierentwintig Romeinsche* zegepralen onderworpen zijn; lees *vijftigjarigen*. — Bl. 245 wordt de overwinnaar van HANNIBAL CNÆUS SCIPIO genoemd, lees PUBLIUS. — Op bl. 246 staat *Æolische* oorlog, lees *Ætolische*. — Bl. 248. POMPEJUS bedwong de *Cilicische* zeeroovers niet *na* den *Mithridatischen* oorlog, gelijk hier staat, maar vroeger; zie CICERO's *Oratio pro lege Manilia*. — Bl. 250. Het tweede driemanschap vormde zich niet in 809, maar in 711 na *Romes* stichting. — AUGUSTUS kon (zie bl. 290) de *Veteranen* niet in 758 tot den oorlog tegen ANTONIUS oproepen, die zich in 723 reeds gedood had; lees dus 721. — Op bl. 296, in de noot, *Plutarchus in Crasso et in Antonio*, niet *in Demetrio*. — Dat XERXES HIDARIUS (HYSTASPIS en CODOMANNUS) door legers zouden geslagen zijn, die naauwelijks het *vierde* gedeelte der hunne bedroegen, (zie bl. 311) is eene veel te zwakke evenredigheid. De *Grieken* te *Mara-*

thon, te *Salamis*, te *Issus*, te *Arbelen* bedroegen het tiende, soms het twintigste gedeelte der vijandelijke ongeregelde *massa*. — *Het is bekend*, zegt KUFFNER, (bl. 328) *dat* ALEXANDER *het plan had gevormd, om eerst de Karthagers t' onder te brengen, en dan zijne overwinnende-wapenen tegen de Romeinen te keeren.* Wij twijfelen hieraan; zelfs LIVIUS geeft het slechts als eene onderstelling op (zie L. IX. C. 17—19.) Ten tijde van THEOPHRASTUS, *na* ALEXANDER'S tijd, leerden de *Grieken* de *Romeinen* eerst eigenlijk kennen. — Bl. 329. MARCUS CURTIUS DENTATUS, lees MARIUS CURIUS.

De Vertaler heeft zich soms aan stootende *Germanismen* schuldig gemaakt, zoo als *besteken* voor *omkoopen* (II. bl. 21, reg. 7), *misselijke toestand* voor *gevaarlijke* (III. bl. 139), *goedigere* en dergelijke. Ook is zijne spelling soms hinderlijk, zoo als *tauksen* en *konsekwent*. Dit laatste is waarlijk taalverbastering! Men weet, dat SIEGENBEEK tegen zulk misbruik van zijn stelsel ten sterkste geprotesteerd heeft.

Het plan van den *Artemidorus* is ons nog niet duidelijk. Zoo veel is zeker, dat KUFFNER geenszins de *illusie* heeft weten te bewaren, die ons ANACHARSIS telkens als reiziger en ooggetuige van het geheele *Grieksche* leven vertoont; dat men gedurig den *Duitschen* Geleerde ontmoet, die ons de vrucht zijner nasporingen in Verhandelingen mededeelt, welke hij aan eenen ARTEMIDORUS in den mond legt, die ons (na de bevallige inleiding) genoegzaam vreemd wordt, zoodra hij den voet heeft gezet in *Sicilië*. Ook brengt hij ons tusschenbeiden in gezelschap met mannen, die wij nog niet kennen, (PLINIUS, PLUTARCHUS en anderen) omdat hij zijn later verblijf te *Rome* onder TRAJANUS niet bekwamelijk met het eerste onder NERO heeft weten aaneen te schakelen. In één woord, de reis van ARTEMIDORUS in het *Romeinsche* Rijk is geen ANACHARSIS over *Rome*.

FILIPS WILLEM, *Prins van Oranje.* *Door* J. P. VAN CAPPELLE. *Te Haarlem*, *bij* V. Loosjes. 1828. *In gr.* 8vo. 263 *Bl.* *f* 3-:

Wel mogen wij den kundigen Schrijver van dit aangekondigde werk nazeggen: „Terwijl de namen der overige leden van het Vorstelijk Geslacht met gulden letteren in 's Lands Historie staan gespeld, en de nakomeling trotsch het hoofd verheft op eene heldenlinie, hoedanige in geen ander deel der wereld wordt aangetroffen, is de naam van FILIPS WILLEM naauwelijks tot het oor der menigte doorgedrongen, en de nadere kennis van zijn leven tot nog toe eenigiijk bewaard voor den diep grondigen Geschiedonderzoeker." Niet moeijelijk voorzeker is het, tot verontschuldiging van het Volk, van deze te groote onkunde de ware reden op te delven. Want, hoezeer het gevoelig *Nederland* met verontwaardiging en smart de treurmare vernam der gruwzame opligting des oudsten Zoons van ORANJE, in vijftienjarigen ouderdom, door het geweld van VARGAS, op last van ALVA en FILIPS, zijnen *Doopvader*, van de Hoogeschool te *Leuven*, niet zonder schennis van regt en eeden, naar *Spanje* weggesleept, en uit deszelfs loopkring den tijd van volle 28 jaren gerukt, — deze wandaad en willekeur, waarbij men Godsdienstijver huichelde, moest noodwendig van den beginne veler aandacht van FILIPS WILLEM aftrekken, en ten laatste den Vorst meer als eenen *Spaanschen Prins*, dan wel als den Zoon van den toen reeds vermoorden Grondlegger der *Nederlandsche* Vrijheid doen beschouwen, in het midden der beroerten en oorlogen. Wij behoeven hierover niet meer te zeggen, of aan de uitnemende verdiensten van deszelfs doorluchtige Broeders, den lande bewezen, hier te herinneren, om de onzen te verontschuldigen, wien des Prinsen komst met Aartshertog ALBERT en ISABELLA te *Brussel* achterdocht en wantrouwen baarde, daar men zich van deszelfs opvoeding aan het Hof van *Spanje* weinig goeds voor het Gemeenebest beloven konde. Wel verdient derhalve de Heer VAN CAPPELLE onzen dank, die, wat tot dusverre, wij vertrouwen zulks gaarne, buiten eenig doel of schuld, door onze Vaderen verzuimd was, door deze zijne Levensgeschiedenis van FILIPS WILLEM, den Zoon des Ongeluks van Vader WILLEM I, hersteld, en de aangeslagene taak

met lof voleindigd heeft. Dank zij den kundigen man, die voor zijne tijdgenooten en den nazaat den flagboom heeft weggenomen, welke den toegang voor velen aflloot tot de kennis omtrent den Eerstgeborenen van den Stichter onzer Onafhankelijkheid, in weerwil van alle nadeel van zijnen aanleg, in de harde fchool van wrangen tegenfpoed en bittere grief, opgewasfen tot eenen Vorst en Held, zijnen nooit volprezen Vader en doorluchtig Stamhuis niet onwaardig. Zeer verblijdt ons dus de uitgave van dit oorfpronkelijk vaderlandsch werk, dat wij om bevallige voordragt, zuiverheid van taal en echt Historifchen ftijl, welke aan hetzelve eene letterkundige waarde toevoegen, niet minder prijzen, dan om deszelfs gewigtigen inhoud, uit onze alonde gedenkboeken en uitheemfche bronnen zamengefteld, met aanteekeningen en onuitgegevene ftukken of weinig bekende bijlagen ter ftaving verrijkt, en met eene gezonde oordeelkunde bearbeid. Wij moeten ons vergenoegen met eenige trekken uit hetzelve mede te deelen.

Bevreemding moest het baren, dat de fchranderheid van Vader WILLEM, daar hij door eigene vlugt zich voor den Dwingeland in *Duitschland* bergde, zijnen oudften Zoon te *Leuven* achterliet; hier vonden wij, door juiste voorftelling van zaken en omftandigheden, het raadfelachtige toegelicht, en met den meesten nadruk ORANJE verdedigd.

Uitvoerig fchetst en overweegt de Schrijver de wreede mishandelingen, waaraan de jonge Vorst, in de vaag en kracht zijns levens, gedurende achtentwintig jaren was blootgefteld; vervolgingen, waarbij de Dwingeland, zijn Doopvader, hem, ja, voor de Kerk van *Rome* behield; maar die de edelaardige beginfelen, alreede in hem gelegd vóór het noodlottig vijftiende jaar, geenszins verftikken konden, maar aan zijne liefde voor *dat* Vaderland, waarvoor zijn doorluchtige Vader ftreed en ftierf, veeleer voedfel gaven en eene onuitwischbare kracht.

Eerst na dien gruwelmoord, welken de Zoon des Ongeluks natuurlijk met ontzetting en bittere treurigheid hoorde, verwierf men ten Hove zijne vrijlating, het herftel in zijne regten, en in de voormaals verbeurdverklaarde erfgoederen zijns Vaders; en wordt hij door *Spanje* naar de *Nederlanden* gezonden met den Aartshertog ALBERT, zijnen weldoener. Door HOOFT, DE GROOT, VAN METEREN, en anderen onzer beroemde mannen, was dit voor onze Gefchiedenis meest aangelegen gedeelte van 's Prinfen leven, zijn verblijf te *Brus-*

sel, latere komst in *'s Hage*, onderhandelingen met de Staten, en lang aanhangig verschil met zijne Familie ter scheiding van hunne aanzienlijke bezittingen, niet onvermeld voorbijgegaan. Maar, behalve het te zamenbrengen en aaneenschakelen van meer- of minder uitvoerige narigten, in hunne werken verspreid, bleef er te dezen veel te verlangen, te vergelijken en te toetsen over, om in onzen tijd een geheel te leveren, dat FILIPS WILLEM, en deszelfs gedragingen in menigen neteligen toestand, met de meeste naauwkeurigheid en waarheid mogt leeren kennen. Het geloofwaardige *Tafereel*, geschreven door DE LA PISE, eenen tijdgenoot en bekende des Prinsen (*), was hiertoe voor VAN CAPPELLE van ongemeen nut; en, daar hij bovendien toegang verkreeg tot onderscheidene echte en zelfs onuitgegevene stukken, bevond hij zich hierdoor tot zijnen arbeid bij uitstek toegerust, en heeft hij dezen met eenen schat van *Aanteekeningen* en *Bijlagen* verrijkt. Noode wederhouden wij ons van tot bijzonderheden te komen, schoon daar vele zijn, die den Prins vereeren, andere, die des Schrijvers onzijdigheid, en bescheidenheid tevens in het vermelden van deszelfs gebreken en zwakheden, aantoonen. Ter staving van ons gezegde wegens de *Bijlagen*, noemen wij slechts het *tweetal* zijner Brieven aan OLDENBARNEVELD, die getuigen, hoezeer de Vorst met dezen grijzen Staatsman, zijnen vaderlijken Vriend, ingenomen en bij denzelven geacht was, en welke tevens voor den beoefenaar der Geschiedenis veel stof tot nadenken geven. Trouwens, door minzaamheid, belangeloosheid, gastvrijheid, zachtheid van zeden en Vorstelijke deugden, verzekerde zich deze Telg van ORANJE niet alleen de volksgunst te *Brussel* en in zijn Prinsdom, maar won hij tevens de achting der aanzienlijken, die hem omringden, was hij geliefd in zijn

(*) De titel van het werk is: *Tableau de l'Histoire des Princes et Principauté d'Orange.* Vermoedelijk is het, gelijk in Aant. a gezegd wordt, dat de Schrijver FILIPS WILLEM *persoonlijk gekend heeft*: echter uit Aant: 107 blijkt duidelijk, dat *zijne* narigten over den Vorst vooral rusten op gezag van zijnen Vader, die een tijdgenoot des Prinsen geweest is en onder de Aanzienlijken van ORANJE behoord heeft, welke hem aankleefden, en altoos toegenegen betoond hebben te zijn. — Buiten de gelegenheid om het *Tableau* na te slaan, kunnen wij omtrent deze kleine duisterheid niets beslissen.

eigen Hofgezin, en gedroeg hij zich, ondanks den lastigen familietwist, altoos goed en broederlijk ten aanzien van zijne naastbestaanden, teederhartig vooral jegens zijne volle Zuster. Door taai en onbezweken geduld, in de school van tegenspoed hem eigen geworden, overwon FILIPS WILLEM velerlei zwarigheid, bereikte hij het langgewenschte doel der scheiding met zijne Broeders, en zag hij zich ten laatste, tot vreugd zijner, door regeringloosheid en uitmergeling van ontrouwe Stedehouders, verdrukte onderdanen, nadat zijn eigen leven aldaar belaagd, en hij door *Frankrijk* was gedwarsboomd geweest, in het bezit gesteld van zijn Prinsdom *Oranje*, door eene hoogstaanzienlijke echtverbindtenis te sluiten, naar den wensch van Koning HENDRIK IV. Nu vooral kwamen des Vorsten deugden treffelijk uit, in het schenken van vergiffenis aan wederspannigen en oproerigen uit het volk; door herstel van orde en regt, in het strengelijk te keer gaan, volstrekt verbieden en ook beletten der toomeloos in zwang zijnde tweegevechten; en vooral in die wijze verdraagzaamheid jegens onderscheidene godsdienstige Gezindheden, die van zijne opvoeding in het aan den Paus en *Rome* verslaafde *Spanje* wel niet te verwachten was, maar tot zijnen lof getuigde, op welken prijs het voorbeeld van zijnen doorluchtigen Vader bij hem stond. Voorts, offchoon hij, verwaarloosd in zijnen aanleg, geenerlei krijgskundige vorming ontvangen had, betoonde hij nogtans, bij herhaling, eenen moed, zijn Stamhuis waardig. Gaarne deelen wij hiervan eene enkele proeve aan onze Lezers mede, in het verhaal van des Prinsen dapperheid bij het beleg van *Calais* in April 1596, naar luid der narigten, uit VAN METEREN en DE LA PISE ontleend, in dezervoege door onzen Schrijver verhaald: „ De Aartshertog liet zich aan de „ inneming dier stad veel gelegen zijn. Hij omringde dezelve „ met eene aanzienlijke menigte krijgsvolk, en trok vervol„ gens in persoon derwaarts met een' achtbaren stoet van „ Vorsten en Bevelhebbers. FILIPS WILLEM vergezelde „ hem, en in den dadelijken strijd zag men hem, met onbe„ zweken moed, waar het vuur het heetste was. Geweldig „ inzonderheid woedde men van wederzijde bij de bestor„ ming en verdediging van een ravelijn, aan de oostzijde „ van de haven door de *Franschen* gebouwd. Een kanonkogel, „ uit de stad geworpen, doodde met een' enkelen slag drie „ edele *Spanjaarden*, die zich in de nabijheid des Prinsen „ van *Oranje* bevonden, zoodat het bloed en de hersenen

„ op zijn gelaat en lijf spatteden, terwijl hij onwrikbaar stand „ hield, en, wel verre van te luisteren naar de vermaning „ om zijn' persoon in veiligheid te stellen, dit antwoord gaf: „ *Ik ben van te edelen Huize, om te vreezen voor den dood!*"

Intusschen deze koenheid en standvastigheid van geest, welke de Vorst in het gevaar en in de hitte van den strijd vertoonde, bleef hem niet bij in meergevorderden leeftijd, en onder de hevigheid van herhaalde jichtpijnen. Daarbij bezweek zijn moed, en schonk hij een overdreven vertrouwen aan zijnen waanwijzen Geneesheer, die hem in zijne smarten eenige verligting wist aan te brengen, maar tevens het zwak des Lijders schandelijk misbruikte. Eene kinderachtige vreeze voor den dood greep hem nu aan; bijgeloovig beangstigde hij zich tegen het zoogenaamde moordjaar; en, na het bereiken van zijnen 64sten verjaardag, weet hij allen dank den Arts alleen, vierde te *Breda*, en in zijn Prinsdom, dien blijden stond met uitbundige vreugde, en voorspelde zich voorts in *Brussel* een lang en onbekommerd Hofleven; waaraan echter de onhandigheid eens Heelmeesters, tot droefheid van velen, te spoedig een einde maakte.

De Aeneis van PUBLIUS VIRGILIUS MARO, *uit het Latijn in Nederduitsche Verzen nagevolgd, door Mr.* A. W. ENGELEN. *Iste Deel. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1828. *In gr. 8vo.* 189 *Bladz. f* 2-86.

Onze Letterkunde, thans met goede vertolkingen der beide Homerische Heldendichten verrijkt, mist nog eene sierlijke, getrouwe en echt dichterlijke navolging van dat meesterstuk, waarop de Latijnsche Literatuur roem draagt, van de *Aeneis* van VIRGILIUS; want de arbeid van VONDEL, zoo wel als die van Mevrouw VAN STREEK, de eenige van haar, welke wij bezitten, (om van den verdienstelijken, maar onvoltooiden, van P. VAN WINTER niet te spreken) zijn beneden het middelmatige. Allen lof verdient derhalve de poging van den Heer ENGELEN om deze behoefte te vervullen, en ware dezelve gelukkig geslaagd, dan zoude deze onderneming hem met eer en roem gekroond hebben. VIRGILIUS toch, de Zanger uit het hoogbeschaafde tijdvak van AUGUSTUS, die den zuiversten smaak en de vlijtigste beoefening van al het schoone, dat er bij vroegere Dichters gevonden werd, vereenigde met de

hoogstmogelijke sierlijkheid der uitdrukking en de diepste kennis van het menschelijk hart, zal wel altijd de Lievelingsdichter blijven van alle natiën, die tot eene aanmerkelijke hoogte der beschaving zijn opgeklommen, en ook bij ons in oneindig meerdere gelijkgestemde harten ingang vinden, dan de, bij alle hunne schoonheden, toch altijd ruwe zangen van HOMERUS.

VIRGILIUS is dus in zeker opzigt gemakkelijker te vertolken dan zijn Grieksche voorganger; zijne zangen voegen beter in onzen maatschappelijken toestand, en zijne denkbeelden en uitdrukkingen komen meer overeen met de onze; terwijl de eenvoudigheid van den Zoon der Natuur, van HOMERUS, in onze kieskeurige en al te verfijnde nieuwere talen nimmer kan worden wedergegeven. Doch aan den anderen kant levert VIRGILIUS ook weder bijna onoverkomelijke zwarigheden op, zelfs voor den dichterlijksten vertolker, door de onnavolgbare sierlijkheid van zijnen schilderenden dichtstijl, in welken ieder woordje eene penseelstreek is, die meerder leven en hoogere beduiding geeft aan het geheel, zoodat men zelfs in de uitvoerigste tafereelen nog de kernachtigheid der uitdrukking moet bewonderen, welke zelfs geene lettergreep overtollig gebruikt. En toch is de *Aeneis* nog onvoltooid, en was zelfs zoo gebrekkig in het oog van derzelver vervaardiger, dat hij op zijn sterfbed bad, haar aan de vlammen te offeren. Ware er de laatste beschavende hand over gegaan, welk een kunststuk zouden wij dan niet bezeten hebben!

Maar dit onvolmaakte stuk kon slechts gebrekkig schijnen in het oog van den smaakvollen en fijngevoelenden VIRGILIUS; de volgende eeuwen hebben hetzelve eenstemmig voor een meesterstuk erkend. Het werd in alle beschaafde talen onderscheidene keeren vertolkt, en elke vertolking bleef oneindig ver beneden het oorspronkelijke. Het zoude dus zeer onbillijk zijn, van den Heer ENGELEN iets te vorderen, waartoe niemand in staat geweest is; en eene bescheidene kritiek kan alleen vergen, dat hij zijn model slechts van verre nadere, hetzelve, wat den gang en de denkbeelden betreft, getrouw overbrenge, en ten minste een groot gedeelte der sierlijkheid behoude, door welke hetzelve zich zoo bijzonder onderscheidt. Heeft hij aan deze vorderingen voldaan? — dit is de vraag, welke wij zoo gaarne toestemmend wenschten te beantwoorden, doch waarop wij het *ja* of *neen* gerustelijk

aan onze Lezers overlaten, nadat zij de volgende aanmerkingen zullen hebben gewikt en gewogen.

De eerste pligt van den dichterlijken vertolker is, dat hij den zin van zijn oorspronkelijke getrouw overbrenge. Niemand betwist hem eenige meerdere vrijheid, boven den prozaïst, in het verschikken en de keus van andere uitdrukkingen; doch het denkbeeld moet in allen gevalle worden wedergegeven. Hierin zondigt ENGELEN echter dikwijls op eene onvergeeflijke wijze. Wij zullen uit vele slechts eenige staaltjes opgeven, en, om den Lezer regt naauwkeurig te doen zien, wat VIRGILIUS zegt, de proza-vertaling van VONDEL, daar, waar het noodig is, verbeterd, gebruiken.

I Boek, vs. 144. Cimothoë en Triton, te gelijk aanduwende, zetten de schepen af van de scherpe rotsen; Neptunus zelf ligt ze met zijnen drietand, baant eenen uitgang uit de ontzettende zandplaten, en stilt de zee.

ENGELEN heeft:

Op 't hoog bevel des Gods,
Ligt nu Cymothoë de schepen van de rots,
Door Triton ondersteund. Hij zelf bedaart de golven,
Ontblootend met zijn' staf de klippen, nog bedolven.

Hier missen wij geheel dien korten, schilderachtigen trek: *Levat ipse tridenti*; en daarenboven laat ENGELEN den Zeegod met eenen staf, iets, dat nooit tot zijne *attributen* behoorde, de bedolven klippen ontblooten, hetwelk volstrekt van geen nut kon zijn voor de schepen, die op het drooge zaten. *Vastas aperit syrtes*, zegt VIRGILIUS; hij baande voor dezelve eenen uitgang uit de zandplaten.

I. vs. 639.

Men ziet in 't ruim der zalen
Het kostbaar VOETTAPIJT en 't heerlijkst purper pralen.

Dit is meer dan onnaauwkeurig. VIRGILIUS spreekt van de kostbare spreijen, met welke men de aanlegbedden of zitplaatsen oppronkte. Voettapijten kende men in de Heroïsche tijden niet.

II. vs, 330. Anderen houden aan de opengezette poorten wacht, met zoo vele duizenden, als er ooit van Mycenen kwamen; anderen staan schrap, en bezetten gewapend de naau-

we straten; men biedt het spits met bloote degens, gereed om toe te stooten.

ENGELEN, bl. 72:

Een deel van 's vijands magt bezet alreê de poort
Met zoo veel duizenden, als immer van Mycenen
Tot Trojes ondergang aan deze kust verschenen;
Weêr andren houden ginds, in drom bij drom geschaard,
De poorten naauw bezet, daar 't opgeheven zwaard
Bereid is tot den moord.

Dit is wel de ergerlijkste en woordelijkste herhaling, welke ons immer voor oogen kwam. En hoe kon ENGELEN in dezelve vervallen, daar VIRGILIUS zoo duidelijk iets geheel anders zegt?

III. vs. 424. Maar Scylla, die slechts het hoofd [uit het water] steekt en de kielen rukt op de klippen, zit overigens verborgen in de donkere schuilhoeken eener spelonk. Van boven heeft zij een menschelijk aangezigt, en is tot haar midden eene maagd met schoonen boezem; maar van onderen is zij een ontzettend zeegedrogt, welks wolvenlijf eindigt in den staart des dolfijns.

Van uit der waatren kuil
Verheft de Scylla zich met *opgesparden muil*,
En lokt de schepen en verbrijzelt ze op haar klippen.
Van boven schijnt ze een vrouw met *maagdelijke lippen*
En fraai gevormde borst; maar verder op ontwaart
Men 't ligchaam van een' wolf en een' dolfijnenstaart.

Die opgesparde muil en die maagdelijke lippen voegen al zeer netjes bij elkander; wij zagen die nooit te zamen in één aangezigt. Overigens is de beschrijving van SCYLLA (*de* kon er hier gerust af, daar VIRGILIUS van een levend wezen en niet van eene rots spreekt; men zegt niet *de Antje*, *de Leentje*) geheel anders dan bij den Romein; daar zit zij slechts met het hoofd uit de spelonk, maar hier laat de schoone zelfs haar dolfijnenstaartje zien.

III. vs. 583. Wij, dien nacht in het bosch verscholen, moeten dat ontzettend wondergeraas doorstaan, en kunnen niet zien, wat de oorzaak is van dit geluid; want daar scheen geen licht noch eene heldere star aan den hemel; hij was vol van donkere nevels, en de onstuimige nacht bewimpelde de maan met eene wolk.

ENGELEN, bl. 159.

Wij slijten in het woud, door dikken nacht omhuld,
De kruipende uren en ZIEN *die ontzetbre wonderen*
Vol angst en sidd'ring aan, en hooren 't vreeslijk donderen
Des bergs, met de oorzaak van dit schouwspel onbekend;
Geen enkle star toch blonk aan 't neevlig firmament;
Geen maanlicht straalde omhoog met vriendelijken luister;
Geheel het aardrijk lag gehuld in 't aaklig duister.

Waarlijk, in de vertaling is het hier *zien* en *niet zien*, *licht* en *duister* te gelijk. VIRGILIUS hield zich bij het *niet zien* alleen, en dat was ook de eenigste verstandige partij. Hoe kan men bij de herlezing zulken onzin laten staan, vooral wanneer men, om den Lezer goed in te stampen, dat het pikdonker was, dit nog ééns meer zegt dan VIRGILIUS, en dus zeker eens te veel?

IV. vs. 205. Almagtige Jupiter, wien thans het Mauritaansche volk, neêrgelegen op de veelverwige aanlegsprei, feestvierende den offerwijn plengt, ziet gij dit met goede oogen aan? Of vreezen wij u, o Vader! zonder de minste oorzaak, wanneer gij den blikfem slingert? Of flikkert het weerlicht, dat ons doet beven, slechts bij toeval in de wolken, en maakt de donder slechts een ijdel geraas?

ENGELEN, bl. 161.

Almagtig Opperheer!
Voor wien de Mauritaan, *met heilge kerkgebaren*,
Den *offer*feestwijn plengt op kostbre zoenaltaren
En zich bij 't *offer*maal BESCHILDERD (!!) nedervlijt,
Aanschouwt ge, o Vader! dit, en de *offers* u gewijd?
Of vreezen we u vergeefs, wanneer gij uit de wolken
Uw blikfems slingert, en tot siddering der volken
Uw donders klettren laat?

De vertolker moest ons eens zeggen, welke nieuwe Reisbeschrijver hem verhaald heeft, dat de Mauritanen zich beschilderden of *tatoweerden*. VIRGILIUS kent deze veelverwige hoedanigheid slechts aan hunne *banktapijten* (aanlegspreijen), om met VONDEL te spreken, toe. Dat driemaal *offer* klinkt hier ook zeer onaangenaam; en, terwijl wij met *heilge kerkgebaren*, *kostbre zoenaltaren*, en *offers u gewijd*,

van welke VIRGILIUS geen woord spreekt, om des lieven rijms wille en volstoppenderwijze, beschonken worden, zijn de drie laatste regels zoo onduidelijk en zoo onvolledig vertaald, dat men er zelfs den zin niet van kan begrijpen.

IV. vs. 211. Wie ik het strand overgaf, om te beploegen, en het gebied over den grond.

ENGELEN, bl. 162.

Die dorre velden kocht tot stichting harer muren,
Aan wie ik wetten gaf bij 't moeilijk volksbesturen.

Hier was ENGELEN blijkbaar zijn Latijn vergeten; de noot van HEYNE had hem toch zoo spoedig kunnen leeren; dat *loci leges* hier voor *loci imperium* gebruikt werd.

Doch wij meenen reeds genoeg gezegd te hebben, om aan te toonen, dat ENGELEN het oorspronkelijke dikwijls zeer gebrekkig, wat de denkbeelden en zaken betreft, vertolkt, en dat hij hetzelve soms in het geheel niet schijnt te hebben begrepen. Wij zouden daarvan nog meerdere staaltjes kunnen aanvoeren; doch wij haasten ons, om een ander vereischte der vertolking, de sierlijkheid, te beschouwen.

Geene grootere heiligschennis kon er tegen VIRGILIUS, die, gelijk wij vroeger reeds aanmerkten, geen enkel woord overtollig gebruikte, bedreven worden, dan dat men zijne kernachtige regels met stopwoorden overlaadt, en zijne heerlijke tafereelen door geheele stopregels ontzenuwt. Intusschen heeft dit hier maar al te dikwijls plaats.

Bl. 22. Gelijk in houding, kleed en zwier en wapens *met*
Aan een Spartaansche maagd.
Bl. 25. Maar meld mij op uw beurt ook, wie gij zijt, *in 't end.*
Bl. 112. . . . . Verneemt uw lot *in 't end.*
Bl. 38. Want Venus zelf had haren zoon, *verheugd*;
Met blonde lokken en den purpren glans der jeugd
Versierd.
Bl. 57. Bereid om in zijn list te slagen *welgemoed.*
Bl. 73. Ook held Korebus, die, in vuurge liefde ontsteken,
Kassandra! voor uw schoon, *nu door die min geroerd*,
Een' wakkren legerstoet naar Troje had gevoerd.
Bl. 79. Weêr andren houden ginds, met uitgetogen zwaarden,
De binnenpoort bezet, *waar zij zich rondom schaarden.*
Bl. 82. 'k Zag droeve Hekuba (*rampzalige vertooning!*)
Ibid. (*O gruwlen, nooit gehoord!*)

Bl. 132. Maar droeve Andromaché fprak, *hevig aangedaan,*
. . . . *de ontroering deed haar beven.*
Bl. 165. Beweegt geen roemzucht u tot verdre heldendaân,
En zijt gij koud voor de eer van zulk een grootsch beftaan.

enz. enz. Het is dus geenszins te verwonderen, dat het eerfte Boek in de navolging 140 regels, dat is een vijfde omtrent meer dan het oorfpronkelijke, befIaat; terwijl het met de andere zangen bijna eveneens gefteld is. En, niettegenftaande alle deze omfchrijvingen, zijn er dikwijls belangrijke trekken, ja zelfs geheele regels van het oorfpronkelijke overgeflagen of vergeten; b. v. (om ons flechts tot het IVde Boek te bepalen):

vs. 418. *Puppibus et laeti nautae impofuere coronas.*
597. *Tum decuit, quum fceptra dabas! —*
603. *Verum anceps pugnae fuerat fortuna. — Fuisfet.*
626. *Nunc, olim, quocumque dabunt fe tempore vires.*
643. . . . . . . *maculisque trementes*
Interfufa genas.

Op het weglaten van den eerst bijgebragten regel zouden wij niet bijzonder vallen, dewijl hij flechts een bijkomend fieraad is; maar de andere zijn juist de gewigtigfte uit de tafereelen, tot welke zij behooren, en toch vindt men die zelfs niet aangeduid in de vertaling. Maar hoe is het mogelijk, vraagt men welligt, dat, bij zulke verkortingen van de ftof, de vorm toch zoo veel langer zij? Het antwoord is gereed: omdat het niets ongewoons is, hier eenen regel in drie, en zes in elf of twaalf vertaald, of liever verwaterd, aan te treffen. Zoo zijn bij de vier Hexameters I. vs. 657—660 tot zeven Alexandrijnen geworden, bl. 42; de vijf III. vs. 477—481. tot acht, ja zelfs de zes III. vs. 84—89. zijn in elf en een' halven regel omfchreven. Men kan begrijpen, hoe flap en zenuwloos dezelve zijn moeten, vergeleken met de krachtige en fchilderachtige verzen van VIRGILIUS.

Maar ook in die plaatfen, in welke de vertolking niet mank gaat aan ongetrouwheid of gerektheid, zal men de fierlijke kernachtigheid, de levendige fchildering van MARO meestal te vergeefs zoeken. Wie herkent dezen heerlijken uitroep, I. vs. 407:

Quid natum toties, crudelis tu quoque, *falsis*
Ludis imaginibus? cur dextrae jungere dextram
Non datur, ac veras audire et reddere voces?

in deze waterachtige regels:

Waarom me, o wreede! steeds door valschen schijn bedrogen?
(Dus spreekt hij) waarom op uw' zoon zoo zeer verstoord,
Dat hij u nooit omhelst, uw *eigen* stem niet hoort?

Wie denkt niet, dat hij plat proza leest, in stede eener dichterlijke vertolking van den sierlijksten Zanger der Oudheid, bij een verhaal als het volgende? (bl. 36:)

Vergun ons slechts, dat thans de vloot aan deze kust
Hersteld worde, en op nieuw met riemen toegerust:
Dat wij daartoe in 't woud geboomte vellen mogen:
Opdat — zoo we onzen Vorst, aan 't doodsgevaar onttogen,
Eens wederzien, met ons verloren vriendental —
De vloot haar koers vervolg' naar d'Italjaanschen wal.

cf. Virg. L. vs. 551—554.

En wie, eindelijk, herkent in de volgende gewrongene en als 't ware telkens gehakte vergelijking:

Dus zien we een slang — geheel den winter door in de aarde
Verborgen — die den *gloed* der nieuwe lente ontwaarde,
Nu jeugdig weer, (daar zij, door giftig kruid gevoed,
Van vel veranderd) — en in Febus heldren *gloed*
Met opgeheven borst zich over de aarde strekken,
En met gesplitste tong den bek al schuifelend lekken.

die sierlijke schildering, met al de betoovering der heerlijkste en volmaaktste uitdrukking overgoten (II. vs. 471.):

Qualis ubi in lucem coluber, mala gramina pastus etc.

of in deze treurige regels:

Met waggelende schreden
Ontvlugt ze voor het oog van Trojes eedlen Vorst,
Die diep geroerd dáár stond, haar niet weêrspreken dorst,

En toch der droeve vrouw nog zóó veel wilde zeggen.
Haar vrouwen gaan ſtraks tot de Koningin, en leggen
Haar matte leden op de purpren legerſteê.

de keurige kortheid der in hare eenvoudigheid altijd nog ſierlijke uitdrukking:

Linquens multa metu cunctantem et multa parantem
Dicere.

Doch, welk eene menigte aanmerkingen wij nog in gereedheid mogen hebben, zoo houden wij dezelve terug, daar de kritiek thans haren pligt vervuld heeft. Wij beſeffen de moeijelijkheid van de onderneming des Heeren ENGELEN te diep, dan dat wij niet gaarne zouden erkennen, dat zelfs onze grootſte Dichters hier dikwijls moesten ſtruikelen; maar tevens moeten wij betuigen, dat deze vertolking nog al te veel te wenſchen overlaat. Ook ENGELEN is in ſtaat, dezelve beter te leveren; hiervoor ſtaan ons ſommige welgeſlaagde brokſtukken, van welke wij er een tot proeve zullen geven, borg; doch alsdan moet hij de moeite niet ſchuwen van zijn werk herhaaldelijk over te arbeiden, en, gelijk VIRGILIUS, met wien hij in het ſtrijdperk trad, de verzen, welke hij eerst vlugtig nederſchreef, zoo lang beſchaven, omzetten en inkrimpen, tot hij dezelve in het kleinst mogelijk aantal regels heeft zamengedrongen (*). Want juist in de gerektheid, door vulwoorden, ſtopregels en omſchrijvingen veroorzaakt, beſtaat het hoofdgebrek dezer vertolking.

Met genoegen zagen wij, dat de tweede zang, reeds vóór eenige jaren onder den titel van *Trojes Ondergang* uitgegeven, op ſommige plaatſen aanmerkelijk is verbeterd, en dat ENGELEN zich de teregtwijzingen, hem toen gegeven, heeft ten nutte gemaakt. Mogt hij door deze onze minder gunſtige beoordeeling niet worden ontmoedigd, maar integendeel aangeſpoord, om zijnen geheelen arbeid nogmaals herhaaldelijk te herzien, en trachten zich op de edelſte wijs aan zijnen Recenſent te wreken, door hem later de gelegenheid tot grove

(*) *Traditur quotidie meditatos mane plurimos verſus dictare ſolitus, ac per totum diem retractando ad pauciſſimos redigere, non abſurde carmen ſe urſae more parere dicens, et lambendo demum effingere.* DONATI *Vita* VIRGILII, C. 9.

berisping af te snijden! Niemand zal zich daarover meerder verheugen dan de steller van deze kritiek, dewijl hij eene goede vertolking der *Aeneis* beschouwt als het kostbaarste en aangenaamste geschenk, dat aan onze Letterkunde kan gemaakt worden. Nogmaals herhaalt hij, te gelooven, dat de Heer ENGELEN die zoude *kunnen* leveren, mits hij met eene ijzeren standvastigheid tegen de zwarigheden worstele, en het *nonum prematur in annum* in het oog houde; dit blijkt op sommige plaatsen, en vooral uit zijne overbrenging van de kunstige beschrijving der Faam, bl. 160. verg. VIRGILIUS, IV. vs. 174.

De Faam, de snelste plaag, die ooit werd voortgebragt,
Groeit onder 't gaan, en krijgt bij iedren voetstap kracht.
Eerst klein uit vrees, verrijst zij straks voor 't oog der volken;
Haar voet betreedt den grond, het hoofd bergt ze in de wolken.
Haar teelde uit wraakzucht de *Aard*, toen 't Godendom weleer
Heur broedren, 't Reuzenrot, plofte op het *aardrijk* neêr.

De twee laatste regels zonderen wij van onze tamelijke goedkeuring uit. VIRGILIUS zoude zich wel gewacht hebben, om hier Aarde zoo spoedig in eene geheel verschillende beteekenis, eerst van Godin, en vervolgens van aardkloot, te gebruiken. Hij spreekt dan ook van dat nederploffen geen woord; maar zegt alleen: dat de Moeder Aarde (*Terra Parens*), vergramd over de wraak der Goden, haar vlug te voet en met snelle wieken het laatste baarde na Cous en Enceladus. Dat *pedibus celerem et pernicibus alis* is geheel overgeslagen. Doch wij vervolgen:

Een groot, mismaakt gedrogt, dat zoo veel luistrende ooren
En waakzame oogen, *die door 't duister henenboren*,
En schelle tongen heeft, als pluimen tot haar vlugt.
't Nachts zweeft zij tusschen aard en hemel *door de lucht*,
Sluit nooit haar oog ter rust, *noch wordt vermoeid van 't waken*;
Bij dag zit ze op den trans der hoogverheven daken,
Of op een' toren, *die zijn spits ten hemel strekt*,
Verbaast de steden *door hetgeen haar mond ontdekt*,
Bespiedt alwat gebeurt met nimmer sluimrende oogen,
Verkondster even zeer van waarheid als van logen,

Deze plaats is eene der beste uit het geheele werk, en duidt talent aan; doch de Lezer zij tevens verwittigd, dat al hetgene wij onderschrapt hebben, uitbreidingen en toevoegfelen zijn van den navolger, en zie eens aandachtig na, of dezelve ook veel tot de kracht en kernachtigheid toebrengen.

Regten van den Vorst op het Publiek Onderwijs. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam, bij J. C. Sepp en Zoon. 1828. *In gr. 8vo. XVI en* 190 *bl. f* 1 - 50.

In den tegenwoordigen tijd, waarin het hier behandelde onderwerp, bijna geheel *Nederland* door, aan de orde van den dag is, moet dit geschrift van den Hoogleeraar RAOUL zeer welkom zijn. Het is eigenlijk eene verdediging van de regten des Konings op het publiek onderwijs tegen eenige drogredenen en verdraaide voorstellingen desaangaande in sommige nommers van het tijdschrift *Catholique des Pays-Bas* van 1827. Wij hebben geen plan, de opzettelijk? verwarde voorstellingen, de telkens, ook na bekomene inlichting, herhaalde vermenging van *publiek* en *godsdienstig* onderwijs, en de echt Jezuitsche manier van bewijsvoeren, door verdraaijing en verminking, aan te roeren. Prof. RAOUL heeft dit alles voldoende aangetoond; zoodat wij hiernaar slechts kunnen en moeten verwijzen.

Over het geheel kunnen wij de verklaring des Vertalers wel overnemen (bl. VI): „ Uit eene Roomsche pen gevloeid, „ geschreven voor Roomschgezinden, en waarom ook niet „ voor Protestanten, handelt het over een regt, dat den Ko„ning toekomt; een regt, met hoeveel zweem van waar„heid weêrsproken, zoo helder aan het licht gebragt, dat „ ieder eerlijk man, om het even welke belijdenis hij moge „ zijn toegedaan, daarvan de billijkheid zal gevoelen niet „ alleen, maar met inwendige overtuiging erkennen, dat, in„dien het, in een tegenovergesteld geval, anders ware, de „ rampen en onheilen eener geheele natie niet zouden zijn „ af te meten, welke, andermaal gedompeld en teruggevoerd „ in de slavernij van domme onwetendheid en onkunde, zich „ allengskens dezelfde kluisters zou zien aanleggen, die zij „ eenmaal zoo fier als grootmoedig heeft afgeworpen." Dit is tot aanprijzing van dit geschrift, voor den weetgierigen en vaderlandschen lezer, genoeg.

Over het ook hier behandelde onderwerp, in de duizenden- een petitiën van hetzelfde maakfel met vreemdfoortige onderwerpen flechts vermengd, wordt, dunkt ons, (of dit opzettelijk gefchiedt, bepalen wij niet) de Grondwet te eenzijdig befchouwd, alsof het volk alleen regten bezat, de Vorst flechts pligten had te vervullen. Zoo wel Koning als volk heeft beide in het oog te houden. Is men het op dit punt eens, dan zal het overige wel woordenfpel zijn in het oog derzulken, die niet van Jezuiten geleerd hebben met woorden te fchermen, om met zaken te fpelen, en met heilige regten en pligten wreedelijk te fpotten. Aan de vrucht kent men den boom. Maar gelukkig hij, die, zonder van de wrange en bittere vruchten te proeven, zich van fchadelijke boomen geleerd heeft te wachten!

Wij meenen voor onszelven vrijzinnig genoeg te zijn, om vrijheid in denken en fpreken voor te ftaan, en voor ons en anderen als regt te eerbiedigen en te begeeren; maar het *omne nimis nocet*, de *ultra's* deugen nergens. Wie zal zoo vrijzinnig zijn, om zijn huis voor niemand te fluiten, en *hen* alleen met geweld daaruit te jagen, die *getoond* hebben *dieven* te zijn? En als dit nu eens onmogelijk is geworden?.... Het is eene vreemde leer, dat hoogere magt geen kwaad mag *voorkomen*, wel *beteugelen* of *bedwingen*. Tot vrijheid behoort voorzeker vrij *licht* en *vuur*. Maar mag geen beftuur wetten maken, om door fchouwen en huiszoeking brand voor te komen? Moet er zoo lang gewacht worden, dat de brand reeds uitflaat? En wat is brand, in vergelijking van het onherftelbaar gevaar, dat de voorftanders der vrije en losbandige drukpers zonder verantwoordelijkheid, willens of niet, voorftaan! — Deze fraaije woorden, *zonder iets meer*, zullen, vertrouwen wij, onzen vrijzinnigen Koning niet hinderen in het volvoeren van die voornemens, welke hij aan die van *Soignies* heeft geopenbaard. *Tantum!*

Don CARLOS, *Prins van Spanje, een Onderzoek naar de oorzaak van deszelfs gevangenneming en dood. Door* J. P. AREND, *Lector in de Hoogduitsche en Engelsche Talen en Letterkunde aan de Doorluchtige School te Deventer. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1828. *In gr. 8vo. 79 Bl. f:-75.*

Wanneer iemand, met BAYLE, de zekerheid en geloofwaardigheid der Gefchiedenis wilde in twijfel trekken, die

zoude voorzeker de gevangenneming en den dood van *Don* CARLOS, Zoon van FILIPS II, wel met eenigen schijn tot verontschuldiging van zijn scepticismus kunnen bijbrengen. Er is misschien geene gebeurtenis uit den nieuweren tijd, of uit de nieuwere Geschiedenis, welke meer de verwondering van den tijdgenoot zoo wel, als van de nakomelingschap, heeft tot zich getrokken; geene, welke de pen van zoo vele Schrijvers en Dichters heeft onledig gehouden; geene, die tot meer gissingen heeft aanleiding gegeven, dan deze. Uiteenloopend zijn de berigten en bijzonderheden, welke ons de Schrijvers, ten aanzien dezer gebeurtenis, hebben medegedeeld; en even zoo verschillend zijn ook de oogpunten, waaruit zij dezelve beschouwd hebben: deze toch heeft den Zoon, gene den Vader verdedigd of gelaakt. De Heer AREND heeft beproefd, of hij uit dien chaos van gissingen en gevoelens, welke deze merkwaardige gebeurtenis heeft doen geboren worden, met eenige waarschijnlijkheid de oorzaak konde ontdekken der rampen, welke *Don* CARLOS getroffen hebben.

Tot beter verstand der zaak, heeft de Heer AREND vooraf den levensloop van dien ongelukkigen Prins geschetst. Hij heeft zich bij dit levensberigt van alle dichterlijke en romantische gedachtenbeelden te regt onthouden, en zich uitsluitend bepaald tot het vermelden dier lotgevallen, in welke de meeste Schrijvers met elkander overeenstemmen, en die niet tegen de waarheid schijnen aan te druischen. De Schrijver toont al dadelijk, dat hij geenszins tot die verwaande Geschiedschrijvers behoort, naar wier hooggestemde meening alle vermelding van autoriteiten, alle aanhaling der bronnen, uit welke zij geput hebben, nietsbeduidende *pedanterie* is. Hij geeft dadelijk de hoofdbronnen op, uit welke hij het levensberigt van *Don* CARLOS heeft ontleend. Allen heeft hij dezelve wel niet gekend, en uit de wijze, op welke hij STRADA aanhaalt, zoude men al ligtelijk op de gedachte komen, dat hij dien sikschen, hoezeer dan ook in vele opzigten partijdigen Geschiedschrijver, niet zelf gelezen heeft.

Op dit levensberigt volgt, in de tweede plaats, eene opgave der punten van beschuldiging, welke tegen *Don* CARLOS, naar de vrij algemeene opgave, in het midden gebragt zijn; te weten: 1. Zamenspanning met de oproerigen in de *Nederlanden* en in *Grenada*. 2. Toeleg op het leven des Konings. 3. Minnehandel met zijne Stiefmoeder, ELISABETH VAN VALOIS. De Heer AREND heeft zich bevlijtigd, deze beschuldigin-

gen, zoo wel aan het gezond verstand en de onbevooroordeelde rede, als aan de geschiedkundige berigten, welke hij desaangaande heeft kunnen raadplegen, te toetsen. Maar, wat verstaat hij toch wel door het woord *oproerigen*, wanneer hij van de *Nederlanders* spreekt? Dit is eene uitdrukking, welke geenen echten zin heeft, wanneer er gesproken wordt van dien heiligen strijd, welken de *Nederlanders* tegen de bloedplakkaten van den trotschen *Spanjaard* bestaan en zoo roemvol voleindigd hebben.

De eerste dezer beschuldigingen komt den Schrijver voor, als geheel van waarheid ontbloot te zijn.

De tweede wordt door niemand stellig beweerd, behalve door LLORENTE, in zijne Geschiedenis der *Spaansche* Inquisitie. Doch men moet hierbij in het oog houden, dat LLORENTE alleen berigt geeft van hetgene er in de aanteekeningen der Inquisitie geboekt staat. Maar tusschen deze *Notulen* en de waarheid der daadzaken vindt een hemelsbreed onderscheid plaats; en STRADA zelf, wel verre van den ongelukkigen Prins te bezwaren, brengt alles bij, om hem te verontschuldigen.

Wat het derde punt betreft, hetwelk in *Don* CARLOS en zijne Stiefmoeder de geschiedenis of fabel van *Phædra* en *Hippolytus* doet herleven, daarvoor heeft men (zoo als de Heer AREND met regt aanmerkt) even min, als voor de beide andere beschuldigingen, ooit eenig deugdelijk en proefhoudend bewijs te berde gebragt; en hij gelooft met reden, dat STRADA gelijk heeft, wanneer deze de oorzaken van de rampen, die *Don* CARLOS troffen, in iets anders, dan in de opgegevene, wil gezocht hebben. STRADA heeft het wel geweten, maar was te voorzigtig, om alles te *willen* zeggen, wat hij wist; hij zal gevreesd hebben, door het openbaar maken van dat geheim, de algemeene rust (en meer nog zijne eigene veiligheid) te veel in de waagschaal te brengen. Maar, wat STRADA wederhield zich openlijker te verklaren, had WILLEM DEN I niet teruggehouden. In de verantwoording van dien doorluchtigen Vorst meent de Schrijver de juiste beweegreden te vinden, waarom *Don* CARLOS ter dood gebragt werd. WILLEM verwijt, namelijk, den Koning openlijk, dat hij, tijdens deszelfs huwelijk met MARIA VAN PORTUGAL, de Moeder van *Don* CARLOS, gehuwd was met *Donna* ISABELLA OSORIO, bij welke hij twee of drie kinderen had verwekt; een huwelijk, door RUY GOMEZ, Prins

van *Eboli*, gesloten, en waardoor deze in *Spanje* tot zulk een aanzien geraakt was. Daar dus de vereeniging met de Prinses van *Portugal*, volgens Goddelijke en menschelijke instellingen, geheel onwettig was, zoo maakte FILIPS naderhand er eene gewetenszaak van, eenen bastaard, waarvoor hij *Don* CARLOS moest houden, als zijnen erfgenaam achter te laten; en dit was de ware reden van 's Prinsen dood. „Indien „de Prins," zegt WILLEM, „wezenlijk schuldig geweest wa„re aan misdaden, die den dood verdienden, behoorde „men het dan niet aan ons, zijne toekomende onderdanen, „overgelaten te hebben? Kwam het regt van verhooring, „en van het doodvonnis uit te spreken tegen den erfgenaam „van zulke uitgestrekte Staten, aan monniken en geloofsonder„zoekers wel ooit toe?" — Wat de wijze betreft, op welke *Don* CARLOS veroordeeld werd en het leven verliet, deze is ongewis. De Schrijver houdt het echter voor tamelijk zeker, dat die Prins, zoo al niet door het zwaard, evenwel op eene geweldige wijze, op last zijns Vaders, omkwam. En dit alles verdedigde FILIPS, als geschied uit ijver voor den Godsdienst en uit vaderlijke zucht voor zijn Volk! Zoo vindt een wreed tiran altijd drogredenen, om zijne misdaad als eene treffelijke verrigting te doen voorkomen.

Zulke geschiedkundige onderzoekingen, als dit geschrift van den Heer AREND, verdienen lof; en het is te hopen, dat de kundige Lector gelegenheid zal vinden, om aan meer gelijksoortige stoffen zijnen tijd en arbeid te koste te leggen.

Mijn verblijf op het Kasteel Bracebridge. Naar het Engelsch van WASHINGTON IRVING. *Door* STEENBERGEN VAN GOOR. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1828. *In gr. 8vo. Te zamen 661 Bl. f 7-20.*

Zeden, gewoonten en volksbegrippen naar waarheid beschreven, derzelver invloed op het huiselijk en burgerlijk leven treffend geteekend, zijn altijd belangrijk, als eene bijdrage tot menschenkennis; maar klimmen nog in belangrijkheid, wanneer deze beschrijving een volk ten onderwerp heeft, hetwelk zulk eenen aanzienlijken rang bekleedt, als het *Engelsche* volk. Wij zijn meest gewoon onze beschouwing van *Engeland* en deszelfs bewoners te bepalen tot dat land als Zee-

mogendheid, en dezelve te vestigen op deszelfs prachtige hoofdſtad, talrijke oorlogs- en koopvaardijvloten en rijke volkplantingen. Het is daardoor reeds op zichzelf eene aangename afwisſeling, dat WASHINGTON IRVING ons, uit het gewoel der meer geruchtmakende werkzaamheden en meer ſchitterende verrigtingen, geleidt op het ſtille land, en ons *Engeland* voorſtelt, als een, ook in dit opzigt, ſchoon en gezegend land. De *Engelſche* landedelman, zijn geluk vindende in de genietingen, die de natuur hem in zijn vaderland aanbiedt, en zijne ſchatten beſtedende, om geluk onder zijne hem omringende landgenooten te verſpreiden, verſchijnt hier, benevens dezen, in een beminnelijker licht, dan de *Brit*, als kampioen in het groote worſtelperk der ſtaatkunde en van den wereldhandel. Reeds de, ook onder ons met roem bekende, naam van den Schrijver deed ons iets goeds verwachten; en inderdaad, wij vonden ons na de lezing niet te leur geſteld. Vooral verhoogt het de waarde van deze tafereelen, dat derzelver vervaardiger op nieuw toont een meester te zijn in het ſchilderen van menſchelijke karakters, ook door het in 't licht ſtellen van kleine bijzonderheden, welke door den gewonen, oppervlakkigen beſchouwer naauwelijks zouden zijn opgemerkt, maar welke den nadenkenden diepe en juiste inzigten verſchaffen in het binnenſte van het menſchelijk hart. Als *Noord-Amerikaan* verantwoordt WASHINGTON IRVING zich, ten aanzien van zijne bevoegdheid, om over *Engeland* en deszelfs bewoners te ſchrijven, op volgende wijze: „In een nieuw land geboren en opgevoed, — aan „ oorden gewoon, die, in zeker opzigt, nog eerst eene ge- „ ſchiedenis moesten erlangen, — lag er voor mij in de be- „ ſchouwing van kolosſale, van ouderdom grijs geworden en „ in puinhoopen wegzinkende gebouwen iets onbeſchrijfelijk „ treffends. Die grijze overblijfſelen van vroegere eeuwen „ verſpreiden over het oord, waar zij zich bevinden, eene „ grootſche, ſombere, voor mij geheel ongewone bekoor- „ lijkheid. Voor mij bevattede alles even overvloedige ſtof „ tot beſchouwing en beſpiegeling; overal waren de ſporen „ der geſchiedenis zigtbaar, terwijl de dichtkunst over het „ land geademd, en hetzelve, als ware het, geheiligd had. „ Zoo doorkruiste ik *Engeland*. Gedurende het grootſte ge- „ deelte van den tijd, welken ik daar heb doorgebragt, heb „ ik daar al de koelheid en veronachtzaming ondervonden, „ welke het algemeene lot des vreemdelings in dat land is.

„ Neem ik deze omstandigheden in aanmerking, en herinner
„ ik mij, hoe dikwijls ik mijne pen met eene zekere onver-
„ genoegdheid en een neêrgeslagen gemoed opgevat heb, dan
„ kan ik waarlijk niet gelooven, dat mijne schilderij te voor-
„ deelig is uitgevallen. Wat ik nopens het *Engelsche* karak-
„ ter gezegd heb, is het resultaat van eene bedaarde, on-
„ partijdige, veelzijdige beschouwing. Geenszins is dat ka-
„ rakter van dien aard, dat men het spoedig kennen kan;
„ want het heeft voor den vreemdeling in het eerst steeds
„ iets onaangenaams, terugstootends, ongastvrij. Wie derhalve
„ mijne schilderingen voor te partijdig houdt, die beschouwe
„ dat volk zoo scherp en bedaard, als ik het gedaan heb.
„ Van één ding ben ik ten minste genoegzaam overtuigd, na-
„ melijk, dat ik rondborstig en eerlijk in mijne verhalen ben
„ geweest." — Voor meerdere uittreksels ter proeve is dit werk niet geschikt, daar het meest bestaat uit verhalen of beschrijvingen, die telkens één samenhangend geheel vormen.

Wat taal en stijl betreft, heeft de Vertaler zich, naar ons oordeel, loffelijk van zijne taak gekweten. Wij aarzelen niet, te verklaren, dat wij de overbrenging van dit werk beschouwen als een geschenk, door hetwelk de Heer STEENBERGEN VAN GOOR aanspraak heeft op den dank van ons lezend publiek.

Briefwisseling tusschen jonge lieden uit den beschaafden stand, gehouden vóór en ná hun huwelijk. *Door* J. E. DE W...... *Te Delft*, *bij* de Wed. J. Allart. 1827. *In gr.* 8*vo*. *VIII en* 270 *Bl.* *f* 3 - :

Een regt bevallig werkje, hetwelk zich door deszelfs levendigen, afwisselenden stijl, smaakvolle en onderhoudende behandeling der onderwerpen allezins aanbeveelt. De Schrijver heeft zijnen arbeid in twee deelen gesplitst. Onder het bovenschrift: *Godsvereering*, *Deugd*, *Liefde en Vriendschap*, levert hij 30 brieven, geschreven door jongelingen en jongedochters uit den beschaafden stand, vóór hun huwelijk. Het tweede gedeelte van het boek bevat, onder het opschrift: *Deugd*, *Pligt*, *Huwelijksliefde en Vriendschap*, insgelijks 30 brieven tusschen mannen en vrouwen uit den beschaafden stand, na hun huwelijk. Alle deze brieven handelen meestal over de aangelegenheden van hunne harten, soms echter ook

over andere hun voorkomende omstandigheden, welker mededeeling wetenswaardig is. Offchoon de voorstelling levendig is, is het echter slechts de eerbare, zedige, deugdzame liefde, welke hier aan het licht wordt gesteld. Eene enkele aanmerking houde de Schrijver ons ten goede. Het hindert ons, namelijk, eenigzins, dat OVERDORP zoo, tot in alle bijzonderheden toe, zijn *heüre du berger* met de beminnelijke CAROLINE aan zijnen vriend overbrieft. Het is waar, daardoor ontvangen nu de jongeling en het meisje uit den beschaafden stand hier onderrigt in het op eene gepaste wijze doen, ontvangen en beantwoorden van eene liefdesverklaring. Maar, indien de natuur hun hier niet reeds leermeesteres genoeg is, is het aantal boeken, waarin men dergelijk onderrigt in rijm en in onrijm vindt, legio. Evenwel de onreine koope het boek niet in de hoop op een Saterstooneel. Niets, dat daarnaar gelijkt, is hier te vinden. Het teedere onderwerp is met de meeste kieschheid behandeld. Zelfs valt, als eenvoudig verhaal, aan den lezer gerigt, datgene weg, wat ons hindert, als mededeeling, aan den vriend, van het vertrouwelijkste oogenblik met zijne geliefde, door den minnaar. Want zelfs de deugdzaamste liefde heeft haar heiligdom, hetwelk gesloten moet blijven, ook voor de innigste vriendschap tusschen mannen Deze aanmerking ontneemt niets aan den lof, welken wij aan dit boek, over het geheel, toekennen. Wat in onze schatting deszelfs waarde nog verhoogt, is, dat de menschen, met welke wij hier in de belangrijke betrekkingen van liefde en vriendschap worden bekend gemaakt, echt Nederlandsche karakters bezitten, en zoo wel vrouwen, als mannen, datgene zijn, wat, bij het behoud van vaderlandsche zeden en denkbeelden, en bij een behoorlijk gebruik van hetgeen ook ons vaderland oplevert tot veredeling van het hart en tot beschaving van het verstand, de Nederlandsche man of vrouw van den beschaafden stand kan en behoort te zijn. Wij wenschen dus den ons onbekenden Schrijver, in een gunstig onthaal van dezen zijnen arbeid, de noodige aanmoediging toe, om in dit vak nog meer aan zijne landgenooten te schenken.

Letterschoof, of landelijke vruchten voor verstand en hart. Te Amsterdam, bij Schalekamp en van de Grampel. 1828. *In gr. 8vo. VI,* 183 *Bl. f* 2 - 40.

Volgens het Voorberigt, bestaat dit werkje uit *eenige voortbrengselen van letterarbeid, door Landbewoners vervaardigd, en die meestal gediend hebben tot Voorlezingen en Bijdragen in eenen landelijken Vriendenkring, sedert eenige jaren, ter beoefening van Wetenschappen en Fraaije Letteren, vereenigd.* Vanhier buiten twijfel de eenigzins zonderlinge naam van *Letterschoof.* Geen der vervaardigers (die van één stukje uitgezonderd) behoort tot den geleerden stand. Wordt deze eerste proeve gunstig ontvangen, lezen wij verder in het Voorberigt, zoo verschijnt welligt eerlang een tweede Deeltje, waartoe reeds genoegzame voorraad voorhanden is. — Wij hebben deze verzameling, over het geheel, met genoegen gelezen, en mogen wel lijden, dat goede aftrek tot uitgave van anderen dergelijken letterarbeid aanmoedige. Wij achten dit werk bijzonder geschikt voor zoodanige Leesgezelschappen, waar men, in plaatse van onbeduidende Romans, iets meer degelijks verlangt. De *Letterschoof* is verdeeld in de volgende *rubrieken*: I. Verstandelijke en Zedelijke Beschaving, inhoudende eene *Voorlezing over de gezellige verkeering*, benevens drie Dichtstukjes, getiteld: *De weldadige invloed der beschaving*, *Blik op de Verlichting*, en: *Het vermogen der beschaving.* II. Neigingen en Hartstogten, behelzende eene *Voorlezing over de Eerzucht en haren weldadigen invloed op onze volmaking*; voorts, in poëzij: *Job III*, *Aan het Mededoogen*, *De Pharizeër en de Tollenaar*, en: *De verlatene Moeder aan haren Zuigeling.* III. Levenswijsheid, waartoe gebragt worden: *Voorlezing over drie van de kleederen ontleende Spreekwoorden*, en een dichtstukje. IV. Natuur-, Geschied-, Land- en Volkenkunde, drie stukken: *Voorlezing over de heilzame strekking voor verstand en hart, gelegen in eene opmerkzame waarneming der meest in het oog loopende Natuurverschijnselen*, *Iets over Griekenland en de Grieken van vroegeren tijd*, en: *De kust van Guinea en derzelver bewoners.* V. Mengelingen, onder deze opschriften: *Hij is zoo gek niet, als hem de muts wel staat*, *Fragment eener zamenspraak tusschen eenen onverschilligen en eenen opmerker*, *Osfian*, *De kleederen maken den man niet*, *Uitboezeming bij den val van Missolonghi*, *Troost der Voorzienigheid*, *Lentezang*, *Het Jongsken en zijne Moeder.* — Uit deze opgave van den inhoud der *Letterschoof* kan men ten naastenbij zien, wat er zoo al is te vinden. Even min, als op het veld, kan men hier verwachten, dat alle aren even goed beladen zullen zijn. Tot een monster diene het volgende:

Als het zuiderwindje blaast,
'T Nijver bijtje gonst en aast,
Duizend bloempjes 't veld versieren,
Duizend voglen tierelieren,
'T Rund in weel'ge weiden graast;
Als de leeuwrik, hoog gestegen,
'T Landvolk boeit aan 't vrolijk lied,
Gras en loover opwaarts schiet,
Milde wolken, zwaar van regen,
Druppelen op twijg en aaf —
o! Dan is de Lente daar.

Minst van allen beviel ons het laatste stukje. Men biede liever vrucht van eigen akker, en binde geene ligte, van elders aangevoerde, aren met het zwaardere graan, dat men zelf bouwde, in dezelfde schoof.

Eduard en Louize, of de Hand der Voorzienigheid. Een Nederlandsch Tafereel, door G. VAN MAARSEVEEN. *Te Dordrecht, bij* F. Boekee. *In gr. 8vo.* 288 *Bl. f* 2 - 40.

Men vindt in dit werk niet dat wonderbare, die opeenstapeling van verwarringen, welke den lezer naauwelijks den tijd gunnen, om met aandacht te lezen, maar hem jagen naar het einde, om de ontknooping te weten. De schrijver wilde, in een, uit het dagelijksch leven genomen, tafereel, aantoonen: dat het vertrouwen op de Voorzienigheid nimmer beschaamd wordt; dat zij alle dingen voor hem, die op Haar vertrouwt, doet medewerken ten goede, en hem, onder welke omstandigheden des levens ook, beschermt en bewaakt, en veilig zijnen weg doet bewandelen. Het verhaal, dat ons hier gegeven wordt, maakt ons bekend met twee deugdzame echtgenooten, en beheist hunne levensgeschiedenis, welker lotgevallen wel niet buitengewoon zijn, maar toch de belangstelling van den vaderlandschen lezer allezins waardig zijn, omdat het Nederlandsche karakters, Nederlandsche gebeurtenissen en natuurtooneelen zijn, door welke voor de afwisseling gezorgd is. Niettegenstaande deszelfs eenvoudigen voortgang en afloop, houdt deze roman den leeslust op eene aangename wijze levendig, en is geschikt, om het doel te bereiken, hetwelk de schrijver zich had voorgesteld. Welmeenend wenschen wij hem dus dat gunstig onthaal, hetwelk hem ten prikkel kan zijn, om nog verder in dit vak zijne krachten te beproeven.

In de *Boekbesch.* No. III, bl. 103, reg. 14, moeten de „ voor dien regel wegvallen.

BOEKBESCHOUWING.

Christendom en Regtzinnigheid. Door J. C. A. SANDER en J. G. LIERNUR. *Iste Stukje.* Te *Arnhem*, bij C. A. Thieme. 1828. In kl. 8vo. 86 *Bl.* *f* 1-60.

Onder dezen titel ontvangen wij vier kleine vertoogen, met de volgende opschriften: I. *Hoe de Bijbel de groote geschilpunten in de zedekunde beslist.* II. *Het Christendom de leer der volkomenste vrijheid.* III. *Regtzinnigheid.* IV. *Het Christendom is eene inrigting (,) die enkel met den geest te doen heeft.* No. I en III zijn met de letter L., II en IV met S. geteekend. In het korte voorberigt zeggen de Eerw. SANDER en LIERNUR, Predikanten bij de Evangelisch-Luthersche Gemeente te *Haarlem*, dat zij beiden afkeerig zijn van het in 't licht geven hunner leerredenen, *als zoodanig*; maar dat zij onderwerpen, vroeger op den kansel door hen behandeld, thans in anderen vorm uitgeven, dewijl dezelve, naar hun oordeel en dat van anderen, inzonderheid in dezen tijd van zoeken, woelen en onzekerheid in het godsdienstige (het zijn de eigene woorden der Schrijvers), eene nuttige bijdrage tot de regte schatting van het Christendom, voor een uitgebreider publiek, zouden kunnen zijn.

In het eerste vertoog wordt de bekende gelijkenis van *den barmhartigen Samaritaan* behandeld, ten einde door dit ééne voorbeeld te doen blijken, *hoe de Bijbel de groote geschilpunten in de zedekunde beslist.* Hier komt menige goede aanmerking voor. De Schrijver tracht te bewijzen, dat men in de Heilige Schrift geene wetenschappelijke beantwoording van allerlei zedekundige vragen, maar alleen voor het werkzame leven bruikbare lessen der wijsheid moet zoeken. Hij doet dit op zijne wijze, en gebruikt wel eens uitdrukkingen, die misschien

voor sommigen vreemd zullen klinken. Zoo lezen wij bl. 2 van *een schadelijk vooroordeel*, *alsof elke vraag der zedekunde met eene Bijbelspreuk te beantwoorden ware; een vooroordeel, dat de weldadige werking van het Bijbellezen aanmerkelijk zou verlammen, en den vrijheid-ademenden geest des Christendoms door een dooden (de) letter doen vervangen worden.* Is dat een vooroordeel? en is het een zoo *schadelijk* vooroordeel, dat iemand in den Bijbel uitspraak omtrent alle aangelegenheden des levens meent te vinden? De Schrijver laat immers zelf terstond daarop volgen, dat *de Heer den sleutel ter oplossing der zedekundige geschilpunten allerwegen in zijn onderwijs geeft, waar hij van 's menschen pligten spreekt.* Dus moeten daar dan toch ook voorschriften te vinden zijn, welke op alle omstandigheden toepasselijk gemaakt kunnen worden. Dat men geene wetenschappelijke behandeling der zedekunde in de Heilige Schrift te zoeken hebbe, zal wel ieder, die op het doel der Goddelijke Openbaring ziet, erkennen. Rec. meent hier en daar bij den Schrijver uitdrukkingen opgemerkt te hebben, die, al zijn ze misschien dan ook wel te verdedigen, nogtans ligt misduid zouden kunnen worden; b. v. bl. 18: *Het onwaardeerbaar boek* (de Bijbel) *stelt den mensch niettemin te leur, als hij er de antwoorden op zijne moeijelijke zedekundige vragen in zoekt, als hij zelfs slechts de noodzakelijke gegevens begeert, om daaruit door middel van redenering de antwoorden op te maken.* Dat nieuw gesmede woord *gegevens* klinkt niet wel, en zal door gewone lezers kwalijk verstaan worden. De Heer LIERNUR geeft zijn gevoelen nader te kennen, daar hij onmiddellijk laat volgen: *In de plaats daarvan vinden wij in den Bijbel, en met name in het hier overwogene antwoord des Heeren aan den Wetgeleerden, eene aanwijzing, die voor deze, te vergeefs gezochte, antwoorden rijkelijk schadeloos stelt.* (Dus zijn er dan toch *data*, of *gegevens*, die boven ontkend worden.) *Dezelve komt hierop neder:* „*Gij hebt, o mensch! nopens uwe pligten, geen*

ander antwoord noodig, dan dat gij zelve (zelf) met uw gezond verstand en een welwillend hart vinden kunt, en het antwoord, dat gij noodig hebt, kunt gij in elken toestand des levens gemakkelijk vinden. Wat gij zoudt verlangen, dat men voor u was of deed, moet gij voor anderen zijn of doen. . . . . . Voor het overige handel eerst overeenkomstig uwe, naar dien regel zoo duidelijk aangewezene, pligten, vóór dat gij er over redeneert." Welligt had de meening des Schrijvers duidelijker uitgedrukt kunnen worden; zoo als de woorden hier staan, zoude het kunnen schijnen, dat LIEBRNUR, in zekeren zin, de waarde des Bijbels te gering voorstelt, om denzelven naderhand, op zijne wijze, te hooger te verheffen. Leven wij in eenen tijd van *woelen* en *zoeken*, gelijk in het voorberigt wordt gezegd, men zij dan behoedzaam, zoo op den kansel, als in openbaren geschrifte, om alle misverstand te voorkomen. Is ook wel in het algemeen het *redeneren*, waartegen hier wordt gewaarschuwd, zoo zeer af te keuren? en doet de Bijbel dit? Wanneer de tijd van handelen daar is, moet men handelen, en niet enkel redeneren; maar redenering behoort toch de handeling vooraf te gaan. Ja, de menschen hebben in het algemeen besef van betamelijkheid en onbetamelijkheid; maar bij velen zijn de begrippen van pligt wel eens verward, omdat er over de zedelijkheid van doen en laten te weinig wordt nagedacht. *Moge het*, gelijk de Schrijver bl. 17 verzekert, *niet zelden gebeuren, dat men onedeler handelt, in evenredigheid dat men over zijne pligten, derzelver gronden en grenzen, en toepassing op het leven, meer boeken heeft gelezen, meer leerredenen of verhandelingen gehoord en meer gesprekken gehouden; en dat het begin van een ernstiger onderzoek, nopens de moeijelijke vragen der zedekunde, het begin eener misdadige poging is, om zich van zijne pligten te ontslaan*, — zoodanige menschen, in wier hart geen ware godsvrucht is, zullen, ook zonder redeneren, wel traag en nalatig in het vervullen hunner pligten blijven. Door nadenken

wordt de overtuiging van het betamelijke of onbetamelijke eener zaak levendiger en krachtiger. Geschiedt dus het redeneren over onze pligten in den geest des Christendoms, zoo zal het heilzamen invloed op derzelver gemoedelijke behartiging hebben, en wel in evenredigheid van het duidelijker besef der verpligting.

In het tweede vertoog wordt, naar aanleiding van 2 *Kor.* III: 17, beweerd, dat *het Christendom volkomene vrijheid aan deszelfs belijders laat in de keus van inrigtingen des levens, van uitwendigen eerdienst en van geloofsstelsel.* De Schrijver onderscheidt de *inrigtingen des levens* in *staatkundige* en in *huiselijke.* Tot de eersten behoort de *regeringsvorm*, tot de laatsten het *huwelijk*, de *slavenstand*, en de *vaderlijke magt.* Rec. kan zich niet vereenigen met den Schrijver, die bl. 29, na over genoemde punten geredekaveld te hebben, tot dit besluit komt: *Het Christendom heeft dus nooit gemaakt noch wil* (willen?) *maken eenige verandering in den uitwendigen vorm der menschelijke betrekkingen — want deszelfs rijk is niet van deze wereld.* Beteekent deze Schriftuurplaats, wat dezelve hier moet beteekenen? Is ook de weldadige invloed des Christendoms niet kennelijk in verbeterde wetgeving en regering? En zou niet eigenlijk zoodanige verandering bedoeld worden? Uitdrukkelijke en stellige bepalingen waren in dezen geenszins noodig. Wanneer een echt Christelijke geest de overheid bezielt, is elke regeringsvorm goed; ontbreekt die, zoo kan elke regeringsvorm misbruikt worden, schoon de eene ligter, dan de andere. Slavenstand moet ophouden, zoodra ieder zijnen medemensch behandelt, gelijk hij zelf zou wenschen behandeld te worden. En geen vader, die in den geest van het Evangelie denkt, kan, al laat de burgerlijke wet dit toe, zijne vaderlijke magt misbruiken. Deze verbeteringen in het burgerlijke en huiselijke leven, offchoon dan niet uitdrukkelijk genoemd, zijn uitvloeisels van Christelijke beginsels, en werden buiten twijfel bedoeld. — Dat voorts aan Christenen geen bepaalde vorm van eerdienst wordt voorgeschreven, is be-

kend, en ligt in den aard der zaak. Zoo lang de *theocratische* huishouding in het land der belofte duurde, moesten JEZUS en de Apostelen de *Mozaïsche* wetten op den eerdienst in kracht laten. Met *Jeruzalems* verwoesting zouden dezelve ontbonden worden. Hierop wordt in het gesprek met de *Samaritaansche* vrouw gedoeld. De Eerw. SANDER schrijft wel, bl. 32, dat Hij (JEZUS) niet zegt: „De Vader wil *alleen*, maar: „de Vader wil *ook* hebben, die Hem alzoo aanbidden;" doch als men de woordvoeging in het oorspronkelijke raadpleegt, zou deze uitlegging bezwaarlijk te verdedigen zijn. Nauwkeuriger en bijkans woordelijk kan deze plaats aldus vertaald worden: *Immers zoekt de Vader zoodanigen, die Hem aanbidden*, of *zoodanige aanbidders*, gelijk ook de eenigzins vrijere overzetting van Prof. VAN DER PALM heeft: *en zulke zijn toch de aanbidders, die de Vader zoekt.*

Vertoog III loopt over *Regtzinnigheid*, welke hier tegen eene vrijere denkwijze overgesteld wordt. Maar is dan niet juist die vrijere denkwijze, in den echten geest des Christendoms, de *ware* regtzinnigheid? Misschien ware het goed geweest, dat de Schrijver meer bepaald had te kennen gegeven, wie of wat eigenlijk *regtzinnig* genoemd moet worden. Ieder, die ter goeder trouwe handelt, meent, dat zijne gevoelens op den inhoud van het Evangelie steunen; en hij zou alzoo van zijne *regtzinnigheid* mogen spreken: maar het woord heeft allengs, door het gebruik, eene andere beteekenis gekregen. *Regtzinnig* noemt men hem, die zich houdt aan bestaande Kerkleer — *onregtzinnig*, die er van afwijkt. In dezen zin kan iemand kerkelijk *onregtzinnig* zijn, dewijl hij menschelijke meeningen verwerpt, en alleen de duidelijke leer der Goddelijke Openbaring eerbiedigt. Deswege beviel aan Rec. minder, wat hier wordt gezegd van de *regtzinnigheid* van JEZUS. Hoe goed het woord op zichzelve zijn moge, schijnt het echter min gepast, JEZUS (bl. 41) *een regtzinnig Israëliet* te noemen. Volgens LIERNUR, bl. 53, moet *Christelijke regtzinnigheid in-*

nige gehechtheid aan de godsdienst der vaderen zijn. Maar, wat is dan toch *godsdienst der vaderen*? Verstaat men hierdoor het Christendom, zoo zal ieder het toestemmen; doch kunnen en zullen de woorden niet ligt in eenen anderen zin opgevat worden, alsof *godsdienst der vaderen* zich bepaalde tot het Kerkgenootschap, waarin men werd geboren en opgevoed? Onder het lezen zou men wel eens in verzoeking kunnen komen, om te twijfelen, of de Schrijver niet hier en daar eenigermate speelt met woorden. Hij wil, dat men gehecht zijn moet aan de *belijdenis der vaderen*, dat men *oude woorden en vormen* gebruike, dat men *behoude*, wat *door oudheid geheiligd* is geworden; hier schijnt kerkelijke *orthodoxie*, in den gebruikelijken zin des woords, geleerd te worden: dat echter de bedoeling niet zoodanig is, blijkt ten duidelijkste, daar wij bl. 56 lezen: *Wat echter met dien geest* (des Christendoms) *strijdt, wat slechts van menschelijken oorsprong is, willekeurige en kleingeestige uitzonderingen en bepalingen omtrent waarheden, voorschriften en beloften, wat niet van God kan zijn, omdat het met zijn woord niet overeen kan gebragt worden, wat niet tot God kan brengen, of wat van Hem verwijdert; — daarvan heeft hij* (de regtzinnige Christen) *eenen afkeer, en hij verzet er zich tegen, al werd het ook algemeen voor regtzinnig gehouden, al werd het ook door kerkelijk gezag ondersteund.* Volgens dezen regel zal er nog al eenige afwijking van vroegere begrippen, leuzen en vormen, van datgene, wat den vaderen dierbaar was, plaats moeten hebben; doch waartoe dan die verheffing van het *oude*, en die aanprijzing van *godsdienst der vaderen*? Daar, van de dagen der Apostelen af tot op onzen tijd, de denkwijze der belijders van het Evangelie gedurig veranderde, zou men ook kunnen vragen, in welke eeuw dan de ware regtzinnigheid werd gevonden, aan welke men zich moet houden; en wijst ons de Kerkelijke Geschiedenis op de oorspronkelijke eenvoudigheid des geloofs, werkende in liefde, bij de opkomst des Christendoms, zoo zou de vrij onbepaalde uitdrukking van *godsdienst der vaderen* hier

ſpaarzamer hebben kunnen gebruikt worden. Gaarne onderſchrijft Rec. overigens, wat bl. 56 en 57 gezegd wordt: *De ſchoonſte trek, in het karakter eens regtzinnigen Christens, is de overeenſtemming van zijne zuivere regtzinnige denkbeelden, aangaande de godsdienst, met zijn leven en wandel. Zijn geloof is geene koele beſpiegeling van het bovenzinnelijke, maar eene aangelegenheid des harten; deugd is hem geene dorre leer van regten en pligten, over welker bepalingen en gronden hij gaarne redeneert, maar is hem liefde uit een rein hart*, enz. . . . . . *in één woord, bij den regtzinnigen Christen is zijn leven de ſpiegel zijner godsdienſtige overtuiging, gelijk deze de ſpiegel is van den waren geest des Evangelies.*

Niet het minst belangrijk gedeelte van dit boeksken is N°. IV, waarin veel goeds gezegd wordt, en onder anderen, bl. 84, deze aanmerking voorkomt: *Indien het Christendom geen heilige geest ware, dan zou het niet, na meer dan achttien* (rekent men de vestiging des Christendoms van het Pinkſterfeest na Hemelvaart, zoo is het *bijkans achttien*) *eeuwen, ondanks de verbasterde gedaante, waarin het voorgedragen is, nog beſtaan, en eene menſchelijke beſchaving bevorderen, die, de menschheid moge zoo onvolmaakt zijn, en blijven, als zij wil, toch maar den boventoon houdt boven de ſchaamteloosheid der ondeugd. Inderdaad! het Christendom is in de afzigtigſte omkleedſels voorgeſteld, en wordt ook nog heden wel op eene wijze voorgedragen, die tegen deszelfs, in den Bijbel aan te wijzene, natuur ſtrijdt. Het ſchijnt echter, dat, voor zoo ver in die onderwijzingen nog iets van den waren Evangeliſchen geest behouden is, dit in de harten overgaat, middelerwijl de overdrijvingen niemand, die eenigzins gezond denkt, ontrusten, of door gewoonte allen prikkel verloren hebben en naauwelijks meer gehoord worden.* Zonderling ſteekt weder hierbij af, hetgene op de volgende bladzijde beweerd wordt: *Het zou zeer gedenkbaar* (dit woord is niet in gebruik) *zijn, dat door gemoedelijk Christelijk onderwijs, opzig-*

telijk de ware belangen des levens en de betrekking, waarin de mensch tot God staat, eene Christelijke beschaving wierde voortgeplant zonder Bijbel en Doop, als het nu helaas! waarachtig is, dat vele Bijbelbezitters en gedoopten onchristenen zijn, nademaal geen heilige geest een hooger leven in hen heeft opgewekt. Dat vele Bijbelbezitters en gedoopten zich niet laten leiden door Gods Heiligen Geest, bewijst niets tegen de noodzakelijkheid van Bijbel en Doop. Rec. heeft altijd gemeend, en meent nog, dat de Kerkelijke Geschiedenis, vooral die der Hervorming, en wat dezelve voorafging, de nuttigheid van het Bijbellezen genoeg heeft bewezen. Het is jammer, dat hier en daar gewaagde stellingen, die ligt misduid zouden kunnen worden, in het anders niet onbelangrijk werkje voorkomen. Wat verder den Doop aangaat, de Schrijver neme in aanmerking, hetgene 1 *Petr.* III: 21 wordt gelezen.

Redevoering over 2 Chron. XXIII: 11[b]*. Uitgesproken op den 24 Aug.* 1828, *den 56sten verjaardag des Konings, door* C. VAN EPEN, *Leeraar bij de Nederduitsche Protestantsche Gemeente te Maastricht. Te Maastricht, bij* J. Straatmans. 1828. *In gr.* 8vo. *IV en* 23 *Bl. f* : - 30.

Leerrede, ter godsdienstige viering van den verjaardag van Z. M. den Koning der Nederlanden; uitgesproken den 24 *Aug.* 1828, *door* H. G VAN DER ES, *Theol. Doct. en Predikant te Sassenheym. Te Amsterdam, bij* W. Brave, Jun. 1828. *In gr.* 8vo. *IV en* 34 *Bl. f* : - 40.

Beide deze leerredenen zijn op denzelfden dag gehouden, bij eene gelegenheid, welke de Nederlander vurig wenscht, dat nog dikwerf zal terugkomen. Als gelegenheidsleerredenen vorderen zij geene uitvoerige aankondiging.

De Eerw. VAN EPEN, tot tekst gekozen hebbende — *de Koning leve!* behandelt zijn onderwerp op volgende wijze: I. „ Wij zullen," zegt hij bl. 5, „ de

„ voorgelezene woorden, in derzelver verband, kortelijk „ verklaren, en u daarbij tevens doen gevoelen, hoe veel „ redenen JOJADA en het volk van *Juda* hadden, om „ hartelijk te wenschen, dat de Koning JOAS mogt le- „ ven. II. Om, in de tweede plaats, u te doen besef- „ fen, dat wij Nederlanders nog meer redenen hebben, „ dien hartelijken wensch den onzen te maken, met be- „ trekking tot onzen Koning. III. En eindelijk zal ik „ u aanwijzen, dat die wensch ons moet opwekken, om „ ook (*cui bono* dit *ook* hier dus gebruikt?) God te dan- „ ken en om de vervulling van dien wensch te bidden." — Dit laatste stuk, als gedeelte der redevoering te kort, voldoet aan de belofte bij de opgaaf niet. De Heer VAN EPEN zal de gegrondheid dezer aanmerking erkennen, al voeren wij de tien eerste regels van bl 20 niet aan. Op het overige hebben wij minder aan te merken.

De Heer VAN DEN ES behandelt *Psalm* XXI. „Naar „ onze meening," dus leest men bl. 12, „ hooren wij „ in de zeven eerste verzen van denzelven de priester- „ schaar in naam des volks Jehova voor de aan DAVID „ verleende zegepraal danken, en in het 8ste en de 5 volgen- „ den den Koning de overwinning over al zijne vijanden „ toewenschen, terwijl eindelijk in het 14de vers aan al „ het verzamelde volk eene bede om vervulling der uit- „ gesprokene wenschen in den mond gelegd wordt. I. In „ de eerste plaats zullen wij de zeven eerste verzen van „ den Psalm en het lofoffer van Israël voor deszelfs Ko- „ ning beschouwen, om u, naar aanleiding daarvan, tot „ dankzegging voor het heil aan onzen Vorst bewezen „ op te wekken. II. Daarna zullen wij onze aandacht op „ de wenschen en gebeden voor Israëls Koning, in „ het overige van den Psalm ontboezemd, vestigen, en „ u alzoo tot eerbiedige en hartelijke wenschen en gebe- „ den voor onzen Vorst trachten te stemmen."

Beider geest en strekking zijn overeenkomstig met het gewigtige en heugelijke onderwerp. Welk volk heeft ook meer redenen, dan Nederland, om, bij elken verjaardag zijns Konings, hartelijk te bidden: *Lang leve de Koning!?*

Redevoering, naar aanleiding van Joh. XIV: 6. behelzende eenige nuttige wenken in den tegenwoordige(n) Kerkstaat; van een Lidmaat der Hervormde Godsdienst belijdenis. Door F. C. MEIJER. *Te Amsterdam, bij* J. B. Julio. 1828. *In gr. 8vo. 24 Bl. f* :-40.

Onze man heeft *nog al vele vrienden*, en hiermede wenscht Recensent hem geluk. Die vrienden zijn *op de zaken, in deze redevoering vervat, verliefd.* Ook dit is natuurlijk. Van zijne vrienden kan hij dit alleen verwachten. Hij gelooft, dat de verkondiging van het Evangelie niet zeer moeijelijk is. Dit moet ieder denken, die eene preek ontvangt van een *lidmaat* der gemeente. Doch na volbragte lezing zijn wij van oordeel geworden, dat zulk preken, als onze man in deze redevoering doet, niet zoo gemakkelijk is, als hij (uit nederigheid?) wel meent. Althans gelooven wij, dat dit onzen VAN DER PALM, om geene anderen te noemen, zeer bezwaarlijk zou vallen. MEIJER heeft het oog niet zoo zeer op den vorm, als wel op den kern. Bl. 8 doet hij volgend verzoek: „ Terwijl ik u*w*, waarde Lezers en Lezeressen! wel mag aanbevelen, mijn gebrek in dezen, door „ een heilige *achterdocht* te vervullen." En, onder vele andere dergelijke schoonheden, vindt men nog, op bl. 10, de volgende spreuk: „ *Op regten rijst het ligt altijd.*" Ten slotte nog dit staaltje, bl. 14 voorkomende: „ Dat wij met de uitwendige (?) geleerdheid zoo „ veel niet noodig hebben, hoe noodzakelijk zij ook wezen moge! als de geleerde wiens ampt het is, zal een „ verstandig mensch niet ligt in het hoofd komen; anders diende wij alle, hoofd voor hoofd wel geleerd „ te worden, hetwelk onbestaanbaar zou wezen met de „ welvaart van de Maatschappij. Wij hebben reden, om „ de Goddelijke Voorzienigheid over ons te danken, die „ ons zulke mannen heeft verwekt, waardoor wij, in de „ ons noodige kennis, even zoo wijs kunnen worden als „ zij." Zoo lang had onze man niet zijn preekje wel

mogen wachten. Evenwel is zijne meening goed. Het eenige, dat wij dus opregtelijk doen kunnen, is, dat wij hem bedanken voor zijne goede intentie; zoo als wij zijn doende bij dezen.

Apothekers-Handboek, of Beginselen der Artsenijmengkunde; door A. CHEVALLIER *en* P. IDT, *Apothekers en Leden van verschillende geleerde Genootschappen. Uit het Fransch. II Deelen. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. *In gr.* 8vo. *Te zamen XXII*, 884 *Bl. Buiten Inteek. f* 10-:

Naar waarheid zegt de Vertaler, dat, hoe noodzakelijk de kennis der Schei-, Kruid- en Natuurkunde ook voor den Artsenijmenger is, deze kennis alleen en op zichzelve hem nog geenszins aanspraak geeft op den naam van een bekwaam Apotheker, zoo hij niet tevens een goed werkman is; en dat derhalve een werk, hetwelk geschikt is, om den leerling daartoe op te leiden, zeer belangrijk moet geacht worden. Naar zijn oordeel hadden wij gebrek aan zoodanig werk; want, zegt hij, alle Artsenijmengkundige werken, welke er in onze taal (tot Junij 1826) zijn uitgekomen, hoe belangrijk zij ook wezen mogen, laten, zelfs dàn als men die alle te zamen neemt, nog iets zeer belangrijks te wenschen over; en dit is — eene geschikte handleiding ter bereiding der geneesmiddelen. In hoe verre dit algemeene oordeel van den Vertaler meerder of minder gegrond is, laten wij daar. Genoeg, hij meende, dat er behoefte aan zoodanig werk bestond, en, om daarin te voorzien, besloot hij, het voor ons liggende werk te vertalen. De vraag is alzoo, of dit werk geschikt is, om dat gebrek aan te vullen, en wel ten behoeve van Nederlandsche Apothekers.

Na de beide deelen met de meeste aandacht te hebben gelezen, kunnen wij deze vraag niet anders dan ontkennend beantwoorden. De orde, in dit werk gevolgd,

wordt gezegd dezelfde te zijn als die, welke door HENRY bij zijne lessen wordt in acht genomen; zij is echter, naar ons inzien, niet de beste, en geeft uit haren aard aanleiding tot herhalingen. Dan, dit daargelaten, zal men het toch met ons eens zijn, dat naauwkeurigheid in beschrijving en duidelijkheid in bepalingen en uitdrukkingen hoofdvereischten in een dergelijk werk zijn; en hierin laat hetzelve veel te wenschen over. Het is ons voorgekomen met overhaasting te zijn opgesteld, en dat men geenszins de onderwerpen altijd eerst goed doordacht heeft; sommige zijn zeer oppervlakkig, andere weder met eene groote en, mogen wij het zoo eens noemen, overtollige uitvoerigheid behandeld. Op de verklaring of omschrijving van vele kunstwoorden, en in de Pharmacie gebruikelijke uitdrukkingen, valt mede nog al wat aan te merken. Verscheidene hebben wij gevonden, die hier in eenen anderen zin gebezigd worden, dan waarin zij bij de Apothekers, althans bij ons, voorkomen. Het is toch niet de vraag, wat wij meenen, dat de woorden kunnen beteekenen, of in welken zin zij, naar onze denkbeelden, behooren gebruikt te worden; maar, welke beteekenis zij door het dagelijksch gebruik hebben verkregen. Indien men b. v. aan een Apotheker vroeg, wat hij door *uittrekking* verstaat, en welke bewerkingen hij daartoe brengt, twijfelen wij zeer, of het antwoord ook van *verkalking*, *verkoling*, *opheffing* enz. melding zoude maken. Een Handboek van bijna 900 bladzijden mogt men verwachten, dat zich althans door volledigheid zoude aanbevelen; dan ook hieraan ontbreekt zeer veel. Het is ten aanzien van onderscheidene Fransche werken meermalen opgemerkt, dat zij onkunde verraden aan hetgeen bij andere volken gedaan is en wordt; en deze onkunde straalt ook in dit werk ten duidelijkste door; wij misten althans hier en daar nog al het een en ander, dat ons van elders bekend was. — Bij de beschrijving der verschillende bewerkingen voegen de Schrijvers eenige voorschriften ter bereiding van deze en gene geneesmiddelen,

tot nadere opheldering van het gezegde. Wij achten dit niet alleen goed en nuttig, maar zelfs noodzakelijk; doch meenen tevens, dat de gekozene voorbeelden moeten zijn, 1°. geschikt om datgene op te helderen, wat zij ophelderen moeten, en 2°. dat men dezelve kieze uit die bereidingen, welke dagelijks, althans niet zeldzaam, plaats hebben; want welk nut toch kan een leerling trekken uit hem aangewezene voorbeelden, die of nimmer, of althans ten uiterste zeldzaam, in een Artsenijmengkundig Laboratorium voorkomen? Het is mogelijk, dat de meeste hier aangevoerde voorbeelden veelvuldig door Fransche Apothekers behandeld worden; maar van zeer vele is dit het geval bij ons niet.

Wanneer wij dus ongunstig over dit werk oordeelen, en van gevoelen zijn, dat hetzelve niet had behoeven, ja zelfs niet had behooren vertaald te worden, moet men daaruit niet afleiden, dat wij er niets goeds en nuttigs in zouden hebben aangetroffen. Wij houden ons verzekerd, dat onderscheidene Apothekers er hier en daar nog al iets in zullen vinden, dat voor hen nieuw is; maar, om het goede en nuttige van het minder goede en minder nuttige, of soms geheel verkeerde, te onderscheiden, behoort meer kennis en ondervinding, dan men onderstellen mag bij leerlingen; en voor dezen is het in de eerste plaats bestemd.

Tot staving van ons oordeel, en om den Lezer nader met het werk bekend te maken, zullen wij den inhoud zoo kort mogelijk opgeven, en daarbij eenige aanmerkingen voegen; want alles mede te deelen, wat wij onder het lezen hebben aangeteekend, zoude ons bestek verre te buiten gaan.

Behalve eene korte inleiding, bevat het werk zes afdeelingen, handelende 1°. *over voorafgaande bewerkingen*; 2°. *verdeeling*, 3°. *uittrekking*, 4°. *oplossing*, 5°. *vermenging*, 6°. *verbinding*. Iedere afdeeling is weder in onderscheidene hoofdstukken verdeeld.

1ste Afdeeling. a) *Keuze der droogerijen*; waaromtrent gezegd wordt, dat men de beste moet kiezen, en

daartoe met derzelver eigenschappen en kenmerken bekend zijn. Tot opheldering vinden wij hier de beschrijving van tien stoffen, waaronder rabarber, kina, moschus en castoreum, beslaande gezamenlijk naauwelijks twee bladzijden; dus hoogst oppervlakkig. b) *Zuivering van eenige droogerijen*, als vet, was, harsen, gomharsen, enz.: de laatste moeten, volgens de Schrijvers, in brandewijn worden opgelost, doorgezegen en uitgedampt; eene wijze van handelen, die wel geene algemeene goedkeuring zal vinden. Wij treffen hier ook eene beschrijving aan der zuivering van ruwe kamfer door opheffing; deze bewerking geschiedt fabrijkmatig, en komt bij Apothekers niet voor. In het overige dezer afdeeling spreken de Schrijvers over de inzameling en drooging der planten en het bewaren der droogerijen.

In de 2de afdeeling, getiteld *verdeeling*, wordt in de vier eerste hoofdstukken gesproken over het *kneuzen*, het *snijden*, het *raspen* en *vijlen*, en het *malen*; en in het vijfde over *het tot poeder brengen*. Op bl. 43 lezen wij, dat dit laatste op zesderlei wijzen geschieden kan, namelijk door *stampen*, *wrijven*, *porphyriseren*, *doorwrijven*; *het bijvoegen van een tweede ligchaam*, en door *afwasschen*. Voor het laatste zouden wij liever lezen *slibben*; door afwasschen toch verstaat men iets anders, dan hier bedoeld wordt; ook worden de ligchamen daardoor niet tot poeder gebragt, maar wel het grovere van het fijnere gescheiden. Men had even goed ook het ziften als eene zevende wijze er kunnen bijvoegen. Is malen wel iets anders, dan eene bijzondere wijze, om ligchamen tot poeder te brengen? Waarom daarvan een afzonderlijk hoofdstuk gemaakt? Althans had dan daar ook de beschrijving van den molen behoord, en niet in het vijfde hoofdstuk. Dergelijke bewijzen, dat men de zaken niet goed doordacht heeft, zijn er vele. Op bl. 55 wordt onder de voorbeelden van ligchamen, die men door eene haren zeef wrijft en alzoo tot poeder brengt, ook gevonden *kolokwint*. Intusschen lezen wij daarbij, dat deze moet gedroogd en *gestampt* worden. Is dat

doorwrijven? Arabische gom behoeft, bl. 52, niet gedroogd te worden; men wrijve dezelve in een' marmeren mortier tot poeder. IJzervijlsel moet, bl. 53, op een' *porphyrsteen* tot een ontastbaar poeder gewreven worden. Onder de voorbeelden van ligchamen, die door bijvoeging van een ander tot poeder gebragt worden, vinden wij, bl. 56, ook *kwik*, met de opmerking, dat dit metaal, vloeibaar zijnde, niet tot poeder kan gebragt worden, (hoe belangrijk!) maar dat, zoo men hetzelve met een weinig water schudt, het zich in kleine bolletjes verdeelt; waartoe dient dit? Op bl. 57 vinden wij de bereiding der *merc. dulc.* volgens HENRY; men kan dezelve nog eens lezen op bl. 38 van het tweede deel. Hier is er eene zeer grove fout in het voorschrift; welke wij niet weten, of dezelve aan de Schrijvers dan aan den Vertaler te wijten zij, alzoo wij het oorspronkelijke niet kunnen vergelijken. Er wordt, namelijk, hier gezegd, dat de retort geplaatst wordt in een' reverbereeroven, die van binnen met aarde wordt *aangevuld*. Die nu in zoodanigen oven kan stoken, doe het; wij zien er geene mogelijkheid toe. Boven de 3de afdeeling lezen wij: *uittrekking*. De Schrijvers verstaan hieronder: afscheiding van een of meer zamenstellende deelen van een ligchaam; en daartoe brengen zij *verkalking*, *verkoling*, *roostering*, *opheffing*, *heldermaking*, *uitpersing*, *verdikking* en *overhaling*. Het ongepaste van deze omschrijving hebben wij reeds opgemerkt, en achten het onnoodig, dit nader aan te wijzen. Onder de voorbeelden van *verkalking* vinden wij de bereiding van *alumen ustum*, dat ongepast is. *Verkalking* is een verouderd woord, dat alleen geschiedkundig kan opgehelderd worden. *Verkoling* wordt beschreven, als „ eene bewerking, „ waardoor men bewerktuigde ligchamen, met afscheiding „ van een gedeelte der grondstoffen, die met dezelve verbonden waren, door middel van vuur tot kool doet „ overgaan." In het algemeen goed, echter niet naauwkeurig; maar hoe iemand, na deze bepaling gegeven te hebben, tot voorbeeld kan aanhalen de *murias sodæ ex-*

ficcatum, is ons volkomen onbegrijpelijk; wij hebben toch nimmer gehoord, dat zeezout een bewerktuigd ligchaam was, of dat hetzelve *verkaald* kon worden. Over *opheffing* wordt hoogst oppervlakkig gesproken, en de leerling, tot nadere opheldering, verwezen naar de zuivering der ruwe kamfer op bl. 11, die van honderd leerlingen er naauwelijks één te zien krijgt; en naar de bereiding der *merc. dulc.* op bl. 57, welke, zoo als die daar voorkomt, geheel bijzondere handgrepen vordert, en alzoo niet tot voorbeeld dienen kan. Van de elf bladzijden over de *heldermaking* zijn er drie besteed om ons te leeren, hoe wij *heldergemaakte wei* zullen bereiden. Onder de filtreer-toestellen, in dit hoofdstuk beschreven, vonden wij ook de *pers* van REAL. Wij hadden deze eerder bij de behandeling der Extracten verwacht; staan echter gaarne toe, dat zij ook als filtreer-toestel kan dienen; maar hier had dan toch ook behoord de beschrijving der pers van ROMMERSHAUSEN; dan deze is geene Fransche uitvinding, en daarom waarschijnlijk den Schrijvers onbekend. — Het volgende 6de hoofdstuk, over *uitpersing*, handelt 1º. over waterachtige sappen, waarbij weder over heldermaking wordt gesproken, 2º. over olieachtige sappen; waarom niet oliën? Het voorschrift, dat wij hier vinden, ter bereiding der *oleum ovorum*, en aan HENRY wordt toegeschreven, is reeds aangeprezen door onzen verdienstelijken landgenoot P. J. KASTELEYN, *Chemische en Physische Oefeningen*, *Amst.* 1785, Iste deel, bl. 92. — Het 7de hoofdstuk handelt over *verdikking*, dat is hier uitdamping van vloeistoffen ter bereiding van extracten en geleijen. Wij kunnen niet alles aanstippen, wat ook hier onze aandacht trok; alleen dit: op bl. 122 vinden wij onder de algemeene regelen ter bereiding der extracten ook deze: „Zij (de uitdamping namelijk) moet zoo lang worden voortgezet, tot dat het extract dik genoeg is, dat is: tot dat het, op het vlakke van de hand uitgestreken, niet meer aan dezelve kleeft, of, op grijs papier gelegd, geene vochtigheid hier meer doortrekt." Ook bij *extract. graminis*, *taraxac.*, *bard.*

en andere? — 8ste Hoofdstuk, *tot merg brenging*, waar wij eerst vinden de bereiding der eigenlijke mergen (*pulpæ*), en dan die der zetmelen; van de laatste, onder anderen, die uit aardappelen en wilden wijngaardwortel. — 9de Hoofdstuk, *overhaling*. Hetgeen hier over de daartoe dienende werktuigen gezegd wordt, is zeer onvolledig; men vergelijke eens, wat over dit onderwerp gevonden wordt bij BUCHNER, *Einleitung in die Pharmacie*, *Nurnberg*, 1822. In dit hoofdstuk, loopende van bl. 153—204, wordt verder gesproken over overgehaalde wateren, oliën, geesten, azijn, overhaling van bewerktuigde ligchamen, hertshoorn en barnsteen.

De 4de afdeeling handelt over *oplossing*. Deze wordt beschreven als „eene bewerking, die ten oogmerk heeft, „om de aankleving**s**kracht, welke de gelijksoortige dee„len van een ligchaam met elkander verbonden houdt, „door middel van eene vloeistof, welke tusschen dezel„ve indringt, te verbreken, en dus van elkander te „scheiden, zonder die te ontleden.” Vóór honderd jaren en vroeger dacht men, dat de scheivochten in hunne kleinste deelen de gedaante van wiggen hadden, en daarmede tusschen de deeltjes der vaste ligchamen indrongen, en dezelve alzoo van elkander scheidden. Tot dit gevoelen schijnen de Schrijvers ook over te hellen. Zij toch noemen, een weinig verder, de oplossing het gevolg eener *werktuigelijke werking*. Men vergelijke hiermede bl. 39, waar wij lezen, dat het onvoegzaam is, om het tot poeder brengen der ligchamen eene werktuigelijke bewerking te noemen, want dat zij rust op reeds vooraf verkregene kennis der ligchamen. Wij onthouden ons hier van alle verdere aanmerking; het ongerijmde toch valt ieder in het oog. — In deze afdeeling vinden wij eerst oplossingen door water, afkooksels, aftreksels, bouillon, zoo wel van vleesch als van slakken; hierop volgen minerale wateren, derzelver ontleding, en zamenstelling door kunst; onder dezelve vinden wij niet alleen *kalkwater*, maar ook *teerwater*. Waar is toch de bron gelegen, waaruit teerwater opwelt? Vervolgens vinden

wij hier oplossingen door wijn, azijn, alcohol, aether en olie, welke gezamenlijk slechts 26 bladzijden vullen, terwijl de oplossingen van honig en suiker, dat zijn siropen enz., alleen niet minder dan 33 bladzijden beslaan; men kan daaruit opmaken, welke belangrijke plaats de siropen in de Fransche Pharmacie bekleeden. Onder de voorbeelden van oplossingen door olie vinden wij *stillenden balsem*, *bals. tranquillans*, tot welks bereiding men tweeëntwintig verschillende kruiden, benevens vijf levende padden, *Bufon. viv.*, in olijfolie moet koken!

5de Afdeeling, *vermenging*. 1o. *Vaste mengsels*, zamengestel de kruiden (*species*), poeders, koekjes (*trochisci*), *harde conserven* (pepermuntkoekjes en borstkoekjes); wij hebben deze nimmer *conserven* hooren noemen. 2°. *Vloeibare mengsels*, als *emulsiones*, *potiones* enz. 3°. *Weeke mengsels*, als conserven, electuariën (als voorbeelden staan hier *confectio hyacynth.* en *elect. diacatholicon*), pillen, pomaden, zalven (niet minder dan *vijf* voorschriften van het *ung. populeum*; dat van de *Pharm. Belg.* ontbreekt echter), pleisters enz.

De inhoud van, benevens onze aanmerkingen op het tweede deel bij nadere gelegenheid.

Afrika en deszelfs Bewoners, volgens de nieuwste Ontdekkingen, een Werk ter bevordering der kennis van Landen en Volken en van derzelver voortbrengsels en handel, door N. G. VAN KAMPEN. *Met Platen. Iste Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1828. *In gr. 8vo. XVI*, 348 *Bl. f* 3-60.

De onvermoeide VAN KAMPEN legt het weetgierig publiek, door zijnen, met dit deel aangevangen, arbeid, eene nieuwe verpligting op. De voorrede doet verslag van de aanleiding, bedoeling en inrigting deszelven. Bekend is het uitvoerige werk van den *Duitschen* VON ZIMMERMAN: *De Aarde en hare Bewoners*, bij

de uitgevers van het tegenwoordige werk, naar eene ſchoone vertaling, (en, ten opzigte van verſcheidene gedeelten, gelijk wij meenen, meer dan vertaling) van tijd tot tijd in het licht verſchenen. Doch, ZIMMERMAN was reeds lang door den dood in zijnen arbeid geſtuit; die na hem het werk opvatteden, hadden niet verkozen, verder, dan het nu beſtaande, voort te gaan, en ook de, zoo als VAN KAMPEN zegt, al te zedige Vertaler weigerde, zulks voor onze Landgenooten te doen. Wat wonder, dat men zich tot den man keerde, die voor de geſchiedenis, en niet min voor de aardrijkskunde, reeds zoo veel gedaan heeft? Na eenige aarzeling beſloot hij dan ook, althans van *Afrika*, dat door ZIMMERMAN, na een veelbelovend begin, bijna geheel overgeſlagen is, zoo veel te zeggen, als van dit, grootendeels nog onbekende, doch zeer belangrijke werelddeel, vooral met behulp der nieuwſte reizigers, door hem te vermelden zou zijn, en daaraan drie deelen toe te wijden. Het eerſte, hier aangekondigd, bevat *het Zuiderſtuk*, aan gene zijde des Evenaars; het tweede zal waarſchijnlijk *Guinea*, de *Niger-* en *Senegal-landen*, *Zara* en *Barbarijë*, — het derde de *Nijlgewesten* omvatten. Het zal echter geene ſlaafſche navolging van ZIMMERMAN, in manier, het zij van beſchrijven, het zij van beſchouwen der dingen, zijn, noch ook noodzakelijk als een deel van des *Duitſchers* werk behoeven beſchouwd te worden.

Dit laatſte ſpreekt wel, voor ieder, die VAN KAMPEN kent, eenigzins van zelve. Maar het is toch niet onbelangrijk, onzen Landgenooten onder het oog te brengen, dat zij hier een geheel oorſpronkelijk en op zichzelven ſtaand boekwerk ontvangen, dat, ja, als een vervolg op ZIMMERMAN is te beſchouwen en in gelijken trant bewerkt, dat dus vóor de bezitters van dien arbeid, om iets volledigs te hebben, althans te mogen hopen, onontbeerlijk is, maar dat ook hun, wien die zeer uitgebreide vertaling ontbreekt, daarom even zeer is aan te bevelen.

Na eene hoogstbelangrijke inleiding, en algemeen, historisch en geografisch overzigt, spreekt de Schrijver van de *Kaap-kolonie*, *het Land der Namaquas*, *Griquas en Noordelijke Boschjesmannen*, *het Land der Kaffers*, *de Oostkust van Afrika*, *de Comora-Eilanden*, *Madagascar en de omliggende Eilanden*, *de Mascarenhas-en Sechelles-Eilanden*, *St. Helena*, *Neder-Guinea.*

Vooral de eerstgenoemde gedeelten, door verscheidene late reizigers bezocht, zijn uitvoerig behandeld. En deze bewerking is te belangrijker, omdat de vreemdelingen, die hier de bouwstof inzonderheid leveren, deels aan hunne verbeelding, deels aan hun vooroordeel en bijzondere ingenomenheid tegen onze natie, de stichters der Kaapkolonie, wier taal de eenige *Europesche* is, door den inlander verstaan, niet weinig hebben toegegeven. Bekend zijn trouwens zoo wel de onpartijdigheid als de vaderlandsliefde, de afkeer van alwat wreed en onmenschelijk is, als de uitgebreide kennis, ter vergelijking en billijke schatting, van onzen Schrijver.

Wie overigens ZIMMERMAN kent, die zal zich ligt ook een denkbeeld der wijze van behandeling (het land, de voortbrengsels, den mensch, de geschiedenis omvattende) kunnen maken, en zoo wel het leerzame als vermakelijke van zulk een werk bevroeden. Men kent des mans schoonen en levendigen stijl, zijne uitgebreide en grondige kennis, zijne verlichte en niet min Christelijke denkwijze; waardoor het zich, in beide genoemde opzigten, te meer aanbeveelt.

Wij meenden trouwens wel een klein verzuim te ontdekken, als hebbende geen gebruik gemaakt van THOMPSON's onlangs verschenen en aanvankelijk vertaalde reize; doch de *nalezing* doet ons zijne opmerkzaamheid op dit, en zelfs op nog een ander geschrift zien. De reis van onzen Landgenoot, M. D. TEENSTRA, die, op zijnen togt naar de *Oostindiën*, genoodzaakt werd eene poos aan de Kaap te blijven, en daar in het binnenland zekere baden gebruikte, zal *of* niets nieuws hebben opgeleverd, *of* misschien, buiten *Groningen* en *Vriesland* minder ver-

ſpreid zijnde geraakt, niet tot 's mans kennis gekomen zijn. Het zelf niet bezittende, durven wij over het eerſte niet beſliſſen. Veel kon het, uit den aard der zaak, wel niet zijn.

Tot een ſtaal kiezen wij iets uit de inleiding en uit de eerſte afdeeling:

„ Den *naam* heeft *Afrika* waarſchijnlijk van een klein *Karthaagsch* landſchap, *Frigi*, aan de noordpunt bekomen, waarvan de *Romeinen*, voor welken dit van het geheele wereld deel het naast bij lag, *Afrika* maakten. Een beroemd Aardrijkskundige noemt het *een groot ligchaam zonder leden, een ſtam zonder takken*, en inderdaad loopen de kusten bijna regt, zonder eenige uitgroeving door zeeboezems, land- en zeeëngten of ſchiereilanden; en het geringe getal eilanden, bij dat van *Europa*, en vooral van *Azië* en *Noordamerika* vergeleken, is zeer opmerkelijk. Sleehts aan de zuidoostzijde heeft *Afrika*, even als *Nieuwholland* en *Zuidamerika*, een aanzienlijk, misſchien van het vaste land afgeſcheurd eiland, *Madagascar*: de anderen, zoo als de *Kanariſche* en *Kaapverdiſche* eilanden, ſchijnen door de werking van het onderaardſche vuur opgeworpen, door geen geweld des Oceaans van het land te zijn afgerukt. Van alle werelddeelen heeft het de meeste overeenkomst met *Zuidamerika*, hetwelk ook weinig eilanden, golven en insnijdingen in de kust heeft; doch de beroemde HUMBOLDT heeft nogtans aangewezen, hoe aanmerkelijk het onderſcheid tusſchen die beiden is."

„ Oorſpronkelijk uit *Nederland*, en kort na de ſtichting der kolonie gedeeltelijk aangebragt, hebben deze lieden (de kolonisten) zich, door de vruchtbaarheid der vrouwen (oorſpronkelijk *Amſterdamſche* weesmeisjes), in dit gezonde klimaat zoo zeer vermenigvuldigd, dat, daar de meesten zelden onder de zes, maar velen boven de tien of twaalf kinderen ter wereld bragten, allengs de kolonie is uitgezet, en eene uitgebreidheid heeft bereikt, dat er reeds in 1769 boeren gevonden werden, die ruim 200 uren, 30 dagreizen, van de *Kaap* af woonden, van welken zeer velen

nimmer de reis derwaarts deden. Dit had dan ook ten gevolge, (even als met de *Settlers* in *Noordamerika* en de *Spanjaarden* in *Paraguay*) dat bij hen allengs de beschaafdheid en middelen tot beschaving verdwenen, of ten minste zeldzamer werden, en de afgelegenste boeren, zoo als STAVORINUS zegt, eer naar *Hottentotten* dan naar Christenen zweemden. De ongemeene rijkdom aan vee, die, bij de groote landstreek, welke elk huisgezin kan beslaan en tot weiden gebruiken, vele kolonisten bezitten, geeft hun dan ook een zeer gemakkelijk leven. Zijne schapen geven den volkplanter niet alleen vleesch tot spijze, maar ook door den vetstaart, die wel eens twintig, en doorgaans (in de gunstigste oorden) 12 of 16 pond weegt, smout tot bereiding derzelve. Aan den *Sneeuwberg*, in het afgelegenste gedeelte der kolonie, heeft een landman zelden minder dan drie- of vierduizend schapen, die echter gedeeltelijk slechte en grove wol geven. Derzelver algemeene veredeling kan de taak eener regering worden, die de ongemeene voordeelen weet te waarderen en te gebruiken, welke dit land oplevert: want BARROW meldt, dat de wol der *Spaansche* schapen in *Zuidafrika* zelfs *verbetert*. De kolonist houdt ook runderen en maakt boter en kaas, doch zelden slagt hij een rund voor de keuken; hij bezigt de ossen als trek- en rijbeesten, en voedt zich, even als de *Paraguaysche* landman met rundvleesch, dus met het vleesch zijner schapen en bokken, welke laatste zeer schoon en vruchtbaar zijn, en twee, drie, ja vier jongen gelijktijdig ter wereld brengen. Dit vleesch dient meest, behalve de beste stukken, die de heer gebruikt, voor de *Hottentotten* en slaven, waarvan sommige kolonisten van 40 tot 200 in dienst houden, doch meer uit weelde en pracht, dan omdat zij wezenlijk dienst daarvan hebben. Zekere JACOB LANLESCHER op de Westkust bij de *Saldanhabaai* had 80 paarden, 690 runderen, 2470 schapen, 230 geiten, en gevogelte naar evenredigheid; hij moest dagelijks aan 105 personen, waaruit zijn huisgezin met *Hottentotten* en slavenstoet bestond, den kost geven, en zaaide jaarlijks 67 mudden granen.'

De Vereenigde Staten van Noord-Amerika, in hunne staatkundige, godsdienstige en maatschappelijke betrekkingen beschouwd, door C. SIDONS, *Burger der Vereenigde Staten van Noord-Amerika.* Spreek over mij, zoo als ik ben! SHAKESPEARE. *Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1828. *In gr. 8vo. VIII en 236 Bl. f* 2-40.

Is eenig land de opmerkzaamheid van den wijsgeerigen onderzoeker waardig, dan zijn het voorzeker de *Vereenigde Staten van Noord-Amerika.* De invloed, welken de onafhankelijkheid van dat land op een aanmerkelijk gedeelte van *Europa* heeft uitgeoefend; de wijkplaats, welke zoo vele bewoners der oude wereld daar gevonden hebben, en welke *Amerika* nog bij voortduring biedt aan allen, voor wie een nieuw vaderland, om verschillende redenen, wenschelijk wordt; deszelfs toeneming in magt, volkrijkheid, koophandel en nijverheid maakt iedere gelegenheid, om deszelfs staatkundigen en zedelijken voortgang te beschouwen, hoogst belangrijk. Deze gelegenheid wordt aan den *Nederlandschen* lezer verschaft, door de overbrenging in onze taal van het thans aangekondigde werk, hetwelk door den Schrijver in het licht werd gegeven in het laatst van 1826, en geacht mag worden, de nieuwste berigten omtrent zijn vaderland te behelzen. In zeker opzigt is hetzelve een gedenkschrift, dewijl de aanleiding tot deszelfs vervaardiging schijnt geweest te zijn het feest ter viering van het vijftigjarig bestaan van het *Noord-Amerikaansch* Gemeenebest, op den 4 Julij van dat jaar.

Van de vijftien Hoofdstukken, in welke het werk verdeeld is, worden er zeven besteed tot de behandeling van den staatkundigen toestand en betrekkingen van het Gemeenebest. Dat de *Amerikaansche* burger in dit gedeelte van zijn werk niet geheel onpartijdig is, moet men den Republikein, die onbepaald regt heeft, om over alles zijn oordeel te vellen, ten goede houden. De zaken zijn echter naar waarheid verhaald en beschreven, en men vindt menige wetenswaardige bijzonderheid, welke ons met het karakter en den vrijheidsgeest der *Amerikanen* bekend maakt. De meest beroemde *Amerikaansche* Staatsmannen van den tegenwoordigen tijd, onder anderen J. Q. ADAMS, CLAY en de Generaal JACKSON, worden met sterke trekken geteekend. Eene enkele uit de

menigvuldige anekdotes vinde hier plaats: „ Onder de drie „ Protestantsche predikanten te *Nieuw-Orleans* onderscheidt „ zich HULL, een *Ier* van geboorte', zeer voordeelig. Vroeger heeft hij in de *Iersche* onlusten gestreden, en is, over „ het algemeen, een man van een gezond verstand. Hij bezocht den Generaal" (JACKSON, bij het uitbreken van den laatsten oorlog tegen de *Engelschen*). — „ HULL! roept „ deze hem toe; *ik hoop niet, dat gij komt, om met ons uit* „ *te trekken? — Ja, Generaal! wanneer gij mij wilt mede-* „ *nemen. — Hoe zoudt gij, lieve zwartrok, ons kunnen hel-* „ *pen? — Nu, gij weet, dat ik eens met de roodrokken te* „ *doen had, en misschien zou ik in het een of ander opzigt* „ *van dienst kunnen zijn. — Welaan, ik wil mij naar de* „ *vestingwerken begeven, gij kunt medergden. Hebt gij een* „ *paard? — Neen. —* BILL! roept nu de Generaal zijnen „ bediende toe, *ga en zadel Beëlzebub voor den predikant.*"

Het VIIIste Hoofdstuk heeft tot opschrift: *Wetenschappelijke vorming*, en handelt over de inrigtingen tot beschaving en opvoeding. Wij merken uit het hier gegeven verslag op, dat de vorderingen van *Noord-Amerika* in dit opzigt meer bestaan in het doordringen van eene zekere mate van beschaving tot alle standen, dan wel in het bereiken van eenen hoogen trap van verstandsontwikkeling en verlichting. De *Amerikaan* studeert niet om beschaafd te worden, maar om uit het geleerde, zoo schielijk mogelijk, voordeel te trekken. Geld verdienen (*to make money*) is bij hem de hoofdzaak. „ Wijsbegeerte laat hij aan zijnen predikant over, poëzij aan „ de vrouwen; en wanneer deze of gene toevallig in dit gebied verdwaalt, dan kan hij, zoo hij geen eigen vermogen „ bezit, zeer gevoegelijk van honger sterven. De *Bostonsche* „ dichter COFFIN stond letterlijk aan dit gevaar bloot, en „ WASHINGTON-IRVING moest zijn brood in *Engeland* „ zoeken, waarheen COOPER hem weldra zal moeten vol- „ gen." — Het IXde Hoofdstuk handelt over het *Huiselijk Leven, openlijke Gastmalen*, en *Bals*. Hier ontmoeten wij nog altijd veel gelijkvormigs met het *Europesche* moederland, het zij dan *Engeland* of *Duitschland*. Van *Amerikanen* van *Nederlandschen* oorsprong wordt nergens in dit werk gewag gemaakt; zij zijn er toch in groot aantal, hebben hunne moedertaal en voorvaderlijke gewoonten en leefwijze behouden, en bewonen geheele streken en plaatsen, die niet dan onder *Nederlandsche* namen bekend zijn. Het *honderdste* gedeelte

van den *dollar* wordt in dit Hoofdstuk overal *cent* genoemd. Beter keuren wij, met VAN WIJK, (in zijn *Aardrijkskundig Woordenboek*, Art. *Noord-Amerika*) den naam *centime*, dewijl er in eene beschrijving van *Amerika*, in de *Nederlandsche* taal, minder gevaar is, om deze te verwarren met het *honderdste* van den *Franschen franc*, dan met onzen *cent*, die veel minder is dan de *Amerikaansche centime*, (zijnde eene koperen munt, bedragende het $\frac{1}{100}$ van den *dollar* of *f* 2, 50 *Nederl.* — In het Xde Hoofdstuk wordt de *Godsdienstige toestand* des Vereenigde Staten beschreven.

Bij de optelling der menigvuldige *Confessiën* dachten wij aan den uitroep van den *Franschen restaurateur*, die er zich over ergerde, dat de *Engelschman* alle zijne *sauces piquantes* versmaadde, en niet anders dan gesmolten boter gebruikte: *Quel peuple! une sauce et mille religions.* Evenwel zoch altijd beter, dan dat het ook hier waarheid zou zijn, wat JOHN BULL den *Franschman* terug verweet: *Mille sauces et point de religion.* — Het XIde Hoofdstuk handelt over den *Regtsgeleerde*, zijne betrekking, geregtsposten, enz. In een land, waar, gelijk oudtijds te *Athene* en te *Rome*, regtsgeleerdheid en welsprekendheid de krachtigste middelen zijn tot het verkrijgen van roem, ja dikwijls den weg banen tot het bekleeden der hoogste waardigheid in het Gemeenebest, kan het niet anders, of er moet veel aanmoediging bestaan tot derzelver beoefening. In andere vakken van wetenschap moge de *Noord-Amerikaan* nog niet in alle opzigten gelijken gang houden met het meest beschaafde gedeelte der oude wereld, in het praktische der regtsgeleerdheid en geregtelijke welsprekendheid schijnt hij alle vergelijking zeer goed te kunnen doorstaan. — In het XIIde Hoofdstuk houdt de Schrijver zich bezig met den *Koopmansstand*. De inhoud van dit stuk bevestigt volkomen, hetgeen de Schrijver zegt: „De *Amerikaan* is, in welke betrekking ook, steeds meer of min „koopman. Het karakter van de natie is, in vollen nadruk, „merkantiel; zelfs hare regering is dit ook." — Het XIIIde Hoofdstuk beschouwt den *Landbouwer*. In eenen Staat, waar, op deszelfs onbebouwden grond, nog geheele volken zouden kunnen geplaatst worden, moet noodzakelijk de landbouw nog belangrijker zijn dan elders. De beschrijving van den overgang, langs verschillende trappen, van den kolonist, uit zijnen aanvankelijken staat van ontbering, tot dien van eenen welgestelden *farmer*, of *landeigenaar*, is inderdaad belang-

wekkend. Dit Hoofdstuk maakt den Lezer ook nog bekend met de *Militie*, tamelijk gelijk aan onze schutterijen, en bestaande uit het verbazend groot getal van een millioen en negenmaal honderdduizend man. — Hoofdstuk XIV handelt over de *Geneeskundige Inrigtingen en Geneesheeren*. Hierin schijnt nog veel te wenschen te zijn. De gewone (zoogenaamde) Doctoren zijn *Duitsche* of *Iersche* barbiersgezellen, die, met eene zelf geschrevene getuigenis voorzien, hunne loopbaan intreden. Waarin ook de ziekte bestaan moge, de geneeswijze van zulk eenen Doctor is steeds dezelfde: *calomel* is zijne universele medicijn, en zijn dertig grein niet voldoende, dan geeft hij er zestig. Slechts weinige aanzienlijke steden maken hierop eene uitzondering en bezitten kundige Artsen. — In het XVde Hoofdstuk eindigt de Schrijver zijn verslag met de opgave van die *Fabrijken*, *Kunsten* en *Handwerken*, die in *Amerika* met eenen gunstigen uitslag ondernomen en uitgeoefend worden. Wij hebben getracht, door dit verslag, den Lezer zelf over de belangrijkheid van dit welgeschreven werk te laten oordeelen. Wij eindigen hetzelve met aanbeveling van dit boek, als zijnde eene voortreffelijke bijdrage voor de beoefening van land- en volkenkunde en menschenkennis, door welker uitgave in onze taal alzoo aan ons lezend publiek een wezenlijke dienst is gedaan.

Schetsen uit mijne Javaansche Portefeuille, *door* G. H. NAGEL, *Ambtenaar bij het Gouvernement in Nederlandsch Indië. Te Amsterdam*, *bij* C. G. Sulpke. 1828. *In gr.* 8*vo.* *VI en* 116 *Bl.* *f* 1-80.

Een klein boekje, als reisverhaal van luttel belang, daar het ons, wij mogen zeggen, zoo goed als niets meer van *Java* leert, dan hetgeen men algemeen weet. Het zijn twee toertjes van een jong, vrolijk, luchtig, wel eens kruijig Ambtenaartje, een liefhebber van meisjes, van de flesch, goed eten, en van verzen, meer dan van vermoeijenissen op vuurbergen en van botaniserende togten. In gezelschap van den geleerden en beroemden Dr. BLUME heeft hij twee reisjes gedaan, het eene ten zuidoosten van *Batavia* naar den uitgebranden vuurberg *Tjerimai* en het eiland *Nousa Kambangan* aan de zuidkust van *Java*; — het tweede langs den door DAENDELS aangelegden grooten straatweg naar *Rembang*, over

Cheribon, *Tagal* en *Samarang*, met vermelding van *Japara* en *Joana*. Overal vernemen wij, waar de Schrijver zich ververscht heeft, en door *roode baai* nieuwe krachten heeft opgedaan voor de moeijelijkheden, die onder eenen natuuronderzoeker als BLUME onvermijdelijk zijn, doch zulken, die geene onderzoekers der natuur, maar slechts liefhebbers zijn, wel wat hard voor het vleesch vallen, gelijk hier onze Schrijver met zijne togtgenooten om strijd in klagten uitbarst. „ Verwenscht klimmen! De weg werd hoe langer zoo steiler (naar den *Tjerimai*, in het gebied van *Cheribon*). De „ Heeren kwamen, met stof en zweet bedekt, al hijgende bij „ ons aan; de pakhuismeester BUYSKES was meer dood dan „ levend; aan zijn bleek en onthutst gelaat zou men hem „ vóór eene schim hebben aangezien, die eene visite op de „ bovenwereld kwam maken. De boschvanger SCHARF verwenschte zijne nieuwsgierigheid, en zwoer plegtig, voortaan bij zulke expeditiën te zullen t'huis blijven." Tegen dien vrolijken en losfen stijl, die zoo ligt en digt is, steekt dan de deftige en zaakrijke voordragt van Dr. BLUME, uit wien hij de beschrijving der *Flora* van den *Tjerimai* en van deszelfs top mededeelt, gelijk men denken kan, verbazend af.

Wij zeiden boven, dat de Schrijver niet alleen een liefhebber scheen van mooije meisjes, goeden wijn en goed eten, maar ook van verzen. Het prozaïsche gedeelte van zijn werk is niet alleen doorspekt met verzen, (die juist niet zwaar wegen) maar wij hebben ook een opzettelijk *poëtisch* aanhangsel achter hetzelve, betrekkelijk de zeden, gewoonten en leefwijs der *Nederlanders* in de *Oostindiën*. Wij houden dit voor het beste gedeelte van het boekje. Hooge dichterlijke waarde heeft wel geen van alle deze stukjes; maar daarop maakt de Schrijver ook zekerlijk geene aanspraak. Zij zijn vrolijk, los en somtijds niet zonder luim, en bereiken hun oogmerk, de schildering der volkszeden, vrij wel. Deze stukjes zijn de volgende: *Morgenwandeling in en om het Kampement Weltevreden* (met een aardig tafereel der *Chinezen* en *Hollandsche* Militairen aldaar); *'s Lands Plantentuin op Bogor of Buitenzorg*; de *Njeyen* (een zeer aardig stukje, de waarde en onwaarde van de inlandsche *huishoudsters* der *Nederlandsche* kolonisten schilderende; de *booze Njey* wordt in twee luimige verhaaltjes tegen de *goede* overgesteld); *de Tractementsdag van een' Kommies*, en *de Oudgast* (eene afbeelding van twee *Joden*, een' te *Batavia* reeds verrijkten, en een',

die pas is aangekomen. Wij zullen den *Tractementsdag van een' Kommies*, als een der kortften, doch geenszins den minften, ter proeve overnemen:

'T Is morgen; CASSANDER
Rekt geeuwend zich uit,
Terwijl hij, met moeite,
Tot opftaan befluit;
Zijn knecht heeft de luiken
Reeds open gezet;
De fchoentjes ftaan blinkend
Op wacht voor het bed.

Ach! het licht van dezen morgen
Wekt CASSANDER flechts tot fmart,
En een zware last van zorgen
Drukt, als lood, hem op het hart.
Waarom mag hij heden treuren?
Is 't geen dag van tractement?
Ja! maar 't is, zijn crediteuren,
Ach! maar al te wel bekend.

Reeds ziet hij ze (is 't wel te dulden?)
Gretig om zijn' geldzak ftaan;
Reeds ziet hij den laatften gulden
In verbeelding naar de maan;
Zeker, dat hem niets zal resten,
Maalt CASSANDER, zucht en klaagt,
Tot hij al die muizennesten
Met een glaasje rum verjaagt.

't Is middag, de heeren
Ontvangen hun geld,
In koperen duiten
Bij zakken geteld;
Vier dragers zijn noodig
Voor iederen heer,
Opdat hij zijn fchatten
Naar huis transporteer'.

Uw dragers juichen, o CASSANDER!
Zij worden reeds op weg verligt;
Een norfche beer heeft, al te fchrander,
Zijn fchreden naar 't Bureau gerigt;

Al d' and'ren listig voorgekomen,
Spreekt hij u 't eerste om moppen aan.
Waarom ook 't dwaas besluit genomen
Van regelregt naar huis te gaan?

Met diepgebukte schouders dragen
De *Koeli*'s reeds hun kop'ren vracht,
Waarmeê CASSANDER nu de lagen,
Die men hem spant, te ontwijken tracht;
Doch hoe hij keeren moog of wenden,
Hij wordt van allen kant bespied,
En overal, bij heele benden,
Staan crediteuren in 't verschiet.

Het droevig overschot der moppen,
Met kunst en vliegwerk nog gered,
Nu in zijn koffer weg te stoppen,
Ook daarin wordt hij thuis belet.
Dáár wachten knecht, barbier en snijder,
Met waschster, en wie nog al meer,
Vol ongeduld den armen lijder, —
En 't laatste zakje is reeds niet meer!

't Is avond; CASSANDER
Bezoekt eenen vrind,
Dien hij in gelijke
Omstandigheid vindt.
Zij schudden de zakken:
— Geen 't minste geluid. —
Slaapt wel, mijne Heeren!
Het liedjen is uit.

Nieuwe Oprakeling van Mr. WILLEM BILDERDIJK.

— Cinerem et sopitos suscitat ignes.

VIRGILIUS.

Te Dordrecht, bij J. de Vos en Comp. 1827. *In gr. 8vo.* *IV en* 194 *bl. f* 3 - 60.

Wij beginnen met een vers, in welk BILDERDIJK zich de moeite geeft, om ook ons te beduiden, hoe wij *recenseren*

moeten. Hij kan wat zeggen! *Recensent* en *Referent* is bij hem hetzelfde. *Oordeel* is dus niet noodig, ten minste niet te zijnen opzigte.

RECENSENTEN.

—— *Censore* (*) *opus est an haruspice nobis?*

JUVENALIS.

Wat is de plicht van Recensenten?
Te melden wat een schrijver zegt;
Maar eigen wijsheid uit te venten,
En andren valschheên in te prenten,
Van waar bekwamen zij dat recht? —
Te venten? — Ja, dat laat ik blijven,
Maar op te dringen met gezag,
En monopolie (**) meê te drijven,
Om logen en geweld te stijven,
Zie daar wat IK niet lijden mag. —
En wie, wie zijn die schrandre bazen,
Zoo hoog op hunnen rechterstoel? —
Een hoopjen van verwaande dwazen,
Door wind van domheid opgeblazen,
Ontbloot van oordeel en gevoel.
o God, wat werd van onze kennis? —
Verwaandheid, onzin, heiligschennis (§).

(*) Het zou er niet BILDERDIJK erg uitzien, indien hij zulk eenen *Censor*, als JUVENALIS bedoelde, zocht. Maar hij had het *woord* noodig, zoo als hij meermalen woorden aangrijpt, al bestaat de zaak niet meer, uit zucht voor zijne *Motto's*.

(**) Het is natuurlijk, dat hij, die met alles voor zichzelven *Monopolie* drijven wil, niemand lijden mag, die hem dit zijn aangematigd regt telkens en grondig betwist. Hier kijkt de aap dan wederom uit de mouw.

(§) Zou BILDERDIJK anders mindere *verwaandheid*, *onzin* en *heiligschennis* aan het licht brengen? — Eene domme vraag. — Maar zou het beste antwoord op dezelve, naar BILDERDIJK's oordeel, wijs zijn? Wederom eene vraag, maar op welke het antwoord gemakkelijk valt, ten minste voor onpartijdigen.

Welk Recensent zou voor deze uitspraak van den Prins der Dichters niet beven? — Wij zullen dan wat inschikkelijker zijn, en, op het voorbeeld van wijlen den Rotterdamschen God APOLLO, nog al onderscheiden van den *Delphischen*, verklaren: *Het is eene waarheid, dat de meeste* (wij zeggen: *alle*. Naar de reden, waarom wij dit zeggen, moet men nu niet vragen) *verzen, er in voorkomende, van de zijde der kunst bijna* (ook dit *bijna* schrappen wij uit) *niets te wenschen overig laten.* Zie, BILDERDIJK, wij toonen ons voor verbetering vatbaar! Wie zou ook van uwen zachtmoedigen geest geene leering aannemen? Doch, daar gij ons de eer hebt aangedaan, om in ons eenige domheid aan te wijzen, — neen, te vermoeden, — zult gij het ons ook niet kwalijk nemen, dat wij in onze domheid u iets vragen. Waaruit kent gij die Heeren Recensenten toch; daar gij zoo dikwerf hebt verklaard, nooit hun geschrijf te lezen? Eene vraag, maar welke uwe grootheid wel aan onze domheid zal vergeven. Is het titelvignet wel juist, om uw gewigtig woord *oprakeling* op te helderen? Is een *bakkersrakel*, door het Engeltje in eenen oven geroerd, hiertoe niet geschikter, dan die Oudhollandsche tang bij dien aschhoop? Gij moet ons die vragen vergeven; een man van allerlei kunst kent en kan alles. Een oud man, in alles volgens kunst handelende, is een vreemd verschijnsel, maar wederom, naar onze inzigten, (het is mogelijk, dat onze domheid ons parten speelt) geen oud man, naar den Bijbel. Op dezen stellen wij toch meer prijs, dan op........? Wij willen niemand tot onvriend maken, en daarom slaan wij hier dien kwaden naam over. Van het *kunstige* dezer *Oprakeling* dus geen woord meer. Als kunstenaar was BILDERDIJK reeds lang beroemd. Hij wil daar niet van hooren; maar, als APOLLO het zegt, moet het waar zijn.

In de Opdragt van deze *Oprakeling* aan CATS zegt BILDERDIJK van zichzelven:

Wat gelijk ik, oude Vader,
U gestadig na en nader,
Daar ik in mijn grijzen tijd
Slapelooze nachten slijt,
En door Dichtlust aangedrongen
Uit de bedkoets opgesprongen,
(Neen, gekropen, of hoe 't zij,)
Verzen storten moet als gij! enz.

In zeker derde gelijkt BILDERDIJK op CATS. Namelijk BILDERDIJK kan, nu hij oud is, den gauschen nacht niet doorslapen. Maar BILDERDIJK is nooit een lieveling van MORPHEUS geweest. Dit zegt hij zelf met *den voet in 't graf*, bl. 19. Wat hiervan de reden is, weet of bedenkt hij waarschijnlijk zelf nooit. En dit vereischt toch wel eenig nadenken. Doch; dat derde der vergelijking met CATS uitgezonderd, staat BILDERDIJK tot CATS, wat godsdienst, zedelijkheid en vaderlandsliefde betreft, nagenoeg als tegenvoeter. Wij gaan hier niet op het getuigenis van BILDERDIJK af. Want volgens eigene getuigenis is hij zelf een martelaar. Doch zulk getuigenis zonder nader bewijs is zoo veel als — niets.

Meest al de stukken in dezen bundel zijn vruchten van kwade luim; luim, zoo als eigen is aan bittere spijt, bij grievende teleurstelling en het onbevredigd blijven van hooge verwachtingen, ter verkrijging van welke nu ouderdom en wrevel alle hoop opgeeft. Het luimige heeft ook hier wel veel bitters; maar het blijft luim, en bezit mindere onbeschoftheid, dan BILDERDIJK gewoon is aan den dag te leggen. 's Mans loffelijke gewoonte, om jegens allen onbeschoft te zijn, belooft aan een vaderlandsch spreekwoord eene noodige verbetering. Nu een beul zelf, in eene fatsoenlijke advertentie, zijne toeschouwers bedankt voor de algemeene deelneming, bij de hem zoo wel gelukte teregtstelling eens moordenaars, (zie *Ned. Staatsc.* 1828, No. 87) en dat wel in Duitschland, of, zoo als BILDERDIJK het beleefdelijk noemt, *Moffenland*; wordt zekerlijk het: *zoo brutaal als de beul*, geheel onbruikbaar. Doch BILDERDIJK heeft gezorgd, dat alsdan toch bruikbaar blijft: *zoo onbeschoft als* BILDERDIJK. Ook deze *Oprakeling* geeft hierop eenige hoop, welke evenwel elders meer dan hier wordt aangewakkerd. Doch ook hier, b. v. bl. 121:

Als 't geslacht van schoorsteenvegers
En geheel die eedle hoop,
Ketellappers, mandtjens-koop,
Modderscheppers, drekkuilliegers, (*hoe kiesch!*)
't Lieve vaderland regeert,
Is men nimmer te geleerd.

Waar den knorrigen man eigenlijk de schoen wringt, laat

hij, zijns ondanks, allerduidelijkst blijken, in het vers, getiteld: *Herdenking aan den mij aangeboden Leerstoel te Kazan, in het jaar* 1805. Hoort maar den aanhef:

Voorzeker, 'k had mij zelv' veel jammer kunnen sparen,
Indien ik door d' Euxijn in 't midden der Tartaren
De toevlucht had gezocht, mij aangeboôn; waar rust
De hand mij toestrekte en als aanloeg van de kust.
Daar had ik, en met nut, den Leerstoel mogen drukken,
Van onvermoeibre vlijt de zoete vruchten plukken,
En, voor 't bereik te ver van nooitgetemden haat,
Mijn kracht geëerd gezien, mijn zwakheid niet gesmaad;
't Uit zweet gewoekerd brood, aan stillen haard gezeten,
Door de afgunst niet vergald, als 't mijne mogen eten,
Niet nat van tranen, niet in 't barstend hart betreurd,
Noch aan mijn gade en telg als uit den mond gescheurd, enz.

Hier zou tot *Motto* hebben gepast:

O mihi praeteritos referat si Juppiter annos!

Kon BILDERDIJK toch het jaar 1805 terugroepen, misschien was hij dan nu Professor geweest en Ridder enz. enz. enz. Hij is, naar eigene meening vooral, geschikt tot Professor *in omne scibile* (zoo veel als *Professor-generaal*), en nu nog moet hij eindigen met te verlangen naar een ander Vaderland, al ware het ook *Turkije*, voor zijnen zoon. Dat is wel spijtig. Een Professoraat in de hand, weggeworpen om een onzeker, dat nu wel zal uitblijven; wie kan dan in goede luim blijven? — Hoort het einde:

Geleid hem door dees tijd van gruwlen aan uw hand,
En schenk hem, *waar 't ook zij*, een beter Vaderland!

Oost, west, thuis best, is dus geene Bilderdijksche spreuk.

BILDERDIJK toont zelf te vreezen, dat zijne verzen verveling zullen wekken, maar schuift de schuld op de Drukkers en Uitgevers zijner gedichten, aan het *einde* der *Oprakeling*, omdat dan toch alles is afgedrukt:

Schrikt dus vrij, mijn Tijdgenooten,
Van de verzen zonder end,
Die mij buiten wil ontvloten,
's Drukkers pers in 't daglicht zendt.
Wijt aan die ze u mededeelen,
Niet aan mij, zoo ze eens vervelen!

'k Weet het, alles heeft zijn maat;
Maar voor paarden, die, aan 't hollen,
In hun rennen zuizebollen,
Weet de voerman hier geen raad.

Bij het scheemren van zijne oogen
Dravende over struik en hegg',
Blijft er niets in zijn vermogen
Dan te roepen: „ Uit den weg!"
Nu dat roep ik. „ Goede vrinden,
„ Die u niet bekocht wilt vinden,
„ Bij mijn oud eenzelvig lied!
„ Waar u 't boek op wil onthalen,
„ Hoordet gij reeds vijftigmalen,
„ En wat nieuw is, schaf ik niet."

In deze Recensie der gedichten, door BILDERDIJK zelven, heerscht nog de meeste waarheid. Het goede, en dat is somtijds zeer voortreffelijk, is weinig, in vergelijking met die vele verzen, in welke BILDERDIJK's paarden op hol zijn. Het is dus hier bijna overal: *Uit den weg! Paarden op hol!* Jammer is het, dat het geroep meestal te laat komt, en dat het dan nog maar zelden wordt gehoord.

Haec hactenus. Men kent BILDERDIJK reeds lang genoeg. Door terugwerking willen wij niet medewerken te zijner *vergoding. Inter divos relatus est.* Een halve God te wezen, na eerst gestorven te zijn, is eene eer, wel aan Heidenen toegekend, maar toch begeerlijk voor BILDERDIJK, die *inter vivos, onder de levenden* nooit eers genoeg, volgens eigene schatting, kon vinden. Koek na den dood? Ja, maar voor den Prins, of Sultan, der Dichters! En dat is toch nog beter, dan in het geheel geen koek. — De Christelijke onsterfelijkheid is geheel iets anders dan deze dichterlijke. De vereering van L. KOSTER was hem ergerlijk. Maar ook zijne eigene? — Wederom eene domme vraag aan en aangaande BILDERDIJK.

Anna en Antje, of de belangrijkste winter van mijn leven. Te Dordrecht, bij J. de Vos en Comp. 1828. *In gr. 8vo.* 201 *Bl. f* 2-50.

De Heer A. M. VAN V. geraakt bekend met twee *Fransche* meisjes, ANGELIQUE en JEANNETON, dochters van PI-

GAULT LEBRUN, die, niettegenstaande zij, zoo als men zegt, wat ligt vallen, hem zoo zeer bekoren, dat hij de begeerte niet kan wederstaan, om deze dames, als *Cavalier d'honneur*, naar *Nederland* over te brengen en bij ons te introduceren. Maar vertoont hij haar, zoo als papa PIGAULT haar de *Fransche* wereld ingezonden heeft, dan is het te vreezen, dat de *Nederlandsche* lei-jonker onder de verdenking zal geraken, dat de kennis met beide Nimfen, door hem, bij RACHAB, te *Jericho*, gemaakt is; en om zich daaraan bloot te stellen, daartoe heeft hij te veel achting voor het *Nederlandsche* publiek. Het gemakkelijkst ware geweest, zich zoo fatsoenlijk mogelijk van de beide Sirenen af te maken. Maar neen, A. M. VAN V. neemt het heldhaftige besluit, om de twee galante *Françaises* beide te veranderen in eerbare, zedige *Nederlandsche* meisjes. Hij klaagt in het Voorberigt, dat dit *niet gemakkelijk viel.* Wel, man! wij gelooven u gaarne. Een paardenarbeid! Liever met PHAËTON op den zonnewagen, dan het te beproeven, om zulk een span te dresseren! Maar, wij moeten der waarheid hulde doen, hij heeft het er kostelijk afgebragt, en zijne beide schoonen worden inderdaad gemetamorphoseerd in twee beminnelijke, deugdzame, *Nederlandsche* vrouwen, en, als zoodanig, onder de veranderde namen ANNA en ANTJE, ons publiek aangeboden. Indien de Heer A. M. VAN V. even zoo bekwaam is, om in het werkelijke leven dezelfde verandering daar te stellen, als hier op het papier, dan wenschen wij, bij alle de reeds bestaande verdienstelijke Maatschappijen, zijn Ed. aan het hoofd van eene Maatschappij, *Tot zedelijke verbetering van* .... zulke vrouwen, als in de Romans van PIGAULT LEBRUN doorgaans voorkomen. Evenwel wij vreezen, want *naturam si furca etc.* Maar, in weerwil van deszelfs oorsprong, heeft het verhaal, zoo als het nu is, ons zeer bevallen, is onderhoudend, en doet den kieschen smaak van den *Nederlandschen* Schrijver eer aan. Daar wij, in de dagbladen, door den Boekhandelaar A. KLOOTS, eene nieuwe overzetting, in onze taal, aangekondigd zien van *Il Decamerone di* GIOVANNI BOCCACCIO, wenschen wij van harte, dat deze overbrenging met dezelfde behoedzaamheid zal geschieden als dit werkje, opdat, indien dan toch BOCCACCIO in *Nederlandsch* gewaad moet gestoken worden, de Middeleeuwsche bordeeltaal van den *Italiaan* niet op nieuw voor den *Nederlandschen* lezer worde opgedischt. Den Heere A. M. VAN V. raden wij welmeenend, zijne denkbeelden niet langer te putten uit schriften, van welke hij zelf betuigt, dat „godsdienst en zedelijkheid verbieden, dezelve te vertalen.” Die met pik omgaat, wordt ligt besmet. Hetgeen bij uitsluiting *Nederlandsch* is in dit verhaal levert zulke onmiskenbare blijken op van vernuft en goeden smaak, dat wij den Schrijver gerust durven aanmoedigen, om liever zijne krachten te besteden tot het vervaardigen van stukken van eigene vinding.

Paaschgeschenkje voor de aankomende Jeugd. Te Nijmegen, bij J. F. Thieme. 1828. *In kl.* 12mo. 52 *Bl. f* :-30.

Met eene gunstige verwachting namen wij dit boeksken in handen en lazen hetzelve ten deele ook met genoegen, doch konden niet nalaten, hier en daar eene aanmerking te maken. Met des Schrijvers wensch, dat de Vrijdag vóór Paschen in ons vaderland gevierd moge worden, kunnen wij zeer wel instemmen. Dood en opstanding des Heeren staan immers in naauw verband. Over het gebruik en misbruik van Zon- en feestdagen ware in het algemeen wel iets te zeggen; of wij echter hierin aan onze *Duitsche* naburen goede voorbeelden hebben, kan misschien in twijfel getrokken worden. — Onder het lezen van het onderhavige stukje kwam bij ons de vraag op: Waarom spreekt de Schrijver telkens van *stillen* Vrijdag, en noemt dezen niet liever, met den in ons land gewonen naam, *goeden* Vrijdag? Wij hebben hier immers geene vertaling of vrije navolging voor ons? Komt het misschien, dat de Schrijver niet verre van de grenzen woont, of welligt veel *Hoogduitsch* leest? Voorts schijnt het eenigzins tegenstrijdig, dat in een godvruchtig huisgezin, hoedanig een er hier wordt voorgesteld, een knaap van twaalf jaren, die overigens blijken van vatbaarheid en ontwikkeling geeft, nu voor het eerst de onnoozele vraag zoude doen: *waarom heet deze dag de stille Vrijdag?* Of vierde men misschien thans voor de eerste maal den *stillen* Vrijdag? De stelling op bl. 15, dat *heilig* en *stil* een en hetzelfde is, schijnt ons meer aardig dan waar te zijn. Zulke gezochte spelingen bevorderen geene heldere begrippen, maar kunnen, door het opwekken van zeker verward gevoel, weleens nadeelig werken. Zouden, gelijk bl. 13 wordt verzekerd, de *Joden*, die bij de kruisiging tegenwoordig waren, en de aardbeving en duisternis voor bewijzen van Gods misnoegen hielden, niet aanstonds geweten hebben, of dit misnoegen den gekruisten JEZUS dan deszelfs vijanden gold? Wij twijfelen zeer. Ook hinderde ons, in een werkje, dat *vrome indrukken bij de jeugd* moet *opwekken*, zoo als in het voorberigt wordt gezegd, weleens deze en gene min gepaste uitdrukking, die beneden de waardigheid des onderwerps is; b. v. bl. 32: *Maria* (de Moeder des Heeren) *mag eene zeer knappe vrouw geweest zijn, als zij wil;* en bl. 39: *Dat is koren op den molen van Maria.* Die aanmerkingen over het balsemen bij *Perzianen, Aethiopiërs, Mexicanen* en *Egyptenaren* hadden, in dit boekje althans, zeer wel gemist kunnen. Of zou het stichting bevorderen, dat de jeugd verneemt, op welke verschillende manieren de *Egyptenaren* het balsemen verrigtten? Van dien aard is mede, wat bl. 39 gezegd wordt van de vraag, of de vrouwen geschikter voor het Christendom zijn, dan de mannen. — Dit *Paaschgeschenkje* had dus, naar ons oordeel, gelukkiger kunnen uitvallen; het vinde echter lezers, en stichte zoo veel nut, als het, onder Gods zegen, vermag!

Boekbesch. No. V. bl. 213. reg. 3. staat: (*pulpce*) moet zijn (*pulpae.*)

BOEKBESCHOUWING.

Handboek der Christelijke Godsdienst en Kerkgeschiedenis, *door* HERMAN MUNTINGHE; *vertaald door* J. MUNTENDAM, *Predikant te Uithuizen. Te Groningen*, *bij* J. Oomkens. 1828. *In gr. 8vo. XII en 523 Bl. f* 4 - 30.

Dit werk is eene vertaling van des beroemden MUNTINGHE's *Historia Religionis et Ecclesiae Christianae*, *magnam partem ad formam Compendii* SCHROECKHIANI *in usus lectionum adumbrata*, bij denzelfden Drukker ten jare 1818 in het licht verschenen. Deze herinnering wordt door den Nederlandschen titel des werks noodzakelijk gemaakt, alzoo dezelve niet juist is. Het ware echter te wenschen geweest, dat de Vertaler alleen op den titel gezondigd had. Doch hiervan straks nader.

„Het Handboek," zoo begint de Vertaler zijne Voorrede, „hetwelk ik thans het vaderlandsch publiek aanbied, „werd door wijlen mijnen hooggeschatten Leermeester, „HERMAN MUNTINGHE, bijzonder bestemd voor „zijne kweekelingen, daar hij hen, blijkens het Voorbe„rigt van hem zelven, van een lastig geschrijf verschoo„nen wilde. Daar er echter, in onze taal, een zooda„nig Handboek van eenen *Nederlandschen Geleerden* „niet bestaat, en velen, welke ook dit werk van den on„vergetelijken MUNTINGHE gaarne in hunne moeder„taal wenschten te lezen, mij aanzochten, om hetzelve „te vertalen, heb ik mij hiertoe te eerder laten overha„len, naarmate de schrijver mij dierbaar was, en ik gaar„ne alles wilde aanwenden, wat nog ter uitbreiding van „het reeds door hem gestichte nut verstrekken kan." — De Voorrede van MUNTINGHE is hier weggelaten. Bij het tegenwoordig verslag meent Recensent op de *Praefatio* van Prof. MUNTINGHE te moeten letten, alzoo de beroemde man zelf het oogpunt aanwijst, waaruit zijn

Akademisch Compendium moet worden beschouwd. Hij was gewoon in zijn onderwijs zich te bedienen van het kort begrip van SCHROECKH, waarin hij evenwel het eene gedeelte inkortede, het andere ontwikkelde. „ *Coepi itaque*," dus gaat hij voort, „ *novum quoddam cum Auditoribus meis calamo ab iis excipi solitum* „ *communicare compendium, quod ita ad* SCHROECKHIANUM *esset accommodatum, ut et ipsa eius verba* „ *reservaverim; ubi nulla ab illo recedendi esset ratio,* „ *illud vero, ubi opus videretur, vel universum vel* „ *saltem ex parte desererem. Huius autem compendii* „ *ex ore meo descriptio cum tantum temporis sibi postu-* „ *laret, ut expositioni eius nimium temporis demeret;* „ *consultius duxi illud in gratiam Auditorum in lucem* „ *edere, quo illi describendi labore levarentur, mihi* „ *autem ipsi uberior explicandi per selectas observatio-* „ *nes huius compendii opportunitas daretur. Citatio-* „ *nes auctorum, quas singulis paragraphis subiunxit* „ SCHROECKHIUS, *omisi; utpote quas lectionibus* „ *meis reservo.*" Uit dit alles blijkt, dat MUNTINGHE alleen voor zijne Studenten dit *Compendium* heeft uitgegeven, hetwelk hij, zelfs op den titel, opgaf, als *grootendeels naar het werk van* SCHROECKH *vervaardigd.* Als oorspronkelijk werk komt dus 's mans *Compendium* minder in aanmerking, dan het geval wezen zou, indien ook de ophelderingen waren medegedeeld, welke MUNTINGHE over dit *Compendium* gegeven heeft. Hoewel dus eene bloote vertaling van 's mans werk, op het zachtste genomen, ondoelmatig en nutteloos is, zou echter, bij het mededeelen der zeker belangrijke aanmerkingen, juist daardoor de vertaling hare eigene waarde altijd hebben behouden. Uit dien hoofde namen wij dit geschrift met eenige vooringenomenheid ter hand, daar ons eene vertaling werd beloofd door eenen van 's mans uitmuntende leerlingen, die tweemaal in den Akademischen wedstrijd het goud heeft weggedragen. Over beide deze *Commentationes* hebben zich de *Godgeleerde Bijdragers* gunstig uitgelaten, IIde Deel, bl. 906—911.

„ Ik heb mij bevlijtigd," dus schrijft de Vertaler, bl. VI, „om het oorspronkelijke, zoo veel mogelijk, naauw- „ keurig te volgen, mij slechts somwijlen, waar de stijl „ zulks vorderde, eene kleine omschrijving veroorlovende, „ de, en er nu en dan eene aanteekening bijvoegende, „ welke voor den Nederlandschen lezer tot opheldering „ van den tekst zoude kunnen verstrekken; terwijl ik „ tevens eenige misstellingen, welke in den druk van de „ jaargetallen waren ingeslopen, heb trachten te veran- „ deren, verschooning verzoekende voor de zoodanigen, „ welke er nog in mogten gevonden worden, en die zoo „ ligt, in een werkje als het onderhavige, zoo als elk des- „ kundige bevroeden kan, bij eene zoo groote menigte „ van dezelve, de aandacht kunnen ontglippen." — Ook dit gedeelte van des Vertalers Voorrede was noodig te worden aangehaald, omdat wij niet alleen hieruit zien, dat wij minder ontvangen, dan wij van eenen leerling, als MUNTENDAM van MUNTINGHE is, met eenigen grond konden verwachten, maar omdat wij ook het oogpunt ontdekken, uit hetwelk wij deze vertaling hebben te beschouwen. Over de aanteekeningen van MUNTENDAM zeggen wij alleen dit, dat men geen leerling van den beroemden man behoeft te zijn, om dezelve even goed, zoo niet beter en meer gepast bij te te brengen. En nu de vertaling? *Ubi testimonia rerum adsunt, non opus est verbis.*

Brevia, bl. 6, *Brevetten* voor *Breve's*. *Libri rituales*, bl. 7, *boeken, die over kerkplegtigheden handelen. Decretalen*, op meer dan ééne plaats, *brieven*. *In operibus antiquariis et* diplomaticis GRUTERI, MABILLONII *et* MONTFAUCONII wordt bl. 7 vertaald *in de werken van oudheidskundigen en* (NB.) staatsmannen, *zoo als die van* GRUTER, enz. In de oudheid- en *schriftkundige* werken, behoorde dit te zijn. Deze *opera diplomatica* raakten geenszins de *diplomatiek* onzer dagen, maar bepaalden zich tot het lezen en ontwarren van oud en ongewoon *letterschrift*, en van de *taal*, daarin gebruikt. De verkeerde overbrenging van eigene

namen, zoo als b. v. *Suevus*, *Zweed*, voor *Zwaab*, *Augustae*, *Trier* voor *Augsburg* ſlaan wij over. *Livonië* voor *Lijfland*, *Bohemië* voor *Bohemen* is ook niet *ſecundum* LUCAM. MUNTINGHE heeft, als kortberigtſchrijver, op de meest mogelijke kortheid zich toegelegd, voor zijne lesſen de meerdere ontwikkeling bewarende. MUNTENDAM moest bij het vertalen dit in het oog gehouden, en dáár vooral meerdere vrijheid in het vertalen genomen hebben, waar de beknoptheid van het *Compendium* hem hiertoe als van zelve drong. De kennis der Kerkelijke Geſchiedenis was hem daartoe een geſchikt en bruikbaar hulpmiddel. Doch, hoe heeft hij zich hiervan bediend? MUNTINGHE ſchreef, pag. 197: „*Ex his Dominicani*, *qui et Praedicatores* „*appellabantur*, *auctore* DOMINICO *Hispano*, *anno* „MCCXXI. *mortuo*, *orti*" *cet*. MUNTENDAM vertaalt: „*Aan het hoofd der* Dominikanen *ſtond* DOMINICUS, „een Spanjaard, overleden in 1221." Hoe kon iemand aan het hoofd eener orde ſtaan, die toen al 53 jaren dood was? Hij was ſtichter dier orde. Dit heeft ook MUNTINGHE alleen gezegd. MUNTINGHE ſchreef, pag. 202: „GREGORIUM XII *et* BENEDICTUM XIII. „*tunc* ſimul *ſacram ſibi ſedem vindicantes*." De Vertaler heeft, bl. 319: „*welke toen beide aanſpraak maak-* „*ten op den heiligen ſtoel*." Deze vertaling is noch naar den aard der gebezigde ſpreekwijs, noch volgens de geſchiedenis juist. Het moest zijn: *die te gelijk den heiligen ſtoel*, *ieder voor zichzelven*, *met geweld zochten te behouden*. MUNTINGHE ſchreef, pag. 204: „PIUS „II *antea* AENEAE SYLVII *nomine clarus vir fuit* „*eruditus*, *variisque ſcriptis in republica literaria* „*celebris*, *at qui eruditionis laudem* inconſtantiae de- „decore *haud parum obſcuravit*" *cet*. De Vertaler heeft, bl. 322: „PIUS II, *die van te voren vermaard on-* „*der den naam* AENEAS SYLVIUS, *een geleerd* „*man* — — *offchoon hij dien roem zijner verdienſten* „*niet weinig verdonkerde door zijn laakbaar wispelturig* „KARAKTER" enz. Dat deze PIUS zoo wispelturig van *karakter* was, leert de geſchiedenis niet, en zegt Prof.

MUNTINGHE ook niet met het *inconſtantiae dedecore*, hetwelk juister vertaald wordt: *door zijne ſchandelijke onbeſtaanbaarheid met zichzelven.* Van dezelfde ſoort is ook het volgende, bl. 283: „dat hij in het andere „het *Pelagianisme voorſtond.*" Het „*Pelagianismum* „*ſapere*" van MUNTINGHE, p. 178, is toch iets anders.

Onder welke ſoort het volgende te brengen is, moet de Lezer zelf beſlisſen.

MUNTINGHE ſchrijft, pag. 177: „Neque omit„tendus, qui ſeculo XII vixit, EUTHYMIUS ZIGA„BENUS, Monachus Conſtantinopolitanus, commen„tariorum in quatuor Euangelia, et Panopliae dogmati„cae fidei orthodoxae non ineptus auctor." De Vertaler heeft, bl. 231: „Vooral moeten wij niet vergeten „EUTYMIUS ZIGABENUS, een Monnik van Kon„ſtantinopel, die in de 12de eeuw geleefd heeft en ons „zijne verklaringen over de vier Evangeliën heeft nage„laten; alsmede" (*arrige aures, Pamphile!*) „PANO„PLIAS, een man, die geenszins op eene beuzelach„tige (?) wijze over de regtzinnige geloofsleer geſchre„ven heeft." Wie der Lezers maar eenig Latijn verſtaat, zal hier, in 's mans vertaling, ſlechts den eerſtbeginnenden vermoeden, zonder dat dit nu in de bijzonderheden wordt aangewezen. Doch het verraadt zoo wel onkunde in de taal als in de geſchiedenis, dat men uit *eene wapenrusting* (πανοπλία, uit *Eph.* VI: 13 misſchien ontleend, en den Bijbeluitlegger bekend) *eenen man* maakt. Het *Woordenboek* van BREDIE zou hem uit den droom hebben kunnen helpen. Doch nu ... *Littera ſcripta manet.* Zoo is, om dit hier nog in het voorbijgaan te zeggen, door geſchied- en taalkundige dwaling ANNA COMMENA veranderd in ANNAS COMMENAS, bl. 281, alsof bij MUNTINGHE ſtond: *Annae Commeni*, hoezeer *Commenae* het *genus* duidelijk aanwijst.

MUNTINGHE ſchreef, pag. 178: „HAYMO —— „multorum auctor librorum, praeſertim illustrandis ſcrip„tis ſacris inſervientium, in quibus pasſim HIERONY-

„ MUM sequitur, literalique sensu (*sensui*) adhaeret." De Vertaler geeft hiervoor, bl. 282: „ HAYMO —— „ een man, die veel geschreven heeft, inzonderheid ter „ opheldering van den Bijbel, waarin hij hier en daar „ HIERONYMUS gevolgd en (NB.) *den letterkundigen* „ *zin nagespoord heeft.*" Het moest zijn: — — *volgt*, *en zich aan den letterlijken zin houdt.*

MUNTINGHE schreef, pag. 194 *sq.*: „ Quo va- „ lidius autem Clericorum, imprimis Paparum, dominatio „ stabiliretur, iam ab initio huius periodi compilanda- „ rum veterum legum ecclesiasticarum studium occasio- „ nem dedit confingendarum Decretalium epistolarum Ro- „ manorum Episcoporum, a CLEMENTE I usque ad „ seculum VI, impostori cuidam ISIDORI, Hispalensis „ seculo VII Episcopi, nomen mentito." De Vertaler heeft, bl. 309: „ Opdat nu het oppergezag der gees- „ telijken, bijzonder dat der Pausfen, op des te steviger „ grondslagen zoude rusten, heeft zeker bedrieger, *bekend* „ *onder den verdichten naam van* ISIDORUS, welke „ in de 7de eeuw Bisschop van *Spanje* (? ?) *zoude* ge- „ weest zijn," enz. enz. ISIDORUS *Hispalensis* (dat is: *van Sevilië*) was Bisschop in de 7de eeuw; maar de bedrieger nam dien naam *later* aan, om zoo wel door oudheid als gezag te kunnen misleiden. Ook hier is MUNTENDAM op taalkundigen zoo wel als geschied- kundigen doolweg. De leerling, die naar dit *Compendium* zekerlijk onderwijs ontvangen heeft, verstaat den meester niet, en schreef toch verhandelingen in het Latijn! Ons is dit een raadsel, indien hier MUNTENDAM deed, wat hij kon. Deed hij dit niet, dan mag hem dit wel nadrukkelijk worden gezegd. Hoe meer men kan, hoe meer men moet doen, indien men in het openbaar verschijnt, en wel tot eere van eenen geliefden Leermeester. De nog aangeteekende gebreken en leemten in deze vertaling houden wij terug, omdat men nu genoeg weet, op welken prijs dit werk van MUNTENDAM behoort te staan.

Indien de bloote vertaling der *Synopsis* van MUNTIN-

GHE eenigzins heiligſchennis is tegen den beroemden man, die in de *Voorrede* en op den *titel* de bron aanwijst, uit welke hij dit werkje grootendeels heeft geput; wat is dan zulk eene vertaling, als hier geleverd wordt, met weglating van hetgeen MUNTINGHE, ter regte waardering van zijne *Synopſis*, op *titel* en *Voorrede* gezegd heeft? *Eheu, iam ſatis est.*

Akademiſche Leerrede ter gedachtenis van wijlen den Hoogleeraar T. A. CLARISSE, *uitgeſproken den* 12 *van Wijnmaand* 1828, *door* A. YPEIJ. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1829. *In gr.* 8vo. *IV en* 35 *Bl. f* :-40. (*Met de Afbeelding f* :-55.)

De Nagedachtenis van T. A. CLARISSE *plegtig gevierd, op den* 12 *November* 1828, *in eene openlijke Vergadering van het Natuur- en Scheikundig Genootſchap te Groningen, door* G. H. VAN SENDEN, *Predikant te Middelbert, enz. Met de Afbeelding. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1828. *In gr.* 8vo. *VIII en* 48 *Bl. f* :-75.

Hulde aan T. A. CLARISSE, *Theol. Doct. en Prof. te Groningen, door* P. HOFSTEDE DE GROOT, *Theol. Doct. en Predikant te Ulrum. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1828. *In gr.* 8vo. *VI en* 40 *Bl. f* :-50.

In THEODORUS ADRIANUS CLARISSE ging niet enkel voor de Hoogeſchool te *Groningen* een groot licht onder. *Ah, ille multis flebilis occidit* geldt bijzonder van dezen Geleerde, in den bloei des levens weggerukt. Geen wonder, dat weemoedige klaagtoonen werden aangeſlagen, vooral van de zoodanigen, als met hem in eene naauwe verbindtenis geſtaan hebben.

Profesſor YPEIJ, voormalig ambtgenoot van des over-

ledenens beroemden Vader te *Harderwijk*, spreekt uit de volheid zijns harte, naar aanleiding van *Psalm* CIII: 15—17, over de kortstondigheid van 's menschen leven, gebleken in den dood van CLARISSE, maar die ook door zijn leven de troostrijke waarheid heeft bevestigd: *de goedertierenheid des Heeren is van eeuwigheid en tot eeuwigheid over de genen, die Hem vreezen.*

De Heer VAN SENDEN schetst den ontslapenen, na deszelfs levensloop voor zijn doel genoegzaam nagegaan te hebben, vooral als Geleerde. Ook slaat hij hem gade in de Collegiekamer, op den kansel, en in al die betrekkingen, waarin CLARISSE daarenboven is geplaatst geweest. Dit alles wekt de levendigste deelneming op, maar ook de weemoedige treurigheid over het verlies van zulk eenen man.

De Heer HOFSTEDE DE GROOT, 's mans leerling en nu ook opvolger in het Hoogleeraarsambt, zegt ons van zijnen Leermeester, wat hij zelf zag en hoorde. Hoezeer veel hier is weggebleven, dat anderen vermeld hebben; hetgeen hier is geleverd, voldoet daarom niet minder. „Veel, dat van CLARISSE „verdient gezegd te worden, kon slechts een leerling „weten, en ik misschien beter dan vele anderen.” Dit getuigenis wordt door deze *Hulde* van DE GROOT bijna overal bevestigd.

Deze drie stukjes, door het voorwerp dier hulde zoo belangrijk, vormen een goed geheel, en overtuigen een ieder, dat CLARISSE een groot licht was, en, als in het voorbijgaan, getoond heeft, nog minder wat hij was, dan wel wat hij had kunnen worden, en wat hij zeer zeker zou geweest zijn, indien..... Dan, de hand op den mond! *Hij* antwoordt niet van zijne daden.

Gronden der Sterrekunde, door A. QUETELET, *Hoogleeraar in de Wis-, Natuur- en Sterrekunde aan het Koninklijke Atheneum te Brussel. Met Platen. Uit het Fransch vertaald en met Aanteekeningen verrijkt*

door R. LOBATTO. *Iste Stuk. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1827. *In kl.* 8*vo.* *VIII*, 203 *Bl. f* 1-90.

Het moge waar zijn, wat ons de Nederduitsche Vertaler te kennen geeft, dat een tamelijk goed begrip van Sterrekunde kan gevormd worden, zonder groote bekendheid met de wiskundige berekeningen, aan welke die wetenschap haren omvang, hare zekerheid, haar gebruik verschuldigd is; er volgt nog niet uit, dat het enkel vermijden van meetkunde en algebra een werk leesbaar of algemeen verstaanbaar maakt. Het moet dan bepaaldelijk geschreven zijn voor zoodanige lezers, die aan deze kundigheden geen groot belang hechten, en echter eenig verslag begeeren aangaande verschijningen, welke zij somtijds bewonderen, aangaande den toestel van sterrekundigen, hunne ontdekkingen, en die onbegrijpelijke uitkomsten hunner voorspellingen, welke nu en dan de nieuwsgierigheid gaande maken bij ieder denkend mensch. Maar ook deze klasse van lezers is zeer moeijelijk te bevredigen. Het is met hen gelegen als met de vermeende verstandigen onder de gemeente in eene kerk. Deze zijn voor niets zoo beducht, dan dat men hunne vermogens te laag zal schatten: de prediker moet hun bewijsgronden ontvouwen, geschiedkundig gezag aanvoeren; zij zijn ontevreden, zoo hij te oppervlakkig is. Maar wee den prediker, die nu, den vrijen teugel aan zijnen ijver tot verspreiding van kennis gevende, het gebied zijner navorschingen vlugtig zou doorloopen, en gelooven algemeen ingang te vinden, door slechts kort bij elke plaats te vertoeven, veel te verhalen in 't voorbijgaan, meer aan te roeren dan te behandelen! Die zelfde belangstellende, weetgierige hoorders gevoelen hunne aandacht verdeeld, raken verward; overwegen en herleiden is hun vak niet; het is hun duister; — maar ééne zaak is stellig waar: *de man heeft niet voldaan.*

Wij zijn niet zonder vrees voor dit vonnis van niet te voldoen bij degenen, die dit werkje met wat veel gretigheid en verwachting in handen nemen. Er bestaat bij

lezers, vervuld van belangstelling voor de merkwaardigheden der Sterrekunde, een grillige weêrzin tegen eene kleine bijzonderheid; wij bedoelen het volgen eener ingewikkelde teekening naar de letters aan de uiteinden der lijnen geplaatst, die in afkeer overgaat, zoo er dezelfde letters in voorkomen door enkele en dubbele accenten gemerkt, en eindelijk het wegsmijten van het werk kan ten gevolge hebben, zoo daarenboven eene en dezelfde figuur voor verschillende uitleggingen moet dienen, en het oog niet weet, wat te omvatten en wat over te slaan. Wij hebben er gekend, die in de *Natuurkundige Lessen* van NOLLET veel behagen schepten, maar bekenden alle die plaatsen te zijn voorbijgegaan, die op meetkundige figuren wezen. Men moge verbaasd staan, hoe het mogelijk zij, het verband tusschen de overige gedeelten aldus te behouden; het had hun geen den minsten aanstoot gegeven, noch eenige duisterheid gebaard; zij hadden er veel uit geleerd, en vonden het zeer aardig. Het is toch der moeite waard, voor liefhebbers te schrijven: vindt men bijval, er is geen dankbaarder slag van lezers, of die zoo verrukt zijn over hunnen Schrijver. Maar het is dan ook eene *moeite*, die niet gering is, een zoogenaamd populair werk te schrijven, dat te gelijk de inzage eens deskundigen waardig is; dat het diepzinnige van geleerde navorsching vervangt door diepzinnige kennis van het verstand, dat men aanspreekt; dat volledig is zoo als eene goede schilderij, door gepaste ondergeschiktheid der deelen, niet door eentoonige uitvoerigheid; naauwkeurig blijft, zelfs, waar het noodig is, wiskundig juist kan worden; zijn doel treft door de rijke bearbeiding van eenige gedeelten, die uitkomen en treffen, aan welke geringere, misschien droogere, bijzonderheden zich komen aansluiten, die, hetzij gelezen of overgeslagen, den indruk van bewondering, den lust tot meerder onverminderd laten; dat, eindelijk, gekenmerkt is door bewoordingen, sierlijk en net, gelijk de vormen, die het beschrijft, zonder bejag van welsprekendheid of eenig kunstmiddel van stijl.

Het is klaar, dat het niets van dit alles was, wat de

Heer QUETELET met dit werk bedoelde. Het is het leerboek voor zijne openbare lesſen; en wij beoordeelen ook niet het nut, dat hij kan ſtichten. Het is eene ſchets van alle de onderwerpen, die tot de wetenſchap behooren; het komt van een man van geleerdheid; er is dan ook geen uitwendige tooi, geen pronken met afbeeldingen; men vindt den omſlag niet beſchilderd met ſphinxen, Saturnus met den ring, nevelvlekken en zonnevlekken; niets van die kramerij der wetenſchap, die, ſedert zij in gemeener handen is gevallen, dan ook getuigt van de handen, waarin zij gevallen is. Een kort begrip, echter, van lesſen is nog niet eene handleiding voor lezers, ja zelfs niet altijd voor andere onderwijzers. Men vindt thans, onder het getal der onderwijzers op de ſcholen, mannen, die lust en aanleg bezitten, om wetenſchappelijke kennis aan hun overig onderwijs te paren, van wie de verſpreiding der wetenſchappen onder den beſchaafden ſtand veel kan afhangen, en die dikwerf geſchiktheden tot verklaring en opheldering aan den dag leggen, aan leeraren in hooger rang niet zelden ontbrekende. Niet altijd, echter, hebben zij, die vele andere vakken moeten onderwijzen, gelegenheid, om uitgebreider werken te doorlezen, hetgeen hun echter noodig is, zullen zij zich van dit leerboek bedienen.

Het moeijelijke is, het ſtandpunt te naderen, waarop zij zich bevinden, die niets van die dingen weten. Het eischt eene opoffering, zijne veelvuldige kundigheden ſlechts als middel, de mededeeling daarvan aan anderen als eenig oogmerk zich voor te ſtellen; dat toch het geval moet zijn, zal het eene verklaring worden, en niet maar blijven eene wat uitgebreider opgave der hoofdſtukken, waarin de wetenſchap zich laat verdeelen. De beſchrijving van het planetenſtelſel en de beſchrijving van de zoogenaamde ſpheer met hare cirkels, enz. maken twee geheel afzonderlijke punten uit van verklaring: het eene doet verſlag van de plaatſingen zoo als zij zijn, het andere is de juistere aanwijzing, hoedanig het zich alles aan het uitſpanſel vertoont. Beide te verbinden, te leeren

van het eene over te gaan tot het andere, is ongetwijfeld datgene, waarop het, tot een juist begrip van het heelal, het meest aankomt, en niets valt moeijelijker aan beginnenden. De zon en planeten los te maken van die fpheer, waaraan zij gehecht fchijnen, en in gedachte nabij ons oog te brengen, met behoud van de fchijnbare bewegingen in de fpheer, is een werk, nog zoo ligt niet volbragt. Andersom, uit te gaan van het planetenftelfel, en te begrijpen, hoe wij ieder der omringende ligchamen verplaatfen langs de gezigtslijn tot op de onmetelijke afftanden der vaste fterren, hoe eenvoudig ook, vat zoo fchielijk geen grond; en, heeft het zich eenigzins bevestigd, ftraks raakt het alles weder los bij de minfte verplaatfing van den waarnemer op aarde, en het geheele gebouw valt weder in, zoodra horizont verandert, pool daalt, eene menigte dingen aan 't bewegen raken; zoodat de uitlegger naauwelijks weet, waaraan, tot opbouw van het ingevallene, het eerst de hand te flaan. Het *verfchilzigt* in weinige regels te befchrijven, is ligt te doen; maar eene definitie, die alles voor den geest brengt van hem, die de zaken, daarin vervat, goed kent, blijft een half raadfel voor anderen, die er de zaken door moeten leeren. Wij halen dit maar aan als een voorbeeld. Even zoo kunnen weinige woorden werktuigen doen verftaan, zoo men met foortgelijke bekend is; terwijl hij, die geen denkbeeld van zoodanige inrigting heeft, geen denkbeeld er door zal verkrijgen.

Het kan dus alleen voor deskundigen zijn, dat wij het volgende opgeven; te weten, dat de inhoud van dit ftukje in twee boeken is verdeeld, het eerfte *over den Sterrenhemel*, het tweede *over het Planetenftelfel*; dat onder het eerfte melding gevonden wordt van de fchijnbare omwenling, de cirkels enz., van de werktuigen tot het opmaken van fterrenlijsten benoodigd, van conftellatiën en ontdekkingen nopens de vaste fterren; dat in het tweede wordt vermeld de gedaante en omdraaijing der aarde, benevens de ftraalbreking, de zon en de omloop der aarde, de wetten van KEPLER, de ongelijke fnelheid in

het jaar en wat daaruit voortvloeit, als de tijdverdeeling, de maan en hare bewegingen, en eindelijk de tijdrekening en de eclipsen. Degenen, die der zaken even kundig zijn als de geleerde Schrijver, zullen er het gebruik van kunnen maken, dat hij zelf er mede bedoelde, als tekst ter verdere ontwikkeling.

Gaarne, echter, hadden wij tevens voldaan gezien aan het verlangen van lezers, die zelve iets onderzoeken, of van leeraars, die niet in andere werken zich de zaken hebben eigen gemaakt, en echter geenszins ontbloot zijn van die mate van wiskundige kennis, of van dat geduld voor dergelijke beschouwingen, welke de Schrijver bij zijne lezers onderstelt. Het zoude, het is waar, meerder moeite gekost hebben, welligt veel meer tijd en wat grooter inspanning gevergd hebben; doch zoude voor den Noordnederlandschen lezer wel zoo goed de verwachting vervuld hebben van een *elementair* werk, van welke benaming zich de Vertaler bedient; terwijl het ons toescheen den gepaster naam van *verkorte Sterrekunde* te verdienen.

Geleerden, zoo als de Heer QUETELET, mogen niet beneden zich achten eene taak, die bij lange na niet aan elkeen is betrouwd, die er zich aan waagt. De eenvoudigste waarheden der Sterrekunde blijven lang duistere punten voor mingeoefenden. Dezen voor te lichten, hen langs wegen, die verrassen door gemakkelijke wending en onverwachte gezigtspunten, op te leiden tot de kennis van hetgeen Sterrekunde is, en tot een ontwaren, hoe door meer wiskunde nog hooger kennis te bereiken is, dit is der wetenschap zelve meer dan één dienst te bewijzen. Vooreerst verschaft dit een juister besef van eigenlijke waarde, en stelt eene gegronde, redelijke achting in de plaats van die onbezonnen, kinderlijke verwondering, die groote oogen doet opslaan bij het zien van een telescoop, of het hooren van een' grooten afstand, en uitroepen: ontzaggelijk! of: het is toch mooi! Ten andere, het zou kunnen dienen, om die onbedachtzaamheid te weren, zoo zigtbaar in vele verhandelingen en voorredenen, die ophef van Sterrekunde maken, als

ware Sterrekunde het heil der wereld; daar toch enkele uitroepingen over het uitmuntende, het verhevene, ja zelfs het ſtichtelijke en heilzame, gelijk men weet, verloren zijn voor ieder verſtandig man, die *niet wil* deelen in de bewondering van hetgeen hij niet kent.

Het is ons, bij voorbeeld, twijfelachtig voorgekomen, of wel Sterrekunde die godsdienſtige ſtrekking hebbe, welke men haar zoo vaak hoort toeſchrijven; of niet godvruchtige menſchen, de oogen opſlaande naar die lichten, waarvan zij niet veel meer weten, dan dat God ze ſtelde, *om ſcheiding te maken tusſchen den dag en tusſchen den nacht*, het echte gevoel van Zijne grootheid en hunne nietigheid met meerder levendigheid ontwaren, dan ooit bij Sterrekundigen ontſtond uit de overweging der omgekeerde rede van het vierkant van den afſtand. Zou niet ligt de vreugde zelve over het bereik zijner vermogens, bij het ontcijferen dier wonderen, den Maker kunnen doen vergeten; zoo als Hem de Ontleedkundige uit het oog verliest, die al lagchende aan armen en beenen kerft, terwijl hij het wonderwerk zijns Scheppers als met ſmaad behandelt?

Dat Sterrekunde in onze verlichte dagen eene beveiliging zou zijn tegen het bijgeloof, wordt ook, naar onze meening, wat haastig geſteld. Om niet te zeggen, dat onder zeer naauwkeurige berekenaars groote Astrologen zijn gevonden, merken wij aan, dat het niet genoeg is te weten, op welke wijze eene eclips wordt veroorzaakt. Vrees en eene verhitte verbeelding vinden nog altijd een plekje, waar zij hare ſchrikbeelden doen oprijzen. Indien er b. v. nog menſchen zijn, die gelooven, dat waterzuchtigen bij eene wasſende maan heviger kwelling ondervinden, zal die angst niet het minst verminderen door de volmaaktſte kennis van den knoopsomlooptijd, of de libratie. Bijgeloof weet wiskunde wel te ontloopen. Laat ons eerst een' gevleugelden zephier zien vangen door een' grijsaard, of (om in het vak te blijven) laat ons een' vlinder zien opvangen in de draden van een' kijker, en wij zullen toeſtemmen, dat misſchien wiskunde kan be-

wijzen, dat bijgeloof ongegrond is. Thans echter, zoo het zich nog onder ons ophoudt, en zich niet langer kan vestigen op de helft der maan, die wij zien, zal het zich wel schikken naar de vordering van de eeuw, en eene schuilplaats vinden in de andere helft, die wij niet zien, en die men zegt ons geheel onbekend zijn.

Grootspraak te doen ophouden, voegt geleerden bij uitstek in een' tijd, dat men in alle standen op rede en wijsbegeerte roemt; en, wat meer ter zake is, het is het eenige middel, om voor eene moeijelijke wetenschap bijval te vinden onder dat aanzienlijke getal welopgevoede, verstandige menschen, die geene geleerden zijn, maar die hun oordeel met of zonder wiskunde gescherpt hebben, en bijzondere schranderheid aan den dag leggen in het ontdekken en ten toon stellen van overdreven lof en ligtvaardige aanmatiging, en, tot ergernis toe, aan alle dingen, de geleerdheid zelve niet uitgezonderd, hunne plaats en waarde toekennen. Krullen en vergulde lambrisering willen zij in den tempel der Muzen maar volstrekt niet meer dulden, al zou aan den ingang zich een trawant, met galon op zijn' rok en opgetoomden hoed, nog zoo zeer beijveren, om ontzag te behouden voor de achtbaarheid der plaats. Het is thans een voorbarig, ongeduldig, eigenwijs geslacht, niet meer te bevredigen door een deftig gelaat, of eene weidsche toespraak: overtuiging is, wat zij willen. Welaan! voldoe hunne begeerte, en schenk hun de kennis, die hen overtuigen zal.

Wij gelooven, dat, hoe nuttig ook het werkje van den Heer QUETELET in hooger kring moge bevonden worden, een *elementair* werk, niet voor kinderen geschreven, nog door hem te maken is.

Volks-Sterrekunde door A. QUETELET. *Uit het Fransch door* C. H. MEERTS. *Met Platen. Te Brussel, bij* Brest van Kempen. 1827. *In 12mo.* XVI, 110 *Bl. f* :-60.

Of *Astronomie populaire* in het Nederduitsch goed

vertaald zij door *Volks-Sterrekunde*, durven wij niet ſtellig beſlisſen. In tijden van omwenteling is *volk* het hoogſte, dat beſtaat; een eertitel, met meer dan vorſtelijken glans prijkende. In tijden van rust en regtmatig gezag daalt het bij ons wel wat laag, *volkje*, *het gemeen*, zoo wat beneden peil, waar men ophoudt traktaatjes over Sterrekunde uit te deelen; terwijl het uitheemſche woord beſtemd is, om het midden te houden, en aanduidt iets, dat verſtaanbaar is voor *eene menigte*. Maar dit betreft den titel. Wat den inhoud aangaat, het zijn korte lesjes, gevolgd door vraagjes, waarop antwoordjes gevonden worden, zoo men van buiten leert het lesje, dat vooraf gaat. Het is dus, gelijk men ziet, beſtemd voor eene menigte van kinderen en eene menigte van meesters. Wij wenſchen, dat het moge ſtrekken ter opleiding eener menigte van beoefenaren der Sterrekunde.

Het Leven en de Reizen van CHRISTOFFEL COLUMBUS, *door* WASHINGTON IRVING. *Uit het Engelsch. Iſte en IIde Deel. Met eene Kaart. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1828. *In gr. 8vo. XXI, 359 Bl. f 7-20.*

COLUMBUS en WASHINGTON — welk eene vereeniging van twee beroemde namen, voor eenen *Amerikaan* in het bijzonder! Het is echter, gelijk men weet, niet de doorluchtige ſtichter van den magtigen Vrijſtaat, maar zijn bekwame, en reeds als ſchrijver der *Schetſen en Portretten* enz. vermaarde naneef, die hier de verdichtpen met die der geſchiedenis verwisſelt, om ons den grooten ontdekker, en te gelijk de ontdekking van zijne nieuwe wereld te leeren kennen. Het is eene tweede opmerkelijke omſtandigheid, dat WASHINGTON's model in den roman (want, niettegenſtaande het grootſte verſchil, ſchijnt men hem onder de navolgers van WALTER SCOTT te mogen rangſchikken) ook onlangs de ware levensgeſchiedenis, die van NAPOLEON, tot zijne taak heeft

verkozen. Het voorbeeld van meer andere schrijvers, SMOLLET, SCHILLER, KOTZEBUE, bewijst trouwens, dat de aanleg en zucht voor verdichte en waarachtige geschiedenis niet enkel uit den aard der zaken behoeven te blijken naauw vereenigd te zijn.

Daar wij tot hiertoe niet zonder berigt omtrent COLUMBUS waren, is de natuurlijke vraag, of de tegenwoordige schrijver ons iets meerders en beters geeft; of wel, waarom hij dit nieuwe werk heeft opgezet. Hooren wij hem hieromtrent, met de meeste beknoptheid, volgens zijne voorrede, zelven:

„ In den winter van 1825—1826 te *Bordeaux* zijnde, „ ontving ik... berigt van een werk, dat door *Don* „ MARTIN FERNANDEZ DE NAVARRETE, „ Secretaris der Koninklijke Akademie van Geschiedkunde „ enz. enz., werd uitgegeven, en eene verzameling van „ laatstelijk ontdekte stukken behelsde, welke tot de rei„ zen van COLUMBUS betrekking hadden, en onder „ welke er vele van hoogstbelangrijken aard waren..... „ Reeds een bezoek van *Madrid* op het oog hebbende, „ begaf ik mij naar die stad, om de overzetting van het „ werk te ondernemen. Ik vond er vele tot dusverre „ onbekende oorkonden...... Nogtans scheen het geheel „ mij meer eenen voorraad van rijke bouwstoffen, dan „ wel eene geschiedenis uit te maken.....

„ De zaak meer rijpelijk gadeslaande, bemerkte ik, dat „ er, ja, in velerlei talen veel over COLUMBUS ge„ schreven was, maar dat men in die schriften slechts „ bepaalde en onvolledige berigten nopens deszelfs leven „ en reizen vond, en vele schatbare oorkonden aangaan„ de dat onderwerp slechts in handschrift, of in den vorm „ van brieven, journalen en staatsstukken bestonden.....

„ De uitnemende middelen, welke ik te *Madrid* on„ der mijn bereik vond, moedigden mij tot de gewigtige „ onderneming (eener gansch nieuwe geschiedenis) aan. „ Ik bevond mij onder het dak van den *Amerikaanschen* „ Consul, ORICH, *Esq.*, een der onvermoeidste be„ oefenaars van de Bibliografie (boekenkennis), die men

„ in *Europa* vindt; een man, die gedurende eenige jaren „ naar elk stuk, dat tot de vroegste geschiedenis van *Amerika* betrekkelijk was, bijzondere navorschingen had „ gedaan.... Ik vond (daar) eene der beste verzamelingen „ nopens de geschiedenis der *Spaansche* volkplantingen, „ welke vele oorkonden bevatte, waarnaar ik elders ver- „ geefs zou hebben gezocht. Ik vond voorts de Konink- „ lijke boekerij te *Madrid*, en de bibliotheek van het „ gewezene *Jezuiten*-Collegie, thans *San Isidoro*, twee „ heerlijke en groote verzamelingen, genaakbaar.... *Don* „ M. F. DE NAVARRETE, die mij verscheidene schat- „ bare en weinig bekende berigtstukken mededeelde, welke „ hij in den loop van zijn onderzoek had opgespoord, „ schonk mij den verpligtendsten bijstand..... Voorts „ heb ik de goedgunstigheid van den Hertog van *Vera-* „ *guas* te erkennen, die een afstammeling en de bezitter „ van het erfgoed van COLUMBUS is. Dezelve liet „ mij de Archiven van zijn geslacht doorzoeken.... met „ openlegging van de schatten, welke zij behelsden. Ein- „ delijk heb ik mijne sterke verpligting te betuigen aan „ *Don* ANTONIO DE UGINA, Schatmeester van Prins „ FRANCISCO..... Die Edelman bezit de meeste pa- „ pieren van den geschiedschrijver MUNOZ, welke mid- „ den onder zijnen belangrijken arbeid door den dood weg- „ gerukt werd.”

Wanneer wij deze bijzonderheden in aanmerking nemen, en daarmede tevens vergelijken ROBERTSON's klagt over de weinige mededeelzaamheid der *Spaansche* regering en de zorgvuldige opsluiting aller stukken, tot *Amerika* betrekkelijk, dan mogen wij voorzeker meerdere volledigheid en juistheid van IRVING wachten, dan zijn genoemde groote taalgenoot nog kon geven. Deze is ook aanmerkelijk beknopter. Want, hetgeen wij bij onzen schrijver in de onderhavige twee deelen vinden, beslaat bij dien der *Geschiedenis van Amerika* niet meer dan de helft van één.

Omtrent 's mans trant nog het volgende: „ Bij de „ uitvoering van het werk heb ik zorg gedragen, om mij

„ in geene loutere bespiegelingen of algemeene aanmerkin-
„ gen toe te geven; uitgezonderd zoodanige, als natuur-
„ lijk uit het onderwerp voortsproten. Liever gaf ik een
„ gebijzonderd en omstandig verhaal, en zag ik niets
„ over het hoofd, dat de karakters van persónen, tijden
„ en gebeurtenissen scheen te kenmerken. Langs dien
„ weg en anderzins poogde ik elke daadzaak in zulk een
„ licht te plaatsen, dat de lezer haren aard mogt kunnen
„ doorgronden, en zich in staat vond, om daaruit lee-
„ ringen en gevolgen te trekken."

Dit gestelde van den schrijver is ons gebleken volkomen naar waarheid te zijn. Met zijn bekend talent vertoont hij ons de meeste zaken zoo klaar, dat zij geene toelichting van eigene aanmerkingen noodig hebben. Opmerkelijk is het karakter en de geheele geestgesteldheid van den held, die om zijn scherp vernuft, edele geestdrift, onvermoeide volharding en vele andere deugden (in welke zijn broeder BARTHOLOMEUS grootelijks deelde) de bewondering van alle tijden waardig is — maar tevens door zijne onkunde, zijn vooroordeel en onveranderlijk wanbegrip ten aanzien van de gesteldheid der aarde enz., uit hoofde van vroeg ingezogene en algemeen verspreide denkbeelden, tot een nieuw bewijs verstrekt, dat zelfs de grootste man zich slechts in enkele opzigten boven zijnen tijd kan verheffen. Zoo duidelijk dit een en ander in het oog valt, zoo begrijpelijk en aanschouwelijk is ook 's mans langdurige worsteling, om tot de uitvoering van zijn ontwerp te geraken; desgelijks die met allerlei zwarigheden in de nieuw ontdekte landen, door den schrijver voorgesteld. De *Spaansche* Monarchen komen daarbij, tot hiertoe, geenszins in een ongunstig, ISABELLA zelfs in een beminnelijk en achtingwaardig licht voor. En werd hij, als een vreemdeling, een groot man en een spoedig opgekomen kind van de fortuin, door velen benijd en tegengewerkt, er liepen eigene misslagen onder, en de nood deed hem dingen doen, die daarna nieuweren en grooteren nood te weeg bragten. Inzonderheid zie dit op het slecht gedrag der volkplantelingen, die eerst met veel te

groote verwachting derwaarts gelokt, naderhand gedwongen, en eindelijk uit de gevangenisfen en van de fchavotten bijeengebragt werden, om de vloten flechts te vullen.

Zoo gebeurde het intusfchen, dat die heerlijke landen, met zoo vele gelukkige bewoners, die meestal goedaardig en zeer leidelijk waren, al fpoedig met wee en jammer werden vervuld. Onze *Amerikaan* fpreidt hier overal eene bedaarde onpartijdigheid ten toon, die ons oordeel, bij voorbeeld, over het wezenlijk geluk van dit weinig befchaafde, kinderlijke menschdom genoegzaam vrijlaat; fchoon wij toch niet kunnen nalaten, met hem, den oorfpronkelijk goeden aanleg onzer natuur daarin op te merken. o, Dat zij onze befchaving en godsdienst zoo moesten leeren kennen, en gedwongen worden die aan te nemen! Ja, als men bedenkt, wat van die fchoone, vruchtbare landen en goede, onnoozele kinderen der nature te maken ware geweest, zoo gevloekte gouddorst, boosheid en bijgeloof dit niet hadden belet...... Doch, halen wij deze duizendmaal geuite klagten niet wederom op.

In bijzonderheden, door welke WASHINGTON IRVING van de vroegere fchrijvers afwijkt, treden wij niet. De meerdere uitvoerigheid alleen, uit de rijkere bronnen grootendeels te verklaren, benevens de aangename fchrijfwijze van den man, maken het reeds voor elken, maar eenigzins weetgierigen lezer tot een zeer gewenscht boek. Meer verfcheidenheid van ftof, meer belangwekkends, meer nieuws en leerrijks kan toch bezwaarlijk eenig gefchrift opleveren, dan deze gefchiedenis van den grootften landontdekker, den uitvinder eener nieuwe wereld.

De kundige vertaler heeft zijn werk gelukkig volbragt. De bijgevoegde kaart en portret zijn lofwaardig. Het fpeet ons flechts, dat de uitvoerige noten, meestal op het eerfte gedeelte des verhaals gemaakt, eerst achter het laatfte deel fchijnen te zullen volgen. Zij maken, dat wij het thans behandelde niet in geheele volkomenheid kunnen befchouwen.

Om het noodwendig reeds aangehaalde, onthouden wij ons van het geven van ftalen, waartoe anders zoo vele uitlokking beftaat.

De vruchten mijner werkzaamheden, gedurrende mijne Reize, over de Kaap de Goede Hoop, naar Java, en terug, over St. Helena, naar de Nederlanden; door M. D. TEENSTRA. *Iste Deel. Te Groningen, bij* H. Eekhoff, Hz. 1828. *In gr. 8vo. XII en* 430 *bl. f* 4-80.

Reizen en Ontmoetingen in het Zuiden van Afrika, beschreven door GEORGE THOMPSON, *Schildknaap, gedurende acht jaren bewoner van de Kaap; behelzende een overzigt over den tegenwoordigen toestand dier Kolonie, benevens eenige aanmerkingen over den aanwas en de vooruitzigten der Britsche landverhuizingen derwaarts. Uit het Engelsch vertaald. Iste Deel. Met Platen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1828. *In gr. 8vo. XX en* 439 *bl. f* 4-50.

Wij voegen deze twee werken bijeen, omdat zij hetzelfde onderwerp behandelen, de zoo belangrijke Volkplanting, die, na het bezit van anderhalve Eeuw door de *Nederlanders*, in handen der *Britten* is overgegaan, zonder, tot in hare meest verwijderde grenzen, opgehouden te hebben van in zeden, taal en genegenheid *Hollandsch* te zijn, —de *Kaap de Goede Hoop.* Wij vinden deze bijeenvoeging te geschikter, omdat de Schrijvers van verschillenden landaard zijn: de een een *Nederlander*, een *Groningsch* landman (maar een beschaafd landman), de ander een *Engelsch* particulier, die, door een achtjarig verblijf in de Kolonie, en de kennis (zoo 't schijnt) onzer taal, regt heeft, om mede te spreken. De redenen van beider verblijf waren zeer verschillend. De *Engelschman* schijnt zich uit verkiezing in de Kaapstad te hebben neêrgezet, om van daar van tijd tot tijd aanmerkelijke togten naar de binnenlanden te doen, ter vermeerdering onzer kunde. De *Nederlander* werd, op eene reis naar *Oostindië*, (waarvan ons de aanleiding niet gemeld wordt) door een hevig ongemak aan zijn been genoodzaakt, aan de *Kaap* achter te blijven, alwaar hij slechts vier maanden vertoefde, maar in dien tijd eene menigte wetenswaardige bijzonderheden wist op te doen, die hij gedeeltelijk in *statistische* tabellen aan ons mededeelt. *Hieromtrent* bevat dit Deel van THOMPSON genoegzaam niets; maar, daar het slechts een *eerste Deel* is, mogen wij vele bijzonderheden daaromtrent, die op den titel beloofd zijn, in het volgende Deel te gemoet zien.

De ftijl in beide reisbefchrijvingen verfchilt aanmerkelijk. Die van TEENSTRA is tusfchenbeiden luimig en vrolijk; THOMPSON is altijd ernftig. Voorts kan men (immers tot nu toe) de beide werken zeer goed na elkander lezen, zonder vrees voor herhalingen; zij dienen zelfs om elkander aan te vullen; want, terwijl TEENSTRA zich geheelenal of tot de Kaapftad, of tot het tusfchen de Zwarte-bergen gelegene *Caledons-bad*, of de omftreken tot *Kaap Aguillas*, bepaalt, fpreekt THOMPSON over deze nader bij de *Kaap* gelegene oorden flechts met een enkel woord, en befchrijft ons daarentegen twee avontuurlijke reistogten, waarvan de eerfte, volgens zijne getuigenis, in tachtig dagen 3100 *Engelfche* mijlen (ruim *duizend* uren) bedragen heeft, van welke 2500 te paard, 600 op wagens, en 1100 in de laatfte veertien dagen werden afgelegd. Beide waren naar de landen ten noorden der Kolonie gerigt; de eerfte noordoostwaarts naar de *Bechuanen* (de *Beetjuanen* van LICHTENSTEIN), de tweede noordwaarts naar de benedenlanden der *Oranje-rivier*, (waarvan de voltooijing in het tweede Deel zal moeten volgen) en getuigen in hooge mate van den ondernemingsgeest, den moed, die fomtijds aan vermetelheid, de ftandvastigheid, die wel eens aan hardnekkigheid grenst, en welke aan de *Engelfche* reizigers onzer tijden zoo ongemeen eigen zijn. Ook zijn de berigten van THOMPSON voor de kennis der inlandfche volksftammen van zeer veel belang, en vertoonen ons geheel nieuwe bladzijden in derzelver Gefchiedenis. Aan den anderen kant heeft TEENSTRA, door de meerdere hartelijkheid en gemeenzaamheid, die men hem als *Nederlander* betoonde, meer kleine trekken tot kenfchetfing van het karakter, de zeden en gewoonten der *Hollandfche* volkplanters, zoo der ftedelingen als der zoogenaamde *Kaapfche* boeren, kunnen opdoen, (zelfs van hun bijzonder, nog al afwijkend *dialekt* geeft hij ftaaltjes) dan men naar zijn kort verblijf fcheen te mogen verwachten.

Over 't algemeen fchijnt onze Landgenoot een fchrander en fcherpzinnig opmerker te zijn. Nog in het Vaderland zijnde, befchouwt en befchrijft hij naauwkeurig de forten *Erfprins* en *Kijkduin*, het *nieuwe Diep*, het groote dok te *Willemsoord*, het *nieuwe Werk* enz. Hij ging den 9 Januarij 1825 fcheep uit *Texel* op den *Abel Tasman*, befchrijft ter loops de *Madera-*, *Kanarifche* en *Kaapverdifche* eilanden, (fchoon geen van die alle door den *Tasman* aangedaan werden) en wordt

nu, zoo als reeds gezegd is, genoodzaakt, door gevatte koude, ten gevolge eener plotselinge weêrsverandering, die hem eene langdurige verlamming berokkent, aan de *Kaap de Goede Hoop* achter te blijven, alwaar hij bij beste menschen huisvesting, oppassing, geneeskundige hulp, en de treffendste bewijzen van vriendschap bij alle klassen van inwoners vindt, maar dezelve verlaten moet, om te beproeven, of het in de binnenlanden gelegene bad van *Caledon* hem zou kunnen genezen. Hierbij vindt hij, naar zijne betuiging, weinig baat, maar doet niettemin, schoon met krukken en op wagens, allerlei kleine toertjes in de binnenlanden, naar de *Hernhutsche* Kolonie *Genadendal*, naar de Dropsteengrotten bij *Kaap Aguillas* enz., keert eindelijk over *Stellenbosch* en den *Franschen hoek* naar de Kaapstad terug, (alwaar zijne spoedige herstelling toch wel eenigzins de vrucht der badkuur schijnt geweest te zijn), en gaat scheep, naar *Java*, alwaar wij hem in het volgende Deel zullen aantreffen.

THOMPSON had het onschatbare voordeel van eene hechtere — eene bijna ijzersterke — gezondheid te mogen genieten. Anders waren de vermoeijenissen en ontberingen, door hem op zijne beide togten geleden, volstrekt onverklaarbaar. Zijn geheele reistoestel (hoe verschillend van dien van LE VAILLANT, BARROW en zoo vele anderen!) bestond in één paard, met sterken zadel en toom, pistoolholsters, een geweer met dubbelen loop en het noodige kruid en lood, een klein valies met linnengoed, scheerdoos en eenige andere kleinigheden in de acht zakken zijner jagtbuis, eindelijk een' stroohoed tegen de zon, en eene gewaste linnen muts tegen de koude. Dit was alles voor eene reis van *duizend* uren! — Hij bezoekt eerst de nieuwe *Britsche* volkplantingen in het oostelijk gedeelte der Kolonie, *Albany* genaamd, (*Fort Elisabeth*, hetwelk Fort *Frederik* vervangen heeft, *Uitenhage*, *Bathurst*, *Grahams-Town*, enz.) benevens de grenzen des lands aan (thans over) de *groote Vischrivier*, *Graaff Reynet* enz., steekt den *Sneeuwberg* over, waagt zich in de groote woestijn tusschen denzelven en de *Oranjerivier*, waarin hij vele hulp en ondersteuning geniet van den vriend der *Engelschen*, (die daarom juist niet bemind is bij de Kolonisten) STOCKENSTROM (*), Landdrost van *Graaff Reynet*. Onze reiziger volgt nu de *Zeekoeijenrivier*, daarop de *Zwarte-rivier*, een arm van den grooten *Oranje*-stroom, die door hare ver-

(*) Door TEENSTRA STOCKENSTORM genoemd.

eeniging met de *Gele-rivier* wordt gevormd, en bereikt op die wijze *Griqua-ſtad*, eene vestiging der *Bastaardhottentotten*, die eigenlijk door de Zendelingen, zoo *Hollandſche* als *Engelſche*, (want bij dit groote belang zijn allen wereldburgers) tot landbouwers en in zekere mate tot beſchaafde menſchen gevormd zijn. Hier hoort hij niet alleen van onderlinge twisten, ten gevolge van de bemoeijingen der *Engelſchen* met de inwendige Regering dezer oorſpronkelijk vrije menſchen, maar ook, 't geen veel belangrijker is, van den optogt eens talrijken, krijgshaftigen en wilden volksſtams uit het noorden naar de *Bechuanen*. Men moet in het werk zelve lezen, hoe de *Brit* MELVILL (die zelfde bemoeizieke bewerker der oneenigheid tusſchen de *Griquas*) zich, benevens den Zendeling MOFFAT, met den edelſten heldenmoed aan het hoofd dier zelfde, thans door het gevaar vereenigde menſchen plaatst, om hunne naburen voor de onheilen eener nieuwe volksverhuizing uit het noorden te waarborgen; hoe onze reiziger met levensgevaar het leger der Wilden gaat opnemen; hoe, in den ſlag bij *Lattakoe*, omtrent *honderdzeventig* ruiters der *Bastaardhottentotten*, met geweren, een leger, eerst van *vijftienduizend*, daarna zelfs de hoofdmagt van *vijftigduizend* Wilden, ſlechts met ſpies, pijl, boog en ſchild gewapend, op de vlugt drijven, en aldus de wonderen, door CORTES in *Mexico* verrigt, ten behoeve eener meer regtvaardige zaak vernieuwden. Tevens moet men het taaije geduld van MELVILL en den Zendeling bewonderen in het redden van een aantal van de achtergelatene vrouwen en kinderen dezer nieuwe *Cimbren* en *Teutonen*, die door de onmenſchelijke zoo wel als lafhartige duizend *Bechuanen*, die aan het *gevecht* geen deel hadden genomen, in koelen bloede afgemaakt werden. THOMPSON was intusſchen langs een' eenigzins naderen weg, over het *Nieuweveldts-gebergte*, met allen mogelijken ſpoed, naar de Kolonie teruggekeerd, om berigt te geven van deze vijandelijkheden, die voor dezelve wel eens dreigend konden worden, zoo de Wilden hadden gezegevierd, en hij was ook de eerſte, die de gezagvoerders daarvan verwittigde.

Zijne tweede reis, die insgelijks weetgierigheid tot éénig doel had, ging door eene nog akeliger ſtreek, tusſchen het *Roggeveld* en de *Oranjerivier*, langs de geheel uitgedroogde bedding der *Zak-* of *Hertebeest-rivier*. Een boer gaf hem hier een ſchichtig paard, waardoor 's mans levensmiddelen en wa-

ter verloren gingen; maar, te trotsch om terug te keeren, reisde hij de woestijn in, en ſtelde daardoor zichzelven en zijne reisgenooten aan het onmiddellijkſte en dringendſte levensgevaar door honger en dorst bloot. — Hiermede breekt het Deel af.

Uit deze korte opgave ziet men, dat THOMPSON's reis eigenlijk belangrijker is dan die van TEENSTRA. Hij verhaalt ook zaakrijk en beknopt; terwijl onze Landgenoot wel eens wat veel over kleinigheden uitweidt, ons zelfs de duizendmaal beſchrevene *Neptunus*-plegtigheid bij het pasſeren der linie niet kwijtſcheldt, het niet beneden zich rekent, eene halve bladzijde te vullen met ſcheepsvloeken, ter kenſchetſing van de zeden aan boord, en het ook wel eens mis heeft, zoo als wanneer hij de ſpreuk van den Blijſpeldichter BREÊROO: *het kan verkeeren*, aan den beroemden HENDRIK VAN BREDERODE toeſchrijft, en onder de ſcheepswasſchers in vollen ernst nog afſtammelingen van dit oud-*Hollandſche* Grafelijke geſlacht vindt. Hij verzuimt voorts geene gelegenheid, om den Heer DE JONG, Schrijver der Reizen naar de *Kaap*, op eene meer of min onheuſche wijze, en met herinnering aan 's mans bijzondere rampen, aan te vallen, hetgeen ſlechts uit perſonele *pique* kan verklaard worden. Maar des reizigers vrolijkheid en goede moed, te midden der rampen, die hem treffen; zijne oplettendheid op alles, wat hem ſlechts eenigermate merkwaardig voorkomt; zijne ſomtijds levendige beſchrijvingen; zijn afkeer van onregt en onderdrukking, waaromtrent hij niemand verſchoont, en aan zijne anders zoo hooggeſchatte weldoeners, de *Kapenaars*, zelfs harde waarheden zegt omtrent hunne wreedheden omtrent de ſlaven, vooral bij derzelver verkoop, en hunnen ledigganag; zijne zeer naauwkeurige (hoewel juist niet voor alle klasſen van lezers even onderhoudende) berigten omtrent den *Kaapſchen* landbouw, in welk vak men ziet, dat de Schrijver *praktiſche* kundigheden bezit; zijne *ſtatistiſche* tabellen, die hij blijkbaar van goederhand moet hebben; zijne beſcheiden omtrent den tegenwoordigen ſtaat van het beroemde *Conſtantia*, — dit alles maakt deze reis, inzonderheid voor *Nederlanders*, zeer lezenswaardig. Met genoegen ziet men daarin, onder anderen, de gehechtheid der *Kapenaars* aan het Moederland, in ſpijt eener twintigjarige *Engelſche* Regering. „ Niettegenſtaande de *Kaap*-kolonie of „ volkplanting nu reeds 19 jaren onder het *Engelſche* Gouver- „ nement behoort, hebben de *Hollanders* hier toch boven de

„ *Engelschen* in alles den voorrang; ook noemen zij *Holland*
„ „ het Vaderland," en de slaven zeggen niet zelden, als zij
„ *Hollanders* zien: „daar gaan Vaderlanders heen." Men heeft
„ hier koeijen van *vaderlandsch ras*, en zoo een en ander
„ meer. De *Hollandsche* taal en zeden blijven hier de hoofd-
„ rol spelen, en het *Hollandsche* krediet, dat nog door de
„ geheele wereld gevestigd is, wordt hier zeer hoog geroemd;
„ terwijl men hunnen regeringsvorm, hunne zeden, gebrui-
„ ken en handelingen in het algemeen dikwerf als voorbeel-
„ den ter verbetering bij de *Engelschen* hoort aanhalen." (Bl. 131.) Dat de *Engelschen* er zich niet bemind gemaakt hebben, is even zoo min te verwonderen, als de afkeer, dien wij, *Nederlanders*, van 1810 tot 1813, tegen onze *Fransche* dwingheeren voedden, en wel gedeeltelijk om dezelfde redenen. Immers, terwijl dezen ons *tierceerden*, hebben de *Engelschen* goedgevonden, den *Kaapschen rijksdaalder* in papiergeld, (dien zij bij de *Capitulatie* in 1806 beloofd hadden tegen de *volle waarde* te zullen erkennen) onder hun bestuur allengskens vergroot, in 1810 nog met een millioen te vermeerderen, waardoor de rijksdaalder van 48 *Hollandsche* stuivers op 18 *Engelsche* stuivers *gereduceerd* is; dat is, bijna op $\frac{3}{8}$. (TEENSTRA, bl. 409.) Wanneer men ziet, hoe zij ook de taal der inboorlingen langzamerhand zoeken te verdringen, *zelfs uit godsdienstige leerredenen*, (iets, dat de *Franschen* bij ons niet eens ondernomen hebben, doch 't welk *dáár* ook geschied is) hoe men overal om niet *Engelsche* taalmeesters aanstelt, om de menschen te *angliseren*, — dan moet men het of als spot of als diepe verachting voor *Nederlanders* aanzien, wanneer THOMPSON zegt (bl. 402): „De *zuurdeesem*" (zou de Vertaler met opzet deze dubbelzinnige uitdrukking hebben gekozen?) „de zuurdeesem der *Engelsche* grond-
„ beginselen en van het *Engelsche* bloed aldus verspreid zijn-
„ de, (door dat *Engelsche* Kolonisten met *Hollandsche* boe-
„ rendochters trouwen) kan niet missen eene *allerheugelijkste*
„ gebeurtenis voor den aanwas der Kolonie te *zijn*." Anders is THOMPSON een zeer gematigd Schrijver, die ook aan de goede zijde der oorspronkelijk *Europesche* landbewoners regt laat wedervaren, en slechts hunne ongevoeligheid en wreedheid omtrent de *Boschjesmannen* laakt. Omtrent de *Bechuanen* oordeelt hij veel ongunstiger dan LICHTENSTEIN; en zekerlijk, de slechte zijde, waarmede zij zich aan hem voordeden, moest hem, gelijk ieder welgesteld hart, wel tegen hen

voorlnnemen. Hij erkent nogtans ook de goede zijde van dit Volk, deszelfs leerzaamheid, en de veiligheid, die er de reiziger geniet. Voorts leeren wij door hem twee geheel nieuwe, te voren onbekende, volksſtammen kennen: de *Zoola's*, of *Vatwahs*, (misſchien verwant met de *Kaffers*) die onder zekeren CHAKA een groot Rijk op de oostkust hebben gevestigd, en de *Mantatijnen*, (de geduchte vijanden der *Bechuanen*, waarvan wij boven ſpraken) ook wel *Ficanen* genoemd, die naderhand hunne verwoestende wapenen tegen een' anderen *Kaffer*-ſtam, de *Tamboekies*, gewend, denzelven eene geduchte nederlaag toegebragt, en meêr dan duizend vlugtelingen van daar, van alles beroofd, genoodzaakt hebben, in de Volkplanting eene ſchuilplaats te zoeken.

Deelen wij thans nog, ten ſlotte, eenige merkwaardige opgaven uit de tabellen van TEENSTRA mede. De Kolonie telt tegenwoordig acht Distrikten, de *Kaap*, *Stellenbosch*, *Swellendam*, *Graaff Reynet*, *Uitenhage*, *Worcester* (te voren *Tulbagh*), *George* en *Albany*; drie Sub-landdrostdijen, *Cradock*, *Beaufort* en *Clan William*, en ééne Reſidentie, *Simonsſtad*, te zamen in 154 Veldkornetſchappen verdeeld, en tellende, volgens de jongſte opgave, in 1824, 125,000 zielen van alle kleur en afkomst; terwijl er bij de overgave der Kolonie door de *Hollanders*, in 1806, nog ſlechts 75,145, en nog in 1821 niet meer dan 110,370 inwoners waren. Dit is echter geene enkele toeneming door vermenigvuldiging, maar ook door de aankomst van volkplanters uit *Engeland* en *Ierland*, die vooral in 1820 en 1821 in menigte landden, doch toen niet meer dan 4000 bedroegen. De vermeerdering van inwoners in drie jaren is dus aanzienlijk; en, wanneer men den uitvoer van 1821 bij dien van 1824 vergelijkt, is ook deze zeer aanmerkelijk toegenomen (zie tabellen F en H). De Volkplanting gaat dus vooruit, gelijk de *Engelſche* Koloniën in het algemeen; maar, of de tevredenheid des landmans en ſtedelings met de *Engelſche* Regering en hun waarachtige voorſpoed in die zelfde evenredigheid toenemen, is eene andere vraag, aan welker beantwoording wij ons niet wagen.

De Vertaler van THOMPSON ſtaat boven de gewone ſoort. Hij heeft zelfs de versjes, die in het origineel voorkomen, of zelf in fikſche *Hollandſche* dichtregels overgezet, of althans die overbrenging door een bekwaam vriend laten verrigten.

Nederlandsche Legenden in rijm gebracht door Mr. J. VAN LENNEP. *Iste en IIde Deel. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1828. *In gr. 8vo.* 153 *en* 197 *Bl. f* 6-:

Deze nieuwe dichtvrucht van eenen jeugdigen, maar reeds niet onberoemden Zanger, die zich thans, naar het algemeen gerucht, met het schrijven van onbeduidende blaadjes, vol laffe, personele aardigheden, onledig houdt, verdiende het, dat zij met algemeene belangstelling ontvangen en met lof werd aangekondigd; want zij is eene eerste, en in vele opzigten welgeslaagde proeve, om den romantischen dichttrant in onze vaderlandsche letterkunde in te voeren. Te lang liep onze poëzij aan den leiband eener kwalijk begrepene navolging der zoogenaamde *Fransche Classici;* te lang had de dorre leertrant in dezelve den boventoon, en waren bespiegeling en zedeprekerij hare voornaamste grondstoffen: het was dus meer dan tijd, dat zij eene kleine romantische herschepping onderging, en door dezelve bevalliger en volksmatiger werd. En hoe konde men deze verandering voegzamer bewerkstelligen, dan door de oude, platgetredene baan, op welke onze poëzij allengskens alle hare oorspronkelijkheid en nationaliteit verloor en dikwijls even langwijlig als vervelend werd, te verlaten, en een nieuw pad in te slaan, dat ons, midden door de overleveringen uit de langverloopene eeuwen onzer jeugdige geschiedenis, henenleidde tot onuitputtelijke en toch zoo lang verwaarloosde bronnen der echte volksmatige poëzij? Die jongelingstijden der volken, in welke eene alles gelijkmakende beschaving de onderscheidende karakters der ondeeligen nog niet heeft weggeslepen; in welke de ruwe eenvoudigheid der zeden, de hoogere ligchaamskrachten en sterkere hartstogten zoo vele wonderen schijnen voor het verweekelijkte nakroost; in welke, eindelijk, de nog kinderlijke begrippen des bijgeloofs alles met een tooverachtig waas overademen, — die tijden zijn ontwijfelbaar het geschiktst ter behandeling voor den echten Dichter, die zich hier met meerdere vrijheid kan bewegen, dan in het alombekende en alledaagsche tegenwoordige, en meerdere gelegenheid heeft tot scheppen en opsieren.

De Heer VAN LENNEP, wien niemand, en het allerminst wij (offchoon wij zijnen aanmatigenden toon soms hebben berispt) een waarachtig dichttalent zal ontzeggen, deed dus een' zeer gelukkigen en den meester waardigen greep in den onafzienbaren hoop van poëtische onderwerpen, toen hij het

denkbeeld tot dezen arbeid vormde; en niet flechts het denkbeeld verdient lof, maar ook in vele opzigten de uitvoering.

Deze verzameling bevat twee ftukken; een kleiner, *het Huis ter Leede* getiteld, en een uitgebreider in zes zangen, ADEGILD. Wij zullen ons met het eerfte, dat uit de aan fabelen zoo rijke gefchiedenis van het geflacht der Heeren VAN ARKEL ontleend is, minder bezig houden; daar het, fchoon uitvoeriger en breeder bewerkt, in ftof en vorm genoegzame overeenkomst heeft met andere oorfpronkelijke of in onze Letterkunde overgeplante *Ballades*, om *niet* voor eene buitengewone poging van dichterlijk genie te moeten gehouden worden. Door dit gezegde ontnemen wij echter niets aan de waarde van dit ftuk, in hetwelk vooral eene gelukkige gebruikmaking van het fpookachtige te prijzen is, en dat op vele plaatfen eenen overvloed van dichterlijke fchoonheden bezit; maar wij fpoeden ons tot den *Adegild*, om onze Lezers met dit nieuw en fchoon verfchijnfel eenigzins uitvoeriger bekend te kunnen maken.

De titel zegt wel, dat beide deze Legenden door den Dichter flechts in rijm gebragt zijn; hetgeen zoude doen vooronderftellen, dat de ftof getrouwelijk uit onze kronijken ontleend, en flechts in een poëtisch verhaal overgegoten was; doch wij hebben het reeds meermalen gezien, dat VAN LENNEP in alles gelukkig is, behalve in de keus zijner uithangborden, en dit heeft ook hier wederom plaats. De *onderwerpen* zijn eigenlijk geheel van de vinding des Dichters, en alleen met eenige bekende namen en weinige gefchiedkundige daadzaken opgefierd. Dit moet men vooral bij den *Adegild* in het oog houden, daar men zich anders al zeer zonderlinge en verkeerde denkbeelden van de oude *Friefche* Gefchiedenis vormen zoude.

De bekeering der *Friezen* tot het Christelijk geloof is het onderwerp van dit kleine romantifche heldendicht. De handeling begint op het oogenblik, dat RADBOUT, vergramd over het gezegde des Bisfchops, dat hij zijne voorvaderen niet in het paradijs zoude wedervinden, uit de doopvont vloog

En fchudde op *'t* kill*e* marmerfteen
Het water af van 't druipend been.

Terftond zendt hij zijnen eenigen zoon, ADEGILD, onder de leiding van een' zijner getrouwfte trawanten, GRIMWALD, op eenen rooftogt uit, ten einde zich krijgsgevange-

nen te verschaffen voor het plegtige menschenoffer, dat hij WODAN wil toebrengen. Juist deze scheepstogt, tot zulk een wreed doeleinde bestemd, is de oorzaak der eindelijke bekeering van RADBOUT en zijne onderdanen. Spoedig verovert men een vaartuig, dat den vromen ADALBERT en de beminnelijke GEERTRUIDE, kinderen van eenen *Engelschen* Vorst, aan KAREL MORTEL'S hof in het Christendom opgevoed, naar *Engeland* terugvoerde; en deze GEERTRUIDE trof, door schoonheid en godsvrucht, het hart van den edelen ADEGILD. De woeste GRIMWALD ziet deze ontkiemende neiging, en tracht derzelver voor het Heidendom gevaarlijke gevolgen te voorkomen, door in den 2den zang GEERTRUIDE op eene verraderlijke wijze in zee te storten; doch ADEGILD, uit eenen angstigen droom ontwakende, ziet het gevaar zijner geliefde, tracht haar te redden, springt in zee,

En alles staart verbaasd van 't dek,
En hoopt hem op dezelfde plek
Terug te zien verschijnen.
Vergeefs! geen bobbel rees uit zee:
De golven rolden voort:
De noodkreet dien hij hooren deê
Werd in hun schoot gesmoord.
De plaats waar hij gezonken was
In 't woelend element,
Bleef door het kringlen van den plas
Alleen nog hun bekend;
En 't blanke zeeschuim meldde alleen
Waar Radbouts dappre zoon verdween.

Van hunnen aanvoerder beroofd, komen de schepelingen in den 3den zang bij RADBOUT terug, en vinden in *Friesland* alles in rep en roer door eenen inval van MORTEL'S Legerhoofd, den Markgraaf van *Aspremont*; terwijl de ongelukkige Koning, nedergebogen door den afval of de onverschilligheid zijner voornaamste leenmannen en door de treurige tijding van den dood zijns zoons, zich geheel aan wanhoop overgeeft. Ondertusschen was ook een afgezant van den Markgraaf van *Aspremont*, ELEGAST van *Thiel*, aangekomen, die, in den 4den zang, in den gevangenen ADALBERT eenen vroegeren bekende wedervindt, en alles aanwendt, om den jongeling van den dreigenden offerdood te

redden; dit gelukt hem door beden en dreigen in zoo verre, dat RADBOUT toeſtaat, dat deze krijgsgevangene, volgens het voorvaderlijk gebruik, eenen tweekamp met eenen *Frieſchen* oorlogsman zal beproeven; terwijl het van den uitſlag van dit gevecht zoude afhangen, of men zich onderwerpen zal aan KAREL's bedingen, dan den oorlog met kracht doorzetten. GRIMWALD, die voor *Friesland* moet optreden, begeeft zich, in den 5den zang, met de Wigchelares TJETSCKE, die ook in de vroegere zangen eene voorname rol geſpeeld heeft, naar den tempel van WODAN, ten einde aldaar de geesten te ondervragen naar den uitſlag des tweekamps; doch de bijna reeds ten einde gebragte bezwering wordt verbroken, en de geesten, die hunne duistere orakels reeds geuit hebben, verdwijnen op het klinken van eenen pſalm uit den toren van TJETSCKE. Dit lied werd gezongen door GEERTRUIDE, die te gelijk met ADEGILD op het onvoorzienst gered, en door de Wigchelares in het leven teruggeroepen was. In den 6den zang begeeft zich RADBOUT met zijnen hofſtoet naar WODAN's tempel; GRIMWALD en zijn tegenſtander ſtrijden daar lang, met gelijke kracht, den beſlisſenden tweekamp; eindelijk ſtort de vreemdeling neder met verbrijzelden helm; de *Fries* wil hem den genadeſtoot geven, doch herkent in hem den geredden ADEGILD, dien hij verdronken waande, en die middel gevonden had, om zijnen vriend ADALBERT in den ſtrijd te vervangen; hij ſtaat ontzet; ADEGILD maakt van zijne verbazing gebruik, en velt hem ter neder. RADBOUT, die te gelijk *Frieslands* kamper zag vallen en zijnen zoon herkende, vliegt toe, ſtom van verbazing, doch ſtelt zich ſpoedig gerust over den bedenkelijken uitſlag des gevechts, daar toch een *Fries*, waarop het hier aankwam, en wel zijn zoon, het veld behouden had. TJETSCKE wil thans, dat ADEGILD deel neme aan het ſtatig offer; deze weigert dit, daar hij plegtig erkent, ſlechts den eenigen, waren God der Christenen te vereeren. Van woede razend, vliegt thans de Wigchelares in den tempel, in welken GEERTRUIDE was verborgen; ADEGILD, voor het leven der dierbare beducht, vliegt haar na over den heiligen drempel, die door geen' ongewijden voet mogt betreden worden. Allen ſtaan in de angſtigſte verwachting; daar knielt de vrome ADALBERT neder, en bidt:

Indien dit machtig tempelſlot
Werd opgericht met hulp van God,

Zoo blijf het veilig ſtaan.
Doch heeft een godgehate macht,
Dien tempelbouw tot ſtand gebracht,
Het moge in puin vergaan.

En ziet! het wonder geſchiedde; onder ſtormwind en donderſlag zinkt de toovertempel tot puin, en de twee gelieven werden

ongeſchonden
Bij 't verpletterd lijk gevonden
Van de ontmenschte Wichlares.

Na nog eenige ſlotregels tot nadere verklaring eindigt het dichtſtuk.

Niemand zal ontkennen, dat de fabel van dit gedicht, welke wij in derzelver hoofdzamenhang hebben opgegeven, met beleid en kunst is zamengeſteld. Dezelve vereenigt toch de eenheid der handeling met den rijkdom der verſcheidenheid, en is zoo wel in haar geheel, als vooral in hare *détails*, uitnemend geſchikt voor eene dichterlijke bewerking. Het contrast tusſchen Christen- en Heidendom, waardoor dit gedicht eene onmiskenbare overeenkomst heeft met de *Cecilia* van SCHULZE, (met welke onze Lezers in een vorig nommer van dit Tijdſchrift min of meer bekend zijn gemaakt) had zeker op vele plaatſen ſterker kunnen uitkomen, en van hetzelve had oneindig meerder voordeel kunnen getrokken worden; doch, ook gelijk het thans gebezigd is, werd het eene rijke bron van dichterlijke ſchoonheden. De ruwe zeden der *Frieſche* volksſtammen ſteken poëtisch af tegen de zachtere beſchaafdheid der Christenen; gelijk de bijgeloovige denkbeelden, de geestbezweringen en offerplegtigheden der Heidenen tegen de eenvoudigheid der Christelijke lofzangen en het zielverheffend Godvertrouwen van ADALBERT en GEERTRUIDE. De hoofdperſoon des gedichts is minder ADEGILD, welken men gedurende de 3de, 4de en 5de zangen geheel uit het oog verliest, dan de Wigchelares TJETSCKE, dikwijls vrij onpoëtisch met de aanſtaarting *moër*, *Tjetsckemoër*, betiteld. Dit heldhaftig Heidensch vrouwenkarakter is den Dichter uitnemend gelukt: want, offchoon wij ſtraks zullen aantoonen, dat het grootendeels aan WALTER SCOTT ontleend is, heeft VAN LENNEP deze perſoon met een zeer pasſend *Friesch* costuum bekleed, en met zoo vele uitvoerigheid behandeld, dat alle de overigen door haar in de ſchaduw ge-

plaatst worden; iets, dat in een ander opzigt niet voordeelig werkt op den eindindruk van het gedicht, die meer ten voordeele van het Christendom moest overhellen. Ook GRIMWALD is stout en krachtig geteekend; en, dewijl dergelijke karakters altijd meer belangstelling inboezemen, was het misschien voegzamer geweest, den vromen ADALBERT ook wat dapperder en krijgshaftiger te maken, dat zich met het Christengeloof van een' Koningszoon dier tijden toch wel verdragen kon. ADEGILD is beminnelijk en heldhaftig, schoon wat te veel in de schaduw geplaatst; GEERTRUIDE grijpt te weinig in in de handeling; RADBOUT en zijne helden zijn treffend geschetst.

Met een enkel woord zeiden wij straks, dat TJETSCKE geene oorspronkelijke vinding is van VAN LENNEP en aan SCOTT ontleend. Die hieraan twijfelt, neme slechts den *Zeeroover* van dien vruchtbaren Romanschrijver in handen, en make kennis met NORNA van *Fitfulhead*. Hij vergelijke vooral het optreden en het costuum van TJETSCKE, 1ste zang, bl. 82, met de verschijning en kleeding van NORNA, *Zeeroover*, I, bl. 103, der *Nederd.* vert., en dit eerste couplet van haren tooverzang:

Adelaar van 't strenge Noorden!
  Gij, wiens klaauw den bliksem voert!
  Die der zeeën schuim beroert
En doet spatten uit hun boorden!
  Die, op vader Thors bestel,
Loeit en brult door zwarte wolken!
  Klinke uw stem zoo luid en schel
Als de zegekreet van volken;
  Klaatre uw wiekgeklep zoo fel
Als 't gegons van duizend kolken;
  Gij verstaat mijn rijmzang wel.

met het volgende eerste der bezwering van NORNA, *Zeeroover*, I. 114, dat wij letterlijk uit de *Nederduitsche* vertaling overschrijven:

Trotsche adelaar van het verre Noordwesten!
Gij, die in uwen klaauw den bliksem draagt!
Gij, wiens ruischende wieken den Oceaan tot woede zweepen;
Gij, de verwoester der kudden, de vernieler der schepen,
In het geschreeuw uwer woede,

In het geruisch uwer magtige vleugelen!
Al is het geluid uwer ſtem gelijk aan het gejammer van een ondergaand volk;
Al is het ruiſchen uwer vleugelen gelijk aan het gebrul van tienduizend golven;
Hoor mij in uwen toorn, in uwe grimmigheid,
Hoor de ſtem der Reimkennar!

Over het algemeen heeft VAN LENNEP van de uitmuntende ſchilderingen en treffende dichtſtukken van SCOTT een vlijtig gebruik gemaakt; want, behalve nog een aantal andere herinneringen uit den *Zeeroover*, is de beſchrijving der hofzaal van RADBOUT kennelijk overgenomen uit den *Ivanhoe*, I, bl. 43, en de Bard, die op het *Frieſche* feestmaal ingevoerd wordt, uit *Waverley*, Iſte Deel, 20ſte Hoofdſt.; terwijl de lijkzang op ADEGILD eene navolging is van den *Coronach*, of het lijklied in de *Lady of the Lake*, reeds in onze dichterlijke Letterkunde overgeplant door den Heer J. GEEL, in VAN KAMPEN's *Magazijn*, Iſte Deel, bl. 459. Wij zouden deze naſporingen verder kunnen uitbreiden (*), doch dit is onnoodig, daar wij alleen de daadzaak wilden bewijzen, en geene misdaad in dergelijke vrije navolgingen zien, mits zij ſlechts erkend worden, en men niet alles weidsch en breed als vinding van eigen vernuft uitvente. Thans nog een woord over costuum en uitdrukking in dit gedicht.

De karakters zijn naar het plan des Dichters goed volgehouden, en bijna nergens ſtieten wij op *inconſequenties* in dit opzigt; het lied der zeevrijbuiters alleen, in den 1ſten zang ingevoegd, is niet ſlechts zwak en verre beneden de andere ingevlochtene lyriſche ſtukken, maar daarenboven veel te *ſentimenteel* voor den geest van het beroep en het tijdvak. Vooral:

Onze lijkhulde is de traan,
Die een makker ſchreit.

is hoogst ongepast: eene bladzijde verder beſchimpt GRIMWALD den zoon van zijnen Koning, dat hij,

. . . als een meiske, tranen ſtort.

(*) Wij zouden b. v. geheele ſtukken en zamenhangende gezangen kunnen noemen, welke *Lord* BYRON toebehooren; als daar is het lied der *Frieſche* zeelieden in den *Adegild*, (zie BYRON's *Corſair*, het begin) enz. nz. enz.

Doch dergelijke faalgrepen zijn zeldzaam, daar VAN LENNEP de zeden en gewoonten des tijds anders tot zelfs in kleinigheden getrouw wedergeeft; zijne geschiedkundige aanmerkingen, achter elken zang geplaatst, schoon wat overladen met nuttelooze uittreksels uit onze oude kronijken, getuigen in dit opzigt van zijne naauwgezetheid.

De plaatsbeschrijvingen en het verder descriptief gedeelte is meesterlijk behandeld, niet in dien kleingeestigen, *mozaïken* (men vergeve ons dit nieuwe bijv. naamw.) trant, welke, naar ons-gevoelen, de doodsteek is voor alle ware poëzij, maar in den echt poëtischen, antieken smaak. De maat, meestal kortere regels met afwisseling naar den aard des onderwerps, geeft leven en gang aan het verhaal; de verzen zijn los en vloeijend; men ziet het hun aan, dat derzelver vervaardiging bijna geene moeite gekost heeft; maar dikwijls zoude men toch wenschen, dat sommige nog eens waren uitgestreken en weder overgewerkt. Men zoude dan sommige plat prozaïsche brokstukken missen, die maar al te veel afsteken bij de dichterlijke stemming van het overige, b. v.:

't Is van een eedlen, braven geest
Het kenmerk te allen tijd geweest,
Naar meerder onderwijs te haken:
De dwaas alleen zal 't bijzijn vliên
Van wijze en meer bekwame liên,
En kan bij hen geen vreugde smaken. (I. 126.)

Nog weet hij niets dat hem ten blijk is
Hoe de arme zendling Adalbert
In rang en afkomst hem gelijk is. (I. 127.)

Wat droeve ontsteltnis kwam de zinnen
Des grijzen afgezants verwinnen.

En toen hij dezen zag omringen
Door Karels grijze zendelingen,
(Die predikers van Romes leer,
Zijn trouwe vrienden van weleer)
En jonge knapen, op hun voorbeeld
Gevormd voor kerk en predikdienst,
Al 't samen nu ter dood veroordeeld!
Hem trof die slag op 't onvoorzienst. (II. 82.)

Doch, gedachtig aan het: *ubi plura nitent etc.*, willen wij

ons niet langer hiermede, even min als met het aanwijzen van kleine vlekjes in de juistheid der dichterlijke uitdrukking, bezig houden. In elk gedicht van langerèn adem, en vooral in een ſtuk, dat zoo los bewerkt is als dit, zijn zij wel niet prijzenswaardig, maar toch vergeeflijk. Vooral bij een gedicht van den Heer VAN LENNEP willen wij den minſten ſchijn van vitlust vermijden; te meer, daar hij uit ons ſtilzwijgen iets zal kunnen leeren, dat hem nuttiger en noodiger is dan de aanwijzing van kleine gebreken; dit namelijk: dat de Critiek zich meer met zaken dan met woorden moet bezig houden, en dat ſommigen het beneden zich achten, om wederwraak te nemen, ook daar, waar de gelegenheid zich als van zelf aanbiedt.

Mijne Krijgsgevangenſchap in Frankrijk, gedurende de jaren der Omwenteling, onder het Schrikbewind van ROBESPIERRE; *door den gepenſionneerden Kolonel* W. M. VON SCHMIDT; *thans Militie-Commisſaris te Haarlem. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1828. *In kl. 8vo. 95 Bl. f* :-90.

Wij hebben dit boekje met doorgaand genoegen en goedkeuring gelezen, en durven elk, die het zich aanſchaft, eene aangename lektuur, niet van verdichte, maar van waarlijk gebeurde, niet van oude en lang verledene, maar van nog verſche, en daarenboven in de nabuurſchap plaats gehad hebbende, omſtandigheden en lotgevallen beloven, die zelfs romanlezers bij uitſluiting moeten boeijen en treffen. Wij zouden dit geſtelde door een kort uittrekſel gemakkelijk kunnen ſtaven. Maar het boekje zelve is zoo klein, dat wij veel liever naar hetzelve verwijzen, zonder het van een deel zijner belangrijkheid, door onze vooropgaande, dorre ſchets, te berooven. En, ſchoon de volkswoede en onmenſchelijkheid van velen ons de lezing wel eens verbittert, de braafheid en menſchenliefde van anderen, die in dien duisteren nacht te heerlijker blinken, vergoedt ons dit niet alleen, maar bewaart ons ook voor het verdoemingsoordeel, te ligt over een gansch volk geveld.

Deze korte aanprijzing zij genoeg van een werkje, dat, bij ongeluk eenigen tijd bij ons zijnde blijven liggen, gewis reeds in eene menigte van handen is.

Ridder Peveril van den Bergtop. Uit het Engelsch van WALTER SCOTT. *In IV Deelen. Te Amſterdam, bij* J. Radink. 1827. *In gr. 8vo. Te zamen* 1150 *bl. f* 11 - 60.

GODFRIED PEVERIL, een *Engelsch* Landedelman van een zeer oud geſlacht, was een ijverig vriend der *Engelſche* Bisſchoppelijke Kerk, en een getrouw aanhanger van Koning KAREL II. Hij had zijn rijkelijk deel aan de gevaren en rampen van dezen Vorst, en zou, in de burgeroorlogen tusſchen dezen en CROMWEL gevangen genomen zijnde, zelfs, gelijk zoo vele andere Koningsgezinden, zijn leven op het ſchavot geëindigd hebben. Maar zekere BRIDGEWORTH, ofſchoon hij tot de zoogenaamde *Puriteinen* en de partij van CROMWEL behoorde, redde, door zijne voorſpraak, het leven en een gedeelte der bezittingen van PEVERIL, zijnen ouden ſchoolmakker en nabuur. Zoo ontſtond er eene zekere ſoort van vriendſchappelijke betrekking, welke echter, door beider driftige deelneming aan de burger- en godsdiensttwisten, die ook na het herſtel van KAREL II bleven woeden, op den duur niet kon blijven beſtaan, ja, zelfs in bitteren haat en wraakzucht veranderde. Onder dit alles leerden JULIUS PEVERIL en ALEXIA BRIDGEWORTH, éénige zoon en dochter der beide genoemde hoofdperſonen, elkander kennen en beminnen. De vijandſchap der beide vaders legt oogenſchijnlijk onoverkomelijke hinderpalen aan de vervulling van de wenſchen der gelieven in den weg, die dan ook eindelijk niet, dan door de vlugt van BRIDGEWORTH uit *Engeland*, en tusſchenſpraak van Koning KAREL bij den ouden Ridder PEVERIL, uit den weg geruimd worden; zoodat het verhaal dan toch, aan het ſlot van het IVde Deel, het gewone einde heeft van bijna elken Roman, het huwelijk der beide jonge lieden.

WALTER SCOTT wil in zijne Voorrede de geſchiedkundige verdienſte van zijne Romans bewijzen, door het voorbeeld van den beroemden Hertog VAN MARLBOROUGH, die, in een geſprek, eene daadzaak uit de *Engelſche* Geſchiedenis vrij onbepaald had aangevoerd, en verzocht werd zijne bron te noemen. — „SHAKESPEARE's *geſchiedkundige Tooneelſpelen*," antwoordde de veroveraar van *Blenheim*, „de eenigſte *Engelſche* Geſchiedenis, welke ik in mijn leven gele-

zen heb." Maar wij twijfelen zeer, of daarmede de aanmerking genoegzaam is wederlegd van zijnen vriend DRIASDUST, die beweert, dat WALTER SCOTT op den regten weg is, om van lieverlede de geheele verwaarloozing van de beoefening der Geschiedenis te bewerken, daar jeugdige, elk lastig onderzoek schuwende, vlugtige lezers zich met zulk eene oppervlakkige historische kennis, als zij uit zijne schriften erlangen, gaarne vergenoegen, en alzoo verleid worden, om de echte bronnen, waaruit zij eene betere leering kunnen putten, geheel te veronachtzamen. Dat het echter den Schrijver met deze aanmatiging van geschiedkundige verdienste geen ernst is, blijkt uit zijne gulle aanbieding, om, wegens zijne *anachronismen*, te regt te staan, te gelijk met VIRGILIUS, wegens het geval van DIDO. Als Roman bezit dit werk groote schoonheden, door deszelfs naauwkeurige beschrijving en treffend gelijkende schildering, zoo wel van de geestdrijvende onverdraagzaamheid der *Puriteinen*, als van de loszinnigheid, welke aan het Hof van KAREL heerschte. Te belangrijker nog zijn deze karakterschilderingen, naar ons gevoel, om de gematigdheid van den Schrijver, waarvan onder anderen ook de volgende betuiging de blijken oplevert: „ Hoe „ zeer ik nog steeds huichelarij en dweeperij als eene ge- „ schikte stof voor het belagchelijke en de *satire* beschouwe, „ gevoel ik echter tevens de moeijelijkheid, om het *fanatisme* „ aan de bespotting of den afschuw bloot te stellen, zonder „ een koloriet te bezigen, dat den braven en opregt gods- „ dienstigen aanstootelijk kan zijn. Vele dingen zijn goed, „ doch daarom nog niet oorbaar, en er zijn vele gevoelens „ te achtenswaardig, om beleedigd te worden; offchoon wij „ ook niet volkomen met dezelve kunnen overeenstemmen."

Wij twijfelen er niet aan, of zulke lezers, die de vroegere werken van den beroemden Schrijver met genoegen hebben gelezen, zullen ook in dezen Roman aangename voldoening vinden voor hunnen smaak; vooral, daar de overbrenging in onze taal, over het geheel, op zulk eene wijze is bewerkstelligd, dat de Vertaler toont voor zijne taak berekend te zijn.

Gravin Henriette, of de Groote Wereld. *Door* MICHIEL ADRIAAN. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1827. *In gr.* 8*vo.* 279 *Bl. f* 2-90.

Tot het fchrijven van een' *goeden* Roman wordt veel vereischt — eene levendige verbeelding, eene ruime mate van menfchenkennis, een fijn gevoel van het fchoone en goede. Niet ieders zaak is het, zich te wagen aan het opftellen eener verdichte gefchiedenis. De Heer MICHIEL ADRIAAN betuigt zijne bijzondere tevredenheid over het gunftig onthaal, dat zijne werken genieten. Welligt zal ook dit boek aan zijne gewone lezers en lezeresfen weder welkom zijn. Recenfent vindt echter niet weinig op hetzelve aan te merken, zoo wat zaken, als wijze van voorftelling betreft.

De Schrijver heeft den vorm van brieven gekozen. Niet de Gravin *Henriette*, maar *Cornelia*, welker afbeelding men ook op het titelblad ziet, is de heldin der gefchiedenis. Deze fchoone dochter van brave, eenvoudige, doch rijke lieden uit den burgerftand, te *'s Gravenhage*, had, in den ouderdom van zeventien jaren, niet alleen reeds verkeering, maar zoude ook trouwen met den jongen Baron *Hugo*, wanneer de adellijke ouders flechts hunne toeftemming wilden geven. De moeder van *Cornelia*, eene dwaze en zeer onbefchaafde vrouw, die geheel in het gemeene valt, begunftigt allezins de onbezonnen liefde van haar wel niet onverftandig, maar toch onervaren kind. Vader *Hoogwerf*, een man, die menfchen en wereld heeft leeren kennen, ziet het gevaar in, geeft ook moeder en dochter zijne vrees en zijn misnoegen te kennen, maar laat evenwel den vierentwintigjarigen Baron gemeenzaam aan zijn huis verkeeren, en klaagt zijnen nood in eenen brief aan zijnen broeder *Pieter*, beruigende de zaak aan haar beloop te willen laten, dewijl hij *rust noodig heeft*. Kán men van eenen vader, die *verftandig* heeten zal, zoodanige handelwijze verwachten? Bl. 25 wordt hem volgende redenering in de pen gegeven: „Wat zal ik doen, lieve „*Pieter!* in alles toeftemmen of in een huis van verdeeldheid leven; ziedaar de uiterften, waar tusfchen ik te kiezen heb — mijn befluit is niet twijfelachtig, mijne jaren „roepen luid om rust;" (de man was 61 jaren oud) „aan „haar moet ik mijn kind opofferen; God zal mij die daad

„ vergeven, want ik houd niet op, Hem, die alles wijs en „ goed regeert, voor den goeden uitslag van dat offer te „ bidden." Wilde men al eens de mogelijkheid van zoodanige denkwijze bij een anders verstandig vader onderstellen, de Schrijver zou toch wèl gedaan hebben, zoo hij *Pieter*, in een antwoord, zijnen broeder de verkeerdheid van dit werkeloos vertrouwen had laten onder het oog brengen, en hem herinneren, dat hij zelf eerst al het mogelijke moest beproeven, om met reden op verhooring des gebeds te kunnen hopen. Van dien aard is er veel onnaauwkeurigs in dit werk. *Cornelia* houdt briefwisseling met hare vriendin *Agatha Troost* te *Noordwijk*. Deze is acht jaren ouder, en kent het menschelijk leven beter. Hoewel op een dorp wonende, heeft zij haar verstand meer verrijkt met kundigheden. Zij redeneert dan soms ook vrij deftig over de gevaren der groote wereld, en waarschuwt *Cornelia*; doch bij al de meerdere kennis, welke er in hare brieven moet doorstralen, openbaart zich tevens zekere overdrevene zucht, om geestig te zijn. Terstond in den eersten brief schrijft *Agatha*, dat zij op de afgevallen bladeren in den hof zit te turen, terwijl sneeuw en stormwind haar huisarrest geven, en: *een kranke vader door zijn gekerm het windgehuil accompagneert*. Zal ooit eene *goede en verstandige* dochter zoodanige uitdrukking aangaande haren kranken vader kunnen bezigen? Een weinig verder noemt zij de aarde *dat kleine toepad naar den hemel*; wat moet dit beteekenen? *Cornelia* heeft haren vader lief — zoo althans wordt zij hier voorgesteld — en evenwel verbittert zij dezen *goeden*, *verstandigen* vader het leven door hare ongehoorzaamheid, en doet hem eindelijk van verdriet ten grave dalen; terwijl zij, omdat dit met hare neiging overeenkomt, luistert naar eene moeder, welke zich geenszins aanbeveelt door loffelijke hoedanigheden. Moeder en dochter misleiden den ouden man op eene schandelijke wijze. Buiten zijn weten leerde *Cornelia* het *Fransch* en dansen. Ook sloop zij, nu onder dit, dan onder dat voorwendsel, de deur uit, om bij den Baron te zijn. De Heer *Hoogwerf* had, doch te laat, zijn huis aan *Hugo* verboden; maar moeder verschafte aan dochter de gelegenheid, om met hem geheime zamenkomsten te hebben. *Cornelia* erkende, dat *haar voormalig huis van vrede* (eensklaps en zonderling genoeg) *in een akelig tooneel van oneenigheid, waar beleediging en scheldwoorden hoofdrollen spelen, is herschapen*; zij wist, dat zij zelve er de eenige

oorzaak van is, en evenwel volhardde zij in hare verkeerdheid. Welke aanfpraak toch kan zij, die zoo handelt, op den naam van eene *goede*, *onfchuldige*, *ouderlievende* dochter hebben? De fchuld fchijnt op het *noodlot* geworpen te worden; maar wat is dan eigenlijk dat noodlot, waarvan zoo dikwijls in dit werk wordt gefproken? De leer van een onwederftaanbaar noodlot vlijt misfchien zekere lieden, welke gaarne het geweten zouden verbijsteren. De duidelijke bewustheid, dat men verkeerd heeft gehandeld, is onaangenaam. Te ligt helt men dikwerf dus over, om aan den invloed van omftandigheden te veel vermogen toe te kennen, terwijl dezelve niet meer krachts hebben, dan rede daaraan laat toekomen. Dat *Cornelia* in hare verbijstering van *noodlot* fpreekt, is niet zoo zeer te verwonderen; doch waarom laat de Schrijver haar niet door de verftandigere *Agatha* onder het oog brengen, dat alleen in hare dwaze en onbetamelijke handelwijze dit *noodlot* is gelegen? Maar neen, deze fchermt ook al met een *noodlot*, en fpreekt zelfs van een *valsch* noodlot. De aanvang van een' harer brieven luidt aldus: „ Ongelukkig meisje! welk *valsch noodlot* bragt u, in het „ ftil nachtuur, op eene gladde ijsbaan, omringd van val„ ftrikken, aan uwe onervarene jeugd gefpannen; eene baan, „ waarop de wijsheid (?) moeite zoude hebben zich ftaande „ te houden. — Ik zou u met billijke verwijten kunnen over„ laden, doch deze genezen de wonde niet. Ik werp den „ fteen niet op u, maar op dengenen, die uwen val heeft „ bewerkt, — Gij waart als het ware het werktuig (?), om„ dat gij onnoozel waart; hij, de beftuurder van hetzelve, „ wijl hij listig was. — Wanhoop niet! deze waarheid is God „ ook bekend; Hij is te barmhartig, om u te verlaten — ga „ voort u tot Hem te wenden. — Gij vielt, — wel nu: wie „ viel niet eenmaal in zijn leven? Wij ftruikelen allen in „ vele, — onze enkelen ftaan bijster onzeker op den weg „ des levens, met millioenen zonden bezaaid — Hij zal u „ oprigten — want Hij rigtte eenmaal eene van de menfchen „ verftootene zondares op — maar denk alsdan aan zijne „ woorden, en *zondig niet meer*." Welk eene verwarring van zaken! Zoodanige leer is te gevaarlijker, dewijl te midden der valfche troostredenen ook eenige waarheid wordt gezegd, en de mensch buitendien reeds te ligt overhelt, om te plooijen. Vraagt men, waarin dan wel het *valsch noodlot*, dat *Cornelia*, in het *ftil nachtuur*, op die *gladde ijsbaan*

bragt, beſtaan hebbe, zij zelve geeft dit in eenen brief aan hare vriendin te kennen. Zij kwam, op zondagavond, met *Hugo* uit de kerk, alwaar zij *de voortreffelijkheid der deugd* had hooren prediken. Dat moet zeker weinig invloeds op haar gehad hebben; want, buiten weten en tegen den uitdrukkelijk verklaarden wil van haren, reeds gevaarlijk kranken vader, neemt zij den jongen Baron mede in huis. En wat deed Jufvrouw *Hoogwerf*, terwijl de dood van haren man binnen kort was te verwachten? In een ander vertrek onthaalde zij op punch, en maakte zich vrolijk met de beide jonge lieden! Kortom, zij, eene vrouw van vijftig jaren, werd *dronken* en moest te bed gebragt worden!!! Nu bleef *Cornelia* alleen met den Baron, en vond er noch gevaar, noch onwelvoegelijkheid in, tot dat ..... het te laat was. — Het bedrogen burgermeisje, dat *Barones* meende te worden, gaat te *Rijswijk* wonen, en betreurt daar hare onbezonnenheid. *Hugo*, door zijne ouders buitenlands gezonden, ziet de Gravin *Henriette*, die, nog jong zijnde, aan een bejaard man is gehuwd. Hier vergeet hij weldra *Cornelia*, en wil den verliefde ſpelen bij eene getrouwde vrouw. Deze, jong, ſchoon en verſtandig, bovendien deugdzaam, vormt het plan, om den jongen *Hollander* te verbeteren, en het gelukt haar eindelijk, hem de verlatene *Cornelia* te doen trouwen, terwijl de geheel verarmde adellijke ouders nu gaarne hunne toeſtemming tot het huwelijk geven. De Heer *Hoogwerf* was reeds vóór geruimen tijd overleden. De jonge Barones meent gelukkige dagen te zullen hebben; maar de Adel behandelt haar met blijkbare minachting, en haar huiſelijk genoegen is mede weldra verdwenen. *Hugo* wordt een verkwister en leidt een liederlijk leven. Door tusſchenkomst van Gravin *Henriette* wordt hij op nieuw tot verbetering opgewekt, doch te laat; eene ſlepende ziekte, gevolg zijner ongeregeldheden, doet hem vroeg ten grave dalen, en *Cornelia*, door dezelfde kwaal aangetast, volgt hem weldra.

Zoodanig is hoofdzakelijk het beloop van deze verdichte geſchiedenis. Plaatsgebrek laat Recenſent niet toe, alle zijne aanmerkingen mede te deelen. Dit weinige dan nog. Onder de plaatſen, welke meer of min gevaarlijke ſtellingen, of althans ongepaste uitdrukkingen behelzen, zijn de volgende te rekenen: „ Nu (het zijn woorden van *Cornelia*, nadat *Hugo* gezworen heeft, haar, de verlatene, te zullen trouwen) ben ik meer gerust; de Predikant zegt, dat wij reeds voor

God vereenigd zijn, en mij het oordeel der wereld nu minder moet treffen." — „Veel fchooner (dit fchrijft *Agatha* aan *Cornelia*) is het, den geest boven de flagen der wereld te verheffen, en, door eene godsdienftige onderwerping, als eene regtgeaarde dochter des Christendoms, het *ja* en *amen*, op elke bejegening van het noodlot, uit te fpreken." *Christendom* en *noodlot* bij elkander! — „Zulks (het heerlijk oprigten na den val) is grooter, dan in het geheel niet te vallen, wijl eene herkregene deugd, met bittere, doch wijze lesfen verrijkt, meerder (meer) pal ftaat tegen een' nieuwen aanval." — „De Predikant wederlegde hem (*Hugo*, den afgeleefden zondaar, die met wanhoop in het hart zijn einde voelde naderen) zulks, door te betoogen, „dat, al had hij „de fchuld van het heelal op zich geladen, er nog vergeving „te hopen was, mits hij, vol demoed en opregt berouw, „zijne oogen op het kruis van Gods Zoon vestigde." Daarop kon dan ook de gewezen lichtmis, die eene door zijne fchuld ziekelijke vrouw, welker groote bezittingen hij doorgebragt had, met hare twee kindertjes in armoede achterliet, volkomen gerust fterven; althans de laatfte woorden, die hem in den mond gelegd worden, en die ons, van wege derzelver vermetelheid, deden huiveren, zijn deze: „Nu heb ik mijn levensfpoel afgewonden, ik gevoel mij gefterkt naar den geest, en zoo gerust, als op den dag toen ik, in den leeftijd der onfchuld, mijne geloofsbelijdenis aan den Vader, den Zoon en den Geest aflegde, in wiens handen ik mijne zondige ziel beveel; en nu, vaarwel!...." De recenfie zou te lang worden, indien men al het onnaauwkeurige, onbekookte en verkeerde wilde aanwijzen. De aangehaalde plaatfen zijn letterlijk overgenomen. — Gebreken in taal en ftijl zijn te menigvuldig, om ze aan te ftippen. De Schrijver maakt te veel jagt op beelden, in welker gebruik hij foms niet gelukkig is; b. v., om nog iets te noemen: „hoop en vertrouwen op God, zijn de *fteunkrukken*, waarop ik voortga." Dit fchreef NB. *Cornelia*, toen zij met rijtuig zou vertrekken, om *Hugo* buitenlands op te zoeken.

Het hoofddenkbeeld van dezen Roman is niet ongelukkig gekozen; maar de bewerking laat veel te wenfchen over. Men bemerkt, over het geheel, zekere ligtzinnige oppervlakkigheid, benevens eene gevaarlijke zucht, om geestig of aardig te zijn, zelfs waar het onderwerp van ernftigen aard is. De ftijl kenmerkt zich door onnaauwkeurigheid en vele gemeene

uitdrukkingen. Misschien werd dit boek, even als vorige werken van den Schrijver, ook met gretigheid gelezen door zekere lezers en lezeresfen; hij houde dit echter niet voor een afdoend bewijs van de innerlijke waarde, en wachte zich, zoo hij nog meer mogt willen schrijven, voor alle overhaasting.

J. C. WATTIER ZIESENIS, *eerste Tooneelkunstenaresse van Nederland, in eene Redevoering geschetst door* MATTHIJS SIEGENBEEK. *Gevolgd van Aanteekeningen, eenige Dichtstukken tot hare eer, en een Vertoog over de middelen ter vorming van een Nationaal Nederlandsch Tooneel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1828. *In gr.* 8*vo* 100 *Bl.* *f* 1-25.

Te regt maakt de geachte Schrijver, in de voorafspraak zijner rede, opmerkzaam op het verblijdend teeken des tijds, dat een Hoogleeraar aan 's Lands eerste Akademie, tevens Verkondiger van het Evangelie, het, zonder gevaar van zijne regtzinnigheid en achtbaarheid in de waagschaal te stellen, ondernemen durft, om niet slechts het Tooneel te verdedigen, maar zelfs, in eene openlijke bijeenkomst, eene Lofrede te houden op het kunstvermogen en de zedelijkheid eener overledene Tooneelkunstenaresse. Wie had dit nog vóór dertig jaren durven wagen! Waarlijk, wij hebben reuzenschreden gedaan, vooral wanneer wij ons in dit opzigt met het als zoo hoog verlicht geprezene *Frankrijk* vergelijken, waar men zelfs de beroemdste beoefenaars der edelste en moeijelijkste kunst na hunnen dood eene eerlijke grafplaats weigert. En men durft ons, *Noord-Nederlanders*, beschuldigen van achterlijkheid op de baan der beschaving en verlichting! Wij maken geen ophef en misbaar gelijk onze naburen, maar bewijzen zwijgende onze vordering door onze daden.

Reeds vroeger hebben wij, bij de aankondiging der *Gedenkzuil* van BARBAZ en der *Lofrede* enz. van WESTERMAN, eene welverdiende hulde aan het onvergelijkelijk kunsttalent der groote WATTIER toegebragt; en wij mogen derhalve, om het toen gezegde niet te herhalen, volstaan met de betuiging, dat de Hoogleeraar SIEGENBEEK zich gekweten heeft van zijne taak op eene wijze, die men verwachten moest van zijne onbetwistbare Redenaarsgave en van zijne veelja-

rige bekendheid en perſoonlijken omgang met de beroemde Kunſtenares. Hare bijzondere lotgevallen en huiſelijke betrekkingen ſlechts ter loops aanroerende, bevlijtigt hij zich voornamelijk, om de eigenaardigheid en grootheid van haar talent te doen uitkomen, door eene naauwkeurige ontleding der ſchoonheden, welke zij in hare lievelingsrollen, als die van *Elfride*, *Fredegonde*, *Epicharis* en *Maria van Lalain*, deed ſchitteren; en hij heeft op deze wijze de voorbijgaande en vlugtige verſchijning van hare kunstbekwaamheid in eenen, duurzamen vorm overgebragt, welken ook zij kunnen bewonderen, die haar nimmer hebben aanſchouwd.

Als eene toegift ontvangen wij eenige aanteekeningen, onder welke in belangrijkheid verreweg uitmunt die over den beroemden Tooneelſpeler MARTEN CORVER, den Leermeester van WARD BINGLEY en van onze WATTIER. Daar er bijna nergens eenig berigt omtrent dezen grooten kunſtenaar te vinden is, zijn wij den Heere SIEGENBEEK dubbelen dank ſchuldig voor de uitvoerigheid, met welke hij dit onderwerp behandelde, en den verdienſtelijken Tooneeldichter J. VAN WALRÉ voor de welwillendheid, met welke hij de daartoe noodige berigten mededeelde. Verder lezen wij nog eenige gedichten ter eere van WATTIER, onder welke dat bij haar graf door den Heer J. BOSSCHA uitgeſproken onderſcheiding verdient. Het beſluit maakt een vertoog *over de middelen ter vorming van een Nationaal Nederlandsch Tooneel*, vroeger reeds afgedrukt in het Mengelwerk van den *Recenſent, ook der Recenſenten*, voor 1818, hetwelk wij dus als bekend mogen vooronderſtellen, en waarover wij thans dit alleen willen zeggen, dat de voorſlagen, daarin vervat, hoe welgemeend ook, ons gedeeltelijk onuitvoerbaar ſchijnen, en dat door de voornaamſte derzelve eene dwingelandij over het edelſte vermaak van het publiek zoude worden ingevoerd, welke daarenboven geen doel zoude treffen; daar de Schouwburgen waarſchijnlijk ſpoedig ledig zouden blijven.

Dichterlijke Verſcheidenheden voor jonge lieden uit den beſchaafden ſtand, ter beoefening van uiterlijke welſprekendheid; bijeenverzameld door J. DE BREET. *Met Platen. Te Amſterdam, bij* C. Schaares. 1829. *In kl.* 8*vo.* 172 *Bl.* *f* 1 - 80.

Eene keurig uitgevoerde, met lieve plaatjes verſierde verza-

meling van kleine, reeds bekende en nog onbekende, dichtstukjes van grootere en kleinere poëten en verzenmakers, te veel in getal om ze afzonderlijk op te sommen. Al de eerste lichten van onzen Helikon laten hier hunne stralen wel niet schijnen, en men vindt daarentegen aan dit dichthemeltje wel een aantal sterretjes, welke men te voren niet opmerkte, of, om hare geringere grootte, naauwelijks kon onderkennen; maar, *desalniettemin en evenwel nogtans*, de onvermoeide WARNSINCK en de bloemrijke MOENS, B. KLIJN en WITHUYS, SIFFLÉ en DOIJER, ja zelfs TOLLENS en LOOTS hebben het hunne bijgedragen, om dit bundeltje tot een allerliefst geschenk te maken voor jonge lieden uit den beschaafden stand; terwijl de verscheidenheid van trant en toon, van onderwerp en behandeling hetzelve zeer geschikt maakt, om te beantwoorden aan het op den titel uitgedrukte doel, de beoefening van uiterlijke welsprekendheid, of, gelijk wij liever geschreven zagen, en de verzamelaar het ook wel gemeend zal hebben, van kunstmatig lezen. Wij wenschen dus dit bevallige boekje eene voorspoedige reis, en willen dezelve niet vertragen, door iedere kleinigheid in eene goudschaal te wegen; welke ondankbare taak hier de moeite niet zou beloonen.

Anekdoten van NAPOLEON, *ter regte beoordeeling van zijne denkwijze, zijn karakter en zijne daden. II Stukjes. Te Groningen, bij* W. Zuidema. *In kl.* 8vo. 260 *Bl.* *f* 2 - 20.

„Anekdoten aangaande NAPOLEON," zoo had dit werkje kunnen heeten, en dan ware aan den titel grootendeels (want men vindt ook wel iets, dat niet tot hem behoort) beantwoord. Maar de denkwijze en het karakter en de daden diens mans laten zich uit deze verzameling van allerlei ongelijksoortige Anekdoten, vooronderdsteld, waaraan wij zeer twijfelen, dat die alle waar zijn, in geenen deele beoordeelen.

Wij willen eenige voorbeelden aanvoeren. Het *gewigtig Staatsgeheim*, I, bl. 60. Men leest hier van TALLEYRAND's verijdeling der voorstellen van CAULAINCOURT, ten voordeele van NAPOLEON's familie. — II, bl. 2. *Sire! wijs mij slechts eene grootere som tot onderhouding van uwe stallen aan, en ge kunt zoo vele paarden dood rijden, als ge wilt*, zeide CAULAINCOURT eens tot NAPOLEON, toen

deze zich beklaagde over de langzaamheid der reis. Wat leert men daaruit toch *regt* beoordeelen? — Wat doet, bl. 53, een verhaal van het akelig lot der *Fransche* gevangenen in *Spanje* af ter beoordeeling van NAPOLEON, die hier niet eens te pas komt? ezv.

Men mag twijfelen, of sommige Anekdoten wel bewijzen, wat ze naar derzelver opschrift bewijzen moeten. Ons bewijst die over NAPOLEON's *tegenwoordigheid van geest*, I, bl. 14, en *overgang over de brug van Arcole*, bl. 15, ja wel groote onversaagdheid, maar ook zekeren roekeloozen trots. En hoe kan, vragen wij, iemand uit deze boekjes *regt* beoordeeld worden, van wiens kleinmoedigheid, waarin hij zich het leven benemen wilde, bijgeloovigheid en, ja, kinderachtigheid zoo wel verhaald wordt als van zijne grootheid van ziel ezv.; in één woord, van wien veel edels en prijzenswaardigs op zichzelve tusschen veel verfoeijelijks staat opgeteekend?

Er is hier, bij veel onbeduidends, echter ook een en ander belangrijks en vermakelijks in, zoo als het met zulke verzamelingen gaat. Ze zijn uit een *Engelsch* werkje van den Heer IRELAND, naar eene *Hoogduitsche* vertaling, en uit een *Hoogduitsch* geschrift, „*Napoleana*," ontleend. Voor elk deeltje staat de afbeelding van deze of gene bijzonderheid.

Een der aardigste Anekdoten, die echter wel *onzen* landaard, of liever onzen boerenstand, maar geenszins NAPOLEON, die er met een' langen neus afkwam, kenschetst, willen wij overnemen:

„NAPOLEON *en de Hollandsche Boer*. (*)

„NAPOLEON kwam op de reis, welke hij een paar jaren vóór zijnen val naar *Holland* maakte, in het huis van eenen boer, dat, geheel op zichzelve, aan den oever van de *Schelde* lag. Twee Adjudanten vergezelden den Keizer. Een van hen zeide tot den boer: „De Keizer komt!" De boer bleef zeer gerust met zijnen pet op het hoofd zitten, antwoordende: „Wat kan mij dat schelen?" Op dit oogenblik treedt NAPOLEON binnen. „Goeden dag, mijn vriend!" De boer neemt zijn petje af, doch blijft zitten, zonder iets meer te doen, dan met de grootste koelbloedigheid het „goeden dag!" te herhalen.

„Ik ben de Keizer," voer NAPOLEON voort.

„Gij?"

„Ja, ik!"

„ Dat doet mij pleizier."
„ Ik wil u gelukkig maken."
„ Ik heb niets noodig."
„ Hebt gij dochters ?"
„ Ja."
„ Hoe veel?"
„ Twee."
„ Ik wil ze uithuwelijken."
„ Neen! dat zal ik zelf wel doen."

„ Bij deze woorden, welke NAPOLEON niet weinig verbaasden, keerde hij den boer den rug toe en ging henen."

(*) *Le Moissonneur*, par J. S. QUESNÉ. Tom. I, *Paris* 1824.

Studenten Almanak, 1829. *Te Leyden*, *bij* L. Herdingh en Zoon. *In kl.* 8*vo*. 148 *Bl.* *f* 1 - 30.

Dit jaarboekje, dat door eenige vaderlandlievende kweekelingen der Leydsche Hoogeschool, terstond na de herkrijging onzer onafhankelijkheid, in het laatst van 1813 werd aangevangen, is onafgebroken tot heden toe voortgezet door de zich telkens opvolgende Akademische Jeugd. Het bevat, behalve de vaststaande stukken van iederen Almanak, de namen en woonplaatsen der Studenten, de lijst der Leeraren, de volgorde der Lessen, de voortzetting der Geschiedenis van de Hoogeschool, dit jaar vooral belangrijk door de echt *humane* wijze, op welke een ongelukkig voorval, dat zoo veel gerucht gemaakt heeft, in dezelve wordt beschouwd, en eindelijk eene verzameling van dichtstukjes, onder welke zelfs een Engelsch en een Hoogduitsch, die over het algemeen niet alleen aanmoediging, maar zelfs lof verdienen. De *Schipbreuk*, de *Wees* en de *Lurley* zijn versjes, welke zelfs den *Nederlandschen Muzen-Almanak* tot grootere eer zouden verstrekken, dan vele andere, die er in worden opgenomen; terwijl het Ontgroeningslied, ΜΗΔΕΝ ΑΓΑΝ, of *Niets te veel*, getiteld, in deszelfs maker den waarachtigen Dichter bewijst. Heil der Hoogeschole, die de rijpende vruchten der wetenschap zoo weet op te sieren met de bloesems der kunst, en waar liefde voor Vaderland en Verlichting ons tegenademt uit iederen toon der jeugdig dartelende Zanggodin!

In het *Meng.* van dit No. bl. 263, reg. 21, staat *titelst*, lees *titels*; en reg. 27 *in gesloten*, voor *ingesloten*.

BOEKBESCHOUWING.

Nagelaten Leerredenen door THEODORUS ADRIANUS CLARISSE, *Theol. Doct. en Prof. te Groningen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1829. *In gr. 8vo. IV*, 342 *Bl. f* 3-:

Deze Leerredenen waren niet bestemd voor de uitgave. De bedroefde weduw en de treurende vader des dierbaren overledenen meenden echter aan het verlangen van velen te moeten voldoen. Wij verheugen ons over dit besluit. Nimmer hoorden wij den waardigen Hoogleeraar prediken. Wij lazen deze Leerredenen met veel genoegen en stichting, maar tevens met een smartelijk gevoel van gemis, daar dezelve zoo vele bewijzen zijn, wat en *Groningen* en het Vaderland in den bekwamen man heeft verloren, die, uitgerust met eene ruime mate van kundigheden, daarbij nederig en bescheiden en hartelijk belang stellende in de bevordering van echt Christendom, nog jaren lang voor de uitbreiding van het rijk der waarheid had kunnen arbeiden. Een veelbelovend man werd der maatschappije en zijne naaste betrekkingen, naar menschelijk inzien, te vroeg ontnomen; doch ons, kortzigtigen, past het, eerbiedig te berusten in de schikkingen van hoogere wijsheid, daar wij mogen vertrouwen, dat hun, die God liefhebben, alle dingen medewerken ten goede. Zoodanige Christelijke gezindheid straalt velerwegen door in deze Leerredenen, welke bovendien zich kenmerken en aanbevelen, niet door gekunstelde welsprekendheid, maar door belangrijkheid van zaken, door onbekrompene denkwijze, en door een' duidelijken, edelen, den kansel waardigen stijl, die naar eisch der onderwerpen afwisselt, en niet kan nalaten de aandacht te boeijen.

De eerste Leerrede in dezen bundel, onder het opschrift: *Wien maakt de waarheid vrij?* is ook de eerste, welke door CLARISSE, in zijne betrekking als Hoogleeraar en

Prediker te *Groningen*, werd uitgefproken. Na eene gepaste inleiding, overeenkomftig tijdsgelegenheid, volgt I. de verklaring van den tekst, JO. VIII: 31b, 32, en wordt aangemerkt, dat *waarheid* hier doelt op de leer van JEZUS, dat alleen zijne *echte leerlingen* de genen zijn, die *in zijn woord blijven*, en dat de Heiland den zoodanigen *bevrijding van flavernij der zonde* belooft. De Hoogl. handelt vervolgens II. over de zekerheid en gegrondheid van het in den tekst gefprokene, waarvan hij het hoofddenkbeeld opgeeft met deze woorden: *Hen alleen, die* JEZUS *voorfchriften willen blijven opvolgen, maakt de waarheid vrij.* En dit algemeene wordt nader ontwikkeld in twee bijzonderheden: 1. *De waarheid bezit het vermogen, om den mensch in alle opzigten waarlijk vrij te maken. Alle waarheden hebben eenigermate deze kracht; doch voornamelijk zijn het de waarheden des Evangelies van onzen Heer* JEZUS CHRISTUS, *die bij uitnemendheid dit vermogen bezitten*; en 2. *Opdat de waarheid haar bevrijdend vermogen zal kunnen uitoefenen, is het noodig, dat de mensch een blijvend voornemen opvatte, om naar de lesfen en voorfchriften van* JEZUS *te leven.* Met eenige aanmerkingen en opwekkingen wordt III. de rede geëindigd. — Hier beviel ons vooral de hartelijke toefpraak aan de ftuderende jongelingfchap. Tot dezelven wordt onder anderen gezegd: „ Gaat voort, ik bid het u, met onafhankelijk van alle menfchelijk gezag naar waarheid te ftreven. Gaat voort met uw eigen oordeel te gebruiken. Gaat voort met eene redelijke, u zoo waardige, vrijheid te handhaven, en u alzoo den eernaam van zonen der wijsheid waardig te maken. Maar bedenkt bij dit alles, dat het beginfel van alle wijsheid de vreeze Gods is, en dat Hij, die in het woord van JEZUS niet blijft, noch waarheid noch vrijheid immer vinden kan. Begint dan daarmede, of — daar ik van u vertrouwen mag, dat gij reeds begonnen zijt — gaat daarmede voort. Laat u door geenen ijdelen waarheids- of vrijheidsnaam zonder wezen immer begoochelen of verleiden. Verre zij van u de fchandnaam van door losbandige ongeregeldheid gekenmerkt te willen worden."

Gods eer door den Sterrenhemel verkondigd, naar *Ps.* XIX: 2, is het onderwerp der tweede Leerrede. In dezelve wordt aangetoond, I. *wat* de hemelen vertellen — Gods eer en heerlijkheid; II. *wie* deze prediking kunnen, mogen en moeten hooren, en III. welken indruk de taal der hemelen moet maken op hen, tot welke dezelve gerigt wordt. — Een belangrijk onderwerp, behandeld op eene waardige wijze. Ja, zoo kan er regt nuttig gepredikt worden over de werken der fchepping.

De derde Leerrede heeft *Hand.* XVII: 28b. ten tekst, en ftelt den *mensch* voor, als *van Gods geflacht*. In de inleiding wordt gezegd, dat men algemeen belang ftelt in eene goede *afkomst*, en vervolgens aangemerkt, dat roem op voorouderen, zonder eigene verdienfte, ijdel is, en vaak de reinfte deugd onder den meest gefchandvlekten naam fchuilt; terwijl hij, die zijn geflacht zich naauwelijks zonder zekere fchaamte kan voorftellen, dikwijls het voorbeeld der eerwaardigfte godsvrucht geeft. — Gaarne zal ieder dit toeftemmen; doch nu volgt eene uitdrukking, die ons minder beviel: *Ja, de heiligfte der menfchen, de onbevlekte Heiland, telde de fchandelijkfte booswichten onder zijne voorvaderen.* Naar ons gevoel had liever dit voorbeeld niet, ten minfte niet *alzoo*, bijgebragt moeten worden. Overigens lazen wij deze Leerrede met zeer veel genoegen. Met hoe veel regt PAULUS kon zeggen: *Wij zijn Gods geflacht*, wordt I. aangetoond; II. welk een groot voorregt daarin gelegen zij, en III. hoe wij geftemd moeten zijn, om het hem met vrijmoedigheid te kunnen nazeggen. Uit het eerfte deel fchrijven wij gaarne het volgende over: „ Doch hooger nog verheft zich de borst en driftiger golft het bloed, als wij dien aanleg tot zedelijke volmaaktheid in ons opmerken, die ons eerst waarlijk den Heiligen gelijkvormig maakt. Dit gevoel, van vrij en ongeftoord te handelen, over alle beletfelen te kunnen zegevieren, in weerwil van alle verzoeking ten kwade, van vervolging en hoon en leijerij, het regte pad te kunnen blijven bewandelen, en, te midden der ftormen dezes levens, het hulkje in

veilige haven te kunnen fturen; dit gevoel, door de ondervinding van den bijftand des Heiligen Geestes zoo zeer verfterkt en verlevendigd, overtreft alle befchrijving. Wij kunnen volmaakt, wij kunnen heilig worden, gelijk God heilig is. Daar, daar, ligt 's menfchen waardij! Waar was immer iemand, die voor het goede geheel geen gevoel had? Bij welk volk werd immer de wreedaard, de vrek, de trotfche bemind? Waar nederigheid, weldadigheid, vriendelijkheid, dankbaarheid niet geëerd? En wie zal ons den eernaam van Gods geflacht weigeren, als het onze aanleg is, Gods bevelen op te volgen, vreugde en heil om ons heen te verfpreiden, medearbeiders Gods te worden? — als de ftem van God zelven in ons geweten fpreekt, — als wij rondom ons zoo veel geestdrift voor het goede ontwaren, — als goed en eer en leven wordt opgeofferd voor het behoud van ware deugd, — als wij eenen ABRAHAM zijn' zoon op den brandftapel zien brengen uit gehoorzaamheid aan, en in vertrouwen op zijnen Heer — een' JOZEF beleedigingen met weldaden vergelden — een' DAVID zijnen vijand en vervolger het leven fparen, — als een STEFANUS zich voor zijnen Heer laat fteenigen — een JOANNES het voorbeeld geeft van ongeveinsde menfchenliefde — een PAULUS alles overtreft in brandenden ijver en onvermoeide ftandvastigheid, — als de Bijbel, de gefchiedenis, onze eigene ervarenis ons honderde bewijzen opleveren van onverniste deugd en onverwrikte godsvrucht, — als, eindelijk, alle die voorbeelden ineenfmelten en verdwijnen in het eenige voorbeeld van den eenigen Heiland; — zeg, dwaze bediller! waar blijven dan uwe bedenkingen? Met droefheid, ja, betreuren wij het, dat door 't bederf, dat in de wereld is, zoo veel van dien heerlijken aanleg bij velen fchandelijk verloren gaat; doch zelfs in 's menfchen verkeerdheden is zijn hemelfche oorfprong nog zigtbaar, en elke zijner afdwalingen draagt het kenmerk van verbasterde grootheid; want ook zelfs de woedendfte heerschzucht, de laagfte wellustigheid, de kruipendfte lafhartigheid fpruit voort uit dezelfde bron, waaruit bij betere

ontwikkeling de verhevenste zielskracht, de warmste menschenliefde, de edelste ootmoed, kortom, de goddelijkste deugd zou voortgesproten zijn."

JEZUS *vertrek van de aarde, een blijk van Goddelijke wijsheid*, naar 1 Cor. I: 25, is het onderwerp der vierde Leerrede. Na I. het noodige tot opheldering van den tekst gezegd te hebben, overweegt de Hoogl. II. verder, 1. wat het oogmerk van JEZUS met zijne werkzaamheid hier geweest zij; 2. hoe zijn vertrek dat oogmerk, naar menschelijke berekening, schijnt te hebben moeten tegenwerken, en 3. hoe evenwel, ook volgens hetgeen wij kunnen nagaan, van het vertrek des Heilands de goede uitkomst zijner werkzaamheden op aarde, voor een groot gedeelte, afhing. Ter toepassing worden, III. eenige gevolgen afgeleid uit het gesprokene. — Offchoon ook deze Leerrede veel goeds bevat, wilde ons echter het geheel minder bevallen. Deze aanmerking betreft wel voornamelijk, wat onder II. 2. voorkomt, waar, onder anderen, gezegd wordt: „En ook nu nog, daar wij wijd en zijd over het aardrijk den naam van JEZUS gepredikt zien, staan wij er over verbaasd, dat zulks heeft kunnen geschieden, offchoon JEZUS zelf is heengegaan." Ja, voor den tijdgenoot mogt het wenschelijker schijnen, dat de Heiland met zijne zigtbare tegenwoordigheid op aarde ware gebleven, van achteren blijkt ons Goddelijke wijsheid in de heilvolle uitkomst, daar de Heer *medewrocht door wonderen en teekenen*. JEZUS had volbragt, wat volbragt moest worden. Hij verliet dus de aarde. Zoo zoude aanbidding in geest en waarheid te beter bevorderd worden.

De vijfde Leerrede, over *het Godebetamelijke van* JEZUS *lijden*, naar *Hebr.* II: 10, werd uitgesproken bij den aanvang van het behandelen der lijdensgeschiedenis. Dezelve is eene gepaste inleiding hiertoe. Onder I. wordt de zin van den tekst aangewezen, welken de Hoogl. aldus omschrijft: „God heeft den Heer JEZUS CHRISTUS door zijn lijden tot den verheven bewerker onzer zaligheid gevormd en toegerust, en Hem ook al

zoo de hoogste zaligheid voor eeuwig verleend. Dit *betaamde* Hem, om welken alle dingen zijn; het was met zijne volkomenheden, met zijne heiligheid, wijsheid, goedheid en oppermagt volmaakt overeenkomstig; het strekte tot opluistering van zijne deugden, en stelde zijne Goddelijke grootheid in het heerlijkst licht." Dit wordt II. nader aangetoond, en wel in deze bijzonderheden: 1. God zelf heeft over JEZUS het lijden doen komen, en 2. Hij had daarbij de verhevenste, Hem waardige, bedoelingen. Te regt wordt hier aangemerkt, dat menschelijk geluk overal in de H. S. als hoofddoel des lijdens van JEZUS vermeld staat. Voorts volgen III. eenige toepasselijke opwekkingen, die aandringen op het behartigen van de middelen der genade.

De zesde Leerrede stelt *'s Heilands volmaakte onschuld en heiligheid, in hare hooge aangelegenheid beschouwd en geëerbiedigd*, naar *Hebr.* VII: 26ᵇ., voor. Het beloop derzelve is het volgende: Bewustheid van schuld deed zondige menschen toevlugt tot offers nemen en tot tusschenkomst van priesters, die gerekend werden, uit hoofde van volkomener heiligheid, meer vertrouwelijk tot de Godheid te mogen naderen. Doch ondervinding leerde, dat deze den broederen in alles gelijk waren. Men gevoelde dus behoefte aan eenen geheel reinen Hoogepriester; en zoodanig Hoogepriester of Middelaar is JEZUS CHRISTUS. Voorts wordt I. de *heiligheid* en volkomene *onzondigheid* des Heilands betoogd. Hier zouden wij eenige tegenwerpingen, welker mogelijkheid, zelfs bij iemand hunner, die JEZUS *bewonderen en eerbiedigen*, ondersteld wordt, en welke gezegd worden, *oppervlakkig eenen schijn van waarheid te hebben*, liever niet gelezen hebben. Op ons gevoel althans maakte het opperen van zoodanige bedenkingen een' onaangenamen indruk. Dezelve zullen toch wel niet ligt bij één' van de duizend hoorders opkomen. Wanneer men het gezag der H. S. erkent, kan er geen twijfel zijn aangaande de heiligheid van Hem, die in alles den broederen gelijk werd, uitgenomen de zonde. En al konde bij een' enke-

len zoodanige gedachten voor een oogenblik oprijzen, wij zouden evenwel die tegenwerpingen, hoe goed ze ook beantwoord worden, minder gepast op den kansel achten. — Dat de zondige mensch zoodanigen Hoogepriester of Middelaar noodig heeft, wordt II. aangewezen. Hier is veel waars en goeds gezègd over de gesteldheid en behoefte der menschelijke natuur.

De zevende Leerrede heeft dit opschrift: *Tegen het misbruik van de Kerkhervorming*, naar *Rom.* XIV: 16. Dezelve werd den 4 Nov. 1827. — dus tien jaren na de viering van het Eeuwfeest der Hervorming — uitgesproken. De inleiding, waarin over misbruik der beste zaken gesproken, en de vermaning des Apostels uit den zamenhang toegelicht wordt, dient ter aanleiding, om op het onderwerp te komen. Onder het goede, ons door de Hervorming ten deel geworden, telt CLARISSE, I. *vrijheid*, II. *verdraagzaamheid*, III. *zuivere godsdienst in geest en waarheid.* Menig woord, dat behartiging verdient, is hier gezegd. Verder wordt IV. de handhaving van het *grondbeginsel der gezuiverde leer* voorgesteld, als een vierde voorregt, door de Hervorming ontvangen. Misschien zou bij iemand de bedenking kunnen opkomen, of het wel noodig ware, zoo sterke tegenstelling tusschen *Goddelijke genade* en *menschelijke verdienste* te maken. Ieder toch moet innig overtuigd zijn, dat hij van zichzelven niets heeft en niets vermag; dat alles gave der Goddelijke liefde is, en het schepsel gevolgelijk niets van zijnen Schepper heeft te eischen. Zoude het ook wel goed zijn, zonder nadere bepaling, te zeggen, dat ZWINGLI en LUTHER verschenen, *door God gezonden*, en dat andere *Godsmannen* hen volgden? Ja, in het algemeen kan en moet men erkennen, dat al het goede van God komt, en voor zoo verre is het dan, in zekeren zin, *Goddelijk;* maar de Hervormers, ofschoon onder het hooge bestuur der Voorzienigheid werkende, waren echter geene *Godsmannen*, gelijk de Profeten en Apostelen.

De achtste Leerrede, over *Rom.* XIV: 7—9, ter na-

betrachting op het H. Avondmaal gehouden, ſtelt den *Christen, in leven en ſterven*, als CHRISTUS *dienaar* voor. Op eene gepaste wijze wordt aangedrongen, dat *de Christen in alles overeenkomſtig den wil van J. C., die door zijnen dood en door zijne opſtanding over dooden en levenden de heerſchappij verworven heeft, werkzaam moet zijn.*

De negende Leerrede, over *de onafhankelijke vrijmagt Gods in het bewijzen zijner weldaden*, naar 1 *Cor.* IV: 7ᵃ., werd uitgeſproken na den zeevloed van 1825. Dezelve heeft dus betrekking op de gebeurtenisſen dier dagen, en op plaatſelijke of gewestelijke omſtandigheden.

De tiende Leerrede, naar *Pſ.* IV: 7, diende *ter opwekking van moed en vertrouwen*, bij de heerſchende ziekte in *Groningen*, ten jare 1826. Een gepast woord ter opbeuring bij zoo veel leeds.

Evenredigheid van begunſtiging en verpligting, naar LUK. XII: 48ᵇ., is het onderwerp der elfde Leerrede, die in 1825 na het eindigen der groote vacantie werd gehouden. Van welken mensch men verklaren kan, dat hem *veel* is gegeven, wordt I. overwogen, II. waarom gezegd wordt, dat hem *veel toevertrouwd* is, en III. wat het beteekene, dat van den zoodanigen *overvloediger* zal *geëischt* worden. Hier is in het algemeen veel goeds en ſchoons gezegd; doch bijzonder trof ons de hartelijke toeſpraak, aan de Akademiſche jeugd gedaan. Gaarne ſchrijven wij het volgende daaruit af: „ En dit woord komt thans bijzonderlijk tot u, o Jongelingen! aan welke zulke gewigtige panden zijn toebetrouwd. Ook van u zal men veel, overvloedig veel, en dat van onderſcheidene kanten, eiſchen. Uwe Ouders, die met niet geringe opofferingen u zoo verre bragten, als gij thans gekomen zijt, het eerst. Het Vaderland en de Maatſchappij, aan welke gij zoo veel te danken hebt, daarna. En, eindelijk, de hoogſte Wereldregter zelf, die u uwe Ouders en uw Vaderland geſchonken heeft. Hebt gij hier uwen tijd naar eisch waargenomen? Komt gij met eer en kennis beladen naar de vaderlijke woning

terug? Wie telt dan de tranen van zalig genoegen, door hen geweend, dien uw geluk nog oneindig meer, dan uzelven, ter harte gaat? Doch moet hij, die een' ganschen leeftijd voor u heeft doorgezwoegd; moet zij, die u onder het hart gedragen en zoo voor u gezorgd heeft, als eene moeder alleen zorgen kan; moeten zij in stilte de misdrijven beschreijen, die zij openlijk zoeken te bedekken, of moet hen nog op een sterfbed de angst voor het toekomend lot van hem, wiens gedrag zij verfoeijen, maar dien zij nog niet kunnen haten, de laatste rustige oogenblikken verbitteren?... Jongelingen! kan u dat van het hart? kunt gij dit denkbeeld verdragen?"

De laatste Leerrede in dezen bundel, over *de vernieuwing van alles door het Christendom*, naar *Openb.* XXI: 5a., werd uitgesproken ter opening van het tweede vierdedeel der XIXde Eeuw. De Hoogleeraar laat eenige algemeene aanmerkingen over het doel der *Openbaring van* JOANNES voorafgaan. Hij houdt het daarvoor, dat de overwinning des Christendoms hier wordt aangekondigd; eene overwinning, die bij het leven des Schrijvers eenen aanvang nam, maar in den loop der eeuwen verder voltooid en eindelijk geheel volkomen moet worden. De belofte, in den tekst gedaan, is derhalve ook heden ten dage nog niet geheel vervuld. Door het Christendom wil God alle dingen *nieuw* maken. Velerlei, ook het kwaad zelve, werkt hiertoe soms mede. Zoo mogen wij verwachten, dat, onder hooger bestuur, het menschdom allengs zal vorderen in zedelijke verbetering.

Ons beknopt verslag zal, hopen wij, voldoende zijn ter aanprijzing van deze, over het geheel zeer goede en belangrijke, Leerredenen. Moge er hier of daar iets voorkomen, waarop eenige aanmerking gemaakt zou kunnen worden, men bedenke, dat de bekwame Opsteller, zoo hij tot de uitgave vroeger of later had besloten, buiten twijfel wel meer of min veranderd zou hebben. Geene hinderlijke drukfouten zijn ons voorgekomen. Op bl. 155 zal *rook* zeker *reuk der brandofferen* zijn moeten; bl. 180 staat: *ergert zich dan iemand aan, dezelve het is*

uwe schuld, voor: *aan dezelve*, *het is* enz.; bl. 291: *die nacht*, *in welke*, voor: *dien nacht*, *in welken*; bl. 325: *indien zij*, voor: *indien hij* (de menschelijke geest); en bl. 327. *zich nestelen*, in plaats van *nestelen*.

Dit boek vinde vele lezers; en zoo stichte CLARISSE, wiens vroegtijdige dood zoo velen bedroefde, ook na zijne scheiding van de aarde, bij voortduring, onder Gods zegen, overvloedig nut in menig huisgezin, ten einde het Christendom meer en meer allen tegenstand overwinne!

HUGONIS GROTII Annotationes in Novum Testamentum, denuo emendatius editæ. Vol. III, IV, V. Groningæ, apud *W. Zuidema*. 1827, 28. 8vo. 1067 pag. *f* 9-90.

Nadat in dit Tijdschrift voor het jaar 1827 aankondiging der beide eerste deelen van deze nieuwe uitgaaf der aanmerkingen van onzen onsterfelijken H. DE GROOT over het N. V. gedaan is, hebben wij van dezelfde keurige uitgaaf het 3de, 4de en 5de deel ontvangen, en voegen thans de aankondiging dezer drie deelen bijeen, dewijl hiermede de *Annotationes* op de geschiedkundige boeken des N. V. volledig zijn. Wij kunnen niet anders dan de zorg en vlijt des uitgevers prijzen, die met den meesten spoed zijn oogmerk gelukkig voortzet, en hopen dus, dat het werk zoo ten einde toe moge voortgaan. Men heeft ons gezegd, dat de Heer P. HOFSTEDE DE GROOT, zoo niet de uitgever van dit werk zou zijn, althans de correctie van hetzelve op zich genomen zou hebben. Indien dit overeenkomstig de waarheid zij, wenschen wij, dat deze man, die, zoo als bekend is, tot opvolger van wijlen den Hoogleeraar CLARISSE te *Groningen* in de Godgeleerdheid is aangesteld, door deze zijne nieuwe betrekking niet moge verhinderd worden in zijn gelukkig en verdienstelijk werk. Zeker is het toch, dat dit werk in goede handen gevallen is.

Over de aanmerkingen zelve van GROTIUS zeggen wij wederom niets, tot derzelver beoordeeling betrekkelijk. De hooge waarde is alomme bekend, en door deze nieuwe uitgave ook gestaafd. Over de uitgaaf alleen zouden wij te handelen hebben, indien wij niet reeds bij de aankondiging van het eerste deel er datgene van gezegd hadden, hetwelk ons hoofdzakelijk voorkwam; en dit ons oordeel is gedurig meer en meer bevestigd geworden. Wij hebben ons de lastige moeite getroost, om, voornamelijk in het derde deel, sommige plaatsen te vergelijken met de beste uitgaaf der *Opera Theologica* van GROTIUS, en door deze vergelijking ons overtuigd, welk eene zorg de uitgever bij den nieuwen druk aangewend heeft. Hoe ver die zorg gegaan zij, kan men uit zekere kleinigheid opmaken. De eigennaam, die of JOANNES of JOHANNES geschreven wordt, is, zoo ver wij hebben kunnen nagaan, altijd geschreven JOHANNES. In de beste uitgaaf van GROTII *Opera Theologica*, en in de *Biblia critica*, alwaar, zoo als bekend is, alle de *Annott.* van GROTIUS zijn overgenomen, wordt die naam niet overal op dezelfde wijze geschreven; zoodat iemand op het vermoeden zou kunnen komen, dat DE GROOT zich hierin niet gelijk gebleven was. Deze ongelijkvormigheid, nu, is in de nieuwe en *verbeterde* uitgaaf vermeden, alwaar wij overal JOHANNES gevonden hebben, waar ons die naam ook is voorgekomen. Men ga voort met dusdanige zorgvuldigheid, die zich tot zoogenaamde kleinigheden uitstrekt!

De Nagedachtenis van JO. HERM. KROM, *gehuldigd op den* 15 *Januarij* 1828, *in het Goudasche Departement Tot Nut van 't Algemeen, door* JO. H. LA LAU, *Predikant te Gouda. Te Delft, bij* de Wed. J. Allart. 1828. *In gr.* 8*vo.* 39 *Bl. f* :-60.

Wij kennen den Heer LALAU niet, maar wij hebben KROM gekend, juist even zoo lang en misschien haast

even zeer, van nabij gekend als hij; en wij geven hem het onverdacht getuigenis, dat hij den man naar waarheid geschetst heeft. Die deugden en bekwaamheden, maar ook die bijzonderheden en kleine zwakheden, welke hier worden opgegeven, bleken ons hem eigen te zijn: geleerd, diepdenkend en vol vernuft, schoon zijne leerredenen doorgaans zeer eenvoudig waren; met natuurlijke deftigheid en bevalligheid uitgerust, schoon onachtzaam op houding en kleeding, spotziek en vrolijk; een gemoedelijk Christen, een waarachtig menschenvriend, een lievende echtgenoot, een trouw vriend; schoon vrij in zijne denkwijze, wel eens scherp in zijne taal en eenig misbruik van zijne luim makende, jegens zijne dierbaarsten zelfs; vol wijsheid in de beschouwing, vol goedheid in het hart, maar, door de levendigheid van zijn gestel, beide wel eens voor een oogenblik verzakende.

Maar zelden vindt men, in eene lijk- of lofrede, bij het licht de schaduw zoo openhartig en zoo uitvoerig medegedeeld. Dit, echter, kon hier veilig geschieden, en draagt er toe bij, om ons de beeldtenis des mans te klaarder en te levendiger voor oogen te brengen. Ook stemt het gansche stuk van den Eerw. LA LAU, waarin zwier noch ophef gevonden wordt, met de eenvoudigheid van KROM's karakter en de plaats, waar het voorgedragen werd, ten volle overeen. Bevond zich echter iemand in staat en opgewekt, om, even als dit uitstekende geleerde en groote mannen somtijds de een van den ander gedaan hebben, met volkomene bekendheid van 's mans werk- en denkwijze, van alles, wat hij in onderscheidene tijdschriften (zoo als wij mede dankbaar gedenken) gelijk in openbare en misschien niet openbare geschriften heeft bijgedragen, een volledig beeld van 's mans wezen en waarde te ontwerpen, wij zouden zeker nog veel belangrijks vernemen. Als godgeleerde, als wijsgeer en vernuftig schrijver even opmerkenswaardig, verdiende hij althans in geene geschiedenis onzer letterkunde, hoe die ook heeten mag, te worden overgeslagen. Maar misschien gaat het in de letterkundige, als in de dagelijksche wereld,

waar oorspronkelijkheid, levendigheid, onafhankelijkheid dikwijls eer hinderpalen, dan hulpmiddelen ter bevordering, zelfs voor grondige en onbesprokene lieden, zijn. Wie u echter vergete of miskenne, edele, goede KROM! wij houden u voor altijd in gezegend aandenken.

Natuurkundige Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. XVden Deels 2de Stuk en XVIden Deels 1ste Stuk. Te Haarlem, bij de Wed. A. Loosjes, Pz. 1826—28. *In gr. 8vo.* 343, *en LXXII*, 137 *Bl. f* 5-40.

Het tweede Stuk des vijftienden Deels bevat eene Prijsverhandeling van de Heeren BENNET en VAN OLIVIER over de dieren, tot de zesde klasse van LINNÆUS behoorende, die in ons Vaderland voorkomen. Voor dit gedeelte was in ons land reeds het een en ander bekend, en vooral maakten zich de Zeeuwsche waarnemers BOMME, SLABBER en bovenal BASTER in dit opzigt verdienstelijk. Ook hadden PALLAS, in zijne *Miscellanea Zoologica*, en DE GORTER voor de Zoophyten, in zijne *Flora*, bijdragen gegeven. Dit alles is door de Schrijvers dezer Prijsverhandeling bijeengebragt en tot een geheel vereenigd. Het stelsel van LINNÆUS was hier zeker nog minder bruikbaar, dan in eenig ander gedeelte van het dierenrijk. Doch de Maatschappij had hetzelve tot eene voorwaarde gesteld, en dit kan derhalve niet voor rekening der Schrijvers komen. Het is te wenschen, dat men langzamerhand in afzonderlijke gedeelten volgens eigen onderzoek bijdragen levere, tot dat men uit deze onderscheidene brokken eindelijk eene verbeterde *Fauna* van Nederland bekome. Daartoe heeft voor die dieren, welke men thans met zoo veel regt, als hooger bewerktuigd, van de overige wormen afzondert, en *mollusca* noemt, de Heer WAARDENBURG, in zijne Akademische Prijsverhandeling, (*Ann. Acad.*

L. B. 1826, 27) een zeer goed begin gemaakt. Eveneens heeft de onvermoeide vlijt van den Heer ANSLIJN, te Haarlem, de belangrijkste bijdragen tot de Insekten-*fauna* van Nederland geleverd, welke mede in dit Deel vervat zijn. De Maatschappij heeft hierbij, met zeer veel regt, de systematische verdeeling van LATREILLE doen uiteenzetten, en daarin de voorwerpen doen aanhalen, welke in de Verhandeling van BENNET en OLIVIER over de Nederlandsche Insekten waren opgenoemd, om alzoo het gebrekkige, waartoe zij zelve aanleiding gegeven had, zoo goed mogelijk te herstellen. Ook het Genootschap ter bevordering der Nat. Hist. te Groningen heeft aan de Maatschappij eene lijst van dieren aangeboden, ter aanvulling der *Fauna*, in het elfde, twaalfde en veertiende Deel der Verhandelingen geplaatst, welke lijst dit Deel besluit. — De ware weg, om eene goede *Fauna* te bekomen, is, dat elk alleen datgene opneme, wat hij of zelf gevonden heeft, of bij anderen gezien heeft, die geloofwaardigheid bezitten, en de plaats kunnen opgeven, waar zij het vonden. Al hetgeen enkel op waarschijnlijkheid berust, verwerpe men vooralsnog geheelenal, en voere van oudere Schrijvers niets aan, ten zij hunne figuren volstrekt geen twijfel omtrent de soort overlaten. Men moet daarbij vooreerst afstand doen van de zucht, om *veel* te kunnen opnoemen, en de lijst lang en breed te maken.

Het eerste Stuk des zestienden Deels behelst in de eerste plaats een vervolg van het historisch berigt der Maatschappij (van den jare 1825—1827). Wij hebben reeds vroeger gezegd, dat de Verhandelingen der Haarlemsche Maatschappij eenen beteren Corrector verdienden of behoefden; in dit historisch berigt en in de lijst der Leden vindt men nieuwe proeven van onachtzame correctie, b. v. (en tweemaal zelfs) *epidermus* voor *epidermis*, PARBOT voor PARROT, CORVET-HOOFT voor CORVER HOOFT, enz. enz. Wij hopen, dat men hierin voortaan meer zorgvuldigheid zal in acht nemen. Na dit historisch berigt volgt eene Prijsverhandeling

van den Inspecteur-generaal van 's Rijks Waterstaat A. F. GOUDRIAAN, ter beantwoording der vraag: welke middelen, behalve de gebruikelijke en niet voldoende, er kunnen aangewend worden, om de wellen, bij het funderen van diepe sluizen, te bedwingen, zoodat men in staat blijft, aan dezelve die diepte te geven, welke vooraf bepaald is; of men tot dat einde ook met vrucht van stoomtuigen, gelijk elders geschiedt, gebruik kan maken, en welke wijze bij ondervinding gebleken is de beste te zijn, om zich daarvan, tot het beteugelen der wellen, met het meeste voordeel te bedienen. — Deze met eene groote klaarheid, eenvoudigheid en beknoptheid geschrevene Verhandeling komt hierop neder, dat men in de gemelde wellen behoorlijk moet onderscheiden, of de belemmering besta in de overgroote massa van toevloeijend water op zichzelve, dan wel in het daarmede te gelijk medegevoerd wordende zand gelegen zij. In het eerste geval kan men het beletsel in zekere mate te boven komen door de kracht van uitmaling te vergrooten, en daartoe zijn stoomtuigen, niet alleen elders, maar ook in ons Vaderland, met vrucht gebezigd. In het tweede geval kan men daarmede het oogmerk niet bereiken; want met het toevloeijende water zoude ook het zand met nog des te grooter snelheid toevlieten. Hier dienen gevolgelijk andere middelen te worden aangewend, welke gezocht moeten worden in de funderingswijze bij inkassing op beton-beddingen. Door beton verstaat men een mengsel, bestaande uit levendigen kalk, tras, of onder water versteenende stoffe; voorts zand en steenstukken, in verschillende evenredigheden onder elkander verdeeld en gemengd, door welke eene bedding gevormd wordt, die, genoegzaam versteend zijnde, den grond sluit en bevestigt, en tot benedensten grondslag voor de verdere opbouwing dient. De beschrijving der eenvoudige en door de uitkomst zoo doelmatig bevondene wijze, waarop de inkassing en het uitstorten der beton in de werken voor de *Zuid-Willemsvaart* bij Maastricht verrigt zijn, volgt hierop; waarbij nog opmerkingen gevoegd

zijn, om de dikte te bepalen, die de beton-bedding hebben moet, om aan de drukking van het water wederstand te kunnen bieden. Daar het gebruik van stoomtuigen *in het algemeen* derhalve niet in staat is om het doel te bereiken, heeft de Schrijver te regt gemeend, de behandeling van de toepassing derzelven op deze werken te moeten achterwege laten.

De tweede Prijsverhandeling van dit Stuk handelt over de nadeelige gevolgen van den winter van 1822 op de boomen, heesters en planten, en over de middelen, die de nadeelige gevolgen der felle vorst eenigermate zouden kunnen voorkomen. Deszelfs Schrijver, J. C. OBERDIEK, Predikant te *Bardowick* bij *Luneburg*, geeft daarin duidelijke blijken van praktische oefening en opmerkzame waarneming. Zijn stuk laat echter, onzes inziens, nog veel te wenschen overig, en heeft geenszins die wetenschappelijke waarde, welke men thans zou mogen verwachten. Zoo zegt de Schrijver, b. v., dat het nog zeer twijfelachtig is, of de groote ruimte, die bevrozen water beslaat, niet voornamelijk van de in het ijs zich bevindende luchtblaasjes ontstaat (bl. 62), en schrijft aan de planten stellig eene eigene warmte toe, even als de dieren het vermogen zouden bezitten, in zichzelve vrije warmte te ontwikkelen (bl. 67, 68). Het is toch overbekend, dat de dieren dit vermogen geenszins algemeen bezitten, en dat men eenen watersalamander, die in het ijs vastvriest en met den dooi weder herleeft, toch wel geene eigene warmte-temperatuur kan toeschrijven. Wat de warmte der planten betreft, de zaak is zeker verre van *buiten twijfel* te zijn, gelijk de Schrijver zich uitdrukt, en de bewijzen, die hij bijbrengt, zijn zeer wel voor eene andere verklaring vatbaar. Waarschijnlijk zal de Schrijver deze beoordeeling niet in handen krijgen; anders zouden wij hem naar het vijfde Deel van de *Biologie* van TREVIRANUS verwijzen. Wij kunnen hierbij echter ons leedwezen niet verbergen, dat de Verhandelingen der Haarlemsche Maatschappij voor een groot gedeelte zoo weinig nationaal, en al zeer dikwerf

geschreven zijn door Duitsche geleerden, wier namen overigens in de geleerde wereld geheelenal onbekend zijn. Om nogtans eenig begrip van de Verhandeling, die voor ons ligt, te geven, willen wij gaarne aan den Schrijver den lof toekennen van met veel gezond oordeel het levensbeginsel der planten op den voorgrond te hebben gezet, en de schadelijke werking der koude geenszins in het werktuigelijk barsten der vaten, maar in het verminderen van eenen, tot instandhouding des levens, noodzakelijken prikkel gezocht te hebben. Het vooroordeel, dat meer aan de voorjaarsvorst toeschrijft, dan aan de aanhoudende winterkoude, wordt krachtig bestreden, en ook met veel waarschijnlijkheid opgemerkt, dat daarom juist de winter van 1822 zoo nadeelig werkte, omdat dezelve door een droogen zomer was voorafgegaan, waarin de groeikracht der planten reeds veel geleden had. Hoe krachtiger en sterker de planten zijn, des te beter zijn zij tegen de koude bestand, en daarom is ook het verplanten in het najaar, wanneer er een koude winter op volgt, zelden zonder nadeelige gevolgen. — Eene lijst van Nederlandsche Insekten van den Heer N. ANSLIJN, en van niet gelede ongewervelde dieren van den Heer W. P. VAN DEN ENDE, ter nadere aanvulling der Nederlandsche *Fauna*, besluit dit Stuk der Verhandelingen.

Onderrigting voor hen, welke door het magnetisch Somnambulismus hunne reeds lang verlorene gezondheid wenschen te herkrijgen of de onbekende oorzaken hunner ziekelijke kwijning wenschen te leeren kennen, en indien het mogelijk is, te doen ophouden, door P. J. VAN WAGENINGE, *Operateur, Heel- en Vroedmeester te Rotterdam. Te Rotterdam, bij* T. J. Wijnhoven Hendriksen. 1829. *In gr. 8vo. 28 Bl. f* 1-50.

Deze titel is lang, Lezers! en echter zegt ons de Schrijver: „Men zal in dit kleine Stukje misschien nog

iets meer vinden dan men verwacht en de titel beloofde."

Ja, zeker vindt men er wat *anders* in, dan men zou verwachten; of het echter *meer* zij, dan de breedsprakige titel belooft, durven wij niet zeggen.

Inderdaad, zoo de Heer VAN WAGENINGE zijne zaak belagchelijk en tevens verdacht had willen maken, zou hij daartoe geen beter middel hebben kunnen bezigen, dan deze brochure. Wij durven dus gerust de lezing van dit boeksken aanbevelen; want kwaad zal het, gelooven wij, niet doen.

Wil intusschen de een of ander liever zijn geld in den zak houden, en van ons slechts een kort verslag bekomen van hetgeen deze bladen behelzen, wij willen hieraan, om de *curiositeit* van het ding, wel voldoen. Zoo komt de onderrigting van den Rotterdamschen Operateur veelligt nog in meerdere handen, en elk doe er zijn voordeel mede!

Men wete dan, dat in dit boekje geenszins het *magnetiseren* als geneesmiddel wordt opgegeven: wie toch kan ook elken dag vaceren, om zich te laten bestrijken? Och neen, lieve menschen! gij kunt uw dagelijksch werk blijven verrigten. Twee dingen zijn slechts noodig. Gij zijt ziek; uw Arts kan u niet helpen. Welnu! twee dingen, zeg ik, zijn noodig. Voor het eerste durf ik instaan. Hebt gij eene slaapmuts? VAN WAGENINGE twijfelt er niet aan; *ieder mensch draagt er een* (bl. 10). Welnu, pak haar, na die eenigen tijd op gehad te hebben, eigenhandig in zijde of taf, doe haar in eene doos, en zend haar, *franco aan huis*, naar Rotterdam. En nu het tweede? . . . . Ja, het tweede weet ik niet, of gij wel hebben zult. Het is een goed geloof, niet in het Magnetismus in het algemeen, maar in zekere Jufvrouw STEFFENS, die voor het algemeene welzijn *Somnambule* is, slaapmutsen beruikt, en geneesmiddelen naar de mutsen inrigt. Ik vergat nog een derde vereischte; het zijn eenige drieguldens. En nu — hebt gij dit alles? Ik wensch er u geluk mede: zoo het slechts mogelijk is, uwe kwaal zal genezen zijn.

Wilt gij er nog meer van weten, Lezers? Hoort dan den man zelven:

„ Mejufvrouw C. M. M. STEFFENS, geboren „ BREMER, thans omtrent 52 jaren oud, die in haren „ gewonen wakenden ſtaat *geene de minſte* genees- of kruid- „ kundige kennis heeft, is nogtans in den toeſtand van „ *Magnetiſche Clairvoyance*, daarmede op eene verwon- „ deringswaardige en onbegrijpelijke wijze, reeds ſedert „ 10 jaren bedeeld, waardoor zij zich in ſtaat geſteld „ zag, zich zelve van een kankerachtig gebrek der Baar- „ moeder te genezen.”

„ Eene *nachtmuts* moet het zijn.” Waarom geene *nacht-br...?!* „ Omdat de *Somnambule* zulks *verkiesלijk* vindt.” Maar, onder anderen, ook „ omdat het *hoofd het meest* „ *geïſoleerde* deel is, en het *minst* in aanraking komt „ met andere ligchaamsdeelen van bijſlapende perſonen.”

„ Vele der door ons gebezigd wordende middelen zijn „ reeds lang *uit de mode*.”

„ Bij elke verzending ter Examinatie moet het geld „ daarvoor mede worden gezonden; zonder welke voor- „ zorg die onnagezien ſtaan blijft.”

„ Ook den Apotheker moeten de medicijnen dadelijk „ bij de aflevering worden voldaan, en geen krediet of „ rekeningen op tijd worden er gegeven.”

„ Het *Minimum* voor elke Examinatie is *f* 3-: met „ voorbehouding (daarenboven) dit naar gelang van perſonen „ en omſtandigheden, te wijzigen.” (Hoe onbaatzuchtig!) Geen mededoogen (wegens armoede) wordt er door den Heer VAN WAGENINGE verleend, dewijl men hem daarmede „ onophoudelijk vermoeit, zonder te toonen, ook „ iets voor het *Magnetisch Somnambulismus*, en dat nog „ wel tot eigen wel-zijn, van harte te willen opofferen.”

„ Ik wil nog doen opmerken dat deze geneeswijze niet „ geſchikt is voor behoeftige of in bekrompene omſtan- „ digheden zich bevindende perſonen, — dit is nu wel „ ongelukkig, maar toch waar.” (Natuurlijk! want van zulken is niet te halen.) „ Het kan,” zegt VAN WAGENINGE, „ niet zonder Plutus-gaven (geld) geſchie-

„ den. Doch ," voegt zijn Ed. er zeer naïf nevens , „ dit „ kan de waarde van dit middel niet wegnemen , integen- „ deel krijgt het daardoor welligt bij *les gens du ton*, „ meer aanzien , en ſtaat het hierin gelijk met de Badkuu- „ ren te *Aken* en *Scheveningen!*" (Dit ſchijnt ons met die *oudmodiſche* geneesmiddelen niet zeer gelukkig te ſtrooken!)

„ Is het geen *zedelijke moord*, wanneer men door „ mond of pen , ongelukkige lijders , waarvoor de gewo- „ ne *beperkte* geneeskunst geene hulp , geene redding „ meer weet , een *middel onthoudt* of *ontraadt* , hetwelk „ door *grenzenloos* ziels- en *ongekend* natuurvermogen „ werkt ," enz. en dat (mogt de Schrijver er nog wel bijgevoegd hebben) zoo *lucratief* is in de handen van den Kwakzalver.

„ Van den hoogſten en voornaamſten Medicus tot den „ laagſten en geringſten medicaster , is het geld de ſpring- „ en drijfveer hunner handelingen ; want *Point d'argent*, „ *point de ſuisſes ; point d'argent*, *point de partiſans* „ *ni traitement!* En te regt , het geld is wel waardig „ dat men er zich eenige moeite voor geeft. — Heeft het „ geld nu zulk eenen magtigen invloed , en kan men er „ zoo veel voor en door gedaan krijgen , dan vordert „ ook het welbegrepen belang van elken mensch , dat hij „ moeite zal doen om dezen magtigen hefboom meester te „ worden." (Ei , ei !) „ Daar er zoo veel voor geld gedaan „ wordt dat *ſlecht* is , zou het dan niet geoorloofd zijn , „ dat men een weldadig vermogen tot *weldoen* bezigde , „ en men zich zelven daarvoor eene belooning *verzekerde* , „ die de gewone menſchelijke ondankbaarheid maar al te „ vaak vergeten zoude , om zijn beſtaan en dat der zij- „ nen daarmede te onderhouden en te verbeteren ?" Wel , Mijnheer VAN WAGENINGE, daar komt het geld-aapje bij u leelijk uit de mouw ſpringen !

Volgt nog eene ſchandelijke toeſpeling , of vergelijking van zich en zijns gelijken , zelfs bij Hem , „ die, tot loon zijner „ verdienſten en weldaden , uit loutere dankbaarheid , maar „ ook voornamelijk daarom , dat Hij de *waarheid* leerde „ en openlijk bekend maakte , het *kruishout* verwierf."

Dit alles geschiedt in de negentiende eeuw, in een verlicht land, en wordt openlijk gedrukt in eene stad, die toch ook een Geneeskundig Bestuur van Toevoorzigt heeft! Wij verklaren er niets van te begrijpen. Hoe kan de Heer VAN WAGENINGE, die ons dan nu eens bitter is uit de hand gevallen, zich beroepen op zijne bevoegdheid, om inwendige geneeskundige praktijk uit te oefenen, als zijnde geëxamineerd als *Heelmeester ten platten lande?* Hij praktiseert immers te Rotterdam?

Doch, genoeg hiervan. Het wordt tijd, dat deze verkeerdheden met kracht worden bestreden. Het Magnetismus zelve verdient, als natuurverschijnsel, een ernstig onderzoek van praktische Geneesheeren en kundige Natuurkenners. In de handen van diegenen, waarin het nu berust, kan er nooit iets goeds van komen, wat er dan ook van zijn moge.

Wachter! wat is er van den nacht? De dageraad komt; maar het is nog nacht.

Europa's Toekomst, door den Schrijver van de Revue politique de l'Europe en 1825. Uit het Fransch vertaald. Te Brussel, bij Brest van Kempen. 1828. *In gr.* 8*vo.* 319 *Bl. f* 3 - :

Er was een tijd — en die tijd is nog niet verre van ons — toen de toestand van ons Rijk aan het oog des blijden aanschouwers een heerlijk uitzigt in de toekomst vertoonde. De eendragt niet alleen in het Noorden hersteld, maar ook in het Zuiden des Rijks; de harten der *Belgen*, zoo 't scheen, door 's Konings onvermoeide werkzaamheid, wijsheid, algemeene genaakbaarheid en minzaamheid, gewonnen; ons land door inboorlingen en vreemden, als het juweel van *Europa*, het voorbeeld eener *Constitutionele* Regering en van eene ware burgerlijke en godsdienstige vrijheid, geroemd; de treken der *ultramontaansche* Geestelijkheid, dier gezworene en sedert 1815 verklaarde vijandin der Grondwet, doorzien en te leur gesteld; de grond gelegd tot een verbeterd onderwijs, waardoor, bij de aanstaande bedienaars van den *Roomschen* eerdienst in *België*, eindelijk eens de sporen van *Spanjes*

langdurige heerschappij zouden verdwijnen, en dus ook de *Roomschen* eindelijk eens eene *Nederlandsche* kerk zouden hebben; allerwegen ontluikende welvaart, althans in het Zuiden (het Noorden getroostte zich zijnen stilstand, en weet dien althans niet aan den Koning); onze Vorst zoo algemeen geëerbiedigd, dat Koningrijken in de Oude en Gemeenebesten in de Nieuwe Wereld hem tot scheidsman verkozen: ziet daar het tafereel, dat *Nederland* ons bood, nog in den aanvang van 8281

En, gelijk het licht door het afstekende bruin nog verhoogd wordt, zoo prijkte ons Vaderland nog in helderder glans door het *contrast* met het naburige *Frankrijk.* Dáár zat, in een driemanschap, dat tegen de regten der Natie, gelijk tegen die der *Gallicaansche* kerk en tegen de onzijdige handhaving der vrijheid van eerdienst, had zamengezworen, huichelarij, *Jezuitismus* en *bureaucratie* vereenigd op eenen trotschen zetel, die de Natie van den troon afscheidde. Algemeene misnoegdheid en verachting eener ingedrongene Volksvertegenwoordiging; *Rome*, volgens zijne natuur in verbond met slavernij van gedachten en bekrimping van onderwijs: ziet daar een beeld van *Frankrijk!* — *Engeland* genoot, onder CANNING's vrienden, die bij mindere talenten nogtans deszelfs welwillende staatkunde toegedaan waren, nog de algemeene achting der vrijheidsvrienden, en gold voor het *Palladium* der *liberaliteit* in *Europa.*

Het was *deze* staat van zaken — want dezelve behoort reeds tot het gebied der *Geschiedenis* — die de pen des Schrijvers van *Europa's Toekomst* bezielde. *Franschman* of *Zuid-Nederlander* — wij weten het niet — behoort hij althans tot de sterkste en meest onbepaalde voorstanders van de zoogenaamde *liberale* gevolens; doch hij stond nog in het, thans, zoo 't schijnt, reeds verouderde, denkbeeld, dat een opgeklaard onderwijs, dat het afschudden der kluisters van monnikenopvoeding en der beginselen van GREGORIUS VII, dat het vervangen van monnikenlatijn door *klassieke* geleerdheid mede tot het *Liberalismus* behoorden. Diep verontwaardigd over het zoogenaamde *heilige verbond* der Koningen, waarbij zij den heiligen naam van den Godsdienst tot dekmantel bezigden, voert hij eene wel eens tot uitersten vervallende taal tegen de Koningen, vooral die van het Zuiden van *Europa*, en tegen de *Roomsche* Geestelijkheid, wier invloed hij te hoog, namelijk reeds uit de tijden van JULIANUS, op-

haalt, toen de Hierarchij nog onderling verdeeld, en niet genoegzaam *georganiseerd* was. Maar hetgeen hij van *Romes* ontwerpen en staatkunde (nooit veranderd door de omstandigheden, maar die alle tot haar doel bezigende) zegt, verdient de hoogste opmerking en behartiging: „*Europa* is het evenbeeld van *Spanje*. Het bevat eene beschaafde bevolking, „ en eene grootere barbaarsche bevolking. *Rome* maakt zich „ van de laatste meester, verkneedt ze, bezielt ze, onderrigt ze, om haar te eenigen dage tegen het beschaafde gedeelte aan te voeren. En men geloove niet, dat het voor „ deszelfs zegepraal noodig zij, dit gedeelte te eenemaal te „ verdelgen; het behoeft slechts de uitstekende verhevenheden van dit beschaafde gedeelte te knotten. Indien *Rome* „ eenige duizend keurlingen deed verdwijnen in elk rijk, waar „ het zich bedreigd ziet, zou al het overige tot slaafsche en „ zwijgende werkeloosheid gedoemd zijn. De troon der Paussen is op hetzelfde marmer opgerigt, waarop de troon der „ TIBERIUSSEN rustte."

Omtrent het staatkundige gaat onze Schrijver in zijnen afkeer voor onbepaalde Monarchijen zoo verre, dat hij min of meer overhelt tot de Republikeinsche Regering; hoewel eene heillooze ondervinding ons geleerd heeft, dat de groote Staten van *Europa* voor dien Regeringsvorm niet geschikt zijn, welke voor hen slechts de voetbank is tot eene *militaire* dwingelandij. Nogtans geeft hij de voorkeur aan de *constitutionele* Monarchij, en erkent daaronder (nog in 1827) *Engeland* en *Nederland* als Modellen. Hooren wij dezen warmen *Liberaal*. Bl. 255. „ De Koningen. die het meest met de beschaving éene lijn trekken, zijn de Vorsten uit het Huis „ van *Oranje*. De twee meest vrije, en meest edelaardig bestuurde Koningrijken, *Engeland* en de *Nederlanden*, hadden „ of hebben Vorsten uit het Huis van *Oranje* tot hunne Koningen. Het was onder hunne grootmoedige Regering, dat de „ vrije *Europesche* instellingen den gang hebben genomen, die „ zich tegenwoordig over alle volken uitstrekt. Ook is het naar „ die twee begunstigde Koningrijken, dat de Volken van *Europa* hunne blikken wenden, alsof zij dáár een voorbeeld „ van Regering wilden zoeken, of wel van derwaarts de „ staatkundige weldaden hoopten deelachtig te worden, welke de overige Koningen hun ontzeggen. (Bl. 216.) Het „ staatsbegrip der Vorsten van het Huis van *Oranje* is, de „ aan hunne wetten onderworpene Volken gelukkig te ma-

„ ken, zich van de andere Koningen te onderscheiden door „ de regtvaardigheid en de verdraagzaamheid van hun be„ stuur, en de stoffelijke krachten, die aan hun Rijk mogten „ ontbreken, door de zedelijke kracht van hunne Regering te „ doen vervangen. (Bl. 224.) Men zal de *Nederlanders*, te„ genwoordig onder het schild van eene vrijheidademende „ Grondwet, en onder de Regering van eenen Koning, die „ de bescherming der wetten door zijne persoonlijke deugden „ waarborgt, datzelfde Koningschap zien liefhebben, dat hen „ zoo zeer tegen de borst stiet, *doch hen thans eene vrijheid* „ *doet bezitten, welke zij nooit genoten onder de meest repu*„ *blikeinsche Regeringsvormen.* (Bl. 282.) Geene Geschiedenis „ levert ons eenen Koning op, die geregeerd hebbe gelijk de „ Koning der *Nederlanden*, ten ware het MARCUS AURE„ LIUS zij. Het is den Koningen zoo gewoon, uit de hoog„ te neder te zien en zich van alle gemeenschap te onthou„ den, dat de Geschiedenis den edelgezinden Vorst, die zich „ in onmiddellijke aanraking stelt met zijne Volken, als een „ bijzonder verschijnsel aanteekent."

„ Wanneer men *Europa* wil leeren kennen, moet men in„ zonderheid stilstaan bij den aanzienlijken rang, welken het „ Koningrijk der *Nederlanden* tegenwoordig in de staatkundige „ wereld bekleedt. Deszelfs *zedelijke* kracht is veel meer op„ merkenswaardig te achten, dan de *stoffelijke* kracht der an„ dere Heerschappijen. Het is een Koningschap, in het hart „ van *Europa* als het ware ten voorbeeld gesteld, te midden „ van die *despotieke* Regeringen, die den toon geven, of „ willen geven. Deszelfs vermaardheid werkt op alle Vol„ ken, en meer regtstreeks op *Frankrijk*, en het heeft eenen „ onberekenbaren invloed op de hedendaagsche raadslagen van „ *Europa*. De *Nederlanden* zijn de eenige Staat van *Europa*, „ die behoed is voor de twee plagen, welke alle Staten ver„ woesten; het priesterlijke juk en het aristokratische juk: „ want de andere Staten zijn onder het eene of onder het „ andere gekromd, of onder beide te gelijk."

Ziet daar de taal van eenen bij uitstek op de vrijheid kitteloorigen — hetzij *Franschman*, hetzij bewoner van *België*: want uit de pen van eenen *Hollander* is dit werk niet gevloeid. Hij voorspelt aan de Volken, onder het Huis van *Oranje* staande, een volkomen geluk. Wat is dan nu de reden, dat tegenwoordig de staat van zaken zoo geheel veranderd heet? Waarom moet thans alles in ons Koningrijk verkeerd,

verdrukkend, ftrijdig met de Grondwet en de Regten des Volks heeten? Waarom? De reden is zeer eenvoudig. Het is de verandering van zaken in *Frankrijk*.

De Natie heeft dáár, door eene wettige verkiezing, nieuwe vertegenwoordigers in de Kamer der Afgevaardigden doen verfchijnen, tegen welke het *ministeriële* driemanfchap niet beftand was. Derhalve heeft ook de met hetzelve ten naauwfte verbondene *Congregatie* het onderfpit moeten delven. Verfcheidene *Jezuiten*, aan welke het onderwijs ontzegd was, hebben *Frankrijk* moeten verlaten. Deze hebben zich gedeeltelijk naar *Zwitferland* begeven; anderen zijn op het eiland *Guernfey* afgewezen. Wat lag hun nu nader dan *Nederland? Hier* zijn ook wel maatregelen tegen deze verderfelijke Orde genomen; maar zij telt hier te lande, vooral in *België*, waar de Geestelijkheid nog zoo veel magt oefent, talrijke vrienden. Herwaarts dus begaven zij zich, en hier is hun een meesterftuk van ftaatkunde, hunner bloeijendfte tijden waardig, gelukt. De zoogenaamde *liberale* of vrijdenkende partij in *België*, die altijd nog hunkert naar *Frankrijk*, maar onder het Ministerie van VILLÈLE door deszelfs ftaatkundige beginfelen daarvan werd afgefchrikt, wenschte thans, *en* wegens de taal, *en* wegens de denkwijze en zeden harer hoofden en toongevers, die meer met de *Franfche* dan met de *Hollandfche* overeenkomen, hereeniging met dat Rijk. Zij waren daarenboven door eenige onvoorzigtige vervolgingen in regten verbitterd. Met *dezen* nu hebben zich de *Jezuiten*, de *Congregationisten* verbonden; en het is volftrekt geen bewijs tegen dit verbond, dat onder de tegenwoordige misnoegden zich zoo wel hoofden der priesterpartij, als bekende *Janfenisten* bevinden. Meermalen hebben eer- of wraakzucht of ftaatkundige dweeperij alle bedenkingen doen zwijgen, en de bitterfte vijanden in fchijn met elkander verzoend, of ook lieden van geheel tegenftrijdige denkwijzen ééne lijn doen trekken. Men denke flechts aan CONDORCET en ROBESPIERRE, aan VONCK en VAN DER MEERSCH, in verbond met VAN DER NOOT en VAN EUPEN, aan de *liberale* partij in *Frankrijk* (1822) met VILLÈLE tegen het Ministerie van RICHELIEU zamengezworen. Men geeft elkander wederzijds prijs hetgeen ieder het dierbaarst moest wezen, even als het tweede Driemanfchap te *Rome*, toen het den Staat onder zich brengen wilde. De *pfeudo-liberaal* laat den *Jezuit* het *onderwijs* over, mits deze (hoewel hij dit natuurlijk niet doe

dan met de *reservatio mentalis*) medeschreeuwe om *vrijheid van drukpers*. Allen vereenigen zich van harte in het eischen der *ministeriële verantwoordelijkheid aan de Natie*; dat is, om den Koning tot een' strooman te maken, en daarentegen eene onbepaalde Magt in handen der *Staten-Generaal* te stellen. — Zou de Natie daarbij zoo veel gelukkiger zijn? Wij twijfelen zeer daaraan; *videatur* het *lange Parlement* in *Engeland*, en de *Nationale Conventie* in *Frankrijk*. Wij spreken natuurlijk niet van de tegenwoordige leden der Wetgevende Vergadering; maar wie staat ons borg voor hunne opvolgers? Ook komt slechts de zaak, al ware het dan ook zonder misbruik, in aanmerking; want zoo het Koninklijke *Prerogatief*, waartoe bij ons niet de ontbinding der tweede Kamer behoort, nu ook nog door de afhankelijkheid der Ministers van de Staten besnoeid wordt, zoo is toch wel het evenwigt der Magten verbroken.

Maar bleef dit alles nu bij bespiegeling, bij vreedzame *discussiën* in de Hooge Vergaderingen of ook in de dagbladen, zoo zou men deze belangstelling des Volks in de behandeling van staatzaken meer als een goed misschien, dan als een nadeel mogen beschouwen. Maar wie de woedende Artikels in den *Courrier des Pays-Bas*, die zich den *Ami du Peuple* van MARET ten voorbeelde schijnt te hebben gesteld, en in zoo vele andere *Belgische* dagbladen leest, bij welke de gloeijende haat tegen *Holland* en Protestantismus alle palen van welvoegelijkheid overschrijdt; wie op de menigte Verzoekschriften let, blijkbaar afkomstig uit den koker der Geestelijkheid, en waartoe men alle de listen en middelen van overreding wel zal hebben weten te bezigen, die de opleggers van kerkelijke straffen en uitdeelers der *absolutie* zoo zeer te hunner beschikking hebben; wie op de gisting in *België* let, die zich zelfs in feitelijkheden geuit heeft, — die kan niet anders dan huiveren voor de gevolgen. Dit is althans zeker: het geluk der eendragt in *Nederland*, de band der onderlinge vereeniging, die hetzelve zoo vriendelijk begon zamen te snoeren, het vooruitzigt op vorderingen in godsdienstige verlichting bij de deerlijk verwaarloosde *Roomschen*, — dit alles is, zoo niet verdwenen, toch voor jaren achteruit gezet. En waarom dit? Omdat eenige dagbladschrijvers meenen beleedigd te zijn, en zich op den Minister van Justitie willen wreken! De Hemel geve, dat deze wraak aan *Nederland* niet duur te staan kome! In 't geheel is *Europa's toestand* sedert

het uitkomen van het werk, 't welk *Europa's toekomst* voorspellen moest, op eene wijze veranderd, welke die Schrijver wel niet vermoed zal hebben (alles echter slechts in een *groot jaar*). In *Portugal*, waar, volgens hem, (bl. 311) de vrije instellingen; even als alle de andere, *zich onder de beschermende hoede bevonden der Europesche meening*, heeft die *meening* niets kunnen baten; de *Constitutie*, door *Engeland* verlaten, is door den meineedigen verrader MIGUEL, die haar eerst bezworen had, met den voet getreden, en in het bloed der edelste burgers gesmoord, terwijl duizende anderen in de kerkers versmachten. Het Ministerie WELLINGTON, met den beul zijns Volks, MIGUEL, bevriend, kiest openlijk partij voor hem tegen de getrouwe onderdanen van Koningin MARIA, en, om aan *Turkije* krachtdadige hulp tegen *Rusland* te kunnen verleenen, offert het de geheele binnenlandsche staatkunde op, en zet alle posten ook voor Roomschgezinden open; iets, 't welk de onderlinge eendragt, in plaats van die te vestigen, veeleer dreigt te verwijderen.

Wij doen hulde aan de welmeenende bedoelingen des Schrijvers van *Europa's Toekomst;* maar wij gelooven niet, dat hij het oogmerk, met welks vermelding hij zijn werk besluit, heeft bereikt: *de Volken te behoeden voor de verbijstering der Koningen, en de Koningen te behoeden voor het opbruisen der Volken.* Wanneer wij zien, wat er al in *Europa* gebeurt, hoe de edelste mannen voor hunne edele oogmerken en onvermoeide pogingen tot 's Volks welzijn slechts ondank inoogsten, in de negentiende Eeuw zoo goed als vroeger, dan worden wij gedrongen te zeggen: *De volmaakbaarheid des menschdoms is toch een schoone — droom.*

Nieuwe Leerwijze, om vreemde Talen, volgens den gang der natuur, werktuigelijk aan te leeren. Door G. H. ROGGEN, *Onderwijzer en Kostschoolhouder te 's Gravenhage. Te 's Gravenhage, bij* J. Immerzeel, Jun. 1829. *In gr. 8vo. 59 Bl. f* :-75.

Met weemoed zetten wij ons tot de beoordeeling van dit werkje; niet omdat de inhoud van hetzelve schadelijk kan worden aan de voortdurende verbetering van het schoolonderwijs, want daartoe is het te weinig beteekenend; niet omdat er de wensch in voorkomt, „ dat allen, wier taak het is „ vreemde talen te onderwijzen, die leerwijze volgden,

„ welke het meest met den gang der natuur overeenstemt, „ opdat het onderwijs in ons vaderland, ook in dat opzigt, „ *een' gelijken tred houde met datgene, hetwelk in het naburig „ Frankrijk sedert eenige jaren eenen aanvang genomen heeft, „ en met een gelukkig gevolg voortgezet wordt,*" (bladz. 19.) want die wensch is te ongegrond, te weinig vereerend voor ons vaderland, dan dat onze landgenooten dien met den Schrijver zouden voeden; niet omdat de stijl en taal van dit boeksken slecht en vol onnaauwkeurigheden zijn, (men zie op bladz. 25. *het is dus klaarblijkelijk* enz., de noot van bladz. 46, bladz. 52. *die men door eigen* enz., bladz. 53. *dezelve in zoo verre te verstaan gelijk* enz., bladz. 56. *verdrietig en bijgevolg hoogst onaangenaam* enz.) want dit heeft het gemeen met vele andere werkjes, die onbekookt in de wereld gezonden worden; niet, eindelijk, omdat het des Schrijvers onwetendheid verraadt aangaande de eerste gronden eener gezonde opvoedkunde en van een doelmatig onderwijs, want er zijn helaas! meer schoolonderwijzers, welke dien naam dragen, zonder de hoedanigheden te bezitten, welke denzelven regtvaardigen; — maar omdat dit prulschriftje den naam voert, en den stand op den titel aanwijst, van eenen *Onderwijzer en Kostschoolhouder te 's Gravenhage*, de stad, welke zich niet anders moest voordoen, dan als de zetel eener echte, en op den gelegden grondslag voortgaande, verbetering van het onderwijs, eener waarlijk vaderlandsche denkwijze op dit stuk, en eener gematigde beschouwing en grondige waardering van alles, wat onze naburen in de onderwijs- en opvoedkunde veranderen, verbeteren of verergeren. Het is deze droevige bijzonderheid, welke het onderhavige stukje eene openlijke vermelding waardig maakt, waardoor men moet trachten te verhoeden, dat de vreemdelingen ons bespotten, als werden de ondoordachte en valsche redeneringen en denkbeelden van den Heer ROGGEN min of meer algemeen beaamd in het land, in welks residentie zijn boekje verschenen is.

In het Voorberigt wordt gemeld, dat deze zoogenoemde *nieuwe leerwijze* die is van den Heer LASTEYRIE te *Parijs*; dat de Heer ROGGEN haar beproefd heeft, „ met dat ge- „ lukkig gevolg, dat zijne leerlingen in weinige weken meer „ vorderingen in het werktuigelijk aanleeren der vreemde „ talen maakten, dan volgens de gewone leerwijze in ver- „ scheidene maanden; dat dit hem deed besluiten, zijne

„ denkbeelden over dezelve, mitsgaders den gang der oefe-
„ ningen, bij de nieuwe leerwijze te volgen, in het licht
„ te geven;" eindelijk, dat deze niet moet beschouwd worden als een uitvloeisel van die des Heeren JACOTOT. Deze laatste verzekering wordt gelogenstraft door de eerste en vijfde oefening: de eerste toch is, zonder eenige de minste verandering, ook de eerste van den Heer JACOTOT (zie het werk van dezen, *Langue maternelle*, p. 1.); terwijl de vijfde, (bladz. 32) die de Heer ROGGEN de meest geschikte noemt (bladz. 34) en breedvoeriger dan de andere behandelt, de kern en pit is van de leerwijze van den Heer JACOTOT, blijkens diens aangehaald boekje, bladz. 30, 53, 89 en elders; en wij moeten ons hier verwonderen over de onvoorzigtigheid van den Heer ROGGEN, die juist dezelfde zinsnede tot een voorbeeld doet dienen, als de Heer JACOTOT. Het is de eerste van *Télémaque*: „*Calypso ne pouvoit se consoler du départ d'Ulysse*," die de Heer ROGGEN in deze en soortgelijke zinsneden wil veranderd hebben: „*mon père ne*
„ *pouvoit se consoler de la mort de son frère*," (bladz. 32) en de Heer JACOTOT onder anderen aldus: „*Philoctète ne pouvoit se consoler d'avoir dévoilé le secret de la mort du grand*
„ *Alcide*" (p. 30). „*L'ambitieux ne peut se consoler de la*
„ *perte de ses titres*" (p. 53).

Het denkbeeld, dat aanleiding schijnt gegeven te hebben tot de zamenstelling van dit werkje, komt hierop neder:
„ Men moet de taal eerst werktuigelijk aanleeren, om daarna
„ dezelve volgens de regels der kunst zuiver te leeren schrij-
„ ven," (bl. 15) hetwelk een bekend en reeds veelbesproken gevoelen is, tegen hetwelk, onder andere bedenkingen, ook de volgende kan gemaakt worden: Eene vreemde taal laat zich niet op eene school zoo aanleeren, als de moedertaal, in de eerste jaren, aangeleerd wordt, al ware het alleen om deze reden, dat het niet mogelijk is, op de school dezelfde zaken zoo vele duizende malen te herhalen, als zulks in het dagelijksche leven geschiedt. Een kind hoort, in de *vier* eerste levensjaren, meer de namen uitspreken van tafel, vuur, licht, enz. dan het die in *acht* jaren in de school kan hooren; daarom kan het schoolonderwijs niet gelijk gesteld worden met de toevallige manier van aanleeren, welke het dagelijksche leven aanbiedt. Hoe kan men vooronderstellen, dat de school, in welke *vele* leerlingen *gezamenlijk*, slechts *weinige* uren van den dag, aan den band der vreemde taal onder-

worpen zijn, — de ſchool, in welke lectuur, geſprek en onderwijs, op zijn ſchoonst genomen, ſlechts een zeer klein gedeelte der aan te leerene vreemde taal kan doen kennen, — de ſchool, die uit haren aard zelve zoo vele hindernisſen, juist aan deze zoogenoemde nieuwe leerwijze, in den weg legt, (als b. v. de onkunde der pas aangekomene leerlingen, de gebrekkige kennis en ontoereikende oefening van vele onderwijzers enz.) dat die ſchool, zeggen wij, naar denzelfden maatſtaf kan beoordeeld en moet ingerigt worden, naar welken het dagelijkſche leven zijn onderwijs inrigt, zonder orde of overleg, maar geholpen door alles, wat den leerling van den morgen tot den avond omringt? Hier toch, in dat dagelijkſche leven, gaat het onderwijs onafgebroken voort, door nieuwspapieren, uithangborden, luide aankondigingen van omroepers, uitventers van koopwaren enz. enz. Zoude dit duizendvoudig onderwijs ten leiddraad kunnen dienen voor eene ſchool, welker middelen zoo beperkt zijn?

Doch wij trekken niet te velde tegen den Heer LASTEYRIE en anderen, die dit ſtelſel, en ſoortgelijke, mogen opgeworpen en verdedigd hebben, omdat er in de denkbeelden van dezen veel goeds gelegen is, dat met meer breedvoerigheid verdient behandeld te worden, dan het kort beſtek ons hier toelaat. Wij moeten ons bepalen tot het eigenaardige van het boekje van den Heer ROGGEN, hetwelk in de *vijf* oefeningen, die de leerwijze bevat, (bladz. 22) zal moeten gezocht worden, hoewel wij niets nieuws in dezelve ontwaren; immers zijn bij zulke onderwijzers, die, niet handelende als automaten, de oefeningen weten af te wisſelen naar de behoeften hunner leerlingen en de gelegenheden hunner ſchool, deze ſedert lang in gebruik; ja zelfs beſtaan er nog vele ſoortgelijke oefeningen, die men met geringe moeite konde doen drukken en uitgeven, onder den naam van *nieuwe*, *nieuwere*, *nieuwſte*, *allernieuwſte leerwijze*. De *eerſte* en *laatſte* der vijf onderhavige oefeningen hebben wij reeds doen kennen, als geheel van JACOTOT ontleend; de *tweede* eischt, dat de leerling „ ſlechts *woord voor woord letter-* „ *lijk vertale*, zonder zich te bekreunen, of de letterlijke „ overzetting des woords wel, met betrekking tot de plaats „ waar het ſtaat, goed is" (bl. 25); terwijl hij, volgens de *derde*, „ elken volzin zoo moet vertalen, dat zij eenen goe- „ den zin in de moedertaal oplevert" (bl. 29). De *vierde* is het omgekeerde der tweede en derde: „ De onderwijzer

„ vraagt in de moedertaal naar de beteekenis van een woord „ in eene vreemde taal, en de leerling beantwoordt zulks, „ waarna de onderwijzer den geheelen volzin vraagt, welken „ de leerling dan behoorlijk vertalen moet" (bl. 31).

Men ziet, hoe weinigbeteekenend het eigendommelijke is van dit geschrift. Wat bovendien nog daartoe moet gebragt worden: de kwade trouw van den Schrijver, als hij op hoogen toon spreekt over „de gewone leerwijze op de scholen „ tot aanleering van vreemde talen," (bladz. 8) en dezelve anders beschrijft, dan zij in de meeste scholen werkelijk plaats vindt; zijne verwaandheid en praalzucht, als hij de wijsgeerige kunsttermen, *subjectif*, *objectif*, *attribut*, noodeloos, zonder doel en verkeerdelijk aanwendt (bl. 15 en 16); dit een en ander willen wij liever stilzwijgend voorbijgaan, om ten slotte nog iets te zeggen van „de voordeelen, die deze „ wijze van onderrigt boven de gewone vooruit heeft," hierin bestaande, „ 1) dat zij minder tijds vereischt, 2) min „ kostbaar, 3) aangenamer is" (bladz. 51 en 52).

1) Twee jaren zijn, volgens deze leerwijze, toereikend, om eene vreemde taal zoo aan te leeren, als het grootste gedeelte der natie hare moedertaal verstaat en spreekt; terwijl men op de gewone wijze daaraan vijf of zes jaren besteedt (bl. 53).

Wie zich door deze hoogdravende magtspreuk niet laat verblinden, ontwaart ligtelijk, a) dat de taal van het grootste gedeelte der natie niet tot maatstaf mag worden aangenomen bij het onderwijs, daar vele menschen hunne moedertaal zeer slecht spreken en verstaan, en bovendien deze uitdrukking te onbepaald is; b) dat de Schrijver zichzelven of anderen bedriegt, wanneer hij „den tijd tot het aanleeren eener „ taal op de gewone wijze op vijf of zes jaren stelt" (bl. 53). JACOTOT pleeg ook te schimpen op *la vieille méthode*, *la méthode de sept ans*, om daardoor de resultaten zijner vermeende ontdekkingen des te sterker te doen afsteken bij die van anderen; maar laat toch een *Noord-Nederlandsch* schoolonderwijzer die kwakzalverij niet navolgen! Hij kan immers niet onkundig zijn van de goede manier van onderwijzen, thans vrij algemeen in onze provinciën ingevoerd; en zoude hij dan laag genoeg wezen, om den arbeid zijner ambtgenooten in eenen kwaden reuk te willen brengen, en, ten koste der waarheid, den zijnen te verheffen bij allen, die aan zotte snorkerijen een gewillig oor verleenen? Wij weten

zeer wel, dat een kind, met gezond verstand en goeden wil, in twee jaren tijds eene vreemde taal kan aanleeren, en wel veel beter en grondiger, dan deze *nieuwe leerwijze* durft beloven; maar wij weten tevens, hoezeer jaren, vatbaarheid en leerlust hierbij in aanmerking komen, en dat het juist daarom dwaasheid is, in het algemeen, te zeggen: *volgens deze of gene leerwijze kan men, in dezen of dien bepaalden tijd, dit of dat leeren.* Veel ware hier nog bij te voegen; maar eene bepaalde ruimte verpligt ons over te gaan tot de overweging van het tweede voordeel, namelijk:

2) De mindere kostbaarheid. Hier vinden wij ons zeer te leur gesteld; want deze mindere kostbaarheid wordt slechts afgeleid uit den korteren tijd, dien het kind op de school behoeft door te brengen. De Schrijver, die in geen gedeelte van zijn boek schrandere en kundige lezers zich voorgesteld heeft, schijnt hen hier opzettelijk om den tuin te willen leiden, of liever als kinderen te behandelen, daar hij eenige volzinnen aan het betoog toewijdt, dat twee schooljaren minder geld kosten dan vijf of zes. Wij dachten, dat de Heer ROGGEN onder deze rubriek middelen zoude aangewezen hebben, om het onderwijs voor gegoede standen (want dat voor behoeftigen is waarlijk in ons land al zeer toegankelijk) nog goedkooper te maken, dan het thans is; en het doet ons leed, zijn Ed. daarin niet beter geslaagd te zien, daar de behoefte aan deze geldelijke verbetering van het onderwijs wel dringend moet gevoeld worden, zoo lang men in de nieuwspapieren geene goedkoopere kostscholen aangekondigd ziet, dan van *f* 160 of *f* 150 kostgeld *per annum!* Konde men het daarheen brengen, dat een deftig mans kind, op eene goede kostschool, wel gevoed, zedelijk en godsdienstig opgeleid en in alle talen en wetenschappen grondig onderwezen werd, zonder zijnen ouderen meer te kosten dan een *Palefrenier*, dan ware eene meer wezenlijke bezuiniging daargesteld, dan de Heer ROGGEN nu nog uitgevonden heeft.

3) Over de meerdere aangenaamheid kunnen wij niet oordeelen; maar wel kunnen wij verzekeren, dat de redenering, van bl. 55 tot het einde, ons die niet aantoont noch doet vermoeden. Potsierlijk is het verhaal van des Schrijvers bevinding, bij het aanleeren der *Fransche* taal: verbuigen, vervoegen, analyseren, vertalen, al dat dorre werk verveelde den schranderen man verschrikkelijk!

Hoe jammer, dat, in het Vorstelijk *'s Gravenhage*, zoo-

veel dwaasheid en pedagogischen onzin, door eenen Onderwijzer en Kostschoolhouder, als iets wezenlijks, moest uitgekraamd worden!

Ernstige Beschouwing en Beoordeeling van P. VREEDE'S *Proeve over de vrijheid des Zeehandels en de waarde der Nationale Nijverheid, ten betooge van het misleidende en gevaarlijke van de daarin voorgedragene stellingen, door* A. ELINKSTERK, JR. *Commies bij de generale Directie der Ontvangsten. Te Delft en Amsterdam, bij* B. Bruins *en* T. B. Groebe. 1828. *In gr. 8vo. 64 Bl. f* :-80.

Het kon niet missen, of de *Proeve* van den Heer VREEDE (zie onze *Letteroefeningen*, 1825. No. I) moest veelvuldige tegenspraak ontmoeten. Het daarin voorgedragene stelsel van aan- en afschrijving schijnt aan zoo vele zwarigheden en belemmeringen in de uitvoering onderhevig te zijn, dat dit alleen het reeds, zoo in onderlinge gesprekken, als in schriftelijke beoordeelingen, van geenen gunstigen kant heeft doen beschouwen, en het, door alle ruim denkende staatsmannen zoo aangeprezene, *laissez faire* uit onze financiéle en commerciéle Administratie nog verder schijnt te zullen verwijderen. Dit is echter niet de zijde, van welke de Heer ELINKSTERK dit stelsel heeft aangetast. Hij grijpt het *theoretische* gedeelte aan, en zoekt de toonen: 1. Dat de Heer VREEDE, onder schoonschijnende redenen en beloften, het verbodsstelsel voorstaat, en geheel eenzijdig is tegen den handel. 2. Dat hij eene plaats van den Graaf VAN HOGENDORP, over *Engelands* grootheid onder het *mercantile* stelsel, uit haar verband gerukt en dus in een verkeerd licht geplaatst heeft. 3. Dat de Schrijver te onregte aan het fabrijkwezen in *Nederland* het regt van eerstgeboorte en de aanleiding tot stedenbouw boven den koophandel toekent. (Wij hebben die zelfde aanmerking gemaakt in onze boven aangehaalde Recensie.) 4. Dat hij zichzelven meermalen tegenspreekt. 5. Dat het een verkeerd begrip is, dat de inwendige nijverheid *daarom* meer bescherming verdienen zou, omdat daaraan meer kapitalen verbonden zijn, dan aan den zeehandel alleen. 6. Dat, met de aanranding van den *vrijen handel*, eigenlijk de *vrijheid* zelve wordt aangerand, omdat men daardoor de ingezetenen

van hun natuurlijk regt berooft, om zoo voordeelig in te koopen, als hun mogelijk is, en zoo goed en deugdelijk, als men de waren bekomen kan, hetzij van binnens-, hetzij van buitenslands. Dit beginsel is toch wat te ruim gesteld. Wordt hetzelve gaaf aangenomen, dan vervallen alle beschermende wetten, alle inkomende en uitgaande regten, als strijdig met de vrijheid der burgers, en dus met de Grondwet, die dezelve waarborgt. Neen! van zijne *natuurlijke* regten moet ieder burger in de Maatschappij een gedeelte ten behoeve van het algemeene welzijn afstaan, en dit geldt ook hier. De Heer ELINK STERK passe het eens zelf toe. Zou hij willen, dat er op *Engelsche* of *Duitsche* lakens *hoegenaamd* geene regten wierden betaald, en dus de bloeijende fabrijken van *Verviers* en andere plaatsen ten hoogste benadeeld? *Matige* regten zijn gewis noodzakelijk, en ook, in den bloeijendsten tijd onzes zeehandels, als zoodanig erkend. Maar de Heer VREEDE wil de vrijheid des zeehandels tot aankomst en afvaart *naar buiten* bepalen; zijn Tegenschrijver ook tot het binnenlandsche vertier. Dan, dit vraagstuk in het midden gelaten, zoo is de ligging van ons land van dien aard, dat een *Porto Franco* of *Entrepôt* met de meestmogelijke vrijheid toch slechts gedeeltelijk aan het oogmerk van herstelling des handels voldoen kan. De koopman te *Amsterdam*, *Rotterdam* of *Antwerpen* ontvangt goederen uit *Engeland*, *Amerika* of uit de Koloniën; hij mag die nu vrijelijk weder naar de Oostzee of *Rusland* afzenden, maar niet, langs den *Rijn*, naar *Duitschland*, hetwelk toch een zeer gewigtig en aloud *débouché* voor velerlei waren is; ten minste niet zonder vele *formaliteiten*. Zonder dit bezwaar, hetwelk den buitenlandschen handel veelzins aan banden legt, zouden wij eenige belemmering van het *binnenlandsche* vertier, ten behoeve van het toch zoo belangrijke fabrijkwezen, niet onredelijk keuren. Gelijk de Heer VREEDE ons voorkomt eenigzins eenzijdig te zijn ten voordeele der nijverheid, zoo is de Heer ELINK STERK zulks blijkbaar, en wel in geene kleine mate, voor den zeehandel in deszelfs ruimste uitgebreidheid. Het is wel waar, de bedenking heeft veel vóór zich, dat de fabrikeur, wanneer hij merkbaar begunstigd wordt, aan de ingezetenen dure en slechte waar zal opdringen, althans geen prikkel tot verbetering door mededinging meer hebben; maar dit kan alleen bij *hooge* regten het geval zijn, wanneer tevens de smokkelhandel zich wel beijveren zal, daaruit voordeel te trekken.

Lage regten zijn dus in alle opzigten voordeelig voor de schatkist, voor den handel, ja voor den fabrikeur zelven, om zijne werkzaamheid en zucht tot verbetering zijner bewerking, *Machinerie* enz. aan te wakkeren, zonder dat veel omslag of *formaliteiten* bij het onderzoek der goederen den handel belemmeren moeten. Maar het ware *punt* te vinden, waar die regten den koopman niet drukken, en toch den werkzamen fabrikeur, die met zijnen tijd medegaat, nog beschermen, waar zij geene klagten van eene der beide of zelfs wel van beide zijden doen opgaan, — dit is eene taak, bijna zoo moeijelijk als den Steen der Wijzen te vinden!

De Heer ELINK STERK is, naar ons denkbeeld, wat te hartstogtelijk in zijnen toon tegen den Heer VREEDE. In eene zaak van zuiver staatshuishoudkundigen aard, waarin slechts het welzijn van het Vaderland, geene bijoogmerken, naar het ons voorkomt, den Schrijver zoo wel als den Tegenschrijver kunnen bezield hebben, kan eene bedaarde wederlegging, zonder een' scherpen toon, volkomen het doel bereiken. De Heer VREEDE heeft ons vroeger, in een vriendelijk antwoord op onze Recensie, geschreven, „ dat het hem eenig„ zins leed gedaan heeft, niet als volkomen onzijdig in het „ belang van koophandel en fabrijken beschouwd te worden. „ Indien," ging hij voort, „ mijne voormalige fabrijksbezig„ heden in *Leyden* daartoe eenigen grond konden geven, kan „ ik hetzelve gaaf opruimen, daar ik eene vroegere *carrière* „ aan de beurs van *Amsterdam* heb doorgebragt, en getuige „ ben geweest van den avondstond der ontzettende grootheid, „ tot welke de koophandel was opgeklommen, hetwelk mij „ immer met een hoog belang voor denzelven vervulde, en „ nimmer van mij wijken zal. Thans heb ik bij handel of „ fabrijken geen het minste belang." Daar dit zoo is, kan het stelsel van den Heer VREEDE slechts de vrucht van overtuiging zijn; en de harde uitdrukking zijns Tegenschrijvers, die zijn *veeljarig denken* over dit onderwerp *veeljarig behebt zijn met zekere vooroordeelen* en *poging* noemt, *om alles naar een eenmaal aangenomen dwaalbegrip te voegen en te wringen*, is te onbillijker, daar de gevoelens der Staatshuishoudkundigen op dit punt nog zoo uiteenloopen. Hoewel wij ook volstrekte vijanden van hooge regten en handelsbelemmeringen zijn, zet de *theorie* van den Heer ELINK STERK toch ook de deur open tot overdrevene *liberaliteit* in dezen. Wij kunnen ook niet zeggen, dat hij den Heer VREEDE *gron-*

dig weêrlegd heeft; het is meer eene *analyse*, met gedurige ontkenning der gezegden van VREEDE, waarbij echter zeer naar waarheid wordt aangetoond, dat zijn lof van den koophandel met de blijkbare voorkeur, die hij aan het fabrijkwezen geeft, niet is overeen te brengen.

Wij verwachten veel van de bekwaamheid en vaderlandsliefde der Commissie, die de Koning tot onderzoek van VREEDE's stelsel benoemd heeft. Mogt, terwijl de binnenlandsche nijverheid behoorlijke bescherming erlangde, ook de groote zeehandel onder de weldadige Regering onzes Konings eens weder opgebeurd worden!

Krijgskundige Aardrijksbeschrijving, ingerigt voor het eerste onderwijs in Militaire Scholen, door J. C. BEIJER, *Leeraar voor de Nederlandsche Taal en Letterkunde enz. aan de Koninklijke Akademie te Breda. Iste Deel. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1828. *In gr. 8vo. 447 Bl. f* 3-60.

Bij het lezen van dezen titel zal gewis ieder zich genoopt vinden te vragen: Wat is eigenlijk eene *krijgskundige* of *militaire* Aardrijksbeschrijving? Hoe moet dezelve, zal zij doelmatig zijn, ingerigt wezen? Heeft de maker of zamensteller van dit werk bewijs gegeven, dat hij van de eerste dezer vragen een juist begrip had, en dat zijn boek aan den eisch, die in de tweede dezer vragen opgesloten ligt, beantwoordt? Het komt Recensent voor, dat, wanneer men met oplettendheid en kennis van zaken dit eerste deel doorlezen heeft, de beantwoording dezer beide vragen niet wel toestemmend zal kunnen uitvallen.

Eene *krijgskundige Aardrijksbeschrijving* zal toch wel eene zoodanige zijn, welke de Aarde beschrijft, op die wijze en uit die oogpunten beschouwd, welke bepaaldelijk voor den krijgsmansstand, allerbijzonderst en bij uitsluiting van andere standen en betrekkingen, geschikt zijn. De krijgskundige Aardrijksbeschrijving doet dus de Aarde kennen uit het oogpunt, waaruit een krijgsman dezelve voornamelijk moet leeren kennen, te weten: van aanval of van verdediging. Al het overige moge zoo lezenswaardig zijn als het wil, *krijgskundig* is het zeker niet.

Bij het doorlezen van dit boek wordt men meer opmerk-

zaam op hetgene *niet* aan den titel beantwoordt, dan op hetgene wezenlijk aan den eisch van zulk een werk voldoet. Recenſent werd hierbij herinnerd aan een werk, hetwelk, ruim vijfenzeventig jaren geleden, door een' Leeraar der toenmaals heerſchende Kerk geſchreven is, *over de menſchen, die het* Onze Vader *mogen bidden.* Die Schrijver heeft het niet verder gebragt dan tot het derde deel in *groot quarto*, en deze drie deelen bevatten eene *geestelijke Aardrijksbeſchrijving* der landen, die door zoodanige volken bewoond worden, aan welke het, naar 's mans inzien, — en hij was een Ziener — *niet* geoorloofd is, het Gebed des Heeren te bidden. Even zoo kunnen wij uit het Voorberigt en de Inleiding van het voorliggende werk wel zien en begrijpen, wat deze *krijgskundige Aardrijksbeſchrijving* NIET is; maar *wat* zij is, dat begrijpt welligt niemand. Aardrijksbeſchrijvingen zijn er zoo vele, en wij bezitten in het, zoo bij uitnemendheid verdienſtelijk, werk van den Heer J. VAN WIJK, ROELANDSZOON, (*Algemeen Aardrijkskundig Woordenboek*) een' zoo rijken voorraad van aardrijkskundige bouwſtoffen, dat het geheel overtollig is, dezelve van nieuws, in den vorm of onder den titel (want zelfs de vorm is hier niet eens met juistheid in acht genomen) eener militaire Geografie, uit te ſtallen.

In het Voorberigt begint de Heer BEIJER daarmede, dat hij aan zijne Lezers de beweegreden mededeelt, welke hem genoopt heeft, om dit boek in de wereld te zenden, die hij verklaart dezelfde te zijn als die, welke hem vroeger eene *Handleiding* deed in het licht geven *tot het aanleeren van eenen goeden ſchrijfſtijl in de Nederduitſche taal*, te weten (zoo als de Schrijver zegt) *volſlagen gebrek daaraan.* Vervolgens gaat de Heer BEIJER over, om het ontwerp op te geven, hetwelk hij zich had voorgeſchreven. Maar, in plaats daarvan, geeft hij eene ſoort van overzigt der vorderingen van den menſchelijken geest in de wetenſchappen; en hij vermeldt bij die gelegenheid, dat, tot in de laatſte tijden, *bij ontſtentenisſe eener gelouterde Oordeelkunde*, (wij wenschten wel, dat de Heer BEIJER ons hier eens, meer bepaald, had gelieven aan te wijzen, wat hij door *gelouterde Oordeelkunde* verſta) *de Natuurkunde* (*Phyſica*) *haar oppergezag over al de zoogenaamde natuurkundige wetenſchappen uitoefende.* Het zou ons lief en aangenaam zijn, te mogen onderrigt worden, over welke vakken van menſchelijke kennis de

Natuurkunde toch wel anders, dan over *natuurkundige* wetenschappen, heerschappij zal uitoefenen? Als de Heer BEIJER zich geliefde te herinneren, welke beteekenis de Ouden, en vooral PLINIUS, aan de woorden *naturalis historia* gehecht hebben, dan zou hij die wetenschap niet binnen de enge perken van een hedendaagsch *Compendium* willen wringen. Al verder verhaalt de Schrijver, dat in de Geologie, in de leer der Crystallisatie en de Physiologie door NEWTON, LINNÆUS en LAVOISIER het licht ontstoken is. Maar dit is immers alles onjuist gezegd. NEWTON heeft de Aantrekkingskracht geleerd, LINNÆUS het *systema sexuale plantarum* gevestigd, en de uitmuntende LAVOISIER (die, toen hij naar de Guillotine gebragt stond te worden, nog slechts eenig uitstel verzocht, om eene nieuwe ontdekking of proefneming, door hem gedaan of begonnen, te voltooijen) heeft de *Chemie* hervormd. Maar met de drie door den Heer BEIJER vermelde onderwerpen hebben die beroemde mannen zich niet zoo bijzonder bezig gehouden. Zelfs is het algemeen erkend, dat niet LINNÆUS in de Geologie het meeste gepresteerd heeft, maar WALLERUS, wiens *systema mineralogicum* algemeen aangenomen is. Dat men zich toch wilde onthouden om te spreken van dingen, die men niet verstaat!

De Heer BEIJER neemt tot grondslag aan de verdeeling der Aardrijksbeschrijving in *wis-*, *natuur-* en *staatkundige*, welke hij naar zijne bijzondere bedoeling gewijzigd heeft, en alzoo deze zijne handleiding tot de krijgskundige Aardrijksbeschrijving heeft doen behelzen: I. Eene algemeene Aardrijksbeschrijving, waarin gehandeld wordt *a*) over de Aarde, met betrekking tot het Heelal; *b*) over de natuurlijke gesteldheid der Aarde, en wel 1) ten aanzien van den dampkring, water en land, derzelver verschijnsels en voortbrengselen; en 2) ten aanzien van natuurlijke afdeelingen der Aarde in landen, enz. vooral met betrekking tot derzelver onderscheidene hoogte en laagte. II. Eene bijzondere Aardrijksbeschrijving van *Europa*, waarin elke Staat behandeld wordt naar aanleiding van 1) deszelfs naam, ligging, grenzen en grootte; 2) luchtsgesteldheid, grond en voortbrengselen; 3) bevolking, godsdienst, zeden en gewoonten; 4) regeringsvorm, geldmiddelen, munten, maten en gewigten; 5) het krijgswezen, land- en zeemagt; 6) bergen met derzelver engten, overgangen, bergpasfen, kusten, vlakten en wegen; 7) rivieren en andere wateren, derzelver bevaar-

baarheid, oevers, overgangen en kanalen; 8) landsverdeeling en plaatsbeschrijving; 9) vestingen en andere krijgskundige punten en liniën, vooral op de grenzen; 10) geschiedkundig merkwaardige plaatsen.

Deze opgave zelve regtvaardigt ons gezegde, dat dit werk niet aan zijnen titel beantwoordt, dewijl ieder Lezer zal erkennen, dat nagenoeg alleen de rubriek No. 9 der tweede Afdeeling de eigenlijk *krijgskundige* Aardrijksbeschrijving behandelt. Om aan zijn doel te beantwoorden, had de Schrijver zich alleen bij datgene behooren te bepalen, wat uitsluitend *krijgskundig* is, en al het andere had hij achterwege moeten laten, of althans, bij wijze van inleidend overzigt, slechts kortelijk aanstippen. Het boek, zoo als het nu is, is eene goede lektuur voor Officiers-weduwen of gepensioneerde krijgslieden, die gaarne de Courant lezen, maar verlegen zijn, waar zij deze of gene vreemde landen moeten zoeken, en dan gaarne eene handleiding bezitten, welke zij kunnen raadplegen. Daartoe is dit werk gewis zeer bruikbaar. Maar eene *krijgskundige Aardrijksbeschrijving* is het voorzeker niet.

Gedenkschriften van VIDOCQ, *Chef der Veiligheids-Politie, tot in* 1827. *Uit het Fransch. Iste, IIde en IIIde Deel. Te Amsterdam, bij* de Gebr. Diederichs. 1828. *In gr.* 8*vo.* 897 *Bl. f.* 5-80.

Reeds drie lijvige boekdeelen, en nog moet er ten minste een, en, zoo het schijnt, wel het belangrijkste, volgen. Hoe is het mogelijk, dat men geene zwarigheid maakt, zoo vele kosten aan het overbrengen, op onzen bodem, van zulk een boek te besteden? Het is waar, onbelangrijk voor den beoefenaar van menschen en menschelijke belangen, van de krankheden der menschelijke maatschappij in het bijzonder, is het niet. Maar is die wetenschap voor allen even noodzakelijk, en, zoo ja, is ze dan op geene goedkoopere, zoo wel als veiliger wijze te verkrijgen, dan door middel van zulk een schandtafereel? Inderdaad, wij schrikken op het denkbeeld, dat hetzelve, gretig voor leesgezelschappen gezocht, welligt allerlei huizen zal ingaan, in allerlei handen zal geraken, en jeugdige harten met gruwelen bekend en gemeenzaam maken, aan welke zij niet moesten kunnen denken

of gelooven. Waarom ten minste al die tooneelen van vuilen wellust en ongebondenheid niet achterwege gelaten, waaruit volstrekt niet anders dan kwaad te leeren is? Waarom, door een oordeelkundig uittreksel, in plaats van geheele vertaling, niet tevens de kostbaarheid verminderd en de schadelijkheid en afzigtigheid weggenomen? Doch, het boek is er nu, en wij kunnen niet anders, dan daartegen waarschuwen, dat men het niet in onbevoegde handen geve. Ons verder over hetzelve uit te laten, het, buiten het reeds gezegde, te prijzen of te laken, werkte ligt onzer bedoeling tegen. Voor zoo verre wij het als waarachtig mogen beschouwen, en het is, bij al het bijna ongeloofelijke, niet zonder inwendige kenmerken van waarheid, verkondigt het onder anderen die jammervolle leer: dat de gevangenissen enz., in plaats van verbeterhuizen, meestal pestpoelen zijn, die het gebrek oneindig erger en ongeneeslijk maken; en dat dus (bij gevolgtrekking) de verbetering van het gevangenwezen, en wat daartoe behoort, eene der dringendste behoeften der maatschappij is. Mogt het dengenen, onder de Vorsten en volken, die hiertoe werkzaam zijn, niet aan moed en volharding ontbreken, om, met verachting van den laffen spot der traagheid en waanwijsheid, immer voort te gaan, met hunnen Meester, te zoeken en te behouden, wat verloren was!

Het Eiland der Hoop en de Reis. Twee Gelijkenissen van JOHANN JACOB HESZ. *Naar de laatste, verbeterde uitgave vertaald door* J. PRINS, *Predikant bij de Hervormde Gemeente te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1828. *In kl* 8*vo. VIII*, 69 *en* 90 *Bl. f* 1-:

Het doel der beide gelijkenissen is hetzelfde. Die Goddelijke leidingen, waaronder het menschdom van eersten af leefde, worden op eene onderhoudende wijze voorgesteld in een doorloopend verhaal. Het *Eiland der Hoop*, een klein gedeelte van het rijk des Vaders, verbeeldt de aarde. God schonk aan de eerste menschen, welke hij hier plaatste, het noodige onderrigt. Hemzelven zagen zij vervolgens niet meer. Sommigen dachten weldra weinig meer aan den Vader; anderen, om Hem niet te vergeten, vervaardigden een beeld; maar het geleek niet, dewijl zij slechts eene flaauwe herinnering

van den Vader hadden. Eenigen der betergezinden hadden, op des Vaders bevel, zich afgezonderd in een dal. Deze ontvingen daar nadere aanwijzing. Een groote Weldoener werd hun beloofd. Dezelve kwam eindelijk, en leerde, hoe men op het eiland de proefjaren moet doorbrengen, indien men eens bij den Vader op het vasteland wenscht te komen. — Onder zoodanige inkleeding wordt de hoofdzakelijke inhoud der Bijbelfche Gefchiedenis medegedeeld. Buiten twijfel zal de jeugd, die in dezelve niet geheel onervaren is, dit verhaal met genoegen, en met nut ook, lezen.

De *Reis* vordert zekerlijk meer nadenken, doch zal den leeslust niet minder opwekken. Dezelve behelst eene zinnebeeldige voorftelling van het menfchelijk leven. Vóór den aanvang der reis ontvangen de wandelaars aanwijzing, wat zij hebben in acht te nemen. Zij worden inzonderheid gewaarfchuwd tegen *de goudmijnen*, tegen *het dal met vergiftige bloemen*, tegen *de moerasfen der traagheid*, en *tegen het beftijgen van onbekende hoogten.* Doch velen begaven zich op bijpaden en volgden onkundige wegwijzers. Na verloop van tijd was er een klein *afgezonderd reisgezelfchap*, dat den gebaanden weg hield; maar, offchoon van eene *reiskaart* voorzien, dwaalde hetzelve vervolgens ook af. Aan goede wegwijzers ontbrak het deze wandelaren niet. Nog beter *Leidsman* werd hun beloofd. Deze kwam eindelijk; doch niet algemeen erkende men Hem. Hij verliet de aarde, na last aan zijne gezanten gegeven te hebben, om overal aan verdwaalden het doel der reis bekend te maken. Zoo ontftond er een nieuw reisgezelfchap van afgezonderden. Ongelukkiglijk begonnen deze weldra onderling te twisten; en nog heden ten dage is er onder de reizigers verdeeldheid. Zij noemen zich allen naar den grooten Leidsman, en fommigen volgen evenwel andere wegwijzers. Verdeeld in partijen, beweren velen, dat de gebaande weg alleen door *dat* land loopt, hetwelk zij bewonen; offchoon vrij duidelijk te kennen werd gegeven, dat dezelve niet flechts in één gewest, maar ook aan andere oorden is te vinden, wanneer men de, in de nieuwe aanwijzing en reiskaart opgegevene, rigting behoorlijk in acht neemt. Doch men twistte over den *geloofsweg* en *deugdsweg*; en toch was, naar de aanwijzing des Leidsmans, de *deugdsweg* eigenlijk flechts eene voortzetting van den *geloofsweg*, zoodat hij,

die op dezen behoorlijk voortwandelde, onmogelijk genen kon misgaan. Van een' *lijdensweg* wilden velen in het geheel niets weten.

Men geve dit nuttig boeksken der jeugd in handen. Ook voor meer gevorderden in jaren bevat hetzelve hier en daar wel belangrijke wenken.

Naklank. Gedichten van Mr. WILLEM BILDERDIJK. Finem posuere labori. OVIDIUS. *Te Dordrecht, bij* J. de Vos en Comp. 1828. *In gr.* 8*vo.* 196 *Bl. f* 3 - 60.

Wij zijn het volkomen eens met BOWRING, of wie anders de Schrijver moge zijn der *Brieven over Holland* in de Engelsche Dagbladen, dat BILDERDIJK drie vierde gedeelten te veel laat drukken voor zijnen roem; en ook deze *Naklank* levert daarvoor een vernieuwd bewijs. Wat heeft toch het publiek aan die *crambe recocta*, aan die opgewarmde kool van telkens weder op dezelfde wijze invallende gedachten, van telkens weder met dezelfde scheldwoorden geuite klagten, die zelfs den grootsten bewonderaar van BILDERDIJK's dichttalent, zoodra hij slechts het opschrift gezien heeft, de verveling reeds op het voorhoofd doen rimpelen? En waarlijk, het wordt erger met elken bundel; steeds zeldzamer vindt men die heerlijke puikstukken of stukjes ingestrooid, welke ons de walg, door de andere expectoraties veroorzaakt, dubbel vergoedden; en voortgaande, gelijk in dezen *Naklank*, vreezen wij, dat BILDERDIJK, gelijk zoo vele anderen, zijnen roem zal overleven, en dat men zal moeten uitroepen: *Quantum mutatus ab illo!* En kan het anders? Het is niet meer de Muze, de drang om kunstgewrochten te scheppen, welke hem de lier doet in handen nemen; maar de Geest des Wroks en de Furie van den Twist brengen hem telkens in eene soort van woede, die zich lucht tracht te geven in uitboezemingen, aan welker geheel niets dichterlijks zijn kan, hoe krachtig en treffend ook sommige *détails* mogen wezen. De doorgaande tegenwoordige gemoedsstemming van BILDERDIJK is geheel strijdig met die zachte warmte, met die lichte helderheid, welke de noodzakelijke voorwaarden zijn van den echt dichterlijken toestand; eene soort van razernij heeft bij hem de geestdrift vervan-

gen; hij verzengt, in plaats van te koesteren, en is zelf een ſpeelbal van den hollenden orkaan zijner hartstogten, in plaats van door den levenwekkenden wind zijner fantaſie anderen te verfrisſchen en op te heffen.

Men luistere zoo ſcherp mogelijk naar de galmen van dezen *Naklank*, het meeste is en blijft, in den eigenlijken zin der benaming, een naklank van hetgene wij in de laatſte tijden zoo dikwijls, tot oververzadiging toe, van hem hoorden; b. v.:

o Gij, ten ſmaad geboren ſlaven,
Wat durft ge 't woord van *vrij* nog noemen als Bataven!
Neen, geen Bataven; ſchuim van aller volken ſchuim,
Te ſaam gevloeid als 't wier op 't ongeſtadig ruim. (Bl. 51.)

Ge ontkent Gods roede en tucht en heilige Albeheering,
Met Baâl- en wareldienst in vloekbre ſamenzweering,
En zegt met mond en pen, en woorden en gedrag:
Wij zijn onze eigen God; wij de oorſprong van 't gezag. (Bl. 46.)

Klompen klei, misvormde doemelingen,
Verachtlijk ſlijkgebroed, verachtbrer door de ſchuld;
Wier brein van hoogmoed zwelt, wier hart van lasteringen,
Wier bloed en adem zelf van zonden is vervuld.
Wij, billijk door de wraak in 't ſlijk vertreden wormen,
Wat loon verdienen wij, ſlechts nutloos ſlavenrot? (Bl. 160.)

Men haat hen ſteeds, die met geen andren mededenken,
En moeilijk zal men ze ook het minst vertrouwen ſchenken.
't Moest dus zoo zijn, en 'k werd den leerſtoel afgeweerd,
Het eenigst, dat ik ooit als weldaad had begeerd. (Bl. 9.)

Verlies ik me in 't gevoel gevoelloos en verſteen. (Bl. 125.)

Dus ontfangt mijn laatst' Vaarwel. (Bl. 195.)

Al wilden wij den Dichter bij dit laatſte woord houden, het zoude ons niet helpen; op dezen bundel zijn al weder verſcheidene andere gevolgd: wij nemen dus, welſtaanshalve en om de eer aan onszelven te houden, dit afſcheid volſtrekt niet aan; maar verzoeken liever den Heere BILDERDIJK, zijne berijmingen der borgtogtelijke genade, en zijne zoetvloeijende klagten over den tegenwoordigen geest des kwaads, afzonderlijk voor zijne volgelingen te laten druk-

ken, en ons liever te beschenken met nieuwe bundels, maar in welke men enkel dergelijke lieve stukjes aantreft als hier *Wenschen*, *Oostersche Lijkzang*, *Frizo*, *Lentezoet* en eenige andere meer; deze monden ons, en laten geen' bitteren nasmaak achter.

Oude en nieuwe Zeden, *Blijspel in vijf Bedrijven*, *door* C. W. THÖNE. *Te Amsterdam*, *bij* M. Westerman *en* C. van Hulst. 1828. *In kl.* 8*vo*. 117 *Bl. f*: -60.

Dit Blijspel, dat wij liever met den naam van Tooneelspel zouden bestempelen, daar men in hetzelve vergeefs eenige *vis comica* zoekt, is geschoeid op de leest en gestoffeerd met de karakters van twee andere vrij bekende stukken, *de Vrouw naar de Wereld* en de *Nieuwe Spiegel der Vaderlandsche Kooplieden*. Het is een middelding, dat noch tot de eigenlijke karakterstukken (*pièces de caractère*), noch tot die behoort, in welke eene ingewikkelde *intrigue* de hoofdrol speelt. Intusschen was het onderwerp, de tegenstelling van oude en nieuwe zeden, van vroegere en tegenwoordige leefwijze, uitnemend geschikt, om de hoofdkarakters scherp te doen uitkomen, en verscheidene echt komieke situatiën aan te brengen; maar de Schrijver, die voor het eerst in dit vak schijnt op te treden, verstond de kunst niet, om partij te trekken van zijne stof; hij heeft zijne personen te flaauw geschetst, en daarenboven den representant der nieuwe zeden, den Heer *van Prangen*, geheel misteekend; die is onnoozel en laf, in plaats van luchtig en geestig te zijn, en verklaart onder anderen zijne liefde op geene nieuwmodische wijze, maar als een boerenstumper. De overige personen blijven beter in de hun toegekende rol; maar zij zijn alleen wat te nuchteren voor een Blijspel; het is alles zoo deftig, wat zij zeggen, zonder geest, zonder vonken van vernuft. De verzen zijn soms ook vrij slepend, en hadden de schaaf nog wel eens kunnen verdragen; echter merkten wij met genoegen verscheidene passages op, die zich ver boven het middelmatige verheffen, eu een gelukkig talent tot zedeschildering bewijzen. De Heer THÖNE, wien wij, niettegenstaande ons minder hoogloopen met dezen eersteling, gerust durven aansporen, om dit kunstvak, dat bij ons thans bijna geheel braak ligt, verder te bearbeiden, bestudere toch vooral de klassieke Fransche Blijspeldichters,

MOLIERE, REGNARD, enz.; hij zal in dezelve vinden, wat hem ontbreekt, die *komieke kracht*, welke het wezen is van deze kunstfoort; en tevens zie hij aan KOTZEBUE het geheim af van gelukkige fituatie, en borge een klein gedeelte van diens vernuft.

Friesch Jierboeckje foar it jier 1829. Trog it Friesch Genootfchip foar Schijd-, Adheyte- in Teal-kinde. Ifte Jiergong. To Lieauwerd, by *G. T. N. Suringar*. In kl. 8vo. behalve Tydwyfer en Foar-wird, XVIII, 65 Bl. *f* 1-:

Toevallig is dit Jaarboekje, buiten *onze* fchuld, te lang onaangekondigd blijven liggen. Rec. herinnert zich, vóór eenige jaren waarergens de aanmerking gelezen te hebben, dat *het Boerenfriesch fleeds meer van zijn grondgebied verliest*. Dit moge dengenen, die de landtaal niet verftaat, bij het doorreizen of bij een kort verblijf zoo toefchijnen, omdat men gewoonlijk zich fchikt naar den vreemdeling, en om zijnentwille het zoogenaamde *Stadsfriesch* fpreekt, de *Friefche* landlieden blijven, over het algemeen, gehecht aan hunne taal. Onder elkander en in hun dagelijksch bedrijf gebruiken zij dezelve fteeds alleen en bij voorkeur. Met uitzondering van het *Bild* en weinige plaatsjes naar den kant van *Overijsfel*, en misfchien een of twee in de nabijheid van *Strobos*, alwaar door vermenging met vreemden eene gemengde fpraak ontftond, is het *Boerenfriesch* nog de algemeene volkstaal te platten lande. Wel heeft dezelve allengs door het gebruik, even als elke andere tongval, zekere wijzigingen en veranderingen ondergaan, maar blijft nogtans behouden, wat haar kenmerkt en onderfcheidt en bij kenners aanbeveelt.

De *Friefche* landfpraak heeft veel eigenaardig fchoons, dat met volkskarakter en leefwijze in verband ftaat. Daar het *Hollandsch* al vroeg de algemeene fchrijftaal is geworden in de *Nederlanden*, en ook in de *Friefche* fteden, uitgezonderd *Workum*, *Hindeloopen*, *Stavoren*, met meerdere of mindere verbastering werd gefproken, hielden alleen de landlieden in het dagelijksch gebruik zich aan de oude fpraak, welke daarom den naam van *Boerenfriesch*, in onderfcheiding van *Stadsfriesch*, heeft gekregen. Het is derhalve geenszins te verwonderen, dat de meesten, die de landtaal dagelijks fpreken, zelve die bezwaarlijk kunnen lezen. GYSBERT JA-

RIKS is niet in ieders handen, en wat er later uitkwam, bestond meestal in enkele losse stukjes, waarvan ook eenige niet veel te beduiden hadden. Een welgeschreven werkje van lateren tijd is: *It libben fen* AAGJE YSBRANDS (door EELKE MEINDERTS). De *Lape-koer* kwam niet in den boekhandel. Het *Boerenfriesch* nogtans vond ook onder letterkundigen steeds liefhebbers en beoefenaars, onder welke, om geene anderen te noemen, ook de geleerde E. V. WASSENBERGH behoorde. Welligt ware er onder de nagelatene papieren van dezen Hoogleeraar, door iemand der taalminnaren, die bijdragen tot het *Jierboeckje* geleverd hebben, nog wel iets belangrijks, dat betrekking heeft op *Frieslands* oude taal, te vinden.

Buiten twijfel zal dit boeksken velen welkom zijn. Rec. onthoudt zich opzettelijk van aanmerkingen, niet omdat een uit GYSBERT overgenomen zeggen hem, waarschuwend of dreigend, afschrikt, maar omdat het eene eerste proeve is, die, naar zijne gedachten althans, aanmoediging verdient. Wenschelijk ware het zeker, dat men eene meer eenparige spelling kon volgen, dan in dit *probearsel* geschiedt. Deze ongelijkheid maakt het lezen en verstaan moeijelijker, inzonderheid voor hen, wien de *Friesche* tongval niet van jongs af eigen was. GYSBERT zelf gevoelde en erkende de moeijelijkheid der spelling. In alles nu behoeft men hem niet te volgen, maar kan, naar zijn voorbeeld, zich van zoodanige zamenvoeging van klinkletters bedienen, als met hedendaagsche uitspraak meest schijnt overeen te komen. Zoo immers deed ook hij in zijnen tijd, om de gemengde klanken, die bijzonder aan het *Friesch* eigen zijn en door den vreemdeling zoo bezwaarlijk uitgesproken worden, aan te duiden. Doch ook dan nog blijft dit moeijelijk, daar niet overal in *Friesland* de uitspraak dezelfde is. Komt het misschien hiervan, dat men b. v. het lidwoord *één* op vierderlei wijze vindt geschreven in dit boekje, namelijk *yen*, *jen*, *in*, *en*?

Behalve *Tydwyser* en *Foar-wird*, komen in dit Jaarboekje de volgende stukken voor: *Libben-schets fen* MINNO FEN COEHOORN, *trog* J. VAN LEEUWEN. *De Rypster Tjercke*, *yen Forteltje*, *Oonne Frieske Fammen*, en *Oon mijn Frjuen* H. PENNINGA, JILLZ., *trog* A. TELTING. *Forteltjes fen Master* ALE BYFOET, *trog* E. HALBERTSMA. *Ijn it Album fen de Jonker* B. T. VAN HEEMSTRA, *Græffchruft op de wondere Toneelrijmmer* WILLEM SHAKSPEARE, en

IJn it Album fen JOHN BOWRING, *trog* R. POSTHUMUS. *Lockwinsch oon yen ljeave Faem, Oon* JOHN BOWRING, *Tn yen Stamboeck, Oon Kening* WILLEM I, en *De fjouwer tijden fen it minfchene libben, trog* J. D. ANKRINGA, *De earme Ærbeider, trog* * * *. *Stick fen en Reyse trog it Hartsbergtme, trog* JAKOB ROORDA. *In prieuwke uet Reintje de Fochs, trog* T. HALBERTSMA *o Huwzman! blieuw by dijn bedrieuw, trog* T. P. TRESLING. *Græffchrift op* BALTHAZAR BEKKER, *trog* U. H. WIELINGA HUBER.

Dat al het geleverde gelijke waarde zou hebben, was geenszins te verwachten. In de *Forteltjes* van Meester A. BIJVOET wordt veel eigenaardigs gevonden, dat fommigen onder de *Friesche* landlieden bijzonder kenmerkt. Ook andere ftukjes zullen, de meesten althans, met genoegen gelezen worden. In de Levensfchets van M. VAN COEHOORN moest natuurlijk veel voorkomen, dat zich in het *Boerenfriesch* bezwaarlijk laat uitdrukken. *Bergum* zal wel eene drukfout zijn; de landlieden zeggen immers *Burgem*. — Doch Rec. wilde geene aanmerkingen maken. Verzamelaars beloven, dat het een volgend jaar beter nog zal zijn. Mogt maar genoegzame aftrek hiertoe aanmoedigen! Papier en druk zijn zeer goed; welligt fchrikt echter de prijs menig landman af, en doet hem zeggen: *Ei! ik wit naet; ik hie oors wol fin oon it boekje: mar in grouw goone foar in almanak — fy, nee! dat is uus al te djoer.*

D. JUSTINIANI Inftitutionum libri IV, ex recenfione D. CAROLI BUCHERI. Lugd. Batav. apud *J. C. Cijfveer.* 1827. 8vo. pp. IV, 289.

Daar was te *Erlangen* een zeer oud handfchrift van de *Inftitutiones* JUSTINIANI. BUCHERUS heeft dat vergeleken met de uitgaven van BIENER en BECK, en daarna zelf eene nieuwe uitgave bezorgd. Die uitgave vond in ons land veel bijval, en werd door de Hoogleeraren aanbevolen, en door hunne leerlingen gebruikt. Daar men nu fpoedig gebrek had aan exemplaren, is de boekhandelaar CIJFVEER te rade geworden eenen nadruk te leveren. Deze nadruk is uitmuntend uitgevoerd. Papier, letter, gemakkelijke vorm, de *index titulorum*, en, voor zoo verre wij dit hebben kunnen nagaan, zuiverheid van drukfouten, bevelen deze uitgave ten fterkfte aan.

Griekſche Chrestomathie. Ten dienſte der Nederlandſche Jeugd, uit het Hoogduitsch bewerkt, om gebruikt te worden bij de Griekſche Spraakkunst van G. DORNSEIFFEN. *Te Leyden, bij* J. C. Cijfveer. 1828. *In 8vo.* 51 *Bl. f* :-65.

Uit welk Hoogduitsch boekje deze *Chrestomathie* is vervaardigd, wordt ons niet vermeld. Bij wijze van voorrede ontvangen wij een gezegde van eenen VAN HIRTENBERG:* „ De onderwijzer hebbe eenige ſpreuken, uit goede Schrijvers bijeengezameld, zoo, dat iedere ſpreuk Grammatikale regels behelze. Dan toone hij, tot welke bladzijde van de Grammatica en welken regel iedere ſpreuk of voorbeeld behooré." — Dit is zeker eene goede manier van onderwijzen, als men maar zorgt, dat de orde in acht genomen wordt, en langzaam opklimt van het gemakkelijke en eenvoudige tot het moeijelijke en meer ingewikkelde. B. v. in de eerſte declinatie zouden wij niets meer leerén, dan hetgeen tot die declinatie behoort, en daarmede geene andere regels of taalgebruiken verbinden. Zoo wordt hier terſtond in het derde voorbeeld gezegd, dat de Grieken, gelijk de Nederlanders, den dativus gebruiken voor den genitivus, enz. In de leesboeken van JACOBS is een en ander goed in acht genomen. Achter de *Chrestomathie* ſtaat eene lijst der eigennamen. De meesten zijn den leerlingen niet onbekend; de moeijelijkſten hadden wij liever onder den tekst gezien. Het wekte onze aandacht, dat AGESILAUS de Atheners en Bœotiërs bij *Cheronea* zoude overwonnen hebben; dit moet zijn *Coronea*.

Gezelſchapsliederen voor den beſchaafden ſtand. Te Amſterdam, bij M. Westerman. 1828. *In 16mo.* 140 *Bl. f* :-60.

Alle vrienden der gezellige vreugd moeten zich dit lieve kleine boekje aanſchaffen. Het bevat ſommige oude, enkele nagevolgde, en vele nieuwe oorſpronkelijke liedjes, welke in eenen beſchaafden kring, door zilveren meisjesſtemmen of op eenen zuiveren mannelijken bastoon gezongen, de vrolijkheid zullen verhoogen, zonder het voorhoofd der vaders te doen rimpelen, of de wangen der moeders te doen blozen. Mogen de dichterlijke verdienſten van enkele dezer zangſtukjes, en de goede, echt Hollandſche geest, welke in alle heerscht, bijdragen, om de laffe, dubbelzinnige Franſche, en de zoetſappige, ſentimentele Duitſche produkten uit onze gezelſchappelijke bijeenkomſten te verdringen, en zoo allengskens op Hollandſche feesten ook eenige Hollandſche woorden gehoord worden!

Verkiest de ſchrijver der vereerende opwekking tot het ſchrijven van zekere wederlegging in dit Maandwerk zijnen naam te openbaren; dan zullen hem de voldoende redenen, waarom zulks niet geſchiede, worden kennelijk gemaakt.

BOEKBESCHOUWING.

De Apostelen en eerste Belijders van Jezus, of de Geschiedenis der Apostelen en hunne Brieven in zamenhang en opvolging van tijd, ter bevordering van een rein Christendom, grondigere Bijbelkennis en huisselijke Godsdienst, geschetst, door KARL WILHELMI, *Evangelisch-Protestantsch Predikant te Sinsheim. Gevolgd naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. *In gr. 8vo. X en* 220 *Bl. f* 2-20.

De *Handelingen*, in zamenhang met de *Brieven* der Apostelen, zijn voor Christenen allergewigtigst. Het komt ons evenwel voor, dat die zamenhang onmogelijk is te vinden. Heeft het toch zoo vele moeite in, de vier Evangeliën, allen handelende over de leer en daden van onzen Heer in het Joodsche land, gedurende drie jaren, in zamenhang te brengen met elkander, zonder nóg op eenige tijdrekenkundige zwarigheden acht te slaan, hoe zal men dan de Handelingen der Apostelen in verband kunnen brengen, ik zal niet zeggen met de schriften der overige Apostelen en der Evangelisten, maar slechts met de Brieven van PAULUS, het voorname onderwerp van LUKAS tweede boek? Naar WILHELMI, bl. 128, loopt dit boek over een tijdperk van omtrent 34 jaren, en beschrijft ook LUKAS (bl. 89) op verre na niet al de bijzonderheden van het leven en de reizen des werkzamen en ijverigen Apostels, zoo als dit uit 's mans Brieven bijna overal blijkt. Bij de Evangelisten vindt men de onderscheidene reizen des Heeren vermeld, zoodat bijna geen voorval wordt verhaald, waar niet van de eene of andere reis wordt gesproken. Integendeel wordt niets, dan in de redevoeringen van JEZUS, of in gesprekken van anderen, gemeld van hetgeen de Heer te Kapernaum,

Chorazin of Bethsaida zoo overvloedig verrigt heeft. In de Handelingen der Apostelen vindt men den onvermoeiden PAULUS op reis, maar, waar LUKAS als oorspronkelijk geschiedschrijver zich voordoet, alleen met vermelding van eenig feest te Jeruzalem. Als tijdmerken zijn die reizen des Apostels buitendien meestal ongeschikt. Het ergste bij het verklaren van die reizen is, dat men de scheepstermen uit het oog verliest, en somtijds daardoor het getal van 's mans reizen nutteloos vermeerdert. Zoo heeft onze Schrijver, bl. 61, 62, *Hand.* XVIII: 22 eene reis van PAULUS naar Jeruzalem meenen te vinden, daar LUKAS, vs. 18, verhaalt, dat PAULUS naar Syrië van Korinthe uitgevaren is, en nu, vs. 22, zijne aankomst meldt te Caesarea, van waar hij, na de gemeente aldaar gegroet te hebben, scheep ging naar Antiochië, en zijne aldus voorgenomene reis volbragt. Zulk een misverstand, want dit blijkt het te zijn, omtrent ἀναβὰς, plaats grijpende, maakt de overeenstemming van 's Apostels verhaal, *Gal.* II, onmogelijk, en slaat op eens den bodem in van alle naauwkeurige tijdrekening.

Doch, om niet alle zwarigheden op te noemen, zeggen wij nog alleen dit, dat men eerst den vorm, en daaruit zoo veel mogelijk het doel van de Handelingen moet nagaan, eer men aan eenige overeenstemming met de Brieven kan denken. Alsdan zal nader blijken, dat die verlangde overeenstemming onmogelijk kan worden tot stand gebragt. Door de Handelingen meer als geschiedenis, dan wel, gelijk het behoort, als geschiedkundig betoog, en nog meer bepaald ten behoeve van eenen THEOPHILUS, te behandelen, moet men wel eene tweede gevangenschap des Apostels te Rome aannemen, voor welke de Schrijver zoo min, als iemand der ouderen of nieuweren, eenig doorslaand bewijs levert. Want de *dogmatische* behooren niet voor de regtbank der gezonde kritiek. Hierdoor staan dus vele Brieven van PAULUS, om nu van die der overigen niet te spreken, buiten verband der geschiedenis in de Handelingen; en wie die allen brengt tot eene tweede gevangenis van dien grooten

man, wekt zwarigheden op tegen de echtheid dier Brieven, op het eigen oogenblik, dat hij dezelve meent in bescherming te nemen.

Deze aanmerkingen, door het Voorberigt van den Schrijver veroorzaakt, mogen hier eene plaats vinden, om aan te wijzen, dat het onderzoek nog niet overbodig is, *of*, en dan *in hoe verre*, de Handelingen der Apostelen met de Brieven van PAULUS (want van die der overige Apostelen kan hier de vraag niet zijn) in eenig verband kunnen gebragt worden.

De Schrijver heeft naar dit plan niet gewerkt. Hij verklaart ten minste (bl. VI): „dat dit zijn werk bestemd is, niet zoo zeer voor geleerden, als wel voor „*elk beschaafd en redelijk denkend Christen*, voor de „eigenlijke kern van het Christendom, voor menschen, „die niet alleen naar een diep gevoel, maar ook naar „licht en waarheid in alle godsdienstige zaken streven; „en gaarne zelve de Heilige Schriften onderzoeken." — Zijn werk geeft hij op, als de wezenlijkste uitkomsten zijner navorsching, waarmede hij, als Leeraar van den Christelijken Godsdienst, zich dikwijls, zoo om den wil van zichzelven, als om dien van anderen, heeft bezig gehouden. „Ik houde mij," dus vervolgt hij, „geheel aan dezelve (de H. Schriften), en ontwikkel in „de eerste plaats in drie boeken, waarvan het derde veel „grooter is dan de beide andere, *den ganschen oor-„sprong van den eersten Christelijken geest en leven*, „door leer, wonderen, reizen en brieven der Apostelen, „en voeg er dan in een vierde boek nog *eenige aanmer-„kingen* bij *over den geest van het Christendom*, *over „het leven van deszelfs belijders*, en *over de middelen „om beide te bevorderen*." Dit vierde boek beslaat de laatste bladzijden 193—220. Bij de drie eerste boeken zullen wij ons nu het liefst alleen bepalen.

Het eerste boek, bl. 1—12, beschrijft *de eerste Christelijke gemeente te Jeruzalem*, als eene gemeente, door hartelijkheid en eensgezindheid innig verbonden. De prediking der Apostelen werd door *Sadduceërs* het meeste

gadegeflagen. Regt' goed; maar de *Farizeërs* bleven toch ook dezelfde. Als getuigen van 's Heilands *opstanding* hinderden de Apostelen de eersten het meest; omdat zij door den vermeerderden toeloop der gemeente voor zichzelven vreesden. De toespraak van GAMALIËL, die eenen SAULUS geene gematigdheid tegen het Christendom inboezemde, was, dunkt ons, slechts een staatkundige trek tegen Sadduceeuwschen invloed.

Het tweede boek handelt over *de gemeenten in het overige gedeelte van Palestina en in het naburig Fenicië en Syrië*, bl. 13—28. Alles wordt hier uit de vervolging der gemeente, welke met den moord van STEPANUS begon, afgeleid. Men vindt hier ook de toebrenging van SAULUS tot het Christendom. De zending van den Apostel PETRUS tot CORNELIUS te Caesarea behoort evenwel hier niet, daar volgens LUKAS, die in het begin van zijn boek met de vermelding van het goede gevolg voor de zaak des Evangelies bijna elk berigt sluit, *H.* IX: 42 het voorgaande berigt eindigt, en vs. 43 en vervolgens de prediking des Evangelies vermeld wordt onder Heidenen, en wel het eerst door PETRUS; zoodat hieruit duidelijk bleek, vooral aan THEOPHILUS, dat PAULUS, ook zonder de *Synagoge* aan Heidenen predikende, met den Apostel der besnijdenis, PETRUS, in volkomene overeenstemming handelde. Zoo veel hangt af van naauwkeurige opmerking op den vorm der Handelingen. Doch, hierover nu meer te zeggen, verbiedt ons de aard van dit Tijdschrift. Het is vrij onwaarschijnlijk, zoo niet openlijk valsch, dat MARKUS reeds toen, en wel voor de Christenen uit de Joden in Palestina, zijn Evangelie geschreven heeft, bl. 28.

Het derde boek vult de bladzijden 29—192, en heeft tot opschrift: *Uitbreiding van het Evangelie over het overig gedeelte der toen bekende aarde.* Het is gesplitst in de volgende hoofdstukken: I. *De eerste Apostolische reis van* PAULUS *met* BARNABAS *en* MARKUS. II. *De eerste Christelijke Kerkvergadering* (Synode) *te Jeruzalem gehouden.* Of er eenige *verkoeling* tusschen

PAULUS en BARNABAS beſtond, blijkt nergens. Hun verſchil beſtond in te groote genegenheid van den eenen voor zijnen bloedverwant, en bij den anderen in ijver en trouw bij het ſtipt vervullen der Apostoliſche bediening. Een oogenblikkelijk of ook langduriger verſchil omtrent één punt heeft bij mannen, als PAULUS en BARNABAS waren, geene *verkoeling* ten gevolge. III. *De tweede Apostoliſche reis van* PAULUS *met* SILAS, *en de Brieven aan de Theſſalonicenſen.* IV. *De derde Apostoliſche reis van* PAULUS, *benevens zijne Brieven aan de Galatiërs, Korinthiërs en Romeinen.* De leer van JOANNES *den Dooper* verſchilde niet met die van JEZUS, dan in zoo verre hetgeen de eerſte als belofte voorſtelde door den anderen als wezenlijk vervuld aangekondigd werd. De reden, waarom APOLLOS Korinthe bezocht en Efeze verliet, lag dus niet in de vrees, om vroegere prediking te herroepen, maar welligt alleen in 's mans welſprekendheid, van welke te Korinthe misſchien meerdere vruchten dan te Efeze te wachten waren. V. *De eerſte gevangenis van* PAULUS *te Caeſarea en te Rome, benevens de Brieven aan de Filippenſen, Efeziërs, Kolosſenſen, en aan* FILEMON. Over de eerſte en tweede gevangenſchap van PAULUS zeggen wij nu niets meer. Dat al die genoemde Brieven door PAULUS als een gevangen man geſchreven zijn, blijkt uit derzelver inhoud duidelijk. Alleronwaarſchijnlijkst is hetgeen WILHELMI zonder het minſte bewijs zegt, bl. 128, verg. bl. 119.: „Gedurende dezen tijd bleef LUKAS bij PAULUS te *Rome*, „en ſchreef, gedurende dit lang verblijf, zijne *Geſchiedenis der Apostelen*," (N.B. Geſchiedenis der Apostelen! Het later geplaatſte opſchrift verandert aan den inhoud dezes boeks niets.) „gelijk hij zijn Evangelie „te *Caeſarea* had opgeſteld, en wel voor denzelfden „THEOPHILUS." Van waar heeft de Schrijver hieromtrent zulk een ſtellig berigt ontvangen? De beide boeken zullen wel, als hebbende hetzelfde doel, *gelijktijdig* door hem zijn geſchreven. De verſchillende in-

leidingen van LUKAS tot de beide boeken bewijzen voor dit gevoelen volstrekt niets. De berigten mogen door den Evangelist gedurende dit verblijf des Apostels in Judea voor zijn Evangelie en de Handelingen zijn opgedaan. Dit is nog slechts gissing; want ook vroeger of later kon dit zijn geschied. Doch zelfs tijd en plaats te bepalen, waarin deze beide boeken geschreven zijn, is wel de kritiek zoo veel mogelijk overdrijven. VI. *De verdere lotgevallen van* PAULUS, *benevens de Brieven aan* TITUS *en* TIMOTHEUS. Hetgeen die tweede gevangenschap moet aanwijzen, ontbreekt. Die drie Brieven staan dus ook hier zonder verband met 's mans geschiedenis. De Apostel leert ons duidelijk, dat LUKAS niet alles heeft opgeteekend, wat hij wist. Konden dus niet reeds vroeger, of nog beter later dan twee jaren na 's Apostels aankomst te *Rome*, deze Brieven geschreven zijn? Waarom neemt men eene tweede gevangenschap te baat, daar LUKAS niet verhaalt, dat PAULUS ontslagen is geworden, maar dat hij slechts op dien voet twee jaren gevangen zat? THEOPHILUS wist nu waarschijnlijk het overige, en daarom behoeft men geene dogmatizerende bewijzen voor eene *latere* gevangenschap, daar eene *langere* reeds voldoet. VII. *De Brief aan de Hebreërs.* VIII. *De Brieven der Apostelen* JACOBUS, PETRUS *en* JUDAS. Daar LUKAS, bij uitsluiting der anderen, bijna alleen van PETRUS en PAULUS in de Handelingen gewaagt, bepaaldelijk om ook beider overeenstemming in leer aan te wijzen, (iets, dat door de tegenstanders van PAULUS ontkend werd) kunnen deze Brieven niet anders dan op zichzelven beschouwd worden. De beide Brieven van PETRUS maken hier geene uitzondering. Dit is ook het geval met *De Openbaring, het Evangelie en de Brieven van* JOANNES, welke WILHELMI nog in het IXde hoofdstuk behandelt.

De Vertaler heeft zich bediend van de vertaling van Prof. VAN DER PALM. Zijn werk schijnt eene navolging te zijn, zoo als dit op den titel gemeld wordt.

Minder *Germanismen*, meerder zuiverheid van taal, en minder fouten tegen de ſpelling van eigennamen, zouden zijn werk beter hebben aanbevolen, indien namelijk voor ons Publiek dit geſchrift even noodzakelijk was, als de Duitſcher dit voor zijnen ſtandaard geoordeeld heeft. Eene en andere bijzonderheid, tegen welke iets met grond was in te brengen, hebben wij aangeſtipt, verreweg het grootſte gedeelte van dien aard overgeſlagen. Wij zouden WAGENAAR's *Geſchiedenis der Christelijke Kerk in de eerſte Eeuw*, al is dit boek wat oud, niet willen ruilen voor dit nieuwe, dat welligt lezers vindt, wien alleen het nieuwe bekoort. Wie in Nederland voor ongeleerden ſchrijft, toont toch zelf geleerd te zijn, wanneer het onderwerp ten minſte, zoo als het onderhavige, dit vordert. Duitsch maakſel, maar zonder veel gehalte. Wien zulk werk gevalt, die kan zich van dit boek bedienen, bij gebrek aan iets beters.

Bibliotheek van Hoogduitſche Kanſelwelſprekendheid. Iſte Deel. Te Groningen, bij J. Römelingh. 1828. *In gr. 8vo. XVI en 284 Bl. f* 2-40.

Reeds de titel van het boek wijst het voorname oogmerk aan van deszelfs vervaardiging. Deze *Bibliotheek* zal behelzen „eene keur van leerredenen van de beroemd„ſte redenaars ſedert de hervorming." *Voorberigt*, bl. IX. De ouderen zullen echter minder in aanmerking komen. „Des te meer ruimte blijft er voor de nieu„were, voornamelijk echter voor de ſterren van de eerſte „grootte overig, welke aan den hemel der homiletiſche „literatuur in onze dagen opgingen en ſchijnen." Bl. X. Vooral tot vormingſchool voor jongere geestelijken is deze Bibliotheek beſtemd. Bl. XII. Het *neues kritiſch. Journal* van WINER en ENGELHARDT, het oorſpronkelijk werk met weinig woorden aankondigende, verklaart, dat men met de gedane keus over het algemeen kan tevreden zijn. 1827, *VII Band*, *IV Stück*,

S. 502, 3. De eenige en wel harde aanmerking geldt de Leerrede van REINHARD over de Hervorming. Doch hierover nader.

De Vertaler, geenszins de gebreken ontveinzende, waaraan de Duitſche leerredenen gewoonlijk mank gaan, gelooft, dat de vertaling van deze *Bibliotheek* geen overbodig werk is. Dit geloof is ook het onze, mits onze jonge lieden zich naar het geheel dezer leerredenen niet vormen, dan alleen in de praktiſche bewerking, welke in leerredenen niet genoeg kan doorſtralen. De Vertaler heeft eene leerrede weggelaten, en wel eene van CLAUS HARMS, door zijne *theſes* in Duitschland zoo wel berucht als beroemd. De vertaalde ſtukken zijn hier dertien in getal. *Twee* zijn van J. F. C. LÖFFLER. I. *Dat men wegens verſchil van Godsdienst niemand mag geringſchatten of hard behandelen*; naar MATTH. XV: 21—28. VI. *Over de vergeving van zonden*; naar MATTH. IX: 1—8. *Vier* van F. V. REINHARD. II. *Het vruchtbaar nadenken over onzen ſtand in het onmetelijke rijk van God.* Eene leerrede op Nieuwjaar. Tekst, *Pſalm* CIII: 15—22. VII. *Hoe vele redenen onze Kerk heeft, om nimmer te vergeten, dat zij haar aanwezen voornamelijk te danken heeft aan de vernieuwing der leerſtelling van Gods vrije genade in Christus.* Eene leerrede op het Hervormingsfeest. Tekst, *Rom.* III: 22ᵇ—25. XI en XII. *Het Christelijk Paaschfeest, een vrolijk vooruitzigt op onze eigene onſterfelijkheid.* Eene leerrede op het Paaschfeest, en op den tweeden Paaschdag. Tekst, MARK. XVI: 1—8. Van deze VIIde leerrede getuigt bovengenoemde *Referent*: „Verwonderd „heeft het ons, dat van REINHARD juist de, wij „mogen wel zeggen, beruchte Hervormingspreek van „1800 gekozen is, welke meer naar eene godgeleerde „verhandeling, dan naar eene ſtichtelijke leerrede gelijkt." Zou deze man misſchien ook behooren onder dezulken, die vergeten willen, wat toch waarheid is, en nooit door Christenen moet vergeten worden? Wij zouden liever de andere leerredenen van REINHARD

in deze vertaling missen, omdat hij ook in zijnen preektrant bij de Nederlanders reeds genoeg bekend is. *Drie* van J. H. B. DRÄSEKE. III. *Het gewin aan het graf onzer Afgestorvenen;* naar LUK. VII: 11—17. IX. *Het Evangelie der Liefde;* naar LUK. X: 23—37. XIII. *Het oordeel over de wereld;* naar MATTH. XXV: 31—46. *Een* van H. G. TZSCHIRNER. IV. *Over de waarde van Huisselijk Geluk.* Tekst, *Psalm* CXXVIII. *Twee* van G. A. L. HANSTEIN. V. *Jezus bij het oordeel der wereld.* Tekst, LUK. XI: 14—28. X. *Jezus reeds in den dood verheerlijkt.* Op stillen (*goeden*) vrijdag. LUK. XXIII: 39—53. Een van CLAUS HARMS. VIII. *Doe regt en ontzie niemand.* Tekst, I PETR. III: 13. Bij gelegenheid eener Recensie van VAN DER PALM's Leerredenen in de *Theol. Annalen* van WACHLER, Junij 1818, *S.* 498, wordt gezegd: „ Daar de Schrijver, (VAN DER PALM) in de manier „ der Hollandsche predikers en naar den smaak zijner „ natie, aan de woordverklaring der ten grond liggende „ teksten eene zeer beduidende waarde hecht, zoo moet „ men zich dan ook niet verwonderen, dat men op deze „ en gene plaats stoot, welke Duitsche kanselredenaars, „ als niet ter zake dienende, zouden weglaten." Wij zeggen hiervan niets, geven alleen op het plan der leerrede van CLAUS HARMS, en durven iederen onpartijdige gerustelijk de vraag voorleggen, waar de Bijbel het meest gewaardeerd wordt. Ziehier dan alles, wat de Duitscher van den tekst zegt, bl. 154, 5: „ Het ant„ woord op onze vragende tekstwoorden zoude aldus „ luiden: *Niemand kan ons kwaad doen, indien wij* „ *navolgers zijn van het goede.* En indien niemand ons „ kwaad kan toebrengen, wien zullen wij dan vreezen? „ Laat ons dit heden in eenen naauweren zamenhang „ overwegen en dieper ter harte nemen. Ik zal mijn „ opstel uiteenzetten naar aanleiding van het bekende „ spreekwoord: *Doe regt en ontzie niemand*, en trach„ ten aan te toonen, dat dit spreekwoord" (de tekst komt dus niet meer in aanmerking) „ is I. *een woord*

„ *tot leering*, II. *een woord vol kracht*, III. *een woord* „ *tot troost;* of korter, dat het is: *eene gedenkspreuk*, „ *eene krachtspreuk*, *eene troostspreuk.*" Indien dit nu de regte preekmanier is, ja dan is Nederland nog lang op den regten weg niet. Wij gunnen anderen het hunne, maar kiezen geenszins dien preektrant; volgens welken men even goed prediken kan over *Pontus*, *Galatiën*, *Cappadociën*, *Azië* en *Bithynië*, als over eenigen anderen tekst.

Deze aanmerkingen, tot welke deze *Bibliotheek* ons ten minste eenige aanleiding geeft, voeren wij niet aan, om den Uitgever en Vertaler in het minste af te schrikken. Integendeel moedigen wij hen aan, in die *Bibliotheek* nog meerdere stukken op te nemen, opdat men, zonder groote kosten, ook een Duitsch allerlei bezitte voor Kanselwelsprekendheid; ten einde zulken, die dat noodig hebben, alles kunnen onderzoeken, en het goede behouden.

Apothekers-Handboek, *of Beginselen der Artsenijmengkunde; door* A. CHEVALLIER *en* P. IDT, *Uit het Fransch*, *II Deelen.*

(*Vervolg en slot van bl.* 214.)

Het tweede deel maakt de zesde afdeeling van dit werk uit, welke ten opschrift heeft *verbinding*. Deze wordt beschreven, als zijnde „ dat gedeelte der *Pharmacologie*, „ hetwelk door eene scheikundige bewerking zamengestelde geneesmiddelen oplevert." Maar, is verbinding niet het gevolg van scheikundige werking? en hoe kan men dezelve dan beschrijven, als *door* scheikundige werking geneesmiddelen op te leveren?

Deze afdeeling bevat negen hoofdstukken. Het eerste handelt over *enkelvoudige brandbare*, *niet metaalachtige ligchamen;* te weten: de *koolstof*, de *zoutstof*, de *kelpstof*, *phosphorus* en *zwavel.* Op bl. 3 en 5 lezen wij,

dat de planten- en dierlijke kool vóór het gebruik naauwkeurig met water moeten worden afgewasſchen; wij achten dit bij goed bereide kool voor het minst overtollig, en ſlecht bereide zal er niet door verbeterd worden. Het voorſchrift, dat op bl. 11 gegeven wordt ter bereiding van *zoutſtof* (*chloricum*), achten wij geheel ongepast; 1 deel bruinſteen toch op 4 deelen zeezout is veel te weinig. Op bl. 15 berigten de Schrijvers, dat kelpſtof (*iödium*) in het groot uit zeewater gemaakt wordt; zoo veel ons bekend is, heeft men deze ſtof nog niet in zeewater aangetroffen. Bl. 22 lezen wij, dat de phosphorus als geneesmiddel voorkomt in de gephosphorde aether en alcohol, en men deze gewoonlijk bereidt uit 4 à 5 greinen phosphorus op een once aether: hoe eenvoudig deze bereiding ook ſchijne, vordert zij echter zekere handgrepen, wier beſchrijving hier had behoord; en dit was voor den Apotheker zeker belangrijker geweest dan de bereiding der zoogenaamde *briquets phosphoriques*. Dezelfde aanmerking geldt ook omtrent hetgeen wij op bl. 24 vinden over het onderzoek naar de zuiverheid der ruwe zwavel; deze gebruikt de Apotheker niet; van meer belang is het voor hem, de middelen te kennen, door welke men zich overtuigen kan, of de zwavel vrij is van *arſenicum*, en deze worden hier niet opgegeven.

Het tweede hoofdſtuk handelt over eenige metalen; als: *zilver*, *ſpiesglans*, *ijzer*, *kwik*, *goud* en *zink*. Ook hier had veel naauwkeuriger en duidelijker kunnen zijn, bijzonder bij het ſpiesglans, het kwik en het zink. Omtrent het laatſte lezen wij, op bl. 30, dat hetzelve gezuiverd wordt door destillering; wij zijn het hierin wel met de Schrijvers eens, doch daar, gelijk ieder deskundige ons zal toeſtemmen, de gewone inrigting van de werkplaatſen der Apothekers niet toelaat dezelve in het werk te ſtellen, zoo geven wij de voorkeur aan eene andere, reeds lang bekende, wijze, namelijk de ſmelting van dit metaal met zwavel; en deze had daarom, onzes inziens, hier niet moeten voorbijgegaan zijn.

In het derde hoofdſtuk wordt geſproken over de *on-*

derlinge verbindingen der brandbare ligchamen, en daartoe gebragt de verbindingen der zoutstof, kelpstof, zwavel enz. Op bl. 35 lezen wij: *half-dubbel zoutstofhoudende kalk*. Half-dubbel is, zoo wij ons niet vergissen, zoo veel als enkel. In eene noot op bl. 469 zegt de Vertaler, dat men hiervoor lezen moet: *dubbel-zoutstofhoudend kalkmetaal*. Dit is geheel mis. Hoezeer de Scheikundigen onderling ook verschillen in denkbeelden over de eigenlijke zamenstelling dezer stof, komen zij allen daarin overeen, dat het *calcium* hier niet als metaal, maar als *oxyde* aanwezig is. De bereiding van het *dubbel-zoutstofhoudend sodiumverzuursel* (*chlorure de soude*) wordt, bl. 36, in deze weinige woorden beschreven: „Men bereidt hetzelve door eene oplossing van „half-koolzure soda in overgehaald water, met zoutstof „te verzadigen." Hoe sterk moet die oplossing zijn? en wat beteekent hier het woord *verzadigen*? Hetgeen wij op bl. 50—56 lezen over de bereidingen van de *kermes minerale* en de *sulphur aur. antim.* is zeer onvolledig; er zijn daartoe andere en betere voorschriften. De Theorie van dezelve is overgenomen van BERZELIUS; zij is hier echter zoo duister, dat wel niemand, zoo hij die van elders niet kent, er zich een duidelijk denkbeeld van zal kunnen maken.

Het vierde hoofdstuk behelst de *verzuursels*. De orde, of liever wanorde, waarin hier de *alcaliën*, de *aarden* en de *oxyden der eigenlijke metalen* voorkomen, trof bijzonder onze aandacht; bij eenig nadenken echter bleek het ons, dat in het oorspronkelijke de alphabetische orde was gevolgd; deze orde is bij de vertaling, zoo als natuurlijk is, geheel verloren gegaan; men had dit gemakkelijk kunnen veranderen. Wij vinden hier: 1°. Spiesglansverzuursels, (onnaauwkeurig en oppervlakkig.) 2°. Zwaaraarde. 3°. Bismuthverzuursel (dat is: *sub-nitras bismuthi*, hetwelk onder de zouten behoort). 4°. Kalk. 5°. IJzerverzuursels. 6°. Bitteraarde. 7°. Kwikverzuursels. (Op bl. 89 lezen wij, dat men, volgens MOS-

CATI, een zwart kwikverzuurſel bekomt, door ½ once kwik met 4 oncen zeepziedersloog te verwarmen, dan te filtreren, af te wasſchen en te droogen; voor *kwik* moet hier *mercurius dulcis* gelezen worden.) 8°. Loodverzuurſels. 9°. Potasſa. 10°. Soda. (Hierop volgt de bereiding van het *potasſium* en *ſodium*; dit behoorde in het tweede hoofdſtuk; ook ontbreekt daarbij de bereiding dezer metalen volgens BRUNNER.) 11°. Strontianaarde. 12°. Zinkverzuurſel. (De wijze, op welke, bl. 113, de bereiding der zinkbloemen beſchreven wordt, geeft aanleiding om te denken, dat de Schrijvers deze nimmer in eenige hoeveelheid gemaakt hebben.)

In het vijfde hoofdſtuk wordt geſproken over de *zuren*; deze worden verdeeld in vier klasſen: 1°. Zuren uit zuurſtof en een brandbaar ligchaam. 2°. Waterſtofzuren. 3°. Plantenzuren, uit zuurſtof, koolſtof en waterſtof. 4°. Stikſtofhoudende zuren; van de laatſte alleen het Pruisſisch zuur, dat onder de waterſtofzuren behoort. Ons is deze orde zonderling voorgekomen; eerst zuurſtofzuren, dan waterſtofzuren, dan weder zuurſtofzuren, en eindelijk weder een waterſtofzuur; wij zien geene reden, waarom men van de meest gevolgde orde is afgeweken. Op bl. 121 lezen wij van een *borium-metaalzuur*; maar *borium* behoort niet tot de metalen. Op bl. 135 wordt in de aanteekening gezegd, dat men in de fabrijken van zwavelzuur, in plaats van de zwavel met ſalpeter te vermengen, zich van ſalpetergaz bedient; en hierop volgen dan deze woorden: „Men heeft met voor„deel het ſalpeterig-gaz ook aangewend ter bereiding „van eenige zouten, metaalverzuurſels, en ook van het „zuringzuur." Dit zal wel op deze of dergelijke wijze moeten veranderd worden: Men heeft de bereiding van het ſalpeter-gaz met voordeel in verband gebragt met die van, enz. Onder de verſchillende voorſchriften ter bereiding van het *benzoëzuur*, op bl. 167—173, misſen wij dat van BUCHOLS, hetwelk ook in de *Pharmac. Belgic.* voorkomt. Op bl. 184 wordt de ontdekking van het zuringzuur in de rabarber aan SCHEELE, en op

bl. 187 aan VOGEL toegeschreven. Hetgeen wij op bl. 192—201 lezen over het Pruisfisch zuur (*acidum hydrocyanicum*) is alles behalve volledig; onder de verschillende voorschriften tot deszelfs bereiding hadden die van ITTNER, SCHRADER en TRAUTWEIN ook wel eene plaats verdiend. Het voorschrift, op bl. 195 aan ROBIQUET toegeschreven, is eigenlijk van GAY-LUSSAC.

Het zesde hoofdstuk, loopende van bl. 202—367, behelst de *zouten*. Schoon wij ook bij het lezen van dit hoofdstuk verscheidene aanmerkingen hebben opgeteekend, is het ons echter voorgekomen, dat dit gedeelte geenszins het minste is. Het had echter hier en daar wel wat beknopter kunnen zijn. Zoo zouden wij b. v. in een *Handboek voor Apothekers* niet verwachten eene uitvoerige beschrijving te vinden over de raffinering van ruwe *borax*, of de fabrijkmatige bereiding van het *ammoniakzout*. Op beide toch is toepasselijk, hetgeen wij bl. 270 ten aanzien van den *aluin* lezen, waar de Schrijvers zeggen, dat zij over deszelfs bereiding niet zullen handelen, daar die in de werkplaatsen der Apothekers geen plaats heeft.

In het zevende hoofdstuk behandelen de Schrijvers de *aethers*, van bl. 367—399. Ons verslag van dit werk is reeds zoo uitgebreid, dat wij over dit belangrijk onderwerp in geene bijzonderheden mogen treden, waartoe anders ruime stof was. Zoo ergens, dan vindt men hier het bewijs, dat de Schrijvers onbekend zijn met den arbeid van andere volken; blijkbaar is alles, wat wij hier vinden, alleen uit latere Fransche werken en tijdschriften overgenomen. Zoo missen wij de belangrijke verbetering in de bereiding en den daartoe noodigen toestel van de *zwavel-aether* door GEIGER. De drie voorschriften ter bereiding der *salpeter-aether* zijn, onzes inziens, geenszins aan te bevelen; even min als dat voor de *aether muriat. alcohol*.

Het achtste hoofdstuk handelt over *plantaardige zoutvatbare ligchamen*. Het is ons nog twijfelachtig, of

daartoe ook de *solanine* en *violine* wel zoo zeker kunnen gebragt worden. Men vergelijke, hetgeen hier over *cinchonine*, *morphine* en *quinine* gevonden wordt, met de Verhandelingen over deze stoffen van den Hoogleeraar STRATINGH, en men zal overtuigd zijn, dat hier ook nog wel iets te wenschen overblijft.

Eindelijk worden, in het negende hoofdstuk, *zoodanige plantaardige voortbrengselen, welker ware aard nog niet regt bekend is*, beschreven. Blijkbaar bedoelt men hiermede die stoffen, waaromtrent men onzeker is, tot welke bijzondere klasse zij behooren gebragt te worden. Met weinige uitzondering, hadden deze in een werk, als dit behoorde te zijn, kunnen gemist worden. Omtrent de *mannite* is er geen twijfel, of zij behoort onder dezelfde klasse als de suiker. Niemand zal ook zwarigheid maken, om de *oleum crotonis tiglii*, hier het laatst voorkomende, onder de uitgeperste oliën te rangschikken.

Wij hadden ons voorgenomen, aan het slot onzer Recensie eenige aanmerkingen mede te deelen, omtrent de Nederduitsche benamingen, door den Vertaler voor onderscheidene scheikundige bereidingen gebezigd; dan ons bestek laat dit niet toe, en wij onthouden er ons te meer van, daar er alsnog in onze taal geene geregelde en eenigzins algemeen gevolgd wordende nomenclatuur bestaat, en die van den Vertaler wel nimmer algemeen zal ingevoerd worden.

Wij eindigen ons verslag met den wensch, dat men voortaan zich onthoude van zoodanige werken te vertalen. Men schrijve liever zelve, en geve daardoor werken, die voor onze behoeften berekend zijn. De Artsenijmengkunde toch is eene kunst, welker uitoefening bij onderscheidene volken aanmerkelijk verschilt. Niet dat wij het gebruik van buitenlandsche werken afkeuren; maar tusschen daaruit, hetgeen voor ons goed en nuttig is, over te nemen, of dezelve zoo maar voetstoots te vertalen, is een groot onderscheid.

Geschiedenis van Egypte, onder de Regering van MOHAMMED ALI, *of Verhaal van de staatkundige en militaire gebeurtenissen, sedert het vertrek der Franschen tot in* 1823. *Door* F. MENGIN. *Verrijkt met Aanteekeningen, door de Heeren* LANGLÈS *en* JOMARD, *en voorafgegaan door eene geschiedkundige Inleiding, door* M. AGOUB. *Naar het Fransch. Iste Deel. Met Platen en eene Kaart. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1828. *In gr.* 8*vo. XL en* 462 *bl. f* 4-80.

Onder de Landvoogden der *Ottomannische* Porte, welke zich in deze Eeuw vooral vermaard gemaakt hebben, zal niemand wel de eerste plaatsen aan ALI-*Pacha* van *Janina* en aan MOHAMMED ALI-*Pacha* van *Egypte* ontzeggen. De eerste is ons in alle zijne afgrijselijkheid, als een monster, waarvan de menschheid terugbeeft, door POUQUEVILLE bekend gemaakt; en wij zullen den *Egyptischen* Landvoogd het onregt niet aandoen, hem met dien booswicht in ééne klasse te plaatsen. De eerste was bijna niets dan verrader en beul. Van *bestuur*, van *verbetering* en van *Europesche* inrigtingen had hij naauwelijks eenig denkbeeld, behalve waar het onmiddellijk betrekking had op het krijgswezen. MOHAMMED ALI heeft in de 24 jaren van zijn beheer over het aloude Rijk der PHARAO's meer begrip van *Europesche* beschaving aan den dag gelegd, en de reizigers, die hem de volkomenste veiligheid in hunne aardrijks- of oudheidkundige nasporingen te danken hebben, de Regeringen, die door hem hunne *Museums* met *Memnons*-beelden en *Denderasche* dierenriemen hebben verrijkt, zijn hem daarvoor dankbaarheid en eenige greinen wierook verschuldigd. Dit is zoo in de orde der dingen. Daarenboven is MOHAMMED ALI reeds sedert 1806 de beschermde en gunsteling van *Frankrijk*, aan welks handel en scheepsbouw hij verscheidene voordeelen heeft

bezorgd. Wij nemen het dus ook den Heere FELIX MENGIN niet kwalijk, zoo min als den Heere JOMARD, dat zij hem prijzen; en dit had ook zeer goed kunnen gaan, wanneer zij 's mans bestuur hadden geschilderd van het oogenblik af, waarop hij volkomen meester van *Egypte* geworden is. Aan zijne afpersingen, zijne *monopoliën* van bijna alle voortbrengselen van *Egypte*, aan zijne moorddadige veldtogten naar *Nubië* was voor *Franschen*, die de *eigenlijke monopolie* (hoe vinnig zij ook tegen het *woord* mogen schermen) in hun Vaderland zeer goed kennen, en die wel gewoon zijn, dat men voor *krijgsroem* zijne naburen ongelukkig maakt en van goed en bloed berooft, zeer wel een' glimp te geven. Maar ongelukkiglijk hebben zij begrepen, *volledigheid* aan hun werk te moeten geven, en dus den geheelen levensloop van den *Satraap*, althans zijne geheele loopbaan in *Egypte*, met de grootste uitvoerigheid te moeten beschrijven. Wij noemen dit een' ongelukkigen inval; want nu kunnen zij niet voorbij, de geheele lange reeks van verraderijen, partijwisselingen, moorden en afpersingen van dezen dwingeland van stuk tot stuk te vermelden. Zij doen dit blijkbaar met de meeste verschooning voor hunnen held, en zoeken deszelfs karakter steeds van de gunstige zijde, als een' sluwen staatsman meer dan als een' laaghartigen verrader, die beurtelings alle zijne vrienden en medestanders aan zijne heerschzucht en zijn belang opoffert, voor te stellen. De grootste gruwelen worden niet alleen door MENGIN (bl. 371) als *verschoonlijk*, ja als *pligt* voor MOHAMMED ALI voorgesteld, maar hij verhaalt zonder de minste afkeuring de snoodste trouweloosheden, afpersingen en vergiftigingen, door dezen *Pacha* gepleegd, (b. v. bl. 389, 394, 395, 403.) Ja, JOMARD gaat (Noot, op bl. 362) zoo verre van te zeggen: „ *Wanneer men deze bloedige regels* " (den sluikmoord van drieëntwintig *Mammeluksche Beys*, even zoo vele *Kachefs*, en in 't geheel van meer dan *duizend* menschen, die onder schijn van vriendschap en de heiligste beloften naar *Cairo* gelokt waren) „ *in de ge-*

schiedenis van Egypte *kon uitwisschen, zou de roem van* MOHAMMED ALI NIETS (!) *van het onwrikbare oordeel der nakomelingschap te duchten hebben;*" ja hij tracht deze bloedvlek van hem af, en op den *Divan* van *Konstantinopel* te schuiven. Wij zullen hiertegen niet zeggen, dat MOHAMMED ALI in het geheel geen blind werktuig, geen voorstander eener lijdelijke gehoorzaamheid aan het Hof van *Konstantinopel* is, hetwelk hij, toen het zijne eigene terugroeping gold, zeer wel wist ongehoorzaam te zijn (zie bl. 224, 225): maar zou een man, die een *Machiavellistisch* schurkenstuk, 't welk men slechts met den *St. Bartels*-nacht kan gelijkstellen, gelast, of slechts door de hoogstmogelijke geveinsdheid tot stand brengt, wel te verontschuldigen zijn? Doch het is niet eens *waar*, dat dit de eenige misdaad van dien Landvoogd is. De overige zijn, wel is waar, minder zwaar, maar toch nog groot genoeg, dat elk derzelven — laat staan die alle — in *Europa* den bedrijver voor altijd met eerloosheid zou brandmerken. Wij zullen, (om van de aangestipte kleinere misdaden niet eens te spreken) die reeks van schelmstukken onzen Lezeren in een kort bestek voordragen met de woorden van den grijzen IBRAHIM-*Bey*, die zich, door de herinnering daarvan, voor het lot wist te hoeden, dat zijnen min voorzigtigen ambtgenooten te beurt viel. (Wij verzoeken verschooning voor de menigte barbaarsche namen, welke wij moeten opnoemen.)
„ Wij hebben," zeide IBRAHIM, „ met hem omgegaan, en wij kennen zijne streken jegens hen, die hem tot zijnen tegenwoordigen post verheven hebben. Zijn eerste slagtoffer was KINGI OSMAN-*Aga*, *Khaznadar* van MOHAMMED-*Pacha* KOUSROUF, die de Citadel (van *Cairo*) aan TAHER-*Pacha* overleverde; vervolgens zette hij dezen op tegen de *Turken*, die hem gedood hebben; toen zocht hij onze vriendschap (der *Mammelukken*) en had zoo veel voorkomendheid voor ons, dat wij hem als hoofd onzer troepen aanmerkten; hij sloot eene naauwe vriendschap met OSMAN-*Bey* BARDISSI, die hem als eenen broe-

„ der behandelde, en niets buiten hem deed. Op zijnen „ raad liet deze *Bey* ALI-*Pacha* GEZAIRLI ombrengen, en verried ELFI, zijnen wapenbroeder, in hope „ van alleen te regeren; hij was het insgelijks, die de „ troepen tot muiterij aanzette, en hen opstookte, om „ hunne soldij te vragen, ten zelfden tijde, dat hij BARDISSI overhaalde, om eene buitengewone belasting „ op het land te leggen, ten einde hem bij het volk gehaat te maken, met welks hulp hij ons naderhand uit „ *Cairo* verdreef; hij riep KOURCHID-*Pacha* tot de „ regering van *Egypte*, en kwam ons in *Saïd* (*Opper-Egypte*) beoorlogen; toen deze Vorst met zijne kuiperijen „ bekend werd, keerde hij zich tegen hem, daar hij een verbond aanging met de *Dehlys* en andere oproerigen, die, „ onder het voorwendsel van hunne soldij te vorderen, den „ schrik en de verwoesting door het geheele land verspreidden. Naderhand zocht hij de vriendschap van „ SEÏD-OMAR-*Makram*, van den *Kadi* en van de „ andere *Cheiks* (Opperhoofden te *Cairo*), welken hij „ diets maakte, dat KOURCHID zich van hen wilde „ ontdoen; dit was de reden, waarom deze ligtgeloovige „ geestelijken dien *Pacha* zoo zeer haatten. De opstand des „ volks en de plundering der stad waren er het gevolg „ van. SEÏD-OMAR gaf hem bestendig goeden raad, „ en, door zijne ambtgenooten ondersteund, stelde hij de „ teugels van het staatsbestuur in MOHAMMED ALI's „ handen; hem als zijnen opregten vriend aanmerkende, „ deed hij alles voor hem, op den dag der doorsteking van „ den dijk des kanaals, en was hem behulpzaam in de „ ombrenging onzer arme *Mammelukken*. Maar hoe heeft „ MOHAMMED ALI deze opregte toegenegenheid beantwoord? Na zoo vele gewigtige diensten, was ballingschap het loon van SEÏD-OMAR, van dit slagtoffer van de listen zijner ambtgenooten, die over zijne „ meerderheid naijverig waren. Hoe wilt gij nu, dat wij „ aan de beloften van dezen man geloof hechten en bij „ hem wonen zullen?"

De oude *Mammeluk* had gelijk. Onverschoonlijk was

de dwaling zijner broeders, om zich aan dezen nieuwen CESAR BORGIA toe te vertrouwen. Voegt men hier nu nog bij, dat het steeds onder voorwendsel der al te groote verdrukking des lands door geweldige belastingen was, die *hij* achtervolgens aan de verschillende Bestuurders aanraadde, dat hij hen naderhand daardoor deed vallen, zoo moet men waarlijk over de arglistigheid en diepe loosheid van den man versteld staan, die naderhand nog oneindig zwaardere lasten op het volk leide, maar sterk en behendig genoeg was, zich staande te houden, schoon zijne onderhoorigen bijna tot vertwijfeling gebragt en vele dorpen verlaten waren.

Dit eerste Deel begint met den toestand van *Egypte* even vóór de ontruiming door de *Franschen*, toen het onder KLEBER'S zacht en vast bestuur rust en voorspoed genoot, maar, na deszelfs vermoording door een' *Muzelmanschen* dweeper, onder zijnen onbekwamen opvolger MENOU weldra door de vereenigde *Engelschen* en *Turken* hernomen werd. De eersten, wier handelsnijd aldus de *Europesche* kolonisatie van een der belangrijkste gewesten der wereld belet heeft, begunstigden de *Mammelukken*, en wel bepaaldelijk eenen ELFI-*Bey*, die zich zelf naar *Engeland* begaf; de *Franschen*, daarentegen, helden tot de zijde van MOHAMMED ALI over. Eene *Engelsche* landing in 1807 zou voor zijn gezag doodelijk hebben kunnen worden, daar de *Britten* reeds meester van *Alexandrië* waren; maar de oneenigheid der *Mammelukken* (de oorzaak van hunnen val), de ongehoorzaamheid hunner troepen, de bijna getijktijdige dood van twee hunner bekwaamste hoofden, ELFI en OSMAN BARDISSI, eindelijk de veerkracht van MOHAMMED ALI, in tegenoverstelling der langzame en halve maatregelen van den *Engelschen* Generaal FRASER, deden deze landing volkomen mislukken; en zoo vereenigden zich alle omstandigheden, om voor de tweede maal eene poging van beschaafde Natiën, om zich in het bezit van de wieg der beschaving te stellen, te verijdelen, en eenen *Turk* omhoog te helpen, die geenszins de voorbarige

staatkunde van ALI-*Bey* in den *Russisch-Turkschen* oorlog des jaars 1770 volgt, om zich onafhankelijk van de *Porte* te verklaren, maar, onder schijn van grooten eerbied, diepe afhankelijkheid en naauwgezette gehoorzaamheid aan den *Divan*, van ijver in de vervolging der *Mammelukken* en de bestrijding der kettersche *Wechabiten*, niet alleen volkomen doet, wat hij wil, ook ten aanzien der betrekkingen met *Europa*, maar tevens zijn gebied tot in het diepst van *Afrika*, tot nabij de bronnen van den *Nijl* en over het geheele *Arabische* schiereiland uitbreidt, gelijk wij dit zekerlijk in het volgende Deel zullen zien. Eene vermetele proef, om zijn moordziek en verwoestend Despotismus ook naar *Europa*, naar het tweede *klassieke* land der beschaving, uit te breiden, is hem mislukt, en, in weerwil van *Oostenrijk*, zal *Griekenland* niet door *Negers*; en *Nubië* niet door *Grieken* bevolkt worden.

Wij hebben de lectuur van dit Deel niet zonder moeite ten einde gebragt. Het is in den min gelukkigen vorm van een Dagboek, geeft ons dus dag voor dag, zonder behoorlijken overgang, gebeurtenissen, die door de minbekende namen reeds iets duisters hebben, en is daarbij zoo ongemeen uitvoerig, dat men ons van de onophoudelijke omwentelingen, strooptogten, knevelarijen, kuiperijen en woelingen der partijen, die door de herhaling menigmaal eentoonig worden, niet eene enkele schenkt (de gekozene vorm bragt dit mede). Vijfdehalfhonderd bladzijden over de Geschiedenis van *Egypte* onder zulke Barbaren, gedurende een tijdvak van twaalf jaren, is toch te veel. Het is eene aaneenschakeling van boosheid, wreedheid, roof en bedrog; naauwelijks bij een' enkelen trek kunnen wij met waar genoegen vertoeven. Zou dit boek, althans voor *ons* Publiek, (want de *Fransche* Schrijver, die de zaken heeft bijgewoond, was met zijn onderwerp natuurlijk te zeer ingenomen) niet voor aanmerkelijke bekorting zijn vatbaar geweest? Het tweede Deel, waarin de gunstige zijde van MOHAMMED ALI meer moet uitkomen, zal misschien van dien aard zijn, dat wij deze aanmerking niet behoeven te herhalen.

In de *inleiding*, door den geleerden Heer AGOUB, hebben wij, met bevreemding, niet alleen den thans zoo zeer betwijfelden boekenbrand te *Alexandrië* door de *Sarracenen*, maar zelfs de zending der 72 Overzetters door ELEAZER naar *Alexandrië* voor goede munt zien opnemen. Van schrijf- of drukfouten, als DEMETRIUS van *Phalese*, *Pentateucus*, enz. zullen wij niet spreken. De vertaling is wel niet meesterlijk, maar toch zeer dragelijk.

Zwitserland, in drie Zangen. Door HENDRIK HARMEN KLIJN, *Lid van het Koninklijk Instituut, van de Koninklijke Akademie van beeldende Kunsten te Amsterdam, enz. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1828. *In gr. 8vo. XII en 99 bl. f* 2 - 40.

Z*witserland* is voorzeker een waardig onderwerp om bezongen te worden. Vooral een *Nederlander*, wiens Vaderland in vorige tijden, bij al de verscheidenheid van grond, zoo veel overeenkomst met *Zwitserland* oplevert, ten aanzien van regeringsvorm en volkskarakter, is meer, dan eenige andere landaard, tot dit werk geschikt. Op ons rust thans de verpligting, aan te wijzen, hoe *Zwitserland* door KLIJN bezongen werd. Dit zullen wij onpartijdig doen. Wij storen ons in het geheel niet aan den ARGUS, die misschien in het Grieksch zeer juist heet ἀργὸς. Althans deze afleiding van dien naam strookt beter met het karakter van dezen spion, dan de eigennaam Ἄργος. Wij vinden toch meer woorden dan *zaken* (ἔργα) en dus..... ARGUS is niet *blind*; dat zegt hij zelf al zeer vroeg. Dat zou ook wel ongelukkig zijn met *honderd oogen*. Maar slaperig is hij toch, en die honderd oogen sluiten zich even gemakkelijk als twee. Dit is het onderscheid tusschen den *ouden* ARGUS, die er ten minste altijd eenige open had, en tusschen den *nieuwen*, die het *dormitare* van HOMERUS overdrijft; en aan het *dormire* zich houdt. Vanhier het gedurig *ad patibulum* roepen, naar het voorbeeld van wijlen J. HESSELS, afschuwelijker gedachtenis, maar die zijne vrienden, even als ARGUS, nog al zacht behandelde.

ARGUS schijnt dezelfde ziekte onder de leden te hebben, als waaraan APOLLO van *Rotterdam* gestorven is. Tering, van allerlei aard, is dikwerf eene familieziekte, welke ook deze eigenschap heeft, dat de kwaadsappigheid wel invloed heeft op oordeelvellingen, vooral wanneer eene zeer ligt geraakte eigenliefde gekwetst wordt. Wij zullen ARGUS zijn' eigen dood laten sterven, niet verhaasten. Een grommige zieke is wel lastig; maar, indien hem de woorden *ad patibulum* troosten, laat hem, ook tegen u, waarde KLIJN! die woorden roepen, zoo hard hij kan, en zoo dikwerf hij wil. Het magtelooze NAAR *de galg* is nog niet AAN *de galg*. En hiermede wenschen wij den *spion* geen' *spoedigen*, maar een' *zachten* dood toe. Dit dient tevens tot narigt aan de Heeren WARNSINCK, VAN LOGHEM en allen, die in de eer deelen van door dezen ARGUS veroordeeld te worden.

Ten jare 1826 had KLIJN met zijnen vriend VAN 'S GRAVENWEERT de reis gedaan door het heerlijke *Zwitserland*. Aan deze reis is dit dichtstuk zijnen oorsprong verschuldigd. Natuurlijk is het dan ook, dat de Dichter (Voorrede, bl. V) niet (niets) anders wilde schilderen dan datgene, waar zijn voet stond, wat zijne oogen zagen, en wat hij daarbij gevoelde. En hiertoe kwam hem het geschiktste voor, *Zwitserland* te schetsen in deszelfs ligging, vlakten, zeden, gewoonten, bergen, rotsen, ijsgevaarten, stroomen, meren, watervallen en zielverrukkende dalen, en daarbij gestadig aan te stippen, waar hij stond, wat hij zag en diep gevoelde.

Zijn dichtstuk heeft KLIJN verdeeld in drie zangen. De eerste bevat eene schildering van *Zwitserlands* ligging, vlakten, voortbrengselen, zeden, gewoonten, en de majesteit zijner bergen, rotsen en ijsgevaarten. Het is ons niet gegund, in vele bijzonderheden te treden. Eene schilderij beoordeelt men ook het best, als zij voor oogen is. Ons ontbreekt de noodige ruimte, om deze hier op te hangen. Ziehier den *Zwitser* naar het leven geteekend, bl. 9:

Ja dáár, op 't vrije veld, den dwang ontvlugt der steden,
Ziet ge U den Zwitser, nog als Zwitser, tegentreden:
Welwillend, rond, opregt, standvastig in zijn' aard,
Bleef, zelfs der vadren deugd, voor 't nakroost nog bewaard.

(Dit *zelfs* vult hier niet gelukkig den regel. Het gebrekkige van denzelven, met betrekking tot den zin, behoeft voor kenners, en dus ook voor den Heer KLIJN zelven, slechts eene vingerwijzing.)

Dáár, blijft nog 't landvolk in dier vadren tooifels zwieren,
Hetzij 't den ploeg*ſtaart* (?) drijft, of helpt een' hoogtijd vieren;
De knaap, de man, gehuld in 't ligt en ruim gewaad,
Dat knie, en borst en arm, een vrije golving laat;
De vrouw, de lieve maagd, — het haar in breede lokken
De ſchoudren dekkende of in vlechten *t'* zaamgetrokken;
De blanke en poeslige arm ten halve ſlechts bedekt:
Het wollig keursje langs het ranke lijf geſtrekt:
De volle boezem, onder 't lijnwaad niet verſcholen:
De voet zoo ſchoon gevormd, niet aan 't gezigt ontſtolen:
Daar 't lachje, gul en blij, haar 't argloost ſchoon verleent,
En ſchetst, hoe jok of vreugd, met de onſchuld zich vereent.
Dáár, op het vreedzaam land, voor 't eerloos huichlen veilig,
Staat aller eerwoord vast, is aller handſlag heilig;
Dáár, gul en vrolijk, en tot elke dienst bereid,
Praalt nog des Zwitſers trouw, in hare eenvoudigheid.

De tweede zang behelst een tafereel van *Zwitſerlands* waterwonderen, zigtbaar in deszelfs ſtroomen, meren en ontzettende watervallen. De onderſcheidene namen, in het oorſpronkelijke behouden, maken in deze zangen het bezingen van bergen, rotſen, dalen, ſtroomen en watervallen zeer moeijelijk. Hieraan is het ſomtijds, hoewel niet altijd, te wijten, dat wel eens min gelukkige en ſtopwoorden de meeste kracht aan den zang ontnemen. Gelukkig nog zijn deze regels:

Fellene! Piſefache! en Rohr, en Reichenbach!
Wat huivring greep mij aan toen ik uw worstling zag!

in vergelijking van twee anderen, om het rijm op *Rijn* mislukt:

Maar wie, wie ſchildert wat van hem 't gevoel moet zijn,
Die wegzinkt bij uw' val, ontzaggelijke Rijn!

En deze twee regels zijn het begin van de ſtoute teekening des *Rijn*-vals bij *Laufen*, bl. 45—48. Deze teekening is te uitgebreid, om hier te worden overgenomen. Zij is de ſchoonſte plaats uit den geheelen tweeden zang. Als *Nederlander* ziet KLIJN ook op het praalgeſticht van den *Zwitſer* GESNER.

Ik zag dat praalgeſticht, ik zag het diep bewogen;
Een ſtille weemoed rees en *wrong*

(Dit is een ongelukkig woord, vooral door het veelvuldig gebruik, waar het niet te pas komt.)

me een' traan uit de oogen:
Mijn diep geschokt gevoel, vloog Neêrlands vlakten rond;
Waar, eedle kroonen van den vaderlandschen grond!
Waar staan, waar rijzen zij uwe onvergangbre zuilen?
Waar daagt het heilig woud, waarin zij zich verschuilen?
o Vondel! Hooft! o Cats! gij die zoo heerlijk blonkt!
Die Neêrland rang en roem in 't rijk der lettren schonkt!
Antonides! Lannoij! van Merken! Smits! enz.

Zulke uitweidingen over vaderlandsche lichten missen wij hier ongaarne. Ook elders was er gelegenheid bij KLIJN, op *Neêrlands* vroegere helden het oog te slaan. Maar het slot dezer uitboezeming bevalt minder. Want waar zouden die praalgestichten niet al moeten staan! En de beste eerzuil wordt door verdienstelijke mannen zelven gesticht.

Hun naam toch is hun lof; de schoonste roem, hun zangen.

De derde zang, die het zielverrukkende der *Zwitsersche* dalen schetst, en, als besluit van het geheel, het tafereel behelst van 's mans togt over den hemelhoogen *Simplon*, vangt natuurlijk en eenvoudig aan, na het krachtig slot van den vorigen:

Gelukkig hij, wiens ziel, het stoute en grootsche ontvlugt,
Naar 't stille schoone dorst, en aâmt in lager lucht:
Die, van de majesteit der schepping afgezonderd,
In 't halmpje de Almagt ziet, in 't grasje God bewondert;
En, met den dank in 't hart, ontgloeid door heilig vuur,
Zich baadt in d' overvloed der zeegnende natuur.

Gij biedt ons dat genot, gij doet dit heerlijk pralen,
Gij, 's Zwitsers vreugde en lust, gij, lommerrijke dalen!
Schoon 't eeuwig reusgebergte een' diepen eerbied wekt,
Gij zijt het, gij alleen, die harten tot u trekt.
Dáár rijst met glans en pracht het schittrend lente loover:
Dáár, enz.

Zoo gestemd, leidt KLIJN den lezer door eenige dalen van *Zwitserland*, en wijst nu en dan ook op deszelfs geschiedenis, waar hij dan wederom het dierbaar Vaderland niet ver-

geet. Bij het vermelden van TELL's moed en fierheid, bl. 65, laat KLIJN zich dus hooren:

o Plekje! o dierbre grond, door zoo veel trouw beveiligd!
o Nedrig tempeldak ten dank aan God geheiligd!
Hoe kalm, hoe rustig dorst ik op uw' bodem staan!
Hoe moedig durfde ik 't oog langs zulke wanden slaan!
Ja, ook mijn vaderland werd eens 't geweld ontwrongen!
De onwrikbre deugd één helds heeft ook zijn heil voldongen!
Ook hij stortte in elks ziel den vuurgloed die nog brandt!
o Eerste Willem! o mijn dierbaar Nederland!
Geheiligd voorgeslacht! o nooit volprezen vadren!
Wat vuurge erkentenis vloog hier door hart en adren!
Hier voelde ik wat gij schiept! diep hier ons heerlijk lot!
En uit de volle borst steeg hier mijn dank tot God!

Over het geheel zijn wij aan den gevoeligen KLIJN warmen dank verschuldigd voor dit heerlijk, maar op onderscheidene plaatsen door kleine gebreken — het gevolg niet van onkunde, maar meestal van gebrekkige correctie — ontsierde dichtstuk. De afdeeling door leesteekens is bijna algemeen alleronachtzaamst. Ook in de verbuiging der woorden valt veel gebreks op te merken. „Zoo daag*de* uw schoone streken." Zoo ook *dult* voor *duldt*. Op bl. 30 vindt men *hemelhooge* kolken. Die kennen wij niet. Op bl. 73 leest men:

. wie besteigert
Den spiegelgladden muur, die elke nadring weigert!

Hier zal bedoeld zijn *wie bestijgt*. Besteigeren is *met eenen steiger bezetten*. Het gruwelstuk, aan CALLAS (lees op bl. 69, 70 CALAS) gepleegd, wordt genoemd *'t afgrijslijkst 't feit*, hard in uitspraak, schoon wij dat tweemaal *'t* aan eene drukfout toekennen. Tegen de prosodie is nu en dan gezondigd. Boven is reeds iets aangeteekend. Men zie, bl. 13, reg. 16, sterven*de*; bl. 39, den laatsten regel, heerlij*ke*. Die verkeerd uitgebragte klemtoon heeft somtijds ook invloed op den zin der woorden, zoodat geheel iets anders gezegd wordt dan bedoeld was. Er bestaat een groot onderscheid in beteekenis tusschen *om*wroeten en om*wroeten*. Door verkeerden toon wordt dan ook de zin verkeerd getroffen. Bl. 59, reg. 4:

En, in zijn dolle vaart, de vlakte om*wroet* en plondert.

Bl. 69, reg. 4:

Dat de aarde om*wroet* en sloopt.

De Dichter heeft willen zeggen, dat de vlakte en de aarde *om*gewroet was, niet om*wroet;* gelijk hij ook bl. 61, reg. 13, teregt vermeldt *om*gewroete velden, niet om*wroete* velden. Zie ook bl. 62, reg. 5, waar *om*gewroet, met den klemtoon op de eerste lettergreep, juist voorkomt. Van hoeveel belang, ook voor den zin der woorden, de klemtoon is, blijkt hieruit ten duidelijkste. De mol, die den akker om*wroet*, wroet de aarde om; maar het om*wroeten* des akkers is ligter dan het *om*wroeten. Het is ook een groot onderscheid tusschen het veld, dat om*wroet*, en tusschen hetgeen *om*gewroet is. Nog hebben wij opgemerkt een' ongelukkigen slotregel, die de geheele werking van het voorgaande wegneemt. Hier wordt bedoeld bl. 54, reg. 12:

Dáár stond ik aan zijn boord, en staarde 't wonder aan:
De worstling van den vloed ten hemel opgevaren:
De stilte, de eenzaamheid, 't geloei dier zwarte baren,
Schonk dubble majesteit aan dit ontzaglijk oord;
En op het diepst ontroerd, *zette ik den reistogt voort.*

Het *vox faucibus haesit* der *Latijnen*, en het *geworteld staan*, zou meer en beter de diepe ontroering uitgedrukt hebben. Die zelfde slotregel komt nog eens voor, bl. 68, reg. 8:

De wandlaar vindt het dorpje en toeft in 't heerlijk oord,
Verheft zijn' stichter, en *zet* blij *den reistogt voort.*

Over deze en gene woorden, die in hedendaagsche gedichten diepe gedachten moeten uitdrukken, zullen wij ons thans niet uitlaten. Ook KLIJN geeft hiertoe eenige aanleiding. Niet hij evenwel, maar anderen herinneren ons wel eens den wind van den echt *Franschen* pruikmaker in *Parijs*, die, om zijne waar aan te prijzen, den kooper aanbeval, de pruik vooraf in de *zee* te dompelen, daar reeds een *emmer* waters genoeg was.

Ik dacht hem (Rousseau) in zijn bootje, al dobbrend langs den oever,
Hoe *dat* hij, eenzaam, wars van menschen, telkens droever,
Zijn erf hervond; en 'k riep, schoon 't hart zijn zwak verschoont:
Wat helpt de wijsheid, zoo bij haar geen zielrust *troont.*

Troonen is misfchien meer poëtisch, maar *wonen* is zeker beter. *Zielrust* op den troon is eene vreemde koningin, maar zonder troon eene voortreffelijke huisgenoot. Het alledaagfche woord *wonen* geeft hier meer, dan het altijd vreemd klinkende *troonen*. Veel *bombast* zou wegvallen, indien men de denkbeelden meer ontleedde. Dit laatfte geldt niet den bejaarden KLIJN, maar eenigen onzer jeugdiger Zangers, die bij genen zelfs niet de verfte aanleiding mogen vinden tot het gegispte gebrek.

Het ligt in den aard van het dichtftuk, dat wij, bij de ons toegeftane ruimte, niet in bijzonderheden mogen treden. Anders hadden wij overvloedige ftof, om in fchoone plaatfen uit te weiden, en anderen op fikfche teekeningen te wijzen. Op deze en gene leemte, tot welke ook eenige drukfeilen te brengen zouden zijn, hebben wij opmerkzaam gemaakt; opdat de waardige KLIJN, die zich ook hier waarachtig Dichter betoont, voor het vervolg zijne gedichten meer zuiverende van kleine vlekken, alleen van ARGUS, indien deze dan nog leeft, ongunftig worde beoordeeld.

Zes maanden in Rusland. Brieven bij gelegenheid der krooning van Z. M. den Keizer in 1826. *Aan* X. B. SAINTINES, *door* M. ANCELOT. *Uit het Fransch.* Forfan et haec olim meminisfe juvabit! *Te Breda, bij* F. B. Hollingerus Pijpers. 1828. *In gr. 8vo. XIV en* 304 *Bl. f* 1-80.

De fchrijver van dit werk, een' *Franschman* van geen onaanzienlijken rang, begeerig zijnde om *Rusland* te gaan bezoeken, koos daartoe, zonder echter in eenige diplomatieke betrekking te ftaan, het tijdftip der krooning van Keizer NIKOLAAS; hopende, dat daardoor zijne reis aangenamer en belangrijker zou worden, en hij in de gelegenheid zou zijn tot het bijwonen van indrukmakende en zeldzame plegtigheden. Wij vinden hier dan ook aangaande dit krooningsfeest opmerkelijke bijzonderheden. Offchoon ook dit werk niet vrij is van *Franfche* aanmatiging, maakt de fchrijver ons in hetzelve bekend met vele belangrijke zaken aangaande *Rusland*, deszelfs beide hoofdfteden en bewoners, en verlevendigt zijne befchrijving door het opnemen van vele anekdoten en het gebruikmaken van onderfcheidene, voor zijn onderwerp pasfende, plaatfen uit oude en hedendaagfche dichters. Of-

schoon wij er ver van af zijn, om, met den schrijver, het voor wenschelijk te houden, dat het aan NAPOLEON gelukt ware, om, bij zijne onderneming tegen *Rusland*, deszelfs bewoners naar de ijsvelden der noordpool terug te drijven, zoo mogen wij evenwel den schrijver den lof niet onthouden, dat hij, in andere opzigten, zich als een kundig reiziger en als een man van goeden smaak leert kennen, wiens werk eene niet onbelangrijke bijdrage is, om *Rusland*, zoo als het thans is, ten aanzien van deszelfs burgerlijken en zedelijken toestand, te leeren kennen, en geschikt, om ook den *Nederlandschen* lezer aangename en nuttige tijdkorting te verschaffen. De vertaling is goed uitgevallen; maar de drukfouten storen op vele plaatsen den zin.

Oostindische Oorlogen, of listen, hinderlagen en verdedigingswijze der inlandsche Volkeren, waargenomen in onderscheidene Oorlogen op de Molukschè Eilanden, Cheribonsche, Bantamsche en Malakkasche Landen, in de jaren 1817 *tot* 1820. *Ten dienste der Officieren en Onder-officieren, dienstdoende in de Indische Armee. Met 6 Platen, door den Majoor* P. F. VERMEULEN KRIEGER, *Ridder der M. W. Orde 3de klasse, thans gepensioneerd. Te Breda, bij* Broese en Comp. 1829. *In gr. 8vo. VIII en 81 bl. f* 1-25.

De titel wijst genoeg aan, wat men hier moet verwachten en kan vinden. Voor taal en stijl had de Schrijver geene verschooning behoeven te vragen. Het stukje is wèl geschreven. Overigens kunnen wij, die wel de pen, maar geenszins de vernielende wapenen des krijgs weten te gebruiken, over de meerdere of mindere waarde niet oordeelen. Wij meenen echter het boeksken voor niet onbelangrijk te mogen houden. Wat hier aangeboden wordt, berust, ten deele althans, op eigene ondervinding des Schrijvers; en ondervinding zal in dezen wel de beste leermeesteres zijn. Onze krijgslieden, welke tegen de op den titel genoemde volken ten strijde trekken, kunnen in dit werkje nuttige wenken en waarschuwingen vinden. Die geen krijgsman is, zal misschien ook hetzelve met eenige belangstelling doorbladeren, en zich verwonderen, of welligt bedroeven. De Schrijver spreekt als krijgsman, en noemt de inboorlingen *dom* en *laaghartig*; maar

zij leggen toch in hunne middelen van verdediging niet weinig schranderheid aan den dag. Het zijn — gelijk, helaas! ook later en voortdurend is gebleken — geene katten, om zonder handschoenen aan te grijpen. Wat voorts hunne wraakzucht en wreedheid aangaat, men zou kunnen vragen, of aan deze volken, die blijkbaar op lageren trap van ontwikkeling staan, niet weleens reden tot misnoegen en verbittering werd gegeven. Uit harde noodzakelijkheid bukt de zwakkere voor het geweld des sterkeren; maar het natuurlijk verlangen naar vrijheid doet hem zijne toevlugt tot list nemen, om zijn doel te bereiken. Niet zonder huivering kan men denken aan het moordtuig der *Indianen*; doch wat is dit, vergeleken bij de oneindig meer *in het groot* vernielende wapenen der *Europeanen*? Alle oorlog heeft het meestmogelijke beschadigen des vijands tot naaste doel. Moge het ware Christendom algemeen worden, zoo zal niet langer het eene volk het andere in deszelfs land komen verontrusten; en dan kan het menschelijk vernuft zijne schranderheid tot betere voorwerpen bepalen.

Proeve van een Onderzoek, wegens de gevolgen van gepleegde valschheid in Wisselbrieven; door Mr. F. A. VAN HALL, *Advocaat te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* de Erven H. Gartman. 1828. *In gr. 8vo. 77 Bl. f* 1 - 25.

Sinds lange is er tusschen de regtsgeleerden onderling zoowel, als met kundige kooplieden, welke het dikwijls wederom tusschen elkander niet eens zijn, getwist (wij gebruiken hier de eigene woorden van den Heer VAN HALL) over de beantwoording der vragen, ontstaan wegens de, door de verschillende in de wisselovereenkomst betrokkene partijen, aangegane verbindtenissen, even zeer als over hunne regten, in geval er bleek, op de eene of andere wijze, eene vervalsching in den wissel, of in eene der op denzelven voorkomende handteekeningen, te hebben plaats gehad.

Men kan in de verhandeling van den Heer BONDT, op den 11 October 1788 te *Leyden* verdedigd, waarvan omtrent dit punt een zeer naauwkeurig en uitvoerig uittreksel voorkomt in de *Bijdragen tot Regtsgeleerdheid en Wetgeving*, IIde D. 1827. bl. 1—33, hetwelk men aan de doelmatig aangewende vlijt des Heeren UYTWERF STERLING te danken heeft, zien, hoe de gevoelens deswege vóór en in zijnen tijd uiteenliepen.

Niettegenstaande de in die verhandeling met zoo veel juistheid ontwikkelde regtsgronden, is de quæstie inderdaad nog altijd een onderwerp van verschil blijven uitmaken; kundige Advocaten hebben de regterlijke behandeling daarvan, zoo veel zij vermogten, meest altijd door eene schikking voorgekomen; en de eenige reis, dat dezelve althans voor den Regter te *Amsterdam* is gebragt, heeft de Regtbank aldaar in den geest van den Heer Advocaat BONDT, maar het Hoog Geregtshof in *'s Hage* in eenen anderen geest geoordeeld. (Zie *Verzameling van Vonnissen in zaken van Koophandel*, door Mr. J. UYTWERF STERLING, 1826, IIde St. bl. 97 env., alwaar men mede in de aanteekening het advijs van een voornaam Regtsgeleerde omtrent hetzelfde onderwerp kan vinden.) Men kan in de door Professor VAN HALL in de *Bijdragen*, IIde D. bl. 33—41, gevoegde aanmerkingen de uiteenloopende gevoelens der nieuwere Schrijvers leeren kennen, die echter nog, als 't ware, oneindig vermenigvuldigd zouden kunnen worden. En eindelijk voege men hier nog bij, dat, terwijl de ontwerpers van het Wetboek van Koophandel onder Koning LODEWIJK, evenzeer als die van het Nieuwe Nederlandsche Wetboek van Koophandel, voor het stelsel, door den Heer BONDT ontwikkeld, zich verklaard hadden, en niettegenstaande men van wege de Regering daarop zeer veel prijs scheen te stellen, eene beslissende en aanzienlijke meerderheid in de Vergadering der Staten Generaal, alleen om die reden, den geheelen titel van het Wisselregt verworpen heeft, en de wet later heeft aangenomen, nadat de bepaling van de niet aansprakelijkheid des acceptants, indien des trekkers teekening valsch was, achtergelaten was; terwijl eindelijk, na deze zoo duidelijke wilsverklaring van het eene gedeelte onzer wetgevende magt, en na de stilzwijgende toegeving daarvan door het andere gedeelte, de Hoogleeraar VAN HALL, broeder van den Schrijver dezer *Proeve*, in de boven aangehaalde *Bijdragen* begrepen heeft, de regtsbeginselen des Heeren BONDT op nieuw te moeten aandringen, en het geschilpunt, als door den Wetgever onbeslist gelaten, te moeten voordragen, ten einde het op nieuw door de Regtsgeleerden te doen beslissen.

Deze verhandeling is in 27 §§ afgedeeld. § 1. doet het verschil van gevoelens, en het gewigt van dit onderzoek in den tegenwoordigen tijd, kennen; § 2. handelt over vervalsching in wisselbrieven, en de wijzen, waarop die plaats kan

hebben; § 3. of en in hoe verre het Romeinsche regt hierbij kan ingeroepen worden; § 4. dat de verschillende vraagpunten niet te algemeen moeten gesteld worden; § 5. voorbeelden van wijzigingen, welke, uit hoofde van den betrekkelijken toestand van partijen, het onvoorwaardelijk aan eene derzelven toekomend regt ondergaan heeft, vooral zoodra er geene misdaad gepleegd is; § 6. toepassing hiervan, en wel eerstelijk, als des trekkers teekening valsch is; § 7. tweedens, als een der endossementen valsch is; § 8. opklimming tot een hooger regtsbeginsel; de *culpa*; invloed daarvan op andere onderwerpen van het regt; § 9. toepassing op dit onderwerp; § 10. algemeene aanmerking; § 11. *eerste* geval, wanneer de betrokkene op eene valsche handteekening van den trekker geaccepteerd heeft; § 12. gevolgen, die hieruit voor den houder ontstaan; § 13. bevestiging der voorgaande redeneringen, gebouwd op het beginsel: *in dubio error nocet erranti*; § 14. ook uit den aard en het belang van het wisselregt; § 15. onderzoek van den regel uit de *L.* 34. *D. de Reg. Jur.*, dat niemand verder gehouden is, dan waartoe hij zich naar den aard van het contract verbonden heeft, en dat in overeenkomsten gevolgd moet worden datgene, wat bedoeld wordt; § 16. wederlegging van nader aangevoerde beweegredenen; § 17. des Schrijvers leer door Autoriteiten bevestigd; § 18. toepassing van het beginsel op het *tweede* geval, wanneer namelijk de door den trekker in den wissel gestelde som vóór de acceptatie vervalscht is; § 19. gevolgen en nadere bevestiging daarvan, welker slotsom daarop nederkomt, dat, daar een voorzigtig koopman niet trekt of accepteert zonder advijs, en zulks althans niet doet voor eene aanmerkelijke som, het zeker hoogst wenschelijk zoude zijn, dat Regtsgeleerden en Wetgever de handen ineensloegen, om den advijsbrief, dien gewoonte en stijl reeds vorderen, ook door het stellig voorschrift der wet te handhaven; § 20. *derde* geval, wanneer namelijk een der endossementen vervalscht is; § 21. gevolgen daarvan; § 22. beschouwing van den regel: *dat niemand meer regt aan een ander kan overdragen, dan hij zelf bezit*; § 23. van den regel: *dat ieder de regten moet kennen van dengenen, met wien hij handelt*; § 24. nadere bevestiging van des Schrijvers leer uit het belang van den wisselhandel; § 25. Autoriteiten; § 26. slotsom van des Schrijvers redeneringen, in negen punten zaamgetrokken, waarin zijn geheele stelsel omtrent de vervalschte wissels beknoptelijk vervat

is; § 27 eenige bedenkingen omtrent de nieuwe Nederlandsche wetgeving, betrekkelijk dit onderwerp.

Recensent heeft deze Proeve met veel opmerkzaamheid gelezen, en deze werd hierbij in verdubbelde mate gevorderd, eerstelijk om de ingewikkeldheid van het onderwerp, en ten andere omdat de voordragt van den Schrijver niet *die* duidelijkheid en gemakkelijkheid heeft, welke de behandeling van zulke stoffen *dringend* vordert. De zaken zijn echter weldoordacht, en alles, wat de Schrijver zegt, draagt blijken van kunde, verkregene kennis en gezond oordeel. Welligt had het doelmatiger geweest, eene *juiste* definitie, te geven van valschheid en vervalsching; want de *gesupponeerde* naam zelfs van eenen denkbeeldigen trekker is geen *falsum*. Zie Art. 112, *Code de Commerce*. *Falsum* kan nooit bestaan, dan wanneer het de onware vertooning is van iets, hetwelk een waar en wezenlijk aanwezen heeft. Zoo heeft het de Fransche wetgever, op het voetspoor van CUJACIUS, dien grooten Regtsgeleerde, begrepen, die, zoo als MERLIN ergens te regt zegt, er zoo veel en meer van wist dan een gansch dozijn hedendaagsche pratertjes, al is het ook dat zij met eene Magistrale toga bekleed zijn. Zeer goed zegt dus PAILLIET, in de laatste uitgave der *vijf Codes*, op Art. 112, aanteekening *a*, n°. 3: *Quand le nom du tireur supposé est un nom imaginaire, au moyen de quoi toute la confiance repose sur celui de l'acceptation*, IL N'Y A POINT DE FAUX. Dit is een onderwerp van hoog aanbelang, en moet ook volstrekt in bedenking genomen worden, ter voorkoming van actiën in zake van *valschheid* of *escroquerie*, die nergens grond hebben, dan in de onkunde of den kwaden, onhandelskundigen zin der dikmaals ongeroepene, of ook wel uitgelokte, aanbrengers.

Bijdragen tot de Numismatiek van het Koningrijk der Nederlanden, verzameld en uitgegeven door G. VAN ORDEN, *Correspondent van de tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Kunsten en Wetenschappen, enz. Iste Cahier. Met Platen. Te Zaandam, bij* J. Groot en Comp. 1829. *In gr. 8vo.* 23 *Bl. f* 1-50.

Het doel van dit werk is voornamelijk, om voor de vergetelheid te bewaren die penningen, welke, in onderscheiding

van zoo vele andere, op geene bijzondere gelegenheid geslagen zijn, noch eene regtstreeks geschiedkundige betrekking hebben. Het is voor den beoefenaar der algemeene geschiedenis hoogst belangrijk, vlijtig en doelmatig gebruik te maken van de hulpmiddelen, welke de *Numismatica*, of Penningkunde, zoo dikwerf aan de hand geeft, en blijft geven, wanneer schier alle andere bronnen, uit welke de Geschiedschrijver zijne kundigheden putten moet, geheelenal opgedroogd zijn. De beoefening der Penningkunde is derhalve ook voor de vaderlandsche geschiedenis hoogst gewigtig; en, om van die hulpwetenschap regt doelmatig partij te trekken, is het noodig te weten, *hoe* en *waar* men ook die penningen te plaatsen hebbe, die geenerlei bepaalde geschiedkundige daadzaak vermelden. Wetenswaardig is het dus, het middel te zien aangewezen, hoe dezelve in eenig, meer- of minder verband met de geschiedenis onzes Vaderlands kunnen worden gebragt, opdat men aan den eenen kant die penningen niet te hoog waardere, noch aan den anderen kant te gering schatte, om ze als gedenkwaardige overblijfsels van vroegeren tijd te verzamelen. Onder die overblijfsels verdienen de *Vroedschaps-*, *Gilde-*, *Schutters-*, *Wijn- en Armenpenningen* met het hoogste regt gesteld en als zoodanig bewaard te worden. De Heer VAN ORDEN vond het niet ondoelmatig, deze soort van penningen onder eene bijzondere afdeeling te brengen, en ze in afbeeldingen uit te geven, daar zij zich moeijelijk door eene enkele beschrijving laten onderkennen. Zoo veel mogelijk worden er kortelijk verklaringen, inlichtingen en ophelderingen bijgevoegd. Dit eerste Cahier legt zoo veel oordeelkunde en goeden smaak aan den dag, dat men niet nalaten kan, deze onderneming toe te juichen, en van harte te wenschen, dat dezelve genoegzaam aanmoediging moge vinden, om met de beste uitkomsten volbragt te kunnen worden.

Habrokomes en Anthia. Een Roman van XENOPHON *den Ephesier. Uit het Grieksch vertaald en met ophelderende Aanteekeningen voor den Nederlandschen Lezer ingerigt. Te Groningen, bij* M. Smit. 1829. *In gr. 8vo. XVIII, 216 en 20 bl. f* 2-40.

Onder alle de Grieksche Romanschrijvers, welke tot ons

gekomen zijn, bekleedt XENOPHON de *Ephesiër*, volgens het oordeel van meest bevoegde kunstregters, den eersten rang. HELIODORUS, ACHILLES TATIUS, LONGUS, CHARITON en anderen hebben hem noch in eenvoudigheid, noch in de kunst, om den lezer aangenaam en met belangstelling te onderhouden, geëvenaard. Dit zal dan ook wel de oorzaak zijn, dat deze Schrijver door zoo vele geleerden verklaard en, waar hij door de affchrijvers bedorven was, verbeterd is. Het is opmerkelijk, dat onder die geleerden de meesten *Nederlanders* zijn, en XENOPHON den grootsten dank verschuldigd is aan HEMSTERHUIS, ALBERTI, ABRESCH en PEERLKAMP, onverminderd den roem, welken LOCELLA in dit geval behaald heeft.

De Heer T. P. TRESLING, Student aan de Hoogeschool te *Groningen*, heeft het ondernomen, om van dezen Griekschen Roman eene Nederduitsche vertaling te leveren. Hij had dat werk aangevangen op den raad en onder het opzigt van zijnen vader, Mr. T. HAAKMA TRESLING, denzelfden, die, gelijk wij uit de uitgave van Prof. PEERLKAMP vernemen, niet onbelangrijke aanteekeningen en verbeteringen op den Griekschen tekst heeft uitgegeven. Deze vader ontviel den jongeling door eenen vroegtijdigen dood; hij stond nu alleen, en heeft echter zijne taak voltooid en aan het licht gebragt, versterkt in dat voornemen door zijne Leermeesters aan *Groningens* Hoogeschool.

De Vertaler leert ons den Griekschen Schrijver in zijne *inleiding* eenigzins nader kennen, en redeneert vrij juist over de waardij van het oorspronkelijk geschrift. De overzetting is getrouw, duidelijk, in een' zuiveren en netten stijl ingekleed. Hier en daar heeft hij zich eenige vrijheden veroorloofd, om de kieschheid der lezers niet te kwetsen; hetwelk wij in het onderhavige geval zeer prijzen. De aanteekeningen zijn zeer geschikt, om eenige voor den Nederlandschen lezer onduidelijke plaatsen op te helderen, maar dragen evenwel hier en daar blijken van een jeugdig, weelderig vernuft en zin, om zoo alles, wat men weet en gevoelt, uit te storten en aan den man te brengen. Dit is een gebrek, zoo het een gebrek te noemen zij, eigen aan de meeste jongelieden, welke iets goeds in de toekomst beloven. Had de waardige vader geleefd, hij zoude zeker hier en daar die aanteekeningen eenigzins besnoeid, en de motto's, uit CATS, SIFFLÉ,

BELLAMY, BILDERDIJK *cum uxore*, enz. enz. er geheel hebben afgesneden.

Na de vertaling volgt *een woord* ter verantwoording, gerigt tot den letterkundigen lezer. De Schrijver geeft daar de reden op, waarom hij, om der kieschheids wille, hier en daar het oorspronkelijke niet getrouw heeft teruggegeven, waarom hij van de gewone lezing is afgeweken, en het gevoelen der uitleggers of eene eigene gisfing gevolgd is. De Schrijver denkt over zijne gisfingen zeer zedig. Wij willen ze daarom niet aan een gestreng oordeel onderwerpen, maar gaarne verklaren, dat eene enkele, al is zij niet waar, toch niet kwaad uitgedacht is.

Wij beschouwen dus dezen arbeid in het algemeen van eene zeer gunstige zijde, en moedigen den Heer TRESLING aan, dat hij op den door hem ingeslagenen weg moedig en ijverig voortga. Dan zullen wij ons voorzeker eens verheugen over meerdere vruchten van eenen mannelijken geest, waarop ons deze eerstelingen eene gegronde hoop vertoonen.

Jeanne d'Arc, of de Maagd van Orleans, Treurspel, in vijf Bedrijven, naar het Fransch van A. SOUMET, *door Mr.* J. BRAND VAN CABAUW. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman *en* C. van Hulst. 1828. *In kl.* 8*vo.* 96 *Bl. f* 1-60.

Offchoon het op verscheidene plaatsen van zijn Treurspel blijkbaar is, dat de *Fransche* Dichter het Romantische Drama van SCHILLER bestudeerd, en van sommige gedeelten van diens plan en eenige zijner heerlijke poëtische tafereelen partij getrokken heeft, zoo kan men echter in geenen deele zeggen, dat hij alleen de rol van navolger of omwerker vervulde. SCHILLER schetst den geheelen levensloop der Heldenmaagd, welke ook voor latere tijden een onbegrijpelijk verschijnsel blijft, van het oogenblik af, dat zij de eerste duistere aansporing tot het groote werk in haren boezem gevoelde, tot op het tijdpunt, dat zij het groote einddoel haars strevens bereikt had; en zoo getrouw als de schilderij is, welke hij van haar in- en uitwendig leven ontrolt, zoo ongeschiedkundig en daardoor hinderlijk of liever stootend is de wijze, op welke hij haar van het tooneel des levens laat aftreden. Eene verkeerde toepasfing van het denkbeeld der Tragische geregtigheid schijnt hem verleid te hebben, om haar

niet als Tooveres den brandſtapel te doen beklimmen, maar te doen ſneuvelen als Heldin, met de wapens in de hand. SOUMET, daarentegen, de handeling binnen den gewonen Treurſpeltijd beperkende, ſchildert alleen het einde harer loopbaan, den laatſten dag van haar leven. Wij zien haar niet onder den geheimzinnigen eik, waar zij de ſtem des Hemels vernam; niet in het gewoel van den ſlag; niet in den krooningstempel te *Rheims*: wij ontmoeten haar terſtond in de gevangenis, en zien haar ten ſlotte, getrouw aan de Geſchiedenis, de houtmijt beklimmen, die de belooning was voor het redden van haar Vaderland. Zeer eenvoudig is de handeling des ſtuks; en echter heeft de Dichter middel gevonden, om dezelve belangrijk voor ons te maken, door de kunſtige afwisſeling van hoop en vrees, in welke hij ons weet te brengen omtrent het eindelijk lot eener Heldin, die in den geheelen loop des gedichts eene Tragiſche grootheid ten toon ſpreidt, welke de harten der aanſchouwers met bewondering voor haar vervult.' De eenige, maar in ons oog zeer gewigtige aanmerking, welke wij op den aanleg der fabel maken moeten, is deze: dat het vonnis van JEANNE D'ARC voltrokken wordt, ofſchoon alles zamenloopt om hetzelve te doen vernietigen. Door het getuigenis van haren onverwacht optredenden vader wordt de helſche list, met welke hare vijanden dezen eene beſchuldiging, welke het eenig bewijs was voor hare tooverij, ontlokten, aan den dag gebragt; het *Engelsch* Legerhoofd doorziet dit weefſel van logens, en vormt het plan, haar te redden; haar grootſte tegenſtander, de Hertog VAN BOURGONDIË, tot inkeer gebragt door hare woorden, tracht weldra het vonnis, dat voornamelijk om hem te believen geſlagen was, te vernietigen; haar getrouwe verdediger ADHEMAR bewijst zonneklaar hare onſchuld; — alles is vergeefs; zij moet ſterven, ofſchoon alle invloed hebbende perſonen te haren voordeele geſtemd ſchijnen. De Dichter zelf ſchijnt dit gebrek gevoeld te hebben, en, om hetzelve eenigzins te verglimpen, den Godsſtrijd tusſchen het *Engelsch* Legerhoofd en den Hertog VAN BOURGONDIË te baat genomen te hebben; alsof, daar deze ongelukkig voor den verdediger der Heldin uitviel, de volvoering van het vonnis noodzakelijk moest volgen. Doch uit het tooneel, in hetwelk deze uitdaging plaats grijpt, het laatſte van het vierde bedrijf, blijkt nergens, dat de *Engelschman* den tweekamp aanvaardde, geſterkt door de overtuiging, dat JEANNE waarlijk ſchuldig

was; hij zegt het zelf, dat het alleen was om de trotschheid van den Hertog te tuchtigen, dat hij het zwaard ontblootte; en al moest de overwinning, die hij behaalde, naar de denkwijze dier tijden, zijn geloof aan de strafbaarheid der Heldin bevestigen, dan vinden wij het toch eenen ongelukkigen inval van den Dichter, om de Goddelijke regtvaardigheid aan den laster bloot te stellen, alsof zij, bij het plegtig beroep op Haar gedaan, de zaak der onschuld verliet, om die der dweepzucht en huichelarij te doen zegevieren.

Doch wij zouden bijna vergeten, dat wij minder het Treurspel van den Heer SOUMET, dan deszelfs vertolking door den Heer BRAND VAN CABAUW te beoordeelen hebben, die, zoo dit eene verdienste is, zich nergens de minste afwijking van het oorspronkelijke veroorloofd heeft, en alleen de *Fransche* dichtregels zoo getrouw mogelijk in het *Nederlandsch* heeft trachten over te brengen. Offchoon hij over het algemeen voor deze taak wel berekend schijnt, en men dikwijls kernachtige, zeer gelukkig overgebragte, regels en geheele passages bij hem leest, is het er echter verre af, dat zijne navolging zich, wat juistheid en dichterlijkheid van uitdrukking betreft, met het oorspronkelijke zoude kunnen meten. Regels als:

Maar, daar ik hulp behoef om hem *ter neer te smijten*. Bl. 62.
'k Beloofde aan Hendriks kroon dit uitgestrekte *veld*. Bl. 62.
Nooit heeft uw Koning deez verfoeibre daad *betracht*. Bl. 65.

en een aantal dergelijke, spreken, ook zonder vergelijking met het oorspronkelijke, over zichzelve het vonnis uit. Maar, wat erger is, men vindt sommige plaatsen, in welker overbrenging de Vertolker deerlijk heeft misgetast, en zelfs dáárdoor niet op het regte spoor gebragt werd, dat hij in het *Nederlandsch* iets onverstaanbaars, ja zelfs iets ongerijmds nederschreef. Wij hebben hier vooral het oog op het tweede tooneel van het derde bedrijf, waar de volgende *Fransche* regels dus in het *Nederduitsch* vertaald zijn:

Sur le sort des Valois, prince, jetez les yeux.
Tout les recommandait à la faveur des cieux;
Un Roi cher aux Français, même dans sa démence;
Un prince infortuné dont le règne commence
Au milieu des complots, des combats criminels,
Faible enfant, orphelin sous les yeux maternels.

La France de Clovis dans un camp renfermée
S'apprêtant à périr, mais a périr armée.
Orleans si fidèle, et les guerriers Anglais
Retrouvant dans ses murs les héros de Calais.

Denk, Prins! aan de Valois en 't geen hen is weêrvaren,
Hoe waardig alle steeds de gunst des Hemels waren.
Eên Koning, schoon *verdwaasd*, bij 't Fransche volk bemind,
Een ongelukkig Vorst, wiens rijksgebied begint
In 't midden van den strijd en al 't misdadig pogen,
Een teeder kind, een wees in 's moeders *droevige* oogen.
Een *Clovis*, (*!!!*) die zijn rijk in 't legerkamp besloot,
Bereid te sneven, maar te strijden tot zijn dood.
Een Orleans zoo trouw, en Englands legerbenden,
Die hier van 't veeg Calais den heldenstoet herkenden.

De overige aanmerkingen terughoudende, tot welke deze regels aanleiding kunnen geven, bepalen wij ons slechts tot:

.... een wees in 's moeders droevige oogen.

De wees is hier KAREL VII, en zijne moeder, die BRAND zoo ten onregte bedroefd laat zijn, de beruchte ISABELLA of ISABEAU VAN BEIJEREN, de doodvijandin van haren eigenen zoon, die de ziel was van alle heimelijke en openbare aanslagen tegen zijn leven en zijne kroon. SOUMET, die niet, gelijk SCHILLER, aan deze MEGERE eene rol in zijn Treurspel heeft toegekend, geeft de vijandige betrekking tusschen moeder en zoon duidelijk te kennen door de tegenstellende uitdrukking:

orphelin sous les yeux maternels;

dat is:

een wees, schoon onder 't oog der moeder;

en zeide genoeg voor elk, die bekend is met de Geschiedenis. BRAND, daarentegen, doet de moeder bedroefd zijn, en neemt aldus alle kracht, tevens met alle beteekenis, weg. Maar nog erger is het in den terstond volgenden regel; hier komt, ten tijde van KAREL VII, een CLOVIS te voorschijn, van wien de Geschiedenis geen enkel woord weet. CLOVIS was de grondlegger der *Fransche* Monarchij. Vier

bladzijden vroeger heeft BRAND zelf de regels, die zijne misvatting onmogelijk moesten maken, in dit opzigt goed vertaald:

Gij moet herov'ren gaan wat Frankrijk heeft verloren,
En gij vervult Gods trouw aan Clovis toegezworen.

Even als men dikwijls gehoord heeft van *La France de Saint Louis*, zoo noemt hier SOUMET zijn land *La France de Clovis*, hem, als den ſtichter der Monarchij, op eene dichterlijke wijzė, eene voortdurende beſcherming van hetzelve toekennende; en de beteekenis zijner woorden is eenvoudig deze: „ Het *Frankrijk* van CLOVIS, beſloten in een legerkamp, en bereid tot den ondergang, maar met de wapens in de vuist." Over het algemeen ſchijnt de Heer BRAND niet diep ingewijd te zijn in de oude *Franſche* Geſchiedenis; hij zoude anders den regel:

De Martel dans Fierbois on court chercher le glaive.

niet met deze vertolking hebben afgeſcheept:

Mijn zwaard is ras gehaald;

alsof het ſtaal, waarmede KAREL MARTEL de *Sarracenen* verſloeg, en dat JEANNE D'ARC voerde, niets bijbragt tot de grootſchere houding der Heldin. — *Sed claudite jam rivos, ſat prata biberunt.*

De Inneming van Saragoſſa, of de Zegepraal der Liefde op Staats- en Inquiſitiedwang. Een Historisch-Romantisch Tafereel uit den Spaanſchen Oorlog. Naar het Hoogduitsch, door OTTO VAN DEPPEN. *Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1828. *In gr. 8vo. XVI en* 232 *bl. f* 2-40.

Dit tafereel, dat buiten twijfel veel waarheid bevat, kan niet nalaten, belangſtelling te wekken. De grondtrekken des verhaals werden door den Schrijver uit eene oude kronijk genomen. De hoofdzaken zijn dus, moet men vertrouwen, niet verdicht. Dingen, die vóór ruim honderd jaren gebeurden, vindt men hier vermeld. *Spanje*, dat ſchoon, maar ongelukkig land, is het tooneel. Dat menſchelijke boosheid, onder ſchijn van vromen ijver voor Godsdienst, zoo verre

kan gaan, zoude men bezwaarlijk gelooven, ware het niet, dat de Geschiedenis, helaas! maar al te veel voorbeelden opleverde, welke de mogelijkheid doen blijken. Verschrikkelijke gruweldaden van *Jezuiten* worden in dit boek beschreven. Verwekt het lezen dier sluwe bedrijven eene billijke verontwaardiging, men gevoelt hierbij tevens te levendiger, hoe groot een geluk het is, in een vrij land, onder de bescherming der burgerlijke overheid, gerust en veilig te leven. Uit dien hoofde dan meenen wij dit Romantisch-Historisch Tafereel te mogen aanprijzen. Het zonderling beloop der verhaalde gebeurtenissen wekt den leeslust steeds meer op — en aan het einde verheugt men zich, dat de vervolgde braven aan de klaauwen der *Inquisitie* ontkwamen. Mogten de listige aanslagen der volgelingen van IGNATIUS LOYOLA steeds zoo verijdeld worden! — De overbrenging in onze taal had gelukkiger kunnen uitvallen. Men zegt niet: *Dit alles en nog veel meer loopen*, maar *loopt zamen.* Het woord *boud*, in den zin van *stout* — *boud spreken* — is wel Hollandsch, maar toch weinig in gebruik. Men zegt en schrijft *gold* (van *gelden*), niet *geldde.* In plaats van *kwadjongens* ware beter *baldadige jongens*, enz. enz.

De Barbier van Parijs, een Tafereel der Fransche Zeden in de eerste helft der XVIIde Eeuw. Door CH. PAUL DE KOCK. *II Deelen. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1827. *In gr. 8vo. Te zamen 721 bl. f* 4-80.

De vertaler verwacht te regt, dat dit werk zeer verschillend beoordeeld zal worden. Ook wij gelooven, dat zulke lezers, die veel ophebben met avontuurlijke, raadselachtige geschiedenissen, met gretigheid dezen roman zullen verslinden. Anderen daarentegen, die, wanneer zij, tot uitspanning, ernstiger bezigheden afwisselen met het lezen van eenen roman, dan toch gezet zijn op eenig zedelijk doel, zullen deze geschiedenis weinig beduidend vinden. Liefst schijnt de vertaler te wenschen, dat men dezelve beschouwe als eene bijdrage tot de geschiedenis der zeden van dien tijd, welke de Franschen toen van schaamte moesten doen blozen, en wier overblijfsels hun, ondanks hunnen trots op beschaafdheid, ook thans nog niet tot eer kunnen verstrekken. Maar wij voor

ons gelooven, dat de geschiedenis zelve van dien tijd den beoefenaar der menschenkennis betere bronnen zal verschaffen, dan een omslagtige roman, welks overbrenging in onze taal den vertolker nog tot veel behoedzaamheid noodzaakte, om niets onwelvoegelijks of ergerlijks onder het oog van het publiek te brengen.

Het sieraad der Jeugd. Een Handboek voor allen, die de schoone deugd der Kuischheid liefhebben. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aanteekeningen vermeerderd door F. A. BRAMINK, *R. K. Priester en Kapellaan te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* C. C. Schievenbus. *In kl.* 8*vo. VIII en* 270 *bl. f* 2-:

De uitgeefster, vertelt ons BRAMINK, door slechte menschen ongelukkig gemaakt, maar toen ook door brave lieden geholpen, (waartoe vertelt hij dat, als men er niet meer van mag weten?) verzocht hem, een werkje over de *Kuischheid* verder te vertalen, waarvan één blad reeds was afgedrukt. Dat blad krielde zoo van fouten, dat hij liever de vertaling van een ander werkje over de kuischheid, dat hij, als jongeling, ten geschenke gekregen had, ter hand nam. Doch, daarin moest hij toen nog veel verhelpen, en invullen, wat hij miste, ezv. Hieruit is dit werkje ontstaan, *om* hetwelk wij niet verlegen waren, maar *met* hetwelk wij wel verlegen zijn, niet wetende, hoe *alle* liefhebbers der kuischheid het te gebruiken hebben. Vanhier dan ook, dat dit ons verslag zoo lang achterwege bleef.

De aanteekeningen, loopende van bl. 211 tot 270, hadden althans voor *hen* wel mogen gemist worden, en schijnen ligtelijk iemand toe, eeniglijk te dienen, om des Schrijvers of Vertalers bekendheid met *Grieksche* en *Latijnsche* Schrijvers en zijne *Hebreeuwsche* taalgeleerdheid aan het licht te brengen. Daarvan nu *kunnen* ze getuigen, en er is, in sommige, nog al iets wetenswaardigs uit de geschiedenis herinnerd; maar het is een kakelbont mengelmoes, en, gelijk in den tekst zelven, er is te velerlei, waardoor men afgeleid wordt en verward. Zoodat voor *alle* liefhebbers der kuischheid is dit boekje niet geschikt. BRAMINK zegt zelf, dat in de aanteekeningen wel het een en ander is, dat voor het algemeen

had kunnen gemist worden. Waartoe dan die overlading? te meer, daar alles toch zoo omflagtig en met vele herhalingen van alweêr hetzelfde behandeld is. Tot hetgeen gemist had kunnen worden, zouden we, behalve die plaatfen uit Griekfche en Latijnfche Schrijvers en die Hebreeuwfche taalkennis, ook nog brengen het een en ander, dat *niet wèl luidt*, waarvan wij daarom, eerbaar, zwijgen; en waarvan de *Geestelijke* had *moeten* zwijgen. De ftijl is wonderlijk afwisfelend: verheven (?) en laag, bloemrijk en fchraal — over het geheel plat en mat. De Nederlandfche taal is flordig gebruikt. Dat het betoog niet zijne minfte kracht ontleent van kerkgezag en der oudvaderen woorden, waardoor het ook al niet voor *alle*, niet voor *Protestantfche*, liefhebbers der kuischheid bruikbaar is, zij zoo. Wij zagen toch met genoegen ook onkatholijken (verftaat onroomfchen) aangehaald, als YOUNG, GELLERT; wel zóó, dat het fchijnt gefchied te zijn, alleen omdat BRAMINK er anders niet van tusfchen konde; maar toch — 't is al liberaal genoeg, dat hij ze aanhaalt, al is het dan telkens: „Zoo zegt zeker onkatholijke. Misfchien gelooft ge dezen meer dan mij!"

Wij willen onzen Lezeren een en ander proefje voorzetten, of zij trek mogten krijgen, om bij BRAMINK te gast te gaan.

Bijbelverklaring. Klaagl. IV: 7. moet met *Openb.* XIV: 4 vergeleken, en toegepast worden op kuifche menfchen. Volgens *Zach.* IX: 17 brengt de wijn *maagden* voort. *Hofea* XIV: 6 voorzegt den bloei der kuischheid. *Pfalm* II: 12ª is, „*aanbidt de maagdenrei!*" (Zie bl. 33 in den tekst.) De Vertaler zegt, dat het wezen moet, „aanvaardt de tucht!" volgens de *Vulgata*, die door BRAMINK nu overeengebragt wordt met den grondtekst, „huldigt den Zoon van God!" — Zoo leert men zich redden, en komt Kerk en Bijbel tot *één*!

Zedekunde. De Christelijke kuischheid is eene *bovennatuurlijke* deugd. Man en vrouw moeten zoodanig gebruik van het huwelijk maken, als hun rede en Godsdienst gebieden, *verre van op andere voorwerpen te denken.* De kuischheid doet een leelijk *ligchaam* in *prijs* ftijgen, en maakt het (het ligchaam) aller achting waardig. Ieder kuisch jongeling en elke kuifche maagd is zwart, maar fchoon. (*Hoogl.* I: 5.) Zonder ligchamelijke reinheid is ook het redelooze dier onbehagelijk aan den heiligen God. Hoe grooter het aantal

maagden wordt, des te hooger ſtijgt de vreugde van de vruchtbare moeder, (de Roomſche Kerk.)

Karakterkunde. Bijgeloof, wellust en wreedheid maakten de voornaamſte karaktertrekken van MAXIMINUS uit. Deze karaktertrekken zijn waarlijk niet *zeer* vereerende. De kuiſche mensch leeft, alsof hij geen ligchaam bezat. (Een mal compliment aan de Pastoors!) Hij overſchrijdt de grenzen der natuur. Waarom *weet* de zoogenoemde wijsgeer *niet*, wat elk vooraf behoorde te weten, dan omdat hij een *weetniet* is? Waarom is de *wellustige* zoo *dom*, dan omdat hij een *wellustige* is en *dom* is? (Bl. 65.)

Geſchiedenis. Onder de vervolging van DECIUS bragt men een' jongeling in een' ſchoonen tuin, legde hem tusſchen rozen en leliën, onder ruiſchende boomen, aan den oever eener kabbelende beek, op een zacht bed, en bond hem met *zijden* banden daaraan vast. Eene ontuchtige vrouw zocht hem te verleiden. Eindelijk behaalde hij de overwinning. Hij beet een ſtuk van zijne tong af, en ſpuwde dat met een mondvol bloeds het vrouwmensch in het gezigt. Deze *ſtomme* held (zoo noemt hem BRAMINK) wordt vergeleken met dien ſoldaat, die, bij gebrek aan kogels, zijne tanden gebruikte, om op den vijand te — ſchieten. GODFRIED VAN BOUILLON, naderhand Koning van *Jeruzalem*, heeft *dikwijls* geheel geharnaste ruiters, in eenen ſlag, van het hoofd tot den zadel midden door gehouwen, omdat hij *kuisch* was.

Welſprekendheid. De ziel des kuiſchen jongelings zoekt, gelijk de onſchuldige duif, de reinſte plaatſen; daar alleen rust zijn voet, of anders vliedt hij terug naar de ark, naar de *eenzame* onſchuld, naar het gezelſchap van onſchuldigen, daar intusſchen de zwarte raaf op verrotte krengen blijft zitten en zich vergast. Eens (NB. op den oordeelsdag) zult gij een aantal geile bokken met menſchenhoofden zien, ezv. De onreine neigingen zijn als het afzigtelijkſte ongedierte; hoe meer men er aan toegeeft, des te meer zal het u kwellen.

Is het genoeg, Lezer? Drie kerkelijke mannen hebben dit boek naauwkeurig onderzocht en aanbevolen, en de *Aartsbisſchop* te *Zoeterwoude* heeft het goedgekeurd.

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst tegen deszelfs hedendaagsche Bestrijders, voor het jaar 1827. *In 's Gravenhage, bij* de Erve(n) J. Thierrij en C. Mensing en Zoon. 1828. *In gr. 8vo. Behalve het voorwerk*, 116 *en* 301 *bl. f* 2-50.

(Eerste Verslag.)

In dezen bundel ontmoeten wij een tweetal Verhandelingen, beide met goud bekroond. Blijkbaar zijn dezelve dus van zoo verschillenden inhoud, dat er aan geen vergelijkend oordeel te denken is. Elk stuk daarentegen, met de hoogste goedkeuring dier Eerwaardige Vergadering vereerd, verdient onzen bescheiden toets, dien wij in dit en in een volgend verslag aan onze Lezers hopen voor te leggen.

Wij beginnen met de beantwoording der vrage: „In welken zin moeten wij de Leer van JEZUS CHRISTUS en zijne Apostelen, als *van God zelven geopenbaard*, beschouwen? Kan met derzelver uitspraken overeengebragt worden, het gevoelen dergenen, die aan de *Rede* het onbetwistbaar gezag toeschrijven? En is, dit ontkend zijnde, desniettemin, een vrij onderzoek over het geopenbaarde toe te staan?"

Als Schrijver dezer Verhandeling is, bij de opening van het biljet, de Eerw. H. H. DONKER CURTIUS, Theol. Doct. en Predikant te *Arnhem*, erkend en openbaar geworden. Een naam, die, door regtschapen ijver voor redelijke Godsdienstkennis en Christendom alreede vermaard geworden in ons Vaderland, niet missen kan, bij velen zijner tijd- en ambtgenooten eene gunstige vooringenomenheid voor dezen zijnen arbeid in te boezemen, buiten aanmerking gelaten, dat aan hem in den wedstrijd

de krans der overwinning is toegewezen. Ons, *Letteroefenaars*, geheugt het nog, bij de oudheid van ons tijdschrift, hoe, tegen het einde nog der vorige eeuw, over dit eigen onderwerp hier strijd was tusschen vermaarde leden der vaderlandsche en Hervormde Kerkgenootschappen (*). Thans mogen en behooren wel de Protestantsche huishoudingen afgezonderd te blijven wegens meer of minder verschil van meening en plegtigheden; maar derzelver toenadering in eenigheid van geest door den band des vredes geeft rijke stof tot Christelijke blijdschap en dank. Thans lezen wij in de Prijsverhandeling, die voor ons ligt, en vinden wij door DONKER CURTIUS betoogd: *Eene waarlijk van God herkomstige Leer kan niet strijden met de Rede.* Zulks stelden ook DE GROOT, MORUS, DOEDERLEIN, MUNTINGHE en anderen, door hem aangehaald; en hoe vele vraagbaken van den ouden en lateren tijd kwamen niet daarin overeen (**)! Wij stonden gereed om uit te weiden, en 's mans voldingend betoog in § 58 mede te deelen; maar het is onze pligt, kort te zijn, en, daarlatende wat meer algemeen is, bij de aanwijzing van den loop der Verhandeling onze Lezers vooral te bepalen op hetgene haar inzonderheid onderscheidt, of wel tot weinige opmerkingen, die onder het nagaan derzelve bij ons ontrezen zijn.

De Eerw. Schrijver heeft aan het hoofd van zijne

(*) Wij hebben hier het oog op den bekenden briefwissel tusschen den Hoogleeraar G. BONNET en den vermaarden P. VAN HEMERT, door laatstgedachten begonnen; waarvan verslag is in onze *Lett.* voor 1785 en 1786.

(**) Dat echter bijzondere kerkbegrippen van invloed waren op het gebruik en eene ruimer of bekrompener toepassing van dezen Protestantschen regel, is, behalve van elders, ook kennelijk uit den reeds genoemden pennestrijd; ja hierom zelfs vermeent Rec. bij eene enkele plaats in deze Verhandeling zijne tegenbedenkingen te moeten mededeelen, alwaar het opdat men uit een *geheel* stilzwijgen niet te veel besluiten mogt.

Verhandeling eene volkomene ſchets van haren *Inhoud* geplaatst, die bij uitnemendheid aantoont, in welk eene regelmatige orde en met hoe groote naauwkeurigheid de ſtoffe door hem bewerkt, behoorlijk uiteengezet, en naar vereisch behandeld is. Men heeft dien Inhoud, die zich tot elke paragraaf uitſtrekt, alleen in te zien, om van de aangelegenheid overtuigd te worden eens geheels, dat aan die verwachting beantwoordt. Voor ons is het voldoende te zeggen, dat, gelijk de vraag blijkbaar *drieledig* is, ook de arbeid van DONKER CURTIUS in even zoo vele Hoofddeelen geſplitst is. De aangelegenheid van zijn onderzoek, en de gepastheid des voorſtels van het Genootſchap, wordt alvorens, bij eene *Inleiding*, aangetoond gelegen te zijn in de meening van ſommige hedendaagſche Wijsgeeren, die, afwijkende van verre het grootſte deel der Christenen, „ wel den *naam* van Openbaring „ behouden, echter den aard van deze zoo bepalen, „ dat alles, wat zij bevat, neêrkomt op hetgene der „ menſchelijke Rede kenbaar is; zoodat het geheele be„ grip van onmiddelbare ontdekking van God zelven „ daarbij geheel wegvalt." — Dus komt hij, te regt, I. tot een uitvoerig en afdoend onderzoek der Gewijde Boeken wegens den zin, in welken CHRISTUS en zijne Apostelen hunne hooge zending, en de Evangelieleer, door hen gepredikt, willen beſchouwd hebben. Met de vereischte bondigheid en oplettendheid voldingt onze Christenleeraar, in de meest verhevene en eigenlijke beteekenis van het woord, de *Goddelijkheid* der Openbaring, op grond van menigte Schriftuurplaatſen, of gezegden, zoo van den Heiland, als van deszelfs Gezanten; waaromtrent wij noodeloos keuren voor onze Lezers, die prijs ſtellen op de Gewijde Boeken, om hem op het ſpoor te volgen. Genoeg zij hier de enkele aanhaling van hetgene er geſchreven ſtaat: „ GOD voortijds veelmaal, en op „ velerlei wijze, geſproken hebbende door de Profeten, „ heeft in deze laatſte dagen *tot ons* geſproken *door* den „ Zoon, en bovendien medegetuigd *door* gaven van den „ H. Geest naar zijnen wille." (*Hebr.* I: 1.)

II. Trouwens, hoezeer dit door Wijsgeeren uit de school van KANT, in hunnen barbaarschen en ter naauwernood verstaanbaren schrijftrant, wordt toegestemd, het voorname doel dezer Verhandeling bragt mede, te onderzoeken, of hunne leer en gevoelens wegens het gezag der *Rede* daarmede zijn te vereenigen. In de vorige eeuw, en in den strijd met Deïsten en Naturalisten, werd dat woord gebezigd voor het *verstand*; de *Koningsberger* Wijsgeer, daarentegen, neemt het laatste voor „het vermogen, om de verschillende indrukken (der zinnen) „te zamen te voegen, en alzoo algemeene begrippen „te vormen." *Theoretische Rede* noemt hij bepaaldelijk „dat vermogen, door hetwelk wij, uit de gevormde „begrippen, besluiten afleiden." Maar, behalve deze Rede, die KANT voor den eenigen toetssteen van waarheid houdt in zaken van *bespiegelende* Wijsbegeerte, zoodat hij voor hersenschimmen verklaart, wat haar *te boven* gaat, stelt hij nog eene *Praktische* of *beoefenende Rede*, die ons begeervermogen bepaalt, en gebiedt te handelen naar die zuivere begrippen van zedelijkheid, die in ons gemoed aanwezig zijn, en waaraan wij ook, buiten alle ervaring, als zoo vele wetten *moeten* gehoorzamen. Voorts, om dien aandrang der Praktische Rede klem te geven, leidt zij hem tot het erkennen of *gelooven* aan GOD, *Vrijheid* en *Onsterfelijkheid*. Voorts, en met betrekking tot de Openbaring en haar gezag, waarover KANT in zijne *Kritiek* zich nergens stellig verklaard heeft, voert onze Schrijver, zoo uit deze en gene plaatsen van den stichter dier schole, elders voorkomende, als uit de schriften van FICHTE, BEKENN, PÖCHEL, BÖHME en KRUG, die zich meer rond geuit hebben, of wel hunnen Meester in stoutheid overtroffen, eene reeks van bewijzen aan, die hem regt geven tot deze *vijfderlei* tegenstelling. In geloofszaken leert

De Openbaring:	De School van KANT:
1. Eene KENBRON *buiten ons*.	Eene KENBRON *in ons*.

2. De erkentenis door eenen *Goddelijken Gezant*, die de leer komt bekend maken.	De erkentenis door de *Praktische Rede*, welke de waarheid *postuleert*.
3. Meer, *dan de Rede kan ontdekken*.	Niets anders, *dan hetgene de Praktische Rede als noodzakelijk aanneemt*.
4. De Openbaring is *Goddelijk*: om de *onmiddellijke mededeeling aan* JEZUS.	De School van KANT noemt haar *Goddelijk*: om de *mededeeling aan de menschelijke natuur*.
5. Het hoogste gezag ter beslissing heeft *alleen de Openbaring*.	Het hoogste gezag ter beslissing heeft *alleen de Rede*, naar het gevoelen dier Wijsgeeren.

Ziet daar zoo vele onbestaanbaarheden, die even min als licht en duister kunnen zamengevoegd of vereenigd worden, en de heillooze strekking van het *Kantianismus* voldingen.

III. Nog bleef het laatste gedeelte der vrage te beantwoorden overig, hoe, namelijk, het hoogst en beslissend gezag der *Openbaring* omtrent zaken van Godsdienst erkend wordende, daarmede nogtans gepaard kan gaan, dat 's menschen *Rede* de leer der H. Schrift vrijelijk mag toetsen. Hier nu bevond zich andermaal de Eerw. DONKER CURTIUS op eenen beter gebaanden en door velen vóór hem betreden weg; en gaf hem zulks welligt aanleiding, om zich, meer althans dan wij van zijn Eerw. gewenscht hadden, te bekorten. Bondig, doorgaans doeltreffend in het betoogen, ontdekt men hier wederom den man, die uitmunt onder onze Leeraren. Op den hoeksteen, dat CHRISTUS en de Apostelen, omtrent hunne zending, leer en wonderen, vrijheid van onderzoek en een' redelijken toets gewettigd en aangeprezen hebben, voortbouwende, overweegt hij daarna, tot hoe verre dit ondergeschikt en regtmatig gezag der Rede bestaanbaar en overeen te brengen zij met het geloof aan waarheden van Godsdienst, die in de Openbaring voor-

komen, van Godswege ftaan aangekondigd. Te dezen nu worden de ftrijdige uiterften van een verblind en den verftandigen mensch onwaardig Kerkgeloof aan de eene zijde, en, aan den anderen kant, de vermetele ftoutheid, waarmede *Deïsten* van ouds, later de *Kantiaanfche* fchool, of *Neologen*, weigeren te berusten, en voor waarheid aan te nemen alles, wat *boven* het bereik der Rede gaat, gewraakt en met nadruk wederfproken. Dit leidt zijn Eerw. tot het befluit, reeds van ons aangewezen, en door hem, in eene noot bij § 57, met genoegzaam gezag onderfteund. Ten overvloede veroorlove men ons, deze misfchien te weinig bekende dichtregelen van den beroemden SIMON STIJL hierbij te voegen:

„ In de Evangelieleer zijn wel verborgenheden,
Te hoog voor ons, hoewel niet ftrijdig met de Reden:
Wat daarmeê ftrijdt, is valsch; maar wat er boven gaat,
Verfterkt het redelijk Geloof juist naar die maat (*)."

Ondertusfchen, terwijl DONKER CURTIUS dezen regel laat gelden in het gefchil tusfchen Roomfchen en Onroomfchen over de *Transfubftantiatie*, fchijnt hij nogtans van dat beginfel eenigzins af te wijken, wanneer het aankomt op den toets en de aanneming der *verborgenheid*, vroeger bij de Kerk, in de dagen van KONSTANTIJN DEN GROOTEN, door de *Niceefche* Vergadering, voor *geopenbaarde* waarheid erkend, en door de Kerkhervormers niet wederfproken, ja vrij eenparig

(*) De verzen komen voor in den voortreffelijken *Lijkzang* op JOANNES STINSTRA, behalve door zijne fchorfing in het Leeraarsambt vermaard geworden door zijne fchriften, waaronder de *Brief tegen de Geestdrijverij*, te *Harlingen* 1750 uitgegeven, en om zijne waarde in het *Fransch* vertaald. Daar reeds het *Mysticismus* bij onze naburen, en ook te onzent, zich vertoont, en, vereenigd met *valfchen* Godsdienstijver, ligt overflaat tot *geestdrijverij*, zou misfchien een herdruk van dat vaderlandsch gefchrift niet te onpas zijn. Inmiddels leze men hier de toefpeling op hetzelve van den Dichter, in het vervolg op zijne bovenftaande verzen:

„ Wie ondertusfchen hier eene enkle ftreek mogt feilen,

geleeraard (*). Het jammert ons, dat van dit belang-rijk ſtuk, en wat daarmede in naauw verband ſtaat, de leer der *Verzoening*, alleen ter loops, in eene enkele paragraaf (§ 59), gewaagd is; en dat bovendien de onder-ſcheidene afdeelingen der vaderlandſche Kerk *niet voor de Leer der Schrift* zullen houden, wat hier als zoodanig ſtaat voorgedragen, op gezag van vroegere eeuwen, en van het talrijkst Genootſchap, waarbij de Schrijver zijnen eerwaardigen ſtand heeft. Recenſent hoort te huis onder de *Disſenters*, en veroorlooft zich dus te vragen, of er niet te veel grond gelaten worde voor het geheimzinnige, en aan het ongeloof van onzen tijd, indien men de ſtelling, „ dat de onbegrijpelijke GOD, als *Vader*, *Zoon* en *H.* „ *Geest*, *beſtaat* en *werkt*," hooger, dan als Kerkge-voelen, of begrip van menſchen, verheft, en op de [illegible] der *geopenbaarde waarheden* plaatst? Te regt zeker is hier het woord des aanſtoots, ſedert lang in het [illegible] van velen der onzen een *Arithmetiſche wanzin*, niet [illegible]-zigd; maar blijft er in de zaak zelve, hoe men zich uitdrukke, niet zoo onloochenbare duisterheid, dat zij haar op geenerlei wijze voor menſchen, wier [illegible]

Zou ligtlijk op een klip de broze kiel verzeilen,
En, zinkende in een' poel van wanhoop, half [illegible],
Verwenſchen, wat hij ook van CHRISTUS had [illegible].
Zoo kennen wij onnoozle, erbarmelijke zielen,
Die van 't genadeſpoor al te onbedacht vervielen
In dweepzucht, bijgeloof en huichelaars geweld,
Dat van bevinding droomt, en heil in ſtuipen [illegible]

(*) Verre zij het van ons, dit aan te [illegible] dier groote Mannen. Voorttredende uit de [illegible] die hen omringde, was het eigenaardig, [illegible] het volle licht ontwaarden, alleen [illegible] der dwalingen aantasteden, en hunne [illegible] zogene vooroordeelen omtrent de oude Kerkleer [illegible] *eenémaal* van zich leiden. Zeer bedriegen wij ons [illegible] de eigenlijke oorſprong der verbastering ligt hooger, [illegible] [illegible] *Kerkbeſluit* ontvingen de [illegible] [illegible] de [illegible]

de zintuigen zijn, in geene taal bevattelijk, ik laat staan *geloofelijk* kan maken? Met den meesten eerbied dus voor den heiligen GOD en het Evangelie, dient de Christen óf in den blinde voor waarheid aan te nemen, wat *tegen* zijne Rede strijdt, óf, hetgeen wij beter keuren, met bescheiden twijfel omtrent een diepgezeteld Kerkgevoelen, op nieuw den Bijbel en deszelfs doorgaanden duidelijken inhoud te overwegen. Immers van 's Hemels hooge wijsheid, goedheid en liefde is niet te verwachten, dat hij van stervelingen geloof in *bovennatuurlijke* duisterheden, bij eene Openbaring, gelijk die door den Verlosser der wereld is aangebragt, heeft willen vorderen. Was niet veeleer des Heeren doel, *aan armen de blijde boodschap des heils aan te kondigen?* GOD immers wilde tot ons menschen spreken door CHRISTUS, den Zoon, en zijne Gezanten. (*Hebr.* I: 1.) Wij staan toe, Uitlegkundigen mogen geschil blijven voeren over den zin van enkele plaatsen, Godgeleerden in hunne scholen zich vooralsnog vasthouden aan deze of gene vergrijsde stelsels; daar nogtans in het onschatbaar werk van den beroemden SAM. CLARKE (*) is aangetoond, dat de H. Schrift (even weinig als de letter van de aloude *Artikelen des Geloofs*) *niets* in dezen leert, dat *tegen* de

(*) *The Works of* SAM. CLARKE, Vol. IV, containing *the Scripture Doctrine of the Trinity and several Tracts relating to the Trinity.* De vaderlandsche Lezer moge den uitslag van 's mans schriftmatig en bij uitstek onzijdig onderzoek naslaan in deszelfs *Predicatiën*, D. VI, Pred. 4, bl. 86 env. Belangrijk achten wij almede den wenk, door den geleerden HESZ gegeven, met overwijzing op C. C. TITTMANNI *Melemata Sacra — in Euangelium Joannis*, p. 25. Hij is van oordeel, „ dat λόγος JOAN. I geen *bovennatuurkundige*, af„ getrokkene, maar eene *geschiedkundige* uitdrukking is, „ doelende op het scheppingsverhaal, waarin *het worde*, of „ *daar zij*, meermalen voorkomt." Zie de noot onder HESZ, *Kern* enz. bl. 141. Langs dezen weg verklarende, vermeenen wij, zou de bron tot velerlei geschil gestopt zijn; maar dan ook dient men te zeggen: „ GOD, de Vader, heeft zich aan de men„ schen het laatste geopenbaard door den Zoon en H. Geest."

Rede ſtrijdt, kunnen wij niet nalaten te wenſchen, ja van den *éénen* waren GOD en Vader ootmoedig, in den naam des Zoons, af te bidden, dat de Kerk zich aaneenſluite door den band des vredes, eenparig aan den toets van den Protestantſchen grondregel hare bijzondere gevoelens onderwerpe, en voorts zich onthoude van wijsgeerige, nutteloozo of ook onzalige ſpitsvindigheden, waarbij het hart koud blijft en die de Bijbel wraakt, met name bij navorſchingen, boven het bereik gaande van ons begrip en eindig denkvermogen. Wij leggen hiermede de pen voor korten tijd neder: want, daarlatende deze onze bedenkingen, ruim zoo veel tegen het *leerſtuk*, als tegen den arbeid van den Eerw. DONKER CURTIUS, (die daarover kort is) te berde gebragt, behoeven wij, ten ſlotte, onze gunſtige aanprijzing aan deze zijne Verhandeling geenszins te weigeren, of iets terug te nemen van de waarde, daaraan door ons reeds toegekend.

Overdenkingen voor Gevangenen door een Gevangene. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots. 1828. *In gr.* 8vo. *VIII*, 96 *bl. f* :-90.

Recenſent was, van eerſten af aan, voorſtander en lid van het Genootſchap *tot zedelijke verbetering van Gevangenen.* Met belangſtelling nam hij alzoo het hier aangekondigde boeksken in handen, en las het, ja, ook met eenig genoegen, in aanmerking nemende, dat een gevangene het woord voert tot gevangenen, om, zoo mogelijk, tot verbetering iets toe te brengen. Het onderhavige werkje heeft dan, als zoodanig, aanſpraak op zachtere beoordeeling. Of er, nu wij het door de Maatſchappij *Tot Nut van 't Algemeen* bekroonde *Handboek voor Gevangenen* van SURINGAR bezitten, nog behoefte aan hetzelve beſtond, is eene andere vraag. Beide zijn ten zelfden jare uitgegeven. Naar het oordeel van *Rec.* had de gevangene, om doel te treffen, niet zoo dikwijls in den tweeden perſoon tot zijne medegevangenen moeten

ſpreken. Zij zijn immers lotgenooten, omdat zij, de eene zoo wel als de anderen, misdreven tegen de burgerlijke wet. Ook komen er wel eens uitweidingen in voor, die minder hier ſchijnen te behooren, en ligt de aandacht der ſchuldigen te zeer van henzelven zouden kunnen afleiden, b. v. bl. 63, 64, waar de gevangene tot gevangenen zegt: „ Wanneer wij op onze ſtraten „ of grachten, op reis of in gezelſchappen, met aan„ dacht de taal aanhooren, welke ſommige menſchen, *zelfs* „ *kinderen*, voeren, dan rijzen, als het ware, de ha„ ren te berge, over de ſchandelijke vloekwoorden, wel„ ke velen zoo ligtzinnig als onbedachtzaam uitſlaan, en „ ons zedelijk gevoel wordt in eene hooge mate gekwetst." Het ware misſchien beter, zoo de Schrijver zich meer bepaald had bij den eigen toeſtand der ſchuldigen, en bij datgene, wat aanleiding gaf tot hunnen en zijnen val. Hij houdt zich te veel op met algemeenheden, en met koele, ſtelſelmatige redenering. Het ſtukje zou in nuttigheid gewonnen hebben, zoo in hetzelve doorgaans meer die zacht gevoelige toon des ootmoeds heerschte, welke b. v. bl. 69—73 voorkomt, onder het opſchrift: *Nachtgedachten van een' gevangene*. — De *Overdenkingen* loopen over volgende, niet onbelangrijke, onderwerpen: I. God regeert. II. Hebt gij de gevangenis weleens uit dit oogpunt beſchouwd? III. Kwade zamenſprekingen bederven goede zeden. IV. HOWARD. V. Bemoediging. VI. Weet gij wel, wie een' uwer beste vrienden in den kerker is? VII. Ik ben een vreemdeling op aarde. VIII. Aan de Heeren SURINGAR, NIERSTRASZ en WARNSINCK. IX. Wat moet de kerker mij leeren? X. Weet gij wel, wat bidden is? XI. Huisvest dit kwaad ook bij u? XII. Vallen en opſtaan. XIII. Nachtgedachten van een' gevangene. XIV. Hoe beſteedt gij uwen tijd? XV. Als ik eens in den kerker ſtierf? XVI. Wanhoop niet. XVII. Wat leert mij de lente? — Het werkje worde hun, voor welke het werd geſchreven, in handen gegeven, en beantwoorde aan het doel der uitgave!

Beknopte Handleiding voor de operative Heelkunde, bevattende de voornaamste Operatiën, zoo als zij door de beroemdste Heelkundigen van Europa thans verrigt worden. Naar CARL AVERILL. *Vrij vertaald en met vele Bijvoegselen en Aanmerkingen vermeerderd door* G. J. VAN EPEN, *Heel- en Vroedmeester te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1829. *In kl. 8vo.* 386 *Bl. f* 2-80.

Eindelijk begint men aan het verlangen, sinds eenigen tijd te kennen gegeven, te voldoen, namelijk, dat eenige der voornaamste handboeken, over verschillende takken der geneeskundige wetenschappen, uit de Fransche in de Nederduitsche taal, tot gerijf en bekorting van de studiën der leerlingen, mogten worden overgebragt; en offschoon wij gaarne gezien hadden, dat eene vertaling van de Heelkundige Ontleedkunde, het zij die van BLANDIN, maar vooral die van EDWARDS, die der Operative Heelkunde ware voorafgegaan, zoo moeten wij evenwel den onvermoeiden ijver van een' onzer Amsterdamsche en verdienstelijke Heelkundigen allen lof toezwaaijen, van eene beknopte handleiding aan de jongelingen, welke de heelkundige loopbaan intreden, in handen te hebben gegeven. Zijne bemoeijingen hebben bereids voorheen gestrekt, om het handboek van MAYGRIER, over de kunst van ontleden, in een Nederlandsch gewaad te steken, waardoor hij zich zeer verdienstelijk heeft gemaakt. Immers weet men door ondervinding, dat zij, die elders in de gelegenheid gesteld zijn, van de daarin bevatte voorschriften gebruik te maken, hunne studiën in dezen tak, waarop het gebouw der Genees- en Heelkunde rust, niet alleen merkelijk te bekorten, maar ook eene handigheid verkrijgen om [met] het mes om te gaan, hetgeen anders zoo zeer gemist wordt. Wij willen vertrouwen,

dat zulks met even goeden uitslag betreffende het onderhavige mag gevolgd worden.

Het zal overbodig zijn, het werk, dat wij voor ons hebben, breedvoerig te beschouwen, dewijl zulks nopens de originele Fransche en Engelsche, en ook voor de Duitsche uitgaven, in de tijdschriften in die talen uitgegeven, bereids heeft plaats gehad. Het is genoeg aan te stippen, dat de beide werkjes van AVERILL en van COSTER tot de zamenstelling van de laatstgenoemde uitgave door den Hoogduitschen Vertaler gebezigd zijn, welke dezelve met zijne aanmerkingen verrijkt, en in verband gebragt heeft met de *Chirurgische Kupfertafeln*, bij ons voordeelig bekend. De Heer VAN EPEN heeft de vertaling naar deze uitgave bewerkstelligd, dezelve daarenboven met zijne niet onbeduidende aanmerkingen vermeerderd, en er eenige methoden bijgevoegd van vermaarde Heelkundigen; zoodat de Nederduitsche vertaling werkelijk als de beste te beschouwen is. Immers de vertaling van elk der opgenoemde werkjes afzonderlijk zoude, op de hoogte, waartoe de operative Heelkunde thans bij ons geklommen is, op verre na niet voldoende geweest zijn, uit hoofde der betrekkelijke onvolledigheid; maar, ineengesmolten zijnde, maakt het een goed handboek uit, waarin eenige methoden en manieren der operative Heelkunde beknoptelijk worden voorgesteld, en met behoorlijk onderrigt en opzigt kunnen worden geleerd.

In aanmerking genomen het boven vermelde, zullen wij ons slechts bepalen tot de korte opgave en verdeeling van het werk, dewijl daaruit reeds genoegzaam blijkt, wat in hetzelve verhandeld wordt. Hetzelve begint met de verschillende manieren van verdeeling of insnijdingen, welke door *vijf* onderscheidene wijzen van vasthouding der bistourie (*positiën*) kunnen worden uitgevoerd. De bijgevoegde koperen plaat strekt tot opheldering daarvan. Wij zouden gaarne nog *twee* andere *positiën* bij de bestaande willen gevoegd gehad hebben; namelijk die der 6de zouden wij voorstellen van de 5de te maken, door het scherpe der bistourie slechts naar bo-

ven te wenden, om van zich af te verdeelen, 't geen die wijze is, welke door verschillende Heelkundigen verkozen wordt, om de verdeeling of scheiding der zachte deelen op de holle sonde te bewerkstelligen, en die door de gewoonte gewettigd is; terwijl wij de 7de wilden uitgevoerd hebben, om naar zich toe te verdeelen, met het snijdende der bistourie naar boven gewend, die een vast steunpunt vindt tusschen den wijs- en middelvinger, en door eene dwarse rigting van den duim over den binnenrand van het heft van het instrument.

De onderbindingen van de slagaderen worden daarop aangewezen, waarin wij de methoden en manieren vinden van ABERNETHY, ANEL, ASTLEY-COOPER, GRAEFE, JONES, LIESFRANC, MARJOLIN, ZANG, enz. De kunstbewerking voor de aderspatten vindt daarbij ook hare plaats.

Hierop volgt de wegneming der ledematen in de ligchamen der beenderen en in derzelver gewrichten in het algemeen, van die der vingeren en teenen af, tot de wegneming van den arm en van de dije uit derzelver respective gewrichtsholten ingesloten, en waarin men de handelwijzen vindt opgegeven van BECLARD, DUPUYTREN, HEY, KERN, LARREY, VAN ONSENOORT, SCOUTETTEN enz., de twee laatsten, benevens de uitsnijding der ribben door RICHERAND, als bijvoegsels van den Vertaler.

De afzetting, wegneming, scheiding en uitpelling der zachte deelen besluit het hoofddeel der afzettingen. Die voor de borst, het oog, de oogleden, de lippen, de amandelklieren, de huig, van een gedeelte der tong enz. komen hierin voor, en onder anderen de methoden van KERN, MAUNOIR en LIESFRANC, bij sommigen derzelven aangewend.

Het doorboren van verschillende tegennatuurlijk geslotene openingen, gelijk de handelwijzen bij het uithalen of ontlasten van vreemde vaste of vloeibare ligchamen, worden daarop in oogenschouw genomen, en onder anderen de handelingen van ABERNETHY, ASTLEY-

COOPER, AMUSAT, BUCHHORN, BOWEN, CHESELDEN, CIVIALE, DESAULT, DUCAMP, DUPUYTRÈN, GRUITHUISEN, LAWRENCE, LARREY, LIESFRANC, MAUNOIR, SANSON, SCARPA, VAN DER HOUT, VACCA-BERLINGHIERI enz. kortelijk beschreven of aangeroerd.

Daarna liggen aan de beurt de kunstbewerkingen, welke de hereeniging van de gescheidene zachte deelen ten doel hebben, waaronder de verschillende wijzen van hechtingen, en de aanwijzing der gevallen, die dezelve kunnen noodzakelijk maken. Die voor de hereeniging van het gescheiden zachte verhemelte, door ROUX bewerkstelligd, wordt hier beschreven.

De handelwijzen, bij verschillende soorten van beenbreuken gevorderd, alsnu beschouwd wordende, vindt men met regt die van onzen geachten landgenoot VAN GESSCHER voor de breuk van den hals des dijebeens vermeld. Gaarne hadden wij er ook die in gezien, door den Heer MUNCH te *'s Hertogenbosch* voorgesteld, dewijl het eenvoudige en doelmatige in derzelver aanwending vele anderen achter zich laat. Wij twijfelen geenszins, of de Heer VAN EPEN zal hiervan gebruik maken bij de zamenstelling van het beloofde handboek over de Verbanden, 't welk eerstdaags ook kan verwacht worden.

De herstelling der ontwrichtingen, benevens een aanhangsel tot de uitvoering van de zoogenaamde kleine operatiën, besluiten het werk. Wij besluiten hier ook mede, maar veroorloven ons de aanmerking, dat het, onzes inziens, doelmatiger geweest ware, daarmede het werk te beginnen. De Heer VAN EPEN zoude eenen nog grooteren dienst bewezen hebben, wanneer hij de door AVERILL en COSTER gevolgde rangschikking der operatiën op eene meer systematische wijze had veranderd; in dit opzigt slechts heeft hij zich te slaafs aan den een en ander en ook aan de Duitsche vertaling gehouden.

Daar het werk beknopt gedrukt en in een gemakkelijk formaat bevat is, kan het den titel van handboek zeer goed dragen; daarenboven heeft het nog het voordeel,

dat de prijs, in vergelijking met andere heelkundige werken, niet hoog gesteld is.

Wij wenschen, dat de leerlingen der *Clinische* scholen, waarvoor het eigenlijk bestemd schijnt, dat nut en voordeel er uit mogen putten, dat voor hen er ruimschoots in bevat is.

Natuurkundige Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. XVIden Deels 2de Stuk. Te Haarlem, *bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1828. *In gr.* 8*vo.* 303 *Bl. f* 3-:

De eerste Verhandeling van dit Stuk is eene beantwoording der vraag: „ Wat leeren de latere proefnemingen aangaande den aard van den *humus*, of het vruchtbaarmakend bestanddeel der gronden? Moet dezelve, zoo als thans door velen wordt aangenomen, als een bijzonder zuur beschouwd worden? Waarin verschilt dezelve van de *ulmine* (thans almede door sommigen *bastezuur* genaamd) en van de extractstoffe der gewassen in het algemeen? Zijn de zoogenaamde *humus*-zure verbindingen, vooral die met kalk en potasch, werkelijk dienstig, om den groei der gewassen te bevorderen, en is het *humus*-zure ijzer, daarentegen nadeelig voor denzelven? En in hoeverre kan men thans uit de nadere kennis van den *humus* eenige landbouwkundige bewerkingen beter verklaren, of, ter verbetering van dezelve, nuttige voorschriften afleiden?" Deszelfs Schrijver, de Heer A. H. VAN DER BOON MESCH, destijds *Lector*, thans *buitengewoon Hoogleeraar te Leyden*, heeft dezelve op eene grondige wijze beantwoord, en een voorbeeld gegeven, hetwelk de uitspraak van LAVOISIER bevestigt, die hij tot *motto* gebezigd heeft: „ *L'Agriculture est une des sciences physiques, qui auront le plus à s'applaudir des succès de la Chimie.*" Het eerste Hoofdstuk handelt over hetgeen latere proefnemingen leeren aangaande den aard van den *humus*. De onderscheidene soorten van *humus*, de wor-

ding van denzelven en zijne ſcheikundige zamenſtelling worden hier uitvoerig en volgens eigen onderzoek behandeld. Het hoofdbeſtanddeel van allen *humus* is het *humus*-zuur, hetwelk, volgens SPRENGEL, uit 0,580 koolſtof, 0,399 zuurſtof en 0,021 waterſtof beſtaat; doch de *humus* heeft buitendien vele andere beſtanddeelen, *humus*-zure zouten namelijk, zoutzuren kalk, zoutzure ſoda, phosphorzure potasch en ſoda, phosphorzuren kalk, zwavelzuren kalk, koolzuren kalk, koolzure bitteraarde, ijzeroxyde, mangaanoxyde, aluinaarde, keiaarde, benevens onontbondene plantenvezels. — Vruchtbare *humus* bevat de grootſte hoeveelheid van de in water oplosbare *humus*-zure zouten; de zure *humus* kenmerkt zich door veel vrij *humus*-zuur en weinig zoutvatbare grondlagen. Met een weinig water bevochtigd en aan de lucht blootgeſteld, gaat de zure *humus* allengs in vruchtbaren over; terwijl het vrije *humus*-zuur, onder opſlorping van zuurſtofgas, in koolzuurgas en water overgaat. Wat de overeenkomst en het verſchil van den *humus* en de *ulmine* aangaat, de Schrijver maakt ons opmerkzaam, dat men onder *ulmine* twee ſtoffen met elkander verward heeft. De *ulmine* van VAUQUELIN en KLAPROTH verſchilt van de *ulmine* van BRACONNOT, die in 1819 onder dezen naam eene ſtof beſchreef, welke voortgebragt wordt door de werking van de potasch op hout. Deze laatſte ſtof is waarlijk van het *humus*-zuur niet onderſcheiden; terwijl de *ulmine* van KLAPROTH *humus*-zuur is, met overmaat van potasch verbonden. In dit gedeelte zijner Verhandeling heeft de Schrijver, onzes oordeels, zeer vele blijken gegeven van kennis, en hetzelve is met keuze, orde en duidelijkheid opgeſteld. Uit het aangevoerde ziet men reeds, dat hij de vraag, of de *humus* van de extractſtoffen der gewasſen verſchilt, volſtrekt toeſtemmend beantwoordt, al neemt men ook het woord *extractſtof* in den wijdſten omvang.

Door eigene proefnemingen en eenige welgekozene waarnemingen, uit landbouwkundige ſchriften ontleend, bewijst de Schrijver het nut der *humus*-zure kalk en potasch, welke in water oplosbaar zijn, en het nadeelige

van het *humus-zuur ijzeroxyde*, eene in water volstrekt onoplosbare stof; doch merkt tevens aan, dat men de onvruchtbaarheid van den grond soms te uitsluitend aan het ijzer heeft toegeschreven, en beroept zich hierbij op de vruchtbaarheid der volkanische, zoo veel ijzer bevattende gronden.

De bemesting, de werking van asch, kalk en mergel, het branden der groene zoden, het ploegen en het braken zijn de onderwerpen, met wier beschouwing ons de Schrijver in de laatste plaats bezig houdt, en die hij uit het vroeger gezegde ophelderdt. Uit het regt begrip van den aard des gronds volgt van zelve, dat asch, kalk en mergel alleen dáár van nut kunnen zijn, waar zij eene genoegzame hoeveelheid van *humus* of stoffen, die zij daarin veranderen kunnen, aantreffen, en dat zij daarentegen op eenen aan *humus* armen grond schadelijk zijn, en daarop wel eene kortstondige vruchtbaarheid veroorzaken, maar den grond spoedig geheel uitputten. In de moergronden en natte graslanden zijn deze middelen bovenal dienstig, en berooven zij den *verkoolden* en *zuren humus* van het vrije *humus*-zuur, en vormen daarmede oplosbare zouten. Het branden der zoden werkt niet alleen door de daarbij voortgebragte asch voordeelig, maar ook door de vernietiging van de werkelooze en onvruchtbare korst van *zuren* en *verkoolden humus* en door de ontleding van het *humus*-zuur ijzeroxyde en de *humus*-zure aluinaarde. De Schrijver meent, dat de bij deze bewerking plaats hebbende verandering van het *ijzeroxyd-oxydule* in rood *ijzeroxyde*, hetwelk mindere verwantschap tot de zuren in het algemeen en ook tot het *humus*-zuur heeft, mede eene der oorzaken is, waaraan de verbetering van den grond moet worden toegeschreven.

Deze is de hoofdinhoud der Verhandeling. Enkele min gelukkige uitdrukkingen en woorden, zoo als bl. 82, r. 4, *meer onoplosbare* voor *minder oplosbare*, hetgeen eenvoudiger is, *waardevolle ontdekking*, bl. 72, r. 4. v. o. enz., mogen wij gerust voorbijzien. De zonderlinge fout van *Linanus Cervanus*, bl. 15, r. 2 v. o.,

voor *Lucanus Cervus*, willen wij niet aan den Schrijver, maar aan de correctie wijten.

De tweede Verhandeling van dit Stuk heeft tot Schrijver den Heer H. SCHLEGEL, *Conservateur bij 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leyden.* Dezelve dient ter beantwoording der volgende vraag: „Daar er nog veel duisterheid en verschil van gevoelens plaats heeft omtrent de gewesten, waarheen zich de bij ons bekend gewordene *trekvogels* begeven, verlangt de Maatschappij bijeengebragt te zien al hetgeen daaromtrent bij ondervinding of door verhalen van wel geloofwaardige Schrijvers is bekend geworden." Dezelve is in vijf Hoofdstukken verdeeld. Het eerste moet eene uiteenzetting zijn der onderscheidene Schrijvers over natuurlijke geschiedenis, die over het trekken der vogels handelen. Wij moeten echter naar waarheid getuigen, dat hetzelve veeleer eene dorre lijst van eenige namen genoemd moet worden, doorvlochten hier en daar en als afgebroken door tusschengeworpene vlugtige aanmerkingen, die den geest en het gevoelen der genoemde Schrijvers geenszins doen kennen, noch ook blijken dragen, dat zij uit eene aandachtige raadpleging hunner schriften zijn afgeleid. De Schrijver blijft te veel bij het sprookje van den winterslaap der zwaluwen hangen, en veelal vindt men niets van de aangehaalde Schrijvers gezegd, dan dat zij dit gevoelen of aangekleefd, of als eene dwaling verworpen hebben. Belangrijker daarentegen en minder oppervlakkig is hetgeen over de onderscheidene reizen, waarin over het trekken der vogels bijdragen gevonden worden, door den Schrijver wordt aangevoerd.

Het tweede Hoofdstuk handelt over de oorzaken, die de vogels doen besluiten, hunne verblijfplaatsen in den winter te verlaten. De Schrijver meent, dat deze in gebrek aan voedsel moeten gezocht worden; een gevoelen, hetgeen groote namen voor zich heeft, maar hetwelk ons echter op eene verwarring van *doel* en *oorzaak* schijnt te berusten. Alle waarnemingen, die voor het genoemde gevoelen schijnen te pleiten, laten zeer wel eene andere

verklaring toe. Vogels, geschikt om in onze klimaten te overwinteren, moesten wel zoodanig voedsel hebben, hetwelk ook 's winters bij ons te vinden was; maar daaruit volgt nog niet, dat de anderen wegtrekken uit honger. De voortdurende bezorging van het voor hen geschikte voedsel is het doel, of liever eene der bedoelingen, waarom de natuur gewild heeft, dat sommige vogels *trekvogels* zouden zijn; maar voor de oorzaak kunnen wij het niet houden, zonder, onzes oordeels, in eene dwaling te vervallen, waarvoor reeds BACO zoo nadrukkelijk heeft gewaarschuwd, om namelijk de *eindoorzaken* niet voor de werkende oorzaken in de plaats te stellen. Ook zijn de trekvogels welgevoed en vet, als zij wegtrekken, en zelfs opgeslotene vogels, die voedsel in overvloed hebben, toonen door hunne onrust genoeg, dat zij mede weg willen trekken.

Het derde Hoofdstuk behelst eene verdeeling der vogels naar de plaats, waar zij zich ophouden, en de bepaling van ieder dezer afdeelingen. Men vindt hier eenige belangrijke opmerkingen over de gewone verdeeling der vogels in *stand-*, *zwerf-* en *trekvogels*. Wij vinden in dit Hoofdstuk wederom eene zonderlinge drukfout, bij de aanhaling van eene Verhandeling van BREHM, „*über das eigennerartige Leben einiger Vögel*," waaruit zeker niet ligt iemand, die het niet van elders wist, den eigenlijken titel (*über das zigeunerartige Leben einiger Vögel*) zoude kunnen opmaken.

Het vierde Hoofdstuk is het belangrijkste van alle, en maakt eigenlijk den hoofdinhoud der Verhandeling uit. Hetzelve handelt over de verblijfplaats en het wegtrekken der *Europesche* vogels. De orde der behandeling is geheel systematisch; en deze arbeid is derhalve zeer gemakkelijk te raadplegen, zoodat men bij elk geslacht kan nagaan, welke soorten trekken, en werwaarts zij zich, voor zoo ver zulks bekend is, begeven. De hoofdwerken, waarvan de Schrijver voor dit doel gebruik heeft gemaakt, zijn HASSELQUIST, *Reize naar Palestina*, en vooral SONNINI, *Reize door Griekenland en Turkije*.

Eene op deze wijze door eene kundige hand bijeengebragte verzameling van berigten, waarin men tevens eigene ondervinding en waarneming geraadpleegd heeft, is een zeer nuttige arbeid; en wanneer wij daaraan den naam eener goed bewerkte *Compilatie* geven, dan deelen wij geenszins in des Schrijvers minachting van dergelijke geschriften. Het komt thans bij zekere Schrijvers al te zeer in de *mode*, (want anders dan *mode* kunnen wij het niet noemen) om het gebruik der waarnemingen van anderen, en het zamenstellen van dezelven, om er een geheel uit te maken, als den arbeid van armzalige *Compilators*, te versmaden, en daarentegen eigene waarneming als het eenige, hetwelk den waren natuuronderzoeker voegt, boven mate te verheffen. Wanneer men waant, dat men zonder eigene waarneming ooit waarlijk een natuurkenner kan worden, dwaalt men buiten allen twijfel; doch niet minder buitensporig is het gevoelen van hen, die vorderen, dat elk de stof zijner kennis binnen het dikwerf zoo eng beperkte gebied zijner persoonlijke ervaring uitsluitend zou moeten verzamelen. Het is eene armhartige bekrompenheid, die den schoonen band verbreekt, waardoor vroegere en latere beoefenaars der wetenschappen verbonden zijn, en ook alleen op den waan berust, dat *onze* waarnemingen uitsluitend geloof verdienen. Intusschen zouden zij, die zoo schrijven, ongaarne zien, dat men omtrent hen het *jus talionis* gebruikte, en hunne geschriften even zoo behandelde, als zij die hunner voorgangers. Wanneer hun gevoelen veld wint, is de beoefening eener algemeene natuurkennis eene ijdele hersenschim; de waarneming van vele jaren is niet toereikend, om een enkel gedeelte te leeren kennen; elk klein gedeelte vordert eenen geheelen leeftijd, en de achtingwaardige grondleggers der wetenschap, een LINNÆUS, HALLER, ja onze groote tijdgenooten, waarop wij meenden roem te mogen dragen, HUMBOLDT, TREVIRANUS en anderen, worden onmeêdoogend tot de klasse van ellendige *Compilatoren* verwezen!

Na dezen uitstap, dien het belang der zaak van ons

vorderde, keeren wij tot de Verhandeling van den Heer SCHLEGEL terug. Men gevoelt ligtelijk, dat het vierde Hoofdſtuk voor geen uittrekſel vatbaar is. Hetzelve zal voorzeker door elk beoefenaar der natuurlijke geſchiedenis met vrucht geraadpleegd worden; want om nageſlagen, meer dan om gelezen te worden, is het geſchreven.

Het vijfde Hoofdſtuk, eindelijk, behelst eenige ſlotſommen, waarbij de Schrijver veel bijbrengt ter ſtaving van het gevoelen, dat het binnenland van *Afrika* de meeste van onze trekvogels, gedurende het koude jaargetijde, herbergt. Hij meent, dat gedurende den regentijd de *Niger* aanzwelt en de ganſche ſtreek van *Wangara* onder water zet, dat daarop de Sirocko-winden den grond weder doen opdroogen, en dus zich hier de gunſtigſte omſtandigheden vereenigen tot de ontwikkeling van talrijke inſekten, welke aan de vogels een overvloedig voedſel aanbieden.

Achter deze Verhandelingen zijn wederom twee Lijsten gevoegd van de Heeren ANSLIJN en VAN DEN ENDE, ter aanvulling der *Nederlandſche Fauna.*

Parijs in opſtand, of Zamenzwering tegen HENDRIK III, HENDRIK IV, *en tot verdelging der Protestanten in Frankrijk, in verband met den oorlog voor de Nederlandſche vrijheid, tegen Spanje. In geſchiedkundige Tafereelen. II Stukken. Uit het Fransch, naar den tweeden Druk. In 's Gravenhage, bij* A. Kloots en Comp. 1827. *In gr. 8vo. CLXIV en* 428 *bl. f* 4-70.

De *Barricades* zijn in *Frankrijk* beroemd, als proeve eener wel niet nieuwe, maar toch niet zeer gewone manier, om de Geſchiedenis voor te ſtellen, namelijk in *dramatiſche*, of althans *dialogiſche*, tafereelen. *Wij* hebben in dien trant menig zeer bevallig ſtuk van onzen hoogstverdienſtelijken en misſchien te weinig nog gewaardeer-

den A. LOOSJES PZ., gelijk de *Duitschers* van MEISSNER. De laatste heeft zich echter veel minder aan de Geschiedenis gehouden, (gelijk ook zijne bedoeling niet medebragt) dan de eerste; doch beiden hebben dit met elkander gemeen, dat zij slechts *personen* of *karakters* in dezen vorm zochten voor te stellen, minder groote *gebeurtenissen*, belangrijke dagen uit de Geschiedenis. *Dit* nu was de bedoeling van den Schrijver der *Barricades*, of van de zamenzwering en den opstand te *Parijs*, door de *Katholijk-Jakobijnsche* factie, tegen den Koning en deszelfs geslacht, op den 12 Mei des jaars 1588 (*). Een belangrijk tijdperk, waarvan velen nog in onze dagen dagen de weêrgade hebben beleefd, met dat eenvoudig onderscheid, dat men toen de Maagd MARIA en de *Heiligen*, gelijk bij de latere *Jakobijnen* de *Vrijheidsmaagd* (behoorlijk door eene tooneelspeelster gerepresenreerd) zijne hulde betoonde. Ook was in beide gevallen de heerschzucht van éénen, zoo niet de hoofd-, dan toch eene gewigtige drijfveer. De *Fransche* Omwenteling onzer dagen zag den booswicht ORLEANS over het lijk van zijnen Neef, den deugdzamen LODEWIJK XVI, heen, naar den troon stappen, dien hij nogtans niet bereikte, daar de bijl van het Revolutieplein hem onder weg trof. In die vroegere worsteling was het HENDRIK VAN GUISE, een der moordenaars van den *St. Bartelsnacht*,

(*) Het zal velen vreemd dunken, dat wij *hier* van *Jakobijnen* spreken; dan het zijn juist *die* monniken, in wier klooster de twee Eeuwen latere Koningsmoordende en *revolutionaire Jakobijnen* vergaderden, terwijl zij met het locaal en den naam ook hunne beginselen overnamen. De moordenaar van Koning HENDRIK III, CLÉMENT, was een *Jakobijner*-monnik; en zijn Prior, de *Jakobijn* EDWIN BOURGOIN, prees deze daad als een heldenstuk, en noemde den moordenaar een *martelaar van* CHRISTUS. Het onderscheid was slechts, dat de een voor het *bijgeloof*, de anderen voor het *ongeloof* moordden: voor het overige geleken de *Sectiën*, de Janhagelregering, de onkunde, het bloedvergieten enz. in die oudere en in de nieuwere *Revolutionairen* en *Jakobijnen* volmaakt op elkander.

die zijne bloedige handen naar de kroon van *Frankrijk* uitstrekte, welke door een' anderen moordenaar in dien gruwelnacht, door HENDRIK III, bezet was. Dus bestreden de boozen elkander, en wel, door Gods aanbiddelijke beschikking, tot heil der wereld en afbreuk des Pausdoms, daar juist die worsteling HENDRIK IV op den troon bragt, aan PARMA de handen vol werks gaf, hem tusschen twee vuren bragt, en dus aan MAURITS gelegenheid gaf, om het bijna veroverde *Gelderland*, *Overijssel*, *Groningen* en *Breda* weder aan de Unie te hechten, en haren reeds half gescheurden band door zijne heldenvuist voor Eeuwen te bevestigen. — Ziet daar de gebeurtenis, van welke de *Fransche* Schrijver ons het begin, den opstand te *Parijs*, die HENDRIK III uit deze stad dreef, op de bovengemelde levendige wijze voorstelt. Men ziet dus, dat uit den aard der zake *dit* werk meer *dramatisch*, meer in den tooneelmatigen vorm moest zijn, dan de bovengemelde stukken van LOOSJES en MEISSNER, die meer karakterschilderingen, in zamenspraken, of *dialogen*, in den vorm der oude *Mimen*, behelsden. Nogtans ontmoet men hier geenszins een geregeld *tooneelstuk*; dit zou veel te zeer de afwijking van de Geschiedenis hebben noodzakelijk gemaakt, aan welke de Schrijver toch in de hoofdzaak wilde getrouw blijven, en die hij slechts zocht te verlevendigen. Inderdaad, na de voornaamste Geschiedschrijvers over dat belangrijke tijdstip, THUANUS, DAVILA, de *Esprit de la Ligue*, enz. over hetzelve gelezen te hebben, zien wij met verwondering, dat niet één belangrijke trek verdicht, en even zoo min een andere overgeslagen is, maar dat zoo wel de hoofd- als bijpersonen, in alle de *nuanees*, waaronder zij bij die Schrijvers voorkomen, naar het leven geschilderd zijn. Vooral de wellustige, laffe, besluitelooze, trage, bijgeloovige en losbandige, in één woord de nietswaardige HENDRIK III wordt daarin in alle zijne verachtelijkheid, maar tevens met alle de karaktertrekken, die de beste Geschiedschrijvers en de gedenkschriften van dien tijd hem geven, voorgesteld. Wij zien

wijders de schandelijke, dubbelhartige KATHARINA DE MEDICIS, die haren eigen' Zoon verried, om het genoegen te hebben van te kabaléren, en vooral om den edelen HENDRIK IV van den troon uit te sluiten; den schelmschen VILLEQUIER, Gouverneur van *Parijs*, haar werktuig, die alle partijen bedroog; de *zestienen*, ware hoofden der *Jakobijnen*, zoo als in den *goeden* tijd van 1793, en waarvan CRUCÉ ons het echte beeld van MARAT vertoont; de Officieren des Konings en zijn' schranderen en vooruitzienden raadsman, den Abt D'ELBENNE, wier moed en welwillendheid door VILLEQUIER en de Koningin-Moeder gedwarsboomd werd; vooral de vurige, driftige, aan wellust, spel en staatzaken met gelijke drift overgegevene Hertogin DE MONTPENSIER en haren Broeder, het hoofd der oproerlingen en den Afgod der *Parijzenaars*, den Hertog VAN GUISE. Het komt ons alleen voor, dat de laatste te flaauw is geschilderd. De Schrijver heeft slechts éénen onderstelden hoofdtrek van zijn karakter uitnemend voorgesteld, — overgroote voorzigtigheid, die hem lang deed wikken en wegen, eer hij van eene kans, die zich aanbood, gebruik maakte, en daardoor ook eindelijk den Koning, dien hij, zich van den raad zijner Zuster bedienende, had kunnen in zijne magt hebben, liet ontsnappen. Maar men zou zich bedriegen, wanneer men dacht, in *dezen* trek den geheelen GUISE te leeren kennen. De Lezer vergunne ons, hem, in de genoeg bekende grondtaal, uit het uitmuntende werk: *Esprit de la Ligue*, eene afbeelding van den Hertog mede te deelen, waarvan wij in het voor ons liggende boek slechts weinige trekken hebben wedergevonden: *Les avantages, qui, même separés, faisaient aimer chacun de ses Princes (Lorrains), le Duc* DE GUISE *les réunissait tous en lui seul; air de dignité, belle taille, enfin ce qui rendrait un Grand l'idole de la Nation, n'eut-il que ces qualités extérieures; mais* GUISE *y joignait une bravoure à toute épreuve, et le talent rare de faire valoir ses exploits sans forfanterie, l'esprit du commandement, la discrétion sous l'air de franchise, l'art de se faire*

croire trop retenu, lors même qu'il agissait sans ménagement, et de faire penser qu'il n'était poussé que par le zèle de la réligion, quand il n'allait qu'à ses intérêts: aussi, pour me servir des termes d'un écrivain estimé, la France était folle de cet homme là; car c'est trop peu dire amoureuse. In het vervolg voegt de Schrijver daarbij, dat GUISE geenszins langzaam was in het nemen van een besluit, maar *dat de daad bij hem zoo ras ging als de gedachte*; iets, hetwelk met de voorstelling in onzen tekst niet overeenkomt. Niettegenstaande deze bedenkingen, is echter de schildering van het onverwachte bezoek van GUISE bij HENDRIK III eene der best gelukte des werks (het tweede tafereel); het is een telkens in belangrijkheid toenemend tooneel, waarbij onze verwachting ten laatste op het hoogst wordt gespannen; en toch, 't geen deze verdienste nog aanmerkelijk verhoogt, het is geheel *historisch*, en zoo getrouw aan de nagelatene berigten van dien tijd, dat wij THUANUS en DAVILA daarin trek voor trek herkend hebben. Het is eene groote en wezenlijke verdienste, belangrijke gebeurtenissen uit de Wereldgeschiedenis dus te verlevendigen, en voor het gros der Lezeren aanschouwelijk te maken. Wij vinden dit voor de *Geschiedkunde* (wij zeggen niet, voor de fraaije Letterkunde) zelfs nog voordeeliger, dan de Romans van WALTER SCOTT en COOPER, waarin, te midden van al het oudheid-, geschied- en karakterkundige, toch altijd nog zeer veel vinding overblijft, die het moeijelijk valt, uit het *historische* gedeelte te schiften. Wij verlangen zeer, *La Mort du Duc* DE GUISE van denzelfden Schrijver, en tot een vervolg op de *Barricades* dienende, ook in een *Nederduitsch* gewaad te zien, doch liefst door denzelfden Vertaler, die zich zeer gunstig van de gewone gildebroeders onderscheidt. Niet alleen heeft hij het geenszins laten berusten bij de *Geschiedkundige Inleiding* des Schrijvers, en dezelve vermeerderd met eene belangrijke *Voorrede* van 46 bladzijden, waarin de betrekkingen van *Frankrijk* tot onzen opstand in de zestiende Eeuw worden uiteengezet, en de vinger der Voorzienigheid daarin aangewezen; niet alleen heeft hij die belangrijke Inleiding, waarin ook karakterschetsen der handelende personen voorkomen, besloten met eene karakterschets van KAREL IX, en deszelfs meerder of minder aandeel in de *Parijsche* bloedbruiloft zoeken te bepalen; maar hij heeft ook de vertaling zelve met de meeste zorgvuldigheid bewerkt, zoodat alle stijfheid en ge-

dwongenheid van ſtijl daaruit verbannen is, en de zamenſpraak de noodige losheid en levendigheid bezit, ja wel eens zéer gemeenzame uitdrukkingen bezigt, hetwelk wij hier, in een tafereel der zeden, niet kunnen afkeuren.

De verſchijning van dit geſchrift is te gewigtiger in het tegenwoordige tijdſtip, omdat het ook bij *ons* den weg op wil naar de *heilige Ligue* en naar *Jakobijnen*- Clubs. Niet alleen beijvert men zich, in het nog geheel aan priesterheerſchappij onderworpene *België*, om *Conſtitutionele Gezelſchappen* op te rigten, die met de *Wijkvergaderingen* der *Parijzenaars* in de zestiende, en hunne *Clubs* in de achttiende Eeuw dezelfde ſtrekking hebben; maar men durft ook reeds, uit dien zetel van domheid en paperij, tot in *Vriesland* toe, het volk opruijen, en de volgende papiertjes verſpreiden, ten einde een oproer te verwekken, gelijk de *Franſchen* in 1588, en de *Belgen* in 1790 tegen hunnen edelen Keizer JOZEF berokkenden, die *voor hen* te goed was. „*Aan alle Katholijke Belgen!* Terwijl onze Vertegenwoordigers bij de Staten Generaal met zulken heiligen ijver *de belangen van onze zaligmakende Godsdienst* verdedigen, zoo is het *van den pligt* „(*du devoir*; men ziet den *Franſchen* oorſprong van het ding) „van den Katholijken *Belg*, het zijne bij te dragen, ten einde zijnen onderdrukkers te doen zien, dat de godsdienſtige „*Belg* den beleediger van zijne Godsdienst NB. NOOIT ONGESTRAFT LAAT. *Dat het Monopolie van Onderwijs en hun kettersch Collegium Philoſophicum bezwijke*, of laat ons hun „*doen zien*, dat in 1829 hetzelfde bloed nog in onze aderen „vloeit, dat wij in 1790 *bereid waren te vergieten voor de* „VRIJHEID (!) *van onze heilige Godsdienst!*" (*) Ziet daar de nieuwe *Ligueurs*, en, wanneer het de H. Kerk bij monde der Priesters beveelt, de *Parijſche* moordenaars weder! Wij voegen hier niets meer bij, dan de betuiging onzer blijdſchap, dat wij geenen HENDRIK III, maar den afſtammeling van WILLEM I aan het hoofd van onzen Staat hebben, die, wanneer het vereischt wordt, zonder misdadige zwakheid, de godsdienſtige voorregten, de eer en het leven zijner Protestantſche onderdanen, krachtdadig tegen eene bende muiters zal weten te handhaven, die, met grenzenloozen haat tegen *Holland* en den gezuiverden Godsdienst bezield, geene middelen zoude ontzien, om aan den *Roomſchen* het *Monopolie van ambten*, *waardigheden en voorregten* te verſchaffen, naar

(*) Zie *Arnhemſche Courant*, 26 Mei.

welke zij overal streeft, omdat zij zich het *Monopolie der zaligheid* toeëigent. Dit laatste zal die Kerk altijd gevaarlijk maken voor de rust van Protestantsche inwoners; getuige de tooneelen in 1588 in *Frankrijk*, in 1688 in *Engeland*, in 1789 in *België*, en nu weder in dat zelfde gewest!

Reis van Konstantinopel, door Turkije, Walachije, Transilvanie en Hongarije, naar Duitschland. Door R. WALSH. *Uit het Engelsch vertaald. Met Kaarten en Platen. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1829. *In gr. 8vo.* 330 *Bl. f* 4-20.

Bezwaarlijk kon eene reisbeschrijving in het licht verschijnen, meer belangwekkend voor het oogenblik, dan deze: want zij loopt niet alleen over *Konstantinopel* en over de landen, wier bezit de thans oorlogvoerende Mogendheden elkander het eerst betwisten, maar teekent juist dien weg af, langs welken de *Russen* hun oogmerk zullen moeten, hoewel uiterst moeijelijk kunnen bereiken. De *Balkan*, die schutsmuur voor het *Turksche* rijk, *Schumla*, deze sleutel van den doorgang deszelven, de zeden, geaardheid en gezindheden der bewoners dezer streken, de eigene beschouwing en beoordeeling des ooggetuige over alle deze omstandigheden, met betrekking tot eenen, toen reeds ontkiemenden oorlog: wat kan er voor den deelnemenden opmerker dezer dagen belangrijker of uitlokkender gevonden worden? Daarenboven spreidt de reiziger overal vele bekwaamheden en schrander oordeel ten toon. En al de onderwerpen, door hem behandeld, zouden, ook buiten de bedoelde tijdsgelegenheid, de aandacht van elken weetgierige verdienen.

Om niet te spreken van de *Turken* zelve, hunne hoofdstad, hunnen Staat, hun Opperhoofd, hunne inrigtingen, sterkte en zwakte, karakter en honderd andere zaken, uit plaatselijke beschouwing zoo wel, als oude en nieuwste geschiedenissen, opgehelderd, — de bijzondere gewesten vooral, welke de Schrijver doortrekt, leveren vele, zoo wel minbekende, als inzonderheid treffende aanmerkingen op. Wie staat, bij voorbeeld, niet versteld, wanneer hij hier door de armoedige boeren een vrij zuiver Latijn, als landtaal, hoort spreken? „Wij ontmoetten een paar jonge boeren, die de wacht hielden over eenige schapen en geiten, en een klein meisje,

„ dat een' grooten pot met melk droeg. Zij fpraken alle drie „ eene foort van bastaardlatijn. De oppasfer, die zich bij mij „ bevond, vroeg hun: *quitas capri et oves havets?* Zij ant- „ woordden: *fun innumerabili.*" — „ Den volgenden morgen „ werd ik reeds vóór het aanbreken van den dag opgewekt „ door een' man, die in mijne kamer kwam; hij had een glas „ in de hand en vroeg mij: *visne fchnaps, domine?* Verheugd „ van mij te hooren aanfpreken in eene taal, waarin ik mij „ wederkeerig kon doen verftaan, vroeg ik hem: *quid est* „ *fchnaps?* Hij antwoordde: *fchnaps, domine, est res maxime* „ *necesfaria omnibus hominibus omni mane.*" Wie nieuwsgierig is, den zin dezer woorden te kennen, kan dien in eene noot van den Schrijver of Vertaler vinden.

Niet minder belangrijk is de verbazende afwisfeling van welvaart of ellende, hier op een' korten afftand aan te treffen, en enkel gevolg van nijverheid, op vrijheid en eene goede, bemoedigende ftaatsinrigting gegrond, of flavernij, onderdrukking en beftrijding van alle licht.

Wij zouden onzen Lezeren zeker geen' onaangenamen dienst bewijzen, door hun eenige ftalen van het een en ander mede te deelen. Maar ons *Mengelwerk* nam, ten blijke van bijzondere goedkeuring, reeds vroeger iets uit het toen nog onvertaalde werk op; en wij willen hem, die zich het boek aanfchaft, niet verder van het genoegen berooven, dat hem de befchouwing van den ganfchen togt, in zamenhang, belooft. De kundige en fchrandere Vertaler heeft het werk met kleine aanteekeningen verrijkt en zijne taak loffelijk volbragt. Het bevreemdde ons echter, van de Sakfifche *Onderregering*, voor *Heptarchie*, te hooren fpreken. Onze Bijbelvertalers noemen den *Tetrarch* HERODES *Viervorst*; volgens dezen regel zou men dus hier *Zevenregering* moeten lezen, fchoon wij de zaak, des noods, liever zouden omfchrijven.

Proeve van bevrediging der oude godgeleerde en ftaatkundige gefchillen, welke herlevendigd zijn geworden door onderfcheidene, finds eenigen tijd in het licht verfchenen gefchriften, door Jonkhr. FRANS BEEIAERTS VAN BLOKLAND, *Raadsheer in het Hoog Geregtshof, zitting houdende in 's Gravenhage. In 's Gravenhage, bij* S. de Visfer. 1829. *In gr. 8vo. X en 92 bl. f* 1 - :

De Heer BEELAERTS VAN BLOKLAND, Broeder van den waardigen Vertegenwoordiger, die, in onze hooge Vergadering, met zoo veel klem en waardigheid, 's lands ware belangen, met *Noord-Nederlandsche* bezadigdheid, tegen de woedende uitvallen der *Priester-liberalen* verdedigt, tracht ons hier tegen eene andere soort van twistzoekers, de *Ultra-Calvinistische* partij, te waarschuwen. Wij kunnen niet ontkennen, dat wij wel gewenscht hadden, dat dit boekje iets vroeger in het licht ware verschenen. Alsdan zou niet alleen de naam des Schrijvers, maar zouden ook de wezenlijke verdiensten van het stukje, en de kalme, bedaard redenerende toon, die daarin heerscht, veel goeds hebben kunnen stichten. Thans hebben alle weldenkenden hunne krachten in ruime mate noodig, om tegen de *Hydra* van het *Papismus*, die zich in de gedaante van den *Genius der Vrijheid* tracht te vermommen, te worstelen; en men mag zich daarom gelukwenschen, dat de zoo even genoemde twist voor eenen tijd rust, zonder dat er van de zijde der aanvallers geschriften uitkomen, die eene verdediging noodzakelijk maken. Met dat al, het oogmerk des Heeren BEELAERTS is loffelijk, en de geest, die zich in zijn werkje openbaart, uitmuntend. Hij vindt het inzonderheid vreemd, dat men zoo goedsmoeds, ongetergd, zonder eenige aanleiding, er toe gekomen is, om de oude geschillen, die onze uitmuntende Koning zoo gaarne (althans wat het hatelijke daarvan betreft) in de vergetelheid begraven zou zien, weder op te delven. Het is dus wel te verwachten, dat hij over die geschriften niet gunstig zal oordeelen. Nogtans heeft dit geenen invloed op zijne beoordeeling der *Schrijvers*, die hij in hunne waarde laat, en zich zelfs met lof omtrent den Heer DA COSTA (bl. 7) uitlaat. Het is vooral het werk van laatstgenoemden, 't welk hem stof tot aanmerking geeft; hij legt zich bijzonder toe, om de onschuld van OLDENBARNEVELDT *daaruit* te doen blijken, dat hij slechts om een twijfelachtig *gevoelen* van Staatsregt (de *Souvereiniteit der Staten van Holland*) is ter dood gebragt; een gevoelen nogtans, 't welk na de afzwering van FILIPS, althans na den dood van WILLEM I, algemeen was aangenomen, en waarop de aanstelling van MAURITS als Stadhouder zelve berustte, die ten spijt van den *algemeenen Landvoogd* LEICESTER had plaats gehad. De Heer BEELAERTS heeft dit zeer goed uiteengezet; maar wij moeten hem, bij

gelegenheid der handelingen over het Bestand, eenen kleinen misslag doen opmerken, waartoe men trouwens zeer ligt kan vervallen, (zie bl. 12.) Het komt daar voor, alsof MAURITS misnoegd geweest is op OLDENBARNEVELDT, omdat hij in 't algemeen tot *vrede* met *Spanje* ried, en men betuigt daarover zijne verwondering. Dit is echter niet volkomen naauwkeurig. MAURITS was welgezind om een' hechten en duurzamen vrede met *Spanje* te sluiten, en daarom ontving hij ook SPINOLA en de overige *Spaansche* Gezanten buiten *den Hage* zoo vriendelijk, ('t welk dus niet *na* de sluiting van het Bestand gebeurde, zoo als het hier op bl. 17 voorkomt.) Zoo er door MAURITS een klap gegeven is, (om de zaak bij den naam te noemen) was het niet omdat hij *eindelijk zijn zegel aan de onderhandelingen tot een Bestand gehecht heeft*, maar omdat hij *den Vrede begeerde*, dien de *Vries* geheel van de hand wees. *Naderhand*, toen de onderhandelingen tot eenen *vasten Vrede* waren afgebroken, stemde hij ten sterkste tegen het *Bestand*, hetwelk hij begreep, dat in twaalf jaren de Natie ontzenuwen, hare geestdrift zou doen verslappen, en hare krijgshaftige houding doen verdwijnen, terwijl *Spanje* elders overvloedig gelegenheid had, om zijne benden te oefenen. (Zie onder anderen KLUIT, en TIJDEMAN, bl. 397 des VIIIsten Deels der *Nieuwe Mnemosyne*.)

Vooral ergert den Heer BEELAERTS (met reden) de bitterheid, waarmede zich DA COSTA tegen DE WITT uitlaat. Hij wederlegt dien aanval met kracht van redenen, en betuigt zijn verlangen, dat aan JOHAN DE WITT een standbeeld mogt opgerigt worden. Na DA COSTA worden de werkjes van STOLKER en zijn' tegenschrijver VAN DER KEMP kortelijk doorgeloopen, waarin onze Schrijver het, wat de *daadzaak* der beweerde genegenheid van MAURITS voor de Remonstranten betreft, meer met VAN DER KEMP dan met STOLKER eens schijnt. Doch, wel te verstaan, alleen wat de *daadzaak* betreft: de schoone redeneringen van den man, die Christelijke vrijheid *eene vervloekte vrijgeesterij* noemt, konden natuurlijk bij een' man als den Heer BEELAERTS niet dan verontwaardiging wekken.

Ten slotte wordt nog het boekje over het *Liberalismus* van den Baron VAN ZUYLEN VAN NYEVELT naar behooren geschat, waarin men zeggen durft, *dat de algemeenmaking en openstelling voor allen van hetgeen, naar Goddelijke en menschelijke wetten, slechts aan sommigen wordt toegewezen*,

een opstand is tegen God. (De Heer Baron gelooft dus zekerlijk ook, dat adellijk bloed anders door de aderen vloeit, dan het bloed van het *canaille?* BEELAERTS, hoewel ook Edelman, denkt er anders over.)

Om te doen zien, in welk een' bedaarden en van alle twisten afkeerigen geest dit werkje geschreven is, zullen wij iets uit deszelfs slot overnemen: „ Het voornaamste, hetwelk ten aanzien dier oude kerkelijke en burgerlijke twisten, zoo met vermenging van staatkundige beginselen en gevoelens, als met andere daarbij gevoegde geschiedkundige en zedelijke tafereelen, is voorgedragen geworden, heb ik noodig geoordeeld te ontleden, en heb mijn eigen gevoelen op die onderwerpen, zoo ik hoop, met gematigdheid en bescheidenheid doen kennen. Bij de van mij in denkwijze verschillende personen zal ik mogen verwachten, geene persoonlijke afkeerige gezindheid te mijwaarts te zullen doen ontstaan. Aan de kennis en begaafdheden, welke, in meer- of mindere mate, in de door mij aangehaalde schriften uitblinken, hulde doende, mag ik de achting voegen, waarop de verdienste van elk dier schrijveren, naar derzelver onderscheiden' belangrijken stand en betrekking in de Maatschappij, aanspraak maken mogen, en bijzonderlijk dien eerbied, welken men verschuldigd is aan ieder, die, met een opregt gevoel voor de waarheid, zijne gedachten aan het Publiek mededeelt. In zoo verre meen ik mij met hen gelijk te mogen stellen, en in dat opzigt mag ons oogmerk als eenstemmig beschouwd worden, hoezeer wij ook, in onze wijze van zien, mogen verschillen. Mijn hoofddoel echter is geweest, allen te overtuigen, dat de aankleving aan de Godsdienst en de liefde voor het Vaderland bij de herleving van zulke twisten niet winnen zal, en dat mitsdien het vermijden, het niet ophalen en het alzoo geheellijk doen vergeten en uitdooven van dezelve, Christen- en burgerpligt tevens mag worden genoemd."

De taal is vrij zuiver; alleen op bl. 15 hebben wij eene wat vreemde en ongewone zinsnede gevonden: „ *Het* oorlog tegen *Spanje* mogt toch eenmaal een einde nemen; het oogmerk van *hetzelve* was de bevrijding *van onder haar juk.*" De stijl is redelijk, maar zonder verheffing, hetwelk tot bereiking van het oogmerk des Schrijvers gewis dienstig was, daar *levendigheid* zoo ligt tot *hartstogtelijkheid* kan overslaan.

Ernst en Luim, *door Mr.* P. S. SCHULL, *Advokaat te Dordrecht*, *enz.* Ernst wil getemperd zijn. HOOFT. *Te Dordrecht*, *bij* Blussé en van Braam. 1829. *In gr. 8vo. XIV*, 211 *Bl. f* 1-80.

De dagbladschrijver, die dit bundeltje Genootschappelijke voorlezingen en bijdragen als eene gunstige uitzondering op deze soort van gedrukte schriften wil doen voorkomen, doet zeker den Heeren VAN DER PALM, STUART, VAN CAPPELLE, de onderscheidene *Magazijnen*, onzen FOKKE enz. enz. groot onregt. Misschien beweert men te regt, dat het beste, wat onze Letterkunde, in onderscheidene vakken, sedert eenige tientallen jaren heeft opgeleverd, in verhandelingen, hetzij dan bekroonde of voorgelezene, bestaat. Het gaat ons trouwens in dit, als in andere opzigten: als eene Mogendheid van den tweeden rang, zijn wij tot groote ondernemingen niet in staat; dit konden wij, van wederzijden, slechts, toen de Latijnsche Taal en de Oceaan heel *Europa* voor ons openstelden. Ondertusschen houden wij dezen *Ernst en Luim* voor een geschenk, dat de dankbaarheid van het Publiek verdient, en ons in den Heer SCHULL een kundig, schrander, geestig en weldenkend man leert kennen. Het minst hebben wij voor ons met die zijner stukken op, welke het veld der bespiegelende wijsgeerte diepst intreden, zoo als de eerste, over de Verbeeldingskracht, en de vierde, over den Moed. Meer behagen ons de derde, over den stijl des Natuurbeschrijvers, en de laatste, over de beoordeeling van de voortbrengselen van den menschelijken geest. De tweede, over den Vorm, en de zevende, over den Profijter, bewijzen, dat de Schrijver voor het luimige inderdaad wèl berekend is, en, met name in het parodiérén van oude fabelen, somtijds voor FOKKE niet onderdoet. De stukjes, over het doorluchtig Huis van *Arkel* en den Marteldood van ANNA VAN HOVEN, nemen wij gaarne voor hetgeen de Schrijver ze acht, en rekenen ze der plaatsinge geenszins onwaardig.

Ziedaár ons gevoelen eenvoudig daar neérgesteld. Maar, daarmede is onze bevoegdheid, als der zake genoegzaam kundig en enkel waarheid bedoelende, nog niet bewezen. Welaan, pogen wij ten minste, niet zoo zeer aan den Schrijver, als wel aan het Publiek, die naar 's mans voorstelling de regtbank uitmaakt, terwijl wij slechts pleitbezorgers zijn, eenig bewijs voor ons oordeel te geven.

In de eerste verhandeling bepaalt hij de Verbeeldingskracht aldus: „ Zij is dat (het) vermogen onzer ziel, om denk„ beelden te vormen en te wijzigen, zonder dat dezelve, „ in de wezenlijkheid (,) voor ons elders, buiten onze ver„ beelding (,) bestaan, en ook om denkbeelden, welker we„ zenlijkheid buiten onze verbeelding bestaat, zaam te voegen, „ uit te werken, te vervormen en te schikken. De Ver„ beeldingskracht is onderscheiden van het geheugen.... Dui„ delijker grens tusschen beide deze vermogens is mij voor„ gekomen de bepaling, dat het geheugen eene herinnering „ is van waarlijk gebeurde, bestaande en aanschouwelijke za„ ken, terwijl de verbeelding ..... *ook* onderwerpen zich voor„ stelt, welke niet aanwezig zijn," enz. Wie toch vindt hier die naauwkeurigheid van uitdrukking en duidelijke voordragt der zake, welke zoodanig onderwerp vordert? Wie ziet er niet eene zekere verlegenheid, om Geheugen en Verbeelding behoorlijk te onderscheiden? De verbeelding vormt geene denkbeelden; zij *herroept* en *wijzigt* alleen de *voorstellingen*, door de ervaring aan de hand gegeven, en wordt door het eerste vermogen grondslag van het geheugen, door het laatste der dichtende fantaisie.

Den Moed bepaalt de Schrijver, als *het wèl kennen*, *wèl berekenen en wèl bezigen onzer natuurlijke en zedelijke krachten in de maatschappij.* Het is dus onzin, wanneer men, met SALOMO, den regtvaardige *moedig* noemt *als een jonge leeuw.* Om dit te zijn, moet men in de maatschappij leven, zijne krachten, natuurlijk door onderzoek, wèl kennen, en, alvorens men dezelve aanwendt, nog eenmaal naauwkeurig berekenen.

Wij zeggen dit geenszins om den Heer SCHULL belagchelijk te maken, (niets zou gewaagder zijn, dan met zulken geestigen Schrijver dergelijk een' kampstrijd aan te vangen) maar alleen om ons oordeel te regtvaardigen, dat zijn Ed. meer voor de historische wetenschap, in den uitgebreidsten zin dezes woords, dan voor de bespiegelende, of die daar na aan grenzen, is berekend. Ook wagen wij het, hierbij de algemeene aanmerking te voegen, dat eenige meerdere naauwkeurigheid, ten aanzien der vergelijkingen zelve, voor zoo ver het der losheid niet hinderde, nog wel kon worden aangeprezen. Zelfs in den stijl, gelijk in den druk, missen wij de gewenschte zuiverheid. Bl. 121 b. v. lezen wij van den *raadsheer* JAN DE WITT.

En nu ook de gunstige zijde wat meer zullende in het licht stellen, wilden wij niet stilstaan bij de bewijzen van 's mans kennis en oordeel, in het stuk over de Natuurbeschrijving ten toon gespreid, noch bij zijne verlichte en bezadigde denkwijze, in de allerlaatste verhandeling, maar ons tevreden houden met eene kleine aanhaling; dan, zoo moeijelijk viel de keus, (welke ons, onder anderen, belette, aan de parodiën te denken) dat wij, bij het uitkippen van iets uit den Profijter, daarvan ten laatste moesten afzien; ook dit stukje, dat zich, behalve het komieke, ook door andere eigenschappen aanbeveelt, gelijk het gansche werkje, onzen Lezeren aanbevelende.

Wederlegging der Verhandeling over de Verantwoordelijkheid der Ministers volgens het Nederlandsche Staatsregt. Te Arnhem, bij C. A. Thieme. 1829. *In gr. 8vo. 56 Bl. f 1-75.*

Er is veel geschreven over de Ministeriële verantwoordelijkheid. Recensent is van begrip, dat de staat der kwestie door weinigen goed gevat is. Bij het verslag, hetwelk gegeven is van de Verhandeling over die verantwoordelijkheid, is, vertrouwen wij, voldoende aangewezen, dat het dien Verhandelaar mede niet gelukt was, denzelven uit het ware oogpunt te beschouwen; maar ook den Schrijver van deze voorliggende Wederlegging is het niet te beurt gevallen, den waren *cardo quaestionis* te vatten. Het is toch, wat den eersten betreft, al meermaals gezegd: dat er wel eene verantwoordelijkheid bestaat, maar aan den *Koning*, als Lastgever, en niet aan de *Natie*, wijl de eerste, niet de laatste, aan de Ministers de commissie of functie opdraagt, om zekere takken van algemeen bestuur in hunne werkzaamheden te omvatten. De Schrijver der tegenwoordige Verhandeling betoogt, en hij doet *dit* met kracht van redenen, dat het Ministerie aan de Natie *behoorde* verantwoordelijk te zijn. Maar, wij verkeeren thans niet *in Republica constituenda*; integendeel, het is *in Republica constituta*, dat wij ons bevinden; en het is dus niet de vraag, of het wenschelijk zij, dat er eene verantwoordelijkheid der Ministers aan de Natie bestonde — maar wel, *of dezelve besta*. Deze laatste vraag nu kan, onzes achtens, door geen mensch bij gezonde zinnen toestemmend beantwoord worden: want het is bij ons boven allen twij-

fel verheven, dat *de Grondwet* ganfchelijk zwijgt van verantwoordelijkheid der *Ministers* aan *de Natie*; en dit ftilzwijgen kan door geene wetduiding worden aangevuld. Doch, wil men de wenfchelijkheid bewezen zien, om de Ministers ook aan de *Natie* rekening en verantwoording fchuldig te doen ftellen, dan moet men erkennen, wij herhalen het, dat dit punt hier op eene allezins overtuigende wijze is aangedrongen. Zeer juist vraagt de Schrijver in zijn voorafgaand woord aan den Lezer, of eene Regtbank niet vrij is in de uitoefening harer werkzaamheden, wijl er een gezag beftaat, dat haar binnen de door de wet bepaalde bevoegdheid doet blijven? en hoe men dan de Koninklijke magt verkort kan achten, wanneer er een gezag of eene inftelling beftond, ftrekkende om tegen (de Schrijver zegt *voor*) hare overfchrijding of uitbreiding te waken? Hij heeft getracht, in deze Wederlegging, aan te toonen, dat die inftelling ook door onze Grondwet, hoezeer daarin niet letterlijk uitgedrukt, gewild is; maar hij heeft dit echter niet aangetoond, dewijl niemand het onmogelijke vermag. Hij geeft echter genoeg bewijzen van zijne kennis en ondervinding, om te begrijpen, dat *verantwoordelijkheid* letterlijk moet uitgedrukt zijn, en dat dezelve bij wijze van *Fictio Juris* nimmer kan aangevuld worden. Voor het onbevooroordeeld en onpartijdig oog van elken Lezer zal zich de Schrijver overigens als een zeer kundig en weldenkend man *legitimeren;* en betere *legitimiteit* is er niet te begeeren. Vooral is hij gelukkig geflaagd in zijne toelichtende vergelijking der Koninklijke magt in *Nederland* met die in *Engeland* en *Frankrijk.* Men leze vooral bl. 46, alwaar hij de bedenking oplost, die de beftrijders eener wenfchelijke Ministeriële verantwoordelijkheid daaruit willen afleiden, dat de Koninklijke magt door dezelve te veel zoude beperkt zijn. „Maar bovendien," zegt hij, „is tegen die beperking der Koninklijke magt over te ftellen de *Jury*, welke men in *Frankrijk* en in *Engeland* als het bolwerk der Vrijheid befchouwt." (en die door de meerderheid der Noordelijke leden — eer hebbe, nevens de overigen, de Heer LUZAC, die, zijnen naam indachtig, zich door geenerlei bedenking heeft laten *influëren*, om dezen waarborg ons te onthouden — is afgeftemd.) *Deze inftelling* (zoo gaat de Schrijver voort) *maakt het aan den Regter, hoe geneigd hij anders daartoe ook wezen mogte, volftrekt onmogelijk, om de wet of in eenen geftrengeren, of in eenen zachteren geest toe te passen,* zoo

lang de meerderheid van twaalf zijner medeburgers den beklaagde niet heeft ſchuldig verklaard. Elk, die de inſtelling der *Jury* weet te waarderen, zal gaarne de beperking van Art. 80 der Grondwet, (het kiezen, namelijk, uit eene nominatie voor de Ridderſchap der Provinciën) en, naar ons gevoelen, de geheele Ministeriéle verantwoordelijkheid aan de Natie, willen verwisſelen tegen de *Jury*, als een' beteren waarborg opleverende tegen allen hoogeren of lageren partijdigen invloed, dan alle nominatiën uit drie- of zestallen, welke men zoude kunnen verzinnen.

De ſlotſom onzer bedenkingen over dit boeksken komt hierop neder: De Schrijver heeft niet bewezen, — en trouwens ook niet kunnen bewijzen, — dat onze Grondwet aan de Ministers den pligt oplegt, om zich bij de Natie wegens hunne daden te verantwoorden; maar hij heeft meesterlijk betoogd, dat die verantwoordelijkheid ten hoogſte wenſchelijk zoude zijn, — en die wenſchelijkheid is nog verhoogd, ſedert dat de inſtelling der *Jury* bij de Tweede Kamer afgeſtemd is.

Bedenkingen over de Vrijheid der Drukpers, in twee Verhandelingen, voorgelezen in het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen te Middelburg, door Mr. J. BAL SNIJDERS, *practiſerend Advokaat aldaar. Te Middelburg, bij* de Gebroeders Abrahams, *enz.* 1829. *In gr. 8vo.* 41 *Bl. f* :-45.

Toen de Heer Mr. J. BAL SNIJDERS deze twee Verhandelingen, thans tot één gebragt, voorlas, was zijn Ed. verre van te vermoeden, dat dezelve immer het licht zouden zien. De Auteur erkent openhartig, en daar doet hij wèl aan, dat de *behandeling* van het onderwerp de uitgave niet zoude regtvaardigen, indien *dat onderwerp zelve*, in verband met de tegenwoordige gebeurtenisſen in ons Vaderland, hiertoe niet aanleiding gave; en hij meent het aan deze laatſte oorzaak alleen te moeten toeſchrijven, dat hem aangeraden werd, dit gelegenheidsſtuk aan de drukpers over te geven.

Het zou ten hoogſte onbillijk zijn, deze brochure ſcherp en partijdig te beoordeelen, gelijk de Heer SNIJDERS dit ſchijnt te vreezen, en wel alleen omdat hij niet kan goedvinden, eene *toomelooze vrijheid* van drukpers (*) te predi-

(*) De Heer BAL SNIJDERS heeft toch in 1812 niet geſchroomd, met een' zijner *Confrères*, moedig te pleiten tegen *Franſche* overweldigers der drukpers: is hij dan banger voor onze Ministers, dan voor den Heer BLEMONT?

ken. Hij verklaart echter ook, dat hij zich daarover niet zou bekommeren, en veel liever gezegd worden, zich onder den ſtandaard der Ministers gerangſchikt te hebben, dan gelijk zeker geëerd Vertegenwoordiger zich uitdrukte, (zie *Staatscourant* van 3 Dec. 1828) „ met *Jezuiten*, *Apostolieken* en anderen, onder dezelfde vaan te ſtrijden."

De Heer SNIJDERS heeft gelijk, wanneer hij ijvert tegen lieden, die *misbruik* van de vrijheid der drukpers maken, en vooral, wanneer hij tegen de *Jezuiten* ijvert, die van *alles* misbruik maken; maar hij gaat te ver, wanneer hij daarom de vrijheid der drukpers zelve beſtrijdt en deze *beteugeld* wil hebben Is er wel eene heiliger zaak, dan de eed; en is er wel iets, waarvan de *Jezuiten* ſchandelijker misbruik gemaakt hebben, dan van dit eerbiedwekkend bevestigingsteeken des gegeven woords? De Drukpers is even als de Lans, met welke eens TELEPHUS door ACHILLES gewond werd, welke alleen het vermogen had, om de wond, die zij toebragt, ook weder te heelen. In den ſtrijd der tegen elkander overſtaande gevoelens, zal ten laatſte *altijd* de waarheid bovendrijven; maar men maakt die overwinning ſteeds moeijelijker, naar mate men de dwaling en de waarheid beide belemmert in het vrij gebruiken van het beste wapen; dat is, het (door middel der drukpers) algemeen bekend maken der meest uiteenloopende gevoelens. Wanneer overigens de Heer Mr. J. BAL SNIJDERS *volharden* mogt met zich onder den ſtandaard der Ministers te rangſchikken, dan moet zijn Ed. *nu* geheel anders dan vóór drie maanden denken, of zijn vaandel verlaten, ſedert de wet, die door de Staatsraden RAOUX en VAN PABST verdedigd en doorgegaan is, (zie *Staatscourant* van 1 Junij 1829) bij welke toch de vrijheid van ſchrijven veel meer geëerbiedigd is dan voormaals. Het zou ook wezenlijk jammer zijn, die vrijheid aan banden te leggen, omdat *Jezuiten* dezelve, nu het hun te pas komt, huldigen. De Duivelen erkennen God, en zij ſidderen! zegt JACOBUS. Even zoo is het gelegen met de hulde, welke Bijgeloof en *Jezuitismus* aan de vrije Drukpers toebrengen. Jammer zoude het zijn, dat *Hollanders*, of *Zeeuwen*, zich daarom lieten bewegen, die vrijheid te verzaken. — *Satis.*

In Auſpicia Athenaei Bredani, Militiae conſecrati, D. XXIV Novembris CIƆIƆCCCXXVIII.

Bij de opening der Koninklijke Militaire Akademie te Breda, den 24 November 1828. *Te Breda, bij* Broeſe en Comp. *In* 8*vo*. 13 *Bl. f* :-30.

In voortreffelijke Latijnſche verzen bezingt de grijze HOEUFFT de inwijding der Militaire Akademie, welke aan het ſtille *Breda* een nieuw leven en hoogeren bloei ſchijnt te voorſpellen. De Heer VAN PELLECOM, niet ongunſtig als Nederlandsch Dichter bekend, bewees het grooter publiek eenen aangenamen dienst, door deze dichtregels in vloeijende Hollandſche verzen over te brengen; en, ſchoon hij op ſommige plaatſen ver beneden de ſchoonheden van het oorſpronkelijke moest blijven, heeft hij zich echter over het algemeen loffelijk van zijne taak gekweten. Moge deze nieuwe inrigting, die, volgens de dichterlijke uitdrukking, den krijgslaurier ſlingert door de palmen des vredes, en den tabberd broederlijk zamenpaart aan het kuras, voldoen aan den ſlotwensch van dezen treffenden inwijdingszang!

Eque tua plures oriundi ſede STEVINI
MAURITIOS *forment arte manuque novos;*
Qui, ſi bella vocent (quod abominor) arte manuque,
Hostis in exitium, facta imitentur avi.

Dat is, naar den Heer VAN PELLECOM:

Schenk ons een tal STEVINS, dat ons weêr helden kweekt,
Wier moed en krijgsbeleid door dappre daden ſpreekt,
En die, roept ons de ſtrijd, (waarvoor ons 't lot beware!)
Tot 's vijands val de kracht van MAURITS evenaren!

Karakterſchetſende Tafereelen uit het begin der Negentiende Eeuw. II Deelen. Door PIETER VREEDE. *Te Breda, bij* F. B. Hollingerus Pijpers. 1827. *In gr.* 8*vo*. *Te zamen* 744 *bl. f* 6-20.

De Schrijver wil dit werk beſchouwd hebben als eenen roman, die den vuigſten wellust met ſterke kleuren afſchetst,

en de ongebondenheid voor het oog brengt in de verscheurendste gevolgen, die zij hebben kan, en dikwerf onwetend heeft; als een zamenweeffel van doorslepen list en bedriegerij der ongeregelde liefde; als een vaderlandsch overzigt, eindelijk, der tallooze onheilen van een tijdvak, door zedebederf en verbastering voor *Nederland* nog heilloozer, dan door zijnen onschatbaren geldroof en in verre gewesten ter slagtbank gevoerde heldendrommen.

De schoone PALMIRE VAN BATENSTEIN is de heldin van dit verhaal; zij wordt ontvoerd door DE ROSANGE, eenen *Franschen* Generaal, die hier te lande een gedeelte der *Fransche* krijgsmagt aanvoert: hij huwt haar, wel is waar; maar naderhand blijkt het, dat hij, reeds vroeger aan eene andere getrouwd zijnde, PALMIRE door een onwettig huwelijk schandelijk had misleid. Zij wordt door hem op de laaghartigste wijze verlaten, en keert zwanger in het ouderlijke huis terug. Het gelukt den ouderen, de zaak verborgen te houden. PALMIRE wordt in het geheim moeder, en houdt haar kind voor dood; huwt naderhand met VAN STERLINGEN, bij wien zij eene dochter heeft, CLAUDINE genaamd. Deze geraakt bekend met EWALD VAN WESTENRODEN, een jongeling van onbekende afkomst, wiens opvoeding aan haren vader en diens vriend, den Vrijheer VAN TOLLENHOVEN, toevertrouwd was. Deze kennis verandert in liefde, en reeds staan EWALD en CLAUDINE voor het huwelijksaltaar, als onverwachts ontdekt wordt, dat EWALD de voor dood gehouden zoon is van DE ROSANGE en PALMIRE, en dus de broeder van CLAUDINE. PALMIRE's echtgenoot, die, naar het schijnt, tot nog toe onkundig was geweest van hare vroegere betrekking tot DE ROSANGE, sterft van schrik. DE ROSANGE wordt, toen hij te *Mentz* in tegenwoordigheid van eenige *Hollanders* roemde op zijne mishandeling van PALMIRE, in een daarover ontstaan tweegevecht gedood. Ook PALMIRE bezwijkt onder haar lijden. EWALD en CLAUDINE, echter, berusten vrij spoedig in de onmogelijkheid, om met elkander verbonden te worden, en vóór het einde van het verhaal zien wij hen gelukkige echtgenooten, de eerste van CAROLINE VAN EEREBERG en de laatste van OSCAR VAN RHIJNVLIET.

Wij hebben op dit verhaal voornamelijk twee aanmerkingen. De eerste is, dat er iets duisters in hetzelve heerscht; iets, hetwelk het volgen van den gang des verhaals moeijelijk

maakt. Gedeeltelijk ontstaat dit door het invoegen van te veel episoden, of nevenverhalen, die gemist kunnen worden, anderdeels door gebrek aan orde in de plaatsing der onderscheidene deelen van het verhaal. De andere aanmerking, welke wij op dit verhaal hebben, is, dat de schildering der hoofdkarakters niet zoo natuurlijk is, dat dit werk juist bij voorkeur *karakterschetsend* kan genoemd worden. De Schrijver zelf schijnt eenmaal eenigzins gevoeld te hebben, dat hij het karakter van DE ROSANGE overdreef. De noot op bladz. 147 van Deel II, in welke hij zich tegen den schijn hiervan tracht te verdedigen, herinnerde ons het bekende: *qui s'excuse, s'accuse.* En moet PALMIRE hier de bedrogene onschuld, de lijdende deugd verbeelden, dan betuigen wij niet te kunnen begrijpen, hoe het met de voortreffelijkheid van haar karakter gepaard kan gaan, om, gelijk DE ROSANGE zich vrij ruw en goor uitdrukt, „ zich," na het ophouden van hare betrekking tot dezen, „ aan VAN STERLINGEN te laten aansmeren als eene ongerepte maagd," zonder vóór haar huwelijk met den braven man hem de gansche zaak te ontdekken. Het overdrevene in de karakters maakt, wanneer de personen als handelende worden voorgesteld, de gebeurtenissen zelve dikwijls onwaarschijnlijk. Evenwel, zonder dat wij, om het aangemerkte, de uitvoering onbepaald kunnen prijzen, keuren wij des Schrijvers bedoeling goed, en vonden dan toch door het geheele werk heen vele lessen van levenswijsheid en zedelijkheid, geschikt om vaderlandsliefde bij *Nederlands* jongelingen op te wekken, en, naar zijnen wensch, *Nederlands* dochteren bedachtzaam te maken tegen de strikken der verleiding.

Nieuwe Gedichten van A. C. W. STARING. *In 's Gravenhage, bij* J. Immerzeel, Jun. 1827. *In kl. 8vo.* 156 *Bl. f* 1 - 50.

De Heer STARING behoort tot eene geheel andere en veel zeldzamere soort van Dichters, dan die, welke men altijd, en vooral tegenwoordig, in grooteren getale aantreft; hij is, om het eenigzins zonderling, maar toch, gelijk wij meenen, kort en duidelijk, uit te drukken, geen Dichter uit het hart tot het hart, maar van het vernuft tot het vernuft; met andere woorden: bij hem vervangt de *geestigheid*, of hoe men anders het Fransche woord *esprit* uitdrukken wil, de

plaats, welke het *gevoel* bij de meesten als Zanggodin inneemt; hij is een HUIGHENS, maar gemoderniseerd en eenigzins *à la* VOLTAIRE gekapt. Het best gelukken hem derhalve luchtige vertelsels, in welke de onbeduidendheid des onderwerps nog beter het luimige en geestige van den verhaaltrant doet uitkomen, aardige kleinigheden en puntdichten. Aan zijne Historische Romances weet hij, door eene zorgvuldige studie van de zeden des tijdvaks, in welke zij geplaatst worden, eene eigendommelijke tint te geven; doch ook deze spreken minder tot het hart dan tot het hoofd, en de schaarsche proeven van Lierzangen, welke wij in dit bundeltje van hem ontvangen, zijn opmerkenswaardiger door kernachtige uitdrukking, welke ons verstand treft, dan wel door de werking, welke zij uitoefenen op onze poëtische stemming; zij blinken meer, dan zij blaken.

Wij willen hier geenszins in het breede uitweiden over de betrekkelijke waarde van deze soort van poëzij, welke men, in tegenoverstelling der andere, die meer uit natuurlijken aanleg en innerlijke dichterlijke gemoedsstemming ontspringt, kunstpoëzij zoude kunnen noemen; doch meenen echter te moeten aanmerken, dat zij slechts beoefend en hooggeschat kan worden in eenen maatschappelijken toestand, in welken de beschaving zoo verre gedreven is, dat men dezelve met den naam van overbeschaving zoude kunnen bestempelen. Zij is een spel des vernufts, in hetwelk men genoegen begint te scheppen, als de eenvoudige en oorspronkelijke gevoelens des harte verflaauwen, en onderdrukt worden door de begoochelingen der zinnelijkheid. Reeds lang hebben de meeste volken van *Europa* deze keerlijn der beschaving overschreden; de *Italianen* en *Franschen* het eerst, en wij zijn misschien wel de laatste van allen gevolgd, maar gevolgd zijn wij toch, dit valt niet te ontkennen; en het is dus niet meer dan billijk, dat wij ook eenige representanten van deze kunstpoëzij bezitten, die niet te verwisselen is met den hemelval der echte, van hooger kring ingeblazene Dichters.

Men zoude ons geheel verkeerd verstaan, indien men uit deze aanmerkingen over de dichtsoort, door den Heer STARING beoefend, wilde afleiden, dat wij hem als een middelmatig of alledaagsch talent beschouwden. Integendeel; hij is een meester in den door hem gekozenen trant; vernuft en luim vonkelen uit iederen regel, en, wat meer is, zij von-

kelen onschadelijk; nergens wordt het heilige aangerand, het eerbiedwaardige bespot; neen, onder lach en boert wordt overal waarheid gehuldigd en zedelijkheid bevorderd. Hij bewijst door zijne gedichten tevens zonneklaar de valschheid der beschuldiging, welke onzer tale zoo dikwijls is te laste gelegd, alsof zij ongeschikt zoude zijn, om met de *Fransche* in losheid en geestigheid der ligtere poëzij te wedijveren; en dit is waarlijk niet onbelangrijk in eenen tijd, in welken sommige zuidelijke broeders met vernieuwde kracht schijnen zaamgezworen te hebben, om onze nationale taal te verlagen, ten einde des te ongestoorder hun gebrekkig *Fransch* te kunnen voortstamelen. Indien zij overtuigd willen worden, dan mogen zij hier leeren, dat men hun hunne *calembourgs* en *pointes* in goede oud-*Hollandsche* munt kan terug betalen.

Indien wij eenige aanmerkingen op het werktuigelijke van des Heeren STARING's dichttrant maken wilden, dan zouden het deze zijn: dat hij wat luchtig met den klemtoon omspringt, en dus wel eens regels nederschrijft, die zich moeijelijk laten lezen; en: dat er wel eens een Geldersch provincialisme in zijne uitdrukkingen voorkomt, b. v. *met* voor *tevens*, *trat* voor *tred* enz.; maar hij heeft het oude zinnebeeld van *Gelderland*, de witte rozen, op zijne lier, die het titelvignet uitmaakt, laten graveren, en dus mogen wij dit aan hem, die boven alles de Dichter van *Gelderland* zijn wil, niet euvel duiden. Gaarne wilden wij een enkel stukje tot proeve van zijnen dichttrant afschrijven; maar dit is minder noodig, daar een deel der hier voorkomende stukjes reeds vroeger in onderscheidene Jaarboekjes geplaatst werd, en daarenboven dit bundeltje, in 1827 gedrukt, reeds in veler handen zijn zal. De beschaafdere standen, hiervan zijn wij zeker, zullen zijne dichtvruchten altijd met genoegen ontvangen; en, offchoon wij, in het belang der waarachtige poëzij, geenszins wenschen zouden, dat zijn trant door velen nagevolgd werd en algemeener in zwang geraakte, verblijden wij ons echter, om der verscheidenheid wille, en omdat wij onzen dichterlijken lusthof, zoo rijk aan natuurbloemen, ook gaarne met een lief trekkasplantje opgeschikt zien, dat de kunstpoëzij in *Nederland* zulk een' gelukkigen en bekwamen beoefenaar heeft als den Edelen Heer STARING.

Kerst- en Nieuwjaarsintree-zangen; door Mr. I. DA COSTA. *Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1829. *In gr. 8vo.* *f* : - 60.

Eenige voor ongewijden onverstaanbare Liederen in de tale Kanaäns, ten behoeve

> Van de priesters en Levieten } Bl. 23.
> En het heir der Israëlieten }
> Van DA COSTA's kruisgemeent';

uit welke wij echter eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis der krijgstaktiek van onze Voorvaderen hebben opgezameld, die aan alle de Schrijvers over dat vak ontsnapt is, namelijk:

> Dat voor der Kerken smeekgebed
> De vijand met verschrikking vluchtte,
> En Neêrlands vastendagen duchtte,
> Meer dan de scherpte van het zwaard,
> Gevoerd voor 't dierbaarst goed op aard. (Bl. 16.)

Soortgelijke onverwachte wendingen vindt men op elke bladzijde, en wij voorspellen dus den aandachtigen lezer vele stichting uit deze curiositeit van het jaar der verlichting MDCCCXXIX.

Ter nagedachtenis van Neêrlands eersten Tooneelkunstenaar, ANDRIES SNOEK, *enz.* (*Ten voordeele der Armen.*) *Te Breda, bij* Broese en Comp. *f* : - 25.

Eene zeer schamele proeve van eene edele poging, om der nagedachtenis van eenen grooten kunstenaar, ten profijte der armen, hulde toe te brengen. De Heer D. J. DE REYDER, JR., die deze gebrekkige dichtregelen vervaardigde, heeft zijnen goeden wil getoond, maar tevens de zwakheid van zijn talent bewezen.

Physiognomiek en Chiromantie, of duidelijke aanwijzing hoe men uit het uiterlijke voorkomen van eenen mensch opzigtelijk zijn karakter besluiten kan. Naar oudere en nieuwere ervaringen. Het Hoogduitsch van Dr. H. *gevolgd door* D. BATOUWENAAR. *Met eene Plaat. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots. 1828. *In kl. 8vo. XXIV en* 131 *bl. f* 1-50.

Physiognomiek, Chiromantie, en daarenboven nog Metoposcopie en Schedelleer, — ziedaar, Lezer! alle deze wetenschappen worden in dit boekje, met eene ruime letter gedrukt, in honderd-eenendertig bladzijden in klein octavo, behandeld. Wij hebben uit hetzelve inderdaad veel geleerd. *Eene vrouwelijke persoon, die eenen zuiver haarloozen mond, zonder eenig spoor van baard, bezit, is zacht van aard, kuisch en bescheiden.* Hoe gemakkelijk wordt het door deze waarneming, om goede vrouwen te onderkennen; en welk een groot aantal van goede vrouwen zijn er dan in ons gelukkig vaderland, waar zij meest allen dit sieraad missen en doorgaans vrij glad van kin zijn! *Ook heeft men opgemerkt, dat menschen, die in het midden des voorhoofds eene kleine drie- of vierkante figuur hebben, zonder moeite of inspanning dikwijls een aanmerkelijk geluk maken. Ter regter zijde beteekent het eene rijke erfenis*, enz. *De persoon, die drie letters van gedaante als* S *op het voorhoofd draagt, is wel te raden, zich voor het water in acht te nemen; zulk een loopt groot gevaar, eenen onnatuurlijken dood in het water te sterven.* Maar lastig was het ons bij het lezen, dat bijna telkens, wanneer de Schrijver door de ontdekking van zulke belangrijke opmerkingen, van welke het boekje wemelt, onze gansche bewondering tot zich trekt, de Vertaler, en de Schrijver van het Voorberigt, G. SCHULZ, ons genoegen hinderden; door van onder uit de noot, even als de souffleur uit zijn hok, soms beiden te gelijk, den Schrijver toe te roepen: *abuis!* Wij willen niet bedillen; anders zouden wij vragen: indien het boekje vertaald moest worden, waartoe het dan gelogenstraft; en indien het gelogenstraft moest worden, waartoe het dan vertaald? Op een enkel foutje willen wij ook niet vallen, en *Albertus* en *Achilles* moeten het ook niet kwalijk nemen, dat zij in *Alberus* en *Achillus* veranderd zijn. Waar zoo veel wetenswaardigs geleverd wordt, moet men op eene kleinigheid niet zien. Het boekje kost *f* 1-50; die hetzelve nader wil leeren kennen, koope het. *Proficiat!*

No. VII, *Boekbesch.*, bl. 318, reg 20, staat, door eene drukfout, WALLERUS, lees WALLERIUS.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen over verschillende onderwerpen. *Door* D. MOLENAAR, *Hervormd Leeraar te 's Gravenhage. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1829. *In gr. 8vo. VIII, 382 Bl. f* 2-50.

Onbevooroordeeld, gelijk het elken Recenſent betaamt, namen wij dezen bundel Leerredenen van den *Haagſchen* Predikant MOLENAAR in handen. Zoo wij eenigzins vooringenomen waren, dan was het ter gunſte van dezen kanſelarbeid. Wij zijn met zijn Eerw. perſoonlijk onbekend. En offchoon wij zijn gehouden gedrag in de zaak van het zooveel geruchts gemaakt hebbend *Adres*, voor onszelven, op goede gronden meenden te moeten afkeuren, zoo had ons dit echter geen haat of vijandſchap tegen den Man doen opvatten, noch aan zijne bekeering doen wanhopen. Wij vergeven gaarne de misſtappen en verkeerdheden onzer natuurgenooten, opdat ook de onze ons eenmaal vergeven worden. En wij vonden het gansch niet vreemd, dat de Heer MOLENAAR, na zooveel opſpraak verwekt te hebben, een' bundel Leerredenen in het licht gaf, die welligt, als proeven eener ernſtige en gemoedelijke Evangelieprediking, den ongunſtigen indruk konden uitwisſchen, dien het gebeurde niet had kunnen nalaten op de Christenheid in Nederland te maken. Namen wij daarbij nog in aanmerking, dat binnen drie maanden reeds de tweede druk van dezen bundel was uitgekomen, dan werden wij al meer en meer in het gunſtig vermoeden bevestigd, dat er toch wel iets goeds, veel goeds misſchien, in deze Leerredenen zou gevonden worden. Zóó geſtemd, namen wij het boek in handen, en begonnen de lezing. Wij hebben die voortgezet en voltooid, en willen thans, rond en openhartig, ons gevoelen over dezen arbeid mededeelen.

De *eerste* van dit tiental Leerredenen handelt *over den Heiligen Geest, als den eenigen en almagtigen Hersteller van het vervallene in Godsdienst en zeden*, en heeft tot tekst ZACH. IV: 6b. Tot eene nuttige en vruchtbare behandeling van dit onderwerp acht de Prediker het noodig, I. *in de eerste plaats* na te gaan, aan wien en onder welke zinnebeeldige inkleeding dit woord oudtijds gegeven werd; II. *in de tweede plaats* nader te bepalen, welke daarvan de zin en bedoeling zij; III. *verder* te onderzoeken, of de vervulling van deze belofte ook aan derzelver geheele inrigting beantwoordde; IV. om, *daarna*, het algemeene onderwijs, hetwelk hierin voor alle tijden ligt, op te geven; V. en, *ten laatste*, den invloed aan te wijzen, *welke* dit onderwijs op ons geloof en onzen wandel maken moet. — Wij behoeven de gebreken dezer verdeeling niet aan te wijzen, die tegen de regelen der *Logica* aandruischt, en daarenboven voor den hoorder zoo omslagtig, als, wat het *derde* punt althans betreft, duister is. Maar nog minder dan de vorm beviel ons de inhoud. Het onderwerp is hoogst belangrijk, en vatbaar, offchoon het niet ieders zaak is, voor eene *nuttige* en *vruchtbare* behandeling, gelijk de Redenaar beloofde. Maar of hij aan die belofte voldaan heeft, laten wij gerust aan de beslissing van elken nadenkenden over. Het ontbreekt hier aan juiste, heldere denkbeelden, zoowel als aan eene krachtige, hartindringende voorstelling. En wij houden ons verzekerd, dat door het lezen of hooren van zulk eene Leerrede niemand wijzer of beter wordt.

Gods opzoekende liefde, betoond aan den eersten der zondaren, is het opschrift der tweede Leerrede, die tot tekst heeft *Gen.* III: 9. l. g.: ADAM! *waar zijt gij?* De inleiding moet dienen, om de belangstelling in deze Godspraak op te wekken, ook daarom zoo merkwaardig, *omdat zondige nakomelingen van dien eersten zondaar, in hem gevallen zijnde, op dit eerste woord van God ook betrekking hebben*. Dan wordt de tekst beschouwd, I. als een woord van God tot ADAM, van

veel beteekenis voor hemzelven; II. als een woord van God tot ADAM, belangrijk voor zijne nakomelingen; III. als een woord van God tot ADAM, nuttig ook voor ons. Dat deze verdeeling wederom mank gaat, en het tweede en derde deel in elkander loopt, valt elk in het oog. De Heer MOLENAAR heeft het ook zelf gevoeld, en, overgaande tot het derde deel zijner rede, zegt hij, dat men niet verwachten moet, dat hij het straks gezegde wederom zal herhalen, maar dat hij, in plaats van noodelooze herhaling, liever dit deel zijner rede gebruiken wil tot het voorstellen van *drie gevolgen*, welke wij uit al het gezegde voor onszelven moeten afleiden. Het tweede deel bevat een drieledig onderzoek: VOOREERST, *wat zien, wat lezen wij in dat woord:* ADAM! WAAR ZIJT GIJ? *ten aanzien van zijne nakomelingen?* TEN TWEEDE, *wat kunnen wij verwachten op grond van hetzelve?* en eindelijk TEN DERDE, *wat genieten wij overeenkomstig hetzelve?* „Deze roepstem „gold wel eigenlijk en in de eerste plaats ADAM alleen; maar zou ook EVA daaronder door God niet „even zoo zeer bedoeld zijn? En kunnen wij dan ook „niet met een bijna gelijk regt zeggen, dat dit woord „der opzoekende liefde ook zijne nakomelingen geldt? „Was niet deze geheele nakomelingschap als in de lendenen van ADAM opgesloten? En zou dan de Heer, „daar wij in onzen Stamvader gevallen, aan ellende „en schuld onderworpen waren, hoewel hij ons regtvaardig kon laten verloren gaan, met dat woord der „opzoekende en teregtwijzende liefde, niet even zoo „wel ADAMS kinderen en nakroost bedoeld hebben, „als hem en zijne echtgenoote?" (Bladz. 52.) Genoeg gezegd, om ook den geest en vorm der tweede Leerrede te doen kennen.

De derde handelt over den bekenden *Engelenzang* bij 's Heilands geboorte. Vooraf gaat eene inleiding over dit lied der Engelen, „dat wij hier *volledig* hebben, „en waarvan zij de drie onderscheidene deelen, telkens „bij herhaling met vallende en rijzende toonen (gelijk

„ in de zang- en toonkunst geſchiedt) hebben uitge-
„ galmd; en waarvan de herders dus ook den *hoofd-*
„ *inhoud*" — (Hoe hebben wij het nu? Wij hoorden zoo even, dat wij het hier *volledig* hadden.) — „ konden
„ opvangen, en als een hemelsch dichtſtukje in hun ge-
„ heugen en taal konden bewaren." Verder wordt hier nog het een en ander over *het hemelsch*, *zacht ineen-ſmeltend*, *van alle ſmet gekuischt gezang van Engelen* aangemerkt; en hoe „ het gedurig herhalen van elk dezer
„ zangen, met opklimmende en ten hemelvoerende too-
„ nen, telkens eenen eerbiedwekkenden weêrklank gaf
„ in de velden van *Bethlehem*" — en hoe „ het heerlijk
„ weêrgalmen van dezelve, door de terugkaatſende ber-
„ gen, in den hemel werd opgevangen, en van daar
„ door de wolken terug geſtuwd, tot dat het zich in de
„ verst gelegene valleijen verloor!" — Maar tot letterlijke verklaring van den tekst, die toch gansch niet gemakkelijk, en aan verſchillende opvatting onderhevig is, wordt niets gezegd. Alleen merkt de Eerw. MOLENAAR aan, dat zijn gevoel hem dringt, om deze meest aannemelijke, rijke en dichterlijke verdeeling te omhelzen: *Eere zij God in de hoogſte hemelen, en op aarde; — vrede in (of onder) de menſchen; — welbehagen!* En ziedaar dan ook de drie deelen der daarop volgende Leerrede, die met toepasſelijke opwekkingen beſloten wordt.

Wij onthouden ons van aanmerkingen op den ſtijl, waartoe wij anders overvloedige ſtoffe zouden hebben. Wij ſtuiten toch overal op zonderlinge, ſmaak en gevoel beleedigende uitdrukkingen; zóó als hier bladz. 83:
„ Hetgeen het menſchelijk denkvermogen niet kon uit-
„ vinden, en zelfs voor *het dieplood der Engelen* niet
„ te peilen was, dat heeft God gedaan." En vroeger, bladz. 50: „ Ik hoor in deze ſtem *het pardon*, de vol-
„ komene en genadige kwijtſchelding der ſchuld toeroepen
„ aan doodſchuldigen." Ook ſchijnt de Heer MOLENAAR zijne moedertaal niet volkomen meester te zijn. Zie b. v. bladz. 72: „ de H. Geest heeft u *wederbaard*," enz. enz.

In de *vierde*, *vijfde*, *zesde* en *zevende* Leerrede wordt het verheven gebed van den Zaligmaker verklaard, waarmede Hij zijne aardfche loopbaan befloot. In het begin der eerfte Leerrede leest men het berigt: „ Meermalen „ ontving ik in de Gemeente het belangrijk aanzoek, „ om het XVII Hoofddeel van JOHANNES Evangelie, „ in eenige Leerredenen te behandelen." — Het is toch toevallig, dachten wij, dat dit verzoek aan Do. MOLENAAR in drie Gemeenten gedaan is, eerst te *N. Loosdrecht*, naderhand te *Doetinchem*, en laatst te *'s Gravenhage*. (Zie de Voorrede.) Het lust ons niet, het beloop dezer Leerredenen ordelijk op te geven. De oude benaming van Hoogepriesterlijk gebed wordt behouden en verdedigd. Van tijd tot tijd komt de Prediker daarop terug; zie b. v. bladz. 246: „ De Hoogepriester des „ O. V. droeg de namen der twaalf ftammen *Israëls* op „ zijne fchouders en in den borstlap, maar de Hooge„ priester der betere bedeeling droeg de namen en belan„ gen van al zijne geloovige vrienden, door alle eeuwen „ heen, op zijn hart." — Overigens moeten wij erkennen, dat wij in de zevende Leerrede (handelende *over de eenheid, uitloopende op de hoogfte gelukzaligheid, als het kenmerkende der ware Kerk, overeenkomftig het plan en het werk van onzen Heer*. Tekst: JOH. XVII: 20—26.) een paar plaatfen vonden, welke wij met bijzonder genoegen lazen, en die ons te meer troffen, naar mate wij ze hier minder hadden verwacht. Wij kunnen ons daarom ook niet onthouden, dezelve voor onze Lezers af te fchrijven: „ Gij ontdekt hier, „ waarin die ware eenheid beftaat. Niet in uitwen„ dige vormen, noch in gedrongene overeenftemming, „ noch ook uitfluitend in eene of andere afdeeling des „ Christendoms, met verachting en veroordeeling van „ anderen, (gelijk dit door fommigen in onverftandigen „ ijver gefchiedt) dit alles draagt maar al te veel het „ kenmerk der dwaze menfchelijkheid, is aan gedurige „ verandering onderworpen, en raakt dikwijls het hart „ en de waarheid niet." (Bladz. 272.) — „ Bij alle

„ verscheidenheid van denkwijze in nevenzaken, die uit „ onkunde, vooroordeel en hoogmoed dikwerf voort„ spruiten" — (De Eerw. MOLENAAR schijnt dit laatste van de *nevenzaken* te getuigen; bedoelde hij toch de *verscheidenheid van denkwijze*, dan zouden wij het enkelv. *voortspruit* lezen; en offschoon de uitdrukking wel wat ongewoon is, dat *nevenzaken voortspruiten*, zoo is het eene onbetwistbare, en door de geschiedenis der Christelijke kerk allerwegen gestaafde waarheid, dat de oorsprong van vele leerstellingen, die met het Goddelijk Christendom vermengd, maar van menschelijke uitvinding, dwaas en zonder leering zijn, dikwerf in onkunde, vooroordeel en hoogmoed moet gezocht worden.) — „ Bij alle verscheidenheid van denkwijze in nevenzaken, „ die uit onkunde, vooroordeel en hoogmoed dikwerf „ voortspruiten, moeten ware Christenen het, in de „ waarheid en heiligheid met God en met malkander, „ volkomen eens zijn, zich digt houden aan de uitspra„ ken der Heilige Schrift en aan de verlichting des H. „ Geestes, om dezelve regt te verstaan, en in heiligheid „ des levens en volgzame gezindheid openbaar te maken, „ dat wij des Heeren zijn en gemeenschap met Hem „ hebben. Gebrek hieraan is schadelijk voor de wereld, „ die buiten ons Christendom is; wanneer Jood en Hei„ den moet vragen: zijn dat Christenen en is dat Chris„ tendom? En zij kunnen daarom niet besluiten, om „ tot hetzelve over te gaan." (Bladz. 274.) — Belangrijke waarheid! Ach! wierd zij door alle Christenen altijd en in alles behartigd!

Wij moeten ten einde spoeden, opdat ons verslag niet te breed uitloope, en geven daarom alleen de onderwerpen der drie laatste Leerredenen op: VIII. *over de Algenoegzaamheid van Jezus Christus, onzen Zaligmaker.* Tekst: *Col.* III: 11b. *Christus is alles.* IX. *over het gewis verband tusschen het tegenwoordige en het toekomende leven.* Tekst: *Gal.* VI: 7b. Gewis de beste Leerrede uit dezen bundel. Zij bevat gezonde denkbeelden en belangrijke vermaningen, in *populairen* en ge-

moedelijken toon voorgedragen. Eindelijk, X. *over het ware rustpunt voor ons hart, te midden van de voortgaande ontwikkeling van Gods raad, aan het einde van het jaar* 1827. Tekst: *Openb.* XXI: 6, 7.

Wij hebben te voren opgegeven, in welk eene stemming wij dezen bundel in handen namen. Aan het einde van dit verslag genaderd, zal geen opmerkzaam Lezer ons vragen, met welk een gevoel wij dien weder uit de handen hebben gelegd. Wij vonden ons te leur gesteld, en verklaren thans in goeden ernst, dat wij de spoedige verschijning van den tweeden druk alleen kunnen toeschrijven aan der menschen nieuwsgierigheid, die toch de Leerredenen van den, door het boven vermeld *Adres* zoo berucht geworden, Predikant MOLENAAR eens moesten lezen. Ons godsdienstig lezend Publiek is te *verlicht*, in den goeden zin des woords — (wij weten, dat met dit woord jammerlijk gespeeld wordt, en dat er ook eene valschelijk zoogenaamde verlichting bestaat, die als de pest geschuwd moet worden; maar wij weten ook, dat CHRISTUS zichzelven *het licht der wereld* noemde) — het godsdienstig lezend Publiek in *Nederland* is over het geheel te verlicht, om in zulk eenen kost voedsel voor verstand en hart te vinden, dat het zich dan ook veel gereeder zou kunnen verschaffen in die menigte van bestoven Prekenbundels, die vóór eene halve eeuw door den druk zijn gemeen gemaakt, en thans op elke *auctie* voor een' spotprijs te koop zijn.

Hier zouden wij de pen hebben nedergelegd, zoo wij niet vóór het eindigen van dit verslag iets vernomen hadden, tot welks mededeeling wij ons verpligt vinden. De Heer MOLENAAR berigt in zijne Voorrede, dat hij, bij herhaling aangezocht tot de uitgaaf van eenige zijner Leerredenen, uit zijnen voorraad de voorkeur gaf aan zoodanige opstellen, welke meer of min in al de Gemeenten, in welke hij als Evangeliedienaar gearbeid heeft, bekend en met bijzonderen zegen gehoord waren; opdat zij tot eene blijvende proeve van zijne betrekking op dezelve, en tot eene vruchtbare herinnering van zij-

nen *onveranderden* Evangeliearbeid zouden zijn. Dit is intusschen, naar de getuigenis van achtingwaardige Ambtsbroeders, die hem op zijne eerste standplaatsen gekend en veel met hem verkeerd hebben, zoo geheel bezijden de waarheid, dat hij die Leerredenen daar nimmer zóó kan gehouden hebben, als zij thans door hem zijn uitgegeven. De Heer MOLENAAR predikte destijds in een' geheel anderen geest en toon, en kwam niet zelden met zulke nieuwerwetsche gevoelens voor den dag, dat zij, op welke hij thans als groote ketters nederziet, zich in geenen deele met hem konden vereenigen. Die verandering van denk- en predikwijs kan niemand den Heere MOLENAAR ten kwade duiden. Maar waarom zoekt hij het volk zand in de oogen te strooijen, en houdt zich met slinksche streken op? Helaas! wij hadden ons gevleid, dat de harde les, die hij ontvangen heeft, tot zijne verbetering zou gestrekt hebben. IJdele hope! Ook in hem schijnt het bekende: *Quo semel est imbuta* enz. zijne toepassing te vinden.

Tiental Leerredenen van C. FRANSEN VAN ECK. *Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1829. *In gr.* 8*vo. VIII*, 282 *Bl. f* 2 - 50.

Na het eindigen van ons bovenstaand verslag der Leerredenen van den Heer MOLENAAR, gingen wij tot de lezing van dezen bundel over. Welk eene uitwerking dit op onzen geest had, kunnen wij met tong noch pen beschrijven. Wij gevoelden ons in eene andere wereld overgebragt, waar wij vrijer ademden, waar het helderst licht ons omstraalde, waar wij tot zachte, heilige aandoeningen gestemd werden, ons hart zich blijmoedig en vertrouwend tot God en den Heiland verhief, en eene nieuwe geestdrift in onze borst ontwaakte, om aan de bevordering van waarheid en menschenheil met onvermoeide kracht te werken.

Wij mistrouwden in het eerst, juist om de boven ver-

melde reden, onze hooge ingenomenheid met deze Leerredenen van den Hoogleeraar VAN ECK. Doch ook daarna, toen wij aan onze vorige lectuur niet meer dachten, verliet ons die opgetogenheid niet, en elke Leerrede fchonk ons een nieuw genoegen. En thans, nu wij in bedaarde ftemming de pen opvatten, om de Lezers van ons Tijdfchrift ook met dezen kanfelarbeid bekend te maken, weten wij naauwelijks krachtig genoeg onzen dank te betuigen aan den waardigen fteller, die door de uitgave dezer Leerredenen de geheele vaderlandfche kerk ten duurfte aan zich verpligt heeft. Wij kennen ook hem zelfs niet van aanzien; maar, onder het lezen, reikten wij hem dikwijls, in gedachten, de broederhand; en wij zullen ons gelukkig rekenen, zoo wij, hem nog eenmaal op onzen levensweg ontmoetende, door den hartelijkften handdruk mogen te kennen geven, dat wij verbonden zijn in den geest.

Ja waarlijk! zulk eene Evangelieprediking is behoefte voor onzen tijd, in ons Vaderland en overal elders. Niet door het opwarmen van verjaarde gefchillen, niet door het ijveren voor fchoolfche leerbegrippen, niet door zekere tweeflachtige, van bekrompene vreesachtigheid getuigende, preekmethode, waarbij het nieuwe in een oud gewaad wordt geftoken, en gezuiverde begrippen in fteil regtzinnige bewoordingen worden voorgedragen, niet door koude, zedekundige vertoogen of godsdienftige redevoeringen, waarin alles even net en fraai en fierlijk is, maar kracht, ziel noch leven wordt gevonden; neen! niet door zulke middelen, niet op zulk eene wijze meent men in onze dagen met vrucht te kunnen bouwen aan den tempel der waarheid en Godzaligheid, op den éénigen hoekfteen, JEZUS CHRISTUS. Wij hebben den ftrijd te voeren tegen het ongeloof en het bijgeloof, dat thans, ook op den vaderlandfchen bodem, met *vereende* krachten zamenfpant tot ondermijning van het Godsgebouw. Dat dan ook alle Protestanten, dat alle vrienden des lichts zich digt aan elkander fluiten, en ftaan in éénen geest! Dat zij met het tweefnijdende zwaard van Gods woord

tegen die zaamverbondene legers optrekken! Dit zij ons aller, dit ons éénige wapen in dien kamp! Door eene zuivere, vrijmoedige, ernstige en hartelijke verkondiging des reinen Evangeliums zullen wij, onder den zegen Gods, dien wij daarop, en daarop alléén, met vast vertrouwen verbeiden mogen, over allen tegenstand van ongeloof en bijgeloof, van dweeperij en zedeloosheid, vroeg of laat gewisselijk zegevieren, en eenmaal alle volken der aarde onder de baniere des kruises verbroederd zien!

Men vergeve ons dezen uitstap, waartoe een opmerkzaam achtgeven op de teekenen des tijds ons drong, en de beoordeeling van den voor ons liggenden kanselarbeid ons gereede aanleiding gaf. Wij meenen dien toch als een modèl van zoodanige Evangelieprediking te mogen beschouwen en aanprijzen. Niet, dat wij hier alles onbepaald zouden goed keuren, en het werk van den Hoogleeraar VAN ECK boven alle aanmerking verheven achten. Elk heeft zijne bijzondere wijze van zien. En wat menschelijk werk gaat van gebreken vrij? Alles kan en moet ook niet op dezelfde leest geschoeid, of in denzelfden vorm gegoten zijn. Er zij en blijve *verscheidenheid*; het behoeft daarom aan *overeenstemming* niet te ontbreken. Eenheid in het menigvuldige is de groote wet in het rijk der natuur. In de verstandelijke en zedelijke wereld, in het rijk der genade kan geene andere heerschen.

Hetgeen ons in deze Leerredenen zoo bijzonder aantrok, en algemeene goedkeuring en navolging scheen te verdienen, is de vereeniging van groote vrijmoedigheid met hoogen ernst. Wat de eerstgenoemde eigenschap betreft, de Hoogleeraar verklaart zich daaromtrent, in zijn Voorberigt, aldus: „ Ik stelde er prijs op, om mijne „ denkwijze over eenige voorname stukken van den Gods„ dienst meer algemeen bekend te doen worden, en dat „ wel op eene wijze, waarin niemand die vrijmoedigheid „ zoude kunnen miskennen, welke mij, wanneer het op „ mijne overtuiging van waarheid aankwam, van het begin „ tot het einde mijner Evangeliebediening, nooit heeft ver„ laten, en welke, niettegenstaande de vreesachtigheid,

„ die den ouden dag pleegt te vergezellen, mij tot op „ heden toe niet heeft begeven." Zij ſtraalt dan ook in dezen ganſchen bundel door. Nergens vindt men iets, dat naar ſchikken of plooijen zweemt. Men ziet en gevoelt het: de Redenaar ſpreekt uit volle overtuiging, en komt altijd rond voor zijn gevoelen uit. Zoo moet het ook zijn. De waarheid duldt geene *transactie*, vooral niet de hoogſte en heiligſte waarheid, die 's menſchen eeuwige belangen geldt. Wie hier plooit en ſchikt, pleegt hoog verraad. En, in plaats van zich ſchootvrij te ſtellen, geeft hij zich doorgaans bloot, en lokt tegenſpraak uit. De vrijmoedige verdediger der waarheid, daarentegen, boezemt vertrouwen in, en dwingt ook andersdenkenden ontzag en eerbied af. Maar dat onbewimpeld uitkomen voor zijne overtuiging doet dàn alleen werking, wanneer hooge ernst daarmede bij den Redenaar gepaard gaat. En dit is helaas! niet altijd het geval. Gebrek hieraan ontſiert in ons oog vele, anders hoogst belangrijke, geſchriften. Het hinderde ons zelfs menigmaal in de werken van den grooten BOSVELD. Niet alzoo in deze ſchoone opſtellen van den Hoogleeraar VAN ECK. Ernst, hooge, heilige ernst kenmerkt zijne ganſche voordragt. Men leze ſlechts de derde Leerrede, *over het vruchtelooze naberouw*, naar *Hebr.* XII: 16, 17; ofſchoon elke Leerrede in dezen bundel daarvan tot bewijs kan ſtrekken.

Behalve door die groote vrijmoedigheid, vereenigd met hoogen ernst, ſchijnen ons deze Leerredenen uit te munten door duidelijkheid, met bondigheid en rijkdom van zaken gepaard; terwijl alles in een' *klasſieken*, eenvoudigen en geſpierden ſtijl wordt voorgedragen. Nergens ontdekt men gezochte ſieraden of pronk van woorden; nergens dat nette, dat gemanierde, dat *mooije*, dat de doodſteek is voor alle ware welſprekendheid. Maar evenmin treft men ergens platheid aan, of die valſchelijk zoogenaamde eenvoudigheid, welke men eer kinderpraat zou mogen heeten. „ Christen - Leeraars!" — dus lezen wij in de laatſte Leerrede, *over de uitnemende waarde der*

instelling, dat ook aan de armen het Evangelie wordt verkondigd, bl. 279, 280 — „ streeft meer en meer
„ naar de benijdenswaardige gave, om, door duidelijk-
„ heid en eenvoudigheid met waardigheid en kracht te
„ vereenigen, uwe Leerredenen voor uwe arme toehoor-
„ ders verstaanbaar en aanlokkelijk te maken. En dat
„ gij daartoe geene kinderachtige, beuzelende voordragt,
„ geene platte en lage straattaal noodig hebt, kunt gij
„ leeren van uwen grooten Meester, die zich van dezen,
„ valschelijk zoogenaamden, armhartigen volkstrant nooit
„ bediende; wat zeg ik, wiens redenen tot geringen, zoo
„ wel als tot de aanzienlijksten, door gewigt, deftigheid
„ en beschaafdheid steeds waren gekenmerkt, en wien
„ echter de menigte der schare gaarne hoorde." Zoo spreekt de Heer FRANSEN VAN ECK, en bezegelt zijne woorden door zijn eigen voorbeeld.

Wij moeten nog twee bijzonderheden aanstippen, om de voortreffelijkheid van dezen kanselarbeid in het licht te stellen. De eerste betreft den inhoud, en is hierin gelegen, dat elke Leerrede, van het begin tot het einde, eene *praktische* strekking heeft, en alles zóó wordt voorgedragen en behandeld, dat er nergens, gelijk BORGER zeide, *vacantie* is voor het hart; maar zoowel in de verklaring en ontwikkeling, als in de toepassing, verstand en hart beide voedsel ontvangen. De tweede raakt den vorm, en wel bepaaldelijk de verdeeling. Daarin is de juiste maat gehouden. De plannen zijn geleidelijk, behoorlijk uiteengezet, maar niet versnipperd. De hoofddeelen der rede worden opgegeven, maar het geheugen der hoorders wordt niet door gestadige onderverdeelingen overladen of verward.

Dat taal en stijl *correct* en zuiver zijn, kon men van den Heer FRANSEN VAN ECK niet anders verwachten. Enkele uitdrukkingen kwamen ons min gelukkig voor, b. v. *mengelmoes*, bl. 199, waar ons vooral de herhaling van dit woord minder beviel. Zoo ook gaf het in ons oor een wanklank, dat op bl. 106 twee op elkander volgende volzinnen met het woord *kiezen* sloten.

Daarentegen deed het ons genoegen, dat de Hoogleeraar sommige verouderde woorden en spreekwijzen, zoo als *oogelijn*, *in arren moede* en dergel., wederom tracht in te voeren. Men kan er bij HOOFT en anderen onzer beste Schrijvers nog in menigte vinden, die, tot schade onzer schoone en rijke moedertaal, in onbruik zijn geraakt.

Zullen wij, om een blijk te geven van onze onpartijdigheid, ook een paar aanmerkingen in het midden brengen? Zij zouden hierin bestaan, dat de Hoogleeraar ons over het geheel minst gelukkig schijnt geslaagd te zijn in zijne *inleidingen*, die wel eens wat schraal zijn uitgevallen; en dat wij soms zouden gewenscht hebben, dat hij eenigzins uitvoeriger ware geweest in de opgave van het verband zijner tekstwoorden, of ook eene enkele Leerrede aan de verklaring eener moeijelijke en belangrijke plaats der H. S. had toegewijd, daar de bevordering van nuttige Bijbelkennis ongetwijfeld onder de voornaamste oogmerken der openbare prediking moet gerangschikt worden.

Wij hebben tot hiertoe slechts twee der belangrijke onderwerpen, die in dezen bundel behandeld worden, opgegeven. Verlangen welligt de Lezers van ons Tijdschrift ze allen te kennen? Wij laten de lijst hier volgen. I. *Des menschen levendig gevoel van het slechte in anderen, gepaard met de bedwelming van zijn eigen geweten.* 2 SAM. XII: 1—7[a]. II. *De vruchtelooze middelen, die de menschen in het werk stellen, om hun beschuldigend geweten te stillen.* 1 SAM. XVI: 14—17. III. *Het vruchtelooze naberouw.* HEBR. XII: 16, 17. IV. *Zelfoefening in een onergerlijk geweten, naar het voorbeeld van Paulus.* HAND. XXIV: 16. V. *Een eenig zondaar verderft veel goeds.* PRED. IX: 18[b]. VI. *God heeft geenen lust aan den dood, maar aan de bekeering en het leven van den goddeloozen.* EZECH. XXXIII: 11[a]. VII. *De deugdzame is niet aan God, maar aan zichzelven voordeelig.* JOB XXII: 2, 3. VIII. *Het hinken op twee gedachten in den Godsdienst.* 1 KON. XVIII: 21[b]. IX. *De onderlinge vereeniging der Christenen.* JOANN. X: 16[c]. X.

De uitnemende waarde der instelling, dat ook aan de armen het Evangelie wordt verkondigd. MATTH. XI: 5. l. g.

Moesten wij uit deze ſchoone Leerredenen eene keuze doen, wij zouden, behalve aan de *derde*, van welke wij boven, reeds met een enkel woord gewaagden, aan de *tweede*, *zesde* en *negende* den voorrang geven. Wat de tweede aanbelangt, wie moet de vinding van het thema, ſchoon het als voor de voeten ſchijnt te liggen, niet hoogst gelukkig noemen? Het onderwerp is zoo vruchtbaar als gewigtig, en de behandeling laat niets te wenſchen overig. Ook de *zesde* meenen wij onder de ſchoonſte Leerredenen van dezen bundel te mogen rangſchikken. Dat is echt Christelijke wijsbegeerte! Dat, zuivere en hartelijke Evangelietaal! Ook aan den ſtijl, zouden wij zeggen, is hier nog meer zorg beſteed. De volgende plaats kunnen wij niet nalaten af te ſchrijven: „ Ongelukkige mensch, die tot nog toe den weg der „ zonde bewandelt, indien gij met eenen God te doen „ hadt, die uw geluk met nijdige oogen aanſchouwde; „ die verheerlijkt wilde worden in uw verderf; die den „ Hemel ſlechts voor eenige weinige uitverkorenen had „ beſtemd, doch u in het doemvonnis van eene eeuwige „ verwerping had begrepen: dan waart gij het ſlagtoffer „ van een onverbiddelijk, ijsſelijk raadsbeſluit; dan waart „ gij bitterlijk te beklagen, maar nimmer te veroordee- „ len; dan zoude de eisch aan u, van Godswege ge- „ daan, om u te bekeeren en te leven, de onredelijkſte „ aller eiſchen, de honendſte beſpotting uwer noodlot- „ tige onmagt en ellende wezen! — Maar, nu wij u, „ op Goddelijk gezag, eenen God prediken, wiens goed- „ heid geene palen kent; eenen God, die bij zijn leven „ zweert, dat Hij geenen lust heeft in uwen dood, „ maar daarin, dat gij u bekeert en leeft, en dien eed, „ door daden van oneindige vaderliefde en vadertrouw, „ aan u dagelijks beveſtigt; eenen God, die u zoo gaarne „ zalig ziet, als de beste zijner kinderen, die zijnen „ Hemel bewonen: nu kunt gij, niet anders dan moed-

„ willig, den dood boven het leven kiezen; nu vallen „ al de bedekſelen der ſchande weg; nu onverbeterd en „ ongelukkig blijvende, wordt gij, door uw eigen ge- „ weten, als met de ſtemme des donders, als de eigen „ werkmeester van uwe rampzaligheid, aangeklaagd, voor „ den troon des eeuwigen Regters gedagvaard; nu is bij „ den Heer, Heer de geregtigheid, maar bij u is de „ beſchaamdheid des aangezigts."

Wij hopen, dat deze bundel in ieders handen komen zal, en daarom onthouden wij ons liefst van het aanvoeren van meerdere proeven, als ook van eene dorre opgave der ſchets van iedere Leerrede, hetgeen wij tot verdere aanprijzing van dit uitmuntend predikwerk onnoodig achten. Wij willen echter ten aanzien der, reeds genoemde, *negende* Leerrede eene uitzondering maken, met de opgave van wier beloop wij dit verſlag zullen ſluiten.

„ En het zal worden ééne kudde (en) één herder." Na eerst den letterlijken zin van deze voorſpelling des Heilands te hebben opgegeven, gaat de Redenaar over, om van de groote breuk tusſchen Christenen en Christenen, en van het uitzigt op vereeniging te ſpreken. Belangrijk onderwerp, waarover de denkbeelden zoo uiteenloopen, dat het eene opzettelijke en ernſtige overweging verdient. Tot dat einde wordt I. overwogen, welke vereeniging der Christenen onder elkander *uitvoerlijk* zij; II. de aandacht bij het *wenſchelijke* van zoodanige vereeniging bepaald; en III. de voorname *middelen* opgegeven, om deze vereeniging, zooveel mogelijk is, te bevorderen. — Die vereeniging der Christenen onder elkander, welke als *uitvoerlijk* mag beſchouwd worden, beſtaat in deze drie hoofdzaken: 1. Vereeniging in *geloof*. „ Er is eene eenheid des geloofs, die even „ zoo mogelijk als wenſchelijk is. PAULUS maakt „ van haar uitdrukkelijke melding; draagt haar als het „ kenmerk, als de volkomenheid dier ééne groote Ge- „ meente des Heeren voor. En zij is deze: dat allen, die „ den naam van CHRISTUS noemen, aan dezen grond-

„ regel vasthouden: één is uw meester, namelijk CHRIS-
„ TUS; dat zij allen in den naam van CHRISTUS
„ gelooven, als den eenigen naam, onder den Hemel
„ tot zaligheid gegeven; dat zij allen geen ander funda-
„ ment zoeken te leggen dan hetgene gelegd is, name-
„ lijk CHRISTUS; dat zij allen met den mond belijden
„ den Heer JEZUS, en met hun hart gelooven, dat
„ God hem uit de dooden opgewekt heeft." 2. Bij de vereeniging in het geloof moet de vereeniging in *heiligheid* gevoegd worden. „ Voorwaar! deze ver-
„ eeniging is van geen minder, is van nog grooter be-
„ lang dan de eenheid des geloofs. Hierin onregtzinnig
„ te wezen, is nog veel onchristelijker en gevaarlijker
„ dan onregtzinnigheid in de leer. En de vriend van
„ het Christendom, die in de Kerkelijke geschiedenis niet
„ onbedreven is, vindt niet weinig reden, om zich te
„ ergeren en te bedroeven, dat men deze vereeniging zoo
„ weinig waardeerde, terwijl men geene middelen, ge-
„ oorloofde of ongeoorloofde, onbeproefd liet, om de
„ zoogenaamde eenheid des geloofs in te voeren." Maar 3. er kan geene ware vereeniging in heiligheid onder de Christenen wezen, zonder vereeniging in *liefde*. En deze vereeniging in liefde moet voor alle Christenen als uitvoerlijk worden beschouwd, dewijl zij hun allen in het groote wetboek, dat zij allen eerbiedigen, zoo heiliglijk is aanbevolen. „ Alle Christenen kunnen
„ niet, op eenerlei wijze, gelooven; zijn niet allen aan
„ dezelfde geloofsbelijdenis verbonden. Maar alle Chris-
„ tenen kunnen en moeten elkander beminnen, helpen,
„ dienen, verdragen in de liefde. De onderscheidene
„ Christelijke kerkgenootschappen moeten als zoo vele
„ afdeelingen van een en hetzelfde groote huis worden
„ aangemerkt. En, offchoon zij nu hunne bijzondere
„ afdeelingen bewonen, en hunne bijzondere huishoude-
„ lijke begrippen en inrigtingen hebben, kunnen zij ech-
„ ter zeer wel, als broeders en zusters, in vrede en
„ liefde zamenwonen, en de welvaart, den bloei, den
„ zegen, den troost, het heil van het gemeenschappelijk

„ huisgezin helpen voorſtaan en bevorderen." — Die vereeniging is II. *wenſchelijk.* Want, 1. zij ontvangt de ſterkſte aanbeveling *van de eigene denkwijze van Jezus en zijne Apostelen.* 2. Zij is *allezins wenſchelijk voor de eer en den zegen van het Christendom.* 3. Zij is ook *heilzaam voor de belangen der Burgerlijke Maatſchappij.* Wij mogen ons daarom verheugen, dat men haar reeds in de beginſelen aanwezig ziet. „ Althans „ de aanhangers der gezuiverde geloofs- en zedeleer gevoelen meer en meer het kleine en het nietige van „ hunne vorige verſchillen, bij de groote zaak, die zij „ gemeenſchappelijk tegen het ongeloof en het bijgeloof „ hebben te handhaven. De klove, tusſchen hen ontſtaan, verliest allengskens haren vorigen omvang en „ diepte. Hunne goedwillige en vriendelijke toenadering „ tot en gemeenſchapsoefening met elkander nemen zigtbaar toe. Zij voegen zich zamen in genootſchappen, „ de verſpreiding van het Evangelie en van den Bijbel „ ten doelwit hebbende. Van tijd tot tijd, en hoe verheug ik mij, dat ik ook onze ſtad ten bewijze daarvan „ kan aanvoeren! zien wij de leeraren der onderſcheidene „ geloofsbelijdenisſen elkanders predikſtoelen beklimmen, „ elkanders gemeenten, te gelijk met de hunne, ſtichten. „ En het ſtreelend genoegen, hetwelk ieder regtſchapen „ Christenhart deswege gevoelt, wordt niet weinig verhoogd door den vrijen toegang tot elkanders gedachtenis-tafelen van den dood des Heeren, door hun gemeenſchappelijk genot van het brood en den wijn des „ vredes en der liefde." — III. De voorname *middelen,* om die vereeniging verder voort te zetten, zijn: 1. *Verlichte Godsdienstkennis.* 2. *Godsdienſtigevrijheid.* 3. *Gemeenſchappelijke hooge waardering van den Bijbel.* „ Dat „ de Christenen zoo verre van elkander verwijderd zijn „ geraakt, is grootendeels daaraan toe te ſchrijven, dat „ zij hunne Godsdienstkennis uit hunne onderſcheidene „ Godgeleerde zamenſtellen en geloofsbelijdenisſen, en „ niet uit den Bijbel, althans niet alleen en geheel, gehaald hebben; dat ook zij, die der Hervormde leer

„ waren toegedaan, zoo dikmaals ontrouw geweest zijn „ aan deze hunne eigene schoone belijdenis: „ „ men mag „ „ geener menschen schriften, hoe heilig zij geweest zijn, „ „ gelijken bij de Goddelijke Schriften, noch de gewoon- „ „ te bij de waarheid Gods (want de waarheid is bo- „ „ ven al), noch de groote menigte, noch de oudheid, „ „ noch de succesfie van tijden of personen, noch de „ „ Conciliën, Decreten of Besluiten." Ja! mogten zij, „ die zich Protestanten noemen, nooit reden gegeven „ hebben, om hun te verwijten, dat zij, met verzaking „ van een hunner hoofdbeginselen, de uitspraken van „ Kerkvergaderingen, die, waarlijk, niet konden zeg- „ gen: „ „ het heeft den Heiligen Geest en ons goed- „ „ gedacht:" en niet die van het waarachtig en eeu- „ wigblijvend woord van God, zijn gevolgd! Voorze- „ ker, in deze vereering van het menschelijke gezag bo- „ ven het Goddelijke is eene hoofdreden te zoeken van „ de noodlottige breuke, tusschen zonen van het zelfde „ huis ontstaan En die breuke kan niet beter geheeld „ worden, dan wanneer zij allen zich vereenigen, om „ den Bijbel, niet slechts in naam, maar in der daad, „ als het eenig geldend rigtsnoer van hun geloof en le- „ ven te eerbiedigen." — —

„ Gezegend ons geheel geslacht, wanneer de versprei- „ ding van den Bijbel eens de bron zal worden van „ licht, deugd, troost, rust, vrijheid, blijdschap, men- „ schenheil, overal waar menschen wonen! O! dagen, „ op welker denkbeeld en vooruitzigt het hart des men- „ schenvriends van den reinsten en fijnsten wellust wordt „ doortrokken; dagen, onzer vurigste wenschen en smee- „ kingen waardig; dagen, wanneer men nergens leed zal „ doen, noch verderven, maar de aarde vol zal wezen „ van de kennis des Heeren, gelijk de wateren den bo- „ dem der zee bedekken! Amen!" — Ja, Amen! zeg- gen wij met onze gansche ziel.

A. ADRIANI, *Predikant te Dokkum, Bijdragen tot zijne Ophelderingvan eenige Bijbelplaatsen. Te Hoorn, bij* J. Vermande. 1829. *In gr.* 8*vo. IV en* 98 *bl. f* : - 80.

ADRIANI heeft, zoo als men weet, eene *Opheldering* uitgegeven *van eenige Bijbelplaatsen.* Deze is door een' anderen Recensent in de *Letteroefeningen* des vorigen jaars beoordeeld. Vooral ten opzigte van *Joh.* XIX: 5 en *Hand.* VIII: 26 is 's mans gevoelen weêrsproken door VAN WILLES, in diens *Verzameling van Bijdragen*, in vereeniging met wijlen den waardigen KROM uitgegeven. Reeds in de *Godgeleerde Bijdragen*, II, 4, had ADRIANI zijn gevoelen, zoo als dit heette, geregtvaardigd; maar tot 's mans spijt „had de Redaktie „van dat Tijdschrift zijn stukje, vóór het te plaatsen, „aan den Heer VAN WILLES gezonden, en nu volg„de er, in dat zelfde nommer, een wederantwoord van „denzelven." Voor een groot gedeelte zijn deze *Bijdragen* tegen VAN WILLES gerigt; terwijl het overige schijnt te moeten dienen, om er een stukje van te maken, dat op zichzelve staan en gaan kan; waartoe dan ook dienstig is, dat alles, wat ADRIANI en VAN WILLES in de *Godgeleerde Bijdragen* geschreven hebben, hier wederom letterlijk wordt nagedrukt. Zelfs de drukfouten worden overgenomen. Zoo getrouw schrijft ADRIANI alles af. Bl. 23. *oude* plaatsen voor *beide*, zoo als op het einde der *Godgeleerde Bijdragen* verbeterd is. Bl. 56. *voorzien*, lees *verzien.* Op deze had hij gegronder aanmerkingen kunnen maken, dan op het het plaatsen der Hebreeuwsche woorden (zie bl. 70); want ziet men de bedoelde plaats in de *Godgeleerde Bijdragen* na, (bl. 627) dan denkt men eer aan zetter en corrector, die het Hebreeuwsch, in het geschrevene door VAN WILLES voorkomende, op het einde en het begin der regels vonden, en door verkeerde plaatsing juist

toonden, dat VAN WILLES goed heeft geschreven. Door zulk eene lompe fout den Schrijver toe te kennen, toont men, dat het plaatsen van een vredelievend motto nog niet antwoorden is *sine ira et studio*. Indien wij *antikritieken*, en wel, zoo als hier, zoo menigvuldig herhaald, wilden beoordeelen, zouden wij nutteloos ruimte verliezen voor hetgeen van meer algemeen belang is. Alleen zeggen wij er dit van, dat ADRIANI te veel zijne gevoeligheid laat blijken; (een gevolg van zijne eenmaal te stellig gedane uitspraak in eene zaak, in welke hij op weinig bijval mogt rekenen) dat hij zijne uitlegkunde bezwaarlijk tegen die van VAN WILLES zal kunnen handhaven; en dat hij eindelijk, met den opzettelijken toeleg om zijn gevoelen door te drijven, veel omhaalt, dat niets bewijst, en van hetgeen iets bewijzen kan bijna niets. *Dixi*. Dit geldt *Joh.* XIX: 5, bl. 18—52. *Hand.* VIII: 26, bl. 53—73. *Joh.* VII: 17, bl. 78—83; zoo ook hetgeen, bl 83—85, over *den Discipel*, *dien Jezus lief had*, voorkomt. Hierover moge VAN WILLES, indien hij verkiest, zich verantwoorden. Naar ons oordeel zal hij zijn gevoelen, dat ADRIANI bestrijdt, gemakkelijk kunnen volhouden.

Als Recensent dezer *Bijdragen* hebben wij hier weinig uit te regten. Na aftrek der bladzijden, aan de wederlegging van VAN WILLES besteed, heeft men weinig in dit boekje te wachten.

Over *Matth.* III: 13—17, uitvoerig behandeld *Opheldering* enz. bl. 9—28, komt hier, bl. 1 - 3, iets voor, hetwelk wij, als zijnde eene *antikritiek*, niet beoordeelen.

Ter opheldering van hetgeen ADRIANI vroeger geschreven had, bl. 29—34, volgt in deze *Bijdragen*, bl. 3—17, een betoog, dat *toorn* ongeoorloofd is. Maar zou dit wel in den geest des Bijbels zijn gedacht, daar toch ook aan God *toorn* wordt toegekend, en MARCUS verhaalt, dat JEZUS de Pharizeërs met *toorn* rondom aanzag, H. III: 5? Al de uitzonderingen, door ADRIANI gemaakt bl. 10 volg., bewijzen niets. *Toorn*

is geene ondeugd; maar de mensch, in toorn ontvlamd, gaat ligt te ver. Het *omne nimium nocet* geldt ook hier. Het gevoelen van Prof. HERINGA, (*Tiental Leerredenen ter aanprijzing van Christelijke Deugden*, bl. 180 volg) zoo schoon ontwikkeld, en zekerlijk beter, dan het gevoelen van ADRIANI hier, betoogd, zal na deze Bijdrage niet behoeven ingetrokken te worden.

Luk. X: 18. Aangaande deze plaats heeft ADRIANI, *Opheldering*, bl. 169, slechts zijne gedachten opgegeven, zonder dat men kon opmaken, of hij leest: *als een bliksem uit den hemel, vallen*, of; *als een bliksem, uit den hemel vallen.* Het eerste gevoelen kiest hij hier. Zekerlijk vernuftig, indien de oorspronkelijke taal des Bijbels de Nederlandsche ware. Maar of het Grieksch deze opvatting begunstigt, kan, indien hij wil, de groote *Graecus* van ADRIANI uitmaken. De *dogmatische* redenering van ADRIANI mogen uitlegkundigen niet laten gelden. Het Grieksche taaleigen zal, gelooft Recensent, 's mans opvatting niet gemakkelijk verdragen.

Op bl. 85 komt nu voor eene opheldering van *Exod.* XVII: 15, 16. Hier vindt men dus iets, waarvan hij vroeger niets had gezegd. Vooral het 16de vers heeft veel moeijelijks, hetwelk groote Oosterlingen zelfs door oordeelkundige gissing hebben zoeken weg te ruimen. ADRIANI heldert dit vers ook uit het vorige op, en is van gedachte, dat „MOZES, nadat hij het altaar had „opgerigt, op des heuvels hoogte op hetzelve heeft ge„wezen en toen gezegd: *dewijl er nu een gedenkteeken is op diezelfde plaats, waar de Heere zich zoo magtig en genadig heeft geopenbaard, zoo is Israël verpligt, tot eer des Allerhoogsten, daaraan steeds te gedenken, en dat met daden te toonen, door tegen* „AMALEK *te strijden van geslachte tot geslachte, tot dat die geheele natie is uitgeroeid en verdelgd.*" Deze gedachte, offschoon ons gevoelen anders is, verdient nadere overweging. Indien men dit gevoelen nader overweegt, wenschen wij ADRIANI bezadigdheid toe, om ook tegenspraak te kunnen lijden.

Het laatste stukje handelt over *Luk.* XVII: 7—10, van welke plaats ADRIANI vroeger niet had gerept. Het is een uittreksel uit eene Leerrede, waarmede hij zijnen ambtgenoot te *Dokkum* bevestigd had. Voornamelijk wordt hier opgehelderd het woord ἀχρεῖος, niet *onnut*, maar *gering*. Uit de bekendmaking der gedane bevestiging in de *Boekzaal* bleek reeds, dat ADRIANI de gewone opvatting niet verkoos. Doch die ἀχρεῖοι, *dienstknechten*, maken daar eene wonderlijke vertooning. Intusschen gelooven wij, dat ADRIANI te veel op 2 *Sam.* VI: 22 bouwt, waar dit woord eveneens voorkomt. *Onnut* drukt wel de eigenlijke beteekenis des woords niet uit. *Onvoordeelig* is beter dan het gewone, en ook te kiezen boven het *geringe* van ADRIANI. *Onprofijtelijke slaven* zijn slaven van geringere soort, omdat zij letterlijk de bevelen des Meesters volgen, zonder eenig nut door dienstvaardigheid en bekwaamheid uit zichzelven aan te brengen. Zulke slaven, die ἀχρεῖοι zijn, bezitten daarom ook geringe waarde; maar ἀχρεῖος *beteekent* daarom nog niet *gering*. Muggezifterij, zegt misschien ADRIANI; maar die het verband alleen raadpleegt, en het grammatikale daaraan opoffert, moet dan ook voor het hem voorgeworpene *kemelzwelgerij*, in uitlegkundigen zin, vreezen.

Dit is alles, wat ADRIANI geeft. Neen; hij geeft nog op, hoe men de Evangeliën bij rubrieken lezen moet, ten minste hoe hij dezelve leest. Goed; maar ook dit kon gemist worden. Hiermede stappen wij af van dit geschrift, betuigende op geene *antikritiek* van zijne hand te zullen antwoorden. Men heeft nooit gedaan, indien men tegensprekers altijd op alles moet antwoorden. *Punctum.*

Verslag van de in het jaar 1826 *te Groningen waargenomene Ziekten, gegeven door de plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt aan de Regering der Stad: met bijgevoegde Aanteekeningen en Tabellen van de Ed. Achtb. Heeren Burgemeester en Wethouderen der Stad Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1828. *In gr.* 8*vo.* 138 *Bl. f* 1-80.

Eene nalezing op den ruimen oogst van geschriften over dit treurig onderwerp; maar zulk eene nalezing, waarbij nog menige goede vrucht werd opgegaard.

De Lezer vindt in dit Verslag der plaatselijke Commissie van *Groningen* vooreerst eene meteorologische historie van het jaar 1826, vervolgens die der Epidemie, welke hoofdzakelijk aan eene gisting van den kleigrond en aan de daaruit ontwikkelde schadelijke uitdamping wordt toegeschreven. Allerbelangrijkst zijn de opmerkingen wegens den invloed van de voorafgaande overstrooming en het daardoor met de klei vermengd zeewater op dezelve; gelijk dan ook dit Verslag vele en gewigtige ophelderingen en teregtwijzingen bevat, die men elders vergeefs zoeken zoude, en van hen alleen verwachten kan, die in staat waren, de zaak met oplettendheid op de plaats zelve gade te slaan.

De heerschende Ziekte was, naar den *typus*, of intermitterend, of, uit deze ontstaande, remitterend, of eindelijk aanhoudend, overgaande in een' besmettelijken *Typhus*, welke laatste vorm evenwel zeldzaam was. Naar den aard nu eens actief, dan wederom passief, hetwelk afhing van den grond en voorafgaanden leefregel en van den verschillenden tijd des jaars. Naar de zitplaats behoorde zij tot de ziekten der galbereidende werktuigen; terwijl zij, om haren verzwakkenden invloed op het levensbeginsel, onder de boosaardige Epidemiën moest gerangschikt worden. Bij het woeden eener zoo algemeen heerschende boosaardige Ziekte (dus luidt het Verslag, bl. 32

en volg.) was het dan ook meer te betreuren dan te verwonderen, dat dezelve eene groote menigte der ingezetenen deed fneven; dusdanig zelfs, dat, indien ook al het groot aantal der geborenen bij het getal der nog overgeblevenen gevoegd wordt, *Groningen* zich echter nog over eene vermindering van 1850 inwoners te beklagen heeft, en tevens het gemis betreurt van verfcheidene der braafste en nuttigste leden der maatfchappij, welke de niets ontziende Ziekte een veel te vroegtijdig graf bezorgde.

Het groote vraagpunt, aangaande de befmettelijkheid der Ziekte, wordt ontkennend beantwoord.

Tot de *morbi intercurrentes* behoorden 1°. de buikloop; 2°. de *catarrhus intestinorum*, of persloop; 3°. rheumatifche en catarrhale ongesteldheden; 4°. roodvonk en mazelen.

Bij de behandeling der heerfchende koorts voldeed in de meeste gevallen het tijdig en rijkelijk gebruik der Kinine het meest; behoudens die uitzonderingen, welke een afwijkende toestand noodzakelijk maakte. Daarna, toen het rheumatifche de overhand kreeg, moest de Kinine voor andere meer pasfende geneesmiddelen wijken.

Met eene beknopte opgaaf van de geneeswijze der complicatiën, *morbi intercurrentes* en *morbi fecundarii*, befluit de Commisfie dit gedeelte van haar Verflag, om over te gaan tot de vermelding der geneeskundige maatregelen, welke zij, ter beteugeling der Epidemie, hetzij op voordragt der Regering, hetzij uit eigene overreding, heeft in 't werk gesteld.

Tot de eerfte derzelven behoorde de voordragt ter vermeerdering van het getal Stads Doctoren, en ter voorziening in de behoeften der Armen door eene buitengewone toelage. Hierop volgde het onderzoek naar het al of niet befmettelijke der Ziekte, het verzoek tot het daarftellen van een ruim locaal voor 2 à 300 zieken, het reinigen der goten en riolen van ftadswege, ezv.

Bij telling en opneming in de maand Augustus bleek het, dat het getal der lijders aan de heerfchende Ziekte alstoen niet hooger kon gefchat worden, dan 3000. Het

aantal dooden van den 14 Julij tot den 17 Augustus was 318. In de maand September ſteeg het getal der zieken tot 8000. Intusſchen kwam de bij aanvrage verlangde geneeskundige hulp opdagen, als: 20 Officieren van Gezondheid van onderſcheiden rang, 6 Studenten van *Utrecht* en even zoo veel van *Leuven*, en eindelijk 5 Med. Doctoren van elders.

Na aanſchrijving van Gouvernementswege, werden nu ook de Chlorine-verbindingen tot reiniging der lucht en als geneesmiddel aangewend; alsmede lijkopeningen, gedaan ter naſporing van den aard der Ziekte en derzelver meest geſchikte behandeling. Uit deze en meer andere maatregelen, of voorgeſteld of bewerkſtelligd door de Commisſie, kan men haren ijver en onvermoeide zorg ter beteugeling der Epidemie leeren kennen.

Eindelijk zijn bij dit belangrijk Verſlag gevoegd Aanteekeningen en Bijvoegſelen van de Stadsregering, benevens eenige Tabellen van de maandelijkſche ſterfte in de onderſcheidene wijken der Stad.

Brieven van JOHN BOWRING, *geſchreven op eene Reize door Holland, Friesland en Groningen, voorafgegaan door iets over de Frieſche Letterkunde van denzelfden. Uit het Engelsch. Iſte Stukje. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1829. *In gr. 8vo. X, 62 bl. f* :-90.

De vertaler van het bovenſtaande ſtukje is de Heer A. TELTING, die hetzelve opent met een berigt aan den lezer, waarin zijn Ed. hevig uitvaart tegen den nameloozen ſchrijver van den brief wegens den Heer JOHN BOWRING, die in het Mengelwerk dezes tijdſchrifts van April l. l. is opgenomen, en meent zijn Ed., dat de eenige wederlegging, die den Heer BOWRING niet konde vernederen, beſtond in de ſpoedige uitgave dezer brieven. De Heer BOWRING zelf heeft daar anders over gedacht, en gemeend, dat zijne brieven zichzelven alleen *niet* konden redden; waarom hij dezelve met eenen brief in het Mengelwerk van Julij l. l. onderſteund heeft.

Het *iets over de Frieſche Letterkunde* heeft in de

Foreign Review gediend voor eene recenſie der uitgave van GYSBERT JAPICX door E. EPKEMA, wiens arbeid echter ter loops ſlechts wordt aangeroerd; en inderdaad is het een verſlag van de taal, de ſpreekwoorden, de wetten en de geſchiedenis der Friezen. Dewijl de Heer BOWRING zich op dit groote veld meest met korte magtſpreuken en weinig orde voortſpoedt, kunnen wij hem met geene *bewijzen* volgen, zonder een boek te maken, veel grooter dan het zijne, en magtſpreuk tegen magtſpreuk zouden zich uitſtrijken. Met het oorſpronkelijke en de vertaling voor ons, zullen wij dus eenige vrijmoedige aanmerkingen maken, waaruit de lezer de meerdere of mindere bevoegdheid van den Heer BOWRING voor de taak, die hij op zich nam, afmeten kan. Het is Rec. onmogelijk, alles aan te ſtippen; zulke misſlagen in het oorſpronkelijke, als HAMEEN voor H'AMCONIUS en WALTER GRIBBERTS voor WATSE GRIBBERTS, worden hier niet gerekend.

Op bl. 3, (van het Engelsch) ſprekende over de gehechtheid der Friezen aan hunne taal, haalt BOWRING het 2de couplet aan uit het vers van J. DE SCHEPPER voor de uitg. van GYSBERT JAPICX van 1681, waarna hij aldus vervolgt: „ In denzelfden geest zingt een andere, nog in leven zijnde Bard:

„ Sjogt m'op al-oådde bladren
Den pronkt Friezlanz moedertal
In de fryheyt fen hjar fadren
Ta en yrich ſegeprall.
Sjogt m'op Friezlanz aodde ſchieden
Wetten, kæsten in minnieren
In nimt dear by ljar tael yn acht
Dan ha hjar wirdden folle kracht."

Niet van een' anderen Bard zijn deze regels, maar het eerſte couplet van hetzelfde vers van denzelfden vóór honderd jaren overledenen SCHEPPER, overgezet door een' Bard, die nog leeft. En in welke taal? De Heer BOWRING nam het aan voor Friesch; maar, indien zijn Ed. eenig onderſcheid tusſchen Friesch en Hollandsch kende, zou hij dadelijk gezien hebben, dat het noch het een noch het ander was. *Bladren*, *vadren* is Hollandsch, waarvoor de Fries zegt *leaven* of *bledden*, en *affears* of *foarâders: ſchieden* is niet geſchiedenisſen, maar de infinitivus, ſcheiden: *tal* en *prall* is noch Friesch noch Hollandsch: en *ljar* is onzin. De ver-

taler heeft, welligt om de eer zijns vriends te redden, dit couplet achtergehouden, zeggende alleen in de noot, (bl. 4) dat BOWRING hier een paar coupletten van SCHEPPER aanhaalt. Nog grooter dienst had zijn Ed. aan BOWRING gedaan, indien hij op bl. 42 weggelaten had, *Boette des wedeles worp* XXI *molles foeta*, en *Cam het mey Noach ijnne arke west;* regelen, welke BOWRING voor fpreekwoorden aannam, maar die nooit fpreekwoorden geweest zijn, en 't uit den aard der zake ook nooit, dan bij wijze van befpotting, worden kunnen.

Bl. 5. (vert.) „ Wij noch iemand ter wereld hoorde uit den mond van een' Fries de oorfpronkelijke uitfpraak der Angelfaxifche *th*." Indien de Heer BOWRING van een' Schiermonnikoger *iers*, aarde, (het Engelfche *earth*, het Angelf. *yrth*) en dergelijke meer had hooren uitfpreken, misfchien was zijn toon in dezen wat minder beflisfend geweest.

Bl. 12. (vert.) „ Toenamen waren, tot op onze dagen, bij de Friezen in geen gebruik." Gefchiedenisfen, cohierboeken, duizend oirkonden bewijzen vlak het tegendeel. Onder NAPOLEON kwamen er honderden toenamen voor den dag, die de voorouders gevoerd hadden. Zoo zegt BOWRING (bl. 16. Eng.): „ GYSBERT JAPICX [de naam beteekent GILBERT, de zoon van JAKOB, zijnde de toenamen toen in Friesland onbekend.]" De toenaam van GYSBERT JAPICX was HOLCKEMA, gelijk ieder weet, en BOWRING noemt zelf GABBEMA, een der tijdgenooten. De vertaler vond deze parenthefe ook zoo onbestaanbaar met de waarheid, dat hij dezelve, zonder een woord te zeggen, uit den tekst heeft geworpen. Verder (bl. 13. vert.): „ Eenige edele en patricifche familiën hadden namen aangenomen van hunne ftaten, zoo als BEYMA THOE KINGMA, HARINXMA THOE SLOTEN." Indien de Heer BOWRING een weinig Friesch verftaan had, zijne eigene voorbeelden hadden hem in dit geval van dwaling overtuigd. BEYMA *thoe Kingma* is de tak van BEYMA, op *Kingma* gezeteld, en HARINXMA *thoe Sloten* is de tak van HARINXMA, die te *Sloten* t'huis hoort, in onderfcheiding van HARINXMA *thoe Heeg*. HARINXMA en BEYMA zijn de namen (*), en die komen niet van ftaten, maar van de eigennamen HARING en BEYE.

(*) Nooit noemt men deze familiën THOE KINGMA, THOE SLOTEN.

Op bl. 17 in de noot (vert.) heeft de vertaler zeer juist aangemerkt, dat het voorſtel van den Heer VAN LEEUWEN tot het ſchrijven eener provinciale geſchiedenis niet door den Minister is afgeſlagen, maar dat de Staten van Friesland ongenegen waren om hetzelve te onderſteunen. Mag Recenſent er nog bijvoegen, dat deze ongenegenheid niet voortkwam uit eenige minachting voor de Frieſche historie, maar uit de zorg der Edelmogende Heeren, om eene zwaar gedrukte provincie door geene nieuwe posten van weelde verder te bezwaren?

Ten ſlotte wil Recenſent nog een paar proeven der bedrevenheid van den Heer BOWRING in het Friesch geven, en daarmede van dit ſtuk over de Frieſche letterkunde afſtappen.

Op bl. 13 (vert.) doet de Heer BOWRING eene poging, om de Frieſche namen INTJE en INTIT tot JOHANNES, en JEMME en JILK tot JACOBUS terug te brengen. Het is waar, alle deze namen beginnen met J.; maar dit is zulk eene buitenſporige ſtelling, dat zeſs zijn vriend, de vertaler, dezelve moet afkeuren. Even ongelukkig zien wij hem bl. 60 (vert.) *Grietman* van *great man*, een groot man, afleiden: de Heer BOWRING ſchijnt de alom bekende en goedgekeurde afleiding van *greta* (geregtelijk aanſpreken, aanklagen, pleiten, vonnisſen), die *en* aan den klank *en* aan de beteekenis des woords bij uitnemendheid voldoet, niet gekend te hebben. Vóór 59 jaren was die afleiding reeds bekend (*).

Nergens ſtond Recenſent echter meer verbaasd, dan op bl. 20 van het Engelsch, waar BOWRING de wijziging van de beteekenis der Frieſche woorden door voorzetſels poogt aan te toonen, en eenige naauwverwante woorden uit het Friesch en Engelsch nevens elkander ſtelt. Den uitgang der Frieſche infinitiva kent hij niet, ſchrijvende *aefwachten*, *forachten*, *foranderen*, *forbetteren*, in plaats van *for-wachtje*, *-achtje*, *-anderje*, *-betterje*: het præteritum *aefgien* is bij hem een infinitivus (*go of*) afgaan: *beglorjoerjen* (lees *begljoerjen*) begluren, aanſchouwen, vertaalt hij *beglow*, *to ſpread bright-*

(*) C. L. VAN BEYMA, *Tractatus de Grietmannis.* „*Fateor ſatis ſpecioſam videri posſe hanc opinionem* [Grietman esſe *derivatum a voce* graet] *præſertim illis*, *qui levi admodum linguæ Friſicæ cognitione ſunt inſtructi.*" Pag. 6 & 12.

ness, met gloed en fchittering overfpreiden; *ombuwikjen* (lees *ombuwckjen*) omverhouwen, is bij hem *hew around*, in de rondte omheen houwen, en *fordwaen*, onnut verdoen, verdelgen, *to misdo*, misdoen. Verder vinden wij hier *yrfiern*, innig, vurig van aandacht, vertaald *from afar*, geheel in de verte; *forproppje*, fmadelijk ineen' hoek ftoppen, is *to prop up*, onderfteunen; en *daveren* (lees *daverjen*) daveren, hetzelfde als *to fade* (*a word ftill preferved in Devonfhire — a* DAVERED *flower*) verkwijnen en verleppen als eene bloem. Verder is *kleate*, een kloot, bij hem *clout*, een lap op fchoenen of kleederen; *mig*, eene mug, is *mug*, een beker; en *mouwe*, eene mouw, is hetzelfde als *mow*, eene hooifchelf, oudtijds ook een fcheefmond. Ja zelfs heeft de Heer BOWRING *beklaeyen*, *bekladdjen*, overgezet *becloths*, *beclad*, bekleeden, bekleed, en alzoo den infinitivus *bekladdjen*, bemorfen, aangezien voor het præteritum van *beklaeyen*, bekleeden. Had de vertaler geen groot gelijk, dat hij meer dan eene ganfche bladzijde van dergelijken inhoud, als onbelangrijk voor ons, en niet vereerend voor zijnen vriend, wegliet? Maar de Recenfent der *Vaderlandfche Letteroefeningen*, geroepen om welverdienden *vaderlandfchen* lof op te houden, vindt zich verpligt aan te merken, dat de man, die op ééne bladzijde meer dan twintig blijken van zoo diepe onkunde in het Friesch geeft, dezelfde is, die den dertigjarigen arbeid van onzen grijzen en eerwaardigen landgenoot E. EPKEMA beoordeelt en veroordeelt. Met eene enkele pennestreek verklaart hij de voorrede van deszelfs Woordenboek op G. JAPICX voor eene foort van in het wild fchermende vergelijking (*) tusfchen Friesch en Hollandsch, en het Woordenboek zelve voor een werk van noodelooze uitvoerigheid. Ondertusfchen zouden al de bovenftaande fouten vermijd zijn, indien de man zich verwaardigd had dat Woordenboek na te flaan; en, voor wien deszelfs uitvoerigheid noodeloos mogt zijn, voor den Heer BOWRING was zij het zeker niet.

Na deze aanwijzing, wat BOWRING in de beginfelen

(*) De vertaler, die dit ook allezins afkeurt, heeft de ftrafheid van dit vonnis echter een weinig pogen te temperen, door hier *uitvoerige voorrede* te zeggen; maar zijn Ed. weet even goed als de Recenfent, dat *a fort of rambling comparifon* eene vergelijking is, die van de hak op den tak fpringt.

der Friesche taal is, zal het onnoodig zijn aan te toonen, wat hij verrigt, wanneer hij zich in de hooge kritiek wil verdiepen, en bij voorbeeld den graad van verwantschap tusschen het Angelsaksisch en Friesch of de oudheid onzer wetten bepalen wil. Wij gaan over tot de brieven.

De oorspronkelijke brieven, in verschillende Londensche couranten verspreid en door den vertaler niet genoemd, bezit Recensent niet, en hij kan dus niet beoordeelen, wat de vertaler van de onpartijdigheid der overzetting aan de vriendschap heeft gelieven op te offeren. Een Fries heeft mij deze woorden, waarover hij zeer gebelgd was, overgebragt: *It being a high civic virtue to bear the distinction of a stiff, straight forward Frise;* (zijnde het bij hen eene hooge burgerdeugd, zich als een' stijfkoppigen Fries te kenmerken, die onverzettelijk zijnen gang gaat.) Onder de Friezen zijn vele stijfkoppen; maar zoo zot en verkeerd zijn zij toch niet, van in de stijfkoppigheid als eene hooge nationale deugd te roemen. Nooit heeft Recensent er iemand op hooren roemen, wel velen zich beklagen, dat hunne onverzettelijkheid hun groote schade deed. De vertaler heeft het daarom iets verzacht, en *straight forward* rond overgezet, *een' stijven ronden Fries*, hoe wonderlijk *stijf* en *rond* ook in de uitdrukking zamenhorten.

Deze brieven zijn, even als het *iets over de Friesche letterkunde*, los, oppervlakkig en onnaauwkeurig geschreven. Wij vinden hier, dat GYSBERT geen slecht (*) dichter was, (*no mean poët*, gelijk mij iemand overbragt) maar zonder eenige verheffing (†), gelijk in het eerste stuk staat; waar ook gezegd wordt, dat *alle* inwoners zijn' naam gedurig in den mond hebben. Alwie GYSBERT verstaat, beseft de volstrekte onwaarheid van het eerste, en wie weet, hoe weinige Friezen 's Dichters werken lezen, tevens van het laatste.

Op bl. 69 vinden wij deze woorden: „ Men hecht aan de begravenis-plegtigheden zooveel gewigts, dat het der Overigheid noodzakelijk heeft geschenen, zich daarmede in te laten, ten einde al te overbodige, en daardoor verderfelijke onkosten te voorkomen." Het klokkenluiden is in de ziekte van 1826 ten platten lande verboden, om geene noodelooze

(*) *Geen dichter van weinig aanbelang*, zegt de vertaler, bl. 63.

(†) „ *Never an exalted writer.*"

ſchrikbeelden te verwekken; dit deden de buren om niet. De begrafenismalen zijn, zonder eenige tusſchenkomst der overheid, langzamerhand wat afgeſleten en minder kostbaar geworden. Waar te voren krentebrood en ham gegeven werd, begint men nu een kopje thee te ſchenken. . . . .

Bl. 60. „ Hij was van de komst van het gezelſchap verwittigd, en, zoo als ik naderhand vernam, was het huis van den Grietman, (de *groote man* in het district; zoo als ook zijn naam aanduidt) als ware het, *in requiſitie* genomen, om de tafel van eenige verſnaperingen te voorzien." *Als ware het*, ſtaat dat ook in het Engelsch? Men heeft 't mij zoo overgebragt: *the houſe of the Grietman had been put under contribution to furnish the appropriate luxuries;* en deze woorden beteekenen, dat het huis van den Grietman op contributie geſteld was, om de vereischte verſnaperingen (of weelde van de tafel) te leveren. Bij het lezen van dit berigt vroegen eenigen: Was de gastheer dan te arm, om zijne gasten te onthalen? En zij antwoordden, neen. Was hij dan zoo onbeſcheiden vrijpostig? En zij antwoordden, nog minder; want hij is de edelſte, de kieschſte Fries, die er leeft. Of moet het beteekenen, dat de Frieſche adel onder de plak der geestelijkheid zit, die hunne kelders op contributie ſtelt? Nog veel minder. Gelukkig heeft de Heer BOWRING de gisſers uit deze verlegenheid gered door de vernuftige uitlegging, dat dit gezegd is, om een bewijs van onze aartsvaderlijke zeden te geven; maar, dewijl niemand zulks er uit gelezen heeft, zal zijn Ed. wel de goedheid hebben, om zoodanige verklaringen dadelijk bij den tekst te zetten, wanneer wij met een volgend bezoek vereerd worden.

Op bl. 66 treffen wij eene beſchrijving aan van de vermaken der Frieſche boeren op den zondag; en, dewijl deze brief uit het hartje van Friesland, ten platten lande, en wel op een' zondag, dagteekent, hebben wij hier het getuigenis van een ooggetuige op de plaats zelve. Blijkens het opſchrift, was de Heer BOWRING toen te *Grouw*, en van goeder hand vernemen wij, dat zijn Ed. in den achtermiddag een uurtje van daar, op de *Schouw*, eene hardzeilpartij heeft bijgewoond, het alleroudſte, kunſtigſte, meest nationale en meest vereerende volksvermaak der Friezen. Onze harddravers en ſchaatsrijders zijn beroemd; maar de hardzeilers ſpannen verre de kroon. Een Frieſche boer of ſtedeling aan het

roer van zijn jagt wendt zonder zeilen ſtaat, en heeft de zeilkunst gebragt tot eene volmaaktheid, die voor dat caliber van ſcheepjes bij andere natiën onbekend is. Het verhaal van dit volksvermaak moest dan wel den gunſtigſten indruk van ons aan een volk gegeven hebben, dat de heerſchappij der zeeën heeft, en in dit opzigt onze meerderheid hebben bewezen boven eene menigte, waaronder bokſen en hanegevechten tot de geliefdſte ſpelen behooren. — Nadat BOWRING dit had bijgewoond, zet hij zich denzelfden dag, zondag den 12 October 1828, neder, en ſchrijft een' brief, waarin deze zinſnede: „ De zondag is, bijkans zonder uitzondering, aan de rust en de uitſpanning gewijd. De boeren gaan eens of tweemalen ter kerke, en bezoeken daarna hunne bloedverwanten en vrienden. Des avonds komen zij in de herberg bijeen, maar hunne gewone uitſpanning beſtaat in een ſpel, dat door hen *knuppelen* genoemd wordt. Er is alsdan een kat in een ton beſloten, en het ſpel beſtaat daarin om, op een bepaalden afſtand, met een' ſtok naar die ton te gooijen, tot zij breekt, en de kat het ontkomt." Een boer, wien dit voorgelezen werd, en die den Heer BOWRING op de *Schouw* gezien had, zeide zeer laconisch: „ Dat is aardig; hardzeilen te zien en katknuppelen te verhalen." — „ Ja, maar," hervatte iemand, „ BOWRING was dit geſchreven door een' Fries." — „ Nog wonderlijker," zeide de boer, „ het papier meer te gelooven, dan zijne eigene oogen." Hoe dit zijn moge, Recenſent heeft alles gezien en medegedaan, hardzeilen, harddraven, hardrijden, hardloopen, maar katknuppelen nooit, en het is zoo veracht bij de Friezen, dat de inwoners van zeker dorp, waar 't miſſchien in vroegere tijden plaats had, er een' ſcheldnaam van hebben gehouden. De Heer BOWRING *hoopt* ook, dat het niet waar mag zijn; en wij *hopen* van zijne waarheidsliefde, dat hij het nuttigſte en oorſpronkelijkſte deel der Frieſche natie, makende te zamen 100,000 menſchen, welke hij als katknuppelaars heeft ten toon geſteld, eenmaal voor deze onverdiende beleediging om verſchooning zal vragen.

Hiermede ſtappen wij van deze brieven af, ziende de volgende, over de dichters, de Nederlandſche kwakers of Doopsgezinden, en over zijne Majesteit, onzen geëerbiedigden Koning, te gemoet. Ten ſlotte betuigt de Recenſent, op grond van het bovenſtaande, dat de Heer BOWRING hem een raadſelachtig man is. Hij verheft de Friezen tot den hemel

wegens hunne gastvrijheid met de eene hand, en met de andere vernedert hij hen als katknuppelaars, die in koppigheid eene hooge volksdeugd stellen; hij zondigt tegen de eerste beginselen der Friesche taal, en hij waagt zich aan de diepten der kritiek! Zonder zoo vele volken gezien te hebben als de Heer BOWRING, twijfelen wij echter, of het ergens wijsheid is, iets te ondernemen, waarvoor men niet berekend is, of deugd, met denzelfden mond uitbundigen lof en grievende onwaarheden over een volk uit te brengen, dat meer dan eenig ander jaloersch op zijne eer is.

Korte Schets van den voortgang der Boekdrukkunst in Nederland, in de XVde, en hare verdere volmaking in de XVIde en XVIIde Eeuw; door W. H. J. BARON VAN WESTREENEN VAN TIELLANDT. *'s Gravenhage en Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef. 1829. *In gr. 8vo. 37 Bl. f* :-60.

De verhandeling, die hier het letterminnend publiek wordt aangeboden, werd ten jare 1824, in de *Haagsche* afdeeling der *Hollandsche* Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen, voorgelezen, en op aanzoek van sommige letterminnaars in druk uitgegeven.

De inhoud van het stuk beantwoordt aan den titel. In eene *korte schets*, waartoe zich de Heer Baron VAN WESTREENEN bepaalde, en die grootendeels uit het *Dict. Bibl.* van SANTANDER is getrokken, kon zeker niet alles gebragt worden, hetgeen tot het onderwerp betrekking heeft; maar het komt ons voor, dat in de werken van PANZER, LAMBINET, KONING, DELPRAT en anderen nog wel het een en ander gevonden wordt, waarvan de geleerde Schrijver met vrucht had kunnen gebruik maken, zonder daarom het gewoon bestek eener verhandeling te overschrijden.

Met dat al hebben wij dit kleine stukje met genoegen gelezen. Voor hen, die geene bezitters zijn van de opgenoemde werken, waarin over dit onderwerp meer uitgebreid gehandeld wordt, kan hetzelve vooral van dienst zijn, als hen bekend makende met de meeste steden in ons vaderland, waar zich de Boekdrukkunst, na deszelfs uitvinding te *Haarlem*, het eerst heeft gevestigd.

Het bevat bovendien een paar nieuwe opmerkingen, die

ons voorkomen, geenszins van allen grond ontbloot te zijn. De eene is de gissing, dat NICOLAAS KETELAER van *Haarlemschen* oorsprong zoude zijn, en GERARD DE LEEMPT vermoedelijk tot het bekende *Utrechtsche* geslacht LEEMPUT behoord hebbe (*); de andere, dat JAN ANDRIESZOON, die ten jare 1483 of 1486 te *Haarlem* drukte, een achterkleinzoon van LOURENS JANSZOON KOSTER zoude geweest zijn. Wij bedanken den Heer VAN WESTREENEN voor deze beide opmerkingen, die al wederom moeten medewerken ter staving van *Haarlems* regt van aanspraak op de eerste uitvinding der Boekdrukkunst; eene aanspraak, waartegen de voorstanders van *Mentz*, ook na het in 't licht verschijnen der Verhandeling van den Heer KONING en de viering van het Eeuwfeest in 1823, niets dan vitterijen en magtspreuken hebben kunnen aanvoeren.

Eene aanmerking zal de geleerde Schrijver ons wel willen veroorloven te maken. Zij strekt ten bewijze onzer belangstelling in de zaak en in het onderhavige stukje, en is deze: dat wij met den Schrijver niet instemmen in het vermoeden, alsof, bij de verstoring der *Mentzische* drukkerij in 1462, de verbeterde of meer volmaakte kunst *door de werklieden dier Drukkerij* naar de *Nederlanden* zoude zijn overgebragt, of wel van *Keulen* naar herwaarts zijn gekomen. Wij verwijzen, met betrekking tot dit punt, alleenlijk tot het werk van den Heer EBERT, waarin deze met zoo veel roems bekende *Duitsche* Schrijver erkent en betoogt, dat de eerste Drukkerijen in de *Nederlanden* aldaar door geene *Duitschers* zijn gevestigd, maar eenen *Nationalen oorsprong* hebben. — Ook hadden wij gaarne gezien, dat de Schrijver onder de Boekdrukkers, die de kunst in de zeventiende Eeuw hebben helpen volmaken en haren luister vergrooten, ook met een enkel woord had gewag gemaakt van de beroemde Drukkers W. en J. BLAEU te *Amsterdam*. Andere aanmerkingen, van minder belang, gaan wij voorbij.

Tot teregtwijzing, eindelijk, diene, dat de *Pausse J. C. Haarlem* 1483, aan welks bestaan de Heer VAN WESTREENEN twijfelt, zoo wij vernomen hebben, in de rijke boekverzameling van de Heeren ENSCHEDÉ te *Haarlem* voorhanden is.

(*) Van beiden kwam in 1473 een werk, met uitdrukking van dit jaargetal, te *Utrecht*, in 't licht. (Zie *Naamlijst van* J. VISSER, bl. I.)

Wij vermeenen den Heer VAN WESTREENEN te mogen uitnoodigen, om op het ingetreden voetspoor voort te gaan, en verder mede te werken tot handhaving van *Nederlands* roem en KOSTER'S eer, waartoe het hem, bij het bezit van eenen uitgebreiden en rijken boekenschat en eene groote belezenheid, voorzeker aan geene bouwstof kan ontbreken. Wij sporen daartoe tevens, bij voortduring, eenen KONING, eenen SCHELTEMA, eenen DE VRIES en eenen VAN LENNEP aan, van wier *vereenigde* pogingen (offchoon dan ook in deze of gene min belangrijke punten niet volkomen overeenstemmende) wij den besten uitslag verwachten ter wederlegging van alle bevooroordeelde tegenspraak.

Nieuwe Tafereelen uit de Geschiedenis der Lijfstraffelijke Regtspleging, door J. B. CHRISTEMEIJER. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1828. *In gr. 8vo. VII, 280 bl.* *f* 3 - 25.

De Heer CHRISTEMEIJER gaat voort in het reeds vroeger door hem met lof betreden spoor, en levert in dezen bundel zes verhalen. I. SIMON EEKEN, *of het verderfelijke van het Bijgeloof, in zijne beginselen en uitwerkselen aangewezen.* II. *Het Wolvenspoor, of de Jagt in de Papenkelderduinen.* III. *De Ontmoeting op den Zeedijk, of de zwervende Bedelaar.* IV. *De spanen Doos, of het Familiegeheim.* V. *De Reis naar Aurich, of treffend blijk van eene vergeldende Voorzienigheid.* VI. *Het Verhoor op 's Gravenstein, of de Zwartjes-bende.* Dit werk kan, offchoon op zichzelf een geheel uitmakende, beschouwd worden als ten vervolg strekkende op des Schrijvers *Belangrijke Tafereelen uit de Geschiedenis der Lijfstraffelijke Regtspleging*, enz. welk werk door ons lezend publiek met zoo veel graagte is ontvangen, dat van hetzelve reeds een tweede druk is in het licht verschenen.

Het is waar, de behandeling van zulke onderwerpen, als waarmede de Heer CHRISTEMEIJER zich meestal bezig houdt, vertoont veel, hetgeen voor de menschheid vernederend, en daarom geschikt is, om treurige aandoeningen in de ziel op te wekken. Maar, wij stemmen het den Schrijver toe, de bedoelde soort van verhalen heeft toch altijd hare

belangwekkende zijde en iets eigendommelijks, dat den leeslust bijzonder uitlokt, en de aandacht boeit en gaande houdt. Onder schier alle volken levert deze soort van gebeurtenissen dan ook doorgaans de stof op voor volksvertellingen, die dikwijls honderden jaren, enkel door de mondelinge overlevering, voor de vergetelheid bewaard worden, en juist daardoor het bewijs opleveren, welk eene geliefkoosde bezigheid het is, de aandacht met dezelve onledig te houden. CHRISTEMEIJER verstaat meesterlijk de kunst, om, zoo als men het in 't gewone verkeer noemt, aardig te vertellen in den beschaafden volkstoon. In deze soort van stijl kunnen deze, en des Schrijvers vroegere verhalen, zelfs dienen als modellen. Zonder het verhaal met valsche sieraden op te tooijen, weet hij de verschillende bijzonderheden steeds in dat licht te plaatsen, in hetwelk zij het meeste belang wekken. Al is het, dat men reeds vroeger, door mondeling verhaal of geregtelijke gedenkschriften, met sommige van de hier verhaalde gebeurtenissen bekend moge zijn, hetgeen zeer wel mogelijk is, omdat deze verhalen allen den duidelijken stempel der waarheid dragen, en allen de naastvoorgaande of tegenwoordige eeuw en ons vaderland tot tijd en plaats hebben, waarin zij zijn voorgevallen, de wijze, op welke de geregten door den voordiener zijn toebereid en opgedischt, zal ze weder met smaak doen gebruiken. Houden wij om dit een en ander dit boek voor onderhoudend, wij meenen ook, dat deszelfs lezing eene nuttige bijdrage kan verschaffen tot bevordering van menschenkennis, tot afschrikking van de ondeugd, en tot erkentenis en eerbiediging van eene vergeldende Voorzienigheid. Wij hebben het boek met een treurig genoegen gelezen. Zullen wij nu nog eens gaan zoeken naar gebreken? Liever wenschen wij aan hetzelve vele lezers toe, en aan den Schrijver de gelegenheid en aanmoediging, om nog verder door zijnen arbeid bij te dragen tot nuttig onderhoud van zijne landgenooten.

Gedenkzuil voor Neêrlands hoogverdienstelijken Tooneelkunstenaar ANDRIES SNOEK; *aan deszelfs nagedachtenisse toegewijd door* A. L. BARBAZ. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1829. *In gr. 8vo. 75 Bl. f* 1 - 25.

Dit stukje is in denzelfden trant als dat, hetwelk de on-

vermoeide BARBAZ onlangs aan de nagedachtenis der beroemde WATTIER toewijdde; en daarmede hebben wij dan ook tevens gezegd, dat de verdienſten des kunſtenaars in even zwakke verzen bezongen worden als die der kunſtenares. Zelfs het werktuigelijke der poëzij moet toch eene bij uitſtek moeijelijke kunst zijn; anders zou iemand, die zijn geheel leven door gerijmd, en de Hemel weet hoe vele tienduizendtallen versregels gemaakt heeft, het toch eens zóó ver moeten brengen, dat hij, zoo al niet poëtisch, dan toch ten minſte onberispelijk dichtte, en dat men wel geene ſchoonheden, maar toch ook geene van die grove gebreken bij hem aantrof, welke men zelfs den aanvanger niet vergeven kan. Wij kunnen ons dit zonderling verſchijnſel niet anders verklaren, dan door het onvoorwaardelijk aannemen van het leerſtuk der predestinatie. BARBAZ is gepredestineerd, om altijd een rijmelaar te blijven, en, al wroet en tobt hij nacht en dag, hij zal het blijven, ook in zijnen zwanezang. Geen ongelukkiger compliment kon derhalve ooit een Lofredenaar maken aan den ſmaak van den man, dien hij wilde vereeren, dan hetgeen de Heer BARBAZ van SNOEK zegt, dat die gaarne *zijne* verzen reciteerde, bl. 34. MELPOMENE geve, dat hij hier zichzelven bedriege; want anders heeft haar Opperpriester in *Nederland*, dien men, te regt of te onregt, met TALMA vergelijkt, geen gevoel voor het ſchoone bezeten; en dat ware toch eene onuitwischbare ſchande.

Het ſpijt ons, dat de Heer BARBAZ de tooneelkunſtenaars altijd in rijm en maat verkiest te beoordeelen; deed hij dit in de gewone menſchentaal, in het proza, wij zouden er vrede mede hebben; want wij ontkennen geenszins, dat hij door veeljarige en onafgebrokene tooneelbeſchouwing genoegzame bevoegdheid en inzigt verkregen heeft, om de verdienſten van Acteurs en Actrices naar waarde te ſchatten. Hetgeen hij zegt over het voortreffelijke der wijze, waarop SNOEK ſommige rollen vervulde, en over het gebrekkige, dat hem in andere aankleefde, is juist opgemerkt en wèl uitgedrukt in het proza zijner aanmerkingen; maar als de man zijne gedachten in die ongelukkige Alexandrijnen wringen moet, dan hindert ons het gebrekkige der uitdrukking zoo zeer, dat wij er het uitgedrukte bijna door vergeten.

Hoe hoog de Heer BARBAZ dus van zijn eigen werk ook denken moge, (en dat die hoogte niet gering is, blijkt uit

zijn gezegde op bl. 70: „Het is hier weder dezelfde koele „onverschilligheid als bij het afsterven van WATTIER; be„halve *mijne* meergenoemde Gedenkzuil voor haar, is er „niets van duurzaam belang aan die beroemde vrouw toe„gewijd geworden;" alsof WESTERMAN, en vooral SIEGENBEEK, in vergelijking met zijn onsterfelijk werk, slechts bagatellen geleverd hadden!) wij hopen, ter eere van onze Natie, en vooral ter eere van derzelver kunstlievend gedeelte, dat men niet dulden zal, dat een man, die na den dood van BINGLEY, dien grooten Vader van een' kleineren, maar toch zeer verdienstelijken Zoon, ontegenzeggelijk onze eerste Tooneelkunstenaar was, alleen door BARBAZ zal vereerd blijven.

De Bastaard; een zedekundig Tafereel uit de tijden van Keizer RUDOLF DEN II. *Naar het Hoogduitsch van* C. SPINDLER. *In III Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1828. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 1073 *bl. f* 8-90.

De Schrijver wil, volgens den titel, dit werk beschouwd hebben als eene schildering der zeden in het Duitsche rijk en een gedeelte der Keizerlijke erflanden in de laatste helft der zestiende eeuw. In dit opzigt beantwoordt het werk aan den naam, en vindt de lezer hier eene naar het leven geteekende afbeelding, gedeeltelijk van in dat tijdvak werkelijk levende menschen van verschillenden rang, gedeeltelijk van zeden, gewoonten en denkbeelden, die aan dien tijd en de genoemde landen eigen waren. Offchoon men tegenwoordig, naar ons oordeel, wel eens te ver gaat in het toejuichen der geschiedkundige waarheid van romans, alsof deze de beste bronnen waren tot het verkrijgen van kennis der geschiedenis, willen wij het nut niet miskennen, hetwelk er voor den gewonen lezer, die slechts tot vermaak en tijdkorting leest, in gelegen is, indien de romans, die toch het meest doorgaande voedsel voor zijnen leeshonger uitmaken, hem niet enkel in eene denkbeeldige wereld laten dwalen, maar dat zelfs de verdichting derzelver beelden uit hetgeen werkelijk bestaan heeft, of nog bestaat, ontleent. Van deze zijde beschouwd, vindt de lezer in de naar waarheid voorgestelde

vroegere ruwheid, losbandigheid, vooroordeelen en bijgeloof ook eene niet onbelangrijke bijdrage,

qui malevoli
Veteris poetae maledictis respondeat,

en tot logenstraffing der andere hedendaagsche verheffers van den goeden voortijd ten koste van den tegenwoordigen. — De Vertaler verzekert, dat *elk*, *die een grein oordeel bezit*, een gunstig oordeel over dezen roman zal vellen. Wij zouden ons dus aan de zwaarste beschuldiging, die eenen Recensent kan tegengeworpen worden, blootstellen, indien wij het waagden, daarin van hem te verschillen. Gelukkig intusschen, dat wij het over 't geheel met hem ééns zijn, en dit werk, als eene onderhoudende lectuur bevattende, kunnen aanbevelen. Wat deszelfs zedelijke strekking betreft, het hoofddoel van dit verhaal is: de heillooze gevolgen te schetsen, welke de wufte zedeloosheid van eenen huisvader over een gansch geslacht verspreidt. En waarlijk, deze gevolgen, gelijk ze hier voorgesteld worden, zijn verschrikkelijk! Doodelijke haat tusschen de broeders. De broeder huwt onwetend zijne zuster. De bastaard gevoelt, onbarmhartig verstooten door zijne bloedverwanten, op het grievendst den vloek op zijne geboorte, en wreekt bloedig den dood van zijne moeder. Bij hetgeen, waarover evenwel de Vertaler zelf erkent, dat SPINDLER berisping verdient, voegen wij nog de aanmerking, dat de eerste en voorname veroorzaker van al dit kwaad, de schuldige huisvader WERNHER, zelf in het geheel niet deelt in de rampen, welke hij door zijne wulpschheid over zijn geslacht brengt. Hij leeft in gerustheid en vreugde, bereikt eenen gewenschten ouderdom, en sterft eenen zachten dood. Het wäre meer doeltreffend geweest, indien ook hij, even als DOORNIJZER of BARBARA, in radelooze wanhoop de straf voor zijne losbandigheid had gevonden. Evenwel, wat dit hoofddoel betreft, behelst het werk zeer schoone plaatsen. De lezer oordeele uit het volgende: „Daar, waar „het zedebederf des vaders den wettigen zoon uitbant, het „kind der zonde onder het dak koestert, dat aan kuische „min geheiligd behoorde te zijn; waar hij schaamteloos in „vreemde geslachten dringt, vreemde huwelijkssponden met „zijne eerloosheid bevlekt, — daar vliedt de zegen des „Heeren den verontreinigden drempel, en binnen de aan

„ verboden lust gewijde muren teelt de zonde ijlings voort, „ en dartelt het misdrijf onbeschaamd op het der deugd ontweldigde strijdperk. Daar verslappen de banden van natuur „ en gewoonte, van trouw en van liefde; daar breken de „ heilige banden des bloeds. Het voorbeeld der zonde voor „ oogen, plegen de zonen, wat de vader pleegde, drukken „ de dochters het spoor, dat de losbandige moeder drukte. „ De dekmantel, in welken wereldlijk aanzien de leemten „ der ondeugd wikkelt, is niet ruim genoeg, om alle schande te dekken. Hoe men hem ook rekke en plooije, nu „ hier, dan daar schemert de naaktheid door, tot dat de afgesleten lompen ter aarde vallen, en het afzigtelijk wanschepsel zich in het stuitendst daglicht vertoont, — tot dat „ eindelijk de engel der wraak in het waggelend gebouw, „ gelijk de stormwind, inbreekt, en onder het krakend puin „ de snoodheden bedelft, tot welke de zedeloosheid des stamheers het rijke zaad uitstrooide." — Tot het geven van een doorgaand uittreksel is deze roman minder geschikt. *Ontbinding*, in plaats van *bevalling*, eener vrouwe maakt eene uitzondering op des Vertalers doorgaans zuivere taal en stijl.

Huisselijke Tafereelen in Romantische Verhalen. Oorspronkelijk Nederlandsch. Te Rotterdam, bij Mensing en van Westreenen. 1827. *In gr. 8vo.* 324 *Bl. f* 2 - 90.

De meer geruste tijden, welke wij, na de stormen van vorige jaren, beleven, oefenen eenen niet ongunstigen invloed uit op den inhoud der romans, met welke meestal thans de leeslust wordt gevoed. De *Robinsons*, de *Aballinos* zijn, even zoo wel als de *Werthers*, verwisseld voor eene soort van verhalen, die zich meer hoofdzakelijk bezig houden met het huiselijke leven; terwijl echter voor de afwisseling en het meer levendige gezorgd wordt door gepaste gebruikmaking van die buitengewone gebeurtenissen, welke onze leeftijd heeft opgeleverd. Wanneer een Schrijver dus het huiselijke leven en betrekkingen voorstelt, onder alle afwisselingen van het meest verschillende lot, loopt hij niet ligt gevaar, om beschuldigd te worden, dat hij door eenen *Deus ex machina* onwaarschijnlijkheden wil vergoelijken, indien hij slechts de les van HORATIUS: *dignus sit vindice nodus*, in acht neme. Tot de goede verhalen in deze soort behooren ook die, wel-

ke ons onder bovenstaanden titel aangeboden worden. Het eerste, *de Spaarpenningen en de Loterij*, herinnert het gevaarvolle van het spel, bijzonder voor eenen huisvader, en maakt ons bekend met een huisgezin, hetwelk daardoor op den oever van den ondergang gebragt, en maar ter naauwernood gered werd, nadat eene duurgekochte ondervinding den huisvader van zijne dwaasheid overtuigd had. In het tweede verhaal, *het Geheim*, wordt de huwelijksvrede van Willem van der N. voor eenen tijd gestoord, omdat hij het, door eenen derden, hem, onder het zegel van geheimhonding, medegedeelde niet aan zijne vrouw had bekend gemaakt. Wij geven in bedenking, of de hieruit afgeleide gevolgtrekking wel in allen deele doorgaat, dat men namelijk als echtgenooten *nimmer* geheimen voor elkander mag hebben. Er bestaan zeer zeker ook gevallen, in welke verstandige echtgenooten elkanders geheimen, zonder wantrouwen, behooren te eerbiedigen. Het is wel waarheid, hoe minder geheimen men voor elkander heeft, aan hoe minder gevaar ook de wederzijdsche liefde blootgesteld is; maar hier is het voorbeeld niet zeer gelukkig gekozen. Het derde verhaal, *Maurits en Elsje*, waarschuwt de onbedrevene onnoozelheid tegen het gevaar der verleiding, beschrijft de gewetenswroegingen van den verleider, stelt het opregt berouw voor in deszelfs beminnelijke gedaante, en moedigt aan tot dusdanig berouw, door voorstelling van den zegen, welke rust op de poging, om het verdorvene te herstellen. Het laatste verhaal, *François en Willemine*, toont den gang aan der Voorzienigheid, in het vergelden, reeds hier op aarde, van deugd en ondeugd. Over het geheel kunnen wij deze Tafereelen aanbevelen, als eene aangename lektuur, van welker gebruik wij tevens ook mogen hopen, dat zij huiselijkheid en zedelijkheid zal bevorderen, en zoo dienstbaar zijn aan het bijzonder en maatschappelijk geluk.

De deugdzame Man, of de Onnoozele; door L. B. PICARD, *Lid der Fransche Akademie. Uit het Fransch vertaald. II Deelen. In 's Gravenhage, bij* J. Immerzeel, Jun. 1826. *In gr. 8vo. 541 Bl. f 6-:*

George *Dercy*, de held van dit verhaal, verwerft zich door zijne goedhartigheid reeds als jongeling den naam van *den*

onnoozelen, en moet van makkers en bloedverwanten menige bespotting en miskenning van zijne deugdzame beginselen verduren. Ook in zijn volgend leven brengen hem deze beginselen dikwijls in den moeijelijksten drang; zijn goed vertrouwen wordt op het schandelijkste misbruikt, en hij door schijnvrienden bedrogen. Evenwel noch tot bevordering van zijn eigen belang, noch uit gunst voor iemand laat hij zich bewegen, om maar in het minste zijne eerlijkheid en goedhartigheid te laten varen. Offchoon zijn proeftijd zwaar en langdurig is, blijkt echter aan het einde, dat de deugdzame man den besten weg, zelfs voor zijn tijdelijk geluk, bewandeld heeft. Zijn tegenhanger, de listige *Danvert*, moge hem de rijke en schoone *Alphonsine* ontrooven en aanvankelijk zich te zijnen koste verheffen, schande en armoede is voor hem en anderen, die in dit verhaal voorkomen, het gevolg van hunne valschheid en bedrog, van hunne gierigheid en spoorlooze eerzucht; terwijl de deugdzame man, in het bezit van ware vrienden, als gelukkig echtgenoot en vader, reeds hier de schoonste zegepraal geniet van die deugdzame gevoelens, welke men zoo lang ten onregte voor dwaasheid had uitgekreten. Ziet daar hetgeen dit werk ons op eene onderhoudende wijze verhaalt, en toch niets bevat, hetwelk onwaarschijnlijk is. Het verhaal is regt, geschikt om te overtuigen, dat de deugd aan zulke moeijelijkheden blootgesteld is, maar tevens doorgaans eindelijk zulk eenen heilzamen invloed heeft op 's menschen lot. Een dergelijk werk, door eenen *Nederlander* geschreven, zou zekerlijk meer geëvenredigd kunnen zijn aan onze zeden en gewoonten; maar, zoo als het nu is, bevat het tevens eene levendige schildering van het Fransche karakter, en is ook daarom niet onbelangrijk. Wij meenen dus dezen roman met regt te kunnen rangschikken onder die, welke waardig zijn, in onze moedertaal te worden overgebragt; hetwelk, wat taal, stijl en druk betreft, dan ook op eene loffelijke wijze is ten uitvoer gebragt.

De Kolonel DUVAR, *natuurlijke Zoon van* NAPOLEON. *Eene Levensgeschiedenis door hem zelven beschreven. Naar het Fransch. II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1829. *In gr. 8vo.* 404 *Bl. f* 3-60.

Als roman zijn gedeeltelijk het tijdvak en de personen, hier

voorkomende, te nabij en te bekend tot daarstelling van de noodige *illusie*, en gedeeltelijk missen wij hier de vereischte belangrijkheid van karakter in den held des verhaals, om het als zoodanig onder het uitmuntende in dit vak te kunnen rangschikken. De afgodische gehechtheid van DUVAR aan NAPOLEON laat zich niet geheel regtvaardigen door de onvoegzame betrekking, in welke de groote man tot zijne moeder had gestaan; of het zou minder schande moeten zijn voor eene reeds gehuwde vrouw, de bijzit geweest te zijn van iemand, die naderhand Keizer wordt, dan van iederen anderen zedeloozen. Om als eene ware geschiedenis te worden aangemerkt, heeft het verhaal te weinig waarborgen voor deszelfs geloofwaardigheid. In één woord, behalve de zeer twijfelachtige betrekking op NAPOLEON, is het de geschiedenis en militaire loopbaan van eenen *Franschman*, zoo als er met dezelfde gebreken en goede eigenschappen duizend anderen zijn, een werk in den smaak van *Robert Guillemard* of der *Zwitsersche Heldin*. De verdienste van hetzelve is dan gelegen in de levendige voorstelling van eene en andere gebeurtenis uit de hedendaagsche geschiedenis van *Frankrijk*, en het mededeelen van eenige anecdotes, die, indien ook niet allen waar, echter veelal geschikt zijn, om ons bekend te maken met de heerschende denkwijze der *Franschen*, gedurende de regering van NAPOLEON en der BOURBONS. In zoo ver kan men, naar den wensch des vertalers, daarin een aangenaam tijdverdrijf vinden in die oogenblikken, waarin zaken van meer belang ons dit genoegen niet ontzeggen. Hier en daar hadden wij de correctie wel wat naauwkeuriger gewenscht; ook vonden wij Gallicismen, als: „ Zijt gij *van* „ hem," in plaats van *over* hem, „ tevreden?"

De Waarheid in een Narrenkleed, of de ernstige studie der Romeinsche Geschiedenis op eene luchtige en schertsende wijze behandeld, in den geest van FOKKE'*s Boertige Reis door Europa. In twee Deelen. Iste Deel. Bevattende de Geschiedenis der Koninklijke Regering en der Republiek. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots. 1828. *In kl.* 8*vo. VIII*, 276 *bl. f* 1-80.

Wij vinden hier verhandelingen, die door den Schrijver in zeker gezelschap zijn voorgelezen, en welke op vereerend

verzoek van vele van deszelfs leden nu in het licht worden gegeven. Maar in een gezelschap, hetwelk zich, blijkens den inhoud van dit boekje, met scherts pleegt te vermaken, kan dit aanzoek ook wel scherts geweest zijn. Wij gissen, dat de Schrijver zich door nog grooter spotvogels, dan hij zelf is, heeft laten verschalken. Al kan men zoo wat met *jij* en *jou* spelen, en er zoo hier en daar wat *Joodsch-Duitsch* tusschen strooijen, men is daarom nog geen AREND FOKKE SIMONSZ. Al is het waarheid, dat FOKKE de voortbrengselen van zijnen geest in zulk een gewaad vertoonde; wanneer men het vernuft van FOKKE mist, wordt, hetgeen dezen aardig stond, laf en vervelend. In den trant is daarom nog niet *in den geest* van FOKKE. De medeleden van des Schrijvers gezelschap mogen hem nu zoo rondborstig niet gezegd hebben, dat dit met zijne verhandelingen het geval insgelijks is, wij kunnen dit zeer wel begrijpen; zij rookten hunne pijp, en dan is een Hollander al vrij geduldig. Daarenboven, de Schrijver had hun zelfs vergund, om, als zij zulks verkozen, onder zijne rede een uiltje te knappen. Het motto uit HORATIUS, offchoon door eene grove taal- of drukfout verminkt, doet ons vooronderstellen, dat deze Dichter aan den Schrijver bekend is. Wel nu, dan leze hij nog dertig regels verder, waar HORATIUS middelmatige opstellen, indien geene burgerlijke belangen dezelve noodzakelijk maken, maar men slechts bedoelt door dezelve te vermaken, vergelijkt bij valsche muzijk, bedorven reukwerk en muffen honig, die allen vooral daarom onaangenaam zijn, dewijl er geene verontschuldiging kan bestaan, wanneer men iemand daarop wil vergasten, daar de maaltijd zonder deze dingen kan gehouden worden. Zoo ook kon het publiek dit boek zonder schade missen.

P. OVIDII NASONIS Metamorphoseon Libri XV. In usum scholarum ad optimorum librorum fidem castigati. Groningæ apud *J. Römelingh.* 12mo. pag. 434 *f* 1 - :

Wij hebben reeds meer dan eens onze goedkeuring gegeven aan dergelijke ondernemingen. Het is goed, dat men in ons eigen vaderland zoodanige, ten gebruike op de scholen ingerigte, uitgaven kan bekomen. Maar dan behoort het ook, dat de uitgevers voor wat beter papier en duidelijker, hel-

derder afdruk zorgen, dan er in dezen OVIDIUS voorgezorgd is. Wij weten niet, wat een boekverkooper voor een' gulden kan geven. Maar dit is het middel niet, om den stroom der stereotype uitgaven van TAUCHNITZ te keeren.

Eereprijs voor de Jeugd; ter bevordering van vlijt, deugd en kennis. Naar het Hoogduitsch, van F. P. WILMSEN. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1828. *In kl. 8vo. VIII en* 216 *bl. f* 1-80.

Dit werkje zal met belangstelling en genoegen door de jeugd gelezen worden. Verscheidenheid vermaakt. Merkwaardige lotgevallen en zonderlinge uitreddingen van menschen, alsmede eenige verbazende natuurverschijnsels, worden eerst verhaald. Dan volgen aardrijkskundige beschouwingen, waarvan echter het eerste gedeelte, de *Aarde* betreffende, welligt hoog genoeg zal zijn voor vele jeugdige lezers. Voorts worden eenige bijzonderheden vermeld van *het rijk der Wahabiten of Wechabiten, Asfanthi, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Mexico, de Vereenigde Staten van Middel-Amerika, Hayti, Columbia, Peru, Chili, de Vereenigde Staten van la Plata, Brazilië, Bagdad, Lapland en deszelfs bewoners.* Ook wordt iets gezegd van de pogingen, in de laatste jaren door de *Engelschen* gedaan, om eenen doortogt door het Noorden te vinden. Het laatste stukje, dat niet onaardig is, maar, zoo wij meenen, reeds bevorens in ons *Mengelwerk* werd opgenomen, heeft ten opschrift: *Reis van een pond boomwol.*

In een werkje voor de jeugd had men wel wat beter op taal en stijl mogen letten. Op bl. 2 moet zeker eene drukfout schuilen, daar het niet wel te begrijpen is, hoe men met een oud en beschadigd schip, welks lek, kort na het uitzeilen uit *Duins* door stooten veroorzaakt, *dra veertien duim water ieder uur gaf*, nogtans de reis kon voortzetten; en zelfs nog, toen, na het voorbijvaren van Kaap *de Goede Hoop*, het lek, ten gevolge van storm, *steeds grooter* werd, zoodat de schepelingen *elk uur reeds twintig duimen* water hadden. Rec., die van zeevaart geene bijzondere kennis heeft, meent echter zeer te moeten twijfelen, of de hier gegevene beschrijving wel juist zij; b v. bl. 2 wordt mede gezegd, dat de officieren gelast werden, slechts klein zeil te voeren, om het schip niet te sterk te doen werken; en daarop volgt

onmiddelijk, bl. 8: De wind blies sterk, en wij zeilden met *volle zeilen* zeven en eene halve mijl in een uur af. Door eene *vergenoegde reis* zal eene *genoegelijke* verstaan moeten worden. Zegt men van een schip wel, dat het *siddert* bij iederen golfslag? en moet *Madagasker* niet *Madagaskar* zijn? Vele fouten ontsieren dit boek; iets, dat in werkjes voor de jeugd vooral niet door de vingeren mag gezien worden. Hier volge daarom nog eene aanwijzing van eenigen: *eenen mijnen* (mijner) *deelgenaoten*, *zijnen toevlugt*, *onbeproefst laten*, *die zelve strengheid*, *rukeloose*, *de brandende zon verzengd alles*, *goudenen sieraden*, *zijne groote* (grootte), *van daar stamt den naam af*, *den uitgang wordt gesloten*, *hij zelve*, *Zwerikvelders*, *deze stad*, *deszelfs*, *wiens* (derzelver, welker), *deze vrouwen schilderen kunne* (hare) *lippen*, de sneeuw in de koude landen *bevriesd spoedig* (is de sneeuw dan niet altijd en reeds bij het vallen bevrozen?), *de meisjes treden met hunne voetjes*. De stijl is niet overal gemakkelijk, en draagt te veel kenteekenen van *Duitschen* oorsprong. Hier en daar stoot men op duistere of althans min gelukkige uitdrukkingen; *Amerika* b. v. wordt genoemd het *vulkaansche land van beide werelddeelen*; *de aarde slingerde in het rond met eene alles nederwerpende magt*; hier wordt zeker het schudden en schokken van den grond, met eene alles nederwerpende kracht, bedoeld. Volgens bl. 141 bestaat water uit twee lucht- of gassoorten, zuurstof namelijk en waterstofgas, in verhouding van zeventien tot drie *zamengegloeid*; en volgens bl. 143 is *deze magnetische kogel benevens zijne schors, die wij bewonen en eenigzins kennen, in een weefsel, dat achthonderd malen ijler, dan het water is, gerold, dat wij onzen dampkring noemen*. Dus, de dampkring der aarde is een *weefsel!*

Overigens bevat dit boek veel belangrijks, en kan alzoo der jeugd, als een prijs van aanmoediging, gerust in handen gegeven worden.

C. F. GELLERT'S *Fabelen en Vertelsels, in Nederduitsche verzen gevolgd. Nieuwe Uitgave. Met Platen. In Carton. Te Dordrecht, bij* J. de Vos en Comp. 1829. *In kl. 8vo.* 302 *Bl. f* 1 - 50.

Belangrijke Karaktertrekken uit den jeugdigen leeftijd, enz. *Naar het Hoogduitsch*, *door* G. ENGELBERTS GERRITS. *Met Platen. Tweede Uitgave. Te Amsterdam*, *bij* Schalekamp en van de Grampel. 1829. *In kl.* 8*vo.* 140 *Bl. f* 1 - 25.

Bloemkorfje voor de Nederlandsche Jeugd. Met gekleurde Platen. Derde Druk. Te Amsterdam, *bij* Schalekamp en van de Grampel. 1828. *In kl.* 8*vo.* 124 *Bl. f* 1 - 10.

De kleine Jack. Eene Geschiedenis voor het Algemeen. Naar het Engelsch. Te Amsterdam, *bij* Schalekamp en van de Grampel *en* M. H. Helmig. 1828. *In* 12*mo.* 108 *Bl. f* : - 45.

Gesprekken tusschen Moeder Braafhart en hare Kinderen. Door eene Kindervriendin. Met Platen. Derde Druk. Te Amsterdam, *bij* Schalekamp en van de Grampel. 1829. *In* 12*mo.* 83 *Bl. f* : - 60.

Iets voor jonge Kinderen, *of het eerste onderrigt*, *verbonden met het lezen leeren. II Stukjes. Vijfde Druk. Te Groningen*, *bij* J. Römelingh. *In* 12*mo.* 68 *Bl. f* : - 20.

Het aandenken aan JEZUS, *belangrijk voor Kinderen. Een Boekje voor de lieve Jeugd. Te Groningen*, *bij* I. I. Homkes. 1829. *In kl.* 8*vo.* 32 *Bl. f* : - 20.

Leerzame Uitspanning voor de Nederlandsche Jeugd. Met 12 *Platen. Te Amsterdam*, *bij* Schalekamp en van de Grampel. 1829. *In klein form.* 31 *Bl. f* : - 80.

De twee laatste uitgezonderd, zijn alle de boven vermelde werkjes nieuwe uitgaven; sommige verschenen ten derden, ja ten vijfden male. Dit schijnt ons toe, bij boekjes voor de jeugd, doorgaans bewijs te zijn van innerlijke waarde, althans van bijzondere geschiktheid tot het doel, waarmede zij geschreven werden. Geenerlei vooroordeel of partijschap, waaraan zoo vele boeken voor volwassenen een hernieuwd bestaan verschuldigd zijn, hebben nog toegang kunnen vinden tot het kinderlijke hart, welks onbevangen oordeel doorgaans eene juiste uitspraak doet omtrent hetgeen onder deszelfs bereik valt. Vanhier, en ook omdat wij van onderscheidene dier boekjes bevorens reeds melding maakten, meenen wij te kunnen volstaan met bloote aankondiging en aanbeveling. Al-

leen omtrent het *eerste* en de *twee* laatsten een enkel woord.

Wij hopen, dat weinigen onzer jeugdige, en vertrouwen, dat geenen onzer bedaagde Lezers de Fabelen en Vertelsels van den vromen GELLERT zullen onbekend zijn. Immers, die vernuftige Schrijver is bij ons, *en* als zoodanig, *en* door de veelal allergelukkigste overbrenging zijner dichtmatige werken, voorlang als inheemsch geworden. Zijne *Fabelen en Vertelsels* inzonderheid verdienen nimmer in vergetelheid te geraken. Dank hebben alzoo de Uitgevers, die ons eene nieuwe en zoo nette uitgave van den geliefden Schrijver hebben bezorgd! Zij is, door matigen prijs zoo wel, als bevalligen vorm, zeer geschikt tot prijsjes voor de nijvere jeugd; hoewel, ter bevordering van het eerstgenoemde, slechts zeer weinige platen (hetwelk toch jammer is) dezen druk versieren. Dezelve is mede, zoo veel de versmaat zulks toeliet, naar de tegenwoordige spelling ingerigt. Drukfeilen, in de vorige uitgaven ingeslopen, werden zorgvuldig verbeterd. Er bleven echter nog wel eenige over; doch veelal niet zinstorend. Op den letterdruk hebben wij de aanmerking, dat de grootere letter, hier en daar gebezigd, onaardig afsteekt bij de doorgaande. — Wij wenschen dit even nuttige als bevallige werkje een' tweeden en meerdere drukken van heeler harte toe.

Het aandenken aan JEZUS is inderdaad een juweeltje in zijne soort. Het behelst een zeer beknopt, doch tevens zeer geleidelijk verhaal van 's Heilands geboorte, leven en leer, tot aan zijne opstanding, zoo geheel in den kindertoon en toch zonder eenige de minste platheid geschreven, en doorvlochten met zoo ongezochte zedelijke toespraak aan de jeugd, dat wij den waardigen, schoon ons onbekenden Opsteller niet genoeg kunnen aanmoedigen, om haar ook het beloofde vervolg spoedig te bezorgen. Wij namen de proef van het lieve boekje bij onze eigene kinderen, en vonden ons oordeel, over het doeltreffende van hetzelve, volkomen bevestigd. De geringe prijs van 20 centen maakt het, tot ons genoegen, ook voor den zoogenaamden gemeenen man verkrijgbaar.

Hét boeksken, getiteld *Leerzame Uitspanning*, bevat lieve versjes en regt aardige gekleurde prentjes. Gewis, het zal menigen ouder, die het zijnen kleinen schenkt, blijden dank doen oogsten, en (wat meer is) het kan menigen goeden indruk bij hen achterlaten.

No. IX, bl. 396, reg. 20, lees *wikken en*.

BOEKBESCHOUWING.

Nagelatene Leerredenen, van wijlen den Wel-eerw. Heer M. STUART, *in leven Christen-Leeraar bij de Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Amsterdam. IVde Deel. Te 's Gravenhage en te Amsterdam*, bij de Gebr. van Cleef. 1828. *In gr. 8vo.* 494 *Bl. f* 5 - :

De eerste leerrede in dit deel loopt over LUK. XVIII. 9—14, en heeft eenvoudig ten opschrift: *De Farizeeuw en Tollenaar*. De aanhef van dit stuk doet ons terstond de gansche strekking opmerken. „ Zoo gelukkig „ als de vergenoegdheid van den mensch met zijnen *uit-* „ *wendigen toestand* in dit leven hem voor anderen zoo „ wel, als voor zichzelven maakt, zoo heilloos is, in- „ tegendeel, zijne voldaanheid over de *inwendige gesteld-* „ *heid* van zijn eigen hart, voor hemzelven hoofdzakelijk „ en ook voor anderen." Waarna deze ongelukkige voldaanheid en dwaze zelfverheffing, in het gedrag des Farizeërs, bij tegenstelling met den Tollenaar, in een, doorgaans schoon, tafereel wordt geschetst, enz.

II. MATTH. XX: 1—16. *De Arbeiders in den Wijngaard.* — „ De mensch is hier slechts in een' „ proefstaat, waarna die van vergelding volgt: maar hoe „ lang blijft de een in dien staat, hoe kort de ander? hoe „ veel vindt de een er in te doen, hoe weinig de an- „ der? hoe zwaar valt dezelve den eenen, hoe ligt den „ anderen? Zal nu een gelijk loon dien ongelijken arbeid „ vergelden: hoe zal de eeuwigheid zelve dan eene ver- „ effening zijn? Of zal het loon geëvenredigd wezen „ naar de langdurigheid, de veelvuldigheid en moeije- „ lijkheid van den arbeid: hoe zal de eeuwigheid dan „ herstellen, hetgeen hierdoor voor eeuwig ongelijk zal

„ blijven......?" Dit is wederom de voorname inhoud der inleiding. En het antwoord is: „ dat het er ten dage „ der vergelding niet op aan zal komen, *hoe lang* of „ *hoe veel*, maar *hoe bereidvaardig* en *hoe goed* men „ gearbeid zal hebben;" een antwoord, zoo gepast in ons oog, als voortreffelijk uitgewerkt.

III. Luk. XIX; 11—27. *De Rijks-aanvaarding.* „ De fchetfen, door den Heiland gegeven van den aard, „ het lot en einde zijner ftichting op aarde, zijn niet be„ langrijker geweest voor zijne onmiddellijke leerlingen, „ dan nu nog voor zijne belijders. Moesten zij de ver„ keerde verwachtingen wegens het Mesfiasfchap afwen„ den,..... zij moeten nog den even ergerlijken waan „ voorkomen, als ware het.... geheel iets anders ge„ worden,...... dan zich de Heer zelf zou hebben voor„ gefteld." Met deze belangrijke gedachte begint de Prediker, wiens tekst wijders gepast verklaard en eindelijk van algemeene toepasfing gemaakt wordt. Wanneer hij bl. 74 zegt, „ de Joden *fteeds* de grootfte handelaars," dan moet zeker dat *fteeds* van de laatfte, niet van de tijden vóór SALOMO, noch zelfs van veel latere, verftaan worden. Hunne oorfpronkelijke beftemming was landbouw en ten deele veeteelt, volftrekt geen handel, die immers omgang met vreemde volken vorderde. En wanneer hij de fpreekwijze: *Een iegelijk, die heeft, dien zal gegeven worden*, enz. omfchrijft: „ elk, dien „ men het vertrouwen waardig vindt, hetwelk men in „ hem ftelt, zal men een veel grooter vertrouwen fchen„ ken," enz. dan komt dit ons voor, meer de bijzondere toepasfing, dan de algemeene zin van dat fpreekwoord te zijn.

IV. Matth. XXI: 28—32. *De twee Zoons.* „ Let„ ten wij," zegt STUART, na de opheldering van den tekst, „ op den aard, de hatelijkheid en alle de gevaren „ der onverbeterlijkheid van de huichelarij.—"

V. Matth. XXI: 33—46. *De fnoode Pachters.* Bij de woorden: *En wie op dezen fteen valt*, enz. zegt STUART: „ Waarfchijnlijk wees daarbij eenig handge-

„ baar zijnen eigen persoon aan." Hieraan zouden wij zeer twijfelen. Hij voegt er bij: „ *Wee den aarden* „ *pot, die op eenen steen valt, en wee den aarden pot,* „ *op welken een steen valt!* schijnt een Joodsch spreek- „ woord geweest te zijn"— doch haalt geen gezag voor dit vermoeden aan; waarentegen hij van het denkbeeld, dat dit 44ste vers op 42 zou moeten volgen, niet spreekt. De eigenlijke *toepassing* dezer bekende gelijkenis begint aldus: „ Hoe volmaakt, maar hoe ontzet- „ tend tevens, zien wij nu de gelijkenis van den wijn- „ gaard en deszelfs snoode pachters bevestigd in de ge- „ schiedenis van der Joden roeping, wangedrag en on- „ dergang! De gelijkenis was eene Godspraak, wier „ schrikkelijke vervulling ons moet doen sidderen voor „ de vervulling van alle de bedreigingen, welke ooit de „ Heiland deed," en loopt op die wijze, in twee bladzijden, nadrukkelijk en stichtelijk af.

VI. MATTH. XXII: 2—14. *De koninklijke Bruiloft.* Men behoeft, volgens STUART, juist aan geene bruiloft, maar kan in het algemeen aan een' grooten maaltijd, en allergepast aan een krooningsfeest denken, waartoe eerst de grooten genoodigd worden, wier onwil echter niet slechts beleedigend, maar oproerig is. Daarna worden allerlei lieden, wel- en kwalijkgezinden, tot den maaltijd geroepen. Doch wie ook hier de schuldige achting uit het oog verliest, wordt uitgeworpen. Het spreekwoord: *velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren*, schijnt van de oproeping ten krijgsdienst ontleend, waar gemeenlijk eene keurbende wordt uitgelezen. De gelijkenis betreft wel inzonderheid de Joden, met name de aanzienlijken; maar blijft echter altijd toepasselijk. „ 1°. Zalig zijn ze, die geroepen zijn, enz. 2°. „ Ach! dat alle Christenen hunne algemeene roeping „ waardig leefden! 3°. Hoe gaarne wenschte ik, ten „ minste, te kunnen zeggen: *maar men grijpt, men* „ *smaadt, men doodt toch nu de dienstknechten niet!* „ 4°. Mogten diegenen, die *uiterlijk* hunne roeping vol- „ gen, zich ook versieren met edele deugden!"

VII. LUK. XXI: 29—31. *De uitspruitende Vijgeboom.* Eene voortreffelijke leerrede. Zie hier haar beloop. Inleiding: „ Opmerkelijk moet den nadenkenden „ Evangelielezer de zamenvoeging voorkomen van den „ ondergang des Joodschen Burgerstaats met de komst „ van Gods Koningrijk. Dat Koningrijk toch betuigde „ Jezus niet van deze wereld te zijn...... Met allerlei „ andere Staten verdraagt het Christendom zich vreed„ zaam," enz. enz. Verklaring: „ *Johannes* had reeds „ *de nabijheid van het Koningrijk der Hemelen* ver„ kondigd. Jezus had gezegd: *Zoo is dan het Ko*„ *ningrijk Gods tot u gekomen*, en: *Ziet, het Koning*„ *rijk Gods is binnen ulieden.* In den tekst wordt dus „ van *de uiterlijke stichting* (de vestiging, het be„ staan) *der Christelijke kerk* gesproken. De zege des „ Evangelies dagteekent zich van Jeruzalems ondergang." Ontwikkeling: 1°. Natuurlijk verband wegens toenemende oproerigheid. 2°. De droom van het Aardsch Messiasschap kon niet anders voorbijgaan. 3°. De tempeldienst was onbestaanbaar met de aanbidding in geest en waarheid. 4°. De Joodsche Staat had den raad Gods uitgediend en moest voortaan hinderen. 5°. Het duurzaamst bewijs voor de Goddelijkheid van het Evangelie blijft nog steeds de verstrooijing van dat volk. De toepassing loopt over Gods albestuur, en is zoo krachtig als kort. Moesten wij echter op de behandeling van deze en sommige andere gelijkenissen iets aanmerken, het zou op deze *kortheid* der eigenlijk algemeen stichtelijke aanwending zijn, waardoor ze voor mingeoefende toehoorders welligt minder voedsel ten eeuwigen leven bevatten.

VIII. MATTH. XXIV: 45—51. *De trouwe en de kwade Dienstknecht.* Deze leerrede treft de bovengenoemde aanmerking volstrekt niet, maar is meestal toepassing, bij welke STUART de menschen beschouwt als *dienstknechten* van God en mededienstknechten met en voor elkander, en *de getrouwen en voorzigtigen met derzelver loon, de kwaden met derzelver vergelding* nadrukkelijk beschrijft.

IX. MATTH. XXV: 1—13. *De vijf wijze en vijf dwaze Maagden.* „ *Alsdan*," zegt Jezus, „ *zal het* „ *Koningrijk*, enz. Opmerkelijk is ons hier terstond het „ woord *alsdan*, hetwelk ook *daarna* had kunnen ver- „ tolkt worden, wanneer het den zin zou hebben: „ na „ dien grooten dag des Heeren ten gerigte over Israël." „ In dezen zin meenen wij het ook te moeten opvatten. „ Of zou dan alle waakzaamheid in wandel onnoodig ge- „ worden zijn voor den vereerder van Christus, na Je- „ ruzalems ondergang?" Aldus meent STUART hier een' overgang van het meer bijzondere tot het algemeene te vinden. De inhoud zijner verhandeling is deze: *Wij leven in de verwachting van een ander leven. Deze verwachting mag het uitzigt op eene bruiloft genoemd worden. Het aandeel aan die zaligheid vordert voorbereiding. Ongelukkig zij, die in deze voorbereiding falen. Zoo waakt dan, want gij weet den dag niet*, enz.

X. MATTH. XXV: 14—30. *De Gelijkenis der Talenten.* Na eene gepaste inleiding over het misverstand omtrent de onverdienstelijkheid der goede werken, en eene korte uitbreiding van den tekst, die niet dezelfde is met LUK. XIX: 12, geeft STUART hier eene soort van *homilie*. „ 1. *God geeft elken mensch zekere gaven*, „ *waarmede hij woekeren moet*. Hiertoe behooren de „ *vermogens* en kundigheden van zijnen geest, de ge- „ zondheid en sterkte van zijn ligchaam," enz. enz. Toepasselijk beschouwd, kan men dit goedkeuren, schoon het schijnt te strijden met de woorden van den Evangelist: *een iegelijk naar zijn vermogen*. „ 2. De verdeeling „ dezer gaven is ongelijk. 3. Het verschil is zeer aan- „ merkelijk; maar niet één voorbijgegaan. 4. De gering- „ heid der gaven maakt geene uitzondering op de ver- „ pligting," enz. enz. Het woord: „ de meest *aan-* „ *vertrouwde*," bl. 265, verdient geene navolging.

XI. DE OPWEKKING VAN LAZARUS. JOHAN. XI: 1—5. *Krankheden ter heerlijkheid Gods.* De Gelijkenissen hier afgehandeld zijnde, gaat de Prediker over tot

de geschiedenis der opwekking van Lazarus, waaraan de zeven nog overige stukken in dit deel zijn toegewijd. Om niet al te breed te worden, gaan wij onmiddellijk tot derzelver beschouwing over, na nog slechts te hebben opgemerkt, dat de rijkbegaafde man, bij al het overeenkomende, de meeste verscheidenheid, zoo wel als aangenaamheid in zijne stoffe heeft weten te brengen, zoodat men meestal verwonderd is, dat de, waarlijk niet korte, leerrede reeds ten einde is. Hetgeen nu volgt, schoon ook in vele deelen verdeeld, kan nog minder vervelen.

De eerste leerrede, die het belang en de geloofwaardigheid der geschiedenis, de hoofdpersonen enz. enz. doet kennen, ontleent hare toepasfing vooral uit deze woorden: „Zoo kon dan liefde van Jezus gepaard gaan met „de overlating voor eenen tijd van den geliefde aan benaauwdheden en angsten," enz. enz.

XII. JOHAN. XI: 6—10. *Wanneer en hoe te werken.* Dit thema is blijkbaar gebouwd op de woorden: *Zijn er niet twaalf uren in den dag*, enz. STUART verklaart die: „Elk heeft zijnen tijd en roeping om te „werken; die deze volgt, dien gebruikt, heeft niet te „schromen; maar die dezelve verzuimt, verkeerden en „bedekten handel drijft, loopt het allergrootst gevaar." Wij durven niet zeggen, dat deze opvatting der vrij moeijelijke plaats ons geheel voldoet. Volgens VAN DER PALM zou het blootelijk zeggen: „Mijn tijd is nog „niet gekomen, en dus geen gevaar aanwezig." Volgens MESSCHAERT, in zijne onlangs uitgegevene *Leerredenen*, „dat Hij zich verpligt gevoelde, terwijl „zijn leeftijd nog duurde, alles te doen, wat zijne hand „vond." Beide welke gevoelens zich door eenvoudigheid aanprijzen. Doch wat hiervan zij, de toepasfing van STUART: „1°. wanneer elk werken moet; 2°. „hoe elk te werken hebbe, en 3°. waarom elk alzoo „behoort te werken," is belangrijk en schoon.

XIII. JOHAN. XI: 11—16. *Het belang voor ons bij de Wonderen van J. C.* Zonder bij de bijzonderheden in de naauwkeurige opvatting van het verhaal te kun-

nen ſtilſtaan, betuigen wij ſlechts in het algemeen, dit gewigtig ſtuk met genoegen te hebben gelezen.

XIV. JOHAN. XI: 17—27. *Jezus de Opſtanding en het Leven.* Ook hier willen wij ſlechts het een en ander opmerken. „*Ik ben de opſtanding en het leven*, „ enz. enz. Zullen deze woorden," zegt STUART, „ eenvoudig beteekenen: „ Ik zelf ben het, die eenmaal „ zal opwekken," enz. En vervolgens: „ Hier juist „ is het, dat eene levendige voorſtelling van het geval „ met Lazarus zelven, enz. de plaats eener ontoereikende „ afgetrokkene uitlegkunde moet vervangen."

„ Lazarus had, (dit heeft STUART vroeger betoogd) „ in zijne jongſte oogenblikken, de voorzegging ontvan- „ gen, *dat zijne ziekte niet was tot den dood*, enz.; die „ verzekering was hem geworden van Jezus, enz.; zijn „ vertrouwen op deszelfs woord leed niet bij het gevoel „ van zijn naderend ſterfuur; Jezus.... zou zijne ver- „ zekering geſtand doen; de dood zelf zou Hem, die „ reeds twee geſtorvenen terugriep in het leven, hierin „ niet verhinderen; zulk een verſcheiden, om weldra ge- „ wekt te worden, zou geen dood zijn," enz. enz. Op deze wijze meent STUART deze woorden, over welke nog onlangs veel getwist is, in een helderder licht te kunnen ſtellen. Doch, wat men hiervan ook denke, zijn antwoord ter toepasſing op de voorgeſtelde vragen: „ *Je- „ zus de opſtanding en het leven!* wat zegt dat woord „ voor u, mijne ziel? en *gelooft gij dat?*" zal door niemand zonder hoog genoegen en ware opbouwing in geloof, hoop en liefde kunnen worden gelezen.

XV. JOHAN. XI: 28—37. *De Meewarigheid van Jezus.* Eene belangrijke, voortreffelijke leerrede, bij welke ons alleen dit minder behaagt, dat STUART, als zoo velen, geſtruikeld heeft over een woord, „ *bewogen wor- „ den in den geest*," elders in ongunſtigen zin opgevat, en ten gevolge waarvan aan eene dubbele aandoening bij Jezus wordt gedacht, verontwaardiging en medelijden — van welke eerſte onze VAN DER PALM, naar ons oordeel te regt, hier niet gewaagt. Bij de toepasſing ge-

denkt STUART echter ook maar alleen aan het laatste, en schetst de dierbaarheid van Jezus tranen voor ons geloof, en tot bestuur onzer eigene aandoeningen, op meesterlijke wijze.

XVI. JOHAN. XI: 38—44. *De Opwekking van Lazarus.* Wij willen, om het bijzondere van STUART'S trant, bij soortgelijke onderwerpen, eenigzins te doen kennen, hier sommige regels uitschrijven. „ Maar hoe „ zal ik, M. T.! uwen geest, nu reeds zoo hoog gespannen, met mijne redenen kunnen onderhouden, daar „ het geschiedverhaal eene verstommende tale voert? of „ hoe zal ik voor u een tafereel malen van eene gebeurtenis, wier volstrekte eenigheid mij van elders „ kleur noch bijwerk leent? *Komt en ziet:* is waarlijk „ hier de taal....... Gij zelve moet lezen, den tekst „ met mij herlezen; uwe verbeelding moet de gebeurtenis zelve aanschouwen;... wij moeten ons verplaatsen bij Bethanië en zien wat er geschiedt; daartoe „ beschreef Johannes alles zoo uitvoerig, daartoe schilderde voor ons zijne Engelenveder dit voor altijd onnavolgbaar tafereel."

En vervolgens: „ Maar ziet, de tranen verdwijnen „ uit de oogen des Heilands; geen trek van verontwaardiging is meer kennelijk in het gelaat; deze kenmerken „ der menschelijke zwakheid worden vervangen door stillen ernst, volmaakte bedaardheid, en verkeeren in de „ volslagenste (?) houding van menschelijke grootheid. „ Die onverwachte keer van aandoeningen moet elks opmerkzaam oog bevreemden: zou dezelve slechts eene „ gedwongene vermanning zijn van den geest, die zich „ te ver bloot gaf; of eene natuurlijke werking van het „ zenuwgestel, hetwelk weldra een nieuw gejammer „ voort zal brengen? *Neemt den steen weg:* is het „ woord, hetwelk het eerst zijn' mond ontsluit. — „ Martha, door hetzelve uit hare verzinking in den „ rouw opgerigt, zegt: *Heere, hij riekt nu al, want* „ *hij heeft vier dagen aldaar gelegen.* Zij denkt, dat „ Hij den afgestorvenen' alleen wil zien, en heeft daar-

„ bij voor Hem zoo wel, als voor zichzelven (ve). De
„ ontbinding volgt in het Oosten zeer ras den dood;
„ met den vierden dag wordt er het gelaat reeds onkenne-
„ lijk; flechts drie dagen lang nam men daarom ge-
„ tuigenisfen aan van de eenzelvigheid eens overleden'
„ perfoons."

„ Maar hoe weinig had Martha dan verftaan, hetgeen
„ Jezus tot haar had gefproken! of hoe hadden vleesch
„ en bloed, die van de ontbinding als van alle hoop-
„ en levenloosheid terugbeven, haren geest op nieuw
„ bevangen, zoodat zij aan geene opwekking dacht,"
enz. enz.

„ Hij, *die wist, dat God Hem altijd hoorde;* Hij,
„ die Lazarus opwekte, opdat de zijnen niet twijfelmoe-
„ dig zouden worden, wat zij Hemzelven eerlang zagen
„ overkomen; Hij, die door zijnen dood *de borg werd*
„ *van een zoo veel beter verbond*, als (dan) het men-
„ fchelijke verftand zich ooit verftout zou hebben met
„ den Almagtigen te fluiten, — Hij hebbe dan nu ook
„ uit onzen geest verbannen alle twijfeling, welke immer
„ aan onze hoop kon hechten," enz.

XVII. JOHAN. XI: 45—53. *Raadflag der Joden, na de Opwekking van Lazarus.* Dat de vrees des Heeren het beginfel der wijsheid is, zoo wel voor Staten als voor bijzondere perfonen, is de inhoud dezer laatfte leerrede, die den tekst tot dit einde fraai in het licht ftelt en uitnemend veel fchoons bevat. Hier en daar, echter, fchijnt het wel eens buiten en boven den kanfeltoon te gaan, (zoo als wij, bij vroegere gelegenheden, op STUART's leerredenen fomtijds aanmerkten) en zelfs komt ons de redenering op zeker punt niet juist voor. Zij namelijk, die beweren, dat in de ftaatkunde *het heil des volks de hoogfte wet moet zijn*, meenen, voor zoo verre zij den naam van wijsgeeren verdienen, daarmede niet, dat men jegens andere volken onregtvaardig mag zijn, als men flechts het vaderland daardoor bevoordeelt. Zoo moge een of ander Kabinet oordeelen, wij noemen het de ftaatkunde van Algerijnen en andere roovers,

niet van beschaafde menschen, die een regt der volken erkennen.

Wij schrijven, ten slotte, nog het volgende uit: „ In „ plaats van die gevolgen te berekenen, is het thans, „ M. T.! onze zaak, uit alle deze overdenkingen voor „ ons de allergewigtigste les te trekken: dat wij voor „ onszelven nimmer bedenken, wat ons nut, maar altijd „ wat ons pligt zij. Het nut miskennen wij, zoodra „ wij hetzelve buiten onzen pligt zoeken. Onze be„ rekeningen kunnen feilen; ons zedelijk gevoel feilt „ nooit. Het gevolg onzer daden is onzeker, derzelver „ zedelijkheid is voor de eeuwigheid beslist; waar pligt „ het hoogst gebied voert in het hart, is de geheele „ ziel eerst vrij; terwijl het belang en de overtreding „ *het licht, hetwelk in ons is, tot duisternis doen zijn.* „ De waarheid wordt door deugd zoo wel aanschouwe„ lijk, als het regt in hebbelijkheid verkeert; Gods „ wijs bestuur, hetgeen werkzame heiligheid is, laat zich „ ook door geene menschelijke schranderheid verkloeken, „ maar treft volkomen doel, schoon (het zij) de ster„ veling hare werking laat geworden, of met den schijn „ van menschelijke wijsheid praalt."

Wij besloten te meer, schoon reeds een vijfde verschenen is, dit deel afzonderlijk en met eenige uitvoerigheid te blijven behandelen, omdat wij het zoo belangrijk werk in een en ander veel gelezen tijdschrift, met name de *Bijdragen tot de Godgeleerde Wetenschappen*, tot onze verwondering, nog niet hadden vermeld gevonden.

Leesboek over de Bijbelsche Geschiedenissen, vooral voor meest geoefenden Door ISAÄC PRINS, *Predikant te Amsterdam. Iste en IIde Stuk. Te Amsterdam, bij* W. Brave. 1827. *In gr. 8vo. 676 Bl. f 3-60.*

Dit uitmuntend Leesboek over de Bijbelsche Geschie-

denisfen van het O. V. heeft reeds eenigen tijd op eene aankondiging gewacht. Het ftaat in verband met 's mans voortreffelijke leerboekjes, en volgt, om die reden, ook van les tot les de orde in die boekjes, vooral in het laatfte *voor meer gevorderden*. Het is dus niet noodig, over die orde eenige aanmerkingen mede te deelen, bijaldien dezelve te maken waren, alzoo door veranderde orde in dit Leesboek een hoofddoel van hetzelve zou gemist worden. Even onnoodig is het dus ook, die orde op te geven, als uit 's mans vroegere gefchriften genoegzaam bekend. In een laatfte ftuk heeft de Eerw. PRINS het voornemen, *de Gefchiedenisfen van het N. V.* voor te dragen. Wij wenfchen, dat zoo fpoedig, als zijne bezigheden hem dit zullen veroorloven, ook dit gedeelte volgen zal, om een zeer bruikbaar en nuttig Leesboek uit te maken voor allen, die het onderwijs des Bijbels boven alle menfchelijke ftelfels gaarne volgen, en daartoe de gefchiedenis der Goddelijke Openbaring aan het menschdom regt grondig wenfchen te kennen.

„ Ik wilde (Voorrede, bl. V. volg.) niet alleen nut- „ tig zijn voor hen, die mijne leerboekjes over de Bij- „ belfche gefchiedenisfen gebruikten, maar ook voor hen, „ die dezelve gebruikt hadden. Het opftel moest dus „ zoo wel eene handleiding zijn voor de leerlingen, die „ zich oefenden in de kennis der Bijbelfche gefchiedver- „ halen, om hen voor te bereiden voor het mondeling „ onderwijs in de beantwoording der bijvraagjes, die „ vooral in het *onderwijs* voor *meergevorderden* voor- „ komen, als hetzelve een leesboek wezen moest, het- „ welk het genoten onderwijs herinnerde en in het juiste „ licht plaatfte. Men moest van hetzelve gebruik kun- „ nen maken tot regt begrip der Bijbelfche verhalen, en „ ter voortdurende oefening van zichzelven in Bijbelken- „ nis." Met deze woorden geeft PRINS op, wat men van hem heeft te wachten. Naar ons inzien ftrekt zich het nut van dit boekje nog verder uit, dan 's mans befcheidenheid hem doet vertrouwen. De pragmatifche ontwikkeling der gefchiedenis, welke bij de

meestmogelijke kortheid aan zaakrijkheid niet verliest, kan dienen tot model voor zulken, die veelal water en melk tot voedsel geven, hetwelk, bij alle en allerlei sierlijkheid, water en melk blijft. Ook kunnen zij, die van 's mans vroegere boekjes geen gebruik hebben gemaakt, en de jaren van onderwijs, zoo als dit heet, ontwassen zijn, met veel vrucht dit boek ter hand nemen. Hunne kennis in de belangrijkste zaak zal hierbij veel, meer dan zij misschien denken, winnen.

Onze aanmerkingen, die wij konden maken, zijn van dat gewigt niet, om dezelve mede te deelen. Ook onze spreuk is: *in de hoofdzaak eenstemmigheid; in bijzaken vrijheid, en onder alles Christelijke liefde.*

Hiermede eindigen wij, en prijzen dit nuttig Leesboek onbepaald en van harte aan; hartelijk wenschende, dat het gestadig gebruik van hetzelve vooral ook de Amsterdamsche gemeente sterke en stichte, om te kunnen staan tegen de listige omleidinge van .... *Punctum.*

Spreuken van Salomo voor de Jeugd. Door N. SWART. *Iste Stuk. Te Delft, bij* B. Bruins. *In kl.* 8vo. *IV*, 155 *Bl. f* 1-20.

De Eerw. SWART, door den Uitgever hiertoe aangezocht, levert hier voor de Jeugd een zeer bruikbaar en nuttig geschrift. De *Spreuken van* SALOMO, hier behandeld, vindt men H. X: 1. 5. 8. 17. 23. 27. XI: 12. 17. 22. 28. XII: 1. 2. 4. 9. 11. 12. 18. XIII: 15. XXII: 20. Wij geven de plaatsen op, opdat de Lezer, dezelve in zijnen Bijbel naslaande, zich overtuigen kan, dat de keuze door SWART gedaan is naar de behoefte der Jeugd van beiderlei geslacht.

En nu de uitvoering? Ook hierover heeft men reden volkomen tevreden te zijn. In den smaak van VAN DER PALM, in zijnen *Salomo*, die spreuken ontwikkelende en ter behartiging aan de Jeugd voorstellende, blijft

SWART ook daarin oorfpronkelijk. Regt goed was de inval van den Uitgever, dat hier en daar een voorbeeld uit de Heilige of Vaderlandfche gefchiedenis, tot opheldering of aandrang, mogt ingevlochten worden. In de keuze dier voorbeelden door den Eerw. SWART zal de Lezer met genoegen berusten. Ééne aanmerking willen wij niet terughouden. Zij geldt hetgeen voorkomt bl. 104. „O Had MAURITS" (wij zouden, namelijk, hier gaarne hebben ingevuld gezien: *in plaats van eene*....) „eene *vrouw*, eene waardige en getrouwe, zachte en „kloeke vrouw gehad, alle deze ongelukken waren niet „gebeurd," enz. De Heer SWART zal zelf wel erkennen, dat MAURITS niet door *het* ongehuwde leven, maar door *zijn* ongehuwde leven, zoo hardvochtig en ongelukkig is geweest.

„En zie daar dan," dit zeggen wij den Eerw. SWART ftellig en met het volfte vertrouwen na, Voorb. bl. III.) „lieve Jeugd, een boekje, dat u menige „nuttige waarheid voor uwen leeftijd in de Spreuken „van SALOMO leert vinden — dat u ligt" (wij zeggen *zeker*) „uitnoodigt, die Spreuken zelve nader te „leeren kennen, aan de hand van VAN DER PALM „geheel te verftaan, en alzoo nieuwe ftof te verwerven „om den Bijbel hoog te achten."

Recueil de figures des vers intestinaux etc., rédigé par TH. G. VAN LIDTH DE JEUDE, Phil. Nat. Doct., Profesfeur de Zoologie et d'Anatomie comparée à l'Université d'Utrecht, et d'Anatomie, Phyfiologie et Botanique à l'École vétérinaire du Royaume des Pays-Bas, etc. A Leide, chez *S. et J. Luchtmans*, 1829. fol. *f* 12-50.

Het is een aangenaam verfchijnfel, dat de beoefening der Natuurlijke Gefchiedenis in ons Vaderland meer en

meer veld schijnt te winnen. Een nieuw blijk daarvan ontvangen wij in het voor ons liggende werk. Het hoofddoel van den Uitgever is, om de Studenten in de Geneeskunde en de Leerlingen der Veeärtsenijschool eene verzameling van goede afbeeldingen te leveren, welke hen met de belangrijke klasse der Ingewandswormen bekend zoude maken. Ten behoeve der toekomstige Veeärtsen, moesten hier ook wormen uit andere dieren worden opgenomen; en de Student der Geneeskunde, die thans meer dan ooit tevens met Natuurlijke Geschiedenis behoort bekend te zijn, zal hierbij niet verliezen, daar hij nu in één werk alle *genera* van Ingewandswormen vereenigd vindt. Hierin onderscheidt zich dit werk dus van BREMSER, wiens bijzonder voor Geneeskundigen ingerigt en wezenlijk klassiek boek (*über lebende Würme im lebenden Menschen. Wien*, 1819. 4to.) daardoor evenmin voor hem overtollig wordt, als zulks het onderhavige overtollig maakt. Hetgeen dezen arbeid nog in nuttigheid doet winnen, is de bijvoeging der ontleedkundige platen van CLOQUET en MEHLIS. Dit plaatwerk stelt dus den lezer al het wetenswaardige uit deze klasse vereenigd voor oogen. De afbeeldingen zijn voorts alle uit andere werken overgenomen, hetgeen in een werk van dezen aard, welks strekking niet is om de wetenschap zelve vooruit te zetten, maar alleen om hare beoefening gemakkelijker te maken, zeer wel verdedigd kan worden. De uitvoering verdient allen lof, en de gekleurde afbeeldingen behoeven voor geene buitenlandsche plaatwerken van dien aard te wijken.

Wij wenschen, dat de Hoogleeraar VAN LIDTH DE JEUDE deze onderneming in ons Vaderland met eene algemeene deelneming moge achtervolgd zien, en alzoo de vruchten moge plukken van den arbeid en de kosten, die hij daaraan besteed heeft.

Commentarius Geographicus in ARRIANUM *de Expeditione Alexandri*, auctore P. A. VAN DER CHIJS, Philos. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct. Cum tabula æri incisâ. Lugd. Bat. apud *J. C. Cyfveer.* 1828. 4to. XVI et 135 pag. *f* 4- :

Ziehier een voortbrengsel van eenen kweekeling der *Leydsche* Hoogeschool, ter verkrijging van het Doctoraat in de Letteren, hetwelk niet alleen hem, maar ook haar eere aandoet. De Heer VAN DER CHIJS, die verscheidene wetenschappen met lust, ijver en een' goeden uitslag beoefent, — die vroeger reeds den prijs, bij die Hoogeschool *over de Stalvoedering* uitgeschreven, heeft weggedragen, — die met zulk een' goeden uitslag de *Archaeologie* onder het geleide van Prof. REUVENS beoefent, dat hij vóór eenigen tijd door Z. M. tot medehulp van dien Hoogleeraar in dat vak is benoemd, levert ons hier eene uitnemende proeve van zijne bedrevenheid in de oude Aardrijkskunde en Geschiedenis. Elk beminnaar der oude Letterkunde weet, dat de echtste bron voor de Geschiedenis van ALEXANDER *den Grooten* in de gedenkschriften zijner togtgenooten PTOLEMEUS en ARISTOBULUS bestaan, die door den krijgskundigen zoo wel als wijsgeerigen ARRIANUS, (den XENOPHON van EPICTETUS, dien lateren SOCRATES) met gebruik van andere bronnen, tot een *historisch* geheel zijn bewerkt. Om de Aardrijkskunde der togten van ALEXANDER, dat groote keerpunt zoo wel in de Geschiedenis als Geographie der Oudheid, naauwkeurig te kennen, was er dus niets beter, dan dien keurigen Geschiedschrijver op den voet te volgen, en bij iedere plaats of land of volk, hetwelk hij vermeldt, stil te staan, en te vermelden, wat vroegere of latere Schrijvers daarvan gezegd hebben. Eene zware taak, die nogtans door den beroemden arbeid van ST. CROIX, *Examen*

*Critique des Historiens d'*ALEXANDRE *le Grand*, eenigermate verligt werd. Het heeft den Schrijver hierbij ook niet weinig gebaat, dat hij, met de nieuwere zoo wel als met de oudere Letterkunde gemeenzaam, ook van de beste *reisbeschrijvingen* een alleszins doelmatig gebruik heeft gemaakt, en dus die *zakelijke* behandeling der Ouden, op het voetspoor van HEEREN, gevolgd heeft, welke onze vroegere Geleerden, die slechts aan de doode letter kleefden, maar al te dikwerf verzuimden. HEEREN zelf heeft ook omtrent het onderwerp dezer Verhandeling, vooral omtrent *Persépolis* en *Indië*, veel geleverd, waarvan de Schrijver een dankbaar gebruik heeft gemaakt; en niet minder voordeel heeft hij getrokken uit de voortreffelijke uitgave van de reis van ALEXANDER's vlootvoogd NEARCHUS door VINCENT. Bij het werk is ook eene met veel zorg en vlijt vervaardigde *Kaart* gevoegd, waartoe de Schrijver zich van de beste en nieuwste bronnen, de reizen en kaarten van LEAKE, KINNEIR, KER-PORTER, POTTINGER, en onder de eenigzins oudere van de kaart van *Griekenland* door BARBIÉ DU BOCAGE bediend heeft, waarvan de overeenbrenging soms een vrij moeijelijk werk was, 't welk echter, in zooverre wij zulks konden nagaan, den jeugdigen Schrijver zeer goed gelukt is.

Natuurlijk moest de vorm, door den Schrijver gekozen, eene soort van *geographisch* Register op ARRIANUS, de lectuur eenigzins droog maken; nogtans heeft hij, door hier en daar merkwaardige bijzonderheden omtrent landen en steden in te vlechten, daarin trachten te voorzien; hoewel het ons voorkomt, dat hij zulks wel eenigzins meer ruimschoots had mogen doen, vooral omtrent de volken en plaatsen in *Indië*, die sedert de talrijke betrekkingen van *Engeland* met hetzelve meer bekend zijn geworden. Niettemin blijft dit werk altijd een schoon gedenkstuk der vlijt van een' jeugdigen Geleerde, en een belangrijk *Repositorium* voor de oude Aardrijkskunde, vooral daar zich de berigten niet tot de Eeuw van ALEXANDER bepalen, maar ook de vroegere en latere gesteld-

heid dier landen omvatten, die zich tot wel meer dan de helft der toen bekende Aarde uitstrekken.

Ten einde den Heere VAN DER CHIJS te doen zien, dat wij met een oplettend oog zijn werk beschouwd hebben, merken wij aan, dat hij, naar het ons voorkomt, onder anderen wel twee Schrijvers had mogen noemen, waarvan vooral de laatste hem omtrent *Klein-Azië* van veel nut had kunnen zijn. De eerste, TOURNEFORT, bepaalt zich wel meest tot den *Archipel*; maar de laatste, CHANDLER, een *Brit*, die in 1764 reisde, bevat kostbare berigten omtrent de Westkust van *Klein-Azië*. Bij de vermelding van het eiland *Chios* maakt VAN DER CHIJS wel gewag van den ouden DAPPER, maar niet van den toch nog lateren en als beschouwer zoo beroemden TOURNEFORT. (Wij hadden toch ook wel eene kleine hulde aan de schimmen der uitgemoorde bewoners van dat eiland gewacht.) Bij *Ephesus* haalt hij CHANDLER niet aan, die toch bijzonder naauwkeurig is omtrent die stad. Hij zou daar gevonden hebben, dat onze CORNELIS DE BRUYN, dien VAN DER CHIJS aanhaalt, zich bedriegt, wanneer hij *Ayasfaloek* voor de ligging van *Ephesus* verklaart. „Alles," zegt CHANDLER, *Ned. Vert.* bl. 186, „is lapwerk, zamengesteld van marmer en „brokken, die van derzelver eigenlijke plaatsen weggenomen, of zonder smaak of goede orde vereenigd zijn. „Wij waren overreed, dat wij niet in *Ephesus* waren, „vóór dat wij de puinhoopen dezer stad nog ontdekten, „welke, iets verder bij de bergen en nader bij zee liggende, van den heuvel des kasteels gezien worden." *Ayasfaloek* is een plaatsje uit de veertiende Eeuw, met een kasteel, dat in de veldtogten van TAMERLAN verkeerdelijk onder den naam van *Ephesus* vermeld is geworden.

Wij moeten den Lezer nog doen opmerken, dat het werk zoo wel als de Kaart ook de vroegere togten van ALEXANDER in *Europa*, vóór zijne *Perzische* onderneming, bevat. Eene kleinigheid is ons daar in het

nog gevallen. De *Donau* breekt tusschen het tegenwoordige *Wallachije* en *Servië* niet door rotsen henen, gelijk men volgens de Kaart vermoeden zou, hoewel de gebergten aan weêrzijde de rivier zeer naderen, en het dal dier rivier zeer vernaauwen. Doch zulke kleinigheden zijn niet noemenswaardig, en in een werk van dezen aard schier niet te vermijden. De teekening van *Klein-Azië* op de Kaart is ons uitnemend voorgekomen, doordien zij ons duidelijk de dorre bergvlakte vertoont, die midden in dat gewest moet bestaan, gelijk zoo wel uit STRABO als uit de geschiedenissen der Kruistogten blijkt.

De fraaije teekening der Kaart hebben wij aan den Heer KAISER, Observateur bij de Sterrewacht aan 's Lands Hoogeschole te *Leyden*, en de gravure aan den Heer VAN BAARSEL te danken.

Over Volksgeest en Burgerzin. Te Leyden, bij C. C. van der Hoek. *April* 1829. *Ingr.* 8*vo.* 50 *Bl. f* :- 50.

Met het uiterste genoegen hebben wij dit, met de grootste bedaardheid, en tevens met kracht en klem van redenen en in eenen mannelijken stijl geschrevene, stukje gelezen. Het loopt over onderwerpen, die thans *aan de orde van den dag* zijn, over *volks-* of *nationalen* geest (*nationaliteit*) en *burgerzin* (*public spirit*). Beide worden door eene *definitie* onderscheiden, die den *publieken geest* aan elke vereeniging van menschen in *éénen Staat* en onder *ééne Regering*, de *nationaliteit* alleen aan eigenlijke, door stamgenootschap met elkander verwante, Natiën toekent. De eerste wordt gevoed door burgerlijke en staatkundige instellingen, de laatste door dezelfde taal, dezelfde letterkunde, door *historische* herinneringen. Zoo kan er in *Zwitserland burgerzin* heerschen, schoon deze Staat uit *Duitsche*, *Fransche* en *Italiaansche* bestanddeelen is zamengesteld; in *Duitschland volksgeest*, schoon het land in een groot aantal meer- of minder magtige Heerschappijen is gesmaldeeld; in *Engeland* zijn bei-

de vereenigd; dit is het wenschelijkste, en men ziet de wonderen, die *Britannië* daardoor verrigt heeft. Waar dus *nationaliteit* in eenen Staat aanwezig is, daar moet die zorgvuldig aangekweekt en gekoesterd worden. De *Nederlanders* nu zijn eene *eigene Natie;* zij waren het reeds in de Middeleeuwen, reeds onder KAREL V. Sedert heeft wel de staatkunde hen verdeeld; maar dat nog dezelfde zeden, en in den grond ook, hoezeer verbasterd, in *Braband* en *Vlaanderen* dezelfde taal de inwoners van *Nederland*, althans in de burgerklasse, nog verbindt, is onbetwistbaar. (Wil men daarvan een sprekend bewijs? Vader CATS, de nationaalste *Zeeuwsch-Hollandsche* Dichter, werd ook in *Braband* en *Vlaanderen* tot op het laatst der achttiende Eeuw nog met achting, bewondering, ja met liefde gelezen) De *Walsche* Provinciën maken eene uitzondering; men moet haar het *Nederlandsch* niet opdringen, maar ook vooral om den wil dier minderheid de *Fransche* taal niet tot de taal der wetgeving en der openbare behandeling van staatzaken verheffen. Het is waar, dat groote middel tot bevordering van volksgeest, *eenheid van taal*, wordt ook door de gehechtheid der hoogere standen aan de *Fransche* taal en zeden ongemeen belemmerd; en men durft zelfs van die zijde (een Hertog VAN AARSCHOT onder anderen, *wiens eigen naam hem logenstraft!*) beweren, dat het *Fransch* vroeger de volkstaal van *België* was (*). De *nationaliteit* van het *Nederlandsche* Volk wordt door deze lieden geloochend. Zij zeggen, (en wij hebben dit zelfde wel eens bij *Duitsche* Aardrijksbeschrijvers gelezen) dat er een *nieuw* Koningrijk uit *Holland*, *België* en *Luikerland* is opgerigt, hetwelk dus ook geheel nieuwe belangen, en met de oude Republiek niets gemeen heeft. (Gelukkig voor ons is dit heillooze denkbeeld, hetwelk in ééns alle *historische* herinneringen voor ons zou

(*) Zie voorts te dezen de briefwisseling tusschen de Heeren WILLEMS en DE STASSART, hier boven, *Meng.*, No. VIII en IX.

uitwisschen, en het vonnis van vernietiging, door den *Corsicaanschen* dwingeland in 1810 tegen ons uitgesproken, zou bevestigen, door onze uitmuntende Regering in dat mannelijk antwoord aan den Graaf VAN MIER, die ook van een *Rijk*, door de Bondgenooten *geschapen*, durfde reppen, zegevierend en met kracht van redenen wederlegd.) Doch de voorstanders van dat gevoelen moeten, om het te staven, tot de tijden der barbaarschheid opklimmen; tot de mengeling der volksstammen na de volksverhuizing, en in *Engeland*, na de verovering door de *Noormannen*. (Een schoon denkbeeld! Wie zullen dan bij ons de lijdende *Anglo-Saksers* zijn?) De Godsdienst is een teeder punt; maar verschil daarin kan eenheid in nationalen geest niet beletten, blijkens *Duitschland* (vooral van 1813—1815) en *Noord-Amerika*.

Nu wordt er verder aangetoond, dat het levensbeginsel voor ons land en volk de *Nederlandsche eigenaardigheid* is (*eigendommelijkheid*, zegt de Schrijver, met een *Hoogduitsch* substantivum). Geen' voorrang aan het *Nederlandsch* toe te kennen, is het Rijk tot een' half *Nederlandschen* half *Franschen* Staat te verklaren, om het weldra in een' *geheel Franschen* Staat te herscheppen. Men toont aan, dat dit gevaar alles behalve denkbeeldig is. Drijven de Afgevaardigden uit het Noorden de inschikkelijkheid zoo verre, van altijd, ten behoeve der Zuidelijke Heeren, die te traag of te grootsch zijn, om het *Nederlandsch* te leeren, de taal onzer vorige onderdrukkers te bezigen, (gelijk wij nu reeds zestien jaren met die zoo geheel tegen onze zeden, geaardheid en regtschapenheid strijdige *Fransche* wetboeken geplaagd zijn geworden, alleen ten gevalle der *verfranschte Belgen*) dan staat het voor de deur, dat het *Nederlandsch* eindelijk uit onze Vergaderingen verdrongen wordt; dat jongelingen, ook uit *Holland* en *Vriesland*, om zich tot Staatsredenaars te vormen, hunne opvoeding te *Parijs* moeten gaan ontvangen; dat onze Letterkunde (en daarmede tevens een goed deel der godsdienstigheid en braafheid onzer Vaderen) zal verloren gaan, (en dat men, in plaats

van VONDEL, DE DECKER, CATS, FEITH en TOLLENS, VOLTAIRE, GRÉCOURT, PIRON, PARNY en andere helden der zedeloosheid en van het ongeloof uitsluitend zal lezen.) Het verschil tusschen het Noorden en Zuiden is onderscheid tusschen den echten, ouden, *Nederlandschen*, en den *Franschen* geest, die de hoogere standen in *België* geheel doordrongen heeft, en nu alles lastert en *niet op de hoogte der Eeuw* noemt, wat die alles gelijkmakende oppervlakkigheid, die schitterende, maar valsche denkbeelden niet goedkeurt, waarmede men thans zoo algemeen te koop loopt; wat denkt, *dat ieder volk zijne eigene nationaliteit moet en mag hebben en houden*, en dat dezelfde dingen bij een volk goed, en bij andere zeer slecht kunnen zijn. Maar het ware te wenschen, dat men in het Noorden niet zoo laauw, niet zoo onverschillig ware omtrent de staatsbelangen; dat men, bij veel aanleg tot *volksgeest*, wat meer *burgerzin* bezat. Dit gezegde des Schrijvers wordt door de ondervinding, ook der jongste tijden, volkomen bevestigd. In het Zuiden teekent men verzoekschriften, gelijk op bl. 33 gezegd wordt, *verward van inhoud*, *dikwerf onbetamelijk van toon*, *waarvan de onderteekenaars blijkbare onkunde aan den dag leggen*, *en die niets van een bedaard en naauwkeurig onderzoek vertoonen*; wel nu! de overgroote meerderheid in het Noorden keurt die dingen af, gelijk men in alle gezelschappen hoort; maar *niet één tegenverzoek* is daartegen ter onderteekening voorgelegd, en zij, die het voorslaan, worden zelfs door schroomvallige *Staats-Courantiers*, die zich aanmatigen, hier ongelast uit de hoogte te spreken, gegispt. Zulk eene *Apathie* mag men waarlijk wel gebrek aan burgerzin noemen! Wij kunnen ons niet onthouden, de uitmuntende plaats onzes Schrijvers, waarin hij het *Laodicesche* wezen onzer *Hollanders* blootlegt, hier mede te deelen, of dezelve nog eenig nut mogt stichten.

„ Als men het onderscheid van België en Holland ten opzigte van werkzamen Burgerzin overdenkt, dan kan men niet nalaten, of meerdere levendigheid bij de Hol-

landers, of zeer groote gematigdheid bij de Belgen te verlangen. Inderdaad, alle verhouding wordt anders verbroken, en België zou Holland, dien hoofdzetel van het Nederlandsche beginsel, dien grondslag van den Nederlandschen Staat, dien steun van het Nederlandsche Bestuur, door wettelijke middelen kunnen verpletten. Dagbladen, tijdschriften, brochures verspreiden ieder geliefkoosd denkbeeld, in onderscheidene vormen en naar ieders bevatting en smaak, door alle rangen en standen heen, en dan valt het ligt, zich alles met aandrang te laten vragen, wat men zelve begeert. Door de drukpers werkt men op de bevolking, om deze door de Vertegenwoordiging op het Bestuur te doen werken. Wat heeft men op die wijze reeds gedaan, wat zal men nog op die wijze kunnen doen! De Hollanders deelen geenszins in de beginsels, die thans in het Zuiden voorgestaan worden: integendeel, zij varen menigmaal in algemeene bewoordingen tegen dwaling en kwaadwilligheid uit: en, niettegenstaande die stemming, duldt men, dat de wapenen der Constitutie alleen tegen de Hollanders worden gebruikt. Nog treden vermaarde Schrijvers niet op, om 't geen zij valsche redeneringen noemen te wederleggen; om stellingen, die, naar hun oordeel, het gebouw van den Staat ondergraven, te bestrijden; om de dwaling, waar zij met aanmatiging gepaard is, prijs te geven aan welverdiende bespotting; om ligtvaardigheid en onkunde van haren bedriegelijken opschik te ontblooten, en, waar kwaadwilligheid blijkbaar is, met de gestrengheid der verontwaardigde Vaderlandsliefde te bestraffen. Nog is het, als begreep men niet, dat de verderfelijke kracht eener geheel vrije drukpers alleen door hare zegenrijke kracht opgewogen kan worden: nog laat men zich hevig uit tegen het zoogenaamd Journalismus; alsof de invloed der Dagbladen enkel het voorbijgaande werk was van eenige jeugdige Schrijvers; alsof die invloed niet in verband met de de Constitutionele instellingen stond; alsof dat nieuwe spreekgestoelte, van waar de stem der redenaars dagelijks paleizen en hutten doorklinkt, zonder gevaar; aan de

opgewondene driften en het sluwe eigenbelang overgelaten kon worden; alsof het schrijven van Journalen met het schrijven van Couranten, zoo als het meestal plag te geschieden, moest worden verward; en alsof er voorden waren Vaderlander eene edeler taak wezen kon, dan, op het voorbeeld der beroemdste Staatslieden dezer eeuw, de wankelende steunsels van den Staat door redenering en welsprekendheid te onderschragen. Nog is er geen enkel Dagblad, door eene vereeniging van ongemeene talenten gevormd, 't welk zich met ernst aan de gestadige verdediging der gestadig aangevallene beginsels heeft gewijd. Wel verre dat de gansche Letterkunde als 't ware eene krijgshaftige houding zou erlangen, blijft het bij enkele Artikels en Brochures, niet geschikt om tegen de staatkundige geschriften in Zuid-Nederland, gerugsteund door de Fransche Letterkunde van den dag, het evenwigt te behouden. Men is in Holland nog niet genoeg aan de nieuwe Staatsvormen gewend; men is huiverig, om zich, zoo het heet, zonder roeping in de openbare zaken te mengen; men geeft voor, zich met geene onwaardige tegenstanders te willen meten; men vertrouwt, dat de eigene kracht der waarheid haar overvloedig verdedigen zal. Welhaast zal men zich overtuigen, dat onze regeringsvorm eene groote mate van Volksdeugd en Volksveerkracht behoeft, vooral als de hartstogten reeds hier en daar de overhand boven de koele redenering hebben verkregen; dat iedereen tot de dienst van het Vaderland is geroepen; dat gevoel van eigen waarde niet uit een strijdperk terug houden moet, waar om geen lauwerkrans, maar om het heil van dat Vaderland wordt gestreden; dat, wanneer een gebouw aangestoken wordt, de naam of stand van den brandstichter niet in aanmerking komt; dat vooruitzigt van onaangenaamheden van verschillenden aard den waren burger, even min als het vooruitzigt eener pijnlijke wond den waren held, afschrikken mag; dat de waarheid wel ten laatste, maar niet altijd overwint, en dat het pligtmatig is, hare eindelijke zegepraal te verhaasten."

Ja gewis, het geldt hier den heiligſten ſtrijd, doch niet met het zwaard, maar met de wapenen der overtuiging. Zoo wij *Hollanders* ſtilzitten, en lijdelijk ons aan het gedrogtelijke verbond van ongeloof, bijgeloof en oppervlakkigheid, ter omverwerping van alles, wat de Omwenteling van 1813 ons geſchonken heeft, onderwerpen, dan verdienen wij onzen val — verdienen dan onderdanen der *Belgen* en met den *Franſchen* geest doortrokken te worden.

Ziedaar den geest van dit uitmuntende geſchrift, hetwelk den ongenoemden Schrijver, maar die zeker tot de edelſten onzer Natie behoort, groote eer aandoet. Mogt zijne ſtem niet verloren gaan, als in eene woestijn!

***Bijdragen tot de geſchiedenis der vorming van den kunſtigen Oogappel in het algemeen, en tot die voor Nederland in het bijzonder, inzonderheid om deze kunstbewerking volgens geheel nieuwe methoden, en daartoe uitgedachte zeer eenvoudige inſtrumenten, te verrigten, geſtaafd door praktiſche gevallen. Door* A. G. VAN ONSENOORT, *Med. et Chirurg. Doctor, Eerſte Officier van Gezondheid bij de Armée, enz. enz. te Utrecht. Met Platen. Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1829. *In gr. 8vo. XVI en* 108 *Bl. f* 2-40.**

Dr. VAN ONSENOORT, als Schrijver, zoo door zijne Verhandeling over de graauwe Staar, als door 's mans Operative en Geneeskundige Heelkunde, bij het geneeskundig Publiek gunſtig bekend, levert in deze Verhandeling, behalve eenige bijdragen tot de vroegere geſchiedenis van de vorming der kunstpupil in ons Vaderland, in welke hij onder anderen overtuigend heeft bewezen de voor den Nederlandſchen roem voorzeker hoogst belangrijke daadzaak, dat de groote CAMPER, blijkens zijne lesſen over de ziekten der oogen, alreeds volgens zijnen tijd met dit onderwerp grondig is bekend geweest, eene beſchrijving der door hem voorgeſtelde wijze, om deze kunstbewerking volgens geheel nieuwe methoden en daartoe uitgedachte inſtrumenten te verrigten, door den Schrijver, ten minſte wat de eerſte voorgeſtelde nieuwe

methode belangt, met een genoegzaam getal van praktische gevallen gestaafd; zoodat dezelve, uit hoofde van de daarin bevatte zeer belangrijke daadzaken, aan het geneeskundig Publiek niet dan hoogst welkom zijn kan.

De Schrijver zegt in de Voorrede, dat het aan sommige mannen was voorbehouden, om dezen tak der Heelkunst, tot op dit tijdstip als een' afzonderlijken beschouwd en uitgeoefend, tot het geheel terug te brengen; eene wijze van voorstelling, welke, onzes inziens, de vereischte duidelijkheid mist. Immers, indien de Heer VAN ONSENOORT hiermede bedoelt, dat men bij mogelijkheid geen bekwaam Oogarts zijn kan, zonder alvorens met de daartoe vereischte algemeene genees- en heelkundige kennis te zijn toegerust, en dezelve grondig bestudeerd te hebben, dan beamen wij ten volle dit zijn gezegde; doch nemen de vrijheid in dat geval tevens op te merken, dat daaromtrent sedert eene reeks van jaren onder de Geneeskundigen geen de minste twijfel meer bestaan heeft. Wil de Schrijver daarentegen hiermede beweren, dat het tegen het belang der wetenschap strijdt, dat sommige Genees- en Heelkundigen zich afzonderlijk op dit gedeelte der Geneeskunst toeleggen, en hetzelve *ex professo* uitoefenen, dan moeten wij hem ronduit betuigen, daaromtrent van zijn gevoelen te verschillen, vooral wat het operative gedeelte der Ooghelkunst betreft; dewijl de ondervinding ons overtuigend geleerd heeft, dat vele zeer bekwame Genees- en Heelkundigen, zelfs die in het verrigten van andere operatiën eene ongemeene bekwaamheid aan den dag leggen, juist daarom nog geenszins gelukkig slagen in het doen van oogoperatiën; maar dat, om dezelve gelukkig te verrigten, er daarenboven een bijzondere aanleg, inzonderheid een zeer scherp gezigt en eene vaste hand, vereischt wordt, en dat deze natuurlijke aanleg door eene bestendige oefening voor een' zeer grooten trap van volmaking vatbaar is. Vandaar de in het algemeen gelukkige uitkomst der oogoperatiën van DE WENZEL, HUNTER, SCARPA, BEER, MENSERT, ANSIAUX en een aantal andere Oculisten; vandaar, dat de beroemdste Oogoperateurs juist hierom nog niet altijd de beste Oogartsen zijn, en zelfs sommigen hunner de geneeskundige behandeling der oogziekten op eene vrij empirische wijze uitoefenen, en, omgekeerd, dat een niet zeer geschikt Oogoperateur echter in vele gevallen een zeer bekwaam en voortreffelijk Oogarts zijn kan; en dat men hieromtrent inzonder-

heid de zoo bekende Latijnsche spreuk, *fabricando fabricamus*, of de kunst wordt door oefening verkregen, ten volle bewaarheid vindt. Zonderling is het intusschen, en niet zeer strookende met 's mans vooraf gegane redekaveling, dat Dr. VAN ONSENOORT, die in de Voorrede zoo zeer ijvert, om dezen vaak afzonderlijk beoefenden tak der Heelkunst tot het geheel terug te brengen, op bladz. 39 dezer Verhandeling, in eene noot, den wensch uit, dat er in ons Vaderland een tijdschrift, uitsluitend aan de Chirurgie en Ooghéelkunst gewijd, in het licht mogt verschijnen; want, behalve dat wij het meerder nut van zulk een afzonderlijk tijdschrift niet inzien, zoo is het uit den aard der zaak vrij klaar, dat in allen gevalle het aanwezen van zoodanig een tijdschrift in ons Vaderland van geen' langen duur zoude wezen, en het alleen *a priori* moeijelijk te bepalen zou zijn, welke der twee hoofdoorzaken, gebrek namelijk aan belangrijke daadzaken, of wel aan genoegzaam debiet, tot deszelfs spoedig verval wel het meest zoude bijdragen.

De Heer VAN ONSENOORT stelt voorts in deze Verhandeling drie nieuwe methoden van *Iridectomie* voor. 1°. De verplaatsing van de pupil door het harde oogvlies en de achterste oogkamer, met inklemming van een gedeelte des oogappelrands van het regenboogsvlies in de gemaakte wond, door middel van eenvoudige werktuigen. 2°. De insnijding of enkele verdeeling van den regenboog in eenig gedeelte van deszelfs uitgestrektheid, met inklemming van den buitenrand der verdeeling in de gemaakte wond, door middel van een lancetvormig mesje; welke wijze door den Schrijver met den naam van *Iridectomencleisis* bestempeld wordt. 3°. De uitneming van een gedeelte van het regenboogsvlies door den harden oogrok en de achterste oogkamer, of wel door de voorste, door middel van een eenvoudig instrument, hetwelk zeer veel overeenkomst heeft met eene breede lansvormige staarnaald, waarvan de tweesnijdende, aan derzelver binnenvlakte getande bladen een tangetje vormen, en door derzelver bijzondere wijze van vereeniging achterwaarts genoegzame veerkracht bezitten, om dezelve van elkander te doen verwijderen of naderen, wanneer de schuiver, die aan deszelfs punten, aan de eenigzins opwaarts en van achteren naar voren schuins afloopende kanten, snijdende is, wordt teruggehaald of voortgestuwd, en welke verwijding van het tangetje niet meer dan twee lijnen moet plaats hebben, hetwelk beantwoordt aan de breedte

der bladen, zijnde het heft van hetzelve in lengte en breedte gelijk aan dat van eene ſtaarnaald, terwijl het *mechanismus* van den ſchuiver zich bevindt aan het vooreinde in een zilveren kokertje, en door een daaromgaand ringetje in beweging geſteld wordt; van welk inſtrument Plaat 2, Fig. 7, een geſloten en van voren te zien afbeeldſel geeft, terwijl Fig. 8 op dezelfde plaat hetzelve geopend en van terzijde leert kennen; kunnende voorts dit inſtrument zoo door de achterſte als door de voorſte oogkamer aangewend worden. Wijders heeft de verdienſtelijke Schrijver de nuttigheid en deugdelijkheid zijner eerſte methode door negen bijgevoegde waarnemingen proefondervindelijk geſtaafd; doch het blijkt uit deze Verhandeling niet duidelijk, of Dr. VAN ONSENOORT zijne twee andere methoden insgelijks reeds op levenden beproefd heeft.

Ziedaar, geachte Lezer! den inhoud dezer voor de Oogheelkunst hoogstbelangrijke bijdrage zoo beknopt mogelijk medegedeeld, in welke inzonderheid Dr. VAN ONSENOORT met daadzaken overtuigend bewezen heeft, dat men de verplaatſing van den oogappel door den harden oogrok, met inklemming in denzelven, naar alle rigtingen kan in het werk ſtellen, en dat zijne zamengeſtelde methode, om namelijk eene kunstpupil te vormen, door de inſnijding met de inklemming te verbinden, in ſommige gevallen, waarin de *Iridectomie* niet kan worden aangewend, nog ſoms met een gewenscht gevolg, en met eene, zoo al niet geheele, ten minſte gedeeltelijke herſtelling van het gezigtvermogen, kan in het werk geſteld worden; ja, wij aarzelen niet, het geneeskundig Publiek te verzekeren, dat deze methode, onzes oordeels, verre boven de *Iridodialyſis* te verkiezen is, en men, dezelve aanwendende, ongelijk veel minder gevaar loopt van *iritis* en dergelijke toevallen te veroorzaken, dan indien men de *Iridodialyſis* in het werk ſtelt. Of intusſchen deze methode, in gewone gevallen, in het algemeen, boven de *Iridectomie*, vooral volgens de methode van onzen ervaren landgenoot Dr. MENSERT in het werk geſteld, verkiesbaar zij, is eene vraag, welke Rec. niet gaarne bevestigend zou willen beantwoorden. Indachtig aan de gulden ſpreuk: *amicus Socrates, amicus Plato, ſed magis amica veritas*, komt het hem, met de ſtriktſte onpartijdigheid en ongekreukte waarheidsliefde zullende beſliſſen tusſchen de betrekkelijke waarde dezer twee uitvindingen, welke de eene en de andere op den

vaderlandschen bodem zijn voortgesproten, dus beide als Nederlandsch eigendom moeten beschouwd worden, onder verbetering voor, dat beide deze vermaarde Heelkundigen, de een de *Iridectochalysis*, en de ander de *Iridectomie*, uit een te ongunstig gezigtpunt beschouwen. Reeds te voren, *Letteroeff.* Jan. 1829, No. I, bladz. 17, heeft hij aangetoond, dat de door Dr. MENSERT aangehaalde ongunstige beoordeeling van den beroemden Franschen Heelkundige DUPUYTREN, nopens de kunstbewerking, om tusschen de lippen der wonden van het horenvlies een gedeelte van den iris te bepalen, op de methode van onzen in het vak der Heelkunst zoo verdienstelijken landgenoot VAN ONSENOORT, de verplaatsing namelijk der pupil met inklemming in den harden oogrok, geen steek houden kan en door de ervaring wederlegd wordt; zijnde hij thans in dit zijn gevoelen meer en meer versterkt, daar Dr. VAN ONSENOORT in de voor ons liggende Verhandeling door niet minder dan negen waarnemingen proefondervindelijk bewezen heeft, dat men de *Iridectochalysis* in alle mogelijke rigtingen met een gewenscht gevolg kan in het werk stellen, en dat deze kunstbewerking, volgens zijne methode met de vereischte omzigtigheid en dexteriteit aangewend, noch meer vrees voor ernstige ontstekingstoevallen oplevert, dan de eenvoudige *Iridodialysis*, noch door de uitzakking van het regenboogsvlies tot eene hinderlijke, soms moeijelijk te genezen ziekte aanleiding geeft; zoodat Rec. door deze Verhandeling en bijgevoegde waarnemingen thans ten volle overtuigd is, dat in alle zoodanige gevallen, waarin de *Iridectomie*, volgens de verbeterde methode van Dr. MENSERT, niet wel aan te raden is, niet de *Iridodialysis*, maar de kunstmatige verplaatsing der pupil, met de inklemming in het harde oogvlies van een gedeelte des oogappelrands van den regenboog, te verkiezen is; doch dat men, in gewone gevallen, aan de *Iridectomie*, volgens de manier van Dr. MENSERT beoefend, boven de *Coreparelkysis* van Dr. VAN ONSENOORT de voorkeur te geven hebbe, omdat dezelve veel minder aan toevalligheden onderworpen is, aan veel minder gevaar voor ernstige ontstekingachtige toevallen is blootgesteld, en men door dezelve veel gepaster het doel, waartoe deze kunstbewerking is uitgedacht, bereiken kan, dewijl men door de uitsnijding van een rond stukje uit het regenboogsvlies den oogappel op eene bepaalde plaats herstelt, en aan denzelven eene meer met de natuur overeenkomende gedaante verschaft, en eindelijk

omdat de tegen dezelve te berde gebragte bedenkingen of in 't geheel geen steek houden, of voor 't minst zeer overdreven zijn. Het is zoo, Dr. VAN ONSENOORT zegt, op bladz. 26 dezer Verhandeling, dat men in allen gevalle door de ondervinding weet, dat de vorm van den oogappel, welke zich volgens zijne manier van kunstbewerking vooraf niet wel bepalen laat, weinig of niet op het zien afdoet, en dat zulks onder anderen door WARDROP bewezen is. Wij hebben dus dien Schrijver er op nagezien, en wel in zijn beroemd werk, *Essays on the morbid Anatomy of the human Eye*, Vol. II, *London*, 1818. Chapt. XXI, handelende over de veranderingen in den vorm des oogappels, bladz. 37 tot 42, een aantal voorbeelden aangehaald gevonden, waarin de pupil, door toevallige omstandigheden, een' langwerpigen irregulieren vorm had aangenomen, maar vruchteloos naar eenig argument ter staving van het door den Heer VAN ONSENOORT gezegde gezocht; weshalve de Schrijver hier blijkbaar twee zeer verschillende denkbeelden verwart; die, namelijk, dat de natuurlijke ronde vorm van de pupil soms veranderd kan worden; of wel door *malconformatie* of eene ziekelijke aandoening veranderd wordt aangetroffen, zonder dat zulks echter daarom het zien belet; en die, dat de vorm van de pupil niets tot het zien zou afdoen: het eerste denkbeeld is volkomen overeenkomstig met de hieromtrent gedane waarnemingen, gelijk zulks door WARDROP en anderen bewezen is; doch het laatste behoort uitsluitend aan Dr. VAN ONSENOORT, en daarmede kunnen wij ons zoo gaaf niet vereenigen, maar stellen integendeel vast, dat het voor de deugdelijkheid van het zien wel het meest doeltreffende zal zijn, om zoo veel mogelijk de natuur na te volgen, en in alle gevallen, waarin het doenlijk is, een' ronden oogappel te maken.

De tweede tegenwerping, door Dr. VAN ONSENOORT tegen de vorming eens kunstigen oogappels door de verdeeling der *cornea* aangevoerd, zijn de jammerlijke gevolgen van deze operatie, volgens SCARPA, uit hoofde der aanmerkelijke uitgestrektheid, welke men aan de insnijding van het doorschijnend horenvlies hier geven moet, in verhouding tot deszelfs omtrek. Edoch vooreerst verliest deze tegenwerping bij de nadere inzage van het werk zelve al zijne kracht, daar het alsdan overtuigend blijkt, dat de beroemde SCARPA hier alleen bedoelt het zeer gering getal van die gevallen der toe-

fluiting van den oogappel, welke hij als een gevolg van de operatie van den *cataract* door *extractie* of *depressie* gezien en behandeld heeft, en waarin hij betuigt, nooit te hebben kunnen besluiten om de *cornea* te openen, ten einde met de schaar eene perpendiculaire snede in den iris te vormen, wel bekend met de zware en menigvuldige toevallen, die het openen van het horenvlies in reeds aangedane oogen vergezellen, namelijk eene sterke inwendige oogontsteking, kramp, en eene ziekelijke vermeerderde gevoeligheid van het gezigt (*Traité pratique des maladies des yeux*, Tom. II. p. 139, sec. edit. *Paris*, 1807); zoodat het gevoelen van dien beroemden Heelkundige te dezen opzigte geenszins op praktische, maar op louter theoretische gronden rust. Ten andere is het hier door den Schrijver te berde gebragte argument van zoodanigen aard, dat hetzelve, te veel bewijzende, volstrekt niets bewijst. Immers is hier geenszins de quæstie omtrent de jammerlijke gevolgen, welke de te groote doorsnijding van het doorschijnend horenvlies naar zich sleept; deze beamen wij ten volle; maar de *cardo rei* is hier, of in de *Iridectomie*, volgens de methode van Dr. MENSERT in het werk gesteld, de insnijding van het doorschijnend horenvlies in verhouding tot deszelfs omtrek te uitgestrekt is, en of er in deze gevallen gegronde vrees voor dergelijke jammerlijke gevolgen bestaat; dit laatste nu ontkennen wij stellig, gelijk hetzelve door de ondervinding volkomen wordt gelogenstraft, welke ons proefondervindelijk leeraart, dat de *Iridectomie* geene zoodanige gevolgen te wege brengt, en zelfs dat bij vele patiënten, door Dr. MENSERT per extractie geopereerd, het na verloop van tijd vaak uiterst moeijelijk, ja soms onmogelijk is, de geëicatriseerde plaats in het doorschijnend horenvlies te kunnen aanwijzen.

De derde, door den Heer VAN ONSENOORT, tegen de *Iridectomie* geopperde bedenking, dat men tot hiertoe maar zeldzaam heeft mogen slagen, om in ééns, of met ééne snede, een geheel rond stuk uit dit vlies weg te nemen, is insgelijks van dien aard, dat zij, wel verre van de waarde der door MENSERT uitgedachte methode eenigermate te verminderen, integendeel ten sterkste voor dezelve pleit; dewijl hierin juist de eigenlijke waarde der uitvinding van Dr. MENSERT gelegen is, dat hij proefondervindelijk gestaafd heeft, dat deze kunstbewerking, naar zijne methode in 't werk gesteld, met een volkomen gevolg is bekroond geworden, en

dat de doorsnijding van het doorschijnend horenvlies, naar zijne manier met de vereischte voorzigtigheid en behendigheid verrigt, doorgaans geen van de door SCARPA zoo zeer gevreesde onheilen naar zich sleept, maar gewoonlijk zeer goed geneest.

Eindelijk, offchoon wij van harte wenschen, dat de deugdelijkheid van het door Dr. VAN ONSENOORT uitgevonden instrument door nadere welgeslaagde waarnemingen *in corpore vivo* ten volle moge bevestigd worden, zoo levert, onzes oordeels, noch de beschrijving van hetzelve, noch de beschouwing van deszelfs afbeelding genoegzamen grond op, om dit instrument van Dr. VAN ONSENOORT, hetwelk uit een snijdenden schuiver, of uit een lancetvormig hol en bol mesje, benevens een tangetje, waarvan het bovenste blad korter dan het onderste is, bestaat, en welk mesje en tangetje bewegelijk zijn, en aldus door een zeer geoefend kunstgenoot moeten aangewend worden, te kunnen vergelijken met, veel min den voorrang toe te kennen boven de veel eenvoudiger en veel zekerder dubbele schaar van Dr. MENSERT. Zelfs wil Rec. niet ontveinzen, dat het hem eenigzins moeijelijk valt te begrijpen, hoe er met het voorgestelde instrument een regelmatig stukje uit den iris zou kunnen worden uitgesneden; zoodat, zoo lang de Schrijver niet alleen door nadere proefnemingen de bruikbaarheid en deugdelijkheid van dit zijn instrument zal gestaafd hebben, maar ook ons daarenboven medegedeeld heeft, hoe vele proeven er door hem genomen zijn, om zulk eene uitkomst te verkrijgen, wij voor ons niet aarzelen, om in het algemeen, of in gewone gevallen, aan de *Iridectomie*, volgens de manier van Dr. MENSERT, de voorkeur toe te kennen.

Verre zij het intusschen van ons, door de in het midden gebragte bedenkingen, de waarde dezer Verhandeling, of de geneeskundige verdiensten van onzen, in zijn vak te regt beroemden, kunstgenoot, Dr. VAN ONSENOORT, slechts eenigermate te willen verkleinen. Integendeel is ons deze op den vaderlandschen bodem geteelde hoogstgewigtige bijdrage ter volmaking der Oogheelkunst uiterst welkom, en dezelve sluit zich als 't ware aan de Verhandeling van Dr. MENSERT aan, ja helpt daar, waar deze methode niet meer hulp verschaffen kan. Immers, offchoon wij in het algemeen de eene methode verre boven de andere verkiezen, zoo kunnen wij echter niet nalaten aan te merken, dat alle de uitgevon-

dene methoden meer of min beproefd en beoefend zijn, en dat allen, de eene meer, de andere min, gunstige uitkomsten hebben opgeleverd; en geen wonder, *variis modis bene fit*. Dit is vooral waar met betrekking tot de oogziekten. Men herinnere zich flechts, dat ter zelfder tijd, dat de beroemde SCARPA de uitneming van den *cataract* voor de nederdrukking verwisfelde, de niet minder verdienstelijke Oostenrijksche Oogarts BEER de eerste boven de laatste verkoos, en dat zij dus beiden ter goeder trouwe een' tegengestelden weg insloegen; en men zal met ons moeten instemmen, *quod medicorum dissensus medicinae est perfectio*, en het met den Schrijver volkomen eens zijn, dat geene methode bij uitsluiting, met verdringing der andere bestaande, alleen behoort te worden aangewend, en dat men het toppunt der kunst te zeer genaderd is, dan dat men de voorkeur van eene eenige methode voor alle voorkomende of bestaande gevallen zou kunnen dulden, maar dat deze laatste de wijzigingen der eerste, welke de omstandigheden vorderen, moeten bepalen.

Rec. eindigt deze recensie met den verdienstelijken Schrijver, in naam van het geneeskundig Publiek, zijnen hartelijken dank te betuigen voor deze voortreffelijke bijdrage ter volmaking der Oogheelkunst. Hij verzekert Dr. VAN ONSENOORT, deszelfs aangekondigd werk over de Oogziekten met de vurigste belangstelling te gemoet te zien, en neemt voorts deze gelegenheid waar, om hem, inzonderheid in het belang der kweekelingen in de Heelkunst, dringend te verzoeken, beide zijne Operative en Geneeskundige Heelkunst, van welke twee werken het vervolg reeds sedert lang door het geneeskundig Publiek met het uiterst verlangen is te gemoet gezien, zoo spoedig doenlijk verder af te werken, en op die wijze zijne zoo wèl begonnen taak ten algemeenen nutte te voltooijen.

Schoonheden uit de Zede-, Natuur- en Aardrijkskunde, vervat in de nagelatene Schriften, meest Verhandelingen, van den Heer HENDRIK PAUL KRETSCHMER, *in leven Leeraar in de Wis-, Natuur- en Aardrijkskunde te Zutphen, Voorzitter van het aldaar gevestigd Departement der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, enz. Verzameld en in orde gebragt door* JAN PROVILY, *openbaar Onder-*

wijzer en Kostschoolhouder te Moerdijk. Te Breda, bij Broese en Comp. 1829. *In gr. 8vo. XX,* 276 *bl. f* 2-60.

Bij Rec. kwam wel eens de bedenking op, of en wanneer men rekenen mag, vrijheid te hebben, om geschriften van een ander, welke niet voor de pers bestemd zijn, na diens dood uit te geven. En kunnen redenen zijn, welke het schijnen te billijken. Of dit nu hier het geval zij, zoude nog in twijfel getrokken mogen worden. Hetgene wordt aangeboden, is meerendeels in het openbaar uitgesproken, en alzoo door den schrijver ten algemeenen nutte zijner medemenschen bestemd; maar niet alles, wat den hoorder op eene aangename of nuttige wijze bezig houdt, kan den lezer hetzelfde genoegen verschaffen. Wanneer de spreker in eenen kring van vrienden en bekenden optreedt, werken dikwerf verscheidene omstandigheden mede, om belangstelling te wekken, terwijl het gebrekkige minder wordt opgemerkt, of althans gereedelijk verschooning vindt. Welligt ware het beter geweest, dat de verzamelaar althans iets minder uit de nagelatene papieren van den Heer KRETSCHMER ter perse had gegeven. Daar wordt dagelijks, in onderscheidene maatschappijen en gezelschappen, zoo veel verhandeld en gesproken, dat niet alles in druk verschijnen moet, wanneer het slechts middelmatig is, of weinig daar boven zich verheft. Het Zutphensch Departement, waarvan KRETSCHMER, blijkens den langen titel des boeks, *Voorzitter* was, had eerst ook het voornemen, om van diens werk uit te geven; dan, *de overweging*, dus luidt het voorberigt, *dat de Heer* KRETSCHMER *zijne verhandelingen niet gemaakt heeft, om in druk uitgegeven te worden, en dat al zijne stukken, vooral de vroeger door hem geschrevene, met betrekking tot het spraakkunstige gedeelte, hier en daar veel te wenschen overig laten, heeft het Departement van dit voornemen doen afzien. En dit werk nu*, zegt de verzamelaar, *heb ik durven opvatten.* Hij had, namelijk, van den behuwdbroeder des schrijvers *het verlangen vernomen, om die stukken in druk te bezitten.* Hij verzekert verder, *niet blindelings aan het werk gegaan te zijn, maar dat hij door herhaald lezen of overschrijven der verhandelingen in den geest van des Heeren* KRETSCHMER'*s wijze van denken en schrijven is trachten (heeft getracht) in te dringen, en eerst daarna met het in orde brengen derzelve langzaam is voortgegaan. Ik beken echter*, voegt hij er nog bij, *som-*

wijlen konde ik niet dan bezwaarlijk den schrijver volgen, en zijne kernachtige uitdrukkingen zoo verstaan, als zij verstaan moeten worden. Wij ontvangen dus de stukken niet zoodanig, als die uit de pen des schrijvers zijn gevloeid. Ten gevolge van haast bij het opstellen was wel eens *de zinscheiding geheel en al verwaarloosd.* Doch de verzamelaar heeft zich wel veel *denken* en *vergelijken* willen getroosten, om *geene geheel nieuwe volzinnen te maken, hetwelk hij voorgenomen had te vermijden.* Alwaarom hij dan ook de *toegevendheid* van beoordeelaren inroept, *dat hij deze opstellen niet beter konde doen voor den dag komen.*

Zoodanig voorberigt schijnt het werk niet zeer aan te bevelen; nogtans is hetzelve van dien aard, dat het aan menig lezer wel genoegen, en eenig nut ook, kan verschaffen. Op de voorrede des verzamelaars volgt een Levensberigt van KRETSCHMER, en eene Rouwklagt over zijnen vroegen dood; voorts van den schrijver zelven, I en II. *Overdenkingen in eenzame uren van lijden.* Onder dit opschrift worden dertien kleine stukjes, als zoo vele overdenkingen in even zoo vele uren, gegeven. Dezelve behelzen menige goede gedachte; maar het geheel wilde toch aan Rec. niet regt bevallen. Bezwaarlijk kan men oórdeelen over de aandoeningen van een' ander, die in lijden is — het gevoel ondergaat velerlei wijzigingen, en openbaart zich met veel verscheidenheid; in overdenkingen, die men uitgeeft, ten nutte van natuurgenooten, zou Rec. meer kalmte, gelatenheid en zachten ootmoed verlangen. Te veel schijnt hier de hartstogt te spreken — de stijl is wel eens te gekunsteld, te bloemrijk, te veel opgesierd met gezochte beelden. Beter zou verhevene eenvoudigheid passen, die het harte treft en roert. De schrijver had gelukkiger in de keuze der woorden kunnen zijn. Uit verscheidene, onder het lezen aangestipte, plaatsen worde slechts eene enkele hier medegedeeld: „ Dat het woord „ *Graf* den verstokten booswicht doe sidderen, — mij is hij, „ (wie?) een melodieuze toon, die met eene harmonische „ stemming mijne te hoog gespannene zenuwen aandoet! Wat „ zoude ik zijn, wanneer ik, zonder door u gelouterd (?), „ de zalen der eeuwigheid betrad? Aan dit bouwvallige ligchaam gebonden, zoude ik langs den grond kruipen; mijne „ aardsche oogen zouden niets zien, door te veel te zien; „ de toonen der Hemelkoren zouden als duizendvoudige don„ ders, mij in de ooren brullen." Doch welligt zou de Heer

KRETSCHMER zelf nooit tot de uitgave dezer overdenkingen besloten, of althans, bij nadere inzage, deze en gene min gepaste uitdrukking veranderd hebben. Op bl. 27 wordt gezegd, maar niet bewezen, dat de rede ons de onsterfelijkheid leert, al had de Heiland ons *niet ingelicht in de geheimen der eeuwigheid.* Het zoo dikwerf gebruikte beeld van de rups heeft, wèl beschouwd, weinig te beteekenen; na de gedaanteverwisseling leeft dezelve, als vlinder, niet lang. Tot de uitdrukkingen, welke ligt misduid en voor zekere menschen dus gevaarlijk zouden kunnen worden, behoort bl. 38: „Slechts den (de) wil, om goed te doen, en mijne zonden „zijn mij vergeven! Jezus roept mij. In de ure des doods „leg ik mijne zonden aan zijne voeten neder, en — zij zijn „niet meer." Zoo ook bl. 65: „Was de moordenaar aan „het kruis dan een heilige? En al waren mijne overtredin„gen nog zoo menigvuldig, zoude het lijden der Godheid „zelve (? ? ?) deze schuld, hoe zwaar dan ook, niet kunnen „voldoen? Ja, ook ik kom tot U, o Jezus! offschoon be„laden met den last der zonde! Aan uwe voeten leg ik „dezelve (den last) neder, en fluit gerust mijne oogen, om „in de eeuwigheid te ontwaken!" De man, die dit schreef, was eens twijfelaar en ongeloovige: hoe na grenzen zekere uitersten aan elkander!

Nu volgen verhandelingen of voorlezingen, waarop minder is aan te merken. De meesten althans zullen met genoegen gelezen worden, al is het ook, dat men hier niet vindt, dan hetgene reeds meermalen werd gezegd. Het opschrift der eerste, onder III, is: *De mensch is bestemd, om op alle plaatsen van den aardbol te kunnen leven.* — In IV wordt betoogd, dat *de mensch de wederwaardigheden dezes levens met geduld moet weten te verdragen. Den ingewijden in de school* (?) *der tegenspoeden*, en *allen, die door het gewigt der wederwaardigheden nedergedrukt worden*, roept de spreker toe, om *bij eenen helderen avond hunne woning te verlaten en den hemel aan te staren, dewijl dáár, aan de gewelven des uitspansels, de Voorzienigheid, met schitterende glansen, eenen zachten, eenen zekeren, eenen goddelijken troost voor hen schreef.* En waarin bestaat dan deze troost? „Ziet, hoe dáár werelden, dui„zend en duizenden, maar grooter, dan de onze, even als „deze, om de gemeenschappelijke bron des lichts draaijen! „In verbazend groote kringen wentelen zij daarhenen, die „ontzettende gevaarten, en keeren op vast bepaalde tijden

„ terug. — Menschen, bewoners dezer aarde! zoudt gij kla-
„ gen, zoudt gij morren? Voor den Sirius is onze zon nog
„ eene lichtende stip aan den hemel; maar nog verder naar
„ de Capella is zij reeds onzigtbaar, terwijl de bewoner van
„ Uranus welligt het bestaan onzer aarde reeds als onmogelijk
„ stelt..... Klein, verbazend klein, worden bij deze denk-
„ beelden al onze handelingen, al onze lotgevallen, al onze
„ wederwaardigheden; ja, zelfs de waarde van ons aanzijn
„ verliest zich in het grenzenloos geheel. En wij zijn onte-
„ vreden, wanneer toevallen, welke iederen oogenblik kun-
„ nen verkeeren (?), onze rust, eene voor ons zelven na-
„ deelige rust, storen? — Alle wederwaardigheden dezer
„ aarde zijn niets!....." Welligt zullen deze troostgronden, van de sterrekunde ontleend, niet even krachtig voor elken lijder bevonden worden. Na den zoo hoog gestemden aanhef zoude men hier wat meer verwacht hebben. — Over *den snellen voortgang van kunsten en wetenschappen* worden, V, eenige niet onbelangrijke aanmerkingen medegedeeld. Of wel alle hoorders of lezers zullen vatten, wat de spreker, bl. 120, door den *toestand der Elizeërs* verstaan wil hebben, zou men in twijfel mogen trekken. — *Openlijke Vergadering van den 6den Januarij* 1819 is het opschrift van VI, waarin de volgende stukken voorkomen: 1. Aanspraak bij het openen der Vergadering. 2. Verhandeling over de vraag: waarin bestaan de zwarigheden, die een eerstbeginnende beoefenaar der wiskunde ontmoet, en welke zijn de hulpmiddelen om dezelve uit den weg te ruimen? 3. Aanspraak aan den Heer STORK, Med. Doctor te Zutphen, bij het uitreiken van eerpenningen aan zijn Wel Ed. 4. Aanspraak bij het sluiten der Vergadering. Hoe goed alles is, wat onder 1, 3 en 4 gezegd wordt, voor den lezer, die met de omstandigheden niet bekend is, heeft het minder waarde. — De Voorlezing over *de eenheid van het nieuwe stelsel van Maten en Gewigten*, VII, behelst eene korte opgave der geschiedenis van het zoeken eener vaste en onveranderlijke grondmaat. — *De Eclipsen, uit een sterre-, natuur- en zedekundig oogpunt beschouwd*, maken den inhoud van VIII uit. Een luimig opstel, dat zeker bij de mondelijke voordragt wel voldaan zal hebben, en ook nu nog den lezer op eene niet onaangename wijze kan bezig houden, offschoon het blijken van overhaasting draagt, en welligt meer uitgewerkt zou zijn, had de maker meer tijd daaraan kunnen besteden, of hetzelve door den druk gemeen

willen maken. — IX. *Korte Redevoeringen, ter gelegenheid van twee verschillende prijsuitdeelingen aan de leerlingen der Teekenschool van het Departement Tot Nut van 't Algemeen, de laatste gehouden den 5 Maart* 1822. Zoodanige aanspraken mogen waarde voor het oogenblik hebben, men moest dezelve niet laten drukken. — X. Verhandeling over *de noodzakelijkheid der tegenspoeden in dit leven.* Een dikwerf behandeld, maar nog altijd belangrijk onderwerp, dat van onderscheidene kanten beschouwd kan worden. Dat de steller, *door twintig jaren vol lijden, een regt verkregen heeft, om van de werking der smarten te spreken,* zal wel niemand in twijfel willen trekken. De inhoud komt hierop neder, dat smart, daar het genoegen niet in staat is om zoodanigen prikkel daar te stellen, den mensch tot werkzaamheid moet opwekken en bij voortduring aansporen; terwijl *tegenspoeden de kenteekenen* (?) *zijn, die het onheil op zijnen weg gesteld heeft, en aangemerkt mogen worden als de bakenen* (*baken*) *die hem tot den terugkeer aanmanen, wanneer hij in gevaar is om af te wijken.* Van zoodanigen lijder had men iets meer en iets beters over het nut des tegenspoeds mogen verwachten. — XI. *Beschouwing van den Sterrenhemel.* Een welgesteld stuk, dat men met genoegen leest. Bij herhaling staat hier *paralactische hoek;* het kunstwoord is *parallaxis.* — XII. *Korte Redevoering op den laatsten avond eens jaars.* Ja, wel kort is deze gelegenheidsrede. Als men de ingevlochtene versjes afzondert, beslaat dezelve naauwelijks vijf bladzijden, en kan dus niet veel behelzen, dat bijzonder merkwaardig is, of niet meermalen bij dergelijke wisseling werd aangemerkt.

Uit het Levensberigt blijkt, dat de Heer KRETSCHMER een werkzaam en verdienstelijk man was. De verzamelaar, die uit de nagelatene papieren nog meer wil in het licht geven, zij voorzigtiger in de keuze, en late niet drukken, wat voor het algemeen van weinig belang is, of de beschavende hand nog noodig had, en zeker door den maker zelven zoo niet aangeboden zou zijn. Weinige stukken uit den grooten voorraad hadden dan welligt aan het loffelijk oogmerk voldaan. Taalfouten, welke zijn ingeslopen, zullen, ook zonder opzettelijke aanwijzing, door den onderwijzer der jeugd zelven, die de uitgave bezorgde, wel opgemerkt worden. Hier en daar zou op de keuze der woorden nog al iets aan te merken zijn, b v. bl. 150. *enge werkingscirkel* — waarom niet liever het gewone *werkkring?* Op de volgende bladzijde

vindt men deze min gepaste uitdrukking: „ De duister„ nis *in de* toekomst was voor den mensch altijd terugſchrik„ kende; een blik op dezelve *vormt den geest tot ongeſpan„ nenheid.*" Waartoe ook op den titel: *Voorzitter van het aldaar gevestigd Departement der Maatſchappij: Tot Nut van 't Algemeen, enz.?* Was misſchien KRETSCHMER ook Lid der *Maatſchappij van Weldadigheid*, en van die *tot zedelijke verbetering der Gevangenen*, van *Bijbel-* of *Zendelinggenootſchap?* Maar, Heer PROVILY! met zoodanig iets pronkt men immers niet op het uithangbord.

Gedichten van L. VAN DEN BROEK. *Te Rotterdam, bij* de Wed. J. Allart. 1828. *In gr. 8vo.* 216 *Bladz. f* 2 - 50.

In dezen lijvigen bundel van eenen jeugdigen Dichter, die zich, blijkens zijne Voorrede, nog geenszins op den top des zangbergs waant, maar het gevoelt, dat hij goeden raad en teregtwijzing noodig heeft, vertoont zich op iedere bladzijde een voortreffelijke aanleg voor de beoefening der edelſte kunst. De Muze heeft hem ontegenzeggelijk de gave der poëzij verleend; en zoo hij dezelve met eene diepere kennis onzer taal, maar vooral ook met eene vlijtige ſtudie der eerſte meesters in het vak en eene onverbiddelijke zelfbeoordeeling, die eerst na herhaalde omwerking voldaan is, weet te verbinden, dan durven wij hem den lauwer van Apollo gerustelijk beloven. Zijne gebreken vloeijen niet uit armoede aan beelden en dichterlijke uitdrukkingen, maar veeleer uit te groote weelderigheid in dezelve voort; hij vat zijne onderwerpen ſtout genoeg, ja dikwijls zelfs te hoogdravend, op; maar mist die geleidelijke orde, dat geheim der zamenſchakeling door geſchikte overgangen, die helderheid en klaarheid van het geheel en der bijzondere deelen, welke vereenigd die harmoniſche zamenſtemming vormen, die wij met den naam van dichterlijke eenheid beſtempelen, het hoofdvereischte zoo wel als het moeijelijkſte gedeelte der kunst, en ſlechts door onafgebrokene en bedaarde beoefening der beste modellen te verkrijgen.

Nergens ziet men de gegrondheid dezer oordeelvelling meer bevestigd, dan in de beide ſtukken van langeren adem, welke deze verzameling openen, en tot onderwerpen hebben *Philips*

van Marnix en *Nederlands Koophandel*. Gelijk het toeval ze den Dichter aanbood, zijn de denkbeelden hier door elkander gesmeten, en niet het eene uit het andere geleidelijk ontwikkeld; dikwijls vindt men hier kostbare paarlen, maar zij zijn door geen onmerkbaar snoer aan elkander geregen. Een treurig, maar noodzakelijk gevolg hiervan is, dat de Dichter tegen wil en dank dikwijls tot reeds eenmaal aangeduide denkbeelden terugkeert, en reeds eenmaal gebezigde uitdrukkingen bijna woordelijk herhaalt. Men telle eens, hoe dikwijls in het Lofdicht op *Marnix* een nacht Nederland bedekt, en de zon hetzelve weder komt bestralen, en hoe veelvuldig de vergelijking met leeuwen is aangebragt. In *Nederlands Koophandel*, daarentegen, zijn de telkens wederkeerende denkbeelden het hechten van een' steen aan eene kroon, en het koopen van goud voor zweet; bij voorb.:

Bl. 23. 't Was ook uw taak een steen aan Neêrlands kroon te hechten.
27. Door fonklend keurgesteent te hechten aan de *stangen* (?) (der kroonen.)
— Hecht, mijn gezanten! hecht een steen aan Neêrlands kroon.
— Dat land . . . .
Praalt met smaragdenglans aan de eerkroon van Euroop.
29. Dat was een steen te min aan de eedle scheppingskroon.
30. De schoonste diamant werd aan uw kroon gehecht.
37. Gij zijt een eedle steen aan Neêrlands gloriekroon.
— De schoonste diamant zal tintlen aan uw kroon.
40. De schoonste keursteen opgedolven,
Die aan den diadeem van Neêrlands schedel (!) blonk.

Dus negenmalen in hetzelfde dichtstuk! Waarlijk, voor de weelderige verkwisting van dichterlijke vergelijkingen en uitdrukkingen, welke men overal aantreft, ruilden wij gaarne eenigen meerderen rijkdom aan waarlijk nieuwe of treffende denkbeelden; en VAN DEN BROEK zal wèl doen van te trachten om dien te verzamelen. Ook op verscheidene andere plaatsen heeft hij het ongeluk van geheele coupletten van zichzelven uit te schrijven. Zoo is b. v. de heerlijke schildering, op bl. 87:

De dood, op wreeden roof gevat,
Hukt zich in 't schuimend bruischend nat,
Dat over dijk en dammen spat,

En steekt zijne armen uit de baren,
En strekt zijne ijzren klaauwen uit,
En sleurt den aangegrepen buit
In 's afgronds opgesperde kaken.

dikwijls *letterlijk* overgenomen op bl. 105, waar zij daarenboven in de gedachteverbinding zeer slecht te pas komt.

Beef, verwaande sterveling!
Dat hij, *hukkende* in de golven,
D' ijzren klaauw naar offers strekt
Die, door zwalpend nat bedekt,
Overgraven, overdolven,
Stervend worstlen naar den grond; ....
Sterveling! de dood gaat rond!

Nog een staaltje:

Al dreigt een tastbre duisternis,
Die 't ruim der toekomst houdt verborgen;
God, die de God der Lichten is,
Zal als een teeder Vader zorgen. (Bl. 94.)

Al dwarrelt voor onze oogen
Een tastbre duisternis,
Hij zetelt in den hoogen,
Die God der Lichten is. (Bl. 122.)

Meerdere plaatsen konden wij aanwijzen; doch dit zij genoeg ter waarschuwing voor een gebrek, dat men niet genoeg vermijden kan, daar men zich zoo ligt aan hetzelve overgeeft, en daardoor de welverdiende blaam van armoede aan denkbeelden op zich laadt.

Van eenen anderen aard is eene tweede hoofdzonde, aan welke VAN DEN BROEK zich schuldig maakt, die namelijk van met hoogklinkende woorden dikwijls niets anders dan volslagen onzin te zeggen; eene klip, op welke jonge Dichters met eene vurige verbeeldingskracht te vaak schipbreuk lijden; zoodat men bijna zoude gelooven, dat zij zich meer naar SWANENBURG dan naar HOOFT en VONDEL vormden. Men leze b. v., in den aanhef van het gedicht op *Marnix*, het grootste gedeelte der 2de en 3de bladz. van 't

Die vloekbre geest des kwaads, zijn helsch verblijf ontweken,
Omzweefde gansch Europe en liet zijn *sporen steken* (!!)
De sporen, rood van bloed, door vlammen droog *gelekt*.
tot:
En deed zijn heerschappij nog vele slaven knielen,
Een sprank van 't Godlijk vuur ontgloeide duizend zielen.

en beproeve het, om de verscheidenaardigste overdragtelijke spreekwijzen, welke zich daar verdringen, met elkander in overeenstemming en op het eenig onderwerp, dat den Dichter voor den geest zweefde, terug te brengen, en men zal, na vele vergeefsche moeite, onwillekeurig gedwongen worden, om hem zijne eigene daar gebezigde woorden eenigzins veranderd na te zeggen:

En de uitgespatte vonk
Doet ons den chaos zien, waarin 't gedicht verzonk. (Bl. 3.)

Ook de *Handel*, schoon minder met dit gebrek besmet, is daarvan niet vrij. Men bezie eens naauwkeurig deze toespraak aan Nederland, bl. 30:

Wat maatlooze Oceaan ook de aarde *in deelen sneed*,
Toch was hij dienstbaar, waar ge uw wetten gelden deedt.
Gij baandet u een spoor door Noord- en Zuidergolven,
Door bank en klip bepaald, in eeuwig ijs bedolven.
Zoo toonde zich de zon: zoo brak hij glansrijk aan,
De dageraad uws roems, *die heerlijk op moest gaan;*
Wiens onverdraagbre glans, ten middag eens geklommen,
Met achtbre majesteit Euroop zou doen verstommen.
Gij spreiddet heinde en ver uw grootheid over de aard;
Gij, een onmerkbre vlek op 's werelds groote kaart,
Welks helle gloed verrukt en ieder straalt in de oogen;
Gelijk een nevelvlek aan breede starrenbogen,
Uit zonnen zaamgesteld, waarvoor men de oogen sluit,
Zoo spreiddet gij uw glans op heel Europa uit.

Behalve eene dubbele herhaling en een paar noodelooze halve stopregels, om van dat snijden der aarde als van een' appel niet te gewagen, vindt men hier eenen baren onzin omtrent de nevelvlekken. Waarlijk, derzelver licht is zoo flaauw, dat men ze naauwelijks aan den hemel ontdekken kan; en

hier straalen zij zoo fel, dat men er de oogen voor sluiten moet. Men bedenke zich toch eerst, of de vergelijkingen wel passen, vóór dat men ze nederschrijft.

Doch er is nog zoo veel in dezen dikken en vrij zuinig gedrukten bundel, dat wij van deze beide uitgebreidere gedichten moeten afstappen, om eenige plaats voor de vermelding van het overige open te houden. Onder het afzonderlijke opschrift: *Proeven van Oostersche Poëzij*, ontvangen wij eenige kleine stukjes, in welke wij gaarne erkennen, dat eene warmere tint heerscht, dan anders in onze letterkunde gewoonlijk is; maar derzelver trant is echter te verschillend van de stoute en gloeijende dichtsoort der Oosterlingen, dan dat deze benaming zeer gepast zoude zijn. Over het algemeen zijn deze versjes lief en bevallig; doch vooral in het eerste, *Middernacht* getiteld, mist men al weder helderheid en klaarheid, en na hetzelve gelezen te hebben, vraagt men zich te vergeefs af, wat de Dichter eigenlijk met hetzelve bedoeld hebbe.

Voor de Lyrische poëzij heeft VAN DEN BROEK, gelijk allen, die meer vuur en verbeeldingskracht dan wel poëtische beschaving en studie bezitten, misschien den besten aanleg. De *Natuur*, een stuk van langeren adem, bevat heerlijke beschrijvingen en stoute beelden, en heeft eenen rijkdom van gloeijende en dichterlijke uitdrukking, welke ons dikwijls onwillekeurig medesleept. Wij juichen den jongeling toe, die ons zóó de Lente schildert:

Wie heft daar 't hoofd, *vol* blonde haren,
  Bekranst met bloemen, naar omhoog?
  Lieftallig plooit de wenkbraauwboog
  Zich over 't jeugdig fonklend oog;
Zoo rijst zij godlijk uit de baren.
  Triomf, triomf! het feestuur naakt,
  De schepping juicht, de Lente ontwaakt!
Haar blanke borst, versierd met rozen,
  Ontzwelt de wrongen van granaat
En rijst en daalt; haar wangen blozen
  Zoo schoon gelijk de dageraad.

Doch wij moeten tevens betuigen, dat wij hier al weder een aantal overtollige coupletten vonden, welke door de herhalingen, die zij bevatten, eene zekere sleperigheid veroorzaken, het tegenovergestelde van den stouten en snellen gang,

die het eigenaardige is dezer dichtsoort. Ook helderheid en klaarheid ontbreken, en dikwijls worden de schoonste passages door een aangehangen lap ontsierd, die ons geheel in de war brengt. Het 2de en 3de couplet van dezen Lierzang aan de Natuur strekken ten bewijze:

Ja duizend, duizend offers rooken
  In uw gebied, zoo grensloos groot;
  Rol mij ook uw geheimen *bloot!*
  Dan zing ik *hukkende* in uw schoot,
En door uw *eigen* gloed ontstoken.
  Dan zweeft mijn geest verrukt omhoog,
  Al duizelt mij 't verbijsterd oog
Voor 't schittren van uw heldre stralen;
  Toon mij de wondren, die gij *schiep*,
En mogen ze aan uw schedel pralen,
  Dan duik ik paarlen uit het diep.

Wij zouden reeds op het eerste gedeelte van deze *strofe* verscheidene aanmerkingen kunnen maken, maar bepalen ons slechts tot het slot, dat niets dan onzin is. Als de Natuur zoo beleefd is van aan den Dichter de wonderen te toonen, die zij schiep, en ze hem ten gevalle op of om het hoofd plaatste, waarom wil hij dan terstond, zonder eenige voorbereiding, zoo maar eensklaps naar den bodem der zee en er paarlen gaan duiken? Het is ons te hoog, of liever te diep. Verder:

Maar neen, dit kan uw kroon niet tooijen,
  Dat merk van majesteit en magt! —
  Mogt ook de schoonheid van den nacht,
  Vereend met de ongekende pracht
Des daags, zich tot een sluijer plooijen,
  En sloot zij om uw lenden digt,
  Besprenkeld met een stroom van licht
Wat zou die schoonheid; wat die luister?
  Gij zijt de moeder van dat schoon,
Geen strook van licht of straalloos duister
  Strekt u te*n* aangeërfde*n* kroon.

Deze beschrijving, dit beeld is nieuw en hoogdichterlijk, wij erkennen het; doch bij dit alles is het ons vrij duister, wat de Dichter eigenlijk bedoelde. Eene kroon heeft de Natuur,

dit blijkt uit den eersten regel; paarlen mogen er niet aan, dit is desgelijks gezegd; nu wordt er een sluijer beschreven, zoo schoon als men dien denken kan, uit dag en nacht zamengeweven, die bevallig om de lenden der Natuur golft; en, schoon deze sluijer iets geheel anders is dan eene kroon, wordt hij echter tot punt van vergelijking genomen, om te bewijzen, dat de aangeërfde (van wie dan toch?) kroon der Natuur noch uit lichtstrooken, noch uit straalloos duister bestaat. Nu moest er natuurlijk volgen, waaruit dan eigenlijk die wonderkroon bestond; maar VAN DEN BROEK wist het zelf waarschijnlijk niet, spreekt er geen woord meer van, en springt in het volgend couplet op een geheel ander beeld.

Op deze en dergelijke wijze mengt zich hier dikwijls het gebrekkige met het waarachtig schoone; en wij kunnen dus den Jongeling niet genoeg aansporen, om zijnen voortreffelijken aanleg door bedaarde en gezette studie te beschaven en te veredelen. Veel ontbreekt hem nog; doch hij kan dit ontbrekende gemakkelijk verkrijgen, daar hij het hoofdvereischte, de echte dichtergave, bezit. Deze toch blinkt ons uit alle zijne stukjes tegen. Sommige derzelven zijn tamelijk vrij van de boven opgegevene gebreken, en bezitten bij meerdere eenvoudigheid ook meerdere helderheid, gelijk *Onze Vader*, *de Dood*, het lieve *Lenteliedje*, *Nederland en Spanje*, enz. Ook in het luimige en in den verhalenden trant is hij niet ongelukkig; zijne Romance *Graaf Floris* steekt wel wat af bij die van BILDERDIJK op hetzelfde onderwerp, maar zal echter, even als *Ida*, vrij algemeen bevallen.

Het zoude onnoodig zijn, om verder alle de kleinere stukjes te doorloopen; wij gelooven onzen pligt omtrent het publiek en den Dichter zelven vervuld te hebben, door de hoofdgebreken aan te wijzen, en voegen er alleen nog bij, dat VAN DEN BROEK zich vooral moet toeleggen op onze taal, daar hij tegen de verbuiging en de geslachten dikwijls grovelijk zondigt, en ook, schoon in mindere mate, tegen de regelen voor het werktuigelijke onzer poëzij, daar hij nog wel eene enkele keer eene verkeerde insmelting doet; b. v.:

Één ziel en zin, één doel veredeld' hun bedrijf.

of eene noodzakelijke vergeet:

Stort ook de sterke eik, vergrijsd in 't buldrend weder.

Brieven van S., aan den Heer Z.; over het menigvuldig gebruik van Fransche woorden in de Nederduitsche taal, bijzonder in zwang in de aanzienlijke kringen van Amsterdam en den Haag, gevolgd van een schrijven aan de edele jonge dochters van gemelde Hollandsche steden. Te *Amsterdam*, bij J. C. van Kesteren. 1829. *In gr. 8vo. 62 Bl. f* :-60.

De schrijver van dit werkje ergert zich over het al te menigvuldig gebruik van Fransche woorden in onze Nederlandsche moedertaal, daar het Nederduitsch de hulp eener vreemde taal niet behoeft, en die woorden meestal eene zoo ellendige beteekenis blijken te hebben, wanneer men hunnen oorsprong of ware beduidenis opspoort, dat de gene, die ze gebruikt, somtijds de grootste zotheid, en niet zelden de grootste onbeschoftheid uitdrukt, zonder het te weten of zelfs te gissen. Hij bewijst dit in den eersten brief door voorbeelden, als *compliment* voor *groet*, *chapeau* voor *geleider*, *amuseren* en *diverteren* voor *vermaken*, *comedie* voor *schouwburg*, en *tragedie* voor *treurspel*. In den tweeden brief zijn *armée*, *escader*, *generaal*, *generen*, *dejeuneren*, *dineren*, *souperen*, *collationneren* aan de beurt. De derde handelt over *equipage*, *capricieus*, *repeteren*, *komeet*, *tapijt*, *fabrijk* en *manufacturen*; terwijl de vierde, na nog gehandeld te hebben over *bataillon* en *medaillon*, de vraag beantwoordt: *of de taal der Franschen waarlijk die waarde bezit, welke zij, en in navolging van hen, ook wij aan dezelve toekennen.* De schrijver besluit met een afzonderlijk schrijven aan de edele Hollandsche jufferschap, bijzonder aan die van Amsterdam en 's Hage; welke brief eene soort van smeekschrift behelst, om noch in kleeding, noch in taal de Fransche vrouwen na te volgen, maar zich eene oorspronkelijke kleeding te kiezen, en zich bij voorkeur en bij uitsluiting te bedienen van de Nederlandsche taal. De schrijver voert in de vier eerste brieven veel, ja genoeg aan, om zijne ergernis te regtvaardigen over het veelvuldig gebruik van Fransche woorden, zelfs dàn wanneer wij zelven in onze taal daarvoor betere woorden hebben, zoo als *tragedie*, het welk eigenlijk *bokkenzang* beteekent, in plaats van de veel eigenaardiger Nederduitsche benaming *treurspel*. De ontleding van *reculéren* en *eene culbute maken* is wel wat smerig; maar zachte heelmeesters ma-

ken ſtinkende wonden, en het kan geen kwaad, dat zij, die liever dan: *ſchik wat op*, verkiezen te zeggen: *reculez un peu*, weten, dat zij eigenlijk iets zeggen, hetwelk de ſchaamte verbiedt in onze taal letterlijk over te zetten. Het is den ſchrijver dikwijls goed gelukt, gebruik te maken van de gelegenheid, welke zijn onderwerp hem geeft, om boertende de waarheid te zeggen, en het belagchelijke aan te toonen der handelwijze van hen, die onze zoo rijke moedertaal misvormen, door het overmatig invoeren van Franſche woorden in dezelve. Jammer ſlechts, dat de ſchrijver ſoms tot verdediging van zijne zaak, voor welke zoo veel gegronds kan gezegd worden, valsch vernuft bezigt. Bij voorbeeld, om te bewijzen, dat wij in onze taal het woord *repeteren* kunnen misſen, ware het genoegzaam geweest *herhalen* aan te voeren. Maar wij hebben *repeteren* niet van de Franſchen overgenomen, maar even zoo wel als dezen, en misſchien nog vroeger dan dezen, van het Latijnſche *repetere*. De afleiding van het Franſche *péter*, *faire un pét*, moge grappig zijn, zij is geheel valsch, en wordt zelfs daardoor niet bewezen, dat er een woord beſtaat van gelijken klank, maar van geheel andere beteekenis en oorſprong: *repéter*, *péter de nouveau*, hetwelk niet van het Latijnſche *repetere* afkomt, maar een naam is, ontleend van het geluid der zaak (*onomatopepoiemenon* durven wij niet zeggen); want het Franſche *pét* beteekent zoo wel den ſlag van een kanonſchot als — *Mais briſons là desſus*. Ja, dit woordje Fransch ontvalt ons daar, vriend Z., en gij moet het ons vergeven. Het is uwe ſchuld; wij wisten ons daar zoo ſpoedig niet af te maken van uw *pét*, en durfden hem niet, gelijk gij, in duidelijk Hollandsch noemen. — De laatſte brief, aan de edele Hollandſche jufferſchap, enz. levert het bewijs op, dat men in zuiver Nederduitſche woorden Fransch kan ſpreken. Immers wij vinden hier eene opeenhooping van Franſche vleijerijen, aan onze vaderlandſche vrouwen toegezwaaid. Misſchien heeft de ſchrijver zelf gevoeld, dat er iets noodig was, om den indruk uit te wisſchen, dien hij, onder anderen, door zijnen *calembourg*, op bladz. 46, bij zijne zedige lezeresſen verwekt heeft.— Men leze dit werkje met een oordeel des onderſcheids: er is veel in, dat onze goedkeuring wegdraagt; maar de bekwame ſchrijver zorge toch, dat, ingeval hij weder voor het publiek mogt optreden, zijne voortbrengſelen meer bekookt onder deszelfs oog komen.

Galerij van Menschelijke Lotgevallen. Iste en IIde Deel. Te Amsterdam, bij H. Frijlink. 1828. *In gr. 8vo. VIII en 544 Bl. f* 5 - 20.

Hetgeen de titel niet aankondigt berigt de uitgever in het voorberigt, dat wij hier eene verzameling vinden van vertaalde verhalen, en wel, gelijk nader uit den inhoud blijkt, uit het Hoogduitsch. Het schijnt tegenwoordig in den smaak te zijn, om zoodanige verhalen, die reeds in andere bundels, of in het mengelwerk van algemeen bekende tijdschriften, in onze taal zijn uitgegeven, op nieuw, onder eenen nieuwen titel bijeenverzameld, aan het publiek aan te bieden. Dit is in dit werk stellig het geval met de verhalen: *Tegenwoordigheid van geest*, *De zwarte Paruik*, en *Jansje, of de onschuldig veroordeelde. Quintijn Matsijs* kennen wij ook nog van elders; maar het is mogelijk, dat dezen de eer te beurt gevallen is, om door eene gelijktijdige vertaling verdubbeld te worden. Wat de drie eerstgenoemde verhalen betreft, indien zulk een *plagiaat* niet tot dat *stelen* en *rooven* behoort, *hetwelk de Overheid straft*, bestaat er nogtans eene regtbank, voor welke ieder braaf mensch eerbied heeft, en die zulk eene handelwijze, *indien zij voorbedachtelijk geschiede*, veroordeelt. Daar de vertaler voorts, wat de waarde betreft der door hem verzamelde verhalen, toont eenen goeden smaak te hebben, en wij ook aan de taal en den stijl der Nederduitsche uitgave lof moeten geven, willen wij hopen, dat de opneming der genoemde verhalen veroorzaakt is door mindere bekendheid met hetgeen ons publiek reeds bezit. *De Vondeling*, *De Koopman R.*, *De getrouwe Margaretha*, *Het Masker*, *Quintijn Matsijs*, *De geheimzinnige Pelgrim*, en *Helena, of de Vrouw zoo als er weinig zijn*, zijn allen verhalen, wier overbrenging aan onze landgenooten eene aangename lectuur verschaft. Wij raden dus den schrijver, wanneer hij zich weder verledigt, om voortbrengselen van vreemden bodem op onzen grond over te planten, slechts wat meerdere behoedzaamheid aan in de keuze.

Vriendschappelijke Brieven over belangrijke onderwerpen, inzonderheid voor Vrouwen en Meisjes uit den beschaafden stand. Naar het Hoogduitsch van CAROLINA PICHLER. *door* C. TEN HOET, JZ. *Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. 1828. *In gr. 8vo. VI en 179 bl. f* 1 - 70.

Deze Brieven, negen in getal, verdienen de overbrenging in onze taal zeer wel. Inzonderheid voor vrouwen en meisjes bestemd, zullen zij tevens aan mannen en jongelingen welkom wezen, daar de onderwerpen belangrijk genoeg zijn, om ook hunne aandacht te trekken. De oorspronkelijke Schrijfster is bij onzen landaard voordeelig bekend, en haren naam houdt zij ook in deze Brieven staande. Voortreffelijk in zaken, bevallig in vorm, zullen deze Brieven zich zelve genoeg handhaven, zonder dat wij hier uitvoeriger aanbeveling laten volgen. De inhoud derzelven, is: 1. *Over twee hoofdbronnen van tevredenheid en geklag* (dat is, over bescheidenheid en ootmoed, over eigenliefde en ijdelheid); 2 en 3. *over de verkeering met alledaagsche menschen*; 4, 5, 6 en 7. *over de opvoeding van meisjes uit den beschaafden stand*; 8 en 9. *over de Muzijk.* Niemand zal zich de lezing dezer Brieven beklagen. *Tantum.*

Nieuwjaarswenschen van Thomasvaer op de Bruiloft van Kloris en Roosje; in den Amsterdamschen Schouwburg uitgesproken van den 1 Januarij 1802 tot den 1 Januarij 1809; vervaardigd door A. FOKKE, SIMONSZ. *Derde Druk. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1829. *In 8vo. f* :- 75.

Wij betwijfelen, of de dubbele herdruk van deze gelegenheidsgedichtjes wel iets bewijst voor den goeden smaak van het Amsterdamsche publiek. Dat men, ten gevolge van een door jaren gewettigd gebruik, Thomasvaer zijne zegenwenschen over Regering, Commissarissen, Poëten en Burgerij in zijne boerentaal laat uitspreken, daar hebben wij niets tegen; maar dat men dergelijk gekakel, waarin zelden een naïve trek en naauwelijks eene vonk van boerenvernuft gevonden wordt, met zooveel goedkeuring vereerde, dat men het driemaal achter elkander moest drukken, ten einde men lezende nog eenmaal het genot kon herkaauwen, dat men hoorende gesmaakt had, dit is zeker geene lofspraak op den goeden smaak der Amsterdamsche schouwburggangers. Waarlijk, kan er een echt Tooneel bestaan voor zulk een publiek?

Boekbesch. No. X. bl. 442. reg. 27. leze men *yvich*; en bl. 445. reg. 14. *beclothe.*

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst tegen deszelfs hedendaagsche Bestrijders, voor het jaar 1827.

(*Tweede Verslag.*)

De tweede Verhandeling in dezen bundel van het Haagsche Genootschap, waarover ons nu te spreken staat, is meer bijzonder voor den Bijbelvriend en uitlegger van groote waarde. Zij behelst de „ Proeve eener opgave „ van de geschiedkundige berigten, betreffende de Ge„ schiedenis van DAVID, vergeleken met zoodanige ge„ wijde dichtstukken, welke aan hem met zekerheid of „ waarschijnlijkheid toegekend worden." Een ander vaderlandsch Godgeleerde, als uitgever van een *Bijbelsch Huisboek* alreede met lof bekend, de Eerw. C. W. STRONCK, *Theol. Doct.* enz. en Predikant te *Dordrecht*, werd door beoordeelaren voor dezen zijnen arbeid met goud en eere bekroond. Nameloos schrijvende, mogt hij niet voorbij, waar gelijkheid van stof hem daartoe leidde, zich meermalen te beroepen op, of over te wijzen tot bovengenoemde werk; en het verhoogt, in onze oogen, de waarde dezer *Proeve*, dat wij haar als een herhaald onderzoek wegens DAVID's *Psalmen*, tot zijn leven teruggebragt, beschouwen mogen, en daarin de vrucht ontvangen van een diep en geoefend nadenken. Wij missen hier, wel is waar, de bondigheid, die ons zoo zeer behaagde in het betoog van DONKER CURTIUS; maar mogen daarbij niet vergeten, hoe de aard der stoffe medebragt, dat Dr. STRONCK zijn werk op breedere leest moest zetten, bij gelijkheid van onderwerp tot gelijkheid van redekaveling stond te vervallen, en daardoor niet zonder herhaling van eenerlei bewijzen zijne taak kon af-

doen. Men wijte alzoo deze wijdloopigheid niet te onbedacht aan den steller, dewijl de ongeschiktheid des voorstels voor eene beknopte Verhandeling tot eenerlei uitlegkundigen toets en herhaalde vergelijking met de geschiedenis hem gestadige aanleiding gaf (*). Aan het hoofd van zijnen arbeid plaatst de Eerw. STRONCK, I. eenige algemeene aanmerkingen ter voorbereiding tot het voorgenomen onderzoek, en bevat daarin, wat, zijns inziens, vooraf dient geweten, herinnerd en bepaald te worden. Ligt valt het wel, de boeken en hoofddeelen aan te wijzen in den Bijbel, waar het leven en de lotgevallen van DAVID staan opgeteekend, en genoegzaam uitvoerig vermeld zijn. Doch bezwaarlijker is het, de *Psalmen* af te zonderen, welke men, op meerderen of minderen grond, voor *zijn* dichtwerk houden kan. De kenmerken, waaraan dezen zich laten onderscheiden, zijn vierderlei: 1°. Een voor echt te houden opschrift; 2°. gezag van ander Bijbelsch getuigenis; 3°. blijk van toespeling op voorvallen en ontmoetingen, aan DAVID bejegend; 4°. of ook de toon en geest, taal en stijl van den Dichter, vergeleken met *Psalmen*, door hem meer duidelijk in een bepaald tijdstip geschreven.

De aangelegenheid nu van zoodanige opgave en vergelijking, als het Genootschap verlangt, laat zich kennelijk opmerken: want de geschiedenis van DAVID's leven, en nog meer de uitlegkunde der *Psalmen*, mag zich van dat onderzoek veel nut beloven; waarover meer op eene andere plaats. Maar te dezen wèl te slagen, toont zijn Eerw. met nadruk, is ten hoogste bezwaarlijk. De merkwaardige levensgeschiedenis en velerlei lotgevallen van

(*) Wij rekenden ons verpligt tot deze verontschuldiging, welke men echter niet gelieve te houden voor eene *geheele* vrijspraak. Zijn wijdloopige schrijftrant, en te breede omvang van het Iste en ook van het IIIde deel, doet ons vreezen, of misschien zijn Eerw. wel de laatste hand der beschaving heeft mogen leggen aan zijnen arbeid, om dien tot een *meer blijkbaar* geheel te vormen en te verbinden.

dezen meest beroemden Dichter en Koning beslaan in den Bijbel een uitgebreid veld, en aanzienlijk is het getal der liederen, deels aan hem op goed gezag toe te eigenen, deels meer twijfelachtig bewijs dragende van zijne hand. Bovendien omtrent vele gezangen van DAVID heeft het zijne bijzondere moeijelijkheid, den juisten tijd der opstelling te bepalen, dewijl hij meer dan eens aan zware vervolging ten doel was, en ook als Vorst zich bij herhaling ingewikkeld vond in oorlogen, en gezegepraald heeft op zijne vijanden en belagers. Bij mangel van betere en genoegzaam geldige kenmerken, moet dus de taal en dichterlijke toon der *Psalmen*, ook derzelver vergelijking met andere, in eenerlei toestand vervaardigd, zeer veel ter beslissing afdoen. Maar in welk eene verwarrende onzekerheid wordt de navorscher der waarheid op nieuw gebragt door het verbazend en vaak tegen elkander inloopend verschil van gevoelens van vermaarde Uitleggers wegens het doel en den tijd van deze en gene *Psalmen?* Trouwens, terwijl de smaak, de stemming en opvatting des lezers niet zullen nalaten invloed te oefenen op zijn oordeel wegens het gedicht, en deszelfs plaatsing in eenig tijdvak van DAVID's leven, moet er te dezen wel onzekerheid overblijven, en zal verschil van denkwijze, gezigtpunt en toets bij den eenen en anderen zich laten waarnemen, ook na het meest volledig onderzoek over dit vraagstuk. Met gepaste nederigheid daarom heeft STRONCK dit zijn werk, hoezeer met alle vlijt bearbeid, met geenen anderen naam benoemd, dan dien eener *Proeve*, en is hij er verre van af zich te beloven, dat hij eene geheele en algemeene overtuiging en bijval te wachten hebbe. Overigens schetst hij met de meeste bescheidenheid de wijze en de voorzorgen, die hij zich voorstelt, en die hij noodig keurt, om, met ruggezigt en overwijzing op vermaarde voorgangers, door vergelijking der *Psalmen* met DAVID's geschiedenis, den tijd en de gelegenheid van derzelver opstelling na te gaan, en het doel aan te duiden, waartoe ze vervaardigd werden. Men dient zich, namelijk, daarbij geheel in den

toestand des Dichters te verplaatsen, en als in te dringen in zijn harte. Vooral is een kalme en bedachtzame toets der kenmerken des *Psalms* noodig, om over denzelven regt te kunnen oordeelen. Ook bedriegt men zich ligtelijk, en vervalt tot een wraakbaar uiterste, door eenen *Psalm* over iedere kleine omstandigheid in DAVID's leven te vorderen, of wederom uit elke figuurlijke uitdrukking in de *Psalmen* een anders onbekend toeval, den Dichter bejegend, te willen smeden. Maar inzonderheid heeft men zich door eigene beoefening, ondanks verschil van Uitleggers, omtrent den waren zin des lieds te vergewissen, en eigen licht te volgen. Dit tracht zijn Eerw. naar vermogen in acht te nemen, en verkiest hij de Geschiedenis stukswijze mede te deelen; voorts de *Psalmen*, tot ieder afzonderlijk tijdvak zijns inziens behoorende, alzoo te rangschikken of aan te voeren, dat dezulke, die de meeste blijkbaarheid hebben, vóór andere, meer twijfelachtige, geplaatst, en telkens het gevoelen van kundige Bijbeltolken en beroemde Godgeleerden naar eisch overwogen worde.

II. Wij hebben het ons ten pligt gemaakt, alhoewel op kleinere schaal, het voorbereidend deel dezer Verhandeling voor onze Lezers te schetsen. Zij zullen zich daaruit eenig denkbeeld kunnen vormen van den rijken voorraad der stoffe, die zich aanbood, en de naauwkeurigheid, waarmede de Schrijver zijne taak volbragt heeft. Nu eerst zijn wij tot dat deel genaderd, dat hij niet onejgenlijk „ het ligchaam der Verhandeling" genoemd, en in den breeden omvang van ruim 200 bladzijden druks heeft uiteengezet. Wij blijven staan voor den drempel van dit groot en toch welgeregeld gebouw, met ongemeene zorg, veel moeite en uitgebreide kennis bearbeid. Meer pralerij en gezwets mogen zich bij uitheemschen voordoen, *Nederlandsche* beoefenaars der *Psalmen*, vaderlandsche Leeraren, durven wij noodigen, om zelven in te treden, en van nabij veel schoons en aangelegens op te merken in het bezoeken dezer nuttige *schole*; want onder dit beeld prijzen wij dit geschrift hun aan. Bij eene

ftukswijze beschouwing van een of ander der gewijde gezangen, mag hun een Register der *Psalmen*, te regt ten slotte bijgevoegd, de verlangde plaats aanwijzen. Of wenscht men bij voorraad den uitslag der navorschingen te weten, en de bijzondere tijdvakken, waartoe de Eerw. STRONCK de *Psalmen*, die hij aan DAVID toekent, te huis brengt, wij voldoen gaarne hier beneden (*) aan

(*) Ziet hier het overzigt van het verhandelde in deel II met de eigene woorden des Schrijvers:

Iste Hoofdd. DAVID's Jeugd en Herdersleven. *Pf.* 8, 23, 19, 29, 104.

IIde Hoofdd. DAVID aan het Hof van SAUL. *Pf.* 59, 12, 35, 5, 11, 14, 53, 26, 36, 41, 55, 62, 64, 69, 109, 139, 140.

IIIde Hoofdd. DAVID's vlugt voor SAUL.

Afd. 1. DAVID's vlugt, eerst naar de Priesterlijke stad *Nob*, en vervolgens naar *Achis*, den *Filistijnschen* Vorst, te *Gath*, en in de spelonk *Adullam*. *Pf.* 52, 56, 34, 142, 17, 27, 31, 58, 91, 63.

Afd. 2. DAVID door SAUL in *Kehila* opgezocht, en sedert van tijd tot tijd vervolgd, tot dat hij zich andermaal begeeft naar het *Filistijnsche* grondgebied. *Pf.* 54, 57, 131, 141, 22.

Afd. 3. DAVID, andermaal naar *Achis* en het *Filistijnsche* grondgebied ontweken, onthoudt zich aldaar, en in *Ziklag*, tot den tijd van SAUL's dood, die het einde maakt aan zijne ballingschap. *Pf.* 4, 2 SAM. I: 17—27.

IVde Hoofdd. DAVID Koning over den Stam van *Juda*. *Pf.* 6, 38, 103, 16, 138, 2 SAM. III: 33b — 34a, *Pf.* 7.

Vde Hoofdd. DAVID Koning over geheel *Israël*.

Afd. 1. DAVID gezalfd tot Koning, ook door de overige stammen van *Israël*, — Overwinnaar der *Filistijnen*, — in het bezit van *Jeruzalem*, op de *Jebusiten* veroverd, — aldaar de Arke des Verbonds plegtstatig invoerende, en den openbaren eerdienst verordenende, — door den Profeet NATHAN, in naam van God, verblijd met eene heugelijke belofte. *Pf.* 68, 24, 47, 1 *Kron.* XVI: 8—36, *Pf.* 105. vs. 1—13, *Pf.* 96, 92, 93, 95, 97—100, 106, 15, 101, 2 SAM. XXIII: 1—7, *Pf.* 2, 110.

Afd. 2. DAVID's verdere bedrijven en lotgevallen, als

die begeerte; terwijl daarenboven dit uittrekfel, bij het gebruik der Bijbels, door VAN VLOTEN, VAN HAMELSVELD en VAN DER PALM uitgegeven, aantoont, waar en in hoeverre onze Schrijver van dezen of anderen zijner voorgangeren afwijke, of met hen overeenftemme.

III. Behalve tot gezegd beknopt overzigt van het verhandelde, en een' bondigen toets der werken van twee uitheemfche Geleerden, CHANDLER en NACHTIGAL, vroeger tot foortgelijk, dan toch niet eenerlei, doel gefchreven, laat zich dit gedeelte der *Proeve* niet te onregt met den naam van *Narede*, onzes inziens, benoemen. Boven den arbeid van CHANDLER, waarin een enkele misflag door den Schrijver is aangewezen, verdient gewis het opftel van onzen landgenoot, als meer volkomen, en opzettelijk doeltreffend, te dezen de voorkeus; vooral ook wegens de bijgevoegde opgave dier *Pfalmen* van DAVID, waarvan de algemeene inhoud geene juiste tijdsbepaling van het dichtftuk gehengt; en voorts van de overige gezangen uit den gewijden bundel, die of voor het werk van lateren tijd te houden zijn, of duidelijk blijk dragen, van eenen anderen voornamen *Hebreër* herkomftig te zijn (*). Even zeer er-

Koning van *Israël*, tot op den tijd van ABSALOM's opftand. *Pf.* 60, 108, 124, 9, 10, 144, 20, 21, 18, 2 SAM. XXI, *Pf.* 51, 32.

Afd. 3. DAVID's lotgevallen en bedrijven bij den opftand van ABSALOM. *Pf.* 3, 143, 13, 25, 39, 40, 70, 71, 61, 86, 94, 42, 43.

Afd. 4. De laatfte jaren van DAVID's regering en leven. *Pf.* 28, 65, 67, 133, 122, 38, 119, 145.

(*) Overige *Pfalmen* van DAVID, wier inhoud geen tijdvak zijns levens aanduidt. *Pf.* 1, 33, 111—114, 117, 128, 130, 150.

Pfalmen van lateren tijd en makers. *Pf.* 44—46, 48, 49, 66, 84, 85, 87, 102, 107, 115, 116, 118, 120, 121, 123, 125, 126, 129, 132, 134—137, 146—149.

Pfalmen van andere genoemde Dichters. *Pf.* 50, 72—83, 88—90 en 127.

kent STRONCK in meer dan één opzigt de verdiensten van het onvoltooid gebleven werk des *Duitschers*; ofschoon hij zeer verre is van zich te vereenigen met zijne gewaagde, of zullen wij zeggen met zijne wilde, *onderstellingen*.

Eindelijk ontvangen wij nog een schoon toevoegsel wegens het nut eener vergelijkende navorsching, en aanwijzing van het verband tusschen DAVID's Geschiedenis en Dichtstukken. Want daarbij komt wederkeerig, zoo de echtheid der Bijbelsche verhalen, als van de gewijde gezangen, volheerlijk uit. Deze alvoorts met de meestmogelijke waarschijnlijkheid tot de omstandigheden teruggebragt, waarin de Opsteller verkeerde en schreef, ontleenen van daar niet zelden licht op deze en gene plaatsen, en helpt zulks voornamelijk mede, om te onderscheiden, in hoeverre in de boeken des N. Verbonds gezegden van den *Psalmist* bij toespeling, dan wel als voorspellingen zijn aangehaald. Inzonderheid nogtans levert ons meergedachte vergelijking, die den toestand des Dichters onder verschillende lotgevallen zijns levens vertegenwoordigt, de heerlijkste proeven der vrome, Godvreezende en waarlijk edelaardige hartsgesteltenis van DAVID; getuigt zij van zijn voorbeeldig vertrouwen op den Heere, en wederom van zijne opregte boetvaardigheid; en stelt zij ons menig sprekend bewijs in handen, om *Israëls* grooten Koning van aangewreven laster te zuiveren, en zijne te vaak door het ongeloof verdachte deugd te verdedigen.

Hoewel nu de Schrijver, en zulks teregt, zich geenszins beloven durft, dat zijne *Proeve*, en oordeel wegens de *Psalmen*, door *alle* beoefenaars der H. Schrift zal worden beaamd, moge zijne herhaalde behandeling van dit gedeelte des Bijbels, en bovendien de goedkeuring des Genootschaps over dezen zijnen arbeid, voor hem eene krachtige aanmoediging zijn, om, ten gevolge van EICHHORN's verlangen, over te gaan tot eene uitgave van het *Boek der Psalmen*, naar orde des tijds gerangschikt.

Want, schoon al, volgens onzen VAN DER PALM (*), die regelmatigheid bij het gebruik voor den volke mishagen kan, of wel zekere eentoonigheid dreigt daar te stellen, onzes inziens nogtans blijft zij een gemak, zoo niet eene behoefte, voor de vergelijkende uitlegkunde. Het is dus onze wensch, dat een man, die daartoe zoo rijk eene bouwstof bereids vergaderd heeft, zich leenen moge tot dat werk, en hetzelve, zoo ver dan mogelijk, onder des Heeren zegen, volejndige.

(*) Slot van den Inhoud voor het *Boek der Psalmen* in den *Bijbel*.

NICOLAI CHRISTIANI KIST, Oratio, de Ecclesia Graeca, Divinae Providentiae teste, habita a. d. XV Decembris anni MDCCCXXVII. quum in Academia Lugduno-Batava ordinariam Theologiae Professionem publice susciperet. Formâ 4tâ. Pag. 20.

Met de zucht voor de beoefening der Kerkelijke Geschiedenis, als zoodanig te voren te zeer verzuimd, neemt ook de smaak bij de behandeling toe. Met blijdschap moet men dit opmerken. Want voor het Protestantismus geeft de Kerkgeschiedenis de geschiktste wapenen aan de hand, om tegen allerlei Obscuranten en Hierarchen met voordeel te strijden, en levert den zwaarmoedigen vaste gronden op, om hunne hoop voor de toekomst daarop te bouwen.

De Heer KIST, gevormd in de school van onzen VAN HEUSDE, geeft hier wederom eene proeve, hoe ook de Kerkelijke Geschiedenis, met toepasfing op de gebeurtenissen van den dag, regt geschikt kan worden aangewend en behandeld. Hetgeen BÖRGER zoo juist en voldingend betoogd heeft, dat *de onderwijzer in de Geschiedenis een dienaar is der Goddelijke Voorzienigheid*, gaf den Heere KIST de stof, *dat de Grieksche*

kerk eene getuige is der Goddelijke Voorzienigheid, aan de hand voor de Redevoering, met welke hij het *gewoon* Hoogleeraarsambt te *Leyden* aanvaardde.

Zonder de redenen te ontvouwen, welke de scheuring tusschen de Roomsche en Grieksche kerk hebben daargesteld, dringt KIST tot de eigenlijke, niet altijd opgemerkte, oorzaken door, waarom zulke op zichzelve kleine verschillen die groote scheuring hebben te weeg gebragt. De grondoorzaak lag in verschil van karakter, zeden en wetenschappelijken aanleg dier beide natiën. Daardoor gescheiden, werd Romein en Griek nog verder van elkander gehouden door het verschillende kerkbestuur, welk laatste de Griek wel het allerminst van den Romein wilde overnemen, omdat hij bij zulk een bestuur te gelijk eenen dwingeland genoodzaakt zou zijn te ontvangen. Tot den afkeer van den Griek ten opzigte van dit kerkbestuur heeft nog wel het meest bijgedragen de langdurige strijd om de oppermagt, welke ten laatste Rome behield. Tot het erkennen en eerbiedigen van dezelve was het Christelijk *Konstantinopel* wel het minst genegen. Men erkent de oppermagt niet gaarne van eenen gelukkigen mededinger. Vooral dan niet, wanneer deze de vrijheid heeft, om die magt knellende te maken. Dit laatste beteekent bij die scheuring en derzelver duur meer dan het overige. Wij geven dit den Redenaar in bedenking. Het raakt evenwel de hoofdzaak niet.

De scheuring bestaat, en er is weinige hoop, dat die ooit zal heelen, zoo lang Rome *Rome* blijft, en den Bijbel ongelezen of tot het inwendig Christendom ongebruikt laat. Ook was elke poging, hoezeer de Griek door de omstandigheden tot toegeven scheen gedwongen te zijn, altijd vruchteloos. Dit blijvend bestaan dier kerk is reeds, bij al de rampen en onheilen, dier kerke overkomen, getuige van Gods Voorzienigheid. Het altoos blijvende bestaan der Grieksche kerk toont reeds de onnoozele aanmatiging aan der Roomsche kerk, van alleen de ware, door JEZUS en diens Apostelen erkende en gevestigde, kerk te zijn. Doch nog grootere voordeelen

zijn door de Grieksche kerk, onder Gods wijs en vaderlijk bestuur, aan de geheele Christenheid geschonken. Al het kwaad, dat door Rome na die scheuring werd gesticht, bleef buiten de Grieksche kerk. Geene GREGORIUSSEN, URBANUSSEN, HADRIANUSSEN, INNOCENTIUSSEN, BONIFACIUSSEN en dergelijke Pausfen konden, met Rome, ook de geheele Christenheid kwellen en bederven.

Nog andere voordeelen heeft deze scheuring aan de geheele Christenheid bewezen. Toen de Westersche kerk in de diepste onkunde en barbaarschheid verzonken lag, was in het Oosten nog veel van vroegere beschaafdheid overig, die, na den inval der Turken, het overige blinde Europa, en Rome tegen wil, de oogen opende. Bij de ondeugden in het Westen staken voordeelig af de Christelijke deugden in het Oosten. Daar was en bleef de Bijbel in hoogachting boven al het menschelijke. Deze werd en wordt aanbevolen ter lezing aan allen; en, zoo er dwaling bestaat, bij het woord der waarheid valt het gemakkelijker, dan te Rome zonder Bijbel, de dwaling te kennen en te verbeteren.

Ja, die kerk is vertrapt en verguisd door Turken, de onbesnedenen zoo wel als de besnedenen. Maar die Turken schieten reeds in hunne magt tegen die kerk te kort. In Rusland kent men de zich noemende Stedehouders van Christus niet, ten minste erkent men hen niet. Reeds verder, door het magtige en uitgebreide Rusland, strekt zich het niet Pauselijke Christendom uit, en dit opent voor de toekomst de heerlijkste uitzigten.

Zulke voordeelen geeft de uitwendige toestand van het Christendom in de Grieksche kerk op te merken. Niet minder is de hoop voor de inwendige gesteldheid. De volken onder de Russische heerschappij worden al meer en meer beschaafd. De Grieksche kerk schuwt het licht niet, maar zoekt het op, al is dit nieuw, indien het maar schijnt uit het woord van God. Hetgeen in het midden der 17de eeuw met de verbetering der kerkelijke boeken en bijbelvertalingen heeft plaats gehad, strekt

hiervoor ten bewijze. Men verkettert niemand, en zij alleen vinden geenen bijval, die, onder den naam *Raskolniken* bekend, het oude, dat verkeerd is, voorstaan. De bemoeijingen van PETER I. hebben veel voorbereid, dat allengs tot stand komt. De kerk heeft reeds hare beroemde schrijvers en godgeleerden, die de leer in een eenvoudig kleed voorstellen, en den Protestanten daarin gelijkvormig worden. Dit heeft overal plaats, waar de Bijbel onder de verbodene boeken niet geteld wordt.

Wat er van Griekenland worden zal, moge vóór ons nog duister zijn; reeds lacht ons de blijde hoop toe, dat ook dat land door den Bijbel veel voor het Christendom doen zal. De Hoogeschool te *Corfu* bloeit reeds, en zal niet enkel voor de Iönische eilanden vruchten dragen. „*Sic in ipsa tandem patria sua, meliores videat dies* „*Ecclesia Graeca! Quaeque in summis istis Graeciae* „*tam diuturnis aerumnis, antiquam Graecis et lin-* „*guam servavit et Religionem et libertatis simul amo-* „*rem et exspectationem; haec dignum illud curae suae* „*tandem pretium ferat, ut, quod testatur Russia,* „*quod loquitur Asia, quodque hac oratione probare* „*equidem studui, idem aliquando Graecia doceat:* „Ecclesiam Graecam Divinae esse Providentiae testem!"

Deze Redevoering, welke wij den Lezer meer bijzonder wilden doen kennen, getuigt zoo zeer ten voordeele van den Hoogleeraar, dat verdere lofspraak ten eenemale overbodig is.

Tweetal Leerredenen van J. NIEUWENHUIS *en* H. J. MATTHES, *gehouden te Leyden op den 9 November* 1828, *bij gelegenheid der bevestiging en intrede des laatstgenoemden, als Predikant der Evangelisch-Luthersche Gemeente aldaar. Te Leyden, bij* H. W. Hazenberg, Jun. 1828. *In gr. 8vo.* 54 *Bl. f* 1-80.

„Op dringend verzoek en ten genoege der Evange-

„ lisch-Lutherſche Gemeente te *Leyden* wordt haar dit „ tweetal Leerredenen door de Schrijvers aangeboden, als „ gedenkſtuk van eenen haar zeer gewigtigen dag, onder „ toewenſching van den zegen des Allerhoogſten over „ de pogingen harer Leeraars en Voorſtanders ter opbou- „ wing der Gemeente." Dit korte *voorberigt* wijst het oogmerk aan, uit welk deze Leerredenen moeten worden beſchouwd. Het meerdere of mindere bij vergelijking in deze beide ſtukken aan te wijzen, is noch noodig, noch gepast. Dit tot narigt voor den belanghebbende. Deze ſtukken, door vrienden voor vrienden vereenigd uitgegeven, moeten als geheel ontvangen, en niet ſtukswijze, veel minder afgepast beoordeeld worden. Als Modellen dienen gelegenheidsredenen nooit.

Profesſor NIEUWENHUIS behandelt als tekst *Hand.* X: 33. *Gij hebt welgedaan, dat gij gekomen zijt. Nu zijn wij allen hier tegenwoordig voor God, om te hooren alwat u van God bevolen is.* De Heer MATTHES bezigt de woorden, *Hand.* V: 20.: *Gaat heen, en vertoont u, en ſpreekt in den Tempel tot het volk al de woorden dezes levens.*

Na de lezing dezer ſtukken, kan men niet anders, dan der Evangelisch-Lutherſche Gemeente te *Leyden* van harte geluk wenſchen met het bezit van twee zulke bekwame en vriendbroederlijke Leeraren, als ook dit geſchrift hen vertoont. Lange geniete die Gemeente dat voorregt, en ſmaken de beide vrienden het genoegen van gezamenlijk arbeiders te zijn in dezelfde Gemeente; iets, dat te voren door hen zoo vurig verlangd, en nu zoo ongehoopt verkregen werd!

Handboek der algemeene Ziektekunde. Naar de vierde verbeterde Uitgave van Dr. J. W. H. CONRADI, *gewoon Hoogleeraar te Goettingen, door Dr.* J. J. GAASWIJCK, *practizerenden Geneesheer te Amſterdam. Te Amſterdam, bij* S. de Grebber, 1828. *In gr.* 8*vo. XXIV en* 438 *Bl. f* 3-75.

In de behoefte aan een geschikt Pathologisch Handboek in de landtaal, dat, naar de tegenwoordige hoogte der Geneeskunde ingerigt, met de vereischte beknoptheid eene genoegzame volledigheid vereenigde, willende voorzien, viel de keuze des Vertalers op het werk van den *Göttinger*. Hoogleeraar CONRADI; en waarlijk, wij moeten hem in deze keuze onzen volkomen bijval geven. Immers het Handboek van dezen Geleerde, behalve dat het nu reeds eene vierde uitgave beleven mogt, en daardoor een gunstig vooroordeel opwekt, is te meer voor onzen landaard geschikt, daar het evenzeer verwijderd is van oppervlakkigheid, als van die diepzinnige Natuurfilozofie, waarvoor onze Natie minder berekend schijnt; daar het overal blijken draagt van vooringenomenheid met het nog nimmer overtroffen *Compendium* van onzen grooten GAUBIUS, en in denzelfden geest bewerkt, voor onze landgenooten meer dan eenig ander Handboek over dit vak geschikt is.

In eene Voorrede ontwikkelt de Schrijver het plan en de strekking van zijn boek. Afkeerig van alle eenzijdigheid, zocht hij het goede van oude en nieuwere Auteurs te vereenigen, en vooral de gevaarlijke klip van hypothesen en willekeurige theoriën te vermijden. Met opzigt tot de rangschikking der onderwerpen volgt hij, op goede gronden, die van GAUBIUS, waarbij de *Aetiologie* vóór de *Symptomatologie* behandeld wordt.

De daarop volgende Inleiding bepaalt en ontvouwt het begrip van Pathologie, spreekt over derzelver verdeeling, nut en bronnen, zonder zich in eene eigenlijke litteratuur derzelve te verdiepen (hetgeen niet zonder reden ondoelmatig geacht wordt).

In de eerste Afdeeling, welke van de ziekte in 't algemeen handelt, vindt men de algemeene Ziektekunde verklaard. De tweede bepaalt zich bij de eenvoudigste en algemeenste hoofdsoorten der ziekelijke veranderingen van de eigenschappen des menschelijken ligchaams. De derde betreft de leer der oorzaken, en de vierde, eindelijk, die der verschijnselen.

Ziedaar, geachte Lezer! den ruwen omtrek van dit werk; laat ons nu de afzonderlijke deelen wat van naderbij beschouwen.

Bij de bepaling en omschrijving van het begrip van ziekte, is de Schrijver kennelijk GAUBIUS gevolgd. Intusschen komt ons de paraphrase van het woord *affectio* wat al te zwaarlijvig voor; en ware het misschien beter geweest, op het voetspoor van GAUBIUS, dit woord later te omschrijven. Ook in het bepalen van naaste en verwijderde ziekte-oorzaken behoudt de Schrijver de *Gaubiaansche* denkbeelden, en dat wel, naar ons oordeel, met het hoogste regt. Eindelijk, in de algemeene leer der verschijnselen is blijkbaar de leer van GAUBIUS te ontdekken. Hierop wordt in het 4de Hoofdstuk van de algemeene verscheidenheid en verdeeling der ziekten, naar derzelver zitplaats, eenvoudigheid of zamenstelling, verloop, aard en oorsprong, gesproken. Deze zijn de zoogenoemde *differentiae accidentales* bij GAUBIUS, welke de Schrijver zegt niet allen van toevallige omstandigheden af te hangen, en gedeeltelijk zelfs zeer met het wezen der ziekten verbonden te zijn; hetgeen met betrekking tot sommigen gereedelijk kan worden toegegeven.

Omtrent de leer van de ziektescheidingen betoont zich de geleerde Schrijver het gevoelen der Ouden toegedaan. Ter verklaring der zoogenoemde *metastasis*, of stofverplaatsing, neemt hij ook de stellingen der nieuweren, die namelijk eener vicariérende secretie of antagonistische werking der deelen, aan, en openbaart zich in den geheelen loop van dit geschrift als *Eclecticus*. Daarbij zijn de litterarische bronnen overal aangewezen.

Hetzelfde *eclecticismus* ontdekt men in de tweede Afdeeling, welke over de eenvoudige ziekten, of liever ziekte-elementen, handelt. Eenen aanvang makende met de ziekelijke verandering van het levensbeginsel, wordt het bruikbare van het *Browniaansche* leerstelsel opgenomen, maar het eenzijdige daarvan niet verzwegen. (In eene noot wordt met een woord van RASORI's stelsel gewag

gemaakt, waar de Vertaler, door een zonderling misverstand, het Griekfche *dichotomie* door *verduistering* heeft overgezet.) De *vitia cohæsionis* zijn almede duidelijk, naar aanleiding van GAUBIUS, uiteengezet. Van daar overgaande tot de befchouwing van de gebreken der chemifche eigenfchappen van het menfchelijk ligchaam, acht de Schrijver het niet onvoegelijk, oorfpronkelijke veranderingen in de vochten aan te nemen. Bij de bijzondere ontaardingen der vochten had men misfchien wel wat meerdere kritiek kunnen verlangen.

Beter beviel ons het in de derde Afdeeling, betrekkelijk de voorbefchiktheid en de fchadelijke invloeden of gelegenheidsoorzaken, voorkomende. Aangaande de vergiften merkt de Schrijver aan, dat het partijdig is, de uitwerking van alle vergiften van die op het bloed af te leiden, gelijk heden ten dage het algemeen gevoelen fchijnt te zijn; een gevoelen, waaraan de groote verfcheidenheid der vergiften zelve niet gunftig is. Wat de *contagia*, of fmetftoffen, aanbelangt, derzelver werking op het organismus gefchiedt, naar het oordeel des Schrijvers, niet bloot dynamisch, als prikkel, maar tevens chemisch door asfimilatie.

De vierde Afdeeling, de *Symptomatologie* behelzende, begint met den pols, wiens geregelde gefteldheid van de behoorlijke irritabiliteit van het hart en de flagaderen, van de behoorlijke hoeveelheid en gefteldheid van het bloed en van deszelfs vrijen omloop gezegd wordt afhankelijk te zijn. De *pulfus celer* van den *pulfus frequens* onderfcheidende, zegt de Schrijver, dat men den eerften zelden aan het ziekbed, en wel alleenlijk bij den zeldzamen of niet zeer menigvuldigen pols, kan onderfcheiden; waaromtrent ons de waarneming anders geleerd heeft, als hebbende meermalen, en niet zonder nut, in de onderkenning van den toeftand des lijders, dit onderfcheid waargenomen. Met veel naauwkeurigheid zijn de overige toevallen overwogen. Inzonderheid uitvoerig is dat gedeelte, wat de urin betreft, bearbeid; terwijl ook het femiotifche in deze Afdeeling niet vergeten is.

Wij bevelen derhalve dit Handboek aan het Nederduitsch geneeskundig publiek aan, wenſchende dat hetzelve tot verſpreiding van heldere pathologiſche begrippen moge medewerken, in eenen tijd, waarin de Ziektekunde over het algemeen zoo ſchaars en oppervlakkig beoefend wordt, en kunnen van dit onderwerp niet afſtappen, zonder één woord met onze Lezers gewisſeld te hebben. Bij velen geldt de Ziektekunde voor niet veel meer dan eene ſchoolſche wetenſchap, welke voor de praktijk van geringe waarde is. Deze kleinſchatting der Ziektekunde is in meer dan één opzigt voor de praktijk nadeelig geworden. Want vooreerst heeft zij de heerſchende neiging tot empirisme in de hand gewerkt, en bij velen de praktijk in eene ſoort van receptenfabrijk doen ontaarden. Ten andere is daardoor de handelwijze der Geneesheeren meer en meer ſymptomatisch geworden, waarbij men op eene onoordeelkundige wijze ſchermutſelt tegen verſchijnſelen, en den vijand ongeſtoord en ongemoeid laat, ja dikwijls in de hand werkt. Eindelijk is alzoo de eigenlijke ervaring in de Geneeskunst gedurig zeldzamer geworden en in een redeloos inſtinkt veranderd, waarbij de Arts in het duister op goed geluk af rondkrabbelt. Hoogst wenſchelijk is het dus, dat in ons Vaderland eene wetenſchap, welke met de redelijke, oordeelkundige kunstoefening in zulk eene naauwe betrekking ſtaat, dat zij zonder dezelve geheel vervallen moet, gehandhaafd en op prijs geſteld moge worden, opdat onder ons de Geneeskunst niet tot bloot handwerk verlaagd, maar tot eene waarlijk wijsgeerige kunst worde verheven. Want de Ziektekunde geeft eerst die wijsgeerige ſtrekking en aard aan de Geneeskunst, waardoor zij zich boven de *artes ſerviles, illiberales* verheft; en zonder deze is zij met de laatſten volkomen gelijk te ſtellen. Mogt aan die goede zaak ook dit vertaald Handboek bevorderlijk zijn, waartoe wij het een groot debiet toewenſchen!

Het Leven van NAPOLEON BONAPARTE, *door Sir* W. SCOTT. *Uit het Engelsch vertaald, door* J. G. SWAVING. *Vde, VIde en VIIde Deel (in 2 Stukken). Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1827, 1828. *In gr. 8vo. Te zamen* 1658 *bl. f* 11-20.

Van de vier eerste Deelen dezes vermaarden werks hebben wij vroeger verslag gedaan. Die, welke thans voor ons liggen, bevatten wel het belangrijkste gedeelte; *de veroveringen van* NAPOLEON *buiten Frankrijk*, van den vrede van *Amiens* tot op het verlies van *Duitschland*, na den slag bij *Leipzig*. In zijne vorige veldtogten had hij *zichzelven* den weg gebaand tot het hoogste gezag over *Frankrijk* en *Opper-Italië*; thans wilde hij zich door een' stoet van Vasfalen, of leenroerige en afhankelijke Staten, omringen, en verkrachtte daartoe beurtelings de onafhankelijkheid van *Zwitserland*, *Baden*, *Wurtemberg*, *Beijeren*, geheel Zuidelijk *Duitschland*, dat hij in een zoogenaamd *Rhijnverbond* vereenigde, *Napels*, *Holland*, *Sakſen*, *Pruisſen*, *Deenemarken*, *Portugal*, *Spanje*, *Rome*, de *Hanzeſteden* en Noordwestelijk *Duitschland*, en plaatste daarin zijne Broeders en Zwagers, of zichzelven, als *onmiddellijk* Opperheer. Hij had de zinneloosheid zelfs, tot zijns Broeders-zoontje te zeggen, dat de *eerſte* pligten der Vorsten, aan welke hij die kroonen schonk, jegens *hem*, de *tweede* jegens *Frankrijk*, de *derde* eindelijk omtrent hunne Onderdanen waren. Geen tiran heeft nog ooit zóó schaamteloos gesproken! Doch deze hoogmoed *moest* tot den val geleiden; en wij zien dan ook hier het verlies *aller* buitenlandsche veroveringen, met zoo veel moeite in negen jaren verkregen, en den afval aller schijnbare Bondgenooten, in de *twee* veldtogten van *Rusland* en *Sakſen* in 1812 en 1813. Eene allezins waardige taak voor een' Geschiedschrijver als WALTER SCOTT. Over 't algemeen is die taak ook, zoo ver wij daarover uit de-

middelmatige vertaling oordeelen kunnen, naar behooren vervuld. Nogtans verloochent zich de *Brit* in geenen deele. De oorlogsverklaring van *Engeland* aan *Frankrijk* in 1803 zoekt hij uit de voorafgaande handelingen van NAPOLEON volkomen te regtvaardigen. Doch onderfteld, dat *Engeland* daarin ten volle gelijk had, waarom dan niet gezegd: „ *Gij* wilt *Piemont* behou„ den? goed! *wij* zullen *Malta* niet teruggeven, vóór „ dat gij dat land aan deszelfs regtmatigen bezitter her„ geeft"? Men behoefde daarom het beruchte *Ultimatum* van 36 uren niet voor te fchrijven, noch zich te haasten, om *zelf* den oorlog te verklaren, niet flechts aan *Frankrijk*, maar ook aan de onfchuldige *Nederlandfche* Republiek. Doch men moest zich haasten, om de rijkgeladene bodems, die uit Oost en West te huis gewacht werden, waaraan *Frankrijk*, en vooral *Holland*, na langen ftilftand, hunne fchatten hadden te koste gelegd, magtig te worden, eer zij van den oorlog konden berigt hebben. Van dezen fchandelijken roof, op vreedzame ingezetenen gepleegd, die meenden, op de goede trouw der verdragen hun goed aan de zee te mogen vertrouwen, daarvan fpreekt *Sir* WALTER SCOTT geen enkel woord. Het is, alsof het flechts zoo behoort; en nog durft hij zeggen, dat *Engeland* den voorfpoed onder anderen van *Holland* wenschte! Ja, wanneer die voorfpoed iets tot dien van *Groot-Brittanje* kon bijdragen; anders heeft het nimmer middelen ontzien, om dien te vernielen. — Den fchandelijken aanval op de *Spaanfche* Registerfchepen, op bevel van PITT, te midden des vredes, waardoor een groot *Spaansch* Oorlogsfchip in de lucht vloog (1804), kon men niet geheel onvermeld laten; maar ook deze gruwel der ongeregtigheid wordt zoo veel mogelijk vergoelijkt. En eindelijk — wij konden naauwelijks onze oogen gelooven — de fnoode togt naar *Koppenhagen* in 1807, die met NAPOLEON's grootfte onregtvaardigheden gelijk ftaat, en waardoor men, in vollen vrede, onder den fchijn van eene geheime overeenkomst tusfchen *Frank-*

rijk en *Rusland* te willen beletten, die vloot maar zelve wegnam, en daarbij de Hoofdſtad des Rijks, van eenen vreedzamen, onbeleedigenden Staat, gedeeltelijk in de asſche legde, — dit zijn *de groote bedoelingen*, *het groote krachtbetoon*, door SCOTT met ophef (VIde D. bl. 15) vermeld; en de *onloochenbare daadzaak* (bl. 16) dier geheime verbindtenis berust ſlechts op vermoedens, die *nimmer* door een echt ſtuk bewaarheid zijn, 't welk de *Britſche* Regering toch voor hare eer had *moeten* bekend maken. De groote roof, een feit zoo ſnood als eenig in de geſchiedenis der ſchendingen van het Volkenregt, wordt (bl. 18) dus vermeld: *De* Deenſche *vloot werd buiten het bereik van den grooten overweldiger geſteld* (*! ! !*) Men zou die, zegt SCOTT, na den vrede hebben teruggegeven. Ja! zoo als de *Hollandſche* vloot aan de *Helder*, op naam van den Prins van *Oranje* in het Nieuwe Diep *overgegeven*, waarbij de ſchepelingen wel geen denkbeeld hadden, dat die aan de *Britten* zou komen. Andere bewijzen der eenzijdigheid des Schrijvers ten aanzien van *Engeland*, zoo als de verdediging van de zoogenoemde *Engelſche* zeeregten en kaperijen, (bl. 126 van het Vde Deel) gaan wij voorbij.

Zoo is dan WALTER SCOTT hoogst eenzijdig, waar de ſnoodheden en plunderingen zijner landgenooten moeten verhaald worden; doch, als gevoelde hij zelf het onregt hiervan, ſtapt hij daarover altijd zoo kort mogelijk heen, terwijl hij veel langer vertoeft bij de misdaden van NAPOLEON. Nog iets: hij verhaalt, ondanks zijne doorgaande onpartijdigheid omtrent dezen, veel uitvoeriger de rampen en tegenſpoeden van denzelven, dan zijne overwinningen. Zoo loopt b. v. het Vde Deel alleen over het tijdſtip tusſchen *Amiens* en *Tilſit* (1802—1807), en NAPOLEON's rampen beginnen reeds met het VIIde, en zullen nu nog twee Deelen beſlaan. Maar, aan den anderen kant, worden van WELLINGTON in *Spanje* ſlechts de vroegere krijgsbedrijven met eenige uitvoerigheid gemeld; de latere, zoo als de overwinningen bij *Salamanca* en *Vittoria*, worden, als aan zijne landge-

nooten genoegzaam bekend, flechts aangeftipt; en wij hebben gezien, dat de Schrijver in de vorige Deelen NAPOLEON's veldtogten in *Italië* zeer uitvoerig geboekt heeft: zoodat hier geen opzet fchijnt te hebben plaats gehad. Uitvoerigst nogtans — en met reden — is de befchrijving van den *Rusfifchen* veldtogt in de *twee* Stukken van het VIIde Deel. De Schrijver ontwikkelt daarin eene zeer naauwkeurige kennis van het terrein, en zet den loop der gebeurtenisfen zeer goed en duidelijk uit elkander. Zijnen ftijl wisfelt hij gedurig af door beelden en vergelijkingen, die den Dichter verraden, en waarvan fommige treffend juist; doch ook andere meer fpelingen van het vernuft zijn. En wat nu den *geheelen indruk* betreft, dien hij ons van zijnen Held geeft, wij gelooven, dat hij daaromtrent der waarheid zeer getrouw is gebleven. Dat de *Franfchen* ten hoogfte misnoegd waren, omdat hij hunnen Afgod, ontdaan van den valfchen glans zijner zegepralen en den damp van wierook, dien hunne vleitaal rondom hem verfpreid had, in zijne naaktheid durfde ten toon ftellen, is te begrijpen; maar SCOTT doet doorgaans aan zijne groote talenten regt wedervaren; hij maakt even zeer gebruik van zijne *Bulletins* als van die zijner vijanden (b. v. in het verhaal van den veldflag van *Leipzig*); hij bewondert de ftandvastigheid, welberadenheid en gelijkmoedigheid van NAPOLEON in dezen beflisfenden ftrijd (VIIde D. bl. 861), en laakt daden, van de andere zijde, die destijds zeer toegejuicht zijn geworden, en die ook, uit het ftandpunt der daders, en alle omftandigheden in aanmerking genomen, zeer wel kunnen verdedigd worden; namelijk het overloopen der *Sakfers* te midden van den *Leipziger* flag, en de niet bekrachtiging van den vrijen aftogt der bezettingen van *Dresden* en *Dantzig*. (VIIde D. bl. 863, 895, 896.) Doch in de *bedoelingen* van den veroveraar ziet hij nergens iets, dan voldoeningen aan plannen van eer- en heerschzucht, en niet, gelijk diens bewonderaars, groote ontwerpen tot een beter lot voor *Europa*. Ook durft hij, met al zijnen eerbied voor NAPOLEON's talenten als krijgsman, in welk opzigt hij hem

volkomen regt laat wedervaren, het plan van zijnen *Russischen* veldtogt ten sterkste berispen; hij wederlegt uitvoerig diens beweerde, dat alleen de onverwachte sneeuwvlagen en de vroeger dan gewoonlijk invallende winter de oorzaken zijner rampen geweest zijn. Integendeel doet hij ten stelligste zien, dat slechts eigene onvoorzigtigheid en gebrek aan behoedzaamheid bij den intogt in *Rusland* of *Russisch Polen*, eene landstreek, die men niet kende, gevoegd bij snelle en voor *zulk* een leger, verstoken van genoegzame levensmiddelen, vernielende marschen, en eindelijk een onberaden vertrouwen op zijne gelukster en op de zwakheid van ALEXANDER, hem eerst onbesuisd naar *Moskou* deden voorthollen, en toen onbedachtzaam en in blinde verwachting van vredesonderhandelingen aldaar vertoeven. Wij zijn het volkomen met den Schrijver eens (VIIde D. bl. 627): „ Wat was dan „ toch de ware oorzaak van eene zoo ontzettende, nood„ lottige uitkomst? Wij schromen niet, daarop te ant„ woorden, dat eene zedelijke dwaling, of liever eene „ misdaad, NAPOLEON's wijsheid in dwaasheid ver„ anderde; dat hij, door de onregtvaardigheid van „ zijne bedoelingen verblind, tot groote krijgskundige „ fouten verviel, en gevolgelijk verkeerde middelen te „ baat nam, om in het bereiken van zijne booze oog„ merken te slagen. De stelregel van den Koning van „ *Pruissen*, dat de Godheid steeds de partij kiest van „ den sterksten, is zoo valsch als goddeloos. In den „ tijd, in welken wij leven, kunnen en mogen wij ze„ kerlijk geene wonderwerken verwachten; maar wij we„ ten nogtans, dat de wereld onderworpen is zoo wel „ aan zedelijke als aan natuurlijke wetten, en dat de „ schending der eerste menigwerf eene tijdelijke straf met „ zich brengt." En hieraan wordt dan NAPOLEON's gedrag getoetst, en daaruit zijn lot ontwikkeld.

Wij zullen ons nu voorts bepalen tot het vermelden van eenige bijzonderheden, die ons onder het lezen dezer drie of vier Deelen getroffen hebben.

Wij vonden hier zoo min, als in de overige werken

over den *Russischen* veldtogt, voldoende bescheiden nopens de *achtereenvolgende* vermindering des grooten legers. Op bl. 265 des VIIden Deels wordt de geheele *Fransche* Armee, met alle hulptroepen der zoogenaamde Bondgenooten, op 1,187,000, of, na aftrek van verlofgangers, zieken en onvoltallige Regementen, op 800,000 man begroot. Naauwkeurig wordt nu nergens het getal der troepen van dit ontzettende leger, die tegen *Rusland* optrokken, vermeld. Doch op verscheidene plaatsen schijnt de Schrijver het op ruim 400,000 man te begrooten; ten minste zoo is de berekening op bl. 622, waarin men opgeeft, dat er in *Litthauwen* reeds *honderdduizend* man zouden bezweken zijn, eer men nog het eigenlijke *Rusland* bereikte; — een tweede honderdduizendtal zou omgekomen zijn, eer men te *Moskou* was: zoodat dus de jammerlijke terugtogt in den fellen winter *niet meer*, en, daar er toch nog altijd een overschot terugkwam, zelfs *minder* vernieling zou hebben aangeregt, dan de optogt te midden des zomers. Men gevoelt het losse en onwaarschijnlijke dezer opgaven. En daarbij voege men nu nog de lijst der omgekomenen en gevangenen uit BOUTOURLIN (bl. 613), die 450,000 man bedraagt, en die onze Schrijver voor *naar alle waarschijnlijkheid naauwkeurig* houdt. Er zouden dus *vijftigduizend* man *meer* gesneuveld of gevangen zijn, dan er waren opgetrokken! Men ziet, dat hier de opgaven zeer onnaauwkeurig en gebrekkig zijn.

WALTER SCOTT deelt niet minder de binnenlandsche handelingen en wijze van bestuur van NAPOLEON, dan zijne buitenlandsche verrigtingen en overwinningen of nederlagen mede, en hij toont daarin overal een' edelen geest voor de volksvrijheid, wier vertrapping en verguizing door den Man, dien sommige *quasi*-liberalen naderhand voor hunnen Held hebben gekozen, hij in zeer vele bijzonderheden doet blijken. Hij bewijst duidelijk, dat *Frankrijk* onder hem niet meer vrijheid genoot, dan onder een' *Sultan*; en dat, zoo de Staatsraad (het eenige ligchaam, waar *discussiën* over 's lands zaken waren geoorloofd) soms de vrijheid nam, hem bij besloten

deuren tegen te fpreken, zulks hoegenaamd geenen invloed kon hebben, doordien hij altijd dezelfde magt daarover behield als over een' *Turkfchen* Divan, om namelijk door een „ *ik wil*" alle deszelfs vertoogen hetzij ter neêr te flaan, hetzij in werking te brengen.

Omtrent het *Wetboek Napoleon* bevat dit werk verfcheidene zeer gegronde aanmerkingen, die den bekwamen Regtsgeleerde kenmerken, (het eigenlijke vak van SCOTT.) Ook omtrent zijn huifelijk leven, zijne onachtzaamheid voor eigene kleeding bij groote verkwisting en hoofsche feesten, de geftrenge orde en *Etiquette* aan zijn Hof, de wettiging van de roofzucht zijner Maarfchalken, door, op echt *Turkfche* manier, hun een gedeelte van dien roof te ontnemen, (op deze wijze trok hij eens 2 of 3 millioenen francs op MASSENA, die zich al te vet gemest had, enz.) komen hier allezins merkwaardige bijzonderheden voor. Wij vinden die in het begin des VIden Deels, als rustpunt tusfchen den vrede van *Tilfit* en de onderneming van *Spanje*, dus in het tijdftip, dat de magt des Keizers ten toppunt geftegen was, en noch tegenftand noch behoorlijke vermeerdering meer fcheen toe te laten. Maar *Spanje* was het eerfte ftruikelblok zijner reusachtige ontwerpen; hij verfpilde hier vergeefs de fchatten en het bloed zijner onderdanen; en zijne dwaze onderneming naar *Rusland*, even als die in *Spanje* flechts de uitwerking eener zinnelooze heerschzucht, werd hem ten val, en beroofde hem vóór den afloop van 1813 van zijne veroveringen. *De val zijner eigene heerfchappij* zal ons in de beide volgende Deelen, welke dit werk moeten voltooijen, verhaald worden.

De ftijl des Vertalers is dikwerf ongekuischt, zoo als: „de Fortuin heeft een' pik op ons," (VIIde Deel, bl. 728) enz. Doch bovenal zijn wij verwonderd geweest, dat SWAVING de treurige Gefchiedenis onzer verandering in een Koningrijk onder LODEWIJK, den val van de *Republiek der Vereenigde Nederlanden*, (eene gebeurtenis, die zijn Schrijver *in anderhalve bladzijde* afdoet) niet alleen geenszins een weinig uitgebreid heeft, maar er niets dan twee geheel onbeduidende, ellendige Noten

heeft bijgevoegd, en daarentegen zoo weinig van onze nieuwste Geschiedenis weet, dat hij den Raadpensionaris SCHIMMELPENNINCK *Groot-Pensionaris* noemt! Wij hopen, dat hij zich in de volgende Deelen voor dergelijke lompe fouten zal wachten.

De staatkundige verlichting der Nederlanderen, in een wijsgeerig-historisch Tafereel geschetst, door Mr. SAMUEL IPERUSZOON WISELIUS. *Een Geschrift van den jare* 1793. *Tweede Druk. Te Brussel, bij* Brest van Kempen. 1828. *In gr. 8vo. XVII en* 354 *Bl. f* 3-60. *Met dit Motto:*
„ Quis nescit, primam esse historiæ legem, ne quid falsi
„ dicere audeat: deinde, ne quid veri non audeat; ne qua
„ suspicio gratiæ sit in scribendo, ne qua simultatis." CICERO.

Dit werk, bevorens stukswijze, zonder des Schrijvers naam, en niet in de oorspronkelijke volgorde, in de *Nieuwe Mnemosyne* geplaatst, doch thans door hem, met bekendmaking van zijnen naam, in den vorm eener nieuwe uitgave, te *Brussel* in het licht gegeven, is niet alleen om de belangrijkheid der onderwerpen, die het bevat, maar ook bijzonder om de wijze, waarop dezelve door den Schrijver beschouwd en behandeld worden, bij uitnemendheid geëigend, om de aandacht van onderzoeklievende lezers tot zich te trekken. De Heer WISELIUS deelt in zijne Voorrede de gepaste aanleiding mede, welke hij tot deze nieuwe uitgave bekomen heeft, met opgave tevens der veranderingen en vermeerderingen, welke in dezelve gevonden worden, met vermelding ook van het oorspronkelijk oogmerk, hetwelk hij zich bij de bearbeiding van dit onderwerp voorstelde, hetwelk voornamelijk hierin bestond: *om eenige gedeelten onzer Vaderlandsche Geschiedenis, gelijk ook den aard van onzen toenmaligen Staatsvorm, van eene nieuwe en tevens echte en ware zijde te doen kennen, en tegelijk daarbij deze en gene duistere, door wederzijdsche partijschap nog dieper in de schaduw geplaatste, historische bijzonderheden naar zijn vermogen toe te lichten.* - Dat de Auteur, na eenige algemeene voorstellingen en aanmerkingen, *Holland* meer in het bijzonder tot voorwerp zijner beschouwing heeft genomen, is geschied om het werk

te vereenvoudigen; en zijn Ed. meende dit, behoudens waarheid en oordeelkunde, alzoo te mogen doen, terwijl hij toch het meeste van hetgeen hij, volgens den aard zijns onderwerps, omtrent dat gewest in eenen staat- of regeerkundigen zin had voor te dragen, op de meeste overige, geheel of ten deele, toepasselijk achtte. Het is waar, *Holland* is het standpunt, hetwelk de meeste Geschiedschrijvers gekozen hebben, en de andere gewesten hebben in hunne beschouwingen doorgaans slechts eene plaats op den achtergrond van het tooneel, 't welk zij openen. Trouwens, de Raadpensionaris JAN DE WITT beschouwde de overige gewesten als leden, die men des noods zou kunnen afsnijden, zonder daarom het leven des ganschen staatsligchaams in gevaar te brengen: want hij hield het daarvoor, dat het levensbeginsel der Republiek alleen in *Holland* gevestigd was. Maar het komt Recensent, behoudens beter oordeel, voor, dat de geschiedkundige onderzoekingen betrekkelijk de overige gewesten uit geheel verschillende beginselen moeten afgeleid worden, en vooral tot geheel uiteenloopende resultaten brengen zouden, zoodat het weldra zoude blijken, dat op verre na niet alles, wat in eenen staat- of regeerkundigen zin omtrent *Holland* met waarheid kan voorgedragen worden, ook op de meeste overige gewesten toepasselijk te achten zij.

Dat wij nog altijd geene volkomen ware en geheel onzijdige Vaderlandsche Geschiedenis, loopende ten minste van den vrede van *Munster*, 1648, tot aan het 13de jaar der tegenwoordige eeuw, bezitten, is niet tegen te spreken; en wij gelooven met den Heer WISELIUS, dat zulk eene Geschiedenis vooreerst nog met grond niet te verwachten is. Alles, wat zijn Ed. omtrent de redenen, die het onvervuld blijven van dien wensch veroorzaken, voordraagt, verdient ernstig overdacht en ter harte genomen te worden. Zeer juist is de aanmerking, bl. VII der Voorrede, dat het een groot verschil maakt, welke soort van zaken de misleiding en de verkeerde oordeelvellingen betreffen. Een publiek kan hoegenaamd geen gevoel hebben voor letteren en schoone kunsten. Het kan op meetkunstige wetenschappen niet den minsten prijs stellen. Maar raakt de misleiding godsdienstige gevoelens en staatkundige grondstellingen, en geraken de hartstogten daarbij in het spel, dan ziet men weldra uitspattende tweespalt, *welke, zoo de teugels des bewinds niet door eene zeer vaste hand gehouden en bestuurd worden, den Bur-*

gerstaat gemeenlijk op den rand des verderfs voert, somwijlen het onderstboven keert: kerkelijke en wereldlijke geschiedenissen bewijzen deze waarheid op de allerbedroevendste wijze. Helaas! het is meer te wenschen dan te verwachten, dat niet vroeger of later nieuwe voorbeelden de waarheid van dit gezegde zullen komen bevestigen! Wanneer echter de Heer WISELIUS zegt: *een* RAMUS *slechts werd vermoord om de uitspraak van een Latijnsch woord*, dan zij het ons vergund, iets tot nadere toelichting aan te merken. PIERRE LE RAMEAU, of PETRUS RAMUS, is in den verfoeijelijken *St. Bartholomeus*-nacht, 24 Augustus 1572, doodgeslagen door zijnen tegenstander in de wijsbegeerte, JOANNES CARPENTERIUS (JEAN CHARPENTIER), een ijverig voorstander der destijds onder den naam van *Aristotelische* heerschende wijsgeerige school, welke door RAMUS met onwederlegbare gronden aangevallen en in hare diepste grondvesten geschokt was. Zie THUANUS, *Historia sui temporis*, Tom. III. p. 153. Het gerucht dezer zwarte daad deed DIONYSIUS LAMBINUS van schrik sterven. Het is intusschen wel waar, dat RAMUS ten gevolge van een Dekreet der *Sorbonne* verketterd is, omdat hij beweerde, dat men verkeerdelijk bij de *Sorbonne* uitspraak *kieskies* in plaats van *quisquis*, welke laatste uitspraak dezelve voor kettersch verklaarde. Zie BAYLE, *Dictionnaire hist. et crit.* in voce RAMUS, in notis.

Ten einde tot het oogmerk, hetwelk de geleerde Schrijver zich heeft voorgesteld, te geraken, heeft hij zich begeven tot het onderzoek van de mate van civilisatie en vrijheidsliefde, welke de oude *Batavieren* schijnen bezeten te hebben; waarbij hunne geroemde dapperheid en onkreukbare trouw, deze laatste niet van de voordeeligste zijde, beschouwd worden; — voorts van den toestand der inwoners onder de *Frankische* Koningen, en bij de invoering van het deerlijk misvormd Christendom; den aard en de grenzen of uitgebreidheid van het gezag der Graven en Hertogen; den oorsprong van den Adel (dit onderwerp vooral is meesterlijk behandeld); den oorsprong en aard van de regten en het gezag der steden; de instelling der dagvaarten, mitsgaders de wijzigingen, die dezelve later ondergaan hebben; de oude handvesten en privilegiën; den wederkeerigen eed, bij de inhuldiging der Vorsten door dezen en door het volk af te leggen; de wijze van Regtspleging en Regtsvordering onder de Graven; den aard van het ambt des Stedehouders tijdens

het Grafelijk bewind; den invloed van het herleven der letteren en ontluikende beschaving, van de uitvinding der Boekdrukkunst, van *Amèrika's* ontdekking, van de hervorming in den Godsdienst op de staatkundige denkbeelden en de zaken van regering hier te lande; — vervolgens de aanleidende oorzaken van den opstand tegen *Spanje*; de bedoelingen van FILIPS II bij het aanvaarden der regering, de dwaze maatregelen, door hem in het werk gesteld; het algemeen misnoegen, daardoor gaande gemaakt; de rigting, welke WILLEM I aan de geestgesteldheid der *Nederlanderen* wist te geven, zijne hoedanigheden, deugden en zwakheden; de aard van het Verbond en Smeekschrift der Edelen; de handelwijze der Staten ten aanzien van het oppergezag; hoe hetzelve beurtelings aan *Engeland* en *Frankrijk* opgedragen, en om welke redenen het door die Mogendheden niet aanvaard is. Bij deze gelegenheid worden ook de onderscheidene meeningen aangaande het regt of de bevoegdheid, om aanspraak te maken op de hoogste overheid, gewikt en gewogen. (De Unie van *Utrecht* wordt nu op eene geheel bijzondere wijze onderzocht en gewaardeerd, en zeer zeker niet boven hare waarde geschat.) Vervolgens gaat de Schrijver over tot het regt om FILIPS af te zweren, en de wijze, waarop dit geschied is; de opdragt der Grafelijkheid van *Holland* aan Prinse WILLEM I, en het gedrag der Staten van dat gewest, onmiddellijk na 's Prinsen geweldigen dood; hunne oogmerken opzigtelijk MAURITS, LEICESTER en ELIZABETH; den Stadhouderlijken lastbrief, aan MAURITS verleend; het vertoog der Ridderschap, Edelen en Steden van *Holland* van 1585; het aanvankelijk elkander in evenwigt houdend gezag van MAURITS en van OLDENBARNEVELD; de overwinning des eerstgenoemden; den invloed der kerkelijke geschillen op die gebeurtenis, en een aantal andere belangrijke zaken. Niets is zekerder, dan dat men tot de grondige kennis van dit alles nimmer zal geraken, ten zij men zich met eenen vooroordeelvrijen geest tot de beoefening der Geschiedenis begeve, zonder zich door het dikmaals *geusurpeerd* gezag van beroemde namen te laten overweldigen. Wanneer echter hierbij HOOFT en WAGENAAR in dezelfde uitspraak, zoo al niet van verwerping, dan toch van betwijfeling hunner geloofwaardigheid, begrepen worden, kan men vragen, of dit oordeel niet ten opzigte van HOOFT te hard is? HOOFT moge beneden het *ideaal* eens volmaak-

ten Geschiedschrijvers gebleven zijn, hij wist en gevoelde toch volkomen, wat daartoe vereischt werd. Maar WAGENAAR, zonder iets van 's mans wezenlijke verdiensten te willen afdingen, had geen volkomen denkbeeld van de waardigheid eens echten Geschiedschrijvers; en daar hij gekluisterd was door het gezag der Oligarchische factie, die niet alleen de Geschiedenis, maar, wat meer zegt, het Land zelve bedorven heeft, zoo durfde hij niet altijd zeggen, wat hij wist waarheid te zijn. Dit kan men zien uit het weinige, hetwelk hij onafhankelijk van Oligarchischen invloed geschreven heeft, zoo als b. v. zijne weinig gelezene *Verhandeling over het Stadhouderschap*. — De Heer WISELIUS beweerde in 1793, (en zijn beweerde van dien tijd heeft hij in 1828 niet ingetrokken) dat er nimmer een wezenlijke regeringsvorm in deze landen bestaan heeft. Wanneer men door wezenlijken regeringsvorm verstaat een boekje, hetwelk in hoofdstukken en artikelen verdeeld is, hetwelk *taliter qualiter* door zoogenaamde Notabelen aangenomen is, waarin van Ministers en Gouverneurs, van Waterstaat en dergelijke mooije dingen meer veel te lezen staat; ja, dan hebben wij in onze oude, gelukkige Republiek geenen regeringsvorm, of, om naauwkeuriger te spreken, geene *beschrevene* algemeene *Constitutie* gehad. Maar wanneer men nu toegeeft, dat onze voorouders met geene theoretische en metaphysische bespiegelingen zich ophielden, dan zal men toch niet kunnen tegenspreken, dat er *praktisch facto* toch wel zoo iets van een' regeringsvorm moet geweest zijn in een landje als het onze, hetwelk bij den *Munsterschen* vrede zoo roemvol uit eenen tachtigjarigen strijd de zege wegdroeg, welks bondgenootschap door de grootste Mogendheden der wereld gezocht werd, welks vloten in 1666 den schrik op den *Teems* verspreidden, gelijk in 1712 zijne legers den magtigen LODEWIJK XIV tot in zijne hofplaats bedreigden! — Dat de *Unie van Utrecht* aanvankelijk met geheel andere oogmerken is aangegaan, dan waartoe dezelve naderhand door eene gewrongene toepassing gebezigd is, lijdt geene tegenspraak. De Unie was oorspronkelijk een *vinculum Juris Gentium*, en geenszins een *vinculum Juris Publici*. Het is ook alles waar, wat men van het *theöretisch* gebrekkige van onzen staatsvorm, van het nadeel, dat één gewest, ja ééne stad, aan den ganschen Staat kon toebrengen, gelieft te zeggen. Maar was dit niet juist de vrijheid, die, door de *centralisatie*, welke sedert door NA-

POLEON ingevoerd is, althans op *die* wijze nergens meer bestaat? Maar kon niet ook in het *Collegium* der *Tribuni plebis* te *Rome* één enkel Volkstribuun, door het uitspreken van zijn *veto*, de voorslagen van wetten stuiten? Het is waar, dat de bevolking der zeven gewesten zich niet alleen waande vrij te zijn, maar ook in die vermeende vrijheid zich gelukkig gevoelde. Maar onze voorouders waren toch, dunkt ons, niet volkomen onwijs, of gelijk te stellen met dien gek te *Athene*, van wien AELIANUS verhaalt, dat hij al de schepen telde, die in de haven aldaar binnenliepen, wanende dat dezelve hem alle toebehoorden, en dat hij naderhand, toen hij weder tot zijn verstand kwam, erkende, zich nimmer gelukkiger gevoeld te hebben, dan zoo lang die waan voortduurde. Recensent gelooft gaarne, dat onze voorouders veel minder zich met abstracte denkbeelden bezig hielden, dan het thans levend geslacht; maar hij meent te mogen beweren, dat er nimmer zoo veel positive vrijheid genoten is, als in onze oude Republiek. Zou b. v. een Hoofdofficier van *Amsterdam* het in zijne gedachten hebben durven nemen, om een' burger uit zijn huis te laten halen? Wij willen nu niet ophalen de schennis der burgerlijke vrijheid, die dadelijk, toen dan die oude gewaande vrijheid voor eene zoogenaamde wezenlijke in 1795 plaats maakte, gepleegd is: het waren toen revolutionaire tijden. De eersten, die dit ondervonden, waren twee Boekverkoopers, en op 19 Maart 1795 de Heeren KINSBERGEN en VAN DER HOOP, die zonder complimenten uit hunne huizen gehaald werden. Maar thans nog kan ieder Regter van Instructie, en in vele gevallen de Officier, ja somtijds zelfs een Commissaris van Policie, een' huisvader bij mandaat van geleide, en de laatstgenoemde ook zelfs zonder dat, laten halen, in hechtenis zetten, en weken, maanden, ja zelfs langer, daar laten zuchten; en, als hij dan eindelijk op vrije voeten gesteld wordt, heeft hij geen middel hoegenaamd, om den willekeurigen aanrander zijner burgerlijke vrijheid tot schadeloosstelling te noodzaken. Vóór 1795, tijdens dan dat wij eene *gewaande* vrijheid genoten, en ons in dezelve verblijdden, zoude geen Ambtenaar der Belastingen of Accijnsen zich eene huisvisitatie bij eenen burger of inwoner hebben durven veroorloven. — Het is met de vrijheid eveneens gelegen als met de waarheid, zedelijkheid, schoonheid: men kan omtrent de grondbegrippen, omtrent het metaphysieke beginsel, waaruit die

denkbeelden afgeleid worden, gansch verschillende denkwijze hebben; men kan zelfs daaromtrent geheel geene bepaalde theorie, en desniettemin een zeer goed besef hebben van hetgene waar, zedelijk, schoon en goed is. En zoo was het ook met onze voormalige Republiek gelegen. Het lijdt geene tegenspraak, dat er, vooral in Stadhouderlooze tijden, eene groote overhelling tot *Oligarchie* bestond. (*Aristokratie* is toch waarlijk het regte woord niet: geen *Hollander* moest, na hetgene wijlen de voortreffelijke Hoogleeraar Mr. JOAN LUZAC daarover geschreven heeft, dit woord nog in eenen ongunstigen zin gebruiken) en dat niets zoo verderfelijk is, als eene regering van weinigen. Maar men zegge ons eens, waar in geheel *Europa*, (*Engeland* alleen uitgezonderd) vóór 1789, staatkundige verlichting bij het volk en gezonde denkbeelden van de oppermagt bestonden? Men moet dus aan onze *Hollanders* geen bijzonder verwijt doen over een gebrek aan kennis, hetwelk overal, en dan toch nog nergens minder dan in onze vrije *Nederlanden*, bestond. Onze voormalige regeerders, hoe bekrompen van inzigten men dezelven ook voorstelt, waren evenwel verstandig en menschlievend genoeg, om voor de elders wreed vervolgde *Israëliten* eene schuil- en toevlugtsplaats te openen, zoo als zij destijds nergens vinden of hopen konden; DESCARTES, BAYLE en de *Fransche* vlugtelingen, die wegens de intrekking van het *Edikt van Nantes* hun vaderland verlaten moesten, vonden in ons gastvrij *Nederland* eene veilige haven; vrijheid van drukpers bestond er *facto* meer dan ergens: het is waar, de schriften van MACCHIAVEL en nog eenige anderen, die den *meineed* en het *absolutismus* predikten, werden verboden; maar wat kwaad? Kortom, wist men toen minder over theoretische vrijheid te redekavelen, dit werd rijkelijk gecompenseerd door het werkelijk bezit en genot van praktische vrijheid, hetwelk men toen in ruime mate had.

De Heer WISELIUS omschrijft, bl. XXX der Inleiding, de *grondmagt* en *oppermagt* op volgende wijze: „ De magt van „ de gezamenlijke maatschappij kan men gevoegelijk de *grondmagt*, de door haar daargestelde magt de *oppermagt* noemen. „ Deze laatste werd aan eenigen zedelijken persoon in handen gegeven; de andere bleef, en blijft onveranderlijk, berusten in den boezem der geheele Natie." Het is dus eene magt, daargesteld door den vrij uitgedrukten wil der maatschappij.

Zoo hebben wij den voornamen inhoud van dit werk op-

gegeven, zoo veel zulks namelijk mogelijk was; want het gaat niet verder dan de derde Afdeeling. In de Voorrede, bl. IV, zegt de Schrijver, dat, wanneer men vraagt, of het werk verder dan tot het einde van de derde Afdeeling voortgezet zij, dit met *ja* moet beantwoord worden; dat echter aan het openlijk bekendmaken van dat vervolg vooralsnog niet te denken valt, althans niet vóór dat wij onze Letterkunde verrijkt zullen zien met eene volkomen ware en geheel onzijdige Vaderlandsche Geschiedenis, loopende ten minste, gelijk boven gezegd is, van de helft der XVIde tot het dertiende jaar der tegenwoordige eeuw: zoo lang nog alle zaken en omstandigheden, gedurende dat tijdsverloop plaats gehad hebbende, voor strijdige opvattingen en beschouwingen vatbaar blijven, zou dat verdere gedeelte des tafereels door velen niet zonder ergernis gelezen worden. Doch, hoezeer dan ook onvoltooid, is dit werk in zijne soort een der belangrijkste, welke onze Letterkunde bezit. Elke bladzijde bijna bevat iets leerrijks, iets opmerkelijks. Velen zal met ons het gezegde nopens den oorsprong van den Adel treffend voorkomen, bl. 43: „ Wat mij betreft, ik verlang mijne, „ hier boven voorgedragene, denkbeelden niemand op te „ dringen; ik wil integendeel den andersdenkenden alles ge„ wonnen geven: men bewere alleenlijk niet, dat zulk een „ bevoorregte stand op eene wettige geboorte aanspraak kun„ ne maken, maar erkenne veelmeer, wat waar en onwe„ dersprekelijk is: dat, namelijk, de Adel, zoo als dezelve „ in de meeste Staten van *Europa nog* een dadelijk aanwezen „ heeft, herkomstig is, of uit overweldiging, of uit ver„ krachting van de natuurwet, of uit beide tegelijk." Wanneer dit *nog* (in 1793 *allereerst* door den Schrijver ter neder gesteld) in 1828 door zijn Ed. in denzelfden zin herhaald is, dan zoude men toch wel het een en ander daartegen in bedenking kunnen brengen; maar geheel onvoorwaardelijk zal elk, die de Geschiedenis niet oppervlakkig beoefend heeft, met WISELIUS eenstemmig zijn, wanneer hij, bl. 42, zegt, „ dat de leenregering, uit het ware oogpunt beschouwd, wel„ dra de overtuiging geeft, dat zij alleen op geweld en on„ wetendheid gegrondvest is." En dit is ook juist de reden, waarom heden allen, wien geweld en onwetendheid liever is dan vrijheid en verlichting, zoo ijverig het leenstelsel terugwenschen.

Resultaten van zaken, niet van personen te zoeken, was ten allen tijde des Schrijvers stelregel. „ Het is mij om het

„ even," dus besluit de Heer WISELIUS dit boekdeel, „door „ wien iets goeds of iets kwaads gesticht is; naar mijn licht „ vel ik er oordeel over, zonder dat de naam des bewerkers „ daarbij, ook maar voor een gering gedeelte, in aanmerking „ komt; en ik doe dit steeds onbewimpeld. Ik weet zeer „ wel, dat dit de weg niet is, vooral niet bij groot verschil „ van gevoelens en van bijzondere belangen, om zich in „ deze wereld vele vrienden te maken; doch mijn geweten „ vindt er rust bij, en alle echte voorstanders der waarheid „ zullen mij prijzen, ook dan, als zij gelooven, dat ik „ dwaal. — Wat zou ik beters wenschen kunnen? — *Ami-* „ *cus Plato, amicus Aristoteles; magis amica Veritas.*" Recensent, hoezeer in vele opzigten in wijze van zien van den geëerden Schrijver verschillende, kan niet anders dan dit werk toejuichen, en den Auteur danken voor zoo vele belangrijke zaken, als hij uit hetzelve geleerd, en nieuwe beschouwingen, die hem door de lezing en overdenking van hetzelve geopend zijn geworden.

De Heer WISELIUS eindigt de Voorrede van dit werk met de aankondiging van de ophanden zijnde bekendmaking eener regts- en oordeelkundige beschouwing van zekere hoogstgewigtige gebeurtenis uit het midden der XVIIde eeuw. Deze hoop is sedert vervuld, door de uitgave van het

Geschied- en regtskundig Onderzoek, rakende het eigenmagtig en afzonderlijk afdanken van krijgsvolk bij de Staten van Holland, in den jare 1650, *met de gevolgen daarvan; vooral wat betreft de handelingen van de algemeene Staten en van Prins* WILLEM DEN TWEEDE; *uitgegeven naar een gevonden Handschrift, en met eene Voorreden en eenige andere stukken voorzien en vermeerderd, door Mr.* SAMUEL IPERUSZOON WISELIUS, *Ridder van den Nederlandschen Leeuw, Lid van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut, enz. enz. Te Brussel, bij* Brest van Kempen. 1828. *In gr. 8vo. XV en 196 Bl. f 2-20.*

In dit handschrift wordt opzettelijk de stelling verdedigd, „ dat WILLEM II, in de bekende gevangenneming van zes „ Regenten, en in zijne gewapende onderneming tegen *Am-* „ *sterdam*, geenszins daden heeft bedreven van willekeur en „ geweld, maar van regt, krachtens de magt, hem verleend,

„ bij de algemeene Staten, en overeenkomftig de voorfchriften, „ althans volgens de bedoeling der Unie van *Utrecht*." De Schrijver van dit Onderzoek is, volgens den Heer WISELIUS, niet bekend. Het moet, naar zijne gisfing, na den vrede van *Utrecht* en vóór 1722 ten papiere gebragt zijn. Deze gisfing rust echter flechts op eenen ontkennenden grond, namelijk op het ftilzwijgen over de nadere bezending van *Holland* ter wering van eenen Stadhouder. Men vindt hier: 1. Voorftelling der zaak. 2. Eerfte vraag: of *Holland* in dit geval regt gehad hebbe, om afzonderlijk zijne confenten dus in te houden, en daarenboven metderdaad af te danken, in weerwil der zes overige gewesten en ftrijdig den voorflag der Stadhouders. 3. Tweede vraag: of Prins WILLEM II in dit geval genoegzame reden en regt gehad hebbe, om de voormelde zes Regenten in hechtenis te nemen, en krijgsbenden van den Staat te zenden naar *Amfterdam*, ten einde aldaar in bezetting te trekken, met het oogmerk, om er eenige Regenten almede in verzekerde bewaring te nemen, of uit de regering te weren. 4. Derde en laatfte vraag: of de Prins, in het gebeurde met *Amfterdam*, eenigerlei ingreep op de Souvereiniteit van *Holland* of van het Gemeenebest gepleegd hebbe; en of er grond aanwezig zij, om te vooronderftellen, dat immer iets zoodanigs in het gemoed van Z. H. is opgekomen, met het oogmerk of den wensch, om zulk eene daad ten uitvoer te brengen.

Dit vertoog gaat vergezeld van een aantal *Bijlagen*, onder welke fommige zeer belangrijk. Het meest trok onze aandacht de gefchiedenis der ziekte van WILLEM II, en het verflag der fchouwing van 's Prinfen lijk, onder Lª. C. voorkomende. De Heer WISELIUS geeft het eerfte in de Latijnfche taal, zoo als hij hetzelve heeft aangetroffen in zeker deel der Handfchriften van CONSTANTIJN HUYGENS, aan de Boekerij van het Koninkl. Nederl. Inftituut door onzen Koning, gelijk men weet, ten gefchenke gegeven. Hij heeft de geneeskundige voorfchriften, in dit gefchrift voorkomende, gemakshalve, een weinig verduidelijkt; zijnde hij overtuigd, dat, ook onafhankelijk van alle andere redenen, het wereldkundig maken dezer ziektegefchiedenis altijd van eenig nut zal zijn, al ware het blootelijk, om den Heer Med. Doctor A. CAPADOSE te doen opmerken, op wat wijze met de lijders aan de kinderziekte, in dien *bon vieux temps*, werd omgefprongen!

Wat nu de zaak zelve betreft, deze had, even als duizend andere, twee handvatsels; het kwam er op aan, om het regte te grijpen. Had WILLEM II zijn ontwerp vooraf beter berekend, en ware Graaf WILLEM FREDERIK wat spoediger in de uitvoering te werk gegaan, dan zou de uitkomst denkelijk geheel anders geweest zijn. Het was hier een van die gevallen, *où le plus fort a raison!* Graaf FREDERIK had aan de ongeroepen raadgevers HUYDEKOPER en VAN DER DOES moeten antwoorden, zoo als GIJSBRECHT: „ Mijnheer, ik heb uw raad op dees tijd niet „ van doen." Deze zaak had met *kogels* en niet met *praten* moeten beslist zijn. En wanneer men onpartijdig wil zijn, dan kan men der *Amsterdamsche* Regering, en vooral Burgemeesteren van dien tijd, den lof niet weigeren, dat zij, *in hun systema*, (hetwelk Recensent thans in deszelfs waarde of onwaarde laat) zich dan maar eens regt kloek en knap gedragen, en Graaf FREDERIK, zoo als men zegt, overbluft hebben. Het zou aan MAURITS niet gebeurd zijn; dat heeft hij wel getoond, toen hij in den Oudraad aan den Heer HOOFT te gemoet voerde: *Bestevaer, dat moet er nu eens zoo mede door.* De geheele onderneming van den Stadhouder WILLEM II (en wat was een Stadhouder? een hoog geplaatst personaadje, die zelf geene duidelijke kennis van zijne attributiën had) was een *coup d'état;* en wie zulk een *coup* niet door eene goede uitkomst bekroond ziet, die heeft immer ongelijk. Recensent twijfelt altijd nog, of het wel goed zij, die oude geschillen op te warmen. Men vaart nu zoo zeer uit tegen de oude Regering van *Amsterdam*, en het zij ook verre van ons, hare daden in alles te willen apologiseren; maar als nu evenwel eens iemand, door al die provocatiën opgewekt, zeide: Onder die zoo *gedecrieerde* Aristokraten had echter *Amstels* koophandel het toppunt van bloei bereikt; toen kon een Gezant van den Staat aan eenen Noordschen Koning, die de *Sont* dreigde te sluiten, te gemoet voeren: *Ja, maar ik heb te* Amsterdam *in de haven de houten sleutels zien liggen, om uwe Sont, als het ons goeddunkt, te ontsluiten!* Waar zijn die sleutels *nu?* Waar zijn die zeekasteelen, eertijds *Amstels* pronkjuweelen? Waar is *Amstels* handel? enz. O! het is zoo onvoorzigtig, de lidteekenen af te rukken van wonden, die niet ten volle geheeld zijn!

De verdienstelijke Onderwijzer Welmoed, een werkje ten dienste van aankomende Onderwijzers, door J. PIETERSZ, *Hoofdonderwijzer van 's Rijks lagere School te Brussel. Te Brussel, bij* Brest van Kempen. *In gr.* 12*mo. IX*, 164 *bl. f* :-90.

Dit zeer wèl geschreven boekje, dat te lang onaangekondigd bleef liggen, verdient alle aanprijzing. De schrijver zegt in het voorberigt, dat hij van de onderwijzers in de provincie, waar hij woont, eenige denkbeelden, nopens hun gewigtig beroep en de bestemming van den mensch, heeft willen mededeelen. Ook blijkt uit den geheelen inhoud, dat het werk bijzonder voor het zuidelijk gedeelte der *Nederlanden* werd geschreven. Doch, was of is het daar behoefte, bij ons *Noord-Nederlanders* blijft mede nog veel te wenschen over. Kweekelingen en reeds geplaatste onderwijzers zullen met nut den verdienstelijken *Welmoed* van PIETERSZ kunnen lezen. Vinden zij eigenlijk niets nieuws gezegd, behartiging der hier gegevene wenken zal veel bijdragen tot het wèl waarnemen van hunnen gewigtigen post. Ook anderen, die niet tot den onderwijzersstand behooren, maar belang in het schoolwezen stellen, zullen met genoegen dit boek doorbladeren. Welligt zouden sommige leden van plaatselijke schoolcommissiën mede eenig nut uit hetzelve kunnen trekken. Behartigenswaardig is vooral de wenk, die bl. 6 en 36, 37 voorkomt, dat men geene nieuwe leerwijze moet invoeren, alvorens men dezelve *goed weet aan te wenden.* Misschien is dit door dezen en genen der Heeren schoolopzieners wel eens te veel uit het oog verloren. Rec. heeft meermalen moeten lagchen, wanneer hij in scholen, waar de letters niet, naar oude gewoonte, *a bé cé* mogten heeten, met een korten gemengden klank van *e* en *u*, die ten naastenbij *ä beü ceü* hoorde uitspreken. Wat is hier beter — het onvolkomene oude, of het gebrekkige nieuwe? Men late aan ieder meester vrijheid, om zoodanige leerwijze te volgen, als met zijnen aanleg meest schijnt overeen te komen. Men zwere dus noch bij WESTER, noch bij NIEUWOLD, noch bij PRINSEN. — Over het doel van het onderwijs, en over de zedelijke vereischten in eenen onderwijzer, vindt men in dit werkje zeer goede aanmerkingen. Wat over be-

looningen en ſtraffen, over openbare ſchoolexamens en prijsuitdeelingen wordt gezegd, ſtemt volkomen overeen met Rec.'s gevoelen, die meermalen het gevaarlijke en nadeelige daarvan meent opgemerkt te hebben. Neen! openbare examens leveren geenen maatſtaf voor de vorderingen der kinderen. Het uitdeelen van kaartjes heeft mede grootelijks zijne bezwaren. Waartoe ook dat vroeg en gedurig prikkelen der kinderlijke eerzucht? Is er buitendien in deze jaren niet dikwerf reeds ijdelheid genoeg? Het kind, weetgierig van aard, zal gewoonlijk ook zonder deze middelen wel willen leeren.

Op taal en ſtijl van den Hoofdonderwijzer PIETERSZ is hier en daar wel iets aan te merken; b. v. bladz. II. *mijne wensch*, in plaats van *mijn wensch*, en V. *dat mijn geſchrijf verre beneden is van datgene, wat over dit onderwerp, zoo hier als elders geſchreven is.* Tegen deze Franſche wijze van uitdrukken zij de onderwijzer in die gewesten vooral op zijne hoede. *Hoofdvereischte*, bl. VI, is *onz.*, niet *vrouw. Gebrek aan mangel van aandacht* is zeker niet goed gezegd; *gebrek* en *mangel* zijn woorden van eenerlei beteekenis. *Bij eenen onderwijzer, wien hij wist, dat* enz., bl. 28, ſtrijdt mede tegen den aard der taal; alsmede bl. 67: *hij oordeelde, dat het beter ware, als er een* (dat er één) *kind van het onderwijs zoude verſtoken zijn, dan dat* enz.; bl. 92: *hij maakte hun* (hen) *bekend met den tijd*, liever: *hun den tijd bekend. Pront*, in plaats van het basterdwoord *prompt*, bl. 127, is kwalijk te verdedigen. *Kend*, bl. 139, moet zijn *kent*, en *aanvaart*, bl. 153, *aanvaardt.* Meer onnaauwkeurigheden, vooral ook ten opzigte van bouw der volzinnen en plaatſing der ſcheidteekenen, zouden aangewezen kunnen worden; doch het aangeſtipte zal genoeg zijn, om den ſchrijver, bij al het goede van zijn werk, ook opmerkzaam op gebreken te maken, ten einde hij, als de *verdienſtelijke Welmoed*, ſteeds meer op volmaking zich toelegge, hetwelk inzonderheid van hem, als eenen *Hoofdonderwijzer*, te vorderen is.

De Wederdoopers, of ALF *en* CLARA *op de puinhoopen van dweeperij en bijgeloof. Naar het Hoogduitsch van* C. F. VAN DER VELDE. *Nieuwe Uitgave. Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1829. *In gr. 8vo.* 156 *Bl. f* 1-50.

Te *Zwickau*, in *Sakſen*, vormde zich omſtreeks het jaar

1521 eene geestdrijvende fekte, onder den naam van *nieuwe Profeten*, of *Wederdoopers*, wel degelijk te onderfcheiden van de zachtmoedige aanhangers der leer van MENNO SIMONS en van de overige *Protestanten*. Eene der ftellingen van deze Wederdoopers was, dat God de wereldlijke regering der volken, welke tot daartoe in de handen der goddeloozen was, vernietigen, en de heerfchappij dezer wereld den heiligen overgeven zou. Hunne gruwelen zijn uit de gefchiedenis van dien tijd bekend. Vooral was *Munfter*, van hetwelk zij zich meester hadden gemaakt, in het jaar 1534 het tooneel van hunne verfchrikkelijke buitenfporigheden. JAN MATTHIJSSEN, een gewezen bakker van *Haarlem*, en JAN BEUKELSZOON, of BOCKHOLD, gelijk hij hier genoemd wordt, een kleermaker van *Leiden*, wierpen zich, de een na den anderen, als Koningen op van dit nieuwe *Sion*, voerden de veelwijverij en de gemeenfchap der goederen in, en doodden ieder, die hunne leer niet aannam. De fchandelijke handelingen dezer tot de grôfte zedeloosheid overgeflagene fekte duurden, tot dat, na eene langdurige en jammerlijke belegering, de ftad door derzelver Bisfchop en een rijksleger veroverd, en de hoofden der oproerigen met den dood geftraft werden. Daar zulk eene loslating van allerlei hartstogten aan den befchrijver eenen rijkdom van beelden en gebeurtenisfen aanbiedt, is de keuze van den Schrijver op zichzelf niet ongelukkig, om deze gebeurtenis tot een onderwerp voor zijn tafereel te nemen.

ALF KIPPENBROCK, eerst wapenfmid, daarna krijgsbevelhebber der Wederdoopers, vervolgens overfte der koninklijke lijfwacht, beurtelings verward in de ftrikken der dweepende ELIZA en der wulpfche GEERTRUID, eene der veertien gemalinnen van Koning JOHANNES, krijgt eindelijk eenen afkeer van alle de dwaasheden en fchandelijke misdrijven, welke hij had aanfchouwd, en aan welke hij, weggefleept door het voorbeeld van anderen en zijne eigene driften, deel had genomen. Hij redt zich met zijne getrouwe CLARA uit het oproerige *Munfter*, neemt zelfs een loffelijk aandeel aan het herftel der orde in de ftad, en, genezen zijnde van de geestdrijverij, eindigt hij met, als een gelukkig echtgenoot, weder een wakker wapenfmid te worden.

Het boekje is onderhoudend gefchreven. Een en ander tooneel ware misfchien beter wat minder levendig gefchilderd; maar wij gelooven, de Schrijver heeft naar het leven getee-

kend, en zoo kan dit werk leeren, hoe ligt de dweeperij in het godsdienstige kan overslaan tot wilde najaging van zinnelijken lust.

Waarheid en Verdichting, *door* PETRONELLA MOENS *en* W. H. WARNSINCK, BZ. *IIde Stukje. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1828. *In gr. 8vo. IV en 378 Bladz.* *f* 1 - 80.

Van het eerste stukje gaven wij bij deszelfs verschijning een aanprijzend verslag. Daar Schrijver en Schrijfster op dezelfde wijze voortgaan in dit stukje, achten wij het niet noodig, het toen gezegde te herhalen. Dit tweede stukje is van den volgenden inhoud: *Wat nieuws staat er in dit tweede stukje? Athniël, de Efraïmiet, bij het graf van Jozef in Egypte. Overdenking. Een woordje, over oud en nieuw licht. Willem en Philip. Johanna. Iets over de Vriendschap. Proeve, ter beantwoording der vraag: waarom nieuwe inrigtingen en ondernemingen doorgaans aan velerlei weêrspraak onderhevig zijn. Iets over edelmoedige daden, en het openlijk bekroonen van dezelve. Over weldoen. Over eerlijkheid in den Koophandel. Een Tafereel uit de Geschiedenis der eerste Christenen. Over het geloof in Jezus Christus. Gesprek bij een Menschengeraamte. Iets over dusgenoemde Condoleantie-bezoeken.* De genoemde onderwerpen zijn wederom te talrijk, om ze stukswijze te beoordeelen. Over het geheel hebben wij den inhoud van dit stukje nog belangrijker gevonden, dan dien van het eerste, en is ons thans niets voorgekomen, dan hetgeen waardig en geschikt is, om in eene dergelijke verzameling opgenomen te worden. Dus, lezers, wie het niet slechts te doen is, om zich te vermaken, maar bij wie ware levenswijsheid en deugd de hoofdzaak is, zullen hier eene gepaste bezigheid vinden voor hunnen geest; terwijl tevens, door eene smaakvolle behandeling der onderwerpen, genoegzaam is gezorgd voor het aangename en onderhoudende.

EUSTACHIUS, *of de Zegepraal van het Christendom; eene Geschiedenis der vroegere Christelijke Eeuw, door* H. C. SCHMID. *Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1828. *In kl. 8vo. IV en 153 Bladz.* *f* 1 - 40.

PLACIDUS, veldheer van Keizer TRAJANUS, en TRAJANA, beiden in het eerst Heidenen, worden, ieder door eene wonderdadige verschijning, bijna gelijktijdig, bewogen tot het geloof en de aanneming van de leer des Christendoms, en ontvangen bij hunnen doop de namen EUSTACHIUS en THEOPISTA. Bij de toen plaatshebbende vervolging tegen de Christenen, worden zij van al het hunne beroofd, en, in ballingschap, niet alleen van hunne beide zonen, maar ook van den anderen gescheiden. Na jaren van elkander verwijderd te zijn geweest, vinden zij elkander, benevens hunne zonen, die nu tot wakkere jongelingen opgegroeid zijn, weder, en herkrijgen hun vorig aanzien en rijkdom. Eindelijk, echter, moeten ouders en zonen hunne getrouwheid aan de leer des Christendoms, door het ondergaan van den marteldood, bevestigen.

De tijd en het tooneel der geschiedenis en vele avontuurlijke voorvallen geven aan het verhaal zoo iets van eene *legende*, die echter, wat stijl en taal betreft, in een hedendaagsch gewaad gedost is. Het mirakel had ook wel achterwege kunnen blijven, zonder aan de waarde van het verhaal nadeel toe te brengen. Veel zal dit werkje wel niet toebrengen, om van de waarheid van het Christendom te overtuigen. Maar de afwisseling der gebeurtenissen maakt hetzelve onderhoudend, en de voorstelling van de Christelijke leer, zoo als zij invloed behoort te hebben op het gemoed en het gedrag van derzelver belijders, geschiedt op eene gepaste wijze. Al is het dan, dat wij juist geen gebrek hebben aan zoodanige aanprijzing van het Christendom, doet misschien de inkleeding aan dezelve ingang vinden bij zulke lezers, die andere godsdienstige geschriften niet met hunne aandacht verwaardigen. Wij gunnen dus van ganscher harte den Schrijver en Vertaler *den enkelen traan van vrome aandoening*, die beiden onder het opstellen en vertalen gestort hebben, en mogen de lezing van dit werkje met gerustheid aanbevelen.

Emilia van Rozenheim, of Familietafereelen uit het einde der achttiende en het begin der negentiende Eeuw; een oorspronkelijke Nederlandsche Roman, door A. B. VAN MEER-

TEN, *geb.* SCHILPEROORT. *In III Deelen. Te Haarlem*, *bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1828. *In gr. 8vo. Te zamen VIII*, 906 *Bladz. f* 9 - :

Met genoegen kondigen wij in dezen roman het werk aan van eene Landgenoote, die reeds door haren vroegeren letterarbeid de *Nederlandsche* letterkunde grootelijks tot eer verstrekt, en ook nu, door het in 't licht zenden van deze tafereelen, bij het betreden van een voor haar nieuw voetspoor, toont, dat zij boven de meeste hedendaagsche, vaderlandsche Schrijvers in dit vak uitmunt. Wat duidelijkheid, zuiverheid en aangename afwisseling van stijl betreft, is dit ons oordeel zonder uitzondering. Ook is de geest, die in hetzelve heerscht, regt geschikt tot aanprijzing van iedere maatschappelijke en huiselijke deugd, regt zedelijk en godsdienstig.

Het werk verhaalt de lotgevallen van eenige, meest allen *Nederlandsche*, familiën, die door bloedverwantschap, huwelijk, vriendschap, of andere betrekkingen, aan elkander verbonden zijn; lotgevallen, zoo als die uit de geschiedenissen van dien tijd moesten voortvloeijen. De Schrijfster wilde de gevolgen schetsen der twisten, welke in onzen leeftijd ons vaderland maar al te zeer geschokt hebben; de gevolgen, welke deze twisten op het huiselijk leven konden hebben, en ook werkelijk hadden; ook opdat de schaduwen dezer tafereelen het schoone licht van vrede, eendragt en broedermin, waarin wij ons thans verheugen mogen, te meer zouden doen uitkomen en te schatbaarder voor ons maken; maar zij wilde tevens doen zien, hoe zich, ook onder die rampen, het nationaal karakter veredelen, en menige huiselijke en maatschappelijke deugd zich konde ontwikkelen, welke, zonder zulke bedroevende omstandigheden, wel altijd zoude zijn blijven sluimeren, en waardoor dan toch eindelijk, onder het vaderlijk bestuur der Voorzienigheid, ook hier het goede uit het kwade is voortgekomen.

De Schrijfster heeft aan haar werk den naam *Emilia van Rozenheim* gegeven. Wij voor ons gelooven, dat het geheel der geschiedenis beter zou omvat zijn door den naam: *De familie Walsdorf.* Dit huisgezin toch is het middelpunt, in hetwelk zich alle de betrekkingen der onderscheidene personen vereenigen; terwijl de *Rozenheims*, en vooral *Emilia*, nog minder, dan de *Veldmans*, eene hoofdrol spelen. Ook

hadden wij wel gewenscht, dat de handelende perfonen wat minder in aantal waren; of, indien dit, naar het plan der Schrijffter, moeijelijk te vermijden ware, dat de onderfcheidene deelen wat meer op zichzelven ftonden en minder in elkander gewikkeld waren. Om van het door de Schrijffter zelve gekozene denkbeeld van *tafereelen* uit te gaan, indien in eene fchilderij de onderfcheidene beelden te veel ineengemengd, en de verfchillende groepen niet duidelijk genoeg van elkander kunnen onderfcheiden worden, dan is de beteekenis van het geheel niet zigtbaar genoeg. Het is waar, de Schrijffter zegt, in hare Voorrede: „ Men zal hier geen „ kunftig in elkander geweven plan vinden." Maar het komt ons voor, dat de geregelde afzondering van perfonen en zaken, welke noodig is voor de duidelijkheid, reeds door de natuur zelve voorgefchreven wordt. Zoo als het werk nu is, loopt men fomtijds gevaar, om den eenen perfoon voor den anderen te houden, en is er infpanning toe noodig, om hen van elkander te onderfcheiden. Over het fchoon gevormd CHRISTUS - beeld, en voor hetzelve een bidbankje in de kapel van eene Proteftantfche Matrone, wil Recenfent met Mevrouw VAN MEERTEN niet twisten, indien zij hem maar voor geenen onverdraagzamen *Calvinist* houde, omdat hij zulk een zinnelijk middel tot opwekking van het godsdienftig gevoel fchadelijk acht. Door zulke middelen kan men, om met BORGER te fpreken, wel eenen olifant godsdienftig maken. Dat tante *Sarton* reeds in het jaar 1795 met vader *Veldman* twist over de Evangelifche Gezangen, die eerst in het begin der volgende eeuw verzameld en ingevoerd zijn in de Hervormde Kerk, zou, indien het bewezen kon worden, aan VIJGEBOOM *c. f.* een welkom bewijs zijn, dat de vromen reeds zoo vroeg door profeteesfen tegen die liederen gewaarfchuwd zijn; liever houden wij dus dit voor een *anachronismus*.

Door het aangemerkte nemen wij echter niets terug van den eerst gegeven lof aan het werk in het algemeen. Van het fijne oordeel en den kiefchen fmaak der Schrijffter, van welke ook dit werk zoo vele proeven oplevert, hopen wij, dat zij onze weinige aanmerkingen onpartijdig zal toetsen, en, vindt zij iets bruikbaar, van hetzelve wel onbevooroordeeld partij zal willen trekken.

De Doode en zijne Bruid, en: Alles zal goed afloopen. Twee Verhalen. Naar het Hoogduitsch van C. SPINDLER. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1829. *In gr. 8vo.* 218 *Bl. f* 2-40.

In het eerste dezer verhalen wordt de *Napolitaansche* Graaf MARSIGLI schijndood begraven, maar buiten weten van zijne bloedverwanten uit het graf gered. Daar hij zeer ongelukkig gehuwd was, doet hij het gerucht van zijnen dood voortduren, zelfs voor zijne gemalin, begeeft zich onder eenen anderen naam naar *Duitschland*, geeft zich voor ongehuwd uit, en verlooft zich daar aan FLORENTINE, eene jonge en schoone weduwe. Maar de wulpsche ANTONIA en de zedelooze VAN LISSA, beiden door minnenijd gedreven, maken van het hun ter ooren gekomen gerucht aangaande MARSIGLI's vroegeren schijndood, door middel van een ook in *Duitschland* heerschend bijgeloof, gebruik, om zijne bruid in het denkbeeld te brengen, dat hij een zoogenaamde *vampyr* is, een afgestorvene, maar die uit zijn graf is opgestaan, en, door uitzuiging van het bloed, menschen en dieren doodt; in het oorspronkelijke luidt ook de titel van dit verhaal: *Der Vampyr und seine Braut.* De ontknooping is verschrikkelijk. MARSIGLI wordt door VAN LISSA en deze weder door den broeder des eersten gedood. FLORENTINE brengt haar gansche leven in rouw door, en ANTONIA boet hare schandelijke misdaden in eenen engen kerker. Aan ons, *Nederlanders*, moge het geloof aan het bestaan van die bloedzuigende spoken al te bespottelijk voorkomen, om eene rol te spelen in eenen roman, welks tooneel in den kring der fijnste beschaving wordt geplaatst, uit meer andere hedendaagsche werken blijkt, dat dit thans zoo de mode is. Gelukkig, dat SPINDLER alles nog natuurlijk doet afloopen, hetgeen bij andere Schrijvers niet altijd het geval is. Het verhaal kan, door de levendige schildering der karakters, strekken tot verfoeijing der ondeugd; ofschoon het voor de eer des menschdoms te hopen is, dat er in de werkelijke wereld geene menschen bestaan met zulke boosaardige Duivelen-zielen, gelijk SPINDLER dezelve noemt, als ANTONIA en VAN LISSA.

In het tweede verhaal, *Alles zal goed afloopen*, is SPIND-

LER meer op zijn gewoon grondgebied, dewijl hij daar zijne verdichting inweeft in eene wezenlijke gebeurtenis uit de geschiedenis van *Duitschland*, namelijk de verlossing van *Hanau* en den Graaf PHILIP MAURITS, in het jaar 1637. De liefde van HENDRIK en SUSANNA wordt door laster en doodsgevaar zwaar beproefd; alles eindigt echter met een gelukkig huwelijk, en loopt dus nog goed af.

Beide deze verhalen zijn onderhoudend geschreven, en door eene bekwame hand in onze taal overgebragt.

Rotsgalmende Rekelzang, of Minneklagt, uitgeboezemd door eenen Ridder van den Domper.

Lesbia nostra, Lesbia illa,
Illa Lesbia, quam unam amavi,
Nunc in quadriviis . . . .

CATULLUS, *Carm. LVIII.*

Te Kampen, bij de Erven Aeg. Valckenier. *In gr.* 8*vo.* 39 *Bladz. f*: - 70.

Wij gelooven gaarne, dat dit dichtstuk geestig, aardig, vol van poëtische schoonheid en regt ter zake is. Maar wij erkennen tevens, dat wij het *eigenlijk fijne* dezer satire niet begrijpen. Wij kennen de mannen wel, die hier gesiffleerd worden, en gunnen het hun hartelijk; want waarlijk, al wat bezijden valt, zou regt jammer zijn. Maar, om de waarheid te zeggen, de bedoelde onverbeterlijke Heeren zijn te ver beneden de aandacht van het beschaafd Publiek, dan dat wij ons de moeite zouden geven te gissen en trek voor trek hier te ontcijferen. Een proefje geven wij echter gaarne:

Geen eerbre hoepel buigt zich meer
Om teedre maagdeningewanden:
Een gazen dundoek floddert neêr,
Met stootkantbloemen aan de randen;
Waarheen, vervoerend slangenzaad!
Waar zal uw dolle zwijmling enden?
Gekoepokt tuimelt ge en vergaat
In appelflaauwten en ellenden.

Aardappels! ja 't is uw bedrijf,
Gij leidt tot alle narrenwerken,
Door u kreeg Adam pijn in 't lijf,
Door u vergeven moest hij herken;
Och! had Margrietje nooit geproefd
Van 't gif, dat de aarde in applen stoofde,
Zij had mij zeker nooit bedroefd;
Gehouden wis, wat zij beloofde.

Te schaamtloos siert een effen waas
Den blos van nieuwerwetsche schoonen,
In spijt van 't boetbazuingeblaas
Van ridder Bulderdijk en zonen;
Zij zijn voor 't geestlijk roepen doof
Dier stichters van de heilkolonie,
Waar ieder planters heilgeloof
Tiert achter een geschonden tronie.

De bastaardteelt van Belial,
't Ontmaagde vloekgespuis van Babel,
Verguist, in 't aanzien van 't heelal,
Dat ridderwoord als waan en fabel,
Verbeestelijkt door 't helgedrogt,
Verlichting, ondier met vier tongen,
Dat, kronklend met een drakenbogt,
't Geloof den strot heeft digtgewrongen.

De aangewezene *Drukzonden* op den omslag zijn niet onaardig, en de Catalogus, op de laatste bladzijden, van eene *Keurbibliotheek voor Domperridders en die 't worden willen*, laat weinig te wenschen overig. De Dichter teekent zich SPIRITUS LENIS; maar men kan niet zeggen: *nomen et omen habet.*

Boekbesch. No. XI. bl. 505, reg. 1. staat *Die*, lees *De*; en reg. 3. *De*, lees *Die.*

BOEKBESCHOUWING.

De Leer der Godzaligheid, of wijsgeerige Religieleer. Uit het Hoogduitsch, van W. T. KRUG, *Hoogleeraar te Leipzig. Te Amsterdam, bij* Gebroeders Diederichs. 1829. *In gr. 8vo. X, 291 bl. f* 2-90.

KANT schreef, onder zijne menigvuldige werken, ook een, dat hij *Religion innerhalb die Gränzen der blossen Vernunft* noemde, en in eene soort van wijsgeerige uitwerking van het schema des kerkelijken systeems bestond. Het komt ons voor, dat dit boek als de moeder van een talrijk kroost kan beschouwd worden, en dat ook het onderhavige geschrift tot dezelfde familie behoort. Het behelst geen eenvoudige *natuurlijke Godsdienst*, gelijk wij die, in onderscheiding van *geopenbaarde, Bijbelsche*, plagten te kennen; neen, het behandelt ook wel, meer of min oppervlakkig, wat daartoe behoort, maar het spreekt tevens van openbaring in het algemeen, en van bestaande, Joodsche, Christelijke, Mahomedaansche, ware of valsche openbaringen in het bijzonder, en let, met name, op de bijzondere leerstukken van het Christendom, om die op eene bepaalde wijze op te vatten en te verklaren. Wij willen den Schrijver niet op den voet volgen. Hij behoort (zoo iemand hem niet kennen mogt) tot de zoogenaamde *rationalisten*, die de rede als de eenige waarachtige kenbron van godsdienstige waarheid beschouwen, en dus met openbaring, als laatste grond en hoogste gezag, in genoemden zin, weinig ophebben. Hij behoort echter tot de gematigde voorstanders van dit begrip, en er wordt inderdaad veel helders en prijsselijks in dit boek gevonden. Wij hebben, bij het doorlezen, hier en daar eene vouw gelegd, en willen deze aanwijzingen thans volgen, om van het eene en andere het onze te zeggen.

Bl. 92 zegt de Schrijver: „ Wanneer wij God als „ *Schepper*, *Onderhouder* en *Regeerder* der wereld denken, zoo ſtellen wij ons God in eene *drievoudige* „ *betrekking* tot dezelve voor. Deze drievoudige be- „ trekking verzinnelijkt de heilige oorkonde, wanneer zij „ God als *Vader*, *Zoon* en *Geest*, naar menſchelijke „ begrippen, voorſtelt. In het algemeen, namelijk, be- „ teekent *Vader* een *eerst voortbrengend* of *ſcheppend*, „ *Zoon* een *voortplantend* of *onderhoudend*, *Geest*, ein- „ delijk, een *leidend* of *regerend* beginſel."

Bl. 110. „ De mensch, als zondaar beſchouwd, „ wordt gerigt voor God, niet uit eigene verdienſte, „ maar uit genade, dewijl God de verdienſte eenes ande- „ ren, *denkbeeldigen*, menſchen genen toerekent. — „ Deze wijze van zien is ook met de wel begrepene „ leer des Christendoms van de verzoening en zonden- „ vergeving ten volle overeenkomſtig. Want het Chris- „ tendom ſtelt, in den perſoon zijns ſtichters, het ver- „ wezenlijkt ideaal der menſchelijkheid (*voor zoo verre* „ *dit waargenomen kan worden*) voor oogen," enz.

Het laatst aangehaalde moet uit het voorgaande nader opgehelderd worden, en komt hierop neder, dat God den mensch in het afgetrokkene (volgens de uitſpraak van ROUSSEAU: *l'homme est bon*, *mais les hommes ſont méchans*) als een voorwerp van liefde beſchouwt, om welks wil de menſchen, ſchoon zondig en dus voorwerpen van Zijnen afkeer, (mits berouw hebbende) verſchoond en gezaligd worden.

En dit zij genoeg van deze ſoort.

Hetgeen de Schrijver bl. 140 zegt: „ Niemand behoort zich derhalve ook uit de aflegging eens zooda- „ nigen (namelijk door den Staat gevorderden en nader „ omſchreven') eeds eenige gewetenszwarigheid te ma- „ ken;" kan, verbeelden wij ons, door een' Doopsgezinde toegeſtemd worden, in zoo verre daarbij geene woorden gebezigd worden, die, uitdrukkelijk of ingewikkeld, eene zelfvervloeking behelzen; waarop men, dunkt ons, bij de tegenwoordige nieuwe wetgeving, wel bedacht mogt zijn.

Doch, dit in het voorbijgaan. — Bl. 153 lezen wij: „ Maar, zal men zeggen, rigt het gebed dan niets hoe- „ genaamd uit? Het gebed des regtvaardigen, wanneer „ het ernstig is, d. i. uit het hart voor(t)komt, vermag „ zeker veel, welligt ook niet weinig hetgeen de hoogste „ verwondering wekt; doch daarom nog geene eigenlijk „ gezegde wonderen. Het *stelt gerust*, *bemoedigt*," enz. enz. Uit een, misschien niet onpartijdig, verslag van de zoo bekende „ *Uren*, *aan den Godsdienst gewijd*," zien wij, dat het gebed ook aldaar als een bloot zedelijk middel wordt beschouwd, dat op eene natuurlijke wijze op den mensch, hetzij ter geruststelling, hetzij ter bemoediging en verheffing, werkt, zonder meer. Doch, hoe kan iemand van harte om eenigen hetzij uit- hetzij inwendigen zegen bidden, wanneer hij weet, dat hij, naar waarheid gesproken, even zoo weinig kan verhoord worden, als dat hij, in plaats van met God, met een stalen noodlot of doove natuur te doen had? Of, hoe kan men zich inbeelden, dat er een wonder voor God noodig zou zijn, om onze gebeden te verhooren? Hoe kan een wijsgeer zoo bekrompen denken, of zoo roekeloos spreken over Hem, voor wien tegenwoordigheid, toekomst en verleden een en hetzelfde zijn? Wij bekennen echter, deze zalige overtuiging omtrent de gebedsverhooring is eene vrucht van het eigenlijk openbaringsgeloof.

Bl. 177 staat: „ Wanneer men het *Mosaïsch* regt een „ *goddelijk* regt genoemd heeft, zoo geschiedde zulks „ slechts daarom alleen, dewijl dit regt met de *Mosaïsche* „ *religie* in een zeer naauw verband stond." Dat zal wel eene openbare onwaarheid mogen heeten.

Doch wij komen aan nog belangrijker zaken. Bl. 191: „ Hieruit volgt, dat de openbaring zelve als iets het- „ geen *voortgaat* gedacht moet worden.... Gelijk God „ wilde, dat al het in de wereld voorhandene de wet „ eener trapsgewijze ontwikkeling en vorming zoude vol- „ gen, zoo onderwierp hij insgelijks datgene wijsselijk „ aan deze wet, hetwelk hij goed vond aan het men-

„ schelijk geslacht, overeenkomstig dien trap van bescha-
„ ving, welken het telken reize had bereikt, te open-
„ baren. Of het echter aan God behagen moge zich,
„ te eeniger tijd, wederom op nieuw aan het menschen-
„ geslacht te openbaren, dan of het menschengeslacht
„ zich bereids op dien trap der beschaving bevindt,
„ waarop het, met hulp der bereids voorhandene open-
„ baringen, voor zijne eigene verdere vorming kan en
„ moet zorg dragen — daarover zoude het welligt het
„ betamelijkst zijn eene beslissende uitspraak te vermij-
„ den." Ziedaar de leer der volmaakbaarheid van het Christendom, waarop de Schrijver naderhand terugkomt, en welke hij meent dat niet kan opgegeven worden, zonder dat men in ongerijmdheden vervalle. Inderdaad, eene openbaring te schenken, die voor alle tijden en volken genoegzaam schikt, is eene zaak, van welke wij zouden zeggen: *bij de menschen is dit onmogelijk, maar niet bij God; bij God zijn alle dingen mogelijk*; en wij zeggen dit niet bij vooronderstelling, maar uit ondervinding en kennis van den Bijbel, die genoeg voor den eenvoudigen en ook genoeg voor den scherpzinnigsten bevat, en ten aanzien van onverschillige zaken genoeg ruimte laat, om die naar omstandigheden in te rigten. Doch wat hadden wij aan een licht en wet, die geen waarachtig licht, geene eeuwige wet en waarheid en zedekunde mogten genoemd worden?

Op bl. 199 spreekt de Schrijver van het *traditionele* en het *mystische* supernaturalismus, en zegt, dat het eerste tot grondstelling aanneemt, dat God zich reeds van den beginne af aan den eersten mensch geopenbaard, en deze openbaring zich van geslacht tot geslacht voortgeplant heeft. „Men ziet," zegt hij vervolgens, „dat
„ dit supernaturalismus de geschiedmatige openbaring ver-
„ werpt," enz. Inderdaad, hier weten wij niet regt, hoe wij het hebben. SOCINUS, PRIESTLEY en anderen houden alle godsdienstige kennis voor een uitvloeisel van openbaring, maar die even zoo min overlevering bij geschrifte en latere volmaakte openbaring in

Christus, als rede en geweten, dat is vatbaarheid voor Godsdienst, bij den mensch buitensluit; doch eene denkwijze op dit stuk, zoo als KRUG hier voorstelt, is ons onbekend.

Bl. 208: „ Wat het bewijs betreft ontleend uit de „ *wonderen*, die, in de oorkonden van geopenbaarde „ religiën, aan de stichters of eerste verbreiders derzelve „ toegekend worden, en waardoor God zelve de waar„ heid dier religiën gestaafd zoude hebben: zoo is het „ schier onbegrijpelijk, hoe men aan dit bewijs eenige „ waarde hoegenaamd heeft kunnen hechten, daar het „ bijna alle de gebreken in zich vereenigt, welke de rede„ neerkunde onder den naam van *bedel-*, *cirkel-* of *sprong-* „ *bewijs* doet kennen." Ja, ons is het onbegrijpelijk, hoe men zoo deraisonneren kan, als hier de Filozoof KRUG doet! Is het onkunde? Is het vooroordeel? Is het verblinding door eigenwaan? Deze alle te zamen, willen wij liever zeggen, dan aan boos opzet denken, schoon het hiervan inderdaad allen schijn heeft. Wat is eenvoudiger, dan dat de Almagtige Zijn aanzijn, Zijne medewerking, Zijne goedkeuring van eenige zaak, tot onderrigt en verzekering der menschen, door daden van almagt te kennen geeft? Wat is eenvoudiger, en draagt meer kenmerken van echtheid, waarheid en opregtheid, dan de verhalen der Evangelisten? Wat, eindelijk, is eenvoudiger, dan dat wij zoo vele verschillende, anders volstrekt onverklaarbare, daden en gebeurtenissen, als daar vermeld staan, houden voor hetgeen zij genoemd worden, teekenen namelijk van Gods hand, om de allerheilzaamste, geheel onberispelijke leer van den besten der stervelingen voor onfeilbare hemelleer te verklaren? Neen, wiskundig bewijs bestaat hier niet, maar gewis meer dan het beste bloot geschiedkundige. En zoo er zwarigheden tegen deze overtuiging bestaan, het zijn althans die niet, welke de Schrijver zich in het hoofd haalt.

Wij maken een einde van onze aanhalingen met het volgende, waarmede KRUG zijn betoog sluit, dat Doop

en Avondmaal niet kunnen bewezen worden, voor alle tijden en volken te zijn ingesteld. Bl. 256: „Immers „gebruikte hij (Jezus) het Avondmaal met zijne leer„lingen als een Jood onder Joden en zeide, om deze „reden, zeer toepasselijk tot zijne leerlingen, dat, wan„neer zij, volgens Joodsch gebruik, dit Paaschmaal „wederom moesten nuttigen, zij daarbij aan hem en „zijne leeringen indachtig zouden zijn."

Ach, mogten toch allen, die geene hoofdzaak van de kennisse des Bijbels kunnen maken, zich van derzelver beoordeeling en verklaring voor het Publiek onthouden! Het is, onheilige handen aan het heilige slaan, en, als een trotsche VOLTAIRE, zich belagchelijk maken voor den kundigen, verderfelijk voor den onkundigen. Mogten dit vooral mannen als KRUG, die op zijn' eigen' grond, als wijsgeer, ook in dit eigen werk, zoo veel waars en nuttigs schrijft! Inderdaad, het: *Schoenmaker, houd u bij uwe leest!* geldt hier niet min, dan ten opzigte van eenige andere wetenschap. Godsdienstige, redelijk denkende Christenen kunnen en moeten wij allen zijn; maar Godgeleerden, maar Leeraars mogen zij alleen zich achten, die de noodige voorbereiding en oefening daartoe, gedurende jaren van vlijt, hebben verkregen.

En dit zij genoeg, als verslag van het werk!

Onderzoek wegens het Leerstuk van 's Menschen Verdorvenheid en Erfzonde. Uit het Fransch. Gij alle zijt moeijelijke vertroosters. JOB XVI: 2. *Te Amsterdam, bij* Gebroeders Diederichs. 1829. *In gr. 8vo.* 59 *Bl.* *f* :-50.

Eene gebrekkige vertaling van een stuk, dat in de *Revue Protestante* van October 1828 wordt gevonden. Men zoude kunnen vragen, of de overbrenging in het Nederduitsch wel noodig of nuttig ware. Naar luid des korten voorberigts, *is dit belangrijke onderwerp, in*

vroegere dagen, hier te land(e), dikwerf met naauwkeurigheid behandeld geworden. De veelvuldige woelingen van fektengeest en dweeperij geven aanleiding, dat men over oude twisten op nieuw de gedachten laat gaan. In de hoofdzaak zijn wij het eens met den fteller van dit ftukje, en echter beviel ons zijn gefchrijf niet bijzonder. Eerst wordt hier over de gefchiedenis van het leerftuk der menfchelijke verdorvenheid en erfzonde gehandeld, voorts over den val van Adam en diens ftaat van regtheid. De Schrijver weidt vrij breed uit over het Scheppingsverhaal bij MOZES, en over het gebruik der namen *Jehova* en *Elohim*. Hij betoogt, dat het gevoelen der zoogenaamde regtzinnigen ftrijdt tegen de duidelijke leer der fchriften van O. en N. Verbond. Op gronden van wijsgeerte wordt voorts het gemelde leerftuk beftreden. Wij meenen echter in dit opftel dien bezadigden toon, die juiste onderfcheiding, die bondige redenering weleens te misfen, welke het onderwerp vereischt. Eene enkele plaats, naar ons oordeel eene der besten, willen wij voor onze lezers affchrijven: „ Ook zij, die zoo luide fchreeuwen over de zwakheid van hart en verftand, welke de verdorvenheid hunner natuur zoude bewijzen, zij zelve twijfelen geen oogenblik aan hunne (eigene) regtheid en kracht, zoodra het aankomt op leerftellige ontwikkeling (*dès qu'ils dogmatifent*, ftaat er in het oorfpronkelijke; *zoodra zij dogmatiferen — met hun ftelfel voor den dag komen*). Alsdan zijn zij niet meer verdorven. Hunne (hun) geest predikt, alsof zij de wetenfchap bij ingeving ontvangen hadden. Zij verheffen zich tot leeraars van het menschdom. Hunne aangeborene verdorvenheid verdwijnt, en men is getuige van het belagchelijke fchouwfpel, dat deze arme menfchen ons, zoo als wij dan zijn, uitmaken voor al wat *boos en zondig* is. Zij zelve ontdekken niet, dat, indien wij alle inderdaad bedorven waren, niemand daaraan denken zoude, om eenig verwijt te doen."

Gebrekkig noemden wij de vertaling. Reeds bl. 5 ftuit men op *het zestiende jaarhonderd*. Van waar toch in

eene vertaling uit het Fransch deze *Germanismus?* Menigvuldig zijn de onnaauwkeurigheden, het geheele ſtuk door, die ſchijnen aan te duiden, dat de Vertaler óf zijnen Schrijver niet wel verſtond, óf in het Nederduitsch zich kwalijk wist uit te drukken, óf met te veel overhaasting is te werk gegaan. Wij hebben het oorſpronkelijke voor ons liggen. Van al het gebrekkige, waarop bijzonder onze opmerkzaamheid viel, worde alleen het volgende, ter proeve, hier aangeſtipt: *Ziedaar de altijd beklaaglijke geſtalten, waarin men, op verſchillende wijze, het geloof voor de kwijnende harten van onzen tijdkring weet te tooijen*, in plaats van: — *vormen* (*formes*), *in welke men het geloof..... tijdperk* (*époque*) *aanbiedt* (*offre*). — *De ſektengeest verkondigt niet zoo zeer het Evangelie* (dit *zoo zeer* is bijvoegſel des Vertalers), maar *levensregels, die onverzettelijk tot grondſteun dienen van het gebouw der Openbaring.* Wie kan dit verſtaan? In het Fransch luidt het geheel anders: .... *non pas l'Evangile, mais ce qu'il appelle les doctrines vitales, qu'il poſe inflexiblement pour baſe de tout l'édifice révélé.* Terſtond daarop volgt: *Aan een opregt wijsgeer, die zich niet vermoeit, dan met een oppervlakkig en onbepaald geloof*, enz. Dit moet vertaling heeten van de woorden: *A un philoſophe ſincère, qui ſe fatigue de ne croire que vaguement.* Men zou kunnen overzetten: *Aan een opregt wijsgeer, die het moede is, ſlechts op onzekere wijze te gelooven*, d. i. door twijfelingen zich te laten ſlingeren. Op bl. 7 ſtaat, dat de Roomſche kerk zeer wel weet, *dat de hedendaagſche vernuften verreweg de voorkeur geven aan haar oud en plegtſtatig gezag, aan de prachtvolle onbeweeglijkheid van haar geloof, aan de heerſchappij van hare biecht en aan de onbeſchaamde dwingelandij harer aanhangelingen;* hetgeen zijn moet: — *voorkeur geven aan — boven den dwang der* (uitſtaande) *belijdenisſen*, of formulieren van eenigheid, *en boven de trotſche dwingelandij der ſekten.* Met woord *confesſion* heeft den Vertaler in verwarring gebragt. Ook op de volgende blad-

zijde is het verkeerdelijk *biecht* vertaald, in plaats van *belijdenis*. Wat moet men, bl. 14, verstaan door *doodgeborene kinderen, welke slechts weinige uren leefden?* Zoo staat er evenwel ook in het oorspronkelijke; misschien is het woordje *of* uitgevallen. *De Bisschop van Hippone*, bl. 17, zal zeker zijn moeten *de Bisschop van Hippo*; en bl. 18 leze men: *deze booze geest van den Antichrist*, niet: *deze duivel van den Antichrist*. — Doch genoeg hiervan. Het lust ons niet, meer bewijzen bij te brengen.

Rapport aan Z. M. den Koning, uitgebragt door de Commissie tot onderzoek der beste Rivier-afleidingen, ingesteld bij 's Konings besluit van den 15 *Maart* 1821. *No.* 105. *'s Gravenhage, ter algemeene Landsdrukkerij.* 1827. *In 4to.* 430 *Bl. met de Bijlagen. Met een Atlas van Kaarten in Steendruk.* *f* 40-:

Memorie van het Kollegie van den Lekdijk bovendams, over het Rapport van de Commissie tot onderzoek der beste Rivier-afleidingen. Te Utrecht, bij de Wed. P. Muntendam en Zoon. 1828. *In 4to.* 42 *Bl.* *f* 1-:

Antwoord van G. MOLL, *Lid der gewezene Commissie tot onderzoek der beste Rivier-afleidingen, aan den Wel Ed. Gestr. Heer* J. G. VAN NES, *Hoog-Heemraad van het Collegie van den Lekdijk bovendams, wegens eene Memorie, enz. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1829. *In 4to.* 146 *Bl.* *f* 2-90.

Het eerste dezer drie stukken zoude geen voorwerp voor eene openbare Recensie uitmaken, ware het niet op last van Z. M. gedrukt en voor een ieder verkrijgbaar gesteld, waardoor hetzelve een eigendom van het

publiek geworden is; en waarom wij er een zeer kort verslag van geven zullen.

Na eene zeer schoone inleiding, bevattende de moeijelijkheden, waarmede de Commissie heeft moeten worstelen, om haar oordeel op gegronde informatiën te kunnen vestigen, volgen opgaven van eenige ontwerpen, zoo wel van vreemde als van inlandsche Rivierkundigen, met de redenen, waarom dezelve bij de Commissie verworpen worden. Daarna gaat zij over tot de keuze van eenige ontwerpen, of liever nieuwe voordragten, alzoo dezelve grootelijks verschillen van de oorspronkelijke ontwerpen, welke tot grondslag genomen zijn.

Deze gekozen voordragten bestaan in de volgende:

1. Verhooging en verzwaring der Lekdijken.
2. Daarstelling van overlaten langs den Gelderschen IJssel.
3. Aanleg van eenen overlaat door de Lijmers.
4. Aanleg van overstroomingsluizen aan het Spoel.
5. Aanleg van eenen overlaat door het land van Altena.
6. Daarstelling der nieuwe Merwe.
7. Verruiming van den Baardwijkschen overlaat.

Deze werken, waarvan men de kosten begroot op de som van *f* 12,943,766,00, stelt zij onder de eerste klasse; terwijl zij onder de tweede, als minder dringende, nog voordraagt:

1. Daarstelling eener afleiding aan de Grebbe.
2. Daarstelling eener afleiding door het land van tusschen Maas en Waal.
3. Aanleg van eenen overlaat bij Hedikhuizen.
4. Algemeene verbetering van den loop der Rivieren.

Van deze werken worden de twee eerste begroot op eene som van *f* 5,308,675,00; terwijl de twee laatste voor *Memorie* zijn uitgetrokken.

Deze voordragten zijn voor geen uittreksel vatbaar: men moet dezelve in het Rapport lezen, hetwelk, door het belang der behandelde zaken, zich ten hoogste aanbeveelt. De volledigheid der gronden van afkeuring of aanbeveling, de doelmatigheid of ondoelmatigheid der daarin voorge-

ſtelde maatregelen laten wij te eerder aan hare plaats, dewijl Z. M. eene nieuwe Commisſie benoemd heeft, om zich nader daaromtrent te kunnen bepalen.

Wij willen dan ſlechts eenige weinige aanmerkingen laten volgen, en voornamelijk dezulke, die eenige betrekking op de twee boven vermelde ſtukken ſchijnen te hebben.

In het algemeen kan men zeggen, dat hetzelve, voor een Rapport van die aangelegenheid, met meer zorg had behooren herzien te worden. Op bladz. 29 lezen wij: „ Men heeft van de Grebbe tot Amersfoord een verval „ van bijna 10 el op eene lengte van bijna negen uren „ gaans." De ſteller heeft alhier kennelijk Amersfoord aan den mond van de Eems geplaatst, welke ſtad wel drie uren van dezelve verwijderd is.

Op bladz. 188 wordt de mogelijkheid voorgeſteld van eene dijkbreuk in den Noorder Lekdijk van 300 roeden wijdte. Zij, die met de geſchiedenis van doorbraken bekend zijn, ſpotten met zulk eene voorſtelling. Dezelve geſchiedenis heeft het geheugen bewaard van de eenigſte doorbraken, die ſedert twee eeuwen in de Noorder Lekdijken hebben plaats gehad, als van die des jaars 1624 aan het oudſlijker veer, welke circa 12 roeden wijd was, — die van 1726 te Schoonhoven en Willige Langerak, van 30 en 10 roeden wijdte, — die van 1747 even beneden Wijk te Duurſtede, welke 12 roeden wijd was, — die van 1751 te Jaarsveld, waarvan de eene 30 en de andere 11 roeden wijd was.

Men heeft insgelijks overdreven gevonden de voordragt, om *f* 2,200,000 te beſteden tot verzwaring en verſterking der Noorder Lekdijken, eene ſom, die in geenen deele overeenſtemt met de beſchrijving der verzwaring, die de Commisſie zelve voordraagt, en eene volſtrekte onkunde in het vak van dijk- en aardwerken ſchijnt te verraden. Dan, welligt is de redactie van dit gedeelte van het Rapport aan een der Leden toevertrouwd geweest, die aan dit vak van werkzaamheden vreemd was; en, indien dit Lid een Profesſor in de

Wiskunde geweest is, dan is het te begrijpen, dat geen der andere Leden dezer Commisfie zich zal hebben durven verftouten, deszelfs berekeningen in twijfel te trekken. Doch ons, die onder deze betrekking niet ftaan, heeft bijzonder getroffen de berekening, welke wij op bladz. 188 ontmoet hebben, wanneer wij dezelve in verband brengen met die, welke op bladz. 238 gevonden wordt: op deze laatfte plaats wordt gezegd, dat eene fluis, wijd 7 el 5, (twee Rijnl. roeden) werkende met eene diepte van 4 el 08, in eene feconde tijds, volgens de minfte der twee berekeningen, zoude doorlaten 2900 kubiekvoeten water; en op de eerfte plaats was gezegd, dat een gat in den dijk van 300 roeden wijdte, werkende met eene diepte van 5 el 650, zoude doorlaten 45,900 kubiekvoeten water in de feconde, waaruit dan deze evenredigheid voortkomt:

2 × 4,08 : 2900 = 300 × 5,65 : 45900, of korter 8 : 2900 = 17 : 459.

Even verkeerd is de daarop volgende berekening uitgetrokken, welke niet een getal van 2160, maar van 2639, had moeten uitbrengen.

Doch deze zoo averegtfche berekeningen, welke alleen uitgedacht fchijnen om fchrik aan te jagen, zijn van minder gewigt, dan de ergerlijke behandeling van Steden en Heemraadfchappen, en de dwaze opvatting, dat zij, die het meeste belang bij het behoud van den Lekdijk hebben, eene bedriegelijke gerustheid zouden getracht hebben in te boezemen.

Het bezwaar hierover maakt den inhoud uit van No. 2.

Deze Memorie geeft in de volgende woorden de reden op van de klagten van het Collegie: „Het is ons „voornemen niet, om aan de verdienften der Commis„fie, in de volvoering van hare moeijelijke taak, in het „allerminfte te kort te doen; maar wij zien niet, dat „het noodig was, om, tot bereiking der weldadige oog„merken van Z. M., de welgemeende berigten van dit „Collegie gebrekkig en uit verkeerde oogpunten voor te

„ stellen, en verder ons advies over te slaan, om in de „ plaats daarvan ons eenen voorslag te gunnen, die niet „ uit onze denkbeelden voortvloeit.

„ Op dit alles mogten wij nog het stilzwijgen bewa„ ren; maar wanneer zelfs onze goede trouw, in het ge„ ven dier berigten, in twijfel getrokken wordt, bij een „ Rapport aan onzen Koning, door den druk aan de „ Natie bekend gemaakt, dan wordt het pligt, om, tot „ verdediging van onze eer, den inhoud daarvan, voor „ zoo ver onzen dijk en ons Collegie betreft, op de regte „ waarde terug te brengen.

„ Wij maken gebruik van deze gelegenheid, om eenige „ bedenkingen te maken op den verderen inhoud van het „ Rapport; maar het zij verre van ons, om het goede, „ het voortreffelijke daarvan op den achtergrond te wil„ len stellen, en wij zullen trachten, om, bij de behan„ deling van dit onderwerp, naar den leiddraad der Com„ missie, aan haar dat regt te doen wedervaren, wat ons „ niet mogt te beurt vallen."

De verdediging zelve moet men in de Memorie lezen; wij beoordeelen slechts den aard en trant dezer *polemieke* schriften, en te dezen opzigte bevat deze Memorie niets beleedigends. Hij, die belang heeft zijn gevoelen op dit gedeelte van het Rapport te bepalen, moet eerst lezen den brief van de Commissie aan het Collegie van den Lekdijk bovendams van 31 Oct. 1822, welke als Bijlage achter deze Memorie gedrukt is; vervolgens het berigt van het Collegie van 19 Dec. 1822, achter het Antwoord van den Heer G. MOLL gedrukt, hetwelk ons voorkomt overwaardig te zijn om in zijn geheel gelezen te worden; dan moet hij het Rapport der Commissie van bladz. 181 tot 228 lezen; waarna hij de Memorie, en eindelijk het Antwoord ter hand moet nemen; van welk laatste wij thans nog iets zullen zeggen.

De pligt van eerlijke Recensenten wordt moeijelijk, wanneer zij schriften onder handen hebben van Schrijvers, wier goeden naam zij gaarne verbreiden zouden, doch die zichzelven den lauwertak van het hoofd ruk-

ken. De titel reeds van dit geschrift is onbetamelijk. Het is niet de Heer VAN NES, maar het Collegie van den Lekdijk bovendams, dat klagten aangeheven heeft, niet tegen den Heer MOLL, maar tegen het Rapport der Commissie van onderzoek. Er steekt eene groote verwaandheid in de voordragt, daar de Professor zich doet voorkomen, in het oprapen van den handschoen, als alleen de Commissie vertegenwoordigende, en overal eene gevoeligheid openbaart, die gekwetste eigenliefde kenschetst, doch nergens eenige verzachtende uitlegging geeft aan hetgene, waarover het Collegie klaagt. En dan, past het wel, wanneer men een stuk, dat door eene vergadering, die eene wettige corporatie, eene geconstitueerde authoriteit uitmaakt, op haren naam uitgegeven is, wil beantwoorden, hetzelve aan een' der Leden toe te schrijven, en dezen als een' scholier te behandelen? Het is waarlijk hoogst onbescheiden, hem deze woorden toe te voegen: „Ik moet u zeggen, „dat, naar mijn inzien, u de noodige kennis ontbreekt, „om zoo stoutelijk, als door u in de meergemelde Memorie wordt gedaan, over rivierkundige zaken te spre„ken." Past deze taal wel in den mond van iemand, die bekent, dat hij niet in staat is, „over de zaken, „onze Rivieren betreffende, met de vereischte weten„schap en kunde, te kunnen oordeelen; dat die last „voor zijne schouders veel te zwaar is."? (Bl. 6.) Deze belijdenis moge eenige waarde hebben van de zijde der zedigheid; maar zij doet ons leed voor de betrekking, waarin de Heer MOLL staat, en in de Commissie gestaan heeft. Wie der andere Leden zal zich eenige kennis van zaken in dezen durven aanmatigen, na deze betuiging van een' Professor in de Wiskunde? en welk vertrouwen kunnen wij, onkundige leeken, dan stellen op de beoordeelingen en voordragten, die in het Rapport der Commissie van onderzoek voorkomen, en die wij, na dit Antwoord, veelal voor het werk van den Heer MOLL mogen houden?

Het is waar, men was reeds verwonderd, dat de

Commisfie, of de Heer MOLL, bij het berekenen van de hoeveelheid waters, die de voorgedragen fluizen zouden kunnen aftappen, op bladz. 238 onzeker ftond, of men dezelve naar den *Coëfficient* van DUBUAT, of naar dien van C. L. BRUNINGS zoude moeten fchatten. Hoe is het mogelijk, dat een Profesfor in de Wiskunde niet getracht heeft, daaromtrent meerder zekerheid te verkrijgen? Het onderfcheid toch is niet gering, en men loopt daardoor gevaar, van in een dezer twee uiterften te vervallen, te weten: van een werk voor te dragen, dat de helft levert van de uitwerking, die het doen moet; of een werk van eene dubbele uitwerking dan die vereischt wordt, en dus dubbele kosten voor het Land en dubbel bezwaar voor de lijdende partij te veroorzaken. Maar hoe kan men alhier tot grond van berekening leggen, hetzij den *Coëfficient*, dien DUBUAT uit proeven in het klein genomen opmaakte, hetzij den *Coëfficient*, dien de Heer C. L. BRUNINGS uit de proeven van CONRAD befloot, daar beide hier even weinig te pas komen?

De Commisfie, of wel de Heer G. MOLL, ontfchuldigt zich over deze onzekerheid in derzelver berekening, met te zeggen, *dat zij de wetenfchap neemt in den ftaat, waarin dezelve zich thans bevindt.* (*) Het Collegie van den Lekdijk zegt, even als zij, in de Memorie, *dat die wetenfchap nog in hare kindsohheid is;* (†) doch voegt er bij, *dat dus de toepasfing van hare theorie zeer gevaarlijk en dàn althans te verwerpen is, wanneer dezelve ftrijdig is met de ondervinding.* Deze gevolgtrekking beftrijdt de Heer MOLL; maar de Commisfie had deze gevolgtrekking zelf gebruikt, in het beoordeelen van het ontwerp van den Heer KRAIJENHOFF. (‡) De misdaad van het Collegie van den Lekdijk, die oorzaak tot de verftoordheid van den Heer MOLL gegeven heeft, is eigenlijk daarin gelegen, dat zij de afleiding aan het Spoel afkeurt; en hierop heeft hij de onbeleefdheid van eene pasfage van SCHILLER toe te pasfen. (§) Doch het is te vergeefs,

(*) Bl. 239. (†) Bl. 31. (‡) Bl. 75. (§) Bl. 103.

dat hij zich telkens met LULOFS wil verdedigen. Het ontwerp toch van afleiding, door de Commissie voorgedragen, gelijkt niets naar het ontwerp van LULOFS, die deze afleiding tusschen leidijken wilde besloten hebben; en evenwel waren te dier tijd de Staten van Utrecht, even als het Collegie van den Lekdijk thans is, tegen dat ontwerp, omdat men niet berekenen kon de gevolgen, die eene dusdanige geweldige afleiding op den stroom van de Lek zoude kunnen hebben, indien eens de sluizen bezwijken mogten. Deze zwarigheid blijft dezelfde. — Doch wij willen het oordeel van de nadere Commissie hieromtrent niet vooruitloopen.

Dit is zeker, dat, indien men uit den trap van gevoeligheid, die een Schrijver aan den dag legt, hebbe te oordeelen, hoezeer hij zich denkt geraakt te zijn, men het besluit moet trekken, dat de Memorie van het Collegie van den Lekdijk bovendams doel getroffen heeft; want wezenlijke argumenten hebben wij in het Antwoord van MOLL niet aangetroffen, zelfs daar niet, waar hij het geluk had te vallen op eene dwaling, in de Memorie voorkomende, te weten: dat er in het jaar 1726, te gelijker tijd met de doorbraken te Schoonhoven en Willige Langerak, twee doorbraken in den zuider Lekdijk zouden bestaan hebben. De Heer MOLL wil hiermede regtvaardigen de onbetamelijke uitdrukking van *valsche opgaven*, in het Rapport der Commissie gebezigd; uit het oog verliezende, dat de Memorie van later datum is dan het Rapport.

Wij kunnen dan deze argumenten *ab irato* in hunne waarde laten; maar wij moeten ons bedroeven van uit hem te vernemen, „dat kundige vreemdelingen verbaasd „staan over de diepe onkunde, welke te dezen opzigte „(*in de wis- en waterbouwkundige kennis*) vrij algemeen „(ook, volgens zijne belijdenis, bij hemzelven) heerscht; „en zeker is er geen land, waarin *Waterbouwkunde* „beoefend wordt, hetgeen hierin met ons gelijk staat," (te weten in onkunde.)

En dit moeten wij uit de pen van eenen Professor in

de Wiskunde vernemen, die sedert het jaar 1812 aan eene onzer beroemdste Hoogescholen deze wetenschap onderwijst, en deze onkunde had behooren uit te roeijen! Hoe zullen wij niet binnen kort door vreemdelingen, met dit geschrift in de hand, overstroomd worden! Foei! laten wij deze misgeboorte versmoren, eer zij bij de vreemden bekend rake, en dus de bezitters van hetzelve aanraden, om de Bijlage er uit te nemen, en bij de Bijlage van de Memorie te voegen, en voorts met het overige te handelen, zoo als de Profeet JEREMIA gelast was met zeker boek te doen, H. LI: 63, alleen met verandering van den naam van *Phrat* in dien van *Lek.*

Geschiedenis der Heksenprocessen, eene bijdrage tot den roem des Vaderlands, door Mr. J. SCHELTEMA. *Te Haarlem, bij* V. Loosjes. 1828. *In gr.* 8*vo.* *XVI*, 312 *en* 101 *bl. f* 4-80.

Wij beschouwen dit boek als een der belangrijkste, die in langen tijd zijn uitgekomen. Het opent ons eene geheel nieuwe wereld, waarvan de meesten onzer, wier oefening niet bepaaldelijk op dit vak van de Geschiedenis der Lijfstraffelijke Regtspleging gevallen is, geen denkbeeld hebben, daar gelukkiglijk de ondervinding ons geene voorbeelden meer daarvan oplevert. Het woord *heksen* en *hekserij* wekt bij ons tegenwoordig bijna niet dan belagchelijke en bespottelijke denkbeelden op. Ach! wij kennen den afgrond der ellende niet, waarin dat woord eenmaal geheele scharen van ongelukkige, onschuldige en veelal zwakhoofdige menschelijke wezens gestort heeft. Inquisitie! pijnbank! brandstapels! wie beeft niet op deze woorden, en brengt zich daarbij *Spanje*, FILIPS II en *Romes* duisterste tijden te binnen? Wel nu! die Inquisitie (hoewel onder andere namen), die pijnbank, die brandstapels hebben ook nog in de zeventiende, zelfs nog in de achttiende Eeuw, niet alleen in *Spanje*, maar in het midden der meest verlichte, zelfs

van alle *Protestantsche* landen, geheerscht — en tegen wie? meest tegen arme, oude, suffende vrouwen en sommige mannen, ja zelfs tegen kinderen uit de mindere standen, die men verdacht hield van strafbaren omgang met den Duivel. Met den Duivel! Men heeft de brave en streng godsdienstige *Albigensen* vervolgd en verbrand als *Manicheën*, of aanklevers van het geloof aan twee beginselen (welke beschuldiging nog ver is van bewezen te zijn); en waren dan niet veeleer die zich noemende regtzinnige Christenen der 16de en 17de Eeuwen *Manicheën*, die aan den Duivel, aan het kwade beginsel, eene soort van Almagt toekenden, door welke hij wonderen doen, de hoofdstoffen en de geheele natuur naar zijnen zin besturen, onweders en aardbevingen en ziekten verwekken, menschen in dieren veranderen kon; eene Almagt, die hij zelfs mede kon deelen, en ook wezenlijk mededeelde aan — de nietigste voorwerpen. Daarbij bedacht men niet, dat de prijs, waarvoor deze lieden (zoo 't heette) hunne ziel verkochten, (het doen van allerlei *kattenkwaad*, om eene gemeene, maar hier juist geschikte uitdrukking te gebruiken) veel te nietig en beuzelachtig was voor het offer; terwijl, van den anderen kant, de Booze zijne wonderkrachten aan al te armhartige voorwerpen verkwistte. Doch zulke onbestaanbaarheden met zichzelven weêrhielden de geheele *Europesche* menschheid (met zeer enkele uitzonderingen) niet, om, gedurende twee Eeuwen op zijn minst, (eigenlijk reeds veel vroeger, maar sedert 1485 in een' vasten en geregelden vorm) aan tooverij, verbond met den Duivel, en de noodzakelijkheid der *verbranding* van vele zoodanige arme vrouwen en mannen, als aan de heiligste waarheden, te gelooven.

Men zal zeggen, dat de openbaring van dien gruwel der ongeregtigheid niet dan treurige en ontmoedigende gewaarwordingen kan opwekken; dat zij thans, na de afschaffing van het Heksenproces, geheel overtollig is. Maar behalve de innerlijke waarde, die de uiteenzetting van eenig belangrijk punt der Geschiedenis altijd bezit, zoo is ook deze ontwikkeling in dit geval *daarom* van bij-

zonder gewigt, omdat zij ons, *vooreerst*, het ongemeene geluk onzer tijden doet befeffen, waarin, ten fpijt aller voorftanders van de werking des Duivels, toch onmogelijk het geloof aan zijne magt weder zoo levendig *kan* worden als in vroegeren tijd, en althans de brandftapels, die te zijner eere ontftoken werden, voor altijd gebluscht zijn. *Rec.* herinnert zich eens van iemand gehoord te hebben, dat de Duivel thans, om veiliger in ftilte te heerfchen, zijn eigen beftaan door het verbasterde menschdom deed loochenen. Indien hij ooit aan het Menschdom goed had kunnen doen, zou het door dit *incognito* geweest zijn: want het heeft aan duizenden bloed en tranen en ellenden befpaard, en tevens hoort niemand iets meer van alle die duivelarijen en betooveringen, die in de zeventiende Eeuw nog zoo menigvuldig waren. Sedert men aan zijnen invloed, althans in het *phyfieke*, niet meer gelooft, heeft die invloed ook opgehouden. Hij zou dus hier zijn eigen Rijk willens en wetens hebben tegengewerkt. *Ten tweede* is het een hartverheffend denkbeeld, dat, terwijl in alle naburige landen, zelfs in *Braband*, *Vlaanderen*, vooral in de *Waalfche* gewesten, de brandftapels nog rookten van zoogenaamde tooveresfen en toovenaars, die in de *Republiek der Vereenigde Nederlanden* reeds lang waren uitgedoofd, WIER, TUINING, CATS, HEEMSKERK, en vooral BALTHAZAR BEKKER, het ijs braken en den weg baanden, waarop THOMASIUS nu veilig kon voortgaan, om dit echte, Godtergende werk der duisternis te vernielen.

Doch befchouwen wij het uitmuntende werk van onzen verdienftelijken Landgenoot, waartoe hij door de Verhandeling over WIER, geplaatst in zijn *Mengelwerk*, aanleiding bekwam, een weinig meer van nabij. — Het is in vijf Voorlezingen of Verhandelingen vervat. De eerfte behelst *de invoering van het eigenlijke Hekfenproces in* 1484, en *de vestiging van hetzelve door een Wetboek*, federt de vraagbaak aller Regtsgeleerden, en onder den naam van *Hekfenhamer* jammerlijk bekend. Het is een zonderling verfchijnsel, dat juist de tijdftippen van

doorbrekend licht in de wereldgeschiedenis door zwarte en sombere wolken worden beneveld, die dat licht met verduistering dreigen. De *Hervorming* werd spoedig door de stichting der *Jezuitenörde* gevolgd. Deze herstelling van dit *ware* werk van den geest des kwaads valt gelijktijdig in met de bevrijding van *Europa* uit het knellende, geestverstikkende juk van NAPOLEON. Dus werd de herleving der Letteren in *Italië* en weldra (door ERASMUS) ook in de *Duitsche* landen spoedig gevolgd en verzeld door de *invoering van het Heksenproces*. Te voren waren er wel nu en dan *tooyenaars* en *tooveressen* verbrand, doch niet volgens een geregeld stelsel en op openbaar gezag van den Paus, die toen en nog bij velen voor den hoogsten scheidsman der Christenheid gold. Dit had men aan den nietswaardigen Paus INNOCENTIUS VIII te danken, die eene *Bulle* gaf (in 1484) *tegen een verbond, gesloten, of omgang, gepleegd met den Duivel*; en de kettermeester JACOBUS SPRENGER te *Straatsburg* gaf zijnen *Heksenhamer*, waarin de grootste onzin, die uit een dolhuis voortgekomen schijnt, als onomstootelijke waarheid zonder eenig bewijs wordt aangenomen, en — zonder eenig bewijs in de regtbanken van *Europa*, gedurende meer dan twee Eeuwen, tot regelmaat is genomen! — Een klein proefje slechts der duizende zotheden in dezen *Hamer*, waardoor het gezond verstand van den Schrijver wel verpletterd schijnt: het *Grieksche* woord *Diabolus* komt van twee woorden, *dia* (twee) en *bolus* (beet); want de Duivel doet twee *beten*, naar de ziel en het ligchaam. (Bl. 27.)

De tweede Verhandeling loopt *over 't geen het Heksenproces in het vervolg is geworden*, en geeft *de naaste redenen tot onzinnigheid bij de regters en lijders* op. Bij de lijders? Ja! want een der zonderlingste verschijnselen in dit hoofdstuk der menschelijke dwaasheid is de *bekentenis*, door velen afgelegd, en waaraan zij blijkbaar zelve geloofden, van de grootste ongerijmdheden en onmogelijkheden. Veel is natuurlijk door de pijnbank den ongelukkigen uit de keel gewrongen; want de regters waren in het verhooren, in strikvragen, en vooral in het pijni-

gen, veeltijds van eene helſche bekwaamheid: één hunner zeide, dat hij den Paus, wanneer hij hem als beſchuldigde in handen kreeg, wel zou doen klappen. Het van kindsbeen af voorgeſtelde nopens den Duivel en zijne werkingen, de inbeelding, zware droomen, enz. alles kon de zonderlingſte bekentenisſen te weeg brengen. Immers het geloof aan den Duivel, bijkans aan eene Almagt van dezen vijand des menschdoms, welke die van God, onzen Schepper en Vader, evenaarde, zoo niet overtrof, beheerschte de meeste gemoederen. Het getal der Duivelen was onnoemelijk, ja zoo groot als dat der zonneſtofjes. Meestal, echter, ſprak men van den Duivel in 't enkelvoud. Hij had eene grootmoeder. Hij kon geen zout verdragen. Hij kon zich in ſalade veranderen, en zóó in jonge nonnen varen. En zulke raaskalling hoorde men niet in de tiende, niet in de elfde, in de duisterſte Middeleeuwen; neen! in de zestiende en zeventiende, in de Eeuwen van ERASMUS, LUTHER, ZWINGLIUS, GALILEI, DE GROOT, BACO, NEWTON en LEIBNITZ!

De derde Verhandeling bevat *de Geſchiedenis van het Hekſenproces, van de invoering tot op den dood van* WIER, *in* 1588. Hier heeft de Schrijver, naar evenredigheid, de minſte beſcheiden kunnen erlangen; doch het blijkt althans, dat de doodvonnisſen om tooverij hier later ingevoerd en minder in getal geweest zijn, dan elders. Vóór de *Bulle* van INNOCENTIUS en den *Hekſenhamer* moesten de toovenaars in *Holland* ſlechts te pronk ſtaan, of werden gebannen; in *Gelderland* heerschte, onder KAREL VAN EGMOND, meer wreedheid. *Amſterdam* (waar de *bigotterie* vóór de omwenteling van 1578 op den troon zat) was in de 16de Eeuw het wreedst, en *Brugge* het zachtst, omtrent de toovenaars en tooveresſen. De Waag te *Oudewater*, door welke men den brandſtapel ontſnapte, zoodra dat gewigt overeenkwam met de evenredigheid van het ligchaam, redde vele ongelukkigen. — De geſchriften van JOHANNES WIER van *Grave* deden veel nut, hoewel het licht nog niet algemeen doordrong.

Vierde Verhandeling: *Geschiedenis der Heksenprocessen in Europa, buiten de Nederlanden, na* 1588. Dit gedeelte is, onzes inziens, het belangrijkste van het geheele werk. Ongeloofelijk is het, hoe vele slagtoffers aan den *Moloch* van het Bijgeloof gedurende de zeventiende Eeuw zijn opgeofferd. Wij behoeven niet eens van de stikdonkere zuidelijke landen te spreken. Te midden van het licht des Evangelies, in Protestantsche landen ontstoken, deed men de vlam der gemartelde zoogenoemde *heksen* en *toovenaars* ten hemel stijgen. In *Zwitserland* is zelfs nog in 1682, in het Protestantsche gedeelte van *Glaris*, een meisje deswege *onthoofd*; haar aanklager was — een Predikant, die den naam van ZWINGLI onteerde. Elders werd een man, om de vertooning van marionetten, (als duivelskunst) nog in 1660 *gehangen*. In 1670 had er eene algemeene vervolging van verdachte *herders* in *Normandije* plaats. In *Engeland* schreef Koning JACOBUS I een uitvoerig boek ter verdediging van de wreedaardigste heksenjagt; een boek, door den beroemden (of beruchten?) VOETIUS bij ons verdedigd. In 1670 werden in *Zweden tweeënzeventig* vrouwen en *vijftien* kinderen geregtelijk vermoord, en aan *zesenvijftig* anderen zware lijfstraffen opgelegd. In *Duitschland* was het wel het ergst van allen. Protestanten en Roomschgezinden schenen daar in barbaarschheid te wedijveren. In eene heerlijkheid van *zeshonderd* zielen vermaakte zich het Heerschap derzelve, gebruik van zijn doodregt te maken, door in vijf jaren *dertig* menschen, dus vijf percent zijner kleine kudde, levend te doen verbranden. Van 1627 tot 1629 werden er in het Bisdom *Wurtzburg* 157 personen in 19 branden geregtelijk vermoord. Dit *Wurtzburg* was in 't geheel omtrent de *toovenaars*, wat *Spanje* omtrent de *ketters* was, — een moordhol. In 1659 werden aldaar en in het naburige *Bamberg vijftienhonderd* menschen om gewaande tooverij onthoofd, geworgd of verbrand; men noemde dit den *grooten heksenbrand*. Nog in 1749 is eene ongelukkige non, MARIA RENATA, aldaar om die zelfde misdaad onthoofd. De geestelijke Heerschap-

pijen in *Duitschland*, wier ondergang eene der grootste weldaden der *Fransche* Omwenteling is, onderscheidden zich boven allen door ijsselijkheden. Zoo werden er in 1656 in *Paderborn* meer dan 100, in 1679 97 personen (de laatsten wegens eene *veepest*) ter dood gedoemd. In het Protestantsche Stift *Quedlinburg*, het Vaderland van KLOPSTOCK, is nog in 1750 eene vrouw, wegens de zinneloosste beschuldigingen van dien aard, geworgd en verbrand. Zekere VEIT PRATZEL, een vrolijke baas, die wel eens voor liefhebberij goochelde, werd in 1660 in *Saksen*, *wegens het maken van muizen*, geblakerd of langzaam verbrand, en zijne kleine kinderen liet men, *als duivelsgebroed*, in eene badkuip doodbloeden. Zijne regters schreven den Duivel dus ook *scheppingskracht* toe!

Te midden eener zoo dikke duisternis, van de pogingen, die een JACOBUS I van *Grootbrittanje* en een *Jezuit* DEL RIO om strijd deden ter handhaving van het Rijk des Duivels, ontbrak het ook niet geheel aan bestrijders, waaronder vooral de menschlievende CORNELIS LOOS van *Gouda*, hoezeer anders een ijverig voorvechter der *Roomsche* Kerk (wiens werk echter verdonkerd is), de *Brit* REYNALD SCOTT en de beminnenswaardige, deugdzame *Jezuit* SPEE uitmunten, tot dat het licht meer algemeen door onzen grooten BALTHAZAR BEKKER ontstoken werd. Doch hoe moet zich de *Nederlander* verblijden, als hij leest, *dat*, gelijk nu in de vijfde Verhandeling wordt aangetoond, *in de Vereenigde Nederlanden de Heksenprocessen* (onder welke het treurspel te *Utrecht*, in 1595, van vier slagtoffers, waaronder een meisje van 17 jaren, een der laatste was) *reeds in den jare* 1610 *een einde genomen hebben*; dus eene volle Eeuw vóór dat die in het overige *Europa*, door de welgeslaagde pogingen van THOMASIUS, ophielden! Welk eene stoffe tot gelukwensching aan het gezond verstand onzer Natie, en van dankbaarheid aan God, die bij ons het Rijk des Lichts zoo vroeg over dat der Duisternis de zege deed behalen! 't Is waar, BEKKER kwam in lijden en werd afgezet; maar dit

was wegens eene *theoretische* stelling, die het toenmalige menschengeslacht vreemd in de ooren moest klinken, *dat de Duivel op Aarde geheel geene magt meer bezat*. Elders ware de man misschien verbrand geworden.

Eene hartige *Narede* des Schrijvers van dit uitmuntende werk, die zich hierdoor weder nieuwe aanspraak op de erkentelijkheid zijner landgenooten verworven heeft, belangrijke *Aanteekeningen* en *Ophelderingen*, en eindelijk, als *Bijlagen*, de *Bulle* van INNOCENTIUS VIII en eenige vonnissen of *conclusiën* in de zaak van tooverij, alsmede nog de waterproef te *Delden* in ons Vaderland (in 1823), zetten daaraan nog grootere waarde bij. Mogen nimmer bijgeloof en kwalijk begrepene *Orthodoxie* het geloof aan de werkingen des Duivels, waaraan zoo vele onschuldige slagtoffers gebragt zijn, weder doen herleven!

Geschiedenis van Griekenland, uit oude en latere Schrijvers zamengesteld, door N. G. VAN KAMPEN. *IIde Deel. Grootheid en Bloei van Athene. Te Rotterdam, bij* de Wed. J. Allart; *te Dordrecht, bij* J. de Vos en Comp. 1828. *In gr. 8vo. XXVI, 547 Bl. f* 4-50.

De Heer VAN KAMPEN vervolgt in dit lijvige boekdeel de aangevangene Geschiedenis van *Griekenland*. Indien men vraagt, of het tevens vele en belangrijke zaken bevat, dan antwoorden wij met de volgende opgave der Hoofdstukken: I. De optogt van XERXES tot op de gevechten bij de *Thermopylen* en *Artemisium*. II. Tot op de nederlagen der *Perzen* bij *Plateën* en *Mykale*. III. Van den slag bij *Plateën* tot den dood van CIMON. IV. Vorderingen der Wijsbegeerte, Welsprekendheid en Kunsten in *Griekenland*, tot op PERIKLES. V. Het bestuur van PERIKLES. VI. De *Peloponnesische* Oorlog tot op den Vrede van NICIAS. VII. Van den Vrede van NICIAS tot op den ondergang der *Atheensche* magt in *Sicilië*.

Deze Hoofdstukken zijn wederom in §§ verdeeld; en het is misschien tot kennis van het werk niet ondienstig, den bij-

zonderen inhoud van deze, gelijk zij voor het boekdeel worden opgegeven, bij eenige weinige te doen kennen. Beginnen wij met den aanvang. § 1. Laatste jaren en dood van DARIUS, bl. 1. 2. Karakter van XERXES, bl. 3. 3. Toerustingen en bedoelingen van XERXES, bl. 4. 4. Toestand van *Griekenland*, — Vrienden der *Perzen*, bl. 5. 5. THEMISTOKLES en ARISTIDES, bl. 6. enz. enz.

Men ziet, de bovengenoemde Hoofdstukken zijn bloote hoofdafdeelingen der behandelde stof, geene elk op zichzelve staande verhandelingen over een zeker gedeelte der geschiedenis, met eigene inleidingen en dergelijke voorzien. Elk van dezelven bezit veeleer eene menigte van korte verhalen, in de onderscheidene paragrafen vervat, die echter, uit hoofde der kortheid, geene verre afwijkingen of uitweidingen toelatende, zoo volkomen aan elkander sluiten, dat men de afscheiding naauwelijks bemerkt. En dit geeft eene zekere eenvoudigheid en gemakkelijkheid aan het verhaal, welke genoegen doet. Het komt ons, in het algemeen, voor, dat VAN KAMPEN vrij is van alles, wat naar gezwollenheid en dergelijke zou mogen zweemen; en, bedriegen wij ons niet, dan vinden wij hier de kleur der volksgeschiedenis, door hem behandeld; *Xenophontische* en *Herodotische simpliciteit*. Alles heeft dan ook den stelligen toon, en boezemt volmaakt vertrouwen in; terwijl de bekwame Schrijver de twijfelingen over het een of ander, door de vergelijking der oorspronkelijke Schrijvers of bijzondere gevallen en omstandigheden ontstaan, in meer of min geleerde, schoon toch veelvuldige noch lastige, aanteekeningen opheldert.

Schoon het dan wel van zelve spreekt, dat zijne opvattingen en beoordeelingen niet immer die van anderen zullen zijn, en wij ook wel eens neigen, om van dezelve in meerdere of mindere mate te verschillen, zoo betuigen wij toch, ons niets te herinneren, wat ons genoegzame aanleiding tot tegenspraak of berisping zou geven. Het boek voor ons doende openvallen, vinden wij niet dan kleinigheden onder de lektuur aangestipt. Zoo verstaan wij b. v. bl. 282 niet: „Elke kunst heeft haar eigene, lager," enz. Zoo meenen wij, dat „alle palen te *boven* gaan," bl. 324, volgens de *Hollandsche* spreekwijze, moet zijn te *buiten* gaan. Desgelijks staat bl. 468, in de noot, doch zeker mede door eene druk- of schrijffout: „TE *Griekenland*." Elders zegt de Schrijver, dat de *Grieken*, of *Atheners*, om te maken, dat men de

schouwspelers hoorde en zag, het gezigt en gehoor *versterkten*, waar hij zeker meent *te gemoet* of *te hulp kwamen*, door hooge schoeisels en masken. En nog eens vinden wij (bl. 44) het woordje *alternatief*, dat in *Hollandschen* historiestijl toch wel wat vrij is. Maar, daar vinden wij nog een NB. Het betreft ANAXAGORAS (bl. 212). Zou, namelijk, deze groote man door den zeker niet minder grooten SOCRATES (of PLATO) te aangehaalder plaatse wel met grond berispt zijn? En zou de Heer VAN KAMPEN jegens andere groote mannen, op hetzelfde punt, in weerwil zijner bescheidenheid, geen gevaar van hetzelfde onregt loopen, wanneer hij de erkentenis van een' wijzen Wereldschepper met Geologische beschouwingen eenigzins onbestaanbaar schijnt te achten? Wij zeggen: *in weerwil zijner bescheidenheid*; want hij kon zich niet zachter uitdrukken. Maar er ligt toch, naar ons inzien, blijkbaar een gevoel te gronde, alsof de vrije en diepe nasporing der Natuur gevaarlijk voor den Godsdienst zou kunnen worden. En dit, naar ons oordeel, door velen te onregt gekoesterde denkbeeld zou zelve gevaarlijk, hetzij voor de wetenschap, hetzij voor den Godsdienst, kunnen worden. Doch wij gelooven niet, dat de verlichte Schrijver het alzoo gemeend hebbe.

Een staal willende geven, zal de volgende beschrijving van het beeld van MINERVA, in het *Parthenon*, door PHIDIAS van elpenbeen en goud vervaardigd, ligt niet onaangenaam zijn. „ Zonder het voetstuk was dit beeld, hetwelk achter „ een groot voorhangsel geplaatst was, (om den indruk bij „ het wegschuiven te vermeerderen) 37 voeten hoog, staande; het had een' hoogen helm op het hoofd, versierd met „ een' *sphynx* en twee grijpvogels, dieren uit de fabelwereld. „ Op de borst had PALLAS nog een ander fabelwezen, 't „ welk de godsdienstige huivering moest vermeerderen, het „ versteenende (?) hoofd van MEDUSA namelijk op het „ ivoren schild of de *Ægis*. In een, tot de voeten in lange „ plooijen afdalend gouden gewaad gedost, hetwelk PERIKLES niet minder dan 44 talenten gouds gekost had, en „ hetwelk van het standbeeld kon worden afgenomen, hield „ zij in de eene hand eene speer, in de andere een beeld „ der gevleugelde overwinning, met wieken van zuiver goud, „ mans hoogte. Aan hare voeten rustte ter eene zijde het „ schild, aan de andere de slang of de draak van ERICHTHONIUS, een zinnebeeld van den landbouw of den oor-

„ sprong des *Atheensche* volks uit de Aarde. Het gouden „ schild was ten minste 15 voet hoog, en met halfverheven „ beeldwerk, de gevechten der reuzen en *Amazonen* voor„ stellende, waarvan de figuren derdehalven voet hoog waren, „ versierd. Ook van binnen was het schild vol beelden, en „ daaronder dat van PHIDIAS zelf met een' steen op het „ hoofd, zoo kunstiglijk aangebragt, dat, wanneer men dit „ beeld wegnam, het andere in duigen moest vallen. Ar„ men, handen, voeten en gelaat van MINERVA waren van „ elpenbeen, de oogen kostbare steenen. Het voetstuk des „ standbeelds was mede met halfverheven werk, de geboorte „ van PANDORA, versierd, en in 't algemeen was dit „ beeldwerk met zoo verkwistende rijkelijkheid aangebragt, „ dat zelfs de randen van het gouden schoeisel der Godin „ daarmede prijkten."

Alsmede deze aanteekening: „ *Athene* staat daarin met *En*„ *geland* gelijk, dat het steeds, onder den naam van bond„ genootschap of eenig ander voorwendsel, zich in het bezit „ van belangrijke *eilanden* en kusten wist te plaatsen. Wat „ zouden die toenmalige onvermoeide en onverzadelijke Hee„ ren der Zee wel gezegd hebben, indien zij hadden kunnen „ vermoeden, dat eenmaal een volk, verre achter de kolom„ men van HERKULES en in *Cimmerische* nevels gehuld, „ zich, onder schijn van *bescherming*, meester van *Korcyra*, „ *Ithaka*, *Leukas*, *Cephalenia*, *Zacynthus* en *Cythera* zou „ maken, de kolommen van HERKULES beheerschen, daar„ enboven nog geheel *Indië*, en dat ditzelfde volk de mees„ terstukken van PHIDIAS op *zijnen* grond voor de *Scythi*„ *sche* Barbaren, overheerschers van *Griekenland*, zou in vei„ ligheid brengen?"

Wanneer aan dit welgeschreven werk zoo vele lezers te beurt vallen, als wij hetzelve toewenschen, zal het Schrijver en Uitgever aan aanmoediging noch debiet ontbreken.

Verhandelingen ter nasporinge van de wetten en gesteldheid onzes Vaderlands; waarbij gevoegd zijn eenige Analecta, tot dezelve betrekkelijk. Door een Genootschap te Groningen: Pro excolendo jure patrio. Vde Deel. Te Groningen, bij W. Zuidema. 1828. *In gr. 8vo. Behalve de Voorrede, enz.* 224 *en* 320 *bl.* *f* 5 - :

Onder de weinige Genootſchappen, welke minder geruchts naar buiten maakten, doch meer innerlijke waarde bezaten, en met eenen langzamen maar zekeren tred voortgingen, behoort aan het Groningſche *Pro excolendo jure patrio* eene eerſte plaats. En daarover verwonderen wij ons niet. Want de inwoners dier ſtreken hebben zich altijd gekenmerkt door eene zekere eenvoudigheid van zeden, en groote zucht, om de oudheden, wetten en geſteldheid van hun land na te ſporen en op te helderen. Wij zullen niet ſpreken van eenen UBBO EMMIUS, wiens Geſchiedenis de groote JOSEPH SCALIGER *goddelijk* noemde, om wien te zien een A. THUANUS naar *Nederland* reisde; wij zullen eenen MENSO ALTING niet noemen, die zich door zijne *Germania inferior* onſterfelijken roem verworven heeft, en gaan vele anderen met ſtilzwijgen voorbij, waaronder ook een aantal diergenen, welke alleen voor zich en hunne Zanggodinnen leefden, maar beroepen ons op die uitmuntende ſchare van verdienſtelijke mannen, welke leden van dit Genootſchap geweest zijn.

Aan het hoofd van de naamlijst, voor dit deel geplaatst, pronkt de naam van den edelen en goeden JACOB DE RHOER, in den jare 1813 in zeer hoogen ouderdom overleden. Het is den liefhebberen der oude letteren bekend, hoeveel dat ſieraad der *Groninger* Hoogeſchool verrigt en aan de nakomelingſchap nagelaten heeft. Beminnaars van vaderlandſche oudheden weten ook, met hoeveel ijver hij dat vak van ſtudie beoefend heeft, hoe onvermoeid en gelukkig hij vele zaken uit de geſchriften der *Romeinen* en die der Middeleeuwen heeft verklaard, hoe hij de plaatſen zelve, waar deze of gene gewigtige gebeurtenis was voorgevallen, opzocht, en het land, met zijnen TACITUS in de hand, doorwandelde. Van dien ijver en kunde getuigen, om van andere zaken niet te ſpreken, 's mans ſchoone *Oratio de fructu, qui ex antiquitatis patriæ ſtudio in omne doctrinarum genus redit*, openlijk gehouden te *Groningen* in den jare 1770, als inleiding zijner lesſen over de *Germania* van TACITUS, en op verzoek van Curatoren gedrukt, en zijne *Disceptatio Historica de temporis diviſione, et notis, quibus in diplomatibus et actis publicis uſi olim ſunt Batavi*, uitgegeven te *Groningen* in den jare 1806. Het werk van dezen JACOB DE RHOER maakt ook het voornaamſte gedeelte uit van het door ons aangekondigde vijfde deel van het *Groninger* Genootſchap.

Het behelst in de eerste plaats het zoo beroemde *Groninger* Stadboek, in het jaar 1425 verzameld en vastgesteld. Het oorspronkelijk afschrift berustte op het Stadhuis, en is getrouw nagedrukt. Men heeft ons daarvan in dit deel des Genootschaps een *fac simile* medegedeeld. Dat een boek van zoo hoogen ouderdom veel moet bevatten, hetwelk thans voor ons moeijelijk om te verstaan is, laat zich gemakkelijk begrijpen. Hoogst welkom zijn derhalve de aanteekeningen van eenen DE RHOER; en de Heeren TEN BERGE, VAN EERDE, SIJPKENS en IJPEY verdienen niet slechts onzen dank daarvoor, dat zij de nagelatene papieren van DE RHOER hebben nagezien en in orde gebragt, maar ook, dat zij hunne nadere aanteekeningen op het Stadboek er hebben bijgevoegd. Recensent heeft dezen geleerden arbeid met zeer veel genoegen en nut gelezen. Ook die aanteekeningen dragen blijken, dat de verschillende opstellers van dezelve niet alleen bedreven zijn in de oude *Groningsche* wetten en gewoonten, maar ook veel kennis van onze moedertaal bezitten, en den oorsprong van vele verouderde en daarna geheel veranderde woorden vernuftig weten op te sporen. Wij wenschen hartelijk den verderen bloei van dit Genootschap, en verwachten daarvan nog meerdere vruchten.

Geschiedenis der vroegere Volken, die onze Aarde bewoond hebben en nog bewoonden bij de geboorte van Jezus Christus. In Zamenspraken. II Stukjes. Te Schagerbrug, bij J. C. Honigh. 1827, 1828. *In 8vo. Te zamen XIV, 276 bl. f* 1 - 80.

De onbekende schrijver van deze boekjes was zoo overtuigd van het nut der Geschiedenis, en zoo doordrongen van het denkbeeld dier zake, dat hij zijn gevoel in deze bladen moest ontlasten. Hij bekent wel, dat fijner versnedene pennen in dit onderwerp gebezigd zijn, maar durft zich vleijen, dat de leest, waarop hij zijn werkje geschoeid heeft, geheel nieuw is. Die vorm gaf hem gereede aanleiding, om nuttige aanmerkingen in het geschiedverhaal te vlechten. Achter het werkje staat eene zeer korte tijdrekenkundige tafel, en bladwijzer der voornaamste gebeurtenissen.

Wat den vorm betreft, dezelve is nieuw en niet nieuw,

zoo als men wil. De geschiedenis, namelijk, der *Egyptenaren*, *Karthagers*, *Romeinen*, *Perzianen*, *Israëliten*, *Babyloniërs* en *Assyriërs*, *Grieken* en *Pheniciërs* is in zamenspraken behandeld. Dat is niet nieuw. Iets dergelijks vindt men reeds in de *Education complète*, *ou abregé de l'histoire ancienne*, *par* Mme. DE BEAUMONT. Maar het is geheel nieuw, dat een Heer, op eene buitenplaats wonende, aan zijne arbeidslieden in de winteravonden de oude geschiedenis verklaart. DIRK, PIETER en GERRIT verzoeken hunnen Heer, om dat wel te willen doen. Vandaar dertig gesprekken. Die vorm bevalt ons geheel niet. Hij strijdt zoo geheel tegen de waarschijnlijkheid, en doet ons zelfs onwillekeurig meesmuilen, als wij b. v. DIRK hooren vragen: *waar is Egypte eigenlijk gelegen?* en den Heer antwoorden: *In Afrika*, DIRK; *hetzelve is nader omschreven*, *bepaald*, *ten N. door de Middellandsche zee*, *ten O. door de Roode zee en de landengte van Suez*, *waarmede Egypte en gansch Afrika aan Azië verbonden zijn*, *ten Z. door Nubië en ten W. door Barbarije*, *Biledulgerid en de woestijn van Sarah of Sahara.*

DIRK en *Biledulgerid! Spectatum admissi!* Het was natuurlijker geweest, dat een Heer zijne tuinlieden over zaken van hun beroep onderhouden had, en een vader zijne zonen, of onderwijzer zijne kweekelingen, over de oude geschiedenis. Dit over den vorm.

Op de manier van verhalen en naauwkeurigheid van zaken valt ook niet veel te roemen. De Heer spreekt gewoonlijk op eenen voor dat slag van toehoorders te hoogen toon, en is dikwijls, door dat hij kort wil zijn, duister. Voorts leert hij de goede menschen verscheidene namen, welke nooit bestaan hebben. Eenige zijn in de *Errata* verbeterd. Maar er schieten nog vrij wat over, b. v. *Archiologus*, *Fetramnestus*, *Taygetus*, enz. enz. Ook verwart hij oude en nieuwe namen door elkander, b. v. *Byzantium in Turkije*, *Marseille in Frankrijk*, enz. Eene uitdrukking gelijk de volgende heeft PIETER niet verstaan: *Eene Godin Thetys genaamd*, *had al de godinnen op hare bruiloft genoodigd*, *met uitzondering van tweedragt.*

Over de geschiedkundige naauwkeurigheid willen wij liever geen woord zeggen.

Reistogten in het Zuiden van Frankrijk; waarin Karakterschilderingen over de oude en hedendaagsche Franschen, met een' staatkundigen en wijsgeerigen blik op den tegenwoordigen toestand der verlichting in de Zuid-Europesche Staten en de herleving van Griekenland. Door WILLIBALD ALEXIS. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1829. *In gr. 8vo. X,* 224 *Bl. f* 2 - 20.

In een boekdeeltje van zoo weinige bladzijden verwachte men noch uitvoerige, noch grondige behandeling. De blik op *Griekenlands* herleving is een zeer vlugtige blik. De Schrijver bezoekt *Marseille*, ziet Lord COCHRANE, en stelt zich, in zijne verbeelding, bij het aanschouwen van een fregat in de haven, reeds overwinning op de *Turken* voor; maar verneemt met droefheid, dat het oorlogsschip, *onder bijzondere bescherming van het Fransche Gouvernement* (1826), gebouwd werd voor *den Onderkoning van Egypte*, en dat een *Grieksch* koopman de ondernemer is, die handelsbelang boven vaderlandsliefde stelt. Meer wordt hier niet gezegd van *Griekenlands* herleving. Ook over andere onderwerpen stapt de Schrijver weleens wat luchtig heen. Hij verhaalt meestal luimig; en, al deelt hij ook weinigbeduidende ontmoetingen op *diligences* en in herbergen mede, hij weet den leeslust gaande te houden. Belangrijk moge dit werk over het geheel niet zijn, hier en daar evenwel vindt men goede aanmerkingen. De stijl is soms te afgebroken en gekunsteld. Gezochte geestigheid heeft zelden de bedoelde uitwerking. Men moet niet zoo duidelijk kunnen bemerken, dat de Schrijver moeite doet, om luimig te zijn. De vertaling, door eenen vriend des Schrijvers te *Berlijn*, blijkens het Voorberigt, vervaardigd, laat nog al iets te wenschen over. Fouten, als *gepeinigd*, *de toorn* (toren) *was steil*, *gezamenlijke* (gemeenschappelijke) *keuken*, *een heimelijk wrochten* (werken), LIGT *het getuigenis af*, *riekten* (roken), *dunkten* (dachten), *wij vaarden* (voeren) enz. verraden bittere onkunde van de taal. Op eenige plaatsen schijnt de Vertaler, door overhaasting, onnaauwkeurigheden begaan te hebben, b. v. bl. 29: *van elf tot zeventien jaren maakt slechts acht en twintig*; bl. 114. *mergachtige stam* (van eikenboomen); bl. 130. *onderwerpelijke lust*, *onderwerpelijke aandrang breekt overal uit*; bl. 155. *eene be-*

trekking, waarin de trots des mans aan het regt verboden: moedig te zijn; en eindelijk, bl. 172. *dunkten de bevelen der bevelhebbers toch vaak al te verschoonend tegen eene natie.* Waarlijk, dat is te erg! – Zou in plaats van *leeuwrikken*, bl. 221, ook *spreeuwen* gelezen moeten worden? of verschillen de *Duitsche* leeuwrikken zoo veel van de onzen, dat ze op de kersenboomgaarden te *Leipzig* aanvallen?

Overigens heeft dit boek, wat hetzelve bij menigen lezer zal aanbevelen. Wanneer men in verloren oogenblikken, tot vermaak of uitspanning, gaarne iets in handen neemt, dat geen diep nadenken vereischt, doorbladert men dit werkje met genoegen.

Beschouwing der beginselen, waarop het voeren van den Oorlog is gegrond. Te Zutphen, bij W. C. Wansleven. 1829. *In gr. 8vo. 54 Bl. f* :- 60.

Wij haasten ons, om een boeksken aan te kondigen, waarin men over een hoogst belangrijk onderwerp veel goeds gezegd vindt. In 1815 werd in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, en eenigen tijd later in Engeland, eene Maatschappij opgerigt: *Ter bevordering van eenen altijddurenden en algemeenen Vrede.* Tot nu toe bepaalden zich derzelver pogingen voornamelijk tot het drukken en verspreiden van kleine geschriften, welke strekken, om overtuigend te doen zien, dat de Oorlog *met den geest des Christendoms en de wezenlijke belangen des menschdoms strijdig is.* Tevens poogt men in deze werkjes de beste middelen aan te wijzen, om algemeenen Vrede op den grondslag van Christelijke beginselen in stand te doen blijven. Meer dan 300,000 leden (volgens het Voorberigt) telt deze Maatschappij in Engeland. In *Engeland?* Ja, Lezer! wat een *Ministerie* doet, is niet altijd in den volksgeest. De Staat, die zoo dikwerf in den twist der volken zich mengt, heeft vele burgers, die den Krijg onbestaanbaar met echt Christelijke beginselen achten. En wat nu de zaak zelve betreft, hetgene in dit stukje wordt bedoeld en beweerd, zal misschien door velen voor onmogelijk gehouden worden. Men leze eerst, en oordeele dan. Wij lazen het boekje met groot genoegen, en vonden belangrijke wenken. Van alle uittreksel onthouden wij ons opzettelijk, maar prijzen het werkje ten hoogste aan, en

wenschen het in veler handen. Al meent men hier of daar ook iets op de redenering des Schrijvers te kunnen aanmerken, men zal veel vinden, dat overweging en behartiging waardig is. Moge de *Vrede-Maatschappij*, onder den Goddelijken zegen, doel treffen, en ook de verspreiding van dit werkje iets goeds ten gevolge hebben!

Reize door den weinig bekenden Zuidelijken Molukschen Archipel en langs de geheel onbekende Zuidwestkust van Nieuw-Guinea, gedaan in de jaren 1825 *en* 1826. *Door* D. H. KOLFF, JR., *Luitenant ter Zee, Iste Klasse, en Ridder van de Militaire Willems-Orde. Met eene Kaart. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck 1828. *In gr. 8vo. XIV en* 398 *Bl. f* 4-50.

De berigten, welke wij gedurende het tijdvak, in hetwelk onze *Indische* bezittingen ons ontweldigd waren, van derzelver toenmalige bezitters ontvingen, konden reeds om hunnen oorsprong niet zonder een smartelijk gevoel ontvangen worden, en leverden al dikwerf de blijken op, dat derzelver opstellers, door de kortheid van hun verblijf in, en de nieuwheid van hunne betrekking op die landen, niet berekend waren voor hunne taak. In die beschrijvingen, welke zich door meerdere naauwkeurigheid en volledigheid onderscheidden, zoo als die van STAMFORD RAFFLES en JOHN CRAWFURD, kon de hoogmoed der *Engelschen* zich niet wederhouden van met minachting op het vroeger en later bestuur van *Nederland* over deszelfs overzeesche bezittingen neder te zien, en het *Nederlandsch* staatkundig gedrag in *Indië* te laken en ongetrouw te beoordeelen. Men was het zoo gewoon geworden, om den leeuw, dien men dood waande, te schoppen, dat men zich daarvan zelfs niet kon onthouden, nadat de loop der omstandigheden hem den buit had doen verliezen. Het is daarom voor ieder regtgeaard *Nederlander* een aangenaam gevolg der herstelling van de onafhankelijkheid van ons vaderland, dat, bij den vernieuwden bloei van onze zeevaart en koophandel, wij weder van onze eigene landgenooten berigten mogen ontvangen omtrent den tegenwoordigen toestand onzer overzeesche bezittingen, en van die gedeelten der aarde, waarin dezelve gelegen zijn. De Heer KOLFF

bewijst dus aan zijn vaderland een' belangrijken dienst, door de openbaarmaking van het verhaal zijner togten. Het is ons niet onbekend, dat er lieden zijn, die zich, zelfs openlijk, over den Schrijver beklaagd hebben. Gedeeltelijk schijnt deze ontevredenheid voort te komen uit een zekere vijandige *esprit de corps*, die er bestaat tusschen de *Nederlandsche* en Koloniale Marine Wij zijn te ver van het worstelperk verwijderd, om te kunnen beoordeelen, of de Heer KOLFF onaangename *waarheden* gezegd, dan of hij zich door partijdigheid tegen de *Nederlandsche* Marine zonder reden heeft laten vervoeren tot de beschuldiging, welke wij vinden in de noot, bladz. 295. Trouwens dit is dan, voor zoo veel wij ons herinneren kunnen, ook de eenige plaats in het werk, waar een gezegde van dien aard voorkomt; en de ingelaschte kopijen van officiéle stukken leveren zulke ontwijfelbare bewijzen op, dat de Schrijver bij het *Nederlandsch Indisch* Gouvernement bekend is, als een man, die deszelfs vertrouwen verdient, en aan dit vertrouwen tot deszelfs groote tevredenheid heeft beantwoord, dat de genoemde twist geenen grond oplevert, om de geloofwaardigheid van dit werk, over het geheel, in twijfel te trekken. Men heeft het in den Schrijver ook berispt, dat hij zijne reisbeschrijving in het licht heeft gegeven, zonder er, ten dienste van de zeevaart, de kaart bij te voegen, welke hij van het door hem bezochte, grootendeels nog weinig, ja gedeeltelijk geheel onbekende gedeelte van den *Indischen Archipel* gemaakt heeft. De Heer KOLFF verhaalt in het voorberigt, dat hij deze kaart zelf aan het Gouvernement ingediend heeft. Zoo lang wij nu niet weten, of zijn Ed., uit hoofde van zijne betrekking tot dat Gouvernement, anders heeft kunnen handelen, houden wij het er voor, dat hij den dank van den *Nederlandschen* lezer verdiend heeft, door, op eene kleinere schaal, van dezelve de juiste afteekening bij zijn reisverhaal te voegen. De kaart, zoo als zij nu bij het werk gevoegd is, hebben wij bevonden op eene ruim driemaal grootere schaal gebragt te zijn, dan die van J. WALKER, gevoegd bij CRAWFURD's *Beschrijving van den Indischen Archipel*; op welke de meeste eilanden en kusten, welker ligging en gedaante door onzen Schrijver naauwkeurig worden bepaald, slechts door ongevormde stippen, of in het geheel niet, worden aangeduid. De eentoonigheid van een verhaal van ontmoetingen, die op ieder eiland bijna dezelfde zijn, wordt voorgekomen, door tusschen

dezelve belangrijke waarnemingen te voegen, over de aardrijkskundige gesteldheid der door den Schrijver bezochte streken, en van den zedelijken en natuurlijken toestand van derzelver bewoners. Met genoegen merken wij de genegenheid op der inboorlingen voor de *Nederlanders* en hunne verkleefdheid aan de *Nederlandsche* regering, van welke gezindheid bijna ieder hoofdstuk de bewijzen oplevert. Stijl en taal hebben wij, over het geheel, ook zuiver bevonden. Wij vinden dus alle reden, om dit werk eene goede ontvangst toe te wenschen, en durven den lezer beloven, dat hetzelve zijne aandacht op eene nuttige en aangename wijze zal bezig houden.

Verhandeling over de Stoombooten, door G. M. RÖNTGEN, *Luitenant ter zee der eerste klasse, te Rotterdam. Uitgegeven door het Provinciaal Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Te Utrecht, bij* J. Altheer. *In gr. 8vo.* 70 *Bl. f* 1-50.

De bruikbaarheid, het nut en gemak, en ook de veiligheid der Stoombooten, ook in ons vaderland bijzonder, is nu wel reeds door de ondervinding genoegzaam bewezen. Deze Verhandeling heeft echter nog hare nuttigheid, en daarom willen wij haar, al schijnt het dan nu wel een weinig *post festum*, nog aanmelden. Dezelve werd door het *Utr. Prov. Genootschap* met goud bekroond. Men vindt hier den oorsprong der Stoombooten. Wij hebben deze soort van navigatie van de *Engelschen* ontleend, *die, hoewel zij later, dan de Amerikanen, gelukkig geslaagd zijn, het goed gevolg minder aan de Amerikanen, dan deze aan hen, te danken hebben. De Engelsche Stoombooten zijn het gevolg van de eigene krachtontwikkeling dier natie geweest. Hierop kan geen ander volk roemen.* Ons Gouvernement gaf aan onze Natie het voorbeeld op het veer aan den *Moerdijk.* De Memorie, wegens deze eerste onderneming hier te lande, is als *aanhangsel* achter deze Prijsverhandeling gevoegd. Vier uitslaande Platen, en de noodige aanwijzingen bij dezelve, helderen alles genoegzaam op. Wij mogen alzoo dit stuk den onderzoeklievenden zoo wel, als den belanghebbenden, vrijelijk aanprijzen.

De Goddelijke Voorzienigheid blijkbaar in de ontmoetingen en omstandigheden van sommige menschen en gebeurde daadzaken, door J. L. EWALD. *Uit het Hoogduitsch. IIde Deel. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1828. *In gr. 8vo. VIII en 260 bl. f 2-90.*

Ons oordeel over het tweede deel van dit werk is hetzelfde als over het eerste. Niettegenstaande veel goeds en nieuws, vonden wij ook hier weder veel, hetgeen in onze taal in andere verzamelingen reeds opgenomen en gedrukt is. Onder dezelfde rubrieken als in het vorige deel, levert de verzamelaar nu weder vijfenveertig verhalen, als: *Studentenleven van* JOHAN SAMUEL PATZKE. *Bekeeringsgeschiedenis van een' Engelschen Majoor.* POPPO'S *jongelingschap. Bekeering van een' Noord-Amerikaanschen Wilde. Bekeering van een' onschuldig gevangen Jood. Gemoedsverandering van een' Engelschen Matroos, door een' vervulden droom. De losbandige Predikantszoon. Lotgevallen eener Engelsche Landloopster. De edelmoedige Genuees en de dankbare Turk. Het portret van den Heer* DE SENANGES. *Invloed van het gedrag der Ouders op het lot hunner Kinderen. Nood leert bidden. Verlossing van* JOHANN EHRENFRIED WEISHAUPT *uit de Turksche slavernij. Zesjarig verblijf van vier Russen op een eiland in de IJszee. De Heer geeft spijze ter zijner tijd. Genezing van* JOHANN JACOB MOSER. *De godvruchtige Voerman. Levensbehoud en redding van* JOHANN FRIEDRICH MEHLIN. *De Sneeuwval. Levensbehoud van een' vervolgden Predikant, ten tijde der Hervorming. De moordkuil op het IJs. De noodlottige Pruik. De onschuldige Kindermoorderes. De onschuldige Zelfbeschuldiger. De miskende menschlievendheid geregtvaardigd. Ontdekking van een' moord door een' blinde. De herberg het Witte Paard. Schrikkelijke gevolgen eener onbedachtzame beschuldiging. De vier krankzinnige Broeders. Wie zijne moeder tot toorn verwekt, die is vervloekt van den Heere. Merkwaardig behoud van een' Schipbreukeling. De nieuwe* IZAÄK. *Zonderlinge zamenhang van geluk en ongeluk. De vertraagde Zeereis. Het voorvaderlijk Hangkastje. Levensloop van* WILLIAM SMITH. *Ontmoetingen van* JOHN YARMOUTH. *Lotgevallen van Doctor* BRAUN. *De Koninklijke Metselaar. De droppel Rum. De Tabakspijp. De versche Vijg. De Ooijevaar. Het scheeve Venster. Waarde*

der Kleinigheden. Reeds deze opgave zal een ieder, die eenigermate gemeenzaam is met hetgeen wij in dit vak bezitten, oude bekenden doen herkennen. Ook nu is de vertaling niet vrij van onnaauwkeurigheden, zoo als, bladz. 29: *De kosten werd* — in plaats van *werden bijeengebragt.* Wij herhalen dus onzen vroeger geuiten wensch, dat, indien het genoegen, waarmede de vertaler zegt, en wij volgaarne gelooven, dat het publiek het werk ontvangen heeft, eenen tweeden druk mogt noodig maken, de uitlating van het reeds elders voorkomende deszelfs verkrijging tot minderen prijs voor het algemeen mogelijk, en de zuivering van taal en ſtijl het menigvuldige goede in dit werk nog meer aanbevelenswaardig zal maken.

De IJſtroom van JOANNES ANTONIDES, *met ophelderende kritiſche, philologiſche en historiſche Aanteekeningen van* P. G. WITSEN GEYSBEEK. *Te Amſterdam, bij* Gebroeders Diederichs. 1828. *In kl. 8vo.* 249 *Bl. Met Portret en Titelvignet.* *f* 1 - 25.

De roem van ANTONIDES, als vindingrijk, krachtig en verheven Dichter, is genoeg gevestigd, om eene vernieuwde en gemakkelijker uitgave van zijn heerlijkst en uitgebreidst dichtſtuk, *de IJſtroom*, als een welkom geſchenk voor ons Publiek, dat zich met verſchen ijver op de lezing en beoefening onzer oude Zangers toelegt, te beſchouwen. Het was daarom geheel onnoodig, in eene vlugtige Voorrede den Leerling boven den Meester, of, gelijk zij zichzelven onderling noemden, den Zoon boven den Vader, ANTONIDES boven VONDEL, onregtvaardigerwijze te verheffen, en den eerſten de hoofdplaats op onzen Helikon te willen toewijzen, dien de laatſte, ten ſpijt der oppervlakkige kritiek van WITSEN GEYSBEEK, wel altijd zal blijven behouden. Zeker was ANTONIDES een waarachtig dichterlijk genie, rijk aan fantaſie en vernuft, ſtout, krachtig en verheven; maar hij vond den weg reeds door VONDEL gebaand, dien deze bijna alleen moest effenen en begaanbaar maken. VONDEL was niets aan zijne voorgangers, ANTONIDES oneindig veel aan VONDEL verpligt; en de gebreken, welke men bij den Schepper en Vader onzer Poëzij zoo geweldig breed uitmeet, vindt men waarlijk in geene geringere mate bij dezen zijnen gelukkigſten navolger. Platheid en gemeenheid, valsch vernuft

en gezwollenheid, ja zelfs bombast, vindt men, ook zonder lantaarn, gemakkelijk in den *IJſtroom;* en wij zouden het gerust durven aannemen, om tegen de zonden van VONDEL, in elk dezer hoofdſoorten, altijd grootere van ANTONIDES over te ſtellen. Maar desniettegenſtaande moet ieder beminnaar onzer letterkunde en van echte poëzij hem lezen en beoefenen, gelijk hij het VONDEL doen moet; want beiden verkregen door ſchoonheden van den eerſten rang als 't ware het regt om dikwijls te zondigen, zonder dat zij daardoor den eernaam van Hoofddichters kunnen verliezen.

Eene welingerigte beoordeelende uitgave van den *IJſtroom* was misſchien het geſchiktſte handboek voor jeugdige Dichters, dat er konde vervaardigd worden. Dit dichtſtuk levert de overvloedigſte gelegenheid op tot het aanwijzen en ontleden der grootſte ſchoonheden, zoo wel als tot het aantoonen en gispen der grofſte gebreken. Onze taal ſchittert in hetzelve in den helderſten luister van hare ſchilderachtigheid, kracht en ſtoutheid; maar valt in hetzelve ook enkele malen tot eene laagte, welke WITSEN GEYSBEEK (die nog al van krachtuitdrukkingen houdt) beleefdelijk met den naam van Janhagelpoëzij beſtempelt. Men zoude zich echter bedriegen, indien men geloofde, dat deze behoefte door de tegenwoordige uitgave vervuld, en dit doel door dezelve bereikt was. Hoe weidsch deze aanteekeningen op den titel ook met barbaarſche namen worden opgehemeld, zij bepalen zich, voor verre het grootſte gedeelte, tot plaatsbeſchrijvende en geſchiedkundige ophelderingen, die buiten kijf haar nut hebben, maar met welker omſlag wij de beoordeelende en taalkundige aanmerkingen meer in verhouding wenschten. En waarom niet in een kort kritisch overzigt, dat de geſchiktſte inleiding zoude geweest zijn, het plan, of, wil men liever deze benaming, den aanleg van dit Stroomdicht beſchouwd; de dichterlijkheid van het geheel, en de kunſtige manier, op welke ſommige heerlijke partijen ingeweven en vastgehecht zijn, geprezen; maar tevens ſommige monſtreuze uitwasſen berispt, en vele onpasſende invlechtſelen (*hors d'oeuvres*) ten toon geſteld? De Heer GEYSBEEK moge zich ten onregte verbeelden, deze taak op eene voldoende wijze, in zijn bekend *Biographisch Woordenboek*, te hebben volvoerd; het zou ten minſte nuttig geweest zijn, hier een kort, maar zaakrijk uittrekſel daaruit te hebben overgenomen, dat, met weglating van hetgene daar ſlechts tot bladvulling

dient, zeker den prijs van deze uitgave niet zoude bezwaard hebben. Doch niet alleen dit gemis is een gebrek; maar op hoe vele plaatsen zoekt men niet te vergeefs eene passende aanmerking, die het echte schoone beter doet gevoelen, of het schijnschoone in zijne naaktheid daarstelt! Om onder velen slechts eene enkele op te geven, waar is de teregtwijzing bij

Trojes ongevallen
Gesneuvelt op het *lijk* van haer gesloopte wallen. (Bl. 21.)

of: Daër . . . .
De marmorsteen, zoo lang verborgen voor de zon
In 's aertrijx ader, nu geraekt aen 't suizebollen,
Van over zee en zant d'IJboorden langs kwam rollen. (Bl. 35.)

waar zij toch daarom te meer te pas kwam, omdat er meer dan gewone oefening toe behoort, om hier bij de eerste lezing de oorzaak van het gebrekkige te vinden. Ook het taalkundig gedeelte is zeer schraal behandeld; men vindt aanmerkingen, waar ze geheel noodeloos zijn, en woorden, als *sakerdaen*, bl. 34, *akerkloot*, *mammiering*, *kardeel*, *moskuil*, bl. 49, *behipt*, bl. 187, *zusterkracht*, bl. 216, *jadders*, bl. 238, gaat men voorbij, even alsof het dagelijksche bekenden waren; bij *slagbed*, *schrangen*, *ronde kim*, *rantsoen in den scheepsbouw*, bl. 241, *kaaien*, bl. 256, ja zelfs bij geheel onverstaanbare regels, in welke waarschijnlijk van oudsher eenige misstelling plaats greep, zwijgt men geheel. Wij ondertusschen erkennen gaarne, onder anderen, niet te begrijpen het gezegde op bl. 248:

Indien hem de eenzaemheid verveelt,
't Zal hem in zooveel keur op geene vrienden steken,
Bereit op zijn verzoek, om mede grond te breken.

Heel hoog loopen wij dus in geenen deele met deze vernieuwde uitgave, welke daarom te minder aanbevelenswaardig is, dewijl vooral het eerste Boek van drukfouten wemelt. Diegene, welke, als geheel zinstorende, ons noodzaakten eene oude uitgave in de hand te nemen, mogen hier tot waarschuwing aangeteekend worden:

Bl.	5 r. 6	hun	voor	uw.
"	6 r. 5	mogh	—	magh.
"	——	in	—	en.

Bl.	8	r.	2	arm	voor	naem.
„	9	r.	2	ſteigen	—	ſteigren.
„	13	r.	2	groeijend	—	groeiende.
„	16	r.	5	nieuwe	—	nieuwer.
„	20	r.	5	uitgelaten *ze*.		
„	28	l.	r.	Stroomgodin	—	Stroomgezin.
„	34	r.	4	zullen	—	willen.
„	36	r.	9	zanden	—	randen.
„	—	r.	12	Egyptiſchen	—	Egiptſchen.
„	38	r.	13	zijn	—	haer.
„	—	r.	14	hij	—	zij.
„	39	r.	5	wilde	—	wreede.
„	45	r.	3	lantſtorm	—	nachtſtorm.
„	57	r.	5	geheel vergeten:		

De wind verſtrekt de zweep, die 't ſneller jaegt of zachter.

Hier vinden wij eene hoofdzonde; deze ſtrekke ons tot eindpaal; in het vervolg is het ook zóó erg niet.

EEN WOORD AAN X. IJ. Z. (*)

Mijnheer!

Terwijl gij over vermeende onbeſcheidenheid ongeroepen vonnis velt, maakt gij uzelven aan ongelijk veel grootere ſchuldig. Ik acht mij ongehouden, uw geſchrijf te beantwoorden, dan alleen voor zoo verre zulks mijzelven betreft; gelijk gij ook ongetwijfeld beter hadt gedaan, de verdediging van den Heer BOWRING aan hemzelven over te laten, waartoe het zijn Ed., zulks geraden vindende, noch in de *Vaderlandſche Letteroefeningen*, noch ook elders aan gelegenheid kan ontbreken.

Gij randt mij, op de onbeſcheidenſte wijze, aan, over eene aanteekening van weinige regels, bij de opname van BOWRING's ſchrijven aan zijnen Rec., en betoont uzelven daarbij een vergifzuiger van de ergſte ſoort; een gebrek, aan gen. Rec. door u verweten. Het ſchijnt u zeer te ergeren, ſchoon het u volſtrekt niet aangaat, dat *franko*-inzending van bijdragen voor mijn *Mengelwerk* wordt verlangd. Beſcheidenheidshalve, verkies ik den grond van dit verlangen hier niet bloot te leggen. Alle Tijdſchriften, zoo wel als Dagbladen, en dus ook deze Courant, volgen deze gewoonte. Schrijvers van eenigen naam weten, waaraan zij zich te dezen hebben te houden, en dat *hunne* bijdragen te allen tijde en langs elken weg welkom zijn. Voor *Antikritiek* ſtaan gelegenheden te over open; en het was dus een bewijs te meer van de onpartijdigheid der Redactie, dusdanige *ongefrankeerde* Antikritiek evenwel in haar Tijdſchrift op te nemen. — Dit zij, op dit punt, genoeg.

Wat voorts de boosaardige bedreiging van *ſluijeroplígten* aangaat, nooit heb ik mijne daden met eenigen ſluijer bedekt, en denzelven, wat nameloosheid betreft, alleen voor het Tijdſchrift, waarvan ik het mijzelven tot eene eer reken Redacteur te zijn, noodzakelijk geacht, alware het alleen om den wille van zoo onkieſche en onbeſcheidene aanranders, als gij u in uw geſchrijf betoont. Van zulke *ſluijeroplígters* toch heeft elk, die zijne rust liefheeft, regtmatigen afſchuw; ſchoon die *afſchuw* geheel iets anders is dan *vrees*, en gijzelf bij mij wel den eerſten, geenszins de laatſte, door uwe hatelijke inblazing, hebt verwekt.

Amſterdam, 24 Aug. 1829. J. W. IJNTEMA.

(*) Zie *Arnhemſche Courant* van 22 Aug. ll. (Aan dit *Woord* werd door derzelver Redactie, die geene zwarigheid vindt in het opnemen van *perſonaliteiten*, eene plaats geweigerd.)

BOEKBESCHOUWING.

Brieven aan de Heeren CHATEAUBRIAND, DE LA MENNAIS *en* MONTLOSIER *over Godsdienst en Staatkunde, geschreven door* TZSCHIRNER, *uitgegeven door* KRUG. *Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1829. *In gr. 8vo. VIII en* 228 *bl. f* 2-25.

Deze Brieven zijn de laatste, nog niet geheel voltooide, letterarbeid van den ook onder ons zoo gunstig bekenden TZSCHIRNER. Zij hebben hunnen oorsprong te danken aan het smartelijk gevoel, waarmede hij zag, hoe eene magtige partij in *Frankrijk* den voortgang van godsdienstige verlichting en burgerlijke vrijheid trachtte te belemmeren, en hoe zelfs Schrijvers van talenten, door verkeerde opvatting van den Godsdienst, medewerkten, om denkbeelden van eene nadeelige strekking algemeen te maken. In eene reeks van brieven aan *Fransche* Schrijvers van naam, die als organen van hunne partij beschouwd worden, wilde hij zijne denkbeelden over Godsdienst en Staatkunde ontwikkelen. Daartoe koos hij, behalve de drie, op den titel genoemd, ook den beroemden BENJ. CONSTANT; maar bragt het niet verder, dan tot den eersten brief aan DE MONTLOSIER, toen hij, den 17 Febr. 1828, onder zijne kwaal bezweek.

De drie eerste brieven zijn aan den Heer DE CHATEAUBRIAND. TZSCHIRNER begint met de beschouwing van de veranderde godsdienstige stemming der wereld. Na het sedert de laatste helft der vorige eeuw geheerscht hebbende ongeloof en indifferentismus, is eene meer ernstige gezindheid teruggekeerd; eene levendiger belangstelling in Godsdienst en Kerk is ontwaakt, en door de Regeringen zijn maatregelen genomen, die

weder voor het erkennen der verbindtenis tusſchen Godsdienst en openlijke welvaart getuigen. Deze verandering leidt de Schrijver uit eene drieledige oorzaak af: Deels verdween, met den voortgang des tijds en de vorderingen der XVIIIde eeuw in alle wetenſchappen, datgene, wat ongeloof en indifferentismus had aangebragt. Veel aanſtootelijks in de openlijke leerwijze van den Godsdienst, en vele der inſtellingen, die zichzelve overleefd hadden, b. v. de kloosters in vele landen, waren door den tijd weggenomen. Deels ging met de laatſte jaren der vorige eeuw de gelukkige tijd der rust en der algemeene welvaart voorbij. Met de welvaart verminderde thans de liefde tot genot en weelde; in den ſtrijd met het lot ontwaakte en verſterkte zich de zedelijke kracht; het gevoel van eigene ellende en de beſchouwing van vreemd ongeluk leerde de menſchen den troost des Geloofs en der Hoop zoeken. Deels, eindelijk, gaf de jongſte geſchiedenis der wereld den magthebbenden en ſtaatslieden eene les, die ontwijfelbaar voor de zaak van Godsdienst en Kerk zeer voordeelig geworden is; dat, namelijk, het Christendom vooral *die* overtuigingen en gezindheden in de menſchelijke gemoederen plant en kweekt, uit welke de burgerlijke en huiſelijke deugd der volken voortkomt, die het doel van den Staat bevordert.

Deze voorafgaande beſchouwing van den geest des tijds is de grondſlag, op welken de Schrijver zijn betoog vestigt, dat CHATEAUBRIAND, bij al den lof, dien vooral zijn hoofdwerk: *le Genie du Christianisme*, in andere opzigten zoo regtmatig verworven heeft, echter niet overeenkomſtig de behoefte van den geest des tijds de zedelijke en dichterlijke voortreffelijkheden van den Christelijken Godsdienst heeft voorgeſteld. TZSCHIRNER toont aan, dat CHATEAUBRIAND de Christelijke Mythologie met het poëtiſche van het Christendom zelve verward heeft, ja de traditioneel gewordene voorſtellingen derzelve door eigene uitvinding opſmukt; b. v. waar hij MARIA noemt „de onſterfelijke Moeder „van eenen verlosſenden God, die eenen Zoon opoffert

„ om haar geflacht te redden, de teedere bemiddelares „ tusfchen ons en den Eeuwigen," en van haar zegt: „ Hoe verrukkelijk is het, alle genade des Heeren door „ den fchoot eener fchaamachtige jonkvrouwe te zien ne- „ derdalen!" Bij de aanduiding der heilzame uitwerkfelen des Christendoms op de befchaving van *Europa* heeft CHATEAUBRIAND de toevallige uitwerkfelen van gevoelens en inrigtingen, die in geene betrekking ftonden tot het Christendom, verward met die veranderingen, wier grond zich in deszelfs geest laat aanwijzen. Elke brug, door eenen Bisfchop hier of daar gebouwd, geldt bij hem als een getuigenis van den invloed des Christendoms op de befchaving der volken. Overtuigend toont TZSCHIRNER aan, dat de proeve, om de beeldende kunst des Christendoms gelijk te ftellen met die der Heidenfche oudheid, geheelenal mislukt is. Vervolgens befchouwt de Schrijver het beginfel, dat bij CHATEAUBRIAND's voorftelling en bevestiging van het Christendom ten grond ligt; namelijk: hetgeen het vrome gevoel kan opwekken en voeden, dat moet geloovig als Christelijke leer en inftelling opgenomen, en in de Kerk vastgehouden en voortgeplant worden. *Ik heb geweend en ik heb geloofd*, is CHATEAUBRIAND's eigene belijdenis. Onze Schrijver ontkent, dat de aesthetifche grondftof des Christendoms als de laatfte grond van deszelfs geldende waarde moet befchouwd worden, dewijl het genoemde beginfel en de op hetzelve gegronde handelwijze tegen den waren aard van het geloof en van de vroomheid ftrijdt, de juiste opvatting van het Christendom hindert, en de werkende of ten minfte de bevorderende oorzaak is van menigvuldige afdwalingen op het gebied van het godsdienftige leven. De Schrijver befluit zijne teregtwijzing aan den Heer DE CHATEAUBRIAND met de opgave, hoe de zaak van het Christendom op eene meer bevredigende wijze kan worden gehandhaafd; namelijk: door eene duidelijke en bepaalde verklaring over het wezen des Christendoms; door een gefchiedkundig betoog, dat die waarheden werkelijk in

hetzelve voorkomen, welke men, in de verklaring van deszelfs wezen, aan hetzelve toegeschreven heeft; en door een wijsgeerig bewijs voor de waarheid en goddelijken oorsprong van dat Christendom.

Hetgeen CHATEAUBRIAND van zulk eene in zijn onderwerp dieper indringende behandeling teruggehouden heeft, bestaat voornamelijk in de vooroordeelen, welke hij als Roomschgezinde voedt tegen de eenvoudige leer des Christendoms, zoo als dezelve door de Protestantsche Kerk beleden wordt. Het oogpunt, uit hetwelk TZSCHIRNER hier *le Genie du Christianisme* beschouwt, staaft het oordeel over hetzelfde werk van eenen vaderlandschen Geleerde, den Heer N. G. VAN KAMPEN, die in de Voorrede, geplaatst voor zijne schoone omwerking van hetzelve, reeds zegt: „CHATEAUBRIAND's werk is een zonderling boek. Met „eene menigte uitmuntende trekken, schoone, treffende „gedachten, rijke beelden, schilderachtige tafereelen, en „zeer vele plaatsen, welke den echten Dichter kenschetsen, vereenigen zich, in *le Genie du Christianisme*, „de gedurige stootende verwarring van *Christendom* met „*Catholicismus*, zeer vele valsche redeneringen, die volstrekt geen streek houden, een vloed van zaken, die „tot het Christendom af noch toe doen, en vele trekken „van valsch vernuft." (*)

Het tweede drietal brieven in TZSCHIRNER's werk is gerigt tegen den Abt DE LA MENNAIS, berucht door zijne schriften, als voorvechter van die partij, welke zich, sedert de bevrediging van *Europa*, vooral in *Frankrijk*, maar ook hier en daar in *Duitschland*, en zelfs ook in ons Vaderland vertoonde, die, niet tevreden de doorgestane beweging gestild te zien, de wereld derwaarts wilde teruggebragt hebben, waar zij vóór den tijd der beweging gestaan had. Alles, wat door de achttiende eeuw geleerd, verworven en in het leven ingevoerd

(*) Zie *Schoonheden des Christendoms*, *enz.* Naar het *Fransch* van F. A. DE CHATEAUBRIAND. Iste Deel. Te *Haarlem*, bij F. BOHN. 1809.

was geworden, verklaart zij voor dwaasheid en onregt, en verzekert, dat een duurzame vrede slechts gevonden kan worden in het terugkeeren tot de grondstellingen en inrigtingen van vroegeren tijd, het zekerste in de herstelling van het Feudaal-stelsel en van de Hierarchij der Middeleeuwen. TZSCHIRNER noemt deze wijze van zien en de maxime dezer partij *het stelsel der terugwerking*. Had hij in zijne teregtwijzing aan den Heer DE CHATEAUBRIAND nog hoogen lof gegeven aan het veelvuldige schoone, dat tusschen het gebrekkige overal uitschittert, tegen den Abt voert hij eene geheel andere taal. „Gij," zegt hij, „kent geene matiging en geregtigheid; tegenspreken keert gij in verwijt en smaad om; „de dwaling behandelt gij als verraad en misdrijf; gij „overdrijft, verdraait, en veroorlooft u elke onopregtheid, om gehaat te maken, wat gij hatelijk maken „wilt." Of de Abt dit verdient, oordeele de Lezer, onder anderen, uit het volgende in zijn werk *sur l'Indifférence*, Tom. I. p. 38, en hier aangehaald bladz. 108: „LUTHER en zijne leerlingen maken een gedeelte van „*Europa* wijs, dat de souvereiniteit in het volk ligt, „en ras stroomt het bloed der Koningen op de schavotten." Belangrijk is ook de vergelijking der grondstelling van DE LA MENNAIS, dat *de algemeene Rede, door welke men eeniglijk de waarheid moet zoeken en kan vinden, geopenbaard is door de getuigenis der Kerk, namelijk der Katholijke Kerk*, met de vijf vragen, tot welker beantwoording hij door TZSCHIRNER uitgenoodigd wordt, om de waarheid van zijne grondstellling te bewijzen. Onze Schrijver neemt afscheid van den Abt met eene beoordeelende beschouwing van diens staatkundige leerstellingen. De boven reeds gegevene beschrijving der partij, van welke hij een der hoofden is, regtvaardigt hetgeen TZSCHIRNER hem, en wij met hem toeroepen aan ieder, hij moge dan ook *Nederlander* en in schijn Protestant zijn, die, door overdrevene bezwaren tegen den geest onzer eeuw, toont, hetzelfde stelsel van terugwerking aan te hangen: „Gij ondankbare

„ kweekeling der achttiende eeuw, gij onwaardige zoon „ van het vrije *Frankrijk*," of *Nederland!* „ begeef u „ weg, ga derwaarts, waar geen achttiende eeuw geweest „ is, en men niets van burgerlijke vrijheid en van regt „ overeenkomſtig een ſtaatsverdrag weet, naar *China* en „ *Japan;* en verlustig daar met uwe klagten over het „ bedorvene *Europa* die genen, welke zich gelukkig „ roemen, dat zij niets dan het bamboesriet noodig heb„ ben, om de volken te regeren." Wij worden gedrongen, het te bejammeren, dat de Schrijver door den dood verhinderd is, om het laatſte gedeelte van dit zijn werk te voleindigen, zoodat wij ſlechts een fragment hebben van zijnen eerſten brief aan den Heer DE MONTLOSIER. Maar, laat ons liever ons verblijden in het nut, dat TZSCHIRNER geſticht heeft; en laat ons bij de gevaren, met welke de vernieuwing van oude dwalingen de wereld bedreigt, ons gerustſtellen met de vroegere ondervinding. Naar waarheid zegt HERDER, in zijne *Brieven tot bevordering der Humaniteit:* „ De pa„ perij en de wilde krijgsgeest hadden den geest der tij„ den, de grondſtellingen en begrippen der verſtandigſte „ menſchen eens lang onderdrukt gehouden; zij ſloten „ hem op in holen, in torens, in kasteelen en in kloos„ ters. Hij ontkwam; de Hervorming maakte hem vrij; „ de kunſten en wetenſchappen, maar meest de druk„ kunst, gaven hem vleugels. Zijne ernſtige moeder, „ de zelfdenkende Filozofie, heeft hem vooral uit de „ ſchriften der Ouden onderwezen; zijn ernſtige vader, „ de moeijelijke proefneming, heeft hem opgevoed, en „ door de voorbeelden der waardigſte en grootſte mannen „ rijpheid en kracht gegeven. Hij is geen kind meer — „ alle ondervindingen van vorige tijden zijn in zijne ziel „ gedrukt. — Dezen gemeengeest van het verlicht, of „ zich verlichtend, *Europa* uit te roeijen, is onmogelijk."

Wij wenſchen TZSCHIRNER's voortreffelijke Brieven in veler handen, en durven hem, wien het opregtelijk om waarheid, ten aanzien van godsdienſtige en ſtaatkundige denkbeelden, te doen is, bij de lezing de aangenaamſte voldoening beloven voor zijne edele begeerte.

Algemeene Geschiedenis, *door* K. F. BECKER. *Naar den vijfden verbeterden Druk*, *uit het Hoogduitsch vertaald. Iste tot VIde Deel. Te Haarlem*, *bij* de Erven F. Bohn. *In gr. 8vo. Te zamen* 1931 *bl. f* 14-90.

Wij hebben, dadelijk na de verschijning van het eerste deel dezes werks in het Nederduitsch, (*) onze Lezers door eene korte aankondiging met hetzelve bekend gemaakt. De openbare vermelding der volgende deelen in ons Tijdschrift is door onderscheidene redenen vertraagd geworden, waaronder ook de bedenking behoorde, dat dit boek zich wel van zelf eenen weg zou banen tot de kringen van een Publiek, dat grondige historische kennis, met eene levendige en bevallige voorstelling vereenigd, begeert; eene bedenking, waarvan wij de waarheid ook door de ondervinding zien bevestigd. Om echter, zoo mogelijk, nog iets bij te dragen tot eene meer algemeene verspreiding van dit werk, willen wij ons het genoegen niet onthouden, ons vroeger geuit gunstig oordeel over hetzelve te herhalen.

Indien er in de laatstverloopen jaren een boek in *Duitschland* verschenen is, dat met meer dan gewone vlijt en zorgvuldigheid is bewerkt, dan is het ongetwijfeld de *Algemeene Geschiedenis* van BECKER. Onderscheidene Geleerden van naam hebben, na den dood van dezen verdienstelijken man (1806), wien het slechts mogt gebeuren, de negen eerste deelen in het licht te geven, deszelfs taak opgevat en voltooid; terwijl de ongelijkheid van bewerking en stijl, hierdoor veroorzaakt, door den tegenwoordigen Uitgever derwijze is verbeterd, dat hij, met behoud van het voortreffelijke, aan de onderscheidene Schrijvers eigen, en overeenkomstig het oorspronkelijk ontwerp van BECKER, eenheid in het geheele werk gebragt heeft. En deze eenheid vertoont zich in die schoone zamenvoeging van rijkheid,

(*) Zie *Letteroef.* voor 1826, bl. 507—510.

getrouwheid en grondigheid in de zaken, en van duidelijkheid en levendigheid in de voorſtelling van dezelve, waardoor deze Algemeene Geſchiedenis zoo zeer uitmunt. Alles is met ſcherpe en tevens bezadigde historiſche kritiek uit de echte bronnen zelve geput, en bij elke nieuwe uitgave heeft men van de nieuwe vorderingen op het gebied der historiſche kennis gebruik gemaakt. Reeds de vijfde druk, naar welken de vijf eerſte deelen der vertaling bewerkt zijn, draagt hiervan overvloedige bewijzen; en hoewel ſlechts zelden nieuwere geſchriften aangehaald worden, die de voorkomende onderwerpen kritisch behandelen, zoo zal de kundige Lezer overal, en met name bij de berigten over de geſteldheid der oude Staten en over den gang der wijsgeerige denkbeelden bij de oude Volken, ontwaren, dat de Uitgever, de Berlijnſche Hoogleeraar LOEBELL, op de hoogte ſtaat, welke de zaak zelve en onze leeftijd vereiſchen. Dat die Geleerde op dezen zoo loffelijk ingeſlagen weg ſteeds voortgaat, heeft hij nog onlangs bewezen, daar hij in den zesden druk dezes werks van de nieuwere ontdekkingen, en inzonderheid van de onvermoeide naſporingen en ſchrandere gevolgtrekkingen van CHAMPOLLION, op eene wijze heeft gebruikt gemaakt, waardoor de geſchiedenis der *Indiërs* en der *Egyptenaren* belangrijke veranderingen ondergaan, en aanmerkelijke bijvoegſels verkregen heeft.

Met deze rijkheid en grondigheid van zaken gaat eene levendige ſchildering gepaard. De Lezer wordt als in het midden der gebeurteniſſen verplaatst; hij ziet de perſonen als 't ware handelen; hij hoort hen ſpreken; en, zoo er eene Algemeene Geſchiedenis beſtaat, die ook den vreemdeling op het gebied der oudheid derzelver geest kan leeren kennen, dan is het gewisſelijk die van BECKER. Het is om deze reden, dat de Schrijver zich op het biographisch gedeelte van zijn werk meer heeft toegelegd, dan in de meeste boeken over de Algemeene Geſchiedenis, naar een ander plan ontworpen, doorgaans geſchiedt; dat hij door uittrekſels uit oude Dichters, HOMERUS en HESIODUS, een levendig

beeld van die tijden zoekt te schilderen, waarin de waarheid nog zoo na aan de fabel grenst, en de poëzij met het leven zelf op het naauwst verbonden is; dat hij door inlasſching van tooneelen uit de ſchriften des Ouden Verbonds de afgetrokkene beſchrijving der vroegere Oosterſche begrippen en zeden vervangt, en bij de voorſtelling der gebeurtenisſen uit later dagen, toen de historiſche kunst het toppunt bereikt had, de groote Geſchiedſchrijvers der oudheid dikwijls zelve laat optreden, om de Lezers uit derzelver mond het verhaal der belangrijke voorvallen te doen hooren.

Het zou te veel plaats vereiſchen, zoo wij de verdeelingen ſlechts wilden aanſtippen, welke de Schrijver gemaakt heeft; maar wij voelen ons gedrongen te verklaren, dat dezelve ons allezins juist, en zoodanig toeſchijnen, dat zij een helder overzigt van zoo vele bijzonderheden allezins bevorderen. Alleen komt het ons voor, dat het verhaal hier en daar wel eens wat al te gedrongen is, en te veel zaken in een klein beſtek vervat; gelijk wij ook wel in bedenking zouden geven, of het, ter vermeerdering van het nuttig gebruik dezes boeks, niet wenſchelijk ware, dat er meer chronologiſche data gevonden wierden.

De vijf eerſte deelen bevatten de oude Geſchiedenis, in vier tijdperken afgedeeld, waarvan het eerſte tot op den dood van CYRUS loopt, het tweede tot op den dood van ALEXANDER, het derde tot op de alleenheerſching van AUGUSTUS in het Romeinſche Rijk, en het vierde tot op den ondergang van het westersch Romeinſche Rijk. Een uitvoerig en naauwkeurig Register maakt het gebruik van dit werk zeer gemakkelijk.

Bezit nu de Algemeene Geſchiedenis van BECKER reeds in het oorſpronkelijke zulke groote verdienſten, wij moeten verklaren, dat de onbekende Vertaler dezelve niet weinig heeft vermeerderd door de uitnemende zorg, welke hij aan de overbrenging, of liever aan de bewerking van dezelve voor ons Publiek, heeft beſteed. Zelden hebben wij een vertaald boek in handen gehad, dat zoo weinig zijnen uitheemſchen oorſprong verraadde;

de ſtijl is doorgaans echt Nederduitsch, de woordſchikking gemakkelijk, de taal niet alleen zuiver, maar zelfs keurig, en de geheele dictie geeft te kennen, dat de man, die de pen gevoerd heeft, voor zijne taak berekend is.

Deze Nederduitſche kleur, welke het boek draagt, is echter mede daaraan toe te ſchrijven, dat de Vertaler met de noodige vrijheid zoo wel, als met de vereischte naauwgezetheid zijn werk verrigt heeft. De overbrenging der plaatſen uit oude Griekſche en Latijnſche Schrijvers kan dit bewijzen. In de Hoogduitſche uitgave zijn deze plaatſen doorgaans ſlechts naar den hoofdinhoud aangehaald, waardoor het eigenaardige en treffende van het verhaal zelve veelal verloren gaat: de Vertaler heeft zich de niet geringe moeite getroost, om elke plaats op te zoeken, en dezelve uit het oorſpronkelijke in onze taal over te brengen; en de vergelijking van vele dezer plaatſen heeft ons geleerd, dat hij zich van zijne taak loffelijk gekweten heeft.

Echter bepaalt zich hierbij geenszins het verdienſtelijke van den arbeid des Vertalers. Hij heeft zich uitweidingen en afwijkingen veroorloofd, waardoor het boek hier en daar meer naar eene omwerking, dan naar eene vertaling gelijkt. Overal namelijk, waar hij, na naauwkeurig onderzoek en rijp overleg, redenen meende te vinden, om van den oorſpronkelijken Schrijver af te wijken, of het noodig oordeelde, om het een en ander uitvoeriger te ontwikkelen en helderder in het licht te plaatſen, of de voorſtelling meer overeenkomſtig met den geest van onze Natie te maken, heeft hij tot veranderingen en inlasſchingen beſloten, waardoor het werk in ons oog grootelijks heeft gewonnen.

Deze arbeid van den Vertaler is dáár voornamelijk zigtbaar, waar het de zaak van den Godsdienst geldt. De Heer VAN SENDEN rangſchikt, in zijne *Geſchiedenis der Bijbelbeſtrijding*, BECKER (bl. 322) met regt onder de vele Duitſche Schrijvers, „die, door eene onwaardige en ongoddelijke voorſtelling van de Bijbelgeſchiedenis, den eerbied voor den Bijbel en de Christelijke

Openbaring uit menig jeugdig gemoed hebben trachten uit te rukken, daar hij zich niet ontzien heeft, om die geschiedenis van al het Goddelijke te ontblooten, waarin dezelve is voorgesteld, en zelfs Christus in de schaduw te plaatsen, ja als een dier heethoofden af te schilderen, die het noodlot tot uitvoerders van buitengewone dingen pleegt uit te rusten." De tijd, waarin dergelijke willekeurige voorstellingen en verminkingen der gewijde geschiedenis in *Duitschland* gretig werden ontvangen, is thans, Gode zij dank, voorbij; en ook de Heer LOEBELL betuigt in de Voorrede, overal die veranderingen gemaakt te hebben, welke de eerbied voor de H. Schrift hem scheen te vorderen. Doch bij alle deze veranderingen waren er nogtans te veel sporen van eene min ernstige beschouwing der Bijbelsche geschiedenis overgebleven, dan dat het boek, zoo als het daar lag, bij het Nederlandsch Publiek een goed onthaal zou hebben kunnen vinden. De Vertaler heeft de noodzakelijkheid van aanmerkelijke veranderingen in dezen gevoeld, en hij heeft zich van deze taak op zulk eene wijze gekweten, dat hij zich bij alle voorstanders van Bijbel en Christendom lof en dank verwerven zal. Ten aanzien van deze veranderingen zegt de Heer VAN SENDEN t. a. p. bl. 581, dat, „terwijl de *Nederlander* WITSEN GEYSBEEK zijne krachten inspant, om, in zijne vertaling der bekende Wereldgeschiedenis van PÖLITZ, op eene goede Duitsche vrucht zijn Fransch-Hoogduitsch ongeloof te enten, en zoo mogelijk onder de geen erg denkende beoefenaars der Geschiedenis te verspreiden, de onbekende Vertaler van BECKER's werk over hetzelfde onderwerp zich beijvert, om dit van die ongepaste en schandelijke verdraaijingen der Bijbelsche geschiedenis, welke elk welgeplaatst hart zoo zeer hinderen, zorgvuldig te zuiveren." Wij hebben deze aanmerking van den Heer VAN SENDEN ten volle bevestigd gezien, en twijfelen niet, of een ieder, die het met de zaak der Openbaring wèl meent, zal in de gehéele voorstelling der Bijbelsche geschiedenis dien eerbied ontwaren, welken zij om hare Goddelijk-

heid zoo zeer verdient. Inzonderheid komen de Christelijke gevoelens van den Vertaler uit bij de fchets van de invoering des Christendoms. De afdeeling, waarmede het vierde tijdperk der oude Gefchiedenis begint, en tot opfchrift heeft: *Jezus Christus en het Christendom*, (Vde deel, bladz. 117—137) is geheel van onzen Landgenoot, en kan tot een uitnemend bewijs verftrekken, dat deze levendig doordrongen is, zoo wel van 't geen de Bijbel, waarover, en het Publiek, waarvoor hij fchrijft, van hem vorderen.

Met het zesde deel begint de gefchiedenis der Middeleeuwen, die in vier tijdperken verdeeld wordt, welke den gang van derzelver vorming en ontwikkeling voorftellen. Het eerst loopt tot den dood van KAREL den Grooten (814), gedurende welk tijdperk de aangevangene volksverhuizing eerst volkomen ten einde loopt, en de nieuw geborene Staten nog voor hun, dikwerf weder fpoedig voorbijgaand, aanwezen ftrijden; het tweede tot op GREGORIUS VII (1085), de tijd, waarin de Staten tot vastheid komen, en de denkbeelden, welke de Middeleeuwen befturen, zich meer en meer ontwikkelen; het derde tot op RUDOLF van *Habsburg* (1273), tijd der kruistogten en toppunt der *Hierarchij*, waarin de bedoelde denkbeelden en derzelver uitwerking zich het volledigst openbaren, — eigenlijke bloeitijd der Middeleeuwen. Het vierde tijdperk eindigt met de *inneming van Konftantinopel door de Turken* (1453); dit is de tijd, waarin de vormen en denkbeelden der Middeleeuwen reeds beginnen te vervallen en te verdwijnen, en van lieverlede plaats ruimen voor die van den nieuweren tijd.

Na dit alles blijft ons niets over, dan het vermelde werk ten fterkfte aan te bevelen aan Studenten, Schoolonderwijzers, ja aan alle liefhebbers van degelijk nuttige lektuur. Hartelijk wenfchen wij de voortzetting van dezen voortreffelijken arbeid; en wij twijfelen niet, of de algemeene goedkeuring van een Publik, zoo als wij ons het onze zoo gaarne voorftellen, zal hoe langer zoo meer op ons oordeel daarover het zegel drukken.

P. A. BÉCLARD's *Grondbeginselen der algemeene Ontleedkunde*, *enz. Naar den tweeden Druk uit het Fransch door* G. J. VAN EPEN, *Heel- en Vroedmeester te Amsterdam. Met eene Voorrede van* H. BOSSCHA, *Hoogleeraar aan het Athenaeum illustre te Amsterdam, enz. enz. In twee Deelen. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1828. *In gr. 8vo. VIII en 458 bl. f* 4-30.

Wij hebben in ditzelfde tijdschrift vóór vier jaren (1825. bl. 286—288.) een verslag gegeven van de Hollandsche vertaling der *Algemeene Ontleedkunde* van BICHAT. Sinds dien tijd niets meer van die vertaling vernomen hebbende, meenden wij, dat dezelve gestaakt was. Hetgeen in de voorrede der voor ons liggende vertaling dienaangaande gezegd wordt, bevestigt ons in dit vermoeden; en zoo wij iets hebben bijgedragen, door onze toenmalige Recensie, om ééne slechte vertaling minder in ons vaderland te doen tellen, dan verheugen wij ons.

Het doet ons leed, dat wij zoo gedurig het woord *vertaling* moeten noemen. Het is inderdaad jammer, dat er in ons land voor vele geleerden geen tijd schijnt over te blijven, dan tot het schrijven eener voorrede. Intusschen, daar uitgevers en publiek vertalingen willen, voegt ons het zwijgen, en wij willen er in berusten, indien dan de vertalingen slechts goed zijn, d. i. goed gekozen en wèl uitgevoerd.

Goed gekozen, vooreerst. Want in allen gevalle hebben wij liever eene vertaling van de *Scheikunde* van BERZELIUS, dan eene *Leere der Scheikunde* van OVERDUIN. Het boek, dat vertaald wordt, moet eene ledige ruimte in onze litteratuur aanvullen; het moet ook niet reeds zoo bekend en in andere werken overgegaan zijn, dat het nu meer tot de geschiedenis dan tot den tegenwoordigen toestand der wetenschap behoort.

Doch het vertaalde boek maakt nog de vertaling niet goed. Ook deze moet wèl uitgevoerd zijn, en den zin van het oorſpronkelijke getrouw uitdrukken. Kennis van taal en onderwerp moeten zich in den vertaler vereenigen.

In beide deze opzigten ſtellen wij deze vertaling boven die van BICHAT, welker voortzetting thans achterblijft. Aan *deze* wenſchen wij een beter lot toe. Het werk zelve van BÉCLARD ſtellen wij niet boven dat van BICHAT, maar hetzèlve mag er veelligt naast ſtaan. BICHAT, die zich zijner kracht bewust was, ſteunde ongetwijfeld te veel op zijne eigene waarnemingen, met verachting en verwaarloozing van het naſlaan der ſchriften van anderen. BÉCLARD, daarentegen, heeft, ſchoon mede Franschman, met Duitſche vlijt alles getracht op te zamelen, wat anderen gezien, gegist en geſchreven hadden; hieraan verbindt hij zijne eigene waarneming, en dus is zijn werk, bij mindere oorſpronkelijkheid, echter ook minder eenzijdig en van vele dwalingen gezuiverd. Het geeft een belangrijk en zaakrijk overzigt van den toeſtand der algemeene Ontleedkunde; en, daar het eerst vóór weinige jaren het licht zag, is dit overzigt ook thans nog met dien toeſtand overeenkomſtig. In ons vaderland is het van belang, dat die wetenſchap meer gekend worde, door Chirurgijns leerlingen vooral, welke nog zoo dikwerf uit PLENCK of SCHAARSCHMIDT de Anatomie leeren opzeggen, en in EUSTACHIUS den loop eener ſlagader aanwijzen, even als den loop van den Rijn op eene landkaart, en aan wie men veelal, van de drie gedeelten der Ontleedkunde, alleen de bijzondere ontleedkunde der organen, en noch de algemeene ontleedkunde, noch de voor hen zoo onmisbare ontleedkunde der betrekkelijke ligging onderwijst. Het werk van BÉCLARD is te dien einde meer geſchikt, dan BICHAT's *Algemeene Ontleedkunde;* want het is een uitmuntend *Handboek:* maar, terwijl de werken van BICHAT, als den grondlegger der wetenſchap, voor den meergevorderden, letterkundigen beoefenaar dezer ſtudie ſteeds eene blijvende waarde zullen behouden, zal het werk van BÉCLARD na eenigen tijd wederom door een ander Leerboek worden vervangen.

Ziehier ons oordeel over het oorfpronkelijk werk, hetgeen wij gelooven hiermede geen onregt aan te doen; en, daar de letterkundige beoefening van de wetenfchap zonder taalkennis onmogelijk is, zal toch elk, die verder wil gaan, BICHAT in het oorfpronkelijke moeten lezen. Wij kunnen dus de keuze, om ons, in plaats van de voortzetting dier vertaling, liever eene overzetting van BÉCLARD te geven, niet anders dan billijken.

Wij wenschten wel even ruimfchoots de *vertaling* zelve te kunnen goedkeuren. Gaarne erkennen wij, dat zij beter is uitgevallen, dan die van BICHAT; maar er zijn ons, bij de vergelijking met het oorfpronkelijke, ongezocht eenige onnaauwkeurigheden voorgekomen, welke wij hopen, dat bij het tweede deel verbeterd zullen worden. Wij kunnen, ten einde dit te ftaven, ons van enkele proeven niet onthouden.

BÉCLARD.	VAN EPEN.
L'enfemble des individus nés des mêmes parens, et de ceux qui leur ressemblent autant qu'ils fe ressemblent entre eux, conftitue l'espèce.	Al de bijzondere fchepfelen, die uit dezelfde ouders geboren, en die, welke met hen overeenkomen, maken, voor zoo ver zij onder elkander gelijken, de foort uit. Bl. 44. (lees: *en die, welke met hen even zeer overeenkomen als zij zich onderling gelijken*).
D'un autre coté ceux-ci font inférieurs aux articulés.	Staan deze van een' anderen kant .... verre boven de gelede dieren. Bl. 103. (lees: *beneden*).
On a très-diverfement estimé cette quantité (du fang); les estimations varient depuis huit ou dix livres jusqu'à quatre-vingt ou cent.	Deze hoeveelheid heeft men zeer onderfcheiden gefchat, de opgaven verfchillen van acht of tien tot vierentwintig (lees: *tachtig*) of honderd ponden. Bl. 141.

Wij zouden deze opgaven ligtelijk kunnen vermeerderen. Zoo wordt b. v. HALLÉ, in het leven van BÉCLARD, in de overzetting HALLER. Ook bevreemdde het ons, BOERHAAVE, wiens naam in het oorſpronkelijke goed geſchreven is, in de vertaling ſteeds BOERHAVE te zien genoemd. Of wil men de regels eener latere ſpraakleer ook op eigennamen toepasſen?

Deze vertaling loopt tot bl. 338 van het oorſpronkelijke, hetwelk in één dik boekdeel van 676 bladzijden is uitgegeven. Wij wenſchen, dat het tweede deel, waarmede deze vertaling volledig zal zijn, niet zal achterblijven, en hopen, dat de vertaler in de opgegevene aanwijzingen een blijk zal zien van de belangſtelling, welke wij dezer onderneming toedragen. Wij zijn doordrongen van de noodzakelijkheid, om bij het uitgeven van wetenſchappelijke handleidingen met angſtige naauwgezetheid te werk te gaan; en bij vertalingen althans zien wij geene reden, om niet liever te ſtreng dan te toegevend te zijn.

Reintje de Vos, van HENDRIK VAN ALKMAAR, *Naar den Lubeckſchen druk van* 1498, *vertaald en uitgegeven door Mr.* J. SCHELTEMA. *Te Haarlem, bij* V. Loosjes. *In gr. 8vo. LXXII en* 468 *bladz. f* 5-25.

Wie kent *Reintje de Vos* niet, al ware 't alleen uit de volksboekjes, die thans tot de ſtalletjes zijn afgedaald? En toch — wie kent den oorſprong van dit werk? Lang en veel is daarover getwist. Niet enkel over den *eigenlijken oorſprong*, den eerſten vinder der fabel, die ſommigen uit *Indië* afleiden, anderen voor eene zinnebeeldige inkleeding der Geſchiedenis van den *Henegouwſchen* Graaf en naderhand *Lotharingſchen* Hertog REINIER (REGINER) ten tijde van Koning ZWENTIBOLD van *Lotharingen*, in het begin der tiende Eeuw, hou-

den; maar ook over den bewerker voor het *Duitsche* publiek, voor den *Duitschen* volksstam. Velen houden daarvoor zekeren NICOLAAS BAUMAN uit *Embden*, naderhand aan het Hof van *Gulik*, en te *Rostock* in 1526 overleden. Men vond wel den naam van HENDRIK VAN ALKMAAR (blijkens den naam een *Nederlander*) in een Exemplaar van den druk van 1498 in de Bibliotheek van *Wolfenbuttel*; maar de *Duitschers* loochenden even hardnekkig het bestaan van dien man, als dat van LAURENS KOSTER. (Trouwens, zij zijn aan het loochenen van het bestaan van beroemde mannen en aan de echtheid van beroemde geschriften thans gewoon: HENDRIK VAN ALKMAAR en LAURENS KOSTER deelen slechts het lot van ROMULUS, NUMA en HOMERUS. Hij noemde zich wel *Schoolmeester* en *Tuchtleeraar* van den Hertog van *Lotharingen*; maar dit ook was een verdichtsel, gelijk de geheele persoon!) Het is den Heere SCHELTEMA, onvermoeid handhaver van onzen letterroem, duidelijk gebleken, dat HENDRIK VAN ALKMAAR omstreeks 1475 Raad van den Bisschop van *Utrecht*, DAVID van *Bourgondië*, geweest, maar uit hoofde van geschillen tusschen den Bisschop en het landschap in 1477 verwijderd en zelfs voor een' tijd uit *Utrecht* gebannen is; waarop hij zich, volgens SCHELTEMA's gissing, in dienst van den Hertog van *Gelderland* begaf, wiens dochter in 1485 aan RENATUS van *Lotharingen* huwde, en bij die gelegenheid waarschijnlijk door eenige lieden uit haar vaderland verzeld was, onder welken ook wel HENDRIK VAN ALKMAAR zal hebben behoord, die op zulk eene wijze in *Lotharingschen* dienst, als huisonderwijzer van de kinderen zijner gebiedster, kan gekomen zijn. Dit hangt alles inderdaad zeer goed zamen; maar wij geven den Heere SCHELTEMA in bedenking, of het waarschijnlijk is, dat onze *Utrechtsche* Raadsheer zich in 1477 (den tijd zijner verwijdering) zou hebben in dienst begeven van ADOLF van *Gelder*, die toen zelf, door KAREL *den Stouten* uit zijn erve verdreven, balling was bij de *Gentenaars*,

van wier gunst hij bestaan moest, en nog dat zelfde jaar sneuvelde. Kon dit aangetoond worden, zoo ware de zaak gevonden en boven allen twijfel verheven. Het huwelijk van RENATUS met PHILIPPE (die nog te *Gent* werd opgevoed) had plaats, zegt SLIGTENHORST, *uit haat van de Bourgondischen en door 't beleid van de Gentenaren.* Was VAN ALKMAAR dus te *Gent* vóór dat huwelijk, zoo is hieruit mogelijk het noemen van *Vlaamsche* plaatsen in den *Reynaert* te verklaren. Doch de zaak blijft ons, uit hoofde der gezegde omstandigheden, nog aan vele zwarigheden onderworpen. Maar hoe het zij, en op welke wijze HENDRIK VAN ALKMAAR aan het *Lotharingsche* Hof is gekomen, aan 's mans bestaan is nu geen de minste twijfel meer, en wij moeten hem voor den Schrijver der beroemde *Lubecksche* uitgave in *plat-Duitsche* verzen van den *Reynaert de Vos* houden. Het is intusschen merkwaardig, dat er nog vroeger eene andere *Nederduitsche* uitgave van dat gedicht bestond, in proza, en te *Delft* gedrukt. Het werk van HENDRIK VAN ALKMAAR, iets later in vrij goede verzen voor dien tijd gebragt, werd naderhand door NICOLAAS BAUMAN, zoo 't schijnt, eenigzins uitgebreid.

Wat nu betreft den oorsprong, niet der *Duitsche* uitgave, maar van het gedicht zelve, zoo weet men thans, uit den druk door MEON in 1826 uitgegeven, dat de oorsprong van den Roman of van het gedicht in *Frankrijk*, en wel in de *dertiende* Eeuw, moet gezocht worden, hebbende PIERRE DE ST. CLOUD het eerste gedeelte vervaardigd, hetwelk naderhand door vele bijvoegselen vermeerderd is. Deze vroegere Roman was nog vrijmoediger in zijne aanvallen tegen de Geestelijkheid. Doch zou deze geheel oorspronkelijk zijn? Men weet, dat de dertiende Eeuw aan zeer veel van elders ontleende stof een' eigenaardigen vorm gaf, maar zelden die stof zelve voortbragt. Ons komt het dus nog altijd waarschijnlijk voor, dat de beroemde *Indische Hitopadesa*, naderhand omgewerkt onder den naam van *fabelen van*

Bidpai, die reeds in de zesde Eeuw, op last van den grooten NOUSHIRVAN, in het *Perzisch*, naderhand in het *Arabisch*, en in de dertiende Eeuw door J. VAN CAPUA, onder den naam van *Directorium vitæ humanæ*, uit het *Hebreeuwsch* in het *Latijn* vertaald zijn geworden, de wortel zijn, waaruit de ſtam der fabel van *Reynaert* ontloken is. Zelfs zou men zoo iets uit de voorrede van HENDRIK VAN ALKMAAR opmaken, die van *een' Dichter vóór de Geboorte van Christus* ſpreekt, welke de historie en fabel van *Reintje de Vos* heeft geſchreven. Maar, gelijk de *Trojaanſche* Oorlog, de Geſchiedenis van ALEXANDER en die van KAREL *den Grooten* zeer vrij, *romantisch* en eigenaardig in de Middeleeuwen werden bewerkt, dus ook de Oosterſche fabelen; en zekerlijk is de *Reynaert* van PIERRE DE ST. CLOUD en die van HENDRIK VAN ALKMAAR even verſchillend van den vos van *Bidpai*, als een *Indisch Bramin* of hoveling van eenen priester of hoveling in West-*Europa* gedurende de Middeleeuwen.

Den *Reynaert de Vos*, zoo als hij zich in de laatſte bewerking vertoont, zou men een *zinnebeeldig heldendicht* mogen noemen, waarin (gelijk, helaas! maar al te dikwerf in de wereld gebeurt) de ondeugd door list zegeviert. Maar deze zegepraal gaat verzeld met zulk eene afzigtige ſchildering der ſnoodheden van den overwinnaar, dat het tevens een *hekeldicht* is op zulk eene wijze van zegepraal. Den doortrapten hoveling, die vooral door vrouwengunst — een gevolg zijner gladde tong — de overhand behoudt, zien wij in *Reynaert*, die de Koningin weet te begoochelen, welke op hare beurt Koning *Nobel* (den Leeuw) geheel naar haren wil beſtuurt. De ſchildering der zeden aan de Hoven, maar vooral van de ondeugden der Geestelijkheid, is zeer levendig, en grenst wel eens aan het onwelvoegelijke. De ſchijnheiligheid, het verkoopen van zondvergiffenis, de onkuischheid en andere zonden der priesters en monniken, de dwaasheid der bedevaarten, en wat dies meer zij, worden er levendig in ten toon geſteld. Men ziet reeds den

dageraad der Hervorming; gelijk in de dertiende Eeuw, toen het *Fransche* stuk werd gesteld, de avondschemering van het licht, hetwelk de *Albigensen* een' tijdlang in *Frankrijk* verspreidden.

Wat nu de bewerking van den geleerden Uitgever betreft, hij heeft, na eene uitnemende *Inleiding*, waaruit wij vele der hier medegedeelde bijzonderheden hebben overgenomen, den *Lubecker* druk van 1498, naar de vernieuwde uitgave door SCHELLER, in 1825, in de toenmalige *Nedersaksische* of *plat-Duitsche* taal, die zeer veel naar het *Nederrhijnsch* zweemde, hetwelk men destijds in *Utrecht* en *Gelderland* sprak, medegedeeld, en verzeld doen gaan van eene *proza*-vertaling in ons tegenwoordige *Hollandsch*. Deze vertaling is verre van woordelijk te zijn, en geheel in den hedendaagschen stijl. Het schijnt, dat de Heer SCHELTEMA dezelve alleen ondernomen heeft, om den lezer in het bestuderen van den tekst behulpzaam te zijn; doch dan had hij zich *of* nader bij de woorden kunnen houden, die somtijds genoegzaam zuiver *Hollandsch* zijn, en die hij nogtans door andere heeft vervangen, *of* hij had met een *Glossarium* kunnen volstaan. Men zal thans, gemakkelijkheidshalve, om slechts den loop des verhaals te kennen, zich veelal enkel tot de vertaling bepalen, en dit zou jammer zijn, want wij kunnen niet ontveinzen, dat daarin veel van het *naïve* des origineels is verloren gegaan. — Hier en daar was het noodzakelijk, de al te groote dartelheid te besnoeijen. „Een enkel verhaaltje," zegt de Uitgever, „en eenige regels, voor het geheel van geen belang, „is uit den tekst weggebleven; eenige woorden, welke „wij in onzen tijd niet zouden bezigen, moesten wel „behouden worden, omdat er anders iets voor in plaats „had moeten zijn gesteld, en zulke veranderingen heb „ik mij niet durven veroorloven. De lezer zal ook iets „aan den tijd moeten toegeven. Bij de vertaling is de „pligt tot kieschheid voor oogen gehouden."

Op eenige *Aanteekeningen* volgt eene *Narede* of *Bijlage*, en daarin worden nog eenige *bibliographische* na-

rigten over den *Reynaert* medegedeeld. — Het verwondert ons, dat SCHELTEMA den bekenden, doorgeleerden, maar smakeloozen Pedant GOTTSCHED overal GOTTSCHEDE noemt.

Mogten wij nog vele zulke belangrijke lettervruchten, tot de Geschiedenis in 't algemeen en tot de *Nederlandsche* letterkundige Geschiedenis in 't bijzonder betrekkelijk, als dezen *Reynaert* en de onlangs vermelde *Heksenprocessen*, van den Heer SCHELTEMA ontvangen!

Geschiedenis van Egypte, onder de Regering van MOHAMMED ALI, *of Verhaal van de staatkundige en militaire gebeurtenissen, sedert het vertrek der Franschen tot in* 1823. *Door* F. MENGIN. *Naar het Fransch. IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1828. *In gr. 8vo.* 516 *Bl. f* 4-80.

Bij onze beoordeeling van het vorige Deel dezes werks deden wij de manier van behandeling over 't algemeen kennen. Wij klaagden over eenzijdigheid in de beoordeeling, over eene langwijlige kronijkmatige behandeling, en opgave van min belangrijke bijzonderheden. Dit alles is in het voor ons liggende tweede Deel wel niet geheel weggenomen, maar toch zeer aanmerkelijk verbeterd. Wij schromen zelfs niet te erkennen, dat het hier medegedeelde onmisbaar is voor de kennis van den tegenwoordigen staat van *Egypte* niet alleen, maar ook van *Nubië* en vooral van *Arabië*, van welks binnenlanden tot nu toe niet ééne goede Kaart noch beschrijving bestond: zelfs NIEBUHR was nooit in die binnenlanden geweest. De stof zelve, niet meer de eeuwige kleine geschillen met de *Mammelukken* en inboorlingen, maar de onderwerping der *Wechabiten* en *Nubiërs*, en de schildering van derzelver zeden, trekt onze aandacht veel meer, dan in het eerste Deel. Ook is de Schrijver thans onpartijdig genoeg, om het geheele stelsel van bestuur des *Pachas*, dat enkel op *monopolie* en uitsluitenden eigendom

aller landerijen berust, hoogelijk, als de bron der verarming des lands, af te keuren. Wij moeten onze Lezers met den belangrijken inhoud bekend maken.

In het eerste Deel zagen wij MOHAMMED ALI's loopbaan tot op zijn vertrek naar *Arabië* in 1813, ter ondersteuning van zijn' Zoon TOUSSOUN, die aldaar door de *Wechabiten* verscheidene nadeelen geleden had. De komst des Vaders herstelde de zaken eenigermate; maar TOUSSOUN leed nog menig zwaar verlies, en MOHAMMED ALI werd, toen zijn Zoon in 1815 in het hart van *Nedsjed* (het middelgewest van *Arabië*) was doorgedrongen, eensklaps door de tijding der landing van NAPOLEON in *Frankrijk* naar *Egypte* teruggeroepen. Zoo bevond zich dan TOUSSOUN in de hagchelijkste omstandigheden, in het hart des vijandelijken gebieds, rondom door zwervende *Arabieren* en door woestijnen omringd, die hem de levensmiddelen konden afsnijden; en hij had zich moeten overgeven, toen zijn lafhartige vijand, ABDALLAH, het hoofd der *Wechabiten*, den moed liet zinken, en op de vernederendste voorwaarden om den vrede smeekte. Dus kwam TOUSSOUN als overwinnaar uit *Arabië* terug; maar zijn vijand, blijde van hem ontslagen te zijn, hield zich niet aan de vredesartikelen. Dit veroorzaakte in 1816 den togt van MOHAMMED ALI's tweeden Zoon naar *Arabië*. Het was IBRAHIM, die zich ook door zijne krijgshaftigheid zoo wel, als onmenschelijkheid, in den oorlog tegen de *Grieken* in onzen tijd heeft doen kennen. Van beide die eigenschappen, en daarenboven van beleid en standvastigheid aan den eenen, van valschheid en kwade trouw aan den anderen kant, heeft hij in den *Arabischen* veldtogt reeds sprekende bewijzen gegeven. Hij ging onwrikbaar regt op zijn doel af, (niet gelijk zijn zwakkere Broeder TOUSSOUN, die slechts bij vlagen dapper was, zonder plan te werk ging, en in *Egypte*, ten gevolge zijner buitensporigheden, in den bloei zijns levens stierf.) IBRAHIM trok van *Medina* oost-noordoostwaarts op, en veroverde alles, tot op de vesting *El-Rass*, voor welke

hij, na herhaalde ſtormen, bij een onteerend verdrag, het beleg moest opbreken. Maar ziende, hoe werkeloos zijn vijand bij dien tegenſpoed bleef, verdubbelde hij nu zijne pogingen tegen den nietigen ABDALLAH, en dezelve werden met den ſchitterendſten voorſpoed bekroond. Alle de vestingen van het vruchtbare en welbevolkte landſchap *El Kasſym*, vervolgens *Chakras Dorama*, werden ingenomen, en het beleg om *Derreyeh*, eene ſtad van 13,000 inwoners, de hoofdplaats der *Wechabiten*, geſlagen. Doch hier kwam de ondernemende man weder op den rand des verderfs, door eene ontploffing van bijna al het buskruid, waarbij ook alle de andere oorlogsbehoeften vernield werden. De zesentwintigjarige IBRAHIM toonde in dit geval eene onwrikbare ſtandvastigheid; hij bleef volharden, en de vijanden, in plaats van uit de verte te vuren en hem dus zijn kruid te laten verſpillen, deden een' woedenden aanval, waarin zij door ſchrootvuur ontvangen en in wanorde op de vlugt werden gedreven. Nu herſtelde IBRAHIM, door van alle kanten kruid en lood te ontbieden, ſpoedig zijn verlies; *Derreyeh* moest bukken, ABDALLAH zich overgeven; hij werd naar *Kairo*, vervolgens naar *Konſtantinopel* gezonden, en aldaar als *Rebel* en *Ketter* onthoofd. IBRAHIM gaf echter niet minder blijken van eene wreede en verraderlijke, dan van eene moedige inborst. Hij deed ſoldaten, die ſlechts in iets zijn bevel overtreden hadden, mishandelen en ter dood brengen. Ditzelfde was het lot zijner gevangenen. Te *Dorama*, dat zich had durven verdedigen, werd het vreesſelijkſte bloedbad aangeregt. IBRAHIM beval, *niemand te ſparen*, *maar alles over de kling te jagen.* Zijn last werd maar al te getrouw volbragt; er bleven niets dan vrouwen, meisjes en kinderen over, die de ſoldaat nog naakt uitkleedde. Te *Derreyeh* liet de wreedaard aan ſommigen alle de tanden uitbreken, anderen ſlagen onder de voetzolen geven, en toen voor een kanon binden en door midden ſchieten (bl. 132). *Derreyeh* werd na de *overgave* afgebroken of verbrand; de inwoners moesten zelve hunne muren om-

verhalen, en de ſtad vervolgens verlaten; hun eenige beſtaan, de dadelboomen, werden gekapt. De man, die hem tot deze verovering voornamelijk geholpen had, (want zonder tweeſpalt onder de *Arabieren* ware zij onmogelijk geweest) FAYKAL, ontving naderhand, in plaats van eenigen dank, integendeel last tot dadelijke betaling van vijf jaren achterſtallige ſchatting; en ook elders ſloeg IBRAHIM zijne beloften in den wind, zoodra hem die niet meer voordeelig voorkwamen. Dit nu is de geliefkoosde held van METTERNICH en den *Oostenrijkſchen Beobachter*, en de man, wien ook de *Engelſchen* hunne hulp uit *Indië* lieten aanbieden, om de *ongeloovige Wechabiten* uit te roeijen! Het is waar, zij kwamen een weinig te laat; maar hun wil was toch goed!...

Het is intusſchen aan dezen veldtogt, aan de godsdienſtige en burgerlijke verdrukking van een ongelukkig volk, dat wij de reeds boven aangeſtipte berigten wegens *Nedsjed* of *Binnen-Arabië* verſchuldigd zijn. Dezelve maken een belangrijk gedeelte des werks uit, doch zijn bezwaarlijk voor uittrekſels vatbaar. Omtrent de *geographiſche* bepalingen vindt men zeer belangrijke bijdragen in de *Aanteekeningen* der Heeren LANGLÈS en JOMARD achter het werk; en deze bepalingen maken gedeeltelijk den grondſlag uit der uitmuntende Kaart, die het geheele Rijk van MOHAMMED ALI in 1820 omvat, dat is: *Egypte*, *Nubië* tot *Dongola*, en Westelijk en Middel-*Arabië*. (Zuidelijk, Oostelijk en Noordelijk *Arabië* zijn nog onafhankelijk.) Sedert 1820 is dit Rijk zekerlijk weder vergroot door *Sennaar*, *Kordofân* en *Darfour*; ook wordt niet alleen van die veroveringen, (hoewel veel minder uitvoerig dan van die van *Arabië*) maar ook van den tegenwoordigen ſtaat dier landen een verſlag gegeven. Deze veroveringen hebben den *Pacha* nogtans een' Zoon gekost. ISMAËL, die dezelve met niet minder, ja met nog meer barbaarschheden, dan zijn Broeder IBRAHIM de zijne, bezoedelde, is gevallen door het wrekende ſtaal van eenen inlander uit *Sennaar*,

dien hij met ſtokſlagen had onteerd. Hiermede eindigt de Geſchiedenis; doch nu volgt eene allerbelangrijkſte *ſtatistiek* van *Egypte*, zoo 't ſchijnt uit de beste en nieuwſte bronnen geſchept, en die ruim de helft van het Deel beſlaat. Dezelve omvat den vorm van beſtuur, het hof, de krijgsmagt, (omtrent 20,000 man, waarvan bijna de helft ruiterij) de onderſcheidene ſoorten van inwoners, als *Kopten* (oude *Egyptenaars*), *Franken*, *Armeniërs*, *Roomschgezinden* en zoogenoemde *afvallige*, dat is aan het geloof hunner Vaderen, in weerwil van den Paus van *Rome*, *getrouw geblevene Grieken*, *Joden*, *Fellahs*, of *Arabiſche landbouwers*, en zwervende *Arabieren*. De ſtaat der vrouwen en der bevolking in 't algemeen, en die der ſtad *Kairo*, wordt dan opgegeven; waarna men overgaat tot gewigtige beſcheiden omtrent den *Egyptiſchen* landbouw. En blijkt daaruit, dat de *Pacha* zich feitelijk meester gemaakt heeft van verreweg de meeste liggende gronden, en daarvan eene geringe uitkeering geeft aan de eigenaars; terwijl de bruikers intusſchen nog aan de *myry*, of grondbelasting, onderworpen blijven. Hoe dit ſtelſel alle vrijheid, allen wedijver wegneemt, en dus den landbouw onderdrukt, behoeft geen betoog. Alle voorname granen en gewasſen, die *Egypte* oplevert, koren, garst, *doerra* (kleine gierst), *maïs*, boonen, linzen, vijgeboomen, graauwe erwten, rijst, ſuikerriet, katoen, vlas, indigo, ſaffloers (wilde ſaffraan), tabak en *henné* worden in alle tot de kweeking vereischte bijzonderheden beſchreven. Men rekent, dat *Egypte* in 1821 omtrent 12 millioenen 160,000 centenaars granen heeft opgebragt, en dat de ſuikeroogst 24,000 centenaars heeft opgeleverd, waarvan twee derden zijn uitgevoerd. De *Pacha* wil de nijverheid bevorderen, maar door geweldige middelen. Hij wil de eenige fabrikeur van zijn land zijn, en heeft fabrijken door *Europeërs* op *Europeſche* wijze doen aanleggen. De katoenfabrijken en de zijdeteelt zijn geheel zijn werk. Nu volgen nog eenige aanmerkingen omtrent de wijze, waarop de *Pacha* den alleenhandel drijft (waarvan de ſchadelijkheid wordt aangetoond) en over den koophandel in 't algemeen met *Europa*, de *Levant*, *Arabië*, *Indië*, de Roode Zee, de binnenlanden van *Afrika* (*Sennaar* en *Darfour*) en *Barbarije*, de tolregten (3 pC. voor *Europeſche* ſchepen, 9 pC. voor goederen uit *Turkije*, alsmede die door karavanen worden ingevoerd), over het muntſtelſel, de maten en gewigten, en ten ſlotte algemeene aanmerkingen over *Egypte*; waarop dan, na een

kort aanhangfel, (de *Firman* der *Porte* tegen de *Grieken*) de reeds gemelde belangrijke aardrijkskundige aanmerkingen, meestal over *Arabië*, volgen.

Ziet daar den belangrijken inhoud des werks, waarin wij echter nu en dan wel eens door taalfouten en zelfs door blijkbare uitlatingen gehinderd werden. Het ware te wenfchen, dat zulke boeken altijd in handen van bekwame en kundige Vertalers vielen.

Handboekje op eene Reis den Rijn opwaarts tot Spiers, en langs de Bergſtrasze en de voornaamſte Baden van den Taunus terug. Met Platen. Te Amſterdam, bij J. van der Hey en Zoon. 1829. *In kl.* 8*vo.* 30 *Bl. f* 2-40.

De Schrijver van dit boekje, in den zomer van 1828 een reisje langs den Rijn voor zijn genoegen en uitfpanning doende, hield, als een oplettend befchouwer en ijverig minnaar van het fchoone der natuur en het merkwaardige dezer oorden, getrouwe aanteekening van alles, wat hem trof en behaagde, of in eenig ander opzigt der herinnering waardig toefcheen: en, niet tevreden met zich aldus een' kleinen fchat te hebben verzameld, die hem in ftaat ftelde, om door eene levendige herinnering het reeds genotene nog herhaalde malen te fmaken, wenschte hij ook *en* zijnen vrienden eene fchets van zijne reis te verfchaffen, *en* een' geleider op dergelijken togt het publiek aan te bieden. Van wege deze openbare uitgave, moeten wij het voornamelijk als een handboekje op eene Rijnreize befchouwen, en mogen van hetzelve iets meer dan eene bloote herinnering verwachten.

Befchouwen wij dan het boekje een weinig nader. De inleiding, algemeene opmerkingen bevattende, is voor een' reizenden van wezenlijk belang. De berekening der vreemde munten is hier kort en eenvoudig uiteengezet, zonder eenig nutteloos bijvoegfel, zoodat men met een' oogopflag daarin te huis is. Wat van het vliegende reizen met de ftoomboot gezegd is, wordt insgelijks zoo door ieder bevonden, die zulks beproefd heeft. In de eerfte afdeeling, den togt van Cleef naar Coblentz bevattende, vindt men eene ware en niet overdrevene befchrijving van de paradijsachtige landftreek, die zich van Bonn tot voorbij het Zevengebergte uitftrekt. De verrukkelijke gezigten, die men van den Go-

desberg en van de geheele omſtreek op het Zevengebergte, en wederzijds van den Drachenfels op her ganſche oord, en vooral op den laag kronkelenden Rijn met zijn bekoorlijk eiland Nonnenwerth en de wijnbergen, die het Rijndal omgeven, geniet, zijn hier met ware en eenvoudige trekken geſchilderd. Hetzelfde geldt omtrent de beſchrijving der Rijnoevers, meer van nabij en uit een aakje gezien. Wie echter, volgens des Schrijvers opgave, de breedte van den Rijn naar de uitgeſtrektheid der eilandjes Nonnenwerth en Grafenwerth wilde berekenen, zou gewis verkeerd doen, want dezelve hebben hunne uitgebreidheid veel meer aan hunne lengte, dan aan hunne breedte te danken. — In de tweede afdeeling (het verblijf te Coblentz) vindt men eene vrij uitvoerige beſchrijving dezer ſtad met hare vele vestingwerken, hare ligging aan den zamenloop van Rijn en Moezel, den Rijn en Moezelbrug enz., en eindelijk eene beſchrijving en geheele opgave der nieuwe *Kirchen - Agende*, dat gewis voor ieder hoogachter van den openbaren godsdienst zeer belangrijk is. — In de derde afdeeling (van Coblentz tot Bingen) gaat de Schrijver voort, de ſchilderachtige Rijnoevers, die allengs woester en rotsachtiger worden, met hunne plaatsjes, ridderburgen, ruïnen en verſchillende wegen, af te ſchetſen. — In de vierde (van Bingen tot Mainz) vindt men het Bingerloch, den togt over het Niederwald en den Rijngau beſchreven. Wij kunnen ons echter met de voorſtelling van den Rijngau, als een dal of vlak veld, bezwaarlijk vereenigen, daar deze ſtreek, ſchoon ontbloot van ſteile rotſen, toch altijd zeer heuvelig blijft. — In de vijfde (van Mainz tot Manheim) vindt men de merkwaardigheden en de ligging der eerstgenoemde ſtad geſchetst, de kleine plaatsjes, die men van daar tot Worms doorreist, met hunne bevolking en bijzonderheden opgegeven, voorts de lotgevallen en merkwaardigheden van Worms kortelijk vermeld, en zoo insgelijks de route van hier tot Manheim en deze ſtad zelve beſchreven. — De zesde bevat de reis van Manheim over Spiers en vervolgens over Schwetzingen naar Heidelberg, met de beſchrijving dezer verſchillende plaatſen, hare ligging, merkwaardigheden, fraaiſte uitſtapjes enz. — De zevende beſchrijft, op gelijke wijze, den weg van Heidelberg op Darmſtad, en voornamelijk deze ſtad zelve, (op welke beſchrijving wij alleen aanmerken, dat aan het kabinet van naturaliën in deze laatſte plaats veel meer lofs is toegezwaaid, dan hetzelve verdient)

en voorts van hier naar Frankfort, met deze beroemde vrij-stad zelve: — De achtste, de baden van het Taunus-gebergte, het beroemde Wiesbaden, Ems, Schwalbach, Schlangenbad beschrijvende, schetst voorts tooneelen van een' geheel nieuwen aard. — De negende (van Ems naar Keulen) bevat inzonderheid de beschrijving van het bekoorlijke Neuwied, en van verscheidene fraaije uitstapjes, van hier naar de Laachersee en het Brohldal enz. gedaan. — De tiende en laatste afdeeling, eindelijk, beschrijft Keulen, Dusseldorp, de Neanderhöhle, en brengt ons zoo weêr in het vaderland.

Het blijkt uit deze opgave al dadelijk, dat, als eigenlijk leesboek, deze aanteekeningen velen minder zullen behagen. De optelling van plaatsen en plaatsjes met hunne bevolking, van Museums, kabinetten, kerken en andere merkwaardigheden, verveelt den gewonen lezer al spoedig; en, schoon dit werkje in een' allerbevalligsten trant geschreven en door de beschrijving van vele fraaije oorden en uitzigten verlevendigd en verfraaid is, wordt toch het grootste deel door meergemelde opgaven ingenomen. Als handboekje voor hen, die nagenoeg dezelfde reis willen doen, verdient het bijzondere aanbeveling; want deszelfs beknoptheid maakt het gebruik zeer gemakkelijk, vooral daar een reiziger, die zijnen korten tijd wèl wenscht waar te nemen, met weinige woorden hier de voornaamste merkwaardigheden vindt aangestipt. Wanneer echter iemand het allernaaste wenscht te weten, of welligt zijne reis wat verder voort te zetten of eenigzins anders in te rigten, dan doet hij best, zich tot het uitgebreidere werk van SCHREIBER te wenden; schoon hij, ook van dezen voorzien, dit handboekje nogtans met voordeel zal medenemen. Over het geheel mag het boekje op naauwkeurigheid roemen; iets, dat bij zulk een werkje van groot belang is: eene enkele fout merkten wij op in de opgave wegens den Drachenfels, die alhier gewis te hoog, op bijna 2000 voeten boven de rivier, wordt aangeslagen, daar de hoogste top van het geheele Zevengebergte, de Wolkenburg, slechts 1400 voeten haalt. Dat de Schrijver in een dergelijk geschrift van andere plaatsbeschrijvende werken gebruik gemaakt heeft, gelijk wij hier en daar aan eene oude kennis herinnerd werden, is noodzakelijk en natuurlijk, en mag niet ten kwade geduid worden. Wij wenschen dan een ruim vertier aan dit werkje, en bevelen hetzelve aan ieder, die eene reis langs

den Rijn voorneemt, ten sterkste, verzekerd, dat hij door hetzelve zich veel gemak, nut en zelfs genoegen zal verschaffen.

De Plaatjes strekken tot sieraad zoo wel, als tot ondersteuning van het beschrevene.

Poëzij van Mr. A. W. ENGELEN. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1829. *In kl.* 8*vo.* 220 *Bl. f* 1-50.

De Heer ENGELEN, reeds voordeelig door zijne gedeeltelijke navolging der *Aeneis*, en door verschillende in jaarboekjes en tijdschriften geplaatste losse stukjes bekend, treedt thans op met eenen geheelen dichtbundel, meestal navolgingen en sommige oorspronkelijke verzen bevattende, beiden, volgens zijne voorrede, reeds vóór eenige jaren en in zeer jeugdigen leeftijd vervaardigd. Wij twijfelen echter geenszins, dat de Dichter later de beschavende hand vlijtig aan dezelve gelegd heeft; want waarlijk, zij laten, wat het werktuigelijke van taal- en versbouw betreft, weinig te wenschen overig, en kunnen in dit opzigt aan een aantal onzer jongere zangers gerust ten voorbeelde gesteld worden. Daarenboven dragen niet slechts de navolgingen, maar ook de stukken van eigene vinding, de duidelijkste blijken van eenen geest, door de getrouwe beoefening van de meesterstukken der klassieke oudheid gevoedsterd en gekuischt, en van eenen smaak, welke door de lezing van de beroemdste zangers der nieuwere tijden, zoo wel vreemden als vaderlandschen, is gevormd en veredeld. Groote voorregten voorwaar! in welke, helaas! te weinigen van die ontelbare dichtertjes deelen, waarmede men thans de daken der grootste kerkgebouwen zoude kunnen beleggen, en die, volgens de uitdrukking van BILDERDIJK, alle nieuwmodische Pegasussen voor ezels, en de door hunnen hoefslag ontsprongene Hippokrenen voor modderpoelen doen uitkrijten. (Voorr. bl. IV.)

Maar zuiverheid van taal, sierlijkheid van uitdrukking en netheid van versbouw, schoon onmisbare vereischten in eenen dichter, bekleeden toch altijd slechts den tweeden rang; het eenige en waarachtige, dat den echten zanger bewijst, is het *Deus in nobis*, het *certum commercium Coeli*, om met OVIDIUS te spreken, of, in onze taal, de hooge vlugt der gedachten, het diepe gevoel des gemoeds, in treffende beelden

of roerende eenvoudigheid voorgedragen; en schoon wij in geenen deele willen beweren, dat aan ENGELEN de hoogere roeping des echten Poëets (*Schepper*, in de kracht des woords) ontbreekt, zoo vinden wij echter daar, waar hij niet door herinneringen uit groote meesters van ouden of nieuwen tijd wordt gestijfd en geheven, meermalen eene zekere alledaagschheid en armoede der denkbeelden, welke hem ten minste voor de hoogere Lyrische poëzij min geschikt maken; de uitdrukking is bij hem het sterkere, het uitgedrukte het zwakkere gedeelte, en het is dus natuurlijk, dat zijne navolgingen doorgaans beter bevallen dan zijne oorspronkelijke stukjes; in de eerste had hij slechts den stijl, in de andere ook het scheppen der denkbeelden voor zijne rekening.

Wij wenden ons dus het eerst tot zijne navolgingen. *Het afscheid van Hektor en Andromaché*, uit het zesde boek der *Iliade*, reeds zoo tallooze malen vertolkt, vinden wij ook hier weder; maar niet die roerende eenvoudigheid, die onopgesmukte sentimentaliteit, welke het oorspronkelijke, zoo bijzonder onderscheidt. Hier, gelijk bij bijna allen, die zich aan dit brokstuk waagden, spreekt HOMERUS, de onvertolkbare HOMERUS, niet; maar de navolger kan echter in vele opzigten de vergelijking met anderen doorstaan.

Het derde bedrijf uit de *Troades* van SENECA is in de navolging over het algemeen gelukkig uitgevallen; alleen zijn de krachtspreuken van den ouden Treurspeldichter door omschrijving dikwijls te veel ontzenuwd, b. v.:

Ilium vobis modo
Mihi cecidit olim, cum ferus curru incito
Mea membra raperet, et gravi gemeret sono
Peliacus axis pondere Hectoreo tremens.

Uw oog ziet thans voor 't eerst het dierbre Troje vallen,
Thands, nu zich 's vijands heer reeds nestelde in de wallen;
Maar ik, onzalige, ach! ik zag dien val voorlang —
Voor mij zonk Troje reeds met Hektors ondergang:
Toen hij, door 't moordend staal van Peleus telg verslagen,
Op 't wreedst werd voortgesleurd aan 's vijands oorlogswagen,
En (GODen!) mijn lijdend hart met hem: — toen, toen reeds viel
Voor mij ons Ilium.

En op een paar plaatsen is ook de zin van het oorspronkelijke op eene onbegrijpelijke wijze gemist:

Haec caussa multos una ab interitu arcuit;
Credi perisse.

Dat is: Velen heeft van den ondergang (dood) deze eenige reden gered, dat men geloofde, dat zij reeds ondergegaan (gestorven) waren. ENGELEN geeft in de plaats van dezen stelligen hoopgrond den volgenden, die door zijne algemeenheid en alledaagschheid verre af is van even dichterlijk te zijn:

Ach laat geen voorgevoel uw angstig harte kwellen;
Misschien nog redt de gunst van 't magtig Goden*heir*
Uw telgjen. (Bl. 47).

Verder:

Utinam timerem! solitus ex longo est metus:
Dediscit animus serò, quod didicit diu.

Dat is: Ach, had ik nog stof tot vreeze! maar derzelver uitwendige teekens zijn mij tot eéne gewoonte geworden. O! laat leert de ziel datgene af, wat zij lang geleerd heeft.

ENGELEN zegt geheel iets tegenovergestelds:

Ach mocht ik siddren! — mijne ellende is al te groot:
Wie steeds in vrees verkeert, verleert in 't eind te vreezen.

Minder met dergelijke gebreken besmet en in vrijeren trant, die den Dichter meerdere speelruimte gaf, zijn de drie navolgingen uit OVIDIUS, *Enone*, *Galathea* en *de Krijgsdienst der Minnaars*; nu leent zich ook geen der Latijnsche Dichters beter tot eene vertolking, dan deze Zanger der Liefde en der Gedaanteverwisselingen. Dat HORATIUS vrij wat moeijelijker is, bewijst ons ENGELEN proefondervindelijk; het stukje, *Rust*, op bl. 93, is niet dan eene flaauwe schaduw van het heerlijke:

Otium Divos rogat in patente
Prensus Aegaeo.

en de *Kortheid des Levens* gelijkt eener vrolijke parodie van het zwaarmoedige:

Eheu! fugaces Postume, Postume,
Labuntur anni.

op een haar.

Behalve nog eenige kleinere ſtukjes naar HORATIUS, CATULLUS en AUSONIUS, vinden wij van navolgingen thans nog eene vertelling, *de Wedſtrijd*, in welke de losheid van VOLTAIRE een vrij ſtijf Nederlandsch keurslijf heeft aangekregen; en een brokſtuk, *Abels dood*, naar het Engelsch van BYRON, dat in ons oog zeer gelukkig is bewerkt.

Thans tot de oorſpronkelijke ſtukken overgaande, treft ons het eerst *Agamemnon*, een verhalend gedicht, in hetwelk ENGELEN den waren toon van het Epos heeft aangeſlagen, en dat doorzaaid is met herinneringen uit HOMERUS en VIRGILIUS; dan *Kaſſandra's Voorſpelling*, in toon en trant veel naar dergelijke ſtukken van SCHILLER gelijkende, offchoon in kracht van uitdrukking wel eenige noten lager; *Dafné*, eene Herdersklagt, in den ſmaak der Ouden, doch wat gerekt; *aan Elmire*, een allerliefst troostgedichtje, dat door alle moeders, die dierbare panden verloren hebben, met tranen in de oogen zal gelezen worden; een *Tafereel uit den tachtigjarigen Oorlog*, van hetwelk weinig bijzonders te zeggen valt, als niet krachtig en dichterlijk genoeg bewerkt; eene Romance, *Edwin en Emma*, vrij ſpookachtig, maar daarmede is ook het voornaamſte gezegd; *een Droom*, ſierlijk in uitdrukking, maar niet uitſtekend in vinding; *Nachtbeſpiegeling*, in geſpierde en treffend ſchilderende Alexandrijnen, maar niet vrij van herhalingen, en minder nieuwe of treffende denkbeelden behelzende, dan ſierlijke versregels; *Judas Iscariot*, vroeger reeds in een onzer jaarboekjes geplaatst, en dezen herdruk ten volle waardig, om de kunst des ſtijls en het dichterlijke der behandeling, maar, uit een wijsgeerig oogpunt beſchouwd, beleedigend voor het menſchelijk gevoel, dat God als liefderijk Vader moet beminnen, en niet voor Hem ſidderen, als eenen willekeurigen Dwingeland. De ongelukkige JUDAS wordt hier voorgeſteld, als, niettegenſtaande allen aangewenden zedelijken wederſtand, tegenwillig voortgeſleept tot het plegen der gruwelijke ſchanddaad; en regels als deze, offchoon zij miſſchien echt orthodoks heeten moeten, vervullen ons met huivering:

Maar 's Hemels raadsbeſluit ſtaat onverwrikbaar vast;
Dat — eer Gods almacht de aard had aan het niet onttogen
En 't talloos ſtarrenheir dreef aan de onmeetbre bogen —
Tot heil van de aarde en 't zondig menſchelijk geſlacht,

Eén wezen, uit den stam van Adam voortgebracht,
Bestemd had, om, aan 't woên der Hel ten prooi gegeven,
Voor nooit gehoorde ellende en gruwelen te leven.

Ons schijnt het, dat de uitdrukking hier, tegen ENGELEN's doorgaande gewoonte, even onbeholpen en ondichterlijk is, als het denkbeeld onwijsgeerig en in zeker opzigt beleedigend voor het algoede Wezen.

De verzameling wordt besloten met een Lyrisch gedicht aan BYRON, welks hoofddenkbeeld uit een dergelijk stuk van LAMARTINE genomen is, en met een uitgebreid Albumvers, dat wel op een folioblad moest geschreven worden, en er niet bij verloren had, indien het wat korter ineengedrongen ware. Doch bij alle aanmerkingen, welke Recensentenpligt gebood op deze dichtvruchten te maken, mogen wij den Heer ENGELEN gerustelijk aansporen, om voort te gaan op den ingeslagen weg, en zijne lier niet aan de wilgen te hangen; want hij onderscheidt zich gunstig van het groot aantal zijner jonge kunstbroeders, en Nederland ziet in hem, wanneer zijn geest zich meerdere rijpheid en grooteren schat van denkbeelden verworven heeft, eenen Zanger te gemoet, in de School der Ouden gevormd.

Hassar, of de Negers. Dichtstuk, door E. W. VAN DAM VAN ISSELT. *Te Tiel, bij* D. R. van Wermeskerken. 1829. *In gr. 8vo.* 35 *Bl. f* 1 - 25.

Dit lieve dichtstukje, eene gedeeltelijke navolging van *Sedim, ou les Nègres*, van den Franschen Dichter VIENNET, onderscheidt zich boven vroegere van den Heer VAN DAM door gelukkigen versbouw en dichterlijkheid van uitdrukking. Het is echter meer eene gelukkige schets, dan een weluitgewerkt dichterlijk tafereel; en hoezeer wij geenszins tot die genen behooren, die eene vervelende uitvoerigheid, al vinden wij die zelfs in den *Togt naar Damiate*, prijzen, zoo begrijpen wij toch, dat het geheel iets anders is, zijne stof uit te putten, dan van dezelve behoorlijk partij te trekken. De Heer VAN DAM heeft dit verzuimd. Zijn onderwerp moest hem van zelve op sommige treffende tooneelen brengen; maar zijne vlugtige behandeling liet deze gunstige gelegenheden glippen, en men zal hier dus op verre na niet datgene vinden, het-

welk de rijkdom des onderwerps moest doen verwachten. Hoeveel schuld het Fransche stukje, uit hetwelk hij het een en ander ontleende, aan dit gebrek hebbe, kunnen wij niet beoordeelen, daar hetzelve ons nimmer onder de oogen kwam; maar het was in allen gevalle de taak van den vrijen navolger, die geen vertolker zijn wilde, om datgene te doen, wat de Fransche Dichter moest gedaan hebben. Doch, ook zoo als het thans voor ons ligt, zal dit stukje algemeen bevallen; de uitdrukking is somtijds gespierd, meestal vloeijend, en heeft slechts hier en daar eenige leemten, welke wij met geene looden schoenen willen nagaan; daarenboven is de strekking bij uitnemendheid nuttig en zedelijk; en, schoon ons de onmenschelijkheid des slavenhandels en het ongeoorloofde der slavernij in een aantal prozawerken oneindig treffender en krachtiger dan in deze versregels wordt voorgesteld, kan ook dit tafereeltje het zijne bijdragen, om den afkeer tegen dezelven levendig te houden.

Reizen in West-Indië, en door een gedeelte van Zuid- en Noord-Amerika. Door G. B. BOSCH, *Predikant te Curaçao. Iste Deel. Te Utrecht, bij* N. van der Monde. 1829. *In gr. 8vo. VIII en 377 bladz. f* 3 - 75.

De Heer BOSCH, na eene uitlandigheid van twaalf jaren in zijn vaderland teruggekeerd, biedt in dit werk aan zijne landgenooten het verhaal aan van zijne reizen. Overtuigd van de waarheid van hetgeen de Schrijver in zijne voorrede zegt: dat de berigten, welke men in den laatsten tijd aangaande de onderscheidene streken der nieuwe wereld ontvangen heeft, bijna allen overzettingen waren; dat het misschien daaraan toe te schrijven is, dat de opgaven, vooral van de Nederlandsche eilanden in de Westindiën, zoo onnaauwkeurig zijn, — kunnen wij niet anders dan onze goedkeuring geven aan den Schrijver, dat hij, hetgeen hij met eigene oogen gezien en met oplettendheid gadegeslagen heeft, mededeelt. Een Nederlander beschouwt de zaken doorgaans uit een voor zijne landgenooten belangrijker oogpunt, dan vreemden zulks doen. Wij vinden hier dan eerst de zeereis uit Nederland naar Westindië, niet in den eentoonigen trant van een scheepsjournaal, maar daardoor belangwekkend, dat de reiziger, alwat bij den nieuweling in de zeevaart als van

zelf de aandacht tot zich trekt, met smaak beschrijft, en afgewisseld door het verhaal van een kort verblijf op twee eilanden, St. Eustatius en St. Martin, vóór dat de Schrijver de plaats van zijne bestemming bereikt. Het overige gedeelte van dit deel handelt over Curaçao. Eerst geeft de Heer BOSCH eene beschrijving van dit eiland; terwijl hij voor de verscheidenheid zorgt, door hiermede te verbinden het verhaal van zijne eigene ontmoetingen en togten op hetzelve. Na de lands- en luchtsgesteldheid en voortbrengselen van Curaçao en de leefwijze van deszelfs inwoners te hebben beschreven, handelt hij over derzelver taal en Godsdienst, en besluit dit deel met de geschiedenis van Curaçao. De stukken van sommige van des Schrijvers reizen, welke op onderscheidene tijden in het Mengelwerk van dit tijdschrift geplaatst en met zoo veel genoegen ontvangen zijn, maken het onnoodig, om bij onze aankondiging van dit werk eenig uittreksel te voegen tot eene proef. Wij lazen dit deel met groot genoegen, wenschen den Eerw. BOSCH gezondheid en gelegenheid toe om zijn werk voort te zetten, en beloven den lezer, die zich dit werk aanschaft, in hetzelve een aangenaam en nuttig onderhoud.

Reis in Polen en Rusland, door een Krijgsgevangene van het Garnizoen van Dantzig, in 1813 *en* 1814. *Naar het Fransch. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1829. *In gr.* 8*vo.* 198 *Bl. f* 1-80.

Dit werkje heeft, gelijk vele soortgelijke, deszelfs aanwezen te danken aan den rampspoedigen, maar voor de vrijheid van Europa in de gevolgen zoo voordeeligen, terugtogt van NAPOLEON en het Fransche leger uit Rusland. De Schrijver, zoo het schijnt een Officier van niet onaanzienlijken rang, werd met het garnizoen van Dantzig krijgsgevangen gemaakt, en door Polen en een groot gedeelte van Rusland naar de Ukraine gevoerd. Na de inleiding, in welke eene fraaije schildering wordt gegeven van hetgeen de overgave van Dantzig voorafging en veroorzaakte, volgt het verslag der reis, hetwelk, door de luimige wijze, waarop de reiziger zijne ontmoetingen beschreven heeft, en de belangrijke berigten, die hij geeft aangaande de weinig bekende binnenste gedeelten van het uitgestrekte Russische rijk, den leeslust

aangenaam bezig houdt. Opmerkelijk is hetgeen de Schrijver verhaalt van een getal van *tien* voerlieden, in de Ukraine door hem gezien, onder welke er *drie* waren van honderd jaren oud. „ Een derzelven," zegt hij, „ liet ons zijnen vader, eenen grijsaard van 130 jaren, zien." Deze bijzonderheid bevestigt hetgeen reeds door anderen opgemerkt is, betreffende den hoogen ouderdom, dien de mensch in eenige gedeelten van het Russische rijk somtijds bereikt. Over het geheel ontbreekt het in dit werk niet aan belangrijke opmerkingen, die veel licht doen opgaan over den natuurlijken, zedelijken en maatschappelijken toestand der Polen en der verschillende menschenrassen van Ruslands bevolking. Het moge waar zijn, dat de gelegenheid, waardoor de Schrijver deze landstreken bezocht, eenen mingunstigen invloed had op zijne wijze van zien en beoordeelen; de Vertaler heeft het partijdige der aanmerkingen bij eene meer vrije vertaling eenigermate verzacht, en zich over het geheel zoo van zijne taak gekweten, dat het werkje, zoo als het nu is, naar ons oordeel, in het geheel het minste niet is onder de menigvuldige gedenkschriften, welke ons in verschillenden vorm, na den afloop der woelige gebeurtenissen van onzen leeftijd, werden aangeboden.

Het Leven van PAUL JONES, *uit oorspronkelijke stukken opgemaakt, in bezit van* JOHN HENRY SHERBURNE, *Secretaris der Marine van de Staten. Uit het Engelsch. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1829. *In gr. 8vo. XII en* 282 *bl. f* 2-40.

Ook wij hielden tot nog toe PAUL JONES voor eenen stouten Kaperkapitein, wiens diensten wel voor zijn aangenomen vaderland, Noord-Amerika, in deszelfs onafhankelijksoorlog tot groot voordeel gestrekt hebben, wiens onverschrokkene dapperheid wel bewondering verdiende, maar wiens karakter voor het overige, van de zijde der zedelijkheid beschouwd, zich niet bijzonder onderscheidde. Hier, echter, leeren wij hem, uit echte bescheiden, kennen als eenen held, die ook uit hoofde der beginselen, door welke hij gedreven werd, achtingwaardig is, en alzoo regtmatige aanspraak heeft op de dankbare vereering van zijne nagedachtenis. Bij de talrijke verdichte verhalen, waarmede het

publiek overstroomd wordt, verblijden wij ons over de uitgave der levensbeschrijving van eenen man, die zoo zeer verdient op eene niet onaanzienlijke plaats te staan in de galerij der wereldgeschiedenis. Voor den Nederlandschen lezer verkrijgt PAUL JONES te meer bélang, wanneer men zich herinnert, dat ons. vaderland zich den oorlog met het magtige Engeland vooral ook daardoor berokkende, dat onze Staten dezen Amerikaan met zijne schepen en veroverde Engelsche prijzen niet wilde uitleveren, toen hij in October 1779 in Texel binnengeloopen was, tot herstelling van zijne gekwetsten. Wij leeren JONES ook nog van eene andere zijde kennen, namelijk als, bij zijnen aan vermetelheid grenzenden moed, zeer vatbaar voor teedere gevoelens. „Na „de *eerzucht*, die bij hem *onbegrensd* was, was de heerschende drift van JONES *liefde*. Bij hem was de vrouw „geen werktuig tot dartelheid, maar een hooger wezen." De liefde maakte hem zelfs tot eenen dichter, en wij vinden hier proeven in dit vak, die, de omstandigheden in aanmerking genomen, in welke JONES dichtte, van zijnen voortreffelijken aanleg in dit opzigt getuigen. De Vertaler heeft, door de navolging der oorspronkelijke dichtregelen, door de gepaste gebruikmaking van de aanmerkingen des Hoogduitschen Vertalers, en over het geheel door de zuivere taal en stijl, in welke hij het werk heeft overgebragt, aanspraak op den dank van den Nederlandschen lezer; waarom wij dan ook niet twijfelen, of dit werk zal met genoegen gelezen worden.

Wandelingen in en om Amsterdam; door C. VAN DER VIJVER. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1829. *In kl. 8vo. VI en 416 bl. f* 3-75.

De Heer VAN DER VIJVER, gunstig onder ons bekend door zijne *Wandelingen in en om Brussel*, levert ons thans een tegenhanger van hetzelve in het aangekondigde werk. Was hij te voren door zijnen Brusselschen vriend geleid, tot het beschouwen van al het merkwaardige, hetwelk de stad Brussel en haar omtrek oplevert, thans strekt hij op zijne beurt dezen zijnen vriend ten leidsman, bij de doorwandeling van de Hoofdstad des Rijks. Hij doet dit in *zestien wandelingen*, allen zeer juist en zoo regelmatig verdeeld, dat

daardoor niets aan het oog ontſnapt, maar alles beſchouwd en als met den vinger aangewezen wordt; terwijl elk dier wandelingen zoodanig is ingerigt, dat zij zoowel aan den wandelaar, als aan den lezer, zonder denzelven te vermoeijen, aan het einde van elken togt, een bekwaam en geſchikt rustpunt oplevert.

Met de nieuwe ſtads Herberg aan het IJ beginnende, leidt hij den vreemdeling, in de zes eerſte wandelingen, langs den buitenſten omtrek der ſtad, en doet met hem onderwijl een uitſtapje naar Ouderkerk, Sloterdijk, Zaandam, Buikſloot en Broek in Waterland; terwijl de tien overige wandelingen worden beſteed tot het bezigtigen van al het merkwaardige in het binnenſte gedeelte der ſtad, waardoor dan geſchikte gelegenheid wordt gevonden, om over de Kerken der onderſcheidene Gemeenten, Godshuizen, liefdadige Geſtichten, publieke en andere voorname Gebouwen, Torens, Markten, Pleinen, enz. naar vereiſch meer of min uit te weiden. Dit geſchiedt geenszins op eenen droogen beſchrijvenden toon, zoo als die van vele andere Stedebeſchrijvingen, maar in geſprekken of zamenſpraken van den Schrijver en zijnen vriend, die aan beiden gelegenheid verſchaffen tot het maken van meer dan eene belangrijke opmerking, nu eens op eene luimige; dan weder op eene ernſtige wijze voorgedragen en ter geſchikte plaatſe te berde gebragt, en niet zelden verlevendigd door het aanhalen en invlechten van korte, doch toepasſelijke verzen van ſommigen onzer voornaamſte vroegere en latere Dichters.

In zoodanig een bevallig gewaad heeft de werkzame en ijverige VAN DER VIJVER zijne nieuwe *Beſchrijving van Amſterdam* (zoo als wij dit boek mogen noemen) getooid, en dezelve bovendien doen verſieren met een vijftal fraai gegraveerde Plaatjes, voorſtellende: 1. Een wintergezigt in de Plantaadje; 2. de Hoogeſluis van de Utrechtſche zijde; 3. het Blaauwhoofd; 4. het Postkantoor enz.; terwijl het 5de, of het vignet op den titel, eene afbeelding bevat van het nieuw gebouwde Paleis van Justitie, voorheen het Aalmoesſeniers-weeshuis.

Aan een dusdanig werk hadden wij tot dusverre behoefte. De Heer VAN DER VIJVER heeft daaraan voldaan, en wij betuigen hem deswege onzen dank. Niet ſlechts de vreemdeling, maar ook de bewoner van Amſterdam (aan wien, zoo als dit doorgaans in groote ſteden het geval is, veel, zeer

veel onbekend is) kan nu, naar aanleiding van dit Handboek, de wereldberoemde IJstad regelmatig doorwandelen. Niets, hetgeen slechts eenigzins bezienswaardig is, zal op die wijze zijne aandacht ontgaan, en hij zal (des zijn wij verzekerd) zich zijnen daartoe besteden tijd niet beklagen; terwijl een beknopt Register hem tot het opzoeken der onderscheidene onderwerpen behulpzaam kan zijn.

Ondanks deze onze aanprijzing van dit bevallig en nuttig werk, oordeelden wij ons, onpartijdigheidshalve, verpligt te moeten betuigen, dat wij, hier en daar, eenige misstellingen hadden opgemerkt, die wel niet van groot belang waren, maar die wij echter ongaarne alhier aantroffen, en wenschten op de eene of andere wijze verholpen te zien. Wij hadden die dan ook onder het lezen opgeteekend, met oogmerk om ze aan onze lezers mede te deelen; wij waren daarmede gereed, toen wij met genoegen vernamen, dat deze misstellingen ook aan den Schrijver, bij eene herziening, waren in het oog gevallen of kenbaar gemaakt, en dat dezelve op een afzonderlijk gedrukt blaadje, hetwelk gratis bij den Uitgever te bekomen is, worden verbeterd. Wij houden onze aanteekeningen alzoo terug, en eindigen deze onze beoordeeling met den wensch, dat dit werk in veler handen moge geraken, en op die wijze den arbeid van Schrijver en Uitgever worden beloond.

Vruchten van Geheugen en Verbeelding, of Tafereelen uit het Menschelijke Leven. Door PETRONELLA MOENS. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1829. *In gr. 8vo. Te zamen 586 bl. f 5-90.*

Met zeer veel genoegen lazen wij deze Tafereelen, die *Vruchten van Geheugen en Verbeelding* genoemd worden, omdat het geheugen de hoofdtrekken had bewaard uit het menschelijk leven, en de verbeelding die uitwerkte en kleurde naar eigene verkiezing. Juist hierom bevalt ons dit vaderlandsch voortbrengsel zoo bijzonder. De verdichting gaat niet in het overdrevene en onwaarschijnlijke. Men gevoelt, dat alles zoo zou hebben kunnen gebeuren. Ja, *zoo* denken, *zoo* spreken, *zoo* handelen dikwerf de menschen. De waardige Schrijfster verhaalt op eene onderhoudende wijze, en, dat men zegt, haar werk heeft overal eene kennelijke strekking;

om edele begrippen en beginfelen in te boezemen. Wij kunnen het alzoo met volle ruimte aanprijzen.

Zes verhalen maken den inhoud des eerften Deels uit.

Emilia en *Agatha*, beide dochters van den Heer *van Wilderen*, de eene uit een eerfte, de andere uit een tweede huwelijk, zijn zeer ongelijke zusters. *Agatha* werd door eene dwaze moeder opgevoed, om in de wereld te fchitteren; *Emilia* was, na den dood harer eigene moeder, door derzelver waardige zuster verzorgd en voor het huifelijk leven gevormd. Na het overlijden der tante kwam zij weder in het ouderlijk huis. *Agatha* fchaamde zich, haar *zuster* te noemen, dewijl zij — zoo als het in de taal der ligtzinnigheid moest heeten — flechts gefchikt was, om voor *keuken* en *linnen* te zorgen. *Emilia* had wezenlijke bekwaamheden, maar wilde niet fchitteren, en ftelde het vervullen harer pligten boven de vermaken der wereld. Zij handelde naar vaste zedelijke beginfelen, en moest deswege niet weinig onaangenaamheden verduren. Zij werd echter geacht door verftandigen, die haar kenden, en zij deed eindelijk een gelukkig huwelijk; de trotfche *Agatha*, daarentegen, ... doch men leze het verhaal zelve.

Vruchten der Opvoeding. De Heer *van Esfelrode* was wel geen verachter van God en Godsdienst, maar had toch gevaarlijke meeningen, die ligt tot ongodsdienftigheid leiden. Hij ftelde onder anderen, dat het vroeg inboezemen van godsdienftige gevoelens aanleiding geeft tot dweeperij, en dat het de denkkracht verlamt. Hij leefde geregeld; maar in zijn' huifelijken kring heerschte geen godsdienftige geest. Hij liet zijne kinderen opvoeden door eenen *Franschman*, die VOLTAIRE, DIDEROT en dergelijken vlijtig beftudeerd had. Wijsgeerte en Christendom hield hij voor ftrijdige dingen. Hij verwarde godsdienftigheid en dweeperij met elkander. Hij volgde in het opvoeden zijner kinderen de ftelling, dat al hunne neigingen en hartstogten zich volkomen vrij moesten ontwikkelen, voor zoo ver zij de goede orde in het huisgezin niet ftoorden; menfchen of dieren moesten zij niet wreed behandelen, omdat zij hierdoor in vijandfchap met de mishandelden zouden leven, en omdat hunne eigene rust daardoor lijden zoude; verder konden zij hunne begeerten vrij involgen, doch niet ten koste van eens anders belang — en dit enkel om genoemde redenen. Tot welke verkeerdheden zoodanige opvoeding leidde, wordt op menschkundige wijze

aangetoond in de lotgevallen van *van Esselroode*; terwijl zijn jongste dochtertje, *Leonora*, na den dood harer moeder, onder het opzigt en bestuur van eene waarlijk godsdienstige vrouw, door hem te onregt eene *kleingeestige vrome dweepster* genoemd, waardige begrippen van godsdienst en zedelijkheid ontving, welke dan ook haar gedrag in volgende jaren steeds kenmerkten.

Wacht u voor den schijn des kwaads. Hoe noodig dit zij, leert de geschiedenis van *Alina*, die meende, dat men zich om het oordeel der menschen niet behoeft te bekommeren, als men maar zelf zich van zijne onschuld bewust is. Tegen de waarschuwing eener verstandige vriendin, bleef zij dan ook verkeeren aan huis van lieden, welke geen' goeden naam hadden. Getrouw aan hare goede beginselen van zedelijkheid, maar onvoorzigtig in haren omgang, ontkwam zij ter naauwernood een dreigend gevaar, trouwde vervolgens met een braaf man, en moest evenwel, toen zij het toppunt van geluk op aarde dacht te bereiken, hare dagen in de diepste treurigheid doorbrengen, dewijl zij te laat had leeren inzien, dat men voor allen schijn des kwaads zich behoort te wachten. De stelling, volgens welke de goede, vrolijke, geen kwaad vermoedende *Alina* gewoon was te handelen, is altijd gevaarlijk, en wel bijzonder voor jonge lieden, die, omdat zij op eigene goede gezindheid te veel vertrouwen, weleens den schijn des kwaads niet genoeg vreezen. Juist hierdoor kwam misschien menigeen ten val, die meende te staan. En al blijft iemand voor struikelingen bewaard, aan de achting der braven en aan een' goeden naam is toch altijd veel gelegen. Het welgestelde verhaal der lotgevallen van *Alina* strekke tot waarschuwend voorbeeld.

Het gelukkig Huwelijk. *Julius* had zijne zielsvriendin, *Emilia*, door den dood verloren. Hij dweepte in de liefde, en wilde aan geene echtverbindtenis met eene andere denken. Door omstandigheden gedrongen, begaf hij zich echter, om aan zijne moeder en zusters het noodige levensonderhoud te verschaffen, in het huwelijk met de rijke en deugdzame *Carolina*, ten gevolge der uiterste wilsbepaling van een' eigenzinnig' oom, die hem onder zoodanige voorwaarde tot erfgenaam had gesteld. *Julius* gevoelde eerst alleen achting voor zijne gade, daar hij, na het verlies van *Emilia*, geen voorwerp op aarde meer meende te kunnen beminnen; doch allengs veranderde hoogachting in eene verstandige, welgevestigde

liefde, en de gelukkige echtgenoot leerde inzien, dat zijne vroegere, dweepachtige liefde hem ongeschikt voor de werkzaamheden en genietingen der aarde zou gemaakt hebben.

De Edellieden. Ook dit verhaal is onderhoudend geschreven en bevat menige goede aanmerking. Hetzelve leert ons achtingwaardige menschen kennen.

De Heer en Mevrouw Dalheim. Dat zuivere liefde, op ware hoogachting gevestigd en door godsdienstige beginselen geleid, veel tot veredeling van menschen kan toebrengen, leert het voorbeeld dezer echtgenooten. Mevrouw *Dalheim* was goedhartig, maar te zeer ingenomen met pracht en vermaken der wereld. Door verstandige en liefderijke handelwijze wist de brave man zijne vrouw allengs te versterken tegen verzoeking, en zij genoten lengte van jaren veel levensvreugde. Intusschen is het niet ieder aan te raden, op goed geluk af eene echtverbindtenis aan te gaan, wanneer men vóór het huwelijk gebreken van aanbelang opmerkt: want niet ieder zou even gelukkig slagen in het verbeteren der wederhelft. Welken weg de Heer *Dalheim* te dien einde insloeg, leze men in het boek zelve.

In het tweede Deel komen vijf verhalen voor.

Het eerste, *de Blanken en Zwarten* getiteld, wordt gezegd, uit de vorige eeuw te zijn. Dat in vroegeren tijd meermalen zoodanige tooneelen plaats hadden, is eene bekende zaak. De Schrijfster overdrijft niet. Ons trof vooral hare schildering van den invloed, welken het Christelijk geloof had op het hart van *Seleene*, het mishandelde Negermeisje. Met belangstelling zal de menschenvriend dit verhaal lezen; terwijl hij hartelijk zich verblijdt, dat in onze dagen de zwarten niet meer *die* wreedheden van de blanken hebben te verduren. Moge de hebzucht van sommige planters bezwaarlijk afstand doen van dezen zoo schandelijken en onchristelijken handel in menschen, het is te verwachten, dat dezelve, ten gevolge van het algemeen worden van echt Christelijke beginselen, eenmaal geheel zal ophouden. Ook het ellendig vooroordeel, dat op de Negers de vloek van CHAM zou rusten, wordt hier in het voorbijgaan op gepaste wijze tegengesproken.

De twee burgerlijke Meisjes, Doortje en Antje. Eene leerzame geschiedenis, die het dwaze en gevaarlijke van de zucht tot verheffing op treffende wijze voorstelt.

De Dorpsleeraar. Welmond, in de ruimste beteekenis des woords *eerwaardig*, had geen' grooten overvloed van tijde-

lijke middelen, maar leefde geheel voor zijn ambt, en smaakte het reinste genoegen met vrouw en kinderen. Men kan zijne geschiedenis niet zonder belangstelling lezen, en zal den Leeraar, die alzoo in den geest van het Evangelie denkt en handelt, hoogachten.

De wettige Erfgenaam. Een weinig *avontuurlijk* misschien, doch welligt hierom te aangenamer voor vele lezers en lezeressen. Wij hebben evenwel op de zedelijke of godsdienstige strekking van het stuk niets aan te merken. De zoogenaamde vromen, *Kweselia*, Jufvrouw *Stijntje*, de Proponent *Domperus* en dergelijken, zijn naar waarheid geteekend. Zeer voordeelig steekt daarbij af het voorbeeld van Do. *Regtsveld*, van den ouden *Wildman*, en van de beleedigde *Juliane*. Bijzonder wèl getroffen is, naar ons oordeel, de taal, welke aan leden van den *zuchtenden en verwenschenden vriendenkring* wordt in den mond gelegd, toen eindelijk de arme, maar wettige erfgenaam der rijke nalatenschap opkwam, die zuster *Kweselia* reeds jaren lang als haar eigendom had gebruikt. Het hun onaangename gerucht verspreidde zich spoedig onder die lieden. Zij stemden het *Kweselia* toe, dat de Satan de hoofdrol in het geval (namelijk der onverwachte terugkomst van den wettigen erfgenaam) speelde; maar zij rieden haar sterk aan, hare billijke gramschap te omveinzen: „De kinderen dezer wereld, zeiden zij, zijn ligt bewogen; zij zijn de baren der zee gelijk. Ook houden zij veel van blinkende zonden; zij zullen u nog op hunne wijze weldoen, indien gij maar onderwerping voorwendt en de goddeloozen een weinig vleit; want ontnamen zij u eens alles, wat zoudt gij dan beginnen? Wij kunnen u niet helpen, lieve zuster! De Heer heeft ons wel gezegend, maar tot geheel andere einden, en wij mogen geen' anderen weg inslaan, dan dien Hij ons aanwijst." Ja, zoo denkt en handelt menigeen onder die lieden.

De Majoor Stelbach. De oude krijgsman, een Nederlander van geboorte, onderscheidt zich door edele denkwijze, en geraakt eindelijk, door een' zamenloop van zonderlinge, maar toch mogelijke omstandigheden, in nadere betrekking met Adellijken, die in waarheid edel zijn.

Deze korte opgave van den belangrijken inhoud der beide boekdeelen zij voldoende ter aanbeveling. Op de plaatsing der zinteekens zou misschien hier en daar eene aanmerking te maken zijn, alsmede enkele malen op naamval

en geslacht, b. v. D. I, bl. 168: *deze avond was....., een' waren hoogtijd*, en bl. 38: *dat hij de(n) edele(n) jongeling moest eerbiedigen*. In plaats van *legde* of *leide* (bedr.) is bij herhaling *lag* (van *liggen*) geschreven. Voorts zou men kunnen vragen, of niet bl. 63 en 64 aan de kleine kindertjes eene taal wordt in den mond gelegd, welke boven hunne jaren is. D. II, bl. 29, achter *zoo veel* vordert ons taaleigen *als*, niet *dan*. Bl. 57: *door vervloekten wordt altijd verstaan dezulken*, in plaats van *worden verstaan*, of *verstaat men*. Ook nog bl. 188: *zij en haren geheelen aanhang braakten*.

Verhalen en Schakeringen. Medegedeeld door M. C. L. *Te Groningen, bij* G. Wouters. 1828. *In gr. 8vo.* 407 *Bl. f* 3-60.

Drie jongelingen, die te *G.* studeren, vormen een kransje, dat van tijd tot tijd bijeenkomt, en waarin zij elkander, beurt om beurt, eigene opstellen, in den trant van verhalen en *nouvelles*, mededeelen. Afschriften van dezen, benevens eene korte aanteekening van het oordeel der vrienden over elkanders voortbrengselen, worden door hen als gedenkstukken bewaard. Een van hen geeft dit handschrift aan eenen meer bejaarden vriend, die hen tot de uitgave aanmoedigt en dezelve bewerkstelligt. Indien ook dit niet tot de verdichte inkleeding behoort, vinden wij in dit berigt ons de aanleiding tot het ontstaan en de verschijning in het licht van dit werk medegedeeld.

Wij keuren het niet af, dat jongelingen hunne meer afgetrokkene letteroefeningen van tijd tot tijd afwisselen door het vervaardigen en aan elkander mededeelen van opstellen, tot het vak der fraaije letteren behoorende. Geenszins ontzeggen wij aan de schrijvers eenen veelbelovenden aanleg. Vooral leveren hunne gesprekken de blijken op van hunne bekendheid met vele van de beste voortbrengselen der hedendaagsche letterkunde. Maar wij vragen: is dit nu eene voldoende reden, om dit *werk van jongelingen*, gelijk de uitgever zelf het noemt, in het licht te geven? Wij meenen deze vraag ontkennend te moeten beantwoorden; en het verstrekt den opstellers van deze Verhalen tot eer, dat zij bij het opstellen geenszins er op gerekend hadden, dat zij gedrukt zouden

worden, en dat zij hunnen meer ervaren vriend de vrijheid gaven, om de gansche verzameling te onderdrukken. Wij zijn het volkomen eens met den uitgever, dat dit werk noch ten opzigte van den stijl, noch ten opzigte van den inhoud boven alle aanmerkingen verheven is. Zelfs bekent hij van een aanmerkelijk gedeelte van dezen bundel, dat het beter geweest ware hetzelve weg te laten, en het slechts geplaatst te hebben, omdat het hem niet onbekend is, welke magische kracht de drukinkt op jeugdige gemoederen uitoefent, en dat hij dus vreesde hen te krenken. Bijtender *satyre* kon hij op zijne jonge vrienden wel niet maken.

Het zou ons spijten, dat jongelingen, voor wie de toegang tot het heiligdom der Oudheid geopend is, die in hetzelve hun verstand kunnen verrijken, hun vernuft kunnen scherpen en hunnen smaak kunnen verfijnen, liever de dolheden van eenen HOFFMAN, in zijne *Nachtstücke* en *Teufelselixiere*, tot hunne modellen zouden nemen, om zich naar dezelve te vormen. En dit is het juist, waarvoor wij bij hen vreezen. Want sympathie tusschen het van zelf luiden en eindelijk barsten eener torenklok en de rampen en ondergang van eene familie, tusschen het springen der snaren eener harp en den dood van derzelver bezitster, voorgevoelens en de meest betwiste stellingen aangaande de geestenwereld en het dierlijk magnetismus, zijn van deze Verhalen de schering en inslag.

Dus waakzaamheid tegen het weelderige van hunne verbeelding, het vast besluit om natuurlijk te zijn, en niet af te wijken van hetgeen het bedaard gezond verstand als waarheid verkondigt, zietdaar waarop de schrijvers zich moeten toeleggen, om eenmaal lettervruchten te kunnen leveren, die beantwoorden aan den wensch des uitgevers, door iets toe te brengen tot beschaving en veredeling van den smaak, het verstand en het hart des lezers.

De Wachtmeester Aarhus, of liefde zoekt list. Door C. BOK. *Te Amsterdam*, bij J. C. van Kesteren. 1828. *In gr. 8vo.* 216 *Bl.* *f* 2 - 20.

Het Heidensche Bosch, of het gestolen Kind. Door C. BOK. *Te Amsterdam*, bij J. C. van Kesteren. 1829. *In gr. 8vo.* 288 *Bl.* *f* 2 - 90.

De Heer C. BOK gaat met noeste vlijt voort, om voedsel

te verschaffen aan den honger van onze landgenooten naar romans. Dat er zulk een honger bestaat, en dat de schrijver zich inderdaad verdienstelijk maakt, door dien te verzadigen, blijkt uit den *genoegzamen algemeenen bijval*, dien zijn vorige, *meer ingewikkelde* arbeid gehad heeft, gelijk wij verzekerd vinden door hemzelven. Maar, daar het lezen van die vorige, *meer ingewikkelde* werken de hersenen wel eens te zwaar kon vallen, is het gelukkig, dat de schrijver in het eerste der bovenstaande werken ons iets meer eenvoudigs aanbiedt. De Overste en de Wachtmeester worden te gelijk verliefd op dezelfde *Christina*. Deze verkiest den jongen Wachtmeester boven den veertigjarigen Overste; die zich evenwel troost, door de moeder in plaats van de dochter te huwen. De list der liefde bestaat daarin, dat *Christina* uit het raam klimt, en met den Wachtmeester wegrijdt. Dit verhaal zal moeten leeren, dat een veertigjarige minnaar meer kans heeft om te slagen bij eene achtendertigjarige weduwe, dan bij eene twintigjarige schoonheid. Mogt de lezer dit tot nog toe niet weten, en er belang bij hebben, het boekje is overtuigend.

Het Heidensche Bosch heeft ten doel, den lezer eenigzins bekend te maken met den godsdienst, de zeden en de huishouding der zoogenaamde *zwervende Heidens*, of *Zigeuners*; jonge lieden te waarschuwen tegen dat overdreven gevoel, dat wij sentimenteel noemen; aan te toonen, dat eene veel te beperkte Policie, bij welke de eene gemeente aan de andere landloopers en bedelaars toezond, met geene mogelijkheid zamenscholingen kon weren; eindelijk aan te sporen, om zich als Nederlanders gelukkig te gevoelen onder het bestuur van onzen Koning. Dit alles komt wel wat kakelbont bij elkander; maar wij geven het in dezelfde orde op, welke de schrijver houdt, daar hij in de voorrede berigt geeft van de strekking van zijnen roman. Tot bereiking van alle deze oogmerken wordt ons hier een verhaal gegeven, hetwelk wel hier en daar nog het getuigenis bevestigt, door ons bij de aankondiging van vorige werken van den schrijver gegeven, dat het hem namelijk niet aan aanleg ontbreekt, om in dit vak een goed schrijver te *worden*, maar hetwelk toch hoofdzakelijk bestaat uit eene aaneenschakeling van onwaarschijnlijkheden en gezochte aardigheden. De schrijver leze de *Verhandeling over de Heidens* van GRELMAN, om zelf overtuigd te worden van het geheel onjuiste van zijne tafereelen der zeden en leefwijze van deze zwervers. Zelfs voor eenen

roman is het eene te groote onwaarschijnlijkheid, dat in een' tijd, waarin reeds het Duitsche sentimentele in de mode was, dus nog bij ons geheugen, eene horde van deze Heidens (hier doorgaans verkeerdelijk *Heidenen* genaamd) in Noordholland in een bosch woonde, onder hun eigen opperhoofd, en met uitoefening van hunnen eigenen godsdienst. Deze omstandigheid, als ook de, in *Wachtmeester Aarhus* voorkomende, Deensche Emigranten hebben iets zoo uitheemsch, dat wij haast vragen zouden: graast het bokje soms ook op vreemde weiden? Wij liggen op onze luimen, en zullen het hem niet vriendelijk afnemen, indien wij hem betrappen, want het beestje wordt stootachtig tegen de Recensenten. De schrijver moest den raad van HORATIUS volgen, en polijsten zijn werk negen jaren vóór de uitgave. Maar verkiest hij hetzelve zoo onbekookt in de wereld te zenden, zoo raden wij hem, zijne verhalen nog wat korter te maken; dan kunnen zij, achter de voorspellingen van *Don Antonio Magino*, eene plaats vinden in den een' of anderen Almanak, en worden niet gerecenseerd.

Palmbladen, of uitgelezene Oostersche Vertellingen voor de Jeugd. Door J. G. HERDER *en* A. J. LIEBESKIND. *Op nieuw nagezien door* F. A. KRUMMACHER. *Derde Druk. Met Platen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1827. *In kl. 8vo. XVI, 284 bl. f* 2 - :

Het is niet noodig, den aard en de strekking van deze *Palmbladen* nu op te geven. De *Jeugd*, welke wel wat ruim mag genomen worden, heeft reeds gunstig beslist, door de grage ontvangst, welke dezen *derden druk* heeft noodzakelijk gemaakt. Hoewel wat laat, geven wij hiervan kennis; terwijl het ons tot genoegen strekt, met grond te mogen verklaren, dat deze derde druk zoo wel voor de innerlijke gehalte des werks spreekt, als voor den goeden smaak van de Nederlandsche Jeugd. Ook zijn de namen van HERDER, LIEBESKIND en KRUMMACHER in dit vak genoeg bekend, om verdere aanprijzing voor dit werkje te kunnen ontberen.

Nederduitsch Rijmwoordenboek, waarin de bruikbare rijmwoorden uit de beste Noord- en Zuidnederlandsche Dichters bijeenverzameld en, naar vokaalorde, onder derzelver natuurlijke klanken gerangschikt zijn, tot gemak bij de praktische beoefening der Dichtkunst. Door P. G. WITSEN GEYSBEEK. La rime est une esclave et ne doit qu'obéir. BOILEAU. *Te Amsterdam, bij* de Gebroeders Diederichs. 1829. *Bastaard-formaat. XVIII en 176 bl. f* 1 - 80.

De geleerde SCALIGER beschouwde het maken van Woordenboeken als zulk een moeijelijk werk, dat hij hen, die de zwaarste misdaden hadden gepleegd, die, volgens het vonnis van den regter, hun leven hadden verbeurd, gedoemd wilde hebben, om Woordenboeken te maken. Ieder Latijnsch scholier kent zijn: *Lexica contexat*, op de keerzijde van het titelblad in zijn PITISCI *Lexicon*. Oordeel hieruit, Lezer! op welk eenen dank de Heer WITSEN GEYSBEEK dan aanspraak heeft, die zich, zonder daartoe veroordeeld te zijn, dezen pijnlijken arbeid getroost heeft! Zoo als hij zelf bekent, niet ten dienste van geoefende Dichters, die, vol van den God, die hen bezielt, zoodanig Rijmlexicon niet noodig hebben, en dus ontslagen zijn van de verpligting, om den Schrijver hun compliment te maken; maar voornamelijk voor u, *dilettanten*, zonder juist Dichters te zijn, (want gij wordt door den Schrijver van de *aankomende Dichters* wel degelijk onderscheiden) is dit Rijmwoordenboek hoofdzakelijk *opengesteld*. Welaan dan, brekebeenen in de rijmkunst! gij zijt het, die aan uwen Patroon nu toch, tot dankbetuiging voor zijnen *pons asinorum*, een rijmpje verschuldigd zijt. Dus moedig aangevangen. Kiest gij GEYSBEEK voor uw eindwoord, uit zevenentwintig woorden hebt gij de keur, om daarop te rijmen. Of geeft gij de voorkeur aan den naam van des Schrijvers kunststuk Rijmwoorden-*boek*, de rubriek *oek* zal u, behalve *broek*, *koek* en *snoek*, zeker nog verscheidene andere *rijmen* opleveren. De Schrijver schijnt te vreezen, dat sommige Heeren voor zijnen arbeid den neus zullen optrekken; wij althans niet, maar kennen, wegens dit werk, aan WITSEN GEYSBEEK in onze schatting gaarne eene plaats toe naast TROMMIUS en SCHREVELIUS.

Op bladz. 492, reg. 4 en 18, staat *Iridectochalysis*, moet zijn *Iridectodialysis*.

BOEKBESCHOUWING.

Oratio de indole Religionis Christianae in qualibet formae varietate perpetuo spectabili, neque unquam peritura, quam habuit GISBERTUS JOANNES ROOIJENS, a. d. XII Novembris 1827, cum in Illustri Athenaeo Amstelodamensi, Theologiae et Historiae Ecclesiasticae Professionem auspicaretur. Amstelodami, ex Typographia civitatis publica. 1828. Forma 4ta. Pagg. 51.

Den waardigen ROOIJENS kennen wij reeds sedert jaren, en wel zoo van nabij, dat wij hem, zonder openlijk uitgegevene proeven zijner uitstekende geleerdheid, voor het ambt ten volle berekend oordeelden, hetwelk hij met deze voortreffelijke Redevoering zoo uitnemend aanvaard heeft. Het is geene gemakkelijke taak, bij de verbazende ontwikkeling der godgeleerde wetenschappen sedert de laatste jaren, alleen den ganschen omvang der Godgeleerdheid te onderwijzen. VAN HENGEL, opvolger van onzen Leermeester KLINKENBERG, was hem daarin wel voortreffelijk voorgegaan; maar dit maakt die taak eer moeijelijk, dan gemakkelijk, omdat de Hoogleeraar ROOIJENS slechts nieuwe kweekelingen vond, en de meer gevorderden elders hunne studiën voltooijen. Voor één' man is zulk werk niet dan bezwaarlijk; zoodat Hoogleeraren, naar de Akademiën beroepen bij het verlaten van *Doorluchte Scholen*, niet alleen een aangenamer, maar ook ligter werk aanvaarden. Doch wij zijn niet geroepen wenken te geven ter verhooging van den welgevestigden roem van het Amsterdamsche Athenaeum, te minder daar Bezorgers dier School juist den man hebben weten te vinden, die zich nooit opdrong en toch den hem toevertrouwden post mannelijk zal handhaven.

Deze *Oratie* is een goed begin, en te gelijk bewijs, dat ROOIJENS niet eerst Professor worden moest, maar

het reeds was, vóórdat hij het ambt had ontvangen. Negentien jaren predikdienst hebben hem niet ongeschikt gemaakt tot de regte volbrenging eener ten uiterste moeijelijke taak. *Sed haec hactenus!*

Het onderwerp, door ROOIJENS gekozen, staat met zijn ambt in keurig verband, en is een woord op zijn pas gesproken, bij het razende geschreeuw der zulken, die, form en wezen in de Godgeleerdheid niet onderscheidende, van zoo veel licht, als ontstoken is, alleen brand vreezen, — neen, zonder nood brand roepen. Het wezenlijke in den Christelijken Godsdienst was, bij elke verscheidenheid van form, altijd duidelijk op te merken, en zal nooit te niet gaan. Reeds de keus van dit onderwerp wijst den kenner aan; maar wijst te gelijk op hem, als die met onpartijdigheid en bezadigdheid zijn werk verrigten, en zich voor alle ultra's wachten zal.

Met weinige woorden willen wij het beloop dezer schoone Redevoering opgeven. Het wezenlijke des Christendoms valt overal in het oog, waar men deszelfs hoofdinhoud ongeveinsd gelooft en getrouw handhaaft, en waar in het geheel de Godsdienst zoo wordt voorgedragen, dat dezelve op het menschelijk hart invloed hebben kan. Verscheiden moge de form zijn. De eenvoudigste is de meest voortreffelijke. Doch de verst van die eenvoudigheid verwijderde form, hoe schadelijk anders ook voor den zinnelijken mensch, heft het wezenlijke van het Christendom niet op, en doet geenszins voor deszelfs ondergang regtmatig vreezen. Men kan dit betoogen door beroep op de Goddelijke wijsheid, die haar eenmaal begonnen werk niet zal laten varen. Dit valt ook gemakkelijk aan te wijzen, bij het aanvoeren der duidelijke uitspraken des Bijbels aangaande het blijvend bestaan des Christendoms. Doch de Geschiedenis zelve voldingt het pleit ten voordeele van het blijvende bestaan van het wezenlijke des Christendoms. Eenvoudig was in elk opzigt het wezenlijke des Christendoms, maar bij Jood en Heiden als zoodanig minder gevallig, die daarom voor het eenvoudige kleed alle noodelooze sieraden aanbragten.

Grove dwalingen kwamen in gezelschap van dit eenvoudige Christendom, en dreigden aan hetzelve den ondergang. Doch altijd waren er velen, die, geloof met liefde parende, den naam, op welken zij roem droegen, tot eere verstrekten. Vooral bleef, onder elke form, het wezenlijke des Christendoms op te merken, in den weldadigen invloed op de denk- en handelwijze van deszelfs belijders, voornamelijk gedurende de drie eerste eeuwen. De vervolgingen deden dit allerduidelijkst uitkomen. De volgende eeuwen doen dit minder opmerken. Doch zelfs in die tijden van uitwendige pracht bij den eerdienst, van trotschheid bij de geestelijken, van heerschzucht der Roomsche Pausfen, van onderlinge twisten en van alles bedreigende duisternis ontbrak het niet aan mannen, die in onderscheidene opzigten den Christelijken naam vereerden. Het wezenlijke was dus eigenlijk meer bedekt dan vernietigd. Ja zelfs na den val van het Romeinsche Rijk namen de Barbaren, door die schitterende form hiertoe uitgelokt, het Christendom aan, hetwelk hen beschaafde, van moord en roof tot akkerbouw en koophandel opleidde; zoodat het wezenlijke des Christendoms ook hierin duidelijk blijft op te merken. Bij de dikke duisternis der Middeleeuwen bezat het Christendom zijne heldere lichten in ALCUIN, JO. ERIGENA, GERBERT, ABAELARD, PETRARCHA, anderen. Vooral in het Oosten bleef bij meerdere eenvoudigheid het wezenlijke des Christendoms zigtbaar. Doch, hoe groot de duisternis ooit geweest is, het wezenlijke Christendom bleef ook hierin aan de Zon gelijk, door wolken en nevels bedekt, maar om na het wegdrijven dier nevelen met des te grooteren luister te schijnen. In Europa ging het licht spoedig en helder op, eerst na de verovering van Konstantinopel door de Turken, vervolgens door de Kruistogten, door de uitvinding der Boekdrukkunst, en eindelijk door de Hervorming. Misbruik der Wijsgeerte, aanvallen van Deïsten, de pogingen der Naturalisten, en de nog niet geëindigde strijd met onderscheidene wijsgeerige scholen doen, in plaats van nadeel,

groot voordeel, door juiste aanwijzing van hetgeen *wezen* en blootelijk *form* is. De Geschiedenis alzoo raadplegende, welke de overwinning verhaalt van het wezenlijke Christendom op elken tegenstand, hooren wij deze zekere voorspelling: dat wezenlijke Christendom zal niet te gronde gaan; want hetgeen hetzelve heeft verrigt bij zoo veel tegenstand en duisternis, zal nog gemakkelijker gehandhaafd worden bij *ware* verlichting en den bloei van allerlei wetenschappen, met welke het wezenlijke Christendom innig is verbonden.

Omtrent deze Redevoering verwijzen wij verder naar de *Godgeleerde Bijdragen*, IIde D. bl. 884—896. Het voortreffelijke zit ook in de keurigheid der taal, van welke zich ROOIJENS bedient, bij de naauwkeurige bearbeiding zijns gewigtigen onderwerps. Doch stalen hiervan bij te brengen, strookt minder met den aanleg van dit Tijdschrift. Spoedig stelle ons de waardige man in staat, om eenig ander werk van zijne hand aan te kondigen.

Hier volge aanstonds

WESSELI ALBERTI VAN HENGEL, Oratio de Grammatica Litterarum Sacrarum interpretatione, habita d. XXII Septembris anni 1827, quum in Academia Lugduno-Batava ordinariam Theologiae Professionem publice susciperet. Forma 4ta. Pagg. 22.

De waarlijk hooggeleerde VAN HENGEL, door vele en uitmuntende werken genoeg bekend, behandelt een onderwerp, niet minder gewigtig, dan voor onzen tijd geschikt. Bij al de hoogdravende namen, onder welke allerlei uitlegkundige onzin, vooral in Duitschland, werd uitgekraamd, wijst VAN HENGEL op de *grammatikale uitlegging der H. Schrift*, en spreekt over dezelve zoo, dat het zijne School aan de kweekelingen der Akademie zeer voldoende aanprijst.

Ook van deze Redevoering zullen wij het beloop onzen Lezeren opgeven. De grammatikale uitlegging des

Bijbels wordt eerst voorgesteld in aard en omvang, en vervolgens als nuttig en vermakelijk aangeprezen.

Den verschuldigden lof gevende aan onderscheidene oudere Bijbeluitleggers, bijzonder aan H. DE GROOT, onder de nieuweren erkent VAN HENGEL nergens het volmaakte beeld eens Uitleggers gevonden te hebben. Wat dus grammatikale uitlegging des Bijbels is, moet bij de stukken zelve hoofdzakelijk aangewezen worden. De grammatikale uitlegging eens Schrijvers is de zoodanige, bij welke men dien Schrijver noch meer noch minder doet zeggen, dan zijne woorden, taalkundig verklaard, toelaten. Dit is even zeer op het Oude als op het Nieuwe Verbond toepasselijk. De taal des Nieuwen Verbonds, ten opzigte van welke zich AUGUSTINUS ongunstig uitlaat, verandert hierin niets. Men beginne met verklaring der woorden in beteekenis en zin, raadplege vervolgens het verband, spore na het doel des geschrifts, vergelijke onderling gelijkluidende plaatsen, zoeke den bijzonderen stijl des Schrijvers te kennen, en bepale niet zoo zeer wat de woorden *kunnen*, maar veelmeer wat zij *moeten* te kennen geven.

Behalve dit algemeene voor iedere grammatikale schriftuitlegging, moet men bij die des Bijbels in het bijzonder nog in het oog houden, dat onderscheidene mannen, gedurende eene lange volgreeks van jaren, dit Boek hebben vervaardigd; dat zij niet om kunst of vernuft ten toon te spreiden zich hiertoe hebben gezet, maar om bij tijdgenoot en nakomeling het schoone en goede te bevorderen. God spreekt meestal in den Bijbel, geene wijsgeerte. De taal des Bijbels is eenvoudig, bevattelijk, verstaanbaar voor alle tijden. Op de eene plaats is alles duidelijk, op de andere veel duister en minder bepaald. Tot dit laatste geeft aanleiding de gemoedsbeweging der Schrijvers, als ook de levendige schildering van meestal toekomende dingen.

Hetgeen de Bijbel bevat, is blijvende waarheid, niet zoo veranderlijk als de meeningen bij Grieken en Romeinen. Daarin is wel veel tijdelijks en plaatselijks; maar het meeste geldt altijd en overal. Dit moet de Bij-

beluitlegging zorgvuldig onderscheiden. Hierom kan men met SEMLER haar noemen *Interpretatio grammatico-historica*, indien maar die naam niet tot misbruik aanleiding geeft. Hieruit volgt nu van zelve, hoeveel deel wijsgeerte aan die Schriftverklaring nemen mag. Hetgeen wijsgeeren als eigen gevoelen voorstaan, dringt de grammatikale Schriftuitlegger den Bijbel niet op, noch verwringt ook deszelfs meening naar *Conciliën* of *Synoden*, *Trente*, *Augsburg*, *Dordrecht* gelden bij hem slechts als getuigen, nimmer als wetgevers. Onbekommerd of het volk hem prijst of laakt, schikt hij zich niet naar menschen, maar houdt zich stiptelijk en opregt aan hetgeen de H. Schrijvers vermelden, zonder van hen één haarbreedte te willen afwijken.

Zulk eene Bijbelverklaring heeft hare moeijelijkheden. De eerste denkbeelden, in de jeugd bijgebragt, de meeningen van Leermeesters, goedschiks overgenomen, vermenging van woorden en beteekenissen, gezag der oudheid, eerbied jegens het voorgeslacht, bewondering van den eenen of anderen tijdgenoot, vrees voor verlies van eenen gevestigden naam, roemzucht, geneigdheid om zich naar den geest des tijds te schikken, — dit alles en nog meer veroorzaakt den Bijbeluitlegger groote moeijelijkheden.

Na het gelukkig te boven komen van al deze moeijelijkheden wachten op hem weder andere. De gewone tekst des Bijbels is niet overal even zuiver en van ingeslopene fouten vrij. Ter zuivering van dien tekst behoort alle vlijt en naauwkeurigheid aangewend te worden. Dan eerst komen de pligten der Bijbelverklaring zelve. Gezond en helder verstand, fijnheid van oordeel, aanhoudende arbeid en oefening zijn volstrekt onmisbaar, om alle zwarigheden te overwinnen. Daarenboven moet men onderscheidene talen kennen, om de juiste denkbeelden in de woorden te vinden. Voorts wordt volstrekt geëischt het dagelijks lezen des Bijbels, naauwlettende aandacht op gedachten en geheel den menschelijken geest, om verband en zamenhang in de woorden

te vinden en aan het licht te brengen. Dit alles is evenwel nog niets, bij gebrek aan veelvuldige en veelzijdige wetenschap, wanneer men onderscheidene plaatsen vergelijken, of geschied-, aardrijks- en tijdrekenkundige onderwerpen behandelen moet. Aan zichzelven en zijne onbedrevenheid overgelaten, zit de Bijbeluitlegger, even als de voetganger in het slijk, overal vast. Eindelijk blijft dit nog bezwaarlijk, dat men de geschiktste woorden vindt, om de meening des Bijbels duidelijk en volledig uit te drukken.

Doch tegen deze moeijelijkheden weegt rijkelijk op het *nut* en *vermaak*, aan de grammatikale uitlegging des Bijbels onafscheidelijk verbonden.

Men behandelt de voortreffelijkste van alle boeken, die den mensch den weg, om wèl en gelukkig te leven, op Goddelijk gezag aanwijzen. De ruwste volken zijn door den Bijbel beschaafd, nuttige kennis en wetenschap geboren en gekweekt. Maar ook Geleerden trekken uit het behandelen des Bijbels nut. Groote namen zijn hiervoor borg; SCALIGER, CASAUBONUS, SALMASIUS, TIB. HEMSTERHUIS. Er blijft nog veel te verrigten over. Het voorgeslacht heeft niet alles afgedaan. Er waren voldoende redenen, die hen hiertoe ongeschikt maakten. In het voorbijgaan wijst VAN HENGEL hen te regt, die hier de *Allegorische* Schriftverklaring bijzonder in bescherming zouden willen nemen.

Ook uit de Geschiedenis blijkt het groote nut der grammatikale Bijbelverklaring. Het verzuimen dier Bijbeluitlegging had ten gevolge bijgeloof, spitsvindige behandeling van nietigheden, en de onbepaaldste heerschappij van éénen mensch over ontelbare slaven. De Hervorming heeft, ook door grammatikale uitlegging des Bijbels, hieraan paal en perk gesteld. Nu en altijd blijft dan ook deze Bijbeluitlegging het beste en meest treffende wapen, om allerlei vijanden van licht te verstrooijen en te onder te brengen.

Doch boven dit nut, hetwelk die Bijbeluitlegging aanbrengt, verschaft zij uitnemend genoegen en velerlei ver-

maak. Dit brengt alleen de grammatikale uitlegging te weeg. De *Aesthetische* verklaring, door velen zoo hoog opgevijzeld, en zonder de grammatikale noch nuttig noch grondig, wordt op den regten prijs geschat, en, in verband met de grammatikale uitlegging, als aangenaam en nuttig tevens voorgesteld. Daarop volgt bewijs uit de Geschiedenis, hoe aangenaam en vermakelijk het is, zelfs bij de grootste rampen en in den kerker, zich met grammatikale uitlegging des Bijbels bezig te houden. Met beroep op CHRYSOSTOMUS, LUTHER, DE GROOT, wijst VAN HENGEL ook dit nadrukkelijk aan. Dan, daar in de *Godgeleerde Bijdragen*, IIIde D, bl. 504 volg., 's mans voortreffelijke taal in het oorspronkelijke wordt medegedeeld, kunnen wij hier gerustelijk de pen nederleggen.

Wij voegen hierbij niets, dan deze opmerking. Hoe ook de duisternis woelt tegen het licht, en de achting voor Nederlandsche Hoogleeraren zoekt te beknibbelen, wij danken Gods voorzienigheid, dat Hij, ook in VAN HENGEL en ROOIJENS, zulke uitmuntende Leermeesters heeft geschonken aan Neêrlands jongelingschap, welke tot de H. bediening wordt opgeleid. Want, al leert de aankomende Bijbeluitlegger door hun onderwijs veel als leer-*vorm* kennen, wat te voren als leer-*stuk* hardnekkig werd voorgestaan, als hij tot zulk eenen grammatikalen Bijbelverklaarder gevormd wordt, als VAN HENGEL heeft geschetst, zal het wezenlijke des Christendoms, naar de teekening van ROOIJENS, telkens meer uitkomen, en voor ondergang telkens minder doen vreezen. *Faxit Deus!*

Zestal Leerredenen, door K. VAN RINTELN, *Predikant te Osfendrecht. Te Rotterdam, bij* de Wed. J. Allart. 1828. *In gr. 8vo. X en 148 bl. f* 1-40.

Hiermede ontvangt het godsdienstig Publiek zes goede Leeredenen, maar zoo als er in ons Nederland bij hon

derden worden gedaan zonder gedrukt te worden. Wij keuren de uitgaaf van dergelijke Leerredenen niet af, mits niet ieder Prediker zijn kanselwerk aan de pers overlevere. Er verschijnen er reeds zoo vele, dat de *Godgeleerde Bijdragen*, in welke men uitvoerige aankondiging ook van Leerredenen verwacht, op beknoptheid in dezen zich moeten toeleggen. Er is geene reden, om van wege de voortreffelijkheid deze stukken breedvoerig aan te kondigen. Dit weinige zal dus moeten voldoen. De onderwerpen zijn: I. *Des menschen ware wijsheid en verstand, bij het nadenken over Gods wegen met den sterveling.* JOB XXVIII.: 20—28. II. *Gods heerlijkheid in de schepping, opgeluisterd door zijne goedheid omtrent den mensch.* PSALM VIII. III. *De gulden eeuw van het Messiasrijk.* JEZ. XI: 6—9. IV. *De blijdschap in den Hemel over de bevordering van het zedelijk goede op aarde.* LUK. XV: 7a. V. *De vriendschap van Jezus, verbonden aan het eerbiedigen zijner geboden.* JO. XV: 14. VI. *Het Christendom eene heerlijke proef van Goddelijke kracht en wijsheid, schoon ook een voorwerp van verachting en bespotting.* 1 COR. I: 23, 24. Deze gelukkig gekozene onderwerpen worden natuurlijk en tamelijk goed behandeld. Als proef, hoe men thans zelfs op het kleinste dorpje predikt, mag ook dit zestal gelden. Als Dorpsleerredenen beoordeeld, die, wat de hoofdzaak aangaat, met alle Stadsleerredenen volkomene gelijkheid moeten bezitten, moesten zij niet behelzen, als bewijs voor het naderen der gulden eeuw van het Messiasrijk, het volgende gezegde, bl. 70, 71: „ Een heilig verbond, „ door vele Mogendheden van ons werelddeel gesloten, „ schijnt" (waarom niet: *scheen?*) „ de Christelijke „ beginselen tot de grondslagen hunner regeringsplannen „ en ontwerpen te leggen, en de vernietiging van den „ krijg in ons werelddeel ten doel te stellen." Een ALEXANDER, door VON KRUDENER en EMPAYTAZ opgewonden, vormde, uit dankbaarheid over de overwinning op NAPOLEON, met geestdrift dit

plan. Schriftelijk zich te verbinden tot het volgen van Christelijke beginsels, is van weinige beteekenis en sobere verwachting. De uitkomst heeft, helaas! bewezen, dat zeggen en doen niet hetzelfde is. Geen staatkundig *problema* wordt, door toestemming van den tegenwoordigen Minister VAN TETS VAN GOUDRIAAN, *axioma*. Het H. verbond zal niemand, der zake kundig, voor zijne dorpgenooten, en voor elke gemeente, als onbedriegelijk bewijs voor zulk eene heerlijke verwachting aanvoeren. De verloopene jaren, en het gebeurde in *Spanje*, *Portugal*, *Griekenland*, elders, hebben dit H. verbond merkelijk in de schaduw geplaatst. Staatkunde is niet altijd Christendom. Ten opzigte van het laatste hebben wij Predikers alleen roeping en verpligting. *Tantum.*

Tweede Viertal Leerredenen, door A. RADIJS, *Predikant te Doesborg. Alleen ten voordeele van ongelukkige Kinderen. Te 's Hertogenbosch, bij* H. Palier en Zoon. 1828. *In gr. 8vo. XIV en* 144 *bl.* *f* 1-50.

Vóór eenige jaren had de Eerw. RADIJS een viertal Leerredenen in druk gegeven, ten behoeve van vier kinderen, die niet éénen penning bezaten, en daarenboven naar ligchaam en geest jammerlijk waren verwaarloosd. Met het Christelijk doel, om deze ongelukkigen aan een dreigend verderf te ontrukken en tot waarachtig geluk op te leiden, gaf hij toen die Leerredenen uit, die niet enkel wegens het doel zulk een' bijval vonden, dat binnen weinige weken een herdruk gevorderd werd. Hoe aanmoedigend dit ook moge geweest zijn voor den regtschapen man en diens waardige echtgenoote, waar zoo veel verwaarloosd was, moest veel worden gedaan, ook bij ondersteuning van elders nieuwe hulpbronnen worden opgezocht, en zie daar dan wederom een viertal Leerredenen, voor dezelfde ongelukkigen aangeboden.

Met deze kinderen is men reeds veel gevorderd, sedert het tijdstip, dat RADIJS zich derzelver lot heeft aangetrokken. Zij zijn allen op eene wijze geplaatst, die de beste verwachting voor de toekomst geeft. Zij verkrijgen zulk eene leiding en genieten zulk een onderwijs, dat zij, bij eigene inspanning, eenmaal aan hunne bestemming kunnen beantwoorden. Hoe veel stof, om met RADIJS mede te werken, in de hand van God, als hulpmiddel ter behoudenis dezer ongelukkigen! Het vroeger verwaarloosde moge dan wel nimmer geheel hersteld kunnen worden, dat alle moeite niet verloren zal zijn, is voor RADIJS eene troostrijke hoop, en voor ons godsdienstig Publiek aanmoediging en spoorslag, om zich deze Leerredenen aan te schaffen.

Voornamelijk om die ongelukkige kinderen, hebben wij van het edel doel, bij de uitgaaf dezer Leerredenen, uitvoeriger gewag gemaakt, opdat ook onze late aankondiging nog iets mogt bijdragen tot vermeerdering der zoo noodige penningen.

Doch ook van eene andere zijde prijzen zich deze Leerredenen aan. Het doel der uitgaaf verbiedt ons, dezelve nader te leeren kennen. Zie hier de onderwerpen: I. 1 THESS. II: 13. *Het geloof aan het Goddelijk gezag des Christendoms verdedigd, en de hooge waarde van dit geloof aangetoond.* II. JOB III: 20. *Rampen en tegenspoeden zijn niet strijdig met Gods wijsheid en liefde, worden integendeel door dezelve gevorderd.* III. 1 PETR. I: 17—21. *Eene ontwikkeling van den heilzamen invloed, welken het Christendom uitoefent op een naauwgezet, deugdzaam en heilig leven.* IV. GEN. XVIII: 19a. *Over onze verpligting, om onze kinderen vroeg godsdienstig op te voeden.* Alleen zeggen wij nog, dat deze belangrijke onderwerpen zóó worden behandeld, dat wij, ook zonder het edele doel der uitgave in aanmerking te nemen, dezelve ruimschoots mogen aanprijzen.

En nu, Christenen in Nederland! koopt, al zoudt gij dit anders niet doen, deze Leerredenen; want, be-

halve dat gij uw geld niet weggeeft, zonder daarvoor degelijke waar te ontvangen, zijt gij te gelijk medewerkers van regt Christelijke liefde. Het is zaad in den akker gestrooid, dat eenmaal een' rijken oogst belooft.

Organon der Geneeskunde. *Door* SAMUEL HAHNEMANN. *Naar de derde verbeterde Uitgave. Te Amsterdam, bij* Gebroeders Diederichs. 1827. *In gr. 8vo. LII en* 318 *Bl. f* 2-90.

Nadat SAMUEL HAHNEMANN, begeerig de werking van den koortsbast te leeren kennen, door proefneming op zichzelven ontdekt had, dat dit veelvermogend geneesmiddel bij een' gezonden dezelfde kenteekenen of verschijnselen opwekt, als in de afgaande koortsen zich voordoen, vervolgde hij deze proefneming, en bepaalde den grondregel: *similia similibus curantur*, waarop zijne leer is opgetrokken. Deze leer ontvouwde hij in bovengemeld *Organon*, waarvan wij thans eene Nederduitsche vertaling voor ons hebben naar de laatste of derde uitgave. Hoofdzakelijk komt zij hierop neder: kies, om zacht, spoedig, onfeilbaar en duurzaam te genezen, in elk ziektegeval eene artsenij, welke uit zichzelve (d. i. in het gezonde ligchaam) eene gelijkvormige ongesteldheid kan te weeg brengen. Hiertoe wordt vereischt: kennis der ziekten, uit hare teekenen of *symptomata*; kennis der middelen, in staat gelijke teekenen voort te brengen; en eindelijk, kennis van de geschikte aanwending dier middelen.

Om de teekenen te weten, behoort de Arts ze naauwkeurig op het papier te stellen, en dat wel, zoo veel mogelijk, uit den mond des lijders zelven.

Het tweede hoofdvereischte, de kennis der middelen, vordert van hem kennis van derzelver eigenaardige werking op het gezonde ligchaam, waartoe hij den weg van proefneming moet inslaan.. Op dien weg is de stichter der leere zelf zijne volgelingen voorgegaan, met dat ge-

volg, zoo men zegt, dat hij er ziek van geworden en op eene niet homöopathische wijze genezen is (welk verhaal ons echter niet overtuigend gebleken is waar te zijn). Zijne jongeren zijn hem op dien weg gevolgd, met zulk eene gelukkige uitkomst, dat, gelijk hij zelf zich uitdrukt, dit gedeelte tot eene groote volkomenheid genaderd is, en, wanneer het die bereikt zal hebben, de Geneeskunde in zekerheid niet zal behoeven achter te staan bij de Mathesis.

Ten derde wordt eene geschikte aanwending vereischt, om gelukkig in de homöopathische kunst te slagen. Het vermogen van het middel, om gelijke verschijnselen voort te brengen aan die, welke de lijder vertoont, bepaalt de keus, en nu wordt het aldus gekozene in eene zeer geringe gifte toegediend, dewijl niet alleen het gestel gevoeliger is voor artsenijen dan voor andere invloeden, maar daarenboven die gevoeligheid nog verhoogd is door de aanwezige ziekte, en eene geringe *dosis* toereikt, om eene artsenijziekte, welke de andere in kracht overtreft, voort te brengen.

Dit leerstelsel, tot welks meer uitvoerige kennis wij den lezer tot dit boek, het hoofdwerk voor de Homöopathie, verwijzen, wordt door den uitvinder op de volgende wijze betoogd. Zoo wel de innerlijke natuur der ziekten, als de werkingswijze der geneesmiddelen, is voor ons verborgen; alwat wij daaromtrent kunnen weten, bepaalt zich tot het uiterlijk zinnelijke. Daarom houde men zich aan de verschijnselen der ziekten, zonder derzelver verborgene oorzaken te willen navorschen. En wat aangaat de geneesmiddelen, men heeft wel gepoogd, ze uit natuur- of scheikundige eigenschappen op te sporen; dan de geringe uitslag van zoodanige onderneming leert er het verkeerde van. De Geneesheeren van vroegere dagen hebben steeds óf empirisch geneesmiddelen gebruikt, óf den regel opgevolgd: *contraria contrariis curantur.* De eersten hebben de ziekte gewoonlijk verergerd, zoo zij niet toevallig homoöpathisch te werk gingen; de laatsten deden palliative kuren, die de ziekte slechts voor een' tijd

onderdrukken. Velen hebben buiten hun weten meermalen naar de Homöopathie genezen; sommigen hebben van dezelve eenig vermoeden gehad, zoo als de Chirurgijn STAHL en de beroemde HALLER, waarvan plaatsen in hunne schriften ten bewijze verstrekken. Zelfs de Natuur geneest alleen homöopathisch; maar, daar zij dit niet dan door weinige ziekten vermag, zijn door deze armoede aan hulpmiddelen hare pogingen uiterst afmattend en haar vermogen zeer beperkt. De Kunst moet hier dus hulp verschaffen, en bij den zoo rijken voorraad van geneesmiddelen ontbreekt het haar zelden aan ziektemakende magten, die door haar vermogen de vroeger bestaan hebbende ziekte kunnen overwinnen en uit hare plaats verdrijven. Zoodanige hulpmiddelen moeten, zoo veel zulks geschieden kan, naar ieder individueel geval berekend zijn. Want die algemeene ziekten, welke de Pathologie schept, bestaan niet. Daarom moeten bij elken lijder de ziekteverschijnselen zoo naauwkeurig opgeteekend worden, en naar aanleiding van dezelve eene afzonderlijke artsenij worden uitgekozen.

Daar deze leer zoo geheel tegen de gewone begrippen aandruischt, was het natuurlijk, dat zij overal, waar zij zich verbreidde, veel tegenkanting vond. Intusschen bevat zij enkele nuttige wenken, en, offchoon in haar geheel minder aannemelijk, kan zij in sommige gevallen aanprijzing verdienen. Het is met dezelve gelijk met alle stelsels gelegen: het zijn overdrevene waarheden, te algemeen toegepast.

Als HAHNEMANN het beginsel vaststelt: *similia similibus curantur*, dan ontbreekt het hem niet aan voorbeelden, om hetzelve te staven; maar als hij dat zelfde beginsel als algemeen geldend voordraagt, dan ziet hij zich gedrongen, de Natuur geweld aan te doen, om haar in zijn stelsel op te sluiten. Men leze met een onbevooroordeeld gemoed de inleiding, en men zal ons dit toestemmen. Zoo wordt de voorbehoedende kracht der koepok tegen de kinderziekte zeer schrander tot bewijs bijgebragt; maar wat zal men zeggen van alle die gedwon-

geene verklaringen der geneeskrachten, die men hier in menigte aantreft? De tabak geeft duizeling, misselijkheid, benaauwdheid, en geneest ze; de anijsolie verzacht de buikpijnen door purgatiën verwekt, want zij is vermogend kolijk te veroorzaken. De jalappe veroorzaakt eene groote onrustigheid en woelen in den slaap, en daaruit laat zich gemakkelijk begrijpen het nut, dat zij aan kleine kinderen toebrengt, welke met buikpijnen, rusteloosheid en aanhoudend schreeuwen gekweld zijn. Tot welk een misbruik en charlatannerie zoodanige leer vervoeren kan, zal elk deskundige en onbevooroordeelde lezer met ons gereedelijk beseffen. Wanneer HAHNEMANN alleen de zigtbare kenteekenen der ziekten wil opgemerkt hebben, en alle uitvorsching van den aard derzelven afkeurt, dan verbant hij uit de Geneeskunst alle wijsgeerig onderzoek, en geeft haar prijs aan het grofste *empirismus*. Wanneer hij eindelijk de giften der geneesmiddelen zoo klein maakt, dat ze geene noemenswaardige uitwerking op het gestel kunnen uitoefenen, dan neemt hij den Arts de geschikte wapenen uit de hand, en beveelt hem, den lijder aan zijn lot over te laten.

Het verdient opmerking, dat bijna terzelfder tijd, dat HAHNEMANN den triomf zijner leer vermeldt, BROUSSAIS zich de overwinning en heerschappij toeëigent. Wien moet men gelooven?

Wat de vertaling betreft, deze is, ver van los en ongedwongen, veeleer eene doorgaans woordelijke overzetting, waarin de aard onzer taal niet zelden is voorbijgezien. Veel, echter, moet op rekening van den min aangenamen schrijftrant des Autheurs gebragt worden, die daarenboven nog verkozen heeft, den stijl door noten zonder einde af te breken en de lectuur vermoeijend te maken. Zulk eene manier van schrijven met noten is een misbruik, zeker, vroeger dan van onzen tijd; maar het is thans echter niet minder algemeen dan in vorige dagen, en zelden zal men Schrijvers aantreffen, die zich daarvan geheel wisten vrij te houden. Men heeft thans redevoeringen, verhandelingen, verzen, en wat niet

al, met aanteekeningen. Welhaast zal men geen' brief kunnen schrijven zonder noten. Ondertusschen pleiten die lange noten en tusschenzinnen weinig voor den goeden stijl van den Schrijver, noch voor zijne bekwaamheid, om zijne gedachten, in eene behoorlijke orde, geregeld te schikken en voor te dragen.

Mogt de Vertaler, door een goed debiet aangemoedigd, besluiten, ook de overige schriften van HAHNEMANN in een Nederduitsch gewaad te steken, dan hopen wij, dat het minder naar Hoogduitsche snede wezen zal.

Tafereel van het Heel-Al, of bevattelijke en onderhoudende Beschouwing van het Uitspansel en van den Aardbol. Uit de beste bronnen en volgens de jongste ontdekkingen zamengesteld door J. G. SOMMER, *Hoogleeraar te Praag. Iste Deel: Het Wereldstelsel in het algemeen. Met Platen. Uit het Hoogduitsch vrij vertaald. Te Amsterdam, bij* Gebroeders Diederichs. 1829. *In gr. 8vo. XIV en* 543 *bl. f* 4-70.

Hetgeen van denzelfden Schrijver in onze taal reeds overgebragt is, zal, vertrouwen wij, de aandacht van het publiek zich ook met belangstelling op dit werk doen vestigen. Het bestaat in *eene beschouwing van den ganschen omvang der physieke wereld*, en dit eerste deel bevat dan *de beschrijving van het Wereldstelsel* in het algemeen, en die *der Aarde*, als een bijzonder hemelligchaam of bestanddeel van het *Zonnestelsel*. De lezer vindt dus hier, hetgeen men gewoonlijk *Astronomie* en *wiskundige Geographie* noemt. Zeer doelmatig begint de Schrijver met zich te plaatsen op het standpunt van den onkundigen, doch opmerkzamen waarnemer, „voor wiens „bloote oog zich de Aarde vertoont als eene ronde on„bewegelijke schijf en de Hemel daar boven als een blaauw „gewelf, dat door de zon bij dag doorloopen, en des „nachts door ontallijke glinsterende lichten versierd wordt."

Hij geeft de verschillende gevoelens op der Ouden, omtrent *de inrigting van het Wereldstelsel en de gedaante der Aarde*, en komt zoo tot *de meer naauwkeurige voorstellingen van lateren tijd*; stelt de Aarde voor in derzelver gedaante en wiskundige verdeeling, *Polen*, *Evenaar*, *Parallelkringen*, *Keerkringen*, *Poolkringen* enz. Vervolgens wordt er gehandeld over de beweging der Aarde en de stelsels van PTOLEMEUS, van COPERNICUS en van TYCHO-BRAHÉ; waarbij het ons echter verwondert, dat van den met regt beroemden GALILAEI geen gewag wordt gemaakt. Daarna wordt ons Zonnestelsel in het algemeen nader beschouwd, en gehandeld over de toepassing van deszelfs veranderingen tot berekening van den *Kalender*, en over de *Eclipsen*. De hemelsche ligchamen, de Zon, Maan en Planeten worden, wat betreft derzelver waargenomene eigenschappen, gedaante en beweging, beschouwd. Ook over de Kometen wordt breedvoerig gehandeld, en eindelijk nog eene beschrijving gegeven der vaste Sterren, gehandeld over derzelver verdeeling in sterrenbeelden, over de dubbele, drie- en meervoudige gesternten, den Melkweg en de Nevelvlekken, en de geheele beschouwing besloten met een overzigt van al het behandelde. Wegens de uitgebreidheid der opgave van den Inhoud, welke in het werk zelf vijf bladzijden beslaat, hebben wij slechts hoofdzakelijk opgegeven, hetgeen hier in 55 Afdeelingen behandeld wordt. Over het algemeen vonden wij de zaken op zulk eene wijze bewerkt, als meest geschikt is, om het doel te bereiken, hetwelk de Schrijver zich heeft voorgesteld, en verwonderden ons inderdaad over het onderhoudende der voorstelling, over het oordeelkundige der keuze van die deelen der sterrekunde, welke voor eene populaire beschrijving geschikt zijn. Eenigzins bevreemdde het ons echter, dat wij onder de afdeelingen er geene vonden, welke *de grootheid der wereld* ten onderwerp heeft; daar toch deze tot die deelen der wetenschap behoort, op welke vooral toepasselijk is, hetgeen de Schrijver zegt van het voorwerp van zijn Tafereel, dat het op

zich zelve zoo verheven is, dat het geene versierde taal behoeft, om bewondering en onuitsprekelijke verbazing te weeg te brengen. Er wordt wel in de 50ste Afdeeling gehandeld over *de afstanden en grootte der vaste sterren*; maar deze behandeling had, als populaire wereldbeschrijving, zeer verrijkt en versraaid kunnen worden door hetgeen, behalve in de door den Schrijver genoemde bronnen, gevonden wordt o. a. bij VILLAUME, *Philotheïe, oder die ersten Lehren der Religion*, 1 Theil, 6, 7 *und 8stes Gespräch, die Welt im groszen.* Daar de Vertaler zich niet slaafs aan het oorspronkelijke gehouden, maar vrij vertaald heeft, had hij gebruik kunnen maken van de meesterlijke behandeling van dit onderwerp door onzen BROENBOGEN, in de 57ste paragraaph van zijne *Christelijke Godgeleerdheid, naar de behoefte van dezen tijd.* Wij maken deze aanmerking meer, om te toonen, dat wij het werk met opmerkzaamheid gelezen hebben; dan om den lof terug te nemen, dien wij reeds aan hetzelve gegeven hebben. Zeer onderhoudend is inzonderheid hetgeen wij hier vinden over de Maan, vooral de 19de Afdeeling: *Gissingen over het bestaan van redelijke bewoners der Maan, enz.* De ontdekkingen van den Hoogleeraar GRUITHUIZEN te *Munchen* bragten ons in verbazing. Deze geleerde toch heeft in de Maan „regelmatig aangelegde wegen” ontdekt, „die alleen door „verstandige bewoners kunnen voortgebragt zijn.” Ja zelfs op den 12 Julij en den 23 Octob. 1822 heeft hij in de Maan *eene stad* ontdekt, welker afbeelding ons hier dan ook op plaat IX, afbeelding 53, medegedeeld wordt. GRUITHUIZEN meent, dat de regelmatige aanleg van deze stad ontstaan is door de noodzakelijkheid van een strikt toezigt van policie. Aan de oostzijde ligt de *oude stad*. De vijf westelijke muren maken de *nieuwe stad* uit. Aan de noordoostzijde ligt *een tempel*, aan den dienst der sterren gewijd. Aan de zuidzijde, die door den ringmuur der stad ingesloten is, ligt een *lusthof* of *tuin*, ongeveer gelijk de Amsterdamsche Plantaadje of het Brusselsche Park, doch grooter. SOMMER vreest nu wel, dat bij dezen waarnemer „zijne verbeeldingskracht en zijne zucht

„ tot ontdekkingen zijn geneigd begaafdheid kan hebben.” Dit is zeer wel mogelijk; want GRUITHUIZEN bemerkte, „ toen hij de eerſtemaal dit gansche bouwwerk „ beſchouwde, allerlei gedaanten, die van boven de ge„ daante van *koepels* hadden, doch kort daarna niet meer „ gezien werden. Het waren denkelijk rookwolken ge„ weest.” Met zijne ſtad in de *Maan* kan het ook nog wel eens zoo gaan. Evenwel, wij vermaakten ons toch met de lezing.

Se non è vero, almeno è ben trovato.

Maar wij willen het werk niet belagchelijk maken. SOMMER geeft deze waarneming, die waarlijk in *Duitschland* nog al veel geloof vindt, voor hetgeen zij is, denkelijk tot eene vermakelijke afwisſeling van zijne doorgaans hoogernſtige behandeling eens hoogernſtigen onderwerps.

Wat nu het doel van het gansche werk betreft, om eene populaire beſchrijving te geven van het Heel-Al, zoo behoort het tegenwoordig gewis tot eene beſchaafde opvoeding, dat men van de toegepaste wiskundige wetenſchappen die algemeene begrippen bekome, welke van dagelijksche toepasſing zijn, en vooral den letterkundige, den dichter en oudheidkundige hoogst nuttig kunnen zijn. Het oogmerk van den Schrijver draagt daarom in allen deele onze goedkeuring weg; en wij gelooven, dat door dit werk in eene behoefte voor den beſchaafden lezer wordt voorzien. Wij onttrekken door deze uitſpraak niets van den aan onze vaderlandſche geleerden verſchuldigden lof. Maar het veelomvattende van het plan van dit werk, de gebruikmaking van de nieuwſte ontdekkingen, en het onderhoudende der voorſtelling maken hetzelve eenig in deszelfs ſoort. Het kan dienen, om, behoudens de meer grondige beoefening van eenig bijzonder deel der hier behandelde wetenſchap, als lievelingsſtudie van den genen, die daartoe talent en gelegenheid heeft, van het geheel dat algemeen en helder overzigt te verkrijgen, hetwelk voor ieder en in iederen ſtand tot genoegen en ſieraad kan verſtrekken. De eigenlijk gezegde ſterre-

kundige, die bij eigene waarneming de gedurige achtgeving voegt op de vorderingen en ontdekkingen van anderen, moge in dit werk niets nieuws vinden, ja hetzelve oppervlakkig noemen; dit neemt niet weg, dat, wanneer wij het doel van den Schrijver voor oogen houden, om een werk te leveren, hetwelk, zonder streng wetenschappelijke studiën te vereischen, verstaanbaar zou zijn voor elken beschaafden mensch, wij het als een model kunnen aanbevelen tot zulk eene behandeling, als geschikt is, om nuttige kundigheden aangaande deze wetenschap te verspreiden bij de zoodanigen, die van dezelve hunne hoofdstudie niet kunnen maken. Over het geheel durven wij den Nederlandschen lezer uit de lezing van dit werk nut en genoegen beloven.

Wat is te denken en te verwachten van eene geheele vrijstelling tot het openen van bijzondere scholen ten platten lande en in steden door ranghebbenden? (Met het motto: *Experientia optima Magistra.*) *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1829. *In gr. 8vo.* 40 *Bl. f* :- 30.

Uit de dagbladen wist men reeds eenigen tijd, dat er door den Minister van Binnenlandsche Zaken, bij rondgaanden brief aan alle Provinciale Commissiën van Onderwijs, de vraag was voorgesteld: „Of het voegzaam kan zijn, „en strookende met het belang van een goed en wel„geregeld onderwijs, toe te staan, dat personen, die „eenen rang of eene akte van algemeene toelating heb„ben verkregen, zich, naar hunne eigene verkiezing, „in eene gemeente of in een oord, hetzij stad of dorp, „als bijzondere onderwijzers mogen nederzetten; dan „wel, of het getal der onderwijzers naar den aard der „plaatselijke omstandigheden, en in evenredigheid met „de behoeften der bevolking, behoort bepaald te wor„den?" Op deze vraag *moet* dit boekje antwoord ge-

ven. *Hoedanig* dit antwoord is, ſtaat ons nu te beoordeelen.

De Schrijver ſchijnt aan zijn antwoord nog al eenig gewigt te hechten. Het is wel zoo, dat hij aan het ſlot (bl. 40) dit antwoord noemt *vlugtig ter neder geſchreven.* Dit zou men ook, zonder dat de man het zegt, wel gemerkt hebben. Doch waartoe had hij dan die haast? De pen ſchijnt vlugger gegaan te zijn, dan de gedachten in 's mans hoofd. Deze zijn, ten minſte naar dit geſchrijf te oordeelen, meer vlugtig, dan vlug. Ieder ziet, dat onze man de vraag geheel anders voorſtelt, dan de Minister GOBBELSCHROY gedaan had. In den rondgaanden brief wordt van *ſcholen* geen enkel woord gerept. Die vraag behelst meer, dan in dit boeksken wordt opgegeven. Het in ons oordeel gewigtigſte heeft de Schrijver overgeſlagen, zoo als ſtraks blijken zal. Doch de man had haast. Waarom die haast? herhalen wij. Hij meende niet ſpoedig genoeg die vraag te kunnen beantwoorden, indien hij zijn kostelijk antwoord aan den *Paedagoog* gezonden had. „ Want (let wel, Lezer!) „ immers hebben de Commisſiën van Onderwijs en ook „ de Provinciale Staten in deze maand Julij hunne zit„ tingen, waarin zij, bij de Circulaire, worden ver„ zocht zich met het vraagpunt bezig te houden." Dus wil onze man voorlichten. Ongelukkig, dat bij al den ſpoed, dien hij gemaakt heeft, dit fraaije ſtuk tamelijk laat, zoo niet *te* laat is gekomen. Daaraan hebben Heeren Schoolopzieners veel verloren. *Scilicet!* Dat blijkt niet alleen uit de veranderde vraag, maar uit het antwoord, bij hetwelk zijne alzoo voorgeſtelde *geheele vrijheid tot het oprigten van ſcholen* meestal verward wordt met *geheele vrijheid van onderwijs*, zonder toezigt. *Die wèl onderſcheidt, leert wèl*, zegt onze man, volgens ſpreekwoord, bl. 14. Hierin geven wij hem gelijk. Hij moet, al zou dan ook hierdoor zijn geheele ſtukje misdruk worden, eveneens ons bijvallen, als wij zeggen: *Wie eene gedane vraag niet goed vat, zal in het beantwoorden derzelve niet goed ſlagen.* Ook hij zal dit wel geloo-

ven, al doen wij geene moeite, om dit uit zijn boekje te bewijzen. Als antwoord op 's Ministers vraag, is dit stuk niets waardig. Op de bijzondere stellingheden, die hier nog voorkomen, valt veel aan te merken. Doch het door ons aangemerkte deelen wij niet mede. Waar de geheele hoofdzaak mislukt is, zou het daar wel wonder zijn, dat ook de meeste bijzonderheden even ongelukkig uitvallen?

Onze man had moeten bedenken, dat aan hem die vraag niet werd voorgesteld, maar aan hen, die met het plaatselijke geheel bekend zijn. Wij beschouwen het als wijsheid in den Heer GOBBELSCHROY, dat hij alle Provinciale Commissiën van Onderwijs heeft willen raadplegen. Op geene andere wijze kon hij met het plaatselijke geheel het Rijk door beter bekend worden. De inval van den *Paedagoog*, om alles op te nemen, wat voor of tegen het bedoelde in die vraag kon worden aangevoerd, moge niet ongelukkig zijn, (want wie leest het voor en tegen niet gaarne van hetgeen door de Heeren *Petitionarissen en Comp.* algemeen ter sprake is gebragt, al komt dit alles dan *post Festum*?) als inlichting voor den Minister kon de *Paedagoog* weinig uitregten. Want al wierd hij geraadpleegd, door bevoegden was GOBBELSCHROY reeds voldoende ingelicht, vóórdat de *Paedagoog* al dat geschrijf kon opnemen. Dit laatste zag onze man ook in; daarom zond hij zijne aanmerkingen spoediger ter markt, die dan ook, als aan het monster niet voldoende, te spoediger gekat worden. Opdat ten overvloede blijke, dat onze man te weinig in de vraag gevonden heeft, zullen wij onze gedachten omtrent 's Ministers vraag mededeelen. Van scholen wordt niet gesproken, veel min van derzelver getal, maar meer algemeen van bijzondere onderwijzers, om het even of zij scholen openen, dan of zij als *Huisonderwijzers*, zonder school, onderwijs aan de huizen rondventen. De Schoolhouders zijn wel het minst gevaarlijk. De groote kosten schrikken af; en waar de Schoolmeester zijn' pligt verveelt, (ik spreek van het platte land) daar zal alleen een tot

aan de oprigting eener afzonderlijke school denken. De vergunning, om eene school op te rigten, houdt den Schoolmeester bij zijnen pligt; want ook daar maakt weelde vadzig, en vernedert *ambitie*, welke schitteren wil, de hoofdzaak tot bijwerk. *Dictum sapienti*, die wel gelegenheid heeft dit somtijds op te merken. Vergunning, dus geene eigene verkiezing, — vergunning, mits zoo bepaald, dat geene bijzondere veete zich persoonlijk kan doen gelden, is dus eer voordeelig, dan schadelijk. Wat vergund wordt, is niet aanstonds aangenomen, indien het aannemen van die vergunning maar niet te gemakkelijk wordt gemaakt. Wij beroepen ons op de ondervinding. De Heelmeesters ten platten lande vreezen weinig, bij het vervullen van hunnen pligt, voor de vestiging van een' anderen. En hier is, bij mindere kosten, de vrijheid geheel onbeperkt. Doch schadelijk is het vestigen van bijzondere Onderwijzers zonder school, naar eigene verkiezing, in elke landelijke gemeente. Behalve dat de dienaren van *Pater* ROOTHAAN, dien wij *inter nos* wel beter hebben gekend, hierbij overal de handen ruim krijgen, knakt zulk eene vergunning de inkomsten van den gevestigden Onderwijzer, maakt voor de aldus afzonderlijk onderwezenen de vruchten van het klassikale onderwijs onmogelijk, berooft hen van den gezamelijken naijver, zoo nuttig voor kinderen, en stelt het onderwijs, dat kinderen aldus ontvangen, buiten het noodige toezigt. Indien dit schade is, waar men nog eenig vertrouwen koesteren mag, wat zal het zijn, indien dit onderwijs tegen Vorst, Vaderland en Godsdienst gerigt is?

Wij verkeeren in het geloof, dat de Schoolmeester om de jeugd is, en niet de jeugd om den Schoolmeester. Er moeten dus niet meer Schoolmeesters zijn, dan de behoeften der jeugd vorderen. Ranghebbenden bezitten akte van bevoegdheid om te staan naar eene school van hunnen rang. Doch die akte als patent gebruikende, om onderwijs rond te venten, misbruiken zij hunne vergunning, en moesten met intrekking van hunne akte gestraft

worden. Het spreekt van zelve, dat wij, zonder gevolg voor hetgeen in sommige steden met Huisonderwijzers nu het geval is, alleen op toekomstige wettelijke bepalingen te dezen opzigte het oog hebben. Maar welk geschreeuw zullen die vele ranghebbenden aanheffen, die dan nog geene scholen hebben verkregen! Denkt iemand, dat dit onregtvaardig is, wel nu, hoe vele *Notarissen* hebben hun examen afgelegd, en hoe weinigen van hen verkrijgen, na lang wachten en vele verzoekschriften, eene standplaats! Zijn dezen niet even bevoegd, als de ranghebbende Schoolmeesters, werkzaam te zijn, vóórdat zij zijn geplaatst? Wie klaagt hier over onregt, omdat de wet zulks verbiedt? Wat geeft aan ranghebbende Schoolmeesters dan regt, indien de wet hun tegen is? De Schoolmeester is om de jeugd. Waar 's mans werkzaamheid niet gevorderd wordt, moet hij alleen gebruik maken van zijne akte, zoo verre die reikt. Het getal ranghebbenden zal dan van zelve wel verminderen, zonder nadeel, evenwel voor het onderwijs, indien men, bij het verleenen van die rangen, wel niet karig, maar toch ook eenigzins keurig is. Iets wachten wij van de algemeene invoering der schoolfondsen. Dan zal aan de zich nederzettende ranghebbers weinige gelegenheid worden verschaft, hun onderwijs aan den man te helpen. Wie zou toch ten tweedenmale duurder willen betalen, hetgeen hij door het schoolfonds veel goedkooper verkrijgen kan? Het platte land heeft dus ook hiervoor minder te vreezen. Daarom kunnen ook die Huisonderwijzers daar gemakkelijker, door de wet, geweerd worden. En in de steden?... Wij zien niet in, waarom de Schoolmeesters, behoorlijk in rangen verdeeld, ook daar niet naar de behoeften der bevolking kunnen worden aangesteld, met bepaling van hun getal, en van den prijs, voor welken men de kinderen ter schole kan zenden, al ontvangen zij uit de plaatselijke kas, geene bezoldiging. Heeft niet iets dergelijks met de *Notarissen* plaats? Waarom kan dan de wet dit ook niet op de Schoolmeesters in de steden toepassen? Ook, zonder *Tusschenscholen*, of hoe men ook

nog naderhand dergelijke tusschendingen noemen wil, kan dit alles geschieden, mits de wet hierin voorzie.

Daar het openbaar Onderwijs aan de orde van den dag is, en men daarover hier en daar veel praat, kan het ons niet ten kwade worden geduid, dat wij ook eens medepraten. Wien dit niet gevalt, moge voor eenige oogenblikken zich doof houden. Wij nemen niemand dit kwalijk, en zullen onze gedachten gaarne terugnemen, indien een ander ons tot betere brengt.

Over het Bestuur van het Onderwijs, in betrekking tot eene aanstaande Wetgeving. Te Zutphen, bij W. C. Wansleven. 1829. *In gr. 8vo. 42 Bl. f* :-60.

Bij de opening van de zittingen der Staten-generaal voor dit jaar heeft onze geëerbiedigde Koning den 19 October j. l. hoop gegeven, dat op eene grondwettige wijze eene wet op het openbaar Onderwijs zou worden voorgedragen aan de Edelmogenden, *ten einde met gemeen overleg meerdere vastheid te geven aan de milde beginselen, naar welke, met opzigt tot dat gewigtig onderwerp, moet gehandeld worden.* In de beraadslagingen over die wet zullen wij wel den naklank nog hooren der menigvuldige *petitiën*; maar te gelijk zal ook blijken, wie over dit onderwerp slechts wil schreeuwen, en wie de zoo noodige vastheid aan dit openbaar Onderwijs verlangt bij te zetten.

In al de *petitiën*, en verdere stukken over dit belangrijk onderwerp, in en buiten de vergadering der *Staten-generaal* gegeven, heeft men dit Onderwijs meer op zich zelf beschouwd, dan wel in verband met Art. 226 der *Grondwet voor het Koningrijk der Nederlanden.* Wij zullen dit Artikel hier woordelijk afschrijven, omdat wij, bij de beoordeeling van het onderhavige stukje, op hetzelve vooral zullen dienen te letten. „ Het openbaar Onderwijs is een aanhoudend „ voorwerp van de zorg der Regering. De Koning doet van „ den staat der hooge, middelbare en lage Scholen, jaarlijks, „ aan de Staten-generaal een uitvoerig verslag geven."

De ongenoemde Schrijver van dit vlugschrift keurt, bl. 1—9, af de wankelende maatregelen van Koning en Minister nopens het openbaar Onderwijs. Doch deze man vergeet, dat Art. 226 der Grondwet in het geheel niet bepaalt, waarnaar

zich de zorg der Regering omtrent het Onderwijs schikken moet. De Schoolwet van 1806 en de *voorloopige Instructie* van 1821 voor het Zuidelijk gedeelte des Rijks zijn van geene grondwettige verpligting voor hen, die met de *Grondwet* ſchermen, om *geene* wet na te komen. Bijaldien Art. 226 der Grondwet de Schoolwet van 1806 tot grondſlag had aangenomen; op welken de zorg der Regering voor het Onderwijs was gebouwd; zou bij de aanneming dier Wet door Notabelen alles een grondwettig aanzien hebben verkregen. De wetten voor het Noordelijk gedeelte des Rijks, vóór de vereeniging in kracht, hebben voor het Zuidelijk gedeelte geen verbindend gezag. Het *Concordaat* brengt hier ook zwarigheden te weeg. Alles, wat Koning en Minister hebben verrigt, dient, om, op eene grondwettige wijze, datgene tot vastheid te brengen, wat om verſchillende redenen nu op loſſe ſchroeven ſtond. Alles moet nu zeker worden, en het volk, door de Afgevaardigden ter Staten-generaal vertegenwoordigd, heeft nu ook ſtem. Wij gelooven, dat, zelfs zonder de veel al oneerbiedige verzoeken der Heeren *Petitionarissen en Comp.*, eene organieke wet op het openbaar Onderwijs van eenen Koning te wachten was geweest, die onze Koning niet zijn wilde *zonder Grondwet.*

Het overige van dit boekje is beſtemd ter beoordeeling van *De la direction exclusive de l'instruction publique dans les Pays-bas, considerée comme une des prérogatives de la couronne.* Dit werkje, onlangs in 's *Gravenhage* en te *Amſterdam* uitgekomen, kennen wij niet. Want wie neemt de moeite, en doet de kosten, om alle herſen-? — nu ja, herſenvruchten te koopen en te lezen, over het openbaar Onderwijs uitgekraamd? Op den titel af blijkt reeds de apostolieke of liever vleijers-afkomst van dit nietig ſtukje. De minſte *voorregten* in het beſtuur des lands kent Nederland, zelfs de Koning niet aan de kroon toe zonder Grondwet. Wat onze man nu tegen dit geſchrift, bl. 10—26, gepast en ongepast gezegd heeft, zal niemand van ons met regt vergen, mede te deelen of te beoordeelen.

Van bl. 29 deelt nu onze Schrijver zijne denkbeelden mede over dit aangelegen onderwerp. „ Ik zal eerst (bl. 29) de „ gronden, op welke de regering uit haren aard, en van we„ ge het regt, door haar aan de leden van den ſtaat ver„ ſchuldigd, gehouden is, om voor het onderwijs werkzaam „ te zijn, kortelijk onder één overzigt brengen. Uit die gron-

„ den zal ik vervolgens de ſtrekking, deelen en grenzen de- „ zer werkzaamheid ſchetsgewijs afleiden." Dit alles geſchiedt dan door onzen man op zijne wijze. Minder neemt hij in acht, wat de Grondwet reeds voorſchrijft, dan hetgeen hem als zoodanig geſchikt en gepast voorkomt. Wij willen in geene bijzonderheden treden; maar het eigenlijk vraagpunt blijft onaangeroerd, en de Grondwet wordt grootendeels of liever geheel voorbijgezien. Dit is wat wij hoofdzakelijk ook op dit ſtukje hebben te zeggen. Hooger, middelbaar en lager Onderwijs wordt, door den geest van Art. 226 der Grondwet, aan de zorg der Regering onderworpen. Hiervan wil onze man veel afknibbelen. Of beperkt hij niet te veel de grenzen, binnen welke zich de Staatsmagt in haar op- of toezigt over het Onderwijs moet opſluiten? Hij geeft, als maatregelen door de Staatsmagt te nemen, op: 1°. *de Examens.* Moeten deze den Schoolopzieners al of niet ontnomen worden? Dit zegt hij niet. 2°. „ *Autoriſatie* voor alle inſtelling „ van het onderwijs door leden van den ſtaat te ſtichten moet „ van de regering worden gevraagd, met openlegging van de „ bepaalde takken van onderwijs, die men bedoelt, en van „ het geheele plan des geſtichts." Hierbij kunnen de *Jeſuiten* wel varen, indien hun *ad majorem gloriam Dei* hen ontſlaan kan van het gevaar, om achterhaald te worden op de wijze, *hoe* zij die takken van onderwijs behandelen en hun medegedeeld plan volgen. 3°. *Toezigt.* Hoe verre nu dit toezigt reikt, wordt niet bepaald. Het moet ten naastenbij, zoo als ons blijkt, een toezigt zijn, als plaats heeft met de nieuw. vervaardigde *Stoommachines.* Hier had men, als voor de hoofdzaak, meerder licht gewacht, dan gegeven wordt. Ons bevalt niet die misſelijke benaming *Staatsmagt. De Grondwet* ſpreekt van de *Regering*; dat is: *de Koning, met gemeen overleg der Staten-generaal.* Wat de Koning, als zoodanig, verrigten moet bij het onderwijs, meldt dan ook het 226 Art. afzonderlijk. Zulk eene Regering doet voor geene despotieke maatregelen vreezen. Helder denkt onze man niet. Als bewijs kan de titel van zijn boekje reeds dienen. *Transeat!*

Wij zien de voor te dragen wet met vele belangſtelling te gemoet, en wenſchen den leden der Staten-generaal de noodige wijsheid en bezadigdheid toe, om, in hunne beraadſlagingen over die wet, geene partij, maar alleen het gemeenſchappelijk vaderland te dienen. Zoo zullen de ſchreeuwers

tot zwijgen gebragt, en de stillen in den lande, meest overal de beste burgers en onderdanen, gerustgesteld worden. Dat geve God!

Gedachten van Jan de Schreeuwer over het Hooger Onderwijs. (Eene kleine bijdrage en weêrklank tot en op het veelvuldig geschrijf over dat onderwerp in de nieuwspapieren van onzen tegenwoordigen tijd.)

Aliquando cum risu quodam contraria dicuntur iis, quae intelligi volunt.

QUINCTILIANUS.

Te Groningen, bij J. Oomkens. 1828. *In gr. 8vo.* IV *en* 42 *bl. f* : - 50.

Hetgeen thans aan de orde van den dag is, veelvuldig gesprek en geschreeuw over het openbaar Onderwijs, heeft nog door de Aanspraak des Konings in belangstelling gewonnen. „Terwijl dan" (Voorberigt, bl. III.) „de geheele wereld, geroepen of ongeroepen, tegenwoordig hare wijsheid „over het hooger Onderwijs uitkraamt, schoon het intusschen „misschien" (*misschien?* .... zeer zeker) „het verstandigst „ware, het goedvinden van zijne Majesteit den Koning en „van Hoogst-Deszelfs raadslieden bedaard af te wachten, „kan het ook aan JAN DE SCHREEUWER, een Heer uit „eene zeer bekende familie, niet euvel geduid worden, dat „hij een woordje mede praat." *Hanc veniam damus.* Het verlof geeft men dien Heer te gemakkelijker, hoe minder hij in het openbaar schreeuwt. Hierdoor zijn wij dan in staat gesteld, om te hooren de gedachten? (ja gedachten, hardop gedacht) van vele Schreeuwers. Het doet niets ter zaak, of SCHREEUWER hier *cognomen* of *agnomen* is. Ook zulken, die buitendien lange namen hebben, bezitten met onzen JAN groote gelijkheid, ook daarin, dat SCHREEUWER, vooral ten opzigte van hooger Onderwijs, *nomen et omen* is. JAN dan, die de adviezen van FURIOSUS HEETHOOFD zoo min verdragen kan, als de bezadigde tegenspraak van MODERATUS, is wijs genoeg, om zich zelfs niet op de *Societeit*, dat anders geliefde worstelperk van alle hardop denkende

hervormers, te laten hooren, maar in zijne eenzaamheid (wie alleen is, heeft altijd gelijk, zegt het spreekwoord) zijne stem uit te brengen, zoodat hij zich heesch praat en naar adem hijgt. De man zegt het zelf, bl. 41. Bl. 13 zegt hij: „Thans echter, beminde Lezer!" — Waarom niet *Hoorder*? Want de Schreeuwers praten altijd zoo hard, dat de geheele buurt er van gewaagt. Doch waarom zou hij dit ook zelf te kennen geven? Wat al de Schreeuwers niet zijn, is onze JAN, gul en opregt, bij al zijn geschreeuw. — „nu ik alleen op mijne kamer zit, en geen gevaar loop, „dat eenig oud, bezadigd Heer mij tegen zal spreken, wil „ik mijne gedachten" — Daarvoor houdt iedere Schreeuwer toch altijd zijne blaaskakerij. — „ten aanzien van eenige „hoofdpunten, die ik in de Akademiën en het hooger On„derwijs veranderd wenschte, u mededeelen, vertrouwende, „dat gij mijne wijsheid en scherpzinnigheid in dezen niet „genoeg zult kunnen bewonderen."

Het *groot- en klein-Schreeuwers-gild*, dat nu meer dan ooit in bloei is, en weinig voor afschaffing vreest, telt vele leden. Kent men men van dat gild slechts één lid, dan weet men ook, van wat veren al die vogels zijn. Aan onzen JAN, die, naar het oordeel dier Gildebroeders, zekerlijk wat al te gul is, hebben wij het te danken, dat wij nu weten, dat bij deze lieden af dat geschreeuw weinig hoop op wol geeft. Wij hebben geen lust, al dat geschreeuw aan te hooren. Hooren, en misschien ook zien, zou daarbij ons vergaan. Alleen het slot deelen wij mede, omdat onze JAN, wegens heeschheid, eenige toontjes lager schreeuwt, en daardoor onze gehoorvliezen minder bestormt. Na zijne gegronde vrees te kennen gegeven te hebben wegens het gelukken zijner hervormingsplannen, gaat hij (bl. 41, 42) dus voort: „Hetgeen echter heden niet gelukken wil, gelukt wel „eens morgen. Kortom, en mijn persoon en mijne neven, „bloedverwanten of vrienden, KLAAS BEMOEIAL, PIE„TER VOORBARIG, KORNELIS VERANDERZIEK, „JASPER PENNINGVRIEND, NEBUCADNEZAR VER„WAAND, LOUWTJE DE VITTER, AREND NIJDIG, JO„RIS BEKROMPEN, GERRIT DOM, DAVID SCHREEUW„LEELIJK (eene vervaarlijke stem!) zullen zoo lang tieren „en rumoeren, tot dat onze haan koning kraait. Wij zullen „gedachtig zijn aan het Latijnsche spreukje, dat ik mij uit „mijn schooltijd nog herinner:

„*Gutta cavat lapidem, non vi, sed saepe cadendo*;
„welks tweeden regel een neefje van mij aldus heeft veranderd;
„*Sic nos vincemus, non vi, sed saepe loquendo*;
„zijnde, ten dienste van hen, die geen Latijn verstaan, zoo goed mogelijk, door datzelfde *Oomzeggertje* aldus in het Neêrduitsch overgezet:
„*Slechts langzaam, niet in eens, holt druppelend water steenen,*
„*Zoo zal herhaald gesnap de zege ons slechts verleenen.*"

Men ziet uit dit slot van JAN, dat dezelfde Gildebroeders, bij hunnen confrater bekend, wel verschillende namen dragen, maar dat bij hen allen, *nomen* ook *omen* is.

De geestige Schrijver van dit stukje heeft wèl gedaan, dat hij zijnen held heeft laten uitpraten. Dat gebeurt weinig in gemeenzaam gesprek. De longen dier Schreeuwers verbieden dit wel, al hebben de hoorders, bij eene ruime mate van geduld, ook gehoorvliezen, welke dit geschreeuw kunnen uithouden. Nu JAN heeft uitgepraat, ziet men, dat het hardste geschreeuw dáár plaats heeft, waar kennis en de deugdelijkheid der zaak het minste gehalte hebben. Men laat het aan JAN, en aan de overigen, die zich uit dat gild hebben laten zien, hooren, dat de gedachten, of hetgeen Schreeuwers daarvoor uitventen, meer een voortbrengsel zijn der longen, dan der hersenen.

Ten nutte van zwaarmoedigen, die zich door dit geestige stukje niet volkomen laten geruststellen, herinneren wij, dat onze Regering niet *hardhoorende* is, zoodat het grootste geschreeuw bij haar alleen of bij voorkeur ingang vindt. Zij luistert, en luistert bij voorkeur scherp, naar de zachte en meer bescheidene taal van op dit punt beter onderrigten. En de Schreeuwers — om het even, of zij al dan niet somtijds wat lager toonen aanslaan, en dan ook meer aandacht vinden en verdienen — brengen ook bij onze Regering het spreekwoord te binnen: *veel geschreeuw, weinig wol.*

Levensberigten van ARJEN ROELOFS ROELOFS, *in leven Broeder der Orde van den Nederlandschen Leeuw en Landbouwer te Hijum, door* W. VAN PEYMA, *Lid van den Raad der Grietenije en Landbouwer te Ternaard. Te Franeker, bij* G. Ijpma. 1829. *In gr.* 8*vo. VIII en* 159 *bl. f* 1-80.

Bij alle gelijkheid in de hoofdtrekken is er tevens wonder-

bare verſcheidenheid van aanleg onder de menſchen. Met de beste hulpmiddelen maken eenigen bezwaarlijk vorderingen in kunst of wetenſchap; anderen daarentegen, van onderwijs verſtoken of ſlechts weinig geholpen, vormen zich zelve, en openbaren een vermogen, dat verbaast. Zoodanig een buitengewoon vernuft was ARJEN ROELOFS, in den boerenſtand geboren en opgevoed, maar door eigene oefening kunſtenaar en geleerde, en in onderſcheidene vakken ongemeen bekwaam geworden. Niet alleen ARJEN ROELOFS, maar ook deszelfs broeders, PIETER en ALBERT, toonden van jongs af en geheel hun leven door eene ſterke zucht voor wetenſchap. Omſtreeks het midden der vorige eeuw geboren, hadden zij op de gewone ſchool van een klein dorpje in *Friesland* onderwijs ontvangen, zoo als het werd gegeven in die dagen. De omſtandigheden hunner ouders waren van dien aard, dat zij, reeds in zeer jonge jaren, van den vroegen morgen tot den laten avond, hunnen vader in het waarnemen der boerderij moesten helpen. Zoodanige werkzaamheden ſchijnen niet bijzonder geſchikt te zijn, om ontwikkeling der edeler geestvermogens te bevorderen, wanneer namelijk het vroeger onderwijs den lust tot oefening niet reeds heeft opgewakkerd. Dat men heden ten dage bij eenigen der landlieden, met name ook bij eigenlijk gezegde *boeren*, in *Friesland* en *Groningerland*, vooral, eene ruimere mate van kundigheden aantreft, is derhalve minder te verwonderen. De gebroeders ROELOFS hadden langen tijd geene andere hulpmiddelen, dan eenige boeken, kaarten en eigenhandige geſchriften, door eenen grootvader hun nagelaten, en op ſterrekunde betrekking hebbende. Die geringe nalatenſchap ſchijnt bij hen het eerst den lust tot onderzoek opgewekt te hebben. Na den dood hunnes vaders, in 1790 overleden, zagen de drie broeders hunne werkzaamheden nog vermeerderd, daar zij van dien tijd af de verzorging der boerderij geheel op zich moesten nemen. Dit deed hen echter niet vertragen in hunne wetenſchappelijke navorſchingen. Liever wilden zij dag en nacht werken. Onder den handen-arbeid hielden zij hunnen geest dikwerf bezig met reken- of meetkundige voorſtellen, en meermalen offerden zij een goed gedeelte van de nachtrust op, om ſterre- of natuurkundige waarnemingen te doen, of eenig kunstſtuk te bewerken. Aan uitſpanningen of vermaken buitenshuis dachten zij weinig. *Alleen de* Leeuwarder *kermis*, gelijk de Levensbeſchrijver zegt, *werd jaar-*

lijks trouw door hen bezocht, *doch voornamelijk met oogmerk*, *om aldaar iets merkwaardigs te zien — ook om hunne kunstvoortbrengsels*, *als verrekijkers*, *mikroskopen*, *enz. met gelijksoortige van andere kunstenaars te vergelijken*, *en zich de nieuwe uitvindingen ten nutte te maken.* Offchoon nu alle drie broeders uitmunteden, ARJEN, die ook de langstlevende was, heeft echter de grootste vorderingen gemaakt. Hij vooral bragt het zijne toe ter vorming van andere liefhebbers en kunstenaars, als RIENKS, HOMMEMA, EEKHOFF, enz. Doch, hetgene meer zegt, ook als mensch en Christen was hij een voorbeeld van naauwgezette waarneming zijns tijdelijken beroeps, van eenvoudigheid in leefwijze, van vriendelijkheid en beminnelijke nederigheid in den omgang, alsmede van hartelijke deelneming en dienstvaardigheid, waar hij ten nutte van anderen kon werken.

Doch deze *Levensberigten* zijn niet vatbaar voor een doorloopend uittreksel. Men koope en leze het boekje. Wat ROELOFS al gedaan heeft, zullen liefhebbers daaruit ontwaren, en dan den wensch niet kunnen onderdrukken, dat uit de veelvuldige nagelatene papieren nog meer door den druk gemeen gemaakt worde. Die zijn immers in goede handen. W. VAN PEYMA, vriend des overledenen en insgelijks landbouwer van bedrijf, vroeger reeds gunstig bekend geworden door zijne *Verhandeling over de beste wijze van aanleggen van Zeedijken en de hervorming derzelve*, *bijzonder met betrekking tot die der Provincie Vriesland*, in 1827 te *Franeker* uitgegeven, — een man, zelf niet onbedreven in natuur- en sterrekunde, — hebbe dank voor de bezorging der uitgave. Zijn *kunstelooze* stijl, gelijk hij zelf dien met bescheidenheid noemt, is zoodanig, dat men hem met genoegen kan lezen. Moge hier of daar eenige onnaauwkeurigheid (b. v. bl. 129. *nieuwsgierigheid*, volgens *Friesch* taaleigen, in den zin van *weetgierigheid*) of mindere vloeibaarheid op te merken zijn, bevoegde beoordeelaars zullen niet vergeten, dat de Schrijver geene geleerde opvoeding genoot, en dat de aard des onderwerps ook weleens zekere moeijelijkheid in de uitdrukking medebragt; daar namelijk, waar dingen, die op hoogere wetenschappen betrekking hebben, vermeld moesten worden. Het vers van den jeugdigen EEKHOFF, hoewel onder zijne eerstelingen behoorende, is der nagedachtenisse van ROELOFS waardig, en verdient, naar ons oordeel, de plaats, die aan hetzelve werd ingeruimd. Tot bewijs en proef schrijven wij de volgende regelen af:

Neen! nooit vergeet ik u, o onwaardeerbre stonden!
Die, als een oogwenk, in zijn bijzijn steeds verzwonden;
Wanneer zijn gulden mond een schat van lessen bood,
En wijsheids vruchtbre taal van zijne lippen vloot:
Dan leidde hij mijn oog naar 's hemels heldre bogen,
En hield mij, jongeling, verbaasd en opgetogen
Van zoo veel Godlijk schoon: — dan werd ik diep geroerd
En, duizlend van 't tooneel, als aan mij zelv' ontvoerd.

Gaarne deelen wij uit het werk zelve nog dit volgende mede, waaruit eenigermate zoo wel het karakter of de denkwijze van ARJEN ROELOFS, als de hoedanigheid des stijls van zijnen Levensbeschrijver moge blijken: Bij deze nederige gedachten van eigen bekwaamheid en vermogen, bij den diepen eerbied voor den Schepper, die hem het aanzijn gegeven had, bezat hij eene innerlijke dankbaarheid en vergenoegdheid. Zelfs toen de lasten van den ouderdom hem meer en meer drukten, kon zijn opgeruimd gemoedsgestel hem geenszins begeven. Meermalen zeide hij: *Het eenige, waarover ik mij zoude kunnen beklagen, zoude mijne (mijn) gebrekkige gang moeten zijn; maar ik bedenk, welke voorregten ik bezit, dat mij vooral nog geen mijner zintuigen ontbreekt; want hoewel ik mijn gezigt met eenen bril ondersteunen moet, zoo ben ik met dit eenvoudig ding ook wederom volkomen geholpen, en ik verheug mij zoo zeer, als altijd; ik gevoel de ruimste stof tot dankbaarheid. Ik vermaak mij daarenboven nog dagelijks hier in mijne kamer, waar ik op mijne manier nog wat zit te studeren, en zoo breng ik tegenwoordig mijne dagen door. Ik ben vergenoegd, en wat wil ik meer?*

Het voorbeeld der ROELOFSEN, gelijk ook van menig ander nog levend landbouwer, bewijst, dat verstandelijke ontwikkeling, verlichting, beschaving, zeer wel gepaard kan gaan met vlijtige waarneming van het boerenbedrijf. Onkundigen, die aan schijn zich vergapen, zullen ligter van den landbouw walgen en uit hunnen kring zich begeven, dan lieden, welke een' door wetenschappen veredelden smaak hebben, en gewoon zijn, de grootheid des Scheppers in het geschapene op te merken, waartoe zij dagelijks bij de werkzaamheden van hun beroep zoo schoone gelegenheid vinden. ROELOFS, die, in meer dan één vak, mannen van naam evenaarde, zoo niet overtrof, was en bleef *boer* — een ervaren en bekwaam landbouwer. De orde, netheid, schoonheid,

waaraan hij zich in zijne wetenschappelijke oefeningen gewend had, waren in zijn bedrijf overal op te merken. In kleeding en leefwijze hield hij zich aan het eenvoudige. Bij lieden, die van kunst of wetenschap onkundig waren, zoude hij nimmer eenig gesprek over onderwerpen, die hunne bevatting te boven gingen, aanvangen. Dan sprak ROELOFS over dagelijksche onderwerpen, en trachtte dus geenszins ten ontijde te schitteren met zijne kundigheden. Nederigheid is een kenmerk van ware wijsheid.

De Hemel op Aarde, *door* C. G. SALZMANN. *Derde verbeterde Druk. Te Leeuwarden*, *bij* G. T. N. Suringar. 1827. *In gr. 8vo. XII*, 390 *bl. f* 3 - :

Het is Recensent onbekend, waardoor de aankondiging van dezen derden druk in dit Tijdschrift zoo lang vertraagd is. Hij haast zich thans die oude schuld af te doen, maar gelooft tevens met eene eenvoudige *aankondiging* te kunnen volstaan. Sinds een aantal jaren is dit werk van SALZMANN, met zijne verdiensten en gebreken, onder ons bekend. Dat de eerste de laatste verre overtreffen, erkennen wij gaarne. De vertaler heeft inmiddels reeds voor noodige teregtwijzing gezorgd. En waartoe zou dan verdere aanprijzing dienen, daar het boek, blijkens dezen derden druk, nog aanhoudend gezocht blijft? De verbeteringen, welke het, bij deze nieuwe uitgave, heeft ondergaan, betreffen grootendeels taal en spelling; hoewel ook de aanmerkingen aan den voet der bladzijden met eenige weinigen vermeerderd zijn. De tegenwoordige uitgever en eigenaar van het werk verdient wegens de nette uitvoering dank, en behalve dien vooral, bij het Publiek, door een ruim vertier!

De Kluizenaar in St. Petersburg, *een Tafereel in den smaak van* JOUY, *door* J. C. V. THIELE, *Keizerl. Russisch Raad. Uit het Hoogduitsch door* M. MARTENS, *Te Haarlem*, *bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1827. *In gr. 8vo. VI en* 163 *Bl. f* 1 - 80.

De Schrijver van dit werkje heeft gepoogd, de zeden en

zedeloosheid, de gebruiken, het lijden en de genoegens der bewoners van *Petersburg* met eene losse hand te schetsen, gelijk hij gedurende een twintigtal jaren gelegenheid had dezelve waar te nemen. Deze schetsen doet hij gepaard gaan met eene vrij volledige plaatsbeschrijving van deze aanzienlijke hoofdstad. Daar de Schrijver met voordacht het systematische in zijne beschrijving van *Petersburg* en deszelfs bewoners vermijdt, en dezelve meer met eene losse hand in beknopte tafereelen poogt te schetsen, zijn de vijftien afdeelingen, waaruit hetzelve bestaat, van te zeer gemengden inhoud, dan dat ons bestek zou toelaten dezelve op te geven. Gedeeltelijk bestaat die inhoud uit beschouwende blikken op de gebouwen, wandelplaatsen, gedenkstukken en andere schoonheden van deze stad; welke beschouwing aangenaam wordt afgewisseld door de schildering der zeden, gewoonten, leefwijze en volksvermakelijkheden der menschen van alle standen. De rang van den Schrijver, en zijne twintigjarige waarneming van hetgeen hij beschrijft, geven eenen vrij zekeren waarborg voor de geloofwaardigheid van hetgeen hij verhaalt; en wij hebben genoegzamen grond, om hem te vertrouwen, als hij ons belooft, dat wij, in hetgeen hij van *Petersburg* zal verhalen, geen gevaar loopen voor *bévues*, zoo als de volgende, door hem aangehaald: „Zeker *Fransch* aardrijkskundige zegt: *Les* „ *meilleurs chevaux de la Hongrie sont ceux, qu'on apelle* VO„ RESPANN." — Wij durven den *Nederlander*, die, naar het vereerend getuigenis van den Vertaler, voor zaken van land- en volkenkunde, van zeevaart en koophandel, van kunst, wetenschap en geleerdheid steeds een geopend oor, oog en hart heeft, in dit werk eene aangename bijdrage beloven tot hetgeen wij in dit vak reeds bezitten, en aarzelen dus niet, hetzelve der welwillende opmerkzaamheid van onze Landgenooten aan te bevelen.

De Oude Vrijster en de Getrouwde Vrouw, of het voor en tegen des Huwelijks. Voorgesteld in Huisselijke Tafereelen. Door Miss KOSS. *Naar het Fransch II Deelen. Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. 1828. *In gr. 8vo. Te zamen* 693 *bl. f* 6 - :

Het besluit, afgeleid uit de hier gemaakte vergelijking van het *voor* en *tegen* des huwelijks, is, dat, buiten een' gehee-

len omkeer der maatschappelijke orde, eene getrouwde vrouw over het algemeen minder gelukkig is, dan eene oude vrijster. Vóór dat wij het werk gezet gelezen hadden, maar bij het doorbladeren merkende, dat *Miss* ook al geen *éénwinter* meer was, dacht wij aan de zure druiven van het vosje bij AESOPUS. Evenwel bij nader onderzoek werden wij meer tevreden met het werk; en wij bekennen, dat het de aandacht ook van *Nederlands* jufferschap ten volle verdient. Niet dat wij hiermede te kennen geven, dat deszelfs inhoud ter zake dient, om de juistheid van het bovengenoemd afschrikkend oordeel over het huwelijk der vrouwen te bewijzen. De ondervinding leert, dat op deze wereld, op welke de moeijelijkheden en lasten, aan het leven verbonden, nooit geheel en al kunnen vermeden worden, toch het meeste geluk, zoo wel door de vrouw, als door den man, genoten wordt in eene door de rede gewijzigde opvolging van de wetten der natuur. Dat voor de vrouwen het huwelijk, als zoodanig, hierop eene uitzondering maakt, bewijst de Schrijfster niet, maar voert daartoe omstandigheden aan, die niet noodzakelijk, niet altijd, ja zelfs niet doorgaans, met het huwelijk gepaard gaan. Van de vier zusters VERNON zijn er drie ongelukkig in haar huwelijk; maar, gelijk de Schrijfster zelve toestemt, door haar eigen toedoen. IZABELLA, die, sedert zij moeder is, geheel uit het oog verliest, dat zij ook echtgenoote is, en zelfs geene wandeling met haren man meer wil doen, boezemt daardoor denzelven smaak in voor uithuizige vermaken. ARLINGHAM, de echtgenoot van BETZY, valt bij nadere kennismaking zeker tegen; offchoon rijk zijnde, is hij karig, en zeer gehecht aan eene bijna boersche leefwijze; maar wij willen het iedere onzer verstandige Lezeressen zelve laten beoordeelen, of het te verwachten was, dat BETZY hem door stuurschheid, en terging van zijne jaloezij, zou verbeteren. De vierentwintigjarige HENRIËTTE huwt, enkel uit begeerte naar rijkdommen en overvloed, met eenen zestigjarigen *Croesus*, en leeft nu wel in vorstelijke weelde en pracht, maar moet hare beste levensjaren, onder het bespiedend oog van achterdochtige *Duëgnas*, met een' ziekelijken en grilligen echtgenoot doorbrengen. De jongste der zusters, daarentegen, ALTHEA is zoo bedachtzaam in hare keuze van eenen echtgenoot, en legt ook, na het huwelijk, zoo veel deugdzaamheid van hart, zulk een uitmuntend verstand aan den dag, dat wij er niet aan twij-

ſelen, of zij zou zeer zeker met de echtgenooten van hare beide eerstgenoemde zusters gelukkiger dan deze geleefd hebben, en liep geen gevaar, om dien der laatſte te kiezen. In SEDLEY ſchildert de Schrijfſter ons eenen Duivel in menſchelijke gedaante. Wij bekennen het, wee de vrouw, die zulk eenen echtgenoot treft! Maar zouden er inderdaad zulke monſters zijn? En indien zij er ook zijn, zou dan, bij genoegzame opmerkzaamheid van het meisje, vóór het huwelijk, de wolfsklaauw nergens van onder de ſchaapshuid voor den dag komen? Zou het zoo geheel onmenschkundig en zonder grond zijn, dat men aan de vrouwen eenen bijzonderen zin toekent, om ons mannen, meer dan wij ſoms vermoeden, door en door te zien?

Wij twijlen ſoms zelfs, of het de ſchrandere *Miſſ* wel ernst is geweest, om hare jonge Lezeresſen het huwelijk te ontraden. Zij vooronderſtelt ook zelve, dat de inhoud van haar boek niemand zal weêrhouden, om het altaar des huwelijks te naderen. Als eene aanwijzing der misſlagen, die men moet vermijden, en van hetgeen men in acht moet nemen, bij het aangaan van het huwelijk en in het huwelijksleven, is het werk inderdaad voortreffelijk, en bevat uitmuntende, en op eene onderhoudende wijze medegedeelde, lesſen van levenswijsheid en deugd. Daarom keuren wij dit boek, niettegenſtaande het aangemerkte, de lezing van onze gehuwde en ongehuwde Lezeresſen volkomen waardig, en wenſchen het in veler handen.

De vertaling, die, zoo het ſchijnt, reeds naar eene vertaling gemaakt is, is niet overal gelukkig uitgevallen. Wij vonden hier en daar hinderlijke Gallicismen; en de gelitographeerde titelvignetten zijn zoo fijn, dat wij in het eerst SIDNEY aanzagen voor den zwarten knecht van zijne echtgenoote.

De Troonbeklimming van NOUREDDIN, *Schach van Perzië. Een Oostersch Verhaal door* JEAN LÉONARD VER MEHR. *Te Amſterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1829. *In gr. 8vo VIII en 187 bl. f* 1 - 80.

De Heer VER MEHR ſpreekt zoo zedig over zijne jeugd en weinige ondervinding, dat het ons verwondert, dat hij den ſtap heeft durven wagen, om deze zijne eerſtelingen in

het licht te zenden. Waarheid is het, hetgeen hij in zijn voorberigt zegt: dat men van eenen twintigjarigen jongeling niet die krachtige menschkundige trekken kan verwachten, welke men in de voortbrengselen eens meer geoefenden schrijvers bewondert. Maar welke noodzakelijkheid bestond er voor den twintigjarigen jongeling, om nu reeds zich te wagen in zulk een moeijelijk vak, als dat der menschkunde? Of de Heer VER MEHR aanleg heeft, om een goed schrijver te worden, blijkt uit deze proeve nog niet genoegzaam; en, eer hij eene tweede neemt, voege hij nog eenige jaren bij die twee, welke hij verhaalt aan *Leydens* Hoogeschool doorgebragt te hebben, in de beoefening der Regten en Letteren.

Zoë, of de ligtzinnige Vrouw. Gevolgd door den Pastoor van Bérilès. Door de Schrijfster van Eudolië. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam, bij J. A. Koning. 1828. *In gr. 8vo. IV, 255 bl. f* 2 - 50.

Al stond ook niet op den titel: *uit het Fransch vertaald*, men zou echter den uitheemschen oorsprong ligt bemerken aan den stijl, en aan de zeden, die geschetst worden. De jeugdige *Zoë*, met hare moeder in eenigzins bekrompene omstandigheden levende, deed een *goed* huwelijk; dat wil zeggen, zij ging eene echtverbindtenis aan met een rijk man, een' Markgraaf, die reeds den ouderdom van veertig jaren bereikt, en tot nu toe enkel voor de letteren geleefd had. De naam van *Markgravin* bekoorde haar. Zij zocht haren echtgenoot te behagen; en deze, een braaf man, had opregte genegenheid voor zijne vrouw; doch even verschillend, als hunne jaren, was ook hun smaak. Bij hem kwam zucht voor geleerdheid weldra weder boven, zoodat hij weinig met zijne vrouw zich bemoeide; en zij — zij zocht in de wereld vermaken, die zij in haar huis niet kon vinden. Zij legde zich toe, om in groote gezelschappen te schitteren en te behagen. Dit gelukte maar al te zeer, en had heillooze gevolgen, zoo voor haarzelve, als voor anderen. De ligtzinnige nogtans meende geheel onschuldig te zijn, en hield het niet voor noodzakelijk, ook den schijn des kwaads te mijden. Haar man, eindelijk, verwijderde haar van zich. Hij zelf ging buitenlands, en zij zocht eene onbekende schuilplaats aan de grenzen, in de nabijheid der *Pyreneën*.

Hiermede eindigt de eerste helft dezes boeks. De tweede, onder het opschrift van *de Pastoor van Bérilles*, behelst de verdere lotgevallen der behaagzieke vrouw, die door ligtzinnigheid haar eigen ongeluk bewerkte en dien ten gevolge tot wanhoop verviel, maar nog tijdig door een achtingwaardig geestelijke van den rand des afgronds werd gered en allengs tot betere beginselen teruggebragt. Hier vooral vindt men zeer menschkundige aanmerkingen. Mogten slechts de gewone *roman*-lezers die nuttige wenken opmerken en er voordeel mede doen! De geschiedenis van *Zoë* strekke ter waarschouwing tegen alle ligtzinnigheid, en wel inzonderheid tegen het gevaarlijk zelfvertrouwen, hetwelk den schijn des kwaads gering doet achten, doch juist hierdoor velen, die meenden te staan, ten val heeft gebragt.

De vertaling had beter, of liever, had niet veel slechter kunnen zijn. *Voor mij, die in waarheid zeer goed ben, ik* enz. is al te letterlijk het Fransche *pour moi*, dat in goed Hollandsch wil zeggen: *wat mij betreft*. Voorts zegt men niet *geenig woord*, *geenige gebaren*, *zich euwel bevinden*, *de tranen loopen over de oogen*. Taalfouten zijn de volgende uitdrukkingen: *de beide jonge dames vormden in hunne* (hare) *verbeelding deze* (dit) *genegde*, *nog* (noch) *de man*, *pien den* (de) *hemel*, *de laatste toch lag* (legde of leide) *den grondslag*. Een nieuw woord is, bl. 127, *gemeentenaren*, in den zin van *dorpelingen* of *leden der gemeente*.

Le Tombeau, Poème en IV Chants, traduit de FEITH, deuxième Edition, suivi de l'Espérance de se revoir, Poème en II Chants, traduit de DE KRUYFF, et d'une traduction de quelques Poésies de FEITH; par AUGUSTE CLAVAREAU. Amsterdam, *Diederichs Frères*. 1829. pet. oct. 225 pag. *f* 1 - 80.

Les Harmonies de la Nature, Poème en cinq Chants, traduit librement de Mr. H. VAN LOGHEM, et augmenté d'une Invocation et d'un Episode; suivi de l'Amour de la Patrie, Poème; par AUGUSTE CLAVAREAU. Nouvelle Edition. Amsterdam, *Diederichs Frères*. 1829. gr. oct. 204 pag. *f* 1 - 80.

Van verschillende kanten zijn er in den laatsten tijd pogingen aangewend, om onze vaderlandsche Poëzij meer bekend

te doen worden bij onze naburen. EICHSTADT plantte som-mige, misschien minder gelukkig gekozene, dichtstukken over op *Duitschen* bodem; BOWRING maakte de *Engelschen* met een aantal fraaije brokstukken bekend; en onze Zuidelijke broeder CLAVAREAU droeg zorg, dat ook de *Franschen* en diegenen onzer landgenooten, welke de Fransche taal hebben aangenomen, verscheidene onzer nieuwere Dichters in zijne navolgingen kunnen lezen en hoogachten. De Hollandsche Letterkundige is aan allen dank schuldig voor hunne welgemeende pogingen, maar in dubbele mate aan den onvermoeiden en sierlijken CLAVAREAU, omdat zijn arbeid niet anders dan voordeelig kan werken op de verbroedering en ineensmelting van de twee al te lang gescheidene gedeelten der zelfde Nederlandsche natie, en alzoo het letterkundig belang verhoogd wordt door het staatkundig voordeel. Want het is niet door onvoorzigtige dwangmaatregelen, welke slechts tegenzin en tegenwerking doen geboren worden, dat men de uitbreiding der volkstaal onder vrije medeburgers moet trachten te bewerkstelligen; tot dat einde moet men den langeren, maar zekerder weg kiezen; men moet hun allengskens de overtuiging inprenten, dat deze taal voor geene andere in voortreffelijke eigenschappen behoeft onder te doen, en dat zij zich verheffen kan op meesterstukken in dicht en ondicht, welke de vergelijking met die eener vreemde Letterkunde gerust kunnen doorstaan. Is eenmaal deze overtuiging gevestigd, en wordt zelfs de schijn van dwang zorgvuldig vermeden, dan zal de vrijwillige aanleering onzer taal, tot welke men daarenboven door zoo vele drangredenen van eigenbelang wordt aangespoord, van zelve volgen, en de sluitsteen gelegd worden op den thans nog naauwelijks gegrondvesten vereenigingsboog van Noorden en Zuiden.

In eene dubbele betrekking derhalve, als Letterkundigen en als Vaderlanders, verheugen wij ons over den arbeid van den Heer CLAVAREAU, en beloven ons van denzelven zegenrijke, offschoon dan ook niet dadelijk zigtbare, gevolgen. Maar hij zij toch vooral voorzigtig in de keuze der stukken, welke bij onzen Franschsprekenden landgenooten als de pronkjuweelen der Volksletterkunde wil doen lezen en bewonderen. *De Harmonie in het Heelal* van den Heer VAN LOGHEM bevat waarlijk heerlijke tafereelen; maar gebrek aan orde en noodelooze herhalingen maken het dichtstuk, onzes inziens, min geschikt tot dit einde. Iets anders was het met *de Hollandsche Natie* van HELMERS en *het Graf* van FEITH. Waarom daalde

bij tot den tweeden rang af, hoezeer ook daarin het voortreffelijkste kiezende, daar nog zoo veel van den eersten verdiende bekend gemaakt te worden?

Wat de verdiensten zijner Fransche verzen en zijner vertolking in het algemeen betreft, deze zijn in vele opzigten onmiskenbaar. De dichtregels zijn vloeijend en schilderachtig, maar soms wat overladen en zenuwloos; zij bezigen dikwijls te veel woorden, en verzwakken de kracht van het denkbeeld, door hetzelve niet kort genoeg uit te drukken. De vertolking van FEITH en DE KRUYFF is meestal vrij getrouw; bij VAN LOGHEM, daarentegen, heeft hij zich meerdere vrijheid veroorloofd, en meer eene navolging dan eene vertaling geleverd. Tot eene proeve voor onze lezers stellen wij eene plaats uit het oorspronkelijke van VAN LOGHEM tegenover de navolging, en men zal alsdan, ook zonder onze aanwijzing, het voortreffelijke en het gebrekkige, dat zich ook in de beste overbrenging zoo onafscheidelijk vereenigt, gemakkelijk ontwaren; maar tevens de gemakkelijkheid en sierlijkheid der verzen bewonderen, offchoon men te dikwijls de kernachtigheid mist.

Neen, doelloos is hij niet, die schat aan u gegeven;
Uw aanleg, sterveling! is werkzaamheid en leven:
Wat ge ook van d'akker maait, wat ook de mijn bevatt',
't Is een gespannen *veer*, 't is een vermogend *rad*.
Daar vliegt de molenwiek door d'adem van de winden,
Om van de harde schil het voedend meel te ontbinden;
Hier drijft het kunstig werk, aan andren dienst gewijd,
De zaag, die door het hart der trotsche stammen snijdt;
Ginds doet het, door den slag, in diepen bak of kuipen,
Het vocht van 't klevrig zaad, de nuttige olie, druipen.
Hier vloeit het ruw metaal, dat in de mijngroef lag;
Daar dreunt de smidse door den doffen hamerslag;
Ginds wordt door heeten stoom het raderwerk gedreven,
En geeft de damp alleen aan alles kracht en leven;
Terwijl een hooger kunst het goud en zilver smeedt,
En uit den diamant het vuur te lokken weet.

Non, ce n'est pas sans but que tous ces dons divers
Sont par l'Etre éternel légués à l'univers.
Tu vois quel est ton sort: le travail et la vie.
A ton art, à tes lois la nature asservie
En tout tems, en tous lieux récompense tes soins,
Ou flatte tes désirs, ou prévient tes besoins.

La meule nourricière, aux ailes déployées,
T'offre ici le tribut de ses graines broyées;
Là, les dents de l'acier des chênes sourcilleux
Vont coupant à grand bruit les troncs durs et noueux;
Ailleurs, pressant les sucs d'une onctueuse plante,
Retombe pesamment la poutre gémissante;
Là, vaincu par le feu, le liquide métal
S'échappe en bouillonnant de son noir arsenal;
Ici, le lourd marteau qu'un bras nerveux soulève
Tantôt tombe en cadence et tantôt se relève;
Soumis à la vapeur, un rouage puissant
Fait marcher sur les flots ce colosse imposant;
Il vole, et la vapeur, sans cesse dilatée,
Meut tout, imprime à tout une force indomptée;
Plus loin, l'artiste habile, à notre oeil étonné,
Présente l'or du Tage avec art façonné,
Tandis que sous ses doigts son adresse féconde
Fait jaillir des éclairs du caillou de Golconde.

Friesch Blom-koerke, aef: Grymanck fen ytlycke Rymkes, in hette oare Kôterye, trog R. WINDSMA. To Snits, by *F. Holtkamp*. In kl. 8vo. 56 Bl. *f* : - 50.

WINDSMA van *Offengawier* schijnt wel eenigen aanleg te hebben, om in GIJSBERT's taal en trant versjes te maken. Niet alles, wat in dit *Bloemkorfje* wordt aangeboden, heeft echter gelijke waarde. Naar ons oordeel had hij de stukjes, getiteld: *Alle Jierren in Ny*, *Lockig Ongelock*, *De Hoarndreager*, *De Forljeafde Bêars*, *Jut in Bouck*, *Nea To-fredt*, liever moeten terughouden. Dezelve versieren zijn *Koerke* geenszins. Dichter of Schrijver, die geestig wil zijn, drage zorg, om niet tot het *gemeene* of *min kiesche* te vervallen. Het overige hebben wij met genoegen gelezen, vooral *Orok in Hil*, *Sonder Kret lokt it net*, *Yn in Stam-boeck*, *De Yttenspynne*, *It Jild*, *Gicke Eangstme*, en *It Blomcke*.

Lectiones Latinae editae in usum Scholarum. Lugduni Batavorum, apud *J. C. Cijfveer*. 1829. In 12mo. VIII, 136 pagg. *f* : - 65.

De Heer W. H. D. SURINGAR, Praeceptor aan het Gymnasium te *Leyden*, is de vervaardiger van dit Latijnsch Lees-

boek, hetwelk dezelfde strekking heeft als de *Sylloge Lectionis Scholasticae* van H. BOSSCHA. Men denke echter niet, dat de vervaardiging van zulk een stukje zoo noodeloos was, als zulks in den eersten opslag wel schijnen zoude. De Heer SURINGAR geeft eene voldoende reden, welke hem daartoe aanmoedigde, en hierin gelegen is, dat de jonge lieden op Latijnsche scholen zeer dikwijls gebruik weten te maken van de verbeterde en in het net geschrevene vertalingen van oudere leerlingen, en alzoo de zorgen des leermeesters te leur te stellen. Dit gebrek, vooral op talrijke scholen van aanmerkelijken invloed, trachtte nu de Schrijver door de vervaardiging van dit stukje te verhelpen, opdat het bij afwisseling met dat van den verdienstelijken BOSSCHA zoude kunnen gebruikt worden. Des Schrijvers doel was even loffelijk, als het uitmuntend bereikt is. Het stukje toch beveelt zich aan door zekere geleidelijkheid in de rangschikking der plaatsen, uit oude Schrijvers genomen; terwijl het den leermeester in sommige gevallen groote hulp verschaffen kan, dat de Schrijvers, wier plaatsen SURINGAR bezigt, met alle naauwkeurigheid zijn aangehaald. Keuze en uitvoering laten niets te wenschen over: trouwens men kon dit van iemand, als SURINGAR, verwachten, die reeds als kweekeling der *Leydsche* Hoogeschool, en naderhand als Praeceptor aan het Gymnasium te dier stede, uitmuntende blijken gaf van grondige kennis en aanhoudende vlijt, en ook onlangs door zijne Dissertatie, het eerste gedeelte bevattende eener *Disputatio de Antiquis Interpretibus Scriptorum Latinorum*, getoond heeft, in staat te zijn, om als Schrijver voor geoefende Letterkundigen op te treden; van welk uitmuntend stuk men het tweede gedeelte met verlangen te gemoet ziet.

Euphrosina. Zes driestemmige Kinderliederen, voor de Nederlandsche Jeugd. f :-75.

Gumal en Lina, of het Vermogen van het Christendom. Tooneelspel. Door Mevr. A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *In 8vo. 76 Bl. f :-75.*

Merkwaardigheden uit alle bekende Landen van Amerika, enz. Door I. TAYLOR. *Met 84 Vignetten. In kl. 8vo. 140 Bl. f 3-:*

Fabelen uit de Kinderkamer. Met 19 Prentjes. f 1-25.

Allen te Amsterdam, bij G. en A. Beijerinck. 1829.

No. 1. Als Letterkundigen zijn wij ongehouden, op het gebied der Toonkunst ons te begeven. Naar ingewonnen getuigenis, verdient de muzijk voor deze Kinderliederen, door

den *Hoogduitſchen* Componist BECK, gunſtige onderſcheiding. Wij voor ons hadden wel gewenscht, dat de verzamelaar met twee-, in ſtede van met drieſtemmig gezang ware begonnen. Door bij opklimming de leerwijze in te rigten, volgt men den gang der Natuur. De muzijkſtukjes onderſcheiden zich echter door eenvoudigheid. De gedichtjes zijn hier meer als voertuig aan te merken, en, den dwang der muzijk in aanmerking genomen, voor het oogmerk voldoende; ze zijn van den Heer ROBIDÉ VAN DER AA. De Muzijkſchool te *Leeuwarden* drukte reeds haar zegel op een en ander door deszelfs gebruik.

No. 2. Een roerend Tooneelſpel, gegrond op een roerend Geſchiedverhaal. Wie kent de *Gumal en Lina* van LOSSIUS niet? Krachtig en teeder, naar eisch van perſonen en omſtandigheden, is de ſtijl van dit welgeſchreven ſtuk. Voor de vertooning zal het echter veelligt, ginds en elders, eenige bekorting vereiſchen, waarvoor het ook misſchien wel vatbaar is. Dit, alsmede eene te groote mate van onderſtelde beſchaving, bij onveranderde woestheid, in de Heidenſche Opperhoofden, is de hoofdzakelijke aanmerking, welke ons bij de lezing is voorgekomen. Wij volbragten, ja herhaalden dezelve voorts met onverdeeld genoegen, en zagen het ſtuk, met eenige wijzigingen, oneindig liever op ons Nationaal Tooneel, dan dat legio van vreemde, vooral *Franſche* poespas, in den vorm van *Vaudevilles* enz., die, op het *Théâtre Français* verdragelijk, onzen vaderlandſchen Schouwburg meer en meer van deszelfs edelen oorſprong jammerlijk doen verbasteren. — Eene zoo bekwame Vrouw, als Mevr. VAN MEERTEN, behoorde niet te ſchrijven (bl. 25): „hoe gij en *uwen* vriend Widdam door roovers weggevoerd waart.”

No. 3. blijft zichzelf gelijk in bewerking en uitvoering, en dit is eene voldoende lofſpraak. Ook onze Lezers kennen het bevallige werkje reeds uit vroegere vermelding. Fragmentswijze ontvangt de leergrage jeugd hier honderden proefjes uit vreemde landen, die, terwijl ze hare kennis vermeerderen, haar ſmaak mogen inboezemen voor uitgebreidere historie- en volkenkennis. De vele prentjes maken het tot een ſchitterend geſchenkje ter aanmoediging van verder vlijtbetoon.

No. 4. Een allerliefst boekje, dat Recenſent bij ondervinding reeds gebleken is, bij een meisje van 7 jaren, volkomen aan het oogmerk te voldoen. Het verſpreidt vreugd in vele kinderkamers, en laat gewis menigen goeden indruk achter in het kinderhart.

BOEKBESCHOUWING.

JEZUS CHRISTUS, *in de Bergrede beschouwd als een Voorbeeld voor den Kanselredenaar. Door* C. H. VAN HERWERDEN, C. H. Z., *Theol. Doct. en Predikant te Houtenisse, beroepen te Deventer. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1829. *In gr. 8vo. VI en 70 bl. f* 1-20.

Eene korte, welgestelde opdragt aan de *Axelsche Ringbroeders*, die, als voorrede, vooräfgaat, wekt al terstond eene gunstige verwachting. Het stuk zelve lezende, vindt men zich geenszins teleurgesteld. Vóór de inzage kwam bij Rec. de bedenking op, hoe de Bergrede, die zoo vele onderwerpen bevat, tot voorbeeld zou kunnen strekken voor kanselredenaars, die de eenheid steeds hebben in acht te nemen. De schrijver geeft bl. 7 te kennen, dat de bedoelde navolging *niet het zamenvoegen van zoo vele uiteenloopende waarheden en pligten, maar in het algemeen de keus van onderwerpen* betreft; onderwerpen, welke van *zedelijk godsdienstigen aard* zijn. Het tweede punt, waarin JEZUS ter navolging wordt voorgesteld, is, dat Hij meest alle, zuiver zedelijke voorschriften tot God terugbrengt. Verder schetst VAN HERWERDEN den Zaligmaker, als voorbeeld voor den kanselredenaar, in zoo verre Hij zaken voordraagt, welke aan de behoeften zijner hoorders beantwoorden. Het voornaamste gedeelte der verhandeling betreft echter den stijl, die de Bergrede tot een meesterstuk van welsprekendheid maakt. — Dan volgt nog, als bijvoegsel, eene *beoordeelende vergelijking van* LUK. VI: 17 *volgg. en* MATTH. V, VI, VII, waarin de bekwame schrijver het gevoelen verdedigt, dat de Bergrede bij MATTHEUS de ware Bergrede, die bij LUKAS slechts eene schets, een uittreksel is.

De Heer VAN HERWERDEN heeft wèl gedaan, het vereerend aanzoek der *Axelsche Ringbroeders* in te willigen. Met uitstekend genoegen las Rec. dit werkje. Het kome in veler handen! Leeraars vooral, en zij, die tot het predikambt zich voorbereiden, zullen er belangrijke wenken in vinden; offchoon in het algemeen ook ieder ander, wien waarheid en deugd ter harte gaan, hetzelve niet zonder nut in handen zal nemen.

Leerrede, uitgesproken den 11 *Jan.* 1829, *op den* 250*sten verjaardag van de stichting der Deventersche Hervormde Gemeente, den* 11 *Jan.* 1579. *Met eenige historische Aanteekeningen. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1829. *In gr.* 8*vo.* 80 *Bl. f* :-75.

Uit het voorberigt blijkt, dat de Eerw. MOLHUYSEN, Predikant te *Deventer*, de steller is dezer Leerrede. De gelegenheid, waarbij zij gehouden werd, staat op den titel vermeld. Zij heeft tot tekst *Openb. van Joh. III:* 3ª. *Gedenkt dan, hoe gij het ontvangen en gehoord hebt, en bewaart het.* Na in de inleiding kortelijk van den zegen der Hervorming gesproken te hebben, gaat de Redenaar dus voort: „ Wel is dus deze Hervorming waardig, dat zij in bestendige herinnering blijve, en dat de denkbeelden, door haar in een groot gedeelte van ons werelddeel geldend gemaakt, bij voortduring door ons gevolgd worden. Deelt gij deze overtuiging met mij, dan kan het u niet onverschillig zijn, te weten, op welk eene wijze het licht der Hervorming hier ter plaatse verschenen en de gemeente, tot welke wij behooren, gesticht is — maar dan zullen wij ook aandrang gevoelen, om van dat licht gebruik te maken, en het invloed te gunnen op onze wijze van denken en handelen. Ik vind beide deze zaken in onzen tekst uitgedrukt, en ik noodig u dus, *om te gedenken, hoe het zuivere Evangelie*

hier ontvangen en gehoord is; waarna wij elkander zullen opwekken, *om dan de beginselen getrouw te blijven, welke onze gemeente met alle van dezelfde belijdenis deelt, om het zuivere Evangelie te bewaren.*" — Het *eerste* deel is geheel geschiedkundig; het *tweede* bevat de volgende opwekkingen: Bewaart het beginsel van een *redelijk geloof in de zaak van den Godsdienst.* — Bewaart het beginsel van *ijver voor reine deugd*, dat ons mede door onze belijdenis wordt aanbevolen. — Bewaart het beginsel der *algemeene liefde.* De geheele redevoering wordt met deze schoone woorden besloten: „Ik heb mijne taak volbragt; maar kan mijne toespraak tot u niet eindigen, zonder u onze grootere voorregten te hebben herinnerd, dan de vaderen vóór tweehonderd-en-vijftig jaren hadden. Wel zal zich de blijdschap over de vervulling van den, zoo vele jaren stil gekoesterden, wensch van huis tot huis en van straat tot straat hebben medegedeeld: maar ook opgewekte driften mengden zich onder die blijdschap; de gemoederen waren tegen elkander verbitterd, en er waren zware worstelingen en geduchte rampen aanstaande. *Rustiger tijden, dan wij beleven, heeft onze gemeente zeker nooit gehad*: daarvoor zij Gode in den Hemel de vurige dank onzer harten toegebragt! Hij beware ons bij die kostelijke voorregten, in welke wij ons met alle onze land- en geloofsgenooten verblijden, en doe ze ons onbezoedeld aan onze kinderen en nakomelingen overleveren, als de beste erfenis, die wij hun kunnen nalaten. Het eene geslacht gaat en het andere komt; en wanneer nog vijftig en honderd jaren over deze goede stad zijn weggevloden, en wij in den tempel der natuur onder de groote gemeente der dooden rusten; wanneer dan een ander geslacht onze huizen bewoont, deze plaatsen bezet en zich godsdienstig vereenigt: dan moge dat geslacht *onze* nagedachtenis zegenen, gelijk wij de vaderen zegenen, en, even mild als wij bevoorregt, God danken, gelijk wij onzen lof doen opstijgen naar omhoog! Maar dan moge ook die tijd naderbij zijn gekomen, dat alle Genootschappen der Christenheid één zijn in redelijk

geloof, één in reine deugd, één in liefde! Verhoor Gij deze bede, eeuwige Vader! en verheerlijk ook dan, als wij niet meer op deze aarde wandelen, Uwe trouw aan onze kinderen en kindskinderen, van geslacht tot geslacht. Amen."

Uit het medegedeelde kan men genoegzaam den geest en de strekking dezer Leerrede leeren kennen, welke niemand, naar ons oordeel, zonder nut en genoegen lezen kan, maar die inzonderheid voor de *Deventersche* gemeente een hoogst belangrijk, en voorzeker ook hoogst aangenaam geschenk is. Achter de Leerrede zijn eenige geschiedkundige aanteekeningen geplaatst, die de grootste ruimte in dit werkje beslaan, en vele nog geheel onbekende bijzonderheden behelzen, door den Heer MOLHUYSEN uit schriftelijke oorkonden geput, hem tot dat einde door de Regering der stad beleefdelijk afgestaan.

Handboek van de Geschiedenis der Letterkundige Beschaving, door Dr. L. WACHLER, *Hoogleeraar te Breslau. Vrij vertaald door* N. G. VAN KAMPEN. *Iste Deel. Oude Letterkunde.*

Handboek van de Geschiedenis der Oude Letterkunde, enz.

Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn. 1829. *In gr. 8vo.* 454 *Bl. f* 3-90.

Het werk, onder dezen dubbelen titel in het licht gekomen, is geschikt om de aandacht van het lezend publiek in meer dan één opzigt op te wekken. De zaken, de inhoud, het onderwerp, welke de titel van dit werk aankondigt, zijn hoogstbelangrijk, en de namen van Schrijver en Vertaler, met welke dit boek prijkt, zijn ongetwijfeld mede veelbelovend. De Heer WACHLER is een *Duitsch* geleerde van verdienste; zijne *Parijsche Bloedbruiloft*, waarvan onlangs eene vertaling is uitgekomen,

heeft hem gunstig bekend doen worden, zoo wel met betrekking tot de beginselen, welke hij volgt, als tot den vorm en de manier, waarop hij zijne gedachten uit, en waarin hij dezelve weet te kleeden. De Vertaler, de Heer N. G. VAN KAMPEN, thans aan het *Amsterdamsche Athenæum* tot eenen leerstoel geroepen, dien het algemeen gevoelen hem voorlang reeds toekende, heeft zoo veelsoortige regten op de achting, welke hem in geheel het gemeenebest der geleerdheid ondubbelzinnig wordt toegedragen, dat zijn naam op den titel van een vertaald boek reeds eene aanbeveling van den oorspronkelijken Schrijver zoo wel, als van diens werk, oplevert. Er zijn zoo vele zaken, welke VAN KAMPEN grondig en goed verstaat, zoo vele kundigheden, welke hij geenszins *à titre précaire* bezit, dat er, onzes achtens, voor hem schier geene klip bestaat, op welke zijn letterroem zou kunnen schipbreuk lijden. De even nederige als bekwame man ontvange deze welmeenende hulde, welke ons de alom toegejuichte mare zijner welverdiende bevordering ter penne ingaf!

In de voorrede erkent de Vertaler, dat de geschiedenis der letterkundige beschaving, en harer voortbrengselen, een bij uitstek gewigtig gedeelte der algemeene Letterkunde, en door vele bekwame mannen sedert de herleving der Letteren behandeld geworden is. Doch men bepaalde die bijkans alleen tot de oude *Grieksche* en *Latijnsche* Letterkunde, waarbij dan, zoo het zeer wel was, nog ieder volk de zijne voegde. Maar een *algemeen* overzigt van den voortgang der letteren en wetenschappen bij *alle* volken, dit is, zegt de Heer VAN KAMPEN, nog zoo zeer een *desideratum*, dat daarvoor op geene onzer zes Hoogescholen een leerstoel bestaat. — Het zij ons vergund, om het belang der zaak, hierbij een oogenblik te verwijlen. Eerstelijk meenen wij te mogen herinneren, dat niet *alle* dingen op eene onzer zes Hoogescholen *kunnen* geleerd worden. Op de Hoogescholen moet men liever *weinig* en *grondig*, dan *veel* en *oppervlakkig* onderwijzen. Ook vindt men welligt hedendaags niemand,

die geleerd genoeg is, om de ALGEMEENE *geschiedenis der letteren en wetenschappen*, uit de bronnen geput (niet *nagepraat*), te kunnen leeraren. WYTTENBACH heeft *weleer* een collegie gehouden over de *algemeene* geschiedenis der wijsbegeerte, en *later* over de geschiedenis der kunsten en wetenschappen (*Historia Philosophiæ*, *Historia Doctrinarum et Artium*); maar dit was geheel iets anders, dat is te zeggen, het was iets beters, dan dit Handboek van WACHLER, hetwelk, onzes inziens, 's mans meesterstuk niet is, en, in weerwil der schoone vertaling en belangrijke verbeteringen en aanteekeningen van den Heer VAN KAMPEN, hetzij men hetzelve enkel als eene geschiedenis der *oude Letterkunde*, hetzij men het als eene geschiedenis der *letterkundige beschaving* beschouwe, altijd beneden het doel zal bevonden worden, tot welks bereiking de lezer zich beloven mag, aan de hand van den Hoogleeraar te *Breslau* te zullen geraken. Het werk, waarvan hier het eerste Deel aan het *Nederlandsche* Publiek wordt aangeboden, heeft ten doel, *de Letterkunde aller beschaafde Volken*, (zie Voorr. bl. VI.) doch vooral en meer opzettelijk die der *Europesche*, kort, bondig en zakelijk, met inachtneming van het *kenschetsend karakter* van ieder derzelve, bloot te leggen, met opgave der voornaamste uitgaven van de vermelde werken, waardoor men den boekenkenner en boekenminnaar eenen wezenlijken dienst hoopt bewezen te hebben. De Heer VAN KAMPEN zegt niets te veel, wanneer hij den stijl van zijnen Auteur gewrongen noemt, met zoo veel ineenschuiving van volzinnen, dat de vertaling alles behalve gemakkelijk, en op sommige plaatsen, indien zij *letterlijk* zijn moest, volstrekt ondoenlijk was. Hij heeft dus getracht, en is in deze poging zeker bij uitnemendheid wel geslaagd, dit werk door eene *vrije* bewerking voor den *Nederlandschen* lezer meer bruikbaar te maken, en gemeend, hier en daar, b. v. bij de *Nieuw-Platonische* wijsbegeerte, den Schrijver te moeten tegenspreken; alsmede, door de vermelding van eenige *Nederlandsche* werken, die aan WACHLER onbekend schijnen ge-

weest te zijn, aan te vullen. Doch dit Deel zal ook voor een afzonderlijk werk *over de oude Letterkunde* kunnen dienen, voor hen, die geen of weinig belang in de nieuwere ſtellen.

De Inleiding begint met de omſchrijving (want *definitie*, of *bepaling*, zal toch wel niemand aan dezen § 1 van dit boek toekennen), van de *geſchiedenis der letterkundige beſchaving: Zij ſtelt getrouw en in zamenhang de gebeurde zaken voor, die de ontwikkeling en vorming der menſchelijke geestvermogens, ten aanzien van wetenſchap en kunst, in het licht ſtellen.* (Hier zouden wij, naar den aard der zaak, *vorming* vóór *ontwikkeling* plaatſen.) Het komt Recenſent voor, dat de Auteur de letterkundige niet genoeg van de burgerlijke of ſtaatkundige geſchiedenis geïſoleerd heeft. Deze ſtelt inderdaad gebeurtenisſen (*res gestas*) voor, en zoo heeft ook onze groote G. J. VOSSIUS de algemeene geſchiedenis gedefinieerd; maar de *Historia literaria*, de geſchiedenis der *letterkundige beſchaving*, hecht zich niet zoo zeer aan *évènemens*, aan *gebeurde* zaken, als veelmeer aan de voortbrengſelen van den menſchelijken geest, waardoor zich dezelve aan de ruwe onbeſchaafdheid ontworſteld, en, om alles in één woord te zeggen, de *humaniteit* gewonnen heeft.

Doch de *definitie* daargelaten, gaan wij over tot de ſtof, welke deze *algemeene* geſchiedenis omvat. Toegeſtaan, dat § 2 der Inleiding noch te ruim noch te beperkt geſteld is, zal ieder nadenkend lezer moeten erkennen, dat de Hoogleeraar WACHLER zijn ſtandpunt te hoog aangewezen en te laag genomen heeft. Het komt Recenſent, onder verbetering, voor, dat de Schrijver wèl zoude gedaan hebben, indien hij bepaald had, wat hij door *letterkundige beſchaving* wil verſtaan hebben. Want, hoezeer het ontegenzeggelijk waar is, dat de beſchaving van den geest door de Letterkunde zoo al niet te weeg gebragt, althans allerbijzonderst bevorderd wordt, blijft het niettemin onbetwistbaar zeker, dat de geſchiedenis der ontwikkeling van den menſchelijken geest (b. v. zoo

als CONDORCET zich die gedacht en ook geschetst heeft) geheel iets anders is, dan de geschiedenis der *letterkundige* beschaving. Er bestaat wel mogelijkheid, om beide zaam te vereenigen; JO. JONSIUS en de geleerde MEURSIUS hebben getoond die mogelijkheid te begrijpen, en dezelve ook ten deele verwezenlijkt; maar het is slechts aan weinigen gegeven, den volstrekt noodwendigen voorraad verkregene kennis of geleerdheid te bezitten, zonder welken alle pogingen van dien aard op *compilatie* en naschrijverij uitloopen. Men zoude bijkans eene geschiedenis kunnen schrijven van de letterkundige geschiedenis. Prof. WACHLER heeft ook doen zien, dat hij dit zeer wel begreep: de 8 § zijner Inleiding bevat eene *schets van de lotgevallen der letterkundige geschiedenis*; maar die schets is zeer oppervlakkig uitgevallen. Hij zegt, dat de oude klassische Schrijvers slechts ter loops en in enkele losse stukken eenige bijdragen tot de letterkundige waardering hunner geschriften gaven; en hierbij worden eenige *Grieken* en *Romeinen* zoo wat *au hasard* opgenoemd. Recensent meent, dat het tiende boek van QUINCTILIANUS voor de letterkundige geschiedenis der *Classici* vrij wat hooger geschat mag worden, dan men uit deze vlugtige vermelding zoude opmaken. De schriften van SENECA, den Vader, zijn mede hoogst schatbaar voor de kennis van de geschiedenis der welsprekendheid bij de *Romeinen*. De *Grieksche* Levensbeschrijver der tien *Attische* Redenaars, waarvoor dikwerf, schoon verkeerdelijk, PLUTARCHUS genomen wordt, *Auctor Vitarum X. Oratt. Attic.*, voorts PHILOSTRATUS XENIUS, de Levensbeschrijver der zoogenaamde *Sophistae*, en van APOLLONIUS TYANEUS en mee anderen, hebben bouwstoffen genoeg, om als hoofdbronnen der *Historia literaria* te mogen aangemerkt worden.

In § 4 worden eenige bibliografische of tot de boekenkennis betrekkelijke Schrijvers genoemd; maar ook deze vermelding is ten uiterste onvolledig. Wanneer toch TONELLI'S *Bibliografia antica e moderna* aangehaald wordt, dan had men den ouden JOVIUS en den lateren

fierlijken TIRABOSCHI, en diens *Vitae doctorum Italorum*, niet moeten verzwijgen.

In § 8 wordt met lof van FABRICIUS gewaagd; maar WACHLER schijnt er niet aan gedacht te hebben, dat diens *Bibliotheca* eerst regt bruikbaar geworden is, nadat dezelve door J. A. ERNESTI omgewerkt is. Het heeft ons ook verwonderd, dat VAN KAMPEN zijnen *Duitschen* Auteur niet teregt gewezen heeft wegens de verwaandheid, alsof C. A. HEUMANN, in 1717, de eerste zoude geweest zijn, die deze wetenschap *geschiedkundig* begon te behandelen, daar aan onzen grooten, schoon te vaak heden vergeten, VOSSIUS die eer ontwijfelbaar toekomt. Het zal ook velen, met reden, toeschijnen, dat STANLEY en BRÜCKER, en dat vooral ook de werken van BAYLE hierbij niet moesten onvermeld gelaten zijn. Van LA HARPE zegt WACHLER, bl. 18, dat hij met de geschiedkundige voorstelling *Aesthetische* beoordeeling wist te verbinden; doch dat hij zich niet kon verheffen boven de eens voor altijd vastgestelde palen der *Franschen* kunstschool. Men weet, wat de *Duitschers* onder *Aesthetische* beoordeeling verstaan; maar het had in dit werk de plaats geweest, om die uitdrukking (welke vóór BAUMGARTEN, een leerling uit de wijsgeerige *Wolfiaansche* school, onbekend was, en waarvan de onbeduidendheid door WYTTENBACH bij meer dan ééne gelegenheid aangetoond is) te *rectificeren*. Het is voorts geen verwijt, dat men aan LA HARPE behoort te doen, maar eene lofspraak, die hem toekomt, wanneer hij de palen van den goeden smaak steeds geëerbiedigd heeft. De verwilderde, wufte manier van vele *Duitschers* en *Engelschen* en de mystieke letterkunde der nieuwe Romantische school zijn onaannemelijk bij goede Critici. Men kan, met eene hoogdravende bewoording, de veronachtzaming der wetten van het schoone en ware noemen, zich *boven de palen* te verheffen; maar het zijn juist die palen, waarvan men met HORATIUS zeggen mag: *Quos ultra citraque nequit consistere rectum!*

Onze overtuiging gebiedt ons te zeggen, dat dit werk

van WACHLER veel te wenschen overlaat; doch dit belet niet, dat wij hetzelve als zeer belangrijk, en den daaraan door den geleerden VAN KAMPEN besteden arbeid als zeer doelmatig aangewend beschouwen. De *Historia literaria* is zoo noodzakelijk voor allen, die naar grondige kennis streven, en haar omvang is zoo ruim, dat elke poging, om die kennis meer verkrijgbaar te maken, toejuiching verdient; en, daar het schier onmogelijk is, dat één mensch het geheele veld der letterkundige geschiedenis kunne bearbeiden, behoort men dankbaar te zijn voor hetgene *gepraesteerd* is, zonder al te naauwlettend te zien op hetgene er aan de volledigheid ontbreekt. Bij eene mogelijke tweede uitgave kan ook nog menige onnaauwkeurigheid verbeterd worden. Bl. 276 b. v. wordt WOLF alleen genoemd als de bestrijder der echtheid van eenige der *Orationes* van CICERO, daar vóór hem reeds MARKLAND dezelve bestreden had, doch J. M. GESNER als handhaver harer echtheid met goed gevolg opgetreden was. — Dan, wij moeten eindigen, en doen dit met den wensch, dat de Heer VAN KAMPEN voortdurend lust en tijd moge behouden, om door zijnen letterarbeid geleerdheid en goeden smaak bevorderlijk te zijn.

Consideratiën van Prof. H. W. TIJDEMAN, *te Leyden, over de Punten van Overweging betrekkelijk het Akademisch Onderwijs. Te Leyden, bij* S. en J. Luchtmans. 1828. *In fol.* 44 *Bl. f* 1 -,25.

Uit de Dagbladen zijn algemeen bekend geworden de *Punten, betrekkelijk het Hooger en Middelbaar Onderwijs*, ter overweging voorgesteld aan eene daartoe door Z. M. aangestelde Commissie. Het is hier de plaats niet die punten op te geven, veel minder over dezelve onze bedenkingen en consideratiën mede te deelen. Uit den aard der zaak houden wij ons geheel en al hiertoe onbevoegd. Het geheele Onderwijs moet naar het wijze plan des Konings tot vastheid worden gebragt. Eene wet, volgens de Grondwet gemaakt,

moet elk geschreeuw doen smoren, hetwelk ook tegen het Hooger Onderwijs van vele kanten werd aangeheven.

Met de uiterste behoedzaamheid, door eenigen als onbestendigheid aangezien en als zoodanig afgekeurd, gaat Nederlands Koning in deze belangrijke zaak te werk. Die punten voor en tegen de bestaande verordeningen op het Akademisch onderwijs, gedeeltelijk ook door misnoegden en schreeuwers aan de hand gegeven, moeten eerst bezadigd en van alle kanten bekeken en overwogen worden. Eene Commissie, die wel meer lichts zal hebben ontvangen van wege de Regering, dan die punten zelve ontsteken, moet daarna den Koning dienen van consideratie. Daarop is eene andere Commissie aangesteld, om, door deze conderatiën ingelicht, eene wet op het onderwijs te ontwerpen, welke met gemeen overleg der Staten-generaal kan worden gemaakt, en verbindend verklaard ook voor alle de Akademiën des Rijks. Wij zien niet, hoe men met meer wijsheid en omzigtigheid kan te werk gaan. Het spreekt dus van zelve, dat alles, wat tot dit gewigtig onderwerp betrekking heeft, vooral door het geschreeuw van andersdenkenden in omvrage moet worden gebragt, om behoorlijk te worden getoetst en overwogen. Dit alles, gelooven wij, zal ook moeten dienen, om die voor te dragen wet te verdedigen, wanneer dezelve in de Staten-generaal min gunstig beoordeeld wordt. Doch juist de vragen naar alles, wat tot dit onderwerp betrekking heeft, geven den schreeuwenden hervormers gelegenheid, om nog harder te roepen: *ontbloot ze, ontbloot ze;* terwijl de vreesachtigen het vertrouwen voor een groot gedeelte afleggen op onze verlichte Regering, welke, zelfs door het personeel der aangestelde Commissiën, getoond heeft, niet roekeloos de goede vruchten te willen vernielen, welke het verbeterd Akademisch onderwijs, reeds sedert ruim veertien jaren, in ons vaderland heeft opgeleverd.

Dit onderscheidenlijk werken van het Gouvernement op dit punt legt dan ook aan iedere Commissie, en aan wien ook verder die vragen mogten worden voorgelegd, de verpligting op, niet verder te gaan, dan de hun gegeven lastbrief vergunt. Die vragen zijn aan de Hoogescholen regtstreeks medegedeeld. Hierin ziet TIJDEMAN, bl. 1, eene edelmoedigheid, welke de gelegenheid verschaft aan de Hoogescholen en Faculteiten, om van hunne zijde hunne wenschen en bedenkingen mede te deelen. Recensent staat met geene

Akademie in eenig verband, en weet daarom niet, of die *punten*, zonder iets meer, aan alle de Hoogescholen zijn gezonden geworden. Doch uit den gang te oordeelen, welken de Koning tot dusverre gehouden heeft, zijn de Hoogescholen op dus genoemde *interrogatoria* gehoord, zonder advies of consideratie te moeten mededeelen. Dit laatste schijnt de Koning aan zijne Commissie overgelaten te hebben, die wel bevoegd was, zonder anderer consideratiën, den Koning in deze volkomen te dienen. Door een' man als VAN HEUSDE, om van de overigen te zwijgen, was elke Hoogeschool in die Commissie voldoende vertegenwoordigd; en zijne uitmuntende *Brieven over den aard en de strekking van hooger Onderwijs* hebben later bewezen, dat Z. M. in de keus zijner Commissie zijne mannen regt goed kende.

Vreemd moet het dus aan ieder voorkomen, dat Prof. TIJDEMAN, boven en behalve de antwoorden der Leydsche Hoogeschool, nog afzonderlijk heeft gemeend te moeten berigten, en dit berigt, of, zoo als hij dat noemt, zijne *consideratiën*, gezonden heeft aan de Leden der door Z. M. benoemde Commissie en eenige andere Staatspersonen. Hier heeft alles zoo den schijn, dat hij of met de gegevene antwoorden der Leydsche Hoogeschool niet tevreden was, of eenigzins misnoegd is, dat niet hij in die Commissie is benoemd geworden, of.... maar wij willen niet alles opnoemen, wat tegen de gepastheid zijner ongevraagde consideratiën met meer of minder schijn kan worden ingebragt.

Onze Lezers mogen uit het volgende oordeelen, wat het meest den Heer TIJDEMAN tot dit geschrijf bewogen heeft: „Bij de verschillende denkwijzen nogtans en vaak strijdige „belangen der personen, waaruit die ligchamen (Hooge„scholen en Faculteiten) bestaan, behelzen de resultaten dier „raadplegingen zoo veel te minder het volledig gevoelen „van een' enkelen, als ze zich stelliger aankondigen als de „algemeene opinie van allen." Was het algemeen gevoelen, tot hetwelk de rijpe beraadslagingen van allen leidden, niet voldoende? Moesten al de Professoren hun gevoelen behouden en afzonderlijk mededeelen? Bij de beraadslagingen had TIJDEMAN zijn bijzonder gevoelen moeten blootleggen, en, bij afkeuring van het bijzondere door ambtgenooten, hetzelve niet op- en doordringen. Dit is ons gevoelen, bij hetwelk wij op meerderen bijval kunnen rekenen, dan TIJDEMAN bij het zijne. Doch laten wij hem verder hooren: „Ik

„ heb mij dus van den beginne af aan, in eene zaak van dit „ gewigt, de vrijheid voorbehouden, om mijn bijzonder ge„ voelen over de voorgestelde punten afzonderlijk voor te „ dragen en te ontwikkelen: en ik vond mij te meer daartoe „ geregtigd en gedrongen, daar ik nopens de meeste dezer „ vraagpunten eene opinie hebben kan, op ondervinding en „ vergelijkende opmerking gegrond. Als Professors - zoon, „ als Student, en als Docent, en in vriendschapsbetrekkin„ gen ook op de andere Noord-Nederlandsche Hoogescholen, „ heb ik mijn bijna vijftigjarig leven gesleten onder de oude „ inrigtingen der voormalige federative Republiek, de wei„ felende hervormingsplannen van Koning LODEWIJK, de „ Fransche organisatie van het Onderwijs en de in 1815 ver„ nieuwde, en meest uit al deze verschillende bestanddeelen „ *gecomposeerde* vormen; terwijl eene reis van twee maanden „ lang in Duitschland, eenige jaren geleden, mij de Universi„ teiten van *Göttingen*, *Berlijn*, *Leipzig*, *Halle* en *Jena* aan„ schouwelijk heeft doen kennen."

Alles, wat TIJDEMAN, waarlijk niet zonder grooten ophef, hier opnoemt, bewijst wel, dat hij op die vragen goed zou kunnen antwoorden. Maar bevoegdheid hiertoe, en tot het openbaren zijner consideratiën, volgt niet volstrekt uit al dat opgenoemde. Men moet ook afzonderlijk worden gevraagd, en tot die consideratiën vrijheid bekomen hebben, zal men niet in eigen, maar vooral in anderer oogen de noodige bevoegdheid bezitten. Voor dit laatste ontbreekt elk bewijs.

Zullen wij nu op alles letten, wat TIJDEMAN zegt? Ook zonder eenige der hoedanigheden te bezitten, welke hij van zichzelven opnoemt, zouden wij gemakkelijk in bijzonderheden kunnen aantoonen, dat zijn bijzonder gevoelen nopens dit onderwerp nimmer het algemeene kan of zal worden. Doch dan zouden wij te uitvoerig worden voor ons Tijdschrift, en ongevraagd, en dus ook onbevoegd, datgene behandelen, wat aan de Commissie van overweging zoo goed en veilig is toevertrouwd geweest. Deze schuld willen wij niet op ons laden.

Slechts eene en enkele aanmerking zullen wij mededeelen. Ons heeft gehinderd, dat TIJDEMAN vooral DONKER CURTIUS zoo dikwerf bij name noemt. Nu en dan schijnt hij hem of deszelfs zoon te vleijen. Dit moet DONKER CURTIUS zelven hinderen, die nu, in de Commissie van overweging gezeten hebbende, wel zal inzien, dat veel van hetgeen hij elders (*)

(*) *Advijs over de* toenmalige *Begrooting van Uitgaven*;

over Hoogescholen en Akademisch onderwijs gezegd heeft, niet veel meer is geweest, dan enkele *expectoratie*. En dien man schijnt TIJDEMAN aan te zien, alsof hij *alleen* de wet zal stellen. Daarenboven blijkt bijna overal zeer duidelijk, dat deze *Consideratiën* afkomstig zijn 1o. van een' *Professor*, 2o. te *Leyden*, 3o. *in de Regten*. Meer bijzonderheden noemen wij nu niet op. Dit maakt juist deze *Consideratiën* voor de meergenoemde Commissie minder bruikbaar. Onpartijdigheid vindt zich op vele plaatsen belemmerd. B. v. op de vraag nopens de vervroegde groote vacantie antwoordt TIJDEMAN, bl. 10: „Te Leyden hopen wij van *neen*," zonder dat hij iets bijzonders meldt, dat meer bepaald op die Akademie alleen kan toegepast worden. En vervolgens spreekt hij alleen uit het standpunt van *Jurist*. Maar misschien is dit enkel, om die kleine aardigheid *Urist*, dat moet heeten, dien men bij het uur betaalt, aan den man te helpen. Insgelijks is TIJDEMAN van eenzijdigheid niet vrij te pleiten op bl. 6, waar hij van de *suppressie* van eene der Hoogescholen melding maakt. „*Leyden* en *Leuven* zouden, naar ik hoop, wegens „hunnen ouden en gevestigden roem in de geleerde wereld; „*Groningen* om deszelfs ligging, als eenig punt van hooger „geleerd onderwijs in een aanmerkelijk gedeelte des lands, „die het zelfs onder NAPOLEON als geleerde schoolgesauveerd heeft, buiten aanmerking blijven." Dus *Utrecht*, als in die vreesselijke dagen! „Elke der Hoogescholen," zegt hij aldaar, „zou buiten twijfel redenen kunnen aanvoeren, om van die metamorphose bevrijd te blijven." Maar dit zegt al zeer weinig. Recensent heeft te *Utrecht* gestudeerd, en bij de komst der Heeren CUVIER en NOËL aldaar, op aanvrage van een' zijner Leermeesters, zich aangeboden, om iets hagchelijks te wagen, daar men dit voor het belang dier Hoogeschool toen hoogstnuttig oordeelde. Het bleef toen slechts bij ingewilligde aanvrage. Indien Recensent hier meer bepaald voor Utrechts Hoogeschool sprak, zou men dit aan baatzucht geenszins toeschrijven; maar alleen aan erkentelijkheid voor het aldaar genoten onderwijs. Doch wel de Akademiën zijn Nederlandsche instellingen, en wel van

---

Voor hen, die dat nog eens willen en kunnen lezen, diene de aanwijzing, waar het te vinden is. *Bijvoegsel tot de Nederlandsche Staatscourant* 21 *Dec.* 1827. Zie: *over Universiteiten en Hooger Onderwijs*, IVde Brief, bl. 28.

het meeste belang. NAPOLEON moge de Akademiën, even als militaire posten, op eenigen afstand geplaatst willen hebben, welk Nederlander, die door niets wordt verblind, verlangt de Akademiën, als *poststations*, naar uren berekend? *Groningen*, zoo verre van de twee andere verwijderd, en met minder studenten, al komen er ook eenigen uit Hanover, voorzien, verzet zich tegen deze ellendige lengtemaat. De bevolking, en wel zulk eene bevolking als de meeste studerenden oplevert, heeft hier invloed. *Utrecht* en *Leyden*, beide in de nabijheid van groote steden, kunnen nevens elkander blijven bestaan, en dan nog met *Groningen* altijd blijven monsteren. Zal de bevolking der Zuidelijke deelen des Rijks, eveneens met slechts drie Hoogescholen voorzien, de behoefte kunnen bepalen voor het Noordelijk gedeelte? Bestaat ook daar meer dan de helft des Akademische kweekelingen uit studenten in de Godgeleerdheid? Zij hebben hun *Collegium Philosophicum* en welhaast zoo vele *Seminaria* als er Bisschoppen zullen zijn. Ook deze kosten den lande geld. Moet dan eene der Noordelijke Hoogescholen vallen, omdat men elders dezelfde behoefte op eene andere wijze vervuld ziet, en daarom op de Hoogeschool geene Godgeleerdheid wil opdoen? Vernietig eene der Noordelijke Hoogescholen. Hoop aldus de studenten in ééne stad opeen. De kosten vergrooten voor familiën, die de grootste sommen zelve betalen voor de vorming harer kinderen tot den geestelijken stand. Men rekent buiten den waard, wanneer men gelooft, dat de studenten der onderdrukte Hoogeschool zich allen op de andere zullen laten vinden. De vermeerderde kosten zullen evenzeer op de andere studenten werken, en de helft der studenten, door vermeerdering van kosten overal verminderd, zal eveneens ledige plaatsen achterlaten op de collegies van de meeste niet Theologische Faculteiten. Op deze wijze zou eene schoone en hoogst nuttige instelling wegkwijnen, welke men naderhand bij meerdere kosten niet zoo spoedig en volkomen zal kunnen verhelpen. Mag dat Protestantsch Kerkgenootschap, hetwelk, alleen voor te vormen geestelijken, op de Akademiën *Leyden*, *Utrecht* en *Groningen*, ten minste de helft der kweekelingen levert, niet verwachten, dat *alle* die Akademiën, voor hetzelve te gelijk *Collegium Philosophicum* en *Seminaria*, gehandhaafd zullen worden? De *Ultramontaan* moge zijne stem weigeren; wij voor ons, het zij met eerbied voor onzen Koning gezegd, smeeken hierom geenszins, als slaven,

maar verwachten dit, om niet ſterker te ſpreken, naar den geest der Grondwet, als Nederlanders.

Doch wij keeren tot de *Conſideratiën* van Profesſor TIJDEMAN terug, en merken alleen nog dit aan, dat dezelve te veel eene financiële houding hebben. Bijna in elk antwoord ſchijnt PLUTUS een woordje, en ſomtijds meer dan één woordje, mede te ſpreken. Dit zullen wij niet in al de bijzonderheden aanwijzen. Deze PLUTUS doet daarom den Heere TIJDEMAN een zwart, en, Gode zij dank! wij mogen zeggen, een *te* zwart tafereel ophangen van de zeden der meeste jongelingen aan de Akademie. Op bl. 38 teekent TIJDEMAN den zedelijken toeſtand der jeugd niet gunſtig. Men ziet, dat de ongeregeldheden, die in het laatſte voorjaar te Leyden *zoo treurige*, ofſchoon op zich zelf geheel onverdiende, *blaam op die Akademie geworpen hebben*, alles hem te zwart hebben afgemaald. De meeste (zegge: *de meeste*) ouders en voogden, heet het, geven den jongelingen te veel gelds in handen. Hierop aast *allerlei ſoort van hoofgeſpuis*, dat hen ſpoedig verleidt, om, bij gebrek van dat vele geld, *credjet en kwade resſourses* te vinden. In dit ongebonden leven „ſchikken zij zich weldra tot gemak en vermaak, verwaarloozing van collegiën en ſtudie, tot ſpel en dronkenſchap." Hoort nu, Lezers! wat verder volgt: „Zoo blijven zij eenige jaren aan de Akademie, — leeren, bij tusſchenpoozen, — of eerst tegen het einde, bij een Repetitor, — zoo veel, dat zij met horten en ſtooten door de, ons niet min dan hen pijnigende, examina kunnen komen; — verlaten de Akademie en treden de Burger-maatſchappij in, met een ledig of verward brein, geſloopt ligchaam, berooide beurs, en bezoedeld of vereelt hart. — En dit worden dan, God betere 't! onze Wetgevers en Regters; de verzorgers onzer geestelijke, en ligchaams-, en geldelijke belangen!" Neen, Heer Profesſor! uwe *expectoratie* gaat te ver, ſtrekt zich tot alle Faculteiten uit, en zou eene hervorming voor de Leydſche Akademie hoogst noodzakelijk maken, indien niet *geldelijke gevoeligheid* U hier meer deed zeggen, dan Gij immer zult kunnen bewijzen. De aanteekening (70) wijst ons op PLUTUS, en diens, over dergelijke onderwerpen, niet altijd billijke uitſpraken. Neen, Ouders en Voogden! zulk groot gevaar loopen uwe kinderen of pupillen zelfs te *Leyden* niet. Kieschheid weêrhoudt ons, op die ſcheeve voorſtellingen van PLUTUS onze Lezers verder opmerkzaam te maken.

Het Publiek heeft den Heer TIJDEMAN schadeloos gesteld voor drukkosten, en heeft daarvoor nu het bijzonder gevoelen van dien Geleerde over de bekende vraagpunten. Maar, *cui bono?* De Koninklijke Commissie heeft, bij hare overwegingen, van *Leyden* meer ontvangen, dan zij gewacht had. Daaronder is iets bruikbaars; maar het meeste wenschen wij, dat door haar ongebruikt zal zijn gelaten. Professor TIJDEMAN, die zelf *vreest*, (bl. 1) *dat velen, ook zulken, die hij hoogacht, en op wier vriendschap hij prijs stelt, zullen ontsticht zijn bij vele zijner Consideratiën*, zou, naar onze gedachten, goed hebben gehandeld, indien hij, hetgeen hij over die Punten geschreven had, *geschreven had* GELATEN.

Belangrijke Tafereelen uit de Geschiedenis der Lijfstraffelijke Regtsoefening. Te Nijmegen, bij J. F. Thieme. 1829. *In gr. 8vo. 229 Bl. f 2-40.*

Elke bijdrage tot het onderwerp, op den titel van het bovenstaand werk vermeld, is van het grootste belang, vooral wanneer dezelve geschikt en berekend is ter opheldering van de Geschiedenis der Lijfstraffelijke Regtspleging of Regtsoefening in ons Vaderland, waaromtrent nog veel niet eenen donkeren sluijer omhuld is; of wel ter opsporing van de, soms zeer geringe, ja bijna onmerkbare bronnen en oorzaken, waaruit zoo vaak de grootste en afschuwelijkste misdaden, tot schande der menschheid, zijn ontsproten.

Recensent, van het gewigt dezer zaak doordrongen, nam dit werk met gretigheid in handen, en, op den titel afgaande, verwachtte hij een en ander *belangrijk tafereel*, tot het bedoelde oogmerk bij uitzondering geschikt. Weinig voldaan, echter, legde hij het boek neder; hij vond in hetzelve bijna niets ter opheldering der Geschiedenis van het Regt, of die van het menschelijk hart.

De vier Verhalen, in dezen bundel vervat, dragen ten opschrift: *De aanslag van Mittelbron; Liefde, belang en wraak; De misdadige Regter*, en *Maria Levasseur.* Geen van dezelve heeft eenige de minste betrekking tot ons Vaderland: ze zijn van vreemden grond op onzen bodem overgebragt. Het tweede Verhaal, onder anderen, vonden wij onlangs in een Hoogduitsch Jaarboekje. Indien in de Voorrede niet gezegd werd, dat de gebeurtenissen, in dezen bundel vervat,

op geschiedkundige waarheid gegrond zijn, dan zouden wij ze veeleer voor romantische verhalen gehouden hebben; en aan de liefhebbers van deze soort van lektuur zal dit boek alzoo, mogelijk, bevallen. De Schrijver, of Vertaler, heeft getracht, het sombere en akelige der door hem uitgekozene gebeurtenissen, zoo veel hem mogelijk was, op te sieren en in een bevallig gewaad te kleeden; dit moge hem hier en daar gelukt zijn, over het geheel echter heeft hij het zeker niet getroffen. Vermoedelijk is het zijn eersteling, en dan mogen wij de gebreken in stijl en houding eenigermate verschoonen; doch dien onverminderd zijn wij van oordeel, dat wij deze Verhalen, die in geenen deele met die van CHRISTEMEIJER en anderen kunnen wedijveren, zeer wel hadden kunnen missen. Wij willen dit ons verslag (want tot eene breedvoerige beoordeeling, wij bekennen dit gaarne, hadden wij geen lust) besluiten met een kort uittreksel uit het eerste Verhaal (bl. 17), hetwelk genoegzaam zal zijn, om den lezer met den stijl bekend te maken: „En, zullen nu de on„gelukkigen aan de pijnbank, de ketenen en den dood ont„komen? Zal het Parlement van *Metz* het verschrikkelijk „vonnis van *Phalzburg* veranderen?.... Helaas! de regter „verklaart wel, dat hij zonder bewijzen het vonnis heeft ge„veld en uitgesproken, en dat de beklaagden, die hij schul„dig noemt, niets hebben willen bekennen. „Het is waar," „zoo schreef hij zeventien jaren later (op den 22 Januarij „1787) aan den opperschout van *Sultz*: „Het is waar, dat „ik die zeven lieden, alleen op de verklaring der Joden, ver„oordeeld heb, en dat naardien ik geene andere bewijzen „had; en, daar de misdaad in den nacht was gepleegd, het „getuigenis der voormelde Joden noodzakelijk was, alles „overeenkomstig de regtsoefening van het Parlement te „*Metz*." — Inderdaad, op den 17 Februarij 1769 beves„tigde het Parlement van *Metz*, in zijn geheel, het vonnis „van den regter van *Phalzburg*. — Zoo is het dan gedaan „met uwe eer en uwe onschuld (!), met uwe vrijheid en „uw leven!" enz.

Aanmerkingen op het Voorstel van eenige Heeren Leden der Staten-generaal, tot verandering der Wet op de zamenstelling der Regterlijke Magt en het beleid der Justitie, door Mr. FRANÇOIS FRETS, *Ridder der Orde van den Nederlandschen*

Leeuw en Advocaat te Rotterdam. Te Rotterdam, bij Krieger en Comp. 1829. *In gr. 8vo.* 4½ *Bl.* f : - 60.

De Heer Mr. FRANÇOIS FRETS heeft zich reeds vroeger bij een paar kleine geschriften bekend gemaakt, als de voorvechter der wet van 18 April 1827, en had daarbij voornamelijk zich ten doel gesteld, om aan te toonen, dat die wet genoegzame waarborgen voor de onafhankelijkheid der regterlijke magt opleverde; voorts, dat bij hare bestrijders overdrevene begrippen daaromtrent plaats vonden. Van die gevoelen verschilden al aanstonds de Hoogleeraren DEN TEX en VAN HALL, zoo als blijkt uit hunne *Bijdragen tot de Regtsgeleerdheid en Wetgeving*, D. II. bl. 351. en D. III. bl. 427. Doch dit heeft den invloed op de denkbeelden van den Heer FRETS niet kunnen hebben, om hem tot een ander inzien te brengen; integendeel schijnt hij roeping te hebben gevoeld, of van elders gekregen, om de Heeren BARTHELEMY, VAN CROMBRUGGHE, DONKER CURTIUS en SCHOONEVELD, wegens hun voorstel tot het veranderen der genoemde wet, te bestrijden. Hij begint met te spreken over het voorstel, met opzigt tot het gezag der aanstaande regtspleging in het algemeen. Niemand zal zijn Ed. tegenspreken, dat de wijze van regtspleging en de bepalingen omtrent de *regterlijke bediening* (dit is eene ongewone uitdrukking, in plaats van *bediening des regts*) niet in openbare minachting kunnen worden gebragt, zonder dat tevens de regtspleging zelve een groot gedeelte van dien invloed verlieze, welken zij op den welstand der maatschappij hebben kan: want dat voorzeker van alle de gebreken, die in dezelve kunnen bestaan, er geen erger is, dan dat de regtspleging haar zedelijk gezag misse, en burgers omtrent de rigtige waarneming van hunne regtsbelangen wantrouwen opvatten. Maar sluit de erkentenis dezer waarheid niet in zich de toejuiching van alle pogingen, welke, *terwijl het nog tijd is*, aangewend worden, om aan de regterlijke magt die onafhankelijkheid te verzekeren, welke de volstrekte voorwaarde is van de achting en het vertrouwen, vereischt om haar zedelijk gezag op hechte gronden te vestigen? Want alle regtsmagt, die onder invloed van eene andere autoriteit in den Staat geplaatst wordt, is een ijdel droombeeld; en regters, die, bij de uitoefening van hun heilig ambt, aan iets anders dan aan God en hun geweten gehoorzamen, en een ander

rigtſnoer volgen dan het voorſchrift der wet, zijn verachtelijke werktuigen van vreemd gezag, die, wel verre van den welſtand der maatſchappij te beveiligen, denzelven ondermijnen en allengs vernietigen. Het is diensvolgens vreemd, dat de Heer FRETS, dit alles erkennende, nogtans het voorſtel der Heeren BARTHELEMY, DONKER CURTIUS, VAN GROMBRUGGHE en SCHOONEVELD mispríjst, en zulks niet in dien zin alleen, dat hij op den inhoud van hetzelve aanmerkingen maakt, (want daarop zou Recenſent er ook hebben) maar dat hij het doen van het voorſtel op zichzelve mispríjst, nadat hij hetzelve (zie bl. 6) op het eerſte gerucht toegejuicht had. Doch dit is de eenige *inconſequentie* niet, welke in dit boeksken van den Heer FRETS de aandacht eens opmerkzamen lezers treffen moet. Men heeft die elders uitvoerig en bondig genoeg aangewezen. Ons beſtek gedoogt niet, deze Aanmerkingen in alle bijzonderheden door te gaan. Wij zullen ſlechts bij weinige punten ſtilſtaan, en in de eerſte plaats de vrijheid nemen te vragen, wat toch de Heer FRETS bedoeld, gewild of gedacht heeft, toen hij bl. 8 en 9 ſchreef: „Maar men vergete niet, dat „in het Romeinſche Rijk nimmer gedacht is aan regterlijke „magt; het zij dan als eene derde magt in den Staat, het „zij als eene *geëmancipeerde magt*, maar die toch altoos en „ten aanzien van hare attributen geheel onafhankelijk zonde „geweest zijn." — Recenſent vraagt: wat is eene *geëmancipeerde* magt? Dit vooronderſtelt eene magt, die bevorens in eenen ſtaat van onderhoorigheid, onder voogdij geweest is, en onbevoegd was, om onafhankelijk te handelen; en hoe komt dit denkbeeld te pas bij de regtsoefening der Romeinen? En hoe is het mogelijk, van het *regtsambt* (dit zal wel moeten zijn *regtersambt*) te ſpreken, zonder te bepalen, of men het tijdvak der Koninklijke regering, of dat van het vrij Gemeenebest, of dat der Keizerlijke regering voor oogen heeft? De Heer FRETS ſpreekt, alsof er, van den beginne af aan, *permanente Regtbanken* bij de Romeinen geweest waren; geheel ongeſchiedkundig. De *Appellen*, van welke de Schrijver geen vriend ſchijnt te zijn, waren te Rome, ten tijde der vrije Republiek, een beroep op het volk, en droegen den naam van *Provocatio*; maar onder en na AUGUSTUS, toen de Keizer, als de eenige Volkstribuun, het geheele Romeinſche volk voorgaf te vertoonen, is het woord *appellare* in de plaats van *provocare* begonnen gebruikt te

worden. Bl. 15 zegt de Heer FRETS: „Worden dan de „ Hoven niet zoowel als de Regtbanken opgerigt ten behoeve „ van het volk? en is het geene wezenlijke weldaad voor „ hetzelve, dat het zijne burgerlijke en onderlinge verschil„ len *onmiddellijk* bij den hoogeren regter kan brengen?" Maar, welke zamenhang is er tusschen deze twee stellingen? Zeker zijn de Regtbanken en Hoven om het volk, niet het volk om dezelve; maar wie zal daaruit het gevolg afleiden, dat het eene weldaad voor de burgers is, *onmiddellijk* bij den hoogeren regter te regt te staan? De *Appellen* zijn ingevoerd, omdat de regters menschen, en dus aan menschelijke dwaling onderhevig zijn, en omdat het belang der maatschappij vordert, dat die dwaling zoo veel mogelijk onschadelijk gemaakt worde. Dit nu kan niet beter geschieden, dan door een hooger onderzoek, een beroep op hoogeren regter. De *onafhankelijkheid* der regterlijke magt is, volgens den Heer FRETS, daarin gelegen, dat een hooger (regterlijk) Collegie geene oppermagtigheid over het lagere zoude uitoefenen. Doch dit is geheel *extra oleas*, of van den weg af. De onafhankelijkheid der regterlijke magt is geheel daarin gelegen, dat geen Minister, geen Gouverneur en geen Burgemeester op hare uitspraken invloed uitoefenen; maar de eerbied voor die uitspraken, het gezag der *res judicata* is integendeel geheel daarvan afhankelijk, dat de regtsquestiën langs *alle* trappen van jurisdictie onderzocht, en door zoodanig onderzoek tot die hoogte van zedelijke zekerheid gebragt worden, welke alleen in staat is, om achting, eerbied en gehoorzaamheid voor en aan de beslissingen van wezenlijk onafhankelijke Regters te verzekeren. — Het komt Recensent voor, dat de Heer FRETS niet alleen nu, maar reeds vroeger, blijken gegeven heeft van eene zeer beperkte wijze van zien, welke hem onbevoegd schijnt te maken, om over een voorstel, als het alhier behandelde, te kunnen medespreken.

Schilda. Uit het oorspronkelijke vertaald.

. . . . Ridendo dicere verum
Quis vetat? . . . .

HORATIUS.

Te Dordrecht, bij J. de Vos en Comp. 1829. *In gr. 8vo.* 236 *bl. f* 2 - 40.

In Duitschland schijnt het Pruissisch stadje *Schilda* dezelfde eer te genieten, welke in ons vaderland ook aan eene zekere stad te beurt valt; het is de wrijfpaal der spotters. Voor *Schilda* durven wij niet pleiten; maar met onze bedoelde landgenooten valt niet te mallen, en die gevaar loopt, om geloof te hechten aan de beschuldiging, dat onze landaard te phlegmatiek is, hoore slechts de apologie van zijne vaderstad door

eenen....., om van het tegendeel overtuigd te worden. Dit werk is een tegenhanger van het vroegere *Schilda*, door ons reeds in onze jeugd gelezen, in hetwelk vooral zulke missla-gen en dwaasheden gehekeld werden, waaraan stedelijke overheden en patriciërs zich schuldig maakten. Het nieuwe *Schilda* is in denzelfden toon gesteld. Het brokstuk uit SWANENBURG en VALENTIJN's *Ovidius* doet ons denken, dat het oorspronkelijke, waaruit het volgens den titel vertaald is, het *Schildasch*, en dat het werk dus eigenlijk echt Nederlandsch is. De schrijver heeft het zeer geladen op het bouwen van stadhuizen en andere prachtige gebouwen, op het vervaardigen van schepen, zonder in aanmerking te nemen; of de mogelijkheid al dan niet bestaat, om dezelve in zee te krijgen, het graven van kanalen, enz. Tot een proefje geven wij een uittreksel uit het *Hoofdstuk der Klokken:* „Er ontbrak „in *Schilda* nog eene klok in den grooten toren. Toevallig „werd zoodanig eene klok te koop aangeboden; zij werd „gekocht. De klok woog omtrent vierduizend pond, en de „plaats, waar zij hangen moest, mag wel zeventig of tach-„tig voet boven den grond zijn geweest. Men besloot eene „premie van honderd gulden uit te loven aan den genen, die „het geschiktste en minst kostbare middel zou opgeven, om „de klok op hare plaats te brengen. Een beroemd werktuig-„kundige had zich door herhaalde proeven verzekerd van de „mogelijkheid, om door eene gans van matige grootte een „gewigt van vier ponden tot eene aanmerkelijke hoogte te „doen opvoeren; hij maakte hieruit de zeer juiste gevolg-„trekking, dat duizend ganzen te zamen ook vierduizend „pond konden opligten, en stelde bij gevolg voor, om het „genoemde aantal vogels voor de klok te spannen, en hen „door middel van brood of eenig ander smakelijk voedsel „naar boven te lokken. Dit middel vond juist om deszelfs „eenvoudigheid bijval. De duizend ganzen werden derhalve „gekocht; doch men besloot hen eerst behoorlijk af te rig-„ten. De vogels werden gedurende veertien dagen een voor „een op de markt, nadat zij te voren eenige uren honger „geleden hadden, losgelaten, en dan stond er een man op „den bovensten omloop van den toren, die gans, gans! „riep, en een groot stuk brood in de hand hield. Om der „waarheid hulde te doen, moet men bekennen, dat er met „dit voorloopig onderwijs menige gans verloren ging; want „de meesten vlogen weg. Eindelijk was men zoo gelukkig „geweest er tien volkomen af te rigten, en daar het saizoen „intusschen ver verloopen was, begreep men, dat het ge-„noegzaam zou zijn, deze onder de overige negenhonderd „ennegentig te verdeelen; „ want," zeide een der Raden, „„ als één gek er velen maakt, waarom zou ééne wijze „gans er dan ook niet velen kunnen maken?" enz. Die den afloop der historie van de klok weten wil, koope het boek. Tot onschadelijke uitspanning durven wij het volkomen aanbevelen.

De Waarheid in een Narrenkleed, of de ernstige studie der Romeinsche Geschiedenis op eene luchtige en schertsende wijze behandeld, in den geest van FOKKE'S *Boertige Reis door Europa. In twee Deelen. IIden Deels 1ste Stuk. Bevattende de Geschiedenis der Keizerlijke Regering. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots. 1829. *In kl. 8vo.* 88 *Bl. f* 1-80.

Ons oordeel over dit stukje is hetzelfde, hetgeen wij bij de aankondiging van het eerste deel hebben geveld: weder dezelfde lompe fout in het motto van HORATIUS; weder dezelfde mislukte nabootsing van FOKKE. Tot een proefje diene de aanhef der toespraak, door welke de vrouwen der *Batavieren*, of *Katten*, de mannen aanmoedigen in den strijd tegen de *Romeinen*: „ Toe dan jongens! toe dan, vecht, „ dat het zoo rammelt en raast, slaat er op dat het raak is, „ al wat bezijden valt, is zonde," enz. Of ook het gesprek tusschen CALIGULA en den bekenden PHILO JUDAEUS:

„ PHILO. *Nah! heeft uwe Majesteit hover honze zhaak „ gedhacht?*

„ CALIGULA. Ja smousje! maar kom, wil je je niet „ eerst ontnuchteren? Ik heb daar heerlijke saucijzenbroodjes.

„ PHILO. *Nah! Sire! hik bedank uwe Majesteit wel zheer.*"

Die daar nu smaak in vindt, koope het boekje, en verblijde zich, dat de schrijver, om de pret langer te doen duren, dit deel in twee stukken gesplitst heeft, en dat de liefhebbers dus nu nog meer te wachten hebben.

Aglaja. Romantische Verhalen. Verzameld uit de Werken van L. M. FOUQUÉ, W. BLUMENHAGEN, *Lord* BYRON *en anderen, door* M. C. L. *Te Groningen, bij* G. Wouters. 1828. *In gr. 8vo.* 316 *Bl. f* 3-:

De ons in dezen bundel aangebodene verhalen zijn, blijkens den titel, van verschillenden oorsprong, en ook, wat den inhoud betreft, van verschillende waarde. *De vaart op den Rijn* beantwoordt niet aan de algemeene benaming van het geheele werk, *romantische* verhalen, en gelijkt meer naar het verhaal van een togtje, hetwelk werkelijk op dien stroom gedaan is, en niets romanesks bevat. *Gevonden! of Tafereelen uit het leven van eenige zwaar beproefden*, is een schoon verhaal. Ouders en zonen en gelieven, die elkander lang voor verloren op aarde gehouden hadden, vinden elkander onverwachts weder. Wie stemt niet in met het slot: „ Gevonden! Is dat hier reeds een zoo zalig woord, — hoe zal

„ de jubeltoon dan eerst klinken en juichen, wanneer wij „ voor Gods troon in alle eeuwigheid zingen en groeten: „ Gevonden!" *De Beeldtenis* behaagt ons minder. De oude boosaardige *Blankzwarden* tergt zijne jonge vrouw door zijne mishandelingen tot ontrouw, straft daarna haren val door haar te vermoorden, en eindigt met een' zelfmoord. Wij vragen: welke is hier de zedelijke strekking? Afschrikking van de ondeugd? Het is waar, *Blankzwarden* zou op zichzelf daartoe kunnen dienen; maar de verschoonende wijze, op welke de echtbreuk hier voorgesteld, het beminnelijk licht, in hetwelk de overspelige vrouw en haar verleider geplaatst worden, bederven weder, wat het eerstgenoemde karakter had kunnen bevorderen. Voortreffelijk is anders de hier gegevene les: „ Niet de booze inborst alleen doet den mensch „ tot misdaden en ellende vervallen! *Menschelijke zwakheid* „ is de moeder der meeste zonden, en brengt zelfs engelen „ ten val! Daarom hoede de mensch zich voor toegevendheid jegens zichzelven, en beware zijn hart en zijne zinnen voor de tirannij der gevaarlijke minuut!" Met genoegen lazen wij de *Brokstukken uit het Dagboek van een' invaliden Ridmeester*, die door zijn gezond verstand, zijn weldadig en vergenoegd hart, niettegenstaande zijne zestendertig jaren, zijnen lammen arm en houten been, de brave echtgenoote, welke hem ten deel viel, waardig was. In *het Geloof* wordt bij den jongen *Hippolyt*, wien onverdiende armoede had ter nedergedrukt, door het bestuur en de hulp van den eerwaardigen *Heliodoor*, de gezonken moed weder opgewekt, en hij op de edele kunstenaarsbaan met het beste gevolg teruggevoerd. Door de hartelijke en overtuigende wijze, op welke hier het geloof aan het goede en wijze der Voorzienigheid, ook wanneer zij ons opoffering en ontbering oplegt, aangeprezen wordt, beveelt dit verhaal zich zeer aan. Maar het heeft ons verbaasd, aan het einde van dezen bundel het stuk te vinden: *de Vampyr*. Juist niet omdat het verhaal op eene bijgeloovig volkssprookje gegrond is, — romanschrijvers hebben dezelfde vrijheid als de schilders en dichters, — maar om het doel- en zoutelooze van hetzelve, ontdaan van den schoonen dos, waarmede het door het dichterlijk talent van eenen BYRON getooid is; terwijl wij het aan niets anders dan aan eene echt Engelsche grilligheid kunnen toeschrijven, dat men zijne bekwaamheid misbruike tot opsiering van zulk een ellendig vertelsel. Wenscht dus de anders niet onbekwame vertaler van dezen bundel dank te verdienen bij den Nederlandschen lezer, hij zij in het vervolg er op uit, om, bij het overbrengen van vreemde voortbrengsels op onzen bodem, wat zorgvuldiger kaf en koorn te onderscheiden, en ons alleen het laatste aan te voeren.

Boekbesch. No. XV, bl. 683, reg. 22, lees: *dien*.

REGISTER

DER

BOEKBESCHOUWING.

A.

B.

W.

X.

IJ.

Z.

VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,
voor
1829.
I.

VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,
voor
1829.
I.

VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,
voor
1829.
II.

VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,
voor
1829.
II.

VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,
voor
1829.
I.

VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,
voor
1829.
I.

VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,
voor
1829.
II.

VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,
voor
1829.
II.

